This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

12824

Per. 3977 e. 164
1785(1)

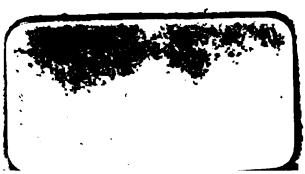

LETTEROEFENINGEN.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk.

Zevende Deels, Eerſte Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By J. YNTEMA.
MDCCLXXXV.

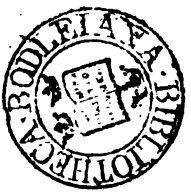
BODLEIANA BIBLIOTHECA

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

J. G. EICHHORN, *Prof. te Jena. Inleiding in het Oude Testament. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* Y. VAN HAMELSVELD, *Dr. en Prof. in de H. Godgel. te Utrecht. Tweede Deel. Te Amſterdam, by* J. Weppelman, 1784. *Behalven het Voorwerk,* 648 *bladz. in gr. octavo.*

In het tweede Deel van dit Werk, van welks inrichting en nut wy voor enigen tyd gewag gemaekt hebben (*), achtervolgt de Hoogleeraer *Eichhorn* zyne aengevangen overweging der hulpmiddelen tot eene oordeelkundige behandeling van het O. T. Hier toe behooren, (nevens de *Maſora* en de *Oude Overzettingen*, in 't voorige Deel beſchouwd,) nog de *Talmud*, de *Rabbynen* en *Hebreeuwſche Handſchriften*, zo oorſpronglyke, als met Chaldeeuwsch vierkant Schrift, met Rabbynsch Schrift en met Samaritaenſche Letteren, zo veel den Pentateuchus, of de vyf Boeken van Mozes, betreft; waerby nog komen de *Uitgaven* van den Hebreeuwſchen Tekst, en die van den Hebreeuwsch Samaritaanſchen Pentateuchus; mitsgaders het voorzichtig oordeelkundig gebruik maken van *Giſſingen*, ter verbeteringe of zuiveringe van den Tekst. —— Na het afhandelen dezer hulpmiddelen gaet de Hoogleeraer over ter beſchouwinge van elk byzonder Boek des Ouden Testaments, het welk hy in dit Deel brengt tot op het Boek *Esther* geheten, ſtaende de overweging der verdere Boeken in 't volgende Deel het licht te zien. De

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* VI. D. bl. 307.

De voornaemſte byzonderheden, welken omtrent ieder Boek in overweging komen, als de Schryver, de echtheid, de ſchryftyd, het plan, enz. gaet de Hoogleeraer naeuwkeurig na. Men treft in dit ganſche Werk een Schryver aen, die zyn ſtuk onbevooroordeeld, vrymoedig, met een noesten arbeid behandelt; hier door wykt hy wel eens van den gewoonen weg af, doch altoos met blyken, dat hy zich geene moeite ontzien heeft, om het door hem behandelde onderwerp na te vorſchen; waervan oordeelkundige Bybeloefenaers een nuttig gebruik kunnen maken. —— Tot een voorbeeld diene des Hoogleeraers aenmerkingen over ESRA, als Schryver van het Boek naer hem genoemd.

„ Een Boek, zegt hy, draagt thans zynen Naam in het opſchrift. Of het zelve dien van hem als Schryver, of als voorwerp van zynen Inhoud in de laatſte Hoofdſtukken bekomen heeft, kan alleen door een naauwkeurig onderzoek van het zelve beſlist worden.

„ I. De laatſte vier Hoofdſtukken (VII—X) kan, indien wy anders duidelyke merktekenen niet willen wederſpreken, niemand anders dan ESRA geſchreven hebben. Hy was Leidsman der tweede Volkplanting, die onder *Artaxerxes* (*Longimanus*) (*) uit het Perſiſch Ryk naar Palestina aftrok, en alle de inrichtingen, die van hem op reize gemaakt werden, worden niet van hem in de derde Perzoon verhaald, maar de Bevelhebber verhaalt die zelf in de eerſte perzoon. „ Ik gebood een vasten aan den Eufraat" (*Esr.* VIII. 21.): en naa zyne aankomst, „ ik woog hun het zilver en goud toe," (*vs.* 26. zie ook *Esr.* VIII. 24, 25. X. 3. enz.) In deezen toon is het verhaal byna overal geſtemd. Somtyds begint dit Boek een bericht te verhaalen in de eerſte perzoon, en vervolgt het in de derde, en noemt tevens den naam van *Esra* —— een

(*) De naem van *Arthahſasta* in dit Geſchiedverhael heeft, gelyk de Hoogleeraer wat later aenmerkt, veel te ſterke gelykenis met den naem van *Artaxerxes*, dan dat men enig bedenken zou kunnen maken, om ze beiden met elkanderen te vergelyken. Nu regeerden, zegt hy, alle de overige Perſiſche Keizers, die dezen naem voerden, behalven *Artaxerxes Langhand*, veel te laet, dan dat men den bloei van *Esra* onder hunne regeering zou kunnen ſtellen: des men den leeftyd van *Esra* en het ſchryven van dit zyn Boek tot dien tyd hebbe te brengen.

een zeker bewys, dat *Esra* ook de geen was, die te vooren in de eerſte perzoon geſprooken had. „ Hierop" (ſtaat 'er *Esr.* IX. 1.) „ kwamen de Vorſten tot my," en gaven bericht van de menigvuldige Huwelyken des volks met vreemde vrouwen. „ By het avondoffer knielde *ik* neder, breidde myne handen uit tot Jehova, *mynen* God, en zeide: myn God, enz." (*Esr.* IX. 6, 7.) „ En, na dat Esra *zyn* gebed geëindigd had, verzamelde zich tot *hem* eene menigte der Israëliten, enz." (*Esr.* X. 1. volg.)

„ Wien dwingen deeze plaatzen niet de bekentenis af, dat *Esra* in de vier laatſte hoofdſtukken niet alleen de handelende perzoon, maar ook de Schryver is, van 't geen hy verrichtte? Of wie zou immer eenigen grond kunnen aanvoeren, dat een van *Esra* onderſcheiden Man den perzoon van Ezra aangenomen, en de berichten van zyne ondernemingen zo opgeſchikt heeft, als of hy die ook *zelf* opgeteekend had?

„ 2. Onzeker is de Schryver der zes eerſte Hoofdſtukken van dit Boek; en in gevalle deeze ook van *Esra* mogten afkomſtig zyn, zo is dit, ten minſten thans, veel moeilyker te bewyzen. Ondertuſſchen, als men de gronden, die voor en tegen hem als Schryver dienen, geheel onpartydig overweegt, en diep genoeg indringt in de innerlyke geſteldheid van het Boek; dan word het *hoogst* waarſchynlyk, dat ook deeze, wat de woorden betreft, voor een groot gedeelte, en in haare tegenwoordige vorm geheel van hem afſtammen.

„ Men kan daartegen wel ſchynbaare gronden aanvoeren. De zes eerſte Hoofdſtukken betreffen de Lotgevallen der Hebreeuwſche volkplanting aan den Jordaan *voor* Esras aankomst. Het grootſte deel is in de West-Arameïſche taal beſchreven, en daar *Esra* zelf ſchryft, bedient hy zich van de Hebreeuwſche. Het verhaal is hier en daar zo opgeſteld, als of een Man ſprak, die getuigen der voorvallen, en by de verdrukkingen der Samaritaanen een lydend deel was —— en nogthans kwam *Esra* eerst naar Jeruſalem, toen de ſtreeken der Samaritaanen reeds t'ondergebragt waren.

„ Dan op deeze tegenwerpingen tegen het ſchriftelyk opſtellen van deeze Hoofdſtukken, door *Esra*, kan men ook veel antwoorden, dat doel treft. De inhoud der eerſte Hoofdſtukken gaat wel te rug in de tyden voor *Esras* aankomst in Palestina: maar kon hy hier niet als

enkel Geſchiedſchryver uit den mond van getuigen, en meer beneden van het zevende Hoofdſtuk af als werklyk getuigen voorkomen? Wanneer het hier en daar zelfs ſchynt, dat de Geſchiedſchryver mede geleden heeft, of wanneer in de eerſte Hoofdſtukken *communicative* geſproken word (,, *wy antwoordden*" *Esr.* V. 4.) zo volgt daar uit niet noodzaaklyk, dat hier iemand verhaalt, die by het geval tegenwoordig geweest is. Want hoe dikwils ſluiten enkele Geſchiedſchryvers van gebeurtenisſen hunner Natie zichzelven by het verhaalen mede in, niet als of zy werklyke getuigen geweest waren, maar om dat zy een deel der Natie zyn, by welke de gebeurtenis voorviel? Hoe dikwils zegt LIVIUS, in de Geſchiedenis der Oorlogen, die lang voor zynen tyd voorgevallen waren, en aan welke hy geheel geen deel gehad heeft: *bellum indiximus; urbem expugnavimus*, etc.

,, Niet zo gemaklyk kan men verklaaren, hoe het komt, indien *Esra* ook het begin van het naar hem genoemde Boek geſchreven heeft, waarom eene reeks van Hoofdſtukken, (*Esr.* III. 7. tot VI. 18.) in den Arameïſchen Tongval, en niet alles in die Taal opgeſteld is, van welke de Schryver gebruik maakt, daar hy zelf ſchryft, te weeten de Hebreeuwſche? In die afdeelingen, welke ooirkonden, bevelen en antwoorden der Perſiſche Cancelary, en berichten der Samaritaanen en der Stadhouders bevatten, is het gebruik der Chaldeeuwſche Taal niet meer bevreemdend, zo dra men die als woordelyke afſchriften beſchouwt van die Ooirkonden naar de oorſpronglyke taal (*). Immers ook meer beneden, daar *Esra* in de Hebreeuwſche taal verhaalt, is zyne volmagt in het Chaldeeuwsch ingevoegd. (*Kap.* VII. 11. volg.) Maar waarom duurt ook daar, waar de Geſchiedſchryver verhaalt, en de ooirkonden met zyne woorden aan een hecht, het gebruik van den Arameïſchen Tongval voort? Beneden houd hy toch daar op, daar de volmagt voor *Esra* uitgevaardigd ten einde is. Deeze omſtandigheden kan men zichtbaar niet vereenigen met die vooronderſtelling, dat het geheele Boek in alle die plaatzen, daar geene Ooirkonden ingelascht zyn, *woordelyk* van *Esra* afſtamt.

,, Aan

(*) De Perſiſche Cancelary ſtelde Plakaaten, Volmagten, enz. in het Arameïsch op. Zelfs was deeze Tongval gebruikt in den Brief aan de Lacedemoniërs, welken de Atheniënſers onderſchepten. THUCYDIDES; *lib.* 4."

„ Aan den anderen kant, indien tot het zesde Hoofdſtuk toe een Geſchiedſchryver, van *Esra* onderſcheiden, als getuige de gebeurtenisſen van zynen tyd in het Chaldeeuwsch had opgeteekend; waarom bediende hy zich in 't begin (Kap. I tot IV. 7.) in eens weg van de Hebreeuwſche taal, en in het vervolg (Kap. IV. 7.——VI. 18.) in eens weg van den Arameïſchen tongval? Waarom vinden wy de gantſche ſomme van den inhoud der in 't Arameïsch geſchreven afdeelingen in de Hebreeuwſche taal kortelyk onmiddelyk voor derzelver begin opgegeven, hetwelk zo weinig overeenkomſtig is met de taal van eenen Jaarſchryver, die jaar voor jaar vervolgt? „ onder de geheele Regeering van *Cyrus*" (ſtaat 'er Kap. IV. 5.) „ tot op *Darius* toe, verhinderden de Samaritaanen de onderneming der Hebreen."

„ Alle deeze tot hier toe bygebrachte zwarigheden ſtaan en vallen met de onderſtelling, dat *Esra*, of dat een van hem onderſcheiden Geſchiedſchryver de zes eerſte Hoofdſtukken *alle* zo, gelyk zy thans gevonden worden, *woordelyk* opgeſteld heeft. Maar waarom wilde men niet liever een middelweg inſlaan? Kon dan dit Boek niet van *Esra* afſtammen in zyne tegenwoordige gedaante; en kon hy niet tevens gebruik gemaakt hebben van een voorgaand werk, op die wyze, als de andere Schryvers der Geſchiedkundige Schriften der Hebreën?

„ Met één woord, toen *Esra* naar Palestina kwam, of toen hy de Geſchiedenis der Hebreën, na hunne terugkomst in hun Vaderland begon te beſchryven, zo vond hy alreeds de berichten van hunne moeilykheden met de Samaritaanen, en derzelver einde onder *Darius*, waarſchynlyk van een lid der eerſte volkplanting, die een getuige en deelgenoot der verhaalde gebeurtenisſen was, verzameld. (Hoofdſt. IV. 7. tot VI. 19.) Met voorbygang van het geen in die verzameling reeds ſtond, ontwierp hy eene geſchiedenis der wederkeering van den Stam Juda en Benjamin (Kap. I.——IV. 7.); ſchreef onmiddelyk achter dezelve de Geſchiedenis van den verhinderden Tempelbouw, zo als hy die reeds opgeſteld vond, woordelyk in zyne rolle af, (Kap. IV. 7.——VI. 18.) en voegde daar achter zyne ondernemingen. (*Hoofdſt.* VI. 19.——X.)

„ Niets ſtaat deeze Voorſtelling in den weg. Indien *Esra* onze Boeken der *Chronieken* opgeſteld heeft; dan is de woordelyke inlaſching van een vreemd historisch

opſtel geheel overeenkomſtig met zyne gewoonte (*). Ook zal iemand dit niet geheel onwaarſchynlyk vinden, het geen daar by onderſteld word, dat voor *Esras* aankomst een oorſpronglyk bericht van de valſche uitſtrooizels der Samaritaanen by het Perſiſch Hof opgeſteld is.

„ Daarenboven worden niet alleen alle zwarigheden, die by alle andere voorſtellen tot hier toe onverwinnelyk waren, door deeze onderſtelling zeer ligt en natuurlyk weggenomen, maar ook word door dezelve een nieuw licht verſpreid over de innerlyke geſteldheid van dit Boek.

„ Alleen daar, waar een ouder Opſtel woordelyk ingelascht is, word het Verhaal opgeſteld in den Arameïſchen Tongval, en, daar *Esra* vry ſchryft, in de Hebreeuwſche Taal. Alleen in de Arameïſche Afdeelingen, alwaar een van *Esra* onderſcheiden Man, een getuige, een deelgenoot der Samaritaanſche verdrukkingen, verhaalt, word *communicative* geſproken. Nu is het te begrypen, waarom terſtond, by het begin der berichten van de valſche uitſtrooizels der Samaritaanen, de gantſche tyd word bygevoegd, dat zy aan het Perſiſch Hof uitwerking hadden, van *Cyrus* af tot op *Darius* toe (*Hoofdſt.* IV.): want *Esra* bloeide en ſchreef, na dat zy reeds haar einde bereikt hadden. Eindelyk, nu begrypt men ook, waarom, tegen den aart van dit Boek, de oorkonde van het verlof van *Cyrus*, dat de Joden na hun vaderland zouden mogen te rug keeren, niet daar woordelyk is ingevoegd, daar 'er van gewaagd word (*Kap.* I. 1.) *Esra* vond ze reeds in het opſtel, dat hy woordelyk afſchreef (*Kap.* VI. 1. volg.), en wilde daar uit niet uitlaaten, noch ook iets onnoodig herhaalen. — Men voege hierby nog de volgende aanmerkingen.

„ 1. Als dan dit geheele Boek in zyne hedendaagſche vorm van *Esra* afkomſtig is, dan is ook zyn ſamenhang met de Boe-

(*) Zulks heeft de Hoogleeraer in zyne voorgaende overweging van de Boeken der *Chronieken* zeer waarſchynlyk gemaekt. Men mag, zyns oordeels, uit het ſlot dier Boeken en het begin van dit Boek, van *Esra*, vry gegrond afleiden, dat *Esra* in het begin het oogmerk gehad heeft, om zyn verhael aen deze Boeken te hechten, maer dat hy naderhand zyn beſluit veranderd, voor de Geſchiedenis der nieuwe veſtiging der Joden aen den Jordaen een eigen Boek beſtemd, en, alleen om zyn Handſchrift niet te onſieren, het begin van zyn verhael niet uitgewiſcht, maer alleen in zyne nieuwe rolle afgeſchreven heeft.

Boeken der *Chronieken* begrypelyk. De Boeken der *Chronieken* zyn zichtbaar eerst na de Babyloniſche gevangenis, en, naar allen ſchyn, eerst na de regeering van *Darius Hyſtaspes*, ſamengeſteld; alzo zy eindigen, daar *Esra* begint, zoude deeze overeenſtemming niet daar van komen, om dat zy denzelfden Schryver hebben? De *Chronieken* zyn veel meer met Geſlachtregisters opgevuld, dan eenig ander Boek van het O. T.; derzelver Opſteller moet derhalven eenen ſchoonen voorraad van Geſlacht-registers gehad hebben, en volgends zyn Boek was *Esra* met zulke ſtukken gemeenzaam. (*Esr.* II. 59—62, enz.) In de beide werken is ook veel overeenkomst in uitdrukkingen, daar in het eerſte de Opſteller, en in het ander de Schryver vry, met zyne eigen woorden, ſchryft. De ſpelling en andere, [in de voorhaenbeſchouwde Boeken der Chronieken] bovengemelde eigene verſchynzelen hebben de *Chronieken* met het Boek *Esra* gemeen.

„ Het gewigtigſt verſchil tusſchen de beide werken vind men in het Geſlachtregister van *Esra* (*Esr.* VII. 1. volg. vergel. 1 *Chron.* VI. 3. volg.). Doch als men ſlechts by dezelve de onderſtelling te baate neemt, van eene afkorting of eene toevallige uitlaating, dan is dezelve met zulk eene waarſchynlykheid verklaard, by welke elk oordeelkundig onderzoeker gemaklyk zal voldaan zyn.

„ 2. By de inlaſching van het ouder opſtel, het welk *Esra* woordelyk in zyn Boek (*Hoofdſt.* IV. 7. volg.) overgenomen heeft, kan hy misſchien, zo als in de Boeken der *Chronieken*, eenige byvoegzels gemaakt, en hier en daar veranderingen ondernomen hebben. Dus verklaar ik voor my ten minſten, hoe in het ingevoegde opſtel, by het gewagen van de Perſiſche Keizers, die den bouw en de verſiering des Tempels bevorderd hebben, (*Kap.* VI. 14.) nevens *Cyrus* en *Darius* ook reeds *Artaxerxes* (*Longimanus*) kon gedacht worden, wiens verdienſten aan den Tempel eerst ſedert het afzenden van *Esra* met eene tweede volkplanting begonnen."

De Rede en haar gezag in den Godsdienst, briefswyze voorgeſteld door PAULUS VAN HEMERT, *aan den Hoogeerwaardigen Hooggeleerden Heer* GISBERTUS BONNET, *Dr. en Prof. in de H. Godgeleerdheid en Akademieprediker te Utrecht. Te Utrecht, by* J. C. ten Bosch, 1784. *In gr. octavo*, 167 *bladz.*

Voorgaende geſprekken van den Heer *van Hemert* met den Hoogleeraer *Bonnet* hebben, naer luid van 't begin dezes Briefs aenleiding gegeven, tot het ſchryven van denzelven; voor zo verre zyn Hoogeerwaerde in die geſprekken getoond had, „ niet ongenegen te zyn om zyne bedenkingen, wegens verſcheiden onderwerpen van den Hervormden Godsdienst nader te hooren, en ſchriftelyk met hem tē onderhandelen, met dit menschlievend oogmerk, om hem, op eene redelyke wys, te overtuigen, tot de belydenis der Gereformeerde kerk te rug te brengen, en het ryk der waarheid van dienst te zyn." Dit heeft hem, daer hy anders bykans beſlooten had, zich in geen Godsdienstwisten in te laten, bewogen de pen op te vatten, te meer daer hy voorzag, dat hy 'er tog niet wel buiten zou kunnen blyven, „ willende," gelyk hy betuigt, „ liever met een verſtandigen Godgeleerden, dan met een „ hoop yveraars zonder verſtand, te doen hebben." —— Zo hier uit ene verdere Briefwisſeling ontſtae, is 't te hoopen, dat de behandeling der beoogde onderwerpen zich tusſchen die twee Heren zal bepalen; wanneer men 'er meerder nuts van kan verwachten, dan wanneer zich, gelyk het veelal gaet, verſcheiden Schryvers daer mede vermengen.

De Stellingen in dezen Brief vervat, en door den Heer *van Hemert* verdeedigd, zyn de twee volgende. I. „ Dat „ de Rede niet bedorven is." En II. 't geen uit de eerſte van zelve voortvloeit, „ dat de Rede, niet bedorven zynde, dan ook de regel en proefſteen moet zyn, waaraan „ men alles, ook de zaaken des geloofs, moet toetſen; „ zoo, dat het geen door de rede wederſproken wordt, „ nimmer voor waar mag aangenomen, of voor de meening der Godheid in hare openbaringen aan het menschdom uitgevent worden." —— Beide deze Stellingen worden door onzen Schryver onderſcheidenlyk ontvouwd en naeuwkeurig beredeneerd: hy houd, in 't behandelen van dezelven, de beſcheidenheid zo wel in 't oog, dat zelfs de

zo-

godanigen, die van hem verſchillen, indien ze maer eenigzins bezadigd zyn, 's Mans voorſtellingen deswegens zonder kwetzing kunnen nagaen, en zich, indien het hun gevalt, in ſtaet houden, om het geſchil over de Rede en haer Gezag, op nieuw, onpartydig ter toetſe te brengen. ——— Eene eeneengeſchakelde ontvouwing van de behandeling dezer Stellingen, door den Heer *van Heuert*, zou ons, vooral daer hy wel genoodzaekt was 'er verſcheiden byzonderheden in te vlechten, te breed doen uitweiden, indien het den Lezer eenigzins te ſtade zoude komen; waerom wy, dit daer latende, alleenlyk nog uit dezen Brief zullen overnemen 's Mans aenmerkingen over de woorden van *Paulus* 1 Cor. II. 14; welke plaets velen voorkomt als een hoofdbewys, dat onze Rede bedorven, en dus niet geſchikt is, om over den Godsdienst te oordeelen.

„ Men beroept zig, zegt hy, met zeer veel verzekerdheid op het zeggen van Paulus, in zynen eerſten brief aan de Korinthiërs, H. II. 14. „ *de natuurlyke mensch* „ *begrypt niet de dingen, die des Geestes Gods zyn: Zy* „ *zyn hem eene dwaasheid, en hy kan ze niet verſtaan,* „ *om dat ze geestelyk onderſcheiden worden.*" Men oordeelt, dat deze text alles afdoet, en ontegenzeglyk de zaak beſlist, ten voordeele van hun, die het bederf onzer rede beweeren; tot dit einde neemt men aan, dat de *natuurlyke mensch* hier beteekenen moet ieder een' die niet verlicht is door eene bovennatuurlyke verlichting van Gods Geest (*), en dat het woord διάκριται moet worden overgezet door *verſtaan, begrypen:* zoo dat ὁ διάκριται zeggen wil *hy begrypt niet*, en wel, *hy kan niet begrypen.* Maar laat ons op het oogmerk van Paulus en op het taalgebruik onze oogen eens onverdraaid vestigen. Hy ſtelt, reeds in het vorige hoofdſtuk, de Euangelieleer tegen de valſche wysheid en dwalende wysgeerte van dien tyd over, en wyst de redenen aan, waarom het Euangeli geen beter onthaal by Jooden en Heidenen vond: de voornaamſte reden hiervan was te zoeken in de zinnelykheid der menſchen. Het Joodendom was geſteld op een' Godsdienst, die de zinnen ſtreelde door uiterlyke vertooning, hen

(*) *Calvin.* Inſtit. Rel. Chriſt. L. II. C. 2. §. 20. *Heidan.* de Orig. Err. L. I. C. 5. §. 4. 5. Cenſur. Profeſſ. Leid. p. m. 24.

hen achtbaar maakte by de volkeren der waereld, en hen over dezen deed heerſchen. Het Heidendom, vooral Griekenland, was, in dien tyd, de zetel der geleerdheid; natuur- redeneer- en zedenkunde werden daar met den meesten yver voordgezet; de konst om wel te ſpreken maakte een voornaam deel der toenmalige beoefening uit: hiermede ingenomen, verachtte men alles, wat niet met hunne begrippen rymde, noch met een ſaus van hunnen ſmaak werd opgedischt. ——— Paulus, hoe zeer ook geoefend in, —— en verliefd op ware welſprekendheid, oordeelde 't van zyn pligt, eene vernuftige eenvoudigheid in de prediking der Kristelyke leer te bewaren, en geenzins door opgeſmukte ſpreekwyzen het Kristendom te verdonkeren. ——— Dit egter veroorzaakte, dat hy en zyne Medebroeders beſchuldigd werden, als of zy, eene dwaaze, lendenlooze, en van alle kragt ontbloote leer predikten; doch en de inhout der leer en de wonderkragten, waar mede dezelve geſtaafd was, toonden het tegendeel allerduidelykst aan, en lieten den onderzoeklievenden geen twyfel meer over aangaande derzelver Goddelyke wysheid. ——— Als nu de Apostel, in dezen ſmaak redeneerende, zegt: *maar de natuurlyke mensch begrypt niet* enz. kan hy ons dan aan een vernuftig mensch doen denken, die zyne rede gebruikt, maar niet op eene bovennatuurlyke wyze verlicht is? Ja, ſpreekt hy, zo dit zyne meening ware, zigzelven niet regtſtreeks tegen, daar hy, in het eerſte Hoofdſtuk, verzekerd had, dat die Jooden en Grieken, die der roepinge tot het Kristendom, met aflegging hunner vooroordeelen, gehoorzaamd hadden, in de leer van Jeſus kruis Gods kragt en Gods wysheid vonden? En hoe kon hy klaagen, en van ter zyde de menſchen beſchuldigen, dat zy Jeſus Godsdienst niet aannamen, indien het hun onmogelyk ware, zoo lang de Geest hun verſtand niet verlichtte, den inhout der prediking te begrypen? ——— De redeneering en 't oogmerk van Paulus gebieden ons derhalven; door *een natuurlyk mensch* te verſtaan *een dierlyk, zinnelyk mensch, die alleen naar zyne dierlyke natuur leeft, en aan zinnelyke denkbeelden, vooral in den Godsdienst, zoo gewoon is, dat hy zig daar van niet wil laaten afbrengen, en naar de tegenredenen van anderen luisteren.*

„ En, als wy het ſpraakgebruik van het woord ψυχικὸς nagaan, zoo konnen wy ons geen oogenblik over deze betekenis bevreemden (*); zoo ook ſpreekt *Judas*, in zyn kor-

(*) *Vitringa*, Obſ. ſacr. L. III. p. 163 ſeq.

korten brief, van zekere ψυχικοι, en noemt hen verder, πνευμα μη εχοντες, *den Geest niet hebbende*; ſtellende dus, even gelyk *Paulus*, de *natuurlyke* en de *geeſtelyke* menſchen tegen elkanderen: en in dien zelfden zin ſpreekt *Jakobus*, (H. III.) als hy de wysheid der genen, die aan nyd en twistgierigheid den teugel vieren, voor eene σοφια ἐπίγειος, ψυχικη, δαιμονιωδης, die eene *aardſche*, *natuurlyke*, *duivelſche* wysheid verklaart.

„ Een mensch nu, die zoo dierlyk is, kan onmogelyk smaak in den kristelyken Godsdienst vinden, dewyl hem niet alleen deszelfs voorſchriften niet behaagen, maar hy zelf ook veel te bevooroordeeld, en door zinnelykheid te traag is, om op den aart der leere van Jeſus behoorlyk acht te ſlaan. ——— Zoodanig nu was de geſteldheid der waereld in Paulus tyd! Was 't dan wel wonder, dat men de prediking van Jezus kruis voor dwaasheid hield? Zoo lang iemand weigert zyne zinnelyke begeerte aan de heerſchappy der rede te onderwerpen, kan hy het ſchoone, en den waaren aart van Jezus verheven leer niet vatten, noch dezelve toeſtemmen en goedkeuren; hier toe wordt vereischt, dat men alle vadzigheid en traagheid verbanne, — zig tot een bedaard onderzoek zette, — vooroordeelen late vallen, en genegen zy, de waarheid aan te nemen, waar men dezelve ook vinde. ——— Het zal dus, als men op des Apoſtels oogmerk let, niet eens zoo groot onderſcheid maken, hoe men het woord δεχεται vertaale: of door *begrypen*, gelyk onze Overzetters en anderen doen: of door *toeſtemmen*, *ontvangen*, *in zyn gemoed laten indaalen* (*). ——— Even weinig zal men behoeven te twisten, of ὁ δεχεται moete overgezet worden: *hy begrypt niet*, of *hy kan niet begrypen*, of, *hy wil niet begrypen*. Noch ook, of de woorden, οὐ δυναται γνωναι moeten beteekenen: *hy kan ze niet verſtaan*, of, *hy wil ze niet verſtaan*, *erkennen*, *onderkennen* (†). Het een en ander ſtemt met de waarheid en Paulus bedoeling overeen. Een dierlyk mensch, als zoodanig aangemerkt, heeft geen lust, om den Godsdienst der Kristenen behoorlyk te onderzoeken, en kan denzelven dus, zoo min, regt bevatten, als toeſtemmen en goedkeuren; hy kan noch wel den-

(*) Confer *Raphelius* in annot. Herod. p. 458 et *Jo. Cleric.* in verſ. Gall.

(†) Ita placuit *Hammanno* Poecil. T. III. p. 507. 508.

denzelven begrypen, en is 'er afkeerig van. Deze plaats bevestigt dan myne denkwys; en, wel verre dat zy de rede zou verdagt maken, verzekert zy ons, dat een mensch, die dierlyk genoeg is, om de rede te verwerpen, niet in ſtaat is, om den Godsdienst van Jezus, die geheel redelyk is, regt te kennen. Men vergelyke Salomons gezeg, Spreuk. XXVIII. 5. *De kwaade lieden verſtaan het regt niet: maar die den Heer zoeken verſtaan alles.*"

Redevoering van BROUËRIUS BROES, *openlyk uitgeſproken by het plegtig aenvaerden van 't Hoogleeraerampt in de Godgeleerdheid op de Hooge School van Leiden den 14 van Wiedemaand* 1784. *In het Nederduitsch vertaald door* JACOBUS WELDYK, *Student in de Hh Godgeleerdheid. Te Leiden, by* S. *en* J. Luchtmans, *In gr. octavo, 48 bladz.*

Eene ſtelling, den Godgeleerden by uitſtek van 't grootſte belang, behandelt de Hoogleeraer in deze Redevoering, bewerende *dat de beoefening der H. Schrift de hoofdtaek van enen Godgeleerden is.* Niet, dat een Godgeleerde de beoefening van andere Wetenſchappen hebbe te veronagtzamen; ver van daer! ze zyn, gelyk onze Redenaer toont, hem integendeel in eene mindere of meerdere mate onontbeerlyk; maer „ hy moet zyne meeste „ vlyt aan de beoefening der H. Schrift wyden, zich op „ dezelve toeleggen met zyne gantſche ziel, en met alle „ de ſcherpte zynes vernufts en oordeels; ja aen haer, „ als meesteresſe, alle overige letteroefeningen onderwer„ pen en dienstbaer maken." —— Hier toe roept hem, niet alleen de naem van Godgeleerden, maer ook zyn hoofddoel, naer 't welk hy ſtreven moet, eene gegronde kennis en verdediging der Godlyke waerheden; waertoe hy niet geraken kan, dan door een recht verſtand en eene juiste uitlegging der Heilige Schrift; en by mangel van welke hy alleszins gevaer loopt van jammerlyk af te dwalen, ja de geheele leer van geloof en zeden te verkeeren. —— De Hoogleeraer, dit beknopt en bondig beredeneerd hebbende, ſtaeft zulks nader door de geſchiedenis der voorige tyden, welke ons toont, hoe te gelyk met de beoefening der gewyde bladeren de zuiverheid van den Godsdienst en vervallen en herſteld zy. Ter dier gelegenheid ſchetst hy inzonderheid een treffend Ta-

fe-

fereel, waer in hy ons levendig voor oogen ſtelt tot welken lagen trap de zogenaemde Godsdienſtleer in vroeger dagen gedaeld zy, en hoe men derzelver weder opbeuring te danken hebbe, aen den yver, die zommige brave Mannen bezielden, om de beoefening der Heilige Schrift te doen herleven, welke in vele opzichten zeer heuchelyke gevolgen gehad heeft. By verderen voortgang zou men, gelyk de Hoogleeraer opmerkt, hiervan nog ſteeds de heilzaemſte vruchten hebben mogen erlangen; dan zulks kan men niet zeggen, dat aen veler wenſchen beantwoord; waerover hy zich in dezervoege uitlaet.

„ Hoe treflyk zouden de volgende geſlachten de belangen des Christendoms bevorderd hebben, indien zy alomme en ten allen tyde, van zo groote voordelen [als de Hervorming naemlyk aengebragt had] beter gebruik gemaekt, de voetſtappen der Hervormeren gedrukt, en in dien weg de Hemelſche leer van alle ſmet gezuiverd, voor alle verbaſtering beveiligd hadden!

„ Maer, en van deze vlek zyn ook onze dagen niet vry, een groot aental Godgeleerden in 't Gemeenebest der Christenen heeft de geneesmiddelen zelve in vergiften veranderd, en de waerheid, welke zy poogden te verhelderen, met nieuwe duisternisſen omwonden.

„ Veelen, onverzetlyk gekleefd aen de dwalende begrippen hunner Voorouderen, hebben dezelve door middel der H. Schrift trachten op te ſieren, en zich niet ontzien, de uitleggers zelve aen wetten te verbinden, waer door niet de waerheid maer geliefkoosde meningen begunſtigd werden.

„ Anderen, niets duldende, waervoor het menschlyk begrip ſtil ſtaet, hebben niet alleen de ſcherpte hunnes vernufts, maer ook de hulpmiddelen zelf eener gezonde uitlegkunde misbruikt, tot het bevestigen van leerſtellingen, zo ſtrydig met de Openbaring als met de Rede zelve.

„ Anderen eindelyk, de banier der Geestdryveren volgende en de zotternyen eenes ontſtelden breins voor Godſpraken houdende, hebben zich niet geſchaemd in den Bybel zelven de verdediging te zoeken van hunne verdichtſelen en ſchorre Zedenleer.

„ Alles bedriegt my, of uit deze drieerleie bron zyn bykans all' de twisten voortgeſproten, welke, zederd de herſtelling van den Godsdienst tot op onze tyden toe, de gang-

gantſche Chriſtenheid en ook onze Kerk op eene jammerlyke wys hebben van één gereten.

„ Oeh! dat alle Godgeleerden aen het onderzoek der gewydé Boeken met beſtendige wakkerheid arbeidden! de waerheid, daar gevonden, zonder drift, zonder hatelykheden, voorzigtig en oprecht verdedigden, en langs dien weg de omhelzing der zuivere leere, zonder welke geen eerlyke en vaste vrede kan getroffen worden, den tegenſpreekeren zelven poogen af te dwingen!

„ Ware dit by allen de hoofdzaek en de eenige bedoeling, welk eene blyde hoop zou den Chriſtendomme doeſchitteren! welke luiſterryke triomfen zou de waerheid op de doling behalen! zo zou allengskens die gouden eeuw, de eeuw der Apoſtelkerk, wederkeren, en met éénen mond, met éene ziel zouden wy allen den algemeenen Vader en den eenigen Verloſer des Menſchdoms aenbidden."

In dat vooruitzicht pryst de Hoogleeraer verder de beoefening der Heilige Schrifft ten ernſtigſte aen; en doet voorts zyne Redenvoering met gepaste aenſpraken, naer de omſtandigheden, afloopen.

Leerreden, ter aanpryzing van Eensgezindheid en Liefde in de Gemeente, over Hand. IV. 32. *Door* KLAAS VAN DER HORST, *Leeraar der Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Haarlem. By gelegenheid van de eerſte ſamenkomst dier Gemeente, op den 7den November* 1784. *Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz. *Behalven het Voorberigt,* 30 *bladz. in gr. octavo.*

Twee Doopsgezinde Gemeenten te Haarlem, welken ieder voorlang hare byzondere Huishouding en Kerkbewind hadden, tot éne Gemeente verenigd zynde, (waer van het Voorbericht voor deze Leerreden een duidelyk verſlag verleent,) zo heeft dit den Eerwaerden *van der Horst* aenleiding gegeven, tot het doen dezer Leerreden. Dezelve is geſchikt, om der vereenigde Gemeente voor den geest te brengen, wat haer nu te doen ſtaet, „ om de eensgezindheid en liefde onder derzelver Leden ſtand te doen houden, en den hoogſten trap van volmaaktheid te doen beklimmen;" ter nakominge waervan zyn Eerwaerde voorts nog enige bedenkingen in overweging neemt, „ waaruit de Gemeente haare verpligting, tot het behartigen

„ gen van eensgezindheid en liefde, op het levendigst „ moet bezeffen." Het eerſte gedeelte vervat des regels van gedrag, en het tweede derzelver aenpryzing ter betrachtinge. In 't een en 't ander drukt zich de Leeraer met zeer veel naeuwkeurigheid en kracht van zeggen uit; hechtende voorts, ten ſlot zyner Leerreden, aen alles zyne nadruklyke aenſpraken, betrekkelyk tot den byzonderen toeſtand, waerin hy deze Leerreden voordraegt. —— 't Zal velen, zo we vermoeden, niet ongevallig zyn, deze regels alhier beknoptelyk by elkander te vinden; waerom we dezelven, zonder des Leeraers verdere uitbreiding, als op zichzelven ſtaende, zullen plaetzen. Ze zyn natuurlyk wel byzonder geſchikt naer den aert dezer vereenigde Gemeente, en kunnen dus niet altoos in alle andere Kerkgemeenſchappen op zodanig ene wyze ſtand grypen; doch de ene en andere van dezelve is echter zo ingericht, dat ze ook, in alle andere omſtandigheden, ter handhavinge van liefde en eensgezindheid in acht genomen kunnen worden. —— De Eerwaerde *v. d. Horst* ſplitst dezelven in zodanigen die alleen de Leer betreffen, en zulken, die ook betrekkelyk zyn tot de Zeden en het Huishoudelyke. —— Tot het eerſte behooren de drie volgende.

„ I. Elk onzer wagte zig van, onder de leden der Gemeente, overeenſtemming te vorderen, in Gevoelens, die niet behooren tot het weezen van den Christelyken Godsdienst: —— die omloopen buiten het Geloof in Jezus Christus; —— buiten de belydenis, dat Jezus van God gezonden is, om de menſchen met God te verzoenen in zyn bloed, en om hen ter eeuwige zaligheid te brengen, langs den weg van Bekeering en Heiligmaaking.

„ II. Laat ons zorgvuldig waaken tegen allen invoer van Geloofsbelydenisſen of Formulieren van menſchelyk opſtel. —— Hiermede begrypt men van zelve, keur ik geenszins af, dat men zyne Gevoelens, omtrent welke ſtukken ook, by geſchrifte openbaare. Dit ſtaat vry, en kan noodig zyn, althans nuttig, vooral, wanneer men ook de gronden van deeze gevoelens bloot legt. —— Maar verre zy het van ons, iemants Geloofsbelydenis ooit zo veel te laaten gelden, dat wy anderen daaraan willen binden, verre zelfs van ooit zo veel belang te ſtellen in de Geloofsbelydenis van eenig gezelſchap, hoe talryk, en uit hoe aanzienlyke, Geleerden of ſchranderen beſtaande.

„ III. Wy behooren zorg te draagen, om ons nooit te laaten verleiden door Dweepers en Geestdryvers."

On-

Onder de tweede ſoort van regels betrekt zyn Eerwaerde deze drie.

„ I. Laat niemand van de Gemeente, wie hy zy, en in welke omſtandigheden hy zig ook bevinde, over iemant van zyne medeleden willen heerſchen.

„ II. Naa maate wy ons hier voor wagten, zal het ons te gemakkelyker vallen, die inſchikkelykheid en toegeevendheid jegens elkander te oeffenen, waartoe ik, in de tweede plaats, een ieder van ons wil vermaand hebben.

„ III. Dat men elkander alle goede dienſten pooge te bewyzen, daar men toe bekwaam is."

Zyn Eerwaerde brengt deze regels, op 't einde van 't tweede deel zyner Leerreden, of der aenpryzinge ter betrachtinge, geſchiktlyk indezervoege te zamen.

„ Hoort, zegt hy, de ſtem van uwen Christelyken pligt, en ziet op uw weezenlyk belang. ——— En wilt gy nog een algemeenen regel, die u de waarneeming van alle onze byzonderen gemakkelyker zal maaken, wel dan, laat het uw groote werk zyn, de leer van 't Euangelie te beoeffenen, en deszelfs Geboden te volbrengen. Eene welmeenende en onbevooroordeelde opvolging van dit voorſchrift zal u niet in 't harnas jaagen voor mindere gevoelens of onwettige belydenisſen. Eenen verſtandigen en gemaatigden yver voor de waarheid zal zy u doen paaren met ongeveinsde poogingen, om geen anderen dienst aan God op te draagen, dan die redelyk is. Ootmoedigheid, langmoedigheid en goedheid zal zy doen uitblinken in alle uwe bedoelingen onder elkander. En hoe zou 't dan mogelyk zyn, dat vreede en liefde onder ons verlooren gingen; en ons treuren lieten over 't gemis van haare zegeningen!"

Experimentum Anatomicum, quo Arteriolarum Lymphaticarum, exiſtentia probabiliter adſtruitur, inſtitutum, deſcriptum, & Icone illuſtratum, à JANO BLEULANDO, M. D. Lugd. Batav. Apud, *A. et J. Honkoop*, 1784. 36 pp. in 4to. f. m.

Het Systema der Watervaten is, zedert eenigen tyd, het groote voorwerp geweest, met welkers naaſpeuring zig de beroemdſte Ontleedkundigen hebben bezig gehouden, en waaromtrent men groote vorderingen, zo ten aanzien van deszelfs waare natuur, als ook ten opzichte van

van deszelfs nuttigheid, gemaakt heeft. Men is het thans byna eens, dat de Watervaten een byzonder Systema uitmaaken, afſcheidelyk van het Systema der Bloedvaten: ten minſten de gedaane proefneemingen van *Monro, Hunter, Hewſon* en anderen, hebben aan dit denkbeeld de hoogſte waarſchynlykheid gegeeven. —— De Heer BLEULAND ſchynt hieromtrent nog twyfelinge te voeden; hy heeft ten dien einde dit Stuk nader zoeken te beproeven, en deelt ons in deeze Verhandeling eene proefneeming mede, die hem toeſchynt van eenig gewigt te zyn, tegen het aangenoomen gevoelen, en waaruit hy met eenige waarſchynlykheid meent te mogen afleiden; dat 'er wel degelyk, in zommige deelen van ons lichaam, eene *anaſtomoſis* tuſſchen het Bloed en Water plaats heeft: —— en dat de *arteriæ lymphaticæ*, uit de *arteriæ ſanguiferæ* voortkomende, niet ten eenemaal kunnen ontkend worden. —— De proef die de Autheur ons opgeeft, en waarop hy zyn gevoelen vestigt, is, zo wy ons niet bedriegen, niet ten eenemaal nieuw; ook hadden wy gaarne gewenscht, dat hy ons eenig onderrigt gegeeven had, aengaande het roode en witte vocht, 't welk hy tot die inſectie gebezigd heeft. —— Wy zyn het voor 't overige volkomen met den Schryver eens, dat 'er in deeze tak der Ontleedkunde nog duisterheden zyn, en dat de zaak verdient nader onderzogt en nageſpeurd te worden. —— En dus komt het ons ook voor, dat deeze ééne proef van den Heer BLEULAND nog zeer weinig afdoet, tegen de naauwkeurige en herhaalde proefneemingen van zo veele groote, en in de Ontleedkunde zo bedreeven, Mannen.

Verhandelingen van het Bataafsch Genootſchap der Proefondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam. Zevende Deel. Te Rotterdam, by R. Arrenberg en Zoon. *Behalven het Voorwerk en een algemeenen Bladwyzer over de zes eerſte Deelen, 274 bladz. in gr. quarto.*

Tot een aanvang van dit zevende Deel, dient eene Verhandeling over eene kleine doch ongewoone Sterre, welke het allereerst, in Engeland, is ontdekt in de maand Maart 1781, en vervolgens in verſcheide Plaatzen van Europa is waargenomen, door D. KLINKENBERG. In dezelve levert ons die ervaren Sterrekundige een naauwkeurig berigt van zyne waarneemingen, en eene juiste opgave van

zyne berekeningen, nopens den loop deezer Sterre; mitsgaders zyne opmerkingen op, en berekeningen van, de waarneemingen deezer Sterre, door den beroemden T. BRAHÉ, in de jaaren 1589 en 1590. 't Is bekend, hoe men, op de eerſte waarneemingen deswegens onlangs gedaan, deeze Ster voor een Comeet gehouden, haar vervolgens onder de Planeeten geteld hebbe; waarin men ſteeds meerder bevestigd is geworden (*), en 't geen ook de Heer *Klinkenberg* in deezen ſtaaft, zeggende, met het afloopen zyner Verhandelinge:

„ Dewijl het dan, met de betrekking tot het verſchijnſel, dat het eerst voor ruim 190 jaaren door T. BRAHÉ is gezien, en voor een Vaste Ster gehouden, maar zedert dien tijd is vermist geweest; tot het verſchijnſel, dat nu zedert ruim één en half jaare met een beurtlings voorwaarts- en te ruggaande beweeging is waargenomen, indiervoegen legt als hier voor beſchreeven is: zo twijffel ik 'er niet aan, of dezelve Ster, die men in dit jaar 1782, na dat ze eenigen tijd in de Zonneſtraalen onzigtbaar was geweest, weder, eerst eenigen tijd voorwaarts heeft zien beweegen, en nu tegenwoordig, na een ſchijnbaarlijken ſtilſtand, weder te rug ziet gaan; dat dit verſchijnſel een Planeet zal zijn, zo als reeds ook verſcheiden Sterrekundigen vastſtellen, waarom ze die Ster met den naam van URANUS hebben benoemt; en dat het die zelfde vermiste Ster, die BRAHÉ in 't jaar 1580 heeft gezien en waargenomen, weezen zal."

Hier by komt een Antwoord van den geoeffenden APREY op de Vraag: *Hangt het Ligchamelijk Leevensbeginſel* (Vita Corporea) *der Dieren in zijn beſtaan, werking, voortduring of vernietiging ook af van den onmiddelijken invloed van eenig ander beginſel of kragt der Natuur, de Lucht, het Vuur, de Electriciteit, de Magneetkragt enz? Zo ja, uit welke proeven en waarneemingen blijkt zulks? en welke nutte gevolgen of leeringen zijn daaruit te trekken?* Ter beantwoordinge hier van is deeze Verhandeling drieledig: het eerſte gedeelte gaat over de waare zitplaats van het beginzel des dierlijken leevens; het tweede handelt over den aart en wyze van werken des Dierlyken Leevensbeginſels, in zo verre het zelve door onze zintuigen kan worden na-

(*) Zie daaromtrent een berigt in 't *Mengelwerk* deezer *Letteroefeningen* V. D. bl. 489—498, en de aldaar aangeweezen opmerkingen van den Hoogleeraar *Hennert* over dit Stuk.

nagespoord: en de derde of laatste afdeeling is geschikt, om te toonen, dat geene der bekende algemeene Vloeistoffen of Kragten der Natuur, als de onmiddelyke oorsprong of onderhouder van het Dierlyk Leevensbeginzel kan worden beschouwd. —— De Heer *Tpey* alles, wat hier omtrent in bedenking zou kunnen komen, ter toetse gebragt, en onvoldoende bevonden hebbende, sluit daarop zyne Verhandeling met deeze woorden.

„ Is 'er derhalven geene bekende vloeistof uit te vinden, voorzien met zodanige eigenschappen, als in het dierlijk levensbeginsel worden gevorderd, waar zal men het zelve dan zoeken? Tot hier toe geloof ik, dat het veiligst is met HALLER te zeggen, (*El. Physiol. Tom. IV, p.* 381.) „ *Et quid vetat uti a luce diversum ignem esse,* „ *ab utroque magnetis materiam, ab omnibus aërem distare* „ *nunc constat, quin etiam id proprium, suos unice per effec-* „ *tus notum, elementum sit?*" Waarbij men best zal doen te berusten, tot dat eene of andere gelukkige ontdekking ons gelegenheid zal hebben gegeven, om verder in de ontbinding dezes onoplosselijken knoops te vorderen."

Een drietal van Verhandelingen, hier aan volgende, opgesteld door A. J. VERSTOLK, C. GRONAU en J. C. BLOYS VAN TRESLONG, strekt ter beantwoordinge eener Vraage over *de voor- en nadeelen van 't planten van een regel Boomen, op de kanten der Zaai- en Weilanden; en 't geen men daaromtrent, na de nadeelen kleiner zyn dan de voordeelen, in agt behoore te neemen.* Het staat by deeze Schryvers vast, dat de bemanteling der Zaai- en Weilanden aan te pryzen zy, nadien dezelve meer voordeelen geeft, dan men 'er nadeelen van dugten kan; en voorts behelzen hunne Verhandelingen verscheidenerleie onderrigtingen, nopens het geen in deezen den meesten dienst kan doen; waarvan de beoefenaars der Landbouwkunde, naar de verschillende omstandigheden, een nuttig gebruik kunnen maaken.

Op deeze Stukken volgt eene Verhandeling van de Heeren M. V. MARUM en A. PAETS VAN TROOSTWYK, nopens den Electrophore, ter beantwoordinge van het Voorstel, *om op te geeven den besten toestel van den Electrophore, de byzondere verschynzelen van dit Electrisch werktuig proefkundig te verklaaren, en aan te wyzen, welk nieuw licht het zelve aan de leer der Electriciteit toegebracht heeft.* In deeze Verhandeling worden de opgemelde byzonderheden naauwkeurig nagegaan, en ontvouwd; welken te meer eene gezette

opheldering verdienden, om dat de verſchynzelen van den Electrophore de Electrizeerders niet weinig in den war hielpen; meenende zommigen zelfs, dat ze de algemeen aangenomen Theorie van FRANKLIN om ver werpen. Het tegendeel hiervan is uit het in deeze Verhandeling aangevoerde blykbaar; het welk de Schryvers doet zeggen.

„ Dus meenen wij dan niet alleen de verſchijnzelen van den Electrophore uit de Frankliniaanſche leer volkoomen verklaard te hebben, maar teffens te hebben aangetoond, dat de bijzondere verſchijnzelen van dit werktuig van dien aart zijn, dat zij volgens de Frankliniaanſche leer noodzakelijk zoo gebeuren moeten; en dus kunnen derhalven de verſchijnzelen van den Electrophore als zoo veele bewijzen voor de Frankſiniaanſche leer worden aangemerkt. Of ſchoon dan, naar ons inzien, de leer der Electrophore met geene nieuwe grondbeginzelen verrijkt wordt, geeft echter dit werktuig dat licht aan dezelve, dat *de Frankliniaanſche leer door deszelfs verſchijnzelen zoo zeer bevestigd wordt, dat zij voortaan als eene beweezene waarheid mag worden aangenomen.*"

Wyders behelst dit zevende Deel nog drie Heelkundige Verhandelingen, die den beoefenaaren deezer Kunſte te ſtade kunnen komen. De eerſte verleent Aanmerkingen over het *Nadeel* van heete Geesten en uitdroogende Poeders, en het *Voordeel* van etterlokkende Middelen, by ontbloote of bedorven Beenderen; en de tweede Aanmerkingen over de nuttigheid en noodzaaklykheid van een voorbereidend Verband voor het opereeren der Hazenmonden en den Kanker der Lippen. Beide deeze Stukken zyn opgeſteld, door J. VAN DER HAAR; en daar by komt ten laatſte nog een Berigt van G. G. TEN HAAF, wegens een *Steatoma* of Spekgezwel, in den buik gevormd, en na den dood by de opening van het Lyk gevonden.

Nederlandſche Inſecten, beſchreven en afgebeeld, door C. SEPP. *Eerſte Stuk. Tab. VIII. In quarto.*

In deeze Verhandeling geeft ons de Heer *Sepp* eene afbeelding en beſchryving van den Dagvlinder, bekend onder den naam van den *grooten Aurelia*, dus geheeten, in onderſcheiding van eenen anderen, die men den *kleinen Aurelia* noemt, welke alvoorens door hem beſchreeven is; de ſterke overeenkomst, die veele Vlinders, uitgenomen in de

de grootte, met elkanderen hebben, geeft meermaals aanleiding tot zulk eene onderſcheiding; 't welk ook in deezen plaats heeft. De aanhoudende naauwkeurigheid van den Heer *Sepp*, zo in 't afbeelden als 't beſchryven onzer Nederlandſche Inſecten, houdt zyn arbeid beſtendig in waarde, en de Liefhebbers blyven den verderen voortgang ſteeds met hetzelfde genoegen verwagten.

Vervolg der Proefneemingen met konſtige Lugtbollen. In 't Fransch beſchreeven en verzameld door den Heer FAUJAS DE SAINT-FOND. *In 't Nederduitsch vertaald, en met eenige Aantekeningen verrykt, door den Heer* M. HOUTTUYN *Med. Dr. Lid van de Hollandſche en Zeeuwſche Maatſchappyen der Weetenſchappen enz. Te Amſterdam, by* J. v. d. Burg en Zoon, 1784. *Behalven de Voorrede en den Inhoud, 230 bladz. in gr. octavo.*

Als een Vervolg van 't voorige, waarvan wy reeds gewag gemaakt hebben (*), behelst dit Stuk een berigt van de laatere Proefneemingen met konſtige Lugtbollen; 't welk, even als dat der voorgemelden, gepaard is met nevensgaande aanmerkingen over derzelver bereiding, beſtuuring en 't geen verder nopens dit Stuk overweeging vordert; waar door deeze berigten van des te meer nutſigheid zyn. ——— Om 'er eene byzonderheid uit mede te deelen zullen wy, daar de beſtuuring der Lugtbollen thans bovenal in opmerking komt, ons bepaalen tot de opgave van 't geen de Heer *Graaf de Milly* deswegens aan de Koninglyke Akademie der Weetenſchappen voorgedraagen heeft.

„ Sommigen, zegt hy, willen 'er Zeilen hebben aangeſlagen, anderen Wieken aangevoegd als die der Vögelen, of Vinnen gelyk der Viſchen, daar aan gehecht. Deeze drie Middelen zal ik agter elkander onderzoeken, ten einde een voldoend Beſluit daaruit op te maaken.

„ De Scheepvaart in de Lugt verſchilt van de Zeevaart in een weezenlyk punt. In de Zeevaart zwemmen de Vaartuigen in een Vloeiſtof die ze draagt, en verheffen zig in een andere, die agthonderdmaal ligter is of dunner; 't welk gelegenheid tot het gebruiken van Zeilen geeft. Door vergrooting der Oppervlakte geeft men meer kragt aan de aan-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VI D. bl. 197.

aandryvende Vloeistof, en in de andere, die tegenstand biedt, wordt dezelve door de figuur van 't Vaartuig, zo veel doenlyk is, verminderd. Maar in de Lugtvaart kunnen deeze middelen geen plaats hebben, om dat het Lighaam, 't welk men voorthelpen wil, niet boven dryft, maar ingedompeld blyft in de Vloeistof, welke het zelve draagt; even als een Vaartuig, dat onder Water dreef, en door een Stroom voortgesleept werde. In deezen toestand zouden alle Zeilen niet alleen nutteloos, maar zelfs nadeelig worden, als meer vat geevende aan 't vermogen van den Stroom, en, boven het middelpunt der zwaarte van het Vaartuig verheven zynde, zouden zy het zelve doen wankelen. In een stille Zee zou hunne uitwerking volstrekt nul zyn, en niets dan het Vaartuig overlasten. De Lugtbol komt in dit Geval, en derhalven kunnen geen Zeilen daar aan eenig nut toebrengen (*).

„ Wat de Vlugt der Vogelen aangaat en het zwemmen der Visschen, zal het maakzel der eersten aan de Natuurkundigen genoegzaam doen blyken, dat men by hun, tot zekeren trap, de Modellen niet zoeken moet om de Lugtbollen te bestuuren. Want de snelheid van de beweeging der Wieken in de Vogelen is bykans onnavolgbaar, en zou niet toepasselyk zyn op de Lugtbollen, als geen genoegzaame stevigheid hebbende, tot de noodige poogingen, om een zo snelle beweeging voort te brengen. Wat de Visschen belangt; hunne Zwemvinnen, en vooral de plaatzing en beweeging hunner Staarten, schynen de bekwaamste Middelen tot bestuuring der Aëroslatische Machine aan te bieden. De Zwemvinnen zyn kort, breed en een weinig schuins geplaatst; de Staartvin, Loodregt staande, vervult den dienst van Roer, en men ziet genoegzaam, dat dezelve ten modelle gediend hebbe, in de Zeevaart, voor het Roer der Schepen (†). De Zwemvinnen schynen ook het voor-

(*) ["t Is hier niet te doen om den Lugtbol voortgang te geeven, welken hy, zelfs met weinig Wind, door eigen Windvang genoegzaam heeft; maar om hem te bestuuren, en in dat Geval kan zekerlyk een Zeiltje, al is 't maar klein, op de Schuit geplaatst, veel doen, mids de Schuit een Roer hebbe; gelyk uit de Proefneeming van den Heer BLANCHARD is gebleeken.]"

„ (†) [Buiten twyfel zal de figuur der Vaartuigen eenigermaate daar van afgeleid zyn, hoewel die in veelen zeer verschilt. Een vermaard Scheepsbouwer hadt 'er den *Makreel*, als

voorbeeld geweest te zyn van *Riemen*, en ik denk, dat deeze de beste en voornaamste Middelen zyn, welke men in de Lugtvaart gebruiken kan. De Visschen hebben een voordeel van hunne Zwaarte naar believen te kunnen verminderen of vermeerderen, door hun Lugtblaasje uit te spannen, of toe te knypen. Dit zelfde heeft ook eenigermaate plaats in de Lugtbollen door Vuur, en in die, met ligter stoffen dan de gewoone Lugt gevuld, is men wel door uitlaating van de Middelen tot nederdaaling meester, maar niet om de verlooren Lugt te herstellen, en dus weder op te stygen. Wanneer men acht geeft, hoe gemakkelyk het logge Lighaam der Vogelen, door den slag der Wieken, naar boven wordt gevoerd, zo wordt het denkbeeld niet vreemd, dat men door middel der Riemen, mids den Slag nederwaarts richtende, ook wel den Lugtbol zou kunnen doen opstygen, zo wel, als door den Slag opwaarts te richten, nederdaalen. Ondertusschen zou men, tot een goeden uitslag, in de tegenstrydige beweeging de Riemen op zyn kans moeten houden, dat de Ondervinding met een weinig Oefening ligt zou onderrichten.

„ Tot de Horizontaale beweeging schynt het my blykbaar, dat de Riemen alleen genoeg zyn. Men kan die maaken van Taf, van Papier en Pergament. Men moet den voorrang geeven aan de ligtste en tevens sterkste Stoffe: ik denk, dat gevernist of gewascht Taf bekwaamst zou zyn. Men moet niet denken, dat deeze Riemen eene bystere grootte behoeven; want een Lighaam, dat in volkomen Evenwigt dryft in de Lugt, zal door de minste pooging in beweeging gebragt en verwaards men wil gevoerd worden; zo maar de Winden, welke in de Lugtvaart even 't zelfde zyn als de Stroomen in de Zeevaart, niet regtstreeks tegenstrydig vallen. Op het ergste zal men in de Lugtvaart alcoos halver Wind kunnen vaaren, en misschien zullen de Lugtroeijers, door langduurige oefening, wel de bekwaamheid verkrygen, om scherper voort te gaan, by den Wind.

„ De figuur en lengte der Riemen zal de ondervinding en 't gebruik moeten bepaalen. Ik denk, dit afwagtende, dat men in 't eerst Riemen beproeven moet van gewaschte of geverniste Taf van eene Raamachtige figuur, van 18 Duis-

als den besten, toe voorgesteld. Men weet, hoe weinig de meesten naar die figuur gelyken. Van den Staart zal zekerlyk het eerste denkbeeld van een Roer ontleend zyn.]"

Duimen middellyn op 30 Duimen langte, zonder het Handvatzel daar onder te begrypen, 't welk 3 Voeten of daaromtrent lang kan zyn. Het Roer moet ook zyn van Taf, 30 Duimen breed en 4 of 5 voeten hoog; maar men begrypt ligt, dat het zelve, naar de grootte van de Machine, kleiner gemaakt moet worden of grooter.

„ De voordeeligſte manier, zo ik my verbeelde, tot beſtuuring deezer Werktuigen, zou zyn, den Lugtbol te plaatzen in 't midden van eene Cirkelronde Gaandery, welke alleenlyk dienen zou voor de Roeijers en den Stuurman. Laager, beneden den Lugtbol, zou men een Vaartuig hangen voor de Reizigers en hunne Goederen, 't welk tevens tot Ballast dienen zou voor de Gaandery, om die in de horizontaale plaatzing te houden, en het wankelen te beletten.

„ Ligt begrypt men, dat, wanneer de Lugtbol in 't midden van de Gaandery vastgemaakt ware, de ſpeeling der Riemen veel meer uitwerking zou hebben, en naar alle kanten met meer gemak, zo wel in de horizontaale als verticaale beweegingen, geſchieden.

„ Men zou den Lugtbol in 't midden van de Gaandery kunnen ophangen, door middel van een Net, op de wyze der Heeren CHARLES en ROBERT. De Wagen of het Vaartuig kon op de gewoone manier, maar op een behoorlyken afſtand, gehangen worden, en voor 't overige zullen bekwaamer Werktuigkundigen, dan ik, nog wel andere Middelen uitdenken, om deeze Uitvinding te volmaaken, indien men dezelve zulks waardig keurt.

„ De Viſchen, waarvan ik reeds geſproken heb, verdienen in dit opzigt zo veel te meer opmerking, om dat zy, niettegenſtaande de Vloeiſtof, welke zy bewoonen, zo veel meer tegenſtand biedt, zig nogthans met zulk een ſnelheid daar door beweegen. Hunne Zwemvinnen zyn zeer klein ten opzigt van hunne grootte, en niettemin weeten zy daarvan gebruik te maaken, om voort te komen met eene verwonderlyke vlugheid (*). Wy neemen ze dan tot een voorbeeld van de aanvoeging der Riemen, en onder hun is geene, die meer overeenkomst met de Lugt-

„ (*) [Echter hangt de vlugheid van de beweeging der Viſchen meer af van de werking van hunnen Staart, gelyk ik elders breedvoerig heb aangetoond, en zy gebruiken de Zwemvinnen meest om zig te beſtuuren of in balans te houden, als ook om hunnen Vaart te ſtuiten.]"

Lugtbollen heeft, dan de *Egelvisch*; wiens byna Kloot-rond Lighaam de Vinnetjes in 't voorſte aangevoegd heeft, daar dezelve in de langwerpige Visſchen, gelyk byna alle anderen zyn, veel agterlyker ſtaan; waarvan de reden ligt is te begrypen (*). Uit de Figuur van deezen Visch beſluit ik, dat de Gaandery rondom den Bol geplaatst moet worden, en wat de langte zo wel als de plaatzing der Riemen aangaat, dezelven zou men ligt in evenredigheid van deszelfs Vinnen kunnen berekenen.

„ Ik weet wel dat 'er Menſchen zyn, die eene volſtrekte onmooglykheid ſtellen in het beweegen der Lugtbollen op eene willekeurige manier. Zy grondvesten hun Gevoelen op den tegenſtand der Vloeiſtoffe, welke men moet verplaatzen, die zy achten onverwinnelyk te zyn, zonder eene aanmerkelyke kragt, te groot om in de Lugt-Machinen te gebruiken. Die tegenſtand, niettemin, is in de Lugt zo klein, dat men 'er in de gewoone beweegingen niets van gewaar wordt; mids de beweeging met geen te groote ſnelheid geſchiede. In 't Water zwemmende, beſpeurt men ook geen grooten tegenſtand, en kan zig naar alle kanten met veel gemak beweegen.

„ Om kort te gaan, een ieder, die een goed oordeel bezit, zal ligt begrypen, dat al het gezegde toepaſelyk is op de beweeging der Lugtbollen; met dit onderſcheid alleen, dat dezelven, ligter dan de Lugt zynde, de zwaarte niet hebben te overwinnen, welke het Lichaam zo vermoeit na een langen Togt, vooral in het beklimmen van Gebergten. 't Is klaar dat zy, in 't midden der Lugt in een volmaakt Evenwigt hangende, voor de minſte pooging zullen wyken, en dat de beweeging der Riemen hun naar alle kanten voeren zal, werwaards men ze richten wil, wanneer de Winden maar niet volſtrekt tegenſtrydig zyn. Want men moet bekennen, dat 'er altoos tuſſchen de twee Scheepsvaarten, (als het te doen is om ſcherp by den Wind te vaaren,) het verſchil zal zyn, 't welk de digtheid der beide Vloeiſtoffen, benevens de plaatzing van het Vaartuig en den Bol, noodwendig moeten voortbrengen. Ik wil zeggen, wanneer 'er Wind is in de Lugt, de Aëroſtatiſche Machinen zekerlyk in het zelfde geval zullen zyn, als Schepen, die in Stilte zig blootgeſteld vinden aan de werking

(*) [Het zou nog te bewyzen ſtaan, dat die Egelvisch een ſnellen voortgang had, en die Vinnen daar toe gebruikte.]"

king der Stroomen; alzo de Winden, gelyk ik heb gezegd, in den Dampkring even 't zelfde zyn, als de Stroomen in de Zee; maar de Vaartuigen kunnen, buiten Stilte, de Stroomen overwinnen door middel van Zeilen; daar de Lugtbollen nooit volſtrekt tegen den Wind zullen opkomen: de Riemen zullen geene uitwerking hebben, dan als het ſtil Weer is, of met een gunſtigen Wind."

Uit de Voorrede, door den Heer *Houttuyn* voor dit Vervolg dezer Proefneeming geplaatst, blykt het, dat zyn Ed. vry gemelyk is over eenige aanmerkingen, welken zommigen over zyne aantekeningen in, en Voorrede voor, het eerſte Stuk gemaakt hebben. Hieronder behoort ook, het geen wy in onze *Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen*, VI. D. bl. 199. geſchreeven hebben. 't Lust ons niet, ons in 't breede hierover uit te laaten: wy hebben het onze gezegd, en de Heer *Houttuyn* het zyne; de onpartydige Leezer, dien 't gevalt, gaa alles nogmaals na, en oordeele, wie gelyk hebbe. Dog het zal niet zeer der moeite waardig zyn, zig hiermede op te houden, dewyl de Heer *Houttuyn* zelf het als beuzelingen opgeeft, zeggende: *ik ſtap van* beuzelingen *af*. Had zyn Ed. het van 't begin af zo beſchouwd, dan had hy zyne aanmerking, over 't gebruik, dat de Heer *van Noorden* van 't woord *halsbreeken* maakt, niet een en andermaal herhaald; en 't geen we deswegens ſchreeven zou dan nimmer op 't papier geſteld zyn, als ligt te begrypen is.

De aloude Staat en Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden, door E. M. ENGELBERTS. *Eerſte Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart 1784. *Behalven de Vooraſſpraak*, 416 *bladz. in gr. octavo.*

Eene nieuwe naſpooring van den alouden Staat en Geſchiedenisſen onzer Vereenigde Nederlanden, door de keurige hand van den opmerkzaamen *Engelberts* medegedeeld, kan niet anders dan den beoefenaaren onzer Vaderlandſche Geſchiedenisſen aangenaam zyn; daar hy zig geen moeite ontzien heeft, om alles uit de oudſte gedenkſchriften zelve na te ſpeuren, het geen hem meermaals gelegenheid gegeeven heeft, om aan deeze en geene byzonderheden een nieuw licht by te zetten. ——— Hy heeft dit Werk opgeſteld, by manier van zamenſpraaken, tuſſchen *Eelhart* en zyn Zoon *Fredrik*, waarin ook nu en dan zyne oudſte

Dog-

Dogter *Machtilde* deel neemt, of welk geſprek zomtyds voortgezet wordt, in het gezelſchap zyner Egtgenoot *Vredegond* en haare jonge Kinderen. Het eerſte geſprek gaat, by manier van Inleiding, over de Liefde tot het Vaderland, waaromtrent de Autheur verſcheiden leerzaame en aanmoedigende bedenkingen aan de hand geeft. Vervolgens maakt hy een aanvang van zyn Werk zelve, met het mededeelen eeniger algemeene aanmerkingen over de aloude geſteldheid van ons Vaderland; het welk hem verder leidt tot het naſpooren van den vroegeren loop onzer Rivieren; welk een en ander voorts opgehelderd wordt, door eene nevensgaande Kaart, die onze geagte Schryver zelf vervaardigd heeft, en in de verklaaring van welke hy zyn gevoelen, verſchillende van het algemeene denkbeeld, ten duidelykſte ontvouwt. Wyders hegt hy hieraan een berigt van de bevolking van Europa, en de verhuizing der Volken, dat hem wel byzonder brengt tot de gevallen der Cimbren, en voorts tot eene melding van de oudſte inwoonders der Nederlanden; waarop hy dan laat volgen een verſlag der komſte van Cæſar en zyne Krygsbedryven in deeze Gewesten. Eindelyk zyn de twee laatſte zamenſpraaken van dit eerſte Deel geſchikt, ter ontvouwing van 't geen den ouden ſtaat der Batavieren, nopens hunne komst hier te Lande, geſtalte, kleeding, onderſcheiden rangen, wooningen, huiſelyke bezigheden der Vrouwen, mitsgaders bedryven en tydkortingen der Mannen betreft; het welk in het tweede Deel met eene verdere beſchryving hunner leevenswyze agtervolgd ſtaat te worden. ——— De Heer *Engelberts* behandelt dit alles met veel naauwkeurigheid, en op eene geleidlyke manier, die des Leezers aandagt gevestigd houdt en ſteeds meerder uitlokt. ——— Gemerkt zyn Ed. bovenal veel werks gemaakt heeft, van den alouden loop der Rivieren duidelyker, dan gewoonlyk geſchiedt, aan te toonen; en daar hy zyn gevoelen deswegens, by manier van eene herinnering, ter gelegenheid dat *Machtilde* zich met haaren Broeder vereenigt, om 's Vaders geſprekken te aanhooren, nogmaals beknoptlyk voordraagt, en tevens de waarſchynlykſte woonplaatzen der oudſte Volkeren in deeze Gewesten aanwyst, zo komt het ons raadzaamst voor dit gedeelte hier over te neemen, om den Leezer nog eene gewigtige byzonderheid uit dit Werk mede te deelen.

„ E. Wy hebben, (dus vangt de Vader zyne herinneſing aan,) de oude geſteldheid van den grond, dien wy bewoonen, en van de vobrnaamſte rivieren, die denzelven door-

doorſnyden zo naauwkeurig opgeſpoord als ons mogelyk was. Ik heb tot gemak van uw Broeder een landkaart ontworpen, wyl ik 'er nog geene had aangetroffen, welke met alle de bepaalingen der oude Schryveren, en ook met myne denkbeelden, volkomen overeenſtemde. Vooral hebben wy ons werk gemaakt, om het zoo beroemde Eiland der *Bataviéren* te ontdekken, terwyl het een hoofdgedeelte van ons oude Vaderland uitmaakte, en wy hebben het gevonden tusſchen de twee voornaamſte armen van den Rhyn, van daar dezelve zich ruim honderdduizend ſchreeden van het oude ſtrand voor de eerſte reize in deezen aard verdeelt; tot dat hy in 't zuiden door *Maas* en *Waal*, en wat laager by *Katwyk* in zee ſtort. —— Zie hier de kaart MACHTILDE (*).

„ Dit is de *Rhyn*, die heel uit het *Zwitzerſche* gebergte voortkomt, en van ouds de voornaamſte ſcheiding tusſchen de landen der *Galliers* en *Germaanen*, of, gelyk wy nu zeggen, tusſchen *Vrankryk* en *Duitschland* maakte. Zie daar verdeelt hy zich in tweën. De regter arm, die de noordelykſte is, behoudt den oorſpronkelyken naam, maar verdeelt zich een weinig verder weder in twee voornaame takken. Die regt uitloopt tot in de *Noordzee* wordt nog de *Rhyn* geheeten; en daar hy in zee valt de middelſte mond van den *Rhyn*. De andere tak, die naar 't Noorden loopt, is de *Vecht*, die zich wel ras in een groot Meer verliest, dat nu in een ganſche zee veranderd is, toen *Flevo* en nu de *Zuiderzee* geheeten. Vervolgens krimpt het in tot een ſtroom, die een vry groot Eiland vormt, en ten laatſten door verſcheide monden in den *Oceaan* of *Noordzee* uitloopt. Nu moeten wy tot de eerſte verdeeling van den *Rhyn* wederkeeren. Deeze zuidelyke tak wordt de *Waal* genoemd, die omtrent twintigduizend ſchreden verder in de *Maas* valt, deeze twee rivieren vereenigd, en ſomtyds den laatſten daarom als een gedeelte van den *Rhyn* doet voorkomen, om dat deeze rivier zich door den zelfden mond, die *Helium* van ouds genoemd wierd,

(*) De Autheur oogt hiermede op zyne bovengemelde daartoe vervaardigde Kaart, welke wy hier niet hebben kunnen plaatzen: doch een oplettend Leezer zal het denkbeeld van den Heer *Engelberts* genoegzaam kunnen nagaan, wanneer hy 't oog gevestigd houdt op onze gewoone kaart van de tegenwoordige Nederlanden.

wierd, in de Noordzee ontlast. En deeze takken, die de *Waal* en de *Maas* aan de eene, en de oude of ook wel de *Leidſche Rhyn* aan de andere zyde genoemd worden, bepaalden het voornaamſte eiland van die rivier.

„ M. Maar welke zyn deeze andere rivieren?

„ E. De voornaamſte, daar wy voor eerst meê te ſtellen hebben, zyn de *Schelde* hier in het Zuiden; de *Tſel* in 't Oosten, die naderhand by die ſtippen ook met den *Rhyn* vereenigd is, en de *Eems* in het Noorden. Deeze bevinden zich genoegzaam op de uiterſte grenzen van dat land, waar op wy thans onze aandagt moeten vestigen, het welk in het Westen en Noordwesten door de zee beſpoeld wordt. ——— Wy ſpraken vervolgens over de eerſte inwooners van dit Land, waar van wy weinig of geene berigten hebben, dan die ons van de *Romeinen* en *Grieken*, de eenigſte geſchiedſchryvers der volken in dit waereldeel, zyn ter hand geſteld, by gelegenheid dat zy van vreemde volken, uit de afgelegenſte en noordelykſte deelen van *Europa* bezogt wierden. Ik heb uw broeder gezegd, dat zy van ouds allen *Celten* genoemd wierden, die *Vrankryk*, *Duitschland* en het geheele Noorden van *Europa* bevolkt hebben; ——— dat deeze *Celten* uit *Aziatiſche Scythen* geſprooten zyn, en zich allengskens van tyd tot tyd door *Europa* hebben verſpreid, nâ dat hunne zwerflust, of de noodzaakelykheid hen daar toe noopten; ——— terwyl men by gebrek van aantekeningen onmogelyk den juisten tyd, wanneer elk Land en ook ons Vaderland een deel in de bevolking gekreegen heeft, bepaalen kan. ——— Onze landſtreek behoort ten deele tot *Gallien*, gelyk de *Romeinen* het noemden, ten deele tot *Germanien*, en is dus door beide Natien beſlaagen, ſchoon zy oorſpronkelyk één volk zyn. Intusſchen hebben zy over en weêr bezit van deeze landſtreeken genomen: eerst de *Galten*, die in den beginne de volkrykſte, de magtigſte, en het meest genegen waren tot verandering; en daar na de *Germaanen*, wanneer dezelve in aantal en dapperheid de *Gallen* konden opweegen. De byzondere naamen der volken, die aan deezen en geenen kant van den *Rhyn* woonden, en uit deeze beide Natien geſprooten waren, zyn eerst aangetekend, wanneer de *Romeinen* op hun beurt deeze landen tot een tooneel des oorlogs maakten. Men kan dus wegens de geduurige verhuizingen niet giſſen, hoe lang of hoe kort zy gewoond hadden op de plaats, waar de *Romeinen* hun eerst aantroffen; ——— te minder,

om dat eenige buitengewoone vloeden eene merkelyke verandering in deeze oorden te weeg gebragt hebben, welke de *Cimberſche* vloed of vloeden worden genaamd, om dat de *Cimbren*, die langs de kusten van de *Noordzee* woonden, het meest daar door geleden hebben, en genoodzaakt waren hunne woonplaatſen te verlaaten, en anderen te zoeken; gelyk ze met verſchillenden uitſlag gedaan hebben, tot in *Italien* toe, waar zy meest allen hun einde vonden.

„ Fr. Van deeze aanmerkelyke tochten heb ik myne zuster het een en ander medegedeeld.

„ E. Dan zult gy haar gezegd hebben, dat deeze *Cimbren* ook hier aan den zeekant van den *Rhyn* af naar 't Noorden toe gewoond hebben, dat de *Noordzee* naar hun de *Cimbriſche* zee geheeten wierdt, dat zy verſcheide andere volken, van minder naam, die zy in hun tocht aantroffen, hebben mede genoomen, zoo dat men hier uit met de meeste waarſchynlykheid beſluiten kan, dat onze landgenooten zich ook onder dat ontzachelyk heir hebben bevonden, het welk byna geheel *Europa* heeft ontrust, en de Stad, die der waereld wetten voorſchreef, meer dan eens doen beeven. Op zulk een wyze is dan deeze landſtreek byna anderhalve Eeuw vóór de geboorte van CHRISTUS, uit nood of vrywillig, ontvolkt; egter zoo, dat buiten twyffel nog een aanmerkelyk gedeelte der inwooneren gebleeven is.

„ Fr. Het is jammer dat wy deezen niet kennen.

„ E. Misſchien komt de *Sicambren* de eer toe, dat zy het meest gehegt waren aan hun Vaderland. Zy hadden ook de minſte reden tot verandering, wyl hunne landen het minst bloot geſteld waren aan de vloeden.

„ M. Die naam zweemt wel wat naar die van *Cimbren*, waar woonden zy?

„ E. Men denkt dat de naam van *Sicambren* zo veel zegt als *Zuid-Cimbren*, en hier is niets belachelyks in, wanneer men nagaat hoe onderſcheiden, en dikwerf geheel verkeerd, naamen van vreemde en eerst bekend geworde volken worden uitgeſprooken. Elk buigtze naar zyn tongval gelyk ook de *Grieken* en *Romeinen* naar de hunne deeden. Men plaatst hen aan de regterzyde van den *Rhyn* in *Gelderland* en *Zutphen*, welke toen door geene rivier verhinderd wierden: misſchien hebben zy zich tot aan den *Rhynſchen* Vecht uitgebreid, want zy waren vry talryk en zeer onderneemend. Men treft in deeze oor-

oorden der hoogste gronden van deeze landstreek aan. Naderhand zyn ze een weinig verplaatst.

„ Fa. Wy kennen dus al één volk by naame.

„ E. Zoo is het ook. Of de overigen van vroeger of laater zyd zyn, weet ik niet; ik zal ze u opnoemen, en hunne woonplaatzen aanwyzen. Gaat dezelve naar op de kaart, en vergelykt ze met de hedendaagsche by. Laaten wy van boven af dat is aan den zuidkant beginnen. De eerſten, die men hier aantreft zyn de *Morinen*, die de uiterſte der volken genoemd worden, om dat zy aan de zee digt by de grenzen van *Gallië* woonden, want al wat verder ſtrekt, dan deeze grenzen, of dat hetzelfde is, verder dan de *Rhyn*, was den *Romeinen* in vroeger tyden geheel onbekend. De oudſte inwoonders van Zeeland tuſſchen de armen van de Schelde, de nabuuren van de *Morinen* of *Vlamingers* gelyk ze thans genoemd worden, zyn de *Taxandriers*, maar van een weinig laater oorſprong. Tuſſchen de *Schelde* en de *Maas*, in de nabuurſchap van het land van *Luik*, hadden de *Cimbren* hunne zesduizend man agtergelaaten, die eene volkplanting der *Aduatiken* uitmaakten. Men vond 'er een of twee plaatzen, die van hun den naam ontleenden. Wat laager woonden de *Menapiers* in *Braband* en ſtrekten zig zydwaards uit tot over den *Rhyn*. De *Bataviéren* bewoonden niet alleen het eiland van den *Rhyn*, tuſſchen de armen van deeze Rivier, en die van de *Waal* en *Maas* beſloten, maar hebben zich ook vervolgens aan deeze zyde van de *Maas*, die hier ook wel de *Rhyn* genaamd wordt, uitgebreid. Daarentegen woonden ook andere volken op het eiland, ſchoon het naar de *Bataviéren*, als verre de voornaamſten, benoemd wierd. Deezen waren de *Kaninefaaten* aan de eene, en misſchien ook aan de andere zyde van den middelſten Rhynmond langs het ſtrand. De kleine *Cauchen* volgden aan, deezen, dan de *Marſen* of *Marſaaten*, die omſtreeks *Texſel* geplaatſt worden. Meer binnen 's Lands woonden de kleine *Friezen*, de *Friſiaboonen*, die van zommigen voor dezelfde gehouden worden, en de *Sturiers*. Deeze laatſte vier of vyf volken telt PLINIUS op de andere eilanden, die neffens het voornaame eiland der *Bataviéren* tuſſchen *Helium* en *Flevium*, tuſſchen den mond van de *Maas* en het *Flie* liggen. Men zal ze dan best in *Noordholland* en *West-Friesland* plaatzen, die door veele ſpranken van den *Rhyn* en meiren, als 't ware, in verſcheide eilandjes verdeeld wierden; terwyl men *Zuid-*

hol-

holland, benevens een gedeelte van *Gelderland* en *Utrecht*, voor de *Bataviëren* moet overlaaten. Aan de overzyde van het *Flie* denk ik uit de beschryving van PLINIUS dat de groote *Cauchen* langs de Noordzee een aanvang genoomen hebben, ter plaatze daar nu de *Wadden* zyn. De groote *Friezen* woonden wat verder landwaards in het overige gedeelte van *Groningerland* en *Vriesland*. Aan deezen grensden de *Tenctëren* in 't Landschap *Drenthe*, de *Usipeten* nevens de *Bructëren* in *Overyssel*, en de *Sicambren*, waar van wy reeds gesproken hebben, in *Gelderland*. Wat hooger, tusschen de *Maas* en den *Rhyn* woonden de *Ambivariten*.

„ FR. Dus was ons ganssche Vaderland beslaagen. Als Vader het niet kwalyk neemt, zal ik tot gemak van myne Zuster en my alle deeze volken op de kaart aanteekenen.

„ E. Dit mag ik gaarn lyden; maar laat ik u alvoorens zeggen, dat ik het opgegeevene niet voor onfeilbaar houde. Het zou ligt kunnen gebeuren, dat ik naderhand omtrent het een of ander volk beter onderrigt wierdt. Ik heb alle kaarten van den alleroudsten staat van onze *Nederlanden* geraadpleegt, en op dezelve zoo veel verschillende en willekeurig geplaatste volken aangetroffen, als 'er denkbeelden omtrent de rivieren plaats hebben. Het gemeenste en waarschynlykste gevoelen heb ik omhelsd, maar my vooral geschikt naar de oudste Schryvers. Ondertusschen is het niet wel mogelyk hier alle misslagen te vermyden, en alles te vereffenen."

Het groot Stadsrecht van Utrecht; of Deductie omtrent derzelver Rechten, Privilegien, en Jurisdictie; inappellabiliteit in het crimineele en de middelen; opgesteld door OOSTERDYK *en* WANTENAAR, *Advocaaten*, 1764. *Te Utrecht, bij* J. M. van Vloten, 1784. *In gr. octavo*, 124 *bladz.*

Men heeft dit Regtskundige Geschrift, dat reeds in den jaare 1764 gediend heeft, op goeden grond waardig geoordeeld, om door den druk gemeen gemaakt te worden; nadien het, buiten de byzondere betrekking tot een zeker voorval in die dagen, ook van een uitgestrekter nuttigheid kan zyn in de tegenwoordige omstandigheden. Het behelst naamlyk een zeer juist verslag van 't groot Stads-

Stadsregt van Utrecht, en 't geen daar toe behoort, 't geen de Heeren *Oosterdyk* en *Wantenaar* in deezen Geschied- en Regtskundig ontvouwen; uit welken hoofde het zelve van een algemeenen dienst kan zyn. ——— Na eene opgave van de *Historia facti*, of van het voorgevallene, tusschen de Vroedschap der Stad Utrecht en zekeren Persoon met naame *Gysbert Egeling*, 't welk in den jaare 1764 aanleiding gegeeven heeft tot het opstellen deezer Deductie, behandelt het zelve de drie volgende Poincten.

„ *Eerstelyk.* Een Vertoog van de Eminente Regten, bijzonder met relatie tot het judicieele der Stad, in de tijden der Bisschoppen, ———

„ *Ten tweede*, in hoe verre jegenswoordig de voorsz. regten, bijzonder met relatie tot de jurisdictie van de Stad, verstaan kunnen worden ongekwetst gebleven te zijn, niettegenstaande de veranderinge, die de Stad en Provincie, zoo door de translatie van de temporaliteit, als door de erectie van de Republick, mogt verstaan worden ondergaan te hebben, en eindelyk;

„ *Ten derde*, een kort betoog uit het voorgehandelde van de bevoegdheid der poenale Procedures, bij den Raad der Stad jegens voorn. G. Egeling gehouden, zullende dit Vertoog voorts gesloten worden met eenige reflexien ter solutie van de consideratien bij de H. Edelen [in dit geval] gemoveerd."

Verzameling van Stukken betrekkelyk tot het zenden eener Commissie van H. E. Gr. Mog. de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland naar Rotterdam, tot het onderzoek naar de oorzaken van de aldaar plaats hebbende oneenigheden, en het wantrouwen, en tot het beraamen van gepaste middelen ter herstelling van de openbare rust, in den jaare 1784. *Eerste Deel. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon, *en te Rotterdam, by* J. Ruys *en* J. Krap A. Z. 1784. *Behalven het Voorberigt en de Lyst der Stukken*, 404 *bladz. in gr. octavo.*

Men stelt zig hier mede voor, by een te verzamelen alle de Stukken, die de Rotterdamsche Burgeronlusten met de gevolgen daar van, ten deezen dage, betreffen, welken, zo voor de Magistraat der Stad, als voor den Souverain der Provincie, gepasseerd zyn. Hier door ver-

krygt men de anders hier en daar verſpreide Stukken by elkander; men kan ze dus gereedlyk onderling vergelyken; het voorgevallene onpartydig beoordeelen, en, daar 't van dienst kan zyn, met weinig moeite, in 't vervolg van tyd, het een of ander byzonder Stuk vinden en nagaan. Dat een zodanige verzameling, en voor den tegenwoordigen tyd, en voor de nakomelingſchap, haare nuttigheid kan hebben, is alleszins blykbaar; des men met rede verlange, dat de Uitgevers, door een goed vertier van deeze Verzameling, aangemoedigd zullen worden, om dezelve te agtervolgen, tot dat deeze zo gewigtige zaak geheel afgeloopen, en de rust in Rotterdam herſteld zy. Het thans afgegeeven Stuk vangt aan met een Extract uit de Reſolutien der Heeren Staaten van Holland en Westvriesland, in dato 13 April 1784, en eindigt met een Extract uit dito Reſolutien in dato 10 Aug. 1784, tot het zenden van Heeren Gedeputeerden van H. E. Gr. Mog. na Rotterdam.

Staatkundige Bijdragen van ADOLUS *den Opmerker, IIde Deel. Te Utrecht, bij* J. M. van Vloten, 1784. *In gr. octavo.*

In dit Stukje wordt ons geleverd een egt verhaal van het voorgevallene te Rotterdam *voor* en *na* den opmarsch van de Compagnie No. 9, ſtaande onder commando van den Heer, Raad in de Vroedſchap en Lieutenant Collonel JAN JACOB ELZEVIER, en geleid wordende door den Lieutenant LEONARDUS VAN ZWYNDREGT, op den 3 April 1784, by welke gelegenheid dezelve door het Gemeen is aangevallen. Dit verhaal, dat alleszins kenmerken van egtheid draagt, is voorzien van de vereiſchte Bylagen, welken ter opheldering en bevestiginge van 't zelve ſtrekken. ——— Hier nevens gaat een Aanhangzel, 't welk op eene treffende wyze toont, hoe verre Leden van de Regeering zig ſlaafsch kunnen vernederen, om, tegen eed en pligt, de ſchandlykſte verbintenisſen aan te gaan. Men vindt naamlyk in 't zelve eene Copy van twee beëedigde contracten, welken de Heeren *Ægidius Groeninx* en *Vastardus Groeninx* in de jaaren 1687 en 1690 getekend hebben; waar by die Heeren zig, ter verkryginge der electie van Willem den III, tot eene Vroedſchapsplaats in Rotterdam, verbinden, om zig in alles, wat 's Lands zaaken be-

betreft, te zullen gedraagen, naar 't goedvinden van den Burgemeester *Roosmaele* en den Heer *Jacob van Zuylen van Nieuveldt*, en, by afflerven van den eenen, naar dat van den langstlevenden. Ze gaan vergezeld van eenige aantekeningen van den Uitgeever, die het verfoeilyke van zulk een gedrag in 't volle daglicht ſtellen. ——— Men ziet hier, hoe Mannen, die eene eed van zuivering doen, by 't bezit neemen eener Vroedſchapsplaatſe, die zig onder eede verbinden om 's Lands welzyn naar hun beſte weeten te helpen bevorderen, zig vooraf ſlaafſch kunnen onderwerpen aan de maatregelen van eenige Gezagvoerders, en deeze hunne onderwerping met de plegtigſte eede, en verpligting tot eene zwaare geldboete, by mangel van nakoming, ſtaaven. ——— Wie kan, zonder verontwaardiging, (om hiervan ſlegts een enkel ſtaal by te brengen,) de volgende betuiging van den Heer *Groenin:* leezen!

„ Dat ik in alle getrouwigheid ſal correſpondeeren met „ den Burgemeester *Roosmaele* en den Heer *Jacob van* „ *Zuylen van Nieuveldt*, en by afflerven van den eenen, „ met de langstleevende van die beyden, —— dat ik ook „ by gevolge zal correſpondeeren, met die geene, met de„ welke de welgemelde Heeren zullen partyen hebben, of „ maken onder de Vroedſchappen van tyd tot tyd, ſoo „ ook de ſaeken oit mogten gehandelt worden, *het zy met* „ *veranderinge van de partye of wat andere gevallen voor*„ *vielen*, daarin ik ook de voorgemelde Heeren *blinde*„ *ling zal volgen* (*)."

„ (*) Het was niet genoeg eene heimelijke correſpondentie met de gemelde Heeren *Roosmaele* en *van Nieuveldt* getrouwelijk te onderhouden; het was niet genoeg, deeze Correſpondentie te extendeeren tot de Cabale, die zij in de Vroedſchap van tijd tot tijd zouden hebben of maaken, maar hier moest dit nog bijkoomen, dat de Heer *Groeninx* op eene ongehoorde wijze geconſtringeert wierdt, om, bij elke verandering van de partij, of liever, telkens, wanneer het eigenbelang wilde, dat men de huik naar den wind zou hangen, de mynheers *blindelings* te volgen. ——— Welk eene vernedering voor den redelijken mensch, om, als de ſchaduw, de ſchandelyke voorwerpen te volgen, en hen de momaangezigten na te draagen, bij welker wiſſelend gebruik men *heden* zijn moet, die men *gisteren* niet was, alleen, om op de vertrapte rechten des Volks het haatelijk zelvsbelang te vestigen!"

Het gedrag van Jonkheer A. P. VAN DER CAPELLEN, *Colonel by de Cavallerie ten dienſte van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, en Eerſte Luitenant van het Escadron Guardes du Corps van Z. D. H. den Heere Prince van Oranje en Naſſauw enz. enz. enz. Aan het Publicq door Hemzelven opengelegt In 's Gravenhage, by* C. Plaat, 1784. *Behalven de Introductie, 128 bladz. in gr. octavo.*

In dit Geſchrift voldoet Jonkheer *A. P. van der Capellen* aan veeler begeerte, daar ze, aan de gunſtigſte zyde van hem denkende, al voorlang gewenscht hebben, dat zyn Hoog Welgeboören, overeenkomſtig met zyne reſerve, in het Advertiſement, in July 1783, in de Couranten geplaatst, zyn goeden naam zou handhaaven, door zyne onſchuld aan het hem te laſt gelegde of geſoupçonneerde in een helder licht te ſtellen. Het onpartydige Publiq kan nu over het voorgevallene, dat zo veel gerugts gemaakt heeft, en zeer verſchillend beſchouwd is, oordeelen, en 't zal, vertrouwen we, te over reden vinden om het gedrag van Jonkheer *van der Capellen*, in deezen gehouden, te billyken. Hy heeft, ter duidelyker voorſtellinge van dit ſtuk, zyn Geſchrift in drie deelen verdeeld.

„ *Vooreerst*, in eene eenvoudige opgaave, zegt hy, der oorzaaken, welke tot de verkoeling van de genegenheid van zyne Doorluchtige Hoogheid voor my de apparente aanleiding gegeeven hebben. *Ten tweede*, in een Verhaal van het geene, dat met, en zedert myn geſprek met hoogstgem. Z. H., op den 27 Juny van het afgeloopen jaar tot heeden toe [of den 31 July deezes jaars] is gepaſſeert. En eindelyk *ten derde*, in het openleggen van de gronden en reedenen, die my, geduurende een verloop van zoo veele maanden, hebben te rug gehouden, de facheuſe omſtandigheden waarin ik my, buiten eenige ſchuld, gebragt zie, aan 't Publicq meede te deelen." ——— Erkentelyke dankbaarheid, en de vleiende verwagting van een gunſtigen uitſlag hebben hem dus ver doen afzien van eene openbaare zelf verdediging.

„ Maar boven en behalven dit alles," (dus vervolgt zyn Hoog Welgeboören) „ zoo wierd ik te rug gehouden van eene opentlyke, en thans onvermydbaare zelfsverdediging, door de ongelukkige toeſtand, waarin zich myn dierbaar Vaderland bevind; de alombekende en bedroevende verdeeltheeden, waarmeede het te worſtelen heeft, en welke ik oordeelde, dat ook tot myne verdrietelyke ſituatie, (hoe zeer ik my nooit in politicque verſchillen had gemelleert,) aanleiding hadden gegeeven, deeden my niet minder met voorzigtige bedaartheid te werk gaan. Ik vreesde voor het moment, dat ik, door eene opentlyke opgaave van myne particuliere verongelykingen genoodzaakt zoude zyn, zaaken aan den dag te brengen,

gen, in welke verſcheidene perzoonen moesten genoemd worden, en welke even daar door den Prince onaangenaam zouden kunnen zyn. Met een innig en zeer gevoelig medelyden, beſchouwde ik den bedenkelyken toeſtand van een Vorst, wiens goedhartigheid alleenlyk geſurpreneerd word door raadgevingen van zulke Lieden, die meer hun eigen belang, dan dat van het Gemeenebest, op het oog houdende, ſteeds tragten de oogen van den Vorst te verblinden, ten einde hunnen eigen ondergang te verhoeden, en van Hem af te weeren zodanige Vaderlandlievende Mannen, welker raad de Republicq en het Doorl. Huis van Oranje behouden, maar daar en tegen een menigte lafhartige Vleyers verderven zoude. Dit gevoel van waarachtig medelyden over den toeſtand van een Vorst, aan wien ik door de tederſte banden van verpligting en van vriendſchap, bynа een vierde van een Eeuw, was vastgehegt, maakte my afkeerig en huiverig van het gebruikmaaken van het eenigſte middel tot eigen behoud; doordien ik begreep, dat dit de onaangenaamheeden, welke Z. H. zedert een geruimen tyd ondervind, zoude kunnen vermeerderen.

„De overweeging hiervan, gepaart met de hoop, dat de Prins eens eindelyk, overtuigd van myne onſchuld, my eene billyke ſatisfactie zoude laaten toekomen, en daardoor alle verdere onaangenaamheden prævenieren, heeft my de uitgave van dit ſtuk, zoo lang mogelyk, doen uitſtellen, en moet my thans dienen, tot eene wettige verontſchuldiging by zodanige eerlyke en braave Lieden, die, door eene oppervlakkige kennis alleen van het gebeurde, myn langdurig ſtilzwygen hebben afgekeurt, en, door een vriendelyk verlangen naar myne openlyke verdediging, overtuigd van myne onſchuld, onverduldig zyn geworden, over het agterblyven eener openlegging van myn gedrag, welke zy begreepen, dat my alleenlyk van den aangewreeven ſmaad en laster konde zuiveren, en myne Vyanden met ſchande overdekken."

H. ZIMMERMAN, *Reize rondom de Waereld met Capitein* COOK. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Leiden, by* A. en J. Honkoop, 1784. *Behalven de Voorreden* 116 *bladz. in gr. octavo.*

Een opmerkzaam Matroos, met naame *Zimmerman*, die op deeze reis zyne byzondere aantekeningen, in een klein ſchryfboekje, geſchreeven heeft, maakt in dit Geſchrift dezelven gemeen; en verleent ons daarmede een beknopt verſlag van 't beloop deezer reize, en van 't merkwaardige dat hy deswegens heeft gade geſlagen. Het verhaal is op eene geregelde wyze ingerigt, en men kan uit het geen 'er in voorkomt genoegzaam opmaaken, dat deszelfs Opſteller een Matroos van meer dan gemeene opleevendheid geweest moet zyn, die

wel in ſtaat was om een verſlag te geeven, van 't geen onder zyne kundigheden viel. Uit dien hoofde kan men, ſchoon zodanig een verhaal niet te evenaaren zy, met de uitgeſtrekter berigten, welken kundiger Mannen ons van deeze Reize in handen gegeeven hebben, hetzelve met genoegen doorbladeren, als behelzende, in een beknopt beſtek, een leezenswaardig verſlag van 't voornaamſte op deeze gewigtige Reize voorgevallen. —— Wy kunnen ons, daar we in 't *Mengelwerk* een Uittrekzel deezer Reize, uit de breedvoeriger berigten, plaatzen, hier niet wel ſtaan blyven op eenige byzondere ontmoetingen, zonder in herhaalingen te vallen, het welk ons daarvan doet afzien; dan, daar we hier eene beſchryving van 's Mans character en gedrag vinden, zal het, vermoeden wy, veelen niet ongevallig zyn, dat wy hun dezelve nog onder 't oog brengen.

„ De Heer COOK, zegt onze Schryver, was een groot, fraay, ſterk, eenigzins ſchraal man, zwartbruin, duister van wezen, wat gedrongen. In het begin was hy een gemeen Matroos, maar kwam door zyne verdienſten zo verre, dat hy één der beroemdſte Zeehelden wierdt. Hy was zeer ſtreng en driftig; zo dat de minſte tegenkanting van een Officier of Matroos hem geheel van zyn ſtel bragt. Hy was onverbiddelyk omtrent de Scheepswetten, en de daar op geſtelde ſtraffen, en wel zo, dat wanneer, midden onder de wilden, op een post iets weggenomen wierdt, de ſtrengſte ſtraffen hem, welke op die post geſtelt was, wierden aangedaan. Geen Zeeofficier hadt mogelyk ooit eene zo uitgebreide opperheerſchappy over zyne onder hem dienende Officiers, als hy, zo dat niemand zig verſtoutte hem tegen te ſpreeken. Menigmaals zat hy aan tafel, met zyne Officiers, zonder een woord te ſpreeken, en over 't algemeen was hy zeer agterhoudend. De billyke zaaken der gemeenen behartigde hy meer, dan die der Officieren; zomwylen was hy ook jegens het Scheepsvolk zeer vriendelyk. By verſcheide gelegenheden deedt hy zeer fraaie aanſpraaken; en 't ſtaat my nog heel levendig voor, dat, toen wy voor de eerſte maal te NIHAU waren, hy ons zeer vriendelyk vermaande, dat wy den onſchuldigen Wilden de ziekten niet meêdeelen mogten, waarmeê wy aangeſtoken waren.

„ Nooit ſprak hy van den *Godsdienst*; wilde geen Dominé op het Schip hebben; vierde zeer zelden de Zondagen; maar was anders een rechtvaardig man in zyne bedryven; vloekte nimmer, zelfs in den grootſten toorn niet. Hy was byzonder zindelyk, en naar dit voorbeeld moest zig al het Scheepsvolk rigten; inzonderheid moest dit alle Zondagen ſchoone kleêren aan hebben. De *maatigheid* was by hem eene hoofddeugd. In dien tyd, dat ik met hem de reis gedaan heb, heeft hem niemand ooit dronken gezien. Nooit wilde hy gedoogen, dat de gemeene man zyn brandewyn voor meerder dagen bewaaren,

pen, en zig dan dronken drinken mogt; en wanneer, hier en daar, iemand wegens dronkenſchap zyne zaaken niet kon waarneemen, dan liep het nimmer zonder zwaare ſtraf af. Zyne *Tafel* was zeer gering, en geringer dan ze ooit een Zeeofficier hieldt. Hy at meestendeels *zuurkool* met een ſtuk *pekelvleesch*, eenige *erwten*, en zo beſtond zyne tafel meest uit twee, of op zyn hoogst drie, geregten. Op *Saturdag* was hy doorgaande vriendelyker dan anders; dan dronk hy ook een glas *Punch* meer, dan naar gewoonte, op de gezondheid van fraaie vrouwen en meisjes. Nooit hield men hem verdagt omtrent de verkeering met Vrouwen, en op OTAHEITI en OWAIHI, alwaar zig elk een aan de aantrekkelykheid van 't vrouwvolk overgaf, was hy alleen zuiver en gaaf. In 't overig genot bemind hy de gelykheid; en, wanneer de gelegenheid zig opdeedt, dan deelde hy drank en ſpyze onder zig, de Officieren en Matroozen, gelyk uit.

„ De *onverſaagdheid* was zyn hoofdcharakter. Op de onbekende kusten van America, liep hy, by nevelige nachten, met volle zeilen, ſliep daar by gerust; en voor het tegendeel, wanneer niemand gevaar vermoedde, kwam hy menigmaal op het verdek, veranderde den cours des Schips, om dat er land digt by was, en zo, dat iedereen geloofde, dat hy byzondere geheime tekenen had, waar uit hy het gevaar kon afneemen. Ten minſten kan ik verzekeren, dat zulke gevallen zeer dikwils zyn gebeurd, waar hy, tegen aller vermoeden, alleen land beſpeurde, en zyne waarneeming wierd altoos bewaarheid.

„ Ik geloof niet, dat *Engeland* een dapperer Zeeofficier gehad heeft, dan hem. Op 't oogenblik der grootſte gevaaren was hy de vlugſte, de bedaardſte en ſtandvastigſte; en dan was zyn voornaamſte werk om ſlegts de bedaardheid en rust op het Schip te herſtellen, 't welk hem ook zo gelukte, dat meestal aller oogen eeniglyk op hem gevestigd waren. Hy was gebooren om met de wilden om te gaan. By zyn ommegang met dezen beſpeurde men in hem meer genoegen, dan anders. Hy beminde ze; verſtondt de taalen van verſcheide Eilanders, en de byzondere kunst van ze in te neemen. Dit zelfde was de reden waarom de Wilden hem eerden, en zomwylen vergoodden; maar dit was verder de reden, dat, wanneer ze deze hoogagting uit het oog ſtelden, of wel met hem zomtyds den ſpot dreeven, hy dan van toorne brandde, en in zyne wraak zomwylen onmaatig was, waarby hy egter niemand, op een zonderlinge wyze, met den dood liet ſtraffen. Hy kon zig, door zyne gebaarden by de wilden ongemeen wel doen verſtaan, en, zo als hy zig, door de verkeering met hen, eene byzondere bekwaamheid daaromtrent te wege hadt gebragt, waren zy hem ook meest genegen. Hy deedt mede alles, wat hen genoegen konde geeven; hy zogt ze

door geſchenken in te neemen; door mededeelen van allerhande voorſtellen onzer Europiſche manieren, wyze van oorlogen enz. te onderhouden, en hunne vriendſchap te winnen.

„ Wat hem in het byzonder nog tot lof verſtrekt is de inwendige inrigting der *Scheepsregeering*, inzonderheid ten opzigte van de gezondheid der Equipage. De *ledigganggang* hieldt hy voor den grootſten vyand der gezondheid; en daarom zogt hy 't volk, geſtadig, met werken, onledig te houden: zelfs, wanneer 'er niet byzonders te doen was, dan liet hy iets afbreeken en weêr herſtellen, of Zeemanœvres maaken, ten einde 'er nooit gedaan werk ware. Geſtadig liet hy voor uit werken, en elk beroep moest eenen voorraad van werk hebben: en aan deze geſtadige werkzaamheid, gepaard met maatigheid, ſchryf ik de voornaamſte reden van 's volks duurzaame gezondheid toe. Eens in de week moest het geheele Schip gezuiverd, en met bus-kruid worden berookt; en dagelyks, behalven in een geval van ſtorm, moesten alle hangmatten op het verdek worden gebragt, van waar zy eerst by zonnenondergang weêr wierden ingehaald. Van veel vleesch eeten maande hy ons zeer dikwils af, en was altoos bereid, in plaats van vleesch, meel te laaten uitdeelen, om andere ſpyzen klaar te maaken. Ook moesten wy 's weeks driemaal *zuurkool* eeten, welken de *Engelſchen*, toen wy *Duitſchers* hen de manier, om ze in te leggen, hadden geleerd, zeer gaarne aten, en tweemaal *ſoup*, welke van eene uit vleesch gekookte *Gelée* en Erweten klaar gemaakt was.

„ Zo dra wy aan een Eiland kwamen moesten voorts menſchen uitgezonden worden, om verſche groente te verzamelen; en deeze moest in 't nat gegeeten worden; maar was 'er niets te krygen, dan moesten de netten worden uitgeworpen, ten einde nieuwe voorraad van visſchen verzameld, en daardoor 't Proviant van vleesch wierdt verminderd. Maar konden verſche leevensmiddelen worden ingekogt, dan was dit zyn eerſte zorg, en door deze verſtandige ſchikkingen bragt hy het zo verre, dat 'er nimmer een kenmerk van Scheurbuik op het Schip gezien wierdt.

„ Op de *Americaanſche* kusten en in *Nieuw Zeeland* brouwden wy bier, wanneer wy van verſcheide boomen de kruinen afhakten, dezelve in water kookten, en dan op een half aam van zuik gekookt water een pint van een liqueur van Mout gekookt, en 5 of 6 ponden zuiker, daarin deeden (*). Dit was een zeer aangenaame en gezonde drank, welken wy in plaats van bran-

(*) Men brouwt dit Bier, waarvan de Matroos *Zimmerman* ſpreekt, van de tederſte takjes van eene ſoort van Sparreboomen, *Epinette blanche*. Zie *Ulloa Hiſt. Reisbeſchr. van Zuid-America*. II D. bl. 318. en *Kalm Reize door Noord-America* II D. bl. 205, welke laatſte ons meldt, dat hy, in de *Verhandeling der Koningl. Maatſch.* voor het jaar 1751. bl. 190, de wyze van dit Bier te brouwen omſtandiglyk beſchreeven heeft.

brandewyn gebruikten; en alhoewel veelen den Capitein deze beschuldigden, dat hy daardoor zyn eigen voordeel wegens den bespaarden brandewyn zogt, geloof ik nogtans, dat dit hier eene voornaame oorzaak der behouden gezondheid was.

„ Zo dra iemand van het Scheepsvolk ziek was, wierdt hem iemand ter oppasſinge gegeeven, en de Heer ook zelf vroeg na alle zieken; zette de Artſen aan, om zorg voor hen te draagen, en voldeedt dus aan de pligten van een Vader. Was 'er iets versch te krygen; dan was 't inzonderheid voor den zieken bestemd; ook kreeg die, dagelyks, van de bovengemelde Gelee-ſoup, en inzonderheid wyn en thee, welke de Heer ook tot dat einde alleen aan Boord hadt. Onze Artſen en Heelmeesters waren zeer bekwaame lieden; wien ik 't getuigenis moet geeven, dat ze een been- en armbreuk, elk binnen acht weeken genazen, en beide mannen, WOOD KELD en WACKER, die hieraan lagen, volkomen hebben hersteld, het welk op zee gewis merkwaardig is."

ADAMS *eerſte ontwaaking en eerſte zalige Nachten, gevolgd naar het Hoogduitsch van den Heer* MULLER, *Kunstſchilder te Mannheim. In een gemengelden Styl. Te Amſterdam, by* J. F. Rofart en Comp. 1784. *In octavo, 124 bladz.*

In dit Stukje komt Adam voor, als verhaalende aan zyn Huisgezin de in hem opkomende denkbeelden, en de aandoeningen zyner harten, zo op het eerſte gezigt van het geſchapene, als op zyn verder wedervaaren, tot aan de eerſte ontmoeting zyner wederhelfte Eva. De voorſtelling hiervan is doorvlogten met eene charaktermaatige afſchetſing van Adam, Eva en derzelver kinderen, te gelyk aanduidende den invloed, dien het verſchil der charakters van dit eerſte Huisgezin uitlevert. Eene dichterlyk ſchilderende pen verleent ons hier eene groote verſcheidenheid van tafereelen, die meerendeels wel getroffen zyn. Men ſlaa, ten voorbeelde, het oog op het tafereel van Adams gevoel by 't vallen van den voor hem eerſten avond, en den daarop volgenden nagt. —— Adam zyne eerſte bewondering, waarmede de eerſte dag voorby ging, verhaald hebbende, vervolgde aldus:

„ De Zon was al diep om laag gezonken; vuurflonkende gloeiden nu tegen over mij de Sedoren, de Bergen rookten om my, en brandden in gloed aan elkander. Ik vergat my ten eenemaal by de ſchoonheid dier heerlyke vertooningen. My ſcheen een nieuw leven naby, de ſchepping rondom my ſtond verwisſeld in een nieuwen luister. —— De vogelen vlooogen roodverwig in de flikkering; ik zelvs gevoelde den gloed op myn voorhoofd, toen ik den heuvel afging; als eene openbaaring van het toekomende lag de waereld voor my. —— Ik

wist niet dat nu ras de dag daalde, dat de duisternis voor de eerste keer over my viel. —— —— Duisternis was my onbekend.

„ Dan de Zon ging onder, het avondrood besloot den laagen Hemel, eene zagte schemering zonk over de waereld.

„ Daar stond ik; alles wierd anders. Verandering bespeurde ik alom. De Zeedieren, die des middags het oever opklommen om met de aarddieren in spel te treden, of in het riet te slaapen, spoedden zich te rug naar de wateren, en zwommen eenzaam weg. Nu beweegden zich alle de dieren der aarde en der lucht; de vogels vloogen op, de wonddieren verzamelden zich, trokken kuddenswys naar de koele beeken, en drinkende en baadende keerden zy weder tot hunne struiken. Ik zag dit alles aan, en wist niet wat my overkwam. —— —— De schemering neemt toe, het word stiller. ik stond met de oogen naar den Hemel, en vroeg: waar is toch de Zon? dat licht der waereld? Ik zie, ik voel ze niet meer! Waar is dan die schoone, die schoone Zon gebleeven? Verwonderend gaf myn hart tot antwoord: weg is de schoone Zon, weg is het waereldlicht, verdweenen is de vreugd des menschen! —— —— En ziet, graauw en bruin bezoomde wolken verspreidden zich, en betrokken den geheelen laageren hemel. Een voorgevoel van verandering bespeurde ik door alle myne zenuwen; met uitgerekten halze en opgerechten hoofde keek ik naar het nieuw wonder uit — dan de verandering ging sneller; koeler blies nu de wind ten woude uit, kouder steeds de hemel werd, duisterer en stiller onder hem de aarde. —— —— De dieren des velds hadden zich reeds verwyderd en ter rust begeven; ook alle de vogelen der lucht; de visschen speelden niet meer op de stroomen. De nacht zonk hoe langer hoe meer naar beneden, en bluschte allen glans der avondschemering over my geheellyk uit. —— —— Zwygen daalde neder van de toppen der bergen, rouwklagten bedekten het groen. —— —— Groote verandering! Ik vroeg in my zelven, ik stond eenzaam; dan nu omcingelde my nog zwaarer duisternis, en begroef de schepping. —— —— Alles was myn' oog, myn hart ontrokken; dan myn oor leevde nog; dit hoorde nog het ruischen der boomen, den val des stroums, der dieren verren tred in 't bosch, het gefuis der nagtvogelen in de lucht. Welke omwenteling! Zal dan de Zon niet te rug komen, zal ze niet weer schynsel geven?

„ Dan nu openbaarde God aan Adam de geheimen der Natuur, nopens derzelver beweegingen en werkingen. Adam, zeer verheugd over deeze ontdekking, roept zynen Schepper dus aan.

„ O God der Almacht, der Wysheid, der Lievde, Gy riep my tot het leven uit kracht dier onbegrensde volmaaktheden. Gy schiep de duisternis en het licht, niet alleen, maar

ook

ook alle aanwezigheden gebood gy op te klimmen uit het niet, tot Weezens ſtoffelyk en onſtoffelyk, zichtbaar en onzichtbaar, redelyk en redeloos, allen gav Gy algemeene en byzondere eigenſchappen, door welken zy nevens Uwen invloed, bevel ontvingen te werken, overeenkomſtig den aart dien Gy hen ſchonk. De hemellighaamen doorloopen dan hunne kringen, door U beperkt; ook dit bevel ontving de Zon: ras zal zy dan op nieuw verſchynen ter verlichtinge, ter koesteringe van den mensch, van alle uwe ſchepſelen, myne medebewooners op Uw waereldryk. Groot zyt gy, ô ondoorgrondlyk WEEZEN aller weezens! groot zyn ook Uwe werken die my omringen! De gantſche aarde, de geheele geſchapenheid is der heerlykheid des Naams Gods vol. Halleluja!

„Ik hoor, ik gevoel reeds het gebaas van uwen Adem die over my uitgaat. —— O groot, ô eeuwig God! wat ziet myn verwonderend oog!

„Ik zag opwaards naar den Hemel, en ziet alle de Lichten kwamen te voorſchyn. —— Duizendmaal duizenden in ontelbaare menigte, gelyk die der zaadkorrels uit des zaaiers hand, verſpreidden zich over my gedurende den nacht. —— Sterren vol ſchoonheid en aanminnigheid brandden daar in verrukkende klaarheid, en verſpreidden hunne ſtraalen in de ſchoonſte orde over de waereld. Lang ſtaarde ik 'er op; een heilig ſtilzwygen vervulde my, gevolgd door aanbidding, gepaard met blydſchap. —— O! in een oogenblik was ik naby mynen Schepper! naby de Bron der liefde, uit wie my alle gelukzaligheden toevloeiden!

„ô Gelievde Vrouw! myne lieve Kinderen! ik word nu nog met blydſchap aangedaan, over deze destyds heuchlyke ondervindingen —— Ja, nu op dit oogenblik gevoel ik nog vreugde over de zalige beſchouwingen, die in Edens Hov myne ziel vervulden. —— Schoon is de helderheid van den nacht, aangenaam is het dan te wandelen op de velden: dan klimt des Scheppers lov uit het hart op als eene vlam; dan ſpreekt de mond God verheerlykende zielſtreelende gezangen; dan omringt ons rust, blydſchap en vrede.

„Met opene oogen aanſchouwde ik nu dien geheelen hemelſchen luister. —— Ik ontdekte de ſterrenbaan, die als millioenen vonken onder elkander flikkeren, en als een boog aan den hemel vormen. Ik beſchouwde het gantſche hemelrond, dat door de Engelen word bewandeld; die in heilige liefde aldaar hunne lovzangen opheffen, die, vervuld met hemelſche vreugde, ook dikwerf den mensch den aangenaamen vrede doen gevoelen. Zuiver in reine liefde, rusten zy niet in hun hoog beroep, voor dat volbragt zy 't geen hen werd aanbevolen en opgelegd; dan berklimmen zy de hoogere plaatſen met nieuwe vreugde; daar ſtellen zy zich dan wederom onder de

He-

Hemellingen voor den troon des grooten Gods, en verblyden zich in de onuitputbaare Bron der eeuwige gelukzaligheid.

„ Duizend en duizendmaal duizenden hemelfakkelen brandeden en ſchitterden nu door elkander, en verlichteden den nacht; nu werd duisternis aangenaam; doch de Maan was voor my nog niet zichtbaar.

„ Met wonderen overſtelpt, voegden myn ligbaam en myne zinnen zich tot rust. Ik lag my neder in 't koele gras, en een zagte verkwikkende ſlaap ſpreidde voor de eerſte keer zich over my uit.

Proeve van gewijde Poezy. Te Haerlem, bij A. Loosjes Pz. 1784. In gr. octave, 104 bladz.

Een bondel van opwekkende Dichtſtukken over Bybelſche en Zedelyke onderwerpen, waarin een treffende Dichtſtraat in agt genomen is, en in welken de Dichter, naar 't ons voorkomt, naauwkeurig gade geſlaagen heeft, zig buiten alle Godsdienſtige verſchillen te houden; des alle zodanige Chriſtenen, die, hoewel voor zig onderſcheiden denkende, door geene factiezugt gedreeven worden, dezelven met ſtigting kunnen doorbladeren. *Moſes gevonden*, *Chriſtus gebooren* en *Petrus geſlaakt*, zyn drie onderwerpen, welken hier in Dicht- en Zangtoonpelen, beknoptlyk, op eene eigenaartige wyze ontvouwd worden. Verder behelst deeze Proeve een aantal van Gezangen, die deels over Bybelgeſchiedenisſen gaan, en deels Godvrugtige beſpiegelingen, mitsgaders Deugdaanmoedigende voorſtellingen verleenen. Van de laatſte ſoort is het volgende Dichtſtukje, 't welk hier tot een ſtaal kan verſtrekken. Het heeft ten opſchrift: *De Jeugd, de beſte tijd ter Deugdsbetragting*; kan gezongen worden op de wys van Pſ. 24 (*). en luidt aldus,

O Deugd! wij wijden u dit lied,
Die gunſtrijk op ons nederziet;
Ons lust het u ter eer te zingen:
ô Chriſten wellust! Englen vreugd!
Gij zijt het ſchoonſt Cieraad der Jeugd,
En vormt op 't aardrijk Hemellingen.

De Jeugd, die gij als Gids geleidt,
Betragt de wet der Matigheid;
Is kuisch in werken en gedagten;

Wat

(*) De bovengemelde Zangtoonteelen, en zo ook eenigen dezer Gezangen, zyn geſchikt om gezongen te kunnen worden op de Muzyk der Liederen van den Wel Eerw. en Gel. Heer R. SCHUTTE.

Wat goedheid ſpreidt uw gunſt ten toon;
Gezondheid is der braaven loon,
Zo ſterk als friſch van lichaams krachten.

O Deugd! Gij ſchenkt het ſchoonſt Cieraad,
En drukt uw merk op 't jong gelaat.
Bedaarde en kalme wezenstrekken
Zijn juist de tekens van een hart,
Niet in der lusten net verward,
Die zelf het fraaist gelaat bevlekken.

De Eenvoudigheid, en braave Wil,
't Geduld, in aart zo wijs als ſtil,
Vertoonen zich op 't deugdzaam wezen.
Te vredenheid, een Christens pligt,
Is op het vriendelijk gezigt
Der deugdbeminnaars klaar te leezen.

De Zielbetoverende vreugd,
Zo ſterk bemind door 't hart der Jeugd,
Moog zich bij de ondeugd zens vertoonen;
Zij kan alleen een braave ziel,
Die in geen zonden ſtrikken viel,
Beſtendig en getrouw bewoonen.

Ons dunkt, wij zien, wij zien de Deugd!
„ Ik, zegt zij, ben de bron der vreugd:
„ Hij, die op mijn bezit mag roemen,
„ Wordt ſchaars door woeste drift beſtreên,
„ En mag door dit bezit alleen,
„ Met regt, zich zelf gelukkig noemen.

„ O Jeugd! ik bied u hier mijn hand,
„ Daar ik voor u in liefde brand,
„ Gij zult, gij wilt mijn leſſen hooren.
„ Mijn kragt maakt u in waarheid groot;
„ Ik blijf uw hulp in nood en dood,
„ En leid u in bij de Eng'len-Chooren."

CONRUS, *Treurſpel, door* P. J. KASTELEIJN. Proficit et recreat. *Te Amſterdam, bij* P. J. Uijlenbroek, 1784. *Behalven het Voorbericht*, 88 *bladz. in gr. octavo.*

In dit Tooneelſtuk is eene groote verſcheidenheid van charakters, die in verſchillende omſtandigheden werkzaam zyn, en dus, naar maate hier van, zeer onderſcheidene uitwerkingen voort-

voortbrengen. Een ontwerp van dien aart uit te voeren, beſtendig de natuur in agt te neemen, heeft zeker veel moeite in zig. Dit egter heeft de Heer *Kasteleijn* in deezen zo wel gedaan, dat hy deswegens eene vry algemeene goedkeuring moge wegdraagen. Zie hier deszelfs beloop, waaruit men eenigzins kan nagaan, welk eene oplettendheid de uitvoering vereischte.

Codrus, Koning van Athene, bemint *Philaïde*, in rouw gedompeld over het ſneeven van haaren geliefden *Medon*, den zoon van *Eliſinde*, die *Philaïde* tragt te troosten, en haar noopt om met den Vorst te huwen. Dan *Medon* is niet geſneuveld, hy verſchynt eerlang; en de wederzydſche lieſde vertoont zig in volle kragt. Middelerwyl poogt *Eliſinde*, in 't vast vertrouwen, dat Athenes heil het Huwelyk met *Codrus* vordert, de twee Gelieven te beweegen, om hunne Min aan 't heil van den Staat op te offeren. *Medon* beſluit 'er eindelyk toe, verlaat Athene, en moedigt *Philaïde* aan, om met *Codrus* in den egt te treeden. *Codrus* ontdekt dit vervolgens, ſtaat daarop van *Philaïde* af, en geeft bevel om *Medon* te zoeken en te rug te brengen. —— In die omſtandigheden maakt *Artander*, Koning der Doriërs, zig by verraſing Meester van Athene. *Codrus* wordt ter dood gevonnisd, en 't zelfde lot valt ook *Eliſinde* en *Philaïde* te beurt, in welker dood *Artander* waande het overblyfzel van den ſtam van *Theſeus* te verdelgen, en dus zynen troon te vestigen. Edoch vóór de uitvoering van 't vonnis wordt een gevangen voor *Artander* gebragt; deeze erkent hem voor den perſoon, die hem, in een voorigen Veldſlag, toen hy in zyne handen was, losgelaaten en in 't leeven geſpaard had; dit doet hem den gevangen op vrye voeten ſtellen; niet wetende dat het *Medon* is, dien hy meende al vroeger geſneuveld te zyn. Maar *Medon*, ziende *Codrus* geboeid, verneemende dat die Vorst, benevens zyne Moeder en Beminde, ter dood veroordeeld waren, weigert die gunst te ontvangen. Hy verwyt *Artander* zyne wreedheid, en vordert dat hy dan ook hem doe dooden. *Artander* herhaalt zyne betuiging, ſchenkt hem het leeven, en ſtelt hem voor, één der drie veroordeelde perſoonen uit te kiezen, om met hem het leeven te behouden. Na 't doorſtaan van een geweldigen ſtryd van hartstogten tusſchen dit viertal, verklaart *Medon*, (na dat hy *Artander* te kennen heeft gegeeven, dat hy geen vreemdeling, maar *Medon*, de zoon van *Eliſinde*, uit den ſtam van *Theſeus*, zelve is,) den Vorst, dat hy *Codrus* ontſlaagen vordere, en zyne Moeder vry eiſche; terwyl hy voor haar zal ſterven, en zig met zyne *Philaïde* aan 's Vorſten wreedheid opofferen. Zulks geſchiedt niet zonder merkelyken tegenſtand van *Codrus* en *Eliſinde*, welke laatſte in woede *Artander* wil doorſteeken, dat egter *Codrus* wederhoudt. *Artander* ſtelt hier op *Codrus* in vryheid, mids hy *Athene* verlaate, ſpreekt ook over *Eliſinde*, het

dood-

doodvonnis uit, en beveelt dat over *Medon* eerst te voltrekken; gelastende hem het hoofd van *Medon* te brengen, in de tegenwoordigheid van *Elisinde* en *Philaïde*, eer hy haar vonnis laate uitvoeren. *Codrus* vertrekt, doch hy verschynt eerlang weder doodlyk gewond, doordien hy zig in een wanhoopig gevegt had ingewikkeld; en ter gelyker tyd verspreidt zig een krygsgerugt, ontstaande uit een Thebaansch krygsleger, dat Athene vertneesterd heeft, 't welk *Artander* met de zynen tot den kryg roept. Terwyl *Codrus* met *Elisinde* en *Philaïde* den gunstigen keer voor Athene niet zonder aandoening beschouwen, dan tevens gevoelig aangedaan zyn, over het verlies van *Medon*, verschynt *Medon* zelve, en het volgende Tooneel besluit dit Stuk.

MEDON.

De vrijheid is hersteld, en wij, wij triomfeeren:

PHILAÏDE.

Hij is 't?... hij leeft!...

ELISINDE.

Mijn zoon!

PHILAÏDE.

ô Medon!... door wiens moed...?

CODRUS.

Treê nader. —— Welk een magt, wat God heeft u behoed?

MEDON.

In welk een' droeven staat moet ik u wedervinden?
De zege kan Athene aan weinig vreugd verbinden,
Wanneer zijn koning sneeft.

CODRUS.

Gij dwaalt, grootmoedig held! ——
Vaar voort... Dat gij mij rus Athenes toestand meldt.

MEDON.

De dappre Nileus (*), die zijn boeijen zag verbreeken,
En streevende naar de eer om mijnen dood te wreeken,
Ontvloodt in stilte Atheen', bewust, door mijnen mond,
Dat zich 't Thebaansche heir reeds zeer nabij bevondt.
Hij vliegt het tegen; maalt ons noodlot hun voor de oogen;
Koomt met de gantsche magt ter stadspoorte ingevloogen;
Bezet rondsom de markt, op welke ik was geleidt,
En weert den wreeden slag dien mijne hals verbeidt.
'k Zie onverwacht den beul een pijl in 't hart gedreeven,
Wijl hij zijn' arm verheft om mij den slag te geeven...
Elk schrikt, elk zoekt de vlugt, maar ziet zich digt bezet,
Daar 't bloedvergietend' staal het vlieden hen belet.
De held ontboeit mijn' arm, wijl Thebes oorlogsknechten

Den

(*) *Nileus*, de vertrouwde van *Codrus*, was met dien Vorst geboeid geweest.

Den snooden Dorier aan alen kant bevochten.
Ik voeg mij aan het hoofd: wij strijden: alles snaeft.
De wreede Artander, dien men sterk geketend heeft,
Verwacht, vol schrik, den dood, en siddert in zijn boeijen.
Men ziet des vijands bloed langs markt en straaten vloeijen.
't Atheensche volk ziet zich verlost van dwinglandij;
Hut Godendom zij de eere! Athene is weder vrij.

CODRUS.

O Medon! edel held! wiens arm mogt triomfeeren,
Beklim na mij den troon: gij moet na mij regeeren.
Bestuur 't Atheensche volk, beschut hen voor gevaar:
Denk dat ze uw kinderen zijn, en volg mijn voorbeeld naar.

MEDON, voor hem knielende.

Neen, niemand mogt die eer: wil mij niet overreden.
Der Goden magt alleen, die ons heeft vrij gestreeden,
Is slechts deeze eere waard'. —— Elk burger zij voortaan
Alleen der Goden, en geene sterflings onderdaan.
En wien toch zoude 't volk zoo hoog als u waardeeren?
De vrijgestreeden stad zal geenen koning eeren.
Als burger van Athene ontvliede mij de tijd.

Hij staat op, geeft Philaïde de hand.

En gij voltooit mijn heil, daar gij uw hart mij wijdt...

Tegen Codrus.

Wien 't lust moog' zich den last der kroone vrij verwerven:
Ik wensch voor mij niets meer dan eens als gij te sterven.

CODRUS, tegen Medon en Elisinde.

Genoeg, Athene is vrij, offschoon 't mij sterven ziet.
Vaartwél! — Omhelst uw' vorst. — Vergeet, vergeet mij niet!
Richt mij geen eerzuil op, dan slechts in uwe harten.
Hoe vrolijk sterf ik niet! Mijn ziel voelt leed noch smarten.

Tegen Philaïde.

Vaarwél! vaarwél, prinses!... Gy weent!.. ween niet om mij...
6 Goôn! beschermt Athene, en maakt het eeuwig vrij.
De dood genaakt... kan 't zijn... 6 jongste, 6 zoetste stonden!
Nog nimmer heeft mijn ziel dit streelende ondervonden.
Hoe schoon is niet de dood, de dood voor 't vaderland!..
Ik sterf... 6 Vrienden! drukt, met uwe waarde hand,
Mijne oogen toe... Vaart... wél...!

ELISINDE.

Hij sterft! — Ontvangt hem, Goden!
Ontvangt zijn' vrijen geest, ter starren ingevlooden!...
Droogt uwe traanen af: verwinnen we onze pijn:
Zijn dood moet niet beweend, maar wél bewonderd, zijn.

De Bybel, door beknopte uitbreidingen, en opheldernde aanmerkingen verkluard, door J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Th. et Phil. Dr. Hoogl. in de H. Godgel. en Kerkl. Gesch. aan het Illustre Athenæum, en Predikant in de Gemeente te Amsterdam, enz. Agtste en Negende Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1785. *In gr. octavo.*

Deze twee Stukken bevatten ene opheldernde ontvouwing van de Boeken der Chronyken, mitsgaders die van Ezra, Nehemia en Esther. Hiermede loopt des de verklaring der Geschiedkundige Boeken des Ouden Testamentes ten einde; welke alleszins indiervoege uitgevoerd en voltrokken is, dat oplettende Bybeloefenaers 'er een nuttig gebruik van kunnen maken, en t'over reden hebben, om de achtervolging van dit Bybelwerk met verlangen te gemoete te zien. Tot een staal uit dit gedeelte verstrekke hier des Hoogleeraers aenmerkingen tegen de bedenking der Ongeloovigen over het gedrag van Ezra, in de Israëliten van hunne Heidensche wyven af te scheiden, volgens Ezra IX en X.

„ Het ongeloov, zegt hy, heeft het geweldig geladen, op deze handelwijs van Ezra. Men schreeuwt, dat het met de billykheid, ja met alle beginselen van menschlijkheid, blijkbaar strijdig zij, van mannen te vorderen, dat zij zich van hunne wijven en kinderen zullen affcheiden, en dezelve wechzenden. — Laten wij de zaek eens wat meer van nabij beschouwen.

„ I. Wat de heidensche wijven aengaet. Alle de Israëliten, die huwelijken met zoodanige wijven hadden aengegaen, moesten zich van dezelve affcheiden. Maer welk eene onbillijkheid was daerin gelegen?

„ A. Een onwettig Huwelijk is inderdaed geen Huwelijk, en van geen het minste verbindend gezach. Wanneer iemand, bij voorbeeld, een wijf neemt, het welk hem in den bloede te na bestaet, kan deze vereeniging geen Huwelijk genaemd worden, en is in het geheel van geen verbindend gezach, om dat zij ongeoorloovd is.

„ Passen wij nu deze aenmerking toe, op het geval, het welk thans voor handen is: dan zal het dadelijk blijken, dat de vereeniging van eenen Israëliet, met eene dochter uit de Heidenen, niet als een Huwelijk kunne beschouwd worden. — Het was den Joden vollstrekt ongeoorloovd zich in het Huwelijk te begeven, met Heidensche wijven. Dit had de HEER, door eene uitdrukkelijke Wet, allerduidelijkst verboden. Deut. 7. 1—3: *Wanneer de* HEER *uwe God u zal gebracht hebben in het land, daer gy na toegaet, om dat te erven, en hy de volken voor uw aengezicht zal hebben uitgeworpen, —— die meerder en machtiger zijn dan gij — zoo zult gy dezelve ganschelijk verbannen, gij zult geen verbond met hun maken, noch hun genadig zijn: gij zult u ook met hun niet verzwageren, gy zult uwe dochters niet geven aen hunne zonen- en hunne dochters niet nemen voor uwe zoonen.* Door deze stellige en duidelijke Wet werden de gemelde Huwelijken verklaerd van geene waerde te zijn.

„ Dit zal ons nog nader blijken, wanneer wij het oogmerk van deze Wet in aenmerking nemen. De HEER wilde, langs dezen weg, zorg dragen, dat Israël eene bijzondere Natie uitmaekte, geheel afgescheiden van alle andere volken, en dat de Israëliten niet tot afgoderij zouden verleid worden.

„ B. De Joden, die in dit geval schuldig stonden, hebben zich deze handelwijs van Ezra, zonder eenig tegenspreken, zonder de minste bedenking, eenparig laten welgevallen. Zij vonden 'er derhalven geenen schijn in van onbillijkheid.

„ C. De scheiding dezer Huwelijken kan niet zoo zeer als eene straf beschouwd worden; dan wel als eene beteugeling van een kwaed, het welk eerlang stond algemeen te worden, en de nadeeligste gevolgen zou naer zich slepen.

„ D. Voeg 'er bij, dat 'er, buiten allen twijffel, door openbaer gezach, gezorgd zij, dat de heidensche wijven van het noodige voorzien wierden.

„ E. Wat de kinderen betreft, bij deze heidensche wijven verwekt. Ver weg de meesten van die Huwelijken waren onvruchtbaer gebleven (*). —— Er waren, evenwel, een-

(*) Dit steunt op het geen 'er gezegd word Ezra X. 44, *ende* [sommigen] *van hen hadden wijven, daer sij kinderen bij gekregen*

eenige kinderen, uit deze onwettige huwelijken, voortgesproten; en zou het niet onmenschelijk zijn, van eenen vader te vergen, dat hij zijne eigene kinderen verstooten moet? Maar, waer blijkt het uit, dat deze kinders, te gelijk met hunne afgodische moeders, verstooten zijn? Het is waer Sechanja had ook het wechzenden der kinderen voorgesteld: maer Ezra, in wiens handen deze ganschezaek gesteld werd, zal dit voorstel in zoo ver gematigd hebben. Althans het ganschebevel van Ezra betreft de vreemde wijven, zonder dat 'er van de kinderen een enkel woord gesproken worde.

„Het is zeer waerschijnlijk, dat de meeste van deze kinderen, zoo niet allen, besneden, en daerdoor der gemeenschap van de Joodsche Kerk zijn ingelijvd."

gen hadden: waerop de Hoogleeraer het volgende aenmerkt. „In dit laetste geval moet de Godlijke bestiering wel worden „opgemerkt. De meeste van deze Huwelyken waren on„vruchtbaer gebleven; ten blijke van des HEEREN ongenoegen, „als mede, om voor te komen, dat de zaek der afscheiding „daerdoor niet al te zeer belemmerd wierd."

Een Christen tot den stryd gemoedigd, enz. of eene Verklaaring over Eph. VI. 10—19, *En een Gelovige strijdende in het gebed tegen zijne Vijanden, die hem vervolgen en benauwen, of eene Verklaaring over* Psalm CLXIII. *door den Wel Eerw. zeer Gel. en nu Zaligen Heer* R. A. TEN BRINK, *laatst gelieft en getrouw Leeraar in de Hervormde Gemeente te Amsteldam. Uitgegeven met een Opdragt aan de Gemeente van Amsterdam, en eene Levensbeschrijving van den nu zaligen Autheur, door den Wel Eerw. zeer Gel Heer* C. MOLTZER, *Bedienaar des Godlijken Woords te Montfoort. Eerste Deel. TeUtrecht, by* A. van Paddenburg, 1784. *Behalven het Voorwerk*, 319 *bladz. in gr. octavo.*

Van de twee hier opgenoemde onderwerpen word slechts het eerste Deel behandeld, staende de ontvouwing van het laetste, in een volgend tweede Stuk, gemeen gemaekt te worden. Het thans afgegeeven deel behelst des de Leerredenen van den Eerwaerden *ten Brink* over de Apostolische aenmoediging tot den geestelyken stryd, met de voordragt der daer toe behoorende wapenrustinge en aenwyzing van derzelver verelschte gebruik, Eph. VI. 10—18.

Niet oneigen heeft men 'er bygevoegd 's Mans Leerredenen over Eph. VI. 10, waer mede zyn Eerwaerde zynen dienst als Leeraer in de Amsterdamsche Gemeente heeft aengevangen. Ze behelzen eene oordeelkundige ontvouwing van des Apostels trouwhartige vermaning, en het toepaslyk gebruik van ieder gedeelte, hoewel niet uitgewerkt, word 'er echter schetswyze in ene genoegzame breedvoerigheid aengehecht; zo dat men 'er een leerzaem en stichtelyk gebruik van kunne maken. — Zie hier zyne beknopte ontleding en algemene aenmerkingen over de wapenrusting zelve, voorgesteld V. 14—17, die in de Leerredenen nader ontvouwd worden.

„ De Apostel, zegt hij, *ontleed* V. 14—17 de geheele Wapenrustinge Gods, daar hij te vooren, *in 't algemeen*, van gesproken had te, in *alle deszelfs bijzondere deelen*, die recht geschikt zijn en allerkragtigst, om elken geestelijken krijgsknegt, die dezelve aengord, en wettig gebruikt, bekwaem te maken tot eene wettige volstrijdinge van den goeden strijd des geloofs, om als eenen zegepralenden Overwinnaar staande te blijven.

„ A. *Eerst*, geeft de Apostel op, de *verweerende wapenen*, die vijf in getal zijn.

„ *a. Voor eerst*, *De Gordel der waarheid*, om gesterkt te zijn tegen alle zielsverzwakkende dwalingen van den helschen Leugenaar, den Vader der leugenen, die zelfs in de waarheid niet is staande gebleven, en daarom ook allen list en geweld zamenspant, om de zuivere waarheid te bestrijden en te ondermijnen. vs. 14a.

„ *b. Ten tweede; Het Borstwapen der Gerechtigheid*, de volmaakte gerechtigheid van Christus, om beveiligt te zijn tegen alle die zielverwondende beschuldigingen der geestelijke vijanden. vs. 14b.

„ *Ten derde; De Schoeijinge aan de voeten met de vastigheid van 't Euangeltum des Vredes*, om op den weg des vredes niet belemmert noch gestremt te worden, maar onbeweegelijk vast te staan vs. 15.

„ *d.* Verder: *Het schild des geloofs* om alle de vuurige en venijnige pijlen van den bozen stomp te maken en uit te blusschen. vs. 16.

„ *e. Eindelijk; De Helm der Zaligheid.* vs. 17. De onwankelbare hope van de Krone des Eeuwigen Levens, die eenen wettigen strijder het hoofd, in eene welgegronde verwagtinge van eenen gewenschten zegenpraal, vrijmoedig doet om hoge heffen. Aangaande *de order* en *'t verband*,

waar-

waarin deze Wapenen hier voorkomen, zullen wij ſtraks nog *iets naders* aanmerken.

„ B. Bij welke *afweerende wapenen* de Apostel dan nog voegt het *aanvallende Wapen*, namentlijk *'t Zweerd des Geestes, 't welk is Gods Woords* vs. 17. welkers doordringende en verwondende kragt geen vijand listig of magtig genoeg is af te weeren of te verſtompen."

Rakende de boven aengeduide *order en 't verband* der vyf byzondere *verwerende Wapenen*, merkt de Leeraer, na 't ontvouwen van des Apostels vermaning, *Staet dan*, het volgende aen.

„ Het is klaar, dat alle deze wapenen eene allernaauwſte betrekking hebben, tot dat *ſtaan* der gelovige, waartoe de Apostel hen zo aanſtonds heeft opgewekt, *ſtaat dan;* gelijk 't ook zeer naauw aan elkanderen verbonden word; *Staat dan uwe Lenden omgord hebbende met de Waarheid, en aangedaan hebbende 't Borſtwapen der gerechtigheid, enz.* zo dat die bijzondere wapenen hier voorkomen, als die bijzondere middelen, waardoor de Epheſiers *moesten* en *alleen konden ſtaan*.

„ Wij hebben gezien, dat dit *ſtaan* drie ſtukken inſloot.

Eerſt, den Vijand heldhaftig in te wagten en niet weg te loopen.

Ten tweeden, hem dapperen wederſtand te bieden.

Ten derden; te volharden tot den einde toe, tot dat men ſtaande overwint.

„ Nu ſchijnt het ons dat de bijzondere wapenen, die de Apostel hier optelt, zeer gevoeglijk tot deze drie ſtukken kunnen betrokken worden.

„ 1. Om de vijanden kloekmoedig te kunnen *inwagten*, moesten zij de drie eerſte wapenen aangorden. *hunne Lendenen omgorden met de Waarheid; aandoen 't borſtwapen der Gerechtigheid; de Voeten ſchoeijen met de vastigheid*(*) *van 't Euangelium des Vredes.* In zulk een postuur konden zij den Vijand vrijmoedig afwagten.

„ 2. *Om* dapperen *wederſtand te bieden*, als 't nu op een ſtrij-

(*) Zyn Eerwaerde heeft hier, even als in 't voorgaende, het woord *vastigheid*, welke betekenis verſcheiden Uitleggers hier bedoeld agten; doch in de Leerreden zelve, over vs 15, houdt hy zich aen onze gewoone overzetting, die *bereidheid* heeft, waermede dan „ *eene volveerdige gereedheid* en *yver* aan„ geduid word; waar uit de *vastigheid*, als een natuurlyk ge„ volg, dan afgeleid kan worden."

ſtrijden aankomt, moesten zij zich boven alles bedienen van 't vierde wapen; *het ſchild des geloofs.*

„ 3. *En*, om volſtandig te zijn tot den einde toe, en 'er alles bij op te zetten, tot dat zij de overwinning behaalden, was vooral nodig het vijfde wapen, *de bedekking van 't Hoofd met den Helm der Zaligheid*, dat is, eene levendige hope, op dat gantsch zeer uitneemend gewigt van Heerlijkheid, op de kroone des Eeuwigen levens, die belooft is aan alle die getrouw zijn tot den dood, Openb. 2.

„ Wijders komt hier bij het afweerend wapen. Want, volgens het geen in de Leerreden V. 17 ter overweginge komt, „ gelijk de krijgsknegten in den lichamelijken ſtrijd niet alleen *zich zelven* tragten te *verdedigen* tegen hunne Vijanden, maar ook den Vijand allen mogelijken afbreuk te doen, en tot dat einde niet alleen met *verweerende*, maar ook met *aanvallende*, wapenen gewapend zijn, zo voorziet ook de Apostel, als een ijverig Krijgsgezant de gelovige Epheſiers toerustende, hen niet alleen van *verweerende wapenen*, maar bij voegt 'er ook een *wapen* bij, dat tot *verweeringe* en tot *aanvallinge* teffens geſchikt is, namentlijk 't *Zwaard des Geestes, 't woord Gods.*"

En eindelyk, gelyk zyn Eerwaerde over vers 18 opgemerkt, „ dewijl alle de *wapenen*, hoe *volledig* ook, en recht *geſchikt* voor eenen geestelijken krijgsknegt, *zo* om zich zelven te verdedigen, *als* om de vijanden te overwinnen, alleen *kragtig zyn door God*; En de *overwinning* in den geestelijken ſtrijd niet minder dan in den lichaamelijken, alleen des Heeren is, zo wil de Apostel verder, dat zij in dezen ſtrijd niets zullen onderneemen in hunne eigene kragteloze kragt, maar alleen in des Heeren mogentheden, in een nedrig en ongelovig afhangen van hunnen Grooten Heirvorst, in wien alleen hunne ſterkte is. ——— En daarom wekt Hij hen vs. 18 op, tot een *gedurig, waakzaam* en *aanhoudend bidden en ſmeken, zo voor hun zelven, als*, om dat het eene gemeene zaak was, *voor alle ſtrijdgenoten*, om zo alleen kragtig te zijn in den Heere, en in de ſterkte zijner kragt."

Na-

Nagelaaten Leerredenen over PAULUS *Brief aan de Kolosſenſen van* TH. AD. CLARISSE, *in leven Predikant te Amſterdam. Naar deszelfs handſchrift uitgegeven door* P. ABRESCH, *Hoogl. in de Godgel. en Academie-Prediker aan de Univerſiteit van Stad en Lande. Eerſte Deel. Te Utrecht, te Groningen en te Amſterdam, by* H. v. Otterloo, A. Groenewolt *en* J. Weſſing Wz. 1784. *Behalven het Voorbericht, 398 bladz. in gr. octavo.*

In deze Leerredenen word ons de Brief van *Paulus* aan de Koloſſenſen oordeelkundig ontvouwd, en genoedelyk ter betrachtinge aangedrongen. De Eerwaerde *Clariſſe* behandelt de daerin voorkomende onderwerpen met naeuwkeurigheid, en vestigt den Lezers aendacht op ene byzondere wyze door de nadrukkelyke ernst, waer mede hy den inhoud der Apostoliſche leeringen, en de daer uit afgeleide gevolgen, voordraegt. Uit een volgend Deel zullen wy wel eens een ſtael hier van aen de hand geven; voor tegenwoordig bepalen wy ons tot het mededeelen van 's Mans onderrigting nopens dezen Brief in 't algemeen.

„ De ſchrijver van dezen uitmuntenden brief, zegt hij, zien wij klaar, dat *Paulus* zij. De Gemeente, aan welke dezelve houdt, is die van *Koloſſenſen*, een ſtad in dat gedeelte van Klein-Aſiën gelegen, 't geen men *Phrijgia Pacatiana* of het groote *Phrijgiën* plag te noemen. — De naam van deeze ſtad word onderſcheidenlijk geſpeld. Sommigen leezen *Koloſſæ*, anderen *Kolaſſæ*, en dit ſchijnt wel haare eigenlijke naam te zijn; naardien zij bij de oude aardrijksbeſchrijvers gemeenlijk aldus genoemd wordt. Men weet ook, en kan het zelfs gedeeltelijk uit dezen brief opmaaken, dat dezelve in de nabijheid van *Laodicea* en *Hierapolis*, en wel in 't midden dier beide ſteden, gelegen was. Haare inwoonders waren, even als alle andere Aſiatiſche volken, oorſpronglijk van Godsdienst Heidenen. Dan, 'er ſchijnen zich ook Jooden onthouden te hebben, en denkelijk hadden dezen, gelijk overal in de wingewesten, ook hier eene Sijnagoge, 't welk dan ook aanleiding zal gegeeven hebben, om al vroeg hier eene gemeinte van den Heiland te ſtichten.

„ Het gezegend werktuig tot de aanvanglijke bekeering der Koloſſeren was, niet *Paulus*, maar *Epaphras*, die

niet vermengd moet worden met *Epaproditus*, een gezant van de meer afgelegene gemeinte van *Philippi*. Deze *Epaphras*, 't zij dat hij van *Paulus*, toen die te Ephesen, in de school van eenen *Tijrannus*, het Euangelium leerde, de beginselen van het waar geloof ontvangen had, of op eene andere wijze tot het Christendom bewoogen was geworden, had de Leer des Euangeliums aanvanglijk onder zijne Land- en Stadgenooten verbreid, en was daar in zeer gelukkig, zoo wel onder Heidenen als Jooden, geslaagd, des hij van beiden een goed aantal den Heere gewonnen had.

„ Dan, deze nieuwgeplantte gemeinte stond ligtlijk in gevaar gebragt te worden. —— Overal in klein-Asiën deeden zich zekere verleidende dwaalgeesten op; die de eenvoudigheid van het Christendom zochten te bederven, *deels* door het zelve te vermengen met de Wijsbegeerte der Oosterlingen; *deels* door het weder invoeren der kerkplegtigheden van den uitgedienden schaduwdienst. 't Valt moeilijk te bepalen, welke de bijzondere begrippen van deze lieden geweest zijn, als ook of 'er zich niet meer dan eenerleie soort onder de Kolosseren hebbe opgedaan. —— Een groot man denkt aan de *Essen*, en bijzonder aan die, welke bij hunne uitterlijke vertooning van heiligheid eenen zekeren smaak van wijsbegeerte voedden, die men de Oostersche noemt, en waar naar de Gnostieken in 't vervolg benoemd zijn. Hoe 't zij, wie met aandacht H. II. 8. en vs. 16—23. naauwkeurig gadeslaat, wordt ras gewaar, dat de gemeinte van Kolossen bloot gesteld was, *deels* aan vervoering door valsche wijsbegeerte, *deels* aan de opdringing der aloude schaduwwetten; 't zij dan dat die zelfde verleiders, die op het een aandrongen, ook het andere aankleefden, 't zij dat 'er tweeërleie zoorten van dwaalgeesten onder hun waren opgestaan.

„ Het gevaar voor deze nieuwgeplantte gemeente was te grooter, naardien *Epaphras*, van wien zij eerstmaal het Euangelium gehoord had, geen Apostel was. Dus konden de verleiders ligtlijk der gemeinte inboezemen, dat deze getrouwe dienaar van Jesus haar het echte en waare Christendom niet geleerd had; en die inboezeming was te gevaarlijker, naardemaal zij, die niet dan het bederf van het echte Christendom bedoelden, zich met eenen zeer grooten schijn van meer verheven wijsheid en heiligheid wisten voor te doen.

„ Het schijnt ons toe, dat *Epaphras*, wiens dienst voor

voor die gemeinte zoo nuttig geweest was, zich, ter kwijting van zijn gemoed, en ter bewaring van de gemeinte, naar *Paulus* begeeven hebbe, om hem van den ſtaat der zaaken te Kolosſen kennis te geeven, en dat dit de naaste aanleiding tot het ſchrijven van dezen brief geweest zij. Men zie Hoofdſt. IV. 12.

„ 't Is deze zelfde opmerking, die ons ook aanleiding geeft, om *en de plaats van waar en den tyd wanneer*, deze brief geſchreeven zij te ontdekken. Vergelijken wij tog deze woorden met Hoofdſt. I. 23, 24. en IV. 18 enz, wij hooren *Paulus* van zijne banden, lijden en verdrukkingen gewaagen. Wij bemerken ook, dat Lucas, Aristarchus en Timotheus bij hem waren, en dus worden wij uit Hand. XXVII. 2. allernatuurlijkſt geleid tot de banden, waarin *Paulus* te Romen was, om des Euangeliums wil.

„ Maar welke banden waren het? niet toch zijne laatſte, maar zijne eerſte banden; dit blijkt klaar, om dat in *Paulus* laatſte banden Timotheus niet bij hem was, gelijk uit 2 Tim. IV. 9—11 en 21 blijkt. Daarbij, wij vinden, behalven *Tijchicus*, den brenger van dezen brief, ook *Oneſimus* genoemd. Dezen *Oneſimus* had *Paulus* in zijne banden geteeld, maar toen deze ook met een brief aan *Philemon* werd afgezonden, 't geen waarſchijnlijk gelijktijdig met het verzenden van Tijchicus geweest is, had Paulus hoop, dat hij den geloovigen nog zoude worden wedergeſchonken. Ziet den brief aan Philemon vs. 22. Ik weet wel, dat tegen deze aanmerking verſcheidene bedenkingen zijn ingebragt, maar zij zijn ook door anderen, naar het ons toeſchijnt, meer dan overvloedig opgelost, waarin wij ons echter thans niet inlaaten.

„ Met een enkel woord melden wij alleen nog, wat het groote hoofddoel van den Apostel in dezen brief zij. Dit was geen ander dan den Colosſeren op het ſterkſte te verzekeren, dat zij van *Epaphras* het Euangelium *zuiver* ontvangen hadden; en derhalven, dat zij in de leer van Christus zoo hadden te volharden, gelijk dezelve hun geleerd was; zonder eenigzins het oor te leenen aan eenige verleidende leeraars en leerlingen, met welk een voorgeeven van meerder wijsheid of heiligheid die ook mogten voorgedraagen worden.

„ Overeenkomſtig met dit groote hoofddoel des Apostels, wordt deze brief ook op eene zeer voegzaame wijze ingericht.

„ Immers, na het gewoone *opſchrift* en de *begroeting*,

vs. 1 en 2. zien wij dat *Paulus* — *eerst*, bij wege van gepaste *inleiding*, den geloovigen Kolosseren te verstaan geeft, dat het Euangelium hun recht en zuiver door *Epaphras* geleerd was, vs. 3—11. ——— *daarop* breidt hij zich nader en wel in diervoege uit, dat hij de zuivere Euangelieleer nader bevestigt en staaft, van het 12 de vers des I Hoofdstuks tot het einde van het zelve. ——— En dan alle zulke zaaken daar uit afleidt, als de geloovigen, opzigtelijk tot de aangenoomene waarheid, te betrachten hadden, naamelijk; bij dezelve standvastig te volharden, Hoofdst. XI. 1—7; die valsche dwaalbegrippen, die men onder hen zocht in te voeren, te verwerpen, als schadelijk en zeer verderflijk, van vs. 7 tot het einde van dat hoofddeel: ——— en eindelijk, hunne belijdenis en geloof te versieren, met eenen heiligen en godzaligen wandel, Hoofdst. III en IV tot vers 6. ——— Na dit alles volgt het slot van dezen brief, 't geen eenige bijzondere herinneringen zoo van beveelen als groetenissen in zich bevat, welke alle, afgeloopen zijnde, met den gewoonen Apostolischen zegenwensch, waarmede de brief was aangevangen, beslooten en verzegeld worden."

Eenvoudig Huismiddel voor de Christenen, tegen het Ongeloove, dat in deeze dagen meer en meer besmetlyk wordt, en dat onder allerhande soort van Menschen, tot nadeel van den Christelyken Godsdienst, voordgeplant wordt, in Vyv Verhandelingen, door J. CLAESSEN, *Predikant te Leerdam. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn, 1784. *Behalven het Voorbericht*, 229 *bladz. in gr. octavo.*

De bewyzen voor de waerheid van den Godsdienst, de Godlykheid en Voortreflykheid der Openbaringe, op zodanig ene wyze te behandelen en in zulk een licht te stellen, dat het voor den Gemenen Man vatbaer zy, zo dat het daedlyk ter hunner overtuiginge kunne strekken, en dus geschikt zy om invloed te hebben, op hunne beleving van de Leer der Openbaringe, is ongetwyfeld van ene wezenlyke nuttigheid. Zulks te doen heeft zich de Eerwaerde *Claesen* in dit Geschrift voorgesteld, en de uitvoering is zodanig, dat zyne Verhandelingen, door derzelver geleidlykheid en klaerheid, daertoe bevorderlyk kunnen zyn, dat men het zelve, als een leerzaem Huisboek ten dien einde, den Gemenen Man wel moge aenpryzen. Aenvanglyk geeft

geeft zyn Eenwaerde ene Verhandeling over den Natuurlyken Godsdienst, en de plichten daer in voorgeschreven. Hieraen hecht hy eene naspooring van de mogelykheid, het bestaen en de kenmerken ener Godlyke Openbaringe. Verder doet hy zien de Ongodlykheid der Heidensche en Muhammedaensche Openbaringe, en de Godlykheid van die der Christenen in 't gemeen. Daer by komen dan nog twee Verhandelingen, waer van de eerste gaet over de Waerheid en Godlykheid der Schriften van het Oude, en de laetste over die der Schriften van het Nieuwe Testament. In de laetste de uitmuntenheid van den Christelyken Godsdienst ontvouwd hebbende, toont hy nog kortlyk aen, hoe de Eerbiedigers der Openbaringe, al dwaelden zy, 'er niet by verliezen kunnen, terwyl de Versmaders der Openbaringe integendeel, zo dezelve waarlyk van Gode afkomstig zy, zichzelven het grootste onheil op den hals halen. En hierop besluit hy dit zyn Geschrift inde-zervoegde.

„ Myne Mede Christenen! heb ik u aangeweezen, dat wy als Christenen, al ware onze Openbaaring en Godsdienstige verrichting naar dezelve valsch, niets waagen, en niet ongelukkig zyn kunnen; dan mag ik vertrouwen, dat gy even daarom, om dat hy, die de Openbaaring niet geloovt, zo veel waagt, by het geloove, den Heiligen eenmaal overgegeeven, blyven zult, zonder ulieden door kunstige voorstellen van de Patroonen van het ongeloove te laaten bewegen om er in te deelen.

„ Uw Godsdienst is voortreffelyk; want hy geevt u eigenlyk vertroostingen, redelyke vertroostingen tegen allerhande rampen en onspoeden, waarmede dit leven verdrietig gemaakt wordt. —— Wat? hy geevt u de heerlykste uitzigten op een aanstaand leven. Verliest de Ongeloovige, als het op sterven aankomt, alle zyne hardvochtigheid, en wordt die sterke Geest dan kinderlyk zwak: dan vertoont zich de waare Christen eerst sterk; dan verschynt de Godsdienst, dien hy beleeden heeft, in zyne heerlykheid, en doet hem zyn lot gerust afwagten; dan is kalmte en rust in zyn gemoed, dat hy binnen weinig tyd over de Jordaan in Canaan komen zal. —— Vertroostingen tegen de verschriklykheid des doods zyn in den Christelyken Godsdienst te vinden, daar de andere der ongeloovigen zulk eenen, als de dood nadert, aan zyn ontwaakt en kloppend geweeten overlaaten. —— Ontzaglyk sterven! daar alle schrikbeelden

den om het doodbed waaren, en de ſtervende by zyne doods-angſten een gewapend verderv voor zich ziet, dat hem wagt, en daar hy eeuwig zyne ſpotternyen met de Heilige Openbaaringe, en de Christenen, boeten zal!"

Gods Genade en vrijmagtig Albeſtuur, ontdekt in de zeldzaame Levensgevallen, langduurige en merkwaardige Reizen en zonderlinge Bekeering van den Eerwaardigen Heer JOHAN NEWTON, (*Schrijver van de* Cardiphonia;) *Voormaals door hemzelven beſchreeven, in XIV Brieven, aan den Eerwaardigen Heere* T. H-WEIS. *Uit het Engelsch vertaald. Tweede druk. Uitgegeeven met eene korte Voorrede door* C. BREM. *Te Amſterdam, bij* M. de Bruin, 1785. *Behalven de Voorreden, 173 bladz. in gr. octavo.*

Het beloop van dit Geſchrift hebben wy, met deszelfs vroegere uitgave in 't jaer 1767, reeds gemeld, met aenduidinge dat deze Brieven in den ſmaek der zogenaemde Methodisten niet kwalyk geſchreven zyn (*). Thans ſtaet ons alleen nog te berichten, dat men, het zelve uitverkogt zynde, op nieuw herdrukt heeft, en wel in een grooter formaet, waerdoor het gevoeglyk by 's Mans bekende *Cardiphonia* geplaetst kan worden; midsgaders by nog enige Brieven van zyn Eerwaerden, die de Uitgever, dezelve als een vervolg op dit Werkje aenkondigende, voorts gemeen zal maken.

(*) Zie *Nieuwe Vaderl. Letteroef.* I. D. bl. 367, 368.

Onderwyſinge in de voornaamſte Waarheeden van onzen Redelyken Godsdienst, volgens het licht der Reden en Gods Openbaaring, opgeſteld voor Vrienden der Waarheid, welke reeds eenigzins geoeffend zyn: door D. BEEKMAN, *Leeraar der Lutherſche Gemeente te Zaandam. Eerſte Deel. Te Zaandam, by* H. J. de Roode, 1784. In *octavo*, 128 *bladz.*

Ten gebruike van reeds enigzins gevorderde Leerlingen, heeft de Eerwaerde *Beekman*, zo als hy in zyne Voorreden meld, deze *Onderwyſinge* vervaerdigd, en ze is des niet geſchikt voor Kinderen, maer voor zodanigen, die gene-

negen zyn, om hunne Godsdienſtige kundigheden verder uit te breiden. Ter dier oorzake is hy te beknopter, omtrent zodanige voorſtellen, die uit hoofde van 't vroeger onderwys bekend geagt mogen worden, en behandelt inzonderheid dezulken, die ter nadere ontvouwinge der Godsdienst-leere in overweging komen. Gemerkt dit Geſchrift dus opgeſteld zy, ten behoeve van de zodanigen, die voor een beredeneerd onderwys vatbaer zyn, zo heeft zyn Eerwaerde het gepast in dievoege ingericht, dat hy het onderwys der Rede en der Openbaringe vereenige, om zo den Leerling op te leiden tot ene beredeneerde kennis van onzen redelyken Godsdienst. 't's Mans manier van onderrichten is geleidlyk en klaer, naer de denkwyze der Lutherſche Gemeente; des men 'er zich onder de Broeders Lutheranen met vrucht van kunne bedienen. Het tegenwoordige eerſte Deel gaet over de *ſtellige Waerheden:* het neemt een aenvang met ene ontvouwing van den Godsdienst in 't algemeen; handelt verder over de Heilige Schrift, Gods beſtaen en eigenſchappen, de Schepping, de Voorzienigheid, de Engelen, den Mensch Gods evenbeeld, de Erfzonde en tegenwoordigen toeſtand des Menſchen, 's Menſchen vryen wil en tegenwoordige vermogens, Jezus Christus, de Roeping, de Verlichting en Bekeering, de Rechtvaerdigſpreking, de Prædeſtinatie, Verkiezing en Verwerping, de Sacramenten, den Dood, mitsgaders de Opſtanding der Dooden, en eindelyk over de eeuwige Zaligheid en Rampzaligheid. Voorts ſtaen, in een tweede Stukje, de *Practicale Waerheden* op eene ſoortgelyke wyze ontvouwd te worden.

Beſchryving van alle de Heelkundige Operatien; naar de beſte en nieuwſte wyzen, door L. LE BLANC, *Heelmeester te Orleans*, enz. *Uit het Hoogd. van* C. H. LUDWIG *vertaald. Te Utrecht, by* G. v. d. Brink, Jz. 1784. *In gr.* 8vo. 325 *bl.*

Dit Werk, 't welk door den heroemden, en voor de Geneeskunst te vroeg geſtorven, Leipziger Hoogleeraar, *Ludwig*, uit het Fransch in het Hoogduitsch vertaald, en met leerzaame Aantekeningen vermeerderd is geworden, kan des kundigen, reeds lange, niet meer onbekend zyn; de algemeene goedkeuring, die hetzelve heeft weggedraagen, ontheft ons van eene nadere aanpryzing. Voor de zulken onzer Leezers, die hieromtrent nog mogten

ten onkundig zyn, zullen wy alleen maar aanmerken, dat, in dit Werk, alle de Heelkundige Operatien, met eene naauwkeurige kortheid beschreeven en duidelyk voorgesteld worden; en dat het dus in allen opzigte geschikt is, om den minervaaren Heelmeester niet alleen met de meest bekende Konstbewerkingen bekend te maaken; maar ook tevens om hem een denkbeeld te geeven van zoodanige Operatien, die niet in de dagelykche beoefening zyner kunst voorkomen. —— Deeze Nederduitsche uitgaave, door eene zeer kundige hand vervaardigd, is, volgens de Hoogduitsche Overzettinge, en heeft, door de bygevoegde Aanmerkingen van den Nederduitschen Vertaaler, nog aanmerkelyke verbeteringen ondergaan. —— Het geheele Werk is in *drie* Deelen gesplitst, zullende, zo als de kundige Vertaaler belooft, de *twee* volgende Deelen, met de *Plaaten* hiertoe behoorende, binnen kort volgen.

Heelkundige Mengelstoffen, door G. J. VAN WY, *Stads Opérateur van den Steen, Chirurgyn van het Pesthuis, te Amsterdam, enz. Te Amsterdam, by* J. van Sein, 1784, *in gr. octavo*, 268 *bladz.*

De Onderwerpen, welke in dit Boekdeel voorkomen, zyn voor den Heelkundigen van het uiterste belang. —— In het byzonder handelt de Heer *van Wy* over het Steensnyden in twee tyden, als mede over de hinderpaalen, welke zig by deeze Kunstbewerking kunnen opdoen. —— Deeze Operatie, die door den beroemden *Louis*, in Parys, meermaalen met den gewenschten uitslag is ondernomen, en die de aanpryzing van den grooten *Camper* verdiend heeft, verdient met regt den aandagt der Heelkundigen. —— Onze Schryver deelt, in het eerste Hoofdstuk, eenige oordeelkundige Aanmerkingen mede, over de voordeelen deezer Operatie, in twee tyden. —— In het tweede beschryft hy de hinderpaalen, welken zig in de Heelkundige bewerking van den Steen kunnen opdoen, en bevestigt zulks met eenige bygevoegde Waarneemingen. —— In het derde Hoofdstuk, komen eenige opheldering voor, wegens de verschillende manieren van Steensnyden van *Rau*, *le Dran*, *Moreau*, en *Nierop*. —— De Heer *van Wy* bewyst, dat men zig niet altyd aan eene manier van Steensnyden houden moet; —— dat men niet altyd bepaalen kan, of er meer dan één Steen in de Blaas zy, en of zy groot, dan klein zyn; dat

——— dat de verbetering van de Steensnytafel noodzaaklyk is; ——— dat de methode van *Flurant*, in zommige gevallen, boven het Steensnyden te verkiezen is; ——— en trekt uit dit alles gevolgen tot onderwyzinge van den Operateur. ——— Vervolgens ontmoet de Leezer nog in dit Boekdeel eene Waarneeming, en volkoomen Geneeswyze, eener zeldzaame en verouderde Breuk; ——— eene beschryving eener aanmerkelyke hoornachtige uitwassing van de Huid, op het Hoofd; en derzelver Geneeswyze; ——— een Brief aan een Konstgenoot in Noordholland, over de noodzaaklykheid der Konstbewerkinge, in de Knoest- Kreeft- of Kanker-gezwellen; ——— een Brief aan den Heer *Greeve*, wegens de Afzetting eener Vrouwe Borst; ——— en, eindelyk, zeldzaame Waarneemingen, van geheele, en ten deele, ontlastte, en weder aangegroeide, Onderkaaken. ——— Agter het Werk zyn geplaatst vier wel uitgevoerde *Plaaten*.

Verhandelingen, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Tiende Deel. Te Middelburg, by P. Gillissen, 1784, *Behalven het Voorwerk*, 636 *bladz. in gr. octavo.*

De inhoud van dit tiende Deel gaat grootlyks over Genees- en Heelkundige onderwerpen. Twee Verhandelingen van de Heeren *G. Callenfels* en *J. Harger* strekken, ter beantwoordinge der Prysvraage, nopens de waare oorzaaken en kentekenen der Najaarskoortsen in de Garnisoenplaatsen van Staats-Vlaandelen, als mede de beste behoed- en geneesmiddelen, die daartegen, vooral by de Militairen, aangewend kunnen worden. Eene hieraan volgende Verhandeling, insgelyks door den Heer *Harger* opgesteld, vervat zyn antwoord op eene Prysvraag, betreffende het geen men in agt behoort te neemen omtrent den Scheepsdienst, of de Zeevaarenden, met opzigt tot de gezondheid en welstand, in de voornaamste omstandigheden, die eene byzondere opmerking vorderen. By deeze Verhandelingen komen nog drie Heelkundige Schriften, waarvan het eerste, geschreeven door den Heer *S. de Wind*, gaat over den Polypus of Slymprop, en fungus of uitwas, behelzende tevens een berigt en afbeelding van een zeer nuttig werktuig ter afbinding dienende. Het tweede verleent ons aanmerkingen van den Heer *F. Voltelen* over eene bedekte ontstee-

ſteeking en verzweering in den onderbuik, vergezeld van eene Iſchuria eerst na den dood kennelyk. En in het derde geeft ons de Heer *A. van Solingen* eene vroedkundige waarneeming, by gelegenheid van een voorval, waarin verſcheiden byzonderheden zamen liepen.

Terwyl de beoefenaars der Genees- en Heelkunde hier een nieuwen leerzamen voorraad vinden, ontmoet verder de naſpoorer der Natuurlyke Historie in dit Deel nog een berigt van den Heer *M. Houttuyn*, wegens het onderſcheid der zwarte en witte Peper, met eene nevensgaande afbeelding van 't gewas der Staartpeper. Agtervolgens dit berigt is het gewas van de *zwarte* Peper het zelfde als dat der *witte:* en men maakt de zwarte gewoonlyk wit, door dezelve in kalkwater te leggen; ook laat men de Peper wel aan 't gewas ryp worden, wanneer de bast 'er af valt, en dit is dan natuurlyke witte Peper. De Wel Ed. Geſtr. Heer Mr. *Radermacher*, dit den Heer *Houttuyn* meldende, heeft hem te gelyk Monſters gezonden van zwarte Peper van Malabar; wit gemaakte Peper van Java, en natuurlyke witte of geelagtige Peper van Ceylon; welke laatſte gezegd wordt niet te groeien dan aan de vaste kust van Indiën, en wel op Malabar of ook op Ceylon. Dit berigt gaat vergezeld van eene beknopte beſchryving van 't Plantgewas zelve; en by die gelegenheid gewaagt de Heer *Houttuyn* ook van 't gewas van de *lange Peper*, mitsgaders van de *Cubeben* of *Staartpeper-plant*, welke laatſte tot nog min bekend gebleeven was. Dit noopt hem eene nadere beſchryving van dezelve te geeven (*), met eene daarbygevoegde afbeelding van eene door hem bezeten gedroogde plant, welke op Java, by Samarang, door den zeer geleerden Heer *Thunberg*, thans Hoogleeraar in de Kruidkunde te Upſal, verzameld is. En hier nevens plaatst hy eene afbeelding van een takje van de zwarte Peper, mitsgaders van de lange Peper, uit welker vergelyking men het onderſcheid der bladen kan opmaaken.

Laatstlyk behelst dit Deel nog eene Verhandeling van den Eerwaarden G. *Kuipers*, die de opmerkzaamheid der Bybelverklaarderen en der Dichteren tot zig trekt, hebbende tot een onderwerp *Izaak op Moria.* ——— Naar het vry een-

(*) Op verzoek van den Heer *Houttuyn* hebben wy te melden, dat in deeze beſchryving eene drukfeil begaan is, die zyn gezegde gansch duister maakt. Men leest nu namentlyk bladz. 612 reg. 6. v. ond. *ſterk gezoed*, moet zyn *ſterk geoord*.

eenpaarig gevoelen, dat men in de Uitleggingen en Dichterlyke beſchryvingen van dit voorval ziet heerſchen, was Izaak diestyds reeds een opgewaſſen Jongeling; hy onderwierp zich, met de verhevenſte kloekmoedigheid en de beredeneerdſte bedaardheid, aan God en zynen Vader; en wagtte den ſlag, die hem van het leeven zou berooven, met Mannenmoed af. ——— Dan het komt den Eerw. *Kuipers* voor, dat dit denkbeeld niet gegrond is, op het verhaal van Mozes, en dat men rede heeft, om daaromtrent geheel anders te denken. Zyn Eerwaarde brengt zyne reden deswegens te berde, en ſtelt ze in zodanig een licht, dat zyne gedagten, voor een onpartydig oordeel, niet verwerpelyk zyn, maar veeleer aanneemelyk toeſchynen. Vraagt men hierop, hoe moet men zich *Izaak* dan voorſtellen? Zie hier 's Mans antwoord.

„ Meent men, dat ABRAHAM, aan zynen Zoon, GODS bevel, voor de opoffering, bekend maakte, dan is het natuurlykst, dat men zich IZAAK voorſtelle, als eenen, die zo handelt, gelyk elk kind (*), in zyne plaats, gehandeld zou hebben; wy moeten hem ons verbeelden, als: ——— gantsch afkeerig van den dood —— als weerſporteling teegen zynen Vader — als alles doende, wat een mensch —— een jong mensch —— een kind — een eenig kind, doen kan, om zyn leeven, — zyn jeugdig leeven, te redden, uit de hand van eenen Vader —— van eenen tederlievenden Vader, die hem daarvan tragt te berooven. —— Dan eens, zal hy, door vrees gedreeven, al agtot uit loopende, den vaderlyken arm hebben zoeken te ontwyken. ——— Dan eens zal hy, voortgeſtuwd door eerbied en liefde —— aangevuurd door eene op ABRAHAMS rollende mannentraanen gegronde, hoop, — zynen Vader te gemoet gevloogen zyn, ——— zyne handen gevat —— die gekuscht — met heete kindertraanen beſproeid hebben, hy zal zich op de knyen geworpen, al ſnikkende om lyfsgenade geſmeekt, of om uitſtel verzogt hebben, om

(*) 'Er is geen grond om den ouderdom van *Izaak* diestyds juist te bepaalen: doch het Mozaïsch verhaal doet ons, gelyk de Eerwaarde *Kuipers* toont, hem eer als een kind, dan als een opgewaſſen jongeling voorkomen; en men voldoet aan de natuur van 't verhaal, als men hem tot den ouderdom van acht a twaalf jaaren brengt; wanneer hy genoeg in ſtaat kon zyn, om zo veel lits, droog hout te kunnen draagen, als tot de opoffering genoegzaam was.

om nog eerst zyne lieve Moeder — welke hy nu meer dan ooit mischte — te omhelzen, en, in haar armen, beveiliging, voor het offermes te zoeken, tot dat ABRAHAM, voor wien, elk woord, elke kusch, elke traan, van zyn Zoon, een dolk was, die hem het hart doorstak, onder het hoog vloeijen van een gety van gemengde aandoeningen, hem vatte, hem bondt, en — had, GOD het niet verhoed — doorstak.

„ Of moogelyk, komt het, met ABRAHAMS bedaard en voorzigtig charakter, met het kort antwoord, op de vraag: *waar is 't lam?* en met het verder stilzwygen, der Heilige Schrift, best overeen, als men stelt, dat die geroerde Vader, gelyk OSSIAN, toen men zynen Zoon OSCAR hadt vermoord (*), — geen woord kon voortbrengen, dat hy, verstomd door voorzigtigheid en aandoeningen, zynen IZAAK — die nu brandde van nieuwsgierigheid, om te weeten, van waar het offer koomen zou, spoedig opnam, op het outaar bondt, den jongen geen tyd gaf, om zyn vaderhart door veel jammerklagten te grieven. — *Vader! Vader!* Dit was het moogelijk al, dat IZAAK voortbragt, en dat: *Vader! Vader!* was nog te veel, voor ABRAHAM.

„ Deeze wys van voorstellen, strydt niet, met het verhaal, der Heilige Schrift; is overeenkomstig, met de natuur; doet IZAAK beneden ABRAHAM blyven; beneemt niets aan de grootheid, der daad, van deezen; geeft de reden op, waarom nimmer, in het goddelyk woord, gewaagd wordt, van IZAARS geloof, of moed, op *Moria* betoond; en eindelyk, vergis ik my niet, dan verschaft zy, aan den Dichter, geene mindere geleegenheid, dan de gewoone, om te schilderen en te treffen."

„ (†) *Temora par* OSSIAN *Fils de Fingal Livre I. pag* 39."

Catechismus der Weetenschappen, Schoone Kunsten en Fraaije Letteren. Uit verscheidene beroemde Schryveren, en inzonderheid volgens de schets van den beroemden BARON VAN BIELFELD *saamengesteld. Met Plaaten. Eerste en tweede Stuk. Te Amsterdam, by* A. Fokke, Simonsz. *In groot octavo.*

By het vervaardigen van dit Geschrift bedoelt de Schryver, der Jeugd, tot jaaren van onderscheid gekomen, en voor een gezet onderwys vatbaar, eene nutte en aange-

genaame handleiding tot de algemeene Geleerdheid, aan te bieden; ten einde haar gelegenheid te geeven, om zig eene geregelde kennis van derzelver beloop eigen te maaken, op eene manier, die men, de vereischte oplettendheid gebruikende, ligtlyk in 't werk kan ſtellen. De Autheur heeft, in de ſchikking van dit zyn Werk, de Schets van den beroemden van *Bielefeld* gevolgd, en brengt des de Weetenſchappen onder drie hoofdſoorten, (1.) zulken, wier zetel in den Geest gevonden wordt; (2) zodanigen, die het vernuft bezig houden; en eindelyk die, welken door het geheugen gekweekt worden. Tot de eerſte behooren de Godgeleerdheid, Regtsgeleerdheid, Geneeskunde en Wysbegeerte; onder de tweede zyn de Schoone Kunſten, en onder de derde de Fraaie Letteren, betrokken. Om de behandeling van alle de daartoe behoorende onderwerpen te gevalliger te doen voorkomen, is dit Geſchrift opgeſteld, by manier van Zamenſpraaken van eenige wel opgevoede Jongelingen, met een bedaagd en kundig Heer, ten wiens huize hy zig, eens ter week, als in een beſlooten Collegie laaten vinden. Wyders heeft de Autheur het ook, niet zonder reden, raadzaam gevonden, om alle verdrietelykheid af te wenden, die uit agtervolgende Zamenſpraaken over eene en dezelfde Weetenſchap zoude kunnen ontſtaan, de zamenſpraaken zo in te rigten, dat ze regelmaatig nu over deezen dan over geenen tak der Geleerdheid handelen. Het ganſche Werk naamlyk zal in zeven Stukjes beſtaan, waarvan de twee laatſten alleen tot de Fraaie Letteren, die min gevoeglyk van elkanderen geſcheiden konden worden, betrekkelyk zullen zyn. Maar de vyf eerſten worden indiervoege ingerigt, dat elk Stukje iets van de Godgeleerdheid, Regtsgeleerdheid, Geneeskunde, Wysbegeerte en Schoone Kunſten bevatte; zynde deeze byzondere Zamenſpraaken, met betrekking tot ieder der opgemelde Weetenſchappen, tevens zo geſchikt, dat ze, op het voltrekken deezer vyf Stukjes, elk een op zigzelven ſtaande geheel zullen uitmaaken. Naar deeze inrigting behelst het thans afgegeeven eerſte Stuk, na eene voorbereidende Inleiding, Zamenſpraaken „ over den Na„ tuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, — de Regts„ geleerdheid in 't algemeen en de Weigeevende Regtskun„ de, —— de Geneeskunst in 't algemeen en de Heel„ kunde, —— de Wysbegeerte in 't algemeen en de Re„ denkunst, — benevens de Schoone Kunſten in 't alge„ meen, met de ſpraakkunst en Redeneerkunde.„

Het tweede Stuk verklaart voorts „ de leerſtellige, uit-

„ legkundige en beſchaavende Godgeleerdheid, — 't Ge-
„ meene en Roomſche Regt, — de Gezondheids ken-
„ nis en Ziekte-kunde, — de algemeene Zedeleer en Ze-
„ dekunst, — benevens de Welſpreekendheid, Dicht- en
„ Rymkunst." ——— Eene ſoortgelyke ſchikking ſtaat ook in de drie volgende Stukjes in agt genomen te worden.

Ieder onderwerp, in deeze twee Stukken, welken wy thans onder handen hebben, overwoogen, wordt indiervoege behandeld, dat het een vry gunſtig vooruitzigt op het verdere vervolg aanbiede. Het natuurlyke van onderrigtende Zamenſpraaken is wel in agt genoomen; de zaaken worden op eene leerzaame wyze voorgedraagen, en het beloop van ieder overwoogen gedeelte wordt, ten aanzien van de voornaamſte daartoe behoorende byzonderheden, in eene voldoende beknoptheid, ontvouwd. Men ſlaa tot eene proeve hiervan het oog op de Zamenſpraak over de *Wetgeevende Regtskunde.* ——— Dezelve vangt aan met een geſprek over de noodzaake eener verſcheidenheid der Wetten, naar de verſchillende omſtandigheden der Volkeren. Voorts komt in overweeging de uitgeſtrektheid der Wetgeevinge, die eene uitgebreide kennis en groote opmerkzaamheid vordert. Hieromtrent merkt de Heer *Ernestus* aan, dat de Wetgeevers ten dien opzigte „ zig voor Weg-
„ wyzers en voorbeelden hebben te kiezen, de Wetten,
„ welke de Godlyke Wysheid voor hun oog als een Tafe-
„ reel heeft opengelegd, te weeten, indeszelfs wyze ſchik-
„ king van de geheele Natuur, en het kunſtig ſamenſtel des
„ Heelals." By de nadere verklaaring hier van toont hy, dat een Wetgeever bovenal de Eenvoudigheid, de Klaarheid en de Spaarzaamheid, in 't opſtellen zyner Wetten, behoort gade te ſlaan; waarop het geſprek indeezervoege voortgaat.

„ *Leonard.* Zyn de Wetten, die God zelve gegeeven heeft, den Wetgeever mede niet van veel dienst?

„ *Ernestus.* De verſtandige Wetgeever moet zig zorgvuldig wagten van iets te gebieden het geen met de Godlyke Wet ſtrydt, dewyl deeze van de Hoogſte Wysheid voortkomt, en dat al wat tegen dezelve aanloopt niet dan dwaasheid is, daar ook de onderdaanen, ten ſtrikſten genomen, niet genoodzaakt zouden zyn om zulke geboden te gehoorzaamen, die met den wil van het Opperſte Wezen niet overeenkwamen; edoch veel dienst kan de Wetgeever niet van dezelve hebben, om dat de meeste der Godlyke Wetten over Godsdienstpligten en voorwerpen, die het gewee-

weeten betreffen, handelen, welke buiten den kring van den Aardſchen Rechter zyn.

„ *Kornelis.* Maar zoude het niet beter voor de Maatſchappy zyn, dat men de zedelyke Wet ook door den ſteun des rechts handhaafde?

„ *Ernestus.* Wacht u, myn waande jongeling, voor zulke denkbeelden. Ik heb inderdaad lieden gekend, die zo vooringenomen waren met het gezag der oppermagt, zielen zo laag en zo ſlaafs, die ſtaande dorſten houden, dat de zedelyke daaden der menſchen, hunne deugden en ondeugden, zeer wel aan de burgerlyke wet onderworpen konden worden. Maar zulke denkbeelden zyn onzedelyk. Hiermede zoude men den mensch het gering gedeelte vryheid ontrukken, dat de alleruitſpoorigſte willekeurige onheerſching hem nog gelaaten hadde; dus doende zou men hem de middelen ontnoemen om deugdzaam te zyn, en 't zou geen verdienſten meer liggen in niet ondeugend te weezen. Dit ware de deur voor de Dwinglandy openen, en den eerlykſten mensch aan oneindige moeilykheden onderwerpen. Hoe! zouden de Rechtbanken den burger kunnen ſtraffen, om dat hy niet erkentelyk, niet mild, of niet edelmoedig geweest ware! wenden wy de oogen van zulke ſtellingen.

„ *Petrus.* Zo nogthans de Wetgever enkel naar den Regel der ſchepping zig vormen kan; dan is dit zyn voorbeeld vry algemeen en duister.

„ *Ernestus.* De orde in de Natuur is ſlegts een ſchets der orde die hy waar te neemen heeft over 't algemeen; maar in 't byzonder moet hy de *Wet der Natuur*, de *Geſchiedenisſen* en het *Plaatſelyk Recht* beſtudeeren.

„ *Kornelis.* Is de Wet der Natuur dan ook geene Goddelyke Wet, en dus mede buiten het bereik van den Wetgever?

„ *Ernestus.* De Wet der Natuur is mede wel eene Goddelyke Wet, maar ze is door God zelven in het hart van elk mensch als geplant, en men moet dezelve allermeest zaaklykst de kracht eener Burgerlyke Wet byzetten, en de Wetgeever moet dezelve niet alleen als de eerſte zynen Wetten aanzien, maar ook door het gezag van den Rechtbank haar onderſteunen, en met kragtige hand tegens de overtreders wapenen; want alle Regelen, die aan de Rechtbanken wegens haare oordeelen voorgeſchreeven zyn, mag men in den grond als zo veele wetten aanmerken, en daarom moet het Natuur- en Gebruiklyk Recht de kracht van ge-

geſchreeven wetten hebben. Het Recht der Natuur is zelfs boven den Wetgeever verheven, hy moet het allenthalven eerbiedigen, hy mag alle andere wetten en gebruiken veranderen of afſchaffen, maar 't is hem niet geoorlofd aan het Natuurrecht de hand te ſlaan. Hy moet dit als den oorſprong en grondſlag van alle de andere wetten beſchouwen.

Karel. Waartoe dient de Geſchiedkunde den Wetgeever, Vader?

„ *Ernestus.* De Geſchiedkunde geeft de beste regelen voor den Wetgeever aan de hand; men vindt daarin niet alleen de gevallen, die gelegenheid tot ſommige wetten gegeeven hebben, maar ook de uitwerkſelen, die ze gedaan hebben. Dit zyn zo veele voorbeelden, om na te volgen of te vermyden; maar men moet de geſchiedenisſen met oordeel leezen, zonder zich op te houden met beſchryvingen van veld- of zeeſlagen, enz. en 'er met vlyt dat geene inzien, 't welk onder de handen van een bekwaam man tot wezenlyk nut des menschdoms kan dienen.

„ *Leonard.* Gy ſpraakt nog van het Plaatſelyk Recht?

„ *Ernestus.* Het Plaatſelyk Recht, zo algemeen als Burgerlyk, is eene onuitputtelyke bron voor de ſamenſtelling der wetten, maar men moet hierin zeer omzichtig zyn, om dat, zo als wy reeds gezegt hebben, de Roomſche Wetten, enz. eene menigte van zaaken behelzen, die in elk ander Land overtollig en ſchadelyk konden zyn. Daarom zegt *Montesquieu*, met veel reden: dat de Wetten zo eigen aan 't volk, voor 't welke zy gemaakt zyn, moeten weezen, dat het een ongemeen geval is, als die van de eene Natie op de andere paſſen; en waarlyk de meeſte wetten der oude volken, de Romeinſche inzonderheid, zyn weinig toepaſſelyk op de gelegenheid van het hedendaagsch Europa, en 't is een te groot mistrouwen op zig zelven, van zig onbekwaam te gelooven, tot het maaken van goede Wetten voor een Land dat men kent, zonder behulp der oude Wegwyzers; want het is in 't algemeen de menſchelyke rede, die den geheelen Aardbodem beſtiert en moet beſtieren; de wetten zyn niet anders dan de toepaſſing van deeze Rede op byzondere voorvallen.

„ *Petrus.* Dan is 't ook mogelyk, dat dezelfde Wetgeever eene wet vernietigen, en weder eene andere en ſomtyds tegenſtrydige maaken kan?

„ *Er-*

„ *Ernestus.* Zekerlyk. De voortſnellende tyd baart agtereenvolgende gebeurtenisſen; deeze gebeurtenisſen veranderen de gedaante der Waereld; en deeze verwisſelingen verkeeren de gelegenheid en belangens der volken. Men moet zig daarom niet inbeelden, dat men eeuwige wetten maaken kan, wetten die beſtendig zyn voor een volk, zo lang het beſtaat: daarom moet de wetgeeving gedurig zyn, en het oppergezag moet de wetten, naar maate ze gebrekkig worden, afſchaffen, en weder nieuwe in derzelver plaats ſtellen, die naar de daadelyke behoeften des volks ingerigt zyn."

De Geſchiedenis der Waereld, van de Heeren ROLLIN en TAILHIÉ, *vervolgd in de Historie der laatere Volkeren. Elfde en Twaalfde Deel. Te Amſterdam, by* P. Meijer. *In gr. octavo.*

Het voorgevallene, zedert de Trentſche Kerkvergadering, tot op het afloopen der zeventiende Eeuwe, met eene nevensgaande beſchouwing van den Staat der Mogendheden van het Zuiden van Europa tot in het begin der achttiende Eeuw, maakt den inhoud uit der twee laatſte deelen van dit Werk, 't welk hiermede afloopt. Deeze twee deelen ontvouwen een tydperk, waar in groote omwentelingen, zo in den Godsdienst als in den Burgerſtaat, plaats gehad hebben, 't welk een aantal van merkwaardige gebeurtenisſen uitlevert, die, overeenkomſtig met het geheele beloop van dit Werk, ten aanzien van het gewigtigſte, op eene leerzaame wyze ontvouwd worden. Voor hun, die zig op het beoefenen der Geſchiedkunde toeleggen, is dit Werk van zeer veel waarde, daar het hun niet alleen het beloop der voornaamſte Geſchiedenisſen ontvouwt, maar het zelve op zodanig eene wyze voordraagt, dat het hun toone, waarop zy bovenal in het leezen der Historie der Waereld agt hebben te geeven, des het alleszins eene nuttige handleiding zy, ter beoefeninge der Geſchiedkunde. —— Hier en daar vindt men 'er ook aanmerkingen ingevlogten, die van eene uitgeſtrekter beſchouwing zyn, waartoe de behandelde onderwerpen aanleiding geeven, en die den Leezer gevallig kunnen zyn. By de melding van het tiende Deel hebben wy eene ſoort van uitweiding van dien aart overgenomen

men (*), betrekkelyk tot den Koophandel, waarin ook gewag gemaakt werd van de vermeerdering der Geldſpecién, als een ingebeelden Rykdom van een Staat. Nadien nu de overweeging van den toeſtand van Spanje onzen Autheur weder op dat artykel brengt, en die toeſtand zyne vroegere bedenkingen bekragtigt, zo hebben we niet getwyfeld van hier zyne nadere bedenkingen deswegens te plaatzen.

„ Ik wil, zeide Henrik IV, „ (dus vangt onze Autheur aan, daar hy tot de beſchouwing der Spaanſche geſchiedenisſen overgaat,)" ik wil dat myne boeren, t'eenigen tyde, alle zondagen hun gebraden hoen kunnen eeten." Zie daar een even wys als menschlievend verlangen van dien vader van zyn volk; en het is nauwlyks twyfelagtig, of hy zou, ware hy in 't leven geſpaard, dit verlangen voldaan hebben gezien.

„ Men verbeelde zig een Ryk met welvaarende landlieden bevolkt, en wel beſtierd; dit Ryk moet noodwendig dagelyks in volkrykheid toeneemen; want hoe meer kinderen de boer kan voeden, hoe minder hy zal vreezen kinderen te krygen, en hoe ryker hy door zyne kinderen zelven wordt; om dat zyne landeryen door hun des te beter bebouwd worden, en des te meer opbrengen. Die huisgezinnen daarenboven, van kommer bevryd, goed voedzel in eene genoegzaame ruimte genietende, en zig met den gezondſten arbeid bezig houdende, zullen gezond en vrugtbaar zyn. Het gebraaden hoen alle zondagen moet derhalven de volkrykheid vermeerderen.

„ Eene groote volkrykheid zal den landbouw doen bloeijen; alle de landeryen zullen beteeld en vrugtbaar worden, om dat zy van welvaarende boeren beſtagen zullen zyn.

„ Naarmate de landeryen beter beteeld worden zyn de levens noodwendigheden beter koop, om dat zy overvloediger zyn. De Staat, hierdoor welvaarender geworden, zal het overſchot van de produkten kunnen verruilen; en die verruiling zal den welvaart op nieuws vermeerderen.

„ Zo dra een talryk volk door arbeiden een goed beſtaan kan krygen, wil elk een ſtryd arbeiden. Alle vermogens, alle talenten komen dan te pas; de luiheid wordt ſchandelyk; de naarſtigheid, de eenige bron van geluk voor eene natie, wordt door den nayver ondersteund, en door het algemeen voorbeeld opgewakkerd. Alle kunſten bloeijen, en de Staat wordt ryk.

„ Maar

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* V. D. bl. 112.

„ Maar van waar komen op die wyze de inkomſten voor den Souverein? Dezelven worden op die wyze onbeperkt groot. Hoe ryker de onderſaanen zyn, hoe meer zy zullen kunnen geven. Het is alleen noodig de inkomſten met behoorlyke zuinigheid te beſteden, en de belastingen zodanig te ſchikken, dat zy noch de bronnen van de algemeene welvaart, dat is te zeggen den landbouw, den koophandel, de fabrieken en trafieken ſtoppen, noch het eene lid van den Staat boven het ander drukken. Dit is de eenige regel, die in dezen te volgen is, om de algemeene ſchatkist by aanhoudendheid rykelyk te voorzien.

„ Ik heb nog eens aangemerkt, dat het niet het geld is, 't welk men als den eigenlyken rykdom van een Staat moet beſchouwen. Waartoe dient inderdaad het geld? Om de uitwiſſelingen gemaklyker te maaken. Maar het maakt die niet gemaklyker, dan om dat wy daaraan eene zekere waarde hegten, welke waarde grooter of kleiner is, naarmaate de begeerde waaren gemeener zyn. Het geld is ſlegts een teken van koopwaaren; het doet derhalven niets tot de zaak, of wy die koopwaaren of derzelver waarde, met een grooter of kleiner ſtukje goud of zilver, uitdrukken. Lycurgus vergunde den Spartaanen niet dan eene yzeren munt, om dat hy wilde, dat zy arm waren; en wy, die ryk willen zyn, zouden dwaaslyk het zilver wel zo gemeen begeeren als het yzer. De Spartaanen waren, uit hoofde van hun yzergeld, niet arm, en wy zyn met ons vermeerderd zilver niet ryk. Indien wy honderdmaal minder zilver hadden, zouden wy ſlegts één gulden behoeven te draagen, daar wy nu honderd draagen moeten. Minder geld zou derhalven de uitwiſſeling gemaklyker maaken, en ons bygevolg verryken; gelyk wy aan den anderen kant de klompen zilver zodanig zouden kunnen ophoopen, dat de verwiſſeling, door de menigte van dit metaal, even ongemaklyk wierdt, als die met yzergeld te Sparta, in welk geval wy daardoor even arm zouden zyn. Spanje is naar geheel ſtrydige grondbeginzelen beſtierd geworden. Laat ons zien welk eene uitwerking dit gehad hebbe.

„ Toen de Spanjaarden zig in het bezit van de ſchatten der nieuwe waereld zagen, hadden zy de onnozelheid van te denken, dat zy ryk waren; maar zy waren het ſlegts voor een oogenblik.

„ Ik heb gezegd, dat het geld maar een teken van waarde is; en dat die waarde grooter of kleiner wordt naar maate het meer of min ſchaarsch is. In het eerſte geval koopt

men derhalven voor weinig geld veel, en in het laatſte voor veel geld weinig. Nu, het geld was allerwege ſchaarsch, toen de Spanjaarden zig eensklaps in het bezit van millioenen zagen. Zy ſchoenen derhalven in 't eerſte ryk genoeg, om geheel Europa, in zekeren zin, te kunnen koopen; maar, naarmaate zy het goud en zilver, ter vervullinge van wezenlyke of ingebeelde behoefte, in andere landen overſtorteden, deeden zy den prys van alle koopwaaren ſtygen; en deze moesten welhaast in dezelfde evenredigheid duurder worden, als de metaalen in hoeveelheid waren toegenomen. Deze gelykheid, dit waterpas, waardoor de Spanjaarden net even ryk wierden, als zy te voren geweest waren, en even ryk als andere volkeren, wierdt zeer vervroegd door de onderneemingen van Karel V, en van zyn zoon Philippus; want dezelve deeden hen meer dan twee duizend millioenen livres door de wereld verſpreiden. Philippus II zegt in zyn Testament, dat zyne ontwerpen hem meer dan zeshonderd millioenen dukaaten aan buitengewone uitgaven gekost hadden. Dit Testament is in de Memorie van Sulli. Ik weet egter niet of het een egt ſtuk zy. Maar ik meen, op 't voorbeeld van kundige Franſche Schryvers, niets te waagen, met de ſtaatkundige, of liever onſtaatkundige, verſpillingen dezer Vorſten op ten minſten tweeduizend millioenen livres te begrooten. Het gevolg hiervan was, en moest zyn, dat de prys van alles, in 't verloop van een eeuw, viermaal verdubbelde.

„ De ſchatten van de nieuwe wereld, naar Spanje overgebragt, deden de weelde toenemen. Zy werkte een ander, en grooter, kwaad uit; zy verdoofden de nyverheid, de kloekheid, en hadden een doodelyken invloed op de handwerken, van welken aart die ook wezen mogten. De reden vertoont zig zeer gemaklyk. Naardien het geld in Spanje gemeener was dan elders, was daar alles duurer, om dat alle arbeidsloonen hooger waren. Men wilde derhalven liever van den vreemdeling, die, nog minder metaal hebbende, dezelfde dingen beter koop leverde, koopen, dan zyne eigen landgenooten duur betaalen. De Handwerkslieden kregen derhalven gebrek aan werk, verlieten het Ryk, en de Manufaktuuren vervielen geheel en al.

„ Het goud en zilver vloeide derhalven ſlegts door Spanje heen, zonder daar te kunnen blyven. Men heeft waargenomen, dat 'er, sedert de ontdekking van Amerika in 1492, tot in 1595, meer dan vierduizend millioenen zyn ingevoerd; en, met al het tafelzilver, en alles was verdeen

van

van gond of zilver gemaakt was, daaronder begrepen, bleven 'er geen tweehonderd millioenen in het Ryk.

„Op 't einde van de zestiende eeuw, was derhalven het Koningryk van Spanje een der minst ryke Staaten. 't Is waar, daar vloeiden dagelyks nieuwe ſchatten naar toe; doch zy bleeven ook even ſchielyk daaruit vloeijen, om dat het geld noodzaakelyk overgaat, daar het de waare rykdommen vindt, dat is te zeggen, die dingen, die des levens behoeften vervullen, of deszelfs aangenaamheden vermeerderen kunnen; dingen, die men verteert, en hervoort brengt, om op nieuws verteerd te worden. Daar moest zelfs van jaar tot jaar meer geld uit Spanje vloeijen; want, naarmaate het gemeener wierdt, deeden zy zelve de koopwaaren in prys verhoogen. Inderdaad, ſchoon ſedert 1595 het eene jaar door het andere twaalf of vyftien millioenen waren ingevoerd, waren 'er in 1724 geen honderd millioenen over; en nog moest men, om dezelve te vinden, alle de rykdommen der kerke mede rekenen (*).

„Zie daar dan den ſtaat van Spanje in 't begin der zeventiende eeuw. Het volk was allerwege arm, om dat 'er geen koophandel of fabrieken waren, en de landbouw verwaarloosd wierd. Men liet egter dezelfde belastingen blyven, om dat men ze niet miſſen konde. Naarmaate het volk moeijelyker betaalen konde, wierdt alles met meer ſcherpheid ingevorderd. De elende groeide dan dagelyks aan; men zag, ten platten lande eene geduurige vermeerdering van die ongelukkige boeren, die, zonder kleederen, zonder bed, aan alle de ruwheden van het weder bloot geſteld, nauwelyks een ſtuks broods konden vinden, om hun droevig leven te rekken.

„Zy, die nog eenige industrie hadden, en iets verdienen konden, droegen alleen de zwaarte der belastingen, daar een groot gedeelte hunner landsgenooten niets meer aan dragen konde, en kregen dus ongevoelig een tegenzin in een arbeid, waarvan men hun alle de voordeelen ontnam. Het bedelen wierde een beroep; men vondt het aangenaam ten koste van het Algemeen te leeven, en niets ten zynen laste te hebben, niets te moeten opbrengen. Eindelyk de Muuniken bevorderden de luiheid door hunne ſoupen onder de bedelaars te verdeelen."

Wy-

(*) *Theorie et Pratique du Commerce, et de la marine* de D. GERONYMO DE USTARIZ. C. 3.

Wyders tekent onze Schryver nog aan, dat de verdere maatregels van Philippus III eerder dienden om deeze onheilen nog te doen toe- dan afneemen; het welk hem een flot doet zeggen.

„ Hoe verſchillend dagten Philippus II en Philippus III, van Hendrik. IV! Zy ſcheenen volſtrekt niet te willen, dat hunne boeren brood hadden. Die boeren hadden hen, als onwaardige Vorſten, met rede kunnen wegjaagen; maar hunne uiterſte elende liet hen niet toe op zulk eene verhevene, of laat ik liever zeggen, Wysgeerige, wyze te denken. Zy onderwierpen zig aan die, moet ik zeggen, Monſters of Dwaazen? Doch de billykheid, de orde, welke de opperſte Wysheid zelve in de opvolginge der dingen gelegd heeft, nam wraak over hunne verdrukking. Het zyn de algemeene Staaten van Spanje, in 1719 gehouden, die hier voor ons moeten ſpreeken; de Kahieren zyn gedrukt. Men ziet daarin, dat alle de inkomſten van de kroon verpand waren, dat de ploeg verroeſte, dat de nyverheid ſliep, dat des Konings huis alleenlyk wierdt onderhouden door middel van zes millioenen viermaal honderduizend Livres, welken men van de Geestlykheid ligte, en dat 'er niet de geringſte ſomme voor de onkosten van de beſtiering overbleef."

Chronijk van de Stad der Batavieren, door JOHANNES SMETIUS. *Uit de eigenhandige aantekeningen verbeterd en vermeerderd, voorts vervolgd tot den jaare* 1784. *Te Nimegen, bij* A. van Goor, 1784. *Behalven het Voorbericht en den Bladwyzer, 296 bladz. in gr. octavo.*

Dit Geſchrift, aanvanglyk opgeſteld door den beroemden Oudheidkundigen *Johannes Smetius*, die het zelve tot het jaar 1300 in 't net had afgeſchreeven, is door deszelfs geagten Zoon, die den eigenſten naam voerde, vervolgd tot het jaar 1591, en thans gebragt tot den tegenwoordigen tyd door een naarſtig beoefenaar (*) der vroegere en laatere Geſchiedenisſen van ons Vaderland, uit dat zelfde Geſlacht, die zig deswegens in 't Voorbericht aldus uitdrukt. „ Dit Chronykje, (volgens het oordeel van geleer-

(*) Uit de aantekeningen op dit Geſchrift is 't blykbaar, dat de Heer Uitgeever die geoefende is, aan wiens vlyt wy verſchuldigd zyn de gemeenmaaking van eene verzameling van Brieven veeler Geleerden, over oudheidkundige Stukken ons

„ leerde mannen, *veele zeldzaamheden beholzende, die elders te vergeefs gezocht worden,*) is, na dat het zelve „ met de eigenhandige bijvoegingen van mijnen Oudover„ grootvader *Johannes Smetius*, den Zoon, vergeleken, en „ na de aantekeningen van mijnen Vader uit oude gedenk„ ſtukken dezer Stad, en andere bijzondere papieren, „ welke genoegzaam als verborgen zijn opgeſlooten, ee„ nigzints verbeterd, vermeerderd en vervolgd was, op „ aanhoudend verzoek ter drukperſe overgegeven." —— Het behelst, in de eerſte plaats, eene beſchryving van 't Quartier, en byzonder van de Stad *Nymegen*, met een berigt van de voornaamſte byzonderheden, die de oudheid der Stad, derzelver regeering en voorregten, betreffen, mitsgaders van 't geen verder omtrent de Stad, derzelver ſterkte, openbaare gebouwen, inwoonderen enz. bovenal opmerkelyk is. Hier hieraan volgt een doorloopend Jaarboek, waarin de merkwaardigſte voorvallen der Stad, zedert den eerſten geheugelyken tyd, tot op onze dagen, agtervolgend aangetekend zyn. In dit ſoort van dagverhaal is tevens ingevlogten een berigt van den tyd wanneer, en de plaats waar, men deeze en geene oudheidkundige Stukken, die ter bevestiginge of opheldering van vroegere geſchiedenisſen deezes Lands kunnen dienen, ontdekt en opgedolven heeft. Nevensgaande aantekeningen op dit Geſchrift dienen ter aanwyzinge van de zo uitgegeeven als onuitgegeeven Stukken, die in het opſtellen gebruikt zyn, of ter nadere bevestiginge en verklaaring van eenige byzonderheden ſtrekken. —— De tegenwoordige Heer Uitgeever, dit Geſchrift, by manier van eene doorloopende Chronyk of agtervolgend Jaarboek, opgeſteld vindende, heeft zig ook aan die ſchryfwyze gehouden, en 't Werk tot dus ver voltooid. Men kan wel niet ontkennen, dat een aaneengeſchakeld verhaal van gebeurtenisſen zig met meer vermaak laat leezen, dan een geſtadig afgebrooken Jaarboek; maar ondertusſchen heeft het laatſte weder dat voordeel, dat men alles beknopter vindt voorgeſteld, en 't een en 't ander te gereeder kan nagaan; ten welken opzichte men van deeze aantekeningen een leerzaam gebruik kan maaken. By voorbeeld, men wil eens naſpooren, hoe de Stadhouderlyke magt, nopens de

*) en Vaderland betreffende, uit den Papieren-ſchat van den beroemden *Smetius*; die insgelyks by den Boekverkooper *A. van Goor* uitgegeeven zyn, en waarvan wy alvoorens gewag gemaakt hebben.

de aanſtelling der Regeeringsleden te Nymegen, eenmaal ſtand gegreepen hebbende, niettegenſtaande de daartegen aangewende poogingen, gehandhaafd zy geworden; men vindt hier deswegens van tyd tot tyd het volgende verſlag. ——— Na de melding der reductie van Nymegen tot de Unie in 't jaar 1591 tekent de Autheur deswegens terſtond het volgende aan.

„ Uit kracht van het Accoort, of Capitulatie (*a*) bij het „ overgaan der Stad, is het recht van het vernieuwen der „ Regeering, *bij proviſie en geduurende die Oorloge, zon-* „ *der verminderinge van Stads privilegien*, aan ſijn Excel- „ lentie Prins Maurits, als Stadhouder van Gelderland, „ overgegeven." En nopens het verdere daaromtrent voorgevallene deelt hy ons in de volgende jaaren, op zyne plaats, deeze berigten mede.

„ 1592. Den 27 Januarii heeft ſijn Excellentie de geheele oude Magiſtraat bedankt, en de Meesteren van het *St. Nicolaas Gilde*, voorts de Broederſchappen en Meesteren van de Ampten en Gilden (*b*) in het Stuk der Regeering afgeſchaft.

„ Den 28 Januarii zijn *vier en twintig* nieuwe Raaden door ſijn Excellentie aangeſteld, en in plaats van M^rn van het *S. Nicolaas Gilde*, voorts der Broederſchappen en M^rn van de Ampten en Gildens (*c*) geſurrogeert *twee en dertig* Gemeenslieden.

„ 1592. Als ſijn Excellentie op den 2 Januarii vier en twintig Raadsperſoonen op nieuw hadde aangeſteld, hebben de Gemeenslieden daartegens geproteſteert, (*d*) ſuſtinerende dat de Keur van Burgermeesteren door den Raad geſchieden moest, en dat, of ſchoon bij de Capitulatie de beſtelling van de Magiſtraat, dat is de *electie*, was overgegeven, nogthans de *nominatien* der Raadsperſoonen, die door

(*a*) Zie de Capitulatie *art.* 3. by P. BOR. *Nederl. Hist.* XXVIII *Boek*, *bl.* 576.

(*b*) Smetius in Oppid. Bat. cap. IX. pag. 118.

(*c*) Raadſignaat of Reſolutieboek der Stad Nijmegen *van den* 27 *en* 28 *Januarii* 1592. Smetius *in Oppid. Bat.* c. IX. *pag.* 120. Grotius *Hist. L. II. p.* 58.

(*d*) Raadſign. *van den* 2 *Jan.* 27 *Nov. en* 5 *Dec.* 1593. 2 *en* 19 *Jan.* 1597. 2 *en* 3 *Jan.* 1599. 2 *Jan.* 1600. Memorie van de Conſtitutie der oude Stad Nijmegen, *bl.* 21.

door ſijn Excellentie gekoren zouden worden, bij de Gemeenslieden moesten gedaan worden, conform de Overdracht van den jaare 1499.

„ 1609. Na het afkondigen van het Tractaat van Treves tuſschen den Koning van Spanjen en dezen Staat op den 29 April, hebben de Magiſtraat en Gemeenslieden geſustineert, dat, *dewijl het geweld van de wapenen ophield*, ſij als nu bevoegd waren, haare vrije Keur (*e*) als van ouds te eiſchen en te oefenen: daartegens vermeende ſijn Excellentie, dat door den ſtilſtand van wapenen de oorlog niet geeindigd was, houdende aan zig de keur en de beſtellinge van de Magiſtraat.

„ 1618. Sijne Excellentie komt den 30 December 1617 in de Stad, en verandert den 2 Januarii daaraan volgende de Magiſtraat, waartegens de *Sijndicus* of Penſionaris *Johan Biel* namens de Stad proteſteert (*f*), als ſtrijdende met de privilegien en 't Verdrag van den jaare 1591, 't welk met het Beſtand geeindigt was.

„ 1648. Alzo de Vrede den 5 Junii was gepubliceert, heeft de Raad met de Gemeenslieden vermeend, dat de proviſioneele beſtelling van de Magiſtraat, aan ſijn Excellencie bij de Capitulatie alleenlijk *gedurende den dommaligen Spaanſchen Oorlog* gedefereerd, en *onverkort* niet te min *haare privilegien* kwam op te houden; en dat aan haar eene vrije Burgerlijke Regeering en eigen beſtelling volgens haare privilegien toekwam; hebbende overzulks den 20 Mai een project-reglement (*g*) over de Keur van den Raad doen opſtellen, waarbij is bepaald, dat de Magiſtraat de *nominatie* van de vacante Raadsplaatzen, en de Gemeenslieden uit een dubbeld getal de *electie*, zouden hebben. Daartegens ſustineerde Prins Willem de tweede, dat hem als Stadhouder dezer Provincie, zo wel in tijd van vrede als oor-

(*e*) Zie de Memorie van de oude Conſtitutie der Stad Nijmegen. *bl.* 121. Vergeleken met het Raadſignaat *van den* 2 *en* 25 *Jan.* 1610.

(*f*) Raadſign. *van den* 2 *Jan.* 1618. Remonſtrantie der *ontſl. Regenten aan de Staten Generaal MS.* Memorie van de Conſtitutie der oude Stad Nijmegen. *bl.* 22. J. v. de Sande *Ned. Hist. bl.* 215. Vad. Hist. XXXVIII. *B. bl.* 197.

(*g*) Raadſign. *van den* 2, 3 *Jan.* 19, 20, 22, 24 *Mai.* 11 *en* 16 *Aug.* 1648. Memorie van Conſtitutie van de oude Rijksſtad Nymegen, *bl.* 22, 33.

oorlog, toekwam de beſtelling van de Magiſtraat dezer Stad. En als de Landſchap, te Nijmegen vergaderd, ook verſtond (*h*), dat ſijn Hoogheid, geduurende ſijn leven, zoude continueren bij de *electie* van de Leden der Magiſtraat uit een dubbel getal, heeft de Raad en Gemeente door den Sijndicus *Goris* (*i*) daar tegens doen proteſteren.

„ 1649. Den 31 December 1648 heeft de Prins met een aanzienlijk gevolg van Hoofdofficieren zig naar Nijmegen begeven, de dienende Magiſtraat den 2 Januarii bedankt, en een andere, met drie nieuwe Leden verſterkt (*k*), aangeſteld.

„ 1650. Den 2 Januarii heeft ſijn Hoogheid, ter Vergadering verſcheenen zijnde, de Leeden van de Magiſtraat voor hunne aangewende en gedane dienſten in het beſtieren van de Stad, en het bezorgen van de *Juſtitie* en *Politie* bedankt, van den eed ontſlagen en wederom aangenomen (*l*), verzoekende dezelve voor 't jaar 1650 gelijke moeite en dienst aan de Stad te willen doen.

„ Na het overlijden van Willem de tweede, Stadhouder deezer Provincie; op den 6 November, zijn de Gemeenslieden, als repreſenteerende de ganſche Burgerije, te zamen gekomen, en hebben van de Magiſtraat de herſtelling van de Oude en vrije Burgerlijke Regeering der Stad verzogt. Hierover verſcheide bijeenkomſten tuſſchen de beide Collegien gehouden zijnde, heeft de Magiſtraat, na voorgaande onderzoek van zaken en rijpe overweging, den 29 October 1651 de tien articulen, den 20 Mai 1648 met de Ge-

(*h*) Landdag Rec. *van den* 3 *en* 16 *Aug.* 1648. *Gedenkſchriften van* A. v. d. Capellen, II *D. bl.* 239.

(*i*) Raadſig. *van den* 2 *Jan.* 11, 16, 18 *Aug.* 1648. Quartiers Rec. 7 *en* 8 *Aug.* 1648. Aitzema *zak. van Staat en Oorl.* III. D. XXIX. B. *bl.* 295. Leven van Prins Willem de tweede IV. B. *bl.* 388. Van der Capellen *Gedenkſchr.* II D. *bl.* 241.

(*k*) Zie het Protest door den Sijndicus L. Goris uit naam van de Magiſtraat en Gemeente tegens deze aanſtelling gedaan, in 't Raadſign. *van den* 2, 5, 17, 31 *Jan.* 14 *Febr.* 4, 13, 18 *Mai* 1649. Aitzema III D. *bl.* 294, 295. Leven van Prins Willem de tweede *bl.* 387, 390. A. v. Wicquefort *Livr. IV. pag.* 207. *Gedenkſchriften* van A. v. d. Capellen II D. *bl.* 263.

(*l*) Raadſign. *den* 2 *Jan.* 1650.

Gemeenslieden beraamd (*m*), vastgesteld en aangenomen, volgens welke de *nominatie* van de Raadspersonen aan de Magistraat, en de *electie* aan de Gemeenslieden; en wederkeerig de *nominatie* van de Gemeenslieden aan derzelver Collegie, en de *electie* aan de Magistraat is overgelaten.

„ 1674. Prins Willem de derde, geauctoriseert zijnde, wegens de Provincien Holland, Zeeland, Vriesland en Groningen (*n*), om de regeeringen in de Provincien en Steeden van *Gelderland, Utrecht* en *Overijssel* (zo ras die wederom tot de Unie zouden zijn gekomen,) te bestellen *voor die reis, en zonder præjudicie of consequentie voor het toekomende*, en meede onverkort *de privilegien, vrij- en gerechtigheden* der hooggemelde Provincien in het gemeen, en der Leden en *Steeden van dien in het bijzonder*, heeft in de maand van Junij door twee Gecommitteerden de Raad en Gemeenslieden bedankt (*o*), en eenige andere, ten getale van acht onder de naam van provisioneele Regenten aangesteld.

„ 1675. Den 29 Januarii is de hooge Regeering des Furstendoms Gelre en Graafschaps Zutphen aan Prins Willem de derde (*p*) aangeboden; zulks heuschelijk afgeweezen zijnde, heeft sijn Hoogheid het Erfstadhouderschap aanvaard, en ingevolge het gemaakte Reglement (*q*) *twintig* Raaden en *twee en dertig* Gemeenslieden den 16 Februarii aangesteld. „ 1676

(*m*) Raadsign. *van den* 25 *Mai*, 29 *Oct.* 1651. Justificatie van 't Recht der Magistraat *bl.* 18, 19. *Memorie van de* Constitutie van Nijmegen, *bl.* 24, 25.

(*n*) Res. Gen. 20 *April* 1674. Twee jaar Gesch. *bl.* 142. Valkenier *Verw. Europa, II. D. bl.* 820.

(*o*) Raadsign. *van den* 11 *en* 12 *Junii* 1674. Memorie van de Constitutie der oude Stad Nijmegen *bl.* 26, 27. Justificatie van het Recht der Magistraat tot eene vrije keur, *bl.* 19, 20.

(*p*) Costerus *Histor. Verhaal over den jaare* 1672. *bl.* 11.

(*q*) Raadsign. *van den* 16 *Feb.* 1675. Hollandsche Mercurius *Febr.* 1675. Bij het Reglement 1675 was aan den Erfstadhouder opgedragen de magt van de Magistraat van Nijmegen alle drie jaaren te mogen *continueren* of *discontinueren*; mits dat de suppletie nooit uit eenige andere personen zoude mogen bestaan, dan uit de geenen, die volgens LANDT en STADTRECHTEN en PRIVILEGIEN daartoe zullen wezen *gequalificeert*, blijvende de Gemeenslieden *voor hun leven* aangesteld.

„ 1676. De Gemeenslieden weigeren (*r*) het voorgedragen Regeerings-reglement, met betrekking tot de Stad Nijmegen, aan te neemen, als *aanlopende tegens der Stads rechten, vrijheden en privilegien.*

„ 1702. Met de dood van Willem de derde, Erfſtadhouder dezer Provincie, den 19 Maart 1702 voorgevallen, het Stadhouderlijk bewind een einde genomen hebbende, is den 8 April bij de Staten, te Nijmegen vergaderd, verklaart, *dat de Magiſtraats beſtelling in de Steeden al nu gekomen was, en voortaan blijven zoude, aan derzelver bijzondere Magiſtraaten.*"

Dan deeze ſchikking had, gelyk onze Autheur vervolgens aantekent, verſcheiden onlusten tusſchen de Magiſtraat en Gemeenslieden ten gevolge, waar op wy hier, als buiten ons thans bedoelde, niet ſtaan kunnen blyven. Alleenlyk zullen wy het laatſte beſluit, deswegens door onzen Schryver geboekt, nog mededeelen.

„ 1729. Den 5 Januarii is na herhaalde onderhandelingen van de Magiſtraat en het Collegie der Gemeenslieden (*s*) vastgeſteld, *dat voortaan de Magiſtraat zal moeten beſtaan uit* twaalf *Leden; zulks, dat een of meer Leden van het getal van* twaalf *komende te ontbreeken; die openſtaande plaats of plaatzen op de eerstvolgende Keurdag, zijnde den 2 Januarii, bij* nominatie *van een dubbeld getal, door de Magiſtraat gemaakt, en* electie *der Gemeenslieden zal of zullen worden vervuld. Voorts dat het Collegie der Gemeenslieden zal uitſterven op een getal van* twintig *Leden, en als dan op voorſchreve getal van* twintig *verblijven, zodanig, dat een of meer Leden van dit getal ontbreekende, die open zijnde plaats of plaatzen op de eerstvolgende Keurdag der Gemeenslieden, zijnde Scholaſtica den* 10 *Februarii of den eerſten Woensdag daar na, by* nominatie *van een dubbeld getal door Gemeenslieden gemaakt, en* electie *van de Magiſtraat zal of zullen worden geſuppleert. En dat aan het Collegie der Gemeenslieden altoos zal vrij ſtaan de eerſte Woensdag 's morgens in ieder lopende Maand eene gewoone Vergadering te houden, zonder voorafgegane kennisſe of bewilliging van de Magiſtraat of tij-*

(*r*) Zie de Acte van Protest in het Raadſign. *van den* 29 *Nov.* 9 *en* 13 *Dec.* 1676. Memorie van de Gemeenslieden van den 29 *Nov.* 1676.

(*s*) Raadſign. *van den* 5 *Jan.* 1729.

tijdelijke Burgermeesteren, mids dat de Woordhouder, na het ſcheiden van ieder Vergadering, aan de tijdelijke Burgermeesteren zal moeten rapport doen."

Edoch deeze ſchikkingen heeft niet langer ſtand gehouden, dan tot het jaar 1748, toen, na de verheffing van Willem den IV tot Erfſtadhouder, in 't jaar 1747, volgens de hier gemaakte aantekening, „ den 23 Augustus „ 1748, de verandering der Regeering, terwijl de be„ zetting in de wapenen ſtondt, opentlijk afgekondigt „ wierdt," (*t*) Burgermeesteren, Schepenen en Raaden „ wierden van *twaalf* op *twintig*; en het Collegie der „ Gemeenslieden van *twintig* op *twee en dertig* perſonen „ gebragt, genoegzaam op den voet van het regeerings„ reglement van 1675." Ook werd, gelyk we vervolgens nog gemeld vinden, in 't jaar 1752, „ het houden van „ de maandelijkſche Vergaaderingen der Gemeenslie„ den (*u*), op ieder eerſten woensdag in de maand, ver„ nietigd."

(*t*) Raadſign. *van den* 23 *Aug.* 1748.

(*u*) Raadſign. *van den* 1 *Mai* 1755. Den 2 Januarii 1783. hebben de Gemeenslieden, hunne oude rechten willende herſtellen, beſlooten alle maanden eens te vergaderen, dog de Magiſtraat, aan wien van dit voorneemen was kennisgegeven, heeft, bij Reſolutie van den 29 daaraan volgende, den ſtap der Gemeenslieden afgekeurt. *Zie* de *Memorie der Gemeenslieden en Bijlagen daartoe ſpecterende*: en de Nieuwe Nederl. Jaarboeken, *Maart* 1783. *bl.* 387.

Anecdoten wegens Rusland. In gemeenzaame Brieven, geſchreven uit Petersburg, door W. RICHARDSON. *Eerſte Deel. Te Amſterdam, by* J. YNTEMA, 1784. *Behalven een kort Voorbericht*, 172 *bladz. in gr. octavo.*

Niet onelgen draagen deeze Brieven den naam van *Anecdoten wegens Rusland*, gemerkt dezelven niet ingerigt zyn, om een aaneengeſchakeld, of agtervolgend berigt van den toeſtand des Ruſſiſchen Ryks, en de voornaamſte byzonderheden daartoe betrekkelyk, te geeven, maar alleen om gewag te maaken van zodanige omſtandigheden, die den Heer *Richardſon*, geduurende zyn vierjaarig verblyf in dat Gewest, bovenal merkwaardig zyn voorgekomen. Uit dien hoofde behelzen deeze Brieven ook weinig van 't geen men anders in Reisbeſchryvingen ontmoet; 't was des Schryvers oogmerk niet zyne lotgevallen te melden, maar een verſlag te verleenen van 't geen

hy, by verſchillende gelegenheden, nopens de geſteldheid, de regeering, de zeden enz. opgemerkt had; waaruit hy dan ook wel eens aanleiding neemt, om gewag te maaken van zodanige voorvallen, die buiten het Rusſiſche Ryk omgaan, en van welken hy aldaar kundſchap verkreeg. Er heerſcht in zyne ſchryfwyze eene oordeelkundige naauwkeurigheid, eene natuurlyke ongedwongenheid, en eene gevallige leevendigheid, waardoor hy den Leezer, terwyl hy hem onderrigt, tevens een aangenaam genoegen doet ſmaaken. —— Men zal des deeze Brieven, niet zonder leering, met vermaak kunnen doorbladeren. Tot eene proeve hier van verſtrekke zyn berigt, wegens het dagelyksch leeven des Keizerinne, zo als hy 't gehoord heeft van de Gravinne *Romanſoff*, eene zeer agtenswaardige Dame van den hoogſten rang, en Moeder van den Graaf *Romanſoff*.

„ Volgens dit verhaal, zegt hy, ſtaat haare Majeſteit op ten vyf uuren in den ochtend, en houdt zich met Staatszaaken bezig tot tien uuren. Zy ontbyt dan, en gaat tot het gebed: houdt het middagmaal ten twee uuren: begeeft zich, kort na den maaltyd, na haar vertrek: drinkt ten vyf uuren thee; ziet gezelſchap, ſpeelt met de kaart, of vertoont zich op openbaare plaatzen, de Comedie, Opera, of Masquerade, tot aan het avondmaal, en gaat ten tien uuren ſlaapen. Tegen elf uuren is alles omtrent het paleis zo ſtil als ter middernacht. Whist is haar begunſtigd kaartſpel; zy ſpeelt doorgaans om vyf Imperiaalen (*) de party; en dewyl zy met groot doorzicht en oplettendheid ſpeelt, wint zy dikwyls: ſomtyds ſpeelt zy ook picquet en cribbage. Hoewel zy by gelegenheid tegenwoordig is by muſikaale vermaaken, wordt zy niet gezegd met de muſiek veel op te hebben. In den ochtend, tuſſchen het gebed en den middagmaaltyd, ſchept zy veeltyds een luchtje, in eene koets of in eene ſlede, naar dat het weder toelaat. By deeze gelegenheden heeft zy ſomtyds geene Lyfwachten, en ſlechts een zeer klein gevolg; en begeert niet gekend, of als Keizerin gegroet, te worden. Op deeze wyze, bezoekt zy de groote Werken, welke in de Stad, of in de nabuurſchap, ſomtyds onder handen zyn. Zy houdt veel van een klein gezelſchap, van acht of tien perſoonen, by zich op het middagmaal te hebben; en gaat 's avonds dikwyls ter maaltyd, of op danspartyen, of masquerades, in de huizen van haare Edelen. Wanneer zy zich begeeft na haare paleizen ten platten lande, vooral na Zarskocelo, legt zy alle ſtaatſie af, en leeft met haare Staatdames op den voet van eene zo gemaklyke gemeenzaamheid als mogelyk is. Ieder van haar die opſtaat, wanneer de Keizerin in eene kamer komt, of 'er uitgaat, ver-

(*) [Een Imperiaal is eene gouden Rusſiſche munt, waardig tien roebels, en dus ten naasten by tweeëntwintig guldens van ons geld.

verbeurt een roebel (*): en alle zodanige boeten worden aan de armen gegeeven. Gy zult gemaklyk begrypen, dat zy, door de geregelde en verſtandige verdeelinge van haaren tyd, in ſtaat is om een groot deel bezigheden af te doen, en dat vriendlykheid in haaren omgang haar zeer bemind maakt. Maar ik wil tot nog toe niets zeer ſtelligs zeggen, raakende haar character en de beginſels haarer daaden. Want zy kan wel zeer gezellig, en zeer vriendlyk zyn: „ en glimlachen, „ en glimlachen, en" —— Gy weet de rest.

„ Ik kan, evenwel, zeer veilig, verzekeren, dat een groot deel haarer daaden, en, waarlyk, wel zo groot, dat het een onderſcheidenden trek in haar character uitmaakt, voortkomt, of uit de zucht om goed te doen, of om een naam te maaken. Indien uit het laatſte beginſel, dan moet men ook erkennen, dat de lof, dien zy zo gaarne verwerft, in veele gevallen, de lof van menschlievendheid is. Somtyds, inderdaad, is 'er eene ſoort van grilligheid, of eene begeerte om zonderling te weezen, in de wyze, op welke zy haare gunſten bewyst, die dezelve een voorkomen geeft, als of de begeerte om van zich te doen ſpreeken, ruim zo veel als de begeerte om goed te doen, de bron ware, waaruit zy voortvloeien. By voorbeeld: —— Een jong Officier, die aan het Hof was, werd verliefd, gelyk natuurlyk was, op eene jonge Juffrouw. De Juffrouw, gelyk ook natuurlyk was, ſcheen niet ongevoelig voor zyne verdienſten, noch misnoegd over zyne oppaſſing. Maar gebrek van middelen, aan beide kanten, was een hinderpaal voor hunne vereeniginge. De Keizerin, evenwel, beſpeurde hunne genegenheid; en zond, op zekeren dag, om den jongen Heer tot een afzonderlyk geſprek. Zy zeide hem, beſpeurd te hebben, dat M—— en hy, groote teederheid voor elkander koesterden; dat het geheele Hof dit bemerkte; en gaf eenigzins van ter zyde te kennen, hoe het haar leed ware, dat zulke dingen beſpeurd wierden. De Jongeling was van zyn ſtuk; maar had ſtandvastigheids genoeg om de oprechtheid van zynen hartstocht te belyden. „ Dan," zeide haare Majeſteit, „ moet gy terſtond getrouwd worden." Dit was onverwacht: de Jongeling toonde eenige achterlykheid; maar niet uit eenige onbehoorlyke beweegredenen: „ hy „ had geene middelen, en konde de Juffrouw niet onderhouden, op eene wyze, die met haaren rang en verdienſten „ overeenkwam." De Keizerin begeerde het volſtrekt. Zy werden zo ſchielyk getrouwd, als de inſtellingen der Kerke het toelieten, en in eene koets na Petersburg gezonden: alzo het Hof op dien tyd te Zarskocelo was. Zy wisten niet, waar zy heen gingen, noch waarvan zy leeven zouden; en waren niet verzekerd, dat zy zich het ongenoegen van hunne

Vor-

(*) [Een Roebel is omtrent 44 Stuivers onzer munte.]

Vorstin niet op den hals gehaald hadden. Ondertusschen zetten de persoonen, die hen geleidden, en hun geene onderrichting wilden geeven, hen af in de Catherinhoff (*). Hier werden zy, tot hunne groote verbaasdheid, gebragt in een fraai opgeschikt huis; zy ontmoetten een talryk gezelschap van hunne vrienden; zy vonden een prachtigen maaltyd; en den Bruidegom werd, van wegen de Keizerinne, gezegd, dat haare Majesteit hem dit huis schonk, zo als hy het gevonden had, en hem in eene bediening gesteld had, „ overeenkomstig met „ zynen rang en verdiensten."

Wy zullen hierop nog laaten volgen een gedeelte uit een anderen Brief, raakende *de Slaaverny der Russische Boeren.*

„ Ik geloove oprechtelyk, dat geen willekeurig Vorst, of, indien die uitdrukking u beter behaagt, geen volstrekte Alleenheerscher, ooit met meerdere voorzichtigheid regeerde, of zich met zuiverder oogmerken toeleide op de welvaart van zyn Volk, dan de tegenwoordige Keizerin van Rusland. Evenwel is het onmogelyk voor eenen Inbooreling van Britannie, wanneer hy een bericht van dit Land geeft aan eenen Engelschman, zulke aandoeningen en bedenkingen niet uit te drukken, als eene vergelyking van den Britschen regeeringsvorm met dien van andere Volken, natuurlyk moet doen opwellen.

„ De Boeren in Rusland, dat is te zeggen, het grootste gedeelte der Onderdaanen van dit Ryk, zyn in eenen staat van verachtelyke slaavernye; en worden even zeer gehouden voor het eigendom der Edelen, welken zy toebehooren, als derzelver honden en paarden. Inderdaad, de rykdom van eenen man van aanzien wordt in Rusland niet gerekend naar de uitgestrektheid lands, dat hy bezit, of naar de hoeveelheid van koorn, welke hy ter markt kan brengen, maar naar het getal zyner slaaven. Zy, die den Prinse SHEREMATOFF toebehooren, en deszelfs vermogen uitmaaken, worden gezegd niet minder in getal te zyn dan honderd en zevenëntwintig duizend.

„ Elke Slaaf betaalt jaarlyks omtrent een roebel aan zynen meester; en, indien hy op den wech is, om geld te winnen, wordt de schatting vermeerderd. In het algemeen geeft elk Russisch Edelman aan de Boeren, welken hem toebehooren, een zeker gedeelte lands te bebouwen, welks voortbrengsels, uitgezonderd zo veel als noodig is tot hun eigen onderhoud, aan den Eigenaar geleverd worden. Somtyds oefenen deeze Slaaven handwerken, of dryven eenigen handel; en al de zodanigen betaalen jaarlyks eene veel grootere som aan hunne Eigenaaren, dan de Landbouwer doet. Inderdaad, een Russische Boer heeft geen eigendom; alles wat hy bezit, zelfs het el-

(*) Een der fraaisten in Petersburg, voornaamelyk bewoond door Engelsche Kooplluiden.

ellendige kleed, dat hem bedekt tegen de koude, mag door zynen Meester als het zyne aangetast worden. ——— Eenen Timmerman, van welken men wist, dat hy eenig geld had overgespaard, werd door den roofgierigen Rentmeester van eenen roofgierigen Kneez bevolen, dat hy tweehonderd roebels aan zynen Eigenaar zou betaalen. De man gehoorzaamde, en bragt het geld in koper. „ Ik moet het in zilvergeld hebben," zei de Rentmeester. De Slaaf ontkende, dat hy zo veel had, maar werd verstomd gegeesfeld, tot dat hy beloofde aan den eisch te voldoen. Hy bragt het zilver, en de gierige Overste hield beide het zilver en het koper. ——— Gy zult ligtlyk begrypen, dat menschen in deeze omstandigheden, indien zy ooit in staat geraaken van hunne middelen te vermeerderen, hunnen rykdom zullen verbergen, en het uiterlyke voorkomen van behoeftigheid en ellende aanneemen.

„ De Eigenaar heeft ook de magt van zynen Slaaf te verkoopen, of deszelfs arbeid te verhuuren aan anderen; en het gebeurt somtyds, dat een Kneez of Boyaar eenen Slaaf geeft aan een nabuurigen Boyaar, in ruilinge tegen een hond of een paard. De Eigenaar mag ook zynen Slaaven zulke straffen aandoen als hem behaagt, en voor allerlei soort van misdryven. Het strydt, wel is waar, tegen de wet, hen ter dood te brengen; maar het gebeurt, evenwel, somtyds, dat een arme Slaaf sterft van de wonden, welke hem toegebragt worden door eenen drifligen of onbarmhartigen Meester. Ik heb gehoord, dat, niet lang geleden, eene Dame te Moscow, de Zuster van den Maarschalk S ——, overtuigd werd, dat zy, zo door geeselen, als door andere barbaarsche straffen, meer dan zeventig Slaaven had ter dood gebragt. Het was, by haar, een stuk van tydkorting, grillige en ongewoone wyzen van straffen uit te denken. Zulk een gruwel, evenwel, konde, in weerwil van haaren rang, en van de groote magt, welke de Edelen hebben over hunne Slaaven, niet ongestraft doorgaan. Zy werd te recht gesteld, schuldig gevonden, en veroordeeld om op de markt te pronk te staan, met een papier, behelzende haare misdaad, op de borst, en verder in een gat opgesloten te worden. Maar zy, die geene afkeerigheid gevoeld had van haare medeschepfelen de onmenschelykste straffen te doen ondergaan, en die zelfs zich vermaakt had met de verscheidenheid van derzelver lyden, had zulk een gevoel van haaren rang, en eene zo leevendige aandoening van haare eigen schande, dat trotsheid, schaamte en gevoeligheid, haar van haar verstand beroofden. In waarheid, beide de misdaad en de straf komen my voor sterk getekend te zyn met het merk der barbaarschheid.

„ Dewyl een Russische Boer geen eigendom bezit, en van de vruchten van zynen arbeid niets meer kan genieten, dan blootlyk genoeg is om zyn leeven te bewaaren, en zynen kin-

deren niet kan nalaaten dan de erfenis eener ellendige ſlaverye, denkt hy ook niet verder dan op het tegenwoordige. Gy moet, derhalven, onder deeze menſchen, geene groote vlyt of werkzaamheid verwachten. Hoe kunnen zy dien moed, en verhevenheid van gevoelens, bezitten, welke inboorlingen van een vryen Staat onderſcheiden, daar zy bloot ſtaan voor lyfſtraffen, en op denzelfden voet geſteld worden met de redelooze Dieren? Hoe kunnen zy menschlyk zyn, daar zy met zo groote onmenschlykheid behandeld worden? Ik ben verzeekerd, dat de meeste gebreken, die zich in hun Volks-character vertoonen, het gevolg zyn van den willekeurigen aart van den Rusſiſchen Regeeringsvorm.

„ Ik zeide, dat de inkomſten van een Rusſiſchen Edelman voortkomen uit de landen, welke door zyne Slaaven bebouwd worden; en dat deezen ſomtyds ook onledig waren met andere bezigheden dan den Landbouw. Zy komen dikwyls uit afgelegen Gewesten, en worden te Moscow, Petersburg, en in andere Steden gebruikt, als huis-ſlaaven, handwerksluiden, en daghuurders. In deeze gevallen moeten zy Verklaaringen en een geſchreven Verlofbrief hebben, inhoudende hunne naamen, de naamen hunner Eigenaars, en den tyd geduurende welken hun vergund is uit te blyven. Wanneer zy in eenige groote Stad komen, met oogmerk om daar te blyven, en zich tot eenig werk te begeeven, moet de perſoon, die hen gebruikt, hunne Verklaaringen doen aantekenen by den Opperſten der burgerlyke Regeeringe van de plaatze, alwaar zy voorneemens zyn zich te vestigen. Na dat zy den geſtelden tyd zyn uitgebleven, moeten zy wederkeeren tot hunne voorige Eigenaars, en zyn denzelven rekenſchap ſchuldig van alles wat zy gewonnen hebben. De Keizerin heeft het oog op deeze handelingen in de volgende plaatzen van haare onderrichtingen aan de Afgevaardigden, die tot het maaken van een Wetboek byeen geroepen zyn. „ Het ſchynt ook, dat de wyze „ van hunne inkomſten in te vorderen, welke door de Groo- „ ten is ingevoerd, beide het geral der inwoonderen en de „ zucht voor den Landbouw in Rusland, doet afneemen. Genoegzaam alle dorpen zyn belast met zwaare ſchattingen. „ De Grooten, die zelden of nooit in hunne dorpen woonen, „ leggen op elk hoofd eene belasting van een, twee, en „ zelfs vyf roebels, zonder eenigzins acht te geeven, of, en „ door welke middelen, hunne Boeren in ſtaat zyn dit geld „ byeen te krygen. Het is ten hoogſten noodzaaklyk, dat de „ Wet den Heeren eenen regel voorſchryve, tot eene meer „ verſtandige wyze van hunne inkomſten te heffen; en hen „ verplichte tot het opleggen van zulk eene belastinge, als „ minst ſtrekke om den boer van zyn huis en gezin te verwyderen: dit zou het middel zyn, waardoor de Landbouw „ meer uitgebreid zou worden, en de bevolking des Ryks

„ toe-

„ toeneemen. Zelfs nu zien ſommige Boeren hunne huizen „ niet in den tyd van vyftien Jaaren, en betaalen, evenwel, „ elk zynen Heer, de jaarlykſche belasting, welke zy win„ nen in ſteden op eenen grooten afſtand van hun Gezin gele„ gen, terwyl zy daartoe het geheele Ryk doorzwerven."

„ Eene andere hardheid, waarvoor de Rusſiſche Boeren zyn blootgeſteld, is, dat zy verplicht zyn te trouwen, wie, en op welken tyd, het hunnen Meesteren behaage. Elke Slaaf, die Vader is, betaalt zynen Eigenaar een zekere ſchatting voor elk zyner kinderen; en de Eigenaar is daarom begeerig, dat, zo ſpoedig, als mogelyk zy, een nieuw geſlacht verwekt worde. Huwelyken van deeze ſoort kunnen weinig geluk aanbrengen; noch man noch vrouw bekommeren zich veel over hunne echtelyke trouwe: hier door zyn de laagſte rangen van menſchen zo ondeugende als men zich by mogelykheid kan verbeelden; en, in zulke omſtandigheden, kan men niet verwachten, dat zy veel zorge zullen draagen voor hunne kinderen.

„ De toeſtand van die Boeren, welken het onmiddelyke eigendom der Kroone zyn, wordt minder ongelukkig gerekend, dan de ſtaat der zulken, die den Adel toebehooren; en deeze zyn van drie ſoorten. De eerſten zyn de zulken, die, of in het heimelyk, of onder de begunſtiging van een menschlievenden meester, in ſtaat zyn geweest van zo veel gelds by een te zamelen, als hen in ſtaat kan ſtellen van hunne vryheid te koopen, en die, daarenboven, het geluk hebben van te leeven onder eenen Meester, die billyk genoeg is om hen in vryheid te ſtellen voor de ſom, welke zy aanbieden. Zodanige perſoonen, en derzelver kinderen, zyn daarna voor altoos de onmiddelyke Slaaven der Kroone. Op denzelfden voet, zyn alle Priesters en derzelver kinderen; ſchoon de afhangelykheid der laagere Geestelykheid van de hoogere ſomtyds even erg is als de ſmartlykſte ſlaaverny. De Soldaaten ook, en derzelver Kinderen, (en deeze rang bevat het geheele lichaam van den Adel,) zyn de onmiddelyke Slaaven der Kroone.

Algemeene Oeffenſchool der Vrouwen, door een genootſchap van voornaame Vrouwen in Duitschland: uit het Hoogduitsch overgebragt, en ten gebruike der Nederlandſche Jufferſchap geſchikt. Door Mevrouwe M. G. VAN DER WERKEN, Wed. DE CAMBON. *Eerſte en tweede Deel. Te Amſterdam, by* J. de Jongh, 1784. *In* 12*mo*. 348 *bladz.*

Een Duitsch Genootſchap van aanzienlyke Vrouwen, zig onderſcheidende door de benaaming van die der *Roozenorde*, heeft byzonderlyk op het oog de beſchaaving der ſchoone Kunne. Onder andere daartoe dienende middelen heeft het ook een

een Tydſchrift, als eene ſoort van Oefenſchool, uitgegeeven, ſtrekkende om haar nutte en aangenaame kundigheden in te boezemen. Het zelve heeft verſcheiden afdeelingen, die als zo veele onderſcheiden Claſſen zyn, waar door ieder ſoort van Verhandelingen, Beſpiegelingen of Opmerkingen, onder zekere hoofden gebragt kan worden. —— De eerſte plaats bekleedt de *Dichtkunst*, geſchikt tot eene verzameling van aanmerkingen over de Dichtkunde, en goede Dichtſtukken. Hieraan volgt een Artykel, genaamd *Briefwiſſeling*, waar onder men Brieven door Dames geſchreeven en beantwoord, over verſchillende onderwerpen, mededeelt, met nevensgaande aanmerkingen over den Brievenſtyl, en 't geen tot dit ſtuk betrekking heeft. Eene derde claſſe is die der *Romans*, vervattende leerzaame verhaalen, en opmerkingen over die ſchryfwyze. Voorts komt de *Opvoeding* byzonder in opmerking; en verder gaat men in onderſcheiden artykels over tot het ontvouwen der *Weetenſchappen*, *Kunſten* en *Uitvindingen*, welken van tyd tot tyd in eene voegzaame orde behandeld en voorgedraagen worden. De *Geneeskunst* heeft vervolgens mede haar artykel, 't welk inzonderheid geſchikt is, tot het mededeelen van beproefde huismiddelen, en overweegingen van heilzaame leefregelen. Wyders ſchikt men hier een artykel voor *Levensbeſchryvingen*, een voor *Karakters*, en hegt 'er een aan ter ontvouwinge der *Zedekunde*. Op deezen volgt de *Parnas*, onder welk hoofd men byeenbrengt berigten raakende Vrouwen, die zig door Kunſten en Weetenſchappen beroemd gemaakt hebben; en zo verzamelt men verder, onder de hoofdbenaaming van *Bibliotheek*, een verſlag van de nieuwſte Werken, die of door, of ten behoeve, der Vrouwlyke Sexe geſchreeven zyn; als mede, onder die van de *Waereld*, etlyke onderrigtingen, nopens de onderſcheiden kleedingen, gewoonten en zeden der Vrouwen aan verſchillende oorden. Daar benevens brengt men onder de volgende artykels de melding van 't geen de *Tooneelkunst* betreft, van *Merkwaardigheden* en *Nieuwstydingen*; waarop alles eindelyk beſlooten wordt met het achttiende Artykel, dat den naam van *Mengelwerk* draagt. —— Naar deeze inrigting is ieder Deeltje van dit Oefenſchool geſchikt, verleenende onder elk Artykel, nu wat korter dan uitvoeriger, leerzaame aanmerkingen over de daartoe behoorende onderwerpen, welker overweeging meerendeels van een weezenlyk nut kan zyn. Om dit nut te uitgebreider te maaken voor Nederlands Jufferſchap, heeft Mevrouw *van der Werken* zig niet vlegts tot het vertaalen van dit Geſchrift bepaald, maar zig te gelyk verledigd om het zelve hier en daar meer ten dienſte onzer Natie te ſchikken. Gemerkt dit Oefenſchool in 't Hoogduitſch, ten dienſte der Landzaaten, geſchreeven zy, kon 't niet wel anders weezen, of 'er moeſten verſcheiden byzonderheden in voorkomen, die meer betrekking hebben tot de Duitſchers dan tot ons Nederlanders: zulke heeft onze Schryſſter be-

bewoogen, om het een en ander wel eens uit te laaten, te veranderen, en haare eigen bedenkingen over eenige Artykelen in dit Geſchrift te plaatzen; waardoor haar Ed. der Natie meerder dienst gedaan heeft, dan door eene enkele Vertaaling geſchied zou zyn.

Minnezangen en Jeugdige Gedichten. IIde Stukje. Te Haerlem, by A. Loosjes, Pz., 1784. *In octavo* 73 *bladz.*

Eene ſoortgelyke verzameling als het voorige Stukje behelsde (*), waarmede de Jeugd zig onſchuldig kan vermaaken. Tot eene proeve verſtrekke hier het Liedje, getyteld, *De Herder in 't Bosch.*

Annet! Annet! kost gij mijn roepen hooren,
kost gij mijn roepen hooren.
Waar ſchuilt ge in 't woud, mijn teerbeminde maagd!
Hadt ieder telg, elk blad thans ooren,
Dan hoorde 't aan hoe droef uw Herder klaagt.
Annet! Annet! ach kost ge uws Herders klagten hooren,
Die 't heiligst vuur der min in 't harte draagt,
der min in 't harte draagt.
o Bosch! o Bosch! verkeer uwe eigenſchappen,
't Krijgt by 't gezigt een tong, die alles meldt,
Hoe 't mij bedrukt door laan bij laan ziet ſtappen,
Terwijl alleen mijn Philax mij verzelt,
't Zal alles klappen.
Maar als 'k Annet zie komen,
Dan wensch ik 't ſchommlend loof
Der blaeren en der boomen
Weer ſtom en doof,
Ja zelf zou ik geen oogen
In 't bosch gedoogen.

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VI. D. bl. 481.

Geſchenk voor de Jeugd. Derde Deels, Eerſte Stukje. Te Amſterdam, by J. Allart 1785. *Behalven het Voorwerk*, 64 *bladz.*

Dit Stukje is geſchikt tot eene beknopte ontvouwing van de eerſte beginzelen der Aardryksbeſchryvinge, om den Kinderen,

ren, op eene gemaklyke wyze, de algemeene daartoe behoorende kundigheden in te boezemen. Het vangt ten dien einde aan met eene beschouwing der Aarde over 't geheel; handelt voorts over de bysonderheden die tot de kennis en 't gebruik der Kaarten behooren; wyders over de verdeeling der Aarde in vier deelen, met aanwyzing van derzelver hoofdonderscheiding, en geeft laatstlyk eene kortbondige onderrigting van het merkwaardigste, dat men omtrent ieder deezer vier Waereldeelen in agt hebbe te neemen. De Eerwaarde Heeren *Martinet* en *van den Berg* hebben dit alles, in een kort bestek, dat in zyne soort voldoende is, met die klaarheid ontvouwd, dat het by uitstek geschikt zy, ter bereikinge van het bedoelde oogmerk; waartoe het ook met eene algemeene Waereldkaart, en vier afzonderlyke Kaartjes van de vier Waereldeelen, die zeer net uitgevoerd zyn, voorzien is.

EMMA CORBET, *of de rampzaligheden van den Burgerlijken Oorlog. Naar de vyfde uitgave. Uit het Engelsch vertaald. Twee Deelen. Te Amsterdam, bij de Wed.* J. Doll, 1784. *Behalven het Voorberigt*, 539 *bladz. in octavo.*

Eene leerzaame Roman, die, onder het ontvouwen van verscheiden voortreffelyke characters, welke allen hunne leerzaamheid hebben, aantoont, voor welke rampzalige gevolgen men zig en de zynen bloot kan stellen, door in tyden van onlusten zyne party ten sterkste te trekken.

ADELINE, *of aangetekende bysonderheden eener jonge Juffer op haare drie jaarige reize door Vrankryk, door haar zelve beschreeven. Derde Deel. In 's Gravenhage, by* H. v. Dregt, 1784. *In octavo*, 242 *bladz.*

Met dit derde Deel wordt deeze reisbeschryvende Roman voltrokken, op een dergelyke wyze als dezelve aangevangen is, te oppervlakkig voor eene Reisbeschryving, en te min aandoenend voor eene Roman.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Bybel der Natuur. Uit het Hoogduitsch overgezet, en met aanvullende toegiften en aanmerkingen voorzien door L. MEIJER, *Lid van de Holl. Maatsch. der Weetensch. te Haarlem, en Predikant in Twyzel en Kooten. Eerste Deels tweede Stuk. Te Amsterdam, by* M. de Bruin, 1784. *In gr. octavo. 694 bladz.*

Van het lot dezes Werks in de oorspronglyke Hoogduitsche uitgave, en deszelfs verbetering in de Nederduitsche afgifte, waertoe de geleerde en oordeelkundige *Meijer* zich wel heeft willen verledigen, hebben wy reeds gewag gemaakt (*). en 't geen we diestyds nopens de nuttigheid van dit Geschrift gezegd hebben, word door de uitvoering van dit tweede Stuk van alle zyden nader bevestigd. Het zelve vangt aen met Noachs Akker- en Wyngaerdbouw, *Gen.* IX. 20—22, doorloopt de voornaemste byzonderheden, welken, betrekkelyk tot dit Plan, in het eerste Boek van Moses voorkomen, en brengt de naspooring hiervan tot op deszelfs einde, of het balzemen van Jacobs lyk, *Gen.* L. 2, 3. De Eerwaerde *Meijer*, op de eigenste wyze als in 't voorige dit Werk behandelende, vlecht tusschen beiden zyne aentekeningen, en deelt ons tevens nog enigen zyner uitvoeriger aenmerkingen, by manier van toegift, over etlyke byzonderheden, mede. Als daer zyn, het character van Ismaël en de besnyding; de blindheid der Sodomieten; het dekzel van Sara; de tweelingen van Rebekka en Thamar, en by die gelegenheid ook het baaren der Hebreeuwsche Vrouwen op de stoelen, Exod. I. 16; de Dudaim; en eenige byzonderheden, uit de Historie van Jozeph. In het doorbladeren van dit Werk zal men veelvuldige gelegenheid vinden, om zyne leergierigheid te oefenen, en meermaels opmerkingen aentreffen, die den geest bepaeldlyk vestigen. Van dien aert is, onder vele anderen, althans de volgende, welke wy hier tot eene proeve zullen plaetzen, wegens het aengetekende Gen. XIX. 26. dat Loths huisvrouw eene *Zoutzuil* werd,

Na

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VI D. bl. 49, 50.

——— Na het algemene bericht, dat de Heer SCHEUCHZER van de verſchillende verklaringen deswegens geeft, vervolgen de nadere aentekeningen aldus.

„ De gevoelens der Geleerden ter verklaaring van dit zeldzaamst verſchijnzel loopen hoofdzaaklijk op twee klaſſen uit. Zommigen nemen dit geſchiedverhaal volſtrekt na de letter; anderen verklaaren het in eenen verbloemden zin. De Heer J. SAURIN I. D. XVIII *Betracht.* meent, dat al de bewijzen, die voor den letterlijken zin worden aangehaald, zeer lichtelyk kunnen wederlegd worden. De voorbeelden van lighamen, die in zout zouden veranderd zijn, bewijzen, naar zijn oordeel, ſlechts, dat deeze perſoon aan zulk eene verandering wel zoude kunnen onderhevig geweest zijn, dog niet, dat het geval hier werklijk dus geweest zij. ——— De Heer C. T. E. REINHARDT, in zijn Tract. *Bibelkrankheiten* 1 Th. 4. K. pſ. 36. zegt: veellight is Loths huisvrouw door den vuurigen regen, die uit ſwavel en ſalpeter beſtond, onverganglijk gemaakt. 't Is zeer waarſchijnlijk, dat ze onder het bereik van dezen regen verſtikt is, en haar lighaam, door de ſwavel- en ſalpeterdeeltjes doortrokken, eene hardigheid verkreegen hebbende, onverganglijk geworden zij; naardemaal de ondervinding leeraart, dat het zout de eigenſchap heeft, om lighaamen tegen het verderf te bewaaren. Dus zou haar lighaam door het vuur lichtelijk zwart, van den ſalpeter uitgedroogd, gebalzemd, en ogenbliklijk in eene mumie hebben kunnen veranderd worden. Hij noemt § 18. het gevoelen van G. W. WEDEL, volgens welke deeze vrouwsperſoon in eene glaszuil zoude veranderd zijn, eenen onverwachten inval. De gedachten van een anderen Geleerden, dat ze namelijk van eene *Lava* zou overkorst geworden zijn, is bij hem een vernuftige inval, maar die nog veel bewijs nodig had, om onder de waarheden plaats te kunnen krijgen. De meening van STURM komt ook op het zelfde uit: want, in zijne *Verklaaring over eenige Schriftuurplaatzen*, p. 167. ſtelt hij, dat een vuurſtroom, uit eenen berg uitgeborſten, haar overſtelpt hebbe. Naauwlijks verſchilt hier van het gevoelen van den Hr. LILIENTHAL V. D. §. 93, en van LESZER *Lithotheol.* p. 124, die deeze vrouw in eene mineraliſche zoutzuil denkt veranderd te zijn.

„ Ook geeft de Hr. REINHARD §. 26. nog een ander gevoelen op, en meent, dat het niet ongerijmd zou zijn, te ſtellen, dat deeze vrouw eene waare verandering ondergaan had:

had: het zij dat haare verandering beſtaan hebbe, in die ſoort van kramp, die de Grieken στασις noemen, en die op het ogenblik van haare aanvallen den mensch doet verſtijven, en in het zelfde poſtuur blijven, waarin hij was op het ogenblik van dien overval: het zij dat ze tot eene *mumie*, of tot *ſteenzout*, geworden zij: het zij eindelijk, dat ze tot een Eeuwig aandenken, en een voorbeeld voor de nakomelingen, in de H. Schrift eene *zoutzuil* genaamd werde.

„ Onder de geenen, die voor het andere gevoelen pleiten, is de Hr. JENISCHEN, die, in eene verhandeling hier over, meent, dat deeze vrouw na Sodom wedergekeerd, en nevens anderen op dezelfde wijze omgekomen zij. Maar de woorden: *zij wiert tot een zoutzuil* verklaart hij van een gedenkteken, het welk van Abraham voor haar en haar ganſche geſlacht zou geſticht zijn. Dan de Hr. ERNESTI, in zijne *Theol. Bibliothek*. II. B. 3 St. p. 265. *ſqq.* is van oordeel, dat, hoewel deeze ſpreekwijs figuurlijk genomen en oneigenlijk verklaard kan worden in zulke gevallen, wanneer perſoonen, door eene zekere harstocht bezield, ſpreekende worden ingevoerd, het hier echter, in den hiſtoriſchen ſtijl, van een enkel verhaalenden en zoo natuurlijk ſchrijvenden MOSES, vreemd en ongewoon zou zijn, zich met zulk eene verklaaring te willen behelpen, daar van men geen voorbeelden vind. —— In den *Bybelvriend*, meest door den Hr. C. C. E. MOSCHE uitgegeeven, vindt men over dit geval deeze verklaaring. De vrouw is wedergekeerd, door den ſwavelregen gedmoord, met de overige Sodomieten van de zoutzee overſtroomd, en daardoor heeft men aanleiding genomen, om, tot een aandenken aan deeze gebeurtenis, de zoo genaamde zoutzuil op te rechten. En hierover zegt de Hr. ERNESTI, in zijne *Nieuwe Theol. Bibliothek*, 1 B. 9 St. p. 782. ſlechts, dat de Schrijver alles gezegd heeft, wat 'er gezegd kan worden, om zulk gevoelen waarſchijnlijk te maaken.

„ Hier heen behoort ook de verklaaring van den Hr. J. D. MICHAELIS, p. 96. die de woorden: *zij wierd tot eene zoutzuil*, dus vertaald: *'er is eene zoutzuil tot haare gedachtenis opgerecht*. En in de *Aanm.* zegt hij: de reden van woord tot woord vertaald, luidt aldus: *en zij wierd een grafmaal van zout*. Zij kwam om, dewijl ze zich te verre gewaagd had, en het vuur niet meer ontkomen kon: buiten twijfel is haar lighaam ook verbrand. Wanneer nu de Moabiten, haare nakomelingen, aan de oevers van de

zoutzee hunne woning namen, hebben, zij, haar tot eene gedagtenis, een *grafmaal*, ofte een *grafheuvel*, opgerecht, hoedanig de Ouden een ledig graf ofte een grafheuvel gewoon waren te noemen. Deeze grafheuvel nu was niet, gelijk gewoonlijk, van aarde of ſteen, maar van zout, het welk 'er overvloedig in dit gewest gevonden word. — — Van dit zout ſchijnt het, dat Loths nakomelingen haaren ſtammoeder een *grafheuvel* opgerecht, en dien jaarlijks, wanneer hij afnam, vernieuwd hebben. Die is 'er ten tijde van Kristus nog geweest; want de Joodſche Historieſchrijver JOSEPHUS getuigt, dat hij hem zelf gezien hebbe. — — Het overige, het welk 'er van deeze uit Loths huisvrouw ontſtaane zoutzuil verhaald wordt, is eene fabel, en eene verkeerde verklaaring, daar MOSES geen deel aan heeft. Zij vond haar einde in de doode zee, en wie zou daar haar lighaam, het welk voor het grootſte deel verbrand was, hebben kunnen kennen?

„ De Hr. BUSSCHING, in zijne *Verhandeling over de Doode zee*, p. 54. verklaart dit gevoelen voor eene toeſtemming verdienende gedachte van H. v. d. HARDT, die door JENISCHEN bevestigd, en door MICHAELIS verbeterd is: dat naamelijk Loths huisvrouw niet in eene zoogenaamde zoutzuil veranderd, maar dat 'er, tot haare gedagtenis, eene zuil opgericht is. Hij geeft uit ARVIEUX deeze merkwaardigſte naricht op; dat zekere Arabier zich aangeboden had, om hem bij eene wonderbaare zoutzuil aan de doode zee te brengen, die over dag door het vee gelikt, en daardoor minder wierd; maar 's nachts telkens van nieuws wederom aangroeide: en waaromtrent zij (de Arabiërs) de naricht bij overlevering hadden, *dat deeze zoutzuil wel eer een mensch zoude zijn geweest, die van God, wegens deszelfs ongeloof, dus zou veranderd zijn.* De Hr. BUSSCHING voegt 'er bij: de fabel heeft dit denkmaal bij de Arabiëren zoo wel, als bij de Europëanen, op veelerlei wijzen geformd en herformd.

„ De Hr. BACHIENE verhaalt in zijne *Histor. en Geogr. Beſchr. van Palest.* 1 D. 1 St. 4 Hoofdd. bl. 90. dat veele laatere reizigers zich de vergeefſche moeite genomen hebben, om deeze zoutzuil bij de zee Aspheltites te vinden. Op de kaart van ADRICHOMIUS vindt men ze bij den mond van de beeke Kedron, (de Hr. J. J. SCHMIDTS plaatst ze, in zijnen *Bijbelſchen Geographicus*, op de vierde kaart van Judea, bij het benedenſte punt van de doode zee tegen over Zoar,) daarheen hij ook Zoar, of Segor, hoewel te

on-

onrecht, gebragt heeft. Dat de afgaande of afgebrokene ſtukken daarvan wederom zouden aangegroeid en herſteld zijn, gaat boven alle geloofwaardigheid. BREITENBACH, SALIGNAC en andere betuigen dezelve gezien te hebben, maar de Vorst RADZIVIL verklaart, in zijne *Brieven*, 'er geen overblijffel van te hebben kunnen vinden, en dat zijn wegwijzer, en meer andere lieden in dat land, van hem 'er om ondervraagd, bekleden hadden, dat zij 'er niets van wisten. —— De Hr. MAAS voegt 'er bij: „ dat MAUN„ DRELL verzekert, dat hem aan de westkust van die „ zee, op eene kaap, de plaats, daar die zuil zou ge„ ſtaan hebben, getoond was: en dat in zijnen tijd 'er „ nog zoo iets zou te zien geweest zijn, het welk men „ voor een overblijffel daarvan zou kunnen houden. Dat „ men, wegens het duidelijk verhaal van MOSES, het ge„ tuigenis van JOSEPHUS en anderen, geen vrijheid heeft „ te ontkennen, dat 'er zoo iets, hoewel na verloop van „ zoo veel eeuwen nu niet meer te vinden, zoude ge„ weest zijn. Hij denkt, dat deeze perſoon in eene zoo „ dichte en vaste ſtof kon veranderd zijn, dat ze in de „ gedaante van een ſpits uitloopenden aardheuvel nog lan„ gen tijd daarna wate te zien geweest; mits men zich „ maar geen ſierlijke zuil verbeeldde. En waarom zou „ niet zulk een ſteenheuvel, als BACHIENE beſchrijft, en „ die Moſes-ſteenen genoemd worden, eene zoutzuil kun„ nen genoemd worden?"

„ Maar, indien het dal verzonken is, dan is de vrouw van Loth ook mede verzonken: en is 'er daaromſtreeks, in de volgende tijden, ooit eene zuil geweest, dan is het, zeer waarſchijnlijk, een gedenkmaal geweest, het welk van den eenen of anderen, ter gedachtenis van deze perſoon, is geſticht geworden. Voorts zie J. J. SCHMIDT *Bijb. Phijſ.* IV D. 4 Hoofdſt. § 6. BUNTING *Reizeboek der Heilige Schrift*, bl. 63. E. WELS *Hist. Geogr. des A. und N. T.* p. 214, en de *Alg. Hist.* II D. bl. 22. daar men alle gevoelens nopens Loths huisvrouw, met de gewigtigſte Schrijvers daarover, vinden kan.

[J. H. HEIDEGGER *Exercit. ad Histor. Patriarch.* T. II. *Exerc.* VIII, § 23. die voor den eigenlijken zin der woorden is, en de verandering in eene zoutzuil ſtelt. —— J. F. BUDDEUS *Hist. Eccl. V. T.* T. I. P. I. S. III. § 6. p. 236. en A. DORHOUT *Animadv. in loca ſel. V. T.* p. 96 ſeqq. kunnen insgelijks 'er over nagezien worden. De Hr. VENEMA, eindelijk, laat het in 't midden, of zo eigen-

lijk, en door een wonderwerk, in eene zoutzuil veranderd zij; dan of men die uitdrukking figuurlijk moest nemen, als aanwijzende, dat ze, door den zwavelſtroom verſtikt, ſchielijk ontzield, met de overigen en zelf de grond onder eenen zouthoop bedolven zij geworden. *Hist. Eccl. V. T. P.* III. § 134. en de Hr. SHAW, in eene verhandeling over *Ras Sem*, ofte het zoogenoemde verſteende dorp in de Cijreneeſche landſtreek, daar deeze gebeurtenis, dog onbeſlist, ook aangehaald wordt, vindt weinig geloofwaardigheid in de meeste berichten van verſteeningen of veranderingen van deezen aart. *Reizen door Barbarien en het Oosten.* I D. 3 B. I. St. 6 Afd. bl. 261. *Aanm. des Vert.*"]

Saamenſpraaken over de Hebreeuwſche Poëzy, door J. G. HERDER. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Twee Stukken. Te Leyden, by* J. v. Tiffelen *en* B. Onnekink 1784. *Behalven het Voorbericht, 525 bladz. in gr. octavo.*

Na een voorafgaend onderhoud over het ſchoone en verhevene der Hebreeuwſche Poëzy, vindt men in deze Samenſpraken eene oordeelkundige ontwikkeling van de oudſte begrippen der menſchen, met ene opheldering van derzelver trapswyzen voortgang, nopens de Natuur- en Godsdienstkennis, opgemaekt uit de oude Gedichtſtukken en Dichterlyke Schriften der Hebreeuwen. In de voordragt hier van leert ons de Heer Herder de denkwyze dier vroegere dagen kennen, ontvouwt ons de uitmuntendheid en den aart der Dichtkunde in de Bybelbladen, en geeft by die gelegenheid menigvuldige opheldering zo van byzondere ſpreekwyzen, als van geheele Geſchiedkundige voorſtellingen. Om van dit laetſte een voorbeeld mede te deelen, zullen we hier zyne verklaring van 't geſchiedverhael nopens Babels Toorenbouw plaetzen. —— *Alciphron*, met wien *Eutyphron* deze geſprekken voort, die juist niet gunſtig denkt over de oude Hebreeuwſche gedenkſtukken, ziet dit verhael aen als een Fabel, dien hy zeer onnoozel vind. —— *Eutyphron* brengt hem onder 't oog hoe deze vertelling hier eigenaertig ingevlochten is tuſſchen de aldaer bygebragte Geſlachtregisters (*), om eenig denkbeeld te geven, door welk toeval de menſchen in

(*) Zie Gen. X. XI. 1—9. en 10—32.

in de harde Noodzaaklykheid gekomen zyn, om van elkanderen af te trekken en zich te verdeelen; waarom het gesprek indezervoege vervolgt.

ALC. En dat middel was die kinderachtige Torenbouw?

EUT. Het wordt ook als kinderachtig voorgesteld, en heeft een kinderachtig einde. Om dat zy van één tong en spraake waren, wilden zy tot den Hemel bouwen; En, om dat zy tot den Hemel bouwen wilden, wierden zy van verscheidene tongen en spraaken. Zy wilden een teken hebben, op dat zy zig niet verspreiden zouden, en zy wierden verspreid. ——— Het oogmerk der vertelling vertoont zig voor den eersten oplag van het oog.

ALC. En Gods nederdaaling en vrees daarby?

EUT. Blykbaar spotterny, gelyk het geheele verhaal bespottende is. Hebt gy ook den 2den Psalm met eene opmerking, hier toe betreklyk, gelezen?

Waarom woelen de Volkeren,
en denken op nietigheid?
De Koningen der aarde staan te samen,
de Vorsten beraaden zig te samen tegen Jehovah. —
Die in den Hemel woont, lacht;
Jehovah spot met hun. ———

Daar hebt gy de beste uitlegging der geheele vertelling. Zie in het vorige Kapittel; wie heerschte in Babel? Wie stichtte Babel?

ALC. „ De geweldige Jager voor den Heere, Nimrod."

EUT. En waarom wordt hy zo genoemd? Immers niet om die onnozele reden, om dat hy op Vossen en Haazen in de vlakte van Sinear, dat geheel geen bergachtig, boschryk, land is, joeg; Vossen en Haazen jaagt men ook niet voor den Heere. Wy moeten maar de eenvouwigste betekenis zoeken; ——— Wat heet in het Hebreeuwsch een Jager?

ALC. Een verstrikker.

EUT. Een geweldig Jager is derhalven een „ geweldig „ verstrikker;" een man, die de menschen door list onder zyne macht brengt. Dat was Nimrod; als zodanig komt hy voor in de Oosterlsche overleveringen, die veel van hem gewaagen; en ook dat bevestigt het verhaal, 't welk gy wilde bespotten. Hy vondt eene schoone vlakte, hy vondt bouwstoffen en gewillige handen, om daar niet slechts eene vaste verblyfplaats te stichten, maar ook om een zeer hooge Koninglyke Toren te bouwen. Den onno-

zelen lieden, die nauwelyks boven den ſtaat van Wilden waren, en welken hy te ſamen gejaagd hadt, wist hy dicts te maaken, dat dit een ſtuk voor hunne algemeene veiligheid, een middel hunner beſtendige vereeniging, ware, terwyl het, in zyne bedoeling, niets anders was dan een gedenkſtuk zyner grootheid en hunner ſlaverny. Nu weet gy, dat in de oudſte tyden de Hemel als een wooning van God beſchouwd wierdt; wat derhalven den Hemel naderde, verhefte zig tot Gods verblyf, en drong zig in tot zynen throon, op die gronden rust het verhaal,

Wel aan! wy willen een Stad en Toren voor ons bouwen,
welker ſpits tot in den Hemel reike.
En God bootst hun trotsch, verwaten, beſluit demoedig na;
Wel aan! wy willen nederdaalen,
en hunne lippen verwarren. ——
Zy hebben het aangevangen te volbrengen,
en zullen zig niet laten weêrhouden,
tot dat zy het werk volbracht hebben. ——

bemerkt gy de doorgaande ſpotterny niet duidelyk?

ALC. Het verwondert my zelfs nu, dat ik die niet al vroeger bemerkt heb.

EUT. De grootſte beſpotting ligt in den uitſlag van de grootſte bedoeling; Zy willen ten hemel ſtygen; God vreest het, en zorgt dat zy hun Reuzen-ontwerp niet zullen laaten vaaren, voor dat zy het volbracht hebben; en —— raakt met zynen vinger hunne lippen even aan, verandert een weinig den adem, die over hunne tongen vloeit, en daar liggen alle hunne grootſche ontwerpen in het zand, daar moet de Toren, zo onvolmaakt als zy is, blyven ſtaan! Zy heet verwarring, Babel, een eeuwig gedenkteeken van hunnen, door een Niets vernederden, hoogmoed. Het verhaal ſchikt zig juist naar den aart van het voorval, het is eene ſchoone proeve van fyne beſpotting met koele eenvoudigheid voorgedragen, en door de daad zelve geſchilderd. Grootheid en kleinheid; Der menſchen opſtygen ten hemel, Gods nederkomst; De zeekerheid en gerustheid der eerſten, het gevaar en de vrees van den laatſten, en het eenigst middel, waarmede hy zig weet te redden. Dit alles wordt hier zo geestig, zo ſtil en treffende, tegen malkanderen overgeſteld, dat het, ik herhaal het, als eene der fynſte, en tevens ſterkſte, beſpottingen, daar de menſchelyke verwaandheid ooit mede gegispt is, beſchouwd moet worden. God heeft niet noodig voornaame Natuurkrach-

ten

ten te g bruiken! De kleine verandering in den adem des monds is meer dan de vreesselykste Blikſem en Donder; De overweldiger van Gods heerſchappy wordt door de geringſte kleinigheid, die bedacht kan worden, verſlagen; Hy ſtaat daar als een voorwerp van welverdienden ſchimp; Hy en zyn Koninglyke zetel zyn ſpotnaamen. „ Dat was de geweldige menſchenjager voor het aangezicht van Jehovah!" die zig byna met hem gelyk ſtelde, die voor zyne oogen op de ſchouderen eener bedrogene, en onder 't jok gebrachte, menigte ten Hemel ſteigen wilde! —— Dat myne verklaaring waar zy, betoonen alle de Poëziën der Hebreeuwſche Dichters, die van Babel ſpreken, of daarop doelen, en die naauwkeurig den toon en het karakter dezer eerſte vertelling hebben.

ALC. Dien toon en dat karakter?

EUT. Het zyn alle ſpotliederen op Babel, in hun geheel en in hunne trekken juist in den aart dezer vertelling vallende. Gelyk Babel hier voorkomt, zo blyft het by aanhoudendheid de naam van hoogmoed, pracht, trotsheid, verdrukking, listige overheerſching, en geweldenary. Gelyk Babel hier voorkomt, zo is het overal aan den eenen kant het zinnebeeld van eene verwaatene onderneeming tegen God, met eene Toren tot den Hemel te willen optrekken, en den throon der overweldiging tot in de Starren te vestigen; Maar aan den anderen kant ook het zinnebeeld der verwarring, der verwoesting, der Goddelyke beſpotting van der menſchen Reuzen-ontwerpen. De trotſche Koningin hadt voormaals den zwymelbeker in de hand, waaruit zy eerst, gelyk hier, den Volkeren der aarde inſchenkt, en vervolgens zelve drinken moet; Haare heerlykheid verdwynt als een droom, en die Koningin heet —— Babel.

ALC. Gy geeft my eene ſoort van ſleutel voor alle Propheeten, want inderdaad de Poëziën over Babel zyn allen van dezen Stempel.

EUT. De Poëziën over andere Volkeren zyn even eens ingericht, en even karakterizeerende. In het laatſte Boek van den Bybel komt Babel nog op dezelfde wyze voor, als ik het u hier vertoon. Zy heeft den zwymelbeker in de hand, waarmede zy de volkeren dronken heeft gemaakt; Op haar voorhoofd is de naam der Laſtering, der vermetele trotsheid jegens God; Zy zinkt eindelyk als een Molenſteen, en over haar gaat een ſpot- en treurlied op, juist in den toon dezer ſpottende vertelling. Die groote Dryfſter der waereld die Menſchenjaagſter voor het aangezicht van Jehovah, wordt ſteeds te ſchande.

Neêrlands Volk tot de algemeene wapening aangemoedigt, door eene Leerrede over Neh. IV. 14, 15. briefswijze medegedeeld aan zijnen Vriend te Amſterdam, door JOHANNES VAN EYK, *Predikant te Muiden. Te Amſterdam, bij* M. de Bruyn, 1785. *In gr. oct.* 31 *bladz.*

Volgens het hier gegeven verſlag van deze Leerreden, heeft de Eerwaerde *van Eyk* het voorgeſtelde Neh. IV. 14, 15 aengemerkt, als een bericht aengaende den gelukkigen uitſlag ener algemene wapening van Juda's wedergekeerden uit Babel. In de nadere uitbreiding hiervan had hy getoond: 1. Wat het geval was, dat zulk ene algemene wapening, onder Juda, noodzaeklyk maekte. 2. Op hoedanig ene wyze deze wapening begonnen werd. 3. En van welk een gezegend gevolg zy voor dit Volk was. Na ene korte uitbreiding hiervan, ging zyn Eerwaerde over, tot zyn hoofdbedoelde: om naamlyk zyne Toehoorders tot zulk ene algemene wapening aen te moedigen. Ten dien einde bepaalde hy zich tot deze vier byzonderheden: 1. om hen te overtuigen van de noodzaeklykheid en nuttigheid ener algemene wapening: 2. om de bedenklykheden op te losſen, die ze daertegen zouden kunnen inbrengen: 3. om hun enige regels voor te ſchryven, volgens welke ene algemene wapening, zal dezelve van een gewenscht gevolg zyn, behoort te geſchieden; en eindelyk, om de zulken te gemoet te komen, die, ſchoon zy anders, op zichzelven, deze verordening goedkeuren, uit een beginzel van teerhartigheid, of Godsvrugt, in plaets van dezelve te bevorderen, met hunne bedenkingen den gewenschten voortgang hinderen zouden. — De Eerwaerde *van Eyk* zyne Leerreden niet geheel geſchreven, maar derzelver beloop alleen ſchetswyze op 't papier gebragt hebbende, ziet 'er tegen op om alles nu geheel uit te werken. En oordeelende dat zyn Vriend ook maer bovenal begeerig zal zyn, om te weten, hoe hy deze laetstgemelde byzonderheden uitgevoerd hebbe, bepaelt zich, om hem dat gedeelte, zo veel hy 't zich herinneren kan, woordlyk toe te laten komen. 's Mans onderrichtende en aenmoedigende bedenkingen deswegens zyn welgegrond, en met een behoorlyken aendrang voorgedragen. Ook zyn ze, gelyk hy in 't ſlot van zynen Brief aen zynen Vriend meld, van een gunſtigen invloed geweest.

„ Van den Predikſtoel komende, zegt hy, wierd ik,

„ door

„ door een Heer van Regeering, teffens Ouderling zijnde,
„ vriendelijk bedankt, met bijvoeging, dat zijn Ed. dacht,
„ dat zulk een Leerrede van veel nut, ter bevordering
„ van 't oogmerk der Souvereine macht zou kunnen zijn;
„ waarmede de overige Heeren inſtemden; en veele Bur-
„ geren, die tegen de wapening waren, hebben 'er zich
„ zo door laaten overreeden, dat dit werk, waartoe nog-
„ thans te vooren bij de Krijgsraad beſloten was, reeds
„ met veel ijver bij ons word doorgezet; en 't algemeen
„ verlangen is, dat ieder, op de best mogelijke wijze,
„ de nodige wapenen krijge. En waarlijk 't is te wen-
„ ſchen, dat in deze, hier en alomme, eer dat de eerſte
„ ijver verkoele, ſpoedig mag worden voorzien."

Leerredenen van die natuur, ook, volgens de berichten der Nieuwspapieren, op verſcheiden andere plaetzen door brave Vaderlandlievende Leeraren in ons Vaderland gedaen, komen, in den eerſten opſlag, wel enigzins vreemd voor; doch een ieder, die de tegenwoordige geſteldheid van ons Vaderland recht inziet, en deszelfs welzyn ter harte neemt, kan niet nalaten derzulker gedrag te billyken. Te meer, daermen, als men 't ampt der Leeraren naer den eisch kent, te wel, gelyk de Eerwaerde *van Eyk* aen zynen Vriend ſchryft, „ te wel weet, dat rechtaarte Leeraaren,
„ zo wel 't belang van 't lieve Vaderland, als dat der Ker-
„ ke, op het hart te draagen hebben: dat het hun plicht
„ is, zo wel aan te dringen op het onderhouden van wel
„ ingerichte menſchelijke als Goddelyke wetten."

Het zich wapenend Nederland den zekerſten weg voorgeſteld, om de Wapenen met voorſpoed te gebruiken, in eene Leerreden over 1 *Sam. XIII.* 12*a*. *Door* J. V. EYK, *Predikant te Muiden. Te Amſterdam, bij* M. de Bruyn, 1785. *In gr. octavo* 32 *bladz.*

Kort na het doen der bovengemelde Leerreden, ſtrekkende om Nederlands Volk ter wapeninge aen te moedigen, heeft de Eerwaerde *van Eyk* deze Leerreden uitgeſproken, waer in hy zyne Toehoorders ten ernſtigſte inboezemt, dat ze onder hunne wapening den Albeſtierder der Waereld hebben te ſmeken, om zynen zegenryken byſtand, met aenwysing der daer by vereischte gemoedsgeſtalte. Werken en bidden moet hier, gelyk in alle andere omſtandigheden, daer we afhanglyke ſchepzels zyn, die de God-

Godlyke hulp behoeven, en God gewoonlyk door middelen werkt, hand aen hand gaen; des deze twee Leerredenen zeer wel by elkander voegen. Zyn Eerwaerde geeft, in deze tweede Leerreden, een oordeelkundig verslag van het voorval, waerop in den tekst geoogd word; dat zyne duisterheid heeft; en welke hy zo door zyne verklaring als bygevoegde aenmerkingen toelicht.

Beginzelen der Heelkunde, door A. G. RICHTER, *M. D. Hoogleeraar in de Genees- en Heelkunde te Gottingen, enz. enz. Uit het Hoogduitsch vertaald. Met Plaaten. Te Amsterdam, by* A. J. van Tolt, 1784. *In gr.* 8vo. 445 *bl.*

Van een Man, als de Hoogleeraar RICHTER, die met recht onder de eerste Meesters in de Kunst verdient geplaatst te worden; die in alle de verschillende takken der Ontleed- en Heelkunde om zo te spreeken als te huis is, en die zig in zyne Schriften reeds lange als een Man van welverdiende beleezenheid, en eigen ondervinding, by de geleerde Waereld heeft gekentekend: van zulk een Man, konde men zig met recht een uitmuntend Werk over de Heelkunde belooven. En inderdaad, aan deeze gegronde verwachting, heeft de Hoogleeraar beantwoord. Zyne Beginzelen der Heelkunde bevatten de nieuwste ontdekkingen en verbeteringen die men tot op onzen tyd, in deezen Tak der Weetenschappen gemaakt heeft, en het dierhalven geensints te verwonderen is, dat men in Duitschland, dit Werk (waaraan men tot nog toe gebrek had,) met zeer veel graagte heeft ontfangen, en aan hetzelve den welverdienden lof toegekend. — Jonge Heelmeesters, die geene gelegenheid hebben zig met de vorderingen hunner Kunst bekend te maaken, vinden daarin eenen schat van kundigheden: zy overzien daarin het geheele veld der Heelkunde, en zyn daardoor ontheft, van de moeite, om al het wetenswaardige, in hunne Kunst, uit een groot aantal van Boeken, die zy somtyds, uit gebrek aan Taalkunde, niet eens in staat zyn te lezen, by een te verzamelen. —

Dan, daar wy in ons Land reeds een zodanig Heelkundig Werk hebben, en de kundige VAN GESSCHER, ten dezen opzichte, voor zyne Land- en Kunstgenooten gezorgd heeft, zo komt het ons voor, dat de Vertaaling van

van zulk een Werk, onder ons, minder noodzaaklyk is. Wy willen hiermede geenſints de verdienſten van den kundigen Vertaaler zoeken te verkleinen, integendeel wy pryzen zynen yver voor de bevordering der edele Heelkunst, en danken hem opentlyk voor deeze Nederduitſche Uitgave. —— Alleenlyk vreezen wy, dat jonge Heelmeesters, voor wien dit Werk eigentlyk geſchreven is, tegens de kosten van zodanig een Werk zullen opzien, wanneer zy reeds het volledige Werk van den Heer VAN GRÆSBEEK bezitten. —— Wy kunnen echter niet voorby, een yder, die belang ſtelt in de bevordering der Heelkunst, dit voortreflyk Werk van den Hoogleeraar RICHTER, ter naleezing en beſtudeering, aan te pryzen; hun verzekerende, dat zy daardoor hunne reeds verkregen kundigheden, aanmerkelyk, zullen vermeerderen. —— Dit *eerſte Deel* bevat de algemeene Ziekten, die, namentlyk, welke geene byzondere zitplaats hebben, en aan alle deelen van 't ligchaam ontſtaan kunnen; de onderwerpen, daarin voorkomende, zyn in negen- en twintig byzondere Hoofdſtukken verdeeld. —— In de volgende deelen zal de Hoogleeraar die Ziekte behandelen, welke alleen aan byzondere deelen eigen zyn. —— Het gantſche Werk zal waarſchynelyk vier of vyf deelen, van dezelfde grootte als dit eerſte, uitmaaken.

Natuurlyke Hiſtorie, of uitvoerige beſchryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het Samenſtel van den Heer LINNÆUS, *met naauwkeurige Afbeeldingen. Derde Deels, vyfde Stuk. Te Amſterdam, by* J. v. d. Burgh en Zoon 1785. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer*, 360 *bladz. in gr. octavo.*

Op de beſchouwing der *Halve* of *onſmeedbaare Metaalen*, in 't voorige Stuk ten einde gebragt, volgt in het tegenwoordige, waarmede dit Werk voltrokken wordt, ten laatſte nog de overweeging van 't geen de eigenlyke *Metaalen*, of de *ſmeedbaare Metaalen*, betreft; te weeten het *Tin*, *Lood*, *Tzer*, *Koper*, *Zilver* en *Goud*. Ieder deezer Metaalen beſchryft de Heer *Houttuyn* met alle naauwkeurigheid, onder eene ontvouwing van de voornaamſte byzonderheden, welken daaromtrent in aanmerking komen. Zie hier, uit veele andere, bezigten, hopens de ſcheiding der Metaalen uit hunne Ertſen, het verſlag dat hy ons geeft van die van 't Koper.

„ De

„ De manier, zegt hy, om het Koper uit zyne Erts te haalen, is in byzondere Landen verſchillende; doch zulks ſchynt meest van den aart der Ertſen, van de Stoffen, waarin zy voorkomen, als ook van de Brandſtoffen, en derzelver overvloed of ſchaarsheid, af te hangen. Wanneer de Ertſen zeer ryk in Zwavel zyn, kan men het Koper, daaruit bekomen, door ze eenige maalen te roosten, dan uit te loogen, en uit de Loog het Koper, door middel van Yzer, neer te ſtooten. Men kan ook de Koper-Ertſen eerst zuiver ſcheiden, dan tweehonderd tot driehonderd Centner daarvan op eenen Haard met Hout aanſteeken, en, dit verbrand zynde, de Klomp een handbreed dik, met zeer klein gemaakte bevogtigde Erts, toedekken en weder laaten uitbranden; daarop vervolgens Water gietende en uit het zelve Vitriool kookende: 't welk, eenige reizen herhaald zynde, eindelyk zeer zuiver Koper geeft.

„ Aan den Haarts geſchiedt het ſmelten der Koper-Ertſen in eenen Krom-Oven. Op den Onder-Haarts worden gemeenlyk tot dertig Centner Koper-Erst, zynde meest Koperkies, welke driemaal is geroost, twaalf Centner *Kniest*, (dat is allerley moeilyk ſmeltbaare Bergſtoffen, daar gemeenlyk wat Koper-Erts ingeſprengd is,) die eenmaal is geroost, agttien Centner Slakken van Koper-Erts, en zes van Roostſmelten of ook Roostſlakken by gedaan. De Oven wordt met Steenkolen en Turf, half en half, gevuld, en met veel voorzigtigheid geſtookt, zettende het Vuur, door maatig blaazen met den Blaasbalg, aan. Den eerſten arbeid noemt men aan den Onder-Haarts *Erstſmelten*, aan den Opper-Haarts *Kiesſmelten*.

„ Wordt de *Raauwſteen*, die van deeze eerſte ſmelting by ſchyven afgenomen is; (welke ſchyven als de Erts arm in Koper is, dik zyn en zwart, als dezelve ryk in Koper is, dun zyn, en zig afneemen laaten, eer zy zwart worden;) viermaal geroost, zo noemt men ze *raauwe Roost*, welke in denzelfden Oven geſmolten wordt, waarin men de Ertſen ſmelt. De Oven wordt op dergelyke manier toegemaakt: men brengt op vierënewintig Centners raauwe Roostſteen twaal Centners Kniest, en, wanneer de Roost zeer ligt ſmeltbaar is, nog wel meer in den Oven, en neemt het zelfde in acht als by het ſmelten van de raauwe Erts; maar hier is nog meer voorzigtigheid noodig. Met het Steek-Yzer moet men dikwils de proef neemen, hoe het met de ſmelting ſtaat: want het gloeijende Koper is gedekt met een dunne kortſteen, en wat dik-

dikker korst van ſlakken, welke men eerst weg moet neemen, en weder in den Oven werpen: dan den Steen, terwyl hy nog bruin gloeit, (*Middelſteen* en in Lautenthall *Spoorſteen* genaamd) doorbreeken, en hard wordende, ook het Koper *ruauw Roostkoper* genaamd, in Lautenthall *Koning*, daar uit neemen.

„ Wanneer de Middelsteen agtmaal in 't Roostvuur is geweest, dan noemt men hem *Koperroost*, en deeze wordt weder, gelyk de raauwe Roost, doch gemeenlyk zonder byvoegzel of toeslag, met een helder Vuur gesmolten. Het Koper, dat van deezen arbeid komt, *Koperroost-Koper* genaamd, wordt gestooten, en de Steen driemaal geroost, (*Armroost* geheten,) even als de Koperroost, versmolten. Het Koper, dat daar van komt, noemt men *Armkoper*, als zeer weinig Zilver houdende. Zo handelt men ook met de Stoffe, die aan den Oven groeit, *Ovenbreuk* genaamd, welke daar af gestooten, met Slakken van Zilver- en Lood-Ertsen gesmolten, insgelyks eenig Koper, dat men *Ovenbreuks Koning* noemt, uitlevert.

„ Daar de Ertsen van verschillende hoedanigheid, rykheid en smeltbaarheid zyn, worden met voordeel de zwaar met de ligt smeltbaare, de armen met de ryken te samen gesmolten. Te Scholnitz in Opper-Hongarie, en meestendeels ook in de nabuurige Keizerlyke Eſtlanden, geschiedt de smelting in een Oven, welke den Krommen Oven nader komt dan den Hoogen Oven. De Zool stygt aldaar naar den Voorhaard toe, en maakt een Ketel in den Oven; het smeerzel, daar men den Oven mede digt maakt, bestaat uit vyf deelen Kley en zeven deelen Kolen-Asche: het wordt vast en zo hoog op den Zool gestooten, dat het tot onder de Vorm gaat, en derdhalf voet hoog op den Zool staat: als dan wordt het ook en wel zo hoog op den Voorhaard gestooten, dat, wanneer van den Voorhaardsteen, tot onder den Voormuur, een houtwaterpas gelegd wordt, de Zool in den Voorhaard, onder den Voormuur, een voet en zeven duim diep staat. Aan beide zyden, onder den Voormuur, maakt men van het Kley-smeersel Ruggen, ieder drie vierden voet breed, laatende tusschen beiden een Loop van vyf kwartier voets breedte, welke een Voet buiten den Voormuur uitloopt, en welke met Hout wordt toegedekt. Men vult den Oven met Steenkolen en Ertsen van veelerley soort, laag op laag, zo dat in 't midden een gat blyve, *Neuzenſtraat* genaamd, 't welk men open houdt. Deeze vulling met Kolen, als de eerſten verbrand-

brand zyn, herhaalende, en nieuwe Slakken, als ook Raauwſteen en andere Stoffen, daar by doende, laat men eindelyk het geſmolten Koper uitloopen, neemt de Slakken en het geſtolde Koper by ſchyven af, beſprengt het Koper met wat water, en de Slakken worden, wanneer de Koper-tegel ledig is, weder daar in gedaan, om eene nieuwe ſmelting te ondernèemen (*).

„ Van deeze manieren hebben de meesten het gebrek, dat, door het zo dikwils herhaalde Roosten, terwyl de Ertſen en Koperſteenen elkander onmiddelyk raaken, buiten noodzaake, zeer veel tyds en brandſtoffe verſpild worden, en dat het meer Werkvolk vereischt; dat door deeze herhaalde onmiddelyke werking des Vuurs, inzonderheid op Ertſen, die niet of maar weinig Yaerhoudende zyn, met de Zwavel en Rottekruid, welken men eigentlyk het oogmerk heeft te verdryven, noodwendig een groot deel Koper verlooren gaat en verbrandt; als ook dat, of ſchoon het Vuur een gedeelte van den Zwavel in de Erts verniele, nogthans de brandbaare groudſtof der gloeijende Kolen, welke de Ertſen onmiddelbaar aanraakt, deszelfs Zuur wederom te rug houdt, en dus de geheele afdryving van den Zwavel zeer belemmert.

„ Veel verkiezelyker is derhalven het gebruik, 't welk te Bristol in Engeland omtrent de Ertſen van Cornwall, Devonshire en Noord-Amerika, en, met eenige veranderingen, ook te Ordale en Kongsberg in Noorwegen gewoonlyk plaats heeft; zynde door JUSTI, met veel nadruk, uit Vernuft en Ondervinding, den Hoogduitſchen Smelteren, tot Kiezige Ertſen, aanbevolen. Aldaar geſchiedt het, naamelyk, in een gewelfden Oven, welken men ook gebruikt tot ſmelting der Lood-Ertſen. Men maakt den Haard in den Oven en den Onderhaard met Zeezand toe, maaktze langzaam met Steenkolen heet; brengt de Koper-Ertſen geheel raauw, en ſlegts in brokjes als groote Nooten geſlagen, tot vier Centners op eenmaal, door het Gat, dat boven in 't Gewelf is, daar binnen: ſtopt het gat aanſtonds weder toe, en ſtookt met Steenkolen. Dit inzetten wordt, om de vier Uuren herhaald, met byvoeging van de Stukken, die van het Roostſmelten gekomen zyn. De Slakken, die dan voorkomen, haalt men door het mondgat des Ovens

(*) Hoe, door de Koper-Slakken met Kolenſtof te roosten, daar uit goed Koper is te bekomen, ziet men *Stockh. Verhand.* XXVIII. Th. p. 227.

Ovens uit; den Steen of het Raauwmetaal ſteekt men alle vier-en twintig Uuren af: dit ſlaat men klein; werpt twintig Centners daarvan op eenmaal in den Oven; ſtookt agttien Uuren agtereen al voort; ſteekt dan den Onderhaard open, en laat den ſteen of geroosten ſteen uit, dien men dan ettelyke maalen ſmelt, tot dat hy het Zwart-koper laat vallen. Dit ſteekt men, in langwerpige ſtukken, op den Zandhaard af, en dan zet men ze weder in den Oven; en ſtookt zo lang, tot alle onzuiverheid weg, en het Koper gaar zy, 't welk dan op den Zandhaard afgeſtoken en in Water gekorreld wordt.

„ Deeze Oven kan drie tot vier dagen, en met eenige oplettendheid zes tot agt dagen, uithouden, eer men noodig heeft den bovenſten Haard te vernieuwen, en in een grooten Oven van dit ſlag laaten zig, in drie tot vyf dagen, meer dan honderd Centners Koper-Erts doorzetten. In dergelyke Ovens worden aldaar alle bewerkingen, van den aanvang, tot het gaarmaaken des Kopers toe, verrigt, tot het welke men, op andere manieren, altoos meer Ovens noodig heeft. De Koperſteen, die by den eerſten arbeid valt, wordt agt tot twaalf Uuren geroost, dan in vloeijing gebragt, nog eens op deeze manier doorgezet, als wanneer reeds *Zwart-Koper* volgt, dat men eenige uuren geſmolten houdt, de bovendryvende verſlakte ſtoffe daar ſchoon afhaalende, en dus in dien zelfden Oven *gaar*, dat is, ten gebruike bekwaam, maakt (*).

„ Dus ziet men dat het Koper zeer moeilyk uit zyne Erts te haalen en volkomen te zuiveren is. Ook bevat het byna altoos nog eenig Yzer, en dat ſchoone *Japanſe Koper*, zo men wil, eenig Goud. Ik heb Monſters van deszelfs bereiding ontvangen, waar uit blykt, dat het zelve ook ten minſte vier ſmeltingen ondergaat. De Erts, zo als die valt, gelykt zeer veel naar de gemeene geele Koper-Erts van Engeland, Duitschland, Noorwegen en Sweeden. De eerſte ſmelting daarvan levert den *Raauwſteen* uit, die zeer voos en poreus is, uit den roſſen ziende; de tweede, een vastere *Spoorſteen*, welke zwartachtig bruin is, en iets Metaalachtigs vertoont; de derde het *Zwart-koper*, dat helder klinkt, in platte ſchyven; de vierde het *Gaar-koper*, 't welk

(*) Zie aangaande de nieuwe manier van Koperſmelten in Noorwegen ingevoerd, de *Stockh. Verhand.* van 1771 of XXXVIII Th. p. 252.

't welk zyne kleur heeft, en door de vyfde ſmelting, eindelyk, tot die bekende hoogroode *Kopercſtaaven* wordt gebragt. —— Dog het onderſcheid der Ertſen maakt, als ik gezegd heb, in deezen een aanmerkelyk verſchil."

Beſchryving der Stad Leiden, uit de echte bewyzen opgeſpoord, zaamengeſteld en beſchreeven door P. VAN MIERIS, *en na deszelfs overlyden vervolgd, met een Byvoegzel en nu nog meerder met een Aanhangzel, en verſcheide Oorſpronglyke Stukken enz. vermeerderd en uitgegeven door* Mr. D. VAN ALPHEN. *Verſierd met de Afbeeldzels der Voornaamſte Gebouwen enz. Derde Deel. Te Leiden, by* C. Heiligert *en* A. *en* J. Honkoop, 1784. *Behalven het Voorwerk, enz. 379 bladz. in Folio.*

In den Jaere 1762 zagen we het *Eerſte Deel* dezer Beſchryvinge, uit de hand van den onvermoeiden *van Mieris* (*), te voorſchyn komen op eenen trant, welke de beminnaeren der Oudheden en Geſchiedenisſen van Nederland in 't gemeen, en van Leyden in 't byzonder, deed hopen, dat deze Man lang genoeg mogt leven en in ſtaat blyven, om zynen arbeid ten einde te brengen. Dan deze hope werd verydeld, wanneer de Heer *van Mieris* den 22ſten October 1763 overleed; doch we mogten ons teffens verheugen, dat onze Landgenooten dit verlies vergoed vonden in den arbeidzaemen geest van den kundigen Heer Mr. *van Alphen*, welke niet alleen de uitgave van het *Tweede Deel* dezer Beſchryvinge behartigde, maer aen wien wy byna de helft van dat Deel, als door den Overledenen niet verder voltoold, te danken hadden, wanneer dit in den jaere 1770 het licht zag (†). —— En 't is aen dezen, in den dienst der Regeeringe van Leyden grys geworden, en van alle verëischte gelegenheden en bekwaemheden, zoo wel als van den nodigen yver en vlyt ryklyk voorzienen Man, dat wy nu dit *Derde Deel* geheel verſchuldigd zyn.

Het zelve bevat, in gevolge van te voren gedaene beloften, verſcheidene merkwaerdige *Byvoegzels* op het Derde en de tien volgende Hoofdſtukken der bovengemelde *Beſchry-*

(*) Zie *Vaderl. Letteroef.* IIde D. 1ſte St. bladz. 428—436.

(†) Zie *Nieuwe Vaderl. Letteroef.* Vde D. 1ſte St. bladz. 338—342.

ſchryvinge, nevens een vry uitvoerig *Noodig Naabericht*, waerin verſcheidene veranderingen nopens perſoonen en zaken, tusſchen beide voorgevallen, verhaeld, eenige zaken nader uitgewerkt en opgehelderd, en wyders, eenige alzins nuttige onderrichtingen gegeven worden. Ook ontdekken we uit het Voorbericht van den geleerden en Weledelen Schryver, dat een *Vierde Deël*, behelzende gelykaertige Byvoegzelen op het 14de en de drie volgende Hoofdſtukken der *Beſchryvinge*, reeds gedeeltlyk is afgedrukt, en met allen mogelyken ſpoed zal voortgezet worden, waertoe wy wenſchen, dat de goede God den reeds hoogbejaerden man in leven, in gezondheid, en zoo gunſtige omſtandigheden ſparen zal, als hy zelve daertoe eerbiedigly van den Hemel afſmeekt.

Wat den byzonderen Inhoud van dit *Derde Deel* betreft; Na een kort *Byvoegzel*, op het derde Hoofdſt. der Beſchryvinge, handelende van de Poorten aen en om de Stad Leyden, volgt een zeer uitvoerig op het Vierde Hoofdſtuk, betreffende de St. Pieter en Paulus Kerk, of Oudſte der Leydſche Kerken. Het zelve dient wel eerst ter nadere bevestiginge van het verhael des Heeren *van Mieris*, nopens eenen zeer hoogen en aenzienlyken Toren, welke deze Kerk wel eer verſierde, en die, na omtrent drie eeuwen geſtaen te hebben, zeer onverwacht is nedergeſtort en omgevallen; —— doch het bevat teſſens veele byzonderheden, door oude Stukken en aentekeningen bekrachtigd, welke of deze Kerk zelve aengaen, of tot wier melding de beſchryving daer van gepaste aenleiding geeft. Even zodanige vinden we in het volgende derde *Byvoegzel* op het Vyfde Hoofdſtuk over de St. Pankraas of Hooglandſche Kerk, als de eerſte van alle Kerken in de groote Steden van Holland, die verheven is tot een Kanonikaele Kerk; wier Kanoniksdyën, Prebenden, Vicarien enz. uit veele oude Stukken bewezen worden; terwyl wyders dit Byvoegzel beſloten wordt met eenige merkwaerdige Stukken nopens het begraven zoo in die als andere Kerken en op de Kerkhoven. Nadat de Heer *van Alphen* op dien zelfden trant eenige gezegden van *van Mieris*, rakende de *lieve Vrouwe* of *Marie-Kerk*, nu de Walſche of Franſche Kerk, te Leyden, en eenige oude voorrechten dier Kerke in de bygeloovige tyden, met verſcheidene oude Stukken geſtaefd had in het vierde *Byvoegzel*, dienende ter aenvullinge van het Zesde Hoofdſt. der Beſchryvinge; —— geeft hy in de twee volgende Byvoegzels op het zevende en agtſte

Hoofdſtuk verſcheidene wetenswaerdige byzonderheden op van de Nieuwe of Maerenkerk; —— van de ontwerpen ter ſtichtinge eener nieuwe Kerke in de Waerd, ter plaetſe, waer by nog heden een houten Loos tot den openbaeren Godsdienst gebruikt wordt; —— en wyders van de gewezene Hoogduitſche, en nog in ſtand gebleven, Engelſche Kerk. —— Dit alles is doormengd met een reeks van keurige aentekeningen op onderwerpen, tot die Kerken behoorende, doch welke ook ſomtyds aenleiding geven tot berichten en aenmerkingen van eenen anderen, doch daerom dikwyls niet min gewigtigen, aert. Zulks ontmoet men vooral in dat gedeelte van het vyfde Byvoegzel, 't welk handelt over de *Bediening der Kerken van den Openbaeren Godsdienst*; waerin de weldenkende en vryheidlievende Schryver zich één en andermael beroept op zyne overlezens waerdige Verhandeling over het *Recht der Overheden over Kerklyke Perſoonen en Zaken*, in 't licht gegeven in het jaer 1756. Zeer omſtandig en naeuwkeurig, zoo wel als onpartydig en heusch, zyn wyders de berichten, welke de arbeidzaeme Man heeft willen opſpeuren omtrent de Kerken en den toeſtand der Gemeenten van verſcheidene Gezindheden in Leyden, waertoe hy het zevende *Byvoegzel*, dienende ter aenvullinge van het negende Hoofdſt. der Beſchryvinge beſteedt; en wel eerst van die der Remonſtranten, dan van die der Luterſche en hun Weeshuis, voorts van de Kerk en Hofjes der Doopsgezinden, — van de hier weleer geweest, doch nu met de Doopsgezinden vereenigd zynde Collegianten, —— van de Kerken en Godshuizen der Roomschgezinden in deze dagen; beſluitende met de Kerk der Joden, —— nadat hy vooraf een bericht gegeven had van eene, voor weinige jaeren te Leyden nog in wezen zynde, doch tans verdwenen, *Christelyke Vergadering der Hebreen*. Gaern zouden we dit naeuwkeurig en lezenswaerdig bericht dezer *Vergaderinge* hebben uitgekozen, om den Lezer daer in eene proeve te geven van de beſtendig zich zelve gelyk blyvende Schryfwyze van den Heer *van Alphen*, en wy twyfelen niet, of het zou veelen onzer Lezers ſmaeklyk zyn, en nae de bron zelve lokken; dan een ander gewigtiger onderwerp, 't welk we gaern door ons maendſchrift verlevendigen wilden in de gedachten der zulken, die mogelyk gelegenheid hebben, om eene verouderde doch zeer nuttige Inſtelling wederom in ſtand te brengen, trok onze aendacht nog

ſter-

ſterker; immers, nadat de Weledele Schryver, in de overige vier Byvoegzels op het tiende, elfde, twaelfde en dertiende Hoofdſtuk der Beſchryvinge, veele wetenswaerdige byzonderheden en gewigtige bewysſtukken had opgegeven nopens de Kloosters, — Bagynhoven — en Kapellen, — de Gasthuizen, en — eindelyk het Weeshuis dezer Stad — geeft hy in zyn *Noodig Naabericht* (zoo als we zeiden) veele nadere onderrichtingen ter opheldering zyner vorige gezegden, en berichten van veranderingen in ſommige onderwerpen, waervan hy verſlag gedaen had, ſederd voorgevallen; welke alle de groote, by uitſtek groote, naeuwkeurigheid van den onvermoeiden grysaert toonen, doch te talryk zyn, om in ons kort beſtek van Stuk tot Stuk gemeld te worden.

Wy bepalen ons tot het geen we in dit *Noodig Naabericht* vinden nopens een *Collegium Practicum*, waer van de Heer *van Mieris*, onder de beſchryving van het Cecilie-Gasthuis, of Dolhuis, gewaegd had. De Heer *van Alphen* had, in zyn Byvoegzel op het Twaelfde Hoofdſtuk, ook wel van dit Gasthuis en deszelfs hoofdoogmerk in de inrichting, maer niet rechtſtreeks van dit *Collegium Medico-Practicum* geſproken; waerom hy, daer toe in ſtaet geſteld zynde, hieromtrent te uitvoeriger is in het Nabericht. Hy meldt ons, dat het zelve, reeds in den jaere 1636 ingeſteld zynde, waerſchynlykst tusſchen de jaeren 1673 en 1689, (want het juiste tydvak is hem niet bekend geworden) naer den ſchranderen en doorzichtigen raed van den wydvermaerden Profeſſor *Lucas Schacht*, in eene betere ſchikking gebracht is door de Curateuren van Hollands Hoogeſchool en Burgemeesteren van Leyden, met gemeen overleg der Heeren Meesteren en Regenten der Vereenigde St. Cecilie en St. Katarine Gasthuizen. —— Deze nieuwe inrichting was voornaemlyk te danken aen den Heere *Hieronimus van Beverningk*, Heer van oud Teylingen, Raed, Schepen en Burgemeester der Stad Gouda, en ten dien tyde één der Curateuren van 's Lands Univerſiteit; van wiens groote verdienſten by het Vaderland we ook by deze gelegenheid een breed verſlag ontmoeten; maer teffens zien, dat noch deze Heer, noch de ſtraksgemelde raedgevende Hoogleeraer *L. Schacht*, dit werk tot deszelfs volkomen beſlag hebben mogen brengen; daer de eene in het jaer 1689 de andere in 1690 is overleden.

Evenwel ſchynt deze nieuwe inrichting, al ſpoedig na het genomen beſluit, plaets gegrepen en ſtand gehouden te

hebben. „ Dus toch vindt men (zegt de Heer *van Alphen*) dat in den jaere 1704 de zeer beroemde en alom vermaerde Profesſoren *Godefredus Bidloo* en *Fredericus Decker*, als daartoe door de Heeren Curateuren en Burgemeesteren benoemd, zich ten dien einde alle dagen, uitgezonderd den zondag, hebben verledigd, om, in dit Gasthuis, de daer gebracht zynde zieken te bezoeken, en aldaer hunne Leerlingen of Studenten te onderwyzen in de kennis der ziekten, haere oorzaken en genezing, op dat de zelve dus mogten worden gebracht tot het beoefenen der Practyk. Ook openden zy, in alle zoodanige gelegenheden, in de welke zy zulks nuttig oordeelden, en meenden tot duidlyker en beter onderwys der Studenten te konnen ſtrekken, de lichaemen der in dat huis overledene Perſoonen voor de Studenten; om de oorzaken der ziekten naeteſpooren, en dus (zoo veel mogelyk) ten klaerſten alles open te leggen en aen te wyzen."

Na dat de Heer *van Alphen* hier op gemeld had, dat de twee evengemelde Hoogleeraeren in dezen post, na hun overlyden, werden opgevolgd door den grooten *Herman Boerhaeve*, en den vermaerden *Herman Oosterdyk Schacht*, geeft hy wyders een bericht der Zaelen, in het gemelde Gasthuis tot dit einde geſchikt, als ook van de wyze van bediening der zieken, en de getuigſchriften, welke de zieken nodig hadden, om in dit huis te worden ingenomen. Voorts weidt hy, naer verdienſten, uit in den lof van deze nutte inſtelling; en te gelyk, als in 't voorbygaen in eene aentekening, over den roem der Hollandſche Univerſiteit in die tyden, toen men aldaer, nevens andere zeer geleerde mannen, deze boven allen lof verhevene Hoogleeraeren mogt ontmoeten: *Joannes Jacobus Vitriarius; Hermanus Boerhaeve; Hermanus Oosterdyk Schacht; Bernhardus Sigfried Albinus; Petrus Burmannus; Guiliëlmus Jacobus 's Graveſande*, en *Albertus Schultens*. Dan wy konnen hier in, zoo min als in de beſchryving der wyze, waerop de Heeren *Boerhaeve*, en *Oosterdyk Schacht* den post in dit Gasthuis veele jaeren met zeer veel nut waernamen, den Schryver niet wel volgen; wy pryzen dit ondertusſchen ter ernſtige lezinge aen by allen, dien het heil der menſchen, en vooral ook de zorg voor arme zieken en elendigen, ter harte gaen.

Men vindt hier wyders gemeld, dat, na het overlyden van den grooten *Boerhaeve*, in den jaere 1738, de Hoogeleerde Heer *Adrianus van Royen*, en na dat van *Oosterdyk Schacht*

Schacht in den jaere 1744, de Hooggeleerde Heer *Hieronymus David Gaubius* tot *Profesſores Collegii Medico-Practici* werden benoemd; ——— als mede, hoe 'er in de jaerlykſche *Ordo Lectionum Publicarum* ſedert aangekondigd werd, dat beide gemelde Heeren *van Royen* en *Gaubius* te ſaemen, en, ſedert het overlyden van den eerſten in 1779, laetstgemelde Heer alleen, in dit Gasthuis, deze openbaere oefeningen in de Medicynſche Practyk zouden houden. Doch tevens worden we hier, tot ons leedwezen onderrigt, „ dat 'er ondertuſſchen op dit Gasthuis, gaene de minſte voetſtappen zyn te ontdekken, dat 'er ooit of ooit, na het overlyden van den beroemden Profeſſor *Herman Oosterdyk Schacht*, eenige openbaere of byzondere leſſen, volgens de voorgemelde Inſtelling, zyn gegeven geworden."

Ook in deze Academiſche Bekendmaking, na het overlyden van den Heer *Gaubius*, op den 10den November 1780, opgehouden, en hier uit beſluit onze Schryver, dat die Poſten door de Heeren Curateuren en Burgemeeſteren onvervuld zyn gelaten. Ook is de gemelde inrichting zoo zeer vervallen, dat 'er, na het overlyden van den Heere *Oosterdyk Schacht*, ſlechts twee zieken in de Mans- en één in de Vrouwen-Zieken-Zael, en na den 4den May 1745, volwekt gaene Zieken, in een dier Zaelen gebracht zyn. „ Schoon (*zegt de Heer van Alphen*) door den Heer Rentmeester van 's Lands Univerſiteit als nog jaerlyks, zoo aen dit Gasthuis als anderzins, worden uitgekeerd zoodanige gelden, als toen dit alles in die vorige orde was, en van welke de Heer *van Mieris* in de beſchryving van dit Gasthuis ook gewag heeft gemaekt."

„ Hoe is het heden te beklagen (dus gaet onze Schryver voort) dat zulk eene heerlyke Inſtelling, die in allen opzichte, ten beſte van het menschdom moest gedyen, en aen haer oogmerk ook alzins beantwoordde, op die wyze is te niet gegaen; en eene zoo wel gekalkte behandeling der arme Zieken door verzuim verwaerloosd geworden; en tevens eene zoo verſtandiglyk ingerichte Leerwyze, welke, terwyl zy ſtand hield, vooral in haeren laetſten tyd, door den geſtadigen yver dier meergemelde groote mannen, *Boerhaeve* en *Oosterdyk Schacht*, tot den hoogſten roem van Holland's wydvermaerde Hoogeſchool ſtrekte; en welke steeds in het algemeen, niet alleen voor alle de toen levende menſchen, maer ook zelfs voor hunne Nakomelingen, van de allergrootſte nuttigheid werd geoor-

deeld en ook bevonden te zyn, —— zoo jammerlyk is verloren geraekt!"

De Heer *van Alphen* erkent wyders, dat de oprichting van een *Algemeen Hospitael*, in dezen opzichte, van een nog wyd uitgeſtrekter nut zoude konnen zyn, ook voor den roem dezer Univerſiteit; en gist, dat het vestigen daer van in het oogmerk van den grooten Staetsman *Beverningk* begrepen, altans nog onlangs het heilzaem oogmerk was van den nooit genoeg volprezen Heer *Mr. Johan Hop*, nadat die op den 28ſten November 1772 tot Curator der Leydſche Hoogeſchoole was aengeſteld. Dan daer deze yverige voorſtander van een *Algemeen Hospitael* zoo wel als van eene *Aenzienlyker Boekzael*, wel dra door den dood werd weggerukt, en daer men zoo een *Algemeen Hospitael* tot nog toe te vergeefsch verwacht „ zoo was het maer te wenſchen (vervolgt onze Schryver,) dat dit hier voorgenoemde *Collegium Medico-Practicum* op dien voet, als in de vorige dagen, mogt herleven! Dit toch mogt men aenmerken als een klein Hospitael, hoedanig het zelfde Gasthuis ook, in gevolge van zyne eerſte ſtichting en inrichting (gelyk de Heeren *Orlers*, *van Leeuwen*, en *van Mieris* getuigen) altyd is geweest. —— Het is immers, naer het oordeel van alle verſtandigen, beter iets, dat wel inderdaed klein is, maer, wel in acht genomen wordende, een algemeen en uitgebreid nut aenbrengt, te bezitten, dan alles te misſen, en van alle middelen, welken men kent, en bekent als voor het menschdom algemeen heilzaem, volſtrektlyk verſtoken te zyn. Om nu deze verſtorvene Inſtelling wederom, als uit den dood, te doen verryzen, hangt alleen af van den veel vermogenden wil der Heeren Curateuren en hunne Mede-Amptgenooten Burgemeesteren der Stad Leyden, wien te ſaemen het opperſte beſtuur der Academiſche zaeken, door onzen hoogen, geëerbiedigden en onafhanglyken Souverain, de vrye Staeten van Holland en Westfriesland, is aenbevolen en de welke, wanneer zy het goedvinden, deze vernouderde Inſtelling konnen vernieuwen, en als dan ook door een goed toeverzicht, hoedaenig zy best geraden zullen vinden, tevens zorgen, dat dezelve, hernieuwd zynde, niet ſlechts met eene ydele praelvertooning in de *Ordo Lectionum Academicarum* worde aengekondigd, maer dat dezelve geſtadiglyk worde onderhoude, op die zelfde wyze, als zulks in vroegere tyden is in gebruik geweest, en ook in die voorgemelde gelukkige da-

dagen door de twee groote Academiſche Lichten *Boerhaeve* en *Oosterdyk Schacht*, is waergenomen; op dat dus de daertoe uitgegeven wordende penningen niet nutteloos verſpild worden.

„ Doch dit is het werk van dat hoogaenzienlyk Collegie, en dus ſchulde ik hier van af met mynen oprechten wensch, dat deze onze Hollandſche, alhier te Leyden geſtichte, Univerſiteit fleeds in bloei en aenzien meer en meêr mooge toenemen, zoo dat zy boven alle andere Academiën, waer ter wereld ook gevestigd, uitmunte als een zeer vruchtbaere appelboom boven alle de boomen, die in de wildernisſen wasſen, en haeren luister, zoo wegens de geenen, die aldaer leeren, als wegens de geenen, die aldaer geleerd worden, zonder ophouden mooge gedeuren, tot dat 'er geen tyd meer en zy!"

Met dezen wensch, vooral met betrekking tot de ſtichting van een *Algemeen Hospitaal*, zal zich ieder regt gaerd Nederlander gaern vereenigen; en wy durven ons vleiën, dat de tans levende Hoogleeraeren in de Geneeskunde te Leyden denzelven gaern zouden vervuld zien. Altans ons is van goeder hand bericht, dat de Hooggeleerde Heer *Floris Jacobus Voltelen*, het ordinaris Profesſoraet in de Medicynen en Chemie in het verleden jaer aenvaerdende, met eene Oratie *de Optimo Medico*, in zyne aenſpraek aen de in de Medicynſche Facultеit ſtudeerende Jongelingen, dezelve op het ernſtigst aenmaende, om naerſtig gebruik te maken van de middelen, welke hun door de goede zorg van Heeren Carateuren en Burgemeesteren werden verſchaft ter voortzettinge hunner Studie; —— maer zich, by die gelegenheid, in het ſlot zyner Redenvoering beklaegde, dat onder alle deze middelen nog één zeer noodzaeklyk ja ten hoogſten nodig en byna onontbeerlyk middel ontbrak, namelyk een *Noſocomium Medico-Practicum*, 't welk men altans hier niet mogt vinden. Waerom zyn Hooggel., zo uit zyn eigen naem, als uit dien der Studeerende Jongelingſchap, de Heeren Carateuren en Burgemeesteren verzocht en bad, dat dit zo nodige *Noſocomium Medico-Practicum* alhier mogte worden herſteld! ——— Zulks was te meer te wenſchen, omdat dan die geene, welke zich met eenigen roem en nut in de Geneeskunde wenſchen te oefenen, niet meer genoodzaekt zouden zyn, de in andere Landen opgerichte openbaere Hospitaelen op te zoeken, om dus tot eene heilzaeme be-

oefening hunner Theoretiſche Kundigheden te worden opgeleid.

Daer ons nu tot ons leedwezen bericht is, dat de gemelde Hooggeleerde Heer niet heeft konnen goedvinden, deze zyne *Inaugurale Oratie* door den druk gemeen te maken, hebben we te meer nuttig geacht, deze aanſpooring, welke zoo ligtlyk het geheugen den Toehoorders zou ontſnappen, by deze gelegenheid algemeen bekend te maken.

Tafereel der Algemeene Geſchiedenisſen van de Vereenigde Nederlanden, gevolgd naar 't Fransch van den Heere A. M. CERISIER, *VII deels Eerſte Stuk. Te Utrecht, by* B. Wild, 296 *bl. in gr.* 8vo.

Terwyl men onvermoeid voortvaart, om dit Vaderlandsch Geſchiedkundig Werk den *Nederduitſchen Leezer* mede te deelen, en 't zelve, grootlyks verbeterd, door den Navolger hun ter hand te ſtellen, kunnen wy niets afzyn, van, in de aankondiging dat zelfde ſpoor te volgen, en, ſchoon reeds wy algemeen bekend en goedgekeurd, by aanhoudenheid, 't zelve aan te pryzen.

Dit VIIde Deels Eerſte Stuk bevat Twee *Boeken* in vier Tydperken verdeeld. Het Eerſte Tydperk handelt van den *Tweeden Oorlog* met *Engeland*; in welken de *Nederlandſche Vloot*, onder DE RUITER en DE WIT zo heerlyken zegen bewogten, die door den *Bredaſchen Vrede* geeindigd, en van het *Eeuwig Edict* gevolgd werd. — Het Tweede Tydperk ſchiettt ons het *Drievoudig Verbond* met de gevolgen daarvan, en den *Breedaſchen Vrede*. — Het Derde Tydperk beſchryft ons in 't breede de Oorſaaken ter gelegenheid van het Drievoudig Verbond ontſtaan, en handelt over het begin des eerſten Oorlogs met *Frankryk*, en van den derden met *Engeland*. — Het Vierde ontvouwt ons die beide Oorlogen, als mede den Inval der *Franſchen* en *Engelſchen*. — Hachlyke Tydperken voor het Gemeenebest! Door binnenlandſche oneenigheden veel verſlimmerd, en bykans onherſtelbaar geworden.

Met het vermeerderen den Jaaren van Prins WILLEM III groeide de zugt der voorſtanderen van zyn Huis aan, om hem in Eere en Waardigheden te bevorderen: de openbaare, onluſten en heimlyke kuiperyen te werk geſteld om dien Vorst de posten zyner voorvaderen te doen be-

klee-

kleeden, maakte de thans heerschende Staatsche Party behoedzaam; zy oordeelde niet te veel zorge te kunnen draagen om die oogmerken te doen mislukken. Naa veel beraads, werd beslooten den Prins tot een Kind van Staat aan te neemen, en dat *Holland* de zorg over zyne opvoeding zou draagen: met het blykbaar oogmerk om hem de reeds ingezoogene *Engelschgezindheid* af te leeren. De Staaten van *Holland* gaven den Vorst Toeziender en Onderwyzers op welken zy af konden, en verwyderden van zyn Persoon, hoe zeer dit den Jongen Vorst smerte, allen die verdagt waren van *Engelschgezindheid*. De Raadpensionaris DE WITT bevondt zich onder de benoemden tot 't Prinsen Opvoeding, en vervoegde zich, ten blyke hoe zeer hem het welweezen van Prins WILLEM ter harte ging, dikmaals, verscheide uuren by hem om lessen in de Staatkunde te geeven, schoon hy, van den anderen kant, niet verzuimde alles aan te wenden tot het verwylen van het tydperk, waarin de Jonge Prins gebruik van deeze lessen zou kunnen maaken. Dit gedrag verwekte gemor; doch men ging het te keer met te beweeren, dat het geene groote staatkunde was, den Prins tot eenige Waardigheden te verheffen, eer met zich ten vollen verzekerd kon houden, dat hy, de *Engelsche Grondbeginzels*, hem ingedrukt, geheel ontleerd hadt; en hier toe was tyd noodig. De inschiklykheid en onderwerpelykheid, welke de Prins betoonde voor DE WITT en de Staaten, deeden toen reeds een oordeel over zyn Character vellen, 't welk de tyd bewaarheid heeft. „ De Prins" zeide D'ESTRADES, „ heeft „ verstand, en hy zal verdiensten krygen. Hy weet schoon „ te veinzen, en verzuimt niets om zyne oogmerken te „ bereiken (*)."

„ Alle deeze beraamingen, vervolgt onze Geschiedschryver, (op dat wy, voor tegenwoordig 'er niets anders dan het berigt der Ontwerpen en het Lot van BUAT uit overneemen,) doofden het yvervuur der Voorstanderen van het *Huis van Oranje* niet uit. De zaak van den ongelukkigen BUAT strekte hier van ten schriklyken voorbeelde. Hy was voorheen Paadje by den Jongen Vorst geweest, en nog in dienst des Prinsen; doch zints de laatste verandering in diens Hofhouding, nevens anderen, ontslaagen. Dit trof hem gevoelig, zyne driftige aart maakte, dat hy in

(*) AITZEMA, Vde D. bl. 787. *Mem. de Henry Charl. de la Tremoullee Prince de Tarente*, p. 275.

in Deugden en Gebreken tot uiterſten liep. Menſchen van die geſteltenisſe zyn veel geſchikter om ontwerpen te ſmeeden dan uit te voeren. De Raadpenſionaris DE WITT, weetende dat de *Engelſchen* in *Holland* geheime Briefwisſeling hielden, hadt het oog op BUAT geſlaagen, om het geheim te ontdekken. BUAT, die niet verdagt kon zyn by de Party van het *Huis van Oranje*, was in geheime verſtandhouding met GABRIËL SILVIUS, voorheen in dienst der Koninglyke Princesſe, en thans zich in *Engeland* onthoudende. De Graaf van ARLINGTON, Geheimſchryver van Staat aan het *Engelſche* Hof, deelde in deezen handel, en het blykt, uit de brieven van deezen Staatsdienaar, dat hy niets minder ten oogmerke hadt dan dit Gemeenebest aan *Engeland* te onderwerpen, door het *Huis van Oranje* te verheffen op de puinhoopen der Tegenpartye (†).

„ De Heer van BUAT, zeer ingenomen met het denkbeeld, dat hy het vertrouwen der beide Partyen gewonnen hadt, bedagt niet, hoe gevaarlyk het was zulk een post te bekleeden. Hy beſloot ten voordeele van den Prins te werken, en tradt in eene ernſtige briefwisſeling met ARLINGTON. Om DE WITT te beter te misleiden toonde hy hem de brieven deezes Staatsdienaars zo wel als die van SILVIUS. In 't einde werd hy het hoofd eens Aanhangs, geheel aan de belangen van het *Huis van Oranje* gehegt. Deeze konſtenary zou langen tyd hebben kunnen duuren, hadt zyne voorzigtigheid zynen yver geevenaard. Op zekeren dag, te ruim gedronken hebbende, was hy los genoeg, om, eenige brieven aan DE WITT ter hand ſtellende, 'er een van SILVIUS onder te laaten, dien 't zyn belang was te verbergen. Boven denzelven ſtondt *Pour vous même* —— *Voor uzelven*. 'Er werd in geſprooken van *Vrienden in Holland*, die arbeidden om eene bezending na *Engeland* te bevorderen. Van *Steden geneigd tot eenen goeden Vrede*, die zich onderling moesten verbinden, en een moedig beſluit neemen om denzelven te bevorderen. Zo ras dit geſchied ware, vermeldde de brief wyders, zou men zich in *Engeland* nader openen, en middelen aan de hand geeven, waar door de *toeleg*, *hem bekend*, zou kunnen verydeld worden. Ook zou het geen hy hier in deedt geheim blyven; niet twyfelende, of men zou, langs deezen weg, de zaaken brengen waar men ze hebben wilde. —— BUAT ontdekte zyn misſlag niet

(†) D'ESTRADES, IV. p. 420. LUDL. Mem. III. p. 158.

niet voor hy weder t'huis was. In ſtede van zich, door een ſchielyke vlugt te bergen, had hy de onvoorzigtigheid om weder na den Raadpenſionaris/te keeren. Hy vondt hem in zyne kamer, en zou zich, door geweld, den brief hebben kunnen doen geeven in een huis, waar in niet meer dan drie of vier Dienstbooden waren; doch de moed ontzonk hem (§).

„ De WITT deezen Brief vol verbaasdheid geleezen hebbende, bragt dien, zonder uitſtel, in de Vergadering der Staaten van *Holland*. BUAT werd terſtond gegreepen en vastgezet. Men befloeg alle de Papieren ten zynen huize. Dezelve doorzoekende, vondt men de kladde van een Brief aan den Graaf van ARLINGTON geſchreeven, ten tyde van het ſterk woelen in den *Haag*, om den Prins van *Oranje* tot Capitein Generaal, of ten minſten tot Generaal der Ruiterye, te doen verkiezen; deeze verſlimmerde zyne zaak grootlyks; en geen wonder, de Brief was van deezen inhoud: „ Wy hebben reeds eene groote Party gemaakt, „ die voor den Vrede is, en gevolglyk voor mynen *Kleinen Meester*. Zy overtreft verre de andere Party, die, „ tot hier toe, de regeering in handen gehad heeft: weshalven de Koning niet twyfelen moet, of myn Meester zal boven dryven. —— De verklaaringen, die „ SILVIUS en ik gedaan hebben van 's Konings opregte „ gezindheid tot den Vrede, hebben de harten van alle „ eerlyke luiden gewonnen. Ik geef u te bedenken, in „ welken goeden ſtaat zyne Majeſteit en myn Kleine Meester hier zyn zullen, wanneer de Vrede zal gemaakt „ zyn; ja ik zeg u andermaal, dat hy de grootſte Koning „ van de Wereld zyn zal. —— Maar, zo die eerlyke „ Luiden vinden, dat men koeler wordt om den Vrede „ te maaken, zullen zy hun Vaderland éénpaariglyk en „ uit al hun vermogen verdeedigen, in den uiterſten nood „ mynen Kleinen Meester gewisſelyk wegjaagen, en zich „ werpen in de armen van *Frankryk*. —— Ik ben zeer „ verzekerd, dat het geluk van mynen Meester afhangt, „ van het goed verſtand tusſchen den Koning en de eerlyke Luiden alhier, die voor den Vrede zyn, 't welk „ my gedrongen heeft, om myne laatſte Brieven in 't vuur „ te werpen; want, zo ik ze den welmeenenden vertoond „ hadt, zouden zy allen veranderd zyn. —— Ik bezweer „ u

(†) DE WITT *Brieven*, IIde D. bl. 336. 251. 305. AITZEMA, V Deel. bl. 839. D'ESTRADES. IV. p. 430.

„ u dan, dat gy den Koning verzekert, dat myn Meester te eenemaal bedorven is, zo hy geen Vrede maakt (*)."

„ Het ontdekken van zulk een Brief vermeerderde de vermoedens in een tyd van onrust en gisting der gemoederen. Veel werd 'er bygebragt om BUAT te verontschuldigen. De Staaten van *Zeeland* spraken zeer ten zynen voordeele. Zy beweerden dat de Compagnie Paarden, over welke hy Ritmeester was, te hunner betaalinge stondt, en dat hy, te *Bergen op Zoom* t'huis hoorende, zyne zaak alle de Gewesten raakte, en althans niet door het Hof in den *Haage* behoorde beoordeeld te worden; dat, in de uitdrukkingen zelfs, die het misdaadigst klonken, de oogmerken om den Vrede te bevorderen doorstraalden. Het Hof scheen ook te neigen, om het misdryf van den zagtsten kant in te zien, en de straffe tot eene uitbanning te bepaalen. De Keurvorst van *Brandenburg* liet ten beste van den Gevangenen spreeken. BUAT bekende niets gedaan te hebben dan met kennis van verscheide Regenten, onder anderen JOAN KIEVIT, Gecommitteerden Raad wegens *Rotterdam*; en EWOUD VAN DER HORST, eertyds die zelfde waardigheid van wegen diezelfde Stad bekleedende, maar toen gezeten in den Raad van Staat. Deeze beiden maakten zich weg, en vergrootten hier door het vermoeden tot bezwaar des Gevangenen.

„ De Staaten van *Holland* drongen 'er op aan, dat BUAT naar de Placaaten van den Lande behoorde gestraft te worden; beweerende, dat het geenen byzonderen Persoon voegde in maatregelen te treeden, strekkende tot verandering der tegenwoordige Regeeringe; men voegde 'er nevens, dat het voor eenen *Franschman* onverschoonelyk was Vrede te willen maaken, zonder kennis van den Koning, wiens gebooren Onderdaan hy was. LODEWYK de XIV zelve vondt zich gehoond, dat een Edelman zyns Rykx, het belang eens vreemden Vorsten hooger stelde, dan dat zyns Vaderlands. De Graaf D'ESTRADES drong sterk op de veroordeeling des Gevangenen. BUAT werd veroordeeld om op 't Schavot onthalsd te worden: dewyl hy ongeoorlofde Briefwisseling met den vyand gehouden hadt. Het verzoek des Keurvorsten van *Brandenburg* om genade, of verzagting van straffe, vondt geen ingang. BUAT werd onthoofd. Tot het laatste ongenblik beweerde hy, dat hy onschuldig stierf, en nimmer iets

(*) *Resol. Holl.* 1666, bl. 91. 98. AITZEMA, Vde D. bl. 840.

iets anders dan 's Lands welvaart gezogt hadt. Zyn gehouden gedrag, wanneer hy zyn doodvonnis hoorde, toont, dat zy, die den dood braveeren, wanneer dezelve hun, te midden des gevegts, verwaardlyk voor den geest komt, dien op 't schavot niet altoos manlyk onder de oogen zien. De Graaf DE GUICE verzekert, dat, indien BUAT bedaard gebleeven ware, om het Volk te onderrigten, dat hy als een slagtoffer van den haat der Partyen sneuvelde, dewyl hy een einde hadt zoeken te maaken aan eenen zwaar drukkenden Oorlog, die menigte het beslhaan zou hebben, om hem van Beets handen te verlossen. Zeker gaat het, dat deeze Straf-oefening veel gemors veroorzaakte. Het Volk betuigde, dat het bloed deezes Menschen op den kop zou nederdaalen der geenen, die hem aan hunne byzondere gevoeligheid opofferden. De Staaten van *Zeeland* leverden een scherp Verroog in tegen de Staaten van *Holland*, hun verwytende, dat zy het gezag der Regeeringe aan zich trokken, en het hoog bewind zogten te voeren over de andere Gewesten; dat BUAT gestraft was over iets, 't geen men te vooren goedgevonden hadt te beloonen. LODEWYK DE XIV, in tegendeel, beklaagde zich, dat de misdaad van Majesteitschennis in het Vonnis niet was uitgedrukt. Deeze hadt men agterwege gelaaten om de goederen des Veroordeelden niet verbeurd te verklaaren, en ze zyner Weduwe te laaten behouden. De vonnissen over KIEVIT en VAN DER HORST uitgesprooken, als mede over anderen, die deel gehad hadden in den bedekten Handel met den Vyand, sluitten dit kwaad te eenemaal (*)".

(†) DE WITT, *Brieven*, IIde D. bl. 329. AITZEMA, Vde D. bl. 841—846. DE GUICE, p. 282. ESTRADES, IV. p. 430. 553. 633.

Proeve van Taal- en Dichtkunde, voorgesteld door B. HUYDECOPER. *Tweede Uitgave door* P. VAN LELYVELD. *Met byvoegzels en vermeerderingen van den Schryver, en eenige aanteekeningen van den Uitgeever. Tweede Deel. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1784. *In gr.* oct. 591 *bladz.*

Na het geen wy, nopens het nut deezer vernieuwde en grootlyks vermeerderde uitgave van dit leerryke Werk,

voor

voor eenigen tyd gezegd hebben (*), zal het niet noodig zyn daarop weder ſtaan te blyven; genoeg zy het ten dien opzichte te zeggen, dat dit tweede Deel, op dezelfde wyze uitgevoerd, den Taal- en Dichtkundigen Liefhebberen het zelfde nut verleent. Wel byzonder doet de Heer *van Lelyveld* hun hier een uitſteekenden dienst met aan 't einde van dit tweede Deel te voegen zyne welwikkende berigten, wegens de *Frankduitſche Paraphraſis in Canticum Canticorum* van WILLERAMUS, mitsgaders aangaande PANCRATIUS, CASTRICOMIUS, den Nederduitſchen Vertaaler en Schryver der Latynſche aantekeningen, in de uitgave van MERULA, *Lugd. Batav.* 1598. ——— Een vlytig onderzoek heeft den Heer *van Lelyveld* in ſtaat geſteld, om ons den geleerden *Pancratius* nader bekend te maaken, en tevens op goeden grond te verzekeren, dat hy den *Willeramus*, dien hy van *Meerhout* gekreegen had, in 't Nederduitsch vertaald, en de Latynſche aantekeningen op denzelven geſchreeven heeft. Wyders levert hy ons hier eene verdeeding der uitgave van den *Willeramus*, door *Merula*, tegen eenige Hoogduitſche Schryvers, door aan te toonen, dat het Leydſche Handſchrift, waar mede de uitgave van *Merula* na genoeg overeenkomt, boven het Weener en het Breslauſche Handſchrift te ſchatten zy. Tevens behelst dit toegevoegde Stuk etlyke nadere berigten, raakende *Willeramus* zelven; en in de daar nevensgaande aantekeningen komen nog verſcheiden byzonderheden voor, die ter opheldering onzer Lettergeſchiedenisſe ſtrekken; waar onder die raakende *Meerhout*, en onzen *oudſten* Vaderlandſchen Chronyk, (by misvatting dien *van Meerhout* als Schryver; daar hy 'er ſlegts de bezitter van geweest was, geheeten,) bovenal opmerking vorderen.

Voorts behelzen de aantekeningen op en vermeerderingen by den Tekst van den Heer *Huydecoper* in dit tweede Deel, even als in 't voorige, een aantal van leerryke aanmerkingen, die ter opheldering veeler byzonderheden in 't Letter- Taal- en Dichtkundige dienen. Onder verſcheiden anderen, om 'er eenigen van te noemen, vind men hier een verſlag van de twee Handſchriften van den Rymbybel van *Jacob van Maerlant*, door den Heer *Huydecoper* gebruikt. Verder een affchrift van een gedeelte van een oud Liedeken op Graaf *Floris* en *Gerard van Velſen*, gevonden op een ſchutblad

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* Vde D. bl. 548.

blad agter een Handſchrift van den opgemelden Rymbybel; 't welk voorkomt als ouder en beter dan 't Liedeken over dat onderwerp agter de Rymkronyk van *M. Stoke* geplaatst. By dit gelegenheid laat de Heer *van Lelyveld* zig ook uit over 't verſchil tuſſchen de uitgave van het laatstgemelde Liedje door *Douſa* 1591, en van *Alkemade* 1699, zynde waarſchynlyk de veranderinge van de hand van *Alkemade* of van een gelyktydigen Schryver: waar benevens hy ook aanmerkt dat een ander Lied, door *Alkemade* daarby gevoegd, duidelyke kenmerken draagt, dat het van geen ouden datum zy. Wyders ontmoeten we hier een berigt van den *Theutoniſta*, met aanpryzing van deszelfs gebruik, en 't bevorderen eener nieuwe uitgave. Eene aantekening over de zamenvoeging *ſyns* vader *huns* en niet *ſyns* vaders *huns* heeft den Heer *Huydecoper*, volgens het hier bygebragte, aanleiding gegeeven om op te merken, 't geen ook de Heer van *Lelyveld* bevestigt, „ dat men oudſtyds, van het be„ gin van de negende tot het einde der veertiende eeuw, „ in onze taal en derzelver aanverwanten, de woorden „ *vader* en *broeder* in Genitivo nooit met een S achterop „ gebezigd heeft: eene byzonderheid, welke ons van veel „ waarde is, om echte van onechte ſtukken, getrouwe van „ ongetrouwe afſchriften of uitgaven, te onderkennen; en „ te bepaalen, of het voor dan na de veertiende eeuwe ge„ ſchreven zy." Zo heeft ook eene aanmerking van den Heer *Huydecoper*, over 't gebruiken van ſterke overdragtlyke ſpreekwyzen, als zeer gemeen in de Werken der beſte Latynſche Dichters, den Heer *van Lelyveld* aanleiding gegeeven, om in eene uitvoerige aantekening te toonen, dat zulks ook meermaals by onze beſte Nederduitſche Dichters gevonden wordt. ——— Buiten dezen en meer ſoortgelyke byzonderheden, verleenen ons de aantekeningen van den Heer *van Lelyveld* een overvloed van taalkundige waarneemingen, betreffende het gebruik, de betekenis en de afleiding veeler onzer Nederduitſche woorden, waarvan wy nog maar alleen het woord *boogen* hier ten voorbeelde zullen bybrengen.

Dit woord, vooral in de betekenis van *pochen* of *roemen*, is by den Heer *Huydecoper* zeer verdagt; en hy betuigt dat dit woord hem altoos ſtoot in 't leezen; zynde de tyd van deszelfs geboorte, en 't verſchillende gebruik voor het zelve, niet zeer voordeelig: nogtans is 't, gelyk de Heer *van Lelyveld* toont, zo zeer niet te wraaken.

Schoon *Vondel* het niet meer dan eens in zyne Vertaa-

ling der *Herſcheppinge* aldus gebruike, vind men 't egter, volgens deeze aantekening, nu en dan in zyne andere werken, in den zin van *roemen* of *pochen*. Zie by voorb. *Joſeph in 't Hof* Act. I. aan het begin *Pſalm* XLIV. bl. 112. HOOFT gebruikt het ook in *Paris oordeel*.

Geen andre magh by haer op puyk van ſchoonheidt BOOGEN.

Ook in zyn *Nederl. Hist.* B. XX bl. 831. XXI. 942. XXIV. 1095. XXV. 1131. Zie ook G. BRANDTS *Poezy*, II D. bl. 48. ook gebruikt het FEITAMA in *Hendrik de Groote* bl. 87."

Hoewel het KILIAAN of PLANTYN onbekend ſchyne, was het toen evenwel reeds zo gebezigd; want men vindt het, dat de Heer *van Lelyveld* opgeeft, „ als het oudſte voorbeeld hem voorgekomen, by ED. de DENE *Fab. der Dieren* 1567 bl. 202.

Hoe ghy grooter zyt.
Hoe ghy altijt
V meer zult BOOGHEN.

Men vindt het ook in het *Spel van Tysken van der Schélden*. Delft 1615. bl. 24. by SAM. COSTER *Iſabella* 1619. bl. 24. *Polyxena* 1619. bl. 45. RODENBURG, *Jakobâ* bl. 24 enz."

De Heer *Huydecoper* was, by de afgifte zyner *Proeve van Taal- en Dichtkunde*, zeer belemmerd met de afleiding van dit woord in die betekenis, doch wat laater kwam hy eenigzins op den weg, als te zien is, gelyk de Heer *van Lelyveld* aanhaalt, in eene aantekening op MELIS STOKE I D. bl. 570. „ De Heer HUYDECOPER heeft aldaar twee plaatſen aangeteekend uit de *Materie der Sonden* fo. 31. d. en 34. d. *wat heeft ons ghebaet hoverdie? of* BAECH *der rycheide, wat heeft ons die ghegeven?* en fo. 98. a. *Soe wie oetmoedich en verworpen habyt draecht, om hoverdie of* BAECH —— *ſoe is 't ſonde.* De Heer HUYDECOPER voegt daarby: „ Vergelijk deeze twee plaetſen met die twee van SPIEGHEL." [in zyne *Proeve* aangehaald, *Hertſp.* I. 286

By lely, voghel, ſtier, is u boogh *ring te achten.*

en in het derde boek vs. 419

Of lust u boghen? *Zeght, wat 's te leen-pronx ommaat*
By dees verachte rijps gheſprenkelde ſieraat?]

„ en

„ en gy zult my toeſtaan, geloof ik, dat daar BOOG juist „ is, 't geen hier heet *hoverdie* of BARCH; en dat ik den „ langgezochten oorſprong van BOOG, in die zelfde bete„ kenis, eindelijk gevonden heb."

Zoo vinden wy ook, volgens de nevensgaande aanteke-ning van den Heer *van Lelyveld*, BOOGH in de betekenis van *roem* by HOOFT, in dien fraaien brief van Menelaus aan Helene

Geſchikte ſtaetlijkheen mijn hof oorbaerlijk cieren.
Van marmor is mijn ſchouw; maer geen kaneelevieren.
Van gulzigh' overdaet mijn taeffel heeft geen BOOGH.

Wyders deelt ons de Heer *van Lelyveld* het volgende nog mede, wegens den oorſprong van dit woord *boogen* in de betekenis van *roemen* of *pochen*.

„ By de Brabantſche en Vlaamſche Schryvers vinden wy dikwyls BOOGEN, waar voor nu BUIGEN!" [hier voor haalt zyn Ed. een aantal van plaatzen, ook uit onze nieuwe Dichteren, aan] „ by HOOFT, (vervolgt hy,) vindt men ook BOOGZAAM na *buigzaam*, Ned. Hist. B. V. bl. 161. 't welk overeenkomt met het Angelſax. BOCLUM *obediens*. POIRTERS Ydelh. der Wer. bl. 20. *Een koetspaert met geylochte maenen ende eenen* GHEBOOGDEN *hals*; deze ſchildery kan ons het denkbeeld geven van den oorſprong van het woord BOOGEN. Men vergelyke HUYGHENS, *kostelyck Mal.* vs. 92.

Stuck ſtelt ſich boven reick van aller ſtaten top,
Spreekt hooge, treedt niet laegh, ſpant borst en buyck en krop
Is dunckend' Heer van al, enz.

Wat opgeſpannen, gezwollen is, eenige rondheid heeft, is van het worteldeel *baag*, *buig*, *boeg*, *boog* afkomſtig. Men erinnere zich BACH, BAK, *tergum*, waarvan ons *achterbaks* en *bakboord*, BUIK *venter*, waarvoor BOECH by LOD. VAN VELTHEM, Spieg. Hist. B. IV Cap. 33 bl. 255. wyders BOGCHEL, *gibbus*, *tuber*, BOK *hircus*, BACH, BAKE *porcus*. Zie KILIAAN waarvan BIGGE *porcellus*, en tot dit worteldeel brengen wy ook BAAG, BOOG.

„ Zoude ons BAGGE *gemma*, *lapillus pretioſus* Spr. XI. 22. met dit BAAG of BOOG vermaagſchapt, of van het Latynſche *bacca*, een edel geſteente, (VIRGILIUS in *Culice* vs. 67. HORATIUS *Sat.* II. 3, 241 enz. zie GESNERS *Theſaur.*) afkomſtig zijn? Sommigen hebben het laatſte vermoed: zie MENA-

ge pp het woord *Bague*; doch het Gothisch BAUG, Kimbrisch BAUG, *circulus, annulus*, Frankduitsch BOUG, Allemannisch PAUCH, *monile*, Angelsaxisch BEAG, BEG, *monile, armilla, gemma, sertum, corona*, waarvan in het middeleeuwsch Latijn *bauga, bauca, boga* (zie SPELMANNI *Glosſar. Archaiologie*, en DU CANGE voce *Bauga*) toonen dat ons woord BAGGE van een ouder oorſprong is. 't Is zekerlijk van 't zelfde woord *biegen, buigen* afkomſtig: de oudſte beteekenis is die van een *ring*, en dewijl paarlen en geſteenten aan ringen gedraagen werden, zijn deze daarvan BAGGEN genoemd. Men zie over dit alles HICKESIUS Tom. I part. 2. pag. 92. JUNIUS *in Willeram.* p. 42. A. F. JAULT *ſur le Dictionaire de* MENAGE art. *Bague.* vergelijk ook TEN KATE I Proeve op *Buig.*

„ In den *Teuthoniſta*, een oud Nederduitsch of Nederſaxisch Woordenboek van GERARDUS DE SCHUEREN of GERARDUS VAN DER SCHUYREN, gelijk SMETIUS hem noemt *Oppid. Batav.* C. XI. p. 141. gedrukt te Keulen 1475—1477, waarvan een afdrukſel op de Stads Bibliotheek te Utrecht N. 245 is. *Catal. Bibl. Traj.* p. 97. zie SAXI *Onomaſticon* P. II. p. 476, 477 en 593 en de Schryvers daar aangehaald; waarby men voegen kan KEYSLER *Antiqq. Septentrion.* p. 454. MATTAIRE *Annal. Typogr.* p. 381. T. I. edit. ſec. In den *Teuthoniſta*, zeg ik, vind ik eene plaats, door JUNIUS, *Etymol. Anglic.* voce *Baggeth* reeds eenigermaate bygebragt, op deze wyze.

„ BAIGĒ. beroemē. vermetē. *Jactare. Pompā exer'e. jactita'e. arroga'e. pſum'e. gloriando vanitate, oſtenta'e. Pompitare.*

„ VERBAGER. hopoeker. ſwetzer. Beroemer. vermeter. *Jactator. Jactitator. Preſūptor. philocopus. popōlus. Altiloquus. Magniloquus.*

„ VERBAGYNG. verboch. roeme. beroemyng. vermetyng, vermetelheit. pokerye. *Jactācia. arrogancia. pſumptio. vanitacio.* Hyr af ſteyt oeck in h. homoyt.

„ Op HOMOIT, *houart. hoverdye* ſtaan wel veele Latynſche woorden van diergelyke beteekenisſen; doch niets van BAIGEN, dat is, volgens de ſpelling van dit Boek, BOOGEN. Het woord HOPOEKER is op de H niet te vinden; ook niet by KILIAAN noch PLANTYN. *Ho* is een verkorting van *hoog*, noch overig in *hovaardy* en *homoed*; en POEKER is *pogcher*; derhalven is HOPOEKER een woord van nog ſterker beteekenis dan *hoogſpreker.* Hierin word ik bevestigd door 't geen ik vinde op de p. HOIG POICKEN. In h.

Baig-

[illegible] v. Belgen. —— Het blijkt derhalven dat BOOGEN een woord is van goede afkomst; en wij zien geen reden, waarom men het, daar het pas geeft, niet gebruiken zoude. Ik ben niet vreemd van te denken, dat met dit woord BOOGEN ons woord POCHEN vermaagschapt is."

BENHADAD *van Syrien in de Nederlanden, of de handelwys van den Keizer* JOSEPHUS *omtrent de Nederlanders. Door een Vaderlander. Alom te bekomen. In gr. octavo.* 52 *bladz.*

Het voorgevallene in Israël, onder de regeering van Koning *Achab*, op de gedaane eischen en bedreigingen van *Benhadad* den Koning van Syrie, wordt hier als in een leerzaam Tafereel afgemaald; en vervolgens in de hoofdtrekken overgebragt op de tegenwoordige omstandigheden van ons Vaderland, op de gedaane eischen en bedreigingen van Keizer *Josephus*. De onregtmaatigheid van des Keizers handelingen, en de noodzaaklykheid om tegen hem op zyne hoede te zyn, door ons te wapenen, om hem tegenstand te kunnen bieden, wordt hier ten sterkste aangedrongen; met eene aanmoedigende hoop, dat onze dapperheid, onder den Godlyken bystand, alle verdere onheilen zal afwenden. Onze Schryver maakt 'er inzonderheid zyn werk van, om de moedeloosheid en verkeerde denkbeelden nopens de wapening ten platten Lande tegen te gaan; om zynen Landgenooten moed en eendragt in te boezemen; en laatstlyk, om op de geruchten van Vrede niet te verslappen, waarmede hy dit zyn Geschrift aldus eindigt.

„ Terwyl men bezig was met het drukken, kreegen wy geruchten, ook niet meer dan geruchten, van vergelyk en vreede met den Roomschen Keizer. 't Was te wenschen, dat die Monarch over wiens menschlievendheid men veel roem opgeeft, afzage van den oorlog, waardoor zoo veel onnozel menschenbloed vergooten, en geheel Europa zelfs in de vlam gezet zou worden.

„ Wy wenschen van harte na dat voorrecht van vreede, en vertrouwen aan onze braave en Vaderlandlievende Regenten, die conditien en voorwaarden, waarop zy zich met den Keizer verdraagen willen.

„ Alleen bidden wy, dat men in Nederland, op die geruchten, in geenen slaap van zorgeloosheid vervallen moge. Gelyk onze Overheid aanhoudend blyft om alles tot een genoegzaamen tegenstand gereed te maaken, want zy oordeelen naar waarheid, dat men geene betere voorwaarden bedingen kan, dan met de wapenen in de vuist; alzo zal het ook de pligt zyn van de braave Nederlanders, om nu de wapening

nog noodig te keuren, en met die nuttige wapenhandel zich ook verder te bemoeien. ——— Ai! myne dierbaare Landgenooten! laat dit nooit vervallen, want daarin, denk ik, is de macht van Nederland gelegen. Zullen onze Nabuuren en nydige vyanden moeds genoeg hebben, om een land door de natuur gesterkt, en waarin viermaal honderduizend gewapende Batavieren en Belgen genegen waren, om voor vryheid, vrouwen en kinderen tot den laatsten snik te vechten, aan te tasten!

„ Zoolang de vreede niet getroffen is, kan 'er nog verandering komen; eene geringe omstandigheid kan de onderhandeling afbreeken; de Keizerlyke benden zyn by en in de Nederlanden; waren wy niet op onze hoede gebleeven, dan zou de eerste stroop van den vyand doodelyke gevolgen hebben, en wy zouden ons beklaagen, dat die hoop op vreede ons ontwapend hadt: laat ons den vreede of den oorlog onder de wapening afwagten, en op onze hoede zyn, dan zullen wy niet overrompeld worden!"

Vaderlandsche Bespiegelingen. Te Utrecht, bij J. M. van Vloten, 1785. *Behalven de Voorafspraak,* 111 *bladz. in octavo.*

De onderwerpen der hier voorgestelde Bespiegelingen zyn de vyf volgende. *Het Vaderland en de Vryheid; Utrecht; Adel of Geboorte geen Recht tot regeeren; Nederland gewapend; Gegronde Hoop.* Jeder deezer onderwerpen behandelt de Schryver met veel nadruk, ten einde zyne Tyd- en Landgenooten op te wekken, om, in waare Vaderlandsliefde, elk in het zyne, met een hartlyken yver alles aan te wenden, wat tot 's Lands herstelling en verder behoud kan dienen. Hy moedigt allen daar toe aan met eene manlyke en welgegronde taal, hun steeds onder 't oog brengende, dat de wakkere handhaaving der goede zaake thans geen meer uitstels lydt; 't welk hem ook in zyne laatste bespiegeling ten slot doet zeggen. „ Laat u dan nog in tijds beweegen, mijne Landgenooten! om alles in te spannen wat tot behoud van het dierbaar Vaderland kan strekken: de tijd van overweegen, hoopen, vertrouwen is reeds voorbij, zo gy niet besluit zult gij de vrugten uwer besluiteloosheid onherstelbaar moeten ondervinden: gij zult welligt gewaar worden, dat uwe bezittingen, uwe eer, uw leven ten prooije zullen worden overgegeeven aan uwen onrechtvaardigen vijand; met geen ander oogmerk, dan om daar door de geweldige poogingen uwer binnenlandsche vijanden te begunstigen, en, even als voorheen, te doen triumferen. Dan zullen zij, die belangeloos hunne vermogens hebben te koste gelegd, om het Vaderland van alle onderdrukking te verlossen, en de Vrijheid in haaren alouden luister te herstellen, ten prooije gesteld

ſteld worden aan de vervolgingen dier verderfzoekers, zij zullen moeten bukken onder het verfmaadde juk der dwinglandij!

Ei, aarzelt dan niet meêr: — maar wordt eens waarlijk vrij! —
De zucht voor 't Vaderland moet al ons héil volmaaken.

Redevoering over de oorzaaken van 't verval, en middelen tot herſtel der Volkplantinge van Suriname, door P. F. Roos. *Te Amſterdam, by* H. Gartman, 1784. *In gr. octavo, 54 bladz.*

Overeenkomſtig met den tytel is deeze Redenvoering tweeledig. In het eerſte gedeelte ontvouwt de Redenaar de omſtandigheden, welken, na de groote geldſchietingen op de Surinaamſche Plantagien, in den jaare 1769 en vervolgens, zamengeloopen hebben, om Suriname op den rand des verderfs te brengen. Dit zeer duidelyk ontvouwd hebbende, verledigt hy zig in het tweede gedeelte, tot het voorſlaan van middelen ter herſtellinge, grootlyks in uitvoer te brengen, door behulp der zodanigen in 't Vaderland, die, zig van de daaling der Surinaamſche Obligatien bedient hebbende, veelen derzelver tot een laagen prys bezitten. Hy ontvouwt dit op eene wyze, die hem uitvoerlyk toeſchynt, en waarvan hy zig een goeden uitſlag belooft; het welk hem de Planters, indien zyn voorſtel hun aanneemelyk voorkomt, doet aanmoedigen, om het zelve den zulken in 't Vaderland eensgezind aan te bieden. „ Indien gy lieden, voegt hy 'er voorts by, deze myne gezegdens, deze myne voorſlagen niet goedkeurt, wel „ aan! een ieder van u lieden betrachte dan het welzyn van „ 't algemeen, en het welzyn van zigzelven in 't byzonder, „ en zoeke naar andere hulpmiddelen, die ten algemeenen „ nutte kunnen ſtrekken; hy maake dezelven, of redeneeren- „ der of ſchryvender wyze, ruchtbaar, op dat alles met eens- „ gezinde gemoederen zyn voortgang hebbe, te meer daar gy „ wel begrypen kunt, dat, hoe meer gy met den anderen „ verſchilt in 't doen van voorſlagen ter redres, hoe langer „ dit wingewest zieltoogende en kwynende blyven zal." Verder hegt hy hier aan eene opwekking der Nederlanders, om Suriname de behulpzaame hand te bieden, ten einde, door deszelfs herſtel, ook hun eigen geluk te bewerken. —

Uit de Voorreden kan men opmaaken, dat de Heer *Roos*, (gelyk het gemeenlyk in zulke omſtandigheden gaat,) zyne Vrienden en Vyanden heeft; en hy beroept zig ter dier gelegenheid, op deeze zyne Redenvoering, als waarin men, zegt hy, zien zal, „ dat ik niet geſchroomd heb zo wel de gebreken „ der Surinaamers als der Vaderlanderen open te leggen, en „ daar ik voor 't algemeen belang ſprak, heb ik het welzyn „ van byzondere Perſoonen niet in 't oog kunnen houden."

De Walvischvangst, met veele byzonderheden daartoe betrekkelyk. Met Plaaten. Tweede Deel. Te Amsterdam, by P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. v. d. Plaats, 1784. *In gr. quarto, 116 bladz.*

Op het verslag van 't geen de Visschery zelve, en daartoe byzonder behoort, betreft, in het eerste Deel voorgedraagen (*), volgt in dit tweede Deel een berigt van het Gewest, waarin deeze Visschery gedreeven wordt, met nevensgaande aanmerkingen over deszelfs natuurlyke gesteldheid, mindere of meerdere bewooning, en eenige merkwaardige voorvallen aldaar, ten opzigte van het bevaaren dier Kusten. Het vangt aan met eene overweeging van de voornaamste byzonderheden betreffende de Zee in dit Waereldoord; de gesteldheid, den oorsprong en vormeering der Ysbergen, die zig in verschillende gedaanten alhier vertoonen; mitsgaders van het Dryfys, dat men 'er veelvuldig ontmoet, het welk, naar de verscheidenheid der stroomen en winden nu af- dan aangevoerd wordt; als mede van het dryvende hout, of de menigte der Boomen, die van elders aan deeze Kusten aanspoelen, en den inwoonderen het spodige Hout, dat hun anders ontbreeken zou, verloonen; waarby ook een berigt van de Eb en Vloed aldaar, de afwyking der Kompasnaalde, en den verwisselenden toestand der putten, bronnen en fonteinen, naar den loop der Ebbe en Vloed. Aan deeze beschryving is voorts gehegt een verslag van de gesteldheid der Lugt, de verscheidenheid der Jaargetyden, het Noorderlicht en andere Lugtverschynzels, met nevensgaande Weerkundige Waarneemingen, door den Heer *Crantz* in Groenland gedaan, zedert de maand Augustus 1761, tot aan dezelfde maand in 't jaar 1762. Na dit algemeene berigt komt eene byzondere beschryving van die deelen deezer gewesten, welken in dit geval bovenal in aanmerking komen, te weeten: *Spitsbergen*, met de overwintering van zeven Hollanders aldaar, in den jaare 1633. *Nova Zembla*, met de overwintering van *Jacob Heemskerk* en *Willem Barentsz.* aldaar, in den Jaare 1596. Het *Beeren-Eiland*, door de Hollanders ontdekt, in den jaare 1596. Het *Jan Mayen Eiland*, van waar de Commandeur *Willem Ys* in 1633 tweeduizend Quardeelen Traan heeft gehaald. De *Straat-Davis*, alwaar *L. Feikes Haan* in 1715 tot aan den twee- en zeventigsten graad is opgezeild, doch toen het ys onbeweeglyk en vast geslooten gevonden heeft. *Groenland* in 't algemeen, en voorts byzonderlyk de plaatzen, die door de Groenlanders bewoond worden, mitsgaders de twaalf Deensche Volkplantingen in dit oord. Hierby komt ten laatste nog een berederneerd verlag, nopens de Voor-

en

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VIde D. bl. 605.

en Nadeelen der Groenlandſche en Straatdavidſche Viſcheryen, met eene berekende opgave van de gemaakte kosten, en de waarde der behaalde Vangſten; als mede van 't voordeel dat het Vaderland van de handhaaving deezer Viſcherye trekt, daar, met de hier door veroorzaakte vertiering, het daartoe gebruikte geld grootlyks in den Lande blyft. —— Uit al het deswegens voorgeſteldo blykt, zo als het hier in 't ſlot uitgedrukt wordt, „genoegzaam, dat de Viſcheryen in de Noordſche Zeeën geen gering voordeel aan het algemeen hebben „ toegebragt: en alhoewel dezelven by veelen als eene Lotery „ worden beſchouwd, door dien zommige Handelaars ongelukkig genoeg zyn, van hunne ſchepen ledig t'huis te zien keeren, de echter het voordeel, welk zy van tyd tot tyd hebben „ aangebragt, van zo veel belang, dat de zorg der wyze Beſtierers deezer Landen niet zonder reden voor derzelver behoudenis gewaakt heeft." —— —— Met betrekking tot het een en ander vindt men dus hier, in deeze twee Deelen, byeen verzameld, het merkwaardigſte dat desaangaande in verſcheiden Schryvers voorkomt; 't welk den Leezer in ſtaat ſtelt om het weetenswaardige, nopens deeze belangryke Viſcheryen, te gemaklyker beknopt na te gaan.

Mijn Slaapmuts, door den Heer MERCIER. Nullus dies ſine linea. *Te Haarlem, bij* C. H. Bohn en Zoon, *1785. Behalven de Voorreden, 198 bladz. in gr. octavo.*

Eene gewoonte van den Heer *Mercier*, zo als hy ons by den aanvang berigt, van 's avonds, eer hy zig ter ruste begeeft, zyne gedagten, over het geen hy gezien, gevoeld, gedagt, gehoord en geleezen heeft, op het papier te zetten, komt grootlyks voor als de aanleidende oorzaak tot het vervaardigen van dit Geſchrift, 't welk hy dan, uit dien hoofde, niet oneigen zyn *Slaapmuts* noemt. Overeenkomſtig met den aart van zulk eene ſchryfwyze, die nu op deeze dan op geene ſoort van onderwerpen valt, behelst dit Geſchrift eene verſcheidenheid van overdenkingen, die verſchillende takken van oefening betreffen, doch meerendeels zo ingerigt zyn, dat ze den Leezer tot zedelyke beſpiegelingen opleiden. De Heer *Mercier* ontvouwt zyne denkbeelden met eene inneemende leevendigheid, en nadruklyke wyze van voorſtellen, die zelfs aan zyne eenvoudigſte leſſen eene ſoort van bevalligheid mededeelt. —— Men leeze ten voorbeelde zyne aanpryzing van de ſpaarzaamheid.

„ De huishoudelijke ſpaarzaamheid is geen ſchitterende deugd, maar, wel beſchouwd, is zij een weezenlijke deugd, en eene der ſchoonſte die ik ken. —— Zij is de ſteun der huisgezinnen, zoo wel als der ſtigtingen en ondernee-

ge-

geſchikt tot het algemeene nut. —— 't Zijn verborge wortels, die de bladerrijke takken dier boomen, die zig, als 't ware, tot aan de wolken verheffen, voeden. —— 't Gebrek is eene geſtadige bron van knellend verdriet, ongerustheid, hartzeer en naare ſlaapeloosheid, en dikwerf de raadsvrouw van laage en onregtvaardige daaden. —— De ſpaarzaamheid verdrijft alle die onheilen; zij bevrijdt ons van die prikkelende en ſmertende doornen, en is beurtling de troost van ons leeven, en de beſchermengel onzer deugd. —— Zij is een zagt hoofdkusſen, waarop wij aangenaam rusten, onbevreesd voor 't toekomende dat altoos donker en ſchrikverwekkend is. De ſpaarzaamheid eindelijk is de nuttigſte deugd voor het ons volgend geſlagt, zij bevat dus twee tijdperken in één; een voorregt dat haar alleen behoort."

Tot een ſtaal van eene andere natuur diene zyne volgende beſchouwing der Veldſlagen.

„ Nimmer heb ik een Veldſlag bijgewoond; maar, na eene oplettende leezing der geſchiedenisſen, zie ik, uit mijn kabinet de Veldſlagen der grootſte Generaals. Ik lees de omſtandigheeden hunner ſtrijden, en voel bij mij zelven die onophoudelijke, die doodſche vrees, die ſomtijds een wederzijdſche vlugt veroorzaakt.

„ Wanneer de mensch onderſcheidenlijk den dood voor oogen ziet, houdt hij op Soldaat te zijn; afgetrokken, vol drift, woede en moeds, wordt hij door 't voorbeeld weggeſleept.

„ Elk krijgsheld bekent, dat men, in 't heevigst van een gevegt, zelden aan den dood denkt. De vernielende dood mooge door de geleederen vliegen, men ziet zulks zonder opmerking; de ziel is geheel vervuld met andere voorwerpen; een haas egter, midden door de geleederen loopende, doet zien duizend mannen, aan 't geſchutvuur blootgeſteld, ſomtijds lagchen. —— Maar wanneer een ſtem zig verheft, roepende: *wij zijn verlooren, 't is gedaan, wij zijn verraaden!* dan, ondanks de krijgstugt, de dapperheid der Officieren, 't gezigt der Vorſten, wordt de verwarring ogenbliklijk; de Soldaat ziet den dood voor oogen, en zij, wier post het is, hem ſtout onder de oogen te zien, ſchrikken, beeven, en zoeken hem door een ſchandlijke vlugt te ontgaan. —— Om hen te doen zegepraalen, moet men hen vermaaken, en 't oogmerk, waartoe men hen leidt, verbergen. Men kent de natuurlijke uitdrukking van een *Mufti*, die, toen hij het Turkſche leeger geſlagen en vlugtend zag, dus ſprak: *wij de Soldaaten van den verheeven Sultan niet meer willen vegten, moet men wel vreede maaken.*

„ Hij, die den aart en drijfveeren der oude regeeringen kent, moet zig ſterk verwonderen, dat men hedendaags Soldaaten met dwang aanwerft. Men waant dat men iemand tot Soldaat maakt, zoo dra men hem een montecring aantrekt en een

ſnap-

snaphaan op schouder geeft, dit is niets: zonder eene inboezeming van Vaderlandsliefde, en 't inwendig gevoel van een billijken krijg, zal een Vorst wel leegers van huurlingen, maar niet van waare krijgslieden hebben. Zij vegten om dat zij vegten moeten, en daarvoor betaald worden, en handelen enkel werktuiglijk.

„ De Soldaaten eener vrije Natie trekken uit zig zelve ten oorlog, bewaaren hunne vaandels, die de overwinning beslissen. Men moet zijn Vaderland beminnen, om 'er zijn bloed voor te storten; en moet alle de voordeelen der regeering, waaronder men leeft, kennen, om 'er voor te strijden.

„ Wat deedt de ouden zoo gelukkig in hunne overwinningen zijn? wat anders dan een zigtbaar en nationaal belang? De krijgslieden trokken ten strijd, veragtten den dood, en hadden alleen de eer voor oogen; de gewonde Soldaat troostte, omhelzende, den stervenden Soldaat. De vaders beweenden 't verlies hunner kinderen niet; de moeders verheugden zig dat zij Soldaaten, voor 't Vaderland, gebaard hadden.

„ Eertijds voerde men met een hand vol volks groote zaaken uit; nu is het geheel anders: magtige en talrijke leegers smelten, koomen om, en worden verstrooit: waarom? het waare Patriotismus, dat alleen wonderen werkt, ontbreekt hen. Onze Krijgskunde, onze Generaals, onze Krijgstugt, maaken wel groote leegers, dog zij zijn slegts verzaamelingen van werktuiglijke weezens.

„ De oorlogen der Europeäanen hebben tot nog de gedaante van Europa niet veranderd; geen Koning gevangen of onttroond; geen koningrijk omgekeerd, of deszelfs grenzen beperkt; geen staatsveranderingen veroorzaakt. ——— De eenzelvigheid der Veldslagen maakt onze nieuwe tijdingen eentoonig, en men heeft slegts de naamen te veranderen. Vreede en Oorlog hebben, om zoo te spreeken, een zelfde Phijsionomie. De Staaten, na die bloedige en schriklijke gevegten, behouden hun rust; waartoe dienen dan de Veldslagen, zoo zij geen verandering veroorzaaken?

„ Men zegt: wel aan, laaten wij onzen nabuur bederven, om slegts een weinig geld en land meer te hebben, en dan zijn wij overwinnaars. Ô, Eene schoone overwinning! 't is eveneens of men iemand beroofde om 't genoegen te hebben slegts in 't hemd te staan, en hem naakt te zien.

„ Wanneer zullen wij tog eens nieuwe gebeurtenissen, onzer nieuwsgierigheid waardig, in de nieuwspapieren leezen? met het grootste genoegen zoude ik de ontdekking leezen van eene beschaafde natie in Noord-Amerika, die, op 't onverwagtst, aan onze verwonderde oogen, kunsten en weetenschappen vertoonde, bij hun ontdekt en uitgevonden.

„ Hoe zouden wij Europeäanen ons verwonderen, wij, die meenen zeer verre in alle kunsten en weetenschappen gevorderd

-derd te zijn, zo wij beschaafde volken vonden, die ons in geluk en kennis overtroffen? Volken, geschikt om onze sterkst ingewortelde denkbeelden te veranderen! De reizen in de Zuidzee doen reeds onze zeedekundigen verbaasd staan. Wat al voorwerpen van vergelijking! welk een aantal kundigheid verschaffende lessen!

„ De geschiedenis van zulk een op zig zelf staand volk zou meer opmerking verdienen, dan die van alle bekende oude en hedendaagsche volken. Geheel gescheiden van de overige der Waereld, zou alles spreekend bij hen zijn. De tijd alleen zal de gissingen weezenlijk maaken, en schrandere en nuttige ontdekkingen aan den dag brengen."

Verhaal van den gepleegden moord aan boord van het Schip Java. Getrokken uit een Brief van den Lieutenant Ingenieur LUSSON, *Lid van 't Genootschap der Konsten en Weetenschappen te Batavia, met eenige aanmerkingen van den Schryver, betreffende den Vice-Admiraal* RADERMACHER. *Uit het Fransch vertaald. Te Middelburg, by* M. Gillissen en Zoon, 1785. *In gr. octavo,* 30 *bladz.*

Een verraderlyke opstand van etlyke Chineezen op het Schip *Java*, in den nacht tusschen den 24 en 25 December 1783, was voor veelen doodlyk, doch de verdere gevolgen werden nog by tyds afgewend, en de Chineezen erlangden hunne verdiende straf. De Ingenieur *Lusson*, die mede gevaarlyk gekwetst was geworden, geeft hiervan een vry naauwkeurig berigt, en vermeldt tevens den lof van den beroemden *Radermacher*, die zig als Vice-Admiraal op dat Schip bevond, en door de hem toegebragte wonden spoedig den geest had gegeeven. By dat berigt maakt hy te gelyk gewag van een ander Schip, 't welk in die zelfde maand, aan een soortgelyk ongeval, blootgesteld was, door eene samenrotting van eenige slaaven, welke op het oogenblik der uitvoering ontdekt en verydeld werd. Als mede nog van een derde Schip, waarop zommige slegte Europeaanen, den 21 December, een vloekgespan gemaakt hadden, om het Schip te overweldigen, en alles, wat zig tegen hen zou verzetten, af te maaken, doch welks heillooze bedoelde insgelyks gelukkig tegengegaan is geworden. Dus liep de Compagnie, in de maand December des jaars 1783, groot gevaar van drie rykgelaaden Schepen, door opstand, te verliezen.

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Alle de Werken van FL. JOSEPHUS, *met aanmerkingen uitgegeeven, door* J. F. MARTINET, *A. L. M. Ph. Dr. Lid van de Hollandſche en Zeeuwſche Maatſchappyen, te Haarlem en te Vliſſingen, en Predikant te Zutphen. Tweede Deel. Met nieuwe Plaaten. Te Amſterdam, by* Allart *en* Holtrop, 1784. *In. gr. octavo*, 465 *bladz.*

Met dit tweede Deel (*) wordt de Historie der Jooden gebragt, tot den dood van *Achab*, opgevolgd door zynen Zoon *Ochoſias*, anders *Ahazia* geheeten. Tot een ſtaal der keurige en vloeiende vertaalinge van den Eerwaarden *Martinet*, die ons tevens nog eene en andere aantekening aan de hand geeft, zullen we hier plaatzen het verhaal dat *Jozephus* geeft van *Sauls* ontmoeting by de Toveres te Endor, mitsgaders zyne zonderlinge lofrede over deze Vrouw en *Saul*.

„ SAUL, zegt hy, verſtaan hebbende, dat de *Philiſtynen* tot aan *Sunam* genaderd waren, trok hen tegen met zyn Heir, en legerde zich tegen over het hunne, dicht by den Berg *Gelboë* (†); maar toen hy zag, dat zy ongelyk veel ſterker waren dan hy, gevoelde hy, dat zyn hart bezweek. Hy verzocht toen de Profeeten, dat zy GODE zouden raad vraagen, om te weeten, hoedanig de uitſlag des oorlogs zoude zyn. Maar GOD antwoordde niet, en dit ſtilzwygen verdubbelde zyne vrees: want hy geloofde, dat hy van hem verlaaten was. Zyn moed ontzonk hem, en hy beſloot, in die ontroerdheid, zyne toevlugt tot toovery te neemen. Maar hy hadt alle de zwarte konſtenaars, tooveraars, en zulken, die zich met waarzeggery behielpen, uit zyn Ryk verjaagd. Dewyl hy derhalven niet wist, waar zodanig eenen te vinden, beval hy te verneemen, of 'er niet één overgebleeven ware van de geenen, die door hunne bezweeringen de Zielen der dooden deeden opkomen, om haar te vraagen, en toekomen-

(*) Zie, wegens 't Eerſte Deel, *Alg. Lett.* IVde D, bl. 193.

„ (†) Of *Gilboa.*"

mende zaaken van haar te verſtaan. Eén van de zynen zeide hem; dat 'er in de Stad *Endor* eene Vrouw woonde, die zyne begeerte zou kunnen voldoen. Aanſtonds, zonder iemant iets te zeggen, ging hy, verkleed, en alleenlyk met twee perſoonen verzeld, naar die Vrouw; verzocht haar hem te voorzeggen, wat hem wedervaaren zou; en, tot dien einde, de Ziel eens verſtorvenen, dien hy haar zou noemen, te doen opkomen. Zy antwoordde hem, dat zy zulks niet mogt doen, om dat de Koning een ſtreng verbod tegens zodanige waarzeggeryen hadt laaten uitgaan, en dat zy hem derhalven badt, dewyl zy hem nooit ergens in misdaan hadt, dat hy haar geenen ſtrik wilde ſpannen, om haar in eenen misſlag te doen vallen, die haar het leeven zou kosten. SAUL beloofde haar met eede, dat geen Mensch 'er van weeten, noch zy deswege eenig gevaar zoude loopen: hierdoor vattede zy moed. Hy beval haar, den geest van SAMUËL te doen opkomen. Zy, niet weetende, wie SAMUËL was, maakte geene zwaarigheid, hem te gehoorzaamen: maar toen zy zyne ſchim zag verſchynen, en daarin, ik weet niet, wat godlyks beſpeurde, werdt zy verbaasd en ontroerd; en keerende zich tot SAUL, zeide zy: „Zyt gy de Koning „SAUL niet?" (want zy hadt zulks uit het ſpook verſtaan,) (*). Hy antwoordde: „dat hy 't was, en beval haar te zeggen, waaruit die groote ontroering, waarin hy haar zag, ontſtondt. 't Is, hernam zy, om dat ik eenen Man zie opkomen, die ten eenemaal godlyk ſchynt. Hoe oud is hy, vraagde SAUL, en hoe gekleed? Hy ſchynt een eerwaardige gryzaard te weezen, antwoordde zy, en heeft een priesterlyk gewaad aan." Toen twyfelde SAUL niet, of het was SAMUËL, en hy viel vóór hem neêr op den grond. De ſchim vraagde hem, waarom hy hem noodzaakte, uit de andere waereld te komen? „De nood, zeide SAUL, heeft 'er my toe gedrongen: want door een magtig Heir geprangd zynde, vind ik my verlaaten van GODS hulp, die noch door zyne Profeeten, noch door droomen, my wil onderrechten van 't geen my naakende is. Hierom ſchoot 'er niets anders overig, dan tot u, die my altoos zulk eene genegenheid toegedraagen hebt, myne toe-

„(*) Wie zal gelooven, dat een zo genoemd ſpook, (een Verſchynſel, zo als men het beſchryft, zonder lichaam) ſpreeken kan; of dat het zelve aan de Vrouw gezegd zou hebben: die zich by u bevindt, is Koning SAUL?

toevlugt te neemen. SAMUËL, wetende, dat de tyd van SAULS dood gekomen was, zeide tot hem: „ Nadien gy weet, dat GOD u verlaaten heeft, is het te vergeefs, van my te vernemen, wat u gebeuren zal: doch, dewyl gy 't enkel kennen wilt, weet dan, dat DAVID regeeren zal; dat hy deezen oorlog gelukkig zal eindigen; en dat tot ſtraf, om dat gy de bevelen, welke ik u, van GODS wege, gegeeven hadt, na het overwinnen der *Amalekiten*, niet nagekomen hebt, uw Heir morgen verſlagen zal worden, en in dien ſlag zult gy de kroon, het leeven, en uwe zoonen verliezen." Deeze woorden maakten SAUL yskoud om zyn hart: hy viel in eene flaauwte, 't zy door eene overmaat van droefheid, of om dat hy byna in twee dagen niet gegeeten hadt. Deeze Vrouw verzocht hem, iets te willen nuttigen, tot herſtelling zyner krachten, en om weder naar zyn Heir te kunnen keeren. Hy weigerde zulks; maar zy drong hem te meer daartoe aan, zeggende, dat zy geene andere vergelding van hem eischte voor 't waagen van haar leeven, om te doen, 't geen hy begeerd hadt, alëer zy wist geen gevaar te zullen loopen, vermids het de Koning zelf was, die haar zulks beval. SAUL, haar ernſtig verzoek niet langer kunnende afſlaan, zeide tot haar, dat hy dan iets eeten zoude. Daarop ſlagtte zy een kalf, 't welk alles was, wat zy hadt; maakte het gereed; diende het hem en den zynen voor; en SAUL keerde denzelfden nacht weêr naar zyn Heir. Ik acht, dat men de goedhartigheid deezer Vrouw niet genoeg kan pryzen: want, hoewel zy den Koning nooit te vooren gezien hadt, en eenen wrok op hem mogt gehad hebben, om dat hy haar tot zulk eene groote armoede gebragt hadt, door het verbod van die konst te oefenen, waarmede zy anders haaren kost kon winnen; echter had zy zulk een medoogen met zyn ongeluk, dat zy hem niet alleenlyk troostte; maar zelfs hem alles gaf, wat ze hadt, zonder eenige vergelding daarvoor te eiſchen, of iets voor 't zelve te kunnen verwachten, dewyl zy wist, dat hy den volgenden dag ſterven zoude. En dit is te pryslyker, om dat de Menſchen natuurlyk niet geneigd zyn, goed te doen, dan aan de geenen, van welken zy zulks weder kunnen ontvangen. Dus heeft zy ons een fraai voorbeeld gegeeven, om zodanigen, die onze hulp van nooden hebben, zonder belang by te ſtaan; dewyl zulk eene edelmoedigheid GODE zo aangenaam is, dat niets hem meer

kan neigen, om ons gunſtiglyk te handelen (*). Ik moet alhier nog een andere aanmerking byvoegen, die voor de geheele Waereld, doch inzonderheid voor Koningen, Vorſten, Grooten, Overheden, of andere perſoonen, in aanzienlyke bedieningen geſteld, en voor alle zulken, die, in wat ſtaat het ook zy, een groot en verheven gemoed hebben, dienſtig kan weezen, om hen, naamelyk, zodanig tot de liefde der deugd te ontvonken, dat zy geenen arbeid, noch gevaar, ja zelf den dood niet ontzien, om eenen onſterflyken naam te verkrygen, door hun leeven ten dienſte des Vaderlands op te offeren. Dit zien wy, dat SAUL deedt; want, hoewel hem door SAMUËL aangezegd was, dat hy met zyne Zoonen in den ſtryd zou ſneuvelen, wilde hy echter liever zyn leeven verliezen, dan, om het te behouden, eene daad doen, die onbetaamelyk was voor eenen Koning, naamelyk zyn Leger te verlaaten, 't welk zo veel zou geweest zyn, als het in de handen zyner Vyanden over te leveren. Hy nam het derhalven niet eens in beraad, of hy zich en zyne Kinderen aan eenen gewiſſen dood zoude bloot ſtellen; maar oordeelde het veel heerlyker te zyn, dat zy nevens hem, roemruchtig, hun leeven eindigden, ſtrydende voor den welſtand van den Staat,

(*) Wy verwonderen ons over den hoogen lof, deezer Vrouwe door JOSEPHUS gegeeven. Verdient zy dien in waarheid? 't Zy zo, dat zy den beneepen en verſlaagen Koning eene hartſterking aangeboden en voor niets gegeeven hebbe: kon dat niet uit eene vrees voortkomen, dat de flaauwe Koning in haar huis mogt bezwyken en ſterven; en zy dus den naam krygen van hem om hals gebragt te hebben? Kan JOSEPHUS de *goedhartigheid deezer Vrouw niet genoeg pryzen*; wy kunnen haare verkeerdheid niet genoeg laaken. Wat 'er ook moge weezen van haare voorgewende konst, of van het geen zy aan SAUL deedt; men moet dezelve eene doemwaardige konst of voorwendſel noemen, van GOD ſtreng verbooden, om dat den Menſchen goed of kwaad te voorzeggen, verre is van goedhartig jegens hen, maar veel eer nadeelig en wreed te weezen. —— En wat 's Konings daad betreft: wat zien wy hier? —— Een Koning, een Koning der *Iſraëlieten!* by eene Tooveres! zo ſtreng van GOD verbooden, en die SAUL zelf te vooren, toen hy beter dacht, vervolgd en verjaagd hadt! Hoe laag is hier SAUL in onze oogen wanneer wy hem by dit wyf zien, en vooral als wy hem hooren haar raad vraagen? Welke angſt neep 's Vorſten hart, dat JOSEPHUS hierna zo hoog verheft.

Staat, om dus altoos in de gedenkenis der Nakomelingen te blyven, dan dat ze hun ongeluk overleefden, en geen achting noch aanzien in de Waereld hadden. Ik kan dan deezen Vorst niet anders aanmerken, dan dat hy daarin zeer rechtvaardig, wys, en edelmoedig geweest is: en indien eenige anderen, vóór of na hem, 't zelfde gedaan hebben, of zouden moogen doen, zo is 'er geene loffpraak, die zy niet waardig zynt want al is het, dat de geenen, die oorlog voeren op hoop van als overwinnaars weder te keeren, daardoor verdienen, dat de Historieschryvers die groote en merkwaardige daaden pryzen, echter dunkt my, dat zulken hen nóg in dapperheid overtreffen, die, op 't voorbeeld van SAUL, hunne eer, indiervoege, boven hun leeven stellen, dat zy de zekere en onvermydelyke gevaaren verachten. Niets is gemeener dan dat men zich wikkelt in zaaken, welker uitslag twyfelachtig is, en waarvan men, zo 't geluk ons dient, groote voordeelen kan behaalen: maar zich zelven niets te kunnen toeleggen, dan 't geen doodelyk is, ja verzekerd te zyn, dat men 't leven in den stryd verliezen zal, en echter met onverschrokken moede den dood uit te tarten, dit is iets, dat men eene overmaat van edelmoedigheid en dapperheid kan noemen. Dit is 't geen, dat SAUL zeer treffelyk deedt; het kan tot een voorbeeld dienen voor allen, die hunne gedachtenis door den roem hunner daaden poogen te vereeuwigen; doch voornaamelyk voor Koningen, welken de verheevenheid van hunnen staat niet alleenlyk niet toelaat, de zorg voor hun Volk te verlaaten, maar hen ook berispenswaardig maakt, indien zy 't zelve maar flaauw beminnen (*).

Ec-

(*) Wy zien hier in onzen Historieschryver, hoe een Vorst van zynen tyd over het verhaal des Bybels ter deezer plaatze gedacht hebbe. Of wilde hy de Geschiedenis van SAUL bevallig maaken voor *Griekfche* Lezeren? Hy heeft gewis, in deeze wydluftige Lofrede, nog niet genoeg gezegd tot eere dier Koningen en groote Mannen, welke hun leven opofferen ten dienste des Vaderlands. Dan, wy zouden hun of anderen tot zulk eene treflyke daad niet durven aanmoedigen door het voorbeeld van Koning SAUL. Wy zagen hem, in onze voorgaande Aanmerking, verlaagd tot het allerdwaasste bygeloof, een speelbal van bedriegery, een voorwerp van den spot der onwaardigste Menschen! die zyne waardigheid afgelegd, en zo laag was geworden, dat hy een voorwerp van 't medelyden eener Tooveres werdt. Wy durven zelfs hem hier lafhartig noe-

ECCLESIASTES Philologice et Critice illustratus a J. H. VAN DER PALM. Lugd. Bat. apud *P. v. d. Eyk et D. Vygh*, 1784. In octavo m. f. 196 pp.

Het Bybelboek, *Prediker* geheten, uit hoofde van verscheiden opzichten, vele duisterheden hebbende, is daer door, gelyk men weet, aen zeer verschillende uitleggingen onderhevig. Zommigen worden hierdoor wel eens van alle verdere naspooring wederhouden, maer anderen, (zo onderscheiden is der menschen neiging,) vinden even hierin ene aenprikkeling, om hunne krachten te beproeven, en te onderstaen, of ze ook voor zich zelven ene gegronde uitlegging kunnen vervaerdigen, en, hunnes oordeels, gelukkiger dan hunne Voorgangers, ook voor anderen hierin mogen slagen. Onder deze laetste behoort de Heer *van der Palm*; die, ene, zo niet geheel, althans grootlyks nieuwe beschouwing van den inhoud dezes Boeks aenbiedt; met ene Latynsche vertaling, in welke hy die van *Castilio* volgt, zo ver hy met hem kan instemmen, en verder zyne eigene overzetting levert; waerby hy voorts zyne oordeel- en letterkundige aenmerkingen, ter opheldering van enige voorstellen en spreekwyzen, gevoegd heeft. — Voor deze vertaling en aenmerkingen gaet ene Verhandeling, in welke hy, na een verslag van 't duistere dezes Boeks, en van zyn oogmerk in dit Geschrift, handelt, over den inhoud en het bedoelde van den Prediker; over den Schryver en deszelfs benoeming *Prediker*; over den styl en schryftrant; en eindelyk over 't geen men ter zuiveringe van den tegenwoordigen, en ter herstellinge van den ouden of echten Tekst, zo veel 't mogelyk zy, in agt heeft te nemen. — By het doorbladeren dezer Ver-

noemen; daar hy schynt, liever van slaauwhartigheid, dan door de handen der *Philistynen* te willen sterven (1 *Sam.* XXVIII. 23.) en betuigde hy niet (vs. 15.) *Ik ben zeer beangstigd, want de Philistynen krygen tegen my, en* GOD *is van my geweecken*, enz. Zyne eer gedoogde niet, dat hy uit het Leger agterbleef, over het welk anders de wyze en dappere JONATHAN zo goed, als hy, het bevel kon voeren. Dreeven wanhoop en ydele glorie hem met te rug naar de verlaaten banden, toen hy door de spyze versterkt was; niet een regt beldhaftig hart? even gelyk onedele grondbeginsels hem te vooren naar de Tooveres gejaagd hadden.

Verhandelinge, het nagaen der Vertalinge, en het overwegen der Aentekeningen, ontdekt men alomme dat de Heer *van der Palm* dit ſtuk met veel oplettendheid en een welwikkend oordeel bewerkt heeft; des men dit Geſchrift, ſchoon men zyn gevoelen niet mogte toevallen, met genoegen in opmerking zal kunnen némen, en 'er een nuttig gebruik van maken. Wat zyne gedachten wel inzonderheid over den inhoud en het bedoelde van den Prediker betreft, dat hier ene voorname hoofdzaek is, dezelve komen op het volgende uit.

Zo dra men het Boek Prediker inziet, bemerkt men, dat deszelfs inhoud tweeledig is: het eerſte gedeelte handelt over de ydelheid en dwaesheid der menschlyke bedryven; en 't andere behelst uitſtekende leefregels, naer welken men zyn gedrag behoort in te richten. Dit tweeledig doelwit word ons Hoofdſtuk I. vers 2 en 3 voorgeſteld. Het eerſte luid, *Ydelheid der ydelheden 't is alles ydelheid*; waer van de zin is; de menschlyke bedryven zyn gemeenlyk onbezonnen, en ze vinden zich in hunne hoop te leur geſteld. Het tweede word vraagswyze voorgedragen, en is dus te vertolken; *Welke is dan, onder allen arbeid der menſchen, die vruchtbare [arbeid], waer op hy zich onder de Zon*, dat is, zo lang hy leeft, *behoort toe te leggen?* de zin is; waervan heeft de mensch, als het nuttigſte en voortreflykſte, bovenal zyn werk te maken? Het bedoelde van Salomo, (welken onze Schryver ontegenzeggelyk voor den Autheur van dit Boek houd (*),) is, in de eerſte plaetſe te toonen, *dat de meeste bedryven der menſchen ydel zyn*, hun waer geluk niet bewerken; en ten tweede, door 't mededelen van voorſchriften en opmerkingen, te doen zien, *waerop men 't in dit leven voornaemlyk heeft toe te leggen*. De eerſte ſtelling word ontvouwd in de zes eerſte Hoofdſtukken; en in de twee laetſte verzen van het VIde Hoofdſtuk maekt de Prediker een overgang tot het tweede deel, of het voordragen zyner onderrichtingen, waer mede hy vervolgt tot op het einde van zyn Geſchrift, Hoofdſt. XII, 8; zynde het overige v. 9—14 aan te merken, als een by-

(*) In zyne naſpooring hier van toont hy dit opzetlyk, en alles leid hem tot die gedachten, dat Salomo het zelve geſchreven heeft, toen hy reeds bejaerd, en tot inkeer van zyn onbezonnen gedrag gekomen was.

byvoegzel, naestdenkelyk, van een later hand, of ten minſte, zo al van Salomo, als een aenhangzel, dat geen gemeenſchap heeft, met het bedoelde. ——— Rakende dien gemelden overgang Hoofdſt. VI. 11, 12. ſtaet ons hier nog te melden, hoe de Heer *van der Palm* deze verzen vertale, te weten aldus. *Daer derhalve oneindig vele bedryven ydel zyn, wat [nutheid] zal dan eindelyk den menſche vruchtbaer wezen? Want wie weet wat den menſche goed is, gedurende den ganſchen tyd zynes ydelen levens, gelyk een ene voorbygaende ſchaduwe? en wie zal hem daerenboven te kennen geven, wat hem hier namaels zal wedervaren?* Met dit laetſte oogt dan de Prediker, volgens onzen Uitlegger, op den toekomenden ſtaet na dit leven, en men zou het, zyns agtens in vollen nadruk mogen vertolken, *wat hem, na zyn verblyf onder de Zonne, zal wedervaren?*

Rakende het redenbeleid, door Salomo hierin gehouden, merkt de Heer *van der Palm* aen, dat die Vorst, daer hy zelf zo velerleie onderwerpen geſmeed en werkſtellig gemaekt, mitsgaders zo veelvuldige bedryven van andere menſchen naeuwkeurig gade geſlagen had, deze zyne eigen ondervinding tot een grondlag legt, op welken hy hier bewys van zyn eerſte Voorſtel vestigt. Dit werkt hy indiervoege uit, dat hy eerst vele byzondere en wel de aenmerkelykſte bedryven der menſchen voordraegt; waerop hy dan derzelver ydelheid beweert, en die door velerleie redeneringen aenwyst; voegende ook nu en dan daerbevens algemene opgemaekte beſluiten, die op het gehele menschdom toegepast kunnen worden: by voorbeeld, H. HI. 19—22. IV. 2, 3. en dergelyken.

Gevolglyk ſteunt de waerheid of gegrondheid van het beweerde, op de ondervinding van Salomo, en zyn oordeel deswegens. Daer hy nu hier in feilen kon, is het zeker niet te verwonderen, en niet ſtrydig met den Godlyken oorſprong van het Boek, zo hy 'er zomtyds in gefeild hebbe. ——— Hy had tog meest alle deze opmerkingen gemaekt, in een tyd, toen hy van den waren dienst des Heren, en van de Godsvrucht, ten uiterſte vervreemd was. Daer hy nu in dien levenſtaet een aenſchouwer geweest was van, en in verſcheiden opzichten ook daedlyk deel gehad had, in de menschlyke wisſelvalligheden en tegenheden, zo heeft men zich niet te verwonderen, dat hy, door verdriet over zyne moeilyke pogingen, en door de kwelling zyner ziele, zo menigwerf door ene valſche hoop misleid, nu of dan een oordeel over 't een of het

ander geveld heeft, dat verkeerd is, en afwykt van de waerheid; welke inderdaed alleen door een bezadigd gemoed gekend word. Hieraen heeft men dan toe te schryven, die verkeerde redeneringen, welken ons in dit Boek voorkomen: by voorbeeld, H. III. 18——22. IV. 2, 3. VIII. 12——15. IX. 9——10.

„ Voorts had Salomo niet alleen de dwaesheid der menschlyke bedryven gade geslagen, maer hy had tevens opgemerkt, wat, in 't midden van zo groot ene ydelheid van poogingen, het beste ware, wat 'er met de meeste vrucht in 't werk gesteld kon worden. Nadien nu de ontvouwing hiervan het tweede gedeelte dezes Boeks uitmaekt, „ zo heeft men, zegt de Heer *van den Palm*, myns oordeels, dit denkbeeld van des Schryvers redenbeleid te „ vorens."

„ Salomo, namelyk, zich eenigen tyd lang toegelegd „ hebbende, op het onderzoek van 't geen den menschen „ goed is, en dat hem vooral te doen staet, geeft nu, „ oud wordende, verslag van zyne naspooring, en meld „ wat hy daer uit opgemaekt heeft. Hy bericht daer in „ niet alleen, hoe hy geoordeeld hebbe over der menschen, veelal, zeer ydele bedryven; maer geeft te gelyk „ openhartig te kennen, hoe hy zich, door de beschouwing der menschlyke wisselvalligheden en tegenheden, „ toen zyn hart zeer weinig ter Deugd geschikt was, tot „ onvoorzichtige gevolgtrekkingen hebbe laten verlokken. „ Daer benevens had hy gezien, dat zodanig ene levenswyze op Aarde alleen gelukkig genaemd kan worden, „ welke ingericht is, naer de echte regelen der voorzichtigheid. Door ene langduurige ondervinding eindelyk geleerd, wist hy nu voorzeker, dat ene oprechte handhaving van den dienst des Heren, en de betrachting van „ zuivere Godsvrucht, de enige was, die den mensch ter „ genietinge van 't waer geluk leid. En hierom is 't, dat „ hy deze bevelen der Voorzichtigheid en der Godsvrucht, „ om het latere gedeelte zynes Geschrifts te vokrekken, „ voordraegt en aenpryst."

Leerredenen over Jesaia LIII, LIV *en* LV, *door* G. J. NAHUYS, *laatst Hoogleeraar in de Godgel. en Kerkl. Gesch. op 's Lands Hooge Schoole, en Predikant te Leyden. Uitgegeeven door* J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Ph. Dr. Hoogl. in de Godgel. en Kerkl. Gesch. van het Athenæum Illustre en Predikant te Amsterdam. Eerste en Tweede Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1784. *Behalven de Voorreden, 777 bladz. in gr. octavo.*

Eene oordeelkundige en wel doorwerkte verklaring der opgemelde Hoofdstukken, uit de Godsspraken van Jesaïa, is vervat in deze Leerredenen; welker overweging de Hoogleeraar *Nahuys* met nadruk doet dienen, ter versterkinge van het Geloof, en ter opwakkeringe einer gelovige gehoorzaamheid, aan onzen weleer vernederden, maar nu verhoogden, Heiland, overeenkomstig met den inhoud dezer voorzeggingen. Oplettende Bybeloefenaers zullen hier in een ryken voorraad van lering vinden, die hun, in deze en gene byzonderheden, meermaels een nieuw, of althans een duidelyker, licht zal verleenen. Ons eerste oogmerk was, om op een of ander voorbeeld van die natuur stil te staan; dan by nader overweging is 't ons voorgekomen, dat wy onzen Lezeren meerder dienst kunnen doen, met hun het doorloopend verband dezer Godsspraken, naer des Hoogleeraers gedachten, voor te dragen; waeromtrent wy ons in dezen bepalen, tot 's Mans eerste algemeene opgave van het verband der gehele Propheetische Leerreden, mitsgaders der Inleidinge, en voorts van het LIII Hoofdstuk in 't byzonder; waerop wy, in een volgend Stukje, die van het LIV Hoofdstuk zullen mededelen.

„ Deze Leerrede, zegt hy, begint Cap. LI. 17. en loopt tot Cap. LXI; behelzende de lotgevallen der Kerke, in de dagen, die toen nog komen zouden, bijzonder van Jesus Christus, en 't Koningrijk na zijn lijden en verhooging te vestigen, en in de wereld uit te breiden, en de gevolgen en lotgevallen daar van, tot in den afloop der eeuwen.

„ Na een voorbereidende opwekking of inleiding, Cap. LI. 17. en LII. wordt het lijden van den Messias verhaald, als de grondslag van het heil der Kerke Cap. LIII. Straks daarop de uitbreiding der Euangelie-stem onder Joden en Heidenen, Cap. LIV. en LV. Waarop de staat der

der Kerke, gedurende den afloop der volgende eeuwen, geschetst wordt; oneenigheden Cap. LVI; grof verderf met onderdrukking der regtvaardigen Cap. LVII; Gods oordeelen daarover Cap. LVIII en LIX; eindelijk haare luisterrijke herstelling; en de heerlijkheid tot welke God zijne Kerk eens verheffen zal, Cap. LX.

„ Deze gewigtige Leerrede begint dus met eene voorbereidende inleiding tot de aanstaande gewigtige gebeurtenissen. Hij wendt zich tot de Kerk, onder den naam van Jeruzalem, t'zedert een geruimen tijd met vele rampen en onheilen bezogt; en wekt haar op om zig op te rigten, en gereed te houden wegens het aanbreken van heuglijker tijden. Ziet Cap. LI. 17. en 21, 22.

„ Hierop hervat de Propheet zijn aanspraak en opwekking, wegens het aanbreken van Gods Koningrijk, om zig uit de geestelijke en lighaamlijke dienstbaarheid op te rigten, ter aanvaarding der genadegoederen van die nieuwe en geestelijke huishouding, welke door de verschijning van Jesus Christus stond geopenbaard te worden.

„ Hoort hier:

I. De hervatte opwekking tot eenen dienst, den staat der genade en der geestelijke vrijheid overeenkomstig, Cap. LII. 1, 2.

a. Daar was reden toe wegens de aanstaande verlossing, vs. 3.

b. Eene verlossing, die thans zeer dierbaar was, zoo wegens voorige ellenden, gevangenis en slavernij, waaronder zij gezugt had; als nu tegenwoordig, na dat zij daarvan bevrijd was, wegens de geestlooze dienstbaarheid onder onbekwaame heerschers en leidslieden, vs. 4—6.

II. Hierop volgt een uitroep over de voortreffelijkheid der Euangelie-boodschap, en derzelver boodschappers, door welke dit door de Wereld stond uitgebreid te worden.

a. Wij vinden dien uitroep vs. 7, 8.

b. Aangedrongen, door eene opwekking aan de aanvanglijk gestigte Euangelie-kerk, tot blijdschap en lof, over 't aangevangen heil, vs. 9, 10.

III. Hierop wendt zig de Propheet tot de Euangelie-gezanten zelve.

a. Hij moedigt hen aan tot de aanvaarding en voortzetting dier gelukkige onderneming; de prediking van 't Euangelie door de wereld, en de wijze hoe zij daarin verkeeren zouden, en gelukkig voortgaan: zij moesten uitgaan door de wereld; en zig afscheiden van de gemeenschap met

het

het Joodsche volk, dat in hun ongeloof en onboetvaardigheid bleef volharden, vs. 11, 12.

b. En vermeldt daarop den grondslag van dit alles, gelegen in de openbaaring van den Messias, Vaders knegt, die door zijne verhooging, na een bitter lijden en allerdiepste vernedering, den grond zou leggen tot dat heerlijk Genaderijk, in de wereld der heidenen. Dit wordt kort, maar nadrukkelijk, gemeld, vs. 13 —— 15.

„ Ziet daar de voorbereidende Inleiding dezer gewigtige Leerrede; —— een inleiding, die langs een eigenaartige schakel den Propheet tot de hoofdzaak overbrengt; want dit laatste, in de drie laatste versen, is eigenlijk de stof der volgende rede in het LIII en volgende Cap. tot LX. ingesloten.

A. Aangaande den Messias, de verdorvenheid van zijn gelaat, en daarop volgende verhooging; dit nadrukkelijke en zeer verhevene, Cap. LIII.

B. En de stichting en uitbreiding der Kerk des N. T. op dezen grondslag, met derzelver verdere lotgevallen, Cap. LIV. en volgende.

„ Wy bepalen ons nu tot dit LIII Cap.

I. Hier komt eerst voor: de Apostelschaar, de dienaars en verkondigers van 't Euangelie, klagende over de geringe vrugt hunner prediking, onder 't meerder en aanzienlijkste deel van hun eigen volk, de Joodsche natie, vs. 1.

II. Daarop verschijnt de schaar der bekeerde Joden, en beantwoordt deze klagte, verklarende den voornaamsten steen des aanstoots, en de reden van dat ongeloof, ontleend uit den nedrigen en veragten staat van den Messias, en 't verkeerd oordeel daarover, dat ook zij zelven weleer zoo ondervonden hadden, voor hunne bekeering, en de oorzaak geweest was ook van hun ongeloof.

„ Waaromtrend zij,

A. Historischer wijze, zijnen nedrigen staat voorstellen, zoo als zij dien in hunnen ongeloovigen toestand aanmerkten, en zoo als dezelve, schoon tegen reden, oorzaak was van hun ongeloof, vs. 2, 3.

B. Maar dan toonen zij, hoe zij nu, na dat hunne oogen verlicht waren, en zij de ware redenen van die vernedering en dat lijden inzagen, dat beschouwden en daarover dagten.

„ Bij welke gelegenheid zij,

1. De ware oorzaak van zijn bitter lijden, en 't heer-

heerlijk oogmerk daarin, en hoe hun geloof daaromtrent verkeerde, duidelijk verklaren, vs. 4, 5, 6, 7.

2. Vervolgens maken zij melding, zoo van eenige omſtandigheden in, als van de heerlijke gevolgen van dat lijden, waaruit het bleek, dat hij, ook in dezen allerverdruktſten ſtaat, het voorwerp was van Gods zonderlinge zorg en liefde, vs. 8, 9, 10.

„ Welk alles.

3. Verzegeld en beſloten wordt in de laatſte verſen; in welke God zelve ſprekende voorkomt, ter beveſtiging der voorgaande belijdenis, en vertooning der heerlijke en heilrijke vrugten, van deeze diepe vernedering en dit bitter borglijden zijns Zoons.

„ Ziet daar het beloop der zaken in dit hoofdſtuk, welks beſchrijving van zeer veel gewigt is. God wist wat een ergernis het kruis geven zou; hoe 't ſchandelijk en bitter lijden van den Meſſias, welks ware redenen, buiten Gods openbaring, door niemand zouden kunnen begrepen worden, een groote hinderpaal voor het geloof in den Meſſias zijn zou; daarom behaagde het Gods Geest dit gedenkſtuk, aan zijne Kerk, tuſſchen de 7 en 800 jaaren eer het gebeuren zou, reeds te overhandigen, waarin de bijzonderheden van dat lijden, en de ware oorzaken van hetzelve, zoo duidelijk verklaard worden; dat, indien het kwam, elk die het lighaam met deze ſchilderije vergeleek, (zoo maar de ſleutel der kennis in de Prophetiſche ſchriften niet verloren raakte,) hem daaruit zou moeten kennen, de ergernis zou moeten worden weggenomen; en alle volken tot het einde der wereld, uit vergelijking dezer klare voorzegging, wier weerga men nergens aantreft, met derzelver vervulling, ten allen tijde zouden bevestigd en verſterkt worden, en blijven in hun geloof in J. C."

Verſcheidene gewigtige bedenkingen voorgeſteld aan den Heere P. VAN HEMERT, *wegens het nederleggen zyner bediening als Predikant, en zyn uitgang uit de Gemeenſchap der Gereformeerde Kerk; en van wegens verſcheidene zyner gezegdens in zynen Brief, geſchreeven aan de Eerwaardige Claſſis van Rhenen en Wyk, door* M. PANNEBAKKER. *Te Delft, by* J. de Groot, Pz. 1785. *In gr. octavo*, 179 *bladz.*

Het kon niet wel anders zyn, of de gewigtige ſtap van den Heer *van Hemert*, met het nederleggen zyner Ampts-

Ampts-bedieninge, moest by velen merkelyk opziens maken; en 't was dus wel te wachten, dat het den enen of anderen nopen zoude, om hem deswegens door een Geschrift in openbaren druk te onderhouden. Aen deze verwachting beantwoord reeds het hier bovengenoemde Stukje, opgesteld, by wyze van een Brief aen dien Heer, om hem, zo 't mogelyk ware; tot nadenken en voorts tot inkeer te brengen. —— Veelal zyn Schriften van die natuur met een geest van bitterheid geschreven; doch hierover is de Schryver van dezen Brief niet te beschuldigen. Hy komt ons in denzelven voor, als een welmenend mensch, die niet onervaren is in de geschilsleer, de leer van Nederlands Kerk yverig voorstaet, dien 't smert dat de Heer *van Hemert* hier toe gekomen zy, en die gaerne alles zou aenwenden, wat in zyn vermogen is, om hem te doen wederkeeren. Ten dien einde tracht hy hem onder 't oog te brengen, zo de gevolgen van zynen gedanen stap, als de verkeerdheid zyner tegenwoordige denkwyze over de Leere der waerheid; waerin hy de gevoelens van den Heer *van Hemert* tegengaet, onder het verdedigen der Kerkleere. —— Men mag des dit Geschrift aenzien als ene welmenende pooging; maer men moet zich enigzins verwonderen, dat de Schryver zich zo uitvoerig ophoudt, met de geschilsleere; daer hy, niets nieuws ten dezen opzichte bybrengende, volgens zyn eigen oordeel, een overtolligen arbeid verricht. Zo toch spreekt hy, nopens dit stuk, in 't voorste van zynen Brief, daer hy te kennen geeft, dat het geenszins zyn oogmerk zy, de gevoelens door dien Heer thans aengenomen, opzetlyk te wederleggen.

„ Dit scheen my toe, zegt hy, geheel en al onnoodig te zyn; nademaal ik, en, uit de korte Memorie, door uwe aan den Kerkenraad, der Hervormde Gemeente te *Wyk* by *Duurstede*, overhandigd, op den 1 van Juny 1784. en uit den Brief, aan de Eerw. Clasis van Rhenen en Wyk (*), niet anders zien kan, of uwe brengt geene nieuwe gevoelens, en dus ook geene nieuwe bezwaaren teegen de Leer der Gereformeerde voor den dag; maar hebt slegts aangenoomen (en zoo ook misschien overgenoomen,) dezelve gevoelens van andere, welke buiten de Gereformeerde Kerk zyn, en daarom ook teegen de Leere der

(*) Beide deze door den Heer *van Hemert* ingeleverde Stukken zyn geheel voor dit Geschrift geplaetst.

der Gereformeerden, dezelve bezwaaren inbrengd, die 'er zoo dikwils teegen ingebragt zyn; en welke door u aangenoomene gevoelens, ik meene, dat op verſcheidene tyden, op verſcheidene wyzen, door onderſcheidene bekwaame, geleerde en Godvrugtige mannen, zoodaanig klaar en bondig wederlegd zyn, met volkoomene oplosſinge, der teegen de Leere der Gereformeerden ingebragte grieven; dat men door deeze weederlegging maar weederom hetzelve zoude moeten zeggen, dat reeds zoo meenigmaalen en zoo bondig en gegrond gezegd is; het welke te doen, derhalven niet anders zoude zyn, dan eenen ten eenemaalen overtolligen arbeid.

Chemiſche Oefeningen, voor de Beminnaars der Scheikunst in 't algemeen, en de Apothekers in 't byzonder: door P. J. KASTELEYN, *Apotheker en Chimist te Amſterdam, en Lid van het Prov. Utrechtſche Genootſ. 1ſte Stukje. Te Amſterdam, by* A. J. van Toll, 1784. *In gr. octavo*, 88 *bladz.*

Het oogmerk van den Heer *Kasteleyn*, by de uitgaave van dit Werkje, om naamentlyk de nutte beoefening der Scheikunst te bevorderen, is niet alleen zeer pryswaardig, maar verdient ook met recht in ons Land, waar de Scheikunst byna tot een handwerk is geworden, alle mogelyke aanmoediging. Onze Schryver heeft zig reeds lange als een kundig en ervaaren Scheikundige gekentekend, en wy twyfelen ook geenzints, of de wyze, op welke de onderwerpen, in dit Stukje voorkomende, behandeld worden, zal de goedkeuring van des kundigen wegdraagen. —— Wy zullen ons dierhalven alleen maar vergenoegen, om onzen Leezer den Inhoud daarvan mede te deelen. —— Het plan, 't welk zig de kundige Schryver hierby heeft voorgeſteld, is, om van tyd tot tyd, een en ander zyner Scheikundige Bewerkingen, welke hem gewigtig genoeg ſchynen om onder 't oog zyner Landgenooten te brengen, mede te deelen, en vervolgens de nieuwſte ontdekkingen en verbeteringen in de Chimie, die door de beste Scheikundigen zyn opgegeeven, ten algemeenen nutte voor te draagen. —— Hy begint met eene *Beſchouwing over het Liquor anodynus mineralis Hoffmanni*, en de *Oleum Vini*: de overweeging, zegt hy, dat men in verſcheiden Apotheeken zo veele verſchillende ſoorten van *Liquores* aantreft,

op

op wiet uitwerking, ten opzigte van eene bepaalde hoeveelheid, zig den Geneesheer zeer onzeker kan vertrouwen, heeft my op de gedachten gebragt, of 'er geen middel ware uit te denken, waardoor men in alle Apotheeken een volkomen gelyk *Liquor* zoude kunnen vinden, dat, in alle zinnelyke proeven, volſtrekt een en het zelfde ware? —— Ten dien einde geeft ons de Schryver eene volledige Beſchryving van de Beſtanddeelen des *Alcohols Vini*, en van het *Oleum Vitrioli*, en toont zo wel uit de *Syntheſis* als *Analyſis*, dat het *Oleum Vini*, voor de Baſis van den *Liquor Anodynus* moet gehouden worden; dat het *Oleum Vini* en het *Liquor* alleen *gradu* verſchillen: en dat de ontbinding van één once *Oleum Vini*, in drie oncen *Alcohol*, een *Liquor Anodynus* daarſtellen, dat in allen opzigte aan de vereischten voldoet. —— By eene nauwkeurige overweeging omtrent dit onderwerp, is ons eene aanmerking te binnen gekomen, die wy gaarne, door den Heer *Kasteleyn*, wenschten opgelost te zien. Zy betreft die ſtelling, dat, namentlyk het *Acidum Vitriolicum* alleen als een werktuig in de bereiding van het *Liquor* moet beſchouwd worden, en geenzints als een inmengzel, als een beſtanddeel van het *Liquor*, of de *Oleum Vini* zelf, en dus het *Acidum Vitrioli* in de bewerking niets anders doet, dan het *Oleum Vini eſſentiale* af te ſcheiden. —— Het is ons, onder verbetering, altoos voorgekomen, dat by de afſcheiding van het *Oleum Vini*, altoos een gedeelte van dat zuur in het *Oleum Vini* gevonden word, 't welk men tot afſcheiding gebezigd heeft, en wel om de volgende redenen.

Voor eerst. Men kan by ieder *Oleum Vini* den reuk van het zuur ontdekken, 't welk men tot afſcheiding gebezigd heeft: vooral wanneer men hetzelve tot lugt ontbind, en als een inflammabele lugt ontflamme. Ten tweeden. Wanneer men *Oleum Vini* door *Acidum Nitri* afſcheiden wil, moet vooraf het *Acidum Nitri* met water verdund worden. Ten derden. Verkrygt men in zommige bewerkingen, by voorbeeld, by de *Salpeter Naphtha*, eene hoeveelheid zuivere *Naphtha*, die aan gewigt met de gebezigde hoeveelheid *Alcohol* gelyk ſtaat. Ten vierden, kan men, volgens *Wiegleb*, uit de *Naphtha* dat zuur afſcheiden, 't welk men ter bereiding gebezigd heeft; en eindelyk laaten zig de geneeskundige krachten gantsch alleen uit het *Oleum Vini* niet zo gemakkelyk verklaaren. — De authoriteit van eenen *Gmelin*, *Wiegleb*, *Weigol*, *Hagen*, *Leonhardi*, *Bergman*, en andere Scheikundigen, ſchynt dit ons gevoelen te beves-

ti-

tigen. —— Doch deeze onze Bedenking hebben wy alleen met dat oogmerk hier voorgedraagen, om ze door onzen kundigen Schryver opgelost te zien.

Het beredeneerd voorschrift, ter bereiding van het *Sal de Seignette*, door den Heer *Kasteleyn* opgegeeven, verdient naagevolgd te worden, en draagt kentekenen eener grondige kennis in de Scheikunde. De Misfive aan den Heer *Voegen van Engelen*, M. D., over de bereiding van den *Tartarus Emeticus*, zal veelen onzer Leezeren uit de Jaarboeken reeds bekend zyn.

Hierop volgt eene *Misfive aan den Heere* * * *, *over de bereiding van het Eau de Luce*, die met veel oordeel is geschreeven, en eene allereenvoudigste manier, ter bereiding van dit zo beroemd, en niet zelden zeer vervalscht, vogt, aan de hand geeft. —— Daar zig zommigen niet ontzien, om verscheiden natuurlyke Lichaamen, welke in de Chimie en Geneeskunst gebruikt worden, zo wel als veele Chimische præparatien, te vervalschen, zo is het volstrekt noodig, dat Geneesheeren en Scheikundigen de middelen kennen, waar door men zodanige onverantwoordelyke vervalschingen kan ontdekken. Onze Schryver verdient dierhalven opentlyk dank, wanneer hy ons van tyd tot tyd met zodanige middelen tragt bekend te maaken. — De voorbeelden, welke hy thans bybrengt, en de middelen, ter beproeving, welke hy aan de hand geeft, zyn zo wel voor den Geneesheer, als voor den Scheikundigen, van niet weinig belang. Het zyn, namentlyk, de beproeving van den *Mercurius Vivus*; van den *Mercurius Sublimatus Corrosivus*, *Mercurius Dulcis*; *Cinnabaris Mercurii*, en de *Præcipitatus Ruber* en *Albus*. — Vervolgens van den *Sulphur Auratum Antimonii*: het *Sal Succinum*, de *Resina Jalappæ*, en de *Magnesia Alba*. —— Onder de Chimische bewerkingen voor de Œconomie, Fabrieken en Trafieken, komen zeer nuttige en weetenswaardige zaaken voor. —— Onder de nieuwste ontdekkingen en verbeteringen in de Chimie, zyn 'er, verscheiden, die der bekendmaaking dubbel waardig zyn, voor de zodanigen die met de nieuwere Scheikundige Schriften niet bekend zyn. —— Wy hoopen dat de Heer *Kasteleyn* deze begonnen taak verder zal vervolgen, en houden ons verzekerd, dat hy daar door veel goeds zal bewerken, en by zyne Kunstgenooten achting verwerven.

Verhandeling over de Galkoortſen, en derzelver ſchynbaare zwakheden, gelyk die in den Jaare 1782 *en* 1783, *in het Roomſche Meisjes-Weeshuis te Amſterdam, geheerscht, en door den Heer* C. H. *à* ROY *beſchreeven zyn, onder den naam van kwaadaartige Zinkingkoorts. Door* E. KRUMPELMAN, M. D. *Te Amſterdam, by* H. Gartman, 1785, *in gr. octavo*, 59 *bladz.*

Een ten uiterſten onbeſchreiden zogenaamd Tegenſchrift tegen eene Waarneeming over dat Onderwerp, van den Heer *à Roy*, M. D; geplaatst in de Verhandelingen van het Geneesk. Genootſchap, onder de Zinſpreuk: *Servandis Civibus*, IXde Deel.

Wy zyn met den Heer *Krumpelman* perſoonlyk niet bekend; maar, uit het ſchryven van dit Stukje en een voorgaand (*), kunnen wy ons geen gunſtig denkbeeld vormen van 's Mans bekwaamheid en geestgeſteltenis. Zyn Ed. zal zich, door zulk een trant van ſchryven, weinig geacht maaken by zyne Konstgenooten; en ook even weinig lof behaalen by weldenkenden. —— Wy twyfelen dus geen oogenblik, of de Heer *à Roy* zal zyn eigen waarde te wel kennen, om op dit Geſchrift te antwoorden: *Aquila non captat muscas.*

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* Vde D. bl. 524.

Inleiding tot de kennisſe der Natuurlyke Wysbegeerte, door J. ESDRÉ, *A. L. M. Ph. Dr. en Lid van het Utrechtſche Provinciaale genoótſchap van Kunſten en Weetenſchappen. Met Plaaten. Derde Deel. Te Leiden, by* F. de Does, Pz. 1784. *In gr. octavo*, 348 *bladz.*

Aan de ontvouwinge der wyze, op welke beweeging in een lichaam ontſtaan kan, in 't tweede Deel afgehandeld, begt nu de Heer *Esdré*, in dit derde, eene verklaaring van de Leer der kragten van bewoogen lichaamen. Hieromtrent komt eerstlyk in overweeging, hoe de kragten in bewogen lichaamen door uitwendige beweegende oorzaaken ontſtaan, en weder vernietigd kunnen worden, door eene enkele drukking of perſing. Vervolgens vestigt zich de oplettendheid op den aart en de berekening der zogenaamde Doode en Leevendige Kragten; by wel-

welke gelegenheid de Onderwyzer een beknopt berigt geeft, van het verſchil, wegens de berekening der kragten, onder de Wysgeeren ontſtaan; waaromtrent hy zig voor het zogenaamde Nieuwe Gevoelen verklaart, met aanwyzing van deszelfs gegrondheid. Hierop ſtond hy over te gaan, tot het beſchouwen van de wetten der beweeginge van botzende lichaamen; dan gemerkt zulks eene kennis vereischt van de verſchillende geſteldheid der lichaamen ten deezen opzigte, zo verledigt hy zig vooraf tot eene ontvouwing van de daartoe betrekkelyke kundigheden. Zulks doet hem afzonderlyk handelen van den aart der veerkragtige vaste lichaamen in 't algemeen, en die der Snaaren in 't byzonder; als mede tot eene verklaaring van de veerkragt der platte Veeren, en andere veerige Stofklompen, nevens derzelver uitwerking op botzende lichaamen. Dus den weg gebaand hebbende tot het voordraagen van de Leer der Botzinge, handelt hy, na eene voorafgaande opheldering van de botzing in 't algemeen, eerst over de botzing van lichaamen zonder veerkragt, en dan over die van veerkragtige lichaamen; waarmede dit derde Deel beſlooten wordt. —— De Heer *Esdré* houdt zich beſtendig aan zyne allengskens opheldernde en ligt bevatbaare manier van onderwyzen, die wy in 't voorige deezer Inleidinge alreeds bemerkt hebben, en ook in dit gedeelte beſpeuren. Men neeme, tot een voorbeeld hiervan, de manier op welke hy zynen Leerling duidelyk doet begrypen, wat men door *doode* en *levende kragten* verſtaa, en hoe men derzelver werkingen hebbe te onderſcheiden. Het geſprek van den Meester deswegens vangt dus aan.

„ *Meester.* Een vermogen, 't welk op een lichaam drukt, zal het zelve of in beweeging doen komen; of het gedrukte zal onveranderlyk zyne plaats blyven behouden.

„ Het laatſte heeft men, by voorb. wanneer een Gewigt op een Grondſteun, eene Tafel, Pylaar of iets anders ſtaat. —— Het zelve zal door zyne zwaartekracht het grondſteun nederdrukken, en aldus eenige kracht al drukkende daarop doen, alſchoon het gedrukte niet in beweeging kome.

„ *Leerling.* Het is onbetwistbaar, dat het Gewigt eenige kracht op deszelfs grondſteun, ſchoon het laatſte onbeweeglyk blyve, uitoeffend: want zulks ontkend wordende, zou men tevens de zwaartekracht van het Gewigt moeten ontkennen, het geen ongerymd is.

„ *M.* Dus ziet gy, dat een drukkend vermogen, niet tegenſtaande het gedrukte lichaam onbeweeglyk blyve, egter kan gezegd worden eene pooging of kracht te oeffenen. —— Een voorbeeld van het eerſte geval, (namenlyk wanneer het gedrukt lichaam in beweeging raakt,) ziet men in een werkend vermogen, 't welk, tegen een beletzel drukkende, het zelve doet bewegen, terwyl het vermogen, tegen dat lichaam persſende, aangevoegd blyft, en met het zelve vereenigd voortgaat.

„ *L.* Men kan dit beſpeuren in een Slede, Schuit enz. welke door een Mensch of Paard word voortgeduuwd. —— Het drukkend vermogen veroorzaakt in de Slede eene beweeging, terwyl het zelve met het laatstgenoemde vereenigd voortgaat.

„ *M.* Soortgelyke werking heeft men ook in het gewigt, 't welk aan den arm van een Balans hangende denzelven nedertrekt, —— het persſend vermogen word te gelyk met het gedrukt lichaam, namenlyk de arm van de Balans bewogen. —— In beide bygebragte en verklaarde gevallen heb ik u willen doen opmerken, eene zekere kracht, welke door de drukking van het werkend vermogen op het gedrukte lichaam geoeffend word; het zy het gedrukte beweege, het zy het zelve onbeweeglyk blyve: —— wyders, dat, in het een zo wel als in het ander geval, het krachtoeffenend vermogen onbeweeglyk kan worden aangemerkt.

„ *L.* Gy vergist u. —— In het voorbeeld van de Slede of van de Balans is het werkend vermogen in beweeging.

„ *M.* Geenzins in opzigt tot het gedrukte lichaam; want het zelve blyft al drukkende daar mede vereenigd: —— Weshalven de zaak in dit oogpunt beſchouwende, kan men veilig ſtellen, dat het werkend vermogen, 't welk de Slede voort beweegd, even zo wel onbeweeglyk blyft, als een Standbeeld, zyn grondſteun drukkende, in rust ſtaat.

„ *L.* Ik heb 'er niets tegen, wanneer men de zaak op deze wyze beſchouwd.

„ *M.* Ik heb derhalven overtuigend betoogd, dat in beide genoemde gevallen het krachtoeffenend vermogen onveranderlyk zyne bewekkelyke plaats blyft behouden. —— De kracht, welke op het lydelyk of gedrukt lichaam beſteed word, is van dat ſoort, 't welk men eigenlyk *Doodekracht*, of, (zo anderen willen,) *Drukkende* of *Persſende kracht* noemd. —— Dat is: „ Eene *Doo-*

„ *de*

„ *de kracht* is eigenlyk die kracht, welke, door een druk-
„ kend of persſend vermogen, al drukkende geoeffend
„ word, zonder dat het vermogen zyne betrekkelyke
„ plaats veranderd." —— Anders gezegd: „ eene
„ *Doode kracht* is niets anders dan eene enkele persſing
„ of drukking van een zeker werkend vermogen." ——
Want gelykerwys eene persſing nimmer geſchieden kan, ten waare het werkend vermogen altoos gevoegd blyve tegens het gedrukt lichaam, alzo ook kan eene Doode kracht niet werkzaam zyn, ten zy het krachtoeffenend vermogen zich gevoegd houde tegen het beletzel of lichaam, waarop de kracht beſteed word.

„ *L.* Ik bezeer uit de gegevene beſchryving, dat eene Doode kracht zich openbaard in een lichaam, 't welk eene pooging doet, om zich te bewegen, niettegenſtaande het zelve wegens de wederkeerige werking van het Beletzel, in eenen ſtaat van rust blyft: —— of zo het zelve in beweeging komt, dan geſchied zulks nimmer, ten waare het zelve tevens met het gedrukt lichaam voort bewege.

„ *M.* Men heeft aan dit ſoort van kracht om verſcheide redenen den naam gegeven van *Doode kracht*. —— In de eerſte plaats, om dat dezelve geoeffend word zonder eenige merkelyke beweeging van het krachtoeffenend vermogen: want de werkzaamheid van een op den grond drukkend Gewigt, of van iemand welke een belade Slede voortduwd, geſchied immers, (gelyk wy gezien hebben,) zonder dat het werkend vermogen, ten opzichte van het lydelyk lichaam, eenige beweeging kan gezegd worden te hebben.

„ In de tweede plaats bedient men zich van deze benaming, om dat de kracht en de wederſtand, dat is, de werking en de wederwerking elkander onderling vernietigen. —— De kracht van het vermogen word door den wederſtand als het waare, gedood; —— zulks moet men niet alleen verſtaan, wanneer twee persſende vermogens met even groote kracht werken, maar ook van twee brigelyke vermogens. —— By voorbeeld, by aldien aan ieder arm van een Balans één pond Gewigt hangd, drukken zy beiden met even groote kracht hunne ophangpunt, en maken dus een *Evenwigt*. —— De kracht van het eene gewigt vernietigd of dood de kracht van het ander. —— Maar zo het een 2 en het ander één pond weegd, zal 'er ook eene vernietiging van kracht (ſchoon geen Evenwigt) plaats hebben: want, nademaal 'er geene persſing is,

zonder eene gelyke tegenperssing, zal een pond kracht, of perssing van het een, een pond kracht van het ander vernietigen, terwyl het overig pond kracht van het ander Gewigt besteed word, om de arm van de Balans, en de hier aan hangende gewigten in beweging te doen komen.

„ In de derde plaats noemt men het beschreven soort van kracht *Doode kracht*, in tegenoverstelling en ter onderscheidinge van de zogenaamde *Levendige Krachten*. Zulks zal ik u doen zien uit eene breedere ontvouwinge van laatstgenoemde krachten, tot welke ik nu overga.

„ Door *Levendige krachten* verstaat men de krachten, „ waarmede bewogen lichamen werken, wanneer zy in hunne beweeging een beletzel ontmoeten.

„ Tot dit soort van kracht kan men al het volgende betrekken, namenlyk: de kracht, waarmede een voortgeschoten Kogel aanvalt, en botst tegens een Muur, Boom of eenig ander beletzel, ——— Wyders de kracht, waarmede een vry vallend lichaam op een grondvlak nederkomt en het zelve stoot, ——— Eindelyk de kracht waarmede een Hamer of Heiblok, opgeligd, en weder aan zichzelve overgelaaten wordende, na het einde van zynen val, op den Paal botst.

„ *L.* Eene levendige kracht is derhalven de kracht, welke een in beweeging gebragt lichaam op een wederstaand-biedend Beletzel uitvoerd.

„ *M.* Niet anders. ——— Sommige Natuurkundigen noemen dezelve ook wel, om die reden, *krachten van vry bewogen lichamen*. Dat zy wezenlyk van de *Doode krachten*, of enkele persende vermogens in opzicht tot hare gewrogten onderscheiden zyn, zal ik u met sprekende bewyzen onder het oog brengen; en (zo ik vertrouw) hier van overtuigen. ——— Neem, by voorb. een Spyker, zet denzelven vast met zyn punt in een Plank, en plaats dan op deszelfs kop een zeker gewigt van 10 ponden; de kracht, waarmede de Spyker in dit geval gedrukt zal worden, is...

„ *L.* Van het soort, 't welk men *Doode Kracht* noemd, ingevolge uwe voorige beschryvinge.

„ *M.* Recht zo, ——— Neem anders een anderen Spyker van dezelfde grootte en op gelyke wyze in denzelfden Plank vastgesteld, Neem vervolgens een Hamer van 10 ponden zwaarte; — ligt, en laat denzelven wederom eenige reizen op den kop van dien Spyker nedervallen. ——— Het gevolg hiervan zal zyn, dat de Spyker, na verloop van

maar

maar weinige oogenblikken, geheel in den Plank zal gedreven worden. —— Maar zal zulks ook waar zyn omtrend den eerstgenoemden Spyker; welke, volgens het gegevene, door een gewigt van 10 ponden slegts gedrukt word? —— Geenzins; al wierd het gewigt van tien ponden zelfs veelmaal vermeerderd, als het getal der herhaalde slagen, welke vereischt word, om den anderen Spyker geheel in den Plank te dryven.

„ *L.* De ondervinding leerd dit onderscheid ten allerklaarsten. By aldien men den Spyker, door de enkele drukking van een gewigt in denzelfden tyd zo diep wilde indrukken als met den slag van een Hamer geschieden kan, zoude men vergeefsche poogingen doen, ten waare het Gewigt tot eene buitenglyke grootte vermeerderd wierd.

„ *M.* Zelfs zoudt gy hebben kunnen zeggen, tot eene oneindige grootte. —— Dan hoe ook dat Gewigt moge zyn, het is onwedersprekelyk waar, dat 'er een wezenlyk onderscheid is tusschen de kracht van een drukkend gewigt, en die van een gelyk, maar tevens vry bewogen lichaam.

„ Eene Levendige overtreft eene Doode kracht of enkele persling oneindigmaal; invoege de kleinste kracht van „ een vry bewogen lichaam, met betrekking tot hare „ uitwerking, de grootste drukking, of de grootste Doode kracht, te boven gaat; dat is, beide die krachten „ zyn met elkander onvergelykbaar."

„ Ik zal de waarheid hiervan bewyzen.

„ Eene Doode kracht van zeker oneindig groot vermogen, tegen een onbeweeglyk beletzel geoeffend wordende, zal dat beletzel nimmer voor haar vermogen kunnen doen wyken; en in zo verre moet die kracht als niets worden aangemerkt. —— De daaglykfche ondervinding daarvan leerd aan eenen opmerkzamen, dat 'er geen wederstand zy, welke niet door de herhaalde kracht van zeker vry bewogen lichaam, (schoon die kracht nog zo gering zy,) eindelyk zal kunnen worden overwonnen. Een voorbeeld zal myn gezegde opheldren. —— Een steene klomp zal door herhaalde drukkingen van één, of meer druppelen water, nimmer kunnen worden uitgeholt, veel minder doorboord.

„ *L.* Die zulks wilde ontkennen, zoud iet stellen, 't welk tegen alle ondervinding en gezonde reden stryd.

„ *M.* Desniettegenstaande, bevind men egter dat een steen, onder een Gat of Waterpyp gelegen, door de gedu-

duurige nederdruiping der waterdruppelen in korten tyd kan worden uitgehold, ja zelfs doorboord. —— Dit leverd ons een voorbeeld op van eene Levendige kracht, welke op zich zelve, met betrekking tot den wederstand, of de aantrekkingskracht, waarmede de steendeelen onderling samenhangen, als oneindig klein kan aangemerkt worden. —— Deze kracht nu, hoe klein ook, is egter in staat by geduurige herhaaling uitgeoefend, na verloop van eenigen tyd, dien oneindigen grooten wederstand te overwinnen, dat is, den Steen uit te hollen, of te doorboren. —— Sommigen hebben ten onrecht de oorzaak van deze uithollinge, niet aan de kracht van den val der druppen, maar aan den slag, of staat, welken dezelve door hunnen val op den steen doen, willen toeeigenen, en drukken zich deswegens dus uit:

Gutta cavat lapidem, non vi, sed ictis cadendo.

Dat is:

Een Waterdrup hold eenen Steen niet uit door zyne kracht, maar door den stoot van zynen val.

Een zeggen, 't welk eene tegenstrydigheid in zich behelsd; want de slag of stoot is een gevolg van den val, welke weder een gevolg van de zwaarekracht is, aan welke de geheele snelheid, beweeging, en dus ook de kracht, waar mede het bewogen lichaam werkt, zynen oorsprong verschuldigd is."

De Leermeester, hiermede een genoegzaam denkbeeld der twee gemelde soorten van krachten gegeeven hebbende, handelt voorts over derzelver berekening; waaromtrent wy, om dit Artykel niet te uitvoerig te maaken, alleen het volgende zullen melden.

Men maakte voorheen geen onderscheid tusschen Leevendige en Doode krachten; en) bekende dezelven zonder onderscheid; tot dat LEIBNITS daar in een misslag ontdekte. Hy zag maahlyk, dat men noodwendig onderscheid moest maaken tusschen kracht en kracht; dewyl de kracht kan drukkende vermogens geheel onderscheiden is van die, welke een vrybewoogen lichaam kan uitoefenen. —— De eerste noemde hy *Doode* en de laatste *Levendige krachten*.

2), Dat de *Doode krachten* moesten worden berekend, even als de Hoeveelheid van beweeging, dat is, als *de*

„*Klomp*

„ *Klomp vermenigvuldigd met de snelheid.* — Maar „ dat de *levendige* of ingedrukte krachten, een grooter „ gewrogt kunnende doen, ook daarom behoorden te wor„ den geschat, door *het Gewigt* of *den Klomp te verme„ nigvuldigen met het vierkant der snelheid.*" — In 't eerste geval werkt een lichaam, ter zwaarte van 2 ponden, en ter snelheid van 4 graaden, met eene kracht van 2 maal 4 gelyk 8; en in 't laatste geval zal 't werken met eene kracht, gelyk aan 2 maal 4 maal 4, gelyk 32.

Vaderlandsch Geschied-, Aardryks-, Geslagt- en Staatkundig Woordenboek, opgesteld door den Uitgever. Twaalfde Deel. Te Amsteldam, by J. Kok en Zoon, 1788. *In gr. octavo*, 308 *bladz.*

Dit Werk, op den ouden voet voortgaande, blyft bestendig een nuttig Woordenboek, met opzigt tot de voornaamste byzonderheden van ons Vaderland; waaruit men gereedlyk de vereischte onderrigting nopens het een of ander Artykel kan erlangen; nadien de Opsteller zig beyvligt, om het hoofdzaaklyke van de geloofwaardige Schryvers deswegens aangetekend hebben, by een te verzamelen; terwyl hy tevens de plaatzen aanwyst, alwaar men in hunne Schriften het bygebragte of een uitvoeriger verslag kan vinden. — Tot een byzonder staal uit dit Deel zullen wy den Leezer hier voordragen, het geen ons in deezen, uit de naauwkeurige opmerkingen van den Heer *van de Wall* (*), opgegeeven wordt, wegens het aantal der verdronken Dorpen, by het bekende onderloopen van de Zuidhollandsche Waard in den jaare 1421. — Volgens het gewoone verhaal zouden 'er, in dien Waard, toen twee en zeventig Dorpen onder 't water bedolven, en vervolgens meer dan twintig onder het zelve begraaven gebleeven zyn. Dan deeze begrooting heeft geene genoegzaame zekerheid; en 't is vry waarschynlyk, dat dezelve hieruit ontstaan is, dat 'er in alle de op dien tyd ingebroken Waarden, buiten den ongelukkigen Zuidhollandschen Waard, met denzelven te zamen, zo veele Dorpen zyn ondergeloopen. 't Is althans bekend dat de Schryvers, ... in

(*) Zie *P. v. d. Wall*, Handvesten enz. van Dordrecht, bl. 471, 472.

in 't opgeeven van 't getal der Dorpen, verschillen, 't welk hier aanleiding geeft tot een nader onderzoek.

Laat ons, dus vangt het aan, zien, wat 'er gezegd word ten aanzien van de 72 weggespoelde Dorpen, en wat 'er zy van het verschil der Schryvers daaromtrent. Het versje, staande op de buitenzyde van de Spuipoort (*), en het opschrift, dat weleer op de Zuidzijde van de Tooren van de groote Kerk pleeg te staan (†), pleiten sterk voor de echtheid van dat gevoelen; veele, ja zelfs de meeste Historieschrijvers stemmen daar mede overeen, doch 'er zyn 'er die slegts van zestien Dorpen gewag maaken. Nicolaas de Clemangis, Geheimschrijver van Paus Benedictus den XIII, spreekt in eenen brief, twee jaaren daarna geschreeven, zelfs maar van tien dorpen. Pontanus, acht gevende op den omtrek der overstroomde Landen, heeft reeds eenige agterdogt gehad, omtrend de waarheid van het algemeen gevoelen. Hij meende daarom, dat men deeze dorpen, gelijk hij zig uitdrukt, voor buurschappen houden moest. En zeeker, als men in aanschouw neemt de uitgestrektheid van de waterplas, zijnde volgends zijne opgaaf slechts vier Duitsche mijlen lang en twee breed, zoo is het bijkans ongeloofelijk, dat zulk een kleine omtrek Lands een aantal van twee en zeventig Dorpen in zig zou bevat hebben; ten ware men stellen wilde dat dezelve niet allen in de Zuidhollandsche Waard geleegen waren, en wie kan afkeerig van die gedachten zyn? De zo evenaangehaalde aantekening aan de Tooren spreekt alleen van *Villæ continuæ Dordraco*, en het versje, dat Boxhorn opgeeft, stemt daarmede overeen, zeggende:

Tweeenseventich dorp en sijnder Met sneller spoet,
Ontrent DordreCht ondergegaan door de hooCte des VLoet.

Opmerklijk is 't daarenboven, dat de oudste Nederland-

(*) Dit versje luidt, volgens de opgave van *van de Wall*, bl. 130 aldus.

't Land en Water dat men hier ziet, waren 72 Prochien na Kronijks bediet.
Geinundeert door 't water krachtig, in 't jaer 1421 waerachtig.

(†) Dit opschrift geeft zyn Ed. bl. 471 dus op:

ANN. XPI. CIↃCCCCXXI NOVEMBRIS XVIII. SUBMERSÆ FUERUNT; LXXII VILLÆ CONTINUÆ DORDRACO.

landsche Kronijkschrijvers, die het naast aan dien tijd leefden, gelijk Veldenaer en de Schrijver van 't *Goudsche Kronijkje*, Beka en Ægidius de Roja, hieromtrent niets bepaalen. Het versje aan de Spuipoort is ook van geen genoegzaam gezag, om de waarheid van dit gevoelen te wettigen. Men weet dat die Poort eerst in 1609 is opgemaakt. En gesteld dat dit versje bevorens op de oude Poort mogt gestaan hebben, gelyk men uit de stijl en schrijfwijze zou mogen vermoeden, wijst echter de inhoud, onzes inziens, duidelijk uit, dat het een geruimen tijd na het ongeval eerst gemaakt is. De Digter beroept zig niet alleen op het getuigenis der Kronijken, maar hij spreekt tevens van Land, dat voor de Spuipoort gezien werd. Daarna, volgends overgebleven berigten, sommige verdronken Landen niet eerder, dan tusschen het jaar 1550 en 1560, begonden op te koomen, en men, tot dien tijd toe, aan de Spui- en Buikenspoorten, met gelaaden Schepen, uit Braband pleeg af en aan te vaaren, zo spreekt het van zelfs, dat de maaker van dat voorsz. vers niet eerder, dan toen men Land en Water te gelijk zien konde, geleefd heeft. En voor zo ver de aantekening aan de Tooren betreft, daarop kan men zig ook niet gerustelijk verlaaten. Indien (zegt de Heer *van de Wall*) het ons had mogen gebeuren, om dat met eigen oogen te beschouwen, zouden wij mooglijk in staat geweest zijn, om, uit den vorm en gedaante der Letteren, omtrend haare oudheid eenige waarschijnlijke gissinge te kunnen maaken. Zo wij echter niet geheel mis tasten, is het van laater tijd. Het blijkt (zegt zijn WelEd. verder) van elders, dat een soortgelijk opschrift, wel eer gestaan hebbende op de Noordzijde van de Tooren, bevestigt dat deze Tooren, in het jaar 1457, door eenen hevigen brand, zeer beschadigd is geworden; zo dat al het houtwerk daarvan niet alleen verbrandde, maar zelfs de klokken er uit nedervielen. Het is dus waarschijnlijk, dat die opschriften er naderhand zijn opgezet. Er worden echter schrijvers gevonden, die in de vijftiende en zestiende Eeuw bloeiden, welke van twee en zeventig Dorpen gewag maaken, als onder anderen de schrijver van het *Magnum Chronicon Belgicum* (*), en *Chrijsostomus Neapolitanus*, die in het jaar 1514 dezen water-

(*) Dees leefde, volgens de aantekening van *van de Wall*, in 't jaar 1458, gelijk B. STRUVIUS *in Præfat.* T. III. *Scriptorum* PISTORII reeds heeft aangetoond.

terplaats zelfs bevaaren heeft, stemt daarook mede overeen: *Reigersberg*,) wiens *Chronijk van Zeeland* 1551 het ligt zag, hangt daar ook zijn zegel aan. Om dan de verschillende gevoelens van die alle te vereffenen, komt het ons waarschijnlijk voor, dat zij, die, van twee en zeventig Dorpen gewag maaken, alleen eene overstrooming bedoelen; en dat zij, die van minder Dorpen spreeken, eene geheele wegspoeling of verwoesting beoogen. Zeer waarschijnlijk is het, dat 'er *twee en zeventig* Dorpen, in de nabuurschap van Dordrecht, door het water, in den eersten aanval zijn ondergevloeid; doch zo, dat 'er slegts *zestien*, of daaromtrend, geheel en al, door de wateren zijn verzwolgen geworden, terwijl de overigen allengs, ja zelfs kort daarna, het hoofd weder boven staken. Men behoeft dus de namen der vernietigde Dorpen, zo door *van der Eijk* als door *Boxhorn* opgegeeven, maar na te gaan, en als dan zal men zien, dat het getal op verre na geen twee en zeventig haalen kan. Hebbende de eerste 'er niet meer dan *één en twintig*, die na zijn zeggen zijn ondergebleven, en nog heeft hij, om dat getal te vergrooten, Dorpen daarbij gebragt, die in de *Rijderwaard*, zo als *Oost* en *West Barendrecht*, als ook *Carnisse*, en geenzints in de Zuidhollandsche Waard gelegen waren. Daarenboven word, bij denzelven schrijver onder anderen gesteld *Sprang* in 's *Gravenmoer*, daar het uit een brief van den zesden April des jaars 1422 blijkbaar is, dat deeze het gemeene land, in poogingen om de *Zuidhollandsche Waard* te herdijken te hulp gekomen zijn. Zij waren derhalven alleen beschadigd, en geenzints geheel verzwolgen. Kort na de inbraak heeft men middelen beraamd, om dezen *Waard* te doen herdijken. Dordrecht, als daarin ten hoogste betrokken, wendde ijverige poogingen aan. Eene reeks van Handvesten en Brieven bevestigt zulks ten klaarste. Dan, of de inhaaligheid van sommige Rentmeesters, die de penningen, tot herdijking uitgelegd, niet ter goeder trouw gebruikten, (*R. Snoij* schijnt van dit oordeel te zijn;) dan of de binnelandsche oorlogen, de oorzaak geweest zijn, dat het geheele land niet beverscht heeft kunnen worden, zo *Wagenaar* van oordeel is, valt moeilijk te beslissen. Mooglijk hielp het een het ander."

Hi-

Historie der Admissie in de Ridderschap van Overyssel, van Jr. JOHAN DERK VAN DER CAPELLEN, *Heer van den Pol, Appeltern, Altforst, Hagen, enz. door* FR. ADR. VAN DER KEMP. *Te Leyden, by* L. Herdingh, 1785. *Behalven het Voorwerk, 245 bladz. in gr. octavo.*

Zints het jaar 1779, toen de Heer *v. d. Kemp* beloofde deeze Historie te zullen vervaardigen, hebben de welmeenenden in den Lande na de volvoering hier van verlangd, als het geschiktste middel om de lasterzugt, die nog al steeds den nooit volpreezen *van der Capellen* een haatlyken blaam aanwreef, den vuilen mond te stoeren. Zyne vyanden naamlyk, hoe verstomd anders, daar 't gansche gedrag van dien loflyken Voorstander van Nederlands Vryheid zo onwederleglyk tot zyne eer strekte, zogten hem nog by aanhoudendheid verdagt te doen blyven van *ondankbaarheid* jegens Z. D. H.; terwyl ze beweerden, „ dat „ zyn Hoogwelg. door den veelvermogenden invloed van „ Z. D. H., als Stadhouder van *Overyssel*, tegens de con„ stitutie der Provincie, in die Ridderschap was ingedron„ gen." Ter wederlegginge hier van was niets geschikter dan eene echte opgave van 't voorgevallene by die Admissie; als waar uit het tegendeel ten klaarste moest blyken: gewigtige reden hebben de uitvoering hier van eenigen tyd opgehouden; doch thans is dezelve voltrokken en word in dit Geschrift gemeen gemaakt. Een Geschrift, waar van de Opsteller, des Ridders Boezemvriend, met het hoogste regt, aldus mag spreeken. „ Uit dit mijn beknopt geschied„ verhaal, uit de Registers getrokken, zal een elk kunnen „ blijken, dat deze voortreffelijke Man tot de *Admissie* in „ de Ridderschap van *Overijssel* volkomen was gerechtigd; „ en na dit betoog, zal elk Nederlander, die belang stelt „ in het handhaven van de zaake der deugd en gerechtig„ heid; die niet onverschillig is omtrent de Vrijheid van „ zijn VADERLAND, omtrent het mishandelen en beledigen „ zijner Hooge Vertegenwoordigers, het mij dank weeten, „ dat ik den Edelen VAN DER CAPELLEN van *ondankbaar„ heid* vrij gepleit, èn dien VADER DES VADERLANDS tegen „ de hoonende beschuldigingen van Z. D. H. WILLEM V., „ als of Hij de *eerste oorzaek en aenstooker was van alle de „ tegenwoordige troubles, en het Hoofd van eene Partije in „ de Republiek, die het Stadhouderlyk Huis zogt over „ hoop te werpen, hebbe verdedigd.*"

Ter

Ter uitvoeringe hiervan gaat vooraf een berigt van 's Mans adelyke afkomst, met melding veeler zyner braave Voorouderen en Bloedverwanten, die den Lande groote dienſten bewezen hebben; zynde de Autheur tevens gedagtig aan de naamen dier uitmuntende Mannen, uit dit Doorlugtig Geſlacht, waarop Neêrlands Volk nog heden mag roemen. De melding van dit Geſlacht geeft hem aanleiding tot het gewaagen van veeler voortreflyke bedryven, die den Lande nuttig waren, en hun ter eere ſtrekten. „ Dit afgehandeld zynde komt de Heer *van der Kemp* bepaalder tot zyne Hoofdperſoonaadje *Johan Derk* Baron *van der Capellen*, geboren den 2 Nov. 1741, te Thiel in Gelderland, en den 4 Juny 1766 gehuwd met de Overyſſelſche Freule *Hillegonda Anna Bentink*. „ Door zijne geboorte, „ door zyne echtverbintenis met eene Overyſſelſche Freule, door het bezit van alle de vereisten, welke het Reglement op de *Admiſſie* der Edelen van een vreemd Jonker vordert, en het verkregen *Declaratoir* van wegens „ de Ridderſchap der Graeffchap Zutphen van *reciproque* „ *admiſſie*, was, zegt onze Schryver, zijn Hoog Welg. tot „ de zitting in de Ridderſchap van Overijſſel gerechtigd:" en hy meldt ons verder, hoe zyn Hoog Welg. zig, overeenkomſtig daar mede in den jaare 1770 aangaf, om van de Havenzate den *Bredenhorst* in de Ridderſchap van *Overyſſel* verſchreeven te worden. Hierop geeft hy voorts een naauwkeurig achtervolgend verſlag van 't voorgevallene by die gelegenheid; 't welk, (na veel tegenſtribbelens door de meerderheid der Heeren van de Ridderſchap,) op de deciſie van Z. D. H., die den 22 October 1770, in een brief aan den Heer Droste van Twenthe, reeds verklaard had, *dat Hij de zaek van den Heer* VAN DER CAPELLEN juste *vond, en dat zijn Hoog Welg. dierhalven* BEHOORDE *in de Ridderſchap geadmitteerd te worden*, ten voordeele van zyn Hoog Welg. eindigde. Hy werd naamlyk, op den 20 Oct. 1772, van den *Bredenhorst* geadmitteerd, en nam ook, na het doen des gewoonen Eeds, zitting in de Vergadering van Ridderſchap en Steden. ——— „ Ziet daer dan," zegt de Heer *van der Kemp*, op het afloopen van dit verhaal, „ Ziet „ daer dan den Heere *J. D. v. d. Capellen* in de Ridder„ ſchap van *Overijſſel* beſchreven. Nu houde ik mij verze„ kerd, zal het geenen ſterveling meer gelukken te bewij„ zen; dat de Heer *van de Pol* wegens die admiſſie, uit „ hoofde eener ontvangene gunſte, aan Z. D. H. dank„ baerheid zoude zijn verſchuldigd; uit hoofde dat elk on-

„ zij-

„ zijdige zal moeten erkennen, dat Z. D. H, in de zaek
„ van dien Edelman, niets minder konde gedaen hebben,
„ toen deze aen Hoogstdenzelven ter definitie en decisie
„ was opgedragen, zonder zich aen onrechtvaerdigheid
„ schuldig te maeken en zijnen plicht als Stadhouder te
„ vergeten." —— Wat wyders de gronden betreft, op welken zyn Hoog Welg., schoon een *vreemd* en wel oorspronglyk een Zutphens Edelman, zynen eisch op de verschryving in de *Overysselsche* Ridderschap kon vestigen, deezen zyn beknoptelyk vervat in deszelfs eerste Deductie, ten fine van admissie, aan Ridderschap en Steden, met een bygevoegd Request overgegeeven, welke onze Schryver, nevens de verdere daar toe behoorende Papieren, in de Bylagen geplaatst heeft.

Aan dit geschiedverhaal, strekkende grootlyks ter afwendinge van 't denkbeeld, dat zyn Hoog Welg. schuldig zou zyn aan ondankbaarheid, om dat hy, niet zo zeer naar regt, als wel ter gunste van Z. D. H., in de Ridderschap van Overysfel verschreeven was, hegt de Heer *v. d. Kemp* verder eene verdeediging van zynen Vriend, tegen de beschuldiging van ondankbaarheid, gegrond op het verwyt, dat zyn Hoog Welg. benevens de Heer VAN DE MARSCH, *de aanstookers der tegenwoordige troubles, en de Hoofden eener Party in de Republiek zouden zyn, die het Stadhouderlyke Huis over hoop zogten te werpen.* —— Ter wederlegginge hiervan strekt eene ontvouwing van 's Mans character, en een beknopt berigt van zyne bedryven, welk een en ander door etlyke Bylaagen opgehelderd en bevestigd word. Dit alles doet ons de ongegrondheid deezer beschuldiginge zo handtastlyk zien, dat de Heer *v. d. Kemp* dit zyn Geschrift, in vertrouwen op zyne goede zaak, aldus eindige.

„ Nu zal Z. D. H. WILLEM de V., zonder mij eenige
„ bitsheid of onbescheidenheid te last te kunnen leggen,
„ mijn overleeden Vriend, niet langer van *ondankbaarheid* beschuldigen, of hem een *Oorzaek en Aenstooker der tegenwoordige troubles* kunnen noemen."

„ Ik heb VAN DER CAPELLEN van den Hem aengewreven
„ blaem volkomen gezuiverd, en zelvs, hoe zeer zulks in
„ geenen deele mijn hoofddoel ware, aen Zijne Hoogheid,
„ die, volgens zijne betuiging (*), zo kiesch en gevoelig

„ is

„ (*) Ik hebbe het oog op de uitdrukkingen van Z. H. in
„ deszelvs adres aen H. H. M. gemaekt den 1 Nov. 1784, dat

„ hij

„ is omtrent zijn eere, die nimmer de magt ontving om
„ zijnen Medeburger van deszelvs goeden naam te beroven,
„ aenleiding gegeven, om nu nog recht te doen aen CA-
„ PELLEN's zeldzaeme verdiensten —— verdiensten, door
„ welke zijne zwakheden uitgewischt, zijne gebreken,
„ welke hij nimmer wenschte te verbloemen, rijkelijk ge-
„ boet werden —— verdiensten! eindelijk, zo uitmun-
„ tende, dat de ieverigste Republikainschgezinde, die met
„ mij der groote voordeelen, welke de wel bepaelde Stad-
„ houderlijke bediening (*) voor ons Gemeenebest kan
„ hebben, kundig is, oprechtelijk zouden wenschen alle de
„ averechtsche bedrijven van WILLEM den I. tot WILLEM
„ den V., met een diep stilzwijgen te kunnen bedekken,
„ indien deze, met die zelvde belanghooze Vaderlandsliefde
„ der VAN DER CAPELLENS, vereenigd geweest waren
„ in Dezen of Genen uit het Doorluchtig Huis van ORANGE."

„ hij meende zich niet te moeten stooren aen valsche en nadee-
„ lige gerugten, zo lang zij bleven in generale termen, en
„ zonder eenig fait te specificeeren; maar toen zonder bewin-
„ peling eene stellige misdaed Z. H. ten laste gelegd werdt,
„ achtte hij het noodig, dat de valschheid van zulk eene im-
„ putatie der Natie kenbaer gemaekt werdt. Leidsch Courant,
„ 8 Nov. 1784."

„ (*) Lezenswaerdig is het geen wij bij de kundige Opstel-
„ lers van een Vaderlandsch Werk vinden, *Grondw. Herst. van*
„ *het Staetswezen*, I. D. IV. St. bl. 245 en volgg. bij *J. Allart*,
„ te Amsterdam; en dan zal men niet langer het bekende van
„ Cicero *Nactus es ex perditis* &c. op den Stadhouder met grond
„ kunnen toepassen. CICERO in CAT. I. 10."

J. J. BJÖRNSTÄHL's *Reize door Europa en het Oosten, benevens* NORBERG's *Brieven uit Italien en Konstantinopel. Zesde Deel. Te Utrecht, by* G. van den Brink Jansz. *en te Amsterdam, by* de Wed. Esveld *en* Holtrop, 1784. *Behalven het Voorberigt en den Bladwyser 400 bladz. in gr. octavo.*

Björnstählz laatste reis in Turkye en Griekenland, op welke die Reiziger, na het doorwandelen veeler Landen, zyne laatste rustplaats vond te *Salonichi*, alwaar hy den 12den van Hooimaand des jaars 1779 overleed, is in dit deel vervat. Men heeft 'er bygevoegd, de Brieven van den Hoogleeraar *Matthias Norberg*, behelzende een verslag zyner opmerkingen in Frankryk; in Italie, en wel byzonder in Turkye. Deeze Brieven zo van de hand des eersten als van die des laatsten Schryvers, le-

ve-

veren ons op nieuw een aantal van merkwaardige berigten, bovenal van zulke byzonderheden, die de landſtreeken en de inwooners van Turkye en Griekenland betreffen. Eene verkeering van den Hoogleeraar *Norberg*, met een Maronieter Abt was dien, door den Koning van Zweeden, benoemden Reisgezel van den Heer *Björnſtåhl*, van zeer veel dienst, om eene gegronde kennis te verkrygen van de leevenswyze der Oosterlingen in 't algemeen, en van 't geen de *Sabeërs*, ook wel *Galileërs* geheeten, of zogenaamde *Johanniter-Christenen*, in 't byzonder aangaat; uit welken hoofde wy hier deswegens eene breedvoerige onderrigting erlangen. Van éénen deezer Brieven, raakende die Godsdienſtige Gezinte, hebben wy reeds by eene andere gelegenheid gewag gemaakt (*), en 't zal derhalve, daar ons de verdere Brieven over dit onderwerp nu in handen komen, niet ongepast zyn, dat wy op de hier voorts medegedeelde berigten nog wat ſtaan blyven. Wy zullen ze egter niet allen plaatzen, om dat ze, als gaande over hunne geheele leevenswyze, in dit geval te uitgebreid zyn; maar ons voornaamlyk bepaalen tot die berigten, die ons hunnen Godsdienst leeren kennen.

Raakende de oude Schriften hunner Geloofsleere, wordt ons hier gemeld, dat dezelven, by gelegenheid eener vervolginge, waardoor ze uit *Galilea* verdreeven zyn, door hunne vervolgers verbrand zyn geworden; weshalven deeze Galileërs toen zy te *Elmarkab* kwamen, alle hunne boeken verlooren hadden. „ Maar, (dus luidt voorts het verhaal,) eenige ouden van hunne leeraars vernieuwden dezelven uit hun geheugen: op die wyze zyn hunne nieuwe boeken uit de asch der ouden te voorſchyn gekomen; en dezen zyn thans hunne geloofsleer. Hunne oude verbrande boeken waren niet door JOANNES den Doper zelven opgeſteld, maar, volgens de verzekering der Galileërs, door zyne leerlingen, en zulken, die hem gezien en gekend hadden. Dezen ſchreven zyne levensgeſchiedenis. De inhoud van dezelve handelt van zyne geboorte, doop, regtvaerdigheid, gebeden, predikatien, eten en klederen. En deze levensbeſchrijving is naderhand, tot op de gemelde vervolging, met nieuwe opheldering en en bijvoegzels aanzienlijk vermeerderd, en altijd als de eenige regte weg tot een gelukkig leven voor en na den dood gevolgd. De geloofsgrond der Galileërs is, dat JOANNES de dooper door God in de waereld gezonden is, om met den levenden doop der Jordaan tot vergeving der zonde te doopen, en van de regtvaerdigheid in den naam des lichts en des woords te prediken. Zij lochenen niet, dat de Meſſias 'er geweest is, maar bekennen dat

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* IV. D. bl. 467: alwaar we ook aangetekend hebben, dat, volgens den Hoogleeraar *Michaëlis*, de rechte naam deezer Gezindheid die van *Sabiers* of eigenlyk *Zabeërs*. is.

dat de Mesfias de zoon van MARIA is, doch zij geloven niet, dat hij de zoon van GOD, maar alleen van één der profeeten, en MARIA zijne moeder, op dezelfde wijze als alle andere vrouwen, is. Zij geloven dus, dat de Mesfias gekomen is, en verwagten hem niet gelijk de Jooden. Dienvolgens zijn de Galileërs eene middenfekte tusfchen de Jooden en Christenen."

Gelyk deeze gezindheid haar geloof tot de leer van Joannes den Dooper bepaalt, zo zyn ook derzelver plegtige feesten tot hem betrekkelyk; van de voornaamften dier feesten wordt in deezen verflag gegeeven; doch wy zullen ons, kortheidshalve, flegts tot het algemeene berigt deswegens bepaalen. „ Zij hebben, volgens dit verdere berigt, kerken, zonder eenige cieraadien; men vind 'er niets anders in dan ftroomatten op op den vloer, vlakke fteenen om in de bid-uuren op te leunen, een vat met water gevuld tot gebruik bij den doop, en een altaar onder een boog, alwaar een ftoel voor den priester, en eene laage tafel met honig en fpringhaanen ftaat. De Galileërs fteken op hunne feestdagen in elk huis eene dunne kaars aan, dragen dezelve in de hand, of op het hoofd, naar de kerk, gaan nevens den priester driemaal, danzende en zingende, rondom eene tafel midden in de kerk, die met honig en fpringhaanen voorzien is, en voor welke zy zig ten laatfte verfcheide maalen buigen, en met luide ftemme roepen: „ Lief- „ de door onzen vader JOANNES den doper, Heer, hoor ons, „ verlos ons van alle onze vijanden, en verdelg allen, die „ tegen ons opftaan; gij, regtvaerdige regter, vergeef ons on- „ ze zonden, en verlicht ons verftand, op dat het licht des „ geloofs en der waarheid over ons lichte, amen." Tot befluit word dan zo wel, als bij andere godsdienftige gelegenheden, honig en fpringhaanen aan alle aanwezenden en afwezenden uitgedeeld. Na het eindigen van den godsdienst worden alle de kaerzen aan den opzigter der kerkgoederen gegeven, en naderhand tot gebruik deels der kerk, deels der armen, welken zonder licht in de hand daar komen, befteed. Men moet opmerken, dat zonder kaerzen honig en fpringhaanen geen godsdienst gehouden wordt. De Galileërs vieren twee dagen in de week, den donderdag en vrijdag, beiden zijn bij hen even heilig, en op elken houden zij twee bid-uuren, het eene tegen zonne opgang, het andere tegen zonne ondergang. ——— Als de priester predikt, dat gewoonlijk eens in de maand gefchiedt; fprekende inzonderheid van het licht van het woord, van den doop van Joannes en deszelfs levend water, heeft hij eenen langen, wijden mantel van kameelenvel, aan, eene hooge muts, insgelijks van kameelenvel, op het hoofd, en eenen ftaf in de hand. Onder het prediken word de kerkdeur gefloten gehouden, en buiten zelfs met eene wagt bezet, om paerden, ezels, fchaapen, geiten en ander vee af te keren, ten einde dezelve niet in de kerk zouden komen, en de

de aandagt ſtoren. Gedurende de predikatie laten zij ook geene kinderen, het zij jongens of meisjes, toe, in de kerk te komen: den eerſten word dit eerst, als zij vijftien, den anderen, als zij twintig jaaren oud zijn, verboorloofd. Allen horen de leerrede met veel eerbied en aandagt aan, zommigen ſtaande, anderen zittende, doch allen met gebukten hoofde en kruiswijze op de borst gelegde handen; elk heeft zijnen bijbel voor zig; men begrijpt dat de priester, welke predikt, ook niet zonder bijbel is. Deze predikt, zonder te lezen, of een ſchets te gebruiken, in de Arabiſche taal, om voor elk verſtaanbaar te wezen; maar de bewijsplaatzen leest hij uit zijnen bijbel voor, en haalt ze aan in de Galileſche taal, welke alleen de geleerden verſtaan. De ongeleerden verſtaan weinig meer, dan het geen hunne gewoone kerkgebeden bevatten. De predikatie duurt omtrent een uur: onder dezelve ontſtaat niet zelden eene woordenwisſeling tuſſchen den prediker en zulken onder zijne toehoorders, die in de Galileſche taal ervaren zijn. Als de eerſte eene bewijsplaats uit zijnen bijbel verkeerdlijk aanhaalt, vallen dezen hem in de reden en zeggen; dat ſtaat 'er op die wijze niet geſchreeven. En zo beginnen zij met elkander te redentwisten. De eene zegt: bij JOANNES en zijnen doop, het is waar, het geen ik zeg. De anderen brengen 'er tegen in bij JOANNES en zijnen doop, het is niet waar het geen gij zegt; uwe lezing is eene ſchrijffeil, en dat kan van de onze niet gezegd worden, welke allen met elkander overeenſtemmen; het kan ook wezen, dat uw boek met de onzen overeenkomt, maar dat gij verkeerd ziet: gij hebt maar twee oogen, doch wij hebben 'er veelen. De priester komt dan van zijnen predikſtoel af, ziet hunne boeken, en zij zien het zijne naar. Zomwijlen ontſtaan 'er zelfs drie partijen. Het gebeurt dikwils dat de prediker op deze wijze genoodzaakt word, geduurende zijne predikatie, meer dan eens van zijnen predikſtoel te klimmen, menigmaal duurt het verſchil ook langer, dan de predikatie zelve; egter geſchiedt dit altijd zonder geweldige driften, maar met eene welvoeglijkheid, die de plaats en het onderwerp vereiſchen."

Voorts verleent men ons hier een verſlag van hunne zeden, leevenswijze en veele byzondere godsdienſtige en burgerlyke inſtellingen; waarvan wy hier nog maar alleenlyk hunne gewoonte van 't begraaven der dooden enz. zullen bybrengen.

„ Zij begraven, verhaalt men ons, hunne doden des nagts. Zij leggen den overledenen op eene tafel, trekken hem de klederen uit, en brengen het water nevens zeer welriekende zeep aan. Als dan waſchen zij hem van het hoofd tot de voeten met het water, waarop hij zorgvuldig afgedroogd, en met de zeep berookt word: daarna trekken zij hem zijne klederen weer aan, en leggen hem in eene langwerpige plankenkist, wanneer hij door vier perſoonen ten grave gedragen

word. De priesters gaan voor het lijk uit, met eenen rok van kameelenvel, die op de voeten hangt, en eene hooge muts, insgelijks van kameelenvel, op het hoofd. Allen, die het lijk volgen, hebben bloemen in de hand, welken zij op het lijk werpen, als het in het graf gelaten is. De graven der Sabeërs zijn wel gebouwd, boven de aarde van ſteen, en van binnen wit gepleisterd. Zij leggen den overledenen op eene matras, een hoofdkusſen en een wit laken neder, zo dat hij daar ligt even als iemand, die ſlaapt. Naast hem leggen zij twee broodkoeken, eenen witten en eenen zwarten, den eerſten aan zijne regter, den anderen aan zijne linkerhand. Op dezelfde wijze zetten zij ook twee kruiken naast hem, eene glazen met rein water aan de regter, en eene aarden met onrein water aan de linkerhand. Daarop zegt de priester tot den doden: zie, hier hebt gij alles, wat gij nodig hebt; als de goede engel bij u komt, moet gij hem van dit versch wit brood en dit rein water geven, maar als de kwaade engel bij u komt, moet gij hem van dit hard zwart brood en dit onrein water geven. Verder leggen zij in het graf geld in een doekje gewonden, meer of minder, naar dat de nabeſtaanden van den overledenen meer of minder bemiddeld zijn. De Sabeërs geloven dat hun lichaam in ſtof verandert, maar de ziel vroeger of laater met een ander lichaam geboren word, en verblijden zig meer op den ſterfdag, dan op den bruiloftdag, wijl zij menen, dat zij in het andere leven gelukkiger dan in dit worden. Zij geloven ook vastlijk, dat de ziel in den dood het geheugen van alles verliest, uitgezonderd het graf, waarin het lichaam nevens het geld gelegd is. Als zij derhalven voor de tweede reis in de waereld komen, gaan zij naar het graf, om het geld te krijgen, het welk zij in de andere waereld tot haare benodiging gebruiken. Van het uur des doods tot op den negenden dag leggen zij de klederen en den turbant des overledenen op een paerd, en trekken zo door het ganſche dorp. Alle zijne nabeſtaanden en vrienden volgen dit paerd na, werpen witte neusdoeken, in dewelken men genaaide bloemen ziet, in de lugt, en zeggen GÖRGÖS of IBRAHIM, of zo als hij anders mag heten, is niet dood, maar komt, als het Gods behaagt, andermaal zegepralend weêr bij ons in de waereld; gij, zee van goedheid zijt van ons gevonden; gij heer van genade laat hem nog gevonden worden, mijnen nabeſtaanden. Op den derden dag na zijn overlijden rigten zij een groot gastmaal aan, voor allen, die hem ten grave geleid hebben, welken zomwijlen een getal van twee of driehonderd uitmaken. Zij zetten eene zeer groote tafel zonder voet of ſchraagen op den grond, ook zonder tafelkleed, ſchotels, borden, lepels en meſſen. Borden en ſchotels worden daartegen ook op den blooten grond gezet. Hun eten beſtaat dan in gekookte ſchapen, doch die geheel gelaten worden, zo

dat

dat 'er niets van afgeſneden is, gelijk ook in een geregt van vleeschſoep en rijst toebereid, nevens gekookt of gebraden mengzel van rijst en vleesch. Dit zijn hunne geregten, en verder niets dan brood. Zij eten met de handen, zonder lepels en meſſen. Als zij van de tafel opſtaan, zeggen zij allen uit éénen mond: GOD geeve hem ons in vrede weder. Daarop vegen zij na den maaltijd, ter eere van den overledenen, met hunne handen, zonder dezelven gewaſchen te hebben, het aangezigt en den baard af, dit doen zij in het ſterfhuis. Daarna gaan de priesters, door alle de overigen verzeld, naar het graf, de priesters dragen dan groote ſchotels vol honig en ſpringhaanen op het hoofd. Gedurende dezen omgang en bij het graf deelt elk naar zijne omſtandigheden aalmoesſen uit onder de armen. Maar binnen in het graf geven de priesters elk der aanwezenden honig en ſpringhaanen, als eene heilige offerhande; waarop zij eenen lofzang in de Oudſyriſche taal, ter eere van de ziel des overledenen, beginnen te zingen."

J. D. MICHAËLIS, *Oosterſche en Uitlegkundige Bibliotheek. Twintigſte Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht, by* J. C. ten Bosch, 1784. *In gr. octavo*, 149 *bladz.*

Liefhebbers van Taal- en Oudheidkunde, en naſpoorers der Oosterſche Geleerdheid, vinden in dit Deel weder, naar gewoonte, eene groote verſcheidenheid van aanmerkingen, door den Hoogleeraar *Michaëlis* deswegens bygebragt, in zyn verſlag van uitgekomen Geſchriften, en hem toegezonden berigten, die dit onderwerp betreffen. 'Er komen ons onder anderen twee Stukken in voor, die de *Sabeërs* of *Zabiërs* raken, van welken wy zo even gewag gemaakt hebben. 't welk ons noopt om daarvan nog iets te melden. De Heer *Niebuhr* naamlyk had in een Brief, aan den uitgeever van het Duitſche Muſeum, eenige bedenkingen geopperd, tegens het verhaal van den Hoogleeraar *Norberg*, uit den mond van *Germano Conti*, wegens deeze Secte. De Hoogleeraar *Michaëlis*, van deezen Brief gewag maakende, lost die bedenkingen eenigermaate op, en geeft te kennen, dat hy niet twyfelt, of de Hoogleeraar *Norberg* zou desaangaande nog wel meerder licht kunnen geeven. Ter verkryginge hiervan zond hy het door hem geſchreeven dien Hoogleeraar toe, en 't gelukte hem, nog voor de afgiſte van dit Deel, een antwoord te bekomen, 't welk zyne oplosſingen bevestigde, van welk antwoord hy dan ook nog in deezen het daartoe behoorende uittrekzel plaatst. De Hoogleeraar *Norberg* verzekert ons hier, dat men zig op het verhaal van *Germano Conti* volkomen kan verlaaten, daar ook andere Maroniten, te Conſtantinopelen hun verblyf hou-

dende, het zelve bevestigen. Zyn Europisch klinkende naam, zegt hy, is geene rede om hem te verdenken, als had hy zig valschlijk zijne waardigheid onder de Maroniten aangematigd. Hij is naamlijk in der daad te Aleppo gebooren, maar van Europiſche Ouders; zyn Vader was van Roomſche, zyne Moeder van Franſche afkomst, maar beide Maroniten en ſpraken Arabisch, waarom dan ook *Germano Conti* beide het Italiaansch en Fransch niet dan ſlegt ſpreekt en uitſpreekt. In zyne jeugd zonden zyne Ouders hem naar den Libanon, om het Syrisch te leeren, en daar is hy 25 jaaren gebleeven: hier op zond hem de Patriarch van Antiochien tot zaaken naar Rome, van waar hy ook Frankryk en Spanje bezogt, en toen te rug kwam. Hy reisde ten tweeden maal naar Rome, kwam te Napels, was daar Arabiſche Tolk, en bleef 'er vyf jaaren, keerende toen naar zyn Vaderland te rug. Voorts is hy te Conſtantinopolen, zo by de Maroniten als by anderen, in zyn character en waardigheid, als Vicaris van den Patriarch van Antiochie, bekend en erkend. —— Ook vervalt de aanmerking van *Niebuhr*, als ware *Merkab*, by gebrek van water, geen geſchikte plaats voor deeze Secte; daar *Merkab* hier niet zo zeer aanduidt die vesting op den hoogen berg, als wel het omliggend oord, dat van dit Bergſlot zyn naam heeft, en ryk is in beeken en kleine rivieren: ook ontſpringt 'er, zelfs uit den Berg *Merkab*, eene ſterke beek. —— En wat eindelyk de bedenking aangaat, dat *Conti* deeze Secte met de *Naſſairers*, van welken *Niebuhr* in dien oord had hooren ſpreeken, verwisſeld zou hebben, 't is hiermede zo gelegen, dat men veel eer te denken hebbe, dat zy, uit wier berigten *Niebuhr* ſpreekt, de aanhangers deezer Secte *Naſſairers* genoemd zullen hebben. Het blykt althans dat de *Zabiërs* zig, in hunne eigen boeken, ook *Nazareërs* of *Naſſareërs* noemen; welke benaaming, ontleend zynde van de Stad *Nazareth*, zo veel zeggende als *Nazarethaanen*, juist *Galilea* als het Vaderland van deeze Secte kenbaar maakt. —— De Hoogleeraar *Michaëlis* merkt ter dier gelegenheid nog aan, dat, daar *Nasran* een *Christen* betekent, zulks voorts wel aanleiding gegeeven kan hebben, om de benaaming van *Nazareër* ook in dien zin te verſtaan; waar uit dan wyders wel voortgeſprooten kan zyn de tegenwoordige benaaming van *St. Jans Christenen*, die hun zeker ten onregte gegeeven wordt, aangezien zy niet onder de Christenen behooren. „ Dus ſchynt, zegt hy, *Nazareër* eene „ drievoudige betekenis te hebben: (1.) *Christen*, dus ge„ meenlyk in het Arabisch. (2.) Eene zekere *Secte van Joods„ ſche Christenen*, die in de Kerkgeſchiedenis voorkomt. En „ (3.) *Zabiërs* of *Leerlingen van Johannes*. En misſchien zyn „ deeze betekenisſen ſomtyds van zulken, die iets van de *Na„ zareners* verhaalden, verwisſeld geworden."

Ne-

Nederlandſche Reizen, tot bevordering van den Koophandel, na de meest afgelegene gewesten des Aardkloots. Doormengd met vreemde lotgevallen, en menigvuldige gevaaren, die de Nederlandſche Reizigers hebben doorgeſtaan. Met Plaaten. Vierde Deel. Te Amſterdam, by P. Conradi, en te Harlingen, by V. v. d. Plaats, 1784. Behalven den inhoud, 179 bladz. in gr. octavo.

Dit Deel bevat een berigt van twee merkwaardige Reistogten na de Oostindiën; te weeten, een onder het bevel van den Admiraal *Wybrand van Waarwyk* in den jaare 1602 enz. en een onder dat van den Admiraal *Steven van der Hagen*, in den jaare 1603 enz. Beide deeze Reistogten behelzen eene reeks van merkwaardige ontmoetingen, en verleenen ons eene beſchryving van verſcheiden handelplaatzen, en ontvouwen ons op hoedanig eene wyze de Hollanders zig hier, in tegenkanting van de Portugeezen, ter uitbreidinge van hunnen Handel gevestigd hebben. Tot een ſtaal van dit laatſte, om voor tegenwoordig een voorbeeld van die natuur uit deeze Reisbeſchryving over te neemen, diene het volgende berigt van de verdryving der Portugeezen, zo uit *Amboina* als *Tidor*, waar door de Hollanders den grondſlag gelegd hebben, tot de bezitneeming der Molukſche Eilanden, en hunnen byzonderen Speceryhandel op dezelven, die ten opzigte van den Oostindiſchen handel bovenal in aanmerking komt. Het verhaal deswegens luidt aldus.

„ Omtrent het midden van Louwmaand des jaars 1605, gingen de meeste ſchepen van de Hollandſche Vloot, [waarover *Steven van der Hagen* het opperbevel voerde] onder zeil na de *Molukſche* Eilanden, koers zettende door de Straat *Sunda*, in welke zy de ſtad Jakatra aandeeden, om 'er leevensmiddelen en ververſchingen in te neemen. Het Jacht *Moſambique* en de Sloepen van den Admiraal en Vice-Admiraal begaven zich op eenen kruistogt, terwyl eenige andere ſchepen den Koopman COMPOSTEL na *Griſſe* overbragten, om aldaar den ſtaat van den koophandel te verkondſchappen.

„ In het midden van Sprokkelmaand bemagtigden de gemelde Sloepen een Portugeesch Schip, op het welk zich bevondt de Gouverneur der Molukſche Eilanden. Niets vonden de onzen in het vaartuig, dan Buskruid en andere krygsbehoeften.

„ Weinig dagen laater kwam de Vloot ten anker in de baai van *Amboina*, aan den Noordkant. Straks wierdt eenige manſchap aan land gezet, welke op het Portugeeſche Fort regelrecht aantrok. Voor dat, egter, deeze hadden post gevat, hadt de Gouverneur van het Fort twee Portugeezen, in een Sloep, afgevaardigd, met eenen brief aan den Admiraal. Hy vraagde in denzelven, wat hy in deezen oord kwam zoeken, en wat hy in den zin hadt tegen eene Sterkte, wier bewaaring hem,

door den Koning van Spanje, was toevertrouwd? Het antwoord, 't welk onze Admiraal op deeze vraag gaf, behelsde hoofdzaaklyk, dat hy deeze plaats hadt aangedaan, op bevel van Prinſe MAURITS, om zich meester te maaken van het Fort van Amboina. Ten uiterſte verbaasde dit antwoord den afgevaardigde Portugeezen, die ſtraks hierop hun affcheid namen, met beloſte van te zullen wederkeeren, om des Gouverneurs beſluit te melden.

„ Midlerwyl naderden de Schepen zo dicht aan het Fort, als hun doenlyk was, en begonnen het te beſchieten. De Gouverneur, de magt der Hollanderen, en hunne wyze van aanvallen, vernomen hebbende, durfde den kans niet waagen van den ſtorm, om welken te loopen de noodige toebereidzels gemaakt wierden; hierom boodt hy aan, in geſprek te treeden.

„ Na lang over en weder handelens, kwam men eindelyk tot het beſluit, dat alle de ongehuwde Portugeezen het Fort zouden ruimen, doch de getrouwden de vryheid hebben, om te mogen blyven, mids afleggende den Eed van getrouwheid aan de Algemeene Staaten, en Prinſe MAURITS; en voorts dat al het geſchut en krygsbehoeften in het Fort moesten gelaaten worden.

„ Ter volvoeringe van het verdrag, begaf zich de Admiraal, met vyftig man na het Fort, en deedt aldaar zynen ſtandaart plaatzen. De ſchepen vierden deeze verovering, door het losſen van het grof en klein geſchut. Het Fort was ryklyk voorzien van krygsbehoeften. De Portugeezen, die het Fort en Eiland verlieten, bedroegen zeshonderd in getal. De Hollanders gaven hun twee ſchepen, voorheen op hen bemagtigd. Op het Eiland bleeven zes- en veertig Portugeeſche huisgezinnen, die den Eed van getrouwheid afleiden.

„ Van groot gewigt was deeze verovering; niet alleen om dat zy den onzen geen bloed gekost hadt, maar ook om dat deeze Sterkte, als mede het geheele Eiland, van groote aangelegenheid was. De overwinnaars voorzagen het Fort van al het noodige voor een geheel jaar, leiden 'er bezetting in, en ſtelden tot Gouverneur FREDERIK HOUTMAN.

„ Naa deeze zo voorſpoedig geſlaagde onderneeming, wierdt het beſluit genomen, dat vyf ſchepen, naamlyk, *de Vice-Admiraal*, *West-Friesland*, *Amſterdam*, *Gelderland* en *Medenblik*, na Tidor zouden vertrekken, de Admiraal, [voerende het Schip *de vereenigde Provincien*,] na Banda ſtevenen, en het Schip *Hoorn* te Amboina blyven leggen, om 'er eene laading in te neemen. Op den eerſten van Bloeimaand naderden de vyf Schepen het Eiland *Poulo Cavely*, daar zy, van een Engelſchen Admiraal, verſtonden, dat hy een weinig kruidnagelen te Tidor hadt gelaaden, en voorneemens was na *Maccau* te zeilen, om aldaar zynen verderen last in te neemen. Voorts hoorden zy van dien Zeeman, dat de Portugeezen te

Ti-

Tidor van kruid- en lood wel voorzien, en zeer belust waren om tegen de Hollanders eenen kans te waagen: te meer, dewyl de Koning, onder eede, hen van zyne hulp verzekerd hadt. Doch dit berigt wierdt wederſproken, door den Portugeeſchen Gouverneur der Molukſche Eilanden, die, gelyk wy verhaald hebben, onlangs in de handen der Hollanders was gevallen.

„ In Bloeimaand lieten de vyf ſchepen de ankers vallen voor Tidor, naby het Paleis des Konings, om met dien Vorst te ſpreeken. Tuſſchen twee verſchansſingen zagen zy twee Karakken leggen, bekwaam om dezelve te verdeedigen. Drie dagen laater deedt de Vice-Admiraal [KORNELIS SEBASTIAANSZ] het Fort opeiſchen; doch kreeg tot antwoord van de bezettelingen, dat zy voorneemens waren zich tot het uiterſte te verdeedigen. Eer de onzen den aanval begonnen, oordeelden zy het geraaden, eenen kans te waagen om de gemelde Karakken te bemagtigen. De Vice-Admiraal en de Kapitein JAN JANSZOON MOL, een man van verdienſte en zeer dapper, voerende het ſchip *Gelderland*, wierden daartoe benoemd. Zy tastten de beide vaartuigen aan, die, door hun eigen geſchut, en uit de verſchanzingen, kloekmoedig verdeedigd wierden. Een hagelbui van kogels viel geſtadig op de onzen neder.

„ Midlerwyl deeden de Vice-Admiraal en de Kapitein MOL hunne Sloepen wapenen, die, ondanks het geweldig ſchieten, de Karakken aan boord klampten, en, na een uur vegtens, veroverden. De meeste matroozen waren in zee geſprongen, na alvoorens brandende lonten in de Kruidkamer gelegd te hebben, om alzo het ſchip in de lucht te doen ſpringen. By geluk wierden de Hollanders dit in tyds gewaar. Zy bekwamen hier drie dooden en zeventien gekwetſten. Zeven ſtukken geſchut vonden zy in de ſchepen, welke zy voorts in brand ſtaken, en aan de genade der golven overlieten.

„ In weerwil van dit verlies, konden de Portugeezen niet beſluiten tot de overgaave van het Fort, maar verdeedigden zich met groote dapperheid. De Hollanders, ziende hunne onverzaagdheid, raadpleegden met den Koning van Ternate, en verzogten hem om byſtand. Hy verzogt eenige dagen uitſtels, om zyne Troepen te verzamelen, en riedt hun, midlerwyl, op hunne hoede te weezen, dewyl men de lucht hadt gekreegen van den verraaderlyken handel der Engelſchen, gepleegd in het verkoopen van kruid, lood, wyn en leevensmiddelen aan de Portugeezen.

„ Terwyl de Koning van Ternate, met het maaken van toebereidzelen, onledig was, wierdt de Koning van Tidor verzogt, zich met deeze zaak niet te bemoeien, en de Hollanders en Portugeezen te zamen hun geſchil te laaten beſliſſen; in welk geval de Koning van Ternate insgelyks daar aan geen deel zou neemen. Hierin bewilligde zyne Tidorſche Majeſteit.

„ Op den veertienden van Bloeimaand, traden honderd en vyftig Hollanders aan land, onder het bevel van Kapitein MOL, en eenen Zeeuwſchen Kapitein, DE LA PERRE genaamd. Zy trokken regelrecht aan op twee dorpen, den Portugeezen behoorende, en ſtaken 'er den brand in. De Koning van Ternate, aldaar gekomen met veertien *Carracores* of ſchepen, ieder met honderdveertig koppen bemand, deedt vyfhonderd van dezelve aan land ſtappen, om aanſchouwers te zyn van het gevegt, en tevens om den Koning van Tidor het toebrengen van hulpe aan de Portugeezen te beletten.

„ De Vloot, midlerwyl, het Fort aan den Noordkant genaderd zynde, hadt een begin gemaakt om het te beſchieten; onder ſchut en ſcherm van dit vuur, naderde Kapitein MOL met zyne honderdvyftig man. Hy deedt eene verſchansſing opwerpen van vaten met aarde gevuld, en daar aan zo vlytig werken, dat zy, binnen korten tyd, voltooid wierdt. Thans wierdt 'er, van weerkanten, een hevig vuur gemaakt.

„ Dewyl matroozen niet geſchikt zyn, om langen tyd te lande kryg te voeren, vondt Kapitein MOL het geraaden, ſpoed te maaken. Verzeld van twee ſoldaaten, ging hy, by nacht, de plaats heimlyk van alle kanten verkondſchappen, en vernam dat 'er eene tamelyke bres gemaakt was; weshalven hy zyn volk zich deedt gereed maaken, om den volgenden dag ſtorm te loopen.

„ Op den beſtemden dag, het was de negentiende van Bloeimaand, voerden de Kapitein MOL en DE LA PERRE, in den vroegen ogtendſtond, hun volk tot aan den voet van het Fort; dit geſchiedde met zo veele ſtilte, dat de vyand 'er niets van bemerkte. Van den anderen kant lieten de ſchepen niet af van ſchieten, tot zo lange als MOL gereed was om ſtorm te loopen; hiervan gaf hy kennis, door middel van een ſtandaart, welken hy liet waaien. Op dit ſein hieldt het ſchieten op.

„ Thans beklom de dappere Kapitein de bres, aan het hoofd van zyne manſchap; en een vaandel in de hand houdende, tradt hy binnen de veſting, met zeven man, naa een langduurig en hardnekkig gevegt. De Portugeezen waren in den Toren geweeken; van hier maakten zy een zo geweldig vuur, dat het vaandel, welk de Kapitein in zyne hand hield, in brand ſloeg. Niemand van de Hollanders durfde zich hier vertrouwen. De Kapitein met zyne zeven man moesten insgelyks te rug keeren.

„ In het aftrekken door de bres, hadt Kapitein MOL het ongeluk van te vallen, en zyn been te breeken. Zommigen van zyn volk, hierop toegeſchooten zynde, om hem van daar na eene veilige plaats te voeren, wilde hy het niet gedoogen, maar vermaande hen, na hunnen post weder te keeren. Terwyl men zyne kloekmoedigheid bewonderde, en hem, genoegzaam

zyns

zyns ondanks, wilde behouden, naderde een man van ongemeene ſterkte, leide hem op zyne ſchouders, en droeg hem weg.

„ De Kapitein van eene der verbrande Karakken was de eerſte, met welken Kapitein MOL, in deezen aanval, handgemeen wierdt. Gewapend van top tot teen, viel hy op den Hollander aan, met den degen in de vuist, en dreigde hem te doorſtooten. Doch MOL, den ſtoot met zyne halve piek hebbende afgekeerd, kwam een zyner muskettiers toeſchieten, brandde los op den Portugees, en ſchoot hem door 't hoofd.

„ De Hollanders, door deezen eerſten wederſpoed niet afgeſchrikt, keerden weder na de bres; van waar zy, egter, met minder moeite dan de eerſte maal, verdreeven wierden. Zo kragtdaadig ſchraagde dit den moed der Portugeezen, dat zy hunne vyanden, ter halver wege van hunne verſchanſingen, vervolgden.

„ Middlerwyl begon de manſchap op de ſchepen, ziende het ongeluk hunner ſpitsbroederen, het ſchieten op het Fort te hervatten. Een kogel uit het ſchip *Gelderland*, op den Toren gemikt, viel in het Buskruid, en deedt het gebouw, met ruim zestig man, in de lucht ſpringen: een voorval verſchrikkelyk om te aanſchouwen.

„ Thans ſtreefden de Hollandſche ſoldaaten, voor de derde maal, na de bres, en met den degen in de vuist in het Fort doorgedrongen zynde, verlooren de Portugeezen den moed, en ſmeekten om lyfsgenade, die hun geſchonken wierdt.

„ Tot nog toe waren de krygsknegten des Konings van Tidor bloote aanſchouwers geweest. Doch naauwlyks hadden zy de nederlaage der Portugeezen vernomen, of zy rukten aan in aller yl, om te plonderen, en alles wat zy ontmoetten te vernielen. Hunne dolzinnigheid en woede ging zo verre, dat zy den brand ſtaken in een ſteenen toorn, in welken een aanzienlyke voorraad van kruidnagelen wierdt bewaard. De Hollanders, hoewel hunne uiterſte poogingen aanwendende, om den woesten en woedenden hoop te beteugelen, waren, nogthans, onmagtig om dien tot ſtaan te brengen.

„ Op niet meer dan twee dooden en zeven gekwetſten, behalven den Kapitein MOL, kwam deeze nieuwe verovering den overwinnaaren te ſtaan. De Portugeezen verlooren drie- en zeventig man, en hadden twaalf gekwetſten. De meeste vrouwen en kinderen waren geweeken in een ſterk huis op een hoogen berg, niet verre van het Fort. De berg kon niet beklommen worden dan langs een ſmallen ladder, zo dat deeze ſterkte bykans onwinbaar was, en niet dan door de afſnyding van den toevoer van levensmiddelen kon bemagtigd worden. Doch toen hun ſchepen wierden aangebooden, gaven zy zich over, gingen aan boord met nog andere Eilanders, gezamentlyk ten

ge-

getale van vyfhonderd, en zeilden na de Philippynſche eilanden.

„ Door deeze nieuwe overwinning der Hollanderen, wierden de Portugeezen verdreeven van alle de *Molukſche* Eilanden, en behielden 'er niets anders, dan een klein Fort, op 't eiland *Solor*, naby Timor, welk van klein belang was."

Het leeven van HUGO DE GROOT, *getrokken uit de voornaamſte Hiſtorieſchryvers en Dichters, doormengd met onpartydige aanmerkingen, en verſierd met twee juiste Afbeeldingen van het Koffer, waar in* DE GROOT *zyne Gevangenis ontkomen is, getekend naar het echte Koffer zelf, thans berustende onder den Heer* Mr. JACOB KLINKHAMER. *Te Amſterdam, by* J. B. Elwe *en* D. M. Langeveld. *In gr. octavo, 164 bladz.*

Eene welbekende Vaderlandſche Dichteresſe telt, in het *Request aan haare Majeſteit, de* REDEN, *ingeleverd door de Santhorſtſche Geloofsbelydenis, onder de Reliquien*, door deezen Aanhang in de hoogſte waarde gehouden,

De Kist van onzen Grotius.

't Hadt ons nooit mogen gebeuren, dat dierbaar overblyfzel te zien; wy waren met de Geſchiedſchryvers onzeker waar het te moeten zoeken: des zeker naarigt te mogen ontvangen, en, het naaste by de daadlyke beſchouwing, 'er eene Afbeelding van in handen te krygen, deedt ons hart opengaan, als wy het Stukje, met den boven opgegeeven tytel, aangekondigd zagen; en op het ontvangen ſloegen wy het onverduldig by de Plaaten open, en beweezen daar aan eene ſoortgelyke eer, als wy van de *Santhortſche Geloofsbroeders* veronderſtellen. Dan het ging ons, toen wy de nevensgevoegde beſchryving lazen, bykans als de Man, die een *Relig*, als het egt Overblyfzel eens Heiligen aangebeden hebbende, naderhand ontdekt dat het zeer twyfelagtig is, of het ooit een deel van dien Heilige, ja zelfs van een Mensch, uitgemaakt hebbe.

De Leezer oordeele, of onze veranderde aandoening rechtmaatig ware als wy lazen. Wat betreft het Koffer, waar in onze Held zyne gevangenis ontkomen was; de Heer en Mr. JACOB KLINKHAMER *vleit zich* dezelve te bezitten, en 't is met zyn Ed. gunſtige toeſtemming, dat de Kunſtſchilder, J. C. SCHULTZ, daar van twee juiste Aftekeningen vervaardigd heeft; de Heer J. C. PHILIPS, door wiens bekwaame hand de gezegde tekeningen in 't koper gebragt zyn, heeft ons de volgende beſchryving daar van medegedeeld. ——, Het Koffer is ge-, maakt van boekenhout, heeft een boogswys dekzel, zynde

, van

, van buiten geheel overtrokken met dun zwart leder, en be-
, ſlaagen met eene menigte van dunne, ſmalle, eizerene ban-
, den; de ſluiting beſtaat in twee binnen ſlooten, en een bui-
, ten of hangſlot. ——— Van binnen is het Koffer met wit
, linnen bekleed, zynde 't zelve, naar gewoonte, aan het
, dekzel met elkander kruiſende linten belegd. ——— Men
, ziet, dat de tyd en het gebruik, of herhaalde overvoerin-
, gen, het een en ander merkelyk beſchadigd hebben; veelen
, der eizerene banden zyn geheel of gedeeltlyk weg; doch
, men kan derzelver plaatſen, door een roestigen vlek, min of
, meer gewaar worden; van het bekleedzel, zo wel binnen
, als buiten, zyn hier en daar geheele lappen uitgevallen. ——
, De rand van het dekzel is aan den voorkant, byna in 't mid-
, den, (mogelyk door een toeval,) ſterk voorwaards geboo-
, gen, en ſteekt daar ter plaatze wel een duim breed over:
, zo dat men 'er het hangſlot niet heeft kunnen aandoen. ———
, In den bodem is een vry grooten kwast uitgevallen: dus kon
, door deeze zo wel als door den afgebogen rand, luchts ge-
, noeg inkomen, te meer daar de bodem des Koffers niet vlak
, op den grond ſtaat, als hebbende onder eene ſoort van ſlede,
, van byna twee duimen hoogte.' — Dit ſpreekt ons voorgaan-
de verhaal (*) wel niet volſtrektlyk tegen; maar evenwel kan het aanleiding tot bedenkingen geeven; wy laaten daaromtrent ieder zyne vryheid, en den eigenaar van het *Vaderlandſche* Rariteit in het onbetwiste bezit daar van. ——, De lengte des
, Koffers is buitens werks vyf voet en byna vier duim, (by een
, ander vinden wy deze lengte bepaald op twee duim korter
, dan vier voet,) de breedte is twee voet en ruim een duim:
, de hoogte tot op 't midden van het dekzel, twee voet en
, ruim twee duim, alles *Rhynlandſche* maat'.

„ Men zegt, vervolgt onze Schryver, (wy begeeren alles onpartydig aan te tekenen,) dat het Koffer nog lang by een Heer van aanzien bewaard, en fraai beſchilderd is geweest, met het opſchrift. Dees Kist heeft Loeveſtein den Huig geligt; daar mede komt overeen, 't geen den Heer BRAND het Koffer doet zeggen:

Wie heeft de vryheid meer verpligt,
'k Heb Loeveſtein den Huig geligt.

„ Hoe die Heer aan het Koffer gekomen is, zegt zeker Schryver,

(*) Hier oogt deeze Leevensbeſchryver van *Hugo de Groot*, buiten twyfel, op de verhaalde bekende bekommerdheid, wegens het adem ſcheppen. Door BUIM, volgens zyne opgaave, beſchreven in 't volgend rym:

——— *Lief, hoe komt het in uw zin?*
Ik leggen in die Kist! pas half kan ik 'er in:
Een derde is zy te kort, ook zou ik moeten ſmooren,
Hier is geen oogning, waar door lucht zou kunnen booren.

ver, weet men niet; maar wel dat het langen tyd door DE GROOT's Ouders, te *Delft* bewaard, en naderhand ten huize van zyn Broeder WILLEM vermist is, waar over onze HUGO grooten ſpyt toonde te hebben. —— Wat betreft het ſchilderen, waar van wy boven ſpraken, 't zelve wordt door ons Koffer, volgends opgaaf van den Graveerder, geheel onaanneemelyk, zo niet logenachtig, gemaakt: —— deezen dank heeft men ten minſten aan den Heer en Mr. KLINKHAMER, dat wy thans weeten, dat men het Koffer, waarin de beroemde HUGO het bange *Loeveſtein* ontkomen is, waarſchynlyk nimmer geſchilderd heeft."

Hoe de Heer en Mr. KLINKHAMER *aan het Koffer gekomen is*, vinden wy niet aangetekend; noch eenig beſcheid van overleveringen, die deezen Koffer egten; te vergeefsch hebben wy dezelve in dit Werkje gezogt, en zy zouden, onzes bedunkens, daar van geen gering gedeelte hebben moeten uitmaaken. —— Het *Dikke Boekdeel* van C. BRANDT en A. VAN CATTENBURG, ovèr onzen Letterheld, openſlaande, en op de Kist naarziende, vinden wy, behalven de boven aangeduidde kortheid, van twee duim korter dan vier voeten, dit verſlag, ſteunende op 't verhaal van den beroemden Geneesheer WILLEM PISO, uit den mond van den Heer Ontvanger JOHAN UITENBOGAART, aan mynen zaligen Vader (G. BRAND) den 18 Feb. 1676; en dat der Bloedvrienden van DE GROOT, als mede op een Brief van H. DE GROOT zelven geſchreeven, 18 Nov. 1644. „Ik heb meer dan „eens hooren verhaalen, dat de Kist, waar mee DE GROOT was „uitgedraagen, nog langen tyd, naa zyne ontkoming, by zeker „Heer van aanzien, bewaard is, verciert met ſchilderyen, en „dit opſchrift: *Dees Kist heeft Loeveſtein den Huig geligt.* Wat „hier van zy is my nooit recht gebleeken; maar wel dat het „Gemelde Koffer, 't geen zyne Ouders te *Delft* langen tyd „met een tedere zugt bewaard hadden, (naa het overlyden „zyns Vaders, en ten tyde van het verhuizen zyner oude „Moeder, in het huis van haaren Zoon, WILLEM DE GROOT,) „tot groot leedweezen zyner bloedvrienden, vermist werd. Ook „kon de verloste GROTIUS zelf zyne droefheid hier over daar „naa niet verbergen, maar ſchreef aan zynen Broeder, die „hem het vermiſſen van de Kist hadt bekend gemaakt, *dat het „hem ſpeet van het Koffer, en hem leed was, dat men zoo weinig „zorg voor dat bewys en onderpandt van de hemelſche gunst jegens „zyn Perſoon, gedraagen hadt. Ik zou niet gaarne zoo groot „een gedenkteken van Gods goedheid over my kwyt weezen. Die „de Kuſſens uit het Koffer genomen heeft, moet weeten waar dat „is, en de ſleutels van 't Koffer. Ik hoop dat het door uw vlyt „uit den ſchuilhoek zal te voorſchyn raaken, en het geheugen „van Gods overgroote weldaad tot de nakomelingen voortzetten* (*)."

Wat

(*) Het Leeven van HUIG DE GROOT, bl. 262 en 383, *in 't vervolg.*

Wat voorts het Leeven van HUGO DE GROOT, te deezer gelegenheid vervaardigd, betreft, wy vinden 'er geene byzonderheden in van aanbelang, die niet reeds te over bekend zyn. Om *den ſtyl te veraangenaamen*, heeft de Opſteller de *Dichters te hulp geroepen*: hy mogt DUIM wel t'huis gelaaten hebben; in de aanhaaling hier boven zien onze Leezers, zo zy anders dien Rymer niet mogten kennen, een ſtaaltje van zyn werk. De Schryver *laat zich voorſtaan geene zaaken van belang overgeſlaagen te hebben*; zeer verwonderde het ons, geen berigt altoos aan te treffen van de Grafnaald, waar mede, zints het Jaar 1781, het Choor der *Delftſche Kerk* pronkt, ten koste van DE GROOT's nog in weezen zynde Familie vervaardigd, en ter rechter zyde van de Vorſtlyke Graftombe geplaatst (*). — Onze verwondering groeide nog aan, als wy by 't vermelden van eenige Lyk- en Grafdichten, ter eere van dien nooit volpreezen Vaderlander gezongen en vervaardigd, lazen: „ nog zullen „ wy hier byvoegen het volgende Graffchrift, gedicht door „ WYBO FYNJE," en vonden dat dit de Vertaaling was van het *Latynſche Opſchrift*, op een Tablet van wit marmer voor het voetſtuk des tegenwoordigen Praalgrafs, door den Heer PETRUS BURMANNUS SECUNDUS, van den Heer WYBO FYNJE *niet vertaald*; maar *hem ter hand geſteld* en in zyne *Hollandſche Hiſtoriſche Courant*, van den 2 Juny 1781 geplaatst, ten vervolge van het berigt deezes beziens waardigen Gedenktekens, den 15 February diens Jaars gegeeven.

Het Afbeeldzel van dit Kunſtſtuk zou ons meer behaagen dan dat des Koffers, voor welks egtheid wy geen bewys altoos gevonden hebben. De Maaker, *Hermanus van Zwoll*, Mr. Beelden Steenhouwer te *Delft*, heeft beloofd, zo ſpoedig mogelyk, eene cierlyke plaat van de Grafnaald in 't licht te zullen geeven, waar toe hy reeds van H. Ed. Gr. Mogenden, de Heeren *Staaten van Holland en Weſtfriesland*, gunſtig Octrooy verkreegen heeft. Wy weeten niet dat deeze Plaat tot nog is uitgegeeven.

(*) Zie de beſchryving in het *Tafereel der Algemeene Geſchiedenisſe van de Vereenigde Nederlanden, gevolgd naar 't Fransch van den Heer* CERISIER. Vde Deel, 2de Stuk, bl. 559.

Vervolg der Vaderlandſche Gezangen van ZELANDUS. *In gr. octavo, 16 bladz.*

Zelandus hervat in deze Gezangen weder zyn voorigen toon, om zyne Land- en Tydgenooten aan te moedigen ter handhaavinge der Vryheid; en derzelver Voorſtanders zullen deeze zyne herhaalde poogingen ongetwyfeld goedkeuren. In zyne denkwyze niet verflaauwd, in de kragt van voorſtellen niet verzwakt,

zwakt, en door de tegenwoordige omſtandigheden aangevuurd, zal men deeze laatere niet minder dan de vroegere Gezangen met genoegen nagaan. De toeſtand van zaaken noopt hem om een Krygstoon te ſlaan. Vliſſings wapening doet hem het gedrag zyner Medeburgeren pryzen, en hy ſpoort hen aan, om 'er in te volharden. Hy zingt een Krygslied; maalt ons het moedig voorneemen der Vaderlandſche jongelingen, en laat ons voorts een Slagzang hooren. Zyne taal is zeer wel geſchikt naar 't bedoelde; doch 't is te wenſchen, dat hy eerlang de Krygstrompet zal mogen nederleggen, en op de Vredebazuin lieflyker toonen ſlaan. —— Intuſſchen behoudt altoos, wat 'er in deezen ook moge gebeuren, zyne opwekkende taal, tot een eendragtig dapper voorſtaan der Vryheid, haare kragt en nadruk; daar hy, de Burgery van Vliſſinge met het zwaard der Vryheid in de hand ziende, haar in deezervoege aanſpreekt.

Laat nooit dit blikk'rend zwaard u uit de vuisten wringen!
Ziet gij de Tweedragt niet, die, grijnzend, op u loert?
Mijn helden, laat haar nooit, in uw geled'ren dringen:
Uw Vrijheid valt in 't zand — uw hoop wordt weggevoerd!
Uw Vrijheid!... zoudt gij ooit uw Vrijheid overleven?
De Vrijheid, die alleen ons leven 't leven geeft?
Eer moet gij door 't geweld der woeste golven ſneven,
Eer, op den zeeuwſchen grond, de lieve Vryheid ſneeft!
Met welk een ſchoone mom hij 't aanzigt moog bedekken;
Hoe vleiend ook zijn taal, van zijne lippen, vliet';
Die u, door zijne liſt, der waap'ning poogt te onttrekken, —
Hij is een ſlaafſche ziel — en acht uw Vrijheid niet!
Gelijk, wanneer de zee, gebeukt door forſche winden,
Met donderend geweld, op 't uwe muuren breekt;
Uw ſchoone, fiere ſtad, in weerwil van de winden,
En golven, 't vrolijk hoofd, door zwarte wolken, ſteekt:
Zoo moet, hoe 't immer gaa, uw fierheid niet verwrikken,
Of ſchoon een vuige haat op uw geled'ren woed' —
Niets moet uw dapperheid, uw edel hart verſchrikken:
Die doorens van 't geweld zyn prikkels van uw' moed!
Dan moge een vreemde magt uw' ſtranden vrij genaken —
Het binnenlandsch geweld heff' vrij een moordkreet aan —
Mijn broeders, zoo uw arm de Vrijheid wil bewaken,
Zoo gij eendrachtig zijt — wie zal u wederſtaan?
Ach! mogt ik dan, met u, in de oorlogskunst ervaaren,
Ook ſtrijden aan uw zij, bij 't noopen van den nood!
Wie ook lafhartig beeve, in heete krijgsgevaaren, —
Ik tart, voor 't Vaderland, met uwen moed, den dood!

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Proeve eener Gedachte over het voorſtel van PAULUS Hebr. VI. 4 - 6. *Door* H. LUSSING *Mz. na deszelfs overlijden uitgegeeven met eene Voorreden, door* J. VAN LAAR. *Te Amſterdam, bij* J. Weſſing *en* D. en J. Tol, 1784. *Behalven de Voorreden, 95 bladz. In. gr. octavo.*

't Is overbekend dat het hier opgenoemde voorſtel aen zeer verſchillende uitleggingen onderhevig zy, en nog ſteeds den onderzoekenden geest der Bybelöefenaren bezig houde; 't is des niet vreemd, dat ook de Heer *Luſing*, in zyn leven bekend als een yverig naſpoorer der Godsdienſtige waerheden, zyne gedachten op dit onderwerp gevestigd heeft. Men vind ze in dit Geſchrift ter beproevinge voorgeſteld; en 's Mans beſcheiden oordeelkundige ontvouwing van zyne overdenkingen deswegens maekt dat dit Stukje de opmerking der Lezeren wel waerdig zy.

Na ene voorafgaende opening, zo van de verſchillende gezichtspunten, waeruit het voorſtel veelal beſchouwd word, als van het hoofdbedoelde des Briefs aen de Hebreeuwen in 't algemeen, en in deze woorden in 't byzonder, brengt de Heer *Luſing* ons onder 't oog, de onderſcheiden gedachten onzer Godgeleerden over dit Voorſtel, in verband met het voorige beſchouwd. Hierop brengt hy, tot een grondſlag van zyne verklaringe dezer woorden, zyne bewyzen voort, welken, zyns agtens, toonen, dat de Brief aen de Hebreeuwen, en dit Voorſtel, niet aen de Geloovigen alleen, maer aen een gemengden hoop van Belyderen, geſchreven zyn. Vervolgens geeft hy zyne byzondere gedachten wegens dit voorſtel op; en tracht ten laetſte te doen zien, dat dezelven zich by uitſtek aanpryzen, door hare eenvoudigheid, het ontwyken van zwarigheden, geſchiktheid ter verdeedigінge van de leer der volharding uit deze plaets, en gereede hulp voor geſlingerde zielen by dit voorſtel. ——— Om onzen Lezeren een duidelyk verſlag te geven van 's Mans denkwyze hieromtrent, hebben wy geagt niet beter te kunnen doen, dan zyne eigen uitbreiding der redeneerin-

ge van den Schryver aen de Hebreeuwen in dit geval mede te deelen: dezelve is wel wat uitvoerig voor ons beſtek, maer 't gewigt van het onderwerp ſchynt ons zulks eenigzins te vorderen. Ter betere ontvouwinge van 't geheele verband begint hy met de aenleidende oorzaek tot deze vermaning H. V. 11, en gaet dan voort tot het ſlot van het zesde Hoofdſtuk, waermede „ de Apostel, „ zegt hij, een ſlot maakt aan zijne tusſchenrede tot die „ vermaaning; terwijl hij tevens den draad zijner afgebro„ ken redenkaveling, in het elfde vers van het voorige „ Hoofdſtuk, wederom kunſtig opneemt." ——— De uitbreiding van den Heer *Lusſing* word des voorgegaen van eene aenmerking over de aenleidende oorzaek, waerover hy zich indezervoege uitdrukt.

„ De aanleidende oorzaak tot deze vermaaning zien wij duidelijk, dat het *verachteren*, het *traag* en ſtomp *worden* van zommigen der Hebreeuwen is; die, daar zij zo veel onderwijs genoten hadden, zo wel geleerd waren, en zo veel kundigheid en zekerheid van Christus leere verkreegen hadden, nu *kinders in het verſtand dier leere waren*; en, in plaats van 'er die voordgangen in gemaakt te hebben, *naar maate den tijd en de gelegenheid, waar door zij 'er Leeraars in moesten zijn*, nu noodig hadden wederom *de eerſte beginzels der woorden Gods te leeren:* dat zij noodig hadden *met melk gevoed te worden.* De Apostel, na hun dit, met verwijtende taal, onder het oog gebragt te hebben (Hoofdſt. V. vs. 12. en 13.) ſtelt hun vs. 14. hier tegen de *Volmaakten* voor, die door *gewoonheid*, dat is, zo wij meenen, door geduurig en naarſtig onderzoek, ter aanwinninge in de gronden van zekerheid, omtrend de leere van Christus, en dus, in het toeneemen van derzelver kennisſe, geoefende zinnen in dezelve verkregen hadden, zo dat zij niet nodig hadden, om, gelijk de traaggewordenen, met melk gevoed te worden, dewijl zij *door vaste ſpijzen* geſterkt en bekwaam gemaakt werden, om te weeten *wat zij als goed en kwaad te verkiezen of te verwerpen hadden* (*) dat hen deed vast ſtaan tegen de verleiding

(*) Der Volmaakten is de vaste ſpijze. Deze volmaakten zijn, als zodanigen, hier te verſtaan in eenen vergelijkenden zin: daar hunne volmaaktheid hier te kennen geeft wel onderwezen, wel onderrecht en *ervaaren* te zijn in de gronden des geloofs, naar het Euangelie van Christus, in tegenſtelling van die

ding tot den afval. Dezen ſtelt de Apostel zijnen zo zeer verachterden *Hebreeuwen*, ter naarvolging, voor; ten einde hen, zo veel mogelijk, ook tegen den afval te behoeden: waarom hij hen, met deze zo tijdige als dringende Vermaaning, (in 't begin van het VIde Hoofdſt.) tracht op te ſpooren, om, in beantwoording aan de bij hun wel eer verkregene kennis *van* en het geduurig onderwijs *in* de leere van Christus, *tot de volmaaktheid voort te vaaren*. Welke reden de Apostel zo inricht; dat hij ze, door eene zo zachte als gepaste overgang, ook tot die meer volmaakten weet ten gebruike te brengen. Omtrend de *verachterden* in zijn ſterkdringende vermaaning, in de acht eerſte verſen; en tot de anderen in het overige van dit Hoofdſtuk.

Hij begint zijne Vermaaning met DAAROM; richt u op uit uwe traagheid en beneerſtigt u meer kundigheid in de leere van Christus te verkrijgen. Laat mijne vermaaning u hier toe opwekken. Laat ons, ik in 't leeraaren, en gij in 't leeren, nalaten, achterlaten het beginzel dier leere, de eerſte beginzels der woorden Gods, der leere van Christus; laat ons tot de volmaaktheid voortvaaren, niet bij die beginzels blijven ſtaan, om daar door wederom te leggen het fondament van *de bekeering en het Geloove in God*. Dit fondament was, bij uw overkomen tot het Christendom, wel gelegd, daar gij in de leere van Christus onderwezen werd, en, bij den Doop en de oplegging der handen, waarbij gij der Chriſtelijke Kerke werd ingelijfd, de allerovertuigendſte blijken van de waarheid en zekerheid dier leere verkregen hebt; gelijk gij ook, bij uwe belijdenis, verklaardet, naar die leere, hope te hebben op de beloofde ervenisſe, bij de Opſtandig der dooden en het eeuwig oordeel. Trouwens, waar dit fondament wederom zou moeten gelegd worden, ſlaat men aan 't wankelen ten aanziene van de Godlijkheid der leere en de zekerheid van Gods beloften, zo dat men tot den afval neigt; terwijl men geen geoefende zinnen in het woord der gerechtigheid heeft. DAAROM, dewijl gij nu zo *verachterd* zijt, dat gij *melk* noodig hebt en *geen vaste ſpijze* kunt verdragen, en dus het *goede van het kwaade* niet weet te onderſcheiden, welk eene dringende oorzaake is

'er

die verachterden, — *onervaaren* en onvaste zielen. Men vergelijke hier meê 1 *Cor.* II: 6. *Phil.* III: 15. om hier van overtuigd te worden.

'er dan dat ik u hier toe vermaane, daar gij hieromtrent zo groot gevaar loopt; welke een hooge noodzaaklijheid voor u, dit *fondament*, waar toe gij de allervoldoenſte, de volkomenſte, de overtuigenſte verzekering gekregen hebt, als wel vastgelegd, ongeroerd te laaten, en dat wij tot de *volmaaktheid voordvaaren*, naamlijk, tot het verkrijgen van meerder kennis, om vaster voetſtappen te hebben in het woord der gerechtigheid, ten einde op dit fondament het huis uwer hope te ſtichten. En wij zullen dit doen, *zo God het toelaat*, zo God wil, dat, door uw naarſtig gebruik maaken van mijn onderwijs, mijne pogingen aan u gezegend worden. (*) want zonder dit is hier voor geen hope altoos: in tegendeel, zijt gij, door uwe traagheid en nalatigheid, zo ver *verachterd*, dat gij neigt tot den afval, dan is Gods langmoedigheid, daar hij u met zo veel voorrechten begunſtigde, over u ten einde; (†) dan zal ik door mijn onderwijs, met u, niet tot de *volmaaktheid voordvaaren*: want dit zij u ter waarſchouwing gezegd, aan hen, die zo veel vaste en onbedrieglijke gronden voor de waarheid en zekerheid dezer leere ontvingen, en, in weerwille hier van, afvallig geworden zijn, is niets te doen, om hen wederom te recht te brengen. Want het is onmooglijk, de genen die *eens verlicht zijn geweest*, beſtraald met de heilleere van het Euangelie, de leere van Christus, en afvallig geworden zijn, *wederom*, andermaal, te *vernieuwen tot bekeering*. Dat is, zedelijk onmogelijk; want hebben zij, bij den Doop, in de erkentenis van de noodzaaklijkheid *der bekeering*, welke Jeſus Godsdienst volſtrekt vordert, zijne leere, als de eenige leer ter zaligheid, aangenomen; werden zij beſtraald, met derzelver *verlichting*; hadden zij, door

(*) Zo komt het 3de vs. meer als in eene doorgaande reden voor. Maar wanneer men 't als eene tusſchenrede houde, hoe men die ook begrijpe, dan is 't verband van 't 4de met het 2de vs. ook natuurlijk dus; want waar 't *fondament* geroerd wordt, loopt men gevaar tot eenen onherſtelbaaren afval: want het is onmogelijk die eens verlicht zijn, enz. 't welk klaarblijkelijk een tegenſtelling in zich vervat. Gelijk de Apostel ook hier van de onderſcheide teekening in het 7de en 8ſte vs. heeft opgegeven.

(†) Men vergelijke hier meê. *Paulus* redenkaveling Hoofdſt. IV. waar hij de Hebreeuwen onder 't oog brengt, dat Gods langmoedigheid over de Isrellers ten einde was.

door overtuiging in hun gemoed van derzelver zekerheid en voortreflijkheid, DIE *hemelſche gave geſmaakt;* waren zij verzekert, door de gaven van *den H. Geest* aan en onder hun, van derzelver Godlijkheid; was aan hen *het belofte-woord* vervuld, daar *Meſſias*, als de ſchuldverzoenende Heiland *aan*, en *onder* hen geopenbaard werd, zo dat zij dit *goede Woord, met de krachten der toekomende Eeuwe*, die van de zekerheid hier van getuigen ſtrekten, ſmaaken mogten; wat zouden zij dan toch meer kunnen verlangd hebben, om uit hoofde der overtuigende blijken van de Godlijkheid van *Jeſus leere* en zending, zich voor eeuwig aan zijnen dienst over te geven en te verbinden? Aan hen, die, in weêrwille van al die Voorrechten, afgevallen zijn, is niets te doen, om *hen wederom te vernieuwen tot bekeering*, neen; dewijl zij *Gods Zoon*, als waare Hij als een boosdoender geſtraft, *zich zelven wederom kruiſigen en openlijk te ſchande maaken:* want al wat hier toe aan hen zou aangewend konnen worden, zou alleen konnen en moeten zijn, hen tot overtuiging van de Godlijkheid van Jeſus leere en zending te brengen: dan hier toe zijn zij gebragt geweest; maar in plaats, dat hen dit tot de waare bekeering in het gemoed, in en door het geloof des harte, omtrend den Heiland, zou gebragt hebben, verlochenen zij Hem en zijnen dienst tevens; met de uiterſte verſmaading van die Voorrechten, waar door zij waren vernieuwd geworden tot bekeering; dat het nu voor altijd onmogelijk maakt, om hen hier toe wederom te vernieuwen. Want wie dit licht, dit geſchenk dier hemelſche gave *enz.* erkent, en, naar Gods oogmerk, ten gebruike aanlegt, met deszelfs leiding te volgen, ontvangt meer gaven van God, en komt tot de volmaaktheid, (vs. 7,) maar wie dit alles niet alleen te vergeefs ontvong, maar, in plaats van door het zelve vruchten *der bekeeringe voord te brengen*, moedwillig verſmaadt, in de zonden leeft, en tot zijn vorige dwaasheid en duisterheid wêerkeert, mist den verderen zegen van God, ten eenemaale (vs. 8). 't Is hier mêe, als met een land dat van God gezegend wordt, wanneer het den Bouwheer gewenschte vruchten voordbrengt; daar, in tegendeel, een land, dat, tot vrucht dragen, Gods milden zegen langen tijd genooten heeft, maar distels en doornen voordbrengt, nabij de vervloeking en zijn einde tot verbranding is.

„ Dus ſluit de Apostel zijn dringende vermaaning aan deze traagen, die nog in dezelfde Voorrechten deelden, als

zij, wier jammerlijk lot hij hun, als het gevolg van den afval voorſtelde, gedeeld hadden. Richtende nu voords zijne reden tot het beter deel, de meer *volmaakten* onder *de Hebreeuwen*, daar hij hen (in 't 9de vs.) aanſpreekt, met den naam van zijne GELIEFDEN. Maar *Geliefden*, met welken mijne ziele, door de liefde der waarheid, vereenigd is, ik heb, *hoewel ik alzo ſpreke*, geen oogmerk u vreeze aan te jagen, als dreigde u een dergelijk jammer, gelijk ik hier onder de gelijkenis van de onvruchtbaare aarde voorſtelle; ik ſtelde dit voor ten nadere bewijze, dat voor de afgevallenen geen hope van herſtel maar een wis verderf te wachten is; om dat deezen aan die aarde, daar in gelijk ſtaan, dat, daar zij zo veel voorrechten ontvingen, waar door men van hun verwachtte dat zij vruchten der bekeeringe waardig zouden voordbrengen, doornen en diſtels hebben voortgebragt; en daarom verwerpelijk zijn en hun einde tot verbrandinge, 't welk onze vreeze deezen traagen en verachterden, ten afſchrik tegen den afval, deed voorſtellen, op dat zij, daar zij de hun geſchonkene Voorrechten niet behoorlijk aanleggen, toezien zouden, dat niet bij iemand van hun een boos en ongeloovig harte mogte zijn, om af te wijken van den Levendigen God (Hoofdſt. III.) Maar zulk eene vreeze hebben wij geenzins omtrend u, neen; wij *verzekeren ons van u betere dingen en met de zaligheid gevoed*, dewijl gij niet aan deze aarde gelijk zijt, maar aan die, welke bekwaam kruid voordbrengt; blijken hier van zijn *uw werk en de arbeid uwer liefde, die gij aan den naam van God bewezen hebt, daar gij de heiligen gediend hebt en nog dient*; waarom gij ook, als die vruchtbaare aarde, meer zegen van God te wachten hebt: *want Hij is niet onrechtvaardig, dat Hij dit uw werk, en den arbeid van deze uwe liefde, zou vergeten.* —— dit alleen begeer ik van U, dat dit ons Voorſtel u diene *om dezelfde naarſtigheid*, tot het verkrijgen van *de volle verzekerdheid der hope*, aan te wenden, als ik van die traagen vorderde om te komen tot de volle verzekerdheid des verſtands. (Of liever) maar wij begeeren dat een *iegelijk van u dezelfde naarſtigheid bewijze* in het voordbrengen van die vruchten het Geloove en de bekeeringe waardig; hier mêe op dezelfde wijze voord te gaan tot de volle verzekerdheid der hope, tot den einde toe; op dat gij, dit doende, dit in 't oog houdende, bewaard blijve tegen 't traag worden, maar, in weerwille van verzoekingen en verdrukkingen, ſtandvaste *navolgers zijt van hun die door*

ge-

geloove en langmoedigheid de beloftenisſen beërven: waar toe gij alzins bemoedigd wordt. Volgt hier in het ſpoor van onzen Vader *Abraham*, herrinnert u Gods gedaanen eed aan hem en de uitkomst van zijn geloovig gedrag omtrend *Gods belofte* aan hem, (vs. 14.18.) *Bij dezen gedaanen eed van God hebben wij de beloften*, en dus, (daar de *Allerhoogſte bij zich zelven zwoer*, ten bewijze van de *onveranderlijkheid zijnes Raads*, tot de verkrijging van de beloofde ervenis) *twee onveranderlijke dingen, in welken het onmogelijk is, dat God liege.* Hier in hebben wij eene *ſterke vertroosting* en *allen grond van hope* tot dezelve; wij, die niet doorvloeiden, ons niet onttrokken ten verderve, maar, gelooven tot behoudenisſe der zielen, (*) —— *de toevlugt genoomen hebbende tot de genade, om die voorgeſtelde hope vast te houden.* Welke hope ons nu verſtrekt als een *anker der ziele, 't welk in den derden hemel grond en vastigheid heeft; waar Jeſus de Voorlooper is ingegaan*; dat ons vergewist, dat Hij ons ook daar in de gewesten van eeuwige heerlijkheid leiden zal."

(*) Vergelijk Hoofdſt. X: vs. 32— 39.

Samenſpraaken over het menſchelyk vermogen, in zaken van Godsdienst, volgens de leere der Gereformeerde Kerk, door C. VAN CRUYSKERKEN, *Lidmaat der Hervormde Kerk te Gorinchem. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg *en* H. van Otterlo, 1785. *Behalven de Voorreden* 224 *bladz. in groot octavo.*

Een overſchadelyk misbruik, dat men van de Kerkleer, nopens 's Menſchen onmagt, door dezelve te ſterk te dryven, maakt, tegen te gaan, is het hoofdbedoelde dezer Samenſpraken. Men klaegt over een geesteloozen tyd, en de Schryver oordeelt, dat men veel eer behoort te klaagen over een geest uitblusſchenden tyd; dat men het mangel van bekeering veler mondbelyderen niet in de Godlyke bedeeling moet zoeken, maer in 't verwaerloozen of niet gebruiken der natuurlyke vermogens, die de Mensch bezit; en dat men de Kerkleer van 's Menſchen onmagt, ten onregte, ook tot deze uitſtrekt; by gebrek van eene behoorlyke onderſcheiding, die men, zyns agtens, hier altoos in 't oog moet houden. „ Ik maak" zegt hy, zyne gedachten deswegens voorſtellende, „ Ik „ maak onderſcheid tusſchen zulke daden, verrigtingen of

„ pligten, die de mensch uit zich zelfs, onder den ge-
„ meenen invloed der Goddelyke Voorzienigheid, zonder
„ vernieuwd grondbeginzel, kan oeffenen, en de zodani-
„ gen, die niet anders, dan uit een door den H. Geest
„ vernieuwd grondbeginzel, dat men het genadeleeven
„ noemt, kunnen voortkomen; en dus ken ik den mensch
„ een vermogen toe, na de onderscheide daden die ik be-
„ doel; en denkende of spreekende van de eerste, in on-
„ derscheiding van de laatste, ken ik den natuurlyken
„ mensch daartoe een vermogen toe; zonder de leere der
„ onmacht in 't geheel of ten deele te benadeelen, die al-
„ leen haare betrekking heeft, op 't verrichten van daden
„ of pligten uit een vernieuwd grondbeginzel." Deze on-
derscheiding nader op te helderen, in derzelver gevolgen te
ontvouwen, de gegrondheid daer van aen te dringen, en de
tegenbedenkingen, welken hier omtrent mogten opkomen,
uit den weg te ruimen, is de inhoud dezer Samenspraken;
welker uitvoering ook, met alle oplettendheid, zeer wel
ter bereikinge van dit oogmerk is ingerigt geworden. ——
Onze Schryver verbeeld zig een gesprek te voeren met ie-
mand, die de Leer der onmagt overdryft; en zig verzekerd
houd dat dit denkbeeld niet bestaenbaer is met de Kerkleer
en den inhoud der Heilige Schriften; doch die trapswyze
de verkeerdheid zyner denkmaniere bevroed, en eindelyk
tot overtuiging komt, 't welk hem doet zeggen. „ Ik
„ moet openhartig belyden, dat ik, zo als ik in den be-
„ ginne van dit gesprek nog zeide, meermalen gedacht
„ hebbe, dat ik beter zoude gedaan hebben my met u in
„ deze gesprekken niet in te laten; en daarvan, door vee-
„ le tegenbedenkingen op te geven, beproefd hebbe, om
„ u van uwe aangenomen gedachten te rug te brengen, om
„ dat ik klaar begreep, dat indien ik met uwe gedachten
„ instemde, al heel wat van myn gemak, door een be-
„ schuldigd geweeten, over 't verzuim der verordende
„ delen, zou verliezen; en my niet langer onder een
„ vrymachtige genadebedeling van den H. Geest, of gees-
„ telooze tyd, zou kunnen verbergen. Daarenboven kwa-
„ men de klanken uwer woorden, zo ongewoon, in ver-
„ gelyking van 't geen ik meermaal hoor, voor, dat 't
„ my onmooglyk scheen, om uwe gedachten tot een regel
„ aan te nemen, om 'er naar te wandelen. Maar door het
„ van u betoogde, nog klaarder als in den beginne van dit
„ gesprek, overtuigd, dat veelmaal de zonde bedekt, en
„ de schuld verbloemd wordt, zo schat ik de ontdekking

„ van

„ van mijn gebrek nu zeer hoog, en wil liever in plaats „ van onder een geesteloze tijd of vrijmachtige bedeeling „ van den H. Geest te ſchuilen, voor den Heere erkennen „ by U is de gerechtigheid, en by my de beſchaamtheid „ des aangezichts." En dit beantwoord aan 't oogmerk des Schryvers volgens zyne betuiging. „ Het pligtver- „ manende voorſtel, zegt hy, en de veelerlei genadebelof- „ ten in het geopenbaarde woord overwegende, geloof ik „ voor my overredende, dat de redenen, waarom wy en „ de Christenen van onzen tijd niet meer vorderen in de „ heiligmaking, niet in eene vrymachtige bedeling van den „ H. Geest, of geesteloze tijd, maar in trouwloosheid „ aan licht en plicht te zoeken zy; en met dat geloof heb „ ik uwe tegenbedenkingen zoeken weg te neemen; en „ en my zelven trachten op te wekken, tot de oeffening „ van onzen plicht; op dat wy met David den Heere mo- „ gen verwachten in den weg van zijn getuigenis, en met „ Paulus ons zelven oeffenen, om een onergerlyke con- „ ſcientie te krygen en te bewaren voor God en de men- „ ſchen."

De gronden van hoop op verhooring van onſe plegtige Gebeden, in eene Leerreden over Ps. CXLV. 18, 19. *Door* Y. VAN HAMELSVELD, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Utrecht. Te Amſteldam, by* J. Weppelman, 1785. *Behalven het Voorbericht*, 32 *bladz. in gr. octavo.*

Uit ene beknopte oordeelkundige verklaringe der textwoorden, Ps. CXLV. 18, 19, leid de Hoogleeraar gegrond de vier volgende Stellingen af. (1.) „ Zy, die zich „ zullen vertroosten met de gunst des Allerhoogſten, moe- „ ten oprechte Godsdienſtigen, moeten Waarheids-min- „ naars zyn. (2.) Hun gebed moet behoorlyk ingericht „ en wel geſchikt zyn. (3.) Hunne begeertens, in hun „ Gebed voorgedragen, moeten zyn het welbehagen van „ zulken, die God vreezen, zy moeten niets tegen Gods „ wil, of tegen het geen betaamlyk is, bidden, en aan- „ houden in het gebed. En eindelyk (4.) Zulke bidders „ verhoort God: altyd is hy hun naby, hy doet hun wel- „ behagen, hy hoort hun geroep, en hy verlost ze." Zyn Hoogeerwaerde, de bondigheid dezer ſtellingen kort en klaer getoond hebbende, brengt dezelven zeer gepast over op de tegenwoordige omſtandigheden, met een ernſti-

gen aendrang om dezelven behoorlyk op te merken en te betrachten, in de troostryke hoop der Godlyke verhooringe, door zynen zegen uit te ſtorten over onze poogingen, ter reddinge uit onze nooden. Het aenwenden dier poogingen betrekt de Hoogleeraer met regt onder de tweede ſtelling; nadien het gebed des luiaerds niet verhoord word; en hy, die, in nood zynde, iemand om hulp verzoekt, zo veel mogelyk, die middelen moet gebruiken, die in zyne magt zyn. ——— Zulks doet hem, met betrekking tot dit gedeelte van zyn onderwerp, in zyne Toepaſſing aldus ſpreken.

„ Onder de middelen, die ons Land behouden kunnen onder Gods zegen, al was niet alleen de Duitſche Keizer, maar al waren, gelyk in de voorgaande Eeuw, meer magtige Vorſten te gelyk tegen ons in optogt, is voor eerst: Eendragt en Eensgezindheid. ——— ô Nederlanders! Eendragt zal u behouden onder Gods zegen! Tweedragt zal u te grond doen gaan, al vermeerdert gy de Biduuren. Ik bezweer u, by al wat dierbaar is, Beminnaars van Vaderland en Vryheid, bewaart de eendragt; Sluit de handen vast in één: Verbant alle eigenbelang, byoogmerken, jaloezy, kwaade verdenkingen. Het is nu geen tyd, elkander om byzondere veete te haaten, het Vaderland eischt onzer aller vereenigde poogingen. ——— Overheden, Vaderen des Vaderlands, ik bid U, toont, dat gy uwe Burgers bemint, en hun belang, het welk het uwe is, —— want wy hebben allen één belang, de bewaaring van onze Vryheid en Staatsinrigting als vrye Republikeinen! Toont, dat gy hun belang, in allen opzicht, *daadlyk* wilt behartigen! Burgers, vereenigt u onderling, en met uwe Volksvertegenwoordigers, om hunne hand te ſtyven in alles, wat tot welzyn van Stad en Land ſtrekken kan. Och, dat de eendracht herleeve in onze Raadsvergaderingen, anders is het Land weg!

„ Het ander middel is de oude Dapperheid, in het ter handvatten der Wapenen. ——— Te Wapen! Vliegt te Wapen! Nederlanders! Rust u toe, om Haardſteden en Altaaren te verdedigen! anders loopt uw goed en bezitting, de eer van uwe Vrouw en Kinderen, uwe Vryheid en leven gevaar. ——— Maar, op den Stoel, daar het Euangelie des Vredes verkondigd word, te Wapen te roepen, bevreemd u dat, Toehoorders? Zo weet, dat ik als Christen het Oorlog verfoei. —— Wee hem, die onder Christenen dit monſter nog voedzel geeft, en levend houd!

houd! —— Wee hem, die eenen onrechtvaardigen Oorlog begint! ——— Och! hoe bid ik, dat eens Gods Ryk op aarde alom heerlyk worde, dan zal het VREDE zyn; waarvan de Godſpraaken ons de dierbaarſte belofte doen. Maar als mensch, als Burger van eenen vryen Staat, die onrechtvaardig word aangevallen in zyne wettige bezittingen, die door laffe toegevendheid, door eene werkeloosheid, welke, in den laatſten Oorlog met Engeland, zo verregaande ſchandelyk zich heeft vertoond, de ſpot word der Nagebuuren, als zulk een Burger, voorgegaan door onze Overheden, roep ik nogmaals: *te Wapen.* ——— Hier behoort niemand zich te onttrekken; de zwakke zy een Held, en die ſtruikelen zoude, als David, als de Engel des Heeren voor ons aangezigt! Vreest dan niet voor den Vyand! Bezadigde dapperheid zal hem voor u doen vlieden, en hy, die zig aangordende beroemd heeft, zal geen oorzaak van roem hebben, wanneer hy zig losmaakt. ——— Ik houde alle voor Aterlingen, voor onwaardigen, om vrye burgers van eenen vryen Staat te zyn, die zich tegen de algemeene Wapening verzetten, het zy openlyk, het zy door ſlinkſe wegen en listen. Zy zouden hun regten loon hebben, als zy het Juk der Slaverny moesten dragen, daaronder gekromd gingen zichzelven vervloekende, en door hunne kinderen vervloekt wordende. Men zegge niet, dat men Krygsbenden kan huuren, en bezoldigen, om ons te verdeedigen; ook dit kan, ook dit moet geſchieden. Maar aan gehuurde Benden, alleen en geheel, zelf ongewapend, zyne Vryheid, het dierbaarſte dat men bezit, toe te vertrouwen! ——— Myne Landgenooten! Burgers! ziet toe, dat gy niet, als weerlooze ſchapen, wolven ter uwer beveiliging inroept, aan welke uwe Vryheid naderhand ligtelyk ten prooi zou vallen."

Verhandelingen, ter beantwoordinge van een Voorſtel, opgegeeven door de Heeren Bezorgers van het Stolpiaansch Legaat. Te Leyden, by S. en J. Luchtmans. 1784. *Behalven het Voorwerk,* 268 *bladz. in gr. quarto.*

Het gewigtig onderwerp, in deze Verhandelingen overwoogen, is de oorſprong van het kwaad in de Waereld, of wel deszelfs beſtaenbaerheid met de hooge denkbeelden, die wy van God hebben, als Schepper, Onderhouder en Beſtierder van 't Heelal, met alles wat zich in het

het zelve beweegt. De Heeren Bezorgers van het Stolpiaenſche Legaet hebben deswegens het volgende Vraegſtuk voorgeſteld. „ Op welk een wyze kan best betoogd „ worden, dat het ſcheppen van een Waereld, waarin „ het kwaad toegelaaten is, niet ſtrydig zy met de vol„ maaktheid der Godlyke Natuur?" Uit een groot aantal van Verhandelingen, over dit onderwerp, hun ter hand geſteld, heeft het hun goedgedagt vier Latynſche en ene Nederduitſche het licht te doen zien; waervan ze op goeden grond getuigen, „ dat ze allen zeer verſtandig ge„ ſchreven zyn." Een getuigenis, 't welk we vertrouwen, dat door geen oordeelkundig Lezer gewraekt zal worden, daer de Heren Opſtellers dezer Stukken, een ieder naer zyne denkwyze, in dezelven toonen, dat ze dit onderwerp met ene oordeelkundige oplettendheid, en bedagtzaemheid, beoefend hebben; van waer deze Verhandelingen wezenlyk kunnen dienen, om dit ingewikkeld onderwerp, van de ene of andere zyde, een nader licht toe te brengen.

In de eerſte Verhandeling, welke met den toegezegden Eerprys bekroond is, maekt de Vaſarhalyenſer Hoogleeraer *J. de Fagaras*, vooraf, enige aenmerkingen over de verſchillende ſoorten van kwaed, die men onbeſtaenbaer agt met de Godlyke Volmaektheden. Hierop brengt hy de verſchillende manieren, op welken de voornaemſte Wysgeren die zwarigheden uit den weg hebben zoeken te ruimen, ter toetſe; en dezelven, zyns oordeels, niet voldoende zynde, zo hecht hy hier aen een voorſtel, rakende de wyze, op welke men, volgens zyne gedachten, over dit Stuk hebbe te denken. ——— Het zelve komt, in 't hoofdzaeklyke, kortlyk hierop uit. „ Het plan van „ God vorderde, onder anderen, ook het voortbrengen „ van vrywerkende ſchepzelen, die hunne vermogens kon„ den gebruiken en misbruiken, en dus zichzelven of an„ deren gelukkig of ongelukkig maken. Ter bevorderin„ ge van het eerſte verleent God den mensch genoegza„ me vermogens; misbruikt deze dezelven, en bewerkt „ hy daer door onheilen, dan is de mensch de oorzaek „ van dat kwaed; 't welk God niet kan afwenden, dan „ door onophoudelyke wonderwerken, 't welk met zyn „ plan zou ſtryden, ja 't zelve geheel verbreken: maer „ dit kwaed, 't welk dus niet afgekeerd kan worden, „ beſtiert God op zodanig ene wyze, dat het ten meest „ mogelyken nutte van 't algemeen ſtrekke. Even dit

„ heeft

„ heeft ook plaets omtrent het natuurlyk kwaed, het zy „ het onvermydelyk met den aert der dingen verknocht „ zy, of uit onze handelingen natuurlyk voortvloeie; 't „ welk God niet afwenden kan, zonder den mensch van „ nog meer goeds, dan dit kwaed, te berooven. En „ ten laetſte zal dit plan van den Allerhoogſten, in alle „ deszelfs deelen, voltooid worden, door de Godlyke „ ſchikkingen in de eindelooze eeuwigheid." ——— Na de ontvouwing hiervan, legt zyn Hooggeleerde het 'er op toe, om de gegrondheid van dit zyn voorſtel, in alle deszelfs byzonderheden, overtuigelyk te betoogen.

De doorgeoefende *J. Schwab*, Hoogleeraer te Stutgard, ſtelt zich, in ene hierop volgende Verhandeling, voor, in de eerſte plaetſe te toonen, dat God alle kwaed uit het Heelal volſtrekt niet kon, of, om wyze reden, niet wilde weren. En daerop tracht hy te doen zien, dat 'er, niettegenſtaende dit kwaed, door God wyslyk toegelaten, en door zyne beſtiering gematigd, voor alle gevoelige en verſtandige Wezens, op deze Waereld huisvestende, ene overgenoegzame mate van geluk plaets heeft. Hiernevens leert hy ons nog opmerken, hoe wy zelven zeer veel kunnen toebrengen, om rampen voor te komen, en onheilen af te wenden, of het kwade ten onzen nutte te doen dienen. En 't komt hem voor, dat Gods wegen hier in den tyd in dit alles zo volkomen te billyken zyn, dat wy ten dien einde geen toevlugt behoeven te nemen tot ene toekomende bedeeling.

De derde verhandeling, opgeſteld door den kundigen *H. van Lier* Ph. Dr. en A. L. M. is drieledig. Het eerſte gedeelte ſtrekt, om, uit ene oplettende beſchouwing der Godlyke volmaektheden, te betoogen, dat het ſcheppen van een Waereld, waerin ook kwaed gevonden word, niet onbeſtaenbaer is met de volmaektheid der Godlyke Natuur. In het tweede tracht hy te doen zien, dat deze zyne voorgeſtelde manier van dit onderwerp te beſchouwen de enige weg is, om het vereischte met vrucht te betoogen; ſchoon hy gereedlyk erkenne dat die beſchouwing op velerleie wyzen voorgedragen, ontwikkeld en ter overtuiginge aengedrongen kunne worden. En eindelyk deelt hy hier nog, ter nadere opheldering van dit ſtuk, zyne gedachten mede, over den oorſprong van het kwaed, inzonderheid het zedelyke, ter billykinge van de wegen der Godlyke Voorzienigheid omtrent hetzelve.

Voorts ontmoeten we hier ene Verhandeling van den Eer-

Eerwaerde *Th. Spaan*, Predikant te Hoogmade, welke dezelve indiervoege ingericht heeft, dat ze ſtrekke, om eerst in 't algemeen, en dan nog meer byzonder, te bewyzen, dat het kwaed, hoe ook genaemd of begrepen, geenzins ſtrydig zy met de volmaektheid van Gods Natuur. ——— In 't eerſte lid, opgemerkt hebbende, dat, indien het kwaed in de Waereld met de volmaektheid der Godlyke Natuur ſtreed, dat dan éene dezer drie ſtellingen zou moeten aennemelyk zyn, (1.) dat God enige gemeenſchap had met het kwaed, (2.) dat hy de oorzaek was van het kwaed, of eindelyk (3.) dat zyne volmaekte Natuur door het kwaed zou verminderd worden: zo toont hy, dat ieder dezer drie ſtellingen ten hoogſte ongerymd zy; waeruit dan het tegengeſtelde van zelve volgt. ——— Dit afgehandeld zynde, gaet hy in de tweede plaetze over tot het aenvoeren der meer byzondere bewyzen, betreklyk tot de onderſcheiden gedaanten, onder welken zich het kwaed in deze Waereld vertoont, te weten, als natuurlyk en zedelyk. In ene afzonderlyke beſchouwing hiervan doet zyn Eerwaerde ons zien, dat 'er, noch in het eene noch in het andere, iets gevonden word, dat onbeſtaenbaer zou zyn met de Godlyke Volmaektheden.

Ten laetſte levert ons dit Stuk nog ene Verhandeling van den Eerwaerden *W. Brown*, Predikant in de Engelſche Kerk te Utrecht. Zyn Eerwaerde laet zich eerst uit over de klagten nopens het kwaed in de Waereld, en de daerop gegronde bezwaren tegen de Leer der Voorzienigheid; als mede over de poogingen van vroegere en latere Wysgeren en Godgeleerden ter beantwoordinge en afwendinge dier bezwarende klagten. ——— Hiernevens voegt hy enige aenmerkingen over den geringen uitſlag hunner poogingen, waervan hy te gelyk de voornaemſte oorzaken ontvouwt; en welken hy, door ene klare en geleidelyke behandeling van dit onderwerp, in deze Verhandeling tracht te ontgaen. Dezelve is voorts vierledig. Het eerſte gedeelte behelst ene juiste verklaring van 't denkbeeld dat men zich te vormen heeft, van de volmaektheid en de veelerleie ſoorten van kwaed; waeruit onze Schryver afleid, dat de toelating van dit kwade niet alleen niet aenloopt tegen de volmaektheid, maer zelfs enigmate vereischt word, om haer te duidelyker te doen doorſtralen: dat is, met andere woorden gezegd, uit Gods volmaekte natuur vloeit van zelve voort, dat 'er ene zekere mate van kwaed toegelaten moest worden.

Ver-

Vervolgens tooht zyn Eerwaerde, dat het kwaed, niet alleen onafſcheidelyk verknocht is met de beste geſteldheid der zake, maer dat het tevens van die natuur is, en door God zo beſtierd word, dat 'er een grooter goed en nut, ook voor den mensch, uit ontſta. En hierop brengt hy ons ten derde onder het oog, hoe een groot gedeelte kwaeds, waerover men zo bezwarende klagten uitſtort, bovenmate vergroot word, of wezenlyk niet beſtaet, maer bloote menschlyke harsſenſchimmen zyn. En eindelyk trekt hy al het voorgeſtelde te zamen, om ons alles in één gezichtpunt voor te ſtellen, en daeruit te beſluiten, dat het in genen deele ſtrydig zy met de volmaektheid der Godlyke Natuur, ene Waereld te ſcheppen, waerin het kwaed toegelaten is.

Geneeskundige Proeven en Waarneemingen, door FR. HOME, *M. D. enz. Uit het Engelsch vertaald, en met Aanteekeningen vermeerderd, door* JAN VAN BREDA, *Stads Doctor te Gouda. Tweede Deel. Te Amſterdam, by* A. J. van Toll, 1784, 328 *bladz. in gr. octavo.*

Wy hebben reeds, by het Eerſte Deel (*) deezer Proeven en Waarneemingen, onze gedagten over dit Werk, en deszelfs Vertaaling gezegd, en kunnen onzen Leezers verzekeren, dat de inhoud van dit Tweede Deel niet minder gewichtig, en door de bygevoegde zeer oordeelkundige Aanmerkingen van den geleerden Vertaaler, niet weinig verrykt is geworden. ——— Dit Tweede Deel begint met het *Twaalfde Hoofdſtuk*, waarin de Schryver eenige proeven met middelen tegen de Verlamming mededeelt; deeze middelen zyn het *Aderlaaten*, het *Doronicum Germanicum*, of het *Slaan der Huid met Netels*, en de *warme Baden*. Het volgende *Hoofdſtuk* behelst: Proefneemingen met het *Oleum Terebinthinæ*, in de *Heupjicht*. In het *Veertiende Hoofdſtuk* word een voorſchrift gegeeven van een Zalve, die in de *Lumbago* van zeer heilzaame uitwerkinge geweest is. In het *yfftiende* handelt de Schryver over de *Iſchuria Renalis*, *Veſicalis* en *Urethralis*; eene onderſcheiding, die, in allen opzigt, dog voornaamentlyk in de geneezing, van zeer veel nut is. ——— De Waarneemingen, welke in het *Zestiende Hoofdſtuk* voorkomen, geeven

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* Vde D. bl. 486.

ven zeer veele ophelderingen, zo ten aanzien van het beſpiegelende, als beoefenende, gedeelte deezer Ziekte. —— Is 'er eene Ziekte, welkers geneezing moeielyk is, en waarin men een menigte van Geneesmiddelen heeft aangepreezen, het is voorzeker de Waterzugt. Onze Schryver deelt ons, in het *Zeventiende Hoofdſtuk*, verſcheiden Proeven mede, die hy met de *Cremor Tartari*, de *Scilla exſiccata*, en met het *Ulcus Perpetuum* in deeze Ziekte in 't werk heeft geſteld. De middelen, welke de Schryver tegens de opſtooping der Maandſtonden beproefd heeft, zyn eene *drukking op de Arteria Cruralis*, *Aderlatingen*, *Sabina*, en de *Rubia Tinctorum*. In het *Negentiende Hoofdſtuk* geeft hy verſlag van de uitwerking der *Spaanſche Vliegen*, *Cortex interior Ulmi*, *Vipera*, *Sarſaparilla*, *Mercurius Dulcis*, het *Sulphur Antimonii Præcipitatum*, en het *Acidum Vitriolicum* in de *Herpes*, of *Lepra Græcorum*. In de volgende vyf *Hoofdſtukken* komen Proeven voor, met de *Spigelia Marilandica*, tegen de Wormen, en omtrent de oplosſende kracht van de *Rad. Daphn. Mezerei*. —— Proeven met de *Folia Verbasci*, tegen den Buikloop: met de *Cucurbitulæ ſine ferro*, of Kopglaazen in Bloedſtortingen; en eindelyk, Proeven met eenige ſteenbreekende middelen, als het *Lixivium Cauſticum*, en *Vaſte Lucht*.

Zie daar den Inhoud van dit Tweede Deel. —— Het ware te wenſchen dat alle Vertaalingen, in zulke goede handen mogten komen, als dit Werk van den Heer HOME. —— Hier door zoude het waare oogmerk der Vertaalingen niet alleen bereikt worden, maar de Vertaalingen zouden ſomtyds zelf in waarde boven het origineel ryzen. —— Ten minſten het Werk dat wy thans voor ons hebben, is door de geleerde Aantekeningen van den oordeelkundigen Heer *Breda* zeer veel verbeterd geworden.

Verhandelingen van het Provinciaal Utrechts Genootſchap van Kunſten en Wetenſchappen. Derde deels eerſte Stuk. Te Utrecht, by S. de Waal, 1785. *Behalven het Voorwerk*, 731 *bladz. in gr. octavo.*

Dit gedeelte behelst twee Prysverhandelingen, waarvan de eerſte ſtrekt, ter beantwoordinge der Vraage: „ Wat heeft men te denken aangaande het planten van „ Boomen, binnen en rondom de Steden? Is dit voor„ deelig of nadeelig voor de gezondheid der menſchen?

„ Wordt

„ Wordt de Lugt door derzelver uitwaseming gezuiverd „ of besmet? En welke soort van Boomen is meest of „ minst voordeelig of nadeelig?" ——— In eene voorafgaande Inleiding wordt dit onderwerp over 't algemeen, en als beschouwenderwyze behandeld; welke beschouwing de Heeren *van Barneveld* en *Muller*, Opstellers van dit Stuk, leidt om op het eerste algemeen Voorstel te antwoorden: „ Het planten van Boomen is voordeelig; men „ heeft niets dan goede en heilzaame uitkomsten hiervan „ te verwagten." ——— Na deeze beschouwende Inleiding gaan onze Schryvers over tot eene meer bepaalde en wel proefkundige behandeling van 't tweeledige byzondere Voorstel, of de Lugt, door de uitwaseming der Boomen *gezuiverd* of *besmet* worde? Uit het deswegens door hen bygebragte, zo ten voor- als ten nadeele, maaken zy de Balans indiervoege op, dat *het planten van Boomen binnen en rondom de Steden*, met betrekking tot derzelver uitwaseming, *voordeelig maar niet nadeelig is.* ——— Dan dit zo zynde blyft de Vraag nog over, welke soort van Boomen hier bovenal in opmerking komen. Zulks doet de Heeren Opstellers eene Rangschikking der Boomen, ten deezen opzigte, maaken, schikkende dezelven in drie Rangen, waarvan ze verder het min of meer voordeelige, naar uitwyzen hunner Proeven, melden. En, daar de ondervinding ten duidelykste leert, dat de hoedanigheid der gronden hier ook noodzaaklyk in agt genomen moet worden, zo voegen onze Schryvers, by het opgemelde, ook nog eene aanwyzing daar toe betrekkelyk. Ze hebben ten dien einde eene Lyst van onderscheiden boomen vervaardigd, geschikt naar den verschillenden grond, in welken zy eigenaartigst behooren en weligst willen groeien; met aantekening van den Rang, waaronder dezelven, volgens de gegeeven rangschikking, te plaatzen zyn. ——— Eindelyk leveren ze ons de opgave hunner Proeven, waarop ze zig in deeze Verhandeling beroepen, met een voorafgaand verslag van de wyze, op welke zy deeze hunne Proeven genomen hebben.

Het Provinciaal Utrechts Genootschap had de hier beantwoorde Vraag reeds in 't jaar 1777 opgegeeven; en was in 't jaar 1780 van oordeel, „ dat van alle de ingekomen Ant„ woorden, met opzigt tot het eerste gedeelte der Vraage, „ aan het oogmerk derzelve best voldaan had de fraaie en „ uitgewerkte Verhandeling, ten zinspreuk voerende, „ *Observez la Nature et suivez la route, qu'elle vous trace:*

„ ——— Doch men verlangde in dezelve meerdere Proe-
„ ven, met *Boomen* gedaan, en wel inzonderheid zulke,
„ uit welker vergelijking men, met eenigen grond van
„ zekerheid, konde opmaken, welke Boomen, ter verbe-
„ tering van de lucht, best geſchikt waren: en de opge-
„ gevene redenen van de groote moeijelijkheden dezer
„ Proefnemingen kwamen het Genootſchap niet voldoende
„ voor." ——— Zulks heeft aanleiding gegeeven om dee-
ze Vraag, in 't jaar 1780, op nieuw voor te ſtellen, onder aanbod van een dubbelen Eerprys; welke, in 't jaar 1783, aan deeze Verhandeling der Heeren *van Barneveld* en *Muller* is toegeweezen. Intuſſchen hadden de Heeren *Deiman* en *Paets van Troostwyk* hunne Verhandeling, die ten zinſpreuk voerde, *Obſervez la Nature* enz. reeds door de drukpers gemeen gemaakt (*); des dezelve, in 't jaar 1783, niet konde aangemerkt worden als mededingende naar den Eerprys; zynde het anders het oogmerk van 't Genootſchap geweest, den dubbelen Eerprys tuſſchen de Opſtellers deezer vroegere en laatere Verhandelingen te verdeelen.

Nu zou het, na dit voorgevallen, volgens ons inzien, eenigermaate onheusch zyn, de waarde deezer beide Verhandelingen, door eene onderlinge vergelyking, te beoordeelen; dan wy kunnen, ter deezer gelegenheid, niet nalaaten ons te verwonderen, dat de Heeren *van Barneveld* en *Muller*, twee jaaren langer tyd gehad hebbende, in hunne Verhandelingen niet doen blyken, dat ze gebruik gemaakt hebben van de merkwaardige ontdekkingen en waarneemingen, die, nopens dit onderwerp, door verſcheiden beroemde Natuuronderzoekers, geduurende de laatſte jaaren, gemeen gemaakt zyn; en waarvan de Heeren Schryvers der vroegere Verhandelinge zig niet hebben kunnen bedienen: ook hadden we, moeten wy zeggen, over 't algemeen meer naauwkeurigheid in deeze laatere Verhandeling verwagt. ——— Wat wyders betreft de bygebragte Proefneemingen, inzonderheid over de voordeeligſte Boomen, waarop het hier bovenal aankwam, gemerkt het Genootſchap daaromtrent over de vroegere Verhandeling min voldaan was; derzelver voordragt ſchynt ons te bevestigen het geopperde in de vroegere Verhandeling, dat naamlyk dit Stuk aan groote moeilykheden is bloot-

(*) Zie ons berigt van die Verhandeling, *Alg. Vaderl. Letteroef.* IIde D. bl. 422.

blootgeſteld, die de uitvoering bezwaarlyk maaken. Zulks ontdekt zig vry klaar in etlyke deezer Proeven, en de wyze, op welken dezelven meerendeels genomen zyn, is verre van naauwkeurig, en vooral niet voldoende om 'er zekere algemeene beſluiten uit af te leiden. Laat vry alles, op de beſchreevene manier, met de uiterſte oplettendheid in 't werk geſteld worden, zo blyft, gelyk ieder Natuurkundige, die in deeze ſoort van proefneemingen bedreeven is, gereedlyk zal toeſtemmen, nog overig; dat, welke voorzorgen men ook gebruike, om eene even groote hoeveelheid van dezelfde bedorven lugt te gebruiken, als ook van een waschlicht te bezigen, dat dezelfde dikte, en een gelyk groote pit heeft, het uitblusſchen van het waschlicht nimmer zo gelyk zal uitkomen, als in deezen wel vereischt zou worden. Het zal toch, door toevallige onvoorkomelyke omſtandigheden, als daar zyn, by voorbeeld, de zuiging in het vertrek, de grooter vlam van het waschlicht, waardoor de eene reis eene grootere hoeveelheid luchts uit het glas gedreeven wordt, dan op een anderen tyd, en meer dergelyken, dikwerf aanmerkelyk kunnen verſchillen. Nadien nu, over het geheel, de meeste uitkomſten der proeven, naar deeze ons zo onzekere maat, genomen zyn, zo doen ze in dit geval niet genoeg af, om 'er een gegrond beſluit uit op te maaken. Ook kan men te minder uit ſoortgelyke proefneemingen, als in deezen opgegeeven zyn, met eenige zekerheid algemeene gevolgen afleiden; daar de omſtandigheden, waaronder de verbetering der lugt, door Boompjes en Plantjes, op zodanig eene wyze in 't klein wordt waargenomen, op verre na niet in alle opzigten gelyk ſtaat, aan die, waarin wy de werking der Natuure in 't groot waarneemen. ——— Met dit alles, ſchoon wy dus deeze Proeven niet voldoende voor de groote hoofdzaake oordeelen, is 't egter zo met dezelven gelegen, dat 'er verſcheiden onder gevonden worden, die eene algemeene nuttigheid hebben, en aanleiding kunnen geeven tot een nader onderzoek, 't welk geſchikt is om een duidelyker licht over dit onderwerp te verſpreiden, door de oplettende ondervinding ſteeds te baat te neemen.

By deeze Verhandeling komt wyders eene tweede, waarin eene Vraag van eene andere natuur overwoogen wordt, te weeten. „ Welke zyn de Natuurlyke, of uit de le„ venswyze ontſtane oorzaken van de zo aanmerkelyke „ vermeerdering der Zenuwziekten in ons Land? ———

„ welké zijn derzelver kenmerken? — welke is de beste „ wijze om dezelve voor te komen en te genezen?"—Wy hebben deeze Verhandeling, opgeſteld door den kundigen Geneesheer *Michell*, met eene ongemeene graagte geleezen; de uitvoering toont ten duidelykſte, dat hy dit onderwerp doordagt, de beste Schryvers met oordeel geraadpleegd, en de uiterſte naauwkeurigheid in zyne eigen waarneemingen aangewend heeft. Hy ontvouwt dit gewigtig Stuk in vyf hoofddeelen, waarvan het eerſte gaat over den aart en de onderſcheiding der zenuwziekten; ſtrekkende hetzelve om ons een duidelyk berigt van den aart deezer ziekten te geeven, en het onderſcheid tusſchen de eigenlyke en oneigenlyke Zenuwziekten te leeren opmerken. —— In het tweede hoofddeel worden de oorzaaken der vermeerdering deezer ziekten, byzonder in ons Vaderland, nageſpoord; waaromtrent, na eene vergelyking onzer leevenswyze met die der Batavieren, eerst de natuurlyke oorzaaken, en voorts die, welken uit de leevenswyze ontſtaan, ontvouwd worden. *Dr. Michell* berust hier niet in eene algemeene beſchouwing, maar vestigt het oog op alle byzonderheden daartoe aanleidelyk; en toont zeer ongekunſteld, overeenkomſtig met de waare natuur der zaake, hoe, uit de vermeerdering dier oorzaaken, ook de vermeerdering der Zenuwziekten voortvloeie. —— Voorts handelt hy, in de derde plaats, na een verſlag van de naaste oorzaak der zenuwziekten hier te Lande, over derzelver kenmerken, welken uit zeer verſchillende, en door hem onderſcheidenlyk opgenoemde, omſtandigheden opgemaakt moeten worden: tevens hegt hy, aan eene keurlyke ontvouwing hiervan, nog eenige nadere gevolgtrekkingen, welker overweeging tot eene meerdere opheldering der kennisſe en voorſpelling in deeze ziekten kan ſtrekken. —— Hierop worden, in 't vierde Hoofddeel, ter voorbehoedinge deezer ziekten, de volgende regels opgegeeven. „ (1.) De lichamen moeten van der jeugd af aan ge„ ſchikt gemaakt worden, om ongemakken en vermoeijing „ te kunnen verdragen. (2.) De oorzaken, die meestal de „ zenuwziektens voortbrengen, moeten vermijd worden. „ En (3.) De zwakke en gevoelige lichamen moeten ver„ ſterkt, en tegen de uitwendige ongemakken van het we„ der enz. gehard worden." Ten laatſten handelt zyn Ed. over de genezing der Zenuwziekten, waarin de Geneesheer, zyns agtens, de volgende aanwyzingen bovenal in 't oog moet houden. „ (1.) De affcheidingen en ont„ lastingen in den natuurlijken ſtaat te herſtellen. (2.) De „ eer-

„ eerſte wegen te zuiveren en te verſterken. (3.) Het „ aangedaane deel te herſtellen. (4.) De te grote gevoe„ ligheid des lichaams te verminderen, den ſpiervezel en „ zenuwen te verſterken, en de prikkelende ſtof te ont„ lasten. (5.) De toevallen te verzachten en de gevolgen „ te verhoeden. En eindelijk. (6.) De ziel in kalmte te „ brengen, en de gemoedsaandoeningen te beſtieren tot „ heil des lijders." ——— Alle deeze opgemelde byzonderheden worden hier naauwkeurig voorgedraagen, en met zo veel duidelykheid ontvouwd, dat de leezing deezer Verhandelinge niet alleen den Geneesheeren maar ook anderen, en zelfs den Lyderen, indien ze niet te ſterk gevoelig zyn, te ſtade kan komen. ——— Het Genootſchap is van oordeel, dat de Schryver zig te breedvoerig uitlaat, over de Zenuwziekten in 't algemeen, daar het oogmerk der Vraage alleenlyk was, „ dat men zig zoude be„ palen tot de redenen der vermeerdering dezer ziektens „ in ons Land, en van derzelver ware kenmerken; ten „ einde dezelven van andere ziekten, waarmede ze zeer „ dikwils verward worden, te kunnen onderſcheiden." Dan, behoudens onze hoogagting voor het Genootſchap, oordeelen wy, dat deeze Verhandeling, zonder die voorafgaande algemeene beſchouwing deezer Ziektens, altoos gebrekkig, en, vooral met opzigt tot de byzondere en plaatslyke oorzaaken, meermaals duister zou geweest zyn; daar nu integendeel die voorafgaande beſchouwing over het volgende, dat eigenlyk op ons Land betrekking heeft, een meerder licht verſpreidt.

Grondwettige herſtelling van Nederlands Staatswezen, zo voor het algemeen Bondgenootſchap, als voor het beſtuur van elke byzondere Provincie. Eerſte Deel. Te Amſterdam, by J. Allart, 1784. *Behalven het Voorwerk*, 448 *bladz. in gr. octavo.*

Het onderwerp in dit Geſchrift behandeld, de herſtelling onzer Republiek op derzelver eigene grondwetten, vordert zekerlyk de oplettendheid der geheele Natie: en de wyze op welke dit onderwerp alhier behandeld wordt is by uitſtek geſchikt om elks aandagt te vestigen. Ver van eenige verdeeldheid der gemoederen in de hand te werken, ver van eenig opzet om de Regeeringsform onzer Republik te veranderen, tragt men in tegendeel de

Gemoederen te vereenigen, om eenpaarig de hand aan 't werk te ſlaan, ten einde de Republik, door 't afwenden der ingeſloopen gebreken, en 't invoeren van heilzaame ſchikkingen, weder te brengen tot haare grondwettige geſteldheid; om dus de Republik, zo veel het mogelyk zy, haaren ouden luister te doen erlangen. Eene welwikkende Staatkunde, die het nadeelige der Democratie, het haatlyke der Ariſtocratie, en het ſchadelyke van een te onbepaald Stadhouderlyk gezag, in den grond doorziet; —— die de vroegere en tegenwoordige geſteldheid onzer Republik naauwkeurig gade geſlagen heeft; —— die eindelyk, met eene beſcheidene vrymoedigheid, haare gedagten, op die kundigheden gevestigd, voordraagt, en met wel beredeneerde voorſtellingen aantoont, wat 's Lands welzyn in deezen van Vaderlandlievende Regenten en Burgers vordert; —— zulk eene Staatkunde beſtiert de pen der geagte Opſtelleren van dit Werk, waarin ze hunne oordeelkundige gedagten deswegens voor den agtbaaren Regterſtoel der Natie openleggen. 't Is te wenſchen dat de Natie, reeds eenigzins verlicht, door het zelve nog meer verlicht, en 'er te ernſtiger door genoopt zal worden, om 's Lands welzyn ter harte te neemen, en die wegen in te ſlaan, welken ter bereikinge van 't zelve mogen dienen; waartoe dit Geſchrift in veelerleie opzigten bevorderlyk kan zyn (*).

By den aanvang brengt men hier den Landzaaten onder 't oog den gevaarlyken toeſtand der Republik; met aanwyzing hoe 'er, ſchoon reeds veele misbruiken verbeterd zyn, nog veel te herſtellen overblyve; als mede hoe gunſtig de tegenwoordige omſtandigheden daar toe zyn, en men dezelven by tyds in agt hebbe te neemen. Verder wordt getoond, dat het belang van 't Volk, de natuur des Lands, en de Staatkundige geſteldheid der andere Mogendheden ons noopen, om de waare Republicainſche beginſelen te handhaaven, te zuiveren en te volmaaken. Wyders, dat Nederlands Volk geregtigd is, om die beginſelen, uit kragt van ons openbaar Staatsregt, te reclameeren, daar 't overblykbaar is, dat in alle de tyden, in alle de

(*) Ten einde alles toe te brengen, wat daaromtrent dienſtig kan zyn, heeft men beſloten, daar de tegenwoordige wyze van uitgeeven wat kostelyk zy, 'er nevens te voegen eene min kostbaare uitgave, waardoor dit Werk te gereeder algemeen in de handen der Natie zal kunnen komen.

de deelen der Republik, van wegens alle de ſtenden en leden van den Staat, en van Schryvers van alle de partyen, voornaamlyk, ſints die vermaarde Staatsomwenteling, welke de Onafhangelykheid ten gevolge had, de Souvereiniteit Oorſpronglyk by het Lichaam des Volks gehuisvest heeft. Na het ontvouwen deezer Grondbeginſelen gaan de Opſtellers van dit Geſchrift over, ter naſpooringe van het weezenlyk en onderſcheidend kenmerk der Nederlandſche Conſtitutie, en haare Republicainſche vorm, uit kragte der openbaare Akten, der Reden en de Natuur der zaaken; het welk hun de byzondere ſtukken daartoe betrekkelyk doet ontwikkelen, met nevensgaande aanmerkingen over derzelver behoorlyke inrigting. En dit leidt hen, in dit eerſte Deel, nog tot eene voordragt van de waare grondwetten onzer Nederlandſche Conſtitutie; waar op zy hun verder oogmerk met deeze woorden te kennen geeven.

„Het geen wy tot hier toe voorgeſteld hebben is ſlechts de grondſlag van ons voorgeſteld gebouw. Hoe uitgeſtrekter deeze grondſlag is, hoe vaster en onwrikbaarder het zelve worden moet. In de volgende verhandelingen zullen wy het gebouw zelf hooger ophaalen, door de gelegde grondſtellingen op de byzondere Provinciën toepaſſelyk te maaken; en in de derde verhandeling zullen wy, om alle bederf voor te komen, het zelve met de noodige verwen en verſierſelen dekken en opſieren, door het afſchetſen van de Nationaale onderrichting, of van de zeden, die de onderſcheidene kentekenen moeten zyn van eene Natie, welke haare vryheid daadelyk bezit, en dezelve tracht te behouden."

Om uit de veelvuldige byzondere overweegingen van herſtelling, in dit Geſchrift voorkomende, den Leezer nog een ſtaal onder 't oog te brengen, zullen wy ons bepaalen, tot het hier aangevoerde wegens de verbetering van het nadeelige in het Stadhouderſchap. Eene overweeging van de zogenaamde Regeerings-Reglementen, van derzelver vereischte afſchaffing, en van 't voorgevallene hieromtrent in deeze dagen, geeft den Schryveren aanleiding, om zig over dit ſtuk byzonder uit te laaten.

„Men zou, zeggen ze, by deeze gelegenheid, mogen onderzoeken, hoe het met het belang der Vereenigde Staaten overeen kan gebragt worden, dat van zeven ſtemmen, die dezelven uitmaaken, drie, ja zelfs vier, Zeeland daar onder begrepen, waarby men in veele opzichten Groningen zou kunnen voegen, en gevolglyk de meesten gevon-

den worden, die, door deeze ſoort van reglementen, geheel afhangen van de willekeur van een enkelen perſoon? Men zou kunnen vraagen, of de drie anderen geen recht zouden hebben, om zich te beklaagen over een toeſtand van zaaken, die de vryheid der raadpleegingen van het geheel vereenigd lichaam als geboeid houd? De laatstvoorleeden oorlog heeft duidelyk genoeg aangetoond, aan hoe groot een gevaar de Staat blootgeſteld is, zo men niet met allen mooglyken ſpoed dit misbruik, dat van zo groot een gevolg is, tracht te herſtellen. De yverige Stadhoudersgezinden zullen niet nalaaten van zich hier over onrechtvaardigheid te beklaagen. Volgens hun voorgeeven is het niet geoorlofd eenige veranderingen in de voorrechten des Stadhouders te maaken. Maar zouden zy, zo het by deeze veranderingen tot een voorſtel kwam, om deeze voorrechten nog verder uit te breiden, zich ook op deeze ſtelling beroepen? Hebben zy dezelve doen gelden, toen de Gecommitteerde Raaden van Holland, de Collegien ter Admiraliteit, de Oost- en Westindiſche Compagniën enz. aan Z. H. voorrechten hebben opgedragen, welke niet begrepen waren in de Inſtructiën, die hy van den Souverain bekomen had? Zo men dan uit byzondere inzichten de voorrechten van den Stadhouder heeft kunnen vermeerderen, waarom zou men dan uit gewichtige inzichten van Staat dezelven niet moogen verminderen?

Nog zou men kunnen vraagen, of een Stadhouder veel by eene wel ontworpene verbetering zou verliezen? Laaten wy dit eens een weinig nader onderzoeken. Voor eerſt erkennen de yverigſte Stadhoudersgezinden zelven, dat de Stadhouder niet veel voordeel heeft by de verkiezingen. Zy gaan zelfs zo verre van te zeggen, dat hy by elke aanſtelling twee misnoegden en één ondankbaaren maakt. Men vind veele Regeeringen, en zelfs eene geheele provincie, welke door haaren rykdom en groot gewigt alleen meer dan de helft der vereeniging uitmaakt, waarin de Stadhouder weinig van deeze voorrechten geniet. Alkmaar en Rotterdam zyn de eenige Steden niet, die in dit geval op eene volſtrekte onafhanglykheid recht van aanſpraak hebben. Laaten wy hier, in eene zekere betrekking, de ſtelling van den Schryver van het *Politiek Vertoog* plaats geeven. Hy onderſtelt, dat de onafhanglykheid van Holland van den Stadhouder altoos eene oneenigheid veroorzaakt tuſſchen deeze provincie en de andere, die meer afhanglyk van hem zyn. Hier uit ontſtaat ee-

eene altoosduurende bron van twisten, die hunnen oorsprong neemen, uit de al te groote magt van den Stadhouder, of uit de onafhanglykheid van eenige leden der algemeene verbindtenis. Wie moet nu in deezen gevaarlyken tweestryd onderleggen? Welk middel is meer geschikt, om het welzyn van den Staat, en de Republiceinsche grondregelen te behouden, de volstrekte en algemeene magt van den Stadhouder, of de algemeene vrymaaking van alle de provincien? Welk weldenkend en rechtgeaart burger zal hier een oogenblik in twyfel staan, tusschen het wezenlyk welzyn van eene geheele Natie, en de grootheid van een enkelen mensch?

„ Men zou kunnen vraagen, of de Prins van Oranje, in de verscheidene bedieningen, welke hem met het gemeene land verbinden, afhanglyk is van de Staaten Generaal, of van elke provincie in het byzonder? Wat hem betreft als Stadhouder, hier over kan geen verschil vallen, dewyl hy zyne instructiën van elke provincie afzonderlyk ontvangt, en dewyl de betrekking, in welke hy met ieder van dezelve in die hoedanigheid staat, geene der andere aangaat.

„ Maar in betrekking als Kapitein Generaal en Admiraal is het geheel anders gelegen. De gevoelens zyn over dit onderwerp, zelfs in Stadhouderlooze tyden, verschillend geweest; maar, dewyl dit artikel verbonden is met een ander, te weeten, of de krygsmagt behoort af te hangen van de algemeene Vergadering, die het geheel Bondgenootschap verbeeld, of van elke provincie in het byzonder, zullen wy dit gewigtig en netelig geschil niet beslissen; zelfs zullen wy, om onze onpartydigheid des te sterker te doen blyken, nog verder gaan; wy zullen zeggen, dat, zo men in deeze zaak met orde wil te werk gaan, dat is de Afgezonden te rug brengen tot eene evengelyke algemeene afhanglykheid van hunne Committenten, en den Stadhouder binnen de paalen van redelyke en welvoeglyke instructiën het eigenaartiger en geschikter zou zyn, dat alles, het geen de zee- en landmagt betreft, onder het opzicht der Algemeene Staaten stond, en dat dus, ingevalle de Kapitein Generaal of Admiraal de rechtbank van de byzondere Provincien mogt van de hand wyzen, deezen zouden verpligt zyn, om daar in te handelen, door hunne gedeputeerden in de Staaten-Generaal: maar in den tegenwoordigen staat van zaaken zou het beter zyn, de zaak onbeslist te laaten, ten zy men gezaamentlyk mogt goedvinden

zich te ſchikken naar de middelen van verbetering welke wy aan de hand geeven." —— Onze Schryvers, verder handelende over de nuttigheid van 't Stadhouderſchap, en beweerende dat zy, die het zelve zouden willen vernietigen, of geheel kragtloos maaken, zeer kwaalyk onderrigt zyn nopens hunne weezenlyke belangen, laaten zig verder over de prægorativen, die men hem zou kunnen overlaaten of verleenen, indeezervoege uit.

„ De Stadhouder, een verdeediger der byzondere ingezetenen tegen de onderdrukkingen der Regenten, en tevens eene heilzaame borstweering voor de Regenten, die door hunnen patriottiſchen yver ſomtyds blootgeſteld zyn aan de oproerige aanvallen van een onkundig en misleid gemeen, zou, door deeze verbeteringen waarlyk onpartydig geworden, de rechters kunnen affchrikken, of in toom houden, die zich door zwakheid of door omkooping zouden kunnen laaten verleiden. Geene bedenkingen, gevolgen der verkiezingen, zouden hem meer aanſpooren, om, even als in het geval van wylen den braaven Ridder van der Capellen tot de Pol, het recht te weigeren, waarom men hem vroeg, en dat men met rede vorderen kon. En dit zou hem voorzeker nog meer geacht maaken by het volk.

„ Hy zou gehandhaafd worden in het bezit der talryke en gewigtige verkiezingen, welke men hem heeft opgedragen, in zyne drie aanzienlyke waardigheden van Opperhoofd der Rechtbanken, der Legers en der Vlooten (*).

„ Men zou hem dan de benoeming der Vlag-Officieren, welke hem thans betwist wordt, kunnen laaten behouden.

„ Zelfs

(*) Met opzigt tot deeze drie waardigheden vinden we wat laager ook nog de volgende aanmerking. „ Zo van den eenen „ kant de onmiddelyke aanſtelling, of verkiezing van Regen„ ten, en de begeeving der aanzienlykſte Commisſiën van Staat „ aan den Stadhouder een invloed geeven, welke gevaarlyk „ kan zyn voor de raadpleegingen der Staaten, welke volſtrekt „ vry behooren te zyn; zo behoort ook een Opperhoofd der „ Rechtbanken, der Legers en der Vlooten, wanneer hy in „ ſtaat geſteld is om eenige inrichtingen of wetten te ontdek„ ken, die nuttig voor den Staat kunnen zyn, de magt te „ hebben, om die in de wetgeevende vergaderingen voor te „ ſtellen, en te vorderen, dat dezelve in overweeging geno„ men worden."

„ Zelfs zou hem de benoeming der ampten, betreklyk tot de wergeevende magt, niet zo geheel ontnomen worden, dat het hem niet vry zoude ſtaan zich onmiddelyk, en niet by wyze van voorſtelling, daarin te mengen, zo menigmaal daarby eenige ongeregeldheid plaats had. Dus zou zyn invloed de omkoopingen, kuiperyen en cabalen kunnen voorkomen, zonder voor het volk gevaarlyk te zyn.

„ Het zou dan bepaald zeker zyn, dat hy enkel zou afhangen van het Bondgenootſchap, en niet van elken Staat in 't byzonder, te weeten in zyne waerdigheid als Kapitein-Generaal en Admiraal.

„ De Unie van Utrecht heeft drie gevallen aangemerkt, waarby eene willekeurige beſliſſing zou kunnen vereiſcht worden, om de eensgezindheid in het lichaam van den Staat duurzaam te doen zyn. Het eerſte is, wanneer 'er twist ontſtaat tuſſchen de leden der regeering van eene zelfde provincie, en dit wierd, volgens Art. I., overgelaaten aan de beſliſſing van den gewoonen Rechter, of aan het opperſt Gerechtshof van die Provincie. Het tweede is betrekkelyk tot de geſchillen, die alle de leden van het Bondgenootſchap aangaan, wanneer zy onder elkanderen verdeeld zyn; en de beſliſſing daarvan wierd overgelaten, volgens Art. IX, aan de Stadhouders van dien tyd. Het derde betreft de ontſtaane twisten tuſſchen eenige leden van het Bondgenootſchap, en deezen wierden overgelaaten aan de beſliſſing der Provinciën, door welke zy afgezonden waren. Zedert dien tyd is de beſliſſing in het eerſte geval door vyf provinciën opgedragen aan den Stadhouder. Omtrent het tweede, dat ten tyde van de oprichting der Unie aan de Stadhouders alleen wierd overgelaten, is tegenwoordig niets met zekerheid bepaald. Met betrekking tot het derde, zyn de gevoelens, zo wel als het gedrag, dat men zedert daaromtrent heeft gehouden, veelal verſchillende geweest. Het is blykbaar genoeg, dat, in den tegenwoordigen ſtaat van zaaken, de Stadhouder in niet één van deeze drie gevallen de competente Rechter zyn kan. Hy word verdacht party te zullen trekken voor die provinciën, waarin hy de meeste voorrechten en de meeste afhangelingen heeft. Hy zou, by voorbeeld, in geval van geſchil, de zaak der Gelderſchen boven die der Hollanders voortrekken. Men heeft gelyke rede om te vermoeden, dat hy, in eene enkelde en zelfde provincie, tuſſchen twee oneenige Staatscollegiën, de meeste genegenheid zal betoonen voor dat geen, het welk meest van hem afhanglyk is; deeze

ze bedenking heeft zo veel ingang gevonden, dat men, in het tegenwoordig geschil tusschen de Edelen en Steden van Overysel, de zaak niet aan zyne beslissing heeft durven overlaaten, schoon dezelve wezentlyk daartoe behoorde, volgens den inhoud van het Regeerings-Reglement. Maar laaten de zogenaamde Regeerings-Reglementen vernietigd, laaten alle Stadhouderlyke begeevingen van ampten, de wetgeevende magt betreffende, overal en eveneens afgeschaft worden, als dan zal hy geene beweegreden meer hebben, om één provincie of één lid van den Staat boven de anderen te begunstigen; als dan zal men niet alleen zonder vrees, maar zelfs met eene gegronde hoop op een goeden uitslag, de beslissing der geschillen in de drie bovengenoemde gevallen aan den Stadhouder kunnen overlaaten. De verkryging van dit recht van beslissing, welke hem, meer dan eenig ander voorrecht, ten naauwste verbinden zou, met de allerkieschste en dierbaare belangen der Souvereiniteit, zou hem meer waerdig zyn, dan alles, dat hy verliezen zou door den afstand der bovengemelde aanstellingen."

M. A. DE RUYTER, *in X. Boeken. Door* A. LOOSJES, Pz. *Te Huerlem en te Amsterdam, by* A. Loosjes, Pz. *en* W. Holtrop, 1784. *Behalven de Opdragt*, 191 *bladz. in quarto.*

Het roemrugtig bedryf van Nederlands grooten Zeeheld *de Ruyter*, die den Lande de uitsteekendste diensten beweezen heeft, is een zo geschikt onderwerp voor de Dichtkunde, dat het niet te verwonderen zy, dat het den Dichter *Loosjes* aangevuurd hebbe, om des Admiraals lof te zingen. Over gebrek aan ruimte van stof viel hier zeker niet te klaagen, meer kwam het aan op eene oordeelkundige keuze en geregelde schikking, daar een overvloed van manhaftige en welbeleide krygsverrigtingen, in verschillende omstandigheden, eene zeer groote verscheidenheid van schoone Tafereelen aan de hand gaven. En dat de Dichter hierin zeer wel geslaagd zy, getuigt het gantsche beloop van zyn Dichtstuk, terwyl het tevens in veele byzonderheden doet zien, welken invloed het onderwerp op zynen geest gehad hebbe, zo dat hy daardoor in staat gesteld wierd om de treffendste Tafereelen ten leevendigste te schetzen. —— Om dit wat nader

der onder 't oog te brengen, zullen we des Dichters Werk beknoptlyk ontvouwen, en hier en daar nog wel een dichterlyk ſtaal voordraagen.

Na den aanhef van het Dichtſtuk, en eene beſchryving van het Engelſche Volkscharacter, als mede van de toenmaalige geſteltenis van zaaken, komt de Staatsman *Jan de Witt*, met *Huyghens* en *Boreel*, aan 't boord van den Admiraal *Tromp*; alwaar zy den Krygsraad ſpannen, en dien bekend maaken, dat het oogmerk der Staaten is *de Ruyter* het Hoofdbewind over 's Lands Vloot op te draagen. *Tromp*, deeze verheffing van *de Ruyter* boven hem niet kunnende dulden, verlaat in woede den Raad, 't welk merklyke onlust ten gevolge heeft; doch hy vindt zig weldra genoodzaakt voor den wil der Staaten te bukken. Voorts prest *de Witt*, ſchoon tegen het gevoelen van eenen anders wel ervaaren Loots, met goed geluk de Vloot in zee. *De Ruyter*, vergezeld van *van Nes*, vervoegt zig wel dra by de Vloot, hebbende eerst den eed als derzelver Opperhoofd afgelegd. Hy zeilt 'er mede na Bergen, om de daar liggende Koopvaardyſchepen, op hunnen togt na 't Vaderland, te dekken. Terwyl hy een ſmaldeel der Vloot afgezonden had, om die Schepen uit de haven van Bergen af te haalen, verzoekt hem *de Witt* een verſlag te geeven van 't geen hem, betrekkelyk de Engelſche onlusten, op zyn voorigen togt wedervaaren is: 't welk den inhoud van het tweede Boek uitmaakt. ——— In hetzelve geeft *de Ruyter* een verſlag der veelerleie ſchendinge van het Regt der Volkeren, door de Britten, aan de Africaanſche Ree, den Nederlanderen en derzelver vlag aangedaan; en van 't geen hy in die omſtandigheden verrigt heeft. In de melding der voornaamſte byzonderheden hiertoe behoorende maakt het bewuſte geval van den Neger, die *de Ruyter* zo toevallig kende, eene welgeplaatſte Epiſode.

Hierop vangt het derde Boek aan met eene beſchryving van 't vertrek der Vloot. Dezelve verlaat, met de afgehaalde Koopvaardyſchepen, de Bergſche kust, doch wordt wel dra door een hevigen ſtorm beloopen. Het yslyke van dien ſtorm wordt hier natuurlyk afgemaald, en wel byzonder ſchetst de Dichter de algemeene aandoening en de bedaardheid van *de Ruyter* ten ſterkſte.

DE RUYTER *is ontroerd, doch zegt bedaard, te midden*
Van zo veel tegenſpoeds; laat ons de Godheid bidden,

En

En ſteunen op haar hulp. Komt, zijn thans waarlijk groot.
Verwint door uw gebed de wankoop en den dood.
Al 't ſcheepsvolk, doodsch van kleur, op 't dek bijeen vergaderd,
Vouwt reeds de handen ſaam, terwijl de Leeraar nadert.
DE RUIJTER *en* DE WITT *en* RUIJGHENS *en* BOREEL
Staan aan des Leeraars zijde. ô Godheid! welk tafreel
Van algemeenen nood! hoe kwijnend, hoe wanhoopend!...
Zo barst de Godsman uit, daar hij 't gebedboek opent.
Hij bidt en ieder bidt. Hij ſchreit en ieder ſchreit.
Hier weenen angſt, berouw, natuur en menſchlijkheid.
Deeze is om vrouw en kroost, die om zichzelf, bewoogen;
En 't lieve Vaderland perſt uit DE RUIJTERS *oogen*
Een halfverborgen traan. DE WITT *drukt hem de hand,*
En zucht hem biddend toe: God hoede ons Vaderland!
Toen ſcheen een Godlijk iets in aller geest te daalen,
En deed hen op die drift der wanhoop zegepraalen.
't Gebed had hun dien moed, die grootheid ingeſtort,
Waar door de vrees des doods geheel verwonnen wordt.

Naa het afloopen van dien ſtorm verzamelt *de Ruyter*, zo veel mogelyk, de Vloot, en, op een ingekomen berigt van de nabyheid der Engelſchen, beſluit hy hen, in geval van ontmoeting, aan te tasten; en eene volgende tyding, dat *van Nes* reeds door de Engelſche vloot aangevallen wordt, doet hem beſluiten, dien met alle magt by te ſtaan. ——— Doch het blykt, gelyk het vierde Boek voorts meldt, dat de vrees dit gerugt vergroot had. *Van Nes* opdaagende geeft verſlag van zyn gehouden ſchutgevaarte, en tevens van de lafhartigheid van twee zyner Capiteins, die daarop door *de Ruyter* de ſtraf voor hun misdryf ontvangen; terwyl *van Nes*, om een nieuw Schip, na 't Vaderland gezonden wordt. Wedergekeerd zynde, meldt hy, hoe de tegenſpoed der Vloot aldaar geweeten wordt aan de verſchillende inzigten van *de Witt* en *de Ruyter*; waarop deeze terſtond na de Engelſche kust overſteekt. In die dagen woedde de Pest in Londen, welke de Dichter, ter dier gelegenheid, dus treffende beſchrijft.

De Peſt, zo blaauw als lood van aanſchijn, uit de holen
Des afgronds opgedaagd, en in wier hoofd twee kolen
Van rood en doodlijk vuur, in ſteê van oogen, ſtaan.
Greep met haar kille vuist het vorstlijk Londen aan,
Verſpreidde ſchrik en dood bij Englands vlootelingen.
Weldra zag zig de peſt door haaren ſtoet omringen:
De kwijning volgde haar, de moedloosheid verſcheen,
En de adem van den dood blies door de wijken heen.

Het

Het negenduizendtal, in één week verſtonden
Door 't peſtvuur, maakte een graf van 't groot en volkrijk Londen.
De Koning ſtaarde, ontzet, op 't purper van zijn' throon,
Bezefte de ijdelheid van ſcepter en van kroon.
De Staatsman lag, vermoeid, de langgezwaaide veder
Op 't achtbaar boek des Raads, met klamme handen, neder.
Des Krijgsmans arm hing ſlap; het nijver handwerk zweeg;
Het koopkantoor, de markt, ja zelfs de beurs ſtond leêg.
Gods Tempel kon alleen het volk vertroosting baaren,
En 't greep, in deezen nood, de hoornen der altaaren.

By het akelige van dien toeſtand kwam nog de vrees voor eene landing van *de Ruyter*; doch een ſamenloop van ongunſtige omſtandigheden doet 'er hem van afzien; en hy keert, na de Britſche havens eenige dagen geſlooten te hebben gehouden, om den naderenden winter, na 't Vaderland te rug; alwaar hy beloond wordt voor zyne beweezen trouw, en de zorg over de aanbouwing der Schepen op zig neemt.

Het vyfde Boek vangt aan met het uitloopen der Vloot in 't volgende jaar. *De Ruyter* doet een Spiegelgevegt houden, het welk den Graaf *de Guiche*, met veelen uit den Franſchen adel dermaate inneemt, dat zy zig aanbieden om in 's Lands dienst te treeden, 't welk *de Ruyter* niet afwyst.

Hierop volgt, naa eene treffende aanſpraak van *de Ruyter*, de melding van den bekenden vierdaagſchen Zeeſlag. De eerſte en tweede dag zyn in dit Boek vervat, waarin ook de dood van den braaven *Evertszoon*, en, tot een contraſt, die van *Barclay*, in den Krygsraad, in den vroegen morgenſtond verhaald wordt; waar nevens de byzondere dapperheid van *van der Zaan* en *Adriaansz.* als eene Epiſode inkomt. ——— Met den derden dag neemt het zesde Boek zyn aanvang. *De Ruyter* vindt, door de hevigheid, waarmede zyn Schip aangetast wordt, zig genoodzaakt, om het hoofdbewind voor een poos aan *van Nes* te geeven, om dus tyd te hebben tot herſtelling zyner kiel, die tegen den volgenden dag zo goed mogelyk herſteld is; waarop *de Ruyter* het bewind weder aanvaart, en allen tot trouw en dapperheid aanmoedigt. De Zeeſlag wordt hervat; het beſliſſend tydſtip is eindelyk daar; en *de Ruyter*, wiens bedaardheid in 't vervolgen van de Engelſche Vloot byzonder uitmunt, landt vervolgens in zegepraal aan de Zeeuwſche kust. Dit boek eindigt met een berigt van den heldenmoed van den ouden *Evertszoon*,

zoon, die, daar zyn Zoon geſneuveld was, den vlootſtaf weder verzoekt en erlangt.

In het zevende Boek is *de Ruyter* minder gelukkig, daar hy te worſtelen heeft, niet alleen met het ſtille weder, maar ook met de ontrouw van eenige Capiteinen. Hy ſtaat egter met *van Nes* kloekmoedig pal, en vertoont zig grooter dan te vooren. Maar éénmaal grypt hem de wanhoop aan, en éénsklaps beraamt by het beste middel ter ontwykinge van het dreigende gevaar. Hy volvoert een gelukkigen aftogt tot groot genoegen der Staaten over zyn gehouden gedrag, terwyl *Tromp*, ſchoon hy den Britten geweldigen afbreuk gedaan had, om den haat, dien hy tegen *de Ruyter* laat blyken, in zynen dienst geſchort wordt.

Het achtſte Boek begint met de eerbelooningen, waarmede de Koning van Frankryk *de Ruyter* begiftigt; behelst voorts eene Epiſode van den brand op *ter Schelling;* en meldt wyders, hoe *de Ruyter*, weder zee gekoozen hebbende, voor de Franſche kust een ſchutgevaarte met de Engelſchen houdt. Doch hier overvalt hem eene zwaare ziekte, en *van Nes* verhaalt aan zyn krankbedde den brand van Londen. Midlerwyl komt *Jan de Witt*, ter zyner aflosſinge, aan boord, en de Held vertrekt krank na 't Vaderland, alwaar hy, wel dra herſteld, door de Staaten van Holland en Zeeland om ſtryd vereerd wordt.

In het negende Boek neemen de Staaten het beſluit, om de Engelſchen aan hunne kust nog feller te beſtooken, en, zo 't mogelyk ware, aldaar te landen. *De Ruyter* aanvaart dien last; en zoekt zynen Zoon *Engel* over te haalen, om deezen togt niet by te woonen; doch de braave jongeling verleent hem zo ſpreekende blyken van onverſaagdheid en welgevestigden Heldenmoed, dat hy hem eindelyk te wille zy. *Cornelis de Witt* vervoegt zig, als Gemagtigde der Staaten, by de Vloot en aan 't boord van *de Ruyter*. Een ſtorm ontkomen zynde naderen zy de Engelſche kust: *de Ruyter* openbaart hier op den last der Staaten, in een byeengeroepen Krygsraad, met eene aanmoediging der Vlootvoogden, die den eed van trouw herhaalen. En 't boek eindigt met eene manlyke aanſpraak van *de Ruyter* aan 't Scheepsvolk.

Het tiende en laatſte Boek meldt voorts de landing van een gedeelte der Vloot, op het eiland *Cheapy*, en de beſtorming van het Fort *Chearneſe*. Voorts zeilt van *Brakel* over

over de keten, die over de rivier van *Chattam* geſpannen was, heen; en *de Ruyter*, ziende *van den Rhyn* de ſchakels van elkander zeilen, uit zig in deeze taal.

God zegent ons, mijn vrinden!
Mijn kinders! barst hij uit, God zegent Neerlands vloot.
VAN BRAKEL, VAN DEN RHYN, *twee Helden, even groot...*
Elk Neêrlandsch hart, jaa 't laatst geſlacht der Batavieren
Zal roemen, edel paar! op uwe krijgslaurieren.
Komt vrienden! England beev', 't gevoel' bij ſchande ſchaê!
Men volg met heel de vloot het ſpoor dier Helden na.
Ik moet van nader bij voor Neêrlands glorie ſtrijden.
Zou ik, het hoofd der vloot, het heetst des ſtrijds vermijden?
Neen! mannen! 't is te ſchoon, 'k moet bij die Helden zijn...
Ligt blaakt hun moed nog meer, als ik bij hun verſchijn.

Hy gaat des, van *de Witt* vergezeld, in eene ſloep, en ſtelt op alles van naby ordre, terwyl de Britſche watermagt vernield wordt. Op deeze zegepraal volgen de blyken zyner gemaatigdheid, zo in zyne aanſpraaken als het gantſche Volksbeſtuur. De Vloot zeilt, naa deeze heldhaftige verrigting, weder op, en men krygt eerlang tyding, dat Engeland, tot den Vrede genoodzaakt, denzelven met Frankryk en de Staaten van Nederland te Breda ſluit. Voorts loopt dit Boek, en daar mede het geheele Dichtwerk af, met de t'huiskomst van *de Ruyter*, en het berigt van een Gastmaal, ter eere van den Held, door 's Lands Staaten in 's Gravenhage gegeeven, waar op *Cornelis de Witt* hem met een gouden Kop indeezervoege beſchenkt.

Wijl de aangezigten blinken
Van opgeruimde vreugd, wil elk een beker drinken
Op 't lange leeven van den besten Admiraal.
Maar de achtbre Ruwaart brengt, in ſtee van een pocaal,
Een kop van louter goud, en zegt: vult nu de ſchaalen
Op 't lange leeven van het puik der Admiraalen.
Deez' kop ſchenkt Hollands Staat den grootſten Waterheld.
Ziet hoe die beker zelf des Krijgsmans roem vermeldt.
Ziet Chattam, door de hand des kunſtenaars gedreeven,
De Vloot des Brits in brand, door onze vloot omgeeven,
Chearneſe half geſlecht, en Cheapij plat geſtreên.
Een blijde bloemkrans krult van boven tot beneên,
Ten teken, hoe de Held 's Lands toeſtand heeft herſchapen;
En 't dekſel op den kop draagt Hollands Leeuw ten Wapen.
De Ruwaart vult den kop ten boorde toe vol wijn.
Dit zal, is nu zijn taal, op 's Helds gezondheid zijn.

Nooit heb ik uit een kop van eeregoud gedronken;
'k Heb hem op 't leeven van DE RUYTER *ingeſchonken.*
Ik zie zijn roem in top. Verrukkend oogenblik!
Leef lang, ô Waterheld! den vijand tot een ſchrik!
Uw glorie moet den tijd en 't waereldrond verduuren.
De nijd is reeds vermoeid op zo veel roems te tuuren.
En vindt in uw gedrag, welk wonder! prijzens ſtof.
Als nijd de grootheid roemt, zwijg' vriendſchap vrij haar' lof.

Geſchiedenis der Europeërs in Noord-America, van M. CHR. SPRENGEL, *Hoogleeraar in de Historien te Halle. Eerſte Deel. Uit het Hoogduitsch overgezet, door* A. A. VAN MOERBEEK, *Leeraar der Doopsgezinden te Dordrecht. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1784. *Behalven de Voorreden,* 535 *bladz. in gr. octavo.*

Onder de benaaming van Noord-America heeft men hier niet te denken, op het geheele wyduitgeſtrekte Waereldgedeelte, onder dien algemeenen naam bekend, maar bepaaldlyk op die Landen aldaar, welken eertyds tot het Britſche Ryk behoorden, en nog gedeeltlyk aan 't zelve onderworpen blyven. Het is naamlyk bekend, dat de Engelſchen hunne Volkplantingen in dat Waereldsgedeelte, inzonderheid zints het jaar 1606, allengskens uitgebreid hebben; dat eenigen derzelven het Moederland nog onafſcheidelyk aankleeven, maar dat etlyken van die, in onze dagen, zig afgezonderd hebben; maakende, in onderſcheiding van die andere, een op zigzelve ſtaande onafhangelyk Gemeenebest. De Hoogleeraar *Sprengel*, zig voorgeſteld hebbende de Geſchiedenis deezer Volkplantingen, en derzelver voornaamſte lotgevallen, zedert het jaar 1606 tot op den tegenwoordigen tyd, te ontvouwen, laat vooraf gaan een algemeen berigt van den aanleg en voortgang dier Volkplantingen, met de beſchryving van derzelver toeſtand tot in het jaar 1780. Op het afhandelen hiervan gaat hy over, tot eene voordragt der Geſchiedenisſen van ieder Volkplanting in 't byzonder, welken hy in drie tydperken verdeelt. Het eerſte ſtrekt zig uit van 1606 tot 1688, en behelst de grondlegging der meeste Britſche Colonien. Het tweede, gaande van 1688 tot 1763, verleent ons een verſlag van het voorgevallene aldaar, zedert de Revolutie tot den Paryſchen Vrede; en het derde of laatſte brengt ons onder 't oog het begin der verſchillen tuſſchen Groot-Brittannie en deszelfs Colonien, met de uitkomst van den deswegens gevoerden Oorlog in den jaare 1783. —— In het thans afgegeeven eerſte Deel wordt het eerſte Tydperk grootlyks afgehandeld, en de twee laatere zullen insgelyks ieder zodanig een

Stuk

ſtuk beſlaan; waarnevens de Schryver, met het afloopen van dit Werk, zal voegen, eene kort beredeneerde voordragt van de merkwaardigſte omwentelingen in die Volkplantingen; welke zal kunnen dienen, om den werkingskring van elke Volkplanting, en de betrekking van 't geheel tot Groot-Brittannie, in alle de lotgevallen deezer Gewesten, beknoptlyk voor oogen te ſtellen. —— Het aanmerkelyk beloop deezer Geſchiedenisſen, met derzelver gewigtige gevolgen, maakt deeze omwentelingen der naſpeuringe waardig; en de Hoogleeraar *Sprengel* behandelt dit ſtuk op eene wyze, die zeer wel geſchikt is, om der leerzaame nieuwsgierigheid voldoening te geeven, zo in zyn voorafgaand berigt, als in zyne geſchiedkundige ontvouwing zelve. Wy zullen, daar we tot een ſtaal van 't geſchiedkundige vervolgens nog wel gelegenheid hebben, den Leezer thans eene proeve uit het eerstgenoemde mededeelen, en ten dien einde des Hoogleeraars berigt raakende *Nieuw-York* alhier plaatzen.

„ NIEUW-YORK, zegt hy, het Noordelyk toneel des laatſten oorlogs, is de zuidelyke nabuur van *Nieuw-Engeland* (*). In deze Provincie liggen de Zeeën *George* en *Champlain*, de vlekken *Stilwater*, *Saratoga*, en andere, door ongelukkige Expeditien der *Britten*, en door BURGOINE's Togten en Nederlaagen, bekend geworden plaatzen. *Nieuw York* droeg, tot het jaar 1667, den naam van *Nieuw Nederland*, naar de *Hollanders*, welke het 1609, niettegenſtaande de Charters der Londoncompagnie, in bezit namen; de ſtad *Nieuw-York*, van hen *Nieuw Amſterdam* genoemd, hier bouwden, en hunne heerſchappy, allengs, over *Nieuw-Jerſey*, en zelfs een gedeelte van *Penſilvanie*, uitbreidden. Onder zyne eerſte Heeren bleef *Nieuw-York* eene meest onbebouwde wildernis, wier bosſchen peltery en ſcheepshout in overvloed uitleverden, en wier Zeekusten Walvisſchen, en zo veelerleie ſoorten van Zeevisſchen hadden, dat de *Nederlandſche* taal niet woordenryk genoeg was, om ze alle te noemen, en de Colonisten de verſcheiden visſchen, toen ze alle Europeeſche naamen, Leng, Haring, Kabeljaauw enz. hadden uitgeput, met getallen als 12, 13, 14.

„ (*) Zo worden, gelyk de Hoogleeraar vroeger heeft aangetekend, de vier in volksmenigte, vrugtbaarheid en geſteldheid zeer verſchillende Coloniën, *Neuhampshire*, *Maſſachuſets-Baay*, *Rhode-eiland* en *Connecticut* genoemd. Deze landen, welke 2990 Duitſche Qaadraatmylen, of even zo groot zyn als het Koningryk *Engeland*, *Schotland* en *Ierland* niet mede gerekend, ſlooten 1643, onder dezen algemeenen naam eene Unie, om zig tegen de Wilden te verdeedigen. Doch met den naam van onafhanglykheid zal de naam *Nieuw Engeland* wel uit de Geſchiedenis verdaan. Want elke deezer vier Provincien heeft, onder haaren eigen naam, aan de oorlogsverklaaring tegen *Groot-Brittannie* deel genomen, [en behoort thans] gelyk ook *Nieuw-York*, onder de *dertien vereenigde Americaanſche Staaten*.

14. moesten merken (*). De *Hollanders*, welke hier *Indigo* en *Tabak* teelden, welke onder de *Britſche* heerſchappy niet meer aarten, wilden hier, door de wilde wynſtokken aanleiding gekreegen hebbende, als welke allerwegen in *Noord-America* groejen, en dit gedeelte der nieuwe waereld reeds in de elfde eeuw den naam van *Wynland* te wege bragten (†), den wynoogst beproéven, voerende, tot dat einde, de eerſte *Duitſche* Colonisten, lang voor de grondlegging van *Penſilvanie*, hier heen; maar welke met hun werk een geringen opgang maakten.

„ De *Hudſons-rivier* loopt door het grootſte gedeelte des lands, van het Zuiden na 't Noorden. Zy is by de 150 *Engelſche* mylen bevaarbaar. Daar door heeft de ganſche Provincie met de hoofdſtad gemeenſchap; en ALBANY, eene aanzienlyke pelterymarkt, en handelplaats met de Wilden, van 5 of 6000 inwooners, kan, door middel dezer Rivier, zyne waaren na de Zeekust zenden. NIEUW-YORK, de Hoofdſtad dezer Provincie, hadt, voor dat ze in de asch gelegd wierdt, 4000 huizen, meer dan 20 Kerken en Vergaderplaatzen van de voornaamſte Christen-gezindten, en ten minſten 20,000 inwooners. De *Haven* lydt wel 's winters door het dryf-ys, maar in den zomer kan hier eene vloot van duizend ſchepen, en zelfs oorlogſchepen, veilig ankeren. Doch ſchepen van 70 ſtukken kanon komen ſlegts

(*) Zie ADR. *van der* DONK, beſchryving van Nieuw Nederland. Amſt. 1656. bl. 43.

(†) De Hoogleeraar oogt hier mede op de bekende verhaalen dor vroegere ontdekkinge van Noord-America door de *Noormannen* in de elfde eeuw, die het nieuw ontdekte land, naar de in 't wild groeiende wynſtokken *Winland* of *Wynland* noemden; gelyk hy by den aanvang zyner *algemeene Geſchiedeniſſe van Noord-America* in 't breede vermeldt. „ Dat door „ WINLAND, zegt hy, eenig gewest van *Noord-America* verſtaan moet worden, is buiten allen kyf; maar de gevoelens zyn ongemeen verdeeld, raakende de plaats, waar LEIF en zyne reisgenooten, (bewoonders van *Groenland*,) allereerst hunne woonſtede nederſloegen, en of zy in eenige baay „ van *Neufoundland*, of wel in de Cheſapeak-Baay met de inboorlingen „ handgemeen wierden. Waarſchynlyk landden de eerſte *Groenlandſche* ontdekkers in *Virginie* of *Noord-Carolina*. De ſchraale beſchryving, welke „ STURLESON, volgens hunne berichten, van ontdekte land kon geeven, past „ naauwkeurig op deze Provincien, al is het, dat in de andere Colonien, „ ten Zuiden zo wel als ten Noorden, insgelyks wynſtokken in het wild „ groeijen, en hierom *Canada*, *Nieuw-York*, of eenige andere Provincie „ even zo wel aanſpraak maaken mag op de eer, van door *Noormannen* in „ de elfde eeuwe bezogt te zyn geweest. De wilde wynſtokken, die de „ *Noormannen* hier vonden, en daarom het geheele land den naam van WIN„ LAND gaven, worden door de Europiſche Zeelieden, welke voort na de „ ontdekking der nieuwe waereld door CHRISTOPHORUS COLUMBUS, na „ *Noord-America* zeilden, insgelyks algemeen opgemerkt; en VERAZZANI „ zo wel als CARTIER roemen de menigte en den ſmaak van de druiven al„ daar; en CARTIER wierdt door dezelve aanleiding gegeeven, om eenige „ in de *Laurens Baay* gevonden Eilanden *Bacchus-eilanden* te noemen."

ſlegts met moeite tot aan de ſtad, en 's winters moeten ze buiten de Baay, die de haven van Nieuw-York maakt, by *Sandy-hoek* voor anker liggen. Omtrent een kwartier uurs van dezelve ligt het vrugtbaar *lang Eiland*, zonder het welke de *Britten*, mogelyk, hunne hoofdposten in *Nieuw-York* zo lang niet tegen het Leger van 't Congres mogten behouden hebben. Het is zeer volkryk, en ooggetuigen beſchryven het als een Paradys, waarin hofſteden, landhuizen, koren- hennip- en vlasvelden, met vrugttuinen en weilanden, verwiſſelen. Eenige landeryen zyn zo vrugtbaar, dat een morgen lands, menigmaal, 100 ponden ſterlings opbrengt (*). Aan de oevers zyn ryke oesterplaaten, en buiten het geen dit eiland en de omliggende landſtreek aan oesters gebruikt, worden, jaarlyks, aan ingelegde oesters voor 6 tot 7000 Ryksdaalders na *Westindie* gezonden. Hier, als allerwegen in de Provincie, woonen veele nakomelingen der *Hollanders*, der eerſte bebouwers. Ook zwerven nog, hier en daar, enkele wilde Stammen rond, die anders aan de Zeekust, voorlang, door de Europeërs waren verdreeven. De bevolking is op *Longisland* zo zeer aan het toeneemen, dat de oppervlakte reeds voor hen, die jaarlyks worden gebooren en aankomen, te naauw wordt, en daarom, in menige jaaren, wel honderd Familien worden genoodzaakt, na het vaste land te verhuizen.

„Den koophandel dezer Provincie, en van 't nabuurig *Nieuw-Jerſey* en *Connecticut* dryft de Stad *Nieuw York* uitſluitender wyze, welke zig in den laatſten oorlog door Kaaperyen, en om dat ze zo lang de post der Engelſche Armee is gebleeven, ongemeen is verrykt. De Provincie levert Koren, Peltery, vet Vee, Metaalen en Houtwaaren. Jaarlyks wierden anders, van hier, meer dan 600,000 ſchepels na Europa en Westindie gezonden. *Peltery* wordt, eeniglyk in de Noordelyke Graafſchappen, van de Wilden ingeruild, die menigmaal van de overzyde der groote Zeeën de markt van ALBANY bezoeken. *Teer* wordt hier zeer veel gevonden; doch alles is niet zo goed als het Zweedsch en Rusſisch; nogthans leverden de twee Graafſchappen, *Oranje* en *Dutches*, in menige jaaren, voor 20,000 ponden ſterlings, om uit te voeren. Alleen ontbreekt het hier aan Mynkundigen en Bergwerkers, om van de veele Mynen nut te trekken. Van *Houtwaaren* verkoopt *Nieuw-York* balken, planken, duigen, ook zomwylen ſcheepshout, het welk in de nabuurſchap der Zee *Champlain* geveld, en op de *Hudſons-rivier* na *Nieuw-York* met vlotten wordt gevoerd. Doch de hier zynde duigen voor tonnen en vaten worden zo hoog niet geagt, als die van *Penſilvanie*. Duizend der laatſten kosten in *Ierland*, daar men ze tot vleeschvaten ge-

(*) SINAPIUS, *Koopmans-ſtukken*, 4 *ſt. bl.* 342. (*Hoogd.*)

gebruikt, 8 ponden ſterling, daar even zo veele van *Nieuw-York* 6½ pond gelden.

„ De geheele Provincie hadt, in het jaar 1774, aan blanken en zwarten, 182,000 bewooners. 't Getal der laatſten is, hier, in verre na zo groot niet, als in het Zuidelyk *America*. Doch zy leven mede in eene veel draaglyker dienſtbaarheid; en onder de Provinciaal-regimenten van *Nieuw-York* en *Nieuw-Engeland*, is het niet vreemd, dat de Heer zyn perſoneelen dienſt door een Neger laat waarneemen.

„ Van *Britſche waaren* plagt *Nieuw-York* anders meer dan *Nieuw-Engeland* te gebruiken, deels om dat zig deze Provincie de Europiſche waaren, op eene andere wyze, wist te verſchaffen, deels mede om dat *Connecticut* en *Nieuw-Jerſey*, die beide met *Engeland* niet direct handelen, van hier met deze artikels wierden voorzien. Alles, wat *Nieuw-York*, in het jaar 1773, na *Grootbrittannie* zondt, wierdt in de daar zynde Zeehavens tot 526,000 ponden ſterlings aangegeven, en van *Engelſche* waaren gingen weêr voor 581,000 ponden daar heen. Doch hoeveel de overige *Nieuw-Yorker* in- en uitvoer na *Westindie*, *Liſſabon* en andere koopſteden bedroeg, en of deze niet zomwylen den *Grootbrittanniſchen* overtrof, daarvan zwygen alle de zo talryke beſchryvers van *America*."

Zee- en Landreizen rondom de Waereld, en naar derzelver beide Poolen, door den Heer DE PAGÉS, *Kapitein der Koninglyke Franſche Oorlogſchepen, Ridder der Koninglyke en Krygsorde van den H. Lodewyk, Correspondent van de Academie der Weetenſchappen te Parys. Te Rotterdam, by* R. Arrenberg en Zoon, 1784. *Behalven het Voorbericht en den Inhoud, 261 bladz. in quarto.*

Dit afgeleverde Reisverhaal behelst een berigt van eene uitgeſtrekte Reize van den Heer *de Pagés*, dat in twee afdeelingen geſchift is. In de eerſte ontmoet ons zyne Reize door het Westen, van de Kust van Frankryk af tot aan de Stad Batavia, op het Eiland Java, dwars door den Oceaan, door America, de Zuid-Zee en den Chineeſchen Archipel. En de tweede ontvouwt ons zyne Reize van Batavia naar Frankryk, door den Indiſchen Oceaan, het Land der Maratten, de Provincien van Guzarath en van Basſein, den Perſiſchen Golf, klein Aſia en de Middellandſche Zee. 's Mans onopgeſmukte verhaal draagt alleszins blyken van geloofwaardigheid, en zyne aanmerkingen, zo over de doorreisde gewesten, als over de zeden der Inwooneren, toonen zyne oordeelkundige oplettendheid; des het doorbladeren deezer Reizen zyne leerzaame nuttigheid hebbe. —— Wy zullen, tot een voorbeeld, hier bybrengen zyne beſchryving van het eiland *Samar*, één der Philippynſche Eilanden, waarmede de Heer *de Pagés* by uitſtek ingenomen is.

„ De

„ De grond van het Eiland Samar, zegt hij, is zeer vrugtbaar en laat zig gemaklijk bebouwen; hij leverd ten minſten veertig voor een; 'er word geen ander graan gezaaijd dan rijst, welke dient voor den Priester, voor de regeering van Manilla, en voor den Landvoogd der Provincie, die meestal de eenige waereldlijke Spanjaard is, welke, in dit uitgeſtrekte Land, zijn verblijf houd. De Indiaan leeft gemeenlijk op aardappels, Ijams, en eenen anderen wortel, welke hij *Gabij* noemt. Ik leefde hier insgelijks op wortels, welker zoete ſmaak mij meer behaagde, dan de laffe rijst in water gekookt. In 't begin kwamen mij die wortels wínderig en zwaar voor, maar ik gewende 'er mij ſchielijk aan, en had 'er beter voedzel aan dan aan de rijst. Ik at insgelijks veel varkensvleesch, het welk ligter en ranker is dan het onze; het is bruin en draadig als osſchenvleesch. De eieren van de *Tabon* of *Dal* zijn 'er ook zeer gemeen; ſomtijds vind men 'er tot veertig ſtuks in één hól, hebbende de ondervinding den Indiaanen geleerd, hoe dezelven te zoeken en op te ſpeuren; deeze eijeren zijn zwaar en moeijelijk te verduwen. Men maakt 'er een goeden Brandewijn, van het ſap eens heesters *Nipa*, met dat van den Kokernooten-boom en van een anderen boom *Cabonegro* genaamd, uit hoofde der zwarte vezels welke hij voortbrengt, en waarvan men zeer goede kabels en ſterk touwwerk maakt. De Indiaanen eeten insgelijks het vleesch van den Klapnoot, wanneer die begint te ſluiten, die als dan gelijk is aan een ſoort van witachtig lijm, maar moeilijk te verduwen, wanneer het volkomen rijp is, en als dan ſmaakt hij een weinig naar den verſchen amandel.

„ De Indiaan van Samar heeft geen ander wapen of werktuig, dan een ſoort van hartsvanger, welken hij *Crijs* of *Campilan* noemt: hij bedient 'er zich van in 't vellen der grootſte boomen, van welken hij Prauwen maakt, of die hij klooft om 'er planken van te maaken. Als dit werktuig verſleeten is, dient het de Vrouwen om de zandige aarde te klouwen, en in 't pooten van aardappelen of andere wortelen. Deeze worden in twee maanden ongemeen groot, en een ſtuk gronds van twintig roeden leverd 'er meer van op, dan een vrij talrijk huisgezin benoodigt heeft.

„ Zij leggen zig insgelijks toe, maar in het klein, op het teelen van Suikerriet, Kool, Kruiſlook, Ajuin, Meloenen, Jacres, Chinas-Appelen, Citroenen, Moesgroentens en verſcheide andere Vrugten in Europa onbekend. Zij hebben Banaanſche Vijgen in groote menigte, zelfs tot twaalf of veertienderlei ſoorten, mitsgaders verſcheide welriekende planten. De Regeering noodzaakt hen Cacaoboomen te onderhouden, dat alhier hoogſtamde boomen zijn.

„ De bosſchen zijn vol van Kokernoten, Vijgen, Citroenen, Pompelmoezen, een ſoort van Oranje-Appel, ten minſten van vijf duimen middellijns, Peper, Honig en Wasch. Zelden legt

men veel wegs of zonder Bijenkorven te zien, die aan de takken der Boomen hangen, in de gedaante van een langwerpige Pompoen.

„ De jagt is 'er niet min overvloedig, en de Bosschen zijn vol van allerleie gevogelte, vooral van hoenders; zij verschillen van de onze door haare ingedrongen lighaamen en korte pooten; zij zijn van een grijze koleur, en gespikkeld als de patrijs: de tortelduiven zijn 'er ook in menigte en van drie-erleij soorten; de eerste zijn grijs en groot als mesthoenders; de tweede zijn kleiner; en het derde soort is groot en uitmuntend van smaak. Nog is 'er een soort van vogel *Calas* genaamt, van grootte als een gans, wel zeer goed te eeten, maar moeilijk te agterhaalen. Hij zet zig in zwampige streeken, op de hoogste boomen, is zeer snel van vlugt, en aanmerklijk om zijn kop, op welken een grooten kroon groeijd, die langwerpig, rood, effen en van dezelfde stof is als de snavel, van welke zij een gedeelte uitmaakt: dit cierstel gevoegt bij de grootte des vogels, geeft hem eene staatige houding, zijn gevederte is zwart en rosachtig: ik heb de eer gehad van den kop van één deezer vogels aan de Academie aan te bieden. De Kakatoes een soort van witte Papegaijen en de Lorijs zijn 'er in grooten getale; ook vindt men 'er veele fraaije kleine Parkietjes van verschillende koleuren en van grootte als een vlasvink. 'Er is mede nog een soort van vogeltjes, van grootte als een wesp, verwonderlijk om de schoonheid zijner kleuren, die aan 't vaale, aan 't roode en aan 't blaauwe komen. De viervoetige dieren zijn 'er niet minder talrijk. De bosschen zijn vol van groote Aapen, van wilde Buffels en Reebokken; men vertelde mij in dit land veele dingen van de verscheiden hoedanigheden der Slangen, hunne grootte en kleinheid; maar ik zag 'er geene, die iets bijzonders of ongemeens hadden.

„ Zig op deeze Eilanden te kleeden is even min moeijlijk als zig van spijs te voorzien. 'Er is een zekere Banaan of Vijgeboom, van welke de gerolde Basten, die den voet des Booms uitmaaken, saamgesteld zijn uit vezels, die 'er zig gemaklijk van afscheiden, als men ze laat rotten: deeze vezels worden saamgevoegt, en men maakt 'er een zeer fijn doek van, dat wel in den beginne niet zeer leenig is, maar het word zulks door de toebereiding met kalk. Deeze draad of vezel, *Abaca* geheeten, diend zoo wel om touwwerk als doek te maaken. Men kan zig ook in deeze waereldstreek even zo gemaklijk van eene wooning als van kleeding voorzien; want de rivieren zijn bezoomd met Bamboes en de bosschen zijn vol van Nijpboomen en rotting, waarvan het laatste hen in plaats van spijkers diend, om daarmede hunne Bamboes ongemeen behendig samen te hegten, en vast te maaken, gebruikende geen once ijzers, in hun ganssche huis. Eindelijk, op zijn best is twee maanden arbeids, over het geheele jaar, al het werk van deeze volken, wier zagte zeden de gelukzaligheid aanduider.

De

De mans zijn 'er van een gemaklijk en openhartig karakter, de vrouwen zijn 'er vrolijk en galant zonder ontucht: hoe zeer zij weinig tot vermoeijing zijn geſchikt, ontzien zij dezelve echter geenszins, bij de minſte noodzaaklijkheid: zij zijn eenigzins verwaand, logenagtig en baatzugtig, ten opzigte van de Europeaanen, maar niet wantrouwig of diefagtig. Hunne neiging tot vriendſchap deed mij 'er eene gulhartigheid bemerken, die ik nergens anders weet beſpeurd te hebben, en ik geloof zij ten uiterſte teder zijn, over de onderſcheidene trappen van aandoening.

„ Ik ſtond zeer verbaasd toen ik zag hoe zij de kus, gewoone betuiging van liefde, tusſchen de beide Sexen, of tusſchen ouders en kinderen, deeden voorgaan door eene zagte inademing der reuk van dat gedeelte, het welk zij met hunne lippen wilden drukken. —— Deeze Bisſaijſche Indiaanen hebben zeer veel ſmaak in Muzijk, en zijn zeer geſchikt van geest en lighaam, tot alle ſoorten van kunſten en handwerken, hoewel zij daarin, door de weinige oeffening, geene volmaakte meesters zijn. Hunne vezels zijn, over 't algemeen, leeniger of buigzaamer dan de onzen; en in 't opraapen of vasthouden van iets, bedienen zij zig, ten naastenbij, even zo goed van hunne voeten, als wij van onze vingers of handen. Zij nijpen zoo ſterk met de teenen, als wij met onze vingers zouden kunnen doen. Dezelfde mensch zal een guitar en viool maaken, met hetzelfde jagtmes, waarmede hij eenen zwaaren boom gekloofd, of een Praauw uitgehold heeft; en dat zelfde werktuig zal hij tevens gebruiken, om tekeningen op het Bamboes en ſnijwerk te maaken, van eene verwonderlijke fijnheid, of om 'er zig mede te verdeedigen tegen zijne vijanden; kortom 't is hun eenigst ſcherp huisraad. Zij maaken zulke fijne matten, dat men dezelven, onaangezien zij wel zes voeten lang zijn, in de zak kan ſtecken. Deeze matten zijn wel, en met verſcheide figuuren, gewerkt, en beſchilderd met zeer levendige kleuren, die zij van de ſchors of van het hout van zekere boomen maaken.

„ Zij maaken aartige ſtoffen, door eene mengeling van *Abaca* of vezels van den Banaanſchen Vijgeboom, met zijde of katoen; zij borduuren op ongemeen fijne zijde ſtoffen en kanten; 'er is geen huisgezin of 't heeft een weefgetouw tot zijn gebruik. Als zij aan boord zijn, worden zij timmerlieden, zeilemaakers en calfateraars: te Land zijn zij touwſlaagers, mastemaakers, enz. Nog eens ik kan hunnen ſmaak en hunne ſnedigheid niet genoeg roemen, en het is zonderling, dat niemand hunner een ambagtsman van ſlechts één deezer handwerken is, maar zij beoeffenen die allen, naar hunne zinlijkheid en behoefte, ſchoon in de daad niet even fijn en net. Eertijds ſchreef men in deeze landen met een ſtift op Cocos- of Nipa-bladeren. Zij hebben de gewoonte van zig te laaten kamaſſen, het welk beſtaat, in 't bevorderen van den omme-

loop des bloeds en der ſappen, door de gewrichten te doen kraaken, en het vleesch van de verſcheide deelen des lichaams te knuffelen; ook wrijven zij de gewrichten der kinderen met olie: zulks komt mij voor zeer gezond te zijn, en is door gansch Aſia in gebruik. De uitwaſeming bevorderen zij door ſterke knijpingen boven op den ſchouder; door welker herhaaling blaaren of bobbels opkomen; en in ſtede van aderlaaten geeven zij eenige kerven in 't vleesch; voor 't overige kennen zij veele balzems en geneeskundige planten.

„ Hunne gantſche kleeding beſtaat in eene wijde en lange broek, die ter halver been komt; in een hembd, dat over de broek tot op de helft der dijen hangt, en in een neusdoek, op de wijze van een Tulband, om 't hoofd gerold. Als zij wat pragtiger gekleed willen zijn, ſchieten zij een ſoort van zijde of katoene japanſche rok aan, en zetten een hangenden hoed op: voorts word het hier eene groote ſchoonheid geacht, alleen aan den duim en aan de pink zeer lange nagels te hebben, en ik heb 'er gezien, die ten minſten twee duimen lang waren. De Vrouwen dragen om den middel een ſoort van doek, of ſchort, het welk, verſcheide keeren om 't lijf geſlagen, haar als een zwagtel tot aan de voeten komt: ſommigen onder haar dragen den rok van Abaca, waarvan het fijne en doorſchijnende doek haar, zedigheids halve, verpligt een eind om te ſlaan, en voor 't lijf in den gordel te ſteeken, en als dan hebben zij het eene been bloot. Zij draagen insgelijks een hembd, dat ſlegts tot den middel hangt; heur hoofd is even als dat der Mannen met eenen gerolden doek omwonden. Maar heur hairen zijn kroonsgewijze op de kruin van 't hoofd geſtrengeld: zij dragen een plegtgewaad, als zulks te paſſe komt. De beide Sexen hebben zeer ſchoon hair; de vrouwen vooral dragen 'er veel zorg voor, beſtrijkende hetzelve met Cocos-Olie, welke het ſtevig en zeer zwart maakt. 't Is zeldzaam eene leelijke Vrouw aan te treffen, ſchoon zij een korte en platte neus hebben, zonder opgeſpalkte neusgaten gelijk de Negers; en hoewel heur trekken vrij ligt en niet zeer regelmaatig zijn, hebben zij bijna allen zeer ſchoone oogen, en een gelaat dat eene ziel aanduid. Zij bedienen zig, in plaats van kruiken, van lange Bamboezen, die zes of zeven duimen middellijns hebben; ſomtijds dragen zij hoeden van Nipa-bladeren, gelijk aan die, welke ik bij de eerſte Indiaanen van dit land zag, en als zij water gaan haalen geeft de ſchikking van haar rok, haar breede hoed, en het dikke Bamboes, waarmede zij lugtig beladen zijn, haar te gelijk bevalligheid, een deftig voorkomen, en eene ſchijnbaare trotsheid. Voor 't overige gaan de beide Sexen, als zij ver buiten de Dorpen, en vooral, wanneer zij van de Zendelingen ver af zijn, ten naastenbij naakt.

„ De rivieren zijn 'er vischrijk, zoo wel als de Zeeoever, aan welken ſchoone paarlen gevischt worden. De visch word

'er

'er gevangen, door denzelven dronken te maaken met het deeg van een ſoort van geſtoote erwten, die zij *Coco* noemen. ——— Zij ſtrooijen dat op het zand bij laag en bij hoog water; de visch, daardoor dronken gemaakt, komt boven water, en laat zich gemaklijk vangen. Het ijzerhout, ebbenhout en verfhout is 'er gemeen; ook vind men 'er landwaards in ſtofgoud; maar die tak van koophandel is alleen bekend aan de Monniken, die den Spanjaarden verbieden in de Indiſche Dorpen te blijven, onder het loflijk voorwendzel, (zoo 't anders uit een goed grondbeginzel voortkomt,) van de zeden deezer eenvoudige Volkeren niet bloot te ſtellen aan de bedorvenheid der Europeanen; 't is nog niet lang geleden, dat de regeering van Manilla gepoogt heeft het vermogen der Monniken te ſnuiken.

„ Ik kan niet uitſcheiden met voordeelig van dit Land te ſpreeken, als zijnde het aangenaamſte dat ik gezien heb, en dikwijls benijdde ik het geluk der Bisſaijeſen, (want dus worden alle de Indiaanen van de Philippijnſche Eilanden, die niet op het Eiland Lucon woonen, genaamt.) Dit Eiland heeft omtrent zeventig mijlen in zijn omtrek, met tienduizend bewooners: en zoo de Provintie van Tegas mij behaagt had, Samar voldeed mij nog meer. Tegas had mij vlaktens vertoond, die 't oog niet kon overzien; bosſchen, die, om hunne uitgebreidheid en hoedanigheid, alles ſcheenen te overtreffen, rivieren of meiren, wier water-gerui en uitgeſtrektheid de majeſteit des Scheppers aankondigden. ——— Samar bood mij fonteinen, beeken en kleine rivieren aan; 't geheele Land was met bosſchen bedekt, die, wel is waar, zoo veel achtbaarheid niet vertoonden, als die van Tegas, maar wier boomen belaaden waren, ſommige met vrugten of bloemen, andere met uitmuntende balzems voor de geneeskunde, en onder anderen met de palamaria, of met geurige ſpecerijen voor de huizen. De daarin hangende bijkorven, de lucht, lieflijk bewierookt, door eene witte bloem, zeer gelijk aan den Jasmijn, en door verſcheiden Chineeſche roozeboomen; alles met één woord kondigde de natuur in haare eerſte kragt, zoodanig, als zij was, alvorens heure aangenaame gedaante door den arbeid der menſchen veranderd wierd. ——

„ Plaatzen, die zoo veel voldoening verſchaften, en zeden, die zoo zagt waren, als die der Bisſaijezen, betoverden mij. Ik liep, met mijne gedagten, de helft van den weg, dien ik om de waereld gedaan had, te rug, en overpeinsde hoe weinig de vooroordeelen, die dezelve omzwagtelen, in ſtaat waren eene oprechte en zuivere ziel te voldoen. Ik benijdde het geluk der Bisſaijezen; hunne eenvoudige zeden, de oprechtheid, welke in hunne meeste daaden doorſtraalde, en het gerust genoegen van hun hart, ſcheenen mij toe de grootſte volmaaktheid der menſchelijke ſamenleeving te zijn. Ik was even zeer aangedaan over hunne wijze van aanbidding, welke ondersteund wierd door eene eenvoudige en vertede-

ren-

rende muziek: ik gevoelde mij niet minder getroffen, door de ſchoonheden, die ik tot in de geringſte werken van den Schepper ontdekte in de landen, daar de baatzugt der menſchen dezelven niet bedorven had. Ik kon mij niet weêrhouden, daarin die Voorzienigheid te erkennen, welke mij, tot hiertoe, als bij de hand geleid had. Daaraan was ik dankbaarheid ſchuldig; en mijne bedenkingen keerden zig naar den Godsdienst: ik gaf meer acht op den mijnen, dan ik hier toe gedaan had. God werd 'er met meer grootheid dan in alle de anderen voorgeſteld; zig, indien ik mij dus moge uitdrukken, verheven hebbende door zijne weldaaden en voorbeeldige raadgeevingen, tot de uiterſten der beide ſtellige en ontkennende vermogens van verheerlijking en vernedering; daar hij, in de andere Godsdienſten, enkel verheven word in zijne ſtellige magt van heerlijkheid. Deeze Godsdienst was door zijnen geest de eenige waardig, om zich over de geheele waereld uit te breiden: in één woord: hij kwam mij voor de geſchiktſte te zijn, om de menſchen gelukkig te maaken, indien zij deszelfs zedekunde met eenvoudigheid en goede trouw in acht namen; en beide deeze hoedanigheden vooronderſtelde ik in de gelukkige Bisſaijezen."

Proeven voor het Verſtand, den Smaak en het Hart. Eerſte en tweede Stukje. Te Utrecht, by J. M. van Vloten, 1784. *Behalven het Voorberigt*, 194 *bladz. in gr. octavo.*

Het Verſtand te beſchaaven, den Smaak te zuiveren, en het Hart met edele gevoelens te vervullen is het bedoelde van dit Geſchrift. Met dat oogmerk ſtelt men zig voor, eenige daar toe betrekkelyke opſtellen by een te verzamelen, en dezelven, by tyd en wyle, zonder zig juist aan een zeker tydsverloop te bepaalen, gemeen te maaken. 'Er zien reeds twee zodanige Stukjes het licht, die eene groote verſcheidenheid van onderwerpen behelzen, die of in Proſa, of in Rym, of op rymlooze Maat behandeld worden. Leezers van verſchillenden ſmaak, voor 't ernſtige of boertige, en zulken die behaagen hebben in verwisſelingen van die natuur, zullen in deeze Stukjes overvloedige voorraad vinden, om een ledig uur met nut te beſteeden; daar ze altoos 't een of 't ander ontmoeten, waar op hun Geest zig, 't zy tot vermaak, 't zy tot weezenlyke leering, kan vestigen. —— Men ſlaa hier, by voorbeeld, het oog op de volgende aanmerking, wegens ééne der verſcheidenheden in 't manlyk en vrouwlyk character, die haare gevalligheid en nut heeft, en welker verwisſeling misſtaat.

„ Al wie oplettend met de vrouwen omgaat, kan zeer veel nuttigs van dezelve leeren; en, onder andere trekken harer natuur, zal hem die van aandoenlijkheid en meewarigheid t'elken reize in het oog ſtralen. —— Zacht, als het wasch, wijkt de vrouwenziel voor elke drukking, ſmelt zij weg voor iedere vlam; en hangt, gelijk een vloeibaar vocht, de

de voorwerpen der elende aan; welk eene heerlijke wijziging! —— Moest zij niet zijn „ eene hulp tegen over ons?" in de tegenwoordige omſtandigheden der waereld, onze dienares, in nood en lijden, het ſteunſel onzer ellenden, onze vriendlijke leidſter naar het graf! —— Moest zij niet zelve onderhevig zijn aan ontzachlijke ſmerten, en vooral, de voedſter van ons bevend nakomelingſchap, het geen, verſtoken van alle eigen macht en hulp, in de waereld treedt, en kermend tot haren ſchoot vlucht, om het moeilijk dal van dit leven door te worſtelen? —— Heilig is mij het gezicht van de kinderkoesterende moeder, van de huisvrouw, welker arm het kloppend hoofd van den zieken man onderſteunt! —— zij ſtreelt mijn hart, en ontvangt in ſtilte mijnen harmoniſchen zegen.

„ Hoe ligt rolt eene vrouwentraan daar henen! —— hoe zwoegt hare boezem over elk bekommerend ſtofje, dat haar tegenvliegt! —— wanneer is zij *niet* aangedaan, bij de ſmekingen der ellende? —

„ Plaats dit zelve character in den man, en alles zal van gedaante veranderen; hij is ook meewarig en goed, maar niet, gelijk de vrouw. —— Hij ſtaart met eenen ſtijven blik, daar zij weent. —— Hij vliegt toe, daar zij nedervalt en bezwijkt —— hij gloeit, daar zij zidderd en verbleekt! —— in hem is alles uitzettende veerkracht, werking, grootheid van pogingen; in haar ſmelting, ſtille lijding, machtloze uitroep, zuchting! — zij buigt, gelijk weeker ſtaal, met ieder voorwerp dat haar gevoelig raakt; hij is gelijk aan harder ſtaal, dat of indringt en van één rijt, of met geweld aan twee ſpringt! — hoe gantsch wonderlijk is deze mengeling van geſlacht-Characters beſtemd, om daar uit een voortreflijk geheel voord te brengen! —

„ Gij zoudt u zeer beſpotlijk aanſtellen, indien gij u door de meeste Romanſchrijvers, of door eigen lafhartigheid, liet misleiden, om even dus aandoenlijk te zijn als de vrouwen —— dit kondt gij nooit worden; en zelfs niet *ſchijnen*, zonder uwe natuur te verzaken. —— Ik ken u niet, laffe vrouwman! gij waart nimmer mijn broeder —— Hoor na de ſtem der waere menschheid, en gij zult uw mom afwerpen! —— Wie der vrouwen bevallen wil, moet geenszins in hare natuur treden, en haar heure eigene beeldnis te rug kaatzen —— hij moet *een man* zijn. —— Niets is der vrouwen aangenamer, dan het vaste, edel-gevoelige, het werkend aandoenlijke van ons geſlacht! —— zij zien gaarne in ons iets anders, dan in zich zelve, om dat de verſcheidenheid vermaakt: zij wenſchen in ons iets te ontmoeten, het geen zij in zich niet konnen vinden, en het welk echter noodzaaklijk is tot tempering en ondersteuning van die weeke aandoenlijkheid, die haar hart vermeestert, die ze ongelukkig maken zou, indien zij niet wierd opgewogen door de meerdere vastheid van het mannen hart."

Tot een ſtaaltje van een anderen aart, diene nog de volgen-

gende Anecdote, welke niet oneigen tot een opſchrift heeft, *Het non plus ultra der Gierigheid.*

„ Een oude juffrouw, die, geduurende haar geheele leven, genoegzaam niets gedaan hadt, dan geld verzamelt, en van dat geld geen ander genoegen genoten hadt, dan de gedagte: *Ik heb geld!* —— deze juffrouw werd zeer ziek; —— alle de teekenen van een naderenden dood vertoonden zich zeer duidelijk. —— Hare vrienden, die zich, rondom haar ſterfbed, verzamelt hadden, deeden pogingen, om de weinige oogenblikken, die nog overig ſcheenen te zijn, aan te wenden, tot vertroosting en welzijn heurer ziele; doch dit ſcheen der ſtervende te vermoeien. —— Zij geeft een wenk, en beveelt, met een ſtervende ſtemme, dat men uit een kasje, waar toe zij den ſleutel, met veel moeite, van onder haar hoofd kreeg, een zak met drieguldens halen zou; —— deze moesten op een tafeltje, dat tegen hare bedſtede ſtondt, geduurig overgeteld worden. —— De klank van dit geld verſpreidde eene helſche tevredenheid over het gelaat der ſtervende. —— Eindelijk rigt zij zich op —— ſtrekt, met een ſtuipagtige beweging, haar arm uit —— grijpt een der drieguldens, ſteekt dien tusſchen haar klemmende tanden —— en —— ſterft!"

THIRSA, *of de zege van den Godsdienst. Treurſpel. Door* Mr. RHYNVIS FEITH. *Te Amſterdam, bij* J. Allart, 1784. *Behalven het Voorwerk, 92 bladz. in gr. octavo.*

Het onderwerp van dit Treurſpel is de bekende geſchiedenis der ſtandvastige Joodſche Vrouwe en haarer zeven Zoonen, tegen de woede van Antiochus Epiphanes, aangetekend in het zevende Hoofdſtuk van het tweede Boek der Machabeen. De Heer en Mr. *Feith* bepaalt eigenlyk zyn Stuk tot dat gedeelte der geſchiedenisſe, het welk het lot van den jongſten Zoon betreft; dien Antiochus, na dat hy de zes Broeders reeds een wreeden marteldood had doen ondergaan, door vleiende beloften zogt te beweegen, tot het verzaaken van den Joodſchen Godsdienst; en dien hy eindelyk, deezen aanſlag hem misluk-kende, onder nog feller folteringen dan de voorigen, ten dood bragt. Zyn Ed. heeft deeze Geſchiedenis, met etlyke bykomende gepaste omſtandigheden, en veranderingen, oordeelkundig ten tooneele geſchikt: en 't geheele Stuk, in alle deszelfs byzonderheden, by uitſtek treffende uitgevoerd. Zie hier deszelfs beloop.

By den aanvang getroost zig de Moeder *Thirſa* haar lot, en tragt *Selima*, eene Joodſche Maagd aan haaren Zoon verloofd, op te beuren, door 't vooruitzigt en de ſtreelende hoop, dat de beminde *Jedidia*, die zig met eene kleine bende te Emaus bevindt, het dreigende gevaar zal ontkomen; terwyl ze haar verder ter gelaatenheid en ſtandvastigheid opwekt, zo ze die hoop verydeld mogten zien. Van dit laatſte krygen ze eerlang berigt, en ze zien wel dra *Jedidia*, geboeid, voortgeſleept

ſleept door krygsknegten, die haar naauwlyks vergunnen hem toe te ſpreeken. In die omſtandigheden is *Selima* raadeloos; doch *Thirſa*, hoe ſterk ook getroffen, tragt haaren geest tot bedaaren te brengen, en onderwerpt zig gelaaten aan 's Hemels ſchikking. —— Het tweede Bedryf wordt geopend door *Chryſes*, 's Vorſten geweezen Leermeester en nu zyn Vertrouwde, die, een goed hart omdraagende, de heerschzugt en wreedheid van den Vorst verfoeit, en zyne jammerklagt over deszelfs verbastering uitſtort. Dit doet hem, met *Antiochus* in geſprek gekomen zynde, onderſtaan om dien Vorst nogmaals tot zagter maatregels te beweegen; doch vrugteloos. *Antiochus* doet *Jedidia* voor hem verſchynen, en tragt hem door vleiery tot afval te brengen, terwyl hy hem anders een eislyk martellot dreigt; hebbende tevens de omſtandigheden zo geſchikt, dat, met het ophaalen van een gordyn, de mishandelde lyken zyner zes Broederen zig voor zyn oog opdoen; op welk gezigt hy *Jedidia* alleen laat, in de verwagting dat *Jedidia*, die zyn vleien en dreigen onverſchrokken beantwoord heeft, in deeze zyne akelige eenzaamheid nog veelligt tot nadenken zou komen. Dan, 'er mag een ſmertlyke tweeſtryd in 't gemoed van dien Jongeling ontſtaan, geen zwaarigheid! de Godsdienst zegenpraalt; hy vordert dat de Wagten hem weder ter gevangenisſe leiden; en hier mede loopt dit Bedryf af. —— In het daaraanvolgende zien en hooren wy hem in deeze gevangenis, zynes lots getroost. *Selima* komt tot hem, en hun hartroerend onderhoud ſtrekt, ook in het eenigzins dobberend gemoed der Joodſche Maagd, den Godsdienst ter eere. *Antiochus* dringt voorts vergeefsch op zyne bepaalde keuze aan, de Jongeling verzoekt alleen, als eene gunst, zyne Moeder te mogen ſpreeken, 't welk de Vorst hem inwilligt. By die gelegenheid geraakt *Chryſes*, op 's Vorſten heenengaan, met *Jedidia* in geſprek. Deeze, met des Jonglings deerlyk lot aangedaan, tragt hem over te haalen, om na 's Vorſten voorſlagen te luisteren, of hem ten minſte eenigzins ten wille te zyn. Dan *Jedidia* is onwankelbaar, en *Chryſes*, voor den Godsdienst gevoelig, met hoogagting en medelyden voor den Jongeling aangedaan, vindt het geraaden de Moeder nog eens te ſpreeken, eer zy by haaren Zoon komt, om haar een voorſlag te doen, die ter behoudenisſe van haaren Zoon kan ſtrekken. Hy onderhoudt hier over de Moeder, doch, na een kort geſprek in algemeene bewoordingen, gaat hy met haar in eene der zyvertrekken, daar hy haar zynen geheimen raad veiliger kan mededeelen. Dit voorſtel geſchiedt des niet op het Tooneel; maar uit het vervolg is 't blykbaar, dat *Chryſes* eene listige veinzery in 't ſchynbaar offeren aan Jupiter bedoelde. —— Het geſprek van *Thirſa*, met het openen van 't vierde Bedryf, waar in zy, alleen zynde, dien voorſlag wraakt, leert ons zulks. Zy komt voorts by haaren Zoon, en verſterkt hem tegen alle prangende bedenkingen, die zyne ziel knellen, door 't bezef van 't lot, dat zyne

Moe-

Moeder en zyne Beminde, op zyne ſtandvastigheid, over 't hoofd hangt; en *Thirſa* heeft het genoegen van verzekerd te zyn, dat haare redeneeringen den gewenschten invloed op het hart van *Jedidia* hebben, des 'er voor zyne ſtandvastigheid niet meer te vreezen zy. Vervolgens verſchynt *Antiochus* door een benaauwenden droom benard; hy poogt *Jedidia* nogmaals over te haalen, om hem ten wille te zyn, ſlegts door een ſchynbaaren eerdienst in den Afgodstempel; dan deeze weigert ook dit, en de Vorst geeft hem ter ſtraffe over, waaraan de Jongeling zig gelaaten onderwerpt. In die omſtandigheden komt *Selima* op het Toneel, en haare tusſchenkomst, in alle deelen, zo ten opzigte van de Min als van den Godsdienst, is dermaate treffend, dat de Vorst bewoogen worde, de ſtraf uit te ſtellen, ja zelfs *Jedidia* aan *Selima* toe te zeggen; terwyl hy zigzelven vleit, met het denkbeeld van een nieuwen aanſlag op 't gemoed van *Jedidia*. ——— Van hoedanig een aart die aanſlag ware leert ons het vyfde Bedryf, dat ons tevens de uitkomst onder 't oog brengt. Een geſprek van den Vorst met *Chryſes* meldt ons, hoe men de Moeder van *Jedidia* had zoeken te beweegen, om haaren Zoon tot veinzery over te haalen; in 't midden van dit geſprek komt een Hoofdman, die de tyding brengt, dat *Thirſa* haaren Zoon integendeel tot ſtandvastigheid genoopt, en dat *Jedidia*, onverzettelyk gebleeven, Jupiter vervloekt heeft. Verder geeft hy een verſlag van de aangewende folteringen, om hem nog tot afval te beweegen; en laatstlyk meldt hy, hoe de Jongeling, onder alle die folteringen, den geest gegeeven heeft; 't welk *Antiochus*, vooral op de komst van de troostlooze *Selima*, tot eene wanhoopende woede doet overſlaan. *Thirſa*, hem ontmoetende, doet hem geen verwyt, maar betuigt hem, uit een Godsdienſtig hart, al haar leed te vergeeven. Dit treft 's Vorſten gemoed; hy ſchenkt haar 't leeven, en verlaat al woedende het Tooneel; terwyl *Selima*, door de ſterkte haarer aandoeningen, in zwym ligt. Op de aanſpraak van *Thirſa* herkomen, ſtort zy haare bittere klagten uit; deeze troost haar met het bezef van 't volzalige lot van *Jedidia*; en *Selima* geraakt hier op in eene verrukking, die haar de ſchim van haaren Minnaar voor den geest brengt, en 't gevolg der aandoeninge des harten is, dat zy agter over zyge en ſterve. Dit alles geſchiedt in de tegenwoordigheid van *Chryſes*, die, over het voorgevallen ten ſterkſte getroffen, zig verwondert over 't onbezweeken gemoed van *Thirſa*, van welke hy niet verwagt had, dat ze zo veel onheils zou hebben kunnen overleeven. Dan deeze onderrigt hem, dat zy geleerd heeft, ook het leeven voor Jehovah niet te vreezen: en dit doet hem ten ſlot betuigen:

Grootmoedige! ook die God zal voorts de mijne weezen.
Hij, die de zijnen in den drang van 't gruwzaamst lot
Zo heerlijk onderſchraagt, is ſleehts de ware God!

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Leerredenen over Jeſaia LIII, LIV en LV. *door* C. J. NAHUYS, *laatst Hoogl. in de Godgel. en Kerkl. Geſch. op 's Lands Hooge Schoole en Predikant te Leyden. Uitgegeeven, door* J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Ph. Dr. Hoogl. in de Godgel. en Kerkl. Geſch. aan het Athenæum Illustre en Predikant te Amſterdam. Twee Deelen. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1784. *Behalven de Voorreden, 777 bladz. in gr. octavo.*

In ons voorig bericht van deze Leerredenen (*) gemeld hebbende, hoe de Hoogleeraer *Nahuys* het verbond der Propheetiſche voorſtellingen, Jeſ. LI. 17 tot Hoofdſtuk LX. ingeſlooten, opgegeven, en voorts wel byzonder het beloop van het LIII Hoofdſtuk voorgedragen heeft, zo ſtaet ons nu, volgens diestyds gedane belofte, insgelyks te melden, hoe men den inhoud van het LIV Hoofdſtuk, naar 's Mans gedachten, hebbe te beſchouwen.

Ten rechten verſtande van dit Hoofdſtuk, komt vooral in overweging, wat men voor het onderwerp dezer Godſprake te houden, of aen te merken hebbe, als het voorwerp, dat in dezelve aengeſproken word. De verſcheidenheid van de gevoelens der Uitleggeren desaengaende, en 't gewigt hiervan, noodzaekt den Hoogleeraer eenigermate tot eene uitvoeriger naſpooring van dit Stuk. En deze leidt hem om hier te denken aen het Joodſche Volk, en wel bepaeldlyk in 't byzonder *aen de gelovige Kerk* onderſcheiden *van het grooter deel des Volks.* Het is dan het Israël naer den geest, in vereniging met deszelfs Stamvader Abraham, door al den tyd van 't O. T. heen, met inſluiting der Apostoliſche Kerk; wordende hier door de Apostoliſche Kerk aengeſproken, doch aengemerkt, als één perſoon uitmakende met alle de geloovigen van 't O. T. „ De *onvrugtbare Vrouw,*" gelyk zyn Hoogeerwaerde zig nader uitdrukt, „ is de gelovige Kerk „ onder 't O. T. —— *de blijde Moeder* is de Apostoli-

„ ſche

(*) Zie boven *bladz.* 150, enz.

„ ſche Kerk; maar wijl de onvrugtbare Vrouw hier in dit „ Hoofdſtuk dezelfde perſoon is, die naderhand eene „ vrugtbare en blijde Moeder wordt van de Christen-Kerk „ door alle volgende tijden, zoo blijkt dat men derhalven „ de gantſche gelovige Kerk van Israël, met de Aposto- „ liſche, of eerſte Christen-Kerk, hier t'zamen moet ne- „ men, als het ééne bedoelde onderwerp dezer God- „ ſpraak." ——— De Hoogleeraer, dit breeder ontvouwd, en de gegrondheid van zyn gevoelen onderſcheidenlyk getoond hebbende, doet voorts zien, hoe dit denkbeeld, wel onder 't oog gehouden zynde, dient, om dit gantſche Hoofdſtuk, in welk het zelve grootendeels heerscht, op ene gemaklyke en aengename wyze, te ontwikkelen.

„ Het is dan, zegt hij, de ware, de inwendige Kerk uit Israël, het Israël naar den geest, die hier wordt aangeſproken; nu reeds tot eenen hoogen ouderdom gekomen, en gemaakt tot eene blijde Moeder van een talrijk Zaad, uit den Zoon der belofte, welke zij nu alrede ontvangen had.

„ Deze wordt hier

„ A. aangeſproken, en

„ 1. opgewekt, zingt vrolijk gij onvrugtbare enz. vs. 1.

„ 2. De reden, die zij daartoe reeds had of verkrijgen zoude wordt 'er bijgevoegd in het 2de lid van het eerſte, tot in het 3de vers.

„ 3. Scheen deze zaak haar te groot te zijn, zou zij daar aan twijfelen uit hoofde van haren voorigen diepvernederden ſtaat? dit wordt haar ontraden, deze hare bedenking wordt onderſchept en weggenomen, vs. 4.

„ 4. Trouwens, haar Maker, de Heer der heirſcharen, de God des ganſchen aardbodems, was haar Man! en zou dien iets te wonderbaar zijn? vs. 5.

„ 5. 't Was waar, zij ſcheen des onaangezien evenwel voorheen in eenen verlaatenen toeſtand te zijn; maar dit was ſlegts eene verlaating als voor een oogenblik geweest, in vergelijking van de beſtendige goedertierenheden, welke haar nu wedervaren zouden, vs. 6-8.

„ 6. Hierop mogt zij veilig ſtaat maken; hiervan kon zij zoo ten vollen verzekerd zijn, als het verbond met Noach zeker was; zoo vast dit ſtond, zoo onfeilbaar zou ook dit verbond des Vredes over haar bevestigd worden tot in eeuwigheid, vs. 9, 10.

„ 7. Hierom dan moest zij billijk vroolijk zingen; hoe

hoe verdrukt, voordgedreven, en ongetroost zij geweest mogt zijn, thans was het tijd om te juichen; God zou haar grootelijks verheerlijken, vs. 11, 12.

„ 8. En dit zou niet ſlegts voor een korten tijd zijn, het zou overgaan op hare kinderen; die allen zouden van den Heere geleerd worden, en derzelver vrede zou groot zijn, vs. 13.

„ 9. Zoo zou zij dan op alle wijze door geregtigheid bevestigd worden. Wat zou haar derhalven voordaan doen vreezen? Waarover zou zij tog verſchrikken vs. 14? 't Is waar, 't zou haar aan geen magtige vijanden, 't zou haar aan geen geweldigen tegenſtand ontbreeken; ijsſelijke wapenen zouden tegen haar zijn; hunne oogmerken zouden niet gelukken; Zijn hand zou dit alles bepalen, en zoo beſtuuren, dat eens eindelijk alle die gewelddige pogingen ganſchelijk zouden verijdeld, en ten nadeele harer vijanden omgekeerd worden. Alle inſtrument, dat tegen u bereid wordt, zoo luidt de ſlotbelofte, zal niet gelukken, ja alle tong, die in 't gerigte tegen u opſtaat, zult gij vendoemen: hiervan konden zij ten vollen verzekerd zijn; want dit is de erven der knegten des Heeren, en hunne geregtigheid is uit mij, ſpreekt de Heere.

„ B. Uit dit beloop van zaken, dus kortelijk in haren ſchakel vertoond, zal 't nu gemakkelijk vallen, den inhoud van dit Hoofdſtuk te verdeelen, of liever deszelfs deelen en bijzonderheden in hare onderſchikking aan te wijzen en te ontleden.

Men bemerkt terſtond uit den ſtijl, dat in dit Hoofdſtuk twee onderſcheiden perſonen ſprekende voorkomen. In de zes eerſte verſen wordt van God geſproken in den derden perſoon, terwijl in het overige, van het 7de vers tot het einde, God zelve ſprekende voorkomt, het voorige bevestigende en verder uitbreidende.

„ Naar die twee onderſcheiden Sprekers kunnen wij dit Hoofdſtuk gevoegzaam in twee voorname deelen onderſcheiden.

„ 1. Het eerſte is dan begrepen van het 1ſte tot in het 6de vers, in welk gedeelte de Propheet zelve tot de Kerk ſpreekt, doch zoo, dat hij zig, bij vooruitzigt, in dien toekomenden tijd verplaatſende, in zijn perſoon de eerſte en voornaamſte Dienaars van het N. T. vertegenwoordigt en ſprekende invoert. Men kan derhalven dit eerſte Deel aanmerken als eene aanſpraak aan de Kerk ge-

legd in den mond der Apostelen; in den mond van diezelfden, welken in het begin van 't voorige Capittel sprekende voorkwamen; zeggende: Wie heeft onze prediking geloofd? De beantwoording dezer vraag door de gelovige Kerk, en de Godlijke bekragtiging van dezelve, was van dien aard, dat derzelver klagte in Reie veranderde.

„ Wij vinden hier dan

„ *a.* Eene belofte van eene alleraanmerkelijkste vrugtbaarheid en uitbreiding der Kerk, die zoo lang onvrugtbaar geweest was, en nu laatst zoo eenzaam en verlaaten gezeten had; aangemerkt als eene reden om daarover *en* vrolijk te zingen, *en* ook zig toe te bereiden, ter aanvaarding en genieting van dat heil, door de plaatse harer tente wijd te maken, in de drie eerste versen.

„ *b.* Deze belofte wordt haar verzekerd, en zij tot vertrouwen op dezelve aangespoord, met aflegging van hare kleinmoedigheid, in welke de overweging harer langduurige onvrugtbaarheid, en de onttrekking der geestlijke huwlijksliefde van haren geestlijken Man, zelfs in 't midden harer uitwendige tegenheden en verdriet, haar gebragt had. Deze hare treurigheden, met welke zij dus verre te worstelen had gehad, worden haar toegestaan; maar teffens wordt zij verzekerd, dat dezelve, en met die ook alle verdere vreeze voor iets dergelijks bij vervolg, thands verdwenen waren; uit aanmerking dat God haar Man was en bleef, en dat voords betoonen zou; die God, die haar Schepper en Verlosser, en teffens de alvermogende Heer der heirscharen is; van vs. 4 6.

„ 2. Het gene de Phopheet nu tot hier toe heeft voorgesteld, dat wordt van God, die hierop zelve sprekende voorkomt, nu bevestigd en nog verder uitgebreid in het overige van dit Capittel, het gene we als het 2de deel kunnen aanmerken.

„ *a.* Het wordt, zeg ik, eerst van God *bevestigd:* van vers 7 tot 10.

„ *α.* Hij geeft haar toe, Hij had haar eenigsins verlaten, hij was een weinig op haar vertoornd geweest; zij had eenigen tijd die liefde, die gemeenzaamheid met God, als haren Man, zoo niet genoten als in voorige dagen; maar thands zou zy tot dezelve niet alleen wederom toegelaten worden, maar zij zou die ook bestendig, onafgebroken, en in veel hooger trap genieten, vs. 7, 8.

„ *β.* En hiervan verzekert God haar op het allersterkste; hij beroept zich op het Verbond met Noach, door eenen plegtigen eed bevestigd; en hierbij vergelijkt hij zijn Ver-

Verbond, zijn geestlijk trouwverbond, in 't welk zij met Hem ſtond, en blijven zou; haar verzekerende, dat het zelve niet alleen even onfeilbaar en beſtendig zijn zou als dat bezworen Verbond met Noach, maar zelfs nog beſtendiger; vaster en duurzamer zelfs dan het gebouw dezer benedenwereld, vs. 9, 10.

„ Zoo bevestigt God dan aan haar de opwekking en toezegging van zijne knegten, door den Propheet in het eerſte deel van het Hoofdſtuk voorgeſteld.

„ *b.* Maar we zeiden dat God dit niet alleen bevestigde, maar ook verder *uitbreidde*, door bijvoeging van nog meerder beloften; en deze vinden we van vs. 11 tot het einde.

„ *a.* God toont haar in welk eenen aanzienlijken ſtand hij haar ſtellen wilde; met wat luister en heerlijkheid hij dezelve verſieren zou; vs. 11, 12.

„ *β.* Wat zorge hij zou dragen voor haar geſlacht; in het 13de vers.

„ *γ.* En eindelijk, hoe Hij over haar zou waken, ter hárer bemoediging, verloſsing, en beveiliging; in de vier laatſte verſen, welke eindigen in eene plegtige verzegeling van alle de voornoemde beloften."

Nederlandsch Staatsorkaan, beſchouwd in eene Leerreden over Marcus IV. 35–41. *benevens een Aanhangzel over de Oproeren, inzonderheid in het Oldambt. Door* G. KUYPERS, *Hoogl. der H. Godgel. en Academieprediker op de Hoge School te Groningen. Te Groningen, by* P. Doekema. *In groot octavo, 80 bladz.*

Uit ene opheldernde verklaring der wondergeſchiedenisſe, geboekt Marcus IV. 35—41, toen Jezus Christus, met een woord ſprekens, den opgekomen ſtorm deed nederliggen, leid de Hoogleeraar *Kuipers* ettelyke ſtellingen af, die hy betrekkelyk maekt tot de tegenwoordige omſtandigheden van ons Vaderland. „ 1. Gelijk de Heiland zijne discipelen bracht in omſtandigheden, in welke, zonder hun ſchuld, hen een doodsgevaar overviel, zoo brengt de Voorzienigheid niet zelden eene Natie, in welke zich haare kerk bevindt, in eenen weg, op welken zij, zonder haar ſchuld, in groot gevaar geraakt. 2. Gelijk de Heiland ſliep en den noot der zijnen zich niet ſcheen aan te trekken, zoo houdt zich ook God, met zijne hulp, wel

eens verborgen, en laat toe, dat het gevaar ſteeds hooger klimme. 3. Schoon Jezus ſliep, het oog zijner Voorzienigheid waakte echter over de zijnen, en even zoo handelt de Voorzienigheid in zulke gevallen. 4. De discipulen gebruikten alle middelen, welke hunne kunst aan de hand gav, en zoo is het ook onze plicht, in den orkaan, die het Schip van Staat beloopt, alles te doen, wat ſtrekken kan om onzen ondergang te beletten. 5. Toen, tegen alle poogingen aan, het gevaar ten hoogſten toppe klom, zochten de Discipulen, door het gebed, redding bij Christus, en dit leid ons tot het bezef der nootzakelijkheid van het gebed in onzen algemeenen nood. 6. Gelijk de Heiland, toen het gevaar op zijn hoogst was, zijne discipulen beveiligde, zo doet ook de Heere met de geenen, die uit hunne nooden tot hem roepen. En eindelijk 7. gelijk de ſlaaffche vrees en 't ongeloof door den Heere in de discipulen wierd beſtraft, zoo moeten wij ons, in onze omſtandigheden, ook daar voor wachten." —— Zyn Hoogeerwaerde breid deze ſtellingen beknoptlyk uit, met een ernſtigen aendrang ter opmerkzaemheid, moedgeving en daedlyke plichtsbetrachting.

Voorgevallen oproerige bewegingen, inzonderheid in dat gedeelte der Provincie, 't welk genaemd wordt het *Oldambt*, hebben den Hoogleeraer genoopt, om by deze Leerreden nog een aenhangzel te voegen; in 't welke hy de inwoonders van het Oldambt, (waeronder hy in zyne jeugd het Predikampt bediend heeft,) tracht te onderrichten; ten einde zodanige verkeerde denkbeelden, die aenleiding tot verregaende onlusten geven, uit hunlieder harte uit te rooien. Deze zyne aenſpraek is wel byzonder gerigt tot de inwoonders van dat Gewest, maer dezelve is tevens van dien aert, dat ze in ſoortgelyke omſtandigheden aen andere oorden van ons Vaderland te ſtade kan komen. —— Onkunde in 's Lands Regeringswyze en de ware toedragt der zaken, geſtyfd door ongegronde en kwaedaertige inboezemingen, is de voorname bronwel van alle zodanige onlusten; dit doet den Hoogleeraer hunne voorname bedenkingen, ſtukswyze nagaen, en hun op een zeer eenvoudigen trant, naer hunne vatbaerheid geſchikt, onder 't oog brengen, hoe ze in dit alles door hunne eigen onkunde mistasten, of door anderen misleid worden. Eene handelwyze van die natuur kan daer en elders met vrucht aengewend worden. Zie hier 's Mans ſtaetkundige Belydenis.

„ Ik houde onze *Conſtitutie* en *Regeringsform* voor de bes-

beste, ſchoon in deezen, op de aarde, ook niets zonder gebreeken weezen kan. ——— Ik ben een goed *Patriot*, dat is, een *liefhebber* van mijn Vaderland. ——— Goed *Staats-* en *Stadhoudersgezind*: en in dit opzicht is dit *mijne Geloovsbelijdenis*. „ De *Staaten*, als Plaatsverbeelers onzer „ vrije Natie, zijn, in ieder Provincie, onze Soevereinen, „ wien 't toekomt, overeenkomſtig onze conſtitutie, wetten en beveelen te geeven. ——— Zijne Hoogheid, onzen *Erfſtadhouder*, komt het toe, dezelve uit te voeren, volgens zijne wijduitgeſtrekte Amtsbetrekkingen. „ ——— Het *Eerſte* is onze *Vrijheid*, ——— het *laatſte* „ is onze *Veiligheid*. ——— en zoo 'er dan, tuſſchen de „ wetgevende en uitvoerende macht, een *wederzijdſche* be„ hoorlijke *invloed* is, zal daar door de *Eendracht* beves„ tigd zijn. ——— Zoo lang nu de *Staaten Staaten* zijn, „ en de *Stadhouder Stadhouder*, is ons gemeenebest ge„ lukkig. ——— dan is de *wet*, die *onze* wet is, *Koning*, „ en *wij* zijn waarlijk *vrij*."

Verhandeling van den Heidelbergſchen Catechismus, door twee Godgeleerden. Zondag XIV tot XXIV. Tweede Deel. Te Utrecht, by S. de Waal *en* G. v. d. Brink Jansz. 1785. *In gr. octavo* 418 *bladz.*

Overeenkomſtig met de aenkondiging, by de afgifte der Verhandelinge over den dertienden Zondag, waermede het eerſte Deel beſlooten werd (*), geſchied de verdere uitgave van dit Werk niet meer ſtukswyze, maer een aental van elf Verhandelingen maken het tweede Deel uit; waerdoor het zelve zig dan uitſtrekt tot aen den vyf- en twintigſten Zondag, om het derde Deel voorts aen te vangen met de Leer der Sacramenten. De onderwerpen, in deze elf afdeelingen van den Catechismus voorgedragen, worden door onze Godgeleerden op ene ſoortgelyke wyze als de voorigen ontvouwd en ter betrachtinge aengedrongen; weshalve dit Geſchrift by aenhoudendheid aen 't beoogde doelwil blyve beantwoorden. ——— Tot een ſtael hier van ſtrekken in dezen de volgende aenmerkingen onzer Godgeleerden, over de uitdrukking in de algemene geloofsbelydenis, dat Jezus is *nedergedaeld ter helle*.

„ Dit Articul wordt met deze bewoordingen niet gevon-

(*) Zie *Alg. Vad. Letterof.* VIde D. bl. 408.

vonden in de *H. Schrift*, zelfs ook niet in de *alleroudſte geloofsbelydenisſen*. Daar men *het* eerst in vondt daar wierd dan zyne *begraving* uitgelaten: doch eindelyk zyn *beide die articulen* t'ſamengevoegt, gelyk wy het nu zien. Daaruit beſluiten wy, dat men te onderzoeken hebbe, *niet* wat men eerst door dit articul verſtaan heeft, *maar* wat men nu allerbest daardoor verſtaan konne? —— In de *H. Schriften* nu beteekent deeze ſpreekwys drie dingen. 1. In de *eigentlyke* helle, de plaats der verdoemden, neder te vaaren. Num. 16: 33 (*a*). 2. In het graf neder te dalen, *begraven te worden*, Gen. 37: 35. alwaar Vader JACOB zegt „ *Ik zal rouw bedryvende tot mynen Zoon in het graf ne-* „ *derdalen.*" 3. In dit leeven *helſche angſten te ondergaan*, 1 Sam. 2: 6. „ *Hy doet ter hellen nederdalen, en Hy doet* „ *weder opkomen.*" vergel. Ps. 88: 7. —— De vraag is, welke van *die drie beteekenisſen* hier ter plaatſe gelden moet (*b*)? —— Wy antwoorden, Toehoorderen; *Niet de eer-*

„ (*a*) Dat die ſpreekwyze Num. 16: 33 eenvoudig *dit* beteekene, zal iemand, die met behoorlyke opmerking dien text leest, niet oordeelen. Daar was v. 32 gezegt. „ *En de aarde opende haaren mond, en verſlondze,*" (DATHAN en ABIRAM nam.) NB. „ *met hunne huizen, en alle menſchen, die* KORAH *toebe-* „ *hoorden, en NB alle hunne haave.*" Daarop volgt dan v. 33. „ *en zy voeren neder, zy, en* NB. *alles wat hunne was, leeven-* „ *dig ter hellen, en de aarde overdekte ze, en zy kwamen om* „ *uit het midden der gemeinte.*" Het is meer dan waarſchynlyk, dat hier, zonder te oordeelen, dat zy *naar Lichaam en Ziel te ſamen*, of ook *naar de Ziel alleen*, in de plaats der verdoemden gekomen zyn, eenigſyk verhaald worde, *dat zy leevendig met alle hunne goederen door de aarde verzwolgen zyn.* Welke de gevolgen daarvan *voor het Lichaam* moesten zyn, kan een ieder ligtelyk denken; —— *voor de Ziele!* —— wy zwygen."

„ (*b*) Indien de *voorgemelde optelling van beteekenisſen* grondig en bondig is, dan moet *de vraag* zekerlyk hierop uitkomen. Dan *verſcheiden Geleerde Mannen* ſtellen vast, wat 'er ook van *die drie beteekenisſen* zyn mooge, dat *de heerſchende beteekenis* van die uitdrukking zy, *In de plaats en in den ſtaat van afgeſcheidene zielen over te gaan.* —— Zy merken aan dat JOODEN en HEIDENEN eene *algemeene* onderaardſche zeer wyde plaats, welke geſchikt is *om de afgeſcheidene zielen te ontfangen*, ſtellen, de zielen zoo wel der *Vroomen* als der *Godloozen*, hoewel verre van den anderen geſcheiden, en in eenen zeer verſchillenden ſtaat. Zy bewoeren dat *die algemeene verzamelplaats der zielen* by de JOODEN den naam draagt van

SCHE-

eerſte, eene nederdaling van Christus in de plaatſe der verdoemden, *om de Vaderen van het O. T. uit het voorburg der helle te verloſſen*, gelyk de *Papisten* willen, of *om dldaar over zyne vyanden te zeegepralen*, gelyk de *Lutherſen ſtellen* (*c*). Neen JESUS is noch *naar het Lichaam*, noch *naar*

SCHEOOL, en by de Grieken van HADES, en dat de H. SCHRIFT deeze gevoelens mede volgt, waartoe men onder anderen bybrengt, Deut. 22: 22. Job 11: 8. 17: 13. 30: 23. Ps. 16: 10. 89: 49. 139: 8. Spr. 9: 18. 15: 24. Jez. 14: 9. 57: 9. Ezech. 32: 18—32. Amos 9: 2. Matth. 11: 23. Luc. 10: 15. 16: 19—31. zelf ook Gen. 37: 35. Ja, zy ſtaan ſterk daarop, *dat deeze de zin van dit articul* zy, Dat men belyde, *dat Christus geſtorven* zy, en vervolgens hoe het met zyn *Lichaam* gegaan zy, Hy is BEGRAVEN, en hoe met *zyne Ziele*, die is NEDERGEDAALD TER HELLE, in eenen *afgeſcheidenen ſtaat*, *en in de algemeene vergaderplaats der afgeſcheidene zielen overgegaan*. Zy zeggen daarby dat dit articul, op het einde van *de vierde Eeuw*, door het *Concilie van Aquileia* aangenoomen is, om tegen de APOLLINARISTEN te belyden, dat CHRISTUS wel waarlyk *eene menſchelyke ziel* hadde, alzoo dezelve in de HADES is nedergedaald by 's Lichaams dood. Zie KING Hist. Symb. Apost. C. 4. en STARING Byb. Woordenb. op 't woord HELLE. ——— Wat *ons* aanbelangt, wy willen niet wederſpreeken, dat *onze ſpreekwys* zeggen konne, *den overgang der ziele in den ſtaat en plaats der afgeſcheidene Geesten*, volgends den ſtyl van JOODEN, GRIEKEN, en *Kerkelyke Oudvaders*, ja ook der *H. Schriften*. Wy neemen ook niet op ons, te wederleggen, *dat men in de Oude Kerk dit articul aldus uitgelegt hebbe*; maar wy zyn van oordeel, dat in *onze* NEDERLANDSCHE *Kerk* deeze verklaaring niet wel voege, 1. om dat het in *onze taal* geweldig vreemd luidt, te belyden, dat CHRISTUS *naar zyne ziele in het Heemelsch Paradys*, *in den Heemel*, *tot* zynen *Vader opgeklommen* zy, (gelyk wy dat gelooven,) met die uitdrukking Hy is NEDERGEDAALT TER HELLE. 2. om dat de eenvoudige belydenis: „ *de ziel van* CHRISTUS *is in eenen afgeſcheidenen ſtaat* „ *en plaats geweest*", *by ons* droevig weinig te beduiden heeft, en onder het Woordeken GESTORVEN al mede begreepen wordt. 3. om dat *de* NEDERLANDSCHE *Kerk* met het overneemen van den HEIDELB. *Catechismus* eene *gansch andere* verklaaring *antw.* 44. aangenomen heeft."

„ (*c*) Dat de LUTHERANEN, althans *ſommigen* hunner, willen, dat CHRISTUS als God en Mensch, met Ziel en Lichaam, op het eerſte ogenblik zyner Opſtandinge, ter helle nedergedaalt zy, ten einde Hy zich daar vertoonen mogte als *den verſtoorder van het geweld der helle*, *en den geduchten Richter der verdoemden*, hebbe ik voor lange al gezien uit J. ROD. RODOLPH

naar de Ziele, [noch ook *naar beiden*, volgens de Leere van Gods Woord,] in de Helle geweest (*d*). ——— Ook niet *de tweede*, zyne begraving. Neen! Die is klaar genoeg vooraf vermeld in *onze Belydenisſe*, en behoefde voor de *tweede-maal* zoo duister daarin niet herhaald te worden. Dat zou de ydel-, ja loutere dwaasheid weezen. ——— Maar myns bedunkens, (en daarmede ſtemt ook de Catechismus overeen,) geldt hier *de derde* beteekenis, *van zyne onuitſpreekelyke benaauwtheden, ſmerten, verſchrikkingen en helſche kwaalen, in welke Hy in zyn ganſche Lyden, maar inzonderheid aan het kruis, gezonken was*, dat is, met één woord, *zyn Zielslyden*. ——— Zeeker! deeze verklaaring is overeenkomſtig 1. met den ſpreekſtyl der H. Schriften, als waarin *Zielsangſten* met *ſoortgelyke benamingen* wel voorkomen, 1 Sam. 2: 6. Ps. 18: 6. „ *Banden der helle omringden my, ſtrikken des doods bejegenden my.*" Ps. 116: 3. „ *De banden des doods hadden my omvangen, en de angſten der helle hadden my getroffen: ik vondt benauwtheid en droeſſenisſen.*" 2. met de de natuur der zaak, dewyl de *Helſche ſtraf* ook al voornamentlyk beſtaat in *zodanige zielenangſten*. Luc. 16: 23, 24, 25. Jez. 65: 14. 3. met de volkomenheid onzer geloofsbelydenisſe, in welke immers ook behoorde melding gemaakt te worden van *'s Heilands Zielslyden*, het welk niet geſchiedt dan in *deeze uitdrukking*. 4. met de orde, terwyl die geheel natuurlyk van het *Lichamelykē* tot het *Geeſtelyke*, van de *ligte* tot de *zwaardere* Lydingen overgaat. 5. eindelyk, met de waarheid der zaake, alzoo JESUS waarlyk zielsangſten geleeden heeft."

over deezen Zondag, maar laater heb ik beſpeurt, dat de LUTHERSCHE Godgeleerde G. C. B. MOSCHE *eene plaatſelyke hellen vaart van* CHRISTUS *geheel verlaat*, waarover hy zich verdeedigt, in de Voorreede voor het 5de deel van zynen *Bybelvriend*."

„ (*d*) De gewoone bewyzen onzer Godgeleerden 1. dat CHRISTUS by zyn dood naar *het Lichaam* in het graf, naar *de Ziel* in den Heemel was, en dat Hy dus ter Helle niet vaaren konde. 2. Dat de Helle geen geſchikte plaats voor den Zeegepraal was. 3. Dat de H. Schrift daarvan niets gewaagt. 4. Dat die geen *voorbeeld* kent enz. moeten dan met een oordeel des onderſcheids, tegen PAPISTEN en LUTHERANEN, aangevoert worden."

Schei-

Scheikundig Onderzoek van de roode Bast van Kina. Zoo ook van die, welke voor deezen in gebruik geweest is, met bygevoegde vergelykende Aanmerkingen, en korte Historie van de Bast van Kina. Door den Geheim-Raad COTHENIUS, *Eerſte Lyfarts van zyn Koningl. Maj. van Pruiſſen, enz. enz. enz. Uit het Hoogd. vertaald, door* J. A. SAXE, *M. D. te Amſt. Te Amſterdam, by* P. Hayman, 1784. *Behalven het Voorwerk, 67 bl. in gr.* 8vo.

Dit geſchrift behelst een Scheikundig onderzoek, omtrent de Beſtanddeelen van de Roode Kina, in tegenoverſtelling van de gewoone, welke tot hier toe meest in gebruik geweest is.

De beroemde *Cothenius* geeft ons vooraf een korte ſchets van de Natuurlyke Historie der Kina in het algemeen, als mede ten opzigte van deszelfs onderſcheiden ſoorten. Deeze Schets is zeer beknopt en zaakelyk, en kan dienen, om hen, die niet zeer in de Natuurlyke Historie bedreeven zyn, een juist denkbeeld te geeven, van de wyze, op welke deeze Bast ontdekt, en in gebruik is geraakt. ——— De Proefneemingen zelve, omtrent de Beſtanddeelen der verſchillende ſoorten van deezen Bast, komen ons voor zeer naauwkeurig te zyn, en kunnen ſtrekken om ons de onderſcheiden evenredigheid der Beſtanddeelen te leeren kennen.

Zo 'er ooit een Geneesmiddel geweest is, 't welk, zo wel ten aanzien van deszelfs byzondere lotgevallen, als ook, en wel voornaamentlyk, ten aanzien van deszelfs uitmuntende kragten, de aandacht der Geneeskundigen verdient, zo is het met regt de Kina. ——— Een middel, aan welks ontdekking een onnoemlyk getal ongelukkige Lyders hunne herſtelde gezondheid te danken, en het welk, ondanks de tegenkanting van zommige vooringenomen Geneesheeren, zyne achting heeft ſtaande gehouden, en ook altoos, by verſtandigen, voor het beste, en algemeen nuttigſte zal beſchouwd worden.

Wy twyfelen dierhalven ook niet, of deeze Proefneemingen, die eigentlyk aan de Roode Kina den voorkeur geeven, zullen tot nadere naſpeuringen aanleiding geeven, en op die wyze zal de Heer *Saxe*, van wien wy deeze Nederduitſche Vertaaling bekomen, zyn pryswaardig oogmerk bereikt hebben.

Brie-

Brieven over de voornaamſte onderwerpen der Natuurkunde en Wysbegeerte. Door den Hoogleeraar L. EULER, *Lid van de Keizerlyke en Koninglyke Academien te Petersburg, Berlyn en Parys, &c. &c. Volgens de laatſte Hoogduitſche en Franſche uitgave vertaald. Eerſte Deel. Te Leyden, by* Murray *en* Pluygers, 1785. *Behalven den inhoud,* 431 *bladz. in gr. octavo.*

De Hoogleeraar *Euler*, deeze Brieven ſchryvende aan eene Duitſche Princeſſe, houdt zig in dezelven niet aan een Systematiſchen leertrant, maar behandelt deeze of geene onderwerpen der Natuurkunde en Wysbegeerte, naar maate hem de beſchouwing van 't eene onderwerp aanleiding geeft, om de gedagten op een ander te vestigen: 't welk hy egter indiervoege ſchikt, dat zyne Brieven, in drie Deelen vervat, eene volledige ontvouwing van de Natuurkunde en Wysbegeerte behelzen.

By gelegenheid van een uitſtel zyner onderwyzinge der Princeſſe in de Meetkunde, vangt hy dit Deel aan, met haar een denkbeeld te geeven van de grootheid, zo in de kleinſte als in de grootſte uitgebreidheid. Hieraan verknogt zig de overweeging der ſnelheid, als eene byzondere ſoort van grootheid, die voor vermeerdering en vermindering vatbaar is. Dit brengt hem tot het onderzoek van het geluid en deszelfs ſnelheid; het welk hem voorts aanleiding geeft tot het verklaaren van de merkwaardigſte byzonderheden, die het Muzikaale, of Zang- en Speelkundige betreffen; welk Stuk hy beſluit met het mededeelen zyner gedagten, over het aangenaame van een fraai Muziek. Het verklaaren van 't geluid doet hem vervolgens handélen over de Lugt, en wel inzonderheid, over derzelver ineendrukking, verdunning en veerkragt, mitsgaders over de zwaarte der Lugt; waarop dan eigenaartig volgt, de beſchouwing van den Dampkring, den Barometer, het Windroer, de ſamenperſing van de Lugt in het Buspoeder, benevens de uitwerkingen der hitte en koude, met eene verklaaring van daartoe behoorende verſchynzelen. Zulks doet hem gereedlyk overgaan tot het ontvouwen der onderſcheiden ſtelzels over de Lichtſtraalen; waaromtrent hy met anderen beweert, dat het licht niets anders is, dan eene werking of ſchudding veroorzaakt in de deeltjes van den ether: en de naſpooring van dit onderwerp leidt hem tot eene uitweiding over de uitgebreidheid der

der Waereld, den aart der Zonne en derzelver ſtraalen. Na deeze uitweiding gaat hy over tot het geeven van eenige ophelderingen wegens den aart van lichtgeevende lichaamen, en het onderſcheid tuſſchen deeze en de verlichte donkere lichaamen; met eene ontvouwing van de wyze, waarop donkere lichaamen voor ons zigtbaar worden; 't welk hem dan verder doet handelen over den aart der koleuren, den doortogt der ſtraalen, de ſtraalbrecking, en by die gelegenheid ook over het blaauw van den Hemel. Op deeze beſchouwing laat hy gepast volgen eene verklaaring van de voornaamſte byzonderheden, die omtrent de Gezigtkunde, in haare verſchillende takken, opmerking vorderen, ſtaande ook wel inzonderheid ſtil op het volmaakt en verwonderlyk ſamenſtel van het Oog. De Gezigtkunde afgehandeld zynde, verledigt hy zig tot het overweegen van de zwaarte en het gewigt der lichaamen, met de werking hier van; waarmede dan voorts verbonden is de leer der zwaartekragt, en der onderlinge aantrekkinge der lichaamen. Dit leidt hem tot eene gezette verklaaring van ons Waereldgebouw, met nevensgaande aanmerkingen over de kleine ongeregeldheden, welke men waarneemt in de beweeging der Planeeten, door hunne onderlinge aantrekking veroorzaakt. Wel byzonder vestigt hy wyders het oog op de Ebbe en Vloed der Zee, en de verſchillende verklaaringen van dit verſchynzel, zynes oordeels, veroorzaakt door de aantrekkingskragt van de Maan. Hier aan volgt natuurlyk een verſlag van den twist onder de Wysgeeren, wegens de oorzaak der algemeene Zwaartekragt: en deeze twist geeft hem aanleiding tot het naſpooren van de natuur en het weezen der lichaamen; derzelver uitgebreidheid, ondoordringbaarheid en beweegbaarheid, mitsgaders de traagheid der lichaamen, het welk hem tevens doet handelen over de kragten en vermogens. By die gelegenheid laat hy zig vervolgens uit over de veranderingen, die 'er in den ſtaat der lichaamen kunnen gebeuren, hegtende daaraan eene wederlegging van het Wolfiaanſche gevoelen over de Monaden. Ter nadere opheldering van dit onderwerp, het veranderen van den ſtaat der lichaamen, voegt de Hoogleeraar *Euler* 'er nog by, eene navorſching van den oorſprong en natuur der kragten, mitsgaders eene ontvouwing van het grondbeginzel van de kleinſte werking; en beſluit voorts dit Deel met de beantwoording der Vraage, of 'er nog andere ſoorten van krachten zyn? Deeze vraag beantwoordende met te beweeren, dat 'er niet meer dan twee

oor-

oorſprongen zyn van alle de vermogens, die deeze veranderingen bewerken, te weeten, de ondoordringbaarheid der lichaamen, en de werking der geesten; zo toont hy ten laatſte de ongerymdheid van de ſtelling der Wolfiaanen, die ſtaande houden, dat, noch de eerſte noch de tweede ſoort van vermogens hier plaats hebbende, alle veranderingen, die 'er in de lichaamen geſchieden, door hunne eigen krachten veroorzaakt worden.

Naar deeze inrigting, die, gelyk men uit dit beloop kan afneemen, haare gevalligheid heeft, behandelt de Hoogleeraar de hier opgenoemde onderwerpen, met zeer weinig omſlag, en ſtelt de verklaaring der verſchynzelen, met de ontvouwing der bewyzen voor 't gevoelen door hem omhelsd, in zodanig eene klaarheid voor, dat men zyne onderrigtingen, met de vereischte oplettendheid, gereedlyk kunne nagaan; 't welk deeze Brieven by uitſtek nuttig maakt. —— Om 'er eene proeve van mede te deelen, waar toe wy geen behulp van Figuuren, welken hier veelal te ſtade komen, noodig hebben, zullen wy in deezen ſtaan blyven op des Hoogleeraars voorſtelling van zyne gedachten, nopens de natuur en de voortteeling van het Licht. —— Na eene beknopte ontvouwing der gevoelens van *Descartes* en *Newton* deswegens, wordende het eerſte als volſtrekt onbeſtaanbaar ter zyde geſteld, en getoond, dat het tweede aan veele onoverkomelyke zwaarigheden onderworpen is, verklaart hy zig voor een ander hem aanneemelyker gevoelen. De Hoogleeraar ſtelt, (1). dat de ruimtens tusſchen de hemelſche lichaamen vervuld zyn met eene fyne ſtof: en (2). dat de ſtraalen niet zyn eene daadlyke uitvloeijing van de lichtgeevende lichaamen, maar ontſtaan door eene ſchud ing van de deeltjes dier fyne ſtoffe. Beide deeze ſtellingen breidt zyn Ed. aldus uit.

„ Deze fyne ſtoffe, die alle de ruimtes der hemelen tusſchen de hemelſche lichaamen vervult, wordt *Ether* genoemd; zyne fynheid kan niet in twyffel getrokken worden. Om 'er ons een denkbeeld van te maaken, hebben wy maar op de lucht te letten, die, hier beneden een zeer fyne ſtoffe zynde, naar boven komende hoe langer hoe fyner wort; en zig, om zoo te ſpreeken, geheel en al verliest, of zig met den ether gaat vermengen. De ether is dan ook eene vloeiſtoffe, gelyk de lucht, maar ongelykelyk veel fyner en dunner, vermits wy weeten, dat de hemelſche lighaamen daar vrylyk door heen loopen, zonder daar een gevoeligen tegenſtand te ontmoeten. De ether heeft, zonder twyffel, ook

ook veerkragt, waardoor hy zig op allerley wyze poogt uit te zetten, en te dringen in de ruimtens, die ledig zouden kunnen zyn, invoegen dat, indien de ether door eenig toeval uit eenige plaats gedreeven wiert, de nabuurige ether zig in een ogenblik daarin zoude ſtorten, en deze plaats wederom op nieuw daar mede zou gevuld worden. Uit kragte van deze veerkragt, zoo bevint zig de ether niet alleen boven onzen dampkring, maar hy dringt dien overal door, dringt in de poriën van alle de lighaamen hier beneden, en loopt genoegzaam vry door die poriën. Indien men de lucht, door middel van de luchtpomp, uit een vat pompt, moet men niet gelooven, dat 'er dan in dat vat een ydel is; want de ether, gaande door de poriën van het vat, vervult het in een ogenblik; en wanneer men een tamelyk lange glazen pyp met kwik vult, en dat men die omkeert, om een barometer te maaken, zo denkt men een leegte of ydel te zien boven de kwik, alwaar geen lucht is, vermits de lucht niet door het glas heen kan gaan; maar deze leegte, die niet dan maar in ſchyn is, is zekerlyk vervult met ether, die daar zonder moeite inkomt. Door dezen ether en deze veerkragt is het, dat ik de eer zal hebben U. H. de wonderbaarlyke verſchynzelen van de electriciteit te verklaaren. Het is zelvs zeer waarſchynlyk, dat de ether een veel grooter veerkragt heeft dan de lucht, en dat 'er zeer veele uitwerkſels in de natuur door deze kragt voortgebragt worden. Ik twyffel zelvs niet, of de zaamendrukking van de lucht in het buspoeder is het werk van de veeragtige kragt van den ether; en vermits wy by ondervinding weeten, dat de lucht daarin byna duizendmaal meer zaamgedrukt is dan gemeenlyk, en dat haare veerkragt in dien ſtaat zoo veelmaal grooter is, zoo moet de veerkragt van den ether van dezelvde kragt zyn, en bygevolg duizendmaal grooter dan die van de gemeene lucht. Wy zullen dan een genoegzaam klaar denkbeeld van den ether krygen, wanneer men dien beſchouwt als eene vloeiſtoffe, diergelyke als de lucht, met dat onderſcheid, dat de ether onvergelykelyk veel fyner, en veel veerkragtiger is.

„ Dan [in een vroeger Brief] gezien hebbende, dat de lucht door diezelfde hoedanigheden in ſtaat was, om de werkingen of ſchuddingen der geluidgeevende lighaamen te ontfangen, en die op allerley wyze te verſpreiden, het geene de voortteeling van 't geluid maakt, zoo is het zeer natuurlyk, dat de ether ook in dezelfde omſtandigheden ſchud-

ſchuddingen kan ontfangen, en die op allerley wyze tot op de grootſte afſtanden vervolgen. Vermits de ſchuddingen in de lucht ons het *geluid* geeven, wat kunnen ons dan de ſchuddingen van den ether geeven? U. H. zal het zonder twyffel gemakkelyk raaden, namenlyk het licht of de ſtraalen. Het ſchynt inderdaad zeer zeker, dat het licht ten opzigte van den ether is, het geen geluid is ten opzigte van de lucht; en dat de lichtſtraalen niets anders zyn dan de ſchuddingen of drillingen door de lucht heen gevoerd. Daar komt dan van de zon niets meer naar ons toe, dan van een klok, waarvan het geluid in onze ooren komt. Dit gevoelen ſtelt geen gevaar voor, dat de zon, door te lichten, het minſte of geringſte van haare zelvsſtandigheid verliest, niet meer dan een klok door geluid te geeven. Het geen ik van de zon gezegd heb, moet ook verſtaan worden van alle lichtgeevende lighaamen, gelyk het vuur, een wasſe en een ſmeerkaars enz. U. H. zal my tegenwerpen, dat deze aardſche lichten maar al te klaar verteerd worden, en, zoo zy niet zonder ophouden onderhouden en gevoed worden, dat hun licht welhaast uitgaat; dat derhalven ook de zon zig moest verteeren, en dat de vergelyking van een klok niet juist is. Maar men moet opmerken, dat die vuuren, behalven hun ſchynzel, nog rook en een menigte uitwaasſemingen opgeeven, die men wel moet onderſcheiden van de ſtraalen van de zon. De rook nu en de uitwaasſemingen veroorzaaken daar zekerlyk eene magtige vermindering aan, 't welk men aan de ſtraalen van het licht niet moet toeſchryven: indien men dezen de rook en de uitwaaſemingen konde beneemen, de hoedanigheid van ſchynen alleen zou geen verlies te weeg brengen. Men kan de kwik door kunst lichtgeevende maaken, gelyk U. H. zig wel zal te binnen brengen gezien te hebben, zonder dat de kwik volſtrekt lyk iets van zyne zelvsſtandigheid verliest, het geene bewyst, dat het licht geen verlies toebrengt in de lichtgeevende lighaamen. Derhalven ſchoon de zon de gantſche waereld door haare ſtraalen verlicht, zoo verliest zy niets van haare zelvsſtandigheid, wordende haar licht niet veroorzaakt, dan door eene zekere werking, of door eene uittermaate leevendige ſchudding in haare mindere deeltjes, die zig met den nabuurigen ether vergemeenſchappen, en die daar uit op allerlei wyze door den ether tot op de grootſte afſtanden heen gevoerd worden, gelyk een geſchudde klok haare werking aan de lucht mededeelt. Hoe meer men deze gelykenis tusſchen de geluidgeevende

en

en lichtgeevende lighaamen opmerkt, hoe meer gelykformigheid en overeenſtemming men met de ondervinding vint; in plaats dat, hoe meer men het gevoelen van de uitvloeijing op de verſchynſelen wil toepaſſen, hoe meer het ſtoot.

„ Wat wyders aanbelangt de voortteeling van het licht door den ether, deze geſchiet op eene diergelyke wyze als die van het geluid door de lucht; en, gelyk de ſchudding, veroorzaakt in de deeltjes van de lucht, het geluid uitmaakt, zoo maakt de ſchudding der deeltjes van den ether het licht en de ſtraalen van het licht uit; invoegen *dat het licht niets anders is dan eene werking of ſchudding veroorzaakt in de deeltjes van den ether*, die zig overal bevinden, ter oorzaake van de uitermaate fynheid, waarmede die alle de lighaamen doordringt. Deeze lighaamen egter maatigen op verſcheiden manieren de ſtraalen, door de voortteeling der ſchuddingen door te laaten of tegen te houden; waarvan ik in het vervolg breedvoeriger zal ſpreeken. Voor het tegenwoordige bepaal ik my by de voortteeling der ſtraalen in den ether zelvs, die de onmeetelyke ruimtens tusſchen de zon en ons, en in het algemeen tusſchen alle de hemelſche lighaamen vervult. Daar is het dat de voortteeling geheel en al vry geſchiet! De groote zaak, die zig hier aan ons verſtand opdoet, is de wonderlyke ſnelheid der lichtſtraalen, die omtrent 900,000 maal ſneller zyn, dan de ſnelheid van het geluid, die in elke ſecunde tyds een weg van 1000 voeten doorloopt (*). Deze wonderlyke ſnelheid zoude reeds genoeg zyn, om het gevoelen van de uitvloeijing om ver te ſtooten; maar die is in deze een natuurlyk gevolg van onze grondbeginſelen, gelyk U. H. met een volkomen genoegen, zoo als ik hoope, zien zal. Het zyn dezelvde grond-

[(*) Een mensch, die redelyk voortgaat, doorloopt een weg van ongeveer 300 voeten in éene minute, of van 18000 voeten, (dat is 1500 Rhynlandſche roeden,) in één uur: de ſnelheid van het geluid is 290 maal ſneller, doorloopende 60000 voeten in éene minute, of 3600,000 in een uur; en die van het licht is dan nog 900,000 maal ſneller, doorloopende ieder ſecunde eene ruimte van 900 millioenen voeten, of 37500, Duitſche mylen van 15 in een graad, hebbende ieder de lengte van ongeveer 24000 voeten. Men gebruikt in dit geval, gemakshalve, ronde getalen; nadien 'er de uiterſte naauwkeurigheid niet vereischt wordt.]

grondbeginſels, waarop de voortteeling van het geluid door de lucht gegrond is, welke voortteeling van den eenen kant afhangt, van de ineengedrongenheid van de lucht, en van den anderen kant van derzelver veerkragt. Deze afhangkelykheid nu geeft ons te kennen, dat, indien de ineengedrongenheid van de lucht verminderde, het geluid ſchielyker by ons zou komen, en zoo de veerkragt van de lucht vermeerderde, zoo zou het zelfde daar door gebeuren. Indien dan de ineengedrongenheid van de lucht te gelyker tyd minder, en derzelver veerkragt grooter wiert, zoo zou 'er een dubbele reden zyn, waarom de ſnelheid van het geluid vermeerderen zou. Begrypen wy dan dat de ineengedrongenheid der lucht verminderd wiert, dat die gelyk wiert aan de ineengedrongenheid van den ether, en dat de veerkragt van de lucht vermeerderd wiert, in zoo ver dat die ook gelyk wiert aan de veerkragt van den ether, zoo zouden wy ons niet moeten verwonderen, dat de ſnelheid van het geluid verſcheide duizende maalen grooter wiert, dan die inderdaad nu is. Want U. H. zal zig wel te binnen brengen, dat, ingevolge de eerſte denkbeelden, welke wy ons van den ether gemaakt hebben, deeze ſtoffe noodzaaklyk onvergelyklyk minder ineengedrongen of fyner, en onvergelyklyk meer veerkragtig moet zyn, dan de lucht; deze twee hoedanigheden dan brengen gelyklyk het een en ander toe, om de ſnelheid der ſchuddingen te verhaasten. Naa deze uitleggingen moet de vreeſelyke ſnelheid van het licht daardoor niets aanſtootende hebben, maar die is eerder volmaakt overeenſtemmende met onze grondbeginſels; en de gelykheid tuſchen het licht en het geluid is, ten dien opzigte, zoo wel bepaald, dat wy ſtoutmoedig kunnen ſtaande houden, dat, zoo de lucht zoo fyn en zo elasticq wiert als de ether, de ſnelheid van het geluid ook zoo ſnel zou worden, als die van het licht. De fynheid van den ether en deszelvs wonderbaare veerkragt zal dan de rede zyn, die wy zullen geeven van, dat het licht zig met eene zoo vreeſelyke ſnelheid beweegt: en dat, voor zoo verre de ether denzelfden trap van fynheid en veerkragt behoud, dat zelvde licht met denzelvden graad van ſnelheid moet doorgaan. Men kan dan niet twyffelen, of de ether heeft in de gantſche uitgeſtrektheid van het heelal dezelvde fynheid en dezelvde veerkragt; want zoo de ether op de eene plaats elastiquer was dan op eene andere, zoo zou die, met zig meer uit te zetten, daartoe geneegen

gen zyn, tot dat het evenwigt geheel en al herſteld ware; De ſtraalen van de ſterren beweegen zig dan ook zoo ſnel als die van de zon; en vermits de ſterren veel verder van ons af zyn, dan de zon, zoo moet 'er meer tyd voorbygaan, eer die ſtraalen tot ons komen. Hoe vreeſelyk ver de afſtand van de zon ons toeſchynt, welker ſtraalen egter in 8 minuten tyds tot ons komen, zoo is de vaste ſter, die digtst by ons is, egter meer dan 400,000 maal verder dan de zon: een lichtſtraal, die van deze ſter afgaat, zal dan moeten beſteeden een tyd van 400,000 maal 8 minuten, eer die tot ons zal komen, het geene 53333 uuren of 2222 dagen, of ten naasten by 6 jaaren uitmaakt. Daar zyn dan 6 jaaren verloopen, dat de ſtraalen, zelvs van de allerhelderſte vaste ſter, die waarſchynlyk het digtſte by is, welke ſtraalen in het gezigt van U. H. komen, om de ſter daarin af te beelden, daar van daan zyn gegaan, en een zoo langen tyd hebben beſteed, om tot ons te komen. En, indien het God behaagde tegenwoordig een nieuwe vaste ſter op denzelfden afſtand te ſcheppen, zouden wy die niet zien dan 6 jaaren daarnaa, vermits derzelver ſtraalen niet eerder tot ons zouden kunnen komen. En indien de ſterren in het begin van de waereld te gelyker tyd met Adam geſchapen zyn geworden, zoo zal hy de allerdigtſte niet dan ten einde van 6 jaaren, en de verder afgelegene, naar rato van tyd, hebben kunnen zien, en ontdekken. Derhalven, indien God ten zelven tyd de ſterren had geſchapen, die nog duizendmaal verder zyn, zoo zouden wy die nu nog niet zien, hoe helder die ook mogten zyn, vermits 'er nog geen 6000 jaaren verloopen zyn, dat de waereld geſchapen is geworden. De eerſte prediker van het hof van Brunswyk, de Heer Jeruſalem, heeft zig van deze gedagten volmaaktlyk wel bediend in een van zyn preeken, alwaar men de volgende plaats vint.

„ *Voert uwe gedagten op van deeze aarde, welke gy bewoont, naar alle de lichaamen der waereld, die boven u zyn; doorloopt de ruimte, die 'er is van de verafgelegenſte, welke uwe oogen kunnen ontdekken, tot die, waarvan het licht, van het begin van hunne ſchepping af, tot nu toe, misſchien nog niet tot ons gekomen is. De onmetelykheid van Gods koningryk laat deze afbeelding toe.* Predikatie over den hemel en de eeuwige gelukzaligheid.

„Ik ben wel verzekerd, dat U. H. van deze plaats meer

geſtigt zal zyn, dan de gantſche toehoorende vergadering van den heer Jeruzalem, waarvoor deze verheeven gedagten onbegrypelyk zullen geweest zyn.

Tafereel der Algemeene Geſchiedenisſe van de Vereenigde Nederlanden; gevolgd naar 't Fransch van den Heer A. M. CERISIER. *Zevende Deel. Tweede Stuk. Te Utrecht, by* B. Wild, *in groot octavo*, 280 *bladz.*

Wanneer wy onzen Leezeren berigten, dat dit Tweede Stuk des Zevenden Deels van 't opgemelde Werk, in onderſcheide Tydperken, voor oogen ſtelt, de Volksopſchuddigen en de daar op volgende verheffing van WILLEM DEN III tot Stadhouder — den Moord der Broederen DE WITT en de Verandering der Regeeringen — het gevaar van *Holland* in den Oorlog met *Engeland* en *Frankryk*, als mede de krygsbedryven der *Franſchen*, die het op den rand des ondergangs bragten, — de wedervereeniging der door *Frankryk* overwonnen Gewesten met de overigen gepaard met de vermeerdering van het Stadhouderlyk Gezag, — den Vrede met *Engeland*, *Munſter* en *Keulen* — den verderen Oorlog met *Frankryk* en *Zweeden* — en eindelyk de Vredes-onderhandelingen en den Vrede te *Nieuwmegen* — wanneer wy, zeg ik, dit onzen Leezeren berigten, zullen zy, die de voorgaande Deelen geleezen hebben, een ruim en ryklyk onthaal verwagten van Gebeurtenisſen hier te lande voorgevallen, die, in onze Jaarboeken, eenige zwarte, laat ik liever zeggen, bloedige bladeren vullen. Gebeurtenisſen, die, daar de tyd veele dingen, toen verdonkerd, aan 't licht gebragt, en eene zamenknooping van ongeregtigheden ontdekt heeft, met eene grootere maate van vrymoedigheid en ſtouter hand dan wel voorheen in dit Tafereel geſchetst worden.

Ten voorbeelde van dit zeggen, zouden my kunnen uitſchryven 't geen de Wedervereeniging der *Zeven Gewesten* en de vergrooting van het *Stadhouderlyk* gezag betreft; hier, met egte Bewysſtukken, afgemaald als der onwettige bedryven van *Dwinglandy* en *Heerschzugt*; doch wy moeten, om de uitvoerigheid, den Leezer tot het Werk zelve wyzen: even zo ſtaat het met andere Geſchiedkundige byzonderheden, die in den zamenhang moeten naagegaan worden. Eene verzagtende Pen mogt ten aanzien van zekere Gebeurtenisſen ſchryven, *zommigen twyfelden* of de Al-

Algemeene Staaten zulk een uitgeſtrekt regt hadden: en 'er koeltjes, als alles oplosſende, byvoegen; *doch men verſtondt het anders in den Haage.* De Geſchiedkundige Waarheid verzagt en verbloemt geene Verkeerdheden.

't Zal onzen *Vaderlandſchen Letteroefeningen* voegen drie Characterbeelden, welke ons byzonder in 't oog liepen, uit het tegenwoordig Stuk over te neemen. De Characterbeelden van drie Mannen, den Vaderlande zo verdienstlyk; te weeten die van de ongelukkig en ſchandelyk omgebragte Gebroeders DE WITT, en van hunnen voor het Vaderland geſneuvelden Vriend DE RUITER.

„ Een vlug en vroeg ontwikkeld Verſtand, een juist Oordeel, gepaard met eene ongemeene Schranderheid in het uitvorſchen van geheimen, en groote Ervaarenis in Staats- en Regeeringszaaken deeden JOAN DE WITT langen tyd aanzien als 't Orakel der Hooge Staatsvergaderingen. Het verworven vertrouwen gaf hem het beleid der gewigtigſte buiten- en binnelandſche handelingen in handen. Alle papieren van aanbelang werden door hem ontworpen. Gelyk hy Briefwisſeling hieldt met de Gezanten van den Staat aan alle Hoven, zo verkeerde hy dagelyks met de uitheemſche Gezanten herwaards afgevaardigd. — Nauwlettend was hy op den ſtaat van 's Lands Geldmiddelen: zyne ſchranderheid hadt ze in zulk een orde gebragt, dat de Staaten, naa dat hy zyn Ampt hadt nedergelegd, op hem begeerden, dat hy hun een ſchets daarvan zou opleveren. Bekend was zyn Zakboekje, voorzien met Tafels, waaruit hy aanwees, op wat grond en wyze men den Staat aan Geld kon helpen, in geval van noodzaaklykheid. — Zommigen hebben geoordeeld dat hy de Rekenkunde te veel op de Staatkunde toepaste, te dikwyls uit der Vorſten belang redenkavelde, en te ligt veronderſtelde, dat zy daarvolgens te werk gingen. Dit is zeker zyn zwak geweest; doch zy, die ſchryven, dat hy geen kennis hadt van den Staat en de belangen der vreemde Mogenheden, moeten zyne Brieven niet geleezen hebben. TEMPLE, die hem wel kende, getuigt, dat hy daarin boven allen uitſtak. 't Is geheél iets anders, van eene zaak onkundig te zyn, en geheel iets anders, door een grondbeginzel, dat in zichzelven goed is, een misſlag te begaan. Dit was, ongetwyfeld, zyn geval. — Veelen wraaken in deezen Staatsman, dat hy ook de rol van Held wilde ſpeelen, wanneer hy zich, in den jongſten Oorlog met *Groot Brittanje*, op 's Lands Vloot begaf. Zy ſchryven het aan loutere ver-

waandheid toe; maar misschien is het alleen veroorzaakt door het vooruitzigt om zyn toen waggelend gezag door een gelukkigen Zeeslag onder zyn beleid, te herstellen. Dat hy niet ongeschikt was, om den Lande zo wel ter Zee als in den Raad dienst te doen, wyst het in Zee brengen der Vloote, tegen het gevoelen der Lootzen, uit. ——— Ondanks zyn afkeer van uiterlyke praal en nederige leevenswyze, kleeft hem het verwyt van trotsheid en heerschzugt aan: deezen, zegt men, bewoogen hem om de gewigtigste zaaken geheim te houden, en genoegzaam alleen af te doen. Dan, dewyl zyne gemeenzaamheid, anderzins betoond, en zyn overig gedrag geene bewyzen van die zielsgebreken opleveren, zal men veiliger aan andere oorzaaken, uit de tydsgesteltenis natuurlyk voortvloeijende, die handelwyze toeschryven.

„ Duidt men het euvel, dat hy, door den invloed, welken hy maakte te hebben in de Regeeringen der Steden, ze allengskens met lieden van zynen aanhang vervulde, men zou het zeker dwaasheid noemen, indien hy, kundig van de twee Partyen in het Vaderland, geene zorge gedraagen hadt om de zyne de meerderheid te doen krygen, ten beste van den Lande. Aan deeze zugt moet, voor een gedeelte, ook worden toegeschreeven, dat hy zo dikwyls, tot misnoegen van persoonen, die anders agting voor hem hadden, de aanzienlykste en voordeeligste Ampten zynen Bloedverwanten en Vrienden toeschikte. Dit was, ten hoogsten genomen, een verschoonlyk zwak; althans veel verschoonlyker, dan dat hy zichzelven met 's Lands Geld verrykte, 't geen hem wel naagegeeven, doch waar van het tegendeel beweezen is. Hy bleef altoos den Vaderlande getrouw, wat ook lastermonden en pennen verdicht hebben, om zynen goeden naam te bezwalken: en nooit heeft men ontdekt dat hy zich door vreemde Mogenheden liet omkoopen, ten nadeele van den Staat. ——— Sterk was de proef, welke zyn Character ten deezen aanziene doorstondt; zo listig als onverwagt uit den huize gelokt, en niets minder dan zulk een kort aanstaanden dood voorziende, was 'er de schoonste gelegenheid om in zyne Papieren iets te ontdekken. Deezen werden, terstond naa zynen dood, tot zyne byzondere Brieven toe, door de Staaten in beslag genomen, ten scherpsten door en door onderzogt, zonder iets in dezelve te ontdekken, 't welk zyner gedagtenisse tot oneer strekte. Eén der Gemagtigden tot dit onderzoek gevraagd: Wat

hy

hy in de Papieren van DE WITT gevonden hadt? antwoordde. *Wat zouden wy gevonden hebben? Niets dan Eerlykheid.* Zo zegepraalt de Deugd als hy beproefd wordt.

„ Gebreken hadt hy, en zyn hoofdgebrek was Onverzettelykheid. Men moge deeze onder den ſchoonen naam van Grootheid van Ziel bewimpelen, niemand kan lochenen, dat deeze hem aanzette, om al zyn gezag te gebruiken, om den Prins van *Oranje*, zo veel hem mogelyk ware, buiten 't bewind te houden, en dit door te dringen tegen het gevoelen van alle de Gewesten en van verſchei de voornaame Leden van *Holland*, die niet dulden konden, dat iemand, hun in rang en geboorte gelyk, zich den klem der Regeeringe aanmaatigde. Dit vasthouden aan een ééns gevormd plan, en, met verloop van 't gety, de baaken niet te verzetten, veroorzaakte gewis veele der rampen, die, in den laatſten tyd zyns Staatsbeſtuurs, het Land troffen. Dit bragt hem in den haat der zulken, die, door 's Prinſen verheffing, 't belang van den Staat of hunne eigene grootheid zogten. Dit, eindelyk, maakte hem verdagt van Ontrouw en Landverraadery by het onverſtandig Gemeen, 't welk, door Lieden van aanzien opgehitst, en aan blinde woede geen paal ſtellende, hem een lot deeden overkomen, 't geen van allen, als wreed en ontmenscht, moet gewraakt worden. Juist, ja zeer juist was het oordeel van DE RUITER, toen hy den Broedermoord, met de uiterſte ontſteltenis en droefheid, aan boord vernam; de billykheid ſprak uit zynen mond. *Dat die Heeren zo om hals gebragt zyn is droevig om te hooren. Zyn ze ſchuldig, gelyk men roept, aan verraad, of aan 't omkoopen van een Barbier, om zyne hoogheid te doen vermoorden, dan moest men ze door wettige Regters hebben ter dood verweezen; dat zou tot luister en eére van den Staat en 't Regt hebben geſtrekt; maar nu zyn ze door het raazende Volk vermoord. God bewaare ons lieve Vaderland voor zodanigen meerder oproer en oploop* (*).

„ CORNELIS DE WITT, ſchoon een Man van Verdienſten, kon in verſtand, bekwaamheid en Staatkunde by zynen jongen Broeder niet haalen, en bewoog zich, als Burgemeester zyner Vaderlyke Stad, Afgevaardigde ter Staatsvergaderinge van *Holland*, Ruwaard van *Putten*, Baljuw van *Beijerland* en Curator der Hoogeſchool te *Leyden*, in een enger

(*) BRANDT, *Leeven van de Ruiter*, bl. 734.

ger kring van Staatszaaken. Zyn moedige en dappere aart als ook zyne Krygskunde, deedt de Staaten, toen zy het noodig oordeelden hartige Mannen, van kennis en beleid, uit de Hooge Regeering af te vaardigen, om op Zee het bewind als Gemagtigden te voeren, het oog op den Ruwaard werpen, die alleen, terwyl de benoemden uit andere Gewesten zich onttrokken, deezen wel aanzienlyken, maar hoogstgewigtigen post op zich nam, en meermaalen met veel lofs bekleedde. Hy beantwoordde ten vollen aan de van hem opgevatte verwagting. Zyn beleid, zyne aanſpraaken, en zyn ſtrydhaftig voorbeeld werden door DE RUITER, een bevoegde Regter in dat Stuk, en aan wiens boord hy zich meest onthieldt, hoogst gepreezen. Die Vaderlandlievende Helden leefden in de vertrouwdſte Vriendſchap, vergezelden elkander in de hachlykſte ondernemingen, en ontvingen ſoortgelyke eerbetooningen voor hunne betoonde dapperheid. Het bovenaangehaalde getuigenis des Vlootvoogds ſtelt zyne naagedagtenis ſchootvry tegen de pylen, door den Laster op hem, als een Lafhartigen Verraader des Vaderlands, geſchooten. Eene ſtofwolk, door opgeruide drift verwekt, mogt, voor eene korte wyl, zynen wettig behaalden roem verdonkeren; doch deeze is opgeklaard, en de Naakomelingſchap eert nog zyne verdienſten. Heeft men zyne Beeldtenis op het Stadhuis te *Dordrecht* met het welvoegend bycieraad des Tochts na *Chattam* verſcheurd en mishandeld, thans beklaagt men 't verlies, en 't zou in onze dagen, ſtaande den Oorlog met *Engeland*, by den Vaderlandſchgezinden een voorwerp van eerbiedenis, en een prikkel tot Heldendaaden, geweest zyn (*)."

De hoofdtrekken van DE RUITER's Character by één verzameld, worden ons met deeze woorden voorgeſteld. ——— „ DE RUITER, door de Natuur tot een Krygsman geſchaapen, en van Lichaamsgeſtalte tot zwaaren arbeid geſchikt, was *ſterk*, *vlug* en *wakker*. Zyne vermogens waren ongemeen; hy was *ſcherp van gezigt*, *glad ter taal*, *zeer opmerkzaam*, *gaauw van bevatting*, *en byzonder gelukkig van geheugen*. Zulk eene gunſtige bedeeling der Natuur mogt een ander misbruiken, DE RUITER ſcheen daar

(*) Ten bewyze daar van ſtrekt het Plan eener Kunstplaat, dien Tocht verbeeldende, ter intekening aangeboden. Wat 'er van geworden is, hebben wy tot nog niet kunnen verneemen.

daar mede niet verrykt, dan om, in allerlei betrekkingen, zyn Vaderland alleen de voordeelen daar van te doen genieten. Als Zeeheld en Vlootvloogd was hy, *ervaaren, dapper, onverzaagd, bedaard van geest in 't midden der gevaaren*, en doorkneed zo wel in *Krygskunde* als in *Zeemanſchap*. Hy was *voorzigtig, ſtandvastig, zorgvuldig, yverig* en *onvermoeid*. By deeze groote voortreflykheid van den Zeeheld, bleef hy niettemin altoos de *beste* en *welmeenendſte Burger*, die alles verrigtte, enkel uit *grootmoedige Vaderlandsliefde*. Hy was, *gehoorzaam aan zyne Meesters, trouwhartig voor zyne Vrienden, gunſtig aan verdienſten, edelmoedig in alle verrigtingen;* en, wat de toeſtand van 's Lands zaaken niet weinig vorderde, de *Belangloosheid zelve*. Dan nog uitmuntender waren in hem deeze grootſche Helden- en Burgerdeugden, om haare zagtaartige gezellinnen, om zyne *Menschlievenheid, Vredelievenheid, Nederigheid, Heuschheid, Langmoedigheid, Gemaatigdheid*, en *Ingetoogenheid*, alle rustende op, en voortvloeijende uit, zyne voorbeeldige en ongemeene *Godsvrugt* (*)."

Veele pennen zyn ſtomp geſchreeven, in 't vermelden van den lof diens Zeehelds; doch hy blyft onvolpreezen. Zyn Heldenbedryf in den Oorlog tegen *Engeland*, en byzonder zyn Tocht na *Chattam*, is onlangs een gedenkzuil opgerigt, door A. LOOSJES, Pz. die dit deel, van 't Leeven des Vlootvoogds, in Tien Boeken, dichterlyk, afmaalt; en teffens den welverdienden roem toezwaait aan JOAN en CORNELIS DE WITT, in die Zee- en Krygstochten, 's Helds Lot- en Deelgenooten. Wy hebben dit Dichtſtuk reeds aangekondigd (†); doch vermelden het, ter gelegenheid, dat wy de Characters van dit Vaderlandsch Drietal, overnamen, nogmaals.

(*) De Admiraal M. A. DE RUITER geſchetst in eene Redenvoering, uitgeſprooken in het Genootſchap: *Concordia & Libertate*, 1781.

(†) Zie boven, bl. 216.

Mengelwerk VIIde Stukje. Tendimus ad Cælestem Patriam. *Te Utrecht, by* de Wed. J. van Schoonhoven, 1784. *In octavo*, 118 *bladz.*

In dit Stukje zyn vervat twee Verhandelingen, die beiden in haare ſoort zeer wel uitgevoerd zyn. De eerſte heeft tot een onderwerp, *de Vryheid in den Burgerſtaat, byzonder in Nederland.*

Na de Vryheid, derzelver handhaaving en beſcherming ten ernſtigſte aangepreezen te hebben, verledigt zich de Opſteller deezer Verhandelinge, tot eene gezette ontvouwing van den waaren aart der Vryheid, als zynde „ die „ ſtaat van vreede tusſchen allen, waarin elk gerust be„ zit, waarin elk ongeſtoord geniet, waarin elk veilig „ doet, alles wat het zyne, alles wat zyn regt, is, alles „ wat reede en billykheid hem toekennen en vergunnen; „ terwyl hy niemands geweld of overmagt behoeft te vree„ zen, en ook, van zynen kant, door 't uitoeffenen zyner „ vryheid, nimmer die van anderen krenkt." —— De vryheid is des geene losbandigheid, ook niet in den ſtaat der Natuure, ja zelfs niet voor een Mensch, die alleen in de Waereld mogte leeven, en dus nog veel minder in eene Burgermaatſchappy. Deeze moet, zal zy ſtand houden, eene geregelde, eene aan onderhoorigheid en beſtier onderworpene maatſchappy zyn; óm allen, tegen de uitſpoorigheid van elk, en elk, tegen de uitſpoorigheid van allen, te beſchermen. Zulks vereischt, gelyk onze Schryver verder doet zien, eene bykomende, bepaalende en uitvoerende magt, in één of meer perſoonen of lichaamen gevestigd; en dit leidt hem ter overweeginge van de verſchillende regeeringsvormen, waaronder de Vryheid, buiten die van den eigendunkelyken Alleenheerſcher, bewaard kan worden, met aanwyzing hoe dezelve kan plaats hebben. En dit heeft, zegt hy, wel byzonder in Nederland, plaats; „ wanneer, de magten onzes ſtaatsgeſtels elkanderen, in „ een gelukkig evenwigt, houdende, noch *Democratiſche* „ *Volksgeleiders*, noch *Ariſtocratiſche Regenten*, noch *Mo*„ *narchale Stadhouders*, hunne mederegenten en medebur„ gers, onder 't juk doen knielen." —— Hierop toont hy, hoe noodzaaklyk het voor ons Gemeenebest zy, dat deeze drie magten in evenwigt ſtaan; en 't 'er bovenal op aankome, „ om deeze drie gewigten wel te evenreedigen

„ en

„ en wel te plaatſen; zoo dat geen van drieën de twee „ anderen ſaamgevoegd, op den duur, konne overweegen." Ter bereikinge hiervan is onze Staatsgeſteltenis, zyns oordeels, uitſteekend wel geſchikt; en dezelve behoort niet veranderd, maar, in zo verre 't noodig is, en geſchieden kan, herſteld, volmaakt en voltooid te worden. Daar toe moeten wy, zegt hy, „ eerst weeten, welke gebreeken „ ligtst, in ons ſtaatsgeſtel, kunnen inſluipen; tot welken „ derzelven ieder der drie magten, in ons ſtaatsgeſtel, ver„ eenigd, gemaklykst overſlaan kan; en naar welke grond„ beginzelen elk deezer drie magten, tot voorkoming daar„ van, moet worden ingerigt." Ter nadere ontvouwinge hiervan, toont hy, van elk in 't byzonder, tot welke uiterſten en gebreken zy meest overhellen, en hoedanige nadeelige gevolgen daaruit ontſtaan. „ Om deezen nu voor „ te komen, vervolgt hy, om 'er de Regenten, 't Volk, „ den Stadhouder, zoo veel doenlyk, tegen te bewaaren, „ moet men noch 't gezag der eerſten, noch den invloed „ des tweeden, noch de magt van den derden, te veel „ vergrooten, of ook te veel beſnoeijen. Een volk, zon„ der invloed, is naby de ſlaverny. Regenten zonder ge„ zag en een Stadhouder zonder magt, zyn nutlooze las„ ten, voor 't Gemeenebest, die, aan 't oogmerk hunner „ inſtelling, niet meer kunnende beantwoorden, doode „ kragten, belemmerende gewigten, in 't werktuig van „ Staat, worden. Terwyl ook alles, wat men aan de ee„ ne deezer drie magten te veel ontneemt, ons, van wee„ gens de overige twee, aan die zelfde gevaaren bloot„ ſtelt, waar teegen men zig, van weegens de eerſte, dek„ ken wil. De welgeſteldheid van 't Gemeenebest, de „ beveiliging der Vryheid, de bevordering van 's lands „ bloei, de verzeekering van 't geluk der ingezeetenen, „ kunnen dus alleen te weeg gebragt worden, door de „ drie magten zodanig onder elkanderen te reegelen, te „ evenreedigen en te vermengen, dat elk juist dat geene „ hebbe, 't welk zy hebben moet; maar geenzins door „ eene van drieën geheel te fnuiken, of ook aan eene van „ drieën een beſlisſend overwigt te geeven. Het juiste „ wit hier te treffen, is moeilyk." —— Onze Schryver, wel begrypende dat dit van te veel omſlag voor zyne Verhandeling zy, bepaalt zich hier tot het voordraagen van eenige welgewikte algemeene grondbeginzelen; welker oplettende overweeging wy den Leezer hartlyk aanbeveelen, daar ons beſtek niet toelaat dezelven mede te deelen. Alleen-

leenlyk zullen wy het slot deezer Verhandelinge nog plaatzen.

„ De algemene gronden onzer Constitutie, zegt hy, zyn nu vastgelegd; wy kunnen slegts, over byzonderheeden, twisten; en over byzonderheeden kan men 't eens worden, zoo lang de grondslagen onaangeroerd blyven. Heeft dit ooit plaats, dan zullen wy 't gelukkig oogenblik gebooren zien, wanneer wy allen, maar één belang, één doelwit hebbende, ook allen eendragtig, tot het gemeene welzyn, zullen samenwerken. ——— Daar toe te komen moet ons doelwit zyn; daartoe moeten wy, ieder in den zynen, zien, welke gebreeken 'er nog schuilen, die dit oogenblik van ons verwyderd houden, en hoe die gebreeken best te verhelpen zyn. Dan hoe zagt, hoe voorzigtig tevens, als vast en kundig, moet de hand niet zyn, die de Staatswonden zal openen, om ze te verbinden, en te heelen? Ook moet men hier, zoo veel maar eenigzints mooglyk is, met gemeen overleg en bewilliging, te werk gaan. Want de eerste Reegel, in een vry Gemeenebest, moet zyn, niemand, ten zy weegens misbruik overtuigd, of zelf toestemmende, van zulke regten te ontzetten, die hy eens wel en wettig heeft verkreegen. Wyl men anders een ieders regten en belangen niet alleen, maar ook de geheele Staatsgesteltenis, als die zelf, uit zulke verkreege regten, bestaat, op losse schroeven stelt, en 't ganssche Gemeenebest op den oever brengt van deszelfs verderf. En hoe hachlyk, hoe zonderling, hoe zelden, zo ooit, in de Geschiedenissen des Vaderlands, geevenaard, is, ten deezen aanzien, onze toestand, op dit oogenblik! Vol hoop, maar vol gevaar. Reeds op den oever des afgronds; maar aan den ingang van een pad, dat ons Staatsgestel, tot meerder volmaaktheid en veiligheid, kan brengen, dan 't ooit bereikt heeft. Een enkele verkeerde stap kan ons, in den afgrond, storten; niets dan aanhoudende, alles vooruitziende en voorkomende, voorzigtigheid kan ons, op 't gewenschte toppunt, brengen. De God van Nederland geleide ons, zoo als hy onze Vaderen geleid heeft! Hy storte eenen Geest van wysheid en eendragt uit, over dit nu reeds zoo lang geschud, gellingerd en mishandeld Gemeenebest!"

By deeze Verhandeling komen voorts nog *Gedagten over het oorspronglyk recht der Graaven, in ons Land*, strekkende om te toonen, dat hun Landsheerlyk gezag niet gegrond was op een oorspronglyk, maar op een allengskens aan-

aangemaatigd en verworven Regt, dat ze voorwaardelyk bezaten, en waarvan ze gevolglyk vervallen verklaard konden worden, indien ze zich niet aan de voorwaarden hielden. —— Ze waren naamlyk, naar uitwyzen der Geschiedenissen, in den eersten oorsprong, Leenmannen en Amptenaars der Frankische of Duitsche Vorsten; ze waren, in 't eerst, slegts voor hun leeven aangesteld; en zy hebben zich, door eigen aanmaatiging, erflyk gemaakt, en, van Amptenaaren, tot 's Lands Heeren, opgeworpen. Zamenloopende omstandigheden hebben de Edelen en Steden der Graaven oogmerken doen begunstigen; dewyl zy, even als de Graaf hunne ondersteuning in veele gevallen behoefden, zo ook des Graaven hulp in veelerleie opzigten noodig hadden, waarby de magt en 't aanzien der Graaven gemeenlyk toenam. Wanneer men het beloop der Geschiedenissen onzer Graaven, ten deezen aanzien, gadeslaat, is 't blykbaar, „dat men," gelyk onze Schryver zegt, „onder deezen stryd van elkanderen beurtlings helpende of „ afbreuk doende magten, niet zoeken moet, wat aan elk, „ door een oorspronklyk regt, door eene weezenlyke en „ wettige *delatie*, van den eersten aanvang af, toekwam; „ maar alleen, hoe de strydende partyen de magt allengskens, onder elkanderen, hebben verdeeld, en hoe daar„ uit langzaamerhand aan den eenen kant een Graaf, die „ 's Lands Opperheer werdt; aan den anderen een lichaam „ van Edelen en Steden, die des Lands medebestierers en „ des volks vertooners waren, ontstaan zyn." Op de voordragt hiervan volgt een onderzoek, wie, uit deeze allen, op het laatst der Graaflyke Regeering, nog het best oorspronglyk regt kon voorwenden? En 't besluit van 't onderzoek is, dat het zelve gevonden wordt, by de Regenten of Magistraaten der Steden, als die 't naast en bestendigst by hunne oorspronglyke instelling gebleeven zyn; waarvan de Edelen merkbaar afgeweeken waren; terwyl der Graaven toenmaalig regt steunde op de medewerking en toestemming des volks, waardoor ze tot Landsheeren ingehuldigd waren, dog onder het toestaan van zekere vergunningen, en 't aanneemen van zekere voorwaarden, die zy hadden na te komen; by mangel van 't welke hun regt verviel; dat eene geheele omwenteling van zaaken ten gevolge had. „ Toen toch de Graaven," gelyk onze Schryver ten laatste aanmerkt, „ door vereeniging van veele „ staaten, al te magtig geworden, deeze vergunningen zelfs „ niet meer eerbiedigden; toen zy zig niet meer hielden

„ aan

„ aan de voorwaarden, die zy by hunne inhuldiging be-
„ zwooren hadden; toen zy niets meer wilden overlaaten,
„ aan die geenen, die 't Volk, als deszelfs beſchermers,
„ belangverzorgers en vertooners, aanzag; toen zy dat
„ zelfde Volk verſmaadden en verdrukten, dat hun, in
„ de verkryging en handhaaving hunner, op eigen gezag,
„ aangemaatigde magt, geholpen had; toen werden alle
„ de banden, die 't volk en deszelfs voornaamſten aan
„ den Graaf verbonden hadden, verſcheurd; men reeken-
„ de zich ontſlagen, van eenen eed, die de Graaven 't
„ eerst hadden verbrooken; men zwoer de Graaven af;
„ en met volkoomen regt, wyl geene van wederzyds
„ aangegaane verbintenis, geene van wederzyds afgeleide
„ eed, anders dan van wederzyds verplichtende zyn kan;
„ en de eerſte, die van zynen kant den knoop ontbindt,
„ even daar door denzelven ook, voor den anderen
„ ſlaakt."

Brieven over verſcheiden onderwerpen. Door Mr. RHYNVIS FEITH, *Lid van de Maatſchappij der Nederlandſche Letterkunde te Leijden, van het Zeeuwſche Genootſchap der Wetenſchappen te Vliſſingen, en verſcheiden dichtlievende Genootſchappen. Eerſte Deel. Te Amſterdam, bij by* J. Allart, 1784. *Behalven het Voorbericht,* 205 *bladz. in gr. octavo.*

Het beſluit van den Heer en Mr. *Feith*, om eenigen zyner Brieven, aan gemeenzaame Vrienden geſchreeven, door de drukpers openlyk voor den dag te brengen, kan niet anders dan ten hoogſten aangenaam zyn, by alle de beminnaars der Dicht- en Letterkunde. Men heeft toch, uit den roem, dien zyn Ed. reeds behaald heeft, genoegzaamen grond, om te verwagten, dat deeze zyne Brieven zullen ſtrekken, zo ter verbeteringe als ter uitbreidinge van den goeden Smaak; en 't zestal Brieven, in dit Deel afgegeeven, verſterkt deeze verwagting, daar ze, ter bevorderinge van dit einde, by uitſtek geſchikt zyn.

In den eerſten Brief geeft hy leerzaame leſſen aan een jongen Dichter, dien hy ernſtig waarſchouwt, tegen de gevaaren, welken hy als dichter in de loopbaan der Eerzugt kan aantreffen; hem bovenal raadende toe te zien, dat hy zig nimmer door een valſchen roem laate verlokken,

ken, maar, ſteeds de waare Eer in 't oog houdende, de Deugd altoos heilig ſchatte, en niets ſchryve, „ dan 't „ geen hem in zijne oogen, en in die zijner Landgenoo„ ten, tot eer kan ſtrekken." —— Een tweede Brief gaat over eene ſoort van Dichtſtukjes, die men *Romanzen* heet, welker hoofdvereischten hier ontvouwd worden; en waarvan eenige bygebragte voorbeelden ter nadere opheldering dienen. —— De derde Brief heeft ten onderwerpe het onnatuurlyke, geoutreerde, onwaarſchynlyke enz. en is grootlyks ingerigt, om te toonen, hoe noodzaaklyk de goede ſmaak zy, om over Werken van Vernuft te oordeelen, daar men, by mangel van dien, ligtlyk als onnatuurlyk enz. wraakt, 't geen juist aan de Natuur beantwoordt. —— Het behandelen van dit onderwerp geeft aanleiding, om, in een volgenden Brief, bepaaldlyk te ſchryven over de Navolging der Natuur, en der ſchoone Natuur; ter ontvouwinge van 't geen 'er vereischt wordt, zo om zulks te doen, als om wel te oordeelen over de Werken derzulken, die zig daarop toeleggen. —— By deezen komt een vyfde Brief, gaande over het Bevallige, waarin de Heer en Mr. *Feith* zig bevlytigt, om zynen Vriend, ten deele door eenige aanmerkingen, ten deele en wel voornaamlyk door etlyke voorbeelden, het bevallige regt te leeren opmerken, ten einde daarover te beter te kunnen oordeelen. Laatstlyk is hier aan nog gehegt een Brief, als eene ſoort van byvoegzel op den voorgaanden, welke van de Vrouwen, en de verkeering met dezelven, handelt. Zyn Ed. naamlyk had, in den voorigen Brief, de verkeering in de ſchool der bevalligheid, dat is, in 't gezelſchap der Vrouwen, aangepreezen, als een uitmuntend middel ter verkryginge van een fyn gevoel voor het bevallige. Dit geviel in geenen deele aan zynen Vriend, welke met ongunſtige gedagten tegen het Vrouwlyke Geſlacht vooringenomen was; waaromtrent hy hem tot betere denkbeelden zoekt te brengen; leerende hem een behoorlyk onderſcheid maaken tuſſchen Vrouwen en Vrouwen, en hem verzekerende, dat eene opmerkzaame verkeering met haar hem een genoegzaam getal zal doen ontmoeten, die zyner verkeeringe waardig zyn, en uit welker omgang hy 't bevallige regt zou leeren kennen. —— Om, na deeze melding van den inhoud der Brieven, 'er nog iets byzonders uit mede te deelen, zullen wy het volgende verſlag nopens de *Romanze*, als een min bekend ſoort van Dichtſtukken hier te Lande, nog plaatzen.

„ Gy

„ Gij hebt, dus vangt de tweede ſbrief aan, gij hebt gelijk, mijn Heer! van alle ſoorten van versaarten is de Romanze tot hier toe het minſte bij ons bekend. Ik herinner mij onder de Nederlanders geen Dichter, die 'er zich bepaald op toegelegd heeft, en zelfs weet ik geen enkele Romanze bij ons, die aan de vereischten van dit ſoort van Dichtſtukken voldoet. De Romanze heeft ondertusſchen iets dat haar alleen eigen is. Zij moet naar de bepaling van MONCRIF, een meester in dit vak, *het naïve verhaal van eene aandoenlijke daad zijn.* Bij de meeste hedendaagſche Volkeren vindt men 'er ſlechts weinig, die den toets kunnen doorſtaan. Om de waare Romanze aan te treffen is men verpligt zijn toevlugt tot de oude Volksliederen, en vooral, tot die der Schotten, te nemen. Men vindt 'er echter ook eenige weinigen bij de Franſchen en Duitſchers, die, ſchoon onlangs gemaakt, echter zeer fraai zijn; maar als men voor Romanzen gelieft te houden, wat 'er de *Philoſophe ſans fard* in zijnen dichtkundigen Ligger (Zie *N. Bijdr. bl.* 621 en volg.) voor uitvent, dan vindt men zeker bij alle hedendaagſche Volken Romanzen. Onder de Franſchen heeft MONCRIF 'er twee gemaakt, die, naar mijne gedachten, de ſchoonſten zijn, die ik ergens hebbe aangetroffen. Zij hebben tot opſchrift: *Les conſtantes amours d'Alix et Alixis;* en: *Les infortunes inouies de la tant belle, honnête et renommée Comteſſe de Saulx.* Maar hij beklaagt zich, dat men in Frankrijk, ſedert de verſpreiding zijner eerſte Romanze, geheel ten onrecht, deezen tijtel heeft gegeeven aan alle Liefdeliedjes, die uit een gevolg van Coupletten beſtaan. Het naïve van 't verhaal, zo in de taal zelve als in de wending der gedachten, behoort zodanig tot het wezen der Romanze, dat ze uitſcheidt dien naam waardig te zijn, zodra ze dit vereischte mist. *Il faut que le ſtijle en ſoit naif,* zegt MONCRIF, *c'est ce qu'ont negligé pluſieurs bons auteurs. Ils ont écrit leurs Chanſons en ſtyle d'Ode, et c'est ôter à la Romance merite principal.*

„ Merk hierbij nog aan, mijn Heer! dat hoe zinlijker de uitdrukking zij, hoe ſchooner de Romanze moet geſchat worden. Gij zult mooglijk zeggen, dit is een vereischte in alle ſoorten van Poëzij. Ik ſtem dit toe, maar het blijft niet minder waar, dat de Romanze, meer dan eenig ander ſoort van Poëzij, door het misſen eener geheel zinlijke uitdrukking, gebrekkig wordt. De reden 'er van is duidelijk. Naar maate een Volk nader aan zijnen oor-

oorſprong grenst, naar maate is zijne Poëzij zinlijker. Dit is zeker een van de oorzaaken der voortreffelijkheid van de Griekſche en Latijnſche Dichters boven de Modernen. Nu is de Romanze haar oorſprong verſchuldigd aan de oudſte nieuwe Dichters, die in een zeker ſoort van Provenzaalſche taal of *patois* ſchreven, 't geen een mengelmoes van Fransch en Italiaansch of Gothisch was, 't welk, te Rome meest in gebruik zijnde, daarvan de Romaniſche taal of *Romanze*, en de ſtukken, die in dezelve werden geſchreven, *Romanzi* genoemd werden. 't Is onbegrijpelijk dat de *Philoſophe ſans fard*, die deeze woorden uit MEINHARDS *Verzuch über den Charakter und die Werken der beste Italiäniſche Dichter* overneemt, hierdoor zelf niet op de gedachte gekomen zij, dat de hedendaagſche Romanze, die toch niets dan eene navolging der oude is, de hoogſte eenvouwigheid van zeden, en de meest naïve en zinlijke uitdrukking vereischt. Gelief ondertusſchen in het oog te houden, mijn Heer, dat bij het gezegde van MEINHARD nog veel bij te voegen zij, eer men het naauwkeurig kan noemen. Want, ſchoon het waar is, dat men eerst aan alle ſtukjes, die in de opgegeven oude taal geſchreven werden, den naam van Romanzen ſchonk, heeft kort hierop de Romanze toch haare eigen regelen en bepalingen gekregen, waardoor ze van alle andere ſoorten van Dichtſtukken te onderſcheiden is. Van haaren eerſten oorſprong is haar niets, dan de naïve en zinnelijke uitdrukking, bijgebleven. Men ziet dit duidelijk uit het fragment eener oude Romanze, die MONCRIF, achter zijne *Comteſſe de Saulx* ons mededeelt, en hij voegt 'er bij: *Ces mêmes fragmens m'ont fourni ce qui caractériſe le mieux une vraie Romance.*

„ Wilt gij iets goeds hier over lezen, mijn Heer! dan prijze ik u zekere fragmenten van GÖTHE aan, die niet in ieders handen zijn. Hij noemt ze: *Auszug aus einem Briefwechſel über Oſſian und die Lieder alter Völker*, en zij maken het eerſte gedeelte uit van zijn werkje: *Von deutſcher Art und Kunst;* Hamburg 1773. Ik wil 'er u tot een proef, hoe zeer de naïve en ongekunſtelde ſtijl tot het wezen der Romanze behore, eene enkele bladzijde van uitſchrijven. *Sie kennen toch*, ſchrijft hij aan zijnen Vriend (bladz. 9 in fine) *die liebe, ſüsse Romanze, von der ich mich wundere, daſs ſie ſich in den* Dodsleiſchen Reliques *nicht finde: Heinrich und Kathrine.*

In ancient times in Britain Isle
Lord Henry was wel knowne ——

ein engliſcher Schulrector, ſeines Namens Samuël Bishop, *hat gewiſſe* Ferias poëticas *gefeyret;* i. e. Carmina Anglicana Elegiaci plerumque argumenti (*ich ſchreibe Ihnen den verdienſtvollen Titel*) latine reddita *geſchrieben, und in dieſen* Carminibus Anglicanis latine redditis *iſt auch unſre Romanze* Elegiaci argumenti, *und alſo auch* Elegiaco verſu, *ſchön ſkandirt und phraſeologiſirt, die ſich alſo anhebt:*

Angliacos inter proceres innotuit olim
Henricus priscæ nobilitatis honos! ——

und wo iſt nun die Romanze?

„ Uit dit weinigje ziet gij reeds mijn Heer! hoe veel ſtukken, die men thans algemeen Romanzen noemt, dien naam in de daad niet verdienen. Zelfs het lieve versje van MARMONTEL: *L'amour m'a fait la peinture* &c, ſchoon de aangehaalde *Philoſophe ſans fard* het noemt: *het beste dat wij in deezen ſmaak hebben;* is bij mij geen Romanze. 't Is veel te geestig, zo in uitdrukking, als vooral in wending van gedachten, om voor eene Romanze te kunnen doorgaan, en gij begrijpt zelve, dat men zeer wel een bevallig minnedichtje maken kan, zonder daarom eene Romanze vervaardigd te hebben."

Ten einde zynen Vriend te beter in ſtaat te ſtellen, om hier over te kunnen oordeelen, brengt de Heer en Mr. *Feith* hem, behalven het Stukje van *Marmontel* eene Romanze van *Moncrif*, en eene van *Göthe* onder 't oog. Vervolgens leidt hem het denkbeeld, dat wy geen echte Romanze in onze taal bezitten, tot de vraag: Is onze taal 'er niet geſchikt toe? en zyn antwoord luidt alduś.

„ Dit zoude ik niet durven zeggen. Ik vinde de waare Romanze zulk een allerliefst bevallig, en de verlopen jaren van onſchuld en eenvoudigheid te rug roepend, ſoort van Dichtſtukje, dat ik niets meer wenschte, dan dat wij ook iets in dit vak deeden." —— Zulks heeft zyn Ed. ook opgewekt om 'er zelf de proef van te neemen; en twee Romanzen van zyn eigen maakzel, in twee verſchillende ſmaaken, hier plaats gegeeven: doch ze zyn, gelyk ook de bovenopgenoemde Romanzen, te breedvoerig om ze hier mede te deelen. Zyn Ed. ſpreekt van deeze zy-

zyne Romanzen als men van den Maaker zelven kan verwagten; doch met dit alles zyn ze van dien aart, dat ze haare bevalligheid hebben, en ons overtuigelyk toonen, dat men onze taal niet voor gansch ongeschikt daartoe hebbe te houden. —— Onder dit schryven herinneren wy ons insgelyks eene proeve hiervan in onze taal, te vinden in 't onlangs gemelde Werkje (*), *Proeve voor het Verstand, den Smaak en het Hart*, welke doet zien, dat men ook in onze taal hiermede zeer wel te regt kan geraaken. En een daarbygevoegd Stukje, dat de Autheur juist geen *Romanze* maar eene *Vertelling* noemt, verleent ons tevens eene goede proeve van eene naïve manier van vertellen, welke vry na aan den aart der Romanze komt.

(*) Zie boven, *bladz.* 232.

De Geuzen, Vaderlandsch Dichtstuk. II. Deelen. Te Amsterdam, bij Elwe *en* Langeveld, 1785. *Behalven het Voorwerk*, 393 *bladz. in gr. octave.*

Van het oogmerk en den inhoud deezes Dichtstuks hebben wy, by deszelfs uitgave in 't jaar 1772, reeds verslag gegeeven (*); en daar 't, ten dien opzigte, geen weezenlyke verandering ondergaan heeft, zou het overtollig zyn hierop staan te blyven. De groote zaak is hier de verbetering der Taal en Poëzye, waaraan de Heeren *Bilderdijk* en *Feith* de hand wel hebben willen leenen; 't welk grootlyks ter beschaavinge van dit Stuk dient. Men oordeele hiervan uit de vier volgende Coupletten uit den eersten Zang, welken wy in deezen zullen overneemen; plaatzende deeze, en de Coupletten volgens de voorgemelde uitgave, nevens elkander, waar door men ze te gereeder met elkander kan vergelyken.

De Dichter gesproken hebbende van de vrugtbaarmaaking van Egypte, door het overstroomen van den Nyl, als een zinneprent van zegen uit rampen gebooren, vervolgt daarop, naar deeze beschaafdere uitgave, indeezervoege.

Dus,

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letteroef.* IIde D. bl. 232.

Dus, eer ge in uw benaauwde palen,
ô Thans gelukkig Nederland!
Den overvloed moogt in zien halen,
Geleid door Vrijheids wakkre hand,
Moet eerst de dood van duizend helden,
Beschermers uwer lage velden,
Uw land bedekken met hun bloed;
En (welk geheim voor 's menschen zinnen!)
Uw vrijheid zal door dwang beginnen
In burgerstaat en in gemoed.

De Schelde ziet reeds op haar stroomen
De bloedige Inquisitievlag;
Reeds zijn de rechten weggenomen,
De Rechters doof op uw geklag;
De onwetendheid broekt uit in moorden,
Haar redenen zijn zwaard en koorden:
De houtmijt gloeit aan allen kant:
De Godvrucht en Geleerdheid vluchten:
De Burger stikt in bange zuchten:
Ellende en schrik vervullen 't land.

Maar welke zyn die dappre Mannen,
Die Brussel met verbaasdheid ziet?
De vrees is uit hun tred gebannen;
De vrijheid is 't, die hen gebiedt.
Brengt, Zanggodinnen, nieuwe bloemen,
En, daar de Vrijheid zal benoemen
De hoofden, die gij sieren moet;
Ai! laat om 't Heldental te kronen,
Mijn zwakke zang een' straal vertoonen
Van uwen Goddelijken gloed!

Wie heeft de voorste darven wezen?
Wie voegt welsprekendheid bij moed?
Wie zal de Dwinglandij doen lezen
De klachten, die de Vrijheid doet?
't Is Brederode, in alle monden,
Die 's Lands Geschiedenis verkonden,
Beroemd als Neêrlands eerste vriend.
Vernieuw, ô Kunstrei dezer Landen!
Vernieuw, met onvermoeide handen
De Burgerkroon, door hem verdiend.

In

In de voorgemelde uitgave van 't jaar 1772 luijden deeze Coupletten aldus.

Aldus, eer dat in uwe Steeden,
ô Thans gelukkig Nederland,
De hoorn van overvloed zal treeden,
Gedraagen door des Vryheids hand,
Moet eerst de dood van duizend helden,
Beschermers uwer laage velden,
Uw Land bedekken met haar bloed;
En 't geen de mensch niet kan verzinnen,
Uw Vryheid zal door dwang beginnen,
In Burgerstaat en in Gemoed!

Reeds ziet de Schelde op hare stroomen,
De bloedig' Inquisitie Vlag.
Reeds zyn de Rechten weggenoomen
En Wetten doof op uw geklag!
De onweetendheid breekt uit in moorden,
Haar redenen zyn zwaarden, koorden,
De houtmyt gloeid aan alle kant!
De Godvrucht en Geleerdheid vluchten!
d'Inwoonder stikt de bange zuchten,
Elende, en schrik vervullen 't Land.

Maar welke zyn die dapp're Mannen,
Die Brusfel met verbaasdheid ziet?
Uit hare gang is vrees gebannen,
De Vryheid is 't die hen gebied!
Brengde, Zang Godinnen, nieuwe bloemen,
En wyl de Vryheid zal benoemen,
De hoofden die gy cieren moet;
Laat eene straal, om hen te kroonen,
In myne Zangen zig vertoonen,
Van uwe Goddelyke gloed!

Wie heeft de voorste duryen weezen?
Wie voegde by Moed, Welsprekenheid?
Wie zal de Dwinglandy doen leezen
De klacht, die Vryheid heeft bereid?
ô Broederoode, laat de monden
Die 't Lands Geschiedenis verkonden,
U noemen Neêrlands Eerste Vriend!
En stadig zyn vernieuwd, door handen
Van alle Digters deezer Landen,
De Burgerkroon door u verdiend!

Nieu-

Nieuwe Spectatoriaale Schouwburg, behelzende oorſpronkelyke Toneelſtukken, ter verbetering der Nederlandſche Zeden. Vercierd met nieuw geinventeerde Kunſtplaaten. Tweede Deel, door P. T. H. *Te Amſterdam, by* I. de Jongh, 1784. *Behalven de Voorrede*, 204 *bladz.*

Dit Stukje vervat een Tooneelſpel van drie Bedryven, 't welk ten opſchrifte heeft: *De Hollander; of wat vermag een vernuftig Meisje niet?* Een verkwistend Jongeling brengt zynen Vader, die hem met te veel toegeevendheid behandelt, tot het uiterſte, zo dat hy gevaar loope van eene Bankbreuk te ondergaan.. Een Hollander by hem huisvestende redt hem, en huwt met zyne Dogter. Eene Nigt van dien Hollander, daar insgelyks huisvestende, den verkwistenden Jongeling beminnende, terwyl ze zyne buitenſpoorigheden wraakt, twyfelt niet, of ze zal in ſtaat zyn, om hem, die ook jegens haar niet onverſchillig is, te regt te brengen; ze onderneemt zulks; het gelukt haar; en ook deeze Gelieven vereenigen zig in den Egt, in eene gegronde hoop op een verderen goeden uitſlag. Het ontwikkelen van dit geval, met veele nevensgaande omſtandigheden, ſchetst ons, met leevendige trekken. het haatlyke gedrag van zulke Jongelingen, en de onverſchoonlyke toegeevendheid van zodanige Ouders, dat ter wederzyde leerzaame leſſen uitlevert. Eene gelukkige tusſchenkomst van den Hollander en zyne Nicht, die zeer wel uitgevoerd is, ſtrekt hier ter reddinge van 't anders ongelukkige Huisgezin; doch zodanig eene redding is niet altoos te wagten.

Gedenkwaardige Levensbeſchryving van J. CHR. LUDEMAN, *doorvlochten met de voornaamſte Aventuuren van* BRITTA BEYER. *Alom te bekomen. Behalven het Voorwerk*, 160 *bladz. in quarto.*

Aangezien de Heer *Ludeman*, benevens zyne Huishoudſter *Britta Beyer*, zo veel gerugts in de Waereld gemaakt heeft, is 't niet vreemd, dat 'er eene vry algemeene nieuwsgierigheid na 's Mans lotgevallen, op zynen dood, heerschte. Ook zag men, kort na zyn overlyden, in 't jaar 1757, reeds eene Leevensbeſchryving van hem voor den dag komen; doch dezelve is, volgens deezen laateren Schryver, ver van naauwkeurig en naar waarheid te zyn. Deeze Schryver komt voor als iemand, die zeer gemeenzaam met den Heer *Ludeman* verkeerd heeft, en één zyner Vertrouwelingen geweest is, dus men, zig op zyne opregtheid verlaatende, hier een getrouwer ver-

verſlag van 's Mans leevensloop, en eenigen zyner voornaamſte bedryven, moge verwagten. Wy zyn niet in ſtaat, om onzen Leezeren desaangaande eenige nadere verzekering te geeven, maar wel te melden, dat zy, die vermaak ſcheppen in 't leezen veeler zonderlinge en wonderbaare bedryven en grappen, hier ten overvloede te regt kunnen geraaken. — Uit twee Aantekeningen in dit Stuk geplaatst, leeren wy, dat deszelfs Opſteller ook de Schryver is van het *Leven van Maria van Antwerpen*, in 't jaar 1751, en van de *Levensgevallen van Jacob Campo Weyerman*, als ook van die des Graaven *van Slippenbach*, in 't jaar 1756 uitgegeeven; des hem het opſtellen van zodanige geſchriften geen vreemd werk zy.

Het berouw der dwaalingen, of de gevallen van EMILIA. *Uit het Fransch vertaald. Te Leyden, by* P. Pluygers, 1784. *In octavo, 122 bladz.*

Emilia is één van de ongelukkige ſlagtoffers der wellust, die, in ſtede van op den eerſten mistred, weder te keeren tot den weg der deugd, zig allengskens meer van denzelven verwydert, en eerlang der ondeugd geheel overgeeft. Een ongeoorloofde minnehandel met *Melicourt* is de bronwel van haare rampen; door de beſchikking haarer Moeder vervalt zy ongelukkig in de handen van *Clainville*, die, wel verre van haar behoud te zoeken, het op haar verderf toelegt: door list ontkomt ze zyne aanſlagen, doch niet, dan door zig op nieuw met *Melicourt* in eene verkeerde leevenswyze in te wikkelen. Armoede is weldra haar lot, en, in die omſtandigheden, vervalt zy, terwyl ook *Melicourt* genoodzaakt is van haar af te zien, tot eene volſtrekte losbandigheid, en vermaakt zig geheel en al in dertele wellustigheden; welk vermaak egter ook nu en dan onaangenaame gevolgen heeft. Ten laatſte vind *Emilia*, op het overlyden van haaren ryken *Durival*, (met wien ze, terwyl ze 't tevens met zynen Neef *Dorville* hield, in eene ſchandelyke gemeenſchap geleefd had,) uit hoofde zyner ten haaren voordeele gemaakte ſchikking, zig in ſtaat om fatſoenlyk te kunnen leeven. Hierop neemt zy het beſluit om een geregeld leeven te leiden, te eerder daar haare laatſte lotgevallen haar in 't grootſte gevaar gebragt hadden; waarover ze zig ten ſlot aldus uitdrukt.

„ De laatſte gebeurtenis (*) had my een leevendig bezef doen

(*) *Dorville* naamlyk had, naar allen vermoeden, zynen Oom vergeeven, om te eerder meester te worden van deszelfs rykdom. Men verdagt toen ook deswegens *Emilia*, en 'er verliep eene gevangenis van zes maanden, eer ze op vrye voeten geſtelt wierd.

doen krygen van het godloos ydel, dat ik geduurende myne beste levensdagen onophoudelyk nagejaagt had. Ik was verzadigt van alle buitenſpoorigheden, die ik begaan had, en ik kreeg een wezenlyk inzigt van de onvermydelyke gevolgen, waarin ik reeds door dezelve gebragt was en nog gebragt kon worden. —— Op het uyterſte punt, myne Leezers! ben ik door een alvermogende hand te rug gebragt —— een waaragtig berouw, en een oprecht afgryzen van zodanig een gehouden leevenswys, deed my voornoemen, om de dagen, die my nog overig zyn, in een tegenovergeſteld christelyk gedrag door te brengen. —— Het aangenaam buitenleeven —— dat ſchouwtoneel der natuur — die lieve eenzaamheid, zo geſchikt om de ziel tot deugd te vormen, was myne eenige begeerte geworden. —— Ik zogt ſpoedig na een gelegenheid, om het genot van zodanig een leeven te ſmaaken —— de heer *Durival* had my rykelyk zo veel geld gemaakt, dat ik als een dame konde leeven. Ik reikhalsde na dat oogenblik, en kreeg het ook eerlang. —— Zie daar dan, Leezer! my eindelyk op den weg, dien ik voorlang moest ingeſlagen hebben —— wars van een ſtad, daar zo veel ondeugden gepleegd worden, daar de wellust op den troon zit, —— geniet ik, op myn buitenverblyf, thans een leven welks geluk ik nooit gekent hebbe, —— welks genoegen myn geest onophoudelyk verkwikt, —— welks aanſchouwen my geſtadig nieuwe ſchepſels vertoont, waardoor ik den maaker moet eerbiedigen. —— Alle deeze dingen hebben my tot het leezen en onderzoeken aangezet, en de edele wysbegeerte is nu byna het meest van my gelieſkoost. —— Ik hoop hier myne dagen te ſlyten in die diepe eenzaamheid, daar ik de wanbedryven myner jeugd nog dagelyks betreure. —— Ik twyfel niet of veele zullen my laken, doch, lezer! gedenk, dat ik dit in het ligt geeve om 'er myn boezem door te ontlasten, (die 'er ook waarlyk door verligt is,) ten voorbeelde van andere, en om ongelukkigen, die van het pad der deugd zyn afgeweeken, is het mogelyk, 'er weder op te brengen."

Emilia's geſchiedenis is indiervoege opgeſteld, dat ze daadlyk tot het bovengemelde einde konne dienen; doch de Leezers en Leezereſſen mogen dan te gelyk wel opmerken, dat het maar by een ongemeen geluk is, wanneer ze, by de ſchipbreuk hunner eer, zo veel tydlyke middelen overhouden, en tevens regt boetvaardig zyn. Veelal is het gevolg armoede en wanhoop of eene ſlordige leevenswyze; en de ondervinding heeft maar al te dikwils geleerd, dat men! op zommiger bekeering, in gunſtiger omſtandigheden, niet veel ſtaat kon maaken.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Verhandelingen, raakende den natuurlyken en geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootſchap. IVde Deel. Te Haarlem, by* J. Enſchedé en Zoonen, *en* J. van Walré, 1784. *Behalven de Voorreden en eene Latynſche Verhandeling, 509 bladz. in gr. quarto.*

Het voorſtel van Teyler's Godgeleerd Genootſchap, in deze Verhandelingen beantwoord, luidt: „ Hoedanig „ was het gevoelen der oude Wysgeeren, van *Thales* en „ *Pythagoras* af, tot op *Seneca* toe, wegens het leven „ en den ſtaat der Zielen, na den dood des ligchaams?" Ter naſpooringe hiervan heeft het Genootſchap, zo ons de vooraffpraek meld, verſcheiden weluitgewerkte Stukken ontvangen, waervan het een drietal, by uitſtek, der Drukperſe waerdig geoordeeld heeft.

De eerſte dezer uitgekoozen Verhandelingen, met den gouden Eerprys bekroond, opgeſteld door den beroemden Hoogleeraer *D. Wyttenbach* (*), behelst ene oordeelkundige ontvouwing van 't geen men, zynes achtens, in 't beoordeelen dier gevoelens behoore gade te ſlaen, ontvouwt hy dezelven in de volgende orde. Hy maekt een aenvang met de Ioniſche Wysgeren, en handelt voorts over de Pythagoriſche, de Eleatiſche, de Socratiſche, de Platoniſche en Academiſche, de Ariſtoteliſche, de Cyniſche, mitsgaders de Stoïſche Wysgeren. Hier by komen voorts in overweging enige andere Wysgerige Secten van dien tyd; verder Cicero, benevens zommige andere Wysgeren vóór Seneca, en eindelyk Seneca zelve. Zyn Hoogeleerde behandelt dit Stuk, en als Wysgeer en als Taelkundige, met de uiterſte oplettendheid, om, zo veel mogelyk, een welgegrond of ten minſte een hoogwaerſchynlyk, (daer men 't met allen in dezen niet even ver kan brengen,) verſlag van hunne gevoelens te geven. Ten be

(*) Deze Verhandeling is ook in 't oorſpronglyk Latyn achter in dit Deel geplaetst.

beteren verſtande hunner redeneerwyze, in zo verre zommigen dier Wysgeren daerover redeneerden, bevlytigt zich zyn Ed., vooral met opzicht tot den redeneertrant van Plato, om die, na 'er een bericht van gegeven te hebben, in onze tegenwoordige manier van redenkavelen over te brengen, en dus voor allen in onze dagen bevatlyker te maken; 't welk in dit geval van veel dienst is. Men kan, gelyk de Hoogleeraer zich in 't beſluit dezer Verhandelinge laet hooren, uit al het deswegens bygebragte opmaken, „ dat de Wysgeeren wel in zo verre gevorderd zyn, om te kunnen bewyzen, dat de Ziel na den „ dood des lighaams in wezen blyft, maar dat zy vergeeffche poogingen hebben aangewend, om te verklaren, „ hoedanig de ſtaat en geſteldheid zy der van 't ligchaam „ geſcheidene zielen. Onder de voorſtanders der Onſterflykheid heeft Plato de meeste bewyzen bygebragt, op „ wien Cicero in rang behoort te volgen, dewyl de „ Schriften der overige Wysgeeren van de eerſte Academie, als van Xenocrates, Crantor en dergelyken, die „ het gevoelen van Plato breder verklaard hadden, verloren zyn. De bewysredenen waren van tweederleie „ ſoort, of ontleend van de beloningen en ſtraffen na dit „ leven, welke bewysredenen reeds vóór Thales, hoewel „ duisterlyk, behandeld zyn; afgenomen uit de natuur „ der ziele zelf, welke bewyzen eerst naderhand zyn uitgedacht. ——— Men heeft deswegens in 't algemeen „ aan te merken, dat alle die genen, welke geſteld hebben, dat de ziel het ligchaam overleeft, in deze bewysredenen byna overeengekomen zyn, dat de ziel of „ der Godlyke nature deelachtig, of een gedeelte van „ God zelf is, dewyl zy namelyk met het vermogen van „ denken begaafd is, en het beginſel harer werkingen in „ zichzelf bezit; dat zy derhalven door den dood des „ ligchaams niet ontbonden wordt, maar of altoos in „ wezen blyft, het welk het gevoelen der Pythagoristen „ en Platonisten was, of langen tyd in wezen blyft, en „ eindlyk in de Godlyke natuur, als in haare oorſprongly ke hoofdſtoffe, ontbonden wordt, gelyk de Stoicynen „ dachten. Dat de ziel, van het ligchaam ontſlagen zynde, nog een zekere verblyfplaats en woning heeft, „ en de uitwendige dingen gewaar wordt, wierd wel by „ hen vastgeſteld, doch zy gebruikten daartoe geen vaste bewyzen, maar volgden veeleer de algemeen aan-

„ ge-

„ genomen volksmeningen, of de buitensporigheid hunner „ verbeelding."

By deze Verhandeling komt ene tweede, welker Schryver is de geoefende Heer *Jeronimo de Bosch*, wien de eerste Zilveren Eerprys geschonken is. By den aenvang legt hy 't 'er op toe, om te toonen, hoe ongegrond zommigen staende houden, dat de Griekſche Wysgeren hunne denkbeelden, wegens den Staet der menſchen na dit leven, ontleend zouden hebben, uit de leeringen der Egyptenaren, der Chaldeeuwen en vooral der Jooden. Tevens doet hy zien, hoe de menſchen door de beſchouwing der natuure zelve, zonder daer over juist bepaeld Wysgerig te denken, overeenkomſtig met hunne inwendige neigingen, uit eigenaert gereedlyk opgeleid werden, tot de gedachten van belooningen en ſtraffen na dit leven. Verder leert hy ons opmerken, hoe de Dichters die aengenomen Volksdenkbeelden opgeſchikt hebben, met zinlyke voorſtellingen; en de Wysgeren vervolgens van die zinlyke voorſtellingen der Dichteren gebruik gemaekt hebben. Ter dier oorzake acht hy het, ten rechten verſtande van de leeringen der Wysgeren desaengaende, ten hoogſte noodig de Dichterlyke voorſtellingen hier van na te gaen, en ſteeds in 't oog te houden. Uit dien hoofde verledigt hy zich dan ook, in de eerſte plaetze, ter naſpooringe van 't geen nopens de voorſtellingen der oudſte Griekſche Dichters, *Orpheus* en *Muſæus*, te ontdekken zy; als mede ter ontvouwinge van 't geen ons de Schriften van *Homerus* en *Heſiodus* daeromtrent aen de hand geven. Dit afgehandeld hebbende verleent hy ons verder ene achtervolgende verklaring van de Leer der voornaemſte Wysgerige Scholen; met ons onder 't oog te brengen, in hoe verre die Wysgeren, terwyl ze zich van de Dichterlyke voorſtellingen bedienden, dezelven met hunne Wysgeerige denkbeelden verenigd, of de laetſte afzonderlyk voorgeſteld hebben. ——— Zyne gedane navorſchingen, hoewel hier en daer in enige byzonderheden verſchillende, komen grootlyks overeen met die van den Hoogleeraer *Wyttenbach*. ——— En, buiten de eerſte bovengemelde aenmerkingen, wegens den oorſprong dezer denkbeelden, en de Dichterlyke voorſtellingen, is deze Verhandeling daerenboven van de voorige ook hier in onderſcheiden; dat de Hoogleeraer *Wyttenbach* zich meer toelegt, op het nagaen van de denkbeelden en redeneringen der Wysgeren nopens de Onſterfelykheid der Zielen; en dat de Heer *de Bosch*

het oog meer vestigt op derzelver gevoelens, wegens de wyze, hoe der menſchen onſtervelyke Zielen, na dit leven, gelukkig of rampzalig zullen zyn; en waer van ze zich, hoewel de zaek zelve vastſtellende, gene duidlyke denkbeelden hebben kunnen vormen. Iets dat te minder te verwonderen is, daer wy zelven, onder het meerder licht van 't Euangelie levende, by mangel ener uitdruklyke openbaringe, gelyk onze Schryver opmerkt, de natuur dezer beloningen en ſtraffen niet recht kennen. ——— „ Wy hebben," zegt hy daerom, ten einde van dit onderzoek, „ Wy hebben, van de eerſte aankweking der „ wetenſchappen, en de wieg als 't ware der Wysbegeerte af, ons onderzoek beginnende, gezien, hoedanig „ het gevoelen van de Gricken, de Romeinen, en andere „ volken, welken by ſommigen geheel van alle beſchaafdheid vervreemd geacht worden, geweest zy wegens „ dien ſtaat en geſteldheid, in welken de onſterflyke zielen zich na dit leven bevinden zullen. Veele zaaken „ worden door de Schryveren bygebragt, in welken zy „ onderling overeenſtemmen. Immers getuigen zy allen, „ uit eenen mond, ſchoon zy verſchillende kleuren gebruiken, om ons eenigſins eene afbeelding van het toekomend geluk te ſchetſen; dat hy, die de Regtvaardigheid en Godvrucht zal betracht hebben, de beloning „ zyner braafheid verwerven zal, dat integendeel die „ geen, welke de ondeugd gevolgd heeft, pynigingen en „ ſtraffen ondergaan zal. En eindlyk bevinden wy, dat „ het altoos Gods wil geweest is, dat de ſtervelingen dit „ alleen weten, en geen naauwkeuriger kennis hierin verkrygen zouden." ——— Wyders brengt hy ons, in 't beſluit zyner Verhandelinge, ter bevestiginge van het voorbeweerde, nog onder 't oog, hoe die beſchryvingen, ſchoon in vele opzichten by verſcheiden Volken eenſtemmig, echter veelal iets byzonders hebben, 't welk zyn grond heeft in de byzondere omſtandigheden van ieder Volk; waervan de Leermeesters zich bedienden, gelyk ook Jezus Christus zelve onder 't Joodſche Volk gedaen heeft.

Laetstlyk levert dit Deel nog ene derde Verhandeling, aen welken insgelyks een zilveren Eerpenning is toegewezen, doch welker Schryver niet goedgevonden heeft zynen naem bekend te maken. De kundige Opſteller van dit Stuk geeft vooraf, by manier van Inleiding, een plan der denkwyze van onbeſchaefde menſchen over den ſtaet na dit leven. Hieromtrent heeft, overeenkomſtig met het

geen

geen ons de geſchiedenis van 't Menschdom leert, deze natuurlyke regel plaets: „ menſchen, welke zig weinig „ boven het dierlyke hebben verheven, welke enkel door „ den invloed der zinnen worden beſtuurt, hebben zig „ ook gene andere dan zinnelyke begrippen kunnen vor- „ men van hunnen ſtaat na dit leven." —— Na de opgave van dit plan, leidt hy ons ter beſchouwinge van den overgang van geheel zinnelyke, tot meer wysgerige denkbeelden, omtrent den ſtaet der menſchen na dit leven. In dit gedeelte ontvouwt hy ons eerst de beſchaefdere volksbegrippen der oude Grieken, door de Dichters opgecierd; en vervolgens levert hy ons ene verklaring van de voornaemſte leerſtellingen der Griekſche Wysgeren desaengaende: en voorts hecht hy hier aen, in ene latere afdeeling, ene ſchets der Romeinſche begrippen en wysgeerte, omtrent den ſtaet der menſchen na dit leven. —— Men ontdekt in het doorbladeren dezer Verhandelinge alomme, dat derzelver Opſteller vooral geen gunſtiger gedachten van de leerbegrippen der Heidenſche Wysgeren vormt, dan de Hoogleeraer *Wyttenbach* en de Heer *de Bosch;* maer veel eer overhelt om hunne gevoelens, in zo verre zy nog een ſtaet van belooning en ſtraffen ſtelden, gemeenlyk, als zeer duister, verward en zonder enige wezenlyke bewysgronden aen te merken: waerby nog komt dat hunne verfynde kundigheden omtrent het onderwerp maer al te veel aenleiding ſchynen gegeven te hebben tot losbandige beginſelen en zeden. Oordeelkundige Lezers hebben des, by het doorbladeren dezer Verhandelinge, meermaels gelegenheid tot ene leerzame vergelyking; welke, naer den eisch ingericht, dienen kan, om het duistere, dat in deze naſpooring overblyft, op te helderen. —— Wat hier van ook zy, dit drietal van Verhandelingen loopt daerin te zamen, dat ze ons opleiden tot de erkentenis van de voortreffelykheid der Euangelieleere nopens dit gewigtig onderwerp; het welk ook de Schryver dezer laetſte Verhandelinge, in zyn Beſluit, nog opzetlyk voordraegt. Aengemerkt hebbende, hoe de latere Heidenſche Wysgeren, inzonderheid de Stoicynen en de Platonisten van dien lateren tyd, in dit Stuk zeer veel verſchuldigd zyn aen de Euangelieleer, doet hy ons opmerken, hoe ongerymd het zy, de Rede te hoog te verheffen of te diep te vernederen; en daeraen verbindt hy ene beknopte beſchouwing van Gods wysheid, in de openbaring der Euangelieleere in de volheid des tyds.

——— „ Die volheid des tyds," zegt hy, „ in welke „ Jeſus Christus op aarde verſcheen, was (zo verre wy „ een eerbiedig oog durven ſlaan op het aanbiddelyk plan, „ door het opperſte Wezen in de zedelyke opvoeding der „ menſchen gevolgt) juist deze, in welke de waereld be„ ſchaaft genoeg en voorbereid was, om de leer des toe„ komenden levens en der onverderflykheid, door den „ Goddelyken meester aangekondigt, met nut aan te hoo„ ren en te ontvangen. Het meest beſchaafde deel des „ menschdoms was in dien algemenen ſtaat van twyfeling, „ en onſtandvastigheid der beginſelen, welke altoos den „ overgang van domme onkunde tot eene op redelyke be„ wyzen ſteunende overtuiging maken moet. ——— De „ ſtaat der kindsheid was voorbygegaan en de jongeling„ ſchap genaakte. ——— De wyste onder die volkeren „ hadden lichts genoeg, om den onredelyken en by de „ eerſte inſtelling der maatſchappy vastgeſtelden Gods„ dienst te verachten. Zy wierpen dan die oude gedenk„ tekens van bygeloof om verre, maar verwarden zig te „ gelyk in de doolhoven van verwaande geleerdheid, wel„ ke, wel verre van het heil hunner natuurgenoten te be„ vorderen, hen alle gronden van troost ontrukte, en dat „ wel zulke, op welke de allernuttigſte waarheid rusten „ moeste, waarin zy ooit belang ſtellen konden. ——— „ Toen wierd 'er een Goddelyk bouwmeester vereischt, „ om die zo jammerlyk om verre gehaalde grondſtutten „ van hoop en troost op te rechten, om het licht der „ onſtervelykheid op den kandelaar te plaatſen." Onze Autheur tevens gadeſlaende, dat het ware Christendom alleen de Godsdienst der beſchaefde waereld is, leidt ons op ter overweginge van de deerniswaerdige verbastering der Euangelieleere, naermate van het toenemen der onkunde, die het bygeloof tot een onafſcheidbaren medgezel heeft. En dit doet hem, by die gelegenheid, zyne Verhandeling ten einde brengen, met deze gepaste vermaning en wensch.

„ Het echte Christendom is niet de Godsdienst der „ volkeren, welken in eene zedelyke kindsheid leven. „ ——— Neemt dit ter harten gy alle, welke de verhe„ vene beſtemming hebt, om uwe medemenſchen te kun„ nen beſchaven en verlichten. Gy groten der aarde, „ welken het beſtuur en de opvoeding uwer burgeren is „ toevertrouwt, ſlaat een medelydend oog neder op die af„ gelegene gewesten der waereld, in welke men nu reeds

„ een-

„ eeuwen gearbeit heeft, om de leer des Euangeliums „ voort te planten, zonder aanmerkelyke vrucht. Denk „ dat vooraf de *mensch* moet worden beſchaaft, zal de „ Christen worden gevormt.

„ Gave God, dat de wensch van alle beminnaren van „ den Godsdienst, welke hunne medemenſchen voor broe„ders en kinders van denzelfden vader erkennen, einde„ lyk werde vervult. ——— Dat de klachte van Pro„ pheet JERREMIAS, (Klaagl. IV. 4.) *de kinderkens eiſchen „ brood, daar en is niemand die het hen mededeele*, ner„ gens op aarde toepaſsing vinden mochte!"

De overeenſtemming van de H. Schrift met de gezonde Reden, in de Leerſtukken der H. S. aangaande de Zonde en de Genoegdoening, aangetoond door J. D. MICHAËLIS, *Ridder van de Noordſtar, Hoogleeraar in de Wysbegeerte te Gottingen, Lid van de Holl. Maatſch. der Weetenſch. te Haarlem, enz. Naar de tweede, geheel van nieuws uitgewerkte uitgave, uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. H. FORTMEIJER, *Leeraar der Euangelisch Lutherſche Gemeente te Utrecht. Te Utrecht, by* G. T. v. Paddenburg en Zoon, 1785. *Behalven het Voorwerk*, 552 *bladz. in gr. octavo.*

Het vry algemeen aengenomen Kerklyk Leerbegrip der Christenen, nopens de Zonde en de Genoegdoening, is, gelyk men weet, aen vele tegenbedenkingen onderhevig; men betwist het zelve, als niet geleerd in de H. Schriften, en men wraekt het zelve, als onbeſtaenbaer met de gezonde Rede, tegen welke echter de Openbaring, als ene gift van denzelfden God, die ons het Licht der Rede geſchonken heeft, niets ſtrydigs leeren kan. ——— De eerſte ſoort van tegenbedenkingen komen in dit Geſchrift niet in overweging; de Hoogleeraer ſtelt zich niet voor, deze Leerbegrippen uit de Heilige Schrift te bewyzen; hy houd ze voor bekend en erkend; maer zyn doelwit is, die der laetſte ſoort tegen te gaen; en te toonen dat derzelver inhoud in genen deele ſtrydig is, met het geen de gezonde Rede ons aen de hand geeft.

Hiertoe handelt hy, na ene voorafgaende ontvouwing van de Zonde en de Wet, in de eerſte plaets over Gods Opperheerſchappy, derzelver grondſlag, en de noodzaeklykheid harer uitoefeninge. Daeraen hecht hy ene verdee-

diging van de toelating der Zonde in de beste waereld; en dit leid hem ter beantwoordinge der vrage, hoe God de Zonde verbieden en ſtraffen kan, daer zy een deel der beste waereld is? Op de beantwoording hiervan volgt dan verder ene overweging van de ſtraffen der zonden, met opheldernde aenmerkingen over enige bedenkingen deswegens, en wederlegging der tegenwerpingen daeromtrent te berde gebragt. Wyders verledigt hy zich tot ene onderſcheiden beſchouwing der Zonde en derzelver ſtrafbaerheid; waermede zich voorts verbind het nagaen der toerekeninge van Adams val, en de daermede verknogt gaende aengeboren verdorvenheid der menschlyke natuure, met de gevolgen hiervan; in de ontvouwing van dit alles handelt de Hoogleeraer over de voornaemſte byzonderheden, die omtrent den val onzer eerſte Ouderen, en 's Menſchen aengeboren zedelyke krankheid, zo als hy zich uitdrukt, in aenmerking komen. Tot dus ver geſproken hebbende van de Zonde en derzelver ſtraf, komt de Hoogleeraer eindelyk tot het ſtuk van de vergeeving der Zonde; waeromtrent wel in de eerſte plaetſe vaſtſtaet, dat God de Zonde wil vergeven; maer dan de vraeg nog overig blyft, op welk ene wyze? of door welk een middel het zelve zo zal geſchieden, dat, niet tegenſtaende de vergeving, het oogmerk der ſtraffen bereikt worde? — Deswegens komen in voorſlag: (1.) De voltrekking van een gedeelte der ſtraffen in de toekomende waereld. (2.) Offeranden, Gaven, Godsdienſtplechtigheden. (3.) Zelfs verkoozene Boetdoeningen. (4.) Berouw, Verbetering en Afbede. (5.) Hoogere verbetering, Vergoeding of Vernietiging van de gevolgen der Zonden. (6.) Goede Werken, en laetſtlyk (7.) de Genoegdoening van Christus. Over ieder dezer voorſlagen deelt de Hoogleeraer zyne bedenkingen mede, en hy vind in de zes eerſten de bereiking van 't oogmerk der ſtraffen niet. Zommigen dezer voorſlagen, te weten de drie eerſten, doen hier, zynes oordeels niets ter zake: de drie volgende, ſchoon ze in een ander opzicht vereiſcht worden, voldoen echter niet aen 't opgemelde vereiſchte, en dus word het laetſte, de Genoegdoening van Christus, als daeraen beantwoordende, gevorderd.

Ene ware zedelyke verbetering, naemlyk, nog voor het einde van dit leven, moet, volgens hem, de onveranderlyke voorwaerde van de vergeving der Zonde zyn; en derhalven word hier het voorgeſlagen Berouw met de daer uit

uit volgende Verbetering, en daedlyke betrachting der Goede Werken gevorderd: zo ſpreekt de Rede, zo ſpreekt de Heilige Schrift. „ Maar, (dus vervolgt de Hoogleeraer,) dewijl hierbij nog dit gebrek overblijft, dat op die wijze het wezenlijkſte oogmerk der ſtraffen, de afſchrikking van anderen van de Zonden, niet bereikt wordt, en dat wij menſchen evenwel niet de eenige zedelijke onderdaanen van God zijn, maar dat hij buiten onzen aardbodem en in het Rijk der Geesten ontelbaare onderdaanen heeft, aan welken Hij, wanneer menſchen opzettelijk zondigen, voorbeelden van ſtraffen der menſchen ſchijnt verſchuldigt te zijn; om hun te toonen, dat de wet geen ijdele dreigementen doet, en om juist door de werklijke oeffening der ſtraffe aan zijne wet bij hen den noodigen klem te geeven; zoo voegt de Bijbel er nog iets bij, de Genoegdoening van Christus, dat is, dat God werklijk de ſtraffen van onze Zonden aan Christus heeft ter uitvoer gebragt, en het zich daardoor mogelijk gemaakt, om ze, behoudens zijne gerechtigheid, aan menſchen, welken zich verbeteren, te vergeeven.

„ In de daad ſchijnt dit een groot en verheven denkbeeld te zijn, dien God waardig, welke niet alleen Opperheer van den kleinen aardbodem, maar van eene onmeetbaare weereld is. Men zal mij toeſtemmen, dat het eene volkomene oplosſing van den knoop en van die zwaare vraag is, *hoe kan God, behoudens zyne Gerechtigheid en Goedheid omtrent betere onſchuldige ſchepzelen, welke door voorbeelden van ſtraffe van de zonden moeten te rug gehouden worden, aan een gedeelte der ſchuldigen de ſtraffe kwijt ſchelden*? wanneer maar het overdraagen der ſtraffe op Christus zoo geſteld is, dat

1.) Het geen overdraagen in ſchijn is. Dit zoude plaats hebben wanneer vreemde ſtraffen op iemand, welke even deeze ſtraffe reeds door eigene zonden verdiend hadde, wierden overgedraagen.

2.) Dat die perſoon, op welken de ſtraffe wordt overgedraagen; daardoor niet verongelijkt wordt.

3.) Dat het hoofd-oogmerk der ſtraffe bereikt, en door deeze op eenen vreemden overgedraagene ſtraffe anderen even zo ſterk van zonden worden afgeſchrikt, als wanneer zij aan den ſchuldigen zelven voltrokken ware. En

4.) Dat 'er geen ander oogmerk, het welke de ſtraffen noodzaaklijk maakt, daarbij overblijft, het welk niet bereikt wordt. Hebben deeze voorwaarden plaats, zoo vervalt de

voornaamſte tegenwerping; waar toe zullen ſtraffen, aan iemand anders dan den zondaar zelven voltrokken, dienen! Het antwoord ligt reeds in de derde voorwaarde. Maar, zal men zeggen, dan lijdt immers de zondaar zelf geene ſmart! Antwoord: dat is ook het oogmerk der ſtraffe niet, dat iemand ſmart aangedaan, dat wraakzucht, (die geen Rechter en Wetgeever moet hebben, en die God, welke alleenlijk uit goedheid ſtraft, niet kan hebben,) verzadigd worde; het is dus geen kwaad, maar genade, dat den zondaar geene ſmart aangedaan wordt. Zal God Zonden vergeeven, en wil men niet volſtrektlijk alle menſchen tot ſtraffen in de toekomende weereld veroordeelen, zoo wordt immers den zondaar buiten dien geene ſmart aangedaan: want in deeze weereld zien wij niet, dat de ſtraffen der Zonden uitgevoerd worden."

Het laetſte gedeelte van dit Geſchrift dient ter uitbreidinge, opheldering en bevestiginge van de bovengenoemde voorwaerden, en geeft dus het volle beſlag aen des Hoogleeraers onderneming, om de eenſtemmigheid van dit Leerbegrip met de Reden te toonen.

In de Voorreden zegt ons de Hoogleeraer: „ in het „ jaar 1748," (toen zyne Verhandeling over de Genoegdoening eerſtmael uitkwam,) „ was deeze Verhandeling „ niet rechtzinnig, en ze kon de Cenſuur in eene vreemde „ Stad niet doorſtaan; tegenwoordig (in 't jaar 1779.) is „ zij wel al te rechtzinnig! zoo veranderen de tijden!" Wy laten dit aen zyne plaetze; zulks is meermaels een Tydrekenkundig en Aardrykskundig verſchil; welks beſliſſing niet tot onze taek behoort. Wat hiervan zy; de Wysgerige voorſtanders en tegenſtrevers van het in dezen beweerde Leerbegrip zullen, in dit Geſchrift het voornaemſte by een vergaderd vinden, dat ter wederzyde byeen gebragt word; en daer de Hoogleeraer het zelve met een welwikkend oordeel opgeſteld heeft, is het voor hun wel der moeite waerdig, dat ze het zelve met alle opletendheid overwegen. Doch voor hun, die het zelve aenzien, niet als een Bybelsch maer als een Kerklyk-Leerbegrip, is het van dat belang niet; ook is het voor dezulken niet geſchreven, gelyk we hier boven reeds aengeduid hebben.

Gedachten by 't verneemen van den dood van den Wel Eerw. Zeer Gel. Heer R. SCHUTTE, *beroemd Kerkleeraar in Christus Gemeente, te Amſteldam. Te Amſteldam, by* J. Weſſing Willemsz. 1785. *In groot octavo* 29 *bladz.*

Deze gedachten verſtrekken tot een zeer wel uitgevoerd erkentelyk dankbaer gedenkteken, 't welk de Eerwaerde *Krieger* zynen Weldoender, den lofwaerdigen *Schutte*, heeft willen oprechten. Aen den oever van den Wael gezeten, peinzende op het lot des Vaderlands, ontvangt hy de mare van 't overlyden zynes Vriends: dit brengt ene mengeling van ſtrydende hartstogten te wege; doch eerlang komt hy tot ene bedaerder geestgeſteldheid. Hy overweegt de voortreffelykheid van zynen *Schutte*, en in Geleerdheid en in Godsvrucht; by ſchetst by die gelegenheid een treffend Tafereel, op welks gezicht allen, die hem gekend hebben, aengedaen moeten zyn. Dit Tafereel word nog verhoogd door de levendige koleuren der Vriendſchap en Dankbaerheid van den erkentelyken *Krieger*, die hem als zynen Vriend en Weldoener betreurt, het welk hem zyne klachten doet uitboezemen. Edoch hy bezeft tevens, hoe 'er, aen de andere zyde, redenen gevonden worden, om die klachten te ſtaken, Gods weg niet alleen te eerbiedigen, maer zelfs dankbaer te verheerlyken; zo van wegens het ſchenken diens uitmuntenden Mans, als van wegens deszelfs bewaring tot in een vergevorderden ouderdom; waer door hy velen een langen tyd nuttig heeft kunnen wezen. Hierby komt, ter volkomener vertroostinge, de beſchouwing van 's Mans zalige lotwisſeling, en de verwachting zyner heuchelyke opſtanding, waer in de Eerwaerde *Krieger* zich verlustigt, en waerdoor hy 's Mans Weduw, de Amſtelaers en zichzelven vertroost, en aenmoedigt om 's Mans voorbeeldlyken wandel te volgen, in 't vooruitzicht van hem in de eeuwige gelukzaligheid weder te ontmoeten. —— Vergenoegd, dat hy dus de lykbus van zynen vriend, met gemengde tranen, met tranen van droefheid en blydſchap, beſproeid heeft, ſtelt hy dit zyn Geſchrift tot een gedenkteken van zyne hoogachting voor, en van zyne dankbaerheid aen, zynen Vriend.

Leer-

Leerreden, uitgesproken op den 27sten Februarij 1785. *door* ABRAHAM WYNANDS, *Leeraer der Doopsgezinde Gemeente, te Utrecht: bij gelegenheid van deszelfs afstand van den gewonen Predikdienst, en Afscheid van die Gemeente. Te Haarlem, bij* A. Loosjes Pz. 1785. *In gr. octavo* 43 *bladz.*

Enige zamenloopende omstandigheden, waervan de voornaemsten in de Voorafspraek dezer Leerreden gemeld worden, hebben den Eerwaerden *Wynands* genoopt om afstand te doen van den gewoonen Predikdienst; en dus wel byzonder afscheid te nemen van de Doopsgezinde Gemeente te Utrecht, in welke hy ruim zeven jaren den Predikdienst, benevens zynen Amptgenoot, had waergenomen; behoudende voorts een hem onwederspreeklyk regt, om, hier of daer dienst kunnende doen, naer welgevallen, in deze of gene Gemeente, ene of meer Predikbeurten te vervullen. (Soortgelyke inrichtingen vereischen in de Societeit der Doopsgezinden die voorafgaende schikkingen niet, welken in de Nederlandsche Kerk gevorderd worden. Een Doopsgezind Leeraer legt zyne Bediening zo vry neder, als hy dezelve aengenomen heeft.) De Eerwaerde *Wynands* stelt zich voor, in deze zyne laetste Leerreden als gewoon Leeraer, te toonen „ dat, en hoe, een godvruchtig en deugdzaam hart en gedrag, het Ontzag voor God en het waarnemen van zijnen Dienst en Geboden, een noodzaaklijk en geschikt middel zij, om zigzelven en zijn Nageslagt in dit leven gelukkig te doen zijn." Hy doet de gegrondheid dezer leeringe duidelyk zien; eerst, met opzicht tot den mensch zelven, en dan met betrekking tot zyne Kinderen of Nageslacht. Aen dit overtuigelyk Vertoog, met een geest van juiste onderscheiding voorgedragen, hecht de Leeraer wyders ene treffende toepassing, waerin hy de daedlyke inachtneming dezer waerheid, met klem van tael, op het hart zyner Toehoorderen, in 't algemeen, en inzonderheid op dat der Ouderen, ten ernstigste aendringt. En voorts besluit zyn Eerwaerde zyne Leerreden, met byzondere Aenspraken, die volkomen beantwoorden, aen de byzondere omstandigheden; waerin bovenal doorstraelt een liefderyk hart, en ene ernstige zugt voor aller tydlyk en eeuwig welwezen; 't welk men langs den weg der Godsvrucht, door Gods genade in Jezus Christus, vertrouwelyk kan verwachten.

P. BOD-

P. BODDAERT Med. Dr. Urbis Vlisſingæ Exconſilarii, variarum Societatum Scientiarum Socii, Elenchus Animalium. Vol. I. Siſtens quadrupedia huc usque nota, eorumque varietates. Ad ductum Naturæ, quantum fieri potuit dispoſita. Roterodami apud *C. R. Hake* 1784. Absque præcedd. 174 pp. in octavo, m. f.

Hiermede maakt de Heer *Boddaert* een aanvang van eene nieuwe rangſchikkende opgave en beſchryving van het *Ryk der Dieren*, waarin hy zig voorſtelt *het geleide der* Natuur, zo veel mogelyk te volgen. Zyn Ed. beſchouwt zyne Voorgangers in deezen arbeid, en bovenal den grooten *Linnæus*, met een oog van hoogagting. Dan, daar de beoefening der Natuurlyke Historie, nog in deeze laatere dagen, eene by uitſtek heerſchende liefhebbery gebleeven is; daar men, uit dien hoofde, van tyd tot tyd, veele byzonderheden met eene ſteeds meerdere opmerkzaamheid gadegeſlaagen, en haar door verſcheiden nieuwe ontdekkingen deswegens gedaan heeft, zo is men ongetwyfeld in ſtaat geſteld, om dit onderwerp verder uit te breiden en te beſchaaven. Hier aan de hand te leenen is het oogmerk van den Heer *Boddaert* in deezen. ——
'Er is, gelyk hy in zyne Voorreden opmerkt, agtervolgens de ſteeds voortgaande waarneemingen in de Natuurlyke Historie, zekerlyk eene onafgebroken keten van Weezens in de drie Ryken der Natuure, in ieder derzelver afzonderlyk, en zo ook in het Ryk der dieren, dat het voornaame onderwerp zyner tegenwoordige naſpooring is. Maar de bepaaldheid onzer kundigheden, en 't mangel aan eene genoegzaame uitgebreidheid van ondervinding, laat ons juist niet toe door te dringen, tot de allerfynſte aaneenſchakeling; egter is 't 'er, niet tegenſtaande dit menschlyk onvermogen, zo mede gelegen, dat aanhoudende waarneemingen het ſteeds verder gebragt hebben, om ons gelegenheid te geeven tot het vormen van een min of meer wel geregeld Samenſtel. Zulks is door veelen, op meer dan eenerleie wyze, reeds geſchied, en men mag onder deezen den kundigen *Linnæus*, op goeden grond, den voornaamſten noemen. Dan, met dit alles, ook hy was een mensch, bepaald in zyne kennis, beperkt in zyne ondervinding, gelyk ook in die zyner Voorgangeren, en laatere ontdekkingen, hebben nog zeer veel aan de hand gegeeven, dat voorheen verborgen of minder bekend was.

Ter

Ter dier oorzaake hebben ook verſcheiden onderzoekers der Natuure, niettegenſtaande hunne hoogagting voor hem, nu en dan deeze en geene misvattingen of te kort ſchietingen in zyn ſamenſtel opgemerkt; mitsgaders getoond, door welke hulpmiddelen men het zelve kon uitbreiden en verbeteren. De Heer *Boddaert*, hier van gebruik maakende, heeft zig voor lange toegelegd, op het byeenverzamelen van alles wat kundige Schryvers daaromtrent te berde bragten, wat het bezigtigen veeler Natuur-Kabinetten hem verleende, en wat hy voorts door eigen opmerkzaamheid in de Natuur had gadegeſlaagen; met dien voorraad heeft hy, op aanmoediging van *Linnæus* zelven, zyne vlyt aangewend, om alles in de hem gevoeglykst voorkomende orde te ſchikken. Van deeze zyne inrigting geeft hy eene proeve, met de uitgave van dit eerſte Deel, het welk zig bepaalt tot de *Vierpoetige* zo *Land-* als *Waterdieren;* welke eerſten hy, onder eene vierledige rangſchikking, in de volgende orde voordraagt.

I. *Quadrumania* of Vierhandigen. *Aap. Spookdier. Traagloper. Luiaard. Vledermuis, Schildvarken. Schubhaagdisch* en *Miereneeter*. Doch de benaaming van *vierhandigen* ſlaat ſlegts voornaamlyk op de twee eerſten.

II. *Feræ* of Verſcheurende Dieren. *Buidelrat. Beer. Bunſem. Wezel. Fret. Kat. Hyæna. Hond.*

III. *Glires* of Knaagende Dieren. *Haas. Mormeldier. Muis. Dipus. Eekhoorn. Myoxus. Spitsmuis. Mol. Tzervarken. Stekelvarken.*

IV. *Ruminantia* of Herkauwende Dieren, welken gehoefd zyn. *Tragulus. Giraffo. Hart. Hartebok. Bok. Schaap. Os. Kemel.* Hier by voegt de Heer *Boddaert* de volgende Dieren, welken gehoefd zyn, en niet herkauwen. *Zwyn. Paard, Watervarken. Neushoorndier. Elephant.*

Wat wyders de viervoetige *Waterdieren* betreft, dezelven zyn de volgende, in deeze orde. *Rivierpaard. Beyer. Otter. Walrus, Zeehond* en *Zeekoe.*

Naar deeze rangſchikking geeft zyn Ed. eerst een agtervolgend berigt van de opgemelde Geſlachten; en voorts voegt hy, by de omſchryving van ieder Geſlacht, eene melding van de daartoe behoorende Soorten. By het omſchryven der Geſlachten heeft hy 't 'er op toegelegd, om derzelver kenmerken ten uitvoerigſte aan te toonen, door die kenmerken, niet ſlegts uit een of ander gedeelte, maar uit het ganſche uiterlyke geſtel des Diers, zo veel ter onderſcheidinge ſtrekt, op te maaken. Verder heeft hy gepoogd

poogd de byzondere Soorten indiervoege te beſchryven, dat men niet alleen het onderſcheid tuſſchen dit en een voorgaand en volgend Dier leere kennen, maar ook duidelyk zie, 't geen aan het zelve byzonder eigen is. Daar benevens heeft hy, by de melding van ieder ſoort, aangeweezen de plaatſen in de Schriften der voornaamſte Schryvers over dit onderwerp, waarin men een uitvoerig verſlag van dezelve kan vinden; te gelyk aantekenende, waar de beste afbeeldingen, en wel, zo veel mogelyk zy, naar 't leeven gecoleurd, voor handen zyn. Na zulk een berigt der ſoorten van ieder Geſlacht geeft de Autheur telkens eenige gemengelde waarneemingen, over verſcheiden byzonderheden deswegens, gaande ook wel inzonderheid over de reden zyner gemaakte ſchikkinge, en de byzondere opmerkzaamheden van andere Dierkundigen.

Voor deeze beſchryving, zo der Geſlachten als der ſoorten, gaat eene Inleiding, behelzende inzonderheid een verſlag van de zo keurig aaneengeſchakelde keten der Natuurlyke Weezens. En verder eene doorloopende beſchouwing der Dieren, waarin ons de Autheur verleent, eene beknopte ontvouwing van het innerlyk en uiterlyk geſtel der Dieren, als mede van derzelver verſchillende verblyfplaatſen, en verder een berigt van de voornaamſte onderſcheidene rangſchikkingen, met aanwyzinge van die, welke hy de gevoeglykſte oordeelt: aan welk alles hy ten laatſte nog hegt eenige aanmerkingen over de Natuurkabinetten en de Afbeeldingen der Dieren, mitsgaders derzelver gebruik. —— Op dit eerſte Deel ſtaat eerlang het tweede, gaande over de Vogelen, te volgen, en de Heer *Boddaert* maakt ſtaat, dat hy deeze zyne naſpooring der Dieren in vyf of zes Deelen zal voltrekken. 's Mans arbeid kan nevens die van anderen over dit onderwerp zyne nuttigheid hebben; maar 't is te wenſchen, dat de verdere uitvoering met meer naauwkeurigheid geſchiede, over mangel van welke hier al te veel reden tot klaagen is.

De

De Vaderlandſche Historie van den Heere J. WAGENAAR *verkort, en met leerzaame aanmerkingen, ten dienſte der Nederlandſche Jeugd, uitgegeven door* J. W. TE WATER, *Hiſtorieſchrijver van Zeeland, Hoogleeraar in de Wijsbegeerte en Vaderlandſche Geſchiedenisſen te Middelburg. Eerſte Deel. Te Amſterdam*, P. Schouten enz. *Behalven de Vooraffpraak*, 291 *bladz.*

Aangezien de kennis onzer Vaderlandſche Historie voor Nederlands Jeugd van het uiterſte nut zy, terwyl het veelal haare zaak niet is om uitgebreide Werken daarover te doorbladeren, zo doen haar zekerlyk geen geringen dienst, alle de zulken die zig bevlytigen, om het weezenlyke van 's Lands Geſchiedenisſen, in eene geregelde orde, beknopt te ontvouwen. Men heeft ook reeds eenige Schriften van die natuur, welken inderdaad leerzaam ingerigt zyn; en hierby voegt in deezen de hoogleeraar *te Water* zynen arbeid, door hem indiervoege geſchikt, dat hy den middelweg houde, tusſchen een Kort Berigt en een uitgewerkt Geſchiedverhaal. Zyn Ed. heeft zig voorgeſteld de Vaderlandſche Historie van den Heer *Wagenaar* te volgen, doch tevens gebruik te maaken van laatere ontdekkingen, die ten dage van den kundigen *Wagenaar* nog niet te voorſchyn gekomen waren. Daarbenevens vlegt hy, hier en daar, in zyn geſchiedkundig verſlag, leerzaame aanmerkingen, die het naſpooren van Nederlands lotgevallen, en van de bedryven der voornaamſte Perſonaadjen in dezelven, te nuttiger doen zyn; daar men, gelyk hy in zyne Opdragt aan Neêrlands Jeugd, haar leerende hoe men deeze oefening hebbe in te rigten, zegt, „ zig „ deswegens zoo veel moeite niet moet geeven, om zijne „ nieuwsgierigheid alleen te voldoen, of om zijn tijd aan„ genaam door te brengen; maar, om 'er wezenlijk nut „ voor het gantſche leven uit te trekken, en voedzel te „ geeven aan de liefde tot het Vaderland, den Gods„ dienst en de Vrijheid, die ons, naast ons eigen leven, „ altijd dierbaar moeten blijven." Hierom heeft zyn Ed. ook zyne geſchiedkundige ontvouwing op zodanig eene wyze voorgedraagen, dat dezelve alleszins moete ſtrekken, ter bevorderinge van oprechte Vaderland- Godsdienst- en Vryheidliefde, die hy der Jeugd, tot haar eigen heil en 's Lands welweezen, ten ſterkſte tragt in te boezemen. In het thans afgegeeven eerſte Deel brengt hy 's Lands Ge-

Geſchiedenisſen, van de vroegſte dagen af, tot op den dood van Graaf *Willem den IV*, in den jaare 1345, in een gevegt, by Staveren, geſneuveld. —— Om een ſtaal van 's Mans ſchryswyze te geeven, zullen wy ons bepaalen tot het merkwaardigſte van zyn verſlag nopens het voorgevallene op den dood van Graaf *Floris den V*, geweldaadig omgebragt den 27 Juny des jaars 1296, en inzonderheid den invloed, zo van *Eduard*, Koning van Engeland, als van Heere *Wolfard van Borsſele*, op 's Graaven Zoon en Opvolger *Jan den eerſten*.

Op den dood van Graaf *Floris*, naamlyk, was zyn eenige wettige Erfgenaam, zyn Zoon *Jan*, nog jong en in Engeland. Terwyl men hier te Lande twistte over en ſchikkingen maakte wegens de Voogdy van den minderjaarigen Graaf, mitsgaders eenige Edelen, ſchuldig aan 't ombrengen van Graaf *Floris*, gevangen nam en vonnisde, was Koning *Eduard* niet onledig, maar ſtelde al vroeg maatregels in 't werk, om zyn bedoelde te bereiken.

„ Hij zondt, ſchrijft de Hoogleeraar, in herfstmaand, vier Gezanten herwaards met een algemeenen Geloofsbrief en noch verſcheiden bijzondere brieven aan de Heeren van Arkel, van de Lek, van Cruiningen, van Borsſele, Loef van Kleve, en aan anderen. De Engelſche Gezanten kreegen last, om te verzoeken, dat eenige Edelen, en ten minſte twee afgevaardigden uit elke goede Stad, naar Engeland zouden afgezonden worden, om met Jan van Holland, over het voltrekken van zijn huwelijk, over de bevestiginge des verbonds, eertijds tusſchen Eduard en Floris gemaakt, en over den toeſtand deezer Landen, te handelen. Men voldeedt ſpoedig aan 's Konings begeerte. De Edelen, uit de geſlachten van Brederode, Egmond, Wasſenaar, Buffel, Perſijn en Renesſe, nevens de gemagtigden der Steden Dordrecht, Haarlem, Middelburg en van elders, ſtaken naar Engeland over, en werden, eenen geruimen tijd, ten Hove opgehouden. Eerlang werdt het huwelijk van den jongen Graave van Holland met Elizabeth, 's Konings dochter, voltrokken, en zorg gedraagen voor 't beſtaan van 't jeugdige paar. Eduard ſchreef aan Keizer Adolf ten behoeve van zijnen ſchoonzoon, op dat Graaf Jan de Iſte met de landen, die Floris van 't Rijk ter leen gehouden hadt, mogte verlijd worden, hoewel hij niet in perſoon verſcheen, om ze van den Keizer te verheffen. Ook nam hij op zich de bemiddeling der geſchillen, tusſchen Brabant, Vlaanderen

telijke trouwe en met eede beloofde, den Graave ten beste, tot zijne eer en nut te zullen raaden, in alle zaaken naar zijne vijf zinnen en magt te handelen, en zulks om niemands wille te laten: welke open brief van kracht zou zijn, tot dat de Graaf den ouderdom van vijf- en twintig jaaren zou bereikt hebben. 't Kon naauwlijks anders zijn, of de Graaf moest zich, door deze verbindtenisse, het ongenoegen van andere Edelen op den hals haalen, en Wolferd bij hen in haat komen."

Van dien tyd af had Wolferd voornaamlyk de hand in alle de verdere gebeurtenisſen van die dagen, waarin hy ook zyne byzondere hebzugt involgde. „ Heer Wolferd, zegt onze Schrijver, niet te vrede met het zijne, deedt zich door den Graave verſcheiden adelijke goederen opdragen, voorheen de landen van Woerden en Benskoop, en nu het Slot te IJsſelſtein. Onzeker is 't, of men de merkelijke veranderinge, welke hij in de munte, tot groot nadeel der handeldrijvende ingezetenen, onlangs gemaakt hadt, aan dat zelfde grondbeginzel van hebzucht moete toeſchrijven. Wat hier van zij, Wolferd, en zijn vriend Alaud, thans Bailluw van Zuidholland, liepen met ſpoed naar een akelig einde."

De Bailluw Alaud naamlyk onderſtond een inbreuk te doen op de voorregten van Dordrecht: Heer Wolferd onderſteunde hem met 's Graaven gezag; dan de Schepenen dier Stad, hoe zeer ook door den Graaf gedreigd, handhaafden hun goed regt. 't Kwam wel dra tot een beleg; doch der Burgeren moed verydelde die onderneeming, en Alaud geraakte ter naauwer nood, niet zonder merkelyk verlies, nog in 't Slot Kraaijeſtein, dat zyner zorge aanbevolen was. „ Wolferd van Borsſele, vervolgt de Hoogleeraar, hiervan verſtendigd, en niet onkundig, hoe de meesten in Holland hem gezind waren, beſloot ten eerſten, met den Graave naar Zeeland te vertrekken, en aldaar heirvaart tegen Dordrecht te beſchrijven. Hij begaf zich, zonder lang uitſtel, van 's Hage naar Schiedam, om van hier naar Zeeland over te ſteeken; en op dat hij niet lichtelijk achterhaald zou worden, deedt hij alle de bruggen achter zich afbreken. Doch het vervoeren van den Graave, wien de Hollanders ongaarne wilden misſen, was zoo dra niet ruchtbaar geworden, of alles kwam ten Hove en onder 't volk in beweginge. De Graavin valt aan 't kermen; de gemeente ſlaat aan 't morren; men maakt zich gereed, om de vluchtenden te achtervolgen; en roeit

het

het ſchip, dat door ſtilte weinig vorderen kon, met alle kracht achter aan. Haast hadt men 't ingehaald, en den Graave nog ſpoediger bewogen om te rug te keeren, die zich naar den Haage begaf, zonder zich langer om Wolferd te bekommeren. Met dezen liep het erger af. Hij werdt gevangen genomen, naar Delft gevoerd, aan de woede der verbitterde menigte blootgeſteld, deerlijk gewond, en dus van 't leven beroofd. Den Bailliuw Alaud trof eerlang ſoortgelijk lot: hij moest Kraaijeſtein op genade en ongenade overgeven; men voerde hem gevangelijk naar Dordrecht, doch aan de Stads poort gekomen zijnde, werdt hij door de gemeente doodgeſlagen.

„ De dood van Wolferd van Borsſele, waaraan eenige voornaame Edelen, in 't heimelijke, handdaadig geweest waren, hadt gewigtige gevolgen, ook ten opzichte van 't Landbeſtier. Hij was zeer verbonden aan Engeland, en even daarom afkeerig van Frankrijk. Bij Jan van Avennes hadt juist het tegendeel plaats. Zij hadden beiden redenen, zoo van ſtaatkunde als bijzonder belang, voor hunne keuze. Elk wist aanhang in deze Landen te krijgen. Eerst maakte Wolferd het hier aan Avennes te benaauwd, en drong hem ten laude uit. Haast keerde de kans. Ik durve, met ſommigen, niet vaſtſtellen, dat Avennes den moord van Borsſele zou bewerkt hebben; doch niemand zal gelooven, dat de Henegouwer hem bitterlijk beweend, of tot het bewind van zaaken zal te rug gewenscht hebben. Men deedt Graave Jan wel haast begrijpen, dat hij zelfs te jong en te onbedreven was, om 't roer der regeringe alleen te ſtieren, en dat hij zijn naasten bloedverwant, Jan van Avennes, Graave van Henegouwen, ter hulpe behoorde te roepen. Dit geſchiedde; en Avennes was terſtond gereed." Dit had, naar uitwyzen der verdere geſchiedenisſen, ten gevolge dat Jan van Avennes tot Regent deezer Landen verklaard werd, en alles beſtierde, dewyl de Graaf zig in alles naar zyn welgevallen ſchikte. Graaf Jan overleed, in den ouderdom van nog maar achttien jaaren, kinderloos op den 10 November des jaars 1299; en Jan van Avennes volgde hem, als de naastgeregtigde, in alle zyne waardigheden op.

Nieuwe Aardryksbeſchryving voor de Nederlandſche Jeugd, door den Heer W. E. de PERPONCHER, *tot gebruik zyner Kinderen opgeſteld. IIde Deel. Te Utrecht, by* de Wed. J. vi Schoonhoven, 1785. *Behalven het Voorbericht*, 428 *bladz. in octavo.*

Het geen wy, op de melding van 't eerſte Deel deezer Aardryksbeſchryvinge, ten aanzien der uitvoeringe van dit Geſchrift gezegd hebben (*), is in alle opzigten ook tot dit tweede Deel over te brengen; nadien de kundige *Perponcher* daarin op dezelfde leerzaame wyze voortgaat. Zyn Ed. geeft hier een geregeld en naauwkeurig verſlag van 't merkwaardigſte, betreffende het Duitſche Ryk, Deenemarken, Zweeden, Rusland, Poolen, Hongarye, Europisch Turkye, Italie, Zwitſerland, Spanje en Portugal. Aan deeze beſchryving der Gewesten van Europa hegt hy voorts die van Aſia, en begint met eene beſchryving van Groot-Tartarye, zo als het gewoonlyk verdeeld wordt, in 't Rusſisch-Chineesch-en 't Onafhangelyke Tartarye; naar welke verdeeling dit uitgeſtrekte Gewest hier, in deszelfs voornaamſte byzonderheden, ontvouwd wordt. —— Daar wy in ons voorige berigt van dit Werk gewag gemaakt hebben, van des Autheurs gedagten over de verſchillende regeeringsvormen, zo is 't ons niet oneigen voorgekomen, tot een nieuw ſtaal in deezen, zyn berigt van de Venetiaanſche Regeering mede te deelen, waarvan hy ons het volgende verſlag geeft.

„ Het Gemeenebest van Venetie ſtaat onder een Ariſtocratisch beſtier, en nergens misſchien ſtraalen de gebreken deezer regeerinsvorm, wanneer dezelve zuiver, en door geen genoegzaam tegenwigt getemperd is, zoo ſterk door als in deezen Staat. Wel is waar, dezelve heeft zig ſedert reeds 1300 jaaren ſtaande gehouden, dan de Ariſtocratie was niet altoos zoo onbepaald als zy tegenwoordig is. —— De Edellieden, die, terſtond by hunne geboorte, opgeſchreeven worden in een boek, 't gouden boek genaamd, hebben 'er al 't gezag in handen. Aan de oudſte huizen van den eerſten rang komt de voorkeur, tot de groote ampten, toe. Onder de overige Edelen zyn 'er veelen zo arm, dat zy gezegd worden hunne ſtem-

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* VIde D. bl. 373.

ſtemmen te verkoopen. Anders zyn te Venetien de wetten ſtreng, en voor allen onverbidlyk.

„ De eerſte waardigheid van den Staat bekleedt een Doge voor 't leven. By zyn aflterven komt de gantſche adel by een, en uit denzelven worden, by trekking van vergulde en verzilverde ballen, 30 edellieden uitgeloot, die allen van verſchillende geſlachten moeten zyn. Deeze 30, door eene nieuwe uitlooting, op 9 gebragt, benoemen 'er 40 anderen, uit andere geſlachten, daar zy zelfs egter kunnen onder zyn. Deeze 40 wederom, op dezelfde wyze als vooren, op 12 gebragt, benoemen 'er 25. Deeze 25 op 9 gebragt benoemen 'er 45. De 45 op 11 gebragt benoemen 'er 41; en deezen eindelyk worden, in eene kamer, opgeſlooten, tot dat zy eenen nieuwen Doge benoemd hebben. —— Ondertusſchen wordt deeze amptenaar te regt beſchreeven, in kleeding en ſtatie, een Koning in gezag, een Raadsheer in de ſtad, een gevangene, en, buiten dezelve, een amptloos edelman te zyn. Zyn naam wordt geplaatst, op de munten en in 't hoofd der geloofsbrieven, aan gezanten meêgegeeven. De misſiven van deeze gezanten of van de vreemde mogendheeden aan de Republiek worden aan hem geadreſeert, ſchoon hy ze egter niet, buiten tegenwoordigheid van eenige Raadsleeden, openen mag. Hy is 't hoofd van alle de Raadsvergaderingen; vergeeft de preuven van de Kerk van St. Markus, dewelke ook, alleen onder zyn regtsgebied, ſtaat; en heeft nog eenige andere voorregten, die hem veel luister, maar weinig magt, by zetten. Zyne kinderen en broeders mogen, geduurende zyn leeven, tot geene hooge ampten, verheeven worden. Zonder verlof van den grooten Raad mag hy niet, uit de ſtad, gaan; en ook niet trouwen, met eene zuster of nabeſtaande van eenig aanzienlyk Heer. Hy mag zyne waardigheid nooit neerleggen, gelyk hy, verkoozen zynde, die ook niet weigeren mag; doch men kan hem wel afzetten. In Staatszaaken kan hy niets doen zonder Raad. By zyn leeven is hy onderworpen aan 't opzigt der Tienen en der Inquiſiteurs van Staat, die altoos, in zyne geheimſte vertrekken, mogen komen, en dezelven doorzoeken; gelyk ook de overige Staatsleeden aan dit onderzoek onderworpen zyn Na zynen dood wordt 'er een onderzoek, na zyne verrigtingen, gedaan, en, by bevonden wangedrag, worden zyne erfgenaamen, in eene boete, verweezen. Zyne inkomſten zyn niet toereikende, tot den Staat, dien hy voeren

moet; en niettegenſtaande dit alles, maaken de eer en luister, aan dit ampt gehegt, dat het nog gezogt wordt.

„ In den *Grooten Raad*, die alle Zon-en Feestdagen vergadert, komen alle de Edelen boven, ſommigen zelfs beneden, de 25 jaaren byeen, in alles wel een getal van 2000 uitmaakende.

„ De *Senaat* of *Pregadi*, (gebeedenen, verzogten,) uit en door den Grooten Raad gekoozen, hebben de geheimſte en gewigtigſte zaaken in handen; zoo dat zy, over vreede, oorlog en verbonden, beſluiten, gezanten zenden, munt doen ſlaan, en belastingen opleggen. In deeze vergadering hebben ook de zoo ſtraks te beſchryven Collegien zitting, en brengen dezelve op een getal van omtrent 300 leden.

„ Het *Collegium*, 't welk aan de Gezanten van vreemde Mogendheden gehoor geeft, en veele gewigtige zaaken behandelt, beſtaat uit den Doge, zyne zes Raaden, de drie Capi della Quarantia Criminale, of Preſidenten der Veertigen van 't Crimineel Gericht, de zes Savi Grandi (wyze) of groote Staatsdienaars, de Savi di terra firma of krygsministers enz.

„ *La Signoria* of 't *Conſiglietto*, beſtaande uit den Doge en zyne zes Raden, zitten, in deeze drie Raadsvergaderingen, voor; beraamen wat 'er zal voorgedraagen worden, doen deezen voordragt, openen de brieven aan den Doge of de Republick geadreſſeerd enz. Zy veranderen alle jaar.

„ De negen *Procuratoren van St. Marcus*, die, voor 't leeven, zitten, hebben 't opzigt, over de Kerk en Bibliotheek van dien naam, als mede over de Archiven der Republick, 't arme weezen, de zaaken van Voogden, Testamenten enz. Zy zyn in groot aanzien, en de Doge wordt veeltyds uit hun midden genomen.

„ De *Raad der Tienen* is 't opperst crimineel Gericht, byzonder in misdaaden van Staat, en 'er valt geen beroep van. Het beſtaat uit tien Raaden, den Doge, die 'er in voorzit, en zyne zes Raaden. De ſtrengheid van dit Collegie wordt zeer gevreesd, en het dient te gelyker tyd, om 't Ariſtocratisch gezag der Edelen te handhaaven, en de ingezetenen tegen de misbruiken deszelven te dekken. Uit hun midden worden jaarlyks drie Inquiſiteurs van Staat benoemd, met zulk eene onbepaalde magt, dat zy zelfs den Doge kunnen afzetten, en, zonder beroep, over 't leven van elk burger en edelman van Venetie beſliſſing doen. Hunne waakzaame en ſteeds argwaanende oplettendheid op alles wat

wat den Staat betreft, maakt de zorgvuldigſte, ja byna ſlaaffche vrees noodwendig, om niet, door eenig woord of daad, in verdenking te geraaken, van zig, tegen den Staat, misgreepen te hebben, als waarop de onmiddelykſte en zwaarſte ſtraffen volgen. Behalven dat zy verſpieders mogen gebruiken, kan ook een ieder, (en, zo hy wil, onder inwagting van belooning,) door 't gooien van een naamloos briefje, in zeker kasje, daar zy den ſleutel van hebben, alle de berigten geeven, die 't hem goeddunkt; en 't hangt van hun doorzigt af, te beoordeelen, in hoe verre zulke berichten te vertrouwen zyn. De ſtraffen kunnen zy, op enkel vermoeden, en in 't geheim, doen uitvoeren; en met het uiteinde van hun ampt zyn zy, voor niets, verantwoordlyk.

„ *Quarantia Criminale* is een laager Crimineel Gericht, het welk over de gemeene Burgers, zoo als de Raad der Tienen, over den Adel, waakt. Uit de burgery worden de Staatscancelier en de Secretariſen der hier vooren beſchreeven Collegien gekoozen: zy trekken groote jaarwedden, hebben de geheimen in handen; en daar zy aanblyven, terwyl in de meeste dier Collegien de leden geduurig veranderen, is de loop der zaaken hun alleen bekend, dus zy geduurig moeten worden geraadpleegd, en daardoor meer invloed krygen, dan de leden zelven.

„ Uit dit alles ziet men nu, hoe, in deeze regeeringsvorm, daar een klein getal bevoorregte geſlachten het gantſche lichaam der maatſchappy, onder hunnen ſcepter, gebukt houdt, de jaloersheid van 't gezag; de nayver wegens 't aandeel in 't zelve, aan de amptenaars, ſchoon onder eene menigte voorbehoedſelen, vergund; de geduurige vrees, voor aanſlagen, tegen de gevestigde heerſchappy; de even ſterke vrees, voor 't misbruiken derzelve; een algemeen, onder en tegen allen, heerſchend mistrouwen, met één woord alle de gebreken der zuivere Ariſtocratie ten ſterkſten heerſchen. Zoo dat de overheerschte ingezeetenen leeven, in eene ſlaaffche vrees; de overheerſchende, bykans in denzelfden ſtaat, als geweldenaars en dwingelanden, dewelken de handhaving van hun gezag, door de vrees, die hen beknelt, door de argwaan, die hen knaagt, en door duizend henzelven kwellende voorbehoedſelen, waaraan zy zig onderwerpen moeten, duur genoeg betaalen"

By dit zyn berigt van de *Ariſtocratiſche* Regeering te Venetie, voege men nog de aanmerkingen van den Heer

de Perponcher, wegens de *Democratiſche* Regeering, zo als die in eenige Zwitzerſche Cantons zuiver plaats heeft. ———

„ Hier regeert, zegt hy, de vryheid in haaren uitgeſtrektſten zin; doch even daardoor toont zy ook het ſterkst die misbruiken, welke zy, al te onbepaald zynde, na zig ſleept. De partyſchappen, die 'er zig niet zelden opdoen, maaken de Volksvergaderingen ſomtyds vry onrustig, en hebben ze wel eens, met bloed, bezoedelt. By ſommigen worden de landvoogdyen, over de onderhoorige landen, ten profyte van alle de leeden der Volksvergaderinge, verkogt, en dan moet natuurlykerwys de koopprys, op de ingezeetenen dier landen, worden verhaald. Ook is 't koopen en verkoopen der ſtemmen 'er gansch niet onbekend. De boetens worden, door de leeden zelfs der vergadering, die ze oplegt, onder hen verdeeld; dus de Regter, in die gevallen, by 't veroordeelen, zyn voordeel vindt. Ja zelfs heeft men wel eens gezien, dat een Ingezeeten, ryk genoeg geworden, om, voor 't overwigt zyns invloeds, te doen vreezen, zonder anderen grond, door zulk eene vergadering, veroordeeld werdt, om de helft zyner goederen, aan dezelve, af te ſtaan, ten einde die, tusſchen alle de leeden, te verdeelen. De vryheid dus, ter haarer beveiliging, zelf de grootſte inbreuk, op de vryheid en eerſte rechten der ingezeetenen, maakende. Een nieuw bewys, dat het geen men de zuivere Regeeringsvormen noemt, zelden de besten zyn; maar eene wel bereekende mengeling der drie magten het beste is geſchikt, zoo om de waare vryheid der ingezeetenen te beveiligen, als om 't meeste welzyn van 't geheel te bevorderen. In Zwitſerland ondertusſchen brengen de eenvoudigheid der zeeden en leevenswys, het gebrek aan rykdom, en de weinige gemeenſchap, met de nabuurige Mogendheden, te weeg, dat het beſtier gemaklyker en eenvoudiger, gelyk mede de te verhandelen belangen, waarover geſchil ontſtaan kan, minder in getal en geringer in waarde zynde, ook veel geringer beweeging en driften veroorzaaken; en dit komt nog veele misbruiken voor, waaraan anders de Democratiſche Regeeringsvormen onderheevig zyn. Terwyl 't gebrek aan ſtaande krygsbenden, en de algemeene wapening van alle de ingezeetenen aan de Ariſtocratiſche Regenten het ſterkst middel beneemen, om hunne medeburgers, onder een drukkend juk van ſlaverny, te brengen, af te houden." ——— Daar by komt, met

met betrekking tot het Ariſtocratiſche, dat in andere Zwitſcherſche Cantons gevonden wordt, het Volkscharacter. —— Zo is, by voorbeeld, te Bern, gelyk onze Schryver opmerkt, de Regeeringsvorm zo ſterk Ariſtocratisch, dat 'er, in de Staatsgeſtelenis zelve, niets zy, dat het Ariſtocratiſche deezer Regeeringe beteugelt; verſtrekkende alleen de nationaale Geest van Vryheid aan het zelve ten tegenwigt. „ Dan daar toe, (vervolgt hy,) werkt deeze geest van vryheid ook ſterk genoeg, om, uit deeze Regeering, die misbruiken te weeren, die, te Venetie, by 't volk, eene zoo ſlaafagtige onderwerping, en by de Edelen, eene zoo ſteeds bevreesde, ſteeds argwaanende, overheerſching te weeg brengen. Men ziet hier derhalven, dat het Volkscharacter, wanneer het, gelyk by de Zwitſers, zeer ſterk en diep ingeprent is, zoo veel invloed op de Regeering, als de aart der Regeering op 't Volkscharacter, heeft. Ja dat dit laatſte wel eens het eerſte overweegen, en deszelfs gebreeken vergoeden kan. Alles werkt hier weerkeerig, en 't ſterkſte overwint."

Nederlandſche Reizen tot bevordering van den Koophandel na de meest afgelegene Gewesten des Aardkloots. Doormengd met vreemde lotgevallen, en menigvuldige gevaaren, die de Nederlandſche Reizigers hebben doorgeſtaan. Met Plaaten. Vyfde Deel. Te Amſterdam, by P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. v. d. Plaats, 1785. *In gr. octavo* 230 *bladz.*

Twee Oostindiſche Reizen zyn in dit Deel vervat; de eene is die van *Kornelis Matelief de jonge*, in de jaaren 1605——1608; en de andere een tweede togt van *Paulus van Caerden*, geduurende de jaaren 1606——1609. Beiden behelzen ze een aantal van berigten, zo van de lotgevallen der Reizigers, als van de vestiging en uitbreiding van den Nederlandſchen Koophandel in de Oostindiën, by welke gelegenheid de aangedaane Kusten en bezogte Gewesten, met opzigt tot de voornaamſte byzonderheden, beſchreeven worden. Tot een nieuw voorbeeld uit dit Deel, dat op de eigenſte leerzaame wyze als de voorige behandeld is, ſtrekke de beſchryving van het merkwaardigſte van een uitgeſtrekt en ryk Africaansch Gewest in Neder-Ethiopie, met naame *Monomotapa*, een woord zo veel betekenende, als *het Keizerryk*, waar van ons hier het volgende gemeld wordt.

„ *Monomotapa* is, even als een groot Eiland, beſlooten tusſchen twee groote armen van eene rivier en de zee. Deeze rivier ſtroomt ten Zuiden, en ontſtaat uit het Meir *Zimbra*, waar

waar uit de Nyl, welke ten Noorden ſtroomt, insgelyks zynen oorſprong ontleent. De arm der riviere, welke het Eiland ten Noorden omvangt, heet *Cuama* of *Quama*: de andere, welke ten Zuidwesten loopt, voert den naam van de *Arm van den H. Geest*; de Zee omvangt het ten Oosten.

„ Zommigen ſchryven aan dit Eiland toe eene uitgeſtrektheid van zevenhonderd en vyftig mylen in den omtrek. *Benomotaxa* is de voornaamſte ſtad van het Keizerryk; de Keizer houdt 'er zyn gewoon verblyf. Zomtyds vertoeft hy ook eenigen tyd te *Limbaock*, eene groote Stad, geheel van Afgodendienaars bewoond, vyftien dagreizen van *Soffala* (*) gelegen. Behalven de heerſchappy van het Eiland, heeft de Keizer nog andere landen, hem onderworpen; hy voert het gebied tot aan de Kaap van Moſambique, en zelf tot aan die van de Goede Hoop; nog verſcheiden andere nabuurige Koningen zyn aan hem ſchattingſchuldig.

„ Het Keizerryk wordt beſpoeld van verſcheiden rivieren, welke goud medevoeren; als de *Panami*, *Luanga*, *Mangiono* en veele anderen. De lucht is 'er zeer gemaatigd; en hoewel het land boschryk is, is het daarom niet te minder aangenaam en vrugtbaar. Behalven de rivieren, leveren ook de Mynen zeer veel gouds uit.

„ De landzaaten zyn tamelyk groot, welgemaakt en zwart van verwe. Met het bovenlichaam gaan zy naakt; doch het onderlyf is bedekt met geſtreept laken, of ook wel met Beesten vellen. De aanzienlykſten draagen kostbaare vellen, daar men de ſtaarten aan gelaaten heeft; deeze laaten zy van agteren langs den grond ſleepen, 't welk eene houding van grootheid en agtbaarheid geeft.

„ Zy draagen hunne degens in houten ſcheden, met goud of andere metaalen verfierd; de Edelen onderſcheiden zich van de andere landzaaten, door de franjen of kwasten, welke aan hunne draagbanden hangen. In hunne handen draagen zy hunne Aſſagaaien, of ook wel boogen, en pylen met lange yzers beſlagen. Zy zyn krygszuchtig; eenige weinigen dryven koophandel.

„ De jonge dochters loopen naakt, bedekkende alleen haare ſchamelheid met een lap katoen; getrouwd zynde, dragen zy kleederen van laken. De beste ſoldaaten van deezen Monarch zyn de vrouwen, die de wapens aangorden, en, even als de oude Amazonen, te velde trekken. Zeer handig weeten zy met den boog om te gaan. Haare zoonen laaten zy by derzelver Vaders blyven, en houden de dochters by zich. Het land, welk

(*) Eene Stad in 't Koningryk van dien naam Zeewaards gelegen; alwaar ook de Portugeezen een Fort van dien naam hebben, in 't welke de Gouverneur van het daar tegen over liggende Eilandje *Moſambique* een Stedehouder heeft, die 'er het bevel voert.

welk van deeze ongemeene vrouwen wordt bewoond, legt dicht by den Nyl.

„ De Keizer wordt op de knien bediend. Zyne lyfwagten zyn tweehonderd honden. De gewoone leevensmiddelen der landzaaten zyn vleesch, visch, ryst en oly van *Suzyman* gemaakt. Zy trouwen zo veele vrouwen als zy willen, of kunnen onderhouden.

„ Dewyl het Land zeer veel goud oplevert, vindt men 'er ook zeer veele ryke lieden; de Kooplieden voeren het na Soffala, alwaar zy het, aan de Mooren, verruilen, zonder het te weegen, tegen gekoleurde lakens, of Cambaaize Roozekranzen, daar zy zeer veel werks van maaken.

„ De Mónarch heft geene andere belastingen van zyne onderdaanen, dan eenige Heerendienſten van etlyke dagen, en zommige geſchenken; zonder deezen zou niemand in zyne tegenwoordigheid durven verſchynen. Alle jaaren zendt hy eenigen van zyne aanzienlykſte Ryksgrooten door het gantſche Keizerryk, in alle heerlykheden, ſteden, dorpen en wooningen, om aldaar nieuw vuur uit te deelen, als een teken van hulde en onderdaanigheid aan den Vorst; dit geſchiedt op de volgende wyze. De Gelastigden in de ſteden, of op andere plaatzen, gekomen zynde, doen al het vuur uitblusſchen, welk zy aldaar vinden. Vervolgens verſchynen alle de ingezetenen by hen, om van hun nieuw vuur te ontvangen. Die hieromtrent nalaatig blyven, worden voor muitelingen aangezien; de Koning zendt krygstroepen, om hen te verdelgen. De kosten der Gelastigden worden door de landzaaten gedraagen. Om verzekerd te zyn van de trouwe en onderdaanigheid der onderhoorige Vorſten, houdt de Keizer derzelver vermoedelyke Erfgenaamen aan zyn Hof.

„ Men vindt 'er geene gevangenisſen: het onderzoek en de ſtraffe der misdaaden geſchiedt op heeter daad. Het overſpel, de waarzeggery en het ſteelen worden zeer ſtreng geſtraft. Hoewel de mannen verſcheiden vrouwen trouwen, geniet, egter, de eerstgetrouwde verſcheiden voorregten boven de andere; haare kinderen zyn de erfgenaamen van den man, en de andere zyn verpligt haar te dienen en te gehoorzaamen.

„ De inwooners van Monomotapa gelooven in eenen God, Schepper van hemel en aarde, welken zy *Mozimo* noemen. Onder de regeering van *Sebastiaan*, Koning van Portugal, omhelsde Koning *Inanior*, een Leenman van den Keizer van Monomotapa, den Christelyken Godsdienst; hy wierdt daartoe overgehaald door den Jezuit *Gonzalvas de Silva*, die kort daar naa den Keizer zelven doopte, nevens de Keizerin; by den doop ontvingen zy de naamen van *Sebastiaan* en *Maria*. Aan bykans driehondersd zyner Hovelingen wierdt dezelfde plegtigheid bediend.

Doch, niet lang daarnaa, wierd den Keizer diets gemaakt,

door

door vier Mahometaanen, in welke hy veel vertrouwen ſtelde; dat *Gonſalvas* een Tovenaar was, en niets anders zogt dan den ondergang van zyn Keizerryk. De Monarch, die nog jong was, geloof ſlaande aan hunne opſtookingen, gaf last aan acht mannen, om *Gonſalvas* te vermoorden, en zyn lichaam in eene rivier te werpen. Deeze woede ging nog verder; vyftig der nieuwbekeerden wierden insgelyks over den kling gejaagd. Zommigen der voornaamſten kwamen hierop ſpoedig byeen, en eenige Portugeezen tot zich genomen hebbende, wierpen zy zich neder aan 's Keizers voeten; zy vertoonden hem het bedrog, omtrent hem gepleegd; 't geen hem dermaate in arren moede deedt ontſteeken, dat hy, op ſtaanden voet, de Mahometaanen insgelyks deedt ombrengen.

„ De Portugeezen, hierdoor eene gunſtige gelegenheid hebbende bekoomen, om nieuwe Zendelingen na het Keizerryk te zenden, daar alles op eene goede uitwerking van hun dienstwerk deedt hoopen, konden hunne verontwaardiging niet beteugelen, en vatten de wapens op om zich te wreeken. In Portugal wierd eene Vloot uitgerust, onder het bevel van *Francisco de Barret*, die van een aanzienlyk getal Edellieden wierdt verzeld. De Keizer, wien hier door geen kleine vreeze wierdt aangejaagd, zogt den Vrede te maaken; doch *de Barret*, die reeds in zyne begeerten van alle de ſchatten des Lands meester was, wilde naar geene voorſlagen hooren. Nogthans voldeedt de uitſlag deezer onderneeminge niet aan zyne verwagting: de Europeaanen, niet kunnende gewennen aan het klimaat, ſtierven, voor het grootſte gedeelte, aan veelerhande ziekten; de overigen raakten hier en daar verſtrooid. Zints dien tyd zyn hier te lande altoos Christenen geweest, doch in zeer kleinen getale; de overige landzaaten leggen in de duisternisſen van 't Heidendom begraaven."

Vlucht van HUIG DE GROOT. *Burgerſpel. Te Haarlem, bij* A. Loosjes Pz. 1785. *Behalven het Voorbericht, 70 bladz. in octavo.*

De Opſteller van dit Stuk heeft de ontvouwing deezer overbekende geſchiedenisſe, by manier van een Burgerſpel, met invlegting van welgepaste bykoménde omſtandigheden, eigenaartig ten Tooneele geſchikt. Het natuurlyke beloop, het treffende van 't geval, de juistheid en de verſcheidenheid der characters is hier zo wel gadegeſlaagen, dat het doorbladeren van dit Tooneelſtuk den Leezer gereedlyk inneeme. ——— Het eerſte bedryf vangt aan met den uitſlag eener welgelukte proefneeminge van *de Groots* tweeuurig verblyf in de geſlooten Boekenkist, en een daarop volgende onderhoud der twee Egtgenooten, over 't al of niet raadzaame zyner ontvlug-

vlugtinge van Loeveſtein op deeze wyze. Dit geſprek wordt afgebroken, door een bezoek der Slotvoogdeſſe, 't welk Mevrouwe *de Groot* aanleiding geeft, om, by de afweezigheid des Slotvoogds, van haar te verzoeken, de vryheid te mogen hebben, om eene Kist met Boeken naar Gorkum te zenden. Op het gegeeven verlof, wordt de beoogde list nader vastgeſteld, en de Dienſtmaagd *Elsje* gepolst, of zy de hand zou willen leenen aan de ontkoming van haaren Heer, indien men daartoe een middel wist uit te denken; waartoe deeze zig ten uiterſte bereidvaardig toonde. —— By de opening van het tweede bedryf maakt de Dichter, na eene hartlyke ernſtige alleenſpraak van *de Groot*, een goed gebruik van den droom van 's Mans Dogter, die den Egtgenooten ter aanmoediginge verſtrekt; en hy laat 'er ongedwongen op volgen, de onverwagte komst van een Brief van 's Mans Vader; die, (zonder iets van deezen aanſlag te weeten,) hem juist op dit tijdſtip aanraadt, nimmer te denken, om zig door de vlugt te redden. Deeze zamenloop brengt een contraſt te wege, het welk eene zo treffende uitwerking heeft, dat wy 't der moeite waardig oordeelen, het daaruit ontſtaande onderhoud hier plaats te geeven. Op het leezen van den Brief zyns Vaders, ten aanhoore zyner Egtgenoote, is zyne nadruklyke vraag:

Wel nu?

M. DE GROOT.

Mijn Huig de Groot! kon zwaarer ſlag ons treffen?

II. DE GROOT.

Maria! zo uw hart de droefheid doet bezeffen,
Die thans mijn teder hart om deezen brief vervult...
O Goede Hemel! geef mij uitkomst of geduld.
Is niet der oudren wil bij ieder volk in waarde,
Hun teedre en achtbre ſtem de ſtem van God op aarde.

M. DE GROOT.

Intuſſchen, zo gij thans uw kerker niet ontſnapt,
Ziet gij de hoop der vrucht den bodem ingetrapt.
Hoe ſiddert mij het hart, kon ooit uw Vader denken,
Dat ons het goed geluk dit oogenblik zou ſchenken.
Hoe veeler heil hangt ligt van uwe ontvluchting af.
Mijn dierbre Huig de Groot, dees kerker is het graf
Van uw verdienſte en roem; uw Vader ziet gevaaren,
Die voor ons oog, zo min, als hem, verholen waren.
Maar nauwlijks... ach, mijn vriend! gij zucht — verbleekt — zwijgt ſtil.
Vlucht om uw Echtgenoot, om uwer kindren wil.
Ik droeg tot deezen ſtond den tegenſpoed geduldig,

Doch

Doch nu gij vluchten kunt, maakt ge u aan pligtbreuk ſchuldig.
Zo gij uw gade en kroost, waar voor ge in liefde blaakt,
Door een verzuimde vlugt op nieuw gevang'nen maakt.
En hoort gij in uw hart de ſtem uws Vaders ſpreeken,
Hoor ook de teedre min van uwe huisvrouw ſmeeken,
En in haar ſtem de ſtem van ons rampſpoedig kroost.
Wij hebben tot dit uur den kerker ons getroost.
Verbreek de banden, die ons bitterlijk doen zuchten.
Of ſchept ge een wreed vermaak... neen! neen, gij zult dan vluchten.
Gij zwijgt en ſtort een traan. Laat ik door mijn gebeên....
Zij knielt.

H. DE GROOT, *haar opbeurende.*

Rijs op... kniel niet voor mij; ga, laat me een poos alleen.

In zyne eenzaamheid het ſtuk nader overwoogen hebbende, beſluit hy tot de vlugt, en roept met het einde zyner alleenſpraake zyne Gade, in een Zyvertrek geweeken, weder tot zig, waarop het onderhoud dus vervolgt.

M. DE GROOT.

Mijn de Groot! wat hebt gij nu verkooren.

H. DE GROOT.

Uw ſtem, de ſtem der liefde en huwlijkspligt te hooren,
'k Voldoe dus de inſpraak, die mijn hart niet derven kan.

M. DE GROOT.

Mijn lief! mijn echtgenoot! altoos dezelfde man!

H. DE GROOT.

Ik wenschte, ſchoon mijn hart 't beſluit nu heeft genomen,
Dat deeze teedre brief, wat ſpader, waar gekomen;
Nogthans, als kleiner pligt met grooter pligten ſtrijdt,
Die dan de grootre volgt, is veilig voor verwijt.

M. DE GROOT.

Mijn dierbaare Echtgenoot! altoos zo wijd beraaden,
De reden blijft het roer van woorden en van daaden,
Zelfs, als de zwaarſte ſtorm uw teedren boezem ſchokt.
Uw ongeveinsde deugd wordt door geen ſchijn verlokt.
Gij acht u zelf gering, uw naasten 't hoogst van waarde,
In vrijheid kon uw hart de zaligheên der aarde
Genieten met een vreugd, die, niet alleen in ſchijn,
Maar in de daad zelf vreugd bij de Engelen zou zijn.
'Er zweeft dit oogenblik een lach van vroeger dagen
Op uw gelaat, mijn vriend! mag ik de reden vraagen?

H. DE GROOT.

Ja! uw vleierij of botgevierde lof,

Uit

Uit teedre min ontſtaan, verwekt mij lachens ſtof.
De liefde is toch met recht door de Oudheid blind geſchilderd.
Het hart, door deeze drift in zekre maat verwilderd,
Ziet al 't gebrekkige der menschheid over 't hoofd,
Daar 't door zijn tederheid en blindheid naauw gelooft
Een mensch te ontmoeten. Ach die wchtendſchemeringen
Der Hemelzaligheid verrukken ſtervelingen,
Wier fijn, wier kiesch gevoel deeze aard niet vergenoegt,
't Geen door verrukking dan volmaakter vreugd vervroegt.
Doch laat ons alles nu voor morgen wys beraamen,
Kom ſpannen we ons verſtand en onze vinding t'zamen,
En dat men Elsje nu de ganſche zaak ontdekk',
Ga, roep haar hier, mijn lief! zij deele in ons geſprek.

Zijn oogen op den Drijftol vestigende.

Dees Drijftol, dien 'k zo vaak dees plaats heb doorgedreeven,
Deedt door zijn nuttig ſpel mij hier gezonder leeven.
Niets is op aard te laag, dat ons ten dienst kan ſtaan.

Hierop geeft men der Dienstmaagd nadere opening van 't voorneemen, met onderrigting van 't geen haar te doen ſtaat; en deeze toont te gelyk haare hartlyke gewilligheid en ſneegheid van geest; 't welk, gevoegd by al het voorgaande, het hart der Egtgenooten met vreugde vervult, in 't blyde vooruitzigt der gelukkige uitvoering. De voltrekking hier van maakt den inhoud uit van het derde en laatſte Bedryf, waarin de natuur der zamenloopende omſtandigheden zeer wel in agt genomen wordt.

De Bevalligheden, in twee Boeken, door den Heer WIELAND. *Uit het Hoogduitsch vertaald, door* C. GROENEVELD. *Te Amſterdam, bij* de Erve F. de Kruijff *en* W. Brave, 1785. *Behalven de Voorrede, 94 bladz. in gr. octavo.*

Eene dichterlyke ſchildering, die ons den eigen aart, de werkzaamheid en den invloed der Bevalligheid, met de leevendigſte verwen afmaalt; en welk ſchilderſtuk geſtoffeerd is, met eene menigte van bykomende cieraaden, die, op de bevalligſte wyze, één ſchoon geheel maaken. Zie hier het geen ons de Heer *Wieland*, nopens den invloed der bevalligheden op de kunſten, weetenſchappen, en zeden onder het oog brengt.

„ De onderlinge trek, (dus vangt hy aan,) die tuſſchen beminnenswaardige wezens eene vriendſchap ſticht, welke in haar eerſte oogenblik alle de ſterkte eens rijpen ouderdoms heeft, maakte uit de Zanggodinnen, de dochteren van Jovis en de Harmonij, en uit de Bevalligheden de vertrouwelijkſte

geſpeelen. De eerſten konden niet anders, dan oneindig veel daar bij winnen; haare ernſtigheid had wel van nooden, door de aanminnigheid der laatſten geleenigd te worden.

„ De gezangen, welke zij haaren gunſtelingen ingaven, hadden nu niet enkellijk verhevene en de menſchelijke zwakheden te bovengaande onderwerpen, het huwelijk des Chaos met den ouden Nacht, den oirſprong der Goden en der Wereld, en de Wandelingen der Ziele ten voorwerpe. Zij hielden het nu voor een edele, en aan weldaadige Godheden zeer betaamende, bezigheid, ook de geneugten der ſterflijken te verfraaien.

Niet ſlecht de Orfeusſen, de Amfions niet alleen,
Maar ook de Saffoos en Anakreonnen deên
Zij, door haar zachte tokkelingen,
Bij liefde en zoete wijn,
In roozeſchaduw, vrij van ſluurſe zorg en pijn,
Aanminnige gezangen zingen.
Wen tusſchen meisjes, welker jeugd
Niets aemt dan blijdſchap en geneugt,
Het gladde voorhoofd, rijk van glansſen,
Geſierd met mirte en roozekransſen,
De grijs van Theos jokt, en ſpeelt, en lacht en blaakt,
En vrolijk, als Sileen, de jongkheid nijdig maakt:
Dan waren 't vaak de drie Bevalligheden
En 't Zanggodinnendom, die, op 't geluid der ſnaar
Van zijne gouden lier, met ongebonden hair,
Dat golvende om den rugge afvloeide naar beneden,
En open boezem, hand aan hand,
Om haaren lieven ouden danſten,
Hem zijne griize kruin bekranſten,
En, op zijn aangenaamen trant
Verſlingerd, hem haar gunst betoonden,
Zo dikwils hem de lust tot zang en ſpel bevong,
En hem voor ieder lied met eenen kusch beloonden,
Dat hij den Mingod en der vreugde zong.

Zelfs de zangſter der Wijsbegeerte leerde van de Bevalligheden het geheim, om ter gelijker tijd te onderrechten en te behagen.

Uit haare ſchoone hand
Ontvingen in dien wenſchelijken ſtand,
De Platoos, Humen, Fontenellen
De bloemen, rijk van gleur en kleur, waarmee zij 't glad
En ongemaklijk pad,
Waar langs de waarheid ons voortvlugtig pleeg te ontſnellen,
Beſtrooien, en, wanneer zij zich verbidden laat,

Om

Om zigtbaar zich den ſterveling te toonen,
Het ligt geweefd gewaad,
Zo dienſtig om onze oogen te verſchoonen,
Bedekkende onder 't loos verfierſel 't geen 't gezigt
Zou hindren door te ſterk een licht.

„ Bij uitneemendheid waren de Bevalligheden de Beſcherm-godesſen der ſchoole van Socrates. Reede in den eerſten bloem zijner jeugd, door haar bezield, beproefde Socrates haar in marmer te verbeelden; en dat hij 'er in geſlaagd hebbe, laat zich bereids daar uit vermoeden, dat de Athenïënzers dit eenige werk van zijne kunst waardig vonden, om het in den voorhof van hunnen burg eene plaats onder meesterſtukken te geeven. Speuzippus, Platoos navolger, richtte de Bevalligheden in de gehoorzaal op, daar ze uit den mond zijns meesters geſproken hadden. En welken ſterveling zijn ze ooit gunſtiger geweest dan den beminnenswaardigen Xenophon, hem, die de waare trekken der zedelijke Bevalligheden in zijne werken zo volmaakt uitdrukt; en in zijne gedachten en bevindingen, gelijk in zijne ſchrijfwijze, waarheid, eenvoudigheid en ongeſmukte aanminnigheid zo onverbeterlijk vereenigd heeft?

„ Aan de Bevalligheden offerde bij de Grieken, wie behaagen wilde; en 'er was een tijd te Athene, dat de ſtaatsman en de veldheer haaren bijſtand even zo nodig had, als de geringſte werktuigkunſtenaar. De tooverij der Bevalligheden, die over alles, wat Alcibiades deed en zeide, uitgegooten was, gaf zijnen gebreken zelven eene bekoorlijkheid, die de deugden van anderen verdonkerde. Behoeven wij ons te verwonderen, dat door haaren invloed eene Aspaſia bekwaam werd, om Griekenland in Perikles te beheerſchen, en in Sokrates te onderrichten?"

De Heer *Wieland* weidt daarop breeder uit, over den invloed der Bevalligheden in die dagen, en ſchetst ons derzelver heerſchappij in 't tijdsverloop van Perikles tot Alexander; doch ons beſtek wederhoudt ons hem in dat alles te volgen; des wy ons bepaalen tot het ſlot zyner voorſtellinge, daar hy ons onder 't oog brengt, hoe ook de deugd zelve onder haare heerſchappye ſtaa.

„ De Epaminondasſen en de Scipioos offerden haar niet minder, dan de Menanders en Ariſtippen. Ook aan de bedrijven, het karakter en het leven van een wijs en goed man — het welk (gelijk Sokrates plag te zeggen) gelijk een volmaakt tafereel een ſchoon geheel moet weezen, moeten de Bevalligheden dat voorkomen van dwanglooze ligtheid, dien glans der volmaaking geeven, die hen meer tot geſchenken der natuur, dan tot werken der kunst, te maaken ſchijnt. Deeze Bevalligheid was het, die der deugd van Kato van Utika ontbrak, en enkel de afweezigheid derzelve is, het geen aan zo veele andere gewaan-

de deugden een verdrietig, de harten terugſtootend, voorkomen geeft. Maar, onder de handen der Bevalligheden, verliest de wijsheid en de deugd der ſterffijken het buitenſpoorige en opgeblaazene, het wrange, ſtijve en kantige, het welk even zo veele gebreken zijn, waar door zij, naar de zedelijke ſchoonheidsmaate der wijzen, ophouden wijsheid en deugd te zijn."

De Mensch van zijne zwakke zijde beſchouwd. IIde Deel. Te Amſterdam, by J. Weppelman. 1784. *Behalven de Voorreden, 316 bladz. in gr. octavo.*

Na het geen wy over den aart, de nuttigheid en 't regte gebruik van dit Geſchrift, by de uitgave van het eerſte Deel gezegd hebben (*), zy het thans genoeg te melden, dat dit tweede Deel op de eigenſte wyze uitgevoerd is, en dus leerzaam gebruikt kan worden. Het behelst weder eene groote verſcheidenheid van characters, die niet zeldzaam voorkomen, en welker verkeerdheid of belachlykheid veelen, die 'er, in eene mindere of meerdere maate, door afgeſchetst worden, niet behoorlyk opmerken. Een en ander character verſtrekke hier ter proeve. In de afmaaling van den *Onweetenden* komt ons onder anderen het volgende voor.

„ Dat moet de *Taktik* beſlisſen, mijne Heeren!" riep met eene geleerde houding een Hooggeleerd Man, toen hij twee lieſhebbers van 't muziek aan het Clavier over den *Tact* van een Stuk hoorde twisten. „ 't Komt af van *Dactylos*" zeide een ander, toen een Heer hem verzocht hem 't meer geleezen woord, *Dactyliotheek*, te willen verklaaren, „ en daar „ dit in het *Grieksch* een *vinger* betekent, zoo is *Dactyliotheek* „ de *weetenſchap van de vingeren.*" Dergelyk een Held liet zich ſtout in het Modegeſprek uit over de *Phyſiognomie*, waarvan hem onlangs pas iets ter ooren was gekomen, maar noemde ze geſtadig *Pſychologie*, en voer 'er, iets van anderen daaromtrent in 't wilde gehoord hebbende, met alle magt tegen uit, als eene zeer onzekere, geheel belachgelijke en op enkele verbeelding rustende weetenſchap. De aanzienlijke *Doctor* moet eene beſchrijving van de *Moxa* geeven; —— en wat maakt hij 'er van? —— eene *Forceps*, eene *korentang*, of *tang van een Wondheeler!* Iemand die mij voorheen eens breed van zijne diepe kunde in de Franſche taal had opgegeeven, las in een Zak-Almanach, bij de afgebeelde hedendaagſche *Modes der Dames*, de woorden, *Coëffage de* MARIÉE, en riep toen uit: „ waar zal 't nog heen? zij willen nu zelfs de „ moeder MARIA nabootzen!" Hij bezag en las verder; en toen

(*) *Zie Alg. Vad. Letteroef.* IIde D. bl. 463.

toen hij de woorden *Bonnet à la Barcelonette* vond, meende hij den Natuurkundigen in 't verschiet ontdekt te hebben, en riep uit: „ wat doet BONNET dan hier?" ——— „ dat is een lompe drukfeil!" borst een ander uit, en corrigeerde met rooden inkt, toen hij eene beoordeelende aanmerking met deze woorden, LIPSII *ense non opus est*, zag beginnen; „ want de Stad „ *Leipzig*, LIPSIA, is immers in 't Latijn altoos van 't vrouw„ lijke geslacht geweest." ——— „ Den grooten *Gesner* kent „ gij zeker wel," zoo begon een Geleerde zijn betoog tegen een ander; een onweetende windbuil, die daar bij zat, wilde zich, door de personcele kennis met dien uitsteekenden man, verheffen; „ zoude ik, viel hij hem in de reden, *Ges„ ner* niet kennen? wij hebben samen school gegaan; hij heeft „ in de eerste classe nog onder mij gezeeten: hoor! hij was „ een drommelsche keerel!" Nog meer zotteklap zou hij uitgeslagen hebben, zoo deze windbreekerij, die tegen alle tijden en omstandigheden blijkbaar aanliep, geen hartelijk gelach van allen had verwekt.

„ De Haan stond, op den mesthoop, voor een edel gesteente, of, dat het zelfde is, een Man, zoo als wij hem thans bedoelen, stond, voor een zeer prachtig oudheidkundig werk, 't welk een kenner toonde, en onder anderen op een paar *Griekſche* uitsteekend fraai getekende kampvechters wees: „ God bewaare ons! (riep de eerste uit,) dat deze tijden niet „ wederom komen, waarin het vuist- en kolfrecht de Mode „ was." Iemand —— zijn wezen stondt ernstig en oplettend, —— las een geleerd geschrift; en toen hij, in eene zeer wel maar mogelijk voor hem te verheven opgestelde zinuiting, de woorden *pro virili parte* vond, hield hij 'er den duim bij, wees ze met een beoordeelend gelaat zijnen vriend, en zeide: „ daar „ lees eens die vervloekte vuile taal!" ——— „ VOLTAIRES „ *Henriade* zal hem nog lang overleeven," zoo begon een verdeediger van dien Dichter; ik dacht, die vuile zondaar ware ongehuwd gestorven, zeide een geleerd mannetje, 't welk tot nu toe stil gezeten hadt, en echter ook iets voor den dag wilde brengen. „ Hoe maakt men het dan," vraagde iemand, wien de lust tot schrijven bekroop, even als menige arme Familie om te tracteeren, „ dat juist eene geschreevene bladzijde eene gedrukte pagina vulle!

„ Doch al genoeg: het *ô hadt gij gezweegen*! is oud; en iemand, wien de verwen hier te hoog en te sterk voorkomen, zal aanstonds, bij den eersten den besten toeleg, om hier zelf te zoeken, het penseel volkomen regtvaardigen."

Tot een character van eene andere natuur diene de *Armoedige grootſche*, welken de Autheur onder verscheiden trekken afschetst, waar van wij de volgende hier nog plaats zullen geeven.

„ Zoo meenigmaal als ik zekeren man raadde zijn huis liever

te verkoopen, dan het verder te laaten vervallen, en eene Huisboudſter, als mede *Hendrik*, *Flip* en *Cornelia* den zak te geeven, en zich met *Fredrik* en *Kaatje* alleen te behelpen, dan krijg ik ten antwoord, „ wat zouden de menſchen 'er van „ zeggen!" ——

„ Wie is zoo gelukkig, dat hij de begrippen, nopens eere en ſchande, onder den grooten hoop volkomen zuiveren, en de dwaaze nietigheid van veele moreele harſenſchimmen en zotte vooroordeelen, voor ieder duidelijk bewijzen kan? —— Ik voor mij ken niemand, volſtrekt niemand, daartoe in ſtaat.

„ Uit dien hoofde houdt het die verarmde Schurk voor eene wezendlijke ſchande den vrijwilligen onderſtand zijner vermogende vrienden aan te neemen; zeer ſpijtig zendt hij het geld te rug, en laat hen op eene norſche wijze zeggen: „ dat „ hij hen nog om geen geld aangeſprooken hebbe;" maar om zig met geweld in huizen in te dringen, en, gelijk hij zegt, 'er zijne Complimenten of opwagting te maaken, dit rekent hij geen ſchande. ——

„ Wat, mijne kinderen te laaten dienen? vliegt de Weduwe van den Koopman N... op, wanneer men haar zeker welvoeglijk aanbod op gepaste en redelijke voorwaarden doet; en voegt 'er ſchampere bewoordingen bij; zij berst uit in traanen, en zegt, dat haar overleeden Man, Vader en Grootvader, ja alle hare Voorouders zig in het graf nog omdraajen, en haar voor het gerecht zouden dagen, indien ze dit deedt: zoo dat men zijn medelijden ſtaakt en boos word, dat men haar dien goeden raad heeft gegeeven; hoewel 't bekend is, dat de kleine kinders, door hunne bedelaarlijen, den Buuren laſtig vallen, en de grootere al begonnen zijn, om een nog ſlegter handwerk te oeffenen.

„ Neen, neen, in de openbaare ſchool, onder al dat geſpuis, „ zegt een ander, zal mijn kleine *Jan* niet gaan;" maar, wijl hij tot nog toe, tegen kruiers loon, nog geen ſchepzel heeft kunnen vinden, dat zig Gouverneur heeft willen laaten noemen, zoo is *Jan* reeds lomp en bedorven, en de zaak nopens zijn eerſte onderwijs blijft nog geſtaag voor de vierſchaar der hooggevoelende Ouders onafgedaan."

Men voege als eene derde ſoort van charakter hier nog by de *Geveinsde*, die altoos met eene ſoort van masker gaat, en op wien men zig geheel niet verlaaten kan. Onze Autheur beſchryft, onder veele anderen, iemand van deezen aart met de volgende trekken.

„ Ik ontmoet, zegt hij, bij het doen van een kuijertje, een man die dit handwerk verſtaat, en zie mij gedrongen, ten minſten tot de naaſte poort toe, met hem te wandelen.

„ Na dat we ons onderling op 't vriendelijkſte hebben gegroet, en wij reeds eenige ſchreden verder beginnen te gaan, ſpringt hij ſchielijk van mijne zijde, loopt met open armen na een-

eene Figuur, die ons tegen komt, en ſchreeuwt overluid: nu zie ik u tog eindelijk eens, mijn waardſte vriend! maar wanneer zal ik de eer hebben, dat gij mij komt bezoeken, gij ſinguliere man! neen, gij kunt het voor God en menſchen niet verantwoorden, mij zoo lang te laaten wagten.

„ Die Perſoon bepaalt hem een tijd, en hij is uitgelaaten van vreugde, maakt nog eenige diepe buigingen, en komt nu geheel buiten zig weêr bij mij, om dat ik, geene vrienden-geheimen willende beluisteren, wat vooruit gegaan was.

„ Wie is die Heer? ik ken hem niet: „ dan kent gij een ſlegthoofd minder; het is de zotſte, domſte mensch, die 'er op den aardbodem is, een kaerel, die, enz.'" Terwijl ik bij mij zelv' dit antwoord met zijne voorige ongemeene blijdſchap vergelijk, beproeft hij, bij mij, wegens eene zaak, na een zeker man te verneemen, dien hij, gelijk hij zegt, niet kent, en van welken hij egter gaarne een zeker bericht wilde hebben.

„ Dewijl ik de kennis met dezen man volſtrekt niet kan ontkennen, zo verhale ik het bekendſte en onverſchilligſte, maar zie hem, bij elk woord, zeer verwonderd en ontſteld ſtaan, tot dat juist, om den hoek van een pad, de man, waarvan wij ſpreeken, zelfs ons tegenkomt. —— Hoe! wat moet ik denken, naauwlijks kunnen immer broeders vertrouwender zijn, dan deze twee mannen. Ik moet 'er genoegen in neemen, dat hem deze ter zijde trekt, om hem een geheim in te luisteren, het welk ik Leek niet hooren mag, en van mij met eene gemeene buiging afſcheid neemt.

„ Doch deze verraſſing heeft hem in eene zigtbaare verwarring gebragt; hij breekt met voordagt af, verhaalende mij voort, hoe hij, thans, eenige honderde guldens op eene goede en veilige plaats zoeke uit te zetten; mij komt hierop een eerlijken vriend te binnen, welken ik, zonder zwaarigheid, alle mijne goederen zou toe betrouwen, indien ik geld had om uit te zetten, en welke mij, onlangs, zijne verlegenheid hieromtrent bekend maakte. De aangenaame heldere dag, die alles op de been gebragt heeft, brengt ook dezen vriend op den wandelweg bij ons. Ik zeg hem voort, na 't eerſte Compliment, dat deze Heer meer, dan zijne begeerde ſomme bedraagt, wil ſchieten.

„ Naauwlijks ziet hij dezen mijnen ernst, of hij ontſchuldigt zig, niet zonder ontroering, dat hij die penningen reeds dezen morgen een bekenden man beloofd, en deze hem al den wisſel hebbe toegezonden.

„ Hij wordt vervolgens overtuigd, dat die genoemde man reeds eenige dagen van huis is geweest, en behoudt pas de uitvlugt, van te zeggen, dat hij zulks door eenen aan hem nagelaaten brief gedaan hebbe.

„ Naauwlijks kan ik hem verſchoonen, en vervolg ſtom, en

met

met een duister gelaat, mijnen weg met hem, wanneer hem nog een vierde slegts haastig en in het voorbijgaan toeroept; nu, zo als hij belooft hebbe, wegens de bewuste zaak, nog dezen avond bij hem te komen.

„Zoo zagt als hij hem ook het antwoord in het oor bijt, ik hoor egter, dat hij zig ontschuldigt, want dat het onmogelijk zij, en dat ik hem verzogt hadt, met mij na mijn huis te gaan, en dezen avond verder met mij te slijten. —— Dit is onverantwoordelijk!

„Ten gelukke zijn wij nabij de poort; ik neem van hem afscheid op eene wijze, welke den anderen nog kon verraaden, hoe weinig ik deze eer van hem verwagte, en heb nu tijd, om over den gantschen man en zijne studie in stilte na te denken."

Grondbeginselen der Zedekunde in aangenaame Verhaalen van C. G. SALTZMANN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, by* de Wed. J. Dóll, 1785. *Behalven het Voorwerk, 492 bladz. in octavo.*

Onder eene geregelde aaneenschakeling van veelerleie gevallen en ontmoetingen, waar in een Vader en Moeder met twee Kinderen zich bevinden, levert hier de Heer SALTZMANN eene beknopte en duidelyke ontvouwing van de Grondbeginzelen der Zedekunde. Hy brengt het vooronderstelde Huisgezin in eene groote verscheidenheid van voorkomende omstandigheden, die veelerleie gebeurtenisen en characters aan de hand geeven; in welker ontwikkeling hy het menschlyke gedrag van allé zyden beschouwt, en toont wat men 'er in op te merken hebbe; waaruit hy dan bepaalende regels van een goed zedelyk gedrag afleidt. De manier van verhaalen en de verdere uitvoering is zo wel ingerigt, dat de leezing van dit Werkje der Jeugd eene vermaaklyke en tevens regt deugdleerzaame bezigheid kunne verschaffen. Ook zullen de zodanigen, aan wien de opvoeding der Jeugd toevertrouwd is, een vrugtbaar gebruik van het zelve kunnen maaken, door den Kinderen, by deeze en geene gelegenheid, het een of ander gedeelte van dit Verhaal, dat daarop overgebragt kan worden, ter leezinge aan te beveelen, en hun verder open te leggen.

Schets der Nederduitsche spraakkunst, door O. R. F. W. WINKELMAN. *Te Utrecht, bij* G. v. d. Brink Jansz. 1784. *Behalven de Voorreden, 139 bladz. in octavo.*

Deeze Schets behelst eene beknopte en duidelyke ontvouwing van 't merkwaardigste, dat tot eene regelmaatige kennis onzer Nederduitsche spraake vereischt wordt; des men van 't zelve, gelyk van andere Schriften, tot dat oogmerk dienstig, een nuttig gebruik kan maaken.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Oordeelkundige Bybelverklaaring, door TH. CH. LILIENTHAL, *Th. Dr. en Hoogleeraar op de Akademie te Koningsbergen. Met eenige aanmerkingen vermeerderd. Achttiende Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1785. *Behalven de Voorreden en de Bladwyzers* (*), 533 *bladz. in gr. octavo.*

Op de ontvouwing van het Geſchiedverhaal der vier Euangelisten, in 't voorige Deel afgehandeld, volgt in het tegenwoordige ene naſpooring van 't geen de Euangelist *Lukas* nog verder heeft aengetekend, wegens de Handelingen der Apostelen. De Hoogleeraer *Lilienthal* behandelt het daeromtrent gegeven verhael met dezelfde opmerkzaemheid; en het door hem bygebragte dient, zo ter opheldering van dat Geſchiedverhaal in 't algemeen, als wel byzonder ter wederlegginge van het Ongeloof, voor zo verre het deze en gene daerin gemelde omſtandigheden in een verkeerd licht poogt te plaetzen. —— By de behandeling van dit onderwerp gewaegt de Hoogleeraer, in gepaste omſtandigheden, van het ſchryven der Apostoliſche Brieven; en daer de melding van etlyke Schiften 'er niet gevoeglyk in geplaetst konde worden, zo heeft hy, ten beſluite, het laetſte gedeelte van dit zyn Werk nog geſchikt, om een beknopt verſlag te geven, van de overige Apostoliſche Schriften; bovenal met betrekking tot dien tyd, in welken dezelven opgeſteld zyn; dat te gelyk dienen kan ter opheldering van enige byzondere omſtandigheden. —— Zyne volgende aenmerkingen, over den tweeden Brief van *Paulus* aen *Timotheus*, mogen in dezen hiervan ten voorbeelde ſtrekken.

„ Alhoewel het ons aan omſtandige berichten nopens de laatſte reize van den Apostel *Paulus* ontbreekt; zo vinden

(*) 'Er zyn, voor ieder Deel, afzonderlyke Registers, zo van verklaerde Schriftuurplaetzen als van Hebreeuwſche en Griekſche woorden; maer 't oogmerk is, om in 't kort nog een uitvoerig zaeklyk Register over het geheele Werk te geven.

den wy nogthans in den tweeden Brief van PAULUS aan TIMOTHEUS eenige ſpooren, waaruit men met veele waarſchynlykheid beſtemmen kan, welken weg hy genomen heeft. In den Brief aan TITUS, in het vier- en zestigſte jaar na Christus geboorte geſchreeven, had de Apostel gemeld, dat hy den eerstkomenden winter te *Nicopolis* in *Bithynie* (*) wilde doorbrengen. Van hier is hy derhalven, gelyk het ſchynt, in de Lente, vyf- en zestig jaar na Christus geboorte, over *Troas* naar *Macedonie* gereisd, om, gelyk hy zulks beloofd had, by de Christenen te *Philippi* een bezoek af te leggen (*a*). Te *Troas* had hy zynen reismantel, boeken en pergamenten by *Carpus* te rug gelaaten (*b*). En dewyl *Timotheus* zulks wel bekend was, zo blykt het, dat hy toenmaals by hem geweest is. En hier was het, buiten twyfel, daar dezelve met veele traanen afſcheid van hem nam (*c*). Veelligt had *Paulus* zich ook in *Macedonie* een weinig langer opgehouden, om de Christen-Gemeenten, aldaar door hem geſticht, te bezoeken. Waarop hy te ſcheep naar *Achaja* is gereisd; maar onderweegs een zieken *Trophimus*, die van *Epheſe* geboortig was, te *Miletus* aan land gezet heeft (*d*). Te *Corinthus* is hy waarſchynlyk zo lang gebleeven, tot dat de Keizer *Nero*, in het zes- en zestigſte jaar na Christus geboorte, in *Griekeland* gekomen was: wanneer hy derhalve, in hoop dat de vervolging der Christenen te *Rome* eenigzins verminderd zou zyn, beſlooten heeft derwaard te reizen, om de gemeente aldaar, na haare geleedene zwaare wederwaardigheden, te verſterken

„(†) *Titus* III. 12. Hier uit blykt, dat de Brief zelve niet te *Nicopolis* geſchreeven zy: wyl Paulus dan niet de uitdrukking *aldaar*, maar *alhier* of iets dergelyks gebruikt zou hebben. Ondertuſſchen is dit *Nicopolis* niet de ſtad van deezen naam in *Macedonie*, gelyk het doorgaans in het onderſchrift zo opgevat wordt, vermits dezelve eerst door Keizer *Trajanus* geſticht is. Maar waarſchynlyk het *Nicopolis Bithynie*; van welk PLINIUS *Lib.* V. *Hist. Nat. Cap.* 32, ſchryft: *Ultra Chalcedona Chryſopolis fuit: deinde Nicopolis, a quo nomen etiam nunc, ſinus retinet, in quo portus Amyci.* Gelyk dan ook STEPHANUS *de Urbibus* pag. 496. van een *Nicopolis* in *Bithynie* melding maakt. Al waren 'er verſcheidene andere plaatſen van deezen naam, zo kon nogthans *Titus* van de overbrengers des Briefs gemaklyk verneemen, welke Stad *Paulus* meende."

(*a*) *Phil.* I. 25. II. 24. (*b*) 2 *Tim.* IV. 13. (*c*) I. 4. (*d*) IV. 20.

ken en op te rechten. Ondertusschen liet hy thans *Erastus* te *Corinthus* te rug (*e*).

„ Reeds uit de gemelde omstandigheden is duidlyk te zien, dat de TWEEDE BRIEF AAN TIMOTHEUS niet geduurende de eerste Romeinsche gevangenis van PAULUS kan geschreeven zyn, gelyk sommigen verkeerdlyk beweeren. Want *Trophimus* was nog by *Paulus*, toen hy te *Jerusalem* aankwam (*f*); en kan dus toenmaals niet van hem te *Miletus* te rug gelaaten zyn. Maar ook niet toenmaals, wanneer men hem van *Cesaren* gevanglyk naar *Rome* voerde. Want op deeze zeereise langs de kusten van *Klein Asie* kon men, wegens tegenwind, naauwlyks *Gnidus* bereiken (*g*), 't welk veel zuidlyker ligt. Véél minder heeft hy in dien tyd *Troas* aangedaan: en te *Corinthus* is hy ook op deeze Zeereize niet gekomen. Wilde men zeggen, dat hy *Erastus* te *Corinthus* gelaaten had, toen hy van daar naar *Jerusalem* reisde; zo ware het onnoodig geweest, zulks thans eerst aan *Timotheus* te melden, welke zich toenmaals zelf by *Paulus* bevond (*h*).

„ Maar 'er zyn nog andere sterke gronden, uit welken blykt, dat deeze Brief, niet in de eerste, maar in de tweede gevangenis van *Paulus* te *Rome* geschreeven is. Want, om nu niet te zeggen, dat *Paulus* daarin van verscheiden Hulpgenooten, die by hem waren, toen hy den Brief aan de *Colosers* schreef, by voorbeeld, *Aristarchus*, *Jesus* en *Epaphras* niet spreekt; dat 'er integendeel andere naamen in voorkomen, als *Eubalus*, *Pudens*, *Linus* en *Claudia* (*i*); insgelyks dat *Demas*, van wien hy in den gemelden Brief eene groetnis deed (*k*), hem thans uit vreesachtigheid had verlaaten, en naar *Tesalonica* getrokken was (*l*); niet minder dat *Timotheus* en *Marcus* nu eerst by hem zouden komen (*m*), welke zich toenmaals te *Rome* bevonden (*n*). Dus waren de omstandigheden zyner tegenwoordige gevangenisse te *Rome* (*o*), gantsch anders gesteld, dan by de eerste. Toenmaals had zelf zyne gevangenis veelen opgewekt, om de Christlyke leer vry te verkondigen (*p*). Nu verlieten hem allen, en onderwonden zich niet, iets tot zyne verdeediging by te

(*e*) 2 *Tim.* IV. 20. „ (*f*) *Hand.* XXI. 29. (*g*) XXVII. 7.
(*h*) XX. 4. (*i*) 2 *Tim.* IV 21. (*k*) *Col.* IV. 14. (*l*) 2 *Tim.* IV. 10.
(*m*) *Ald.* 9. 11.
(*n*) Men zie *Phil.* I. 1. *Col.* I. 1. IV. 10 *Philem.* 24.
(*o*) 2 *Tim.* IV 16. II. 8. (*p*) *Phil.* I 14."

te brengen (*q*). Toenmaals kon een ieder hem in het huis, welk hy gehuurd had, vinden en ſpreeken (*r*). Nu ſchynt hy in eenen kerker ingeſlooten geweest te zyn; zo dat *Oneſiphorus* moeite had om hem uit te vinden (*s*). Toenmaals was hy ook wel bereid om te ſterven (*t*); maar had nogthans de verzekerde hoop, om weder in vryheid geſteld te worden (*u*.) Maar nu zag hy niets anders, dan zyn kort aanſtaand vertrek uit de waereld, door eenen bloedigen dood, voor oogen, en verwachtte, na volbragten loop en geſtreeden ſtryd, bereids de Kroon, die voor hem weggeleid was (*x*).

„ Men werpt wel tegen dat de verſmaading van *Timotheus*, om de begeerlykheden der jongheid te vlieden (*y*) eer op de eerſte, dan op de tweede gevangenis van *Paulus* paste. Dan de tusſchenruimte van drie of vier jaaren maakt toch, ten aanzien van den ouderdom van *Timotheus*, geen groot onderſcheid; en ſomtyds is ook by lieden van meer gevorderde jaaren eene zodanige vermaaning juist niet overtollig. Maar de woorden, dat na zyne eerſte verantwoording door hem de Evangelieverkondiging bevestigd is (*z*), toonen niet zo zeer aan, dat hy hoop gehad hebbe, in 't toekomende nog de prediking des Euangeliums voort te zetten; maar alleen dit, dat daardoor voor alle anderen openbaar was geworden, dat de Christlyke leer het oproer niet begunſtige. Dit was waarſchynlyk de hoofdbeſchuldiging welke men thans tegen *Paulus*, als een voornaam ſteunſel van de gezindheid der Christenen, die nu reeds zo verhaat was geworden (*a*), ten voorſchyn had gebragt. En onder zyne beſchuldigers en te-

„ (*q*) 2 *Tim.* IV. 16. (*r*) *Hand.* XXVIII. 30, 31."

„ (*s*) 2 *Tim.* I. 16—18. Dezelve had hem reeds eertyds te *Epheſe*, alwaar zyne huisgenooten zich bevonden, 2 *Tim.* IV. 19, veele dienſten beweezen, en waagde het thans zynenthalve naar *Rome* te reizen, om hem te verkwikken, en op veelerhande wyze te ondersteunen. Daar integendeel zyne andere bekenden in *Aſie*, onder anderen *Phygellus* en *Hermogenes*, zich van hem vervreemd hadden, uit vreeze van zelve in ongelegenheid te zullen geraaken, wanneer zy het lieten bemerken, dat zy het met hem hielden. 2 *Tim.* I. 15."

„ (*t*) *Phil.* II. 17. (*u*) I. 25, 26. (*x*) 2 *Tim.* IV. 6—8. (*y*) II. 22. (*z*) IV. 17."

„ (*a*) Men zie SUETONIUS *in Nerone, Cap. XVI. Affecti ſuppliciis Christiani, genus hominum ſuperſtitionis novæ et maleficæ.*"

tegenſtreevers had byzonder *Alexander* de Koperſlaager uitgemunt (*b*). Ondertusſchen was zyn eerſte verhoor voor den Stadhouder *Helius Caſtarianus*, welken *Nero*, geduurende zyne afweezigheid, bykans onbepaalde magt medegedeeld had (*c*), gelukkig genoeg afgeloopen. *Paulus* had zich onder den Godlyken byſtand zo goed verdedigd, dat, of ſchoon het reeds beſlooten was geweest, om hem als eenen oproermaker, met berooving van zyn Romeinsch regt, den Leeuwen voor te werpen, hy nogthans voor dit maal nog van deeze wreede ſtraf verſchoond gebleeven, en met het leeven 'er afgekomen is (*d*). Doch het was veelligt bereids vastgeſteld, dat hy ſterven moest, maar dat zulks misſchien tot de terugkomst van *Nero* uitgeſteld was. Dat zag Apostel *Paulus* wel vooraf, en hy vertroostte zich met zyne ſpoedige verlosſing van alle rampen, en zynen overgang in het hemelsch Koningryk (*e*). Wyl hy ondertusſchen nog hoopen kon, den winter te zullen beleeven; zo wenschte hy zynen geliefden *Timotheus* nog ter goeder laatſte te ſpreeken (*f*): te meer, wyl hy thans, behalve *Lucas*, geene zyner gewoone hulpgenooten by zich had (*g*).

„ Hy ſchreef derhalven deezen Brief aan hem, hy mag zich nu te *Epheſe* zelve, of op eenè andere plaats in *Klein-Aſie*, opgehouden hebben; erinnert hem aan de vervolging, die hy reeds voor veele jaaren ondergaan had; eer nog *Timotheus* zyn hulpgenoot geworden was, maar waardoor hy zich nogthans niet had laaten afſchrikken om hem te volgen (*h*), en vermaant hem alle vlyt aan te wenden, om hoe eer hoe liever, en nog voor de intreede van den winter, by hem te komen (*i*). Doch, vermits het nog onzeker was, of hy wel zyne aankomst beleeven zou, en het

„ (*b*) 2 *Tim.* IV. 14, 15. vergel. met Hand. XIX. 33. Maar, dewyl hy thans, gelyk het ſchynt, naar *Aſie* te rug was gekeerd; zo waarſchouwt *Paulus* zynen Zoon *Timotheus*, om zich voor hem te hoeden."

„ (*c*) Men zie DIO CASSIUS *Lib. LXIII Hist. Roman. pag.* 720."

„ (*d*) 2 Tim. IV. 16, 17. (*e*) *ald.* 18. (*f*) 1. 4."

„ (*g*) Want *Crescens* was naar *Galatie* en *Titus* naar *Dalmatie* gereisd; maar *Tychicus* had hy naar *Epheſe* gezonden. 2 Tim. IV. 10—12."

„ (*h*) 2 Tim. III. 10—12. (*i*) IV. 9, 21."

hem mondelyk de noodige bevelen en onderrechting, hoe hy zich na zynen uitgang uit deeze waereld te gedraagen had, zou kunnen geeven, zo zoekt hy hem reeds in deezen Brief tot eene getrouwe uitoeffening zyner pligten, en ſtandvastige verdeediging der waarheid, tegen de dweeperachtige Dwaalgeesten, welke zich tegenwoordig reeds begonnen te openbaaren, maar met welken het in 't toekomende hoe langer hoe erger zou worden, op te wekken. Doch veelligt heeft *Paulus* nog werklyk het genoegen gehad, om *Timotheus* mondelyk te ſpreeken, wanneer hy, volgens verſcheidene getuignisſen der ouden, eerst in het acht- en zestigſte jaar na Christus geboorte, of, op den negen- en twintigſten Juny, of, 't welk met de omſtandigheden veel overeenkomſtiger is, reeds den twee- en twintigſten February onthoofd is."

Leerredenen van G. J. ZOLLIKOFER, *Predikant der Evangeliesch Hervormde Gemeente te Leipzig. In het Nederduitsch overgezet. Zesde Stuk. Te Amſterdam by* de Erven P. Meijer *en* G. Warnars, 1784. *Behalven het Voorwerk* 292 *bladz. in gr. octavo.*

In dit Deel, gelyk ook in het volgende, heeft de Eerwaerde *Zollikofer* byeen verzameld enige Leerredenen over de waerdigheid van den mensch, en de waerdy der voornaemſte dingen, die tot 's menſchen gelukzaligheid behooren. Het Stuk, dat wy thans onder handen hebben, vangt aen met ene overweging der waerdigheid van den mensch, brengt ons verder onder 't oog het geen met de waerdigheid van den mensch ſtrydig is, en toont ons aen, hoe 's menſchen waerdigheid door den Christelyken Godsdienst herſteld zy. Op deze algemene voorſtelling volgt wyders ene afzonderlyke beſchouwing der waerdye van 's Menſchen Leven, van de Gezondheid, van den Rykdom, van de Eer, van de zinlyke, en van de geestlyke vermaken. Ieder onderwerp word, naer 's Mans gewoone predikwyze, met juistheid behandeld, en met nadruk voorgeſteld; ontvouwende de Leeraer telkens de wezenlyke waerdy van 't overwoogene, en toonende wyders aen, welke gevolgen men daer uit hebbe af te leiden, of wat ons uit dien hoofde te betrachten ſtae. —— In zyne Leereden, by voorbeeld, over de waerdy *van den Rykdom*, merkt hy vooraf aen hoe verſchillend dezelve beoordeeld

deeld worde, en leidt ons tot ene meer geregelde en voldoende beschouwing. „ Wy behooren, zegt hy, daarby „ niet enkel op zyne bezitting en genieting, maar ook op „ zyne verkryging, en niet enkel op den invloed, dien „ hy op onzen uiterlyken welvaart, maar ook op dien, „ welken hy op onze natuurlyke en zedelyke volmaaking „ heeft, acht te geeven, en hem niet enkel naar het geen „ hy ten opzigte van ons, maar ook naar het geene hy „ ten opzigte van anderen en van de gantsche maatschap„ py is, beoordeelen."

Overeenkomstig hier mede is zyne daeraen volgende beschouwing der waerdye van den Rykdom ingericht. De Rykdom *bezit*, vooreerst, in en voor *zichzelven*, zonder opzicht tot zyn gebruik aengemerkt, *geheel en al gene waerdy;* maer men leert deszelfs waerdy kennen, als men verder nagaet, wat hy *ten aenzien van den bezitter*, en wat hy *ten aenzien van de gantsche maatschappy is, en wezen kan.* Zulks doende ontdekt men, dat *de*, langs eerlyke wegen, *zelfverkregen* rykdom, ten aenzien van den bezitter, ene veel grooter waerdy heeft, dan *de aengeërfde.* En dat dezelve van ene wezenlyke waerdye word voor den bezitter, door *'t rechtmatig gebruik*, zo uit hoofde van zyne *byzondere genietingen*, als door *'t vermaek van wel te doen;* waerby nog komt, dat dezelve hem een middel is *tot grooter onafhanglykheid*, en hierdoor een middel tot een *vryer oordeel* over waerheid en dwaling, recht en onrecht, eer en schande; —— tot een meer *manlyk gedrag* jegens grooten en kleinen, gebieders en onderhoorigen; —— en dus ook, tot ene krachtiger handhaving en bevordering *van burgerlyke en menschlyke vryheid.* —— Door zulk een rechtmatig gebruik heeft dan de Rykdom ook by uitstek ene groote waerdy, *ten aenzien van de gantsche maatschappy*, als voor welke dezelve, dus aengewend, van alle zyden ten hoogste heilzaam moet wezen.

De Eerwaerde *Zollikofer* dit alles met oordeel uitgebreid, en daer uit afgeleid hebbende, dat de rykdom, geen schyngoed maer een daedlyk goed zynde, niet ten eenenmale verlmaed en verworpen behoeft te worden, maer de achting en gematigde najaging van den Wyzen en van den Christen verdient, brengt ons daer op onder 't oog, welke gevolgen hieruit voortvloeien.

„ Hieruit volgt, zegt hy, *dat de rykdom voor den geenen, die denzelven alleenlyk bezit, maar niet gebruikt, of*

niet op de rechte wyze gebruikt, geene de minſte waarde heeft, niets weezenlyk goeds of begeerenswaardig voor hem behelst. Hy wordt daar door noch verſtandiger, noch beter, noch volmaakter, noch gelukkiger. Hy heeft, 't is waar, eenige middelen, om zulks te worden, in handen, maar zo lang hy ze daartoe niet aanwendt, heeft hy 'er even weinig dienst van, als of hy ze niet bezat. Zyn rykdom verleent hem derhalven geene weezenlyke voorrechten, en wanneer hy zich, niettegenſtaande dit, op dezelve beroemt, laat hy zich door eenen blooten ſchyn bedriegen, en beroemt zich daarop, dat hy, naar zyne omſtandigheden, verſtandiger, beter, gelukkiger had kunnen en behooren te zyn, dan hy in de daad is.

„ Hieruit volgt verders, *dat de Rykdom*, zo dra hy eens verkreegen is, *zelfs zynen verſtandigen en waardigen bezitter de minſte, en daarentegen de maatſchappy, waarin hy leeft, de meeste voordeelen aanbrengt;* dat derhalven zyn voorrecht meer gelegen is, in de eere van winner, verzamelaar, opzigter, bewaarer, uitdeeler van veele aan de maatſchappy toebehoorende goederen te weezen, dan in derzelver uitſluitende genieting. Immers de ryke kan toch ſlechts het geringſte gedeelte van zyne bezittingen zelf genieten, maar hy moet telkens, hy moge zulks verkiezen of niet, anderen derzelver grootſte gedeelte genieten laaten; ja hy kan, (onredelyke en hem zelven ſchadelyke buitenſpoorigheden daar gelaaten,) niets genieten, dat niet te gelyk anderen op de eene of andere wyze tot voordeel zal gedyen. Hy verdient derhalven ook in de meeste gevallen niet benyd, niet voor een nadeelig lid der ſamenleeving gehouden te worden. Deeze is hem veeleer achting en dankbaarheid verſchuldigd, voor de voordeelen, die hy haar verſchaft, voor den voorraad en de hulp, dien zy gemeenlyk by gebrek en in nood by hem kan vinden.

„ Hieruit volgt ten derden, *dat een middenmaatig vermogen, 't welk rechtmaatig verkreegen en wel beſteed wordt*, zo wel voor hem, die 't bezit, als voor de maatſchappy in welke hy leeft, *eene veel grooter waarde bezit, dan het grootſte vermogen, 't welk niet zo verkreegen en niet zo beſteed wordt.* Wat in de handen der vuigheid, der domheid der dwaasheid, der zwelgery en losbandigheid, verwelkt, bederft, verdwynt, vergiftigd en vernietigd wordt, hoe zeer wordt dat niet in de handen der wysheid, der deugd, der naarſtigheid, der menschlievendheid, ver-

vermenigvuldigd, vermeerderd, veredeld! Hoe veel leven en werkzaamheid en blydschap brengt het daar niet voort! De middenmaatige burger beklaage zich dan deswegens niet, dat hy niet ryk is; en ſtelle, met de goede aanwendingen van zyne tegenwoordige bezittingen, niet uit tot hy ryk zal zyn geworden; maar dat hy thans doe wat hy kan doen, en dat wel met allen yver en getrouwheid; dus zal hy even zo nuttig, misſchien nog nuttiger zyn, dan wanneer hy werkelyk ryk ware.

„ Eindelyk volgt, uit het geene wy over de waarde van den rykdom hebben aangemerkt, *dat wy den ryken niet, in zo verre hy ryk is; maar alleen in zo verre hy zynen rykdom loflyk verkreegen heeft, en denzelven wel beſteedt, eeren moeten.*

„ Niemand eere derhalve den ryken, die zyne ſchatten ſlechts aangeërfd heeft, voor dat hy zich dit geluk door een goed gebruik van dezelven waardig maakt; en zo hy dat niet doet, dan plaatſe men hem, niet ſlechts in de gedachten, maar ook in de openlyke gezegden, en in de uitwendige behandeling, nooit boven den braaven dagloonèr, nooit boven den eerlyken armen, en laate het hem gevoelen, dat de maatſchappy zich met recht beledigd acht, door een medelid onder zich te zien, dat zo veel ontvangt, en zo weinig geeft, zo veele dienſten begeert en zo weinigen betoont, en trotsch is op voorrechten, die hy enkel aan het geval, of liever, aan de Voorzienigheid te danken heeft, en welke de Voorzienigheid hem niet zoude gegeeven hebben, indien zy dezelve voor zo gewigtig en roemryk had aangezien, of indien zy altoos merktekenen en beloóningen van verdienſten waren.

„ Niemand eere den ryken, die, niettegenſtaande alle middelen en gelegenheden, om zyn verſtand aan te kweeken, zyn hart te verbeteren, en zich verhevener geneugten te verſchaffen, onweetend, onverſtandig, ondeugend, van eenen laagen aart blyft, en geene andere verdienſte, geen grooter vermaak kent, dan zyne vermogens over te rekenen, en ſchatten op ſchatten te hoopen. Niemand eere den ryken, die alleen voor zich zelven ryk is, zynen rykdom alleen voor zich behoudt, zyn oor voor de ſtem der armoede en der ellende ſtopt, en zyn hart voor het medelyden, zyne hand voor de weldaadigheid, toeſluit.

„ Niemand eere den ryken, die trotsch op zynen rykdom is, zich alleen daarom voor beter dan zynen armen broeder houdt, en de achting en eere, die hy anderen be-

wyst, naar den trap van hun grooter of geringer vermogen afmeet.

„ In één woord, niemand eere den rykdom in handen van den dwaas, den onrechtvaardigen, den doorbrenger, den hoogmoedigen, den onmedoogenden, den menſchenhaater: want rykdom kan noch dwaasheid, noch onrechtvaardigheid, noch zwelgery, noch trotschheid, noch wreedheid, noch menſchenhaat, goed maaken; en wanneer hy deeze fouten, deeze ondeugden ſomwylen verbergt en bedekt, doet hy zulks ſlechts voor de oogen van zwakke en byziende menſchen, die den ſchyn en het weezen niet van elkanderen weeten te onderſcheiden, en zich door elke ſchaduw misleiden laaten.

„ Maar elk, myne aandachtige Toehoorers, een ieder betoone den ryken achting, die door zyn verſtand, zyne yver, zyne arbeidzaamheid, zyne kloekmoedigheid, door eene getrouwe en naauwgezette aanwending van zyne gaaven en vermogens ryk is geworden.

„ Elk eere den ryken, die van zynen rykdom een goed, een edel gebruik maakt, die daarmede de nyverheid zyner medeburgeren opwekt en bevordert, nuttige handtering aan den gang brengt, kunſten en weetenſchappen onderſchraagt, goede ſtichtingen onderhoudt, algemeen-nuttige uitvindingen beloont en ten beste van allen bekend maakt, en daarenboven midden in den overvloed beſcheiden en maatig leeft, en zyne verhevener verordening nooit uit het oog verliest.

„ Elk eere, eindelyk, den ryken, die zich er op toelegt, om ryk in goede werken, in werken van bermhartigheid en weldaadigheid te weezen; die meer voor anderen, dan voor zichzelven ryk is; die gaarne geeft, gaarne helpt; die niet zou begeeren ryk te zyn, indien hy niet geeven en helpen konde; die in geeven en helpen zyn vermaak en zaligheid vindt, en in het zelve, even als God, zyn hemelſche Vader, nimmer verdrietig en moede wordt! Ja denzulken eere elk als den vriend en weldoener van zyne broederen, als den plaatsbekleeder van Jeſus Christus, als het evenbeeld der Godheid zelve."

Onze verplichting tot, en de voordeelen van eene tydige wapening, overeenkomſtig het bevel der Overheid, in eene Leerreden over Gen. XIV. 14, 15, 16. *Door* M. HOUTKAMP, *Predikant te Hoog-Carſpel. Te Hoorn, by* L. Vermande, 1785. *In gr. octavo, 39 bladz.*

De noodzaaklykheid eener algemeene wapenoeffening, voorgeſteld in eene Leerreden over 2 Sam. X. 12. *Door* J. LANSB. GROENEWEG, *Predikant te Watergang. Te Amſterdam, by* H. Botter, 1785. *In gr. octavo, 31 bladz.*

Twee Leerredenen over hetzelfde onderwerp, de algemene wapenoefening, die elk in hare ſoort, naer het bedoelde oogmerk, wel ingericht zyn, en daedlyk hebben kunnen ſtrekken, ter aenmoediginge der Landzaten, om zich in dezen van hunnen plicht te kwyten. Die van den Eerwaerden *Houtkamp* is inzonderheid vol vuur, en moet, wanneer 's Mans krachten in 't uitſpreken aen den ſtyl evenaren, de gemoederen der Toehoorderen ten ſterkſte getroffen hebben. Wy kunnen ons niet wel wederhouden van 'er uit over te nemen, 't geen zyn Eerwaerde, nopens de voordeelen der Wapenoefeninge, in derzelver gevolgen, zynen Toehoorderen ten levendigſte onder 't oog gebragt heeft.

„ Wy zullen, zegt hy, hierdoor betoonen, dat wy liefderyk gedenken aan ons vrygevochten Vaderland, en tot het echte Nakroost van vrye Batavieren behooren; —— wy zullen blyken geeven, dat 'er nog oud Hollands bloed in onze Adren ſtroomt, en dat wy althands niet minder willen zyn dan onze Voorvaderen. ——— Wy zullen op onze inwendige vyanden zegenpraalen, ——— op onze inwendige vyanden, ——— die ſnode aterlingen, dat helsch gebroedzel, die pesten en verdervers van ons Vaderland, die niets onder 't oog hebben, dan om ons onder een willekeurig gezag te brengen, eene omwenteling in 's Lands Conſtitutie te maaken, op hoop van voordeel, en, ô Schandelyk gedrag! tot dankbetooning van reeds geſmaakte voordeelen. ——— Deeze zullen wy overwinnen ——— zy t'zidderen reeds voor het Staal, voor de wraak der Burgeren; zy vlugten heimelyk, en eene algemeene Wapening veroorzaakt, misſchien, de verhuizing dier ſnoden. Wee hunner —— zy wilden ons ſtellen tot Slaven, op onze ſlaverny troonen bouwen, —— Wee hunner ——— zoo de donder van 't Godlyk Alver-

mo-

mogen hen niet treft, zullen zy gewisselyk, als wy Slaven moeten worden, zullen zy gewisselyk, —— hunne Lyken, —— de Schansen zyn, waar achter wy, ik, — — en God geeve Gy allen die my hoort, onze Vryheid bevechten zullen. ——

„ Wy zullen onzen ouden roem zien herleeven; wy zullen geene smaadredenen meer hooren, van onze werkelooze onverschilligheid: wy zullen geen aanfluitinge zyn voor onze vyanden. —— Onze macht zal ons geducht maken: de Vorsten van Europa zullen hunne Soldaaten niet zoo ligt tot ons doen uitstrekken, en wie zal aanspraak op onze Bezittingen durven maaken; daar wy als een eenig Man ter bescherming van dezelven gewapend zyn? —— Wy zullen gelyk zyn aan de vrye Burgers van Noord-America, die zich Vry gevochten hebben, en nu hunne Vryheid bewaaren: wy zullen deelen in de Burger Voorregten, en een iegelyk, wat Godsdienst hy ook beoeffend, zal dezelve, by het genot der Vryheid, Vry kunnen beoeffenen. ——

„ Wy zullen eindelyk in staat weezen, om onze bezittingen te bewaren tegen binnenlandsch geweld, of buitenlandsche strooperyen: wy zullen onze Wyven, onze Dogteren, onze Kinderen trouwhartig kunnen beschermen. Kortom, wy zullen toonen, dat wy voor geen Hydra beeven, noch voor eenen Nero knielen. ——

„ Myn God! — wanneer? — ach! laat het nu zyn, dat dit zalig tydstip gebooren worde, waarin een ieder zich ter wapening aanbied — myn Vaderland! — ik zie de Zon van uwe Vryheid herryzen, —— dan opdagen. —— Aanbiddelyke Vryheid! —— als wy allen uwen tuin bewaken, —— zult ge immers na geen anderen oort heenen vlugten. —— Burgers! —— gevoelt nu uwe bestemming." —

Onze Leeraer versterkt wyders zyne aenmoediging ook met zyn eigen voorbeeld, zeggende, wanneer hy van de Looting van den derden Man spreekt, „ zullen wy aarse-
„ len! Neen M. H. Laat ons ons eenparig laten opschry-
„ ven; laten wy ons allen wapenen; laten wy vooral die
„ vry zyn de eersten wezen. En ziet daar, begeert gy ee-
„ nen Voorganger in dit werk, ik zal de eerste zyn, ik kan
„ dien drift van myn Vaderlands hart niet langer weder-
„ staan. —— Ik zal zelfs de Wapenen aangorden: en he-

„ den

„ den betuige ik openlyk, dat ik het geen ik tot hiertoe
„ hebbe in het werk geſteld om ULieden te Wapenen, en
„ met voordeel hebbe in 't werk geſteld, dat zal ik nu met
„ myn eigen voorbeeld bekragtigen. ——— Gy zult niet
„ aarſelen, en hoe zoud gy kunnen? om my te volgen
„ — dit verwagt ik, dit vertrouw ik." ——

Redenvoeringen, gedaan in de Teken-Academie te Amſterdam. Door C. PLOOS VAN AMSTEL, J^n. C^z. *Mededirecteur van de Teken-Academie der Stad Amſterdam; van de Keurvorſtlyke Schilder- Beeldhouw- en Bouwkunst-Academie te Duſſeldorp, enz. enz. Te Amſterdam, by* J. Yntema, 1785. *Behalven het Voorwerk*, 325 *bladz. in gr. octavo.*

Het beſluit van den Heer PLOOS VAN AMSTEL, om zyne Redenvoeringen, van tyd tot tyd, in de blocienде Teken-Academie alhier ter Stede uitgeſproken, by een te verzamelen, en door den druk gemeen te maaken, onder anderen ook met dat oogmerk, om zyne Mededirecteuren, door zyn voorbeeld, aan te moedigen, om insgelyks hunne aldaar gehouden Redenvoeringen openlyk het licht te doen zien, kan niet anders dan den Kunstkenneren ten uiterſte aangenaam weezen. Wy bezitten hier door reeds eene weluitgewerkte Verzameling, en hebben goeden grond om te hoopen, dat dezelve door meerder voortgelyken vervolgd en uitgebreid zal worden. Langs deezen weg mogen wy een uitgeleezen aantal van Redenvoeringen, over verſchillende onderwerpen hier toe betrekkelyk, verwagten; die niet alleen voor eerstbeginnende, maar ook voor min of meer gevorderde Liefhebbers, van de hoogſte nuttigheid kan zyn. Hier van verſtrekt ons dit Stuk, ter uitlokkende proeve, als leverende een vyftal van Verhandelingen, welken niet zonder vrugt opmerkzaam nagegaan kunnen worden.

In de eerſte plaats levert hy ons eene Verhandeling, die met regt aangemerkt mag worden, als leggende een goeden grondſlag, waarop het Leerſtelzel der Tekenkunde verder gevestigd kan worden; nadien dezelve ſtrekt, ter ontvouwinge der natuurlyke vereischten in een Tekenaar, en der eerſte beginzelen der Tekenkunst, of der middelen, om 'er zich bekwaamlyk in te oefenen ——— Eene daaraan volgende Redenvoering gaat over het gebruik, de nut-

nuttigheid en noodzaaklykheid der Tekenkunde in de Menschlyke Maatschappy, en toont ons, dat zy, ter bereikinge der heilzaame einden, waartoe zy uit eigen aart strekt, volgens vaste grondregels geleerd en beoefend moet worden. De Redenaar, dit voordraagende, by gelegenheid van het weder openstellen der Kunstzaale op 't Stadhuis, ten gebruike der Academie, doet zyne behandeling deezer stoffe byzonder dienen, ter aanpryzinge van deeze goedgunstige schikking der Magistraat: van hier gaat ook daarnevens het Reglement, nopens het brengen, plaatzen, en verkoopen of afhaalen der Kunststukken, op de daar toe geschikte Kunstkamer. —— Het derde Geschrift deezer Verzamelinge heeft ten onderwerpe de natuurlyke beginzelen en den kunstmaatigen voortgang der Tekenkunst; strekkende wel inzonderheid om te toonen, dat de Kunst haar begin uit de natuur der menschen neemt, en dat de leerwyze, op die stelling gegrond, de beste is. Nadien deeze Redenvoering uitgesproken werd, by de oprigting van het Stads Tekenschool in deeze Academie, zo gaat daarnevens een Berigt, wegens de Intekening in dit Leerschool der Tekenkunst. —— Daarby komt eene ontvouwing van den aart en de beoefening van de Poëzy der Schilderkunst, waarin de Autheur zich voorsteit te toonen waarin het Poëtische der Schilderkunst bestaa, hoe het zelve in agt genomen en werkstellig gemaakt behoort te worden; als mede aan de hand te geeven 't geen dienen kan, om in de beoefening hiervan naar wensch te slaagen. —— En eindelyk volgt hier aan eene Redenvoering over het bevallige in de eenvoudige Natuur; welke grootlyks strekt ter opheuringe en onderrigtinge van zodanige Leerlingen, wier neiging niet zo zeer geschikt is tot verhevener als wel tot gemeenzaamer onderwerpen. Eene kwaalyk geplaatste Eerzugt, gelyk de Redenaar zeer wel aanmerkt, kan dezulken vervoeren, tot het vervaardigen van Stukken, die boven hun bereik zyn, en in welker uitvoering altoos zal blyken, dat ze slegte navolgers der verhevene natuur zyn; daar zy, hunne aangebooren neiging volgende, in de behandeling der laagere onderwerpen, groote Meesters zouden hebben kunnen worden. Dit noopt hem om in deeze Redenvoering te doen zien, dat die bevalligheid, welke ieder Kunstenaar in zyn Werk tragt te brengen, niet minder bestaanbaar in, met een gering, dan met een verheven Onderwerp, en dat het dienvolgens, ten aanzien van 't kunstmaatige, onverschillig is,

of

of een Onderwerp verheven of laag zy; toonende te gelyk aan, waarop men in 't laatſte bovenal agt hebbe te geeven.

Men vindt hier des in deeze Redenvoeringen een aantal van kundigheden, nopens dit onderwerp, ontvouwd, welken niet alleen den Leerlingen te ſtade kunnen komen, maar die, alle Kunſtliefhebbers met genoegen kunnen nagaan; terwyl ze met vermaak zien, dat men hier ter Stede der Te enkunſte alleszins de behulpzaame hand biedt. — Zyn 'er onder onze Leezers nog zodanigen, die zulke laage gedagten van deeze Kunſt voeden, dat het, hunnes oordeels, der moeite niet waardig zy, 'er zo veel werks van te maaken; wy raaden hen dan, onbevooroordeeld, de tweede Redenvoering deezer Verzameling te doorbladeren, en ze zullen, zo we vertrouwen, 'er gunſtiger over denken. Men leeze, tot eene proeve hier van, des Redenaars voorſtel, wegens den invloed der Tekenkunſt op Kunſten en Weetenſchappen, waarover hy zich indezervoege laat hooren.

„ Indien ik niet vreesde, dat zy, die alle ſieraaden der Tekenkunſt op een laagen prys ſchynen te ſtellen, het ook van niet veel belang zullen rekenen of wy geregelde, ſierlyke, en deftig opgehaalde gebouwen in onze Steden ontmoeten, dan of wy, in een hoop laage en bouwvallige hutten, hier en daar verſtrooid, waarin nog ſmaak nog orde heerscht, ons leeven moeten ſlyten; zoude ik de Bouwkunde hier niet behoeven by te brengen, voor zo verre het anderszins van zelf ſpreekt, dat deeze alle haare juiste evenredigheden, uit en inwendige ſchoonheid, grootschheid van het geheel en alle de deelen, benevens de vastheid en onderlinge verbindtenis derzelven, aan de Tekenkunſt verſchuldigd is. Deeze leert den bouwmeester de grondſtellingen der kunſt; deeze levert hem ſchetzen van den platten grond en opſtal van het gantſche werk; deeze is het, die hem, op het papier, de wanſtalligheden doet ontdekken, eer hy, aan het werk gevallen zynde, moeite en kosten aanwendt. Doch kan het u genoegen geeven, en ſtelt gy eer uwe Stad verſierd te vinden met ruime en welgeſchikte vergaderplaatſen, die uwen eerbied in den Godsdienst opwekken: met deftige raadhuizen, die der Regeering en den Gerechte agtbaarheid byzetten, en met bekwaame openbaare Gebouwen, voor u en de nakomelingſchap ter voortzetting van uwen handel, bewaaring van uwen voorraad, oefening uwer Liefdaadigheid, en andere voor-

voortreflyke oogmerken, geſchikt; ſchept gy vermaak deeze blyken van het welvaaren onzer medeburgeren overal aan te treffen, wanneer gy langs de Gragten en Straaten deezer ſtad wandelt? Weet dan, dat niets, volſtrekt niets, van dit alles, zonder de Tekenkunde, zoude kunnen plaats hebben. En of gy al meende, dat dit, te veel aanleiding tot pragt en weelde gegeeven hebbende, ſchadelyker door het misbruik, dan voordeelig door 't gebruik is, zoo zult ge immers zekerlyk moeten erkennen, dat 'er zeer veel aan eene veilige zamenwooning gelegen is, waarin men tegen onrustige nabuuren beveiligd, en in het bezit zyner goederen en voorrechten beſchermd word.

„ Maar kunt ge zulks in een open Land verwagten? behooren uwe Steden niet met wallen omringd, met vesten beſlooten, te worden, welker verzorging de ſchadelyke vorderingen in de Kunst van oorloogen hoe langer hoe moeilyker maaken? Doch zal immer de Vestingbouwkunde haare regelen zonder de Tekenkunst verſtaanbaar maaken? Zal de Vestingbouwer, zonder dezelve, aan zyn heer en meester, ja aan zich zelven en zyne werklieden, eene klaare bevatting kunnen geeven van het ontwerp, dat hy, ter verſterking eener plaats, gemaakt heeft? De Tekenkunst geeft hem immers ook een volkomen denkbeeld eener reeds aangelegde Sterkte, om de gebreken van dezelve te kunnen verbeteren, of de gelegenheid in allen opzigte naar te gaan: zelfs kan de Veldheer, zonder haar, geen nette bewustheid hebben van het Leger zyns Vyands en van de geſteldheid der Landſtreek waar in hy zich bevindt, en of het hem nodig voorkomt een veldſlag te waagen; om nu niet te ſpreeken van hoe groote noodzaaklykheid de Tekenkunst tot het zamenſtellen der Oorlogſchepen en andere werken van dien aart zy.

„ Maar behaagt u, vredelievende Nederlanders, dit bewys minder, om dat het uit de Kunst des Oorlogs ontleend is. Welaan, wy zullen u, die door regt geaarte zugt voor het welzyn van uw Vaderland gedreeven wordt, andere voordeelen bybrengen, die zelfs de Koophandel, en de Manufactuuren, van de Tekenkunst trekken.

„ Het is voor den Koophandel, buiten twyffel, van het grootſte nut, dat haare Schepen de kostbaare vragten veilig en ſpoedig overbrengen. Maar wat Scheepstimmerman (*) zal in ſtaat zyn, op vaste gronden, te werken, en

(*) De Heer Burgemeester NICOLAAS WITSEN was (zo verre

en aan allerleie vaartuigen de vereischte gedaante, het juiste beloop en sterkte, te geeven, zoo hy niet eenigzins in de Tekenkunst bedreeven is? Den Zeeman zelven komt de ervarenheid, hier in, wel te pas, om allerleie stranden, voorgebergten, en baaijen af te tekenen, om daar door anderen tot onderrigting en waarschouwing te dienen.

„ En behoeft het wel bewys, dat, tot het maaken van bevallige patroonen, tot het weeven van veelerleie stoffen tot kleeding en sieraad, de Tekenkunst van de uiterste noodzaaklykheid is? Wat zwier en losheid, wat bevallige schikking van kleuren, zal 'er kunnen plaats grypen in eene duizendvoudige verandering, welke de grillige mode onophoudelyk vordert; byaldien de Tekenkunst, zoo ryk van vinding, zoo juist van uitvoering, geen hulp verleent; en hoe wenschelyk ware het, dat deeze meer geraadpleegd, en haare wetten naauwkeuriger opgevolgd, wierden! Zullen ooit onze Fabrieken herleeven; zullen wy immer onze vernuftige nabuuren op zyde streeven; zullen ooit minder uitheemsche stoffen gevorderd worden door de bevooroordeelde Nederlanderen: wy zullen zulks, alléén, van de aanmoediging en verdere uitbreiding der Tekenkunst moeten verwagten. Het zelfde heeft ook plaats in het vervaardigen van veele andere zaaken, in veelerleie handwerken en fabrieken, die tot gebruik of sieraad vereischt worden; en zou men dan zulk eene Kunst die in alle deeze zaaken onontbeerlyk is, en ook zelfs den Koophandel bevordert, onder de nuttige eene plaats kunnen weigeren?

„ Denkt egter niet, dat het deeze takken onzer welvaart, en die dezelve voortzetten, alléén zyn, die aan de Tekenkunst verpligting hebben: ik zal mogelyk niet te veel zeggen, wanneer ik vaststel, dat elk mensch, ieder weetenschap, voordeel en nut van dezelve trekken kan.

„ Het is niet alleen aangenaam aan byzondere Geslagten, door middel der Teken- en Schilderkunst, de gedaante van hunne Voorouderen geduurig voor zich te mogen beschouwen, en hen, aan welken zy hunnen oorsprong, roem, en welvaart verschuldigd zyn, tot in de laate nakomy bekend is) de eerste, die, in onze taal, een uitmuntend Werk *over den aelouden en hedendaagschen Scheepsbouw* in 1671, vol fraaye Kunstplaaten, in 't licht gegeeven heeft.

komelingschap te doen kennen, maar ganſche Natiën is 'er ten uiterſte aangelegen; door de naauwkeurige afbeeldzels hunner grondleggeren en verlosſeren, hunner helden en mannen van naam, derzelver gedagtenis vereeuwigd te zien, om dezelve niet alleen geduuriglyk in hunne harten te zegenen; maar ook, tot naarvolging van hun doorluchtig voorbeeld, te ernſtiger aangeſpoord te worden.

„ De Geſchiedkundige weet, welk eene aandoening, welk eene yver de beſchouwing van het ſtandbeeld van den grooten Alexander, in Cæſar, te weeg bragt; en daar het Nederland aan geene helden ontbroken heeft, wier voorbeelden veel eerder dan die van een Alexander, of een Cæſar, der naarvolging waardig zyn; welk een edele drift zou het oplettend beſchouwen van hunne beeldtenisſen, en het herdenken hunner daaden, in de gedagten vernieuwende, in regtgeaarte Vaderlanders niet kunnen uitwerken!

„ Hoe bezwaarlyk kan de Geſchiedenis de hulp der Tekenkunde ontbeeren? ik durf zeggen, dat zy, zonder dezelve, haar oog en rechtehand zou misſen. De Tekenkunde alleen is het, die ons van de waare gelegenheid der Landen en Steden in de Aardryksbeſchryvingen der oude en nieuwe waereld, de regte begrippen geeft: zy is het, die ons de platte gronden en gedaanten der beroemdſte Steden vertoont, en, op ons gemak, de waereld doet doorreizen en beſchouwen. De Tekenkunde vertoont ons, niet alleen de leevenswyze, kleeding en gebruiken der tegenwoordige volkeren; maar haare gedenkſtukken hebben ons ook het voornaamſte licht gegeeven, omtrent de meeste gewoonten der beſchaafde Natiën, in en buiten den Godsdienst: wat zoude de Oudheidkunde, van ſtandbeelden, basrelieven, munten, en gedenkpenningen, en andere vruchten der Tekenkunde, beroofd zynde, toch betekenen? Zy zou niets dan een menigte van tegenſtrydige gisſingen der geleerden opleveren, en de geſchiedkunde zelve daar door met grootere duisternis overdekt worden; gelyk ook de gedenkſchriften der Oudheid daar door niet dan te onverſtaanbaarder zouden worden.

„ En even als, tot het regt begrip der Ongewyde Schriften, en derhalven tot de oordeelkunde, en overblyffels der Oudheid, welëer, door middel der Tekenkunde, vervaardigd, volſtrekt nodig zyn; zal niet alzo de Heilige Schrift, in de taal der Jooden en Grieken geſchreven, en

dui-

duizendmaal op de gewoonten deezer Volkeren zinſpeelende, deeze zelfde middelen vereiſchen?

„ Derhalven kan de Godgeleerdheid, die haar licht aan de Heilige Waarheden ontſteekt, onze meergemelde Kunst geenzins ontbeeren.

„ Maar zou de Wysbegeerte, aan welke thans de algemeene wierook toegezwaaid, en die om ſtryd geoefend, word; zou deeze haar niet kunnen miſſen? Geenzins!

„ Is het de Tekenkunst niet, aan welke de Natuurlyke Historie haare groote vorderingen en uitgebreidheid voornaamlyk heeft dank te weeten? wat kunnen de nieuwe ontdekkingen in een der drie Ryken baaten, zo ze niet medegedeeld worden? en hoe kan zulk eene mededeeling volledig geſchieden, zonder naauwkeurige afbeeldingen der voorwerpen, welke zich door het bloote oog, of door middel van vergrootglazen, aan den onderzoeker ontdekt hebben? Eene woordelyke beſchryving is ten uiterſte moeilyk, en, alleen ſtaande, ten hoogſte gebreklyk, terwyl de Tekenkunst het genoegen en 't geluk der opſpooring algemeen maakt, en ons allerleiê gedierten, planten, en mynſtoffen, welke de ganſche waereld uitlevert, vertegenwoordigt.

„ Is het niet even alzo in de Proefondervindelyke Natuurkunde gelegen? Hoe zullen wy onze navorſchinge tot kennis onzer medemenſchen brengen, zo de Tekenkunde, ter afbeeldinge van werktuigen en proeven, ons de behulpzaame hand weigert?

„ De Zedekunde zelve, ſchoonze haare gulden leſſen door enkel woordelyke voorſtellingen uitdeelt, agt het niet onnuttig zich ſomtyds aan het oog, zoo wel, als door het oor, aan haare Leerlingen aan te beveelen. De vertooning van aanmerkelyke gebeurtenisſen; de afmaaling der ondeugden in alle haare akelige gevolgen, en verfoeilyke eigenſchappen; de tegengeſtelde verbeelding der Deugd in haar waare licht, en natuurlyke ſchoonheid; kunnen dikwils de betaamlyke aandoeningen van verontwaardiging en afkeer, of van goedkeuring en navolging, in den opmerkzaamen aanſchouwer te weeg brengen: en dus kan ook een naauwkeurig tafereel, waarin de natuur met oordeel gevolgd, en eene behoorlyke ſchikking in agt genoomen is, en waarin voornaamlyk de hartstochten wel uitgedrukt zyn, niet anders dan gevoelige harten treffen; en even als door de Dicht- en Speelkunde, met de Schilderkunst zoo naauw verknogt, verſchillende gemoedsbeweegingen veroorzaaken!

„ Maar, laaten wy niet vergeeten, welke groote voordeelen de Genees- en Heelkunde, zo na aan de Natuurkunde vermaagschapt, van de Tekenkunde trekken: kan de eerste vooral, zonder eene naauwkeurige kennis van kruiden en gewassen, de natuurlyke geneesmiddelen, die de schoot des aardryks uitlevert; kunnen zy geen van beiden, zonder eene volledige kennis van de gedaanten en waare gesteldheid des menschlyken lichaams, met goede uitkomst, voorschriften geeven, of zich van eenige handgreepen bedienen; en kan de Kruid- nog Ontleedkunde (*), zonder behulp der Tekenkunst, met vrugt worden geoefend, wyl de voorwerpen zelve ons altyd niet voorhanden zyn; dan blykt het van zelve, van welk eene nuttigheid niet alleen, maar van welk eene noodzaaklykheid, dezelve in de Menschlyke Maatschappy is."

(*) In hoe verre de Tekenkunst der Ontleedkunde ten nutte kan zyn, blykt, in het uitmuntend Werk door den Professor ALBINUS, onder den titel van *Tabulæ Sceleti Musculorum Corporis Humani*, in 't licht gegeeven; waartoe de beroemde J. WANDELAAR de schoone Anatomische Kunstplaaten vervaardigd heeft; om, ten deezen opzigte, nu niet te spreeken van den Heer Professor CAMPER, die, door zyne leerzaame lesen in de Tekenkunst, zo veel roem als dankërkentenis, by deeze Academie, verworven heeft.

Verhandeling over eene welingerichte Volksregeering, door Mr. R. J. SCHIMMELPENNINCK, *Practiseerend Advocaat te Amsterdam. Uit het Latyn vertaald, door* Mr. A. D. SWART. *Te Leiden, by* Frans de Does, 1785. *Behalven de voorreden, 84 bladz. in gr. octavo.*

Deeze Verhandeling verdient onze opmerking wegens de nieuwheid der Stoffe, daar de leer van 's Volks-Oppermacht en de daaruit afgeleide gevolgen nooit zo sterk verdeedigd en zo verre getrokken is als in onze daagen, zedert een *Price* en *Priestley* de denkbeelden van *Locke*, en andere beroemde mannen, nopens dit stuk, nader ontwikkeld en in een nieuw licht geplaatst hebben. Uit dien hoofde is 't ook dat sommigen deeze Democratische beginselen, voor gevaarlyke nieuwigheden, en politieke Ketteryën, van Engelschen oorsprong houden, terwyl anderen dezelve aanzien als lang verduisterde waarheden, welke door den Amerikaanschen oorlog, die zekerlyk in

vee-

veele opzichten een geheele omwenteling in de denkbeelden, ook in ons Vaderland, veroorzaakt heeft, op nieuw aan den dag gebragt zyn.

Zonder ons in dit geſchil in te laaten, zullen wy alleen maar aanmerken, dat deeze Verhandeling, welke de Heer *Schimmelpenninck*, by gelegenheid van deszelfs bevordering tot Doctor in de Rechten, in 't Latyn vervaardigd, en aan de Hooge School van Leyden openbaar verdeedigd heeft, met zoo veel Beſcheidenheid, Oordeel, en Kunde in de Schriften der hedendaagſche wysgeeren is opgeſteld, dat dezelve van een ieder met nut en vermaak kan gelezen worden, alſchoon men ook al eens zich genègen voelde om het ontwerp eener welingerichte Volksregeering onder de vernuftige harszenſchimmen van een *Plato* of *Th. Morus* te rangſchikken.

Deeze Verhandeling is in twee Hoofddeelen verdeeld. Het eerſte behelst een beſchouwing van den waaren aart eener Volksregeering, terwyl in het tweede de voordeelen eener Volksregeering opgegeeven, de voornaamſte zwarigheden, die tegen dezelve worden aangevoerd, beoordeeld en opgelost, en eindelyk eenige middelen voorgeſteld worden, die tot bevestiging van zodanigen regeeringsvorm zouden kunnen ſtrekken. Wy zullen onzen leezeren in een korte ſchetze van het eerſte Hoofdſtuk de denkwyze van den ſchryver doen kennen.

De Heer *Schimmelpenninck* behoort geenszins onder de dryvers eener volſtrekte Volksregeering, dat is zulk eene, in welke de Regeering door alle burgers, hoofd voor hoofd, beſtierd wordt. Trouwens zulk een Regeeringsvorm moet wel ras ontaarten in eene volſtrekte Regeeringloosheid, die gemeenlyk niet dan met het Despotismus van een listigen overheerſcher, die met alle de verwarringen en opſchuddingen, die hieruit omſtaan moeten, zyn voordeel weet te bedoelen, een einde neemt; dan hy verdeedigt veel eer zulk eene Regeering, waarin het volk, aan anderen, by meerderheid van ſtemmen gekozen, volmacht geeft om het gebied of de wetgeevende macht op zynen naam te oefenen, zodanig echter dat de *Opperſte macht* in den boezem van 't volk bewaard wordt, ofſchoon het gevolg der opperſte macht, welke in het *bewind* of *gebied* beſtaat, aan anderen wordt toevertrouwd. Dit heeft plaats, wanneer 'er deeze twee vereischten omtrent de vertegenwoordiging gevonden worden; voor eerst, dat het volk hen, aan wie het de macht, om uit hunnen naam het gebied

te oefenen, toevertrouwt, vryelyk verkiest. Ten anderen, dat zy, die verkozen zyn, geen het minſte recht hebben, om tegen wil en dank van het volk in de Regeering te blyven; welke vereischten, volgens het oordeel van onzen Schryver, zo zeer uit den aart eener Volksregeering voortvloeijen, dat men, daar deeze niet gevonden worden, zeggen moet, dat ook waarlyk geene Volksregeering aanweezig is.

Wat aanbelangt de wyze op welke de gezegde verkiezing moet ingericht worden: men vindt 'er die denken, dat die wyze van verkiezing, volgens welke de burgeren bedekt hunne ſtemme uitbrengen, gelyk de grondleggers der Conſtitutie van Georgiën het begrepen hebben, het meest aannemelyk is, terwyl anderen daarentegen, om gegronde redenen, oordeelen het nuttiger voor 't welzyn van 't Gemeenebest te zyn, dat de burgers met luider ſtem en openlyk genoodzaakt zyn te ſtemmen, welk laatſte gevoelen onze Schryver ſchynt te omhelzen. ——— Dan het is een onderwerp van meer moeijelykheid en aanbelang te beſliſſen, aan wien eenig deel in deeze verkiezing moet toegeſtaan worden, of, om hetzelfde met andere woorden te zeggen, wie in eene Volksregeering het recht om te ſtemmen moeten hebben, en zie hier de regel dien hy deswegens opgeeft: „'er is een waarſchynlyke verwachting, dat hy aangaande het Gemeenebest wel zal oordeelen, in welke deeze drie dingen ſamenloopen; 1) dat hy 'er belang by heeft, dat het der maatſchappye welgaa, 2) dat hy te gelyk doorzicht genoeg hebbe, om een bekwaam oordeel over de belangen van 't Gemeenebest te vellen, 3) dat hem niets verhindere, om naar het gevoelen van zyn hart zyn ſtem uit te brengen.

„Wat het eerſte aanbelangt, men kan niet ontkennen dat te recht gevorderd wordt, dat het byzonder belang van hem, die het recht van ſtemmen heeft, aan dat van 't algemeen verbonden is, daar zy, die met den ondergang van het Gemeenebest het hunne verliezen, of met deszelfs beſtaan behouden, in de grootſte liefde tot het Vaderland blaaken zullen.

„De waarheid van deeze zaak wordt in 't byzonder bevestigd door de geſchiedenis der Romeinen; wanneer namelyk in de eerſte tyden van 't gemeenebest, terwyl 'er eene maatige verdeeling der landeryen onder het volk plaats greep, een ieder burger eenen akker bezat, op welken hy in vreedes tyd ſtil leefde, welken hy met zyne han-

handen bebouwde, waarvan hy zyne kinderen en huisgezin onderhield; wie is 'er die niet door eene ſtille bewondering als buiten zich zelven vervoerd, dien zelfden Romeinſchen burger met zyn oog en gedagte volgt, wanneer hy, op de aankondiging van eenen oorlog en het aanrukken der vyanden, het kouter nederlegt, zyn zwaard voor 't houweel aangrypt, met een bly gemoed zyn haardſtede verlaat, en zich onder de Krygsbanier vervoegt, met een onverzettelyk beſluit, om als overwinnaar weer te keeren of te ſterven. Doch toen naderhand de weelde, en met de weelde een drom van allerlei ondeugden, losbrak, toen het met den Staat van 't gemeenebest door de buitenſpoorigheid der grooten reeds zo verre verloopen was, dat aan het volk, door de zwaarſte knevelaryen gedrukt, van zyne akkers voor 't grootſte gedeelte beroofd, niet anders dan de naam van Vaderland overig was, terwyl alleen de grooten het Vaderland in de daad bezaten, zag men dat zelfde volk naar 't heilige gebergte, (*montem ſacrum*) de wyk neemen, zyn Vaderland aan deszelfs noodlot overlaten, ja zelfs de Dwingelanden, welken het hadt weggejaagd, begeerende te rug te roepen.

„ Het tweede vereiſchte, namelyk dat de burgers doorzicht genoeg dienen te hebben om bekwaamelyk over 't gemeenebest te oordeelen, heeft geen nader betoog nodig, want het zelfde vermogen dat de geſchenken op de behoeftigen hebben, heeft gewoonlyk de gladde tong eens doorſlepen Redenaars, dien het weinig moeite kost om de onnozele gemeederen van onervaaren burgers tot nadeel van 't gemeenebest op zyne hand te krygen, op hen die buitengemeen bot en dom zyn. De ondervinding heeft de waarheid van deeze zaake, ten allen tyde, geleerd."

Na deeze vereiſchten vast geſteld te hebben, is 'er niets overig, dan om uit het gantſche volk zodanig eene orde te vinden, waarvan men verwachten kan, dat zy uit zodanige leden der maatſchappy zal zyn te ſamengeſteld, waarvan ten minſten het grootſte gedeelte de gezegde vereiſchten bezit; en onze ſchryver oordeelt, „ dat aan alle de burgers, die of eenig land van eene matige waarde, of in de ſteden eenig huis vry bezitten, of eenig ander eigendom, zo het maar van dien aart is, dat het veilig bezit daarvan met het behoud van den ſtaat verknocht is, het recht van ſtemmen moet gegeeven worden, mits dat zy een behoorlyken ouderdom bereikt hebben, niet meer onder de vaderlyke macht of dienſtbaar zyn, en, voor dat

hun het ſtemrecht worde toegeſtaan, een plechtig onderzoek omtrent eenige, 't meest voorkomende, vraagſtukken, het welzyn van den ſtaat betreffende, door een daar toe aangeſteld perſoon ondergaan hebben."

Men ziet dus dat hier door de gemeenſte heffe van den burgerſtaat van den toegang tot de volksvergaderingen geweerd wordt, waar door alle verwarringen, omkopingen van ſtemmen, en andere nadeelen, die door een ligt opgeruid gemeen, dat niets te verliezen heeft, ontſtaan kunnen, vermyd worden; terwyl hier door zelfs nog dit voordeel voor 't gemeenebest zal voortvloeijen dat de besten onder 't gemeen door hunne naarſtigheid en zuinigheid de vereischte bezitting zullen trachten magtig te worden, het geen niet weinig zal toebrengen om de vlyt onder 't gemeen op te wakkeren en deszelfs zeeden te verbeteren.

Vervolgens gaat onze Schryver over, na alvorens eenige tegenwerpingen, die men tegen ſommige der voorſchrevene vereischten zou kunnen inbrengen, beoordeeld en opgelost te hebben, tot de beſchouwing, welke magt het volk voor zich moete behoude op hen, aan welke de zorg der algemeene belangen is aanbevolen, en hy is van oordeel, „ dat het aan het volk volkomen vry moet ſtaan om hen, die op deszelfs naam eenige eerambten bekleeden, van den post, dien zy kwalyk waarneemen, te ontzetten, en anderen in derzelver plaats te ſtellen, als mede dat 't het volk vryſtaa om de verrichtingen van zyne gemachtigden, naar zyne vrye verkiezing te verbeteren, te veranderen en te vernietigen; „ want zegt hy, daar alles, wat van hen, aan wier zorg het volk hunne zaaken heeft toebetrouwd, verricht is, zyn kracht eeniglyk ontleent van de toeſtemming der burgeren, welke, ten zy het tegenſtelde uitdruklyk worde te kennen gegeeven, ſtilzwygend derzelver daaden ſchynt te vergezellen, blykt wel ligt, dat, door den tegenſtelden wil der bondgenooten, die dingen, welke door hunne gemachtigden verricht zyn, zonder krenking echter van het recht van andere mogendheden, kunnen verbeterd, ja vernietigd, worden."

Dan het is eene moeyelyke vraag, of ook het volk, als de opperſte macht bezittende, het recht hebbe, om zyne gemagtigden, over het kwalyk waarneemen van hun ambt, te ſtraffen. Zyne gedachten omtrent dit ſtuk komen hierop uit, „ dat het volk geen het minſte recht heeft om zyne gemagtigden, uit hoofde van het kwalyk waarneemen van hunnen post, te ſtraffen,

ten

ten zy het hun van kwaade trouwe kan beſchuldigen, en deeze met allerduidelykſte bewyzen aangetoond kan worden: welk gevoelen zich niet alleen door de billykheid der zaake zelve; maar ook door het algemeen nut ſchynt aan te pryzen: want zoo men zegt, dat ook zy moesten geſtraft worden, wier raad, of ſchoon ter goeder trouw gegeeven, aan 't gemeenebest, door eenige voorvallen misſchien, die het menſchelyk doorzicht niet voorziet, ſchadelyk zy geweest, dan zoude het ligtelyk kunnen gebeuren, dat onſchuldigen, door het volk, 't welk niet zelden gewoon is de daaden naar derzelver uitſlag te beoordeelen, veroordeeld wierden; waardoor veroorzaakt zoude worden, dat de gemagtigden des volks, wanneer zy zagen, dat hun welzyn niet van hunne braafheid, maar van de gevoelens van het volk en de algemeene gerugten, afhangt, niet volgens hun eigen oordeel te werk gaan, en niet langer dat gevoelen vryelyk zouden durven uitbrengen, 't welk zy tot welzyn van het volk 't meest dienſtig oordeelden; maar het welk die of deeze uit het volk, wiens magt zy te vreezen hadden, mogte behaagen; waarvan een ieder ligt het nadeel, 't welk hieruit voor het gemeenebest ontſtaan moet, beſpeurt, want hierin moet voornamelyk het voordeel eener volksregeering beſtaan, dat zy, aan wier zorg het volk zyne zaak heeft aanbetrouwd, vrylyk en ongeſtraft dat geene kunnen doen, waar door zy zich verzekerd houden dat het algemeene welzyn bevorderd wordt; maar dat zy tevens niet, ongeſtraft, bedrieglyk in de algemeene zaaken verkeeren, hunne byzondere belangen aan de algemeene voortrekken, de paalen van hunnen post te buiten gaan, en hunne macht misbruiken kunnen."

Reglement voor de Latynſche Schoolen in het Pruiſſiſch Gelderland. Gelder, Gedrukt by N. Schaffrath, *Gepriviligeerden Boekdrukker.* 1785. *in* 8vo. 204 *bl.*

Veeltyds, en niet zonder reden, heeft men geklaagd, over de verkeerde inrichtingen en leerwyze der laagere ſchoolen, zo die welke alleen geſchikt zyn om de jeugd te leeren leezen, ſchryven en cyfferen, als die, in welke in de beginſelen der Latynſche en Griekſche taalen onderwys wordt gegeven. Beider gebrekkigheid moet zekerlyk ten grooten deele worden toegeſchreven aan de geringe bekwaam-

kwaamheid van veele Schoolmeesteren. Vooral heeft dit plaats in de eerstgemelde ſchoolen, in welke den meesteren doorgaans eene grootere vryheid in de inrichtinge van het onderwys en de keuze der boeken, welke de Schoolieren gebruiken, wordt toegeſtaan. In de Latynſche ſchoolen is de meester genoegzaam altoos verbonden aan eene vaste orde, van welke hy niet mag afwyken, hoe zeer ook de meer dan gemeene vlugheid van ſommige jongelingen, of de natuurlyke traagheid van begrip in anderen, eene onderſcheiden behandeling en leerwyze ſchyne te vorderen. Misſchien is dit over het geheel genomen nog best. De Schoolmeester gelykt eenigzins den Rechter, die verplicht is de duidelyke letter der Wet te volgen in zyne uitſpraaken, niettegenſtaande daaruit, in verſcheiden gevallen, hardigheden voortvloeijen voor byzondere perſoonen. Maar zoude het beter zyn, dat men alles overliet aan de willekeur des Rechters, en denzelven alleen den algemeenen last gaf om naar reden en billykheid te oordeelen tusſchen den man en zynen naasten? Die bedenkt, met welke zwakheden en driften het hart des Rechters, zo wel als dat van andere menſchen, bezet is, zal hartlyk neen zeggen. Zoo heeft de Wetgeevende Magt het ſtuk altoos begrepen. En wy zien niet, waarom men den Schoolmeesteren een recht zoude toeſtaan, dat, om gewigtige redenen, den Rechteren geweigerd wordt. Eene vastgeſtelde orde dient derhalven ingevoerd en gevolgd te worden. Maar welke is de beste orde, de beste inrichting der ſchoolen, welke men kan uitdenken, invoeren, en handhaaven? Deeze is eene zwaare vraag, aan welker oplosſinge veele bekwaame mannen gearbeid hebben. Inzonderheid heeft men in de Brandenburgſche Staaten, onder de regeeringe van den tegenwoordigen Koning van Pruiſſen, zich zeer ſterk toegelegd op de verbetering van het Schoolweezen. Het ſtukje, waarvan wy nu verſlag zullen doen, behoort hiertoe. Het behelst een nieuw Reglement voor de Latynſche ſchoolen van het Pruisſiſche Gelderland, op last van zyne Pruisſiſche Majeſteit ontworpen door den Raadsheer P. H. CONINX, als daartoe Gedeputeerden Commiſſaris van den Hove van Gelderland, en door denzelfden Hove bekrachtigd en ingevoerd.

Het werk is verdeeld in drie Afdeelingen, welker eerſte zeer kort is, en handelt *van 't getal en verdeelinge der Latynſche Schoolen.* De tweede handelt *van de bequaemheid en vlyd der Profeſſoren*, [zo ſchynen daar de Leermeesters ge-

genoemd te worden] *'t opzicht over deſelve, ſchooltyd, voorts algemeene manier van onderwys.* Deeze Afdeeling behelst veele heilzaame inrichtingen met betrekkinge tot den algemeenen trant van onderwyzen, welke op de ſchoolen moet gebruikt worden. Hiervan zullen wy den Leezer een ſtaaltje mededeelen.

§. 18. Zegt de Heer opſteller „ De leermeesters moeten in 't geeven van 't onderwys aen de jeugd, de volgende dry Grondregels als heylig aanzien.

1. DAT 'T PUBLYK ONDERWYS DE VAEDERZORGE ZOO VEEL ALS MOGELYK NADERE.
2. DAT DE ONDERRIGTING DEN GANG OF LOOP VAN 'T VERSTAND EVENAERE.
3. DAT DESELVE 'T VERVOLG VAN 'T LEEVEN TOT DOELWIT HEBBE."

Elk van deeze grondregels wordt vervolgens breedvoeriger verklaard en aangedrongen. Zeer veel fraais zouden wy, indien wy 'er de plaats toe hadden, nopens den eerſten grondregel uit het werkje kunnen bybrengen, raakende den plicht des Leermeesters, om zich, zo veel mogelyk, te ſchikken naar de onderſcheiden vatbaarheid zyner Leerlingen, —— om deezen te leeren op hunne daaden opmerkzaam te zyn, en niet aan een oogenblik kort genoegen een toekomend veel grooter genoegen op te offeren —— om, onder het uitleggen der oude Schryveren, en het geeven van Exempels, aan de jeugd te gelyk de liefde der menschlykheid en der deugd, den afkeer van de ondeugd, nevens de grondregels van waare eere en vroomheid, in te boezemen —— om, in het vermaanen, berispen en beſtraffen, op eene voorzichtige wyze te handelen, zo dat alles ingericht worde tot verbetering van den ſchuldigen, en de misſlagen, die uit kinderlyke onachtzaamheid ontſtaan, niet verward worden met die van wederſpannige ongehoorzaamheid, voorbedachte boosheid, gewoonte van liegen, vloeken, en diergelyke —— om niet toe te laaten, dat iemand, uit hoofde van verſchillenden Godsdienſt, eenige verwytingen gedaan, of eenige haatelyke naamen worden gegeven, maar in tegendeel de met de Christelyke Religie zo zeer overeenkomende verdraagzaamheid aan de Leerlingen ingeprent worde, ten welken einde het Gebed, dat voor en namiddags voor den ſchooltyd gedaan, en waarvan aan het einde van dit werkje een voorſchrift gegeven wordt, zodanig moet in-

ingericht zyn, dat die van eene andere dan de Roomſche Religie 't zelve konnen mede bidden, enz. —— Men neeme hier in aanmerkinge, dat de ſchoolen in het Pruisſiſche Gelderland te Gelder en Venray door Roomschgezinde Leermeesteren bediend worden, en de eerstgemelde in het byzonder ſtaen onder het opzicht van den Prior van het Carmeliten Klooster te Gelder.

Het geene over den tweeden Grondregel gezegd wordt, zullen wy geheel uitſchryven. Het is kort en zal tevens den Leezer eenig denkbeeld geeven van den ſtyl, in welken dit werkje geſchreeven is.

„ §. 31. Den Meester zal 't oogmerk van den tweeden grondregel, naementlyk DAT DE ONDERRIGTING DEN GANG OF LOOP VAN 'T VERSTAND MOET EVENAEREN, beteyken, wanneer hy altoos van 't eenvoudig tot 't te zaemen gevoegden, van 't bekend tot 't onbekend, van de pratyk tot de Theorie, en van de conſequentien of gevolgen tot den grondregel overgaet: dan dit is den natüurlyken ſtap van 't vernuft; daer de tegengeſtelde handelwyze alleen den ſchreed der konſte is. Niets moet vervolgens van al 't geen aen de Jonkheid geleerd of aen hun geheugen word toevertrouwt, onverſtaenbaer gelaeten worden; men behoort hun klaere begrypen, breedvoerige beſchryvingen en duydelyke denkbeelden te geeven van de dingen, waerop men de aendagt der Leerlingen wilt vestigen, zonder hun van een zaeke afgetrokke woord-beſchryvingen voor te houden, welke voor hun ydele klanken blyven, zonder dat aen dezelve in hun Hoofd eenige de minſte beduydenisſe gehegt is. Door een eenvoudig en naer de vatbaerheid der jonge Leerlingen geſchikt onderwys moet men altyd den eerſten grondſlag leggen tot de wysgeerte der jeugd: gemakkelyke en voorbereydende kundigheeden moeten voorgaen, eer men tot ongemakkelyker en verheevener kundigheeden overſtapt. Bovenal moet men bedoelen hun door voorbeelden van alles, wat hun omringt, en daeglyks voorkomt, oplettend te maeken, hun oordeel moet meer als hun geheugen worden beezig gehouden; terwyl, eensdeels, de verveelende, vermoedende en afſchrikkende kunstgreepen, welke hun in den grond vreemd zyn, derzelver aendagt niet als kunnen verſtrooien; anderdeels, alles aen de oeffening en verſterking van oplettentheid en oordeel by de onderrigting moet ondergeſchikt zyn.

„ §. 32. 't Is vervolgens ook weezentlyk noodig dat den Meester vooral de Stoffe en Regels, waar over hy eene onder-

derrigting of lesse gaet geeven, zelfs volkomen doorgronde, en zich met alle jever bevoorens toelegge, om duidelyke begrypen daervan by te brengen; dan den arbeid van den Meester ftrekt altoos tot verligting van die der Leerlingen. Hy moet de Lesſen zoeken aengenaem en aentrekkende te maeken; veele vraegen doen, en zulks in den toon der gemeenzaeme, vriendelyke ſamenſpraeke; doen leezen en herleezen, mitsgaeders daerover redeneeren, dewyl dit 't best in 't geheugen prent; als mede de vlugtige gedagten der Leerlingen door aenkleevende uitleggingen in den toom houden. Hy ziet niet daerop, dat ſchielyk, maer eenig en alleen dat met vrugt worde voortsgevaeren: dan het komt 'er dog niet op aen om ſchielyk, maer om goed te leeren. Hy verwekt de gemoederen der jeugd door den ſmaek en liefde der Weetenſchappen en door 't vooruytzicht der weezentlyke voordeelen die dezelve naederhand voor hun welvaeren daer uyt zullen trekken. Hy helpt de geringe ſubjecten, en die van een traege vatbaerheid zyn; hy laet hun zonder wanhoop de weinige kragten, en middelen, die zy hebben om zig te verheffen, in 't werk leggen, dikwils heeft immers den tyd, den moed en de volherdinge geheel bequaeme Leerlingen gevormt van die, welke aen hunne traegheid overgelaeten, nooit tot eenen zeekeren trap van geleerdheid zouden gekomen zyn."

Op §. 39. Wordt te recht aangemerkt, dat „ niets eenen zo onmiddelbaeren invloed heeft op 't vervolg van 't leven, op 't geluk van den Mensch, en van 't gezelſchap, als 't onderwys in den Godsdienst en de aenleyding tot de deugd." Hierop wordt aengetoond, hoe gebrekkig het Godsdienſtige onderwys ware, het geen voor deezen in de bovengemelde ſchoolen werd gegeven. En daarna volgen verſcheiden uitmuntende regels, welke men in zulk een onderwys behoort te volgen. Inzonderheid vindt men hier zeer nuttige aanmerkingen over de Boeken, welke men den kinderen behoort te laaten leezen. Na billyke afkeuringe van alles wat de grondſlagen der Zedekunde ondermynt, de driften aanſtookt, bedrog en ſchalkheid als bevallig voordraagt, of door vertellingen van ſpookſels enz, angstvallige denkbeelden geeft, vervolgt de Heer Schryver: „ Veel meer moeten de Meesters de Ouders aenraeden van hunne kinderen te bezorgen en in de leedige ueren te doen leezen ſchriften waerin, zonder lafheid en zonder al te ſterk de teerhartigheid op te wekken, waere Characters geſchildert en geſteltheeden zyn voorgedraegen, overeenkomſtig met die,

die, waerin de Jeugd zig bevind: dergelyke werken, waerinne de zedeleer de jaeren en omſtandigheden der teere jeugd naby komt, en onder deszelfs bereik geplaetst is, zyn *'t onderwys voor kinderen van den Baron de Perponcher; 't onderwys van een Vader aen zyn Zoon door denſelven Schryver; de gedigten van van Alphen en 't Hoen; de zedelyke ſamenſpraeken door la Fite; de leerzaeme geſprekken voor de Jeugd;* de tot de opvoedinge betrekkelyke werkjens van *van Campe*, bezonderlyk *den nieuwen Robinſon Cruſoë; van Weis, Berquin, de gevallen van Telemachus*, enz."

De derde Afdeeling der Werks ſpreekt *van de bezondere leerwyze welke de Meesters gehouden zyn te volgen.*

Deeze Afdeeling behelst weder twee onderdeelen, waarvan het éérſte beſtaat uit *eenige voorafgaende bemerkingen*, 1. *wegens de Latynſche ſpraekkonst.* 2. *Omtrent de Schooloeffeningen met betrek op dezelve ſpraek*, 3. *Aengaende 't onderwys in de Moederlyke tael, voorts in 't Hoogduitsch, Cyfferkunde, Geographie, &c.* 4. *Betreffende de onderrigting in den Catholyken Godsdienst.*

Na eenige aanmerkingen over de ongepastheid van den Leerlingen de regels van eene taal te doen leeren in eene taale, welke zy niet verſtaan, en het afkeuren van eenige ouderwetſche en kwalyk ingerichte ſchoolboeken, het aanbeveelen van laatere geſchriften van de Heeren *Goulier, Ringmuller, Braun, Scheller, Faber* en *Tricot*, wordt den Leermeesteren aanbevolen vooral in het begin de lesſen ten uiterſten eenvoudig te maaken, en ſlechts weinige der noodzaaklykſte regelen voor te draagen; — den Leerling eerst in zyne moedertaale zo met de kennis der deelen van de Rede als met de Conjugatien, of tydvoegingen, gemeenzaam te maaken, eer zy hem tot de Latynſche doen overgaan — niet zo zeer het woordelyk *reciteeren* van den eenen regel naa den anderen, zonder dat dezelve volkomen wel begrepen worden, te eiſchen, als wel de opmerking te vestigen op den inhoud en de ſubſtantie der regels — in eenen en denzelfden ſchooltyd nooit te veel regels der Latynſche ſpraake voor te neemen — de regels, welke men den Leerlingen wil doen opzeggen, eerst geheel duidelyk uit te leggen, begrypelyk te maaken, en door voorbeelden op te helderen, en daarop den Leerling eerst een of meer voorbeelden te doen opzeggen, op welke de regels toepaſſelyk zyn — alle Konstwoorden vooraf duidelyk te verklaaren, eer men ze doe van buiten leeren — de verſcheidenheid zo wel als de overeenkomst tusſchen de Latynſche en

de

de Moedertaal te doen opmerken — dat geene Latynſche woorden *goed* zyn, welke niet by de oude Latynſche Schryvers gevonden worden; dat alle woorden, die men gebruikt, ook *eigen* moeten zyn in den zin, waarin zy gebruikt worden; dat geene woorden uit hun zelven *cierlyk* zyn, maar alleen door de fraaie denkbeelden, die zy uitdrukken; dat, om cierlyk Latyn te ſchryven, 't noodig is, dat men een keus van woorden weet te doen, en de kragt derzelve kenne zoo wel als hunne waare afkomst of oorſprong, enz.

Doch wy zouden te verre uitwelden, indien wy alles, wat ons in dit werkje pryswaardig voorkoomt, ſlechts in een kort begrip wilden voordraagen. Wy zullen daarom van de ſchooloeffeningen weinig zeggen. Onder deeze heeft voornaamelyk onze aandacht getrokken de aanbeveeling om den Jongelingen, vooral in den beginne, niet uit het Nederduitsch in het Latyn, maar uit het Latyn in het Nederduitsch te doen overzetten, en met het eerstgemelde te wachten, tot dat 'er reeds eenige kennis der taale verkregen zy. ——— Doch van éene ſchooloeffening zullen wy verſlag doen met de eigen woorden des Schryvers. „ De vierde SCHOOLOEFFENING," zegt hy bl. 104, „ is die van RECTIFICATIE of Herſtelling, door den geleerden Abt RESEWITS, en den Engelſchen Spraekkonſtenaar CLARKE, *in zyne inleiding tot de Latynſche tael tot Parys in het jaer* 1773 gedrukt, zoo ſterk aengepreezen. Deeze oeffening beſtaet daerin: dat aen de Leerlingen eenige ſtellingen of ſtukken uit eenen ouden Schryver gedicteert worden, in welke met opzet veele misſlaegen invloeijen: die door hun zomtyds in de Schoolen, zomtyds te huis, volgens de regels der ſpraeke, waerin zy reeds onderweezen zyn, moeten worden verbetert; als by voorbeeld den Meester geeft hun op, deeze gebrekkelyke ſtellinge *vita bene actus efficio ſenectus jucundus, ſed vitium efficio vita ipſa moleſtus*, daerby voegende de regelmaetige vertaeling in de Moederlyke ſpraek, enz."

Het tweede onderdeel deezer derde Afdeelinge behelst bl. 136 het werk, dat in elke byzondere Claſſe moet verricht worden. Dit is ook zeer wel ingericht. Evenwel heeft het ons eenigzins verwonderd, dat men den eerstbeginnenden; uittrekzels uit SULPICIUS SEVERUS, EUTROPIUS, en SEXTUS AURELIUS, Schryvers van de 4de en 5de Eeuwe, in handen geeft. Zie bl. 147. Uit deezen zullen zy nooit zuiver Latyn leeren. En het is vooral van

het

het uiterſte belang voor eerstbeginnenden dat zy geene andere Schryvers gebruiken, dan welken de taal, die geleerd moet worden, in haare zuiverheid voordraagen. Zyn NEPOS en PHÆDRUS te zwaar voor Aanvangelingen, gelyk niet geheel kan ontkend worden, men zoude de *Colloquia* van ERASMUS of de *Dialogi Sacri* van CASTELLIO kunnen gebruiken; van welke de eerstgemelde, indien wy ons niet bedriegen, in ſommige Schoolen van ons Vaderland tot onderwys der eerstbeginnenden dienen.

Achter het werkje is eene lyst van ingeſlopen drukfeilen geplaatst. Doch het ſtuk had, ten opzichte van taal en ſpelling, eer het wierd uitgegeven, wel eens mogen worden nagezien door iemand die der zuivere Nederduitſche taale volkomen kundig ware. Het lust ons juist niet feilen op te zoeken in een boek, waarin zo veel pryswaardigs voorkoomt. Doch wy kunnen niet nalaaten eenige *Germanismi* hier aan te tekenen. Hiertoe worden wy te meer genoopt, daar zedert eenige jaaren veele, en daaronder zeer leezenswaardige, werken, uit het Hoogduitsch, door luiden, die misſchien het Hoogduitsch en zekerlyk het Nederduitsch ſlechts gebrekkig verſtonden, zodanig vertaald zyn, dat men dikwyls zuiver Hoogduitsch leeze met Nederduitſche woorden: en het te vreezen ſtaat, dat onze taal, indien men niet op zyne hoede zy, eerlang tot een vreemd mengelmoes zal verbasteren. ——— In dit werkje leezen wy bl. 27. reg. 9 *laster* voor *ondeugd;* bl. 44 reg. 22 *uitnaamen* voor *uitzonderingen;* bl. 51 reg. 3 *dan* voor *want* en dus menigmaal; reg. 16 *gezelſchap* voor *maatſchappy;* bl. 75 reg. 6 *buitenregelheeden* voor *onregelmaatigheden;* bl. 79, reg. 4 *memoriren;* bl. 111 reg. 11 *zich vinden* voor *gevonden worden;* bl. 124, reg. 21 *bemerken* voor *aantekenen;* bl. 138 reg. 11 *oyrigen* voor *voor het overige.* Misſchien behoort ook hiertoe, dat men in den eerſten naamval der woorden van het manhelyk geſlagt hier altoos *den* geſteld vindt, in plaatze van *de.* ——— *Toomkens* voor *deeltjes*, bl. 117 reg. 2 en *toom* voor *deel;* bl. 170 reg. 25 is misſchien ruim zo veel Brabandsch als Hoogduitsch. ——— Op bladz. 185 reg. 10 word geſproken van eenen *vloeibaaren* ſtyl. Deezen misſlag tekenen wy hier te gereeder, om dat wy denzelven reeds meermaalen ook by Nederduitſche Schryvers, uit het midden van Holland, hebben aangetroffen. *Vloeibaar* is dat *vloeien kan*, niet dat wezenlyk *vloeit.* Men behoort te zeggen *eenen vloeienden ſtyl.* Zie over het byvoegſel *baar*, HUYDECOPER, *Proeve van Taal-* en Dichtkunde, bl. 485 enz. of in den nieuwen druk, II Deel, bl. 520 enz.

Anec-

Anecdoten wegens Rusland. In gemeenzaame Brieven, geschreven uit Petersburg. Door W. RICHARDSON. *Tweede Deel. Te Amsterdam, by* J. Yntema, 1784. *In gr. octavo*, 201 *bladz.*

Uit het berigt, dat we, by de melding van het eerste Deel deezer *Anecdoten* gegeeven hebben (*), heeft men kunnen opmaaken, dat deeze Brieven eene reeks van byzonderheden behelzen, die men met een leerzaam vermaak kan nagaan; en dat dezelven, terwyl ze ons deeze en geene opmerkelyke geschiedenissen ontvouwen, byzonder zeer wel geschikt zyn, om ons het nationaale character der Russen, uit hunne denk- en handelwyze, kennelyk te maaken. Ter nadere proeve hier van zullen wy, uit dit tweede Deel, dat voorts van denzelfden aart en de eigenste uitvoering is, als het eerste, eenen Brief overneemen, welke bepaaldlyk dit onderwerp betreft; waarin de Heer *Richardson* zig over *het nationaale character der Russen* aldus uitlaat.

„ De Russen hebben zekerlyk meer gevoeligheid dan bestendigheid. Zy hebben leevendige gewaarwordingen; maar daar zy zelden hunne reden gebruiken tot het vormen van algemeene regels van gedrag voor den loop des leevens, zyn hunne daaden, als voortvloeiende uit veranderlyke en wufte gemoedsbeweegingen, wispeltuurig en zelfs onbestaanbaar met elkander.

„ Ik heb, by voorbeeld, gehoord, dat zy somtyds, in vertrouwelyken omgang, zichzelven uitlaaten in gestrenge of verontwaardigende uitdrukkingen tegen de tegenwoordige bestuuring der Staatszaaken. — —— „ Dat zy altoos moeten „ geregeerd worden door Vrouwen of Vreemdelingen; of „ door Vreemdelingen, die, men weet niet hoe, verheven „ zyn; of door personen, die van zichzelven niets uitmunten, tends bezaten, luiden van gisteren, en die tot hooge waardigheden zyn opgeklommen door misdaaden en laage infchikkelykheid," —— zyn, by zulke gelegenheden, de gewoone Voorwerpen van hun misnoegen. Zy werken dan zichzelven op tot heftige aandoeningen, die zy beschouwen als deugdzaame verontwaardiging, en patriotsche gevoeligheid. Zy spreeken zelfs van veranderingen en omwentelingen: „ Dingen", zullen zy zeggen, „ die eens gebeurd zyn, kunnen weêr gebeuren"; en dus bedaart de heftigheid hunner gemoedsbeweegingen, en wordt in woorden uitgeput. Andere gewaarwordingen komen op, en brengen andere overtuigingen mede. ——— „ De tegenwoordige Regeering is gelukkig geweest in haare onderneemingen; men heeft laurieren geplukt; de Staatszaaken worden bestuurd met moed „ en wysheid; zy zelven leeven in veiligheid; en dit niet al-

„ leen,

(*) Zie boven *bl.* 83.

„ leen, zy genieten misschien rykdom en eer; hoe slecht zou „ de het dan in hun zyn om verandering te wenschen; hoe „ ondankbaar! hoe schuldig! zelfs aan verraad! zy verdie„ nen straf! misschien zal die hun overvallen! hunne makkers „ kunnen eveneens denken als zy zelven! kunnen verontwaar„ diging gevoelen! of voor zichzelven vreezen! het gevaar is „ dringende, en moet voorgekomen worden." Door zulk een nieuw stelsel van gevoelens wechgesleept, hebben zy berouw, belyden hun misdryf, en verraaden hunne vrienden door het diep gevoel, dat zy hebben van hunne overtreedinge. Uit hoofde van deeze uiterste, door de reden niet bestuurde of getemde, gevoeligheid, is het naauwlyks waarschynelyk, dat de Rusten zelven, hoe zeer zy, by sommige gelegenheden, gevoeligheid, verontwaardiging, of vryheidsliefde, mogen te kennen geeven (gelyk ik sommigen hunner met meerdere heftigheid dan eenigen Brentfordschen vryheidszoon hebbe hooren doen) immer eenige groote omwenteling zullen uitvoeren, indien niet eenig behendig, indringend, en standvastig Vreemdeling zyn voordeel doe met hunne voorbygaande vervoeringen. De voornaamste bestuurders hebben doorzicht genoeg om dit gebrek des characters te bespeuren, en zyn, niettegenstaande zy, misschien, dikwyls bericht ontvangen van verraaderlyke gesprekken, evenwel zeer gerust. Terzelfder tyd toont deeze trek in het Volkscharacter der Rusten, hoe goedzaaklyk het zy voor derzelver Vorsten, *zonder dat men hen van onbetaamelyke achterdochtigheid kan beschuldigen*, dat zy een waakend oog houden op derzelver daaden, en maaken kennis te hebben van derzelver heimelyke bedoelingen (*).

„ Ik geloove waarlyk, dat de onstandvastigheid, het afwyken van de waarheid, en zelfs de trouwloosheid, welke den Rusten somtyds worden te last gelegd, niet zo zeer de uitwerksels zyn van bepaalde ondeugd, als van ongeregeld gevoel. Zy kunnen zich als ondeugend vertoonen, niet om dat zy hande-

(*) Dit slaat op eene vroegere aanmerking van den Schryver, wegens de Russische verspieders, waaromtrent hy het volgende meldt.

„ Het spreeken of schryven over staatkundige onderwerpen is het volk verboden. De Keizerin vertelt hun, dat, dewyl haare moederlyke zorg voor haare waarde onderdaanen haar den nacht zonder slaap, en den dag in bezigheid, doet doorbrengen, —— en ik geloove waarlyk, dat haare nachten zo slaaploos als haare dagen werkzaam zyn, —— het niet noodig is, dat zy zich verder eenige moeite geeven, omtrent zaaken van Staat, dan door met onbepaalde gehoorzaamheid te handelen, zo als zy beveelt; en om te krachtdaadiger haare waarde onderdaanen te bewaaren voor onnoodigen arbeid, vermaant zy hen niet alleen, maar beveelt werkelyk het spreeken, schryven en denken over staatkundige onderwerpen, na te laaten. De verspieders zyn bezig: de Grooten, die men verdacht houdt, worden van naby in het oog gehouden. Want

Geen Heerschap onder hen, in wiens Paleis
Zy geen bedienden huurt."

delen uit verkeerde beginſelen, maar dewyl zy geene beſtendige beginſels hebben. Zy kunnen nooit tot zichzelven zeggen: *video meliora proboque, deteriora ſequor* (*), om dat zy, wat zy ook doen, of zelfs misdryven, altoos denken, dat zy rechtmaatig handelen. En dewyl zy zelden op het voorledene te rug zien, of zich over het toekomende bekommeren, hebben zy, in de aankweekinge hunner zedelyke beginſelen, weinig voordeel van de ondervindinge. Zy zyn gebaarde kinderen; de ſchepſels van het tegenwoordige uur; zy zullen de driftigſte genegenheid uitdrukken in de driftigſte taale; zy zullen de dolſte woede uitdrukken in de wraakzuchtigſte bewoordingen. Maar, gelyk men niet te veel moet ſtaat maaken op de voordeelen, welke men van hunne vriendſchap meent te raapen, zo behoeft men ook niet grootlyks bevreesd te weezen voor hunne verouderde of heimelyke vyandſchap. In oogenblikken van eene uitneemend goede luim, zal een Rus groote beloften doen; hy is hierin geheel oprecht; zyne gewaarwordingen doen hem op dien tyd belang ſtellen in uw geluk; maar die gewaarwordingen bedaaren, andere belangen neemen zyn hart in; hy had nimmer een oogmerk om u te bedriegen; maar zyne beloften worden niet vervuld. Indien gy over eenig voorval beangſt ſchynt, en de zaak niet volkomen is zo als gy ze wenschte, neemt uw Ruſſiſche vriend ieverig deel in uwe wenſchen; hy zoude niet gaarn uwe beangstheid willen vermeerderen, maar hy weet, dat de zaak niet volkomen is zo als gy ze begrypt; hy ziet 'er, evenwel, eenige omſtandigheden in, die met uw verlangen overeenkomen; deeze zoekt hy uit; hy is onwillig u eene onaangenaame waarheid te vertellen; en indien hy u niet een behaagelyk verdichtſel vertelt, hy beſuſt te minſten uwe ongerustheid. Strenge deugd moge dit misſchien onoprechtheid noemen; maar de Rus bedoelt geen bedrog, en beſchouwt zyn gedrag niet als bedriegelyk. Op gelyke wyze zult gy ſomtyds perſoonen van den hoogſten rang, zelfs in tegenwoordigheid van vreemdelingen, in heftige twisten uitberſten, (voornaamelyk, wanneer zy met de kaart of op de billiard ſpeelen) en elkander ten minſten met geweldige drift behandelen. By deeze gelegenheden wordt hunne eigen taal, al hadden zy te vooren Fransch of Hoogduitsch geſproken, het voertuig van hunne gebeden en wenſchen; en de houding van derzelver ſpreekwyzen en uitdrukkingen ſchynt voor eene zo *zuivere* en *eerbiedige* verkeering beter geſchikt dan die der westerſche taalen. Weinige minuten daarna, zyn zy even bezadigd als of 'er niets gebeurd ware, en ſchynen elkander te liever te hebben om deeze voorbygaande opwellinge: Perſoonen van eene zo ongeregelde gevoeligheid zyn, naar dat de gelegenheid is, zeer dapper, of zeer lafhartig; en zo zyn de Rus-

(*) „ Ik zie en prys het goede: en volg nogthans het kwaad."

Rusſen. Somtyds zal het geringſte gevaar hen kleinmoedig maaken; en op andere tyden zoudt gy u verbeelden, dat zy onvatbaar waren voor vreeze, of geen gevoel van gevaar hadden. Deeze natuurlyke geſchiktheid wordt in hun Leger verbeterd door de ſtrengſte krygstucht; het is volkomen beſtaanbaar met dit bericht, dat kleine genietingen hen opvoeren tot het toppunt van gelukzaligheid, en dat geringe verliezen of te leurſtellingen hen tot wanhoop nederſlaan. In gevolge hiervan betuigen zy hunne gelukzaligheid door vertooningen van kinderlyke ligtzinnigheid; en hunne neerſlagtigheid eindigt dikwyls in zelfsmoord. De onmiddelyke vertooning van ſtraf, of het vooruitzicht van kwaad, dat hunne zinnen treft, mag hunne beweegingen bedwingen, maar is van weinig krachts, wanneer het buiten het gezicht of op eenen afſtand geplaatst is. Een van hunne voornaamſte Tooneeldichteren, en hy heeft inderdaad een groot deel vernufts, heeft, behalven de geweldige drift en heftigheid, welke aan zyn beroep gehecht zyn, ook te ſtryden met de voorbarigheid en ongeregelde gevoeligheid, welke zo gemeen zyn onder zyne Landsluiden. De Gouverneur van Moscow, alwaar hy doorgaans zyn verblyf houdt, had bevel gegeven, dat men een van zyne Treurſpelen zou vertoonen. De Dichter werd zekerlyk geëerd door dit blyk van oplettendheid; en de Gouverneur bedoelde inderdaad denzelven eer aan te doen; ook was 'er niets, dat met reden tegen de vertooning konde ingebragt worden. Maar men had den Dichter in eene korſele luim aangetroffen. Hy ſtelde zich tegen de vertooning met onbetaamelyke geweldigheid, en behandelde den Gouverneur met ruwe oneerbiedigheid. De Keizerin, welke zich niets laat ontſnappen, ontving hiervan bericht; maar den geest des Dichters eerbiedigende, terwyl zy de dwaasheid van den Rus beſtrafte, ſchreef zy aan hem met gemaatigde geſtrengheid, en zeide hem: „ Dat zy, hoe zeer ook vermaakt met zyne navolgingen der „ driften, de weezenlyke vertooning derzelve niet konde ver„ draagen."

„ Perſoonen van het ſtraks gemelde character zyn dikwyls vloeiend van taale, en welſpreekend in hunne uitdrukkingen. Zy zyn ook geſchikt, om door de vermogens der welſpreekendheid bewerkt te worden. Zelven vol van gevoeligheid, neemen zy ligtlyk deel in de gewaarwordingen van anderen. Zodanig zyn de Rusſen. ——— Wanneer ik eens wandelde langs den Galerinhoff, op eenen tyd, waarin, door het wegneemen eener ſchipbrug, de gemeenſchap tuſſchen die ſtraat, en een tegen over liggend eiland, was afgebroken, zag ik eenen Rus, die wat beter gekleed was dan een gemeene boer, bezig met eenige koelen in eene boot te brengen, met oogmerk om dezelve na de overzyde te doen overvoeren. Hy had ze juist, met groote moeite en behulp van twee of drie ſchui-

ſchuitevoerders, aan boord gekregen, wanneer een onderofficier, met eenige ſoldaaten, op de plaats kwam, en ook groote haast ſcheen te hebben om over de rivier te komen. 'Er was geene andere boot; hy beval daarom, op een toon van groot gezach, den vetweider, of osſenhoeder, of wat hy ook ware, zyn vee uit de boot te neemen, en hem onmiddelyk te laaten overſteeken. De Rus wilde hier node aan; de Officier drong 'er op; de Rus ſprak 'er tegen; de Officier werd toornig; de Rus ſammelde nog; en een ſoldaat ſprong, om der gramſchap van zynen bevelhebber genoegen te geeven, in de boot, gaf den man een ſlag, en ſmeet deszelfs muts af. De Rus ſtelde zich, oogenbliklyk, en men zou zeggen door eene onvrywillige aandrift, in eene der ſchoonſte houdingen, welke ik ooit gezien heb. Hy droeg een lang kleed, dat met eenen gordel om zyn lichaam was vastgehecht; zyn voorhoofd was hoog en kaal; het hair aan het achterſte gedeelte des hoofds was kort en grys; zyn baard lang; zyne trekken wel gevormd; en zyn gelaat ſcheen, niettegenſtaande den hoon, welke hem was aangedaan, niet ontſteld; hy ligtte zyne handen op; hy pleitte met nederige onderdaanigheid; hy klom toen op tot tegenſpreekende toonen; daarna ſprak hy om medelyden te verwekken: en ſtortte eindelyk eenen ſtroom van woorden. Elke verandering in zyne aanſpraak werd gevolgd door overeenkomſtige veranderingen in het gelaat en de houding des Bevelhebbers, tot welken zy gericht was. Tot dat hy, ten laatſten, geheel ondergebragt, zich keerde tot den geenen, welke den klap gegeven had, en denzelven ſloeg op eene verwoede wyze. De Redenaar nam, ondertuſſchen, zyne muts op, zette dezelve op zyn hoofd met eene zegepraalende houdinge, en roeide onmiddelyk wech met zyn vee, na zich eens of tweemaal voor den Bevelhebber gebogen te hebben, terwyl deeze bezig was den ſoldaat te kaſtyden. ——— Dat de Ruſſen, van allerlei rang, zeer veel van muziek houden, is niet minder beſtaanbaar met het voorgaande bericht, dan hunne vermogens en vatbaarheid voor de welſpreekendheid.

„ Met één woord, de gebreken in het nationaale character der Ruſſen ſchynen my toe, meest te ontſtaan uit gebrek van beſchaavinge. Indien zy geleerd wierden het voorledene te overdenken, en het toekomende vooruit te zien, zouden zy ook aanleiding krygen tot het vormen van grondſtellingen en algemeene regelen ter beſtuuringe van hun gedrag. Zy zouden dan luisteren naar de reden, en zedelyke beginſels zouden hun gezach weder krygen. Maar zy zullen nimmer nadenken of vooruitzien, tot dat zy door eenig bovendryvend belang tot deeze beoeffeningen bewogen worden: en zulk een belang kunnen zy nimmer hebben, tot dat zy eene volkomen veiligheid hebben voor hunne perſoonen en bezittingen. Hoe moet dit te wege gebragt worden? Dit is een gewich-

tig vraagſtuk; en groot en onſterflyk zou de roem zyn van den Vorst, die inderdaad verlangde deszelfs oplosſing te verſtaan. Onſterflyk zou de roem zyn van den Vorst, welke meer dan twintig millioenen menſchen-wilde herſtellen in het bezit der rechten van verſtandige en redelyke weezens. Maar moet dit heldenſtuk verricht worden door éénen perſoon, en op eens? Dit geloove ik niet. Het moet het werk des tyds zyn, en door elkander opvolgende veranderingen voortgezet worden. Op eens vryheid te geeven aan twintig millioenen ſlaaven, zoude hetzelfde zyn als of men zo veele roovers en vernielers op het menschdom los liet. Eer Slaaven het volle bezit der Vryheid kunnen ontvangen, moeten zy derzelver zegeningen leeren kennen, ſmaaken, en gebruiken. Dit, evenwel, moet trapswyze geſchieden; en, wanneer men het naar een geregeld ontwerp wil doen, moeten zy, welken zulke dingen in hunne magt hebben, letten op den groei der Vryheid op die plaatzen, in welke zy van zelve, en zonder eenig voorbedacht oogmerk, voortſproot. Indien een willekeurig Vorst bedoelde den grondſlag van een zo voortreffelyk beſtek te leggen, zoude het misſchien oorbaar zyn te beginnen met groote voorrechten te geeven aan Steden, in welke koophandel gedreven, en handwerken geoeffend wierden. Het zoude ook dienſtig zyn zodanige Landſchappen in hunne rechten te herſtellen als voormaals eenige vryheid mogten genoten hebben, van welke zy nog eenige ſtreelende geheugenis konden behouden hebben. Ik ben te meer genegen deeze gedachten op het papier te ſtellen, dewyl ſommige Ruſſen, en vooral die in de nabuurſchap van Archangel, die, gelyk ik gehoord heb, grootere voorrechten genieten dan hunne broeders, doorgaans beſchreven worden als eerlyk, bekwaam, en naarſtig, en, inderdaad, van een character zeer verſchillende van dat der overigen.

„ Maar ik laat zulke Utopiſche beſpiegelingen vaaren; en zal alleenlyk myne wenſchen te kennen geeven, dat het kleine gedeelte des menschlyken geſlachts, dat weezenlyke Vryheid geniet, dezelve moge behouden, en 'er een betaamelyk gebruik van maaken."

Uit een laateren brief kan men afleiden, dat iemand den Heere *Richardſon* eene bedenkelykheid geopperd heeft, tegens zyne gedagten wegens het Volkscharacter der Ruſſen; welke bedenkelykheid hy in dien Brief beantwoordt; waarom wy dit zyn antwoord ook hier plaats zullen geeven: dus luidt het.

„ Waarlyk, myn Heer, ik moet nog by myn gevoelen blyven, dat de Ruſſen, in het algemeen, een groot deel van kwalyk geregelde aandoenlykheid vertoonen. Dit is een character, waarvan men dikwyls voorbeelden ziet in byzondere perſoonen. Maar ik onderſtelle, dat Ruſland het eenige land is, waarin het zich zo algemeen voordoet, dat het een hoofd-

trek

trek worde in het *nationaale* character. Het vertoont zich, denke ik; in de onbeſtendigheid der Ruſſen, in derzelver wispeltuurigheid, en ſchielyke overgangen van den eenen hartstocht, of den eenen ſtaat des gemoeds, tot den anderen. Men heeft hun trouwloosheid te last gelegd; evenwel ben ik geneigd om te gelooven, dat de verſchynſelen, ter ſtaavinge van eene zodanige beſchuldiginge ingebragt, by nauwkeurige naſpooringe, dikwyls zouden blyken niets anders te zyn dan de veranderingen en grillen van ongeregelde gevoeligheid. Men kan hier niet tegen inbrengen, dat zy, in veele gevallen, ſterke blyken van wreedheid vertoonen. Gy zult met my toeſtemmen, indien gy u bedenkt, dat gevoeligheid en aandoenlykheid de menſchen kunnen vervoeren tot gramſchap en verontwaardiging. Deeze gemoedsbeweegingen kan men als zeer gepast aanmerken; en, indien dit gebeure in gemoederen, die niet gewoon zyn aan bedaard overleg, zullen derzelver geweldige buitenſpoorigheden weinig weêrſtand vinden; en dit is nog meer het geval, wanneer de zeden der luiden ruw en onbeſchaafd zyn. Menſchen van groote aandoenlykheid, of, in andere woorden, menſchen, die ligtlyk bewogen worden, zyn, zelfs in beſchaafde tydperken, meer dan perſoonen van eene koelere en minder aandoenlyke geſteltenisſe, in gevaar van vervoerd te worden door kwaadaartige en onmenschlyke beſtigheid, indien hunne driften niet onder behoorelyke beſtuuring ſtaan. De Grieken waren een gevoeliger Volk dan de Romeinen, evenwel vertoont een ſchrander waarneêmer, en uitmuntend oordeelaar, over de menschlyke natuur, hen, als bloeddorſtiger en wreeder. „ Hoc egit civis „ Romanus ante te nemo. Externi iſti ſunt mores. Usque ad „ ſanguinem incitari ſolet odium, aut levium Græcorum, aut „ immanium Barbarorum (*)."

„ De uitdrukkingen en ſpreekwyzen van genegenheid zyn onder de Ruſſen zo buitenſpoorig, als die van hun ſchelden grof en geweldig zyn. De zachtheid en rykheid hunner taale pleiten ook voor myn gevoelen. —— Met één woord, geef den Ruſſen beſtendigheid en ſtandvastigheid van geest, het zy uit zedelyke bedenkingen, het zy uit zucht voor hun belang; leer hen uit vaste beginſelen te handelen, en gy zoudt ſchielyk zien, dat zy zo wel een achtenswaardig, als moedig, Volk wierden."

(*) [CICERO *pro* LIGARIO c. 4. [*Dit heeft geen burger van Rome ooit vóór U gedaan. Het zyn vreemde zeden. Alleen by de wispeltuurige Grieken, of de woeste Barbaaren, worde de haat tot bloedſtorting toe gedreven.* —— Maar men moet hier CICERO beſchouwen als Redenaar, wiens belang het was den haat van TUBERO tegen LIGARIUS in het afſchuwelykſte licht te plaatzen, en wiens woorden, derhalven, niet zo veel beteekenen, als of zy in eene Wysgeerige Verhandeling voorkwamen.]

De Wijsgeer aan het Hof. Oosterſche Geſchiedenis. Te Amſterdam, by W. Holtrop, 1784. *Behalven het Voorbericht*, 210 *bladz. in octavo.*

Eene ſoort van Staatkundige Roman, welke de verbetering van een veronagtzaamd en daar door bedorven Ryksbeſtier ontvouwt. Onder het dekkleed eener Oosterſche Geſchiedenisſe, levert dit Geſchrift eene reeks van wel overdagte leſſen, die, terwyl ze aan Staatsbeſtierderen nuttig kunnen zyn, tevens haare leerzaamheid hebben voor alle 's Lands Ingezetenen; om hen het heilzaame veeler inrigtingen te doen gadeſlaan, en te noopen om den Staatsbeſtierderen de behulpzaame hand te bieden, door eene gewillige beantwoording aan hunne inzigten, ter bevorderinge van 's Lands welweezen.

In den aanvang wordt ons *Mizrim* afgeſchetst als een doorgeoefend Man, die het ſtille landleeven verkoos, en in den ledigen tyd zyner beroepsbezigheden zig vermaakte in wysgeerige oefeningen, waardoor hy eerlang ontdekte de groote keten van regten en verpligtingen van den mensch, en dat groot en verheven ſamenſtel van algemeene broederliefde, 't welk hy als den grondſlag van het geluk aller volken, en van alle derzelver byzondere leden, aanzag. Met deezen *Mizrim* geraakt *Oſymandias*, de Koning van Egypte, by eene toevallige ontmoeting in geſprek; dit heeft ten gevolge dat de Koning hem ten Hove ontbied, en voorts deezen Landman tot zyn eerſten Staatsminister aanſtelt; 't welk eerst morring onder de Hovelingen veroorzaakt, doch vervolgens vleiery te wege brengt. *Mizrim*, zich niet kunnende ontſlaan, onderwerpt zich aan 's Vorſten wil, en legt het vervolgens 'er op toe, om den Koning zodanige maatregels in te boezemen, die het Egyptiſche Ryk in zynen luister herſtellen kunnen; 't welk ook, op het volvoeren dier maatregelen, den gewenschten uitſlag heeft. — In de ontvouwing hiervan ſtelt ons de Schryver *Mizrim* voor, als in veelerleie omſtandigheden met den Koning ſpreekende, over deeze en geene misvattingen of verkeerde inrigtingen; met aanwyzing van 't geen de regtmaatigheid en 't algemeene nut vordert; van 't geen 'er gedaan moet worden om het daartoe vereischte in 't werk te ſtellen, en het bedoelde te bereiken. *Mizrim* vindt intusſchen meermaals merkelyken tegenſtand by de Hovelingen en Amptenaaren; doch de Koning is te wel overtuigd van het ſchrandere doorzigt en de goede trouw van *Mizrim*, om hun gehoor te geeven. En *Mizrim* weet, door de gegrondheid zyner redeneeringen, door zyne beſcheidenheid en gematigdheid, door zyne onverzetlyke ſtandvastigheid voor 's Lands welweezen, al dien tegenſtand te boven te komen, en elk zyne maatregels te doen eerbiedigen; zo dat hy eerlang, haast den Koning, het meest be-

min-

minde voorwerp van de liefde der Natie wierd. —— Ten beſluite vermeldt ons dit geſchiedverhaal nog, hoe *Mizrim*, by de geboorte van een Erfprins, door *Oſymandias* overgehaald werd, om zyn voorneemen van zyn ontſlag te verzoeken, en dan zyne rust te neemen nog eenige jaaren uit te ſtellen, ten einde voor de opvoeding van den jongen Vorst te zorgen: 't welk hy onder 's Hemels zegen zo gelukkig verrigtte, dat dezelve die groote Vorst werd, welke naderhand, onder den naam van *Manes*, het groote voorbeeld voor alle Vorſten is geworden. —— Zie hier nog, ter proeve zyner denkwyze over *de manier van regeeren*, 't geen hy den Vorst *Oſymandias* deswegens deed opmerken, en 't welk hy dan ook den Erfprins al vroeg ingeboezemd zal hebben, om hem dus tegen alle eigendunkelyke overheerſching te wapenen.

„ Laaten wij, (zegt hij, oogende op een voorgaande geſprek,) Laaten wij ons den eerſten grond van alle burgermaatſchappijen, voor dat 'er immer eenige overeenkomſten gemaakt zijn, herinneren, en vast ſtellen, dat alleen de behoefte de menſchen bij elkander gebragt, en dat het zorgen voor hunner aller onderlinge belangen hunne vereeniging duurzaam gemaakt hebbe. De mensch zig door eenen inwendigen trek tot gezelligheid voelende overhaalen, om gemeenzaamheid met zijne natuurgenooten te zoeken, heeft, wel verre van de eerſte, heilige en onveranderlijke rechten, welke hem de natuur geſchonken had, te willen opofferen; integendeel dezelve willen uitbreiden en bewaaren, en niet, voor dat hij niet anders kon, zig aan banden willen laaten leggen. De eerſte van alle rechten is de eigendom van zijnen perſoon, van alle de vermogens, welken aan zijnen perſoon eigen zijn, en het vrije genot van alles, wat hij door de oeffening van die vermogens verkrijgt; zonder dit zou de eigendom van zijn perſoon niet anders dan een bloote klank en eene beguicheling zijn. Dit is het eerſte en voornaamſte, dat hij van de natuur ontvangen heeft; dit is iets 't welk men hem, zonder onregtveerdigheid, en zonder gevaar, van door anderen, die meer vermogen hebben, op gelijke wijze behandeld te worden, niet kan beneemen..... Geen mensch ter weereld heeft derhalven recht, om, op welk eene wijze zulks ook moge wezen, eenige aanſpraak te maaken op den eigendom van den perzoon van zijnen naasten; ten minſten zolang hij van zijne vermogens geen ſchaadlijk misbruik maakt, in welk geval men hem met reden, even als aan eenen dwaas, de vrije oeffening van zijne vermogens beneemt. Het is enkel in de hulp van onderling vereenigde menſchen, waar een zwakke, welke zijne belangen onder de hunne vermengd heeft, uit hoofde van zijn natuurlyk recht, een bolwerk tegen de onderdrukkingen van eenen ſterken zoekt, en vinden moet.

„ Dus ziet uwe Majeſteit, dat onze Egijptiſche wetten, tegen de twistzoekers, dwingers en geweldenaars gantsch niet willekeurig, maar eene uitſpraak van de volmaakte orde der natuur zijn; welke gewild heeft, dat ieder voor zigzelven ademen en leeven, en hierin door niemand gedwongen zou worden.... Van het recht van eigendom op zijnen perſoon moet noodzaaklijk het recht van alle zijne vermogens, volgens zijnen wil, in den uitgebreidſten zin, behalven voor zo verre hij daar anderen mede zoude willen beſchadigen, naar de maat van het verſtand, de wijsheid, de kragt, en het vooruitzigt, 't welk hij ontfangen heeft, te gebruiken, afgeleid worden; en hieruit volgt eindelijk het recht van alles, wat men op eene zo wettige wijze, door het gebruiken van zijne vermogens, zonder daarmede eenen anderen benadeeld te hebben, verkreegen heeft, vrijelijk en ongeſtoord te genieten..... En enkel om dit alles in den naam van de Godheid, van de Natuur, en van onze Maatſchappij ſtaande te houden, is uwe Majeſteit over ons tot hoofd, tot vader en beſtuurder van onze groote familie, tot koning aangeſteld. Gij hebt niet anders te doen dan dit, en dit is het geen men regeeren behoorde te noemen. —— Maar zo het dan niets anders is, dan zie ik 'er niets moeielijks in, dan heb ik maar de zaaken haaren loop te laaten.... Dit is zo, mijn Vorst! en ik verwagtte ook dat uwe Majeſteit mij dit zou zeggen, en mij daar door doen zien, dat gij mij begreepen had. —— Ik begrijp dus, dat de koningen eigentlijk niets te gebieden te hebben.... Neen, myn Vorst! Zij hebben niets te doen dan te gehoorzaamen! — Aan wie?... Aan de natuur. Na dat zij zig met al hun vermogen hebben toegelegd, om haare lesſen wel te verſtaan, hebben zij op aarde niets te verrigten, dan eene goede tucht te onderhouden. De wetgeeving behoort der Godheid toe, en dit is de reeden waarom 'er niets willekeurig is..... Wat zou 'er van het menschlijk geſlagt geworden zijn, indien de Voorzienigheid het zelve geheel aan deszelfs droomen en inbeeldingen had overgelaaten?... Sla maar uw oog op die volkeren, welke van dien weg, dien de natuur haar had voorgeſchreeven, afgedwaald zijn. Zij zijn met groote ſchreeden ten verderve voortgeſpoed; ter naauwernood zijn hunne naamen in geheugen gebleeven. —— Hebben dan de koningen op aarde niets te doen, dan eene goede tucht te onderhouden?... Ja, mijn Vorst! Zij moeten waaken voor den perzoonlijken en zaaklijken eigendom van ieder hunner onderdaanen; zij moeten die geenen, welke de rechten van hunne onderdaanen ſchenden, ſtraffen; zij moeten alle de wegen vrij en open laaten; voor 't overige aan een ieder onverlet laaten, om zijne zaaken te verrigten, zo als hij het goedvind; die geenen, welke een dwaalweg inſlaan, daarvan waarſchouwen; de ontwikkeling

van

van alle vermogens, door de meerdere uitbreiding van de rechten der vrijheid, ten ſterkſten aanmoedigen; en, in een woord, niemand in het vrije gebruik van zijne redelijke vermogens verhinderen, dan dwaazen, ſchurken en bedriegers; en dit alles ziet uwe Majeſteit is, met elkanderen genomen, eene goede tucht onderhouden. —— G'j bezorgt mij daar waarlijk veel gemak, mijn lieve MIZRIM, terwijl gij mij het gewigt van mijne Souveraineiteit voor oogen ſtelt. Ik dagt van den morgen tot den avond niet, dan om wetten en ordonnantien te maaken, welke niemand nakwam: want naauwlijks heeft men eene wet gemaakt, of men moet weder eene tweede maaken, om de eerſte te doen gehoorzaamen; en telkens wist men door verwenſchte uitvlugten, mij al weder van vooren af te doen beginnen; dan had ik eens ſpel met de Geeſtlijkheid, dan met de Gerechtshoven, dan weder met den Adel.... Ik geloof het zeer wel, zeide MIZRIM. De eerſte en de gevaarlijkſte van alle dwaalingen, in welke de menſchen vervallen zijn, was, dat zij iets te gebieden hadden; — dit heb ik reeds menigmaalen de eer gehad van uwe Majeſteit te zeggen, en ik zal dit nog menigmaalen te herhaalen hebben: want dit vooroordeel is zeer moeilijk te overwinnen. Beſchouw deeze geweevene ſtof: de rechte en de verkeerde zijden verſchillen merkelijk van elkanderen; de rechte zijde is veel aangenaamer voor het oog, dan de verkeerde zijde; maar het weeſſel is een en het zelfde, en alle de draaden ſtaan met elkanderen in eene onderlinge gemeenſchap. Dit is eene juiste ſchilderij van de natuurlijke en zedelijke orde; — haar weeſſel is een en het zelfde; zo gij in de eene een draad doorſnijd, zal het in de andere ondervonden worden. Zy hangen wezentlijk aan elkanderen, zonder dat iets van alles, wat de menſchelijke droomen vermogen, dezelve eenigzins van elkanderen ſcheiden kan.... De natuurlijke orde wil dat ik leeven zal, alleen om dat ik leef. De zedelijke orde wil, dat gij mijne rechten zult eerbiedigen. Daar, waar de mensch de natuurlijke orde verbreekt, daar ſchendt hij ook de zedelijke orde: — want de ſtraf volgt op de misdaad. Niets is, noch in 't eene noch in 't andere, willekeurig. — Maar, mijn goede en wijze MIZRIM! zouden dan de menſchen, toen zij maatſchappyen aangingen, wanneer zy eens onderrigt waren geweest, wat de natuur van hun tot bevordering van hun gemeen belang vorderde, het niet wel zonder koningen hebben kunnen ſtellen?... Neen! even weinig als kinderen het zonder hunnen vader kunnen ſtellen: want, hoe wel zij ook onderrigt mogen wezen, zij hebben altoos iemand nodig, welke het oog op de beweegingen van alle houdt, welke den algemeenen arbeid beſtuurt, de eensgezindheid onderhoud, en hun belet van zig onderling te verwarren. Daarenboven zijn 'er altijd dwaazen en ſlegthoofden, tegen wel-

welke de goede en braave lieden, welke hunnen tijd daar toe niet kunnen misſen, moeten beſchermd worden. De vader en vorst moet voor het onderhoud en de beſcherming van de inwendige rust waaken, en het algemeene middelpunt der zaamgevoegde belangen weezen. Men is aan hem eerbied en gehoorzaamheid voor zijne beſcherming en onderrigtingen verſchuldigd, en dit maakt dat geene uit 't welk wij menschlijk gezag noemen."

Spectatoriaale Schouwburg, XIIIde Deel. Te Amſterdam, by Pieter Meyer, 1784. *Behalven de Voorrede, 379 bladz. in octavo.*

Dit XIIIde Deel van een Werk, dat de aandacht der Natie met reden tot zich trekt, bevat, naar gewoonte, drie Tooneelſpellen.

Het Eerſte, in deezen bundel voorkomende, draagt den naam van *De Ouderwetſche Trant:* en de Inhoud komt hier op uit. —— De braave en eerlyke Hofraad *Reinhart* is, door zyn huwlyk, waaruit hy twee kinderen heeft, *Lodewyk* en *Jeannette*, vermaagſchapt aan den Overſte van *Altdorf* en Vrouw van *Zwetz*, de Oom en Tante van zyne Vrouw. De Overſte is geen kwaad man, maar laat zich leiden tot ſlechte ſtappen door Vrouw van *Zwetz*, zynde ten uiterſten trotsch, en geheel ingenomen met haar Adelyk Geſlacht. Zy rekent zich daar door bevoegd tot de onbeſchoftſte handelwyze omtrent den Hofraad *Reinhart*, die ondertusſchen de goedheid heeft gehad van haar en haar broeder meermaalen van knellende ſchulden te verloſſen. Zy neemt de ongehoorde vrypostigheid om zelf over de tafel van haar broeder *Reinhart* beſchikkingen te maaken, die daarop haar vry hartig toeſpreekt, het geen zy zo euvel opneemt, dat zy met broeder de Overſte vertrekt. Deeze, ſchoon eenigzins in de maatregels van zyne zuster treedende, vindt weinig genoegen in zynen aftogt met eene hongerige maag, en hunne ſmarten worden verzwaard, door dien de Zadelmaaker met eene Rekening voor eene ſtatiekoets van den Generaal te voorſchyn komt: zynde deeze koets de prys, waarvoor de zoon van den Heer *Reinhart* een Vendrigsplaats in eene Compagnie zou verkrygen; doch Vader *Reinhart* hadt den brief, waarin hem de betaaling van dezelve opgedraagen wierdt, met de aan ſtukken geſcheurde brokken in een Couvert te rug te zenden, beantwoordt. Vrouw *Zwetz* vindt egter middel om door een rechte feeksachtige ſtreek den Zadelmaaker eenige uuren uit te ſtellen. De Kamerheer van *Wilsdonk* komt midlerwyl verneemen, wat toch de ſtukken van dien brief, die de Overſte op de Parade ontvangen hadt, beduidden. Hy verneemt dit, en met één dat Vader *Reinhart* niet

niet zeer genegen is, om zyne Dochter *Jeannette* aan hem ten huwlyk te geeven. De Luitenant *Altdorf* in Hollandſchen dienst, en *Jeannette Reinhart*, ſtooren dit geſprek; de laatſte meldt, dat zy, op het ontvangen van een briefje van haare Tante, haaren Vader zo verre heeft te vreden geſteld, dat hy haar op den maaltyd zal verwachten. Heer *Reinhart* kan het niet lang met dat gezelſchap, waartoe ook de Kamerheer *Wilsdonk*, een Saletrekeltje zonder deugd, behoort, uithouden: hy zondert zich dus af, en krygt een bezoek van den Zadelmaaker, uit wien hy verſtaat, dat Vrouw van *Zwetz* hem aanmerkt als haar' Rentmeester, uit welke dooling *Reinhart* hem ſchielyk redt, waarop de Zadelmaaker tot de Citatie beſluit. Vrouw van *Zwetz* en de Overſte vinden zich zeer gebelgd over de afwezenheid van den Gastheer *Reinhart* aan tafel, maar hy werpt hun de betaaling der Koets van den Generaal ras voor, die hy egter aanneemt, mits, dat zy zich ſchriftlyk verbinden, nooit weder over zyn drempel te komen: hierop vertelt Vrouw van *Zwetz*, dreigende, dat zy haare Mynen tegen den Hofraad zal laaten ſpringen. De Overſte, zich gehoond achtende, wil met *Reinhart* duëlleeren, die den man ſchielyk nederzet, en door verſtandige redekavelingen hem zo verre brengt, dat hy beſluit zich van de ſlaaverny van Vrouw van *Zwetz* te ontdoen, waarop hy, zo door de edelmoedige gift van een Goudbeurs van den Hofraad, als mede door het aanbod om by hem in te komen woonen, tot de hartlykſte dankbaarheid genoopt wordt. Hierop zoekt de Kamerheer *Wilsdonk* den Hofraad tot oneerlyke vonniſen, vooral omtrent zekeren Amptman, *Beil*, over te haalen, doch te vergeeſsch. De jonge *Reinhart* hadt intuſſchen afſpraak gemaakt met *Wilsdonk*, om hem zyne Zuster in handen te leveren. Met dat oogmerk bezield, waarvan Vader *Reinhart* egter onkundig is, verzoekt hy om met de nieuwe Paarden een tourtje met zyne Zuster te doen; het geen hem zyn Vader voor dien dag weigert, waarop de jonge *Reinhart*, mede door Tante van *Zwetz* bedorven, zyn' Vader op de ſchamperſte wyze beleedigt, die zyn gezag gelden doet door hem te laaten opſluiten. Voorts blykt de liefde, die 'er plaats heeft tuſſchen den Hollandſchen Luitenant en *Jeannette*, die, in eene Zamenſpraak over dit onderwerp, door Vader *Reinhart* overvallen, hunne eerlyke oogmerken te kennen geeven, die zich daarmede zeer wel vergenoegt, en zyne Dochter aan den Luitenant ter bruid geeft; middelerwyl brengt de knecht *Frederik* een Louis d'Or, en een briefje aan *Wilsdonk*, door den opgeſlooten jongen Heer aan hem ter bezorging ter hand geſteld, aan den Hofraad, die zyn ondeugend oogmerk daar uit ontdekkende, den Luitenant en zyn Dochter verzoekt na de beſtemde plaats te ryden, om daar de zaak ten vollen te onderzoeken. De Amptman *Beil* komt hierop den Hofraad over zyn proces ſpreeken, en ſteekt hem, ter omkooping, een rolletje papier met ducaa-

caaten in de hand; vervolgens ontneemt *Wilsdonk* den Hofraad, uit 's Vorſten naam, zyn ampt, en *Reinhart* doet zynen ongehoorzaamen Zoon *Lodewyk*, als Recruut, door den *Majoor van Waren* aanneemen. Vrouw van *Zwetz* meent zich nu wel dapper op den braaven *Reinhart* gewroken te hebben, en beſchimpt hem over het verlies van zyn ampt; maar de Zadelmaaker komt juist om zyne penningen, en zegt, dat, in gevalle zy niet betaalt, haar twee Deurwaarders wachten; (dit was, daar de ſchuld voldaan was, alleen geſchikt om haar te vernederen,) intusſchen komt 'er bericht, hoe de Luitenant over den ontdekten aanſlag van *Wilsdonk*, *Jeannette* betreffende, gezegepraald heeft. *Wilsdonk*, die hierop met den Luitenant en *Jeannette* weder te voorſchyn komt, wordt van zynen ſchandelyken aanſlag overtuigd, en de Geheime Raad *Schenk*, een byzonder Vriend van *Reinhart*, hadt zich by den Vorst vervoegd, en hem onder het oog gebragt, wien hy in den Hofraad verloor, en wie *Wilsdonk* was: het geen uit de omkooping, door den Amptman in 't werk geſteld, nog klaarer en klaarer bleek. Deeze Heer *Schenk* dan geeft, op order van den Vorst, *Reinhart* het Ampt van Geheimraad, en *Wilsdonk* is geheel in zyne hand geſteld: dus ziet Vrouw *Zwetz* haare Mynen zonder vrucht geſprongen. ——— Uit deezen Inhoud blykt, hoe vol verwiſſeling dit Tooneelſpel zy, en de keurigheid van de Characters, waarvan wy hier te lande misſchien ook wel voorbeelden hebben, maakt dit de aanpryzingwaardig.

Het Tweede Spel is, *de Geestdrywery*, of *Jean Calas*, Historisch Treurſpel, naar het Hoogduitsch van den Heer C. F. WEISSE. Een weluitgevoerd Treurſpel, ſchoon op een eenigzins ongewoone manier, wat de Tydsverdeeling aangaat, voorgeſteld; betreffende een perſoon, wiens ongelukkig vonnis en ſtraf deeze beſchaafde en verlichte Eeuw tot eene onuitwischbaare ſchande ſtrekt.

Het Derde en Laatſte Spel draagt den naam van *Het Tweegevegt*, Tooneelſpel, naar het Hoogduitſche van den Heere JESTER. Het geval is van deezen aart. *Whigall*, eenige weinige maanden getrouwd, met de Dochter van eenen *Broſtenhal*, wordt, door zynen Schoonbroeder, op eene hevige wyze gehoond, terwyl zyne Vrouw afweezig is. Zy dagen elkander uit, en op het oogenblik, als hy gereed is om te vertrekken met *Milſon*, zyn Seconde, komt zyne Vrouw onverwacht te huis: deeze ontdekt uit zyn gelaat, dat 'er iets gaande is, maar een brief, die *Milſon* had laaten liggen, en geſchikt om haar, naa het te houden Tweegevecht, ter hand geſteld te worden, ontdekt haar gedeeltelyk het geval; terwyl zy zich hierover hevig ontſtelt, komt Vader *Broſtenhal*, die door redenkaveling alles aanwendt, om het Tweegevecht af te keeren; doch te vergeefsch. *Broſtenhal de jonge* laat zich aandienen.

— *Whi-*

——— *Whigall* vliegt ter kamer uit. ——— *Broſtenhal* hem agter aan. —— Deeze komt nog tydig genoeg om beider Piſtoolen in de lucht af te ſchieten. Intuſſchen voedt Mevrouw *Whigall* de eiſelykſte denkbeelden, op het hooren der ſchoten. Gelukkig egter wordt zy verrascht door eenen beteren uitſlag, en door de Edelmoedigheid van *Whigall*, heeft 'er eene volkomene verzoening der Partyen plaats, het welk een genoeglyke uitkomst aan dit Stukje verſchaft. ——— Het zelve laat zich zeer wel leezen; en wenſchelyk ware het, dat zulke zedeleerende Spellen éénmaal op het Tooneel de plaats van zoutelooze klugten mogten inneemen.

Julia Grunthal. Een Kostſchool Geſchiedenis. Uit het Hoogduitsch. Te Rotterdam, by D. Vis, *1785, in octavo*, 354 *bladz.*

Dit werkje is rechtſtreeks ingericht tegen de Kostſchoolen der Jonge Juffrouwen. Wy zullen eerst een kort verſlag van het beloop der Geſchiedenis geeven, en dan eenige aanmerkingen op hetzelve mededeelen.

Julia Grunthal, gebooren in het Dorp *Lidenau*, wordt tegen den wil van haaren Vader, eenen braaven eerlyken Duitſcher, op een Kostſchool te *Berlin* beſteld op het ſterk aanſtaan van haare Moeder, die door den omgang met eenige aanzienlyke Dames deeze wyze van Opvoeding de geſchiktſte rekende, om het geluk haarer Dochter te bevorderen. In het begin heeft *Julia* veel te ſtellen met haare boerſche zeden, en met de zuivere beginſelen, die haar Vader haar heeft ingeboezemd. Allengskens verdwynt egter haare boerschheid en met één óok haar onſchuldig character. Zy raakt meêr en meêr aan de ydeltuitery der mode overgegeeven, doet een reisje na *Lindenau* met haare Leermeesteres, *Marianne* haare boezemvriendin, en andere ſchoolmakkertjes. Naa eenig Tydsverloop ſterft haare Moeder, en *Grunthal* hertrouwt met eene Vrouw, die geene volwaſſe Stiefdochter by haar in huis gedoogen wil. Ondertuſſchen raakt *Julia*, al verder en verder, van ſtreek door het leezen van Romans, die de vlam haarer driften meer en meer aanblaazen, en wel byzonder door eene Briefwiſſeling met den Broeder van *Marianne*, gehouden door middelen van den Kapper van het Kostſchool. Vader *Grunthal* geeft een bezoek aan zyne Dochter, en vindt haar, buiten weeten van haar Mademoiſelle, die zy door een valsch voorgeeven bedroogen hadt, op eene publieke dansparty. Door den tyd raakt zy van het Kostſchool, en ter woon by haar Neef en Nicht *Falk*; by dezelve verveelt haar de tyd in het eerst zeer, en de Predikant *Eiche* maakt zyne opwachtingen by haar, die zy, naa eenigen tyd, volkomen afzet, terwyl zy door den Broeder van *Marianne* ſchandelyk bedroogen wordt. Naa deeze teleurſtelling wordt zy gemeenzaam met haaren Neef *Falk*; dit loopt eindelyk zo verre, dat *Falk* eene ſchei-

ſcheiding bewerkt tuſſchen hem en zyne Vrouw, en met *Julia* een huwelyk aangaat, het welk natuurlyk van een ſlecht ſoort is. Onbetaamelyke en hoogloopende verſpillingen brengen hunne zaaken in den war; *Falk* gaat door met een Dienſtmeisje, en *Julia* met een' Rusſiſchen Graaf.

Deeze Geſchiedenis verhaalt Vader *Grunthal* grootendeels aan den Predikant *Zeelman*, wiens Vrouw 'er zeer ſterk voor was, om haar Dogtertje op een Kostſchool te bezorgen. Dit geeft tusſchen beide gelegenheid tot zeer nuttige aanmerkingen over dit onderwerp. — Het ſtukje is op eene uitlokkende wyze geſchreeven, de ſtyl der byzondere perſoonen wel in het oog gehouden, en het Character doorgaande wel bewaard.

Wy gelooven, dat de meeste Kostſchoolen voor Jonge Juffrouwen van dien aart zyn, dat ze, over het geheel beſchouwd, meer naa- dan voordeel te weeg brengen. 't Is ons bewust, dat daar menig een geheime Minnehandel aangevangen en voortgezet wordt; dat het bezef van pligt daar dikwerf verdoofd wordt door de ydelzinnige vermaaken, en dat het ſlegte kweekſchoolen zyn, om goede Huishoudſters en braave Huismoeders te vormen; maar, met dat al, komt ons de ſchildery hier te ſterk voor; en wilde de Schryver al zo ſpreekend een hoofdbeeld in zyn tafreel hebben, mogt hy, onzes achtens, 'er meer bykomende beelden, van beter alloy, hebben bygevoegd. — Met dit alles, egter, is dit Stukje voor alle Huismoeders, die in de gedachten van Juffrouw *Grunthal* en *Zeelman*, wegens de Kostſchoolen, ſtaan, leezenswaardig.

Vaderlandſche Zang, toegewyd aan Nederlands Inwoonderen. Te Amſterdam, by J. Sluitman van der Meer, 1785. *Behalven de Voorrede, gr.* 20 *bladz. in gr. octavo.*

Een welmeenend, vryheid en vredelievend, vers, verdeeld in een Voorzang, en drie Zangen, die dan zamengenomen den Vaderlandſchen Zang uitmaaken. Men zal eer klaagen over het te veel redeneerende, dan over het zwellende, in dit ſtukje. Trouwens de Schryver van hetzelve toont beter tot redeneerende voorſtellen, dan tot verhevene voorbrengſels van Dichterlyk vernuft, geſchikt te zyn. De Leezer oordeele uit het volgende, en de Auteur zal niet kunnen klaagen, of wy laaten met die regels zyn voortbrengzel recht wedervaaren. Hy raadt dan, en niet zonder grond, zyne Medeburgers.

„ *Leest voor en teegen..... laat geen driften u beroeren....*
„ *En onderzoek 's Lands recht met een beſcheidenheid....*
„ *Leert hoe zich Neêrlands magt tweeledig onderſcheidt;*
„ *Eén, die 't bevel ſteeds geeft, en Eén die 't uit moet voeren.*

„ *De Staaten van ons Land bekleeden 't hoogst bewind.....*
„ *'t Stadhouderlyk beſtuur moet hun beſluiten ſterken,*
„ *En hun bevelen met getrouwheid uit doen werken,*
„ *Naar ieders eed en pligt, die hen aan 't Land verbindt.*

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

De Bybel verdeedigd, door YSBRAND VAN HAMELSVELD, *Vierde Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1785. *Behalven de Voorreden* 388 *bladz. in gr. octavo.*

Met het beantwoorden der tegenwerpingen van 't Ongeloof, ter krenkinge van 't gezag des Bybels, ontleend uit het gedrag van deze en gene Perſoonen, aldaer met lof gemeld, voortgaende, ſlaet de Hoogleeraer hier, eerſtlyk, het oog op de Profeten des Ouden Verbonds; en vervolgens op Jezus Christus benevens deszelfs Apostelen. De algemene beſchuldigingen tegen de Profeten, en de voornaemſte bedenkingen over zommigen hunner bedryven, die opmerking vorderen, worden hier ten bondigſte tegengegaen; en even zo wederlegd de gewigtigſte bedenkingen, die tegen het gedrag van Jeſus en deszelfs Apostelen te berde gebragt worden. Hier by komt nog, in dit Deel, ene oplosſing der Tydreken- en der Aardrykskundige zwarigheden in de Heilige Schriften, mitsgaders ene verdediging van de Bybelſche Geſlachtrekening (*). Eindelyk neemt zyn Hoogeerwaerde hier ook nog in overweging het ſtuk der Wonderwerken; doch het zelve te breedvoerig zynde voor dit Deel, zo bepaelt hy zich in dezen, tot het overwegen van de mogelykheid der Wonderwerken; het aentoonen, dat wy dezelven zeer wel kunnen gelooven, wanneer ze door goede en onloochenbare getuigenisſen bekrachtigd zyn; en het beweren, dat zy inderdaed zeer veel kracht van bewys hebben, om het gezag van een Godlyken Afgezant en ene Godlyke Openbaring te ſtaven. En hierop zal hy zich in 't volgende Deel verle-

(*) De Hoogleeraer zich hieromtrent voor tegenwoordig richtende naer den aert van zyn Werk, geeft in de Voorrede te kennen, dat hy ten oogmerke heeft, het *Tydreken-Geſlachten Aardrykskundige* van de H. Schrift, vervolgens, op zich zelve in afzonderlyke Geſchriften te behandelen; waerover 's mans arbeidzame en oordeelkundige geest ongetwyfeld nog al enig nieuw licht zal kunnen verſpreiden.

ledigen, tot een afzonderlyk onderzoek van de Wonderwerken in de Heilige Schriften vermeld; met oogmerk, om de tegenwerpingen der Ongeloovigen, of hunne verdraaijingen, deswegens te ontzenuwen. —— In de behandeling der hier opgenoemde onderwerpen heerscht alleszins ene klaerheid van voorſtellen, waerdoor de Hoogleeraer het ongeloof ten krachtigſte tegengaet, en zyn geſchrift byzonder geſchikt is, om zodanige kundigheden in te boezemen, die den Leezer tegen den geest van twyfelary wapenen. Men neme tot ene proeve hier van 's Mans aenmerkingen (1.) over de intrede van Jeſus in Jeruſalem op een Ezel, onder de toejuiching des Volks; en (2.) over zyn yver in 't reinigen van den Tempel, door het uitdryven van de Wisſelaers en Verkoopers; als mede (3.) over zyne harde redenen tegen de Farizeen gevoerd; welk een en ander het Ongeloof in dat licht poogt te ſtellen, als ware hier uit af te nemen, dat Jeſus op een Waereldlyk Koningryk doelde. Laten wy, met onzen geachten Schryver, het een en ander wat nader beſchouwen.

„ Men wil dan (*), zegt hy, dat de optogt van *Jeſus* in Jeruſalem een beſteld werk was, om nu het Koningryk te aanvaarden. *Jeſus* zal daartoe het Paaschfeest hebben willen waarnemen, en, om aan zyne Leerlingen een ſchyn te geven, als of Hy alwetend ware, hen om eene *ezelin* gezonden hebben, die daar en daar zou ſtaan, terwyl hy echter vrienden genoeg te Bethaniën had, om met eenen derzelver af te ſpreken, om op eene zekere plaats eene Ezelin en derzelver veulen klaar te zetten, dat zyne Leerlingen zouden zeggen: *de Heere heeft ze van nooden*, om dan die beesten aan hun te laaten volgen. Vervolgens reed hy op den Ezel ter ſtad in, en werd door het Volk begroet als de Koning van Israël, niet alleen zonder dat Hy zich daar tegen verzet, maar zelfs verdeedigt Hy het geroep der kinderen, dat nog voort bleef duuren tegen de Farizeen, Matth. XXI. enz. (†). —— Deeze geheele beſchuldiging is zo ongerymd, dat men geene andere weder-

„ (*) *Horus* enz. *Bl.* 295, 296. *Vom zweck Jeſu.* II *Abſchn.* § 6."

„ (†) Voorgaande *Deisten* hebben met deeze intrede van *Jeſus* geſpot, als voor hem onbetaamelyk, en noemen die eene zeldzaame *Cavalcade.* CHARLES BLOUNT, *Annales of Reaſon* p. 165. Doch dat het niet onbetaamlyk was, naar de zeden van het Oosten, op eenen Ezel te ryden, als ook dat hier geene ſtrydigheid in het verhaal der Euangelisten gevonden word, maar

derlegging behoeft, dan den Lezer te verzoeken, om de geſchiedenis zelve te lezen. —— Het verdichtzel nopens de affpraak van Jeſus met iemand, ter bezorging van eenen Ezel, is zonder eenigen grond, en uit de lucht gegrepen; indien zulk iemand zodaanig een vertrouwd vriend van *Jeſus* was, dan zou hy ook deszelfs Leerlingen gekend hebben, en waartoe zou dan de leuze, *de Heere heeft ze van nooden*, gediend hebben? Hier kan men de ongerymdheid van dit verdichtſel met handen tasten. —— En wat den optogt betreft. Wat is 'er toch in denzelven, het welk na eenen aanſlag op het Koningryk gelykt? Een vermaard Profeet, door zyne leer en wonderen bekend, reed op eenen Ezel, gevolgd van zyne Leerlingen, ter ſtad in, en word van eene ſchaare van menſchen vergezeld, die Hem als den Mesſias begroeten. De ſtad raakt in beroering, en men vraagt, *wie is deze*? En welk is het antwoord? *Deeze is de Profeet van Nazareth in Galilea.* Matth. XXI. 10, 11. Daar zyn geene wapenen, daar is geene toerusting, daar word niets ondernomen tegen de Romeinſche bezetting, niemand word beleedigd, de Overheid of de Romeinſche Bevelhebber bemoeien zich met het geval niet, met den avond is alles weder ſtil; En *Jeſus* gaat uit de ſtad naar Bethanien, en overnacht aldaar. Niets van eenen aanſlag op het Koningryk! om nu te zwygen, dat, by de rechtspleging met *Jeſus* gehouden, dit een groot punt van beſchuldiging tegen Hem zou geweest zyn, indien 'er zelfs eenige de minſte ſchyn van eene onderneeming op het Koningryk geweest was. Maar hoe kon 'er ſchyn voor wezen? Het geen *Jeſus* op dien dag verrichtte, was, dat Hy weldaadig door zyne wonderkracht in het openbaar *blinden en kreupelen, die in den Tempel tot hem kwamen, genas.* —— Ja maar! was dit geen daad van Koninglyk geweld, dat *Jeſus* zich aanmaatigde, dat Hy, een geesſel van touwen gemaakt hebbende, uit den Tempel dreef alle, die kochten en verkochten, en dat Hy de tafelen der wisſelaars omkeerde, en de zitſtoelen der geenen die Duiven verkochten? Matth. XXI. 12 enz. (*). Doch ligtelyk kunnen wy aantoo-

maar eene vervulling van de Godſpraak, *Zach.* IX. 9. hebben wy reeds aangetoond I D. *Bl.* 377. en II D. *Bl.* 183."

„ (*) *vom zweck Jeſu l. c.* § 7. *Horus* enz. *Bladz.* 297. WOOLSTON *Discours I, on the miracles of our Saviour pag.* 22 *ſeqq.* heeft reeds deeze daad van JESUS als onmogelyk, ongerymd, en ten hoogſten aanſtootelyk opgegeven."

toonen, dat deeze daad en bedryf van den Zaligmaaker geen daad van oproer noch geweld, veel minder het begin was van zynen aanflag op de Koninglyke waardigheid. *Voor eerst* lette men op, dat *Jefus* tot tweemaal toe den Tempel gereinigd heeft, eens by den aanvang van zyne bediening Joh. II. 13, 14. en wederom by deeze gelegenheid, van welke Matth. XXI. en Marc. XI. fpreken (*). is dit nu zo, gelyk het zeker is, dan vervalt immers alle voorwendzel voor de befchuldiging, als of *Jefus* hier iets oproerigs verricht heeft. *Ten tweeden:* de Joden van dien tyd, de vyanden van den Heiland, vinden in deeze gebeurtenis geen blyk van oproerigheid, zy vinden 'er het bedryf in van eenen Profeet, die yvert voor het huis van God. Alleen vragen zy *Jefus* by de eerfte gelegenheid, Joh. II. 18. *Wat teeken toont gy ons, dat gy deeze dingen doet?* En by de andere Marc. XI 28. *Door wat magt doet gy deeze dingen, en wie heeft u deeze magt gegeeven, dat gy deeze dingen doet?* Het word ook in 't geheel niet aangeroerd onder de punten van befchuldiging tegen *Jefus* ingebragt, by zyne verhooring voor *Pilatus*. *Ten derden* zien wy eens bedaard, wat 'er gefchied. *Jefus*, gelyk ons de echte gefchiedenis verhaalt Joh. II, 15, by de eerfte gelegenheid, *maakte een geesfel van touwkens*, niet om de menfchen daar mede te flaan, gelyk de Schilders wel eens onoordeelkundig genoeg verbeelden, maar om het vee voort te dryven (†). (Waarlyk een geesfel van touwkens is een min-

pas-

„ (*) Vergelyk ons IIde D. *Bladz.* 204, en voeg by het geen daar gezegd is, SCHUTTE *H. Jaarboeken* Ifte D. *Bl.* 312. alwaar hy het gevoelen van Bifchop PEARCE wederlegt, welke meent, dat *Johannes* het geval op eene verkeerde plaats verhaalt, vergelyk *de algemeene Bibliotheek* Ifte D. *Num.* 2. *Bladz.* 152—156. SEMLER in zyne Beantwoording van den Schryver *vom zweck Jefu*, *Bladz.* 222. meent insgelyk dat het een en 't zelfde geval is; doch dat het gebeurd zy in het begin van *Jefus* bediening, en alleen door de andere Euangelisten hier geplaatst, om, het geen door *Jefus* in den Tempel openlyk verricht is, by elkander te voegen. Het komt my echter tot nog toe duidelyk voor, dat het twee onderfcheidene gevallen zyn."

„ (†) De fchryver van *Horus* verdraait dan de geheele gefchiedenis, als hy zegt Bladz. 297: „da zeigt 'er fich erst „ recht als einen geftrengen Herrn. Stricke nahm 'er, flechte „ daraus eine Peitfche, peitschte die Ochfenhändler, die Tau„ benkrämer damit fort."

paſſend gereedſchap voor iemand, die eene onderneeming doet op den troon, en by de tweede gelegenheid leezen wy zelfs niets van den geesſel.) Vervolgens dreef *Jeſus* alle de kopers en verkopers met hunne ſchapen en oſſen uit den Tempel enz. gevende voor reden, dat het huis zyns Vaders een Bedehuis voor alle Volken behoort te zyn, en niet een huis van koophandel, veel min een ſpelonk van moordenaaren, eene plaats van onrechtvaardigheid. Is hierin iets, dat naar eene bedoeling zweemt op de Koninglyke waardigheid? Waartoe zou dan een aanval op deeze kopers en verkopers dienen? dan had men eenen aanval op de Romeinen, en die het met hun hielden, eer moeten verwagten. *Ten vierden:* Dewyl voords *Jeſus* dit zyn bedryf genoeg, en ter beſchaaming zyner vyanden, verdeedigd heeft, behoeven wy daarin niet wydloopig te zyn. Wat ook de *Deisten* ter verſchooning inbrengen voor dit kopen en verkopen in den Tempel, het was onbetamelyk en onbeſtaanbaar met de heiligheid der plaatze. Om nu niet te ſpreken van de onrechtvaardigheid en ongeoorlofde winzucht, die hier zal uitgeoefend zyn, alzo dit niet uit de duidelyke woorden der geſchiedenis, maar wel uit de omſtandigheden, is op te maken. Eindelyk, zonder dat men hier iets wonderdaadigs behoeft te ſtellen (*), kan men zeer wel begrypen, hoe *Jeſus* dit alleen heeft kunnen verrichten. Het gezag der *Profeeten* was eerwaardig onder het Jodendom, zy waren het, die recht hadden, om de misbruiken in den Godsdienst te herſtellen, of te doen herſtellen. Hier was een openbaar misbruik, het welk den Godvruchtigen reeds lang zal geërgerd hebben, thans komt *Jeſus*, eh eerwaardig in zyn gelaat, krachtig in zyne redenen, dryft Hy die lieden, die hier hunne plaats niet moesten hebben, en zich des wel bewust waren, uit den Tempel, alles bevestigende met de aanhaaling der Godſpraaken. —— Hier behoeft men aan geen recht der *Zeloten* te denken, veel minder blykt het, uit het echt geſchiedverhaal, dat hier iets ſtrengs, dat hier eenige verkeerde drift in *Jeſus* heeft plaats gehad. Hy han-

„ (†) HIERONYMUS *Comment. in Matth. XXI. Op. T. IX. p.* 51. houd dit bedryf voor het grootſte van JESUS wonderwerken, gelyk ook ORIGENES by LAMPE aangehaald. *Comm. ad Joh. l. c.* vergelyk SALDENUS *Otia Theologica lib. IV. Exercit.* I. doch dewyl de Schrift hier van niets gewaagt, en men de geheele gebeurtenis zonder een wonderwerk zeer wel begrypen kan, is 'er geen grond voor deeze ſtelling."

handelt bedaard, maar ernſtig en deftig. ——— En wat men 'er meer byvoegt, zyn eigen vonden, in een hart geſmeed, dat tegen *Jeſus* en den Godsdienst vooringenomen is. ——— Maar ook dit zal een blyk zyn, dat *Jeſus* op het aardsch Koningryk doelde, dat hy de Farizeën zo hard heeft aangeſproken. „ In het begin gaf Hy den Schriftgeleerden „ en Farizeën wel goede woorden, en zocht hen met eeni„ gen ſchyn van zyn *Meſſiasſchap* te overtuigen; maar als „ dit niet hielp, begon Hy hen te ſchelden, en by het „ Volk in kleinachting te brengen, waarmede Hy niets min„ der bedoelde, dan het Volk tegen de Overheid op te hit„ zen, de Overheid te doen afzetten, en zich de regeering „ aan te matigen (*)." ——— Ongegronde beſchuldiging zeker! Waar leest men, dat *Jeſus* eerst gezocht heeft met zagte woorden, de Farizeën tot zyne party over te haalen? *Johannes de Dooper* had hen reeds naar het leven afgebeeld, als hy hen *Adderenkroost* noemde (†). En waren dan die Schriftgeleerden en Farizeën, welken *Jeſus* hunne geveinsdheid en huichelaary onder het oog bragt, de Overheid der Joden? En indien zy het al waren, zou dan *Jeſus* niet regtſtreeks tegen zyn oogmerk gehandeld hebben, dat Hy deezen zich tot vyanden maakte? Wy weeten immers, dat zy zeer ongaarn zich aan de Romeinen onderwierpen, en derzelver juk droegen. Hoe yverig zouden zy geweest zyn, om *Jeſus* toe te vallen, en te onderſteunen, by aldien Hy een waereldsch Ryk had willen oprichten, en een oproer aanvangen tegen de Romeinen? Maar als Hy hun leerde, dat de waare *Vryheid* daarin beſtond, dat men van zondigen afliet, en dat Hy daartoe ook gekomen was, om hen van de zonden te verloſſen, en dus waarlyk vry te maaken, Joh. VIII. 34. dan zyn zy hevig op Hem gebeeten, en zoeken zynen dood."

„ (†) *Vom zweck Jeſu l. c. Horus* enz. *Bladz.* 311. CELSUS vond deeze hardheid van *Jeſus* woorden reeds onbetaamlyk voor Hem, ORIGENES *contra* CELSUM. Lib. II. pag. 701. Hy was echter te verſtandig, om daar uit te beſluiten, dat *Jeſus* het op het Koningryk had toegelegd."

„ (*) Matth. III. 7. Onze Vertaaling heeft *Adderen-gebroedſels*, liever *Adderen kroost*, want de Adders baaren levende jongen, en broeden geene eieren uit. Zie J. v. LIER *Verh. over de Drentſche ſlangen en adders. Bladz.* 92."

Leer-

Leerredenen van J. VAN LOO, *Predikant te Ootmarſum. Eerſte Deel. Te Utrecht, bij* A. van Paddenburg. *Behalven de Voorreden*, 407 *bladz. in gr. octavo.*

Ene oordeelkundige ontvouwing van het te behandelen onderwerp, ene klare en nadruklyke voorſtelling van het leerzame, en een ernſtige aendrang van het betrachtlyke, verenigen zich by uitſtek in deze Leerredenen; die in ene manlyke tael, met ene treffende deftigheid, zonder ene gekunſtelde welſprekendheid, door den Eerwaerden *van Loo* opgeſteld zyn. De volgende onderwerpen worden hier in behandeld. *Het ſchadelyk bedrog der Zonde*, Spr. XI. 18[a]. *Simeon in den Tempel*, Luc. II. 25—32. *Jezus het voorbeeld van den Christen*, 1 Pet. II. 21[b]. *De Christelyke zagtmoedigheid naar het voorbeeld van Jezus*, Matth. XI. 29[b]. *Geeft de geſchiedenis van den bekeerden kwaaddoener grond, om zyne bekeering uit te ſtellen tot een ſterfbedde?* Luc. XXIII. 39—43. *De opgewekte jongeling van Naïn*, Luc. VII. 11——15. *De groote goedertierenheid van God omtrent de menſchen*, Ps. CXXXVI. 1[a]. *Gods gadelooze barmhartigheid omtrent de Zondaars*, Ps. CXIX. 156[a]. *De heerlykheid van Gods liefde omtrent zyne Kinderen*, 1 Joh. III. 3[a]. *Gods heerlykheid in de Sneeuw*, Ps. CXLVII. 16[a]. Tot een ſtael van 's Mans wyze van voorſtellen, diene, uit zyne Leerreden over 't misbruik, dat velen van 't voorbeeld van den bekeerden Moordenaer maken, zyne vergelyking, tuſſchen dien begenadigden misdadiger, en de ſtervenden, die hun leven hebben doorgedroomd, in het voeden van het rampzalig wanbegrip, dat het altoos tyds genoeg is, om zig te bekeeren. —— Zyn Eerwaerde het Euangelisch geſchiedverhael, betreffende het voorgevallene zo met den enen als anderen moordenaer, en 't geſprek van Jezus ter dier gelegenheid, in een duidlyk en aendoenlyk licht geplaetst hebbende, gaet daerop over, om te toonen, dat, integenoverſtelling van 't misbruik, 't welk zo dikwils van deze geſchiedenis gemaekt word, alles in dezelve juist geſchikt is, om een ieder van het dwaes uitſtellen der Bekeering af te raden; aen welk voorſtel hy dan wyders ene gemoedlyke toepaſſing hecht, die ene ernſtige waerſchouwing tegen allen uitſtel van Bekeering, en aenmoediging ter ware boetvaerdigheid, behelst. —— zy, die genegen zyn, om deze geſchiedenis te misbruiken, beſchouwen den zogenaemden

bekeerden Moordenaer gemeenlyk als een overgegeven guit tot op het oogenblik toe, waerin hy uitriep, *Heere, gedenk aan my.* Dan de Eerwaerde *van Loo* doet zeer duidelyk zien, dat men tot deze vooronderſtelling geen genoegzamen grond heeft, en dat het geheele beloop der geſchiedenisſe, in die tydsomſtandigheden, ons veeleer doet denken, op een mensch, „ wiens bekeering, al eenigen tijd vooraf begonnen, alleen voltooid is geworden op het kruis: wiens bedrijf in dezen toont, dat „ hij, reeds in de gevangenis, van de duisternis tot het „ licht, en van de magt des Satans tot God was overgebragt geworden." Indien men al de hoogere waerſchynlykheid van dit laetſte denkbeeld niet wilde erkennen, men kan althans de mogelykheid niet lochenen: en dit zo zynde vervalt het wraekbare ſteunzel, dat men 'er in waende te vinden. Hiermede verbind zyn Eerwaerde, om dit misbruik te krachtiger tegen te gaen, de opgemelde vergelyking, en vervolgt aldus.

„ Onaangezien alles, wat voor het tegendeel pleit, blijft de groote menigte verkleefd aan het verjaard, het oud vooroordeel, aangaande dezen Man. Wel aan dan, het zij eens zo —— ik vooronderſtel het voor een oogenblik met u —— het zij zo, dat hij eerst op het kruis is bekeerd geworden —— dan nog M. G. H. (ô! denkt dat ik nu onwijs worde, om u van uwe gevaarlijke dwaasheid te genezen) dan nog is dit voorbeeld niet geſchikt om dien zinnelozen waan te koesteren, die reeds duizenden bedrogen heeft; nog misſchien —— treurig misſchien! —— duizenden bedriegen zal; en die het oogmerk van de geheele prediking der zaligmakende Genade Gods tot dus ver aan uw hart vernietigd heeft. Indien gij oogen hebt M. H. gebruikt ze dan, en ziet. 'Er is geen waarheid in de waereld, indien dit geen waarheid is, dat deze vooronderſtelling zelfs u geen regt geeft, om eene bekeering op het ſterfbed te wagten; dat zij aan uwe hoop van, na een zondig leven te hebben gevoerd, zalig te zullen ſterven, geene gronden geeft. Komt —— geeft mij, bid ik u, uwe onbevooroordeelde aandagt, terwijl ik met weinige hoofdtrekken eene vergelijking zal maken, tuſſchen dezen begenadigden misdadiger, en de ſtervenden, die hun leven hebben doorgedroomd, in het voeden van het rampzalig waanbegrip, dat het altoos tijds genoeg is, om zig te bekeeren.

„ De Misdadiger wist met ongetwijfelde zekerheid, dat hij

hij ſterven moest, dat 'er geen hoop van ontkoming was. Welk een krägtige drangreden voor hem, om op zijn toekomſtig lot te denken; om van de weinige oogenblikken, welke hem nog overig waren, gebruik te maken. ——— Maar onze kranken! ——— ſommigen weten dit niet met zekerheid, ——— anderen kunnen dit opmaken uit den aart hunner ziekte, maar zij doen dit niet ——— zij paaien zigzelf met de hoop van herſtel — zij worden hierin geſterkt door anderen ——— zij verwijderen alle voorſtellingen, vermoedingen van het tegendeel van zig ——— zij vleien zig met een harſenſchimmige hoop — ach! bij zulke krankbedden valt het voor een mensch, die weet wat ſterven is, moeielijk zijne traanen te bedwingen —— zij vleien zig dikwils nog, ſchoon de levenskragten reeds zijn weggekwijnd, de adem korter gaat, de pols zig optrekt, het gezigt begint te breken, en alles aankondigt, dat de dood in aantogt is, om den nedervellenden ſlag te geven. ——— Daar ſtaan wij dan, Predikers van 't Euangelie, maar waartoe? kunnen wij bij menſchen, die zig zoo vleien, iets uitrigten, met alle onze voorſtellingen van Gods Regtvaardigheid en Heiligheid, met alle onze bedreigingen, met alle onze opwekkingen tot ſchuldbekentenis en geloof, met alle onze toeroepingen van haast u! haast u! eer het te laat is, om uwe ziel te behouden? kunnen wij met dezelve in het hart dringen, daar het groot gewigt, dat aan dezelve kragt kan geven, ontbreekt.

„ De bekeerde Misdadiger had kennis van verſcheiden noodzakelijke waarheden van den Godsdienst, en hij wend zijne korte levensoogenblikken aan, om met deze kennis zijn voordeel te doen. ——— Maar onze kranken! ——— De deerniswaardigſte onkunde, veroorzaakt door het ſchandelijk verzuim van de gelegenheden ter onderwijzing, of valſche, dikwijls allerſchadelijkſte begrippen beheerſchen hen, en maken hunne bekeering tienvouwig moeielijker, als zij uit haaren aart is. Of is het ziekbed de beste plaats, om onderrigt in de waarheden van het Euangelie te ontfangen? Is men dan geſchikt om vooroordeelen af te leggen? Zal dan de waarheid minder tegenſtand van het verduisterd verſtand, en het verwilderd hart, ondervinden, dan in gezonde dagen? ——— Maar laaten de zieken kundig, wel onderwezen zijn. Maakt deeze omſtandigheid het waarſchijnlijker, dat zij het hart zullen openen voor de waarheid. Dwaasheid! T. Zij hebben ze duizendmaal gehoord, en het hart is verhard

gebleven, en zullen zij ze nu, met een lusteloze, verzwakte ziel, met een hart, dat woest en ledig is van allen opregten ernst naar bekeering, en waarin de natuurlijke afkeerigheid, door ligtzinnige, talloze verwerpingen der waarheid, op eene onuitdrukbare wijze vermeerderd is geworden, —— zullen zij ze nu hooren, —— zullen zij nu raakbaar zijn door de beminnelijke en kragtige drangredenen tot geloof en deugd? Hoe weinig kent hij den mensch, die zig dit wijs maakt!

„ De bekeerde Misdadiger had vrijheid van geest, om, in het midden zijner ſtekende ſmarten, aan de belangen van zijnen onſterfelijken geest te denken. —— Maar hebben dit alle kranken? Kan iemand onzer zig dit onſchatbaar voorregt beloven? Kunnen wij over den aart der ziekte, die ons in het graf zal ſlepen, willekeurige beſtellingen maken? —— Eene koude trilling bevangt mij T., als ik mij in de verbeelding plaatſe bij die ſterfbedden, waarop ik ongelukkigen zag zieltogen, geſchokt door ſtuiptrekkingen, beroerd door bedwelmingen, verhit door ijlhoofdigmakende koortſen, of neergedompeld in gevoelloosheid, tot bezwijking toe afgemarteld, door langdurige benauwende ziekten, en in onmogelijkheid gebragt, om op eene bedaarde redelijke wijze met hun verſtand te werken —— ach! zij waren op het punt van ſterven, en wisten het niet, en konden 'er niet aan denken — zij lagen daar ſijgende, gierende, uitgeput, worſtelende met ſtervende kragten tegen den aannaderenden dood, bedekt met het koude doodzweet, en zij konden niet aan Hem denken, die hen zo zou roepen voor zijnen rigterſtoel! —— welk een gezigt!!! Kan dit uw geval niet zijn? Wie verzekert u van het tegendeel? —— En indien het zo ware, wat wordt 'er van u, Zondaar? God! wat wordt 'er van hem, die U te vergeefs laat roepen, nodigen en bidden??

„ De bekeerde Misdadiger ſtierf in zonderlinge omſtandigheden, in een tijdsgewrigt, dat eenig was, en eenig blijven zal. Hij hing naast het kruis van het vleeschgeworden Woord, aan wiens wenk het heelal hangt, en hij zag de natuur in beweging om dit ſterfuur te verheerlijken. Zal dit gezigt, nog verſterkt door alles, wat de ſtervende Jeſus ſprak en deed, niet kragtig op zijn hart hebben gewerkt? Niemand onzer kan zo iets verwagten, en evenwel troosten 'er zig veelen mede. Het is zo, T; God, die oneindig is in Barmhartigheid, kan uwe laatſte krank-

krankheid zo inrigten, met zulke buitengewoone treffende omſtandigheden voorzien, dewelke uit haren aart geſchikt zijn, om uwe opmerkſaamheid op uw toekomſtig lot te bepalen, en u te bewegen tot het ontvlugten van den dreigenden toorn uwes Rigters. Hij kan dit doen T. —— maar zal Hij dit doen? —— Nu ik vooronderſtel dit, maar ziet dan aan den booswigt, die aan de andere zijde van Jeſus hangt, wat zulke omſtandigheden uitwerken op een hart, dat, met langgekoesterde boosheid doortrokken, vastgeworteld in de ongeregtigheid is —— ziet hem ſterven in zijne godloosheid, en leert, wat het natuurlijk einde van een mensch is, die, onaangezien de ſtem van God, van Jeſus, van zijn geweten, zig door zijne blinde driften heeft laten heen voeren tot het verſmaden van de lesſen der waarheid en der deugd —— treedt toe, Zondaars! ziet den verharden Moordenaar ſterven; en beeft! —— beeft voor de gevolgen uwer dwaasheid! —— beeft voor de uitwerkſelen van eene met drift gekoesterde zonde! —— beeft voor de onmenſchelijke gevoelloosheid, die onvermijdelijk volgen moet, op het aanhoudend onderdrukken van zijn geweten, en die ook dan, wanneer de Vader der Barmhartigheid in uwe laatſte oogenblikken, door eene vereeniging van plegtige omſtandigheden, uwe ziel wilde rukken als een brandhout uit het vuur, derzelver kragt verſtompen zoude!!"

Het noodzaakelyke doch welgeregelde gebruik der Rede in 't ſtuk van den geopenbaarden Godsdienst, door P. CONRADI, *Hoogl. in de H. Godgel. in de beroemde Hooge Schoole, te Franeker. Uit het Latyn vertaalt. Tweede Uitgave. Te Rotterdam, by* H. Maronier. *In quarto* 68 *bladz.*

Nademael de onderſcheiden denkwyzen over het gebruik der Rede, in 't ſtuk van den geopenbaerden Godsdienst, in deze dagen weder enigzins verlevendigd worden, is 't niet ongepast, dat men den onderzoekgragen Lezer op nieuw de Redenvoering van den Hoogleeraer *Conradi*, over dit onderwerp, voor meer dan 30 jaren reeds vertaeld uitgegeven, aenbiede. 't Lot van ſoortgelyke Schriften is veelal, dat ze, hoe gretig ook by de eerſte afgifte gelezen, eerlang in paketten weggeleid en genoegzaem der vergetelheid overgegeven worden. Intusſchen zyn 'er dikwerf nog al onder, die een beter lot ver-

verdienen, en wel waerdig zyn, dat ze der vergetelheid onttrokken worden; en onder dezulken mag men ook deze Redenvoering met het hoogſte regt plaetzen; des derzelver lezing aen alle de zodanigen, die begerig zyn om dit gewigtige Stuk te onderzoeken, wel aengeprezen moge worden.

Zyn Hoogeerwaerde behandelt, in de eerſte plaetze, dit onderwerp in 't algemeen; ontvouwt deszelfs aert, doet ons de uiterſten, waer toe men dikwerf overgeſlagen is, opmerken; en toont ontegenzeglyk, dat het gebruik der Rede, in 't ſtuk van den geopenbaerden Godsdienſt, niet dan onbezonnen, en tot nadeel van den Godsdienſt, gewraekt kan worden, des het in tegendeel regt ernſtig te handhaven zy. —— Na dit algemene gaet hy over tot een meer byzonder betoog van de drie volgende Voorſtellen. (1.) „ Dat, men zonder het gebruik „ der Reden, en den byſtand van het natuurlyke Licht, „ geene genoegzaame vaste overtuiging van de Goddelyke Openbaaringe, welke de Christenen eerbiedigen, „ hebben kan. (2.) Dat, zonder het gebruik der Reden, „ de waare en echte zin der Goddelyke Openbaaringe „ nimmer van ons verſtaan, noch van de valſche en on„ echte kan onderſcheiden worden. (3.) Dat het gebruik „ der gezonde-Reden noodzaakelyk is om het gewicht „ der geopenbaarde Waarheden zelve te kennen en te be„ proeven." Om dit laetſte Voorſtel te overtuigelyker te behandelen, zo vestigt by de aendacht afzonderlyk, op de Geboden, die men te betrachten, de Leerſtukken, die men te gelooven, en eindelyk de Beloften, die men te hoopen heeft. —— Hieraen hecht de Redenaer voorts ene aenmoediging van 't gebruik der Reden; met ene nevensgaende waerſchouwing tegen alle waenwysheid en onbedagtzaemheid; ons tevens aenradende het afleggen van alle vooroordeelen in 't onderzoeken der Godsdienſtige Waerheden; en dat onderzoek te doen, met een oprecht Godvruchtig gemoed, onder de ernſtigſte gebeden tot den Allerhoogſten, om zynen zegen over onze poogingen.

Het

Het gebrekkige der Rede, vooral in den Godsdienst, wysgeerig voorgeſteld, door PHILOXENUS, *onder geen Gezindheid behoorende: aan den Eerwaarden Heere* PAULUS VAN HEMERT. *Te Amſterdam, by* M. de Bruin, 1785. *In gr. octavo. 24 bladz.*

Van dit Stukje kunnen wy den Lezer niet veel leerzaems belooven. Het heet een *wysgeerig* voorſtel, maer wy hebben 'er niets van den *wysgeerigen* leertrant in gevonden. *Philoxenus* heeft, zo wy anders het gevoelen van den Heer *van Hemert* wel verſtaen, den aert van 't geſchil niet wel gevat: hy verwart het redelyk vermogen, en 't misbruik, of liever het verwaerloozen van 't zelve, onder een. Naer zyne bevatting is de Rede *niet t'enemael bedorven*, maer *gebrekkig*, *ziek*, en wel in zo verre, *dat zy zeer wel blind en verduisterd in Goddelyke zaken genoemd mag worden.* Dan, ter ſtavinge dezer ſtellinge, hebben we geen Wysgeerig bewys in dit Geſchrift aengetroffen. Edoch, wat zullen wy zeggen? Indien des Schryvers ſtelling gegrond zy, en deze ziekte der Rede, gelyk hy beweert, hare trappen hebbe, dan is mogelyk onze Rede te ziek om de kracht van zyn bewystrant te vatten; of de zyne te ziek om het ſtuk naer den eisch te voldingen. En hoe zal de zieke Rede daeromtrent iets beſliſen! ——— Elk zy hier derhalve voor zich zelven omzichtig op zyne hoede: want als de blinde den blinden leid, loopen zy beiden groot gevaer van in de gracht te vallen.

Geneeskundige Electriciteit, door W. VAN BARNEVELD. *Lid van het Provinciaal Genootſchap te Utrecht, der Maatſchappy van den Landbouw, en Apotheker te Amſterdam. Te Amſterdam, by* J. B. Elwe *en* D. M. Langeveld. *Behalven het Voorwerk en Bladw. 387 bl. in gr. 8vo.*

In dit Boekdeel, deelt ons de Heer BARNEVELD een aantal Waarneemingen mede, omtrent de werking der Electriciteit op het Menſchelyke Ligchaam, die voor den Geneesheer en Natuuron erzoeker, beide, van zeer veel aenbelang zyn. —— Wy zullen dan onzen Lezer met de onderwerpen daerin voorkoomende wat nader bekend maa-

maaken, en den zaaklyken Inhoud daarvan kortelyk mededeelen.

Het Boek zelve is in *Twee Deelen* geſplitst, waarvan het eerſte wederom in de volgende *Hoofdſtukken*. In het *Eerſte* Hoofdſtuk geeft de Schryver eene verklaaring van den noodigen Toeſtel om Geneeskundig te Electriſeeren. Het *tweede* Hoofdſtuk bevat een onderwys, om eene Electrizeermachine, en den noodigen Toeſtel, tot Geneeskundige Proeven, wel te gebruiken. In het *Derde* Hoofdſtuk beſchouwt de Heer *v. Barneveld* de uitwerking der Electriciteit op het dierlyke Lichaam. —— Schoon dit ſtuk zeer moeielyk is, om te verklaaren, zo gelooven wy tog, dat men, hoewel op een bepaalden afſtand, met meerder zekerheid daarover kan oordeelen, dan over de werking der meeste Geneesmiddelen. Ten minſte de meer gevorderde kennis omtrent de werking van het *Principium vitale*, en deszelfs analogie met de werking der Electrike vloeiſtof, hebben aan dit onderwerp veel licht bygezet. —— Dog wy wyzen onzen Leezer omtrent dit ſtuk tot de Verhandeling van onzen Schryver, die zeer veel leezenswaardig daarover bygebragt heeft. —— Omtrent de wyze op welke de Electriciteit naa den verſchillenden aart der ziekte, en den toeſtand des Lyders, deelt de Schryver zeer nuttige Voorſchriften mede. —— Gaarne, zegt hy, had ik deeze voorſchriften willen bekrachtigen, met het gezag van groote Mannen, die lang voor my geëlectriſeerd hebben. Dan ik heb even min daarvan kunnen ontdekken, als dat ik getracht heb te vinden, hoe en op welke eene wyze zy hunne Lyders, die geneezen werden, electriſeerden. —— Onze Schryver ſchynt dan met het voortreflyk Werk van den Heer CAVALLO, nog met dat van Mr. NAIRNE, over de *Geneeskundige Electriciteit*, bekend geweest te zyn.

In het *Tweede Deel* komen de Proeven en Waerneemingen zelve voor, die de Schryver zeer naauwkeurig en omſtandig mededeelt. —— Daar het Geneeskundig nut der Electriciteit, alleen, door Proeven en Waerneemingen moet beſlist worden, en deeze meer afdoen dan alle vruchtlooze redeneeringen, over de *Modus agendi*; zo oordeelen wy dit *Tweede* Deel ook als het gewigtigſte, waardoor de Schryver de Geneeskundige Electriciteit verrykt heeft. —— De opregtheid, waarmede de uitſlag der Proeve word medegedeeld, verdient den billykſten lof. —— Van de zes-en veertig, welke de Heer *v. Barneveld* geëlectriſeerd heeft,

zyn

zyn 'er twintig volkomen, en elf gedeeltelyk, geneezen; tien hebben niet kunnen geneezen worden, en de overige vyf zyn weggebleeven.

Wy, voor ons, hebben dit Boek met veel genoegen geleezen, en hoopen dat de Schryver, wiens werkzaamen aart ons bekend is, dit onderwerp verder zal voortzetten, en zyne nadere Waarneemingen daaromtrent opgeeven. —— Een enkele Proefneeming zullen wy, onzen Leezeren, uit dit werk nog mededeelen.

„ HARMINA GROBBÉ, een jonge Dochter van omtrent 20 jaaren, kreeg, voor 5 a 6 jaaren, in den Winter, een lammen Arm, die zig van de helft des Opperarms tot aan de uiteindens der Vingeren uitſtrekte, en welker lamheid door de Vorst veroorzaakt was; de verlamde deelen waren niet alleen beweegeloos, maar ook tevens gevoelloos, zo dat haar arm, om zo te ſpreeken, levendig dood was; levendig wegens de circulatie van het bloed, alzo de polsſlagader even als in den anderen arm ſloeg, en de natuurlyke warmte geëvenredigd was aan de andere; dood, om dat zy zig kon branden zonder gevoel, en nogthans een brandblaar ten voorſchyn kwam, en op zyn tyd weder genas; alsmede, om dat zy zig kon ſnyden dat het bloed volgde, terwyl zy niets gevoelde: ik kneep en drukte haar aan dien arm en vingeren, ſtak haar op verſcheidene plaatzen met een ſpeld, zo dat het bloed uit het vleesch kwam, zonder dat zy eenige pyn of prik gewaar werd.

„ Dit, gevoegd by een vyfjaarigen tyd, dat zy reeds in dien ſtaat was geweest, deedt my vreezen voor haare herſtelling: ik durfde zo veel van de electriciteit niet hoopen; maar de uitkomst ging myne verwachting te boven, tot myne en haare rechtmaatige blydſchap.

„ Ik vooronderſtelde dat haare geneezing, zo zy die door de electriciteit verkreeg, langzaam zoude gaan, en dat wy met geen kleine hoeveelheid electrike ſtof toetedienen, konden beſtaan; daarom nam ik terſtond een flesch van 24 duim bekleed glas, om haar ſchokken toetedienen, ſtellende den electrometer $\frac{1}{4}$ duims-afſtand van den eerſten conductor der electriſeer-machine: het was op den 4 Auguſt. 1780, dat ik dit, voor 't eerst, met 100 ſchokken begon; op den zelfden dag nog eens, en voords op de volgende dagen, tweemaal, te weeten, 's morgens en 's avonds herhaalende, in dier voegen, en met dien voorſpoed, als ſtraks zal blyken: ik ſtelde de vier eerſte dagen den electrometer een der-

derde duims, en de twee volgenden twee derde duims, van den eerſten conductor van het werktuig; vermeerderende dagelyks de ſchokken, zo dat ik door deezen arm, ten einde van den zesden dag, zynde de twaalfde electriſeering, reeds tuſſchen de 300 á 400 ſchokken liet doorgaan; ſtellende een koperen knop, die ik, geïſoleerd door een glazen pyp, vasthield, en met éene der beide zyden van de flesch vereenigd had, op de vingeren, en een anderen ſoortgelyken aan den opperarm, ter plaatze daar de lammigheid en gevoelloosheid begon, ſomtyds de geïſoleerde knoppen verwiſſelende, om daardoor den ſtroom van den electriken ſchok te veranderen.

„ Wanneer ik binnen den omtrek der verlamminge bleef, gevoelde zy even min van de ſchokken, als een metaale conductor daarvan gevoelt, wanneer de ſchok 'er doorgeleid wordt; maar zo dra ik iets hooger kwam, gevoelde zy het duidelyk, doch niet verder dan zig het leven in den arm uitſtrekte: nieuwsgierig om te beproeven, hoe ver de zenuwen gevoelloos zouden kunnen worden, ten opzichte van de electriciteit, of liever, hoe veel electriciteit 'er noodig ware, om in een verlamd gevoelloos lichaam leven te beſpeuren, ſchokte ik dat gevoellooze deel met een flesch van 45 duim bekleed glas, en één duim afſtands van den electrometer, dan zy gevoelde niets: ik klom langzaam op, met herhaaling van ſchokken, tot een flesch van 150 duimen bekleed glas, eer zy iets gevoelde: dit gevoel was zeer diep in den arm gelegen, en ik geloof liever, dat het zig alleenlyk, in een nog niet volſtrekt gevoelloos zenuwtje ontdekte, dan dat ik zoude durven vooronderſtellen, dat wy, in de toen nog levenlooze zenuwen, eenig gevoel bragten: indien iemand dit zoude willen tegenſpreeken, zoude ik vraagen; waarom gevoelde zy het alleen in de diepte, en niet in de uitwendigere deelen, waardoor de electrike ſchok hoofdzaakelyk doorging? want dit is zeker, dat de electrike ſtof altoos den kortſten weg neemt, naar de plaats zyner beſtemming, dat is, de plaats des evenwigts; derhalven zal de ſtof meer door de oppervlakkige, dan door de inwendige deelen van het lichaam, dat tot een geleider gebruikt wordt, heen gaan, om de electrike ſtof van den binnen- naar den buitenkant der flesch te brengen.

„ Dat nu de ſchok ook in de diepte gevoeld werd, hangt af van de grootte der flesch, die, meer ſtofs bevattende, altoos van den geleider meer plaats inneemt, en derhalven,

nu

nu dieper gaande dan alle de voorige ſchokken, die diep liggende en nog levende zenuwen kon treffen, en daarom, hoewel weinig, nogthans gevoeld werd: een flesch van 206 duimen bekleed glas, bragt het zelfde gevoel voord: zy kreeg niet, gelyk meesttyds andere lyders, roode of bonte vlekken, op de armen of handen, van de ſchokken: het weinige effect dat zy tot nog toe van de electriciteit had, ſchoon ſterk geappliceerd, bragt ons niet te rug van onze onderneeming, aangezien zy moeds, en ik geduld genoeg bezat, om het werk voordtezetten.

„ Ik vermeerderde het getal der ſchokken, tot 1000 daags, en nam een flesch van 36 duimen bekleed glas, ſtellende den electrometer één duim van den conductor: toen ik haar nu in 't geheel agttien maal geëlectriſeerd had, begon zy in haar' opperarm, iets laager dan de gewoonlyke affcheiding, tusſchen het levendige en doode, gevoeliger te worden, zo wel van boven op den arm, als aan den binnenkant, het welk zig van dag tot dag, van boven af, langzaam naar beneden uitſtrekte, en doof my onderzocht werd, met het prikken van een ſpeld, die ik op een' afſtand van een lyn van een duim, in het vleesch kon ſteeken, of zy het alsdan niet gevoelde, na dat die hooger of laager door my geſtoken werd.

„ Te gelyk dat het gevoel in de zenuwtjes van de huid wederkeerde, begonnen ook de dieper gelegene zenuwen te herleeven, en zy gevoelde nu altoos den ſchok, zo verre het leven wedergekeerd was, het welk, na de veertigſte electriſeering, volkomen geſchiede: ſterk begon haar gantſche arm, nu onder de electriſeering te zweeten, en die ſomtyds zo nat werd als of hy uit het water gehaald was, zo dat de droppelen van haare hand en vingeren afdroopen; waarom ik haar ried, een roode baaije handſchoen te vervaardigen, en die aantetrekken, als zy uit myn huis ging, om te beletten dat deeze uitwaaſeming niet verhinderd, maar integendeel bevorderd werd; te meer, om dat zy my gezegd had, dat deeze ongeſtelde arm, altoos, zeer vatbaar en aandoenlyk voor de koude geweest was.

„ De pink en de duim waren de eerſten die levendig werden, en zig langzaam konden beweegen; voords de volgende vingeren, doch de middenſte vinger het laatst, het zy dat ik die minder electriſeerde, of dat 'er andere redenen voor waren: een plaats zo groot als een ducaton, boven op de hand by den pols, terwyl zy lam was, ge-

brand en weder geneezen zynde, keerde het laatst van alle deelen tot het gevoel weder.

„ Tot dus verre gevorderd, was zy nog niet in ſtaat om iets te verrichten, en het ſcheen, dat ik, met op deeze wyze voordtevaaren, ook niets meer vorderde: ik nam derhalven een groote leidſche flesch, houdende 102 duimen bekleed glas, ſtelde den electrometer een halve duim van den eerſten conductor des electriken werktuigs, en gaf haar 's morgens en 's avonds, telkens 100 à 150 ſchokken; dit was van dit gewenscht gevolg, dat zy, na verloop van 5 à 6 dagen, iets met haare vingeren kon aanvatten, en vry meer gevoel, als ook beweeging, in hand, arm en vingeren kreeg.

„ Dit deed my beſluiten, om de electriciteit nog meer te verſterken; ik ſtelde den electrometer nu voortaan één duim van den eerſten conductor, met dezelfde flesch, en na eenige dagen nam ik een flesch aan, van 136 vierkante duimen bekleed glas, door welk een en ander ik zeer aanmerkelyke vordering beſpeurde, en zy in ſtaat geſteld werd om reeds het een en ander te kunnen verrichten: by voorbeeld, een kopje met vocht overtegieten en aan den mond te brengen; een anderen den hoed van het hoofd te neemen; voords de muts en boezelaarsband vasttebinden: dan door deeze zwaare ſchokken werd zy zeer vreesachtig, om zig te laaten electriſeeren, gemerkt door het wederkomen van het gevoel, die harde behandeling, haar dagelyks meer pyns veroorzaakte; daarby kwam nog een kleine opening, zekerlyk ontſtaan door een blaar, die aan den binnenkant des arms, op de *Biceps*, door de electriciteit veroorzaakt, en voords doorgebroken, van wegen de ſchuuring van het linnengoed, aanmerkelyk grooter geworden was, en vervolgends met een digestief verbonden werd: waardoor ik op deeze plaats den geïſoleerden knop niet meer dorst plaatſen; en alzo ik op andere plaatſen, door die hevige ſchokken, meer blaartjes gewaar werd, keerde ik weder tot zachtere behandeling, neemende een flesch van 40 duimen bekleed glas, en drie vierde duims afſtands des electrometers; telkens als ik haar electriſeerde 700 à 800 ſchokken, en dus ſomtyds 1600 op één dag geevende, voegende daarby, een *linimentum*, uit *ung. nervin. ol: cajapoet.* en *ſpir. ſal. armoniac. met wynſteen-zout* bereid, om zachtjes mede te ſmeeren, ten einde daardoor de geneezing meerder te bevorderen.

„ Naar

„ Naar maate zy nu meer herſtelde, begon zy ook meer te verrichten, en de huishouding waarteneemen, waarom ik haar voords maar ééns daags electriſeerde, tot dat ik haar, op den 29 September, en dus in ruim zeven weeken, byna 100 maal geëlectriſeerd had; zo hevig en aanhoudend, als ik durf vermoeden dat ooit iemand de electriciteit is toegediend: zy vertrok van den Heere v.. d.. b...., op wiens verzoek ik dit ondernam, kort daarna, naar haare geboorteplaats *Almelo*, daar zy nu voortaan haar vaders huishouden waarnam, vlas ſpon, en van veelen met verwondering ontmoet werd: ik liet haar een *linimentum* medeneemen, en ried haar, om met de minſte koude in den naderenden winter, van haar roode baaije handſchoen gebruik te maaken; en niet te werken in koud water, ook, als het vroor, binnens huis te blyven, en zig, by die ongelegenheid, met het *linimentum* te ſmeeren.

„ Zie daar een treffend voorbeeld van de veelvermogende eigenſchappen des electriken vuurs: een treffend voorbeeld van geduld en kloekmoedigheid in myne patiente: twee noodwendige vereischtens, die ik, in myne lyders aantreffende, beſchouw, als de middelyke oorzaak van herſtelling: want hoe gemaklyk ook een vaartuig op het water bewogen worde, ſnelt hetzelve, niet zonder de middelyke hulp van wind of riemen, door de golven."

Katechismus der Heelkundige Ontleedkunde. Door F. A. weiz. M. D. *Eerſte Stuk. Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz. 1784, *in gr.* 8*vo*, 151 *bl.*

Het ſchynt thans algemeen de mode te worden, om byna alle Weetenſchappen, zo wel die voor kleine Kinderen geſchikt zyn, als ook die welke Voorwerpen voor meer geoefende verſtanden zyn, in *Katechismi* voor te draagen.

Wy ſtemmen gaarne toe, dat zodanige onderwyzingen voor kleine Kinderen haare groote nuttigheid heeft — — — Dog voor Menſchen, die zig reeds op eenen bepaalden Tak van Studie hebben toegelegd voor *Heelkundigen*, voor *Vroedkundigen*, is zodanig een onderwys niet alleen veel te omſlagtig, en verwekt niet alleen, in plaats van lust, een tegenzin tegen de Studie; maar het komt ons zelf voor, dat ſoortgelyke Weetenſchappen niet vatbaar zyn voor eene

zodanige behandeling. —— Het zy ondertusschen verre van ons, hieromtrent iemand te berispen: een yder handele in deezen na zyne beste overtuiging. De Katechismus, welke wy thans voor ons hebben, is eene Vertaaling uit het Hoogduitsch, die, onzes bedunkens, zonder nadeel voor de Kunst, wel had kunnen achtergebleeven zyn. —— Ten minsten wy hebben niets in denzelven gevonden, dat niet reeds door anderen herhaalde reizen gezegd is. Hierby komt nog dat dit werk als een Compendium voor Leerlingen veel te wydloopig is. Ten minsten dit eerste Stuk bevat niets anders dan de *Been-* en *Spierbeschryving*. —— Onze Leezer mag, uit de vergelyking van dit Stukje, met de *Tabellen van Schaarschmid*, beslisſen, of onze oordeelvelling gegrond is, of niet.

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap der Konsten en Weetenschappen. Tweede Deel. Te Rotterdam, by R. Arrenberg, *en te Amsterdam, by* J. Allart, 1784. *Behalven het Voorwerk, 598 bladz. in gr. octavo.*

Dit tweede Deel bevestigt de gunstige gedagten die wy ons van het Bataviaasche Genootschap, op het doorbladeren van het eerste Deel, gevormd hebben (*). Hetzelve behelst tog, niet minder dan het voorige, een aantal van leezenswaardige Verhandelingen, over eene groote verscheidenheid van onderwerpen.

By den aanvang ontmoeten we eene Verhandeling over de Historiekennis, geschikt om te toonen, wat men in 't opstellen, zo der algemeene als eener byzondere Historie hebbe gade te slaan, en waarop men, in de beoefening der Geschiedkunde, bovenal agt behoore te geeven; welk alles byzonder betrekkelyk gemaakt wordt tot de Oosterſche Historie. Verder vervolgt men hier de beschryving van het Eiland *Timor;* met eene melding van eenige naby gelegen Eilanden; waarby ook komt een berigt van het Eiland *Borneo*. De voornaamste byzonderheden deezer Gewesten, zo verre ze tot nog bekend zyn, worden hier ontvouwd. En daaraan is gehegt eene Lyst der geestlyke en waereldlyke Keizers van *Japan*, dienende tot een vervolg op *Kæmpfers* beschryving, waardoor deeze Lyst tot den tegenwoordigen tyd gebragt wordt; geevende het Ge-

(*) Zie *Alg. Ved. Letteroef.* IVde D. bl. 162.

Genootſchap te gelyk te kennen, dat het hoopt gelegenheid te zullen hebben om de afgebroken Historie van Japan, Chronykswyze, aan te vullen. Een Treurgezang over de Belemmeringen, met een moedopwekkenden Toezang aan het Bataviaasch Genootſchap, beſlaat hier de volgende plaats; en verder levert men ons eene voortgaande ontvouwing van den tegenwoordigen ſtaat des Landbouws in de Ommelanden van Batavia; by welke gelegenheid de Arakbranderyen, en de Katjang-Tuinen byzonder nagegaan worden. Wyders, eene Proeve over de verſchillende gedaante en koleur der Menſchen; mitsgaders eene beſchryving van eene blanke Negerin uit de Papoeſche Eilanden; benevens die van den Grooten Borneooſchen *Orang-Outang* of den Oostindiſchen *Pongo*, welke ſtukken verſcheiden byzonderheden deswegens aan de hand geeven. Ook wordt hier de in 't voorige Deel aangevangen *Javaanſche* Historie agtervolgd; en daarby gevoegd eene Proeve van het Hoog-Gemeen en Berg-Javaansch, dienende, nevens andere Proeven, in deeze en geene Stukken geplaatst, ter bevorderinge van de kennis der taalen in deeze Gewesten. Voorts geeft men ons een kort verhaal van den oorſprong, voortgang en tegenwoordige geſteltenis der Deenſche Zending op de Kust *Coromandel*, met nevensgaande aanmerkingen over dit onderwerp. —— Eene Verhandeling over de doodſtraffe en het pynigen, welk een en ander, volgens deezen Schryver, ſlegts ten uiterſte zeldzaam plaats behoorde te hebben. —— Waarneemingen over het verbeteren van onze Hollandſche Zeekaarten, die, nevens andere reeds bygebragte opmerkingen over dit Stuk, haare nuttigheid kunnen hebben. —— Eene Redenvoering over de Inenting, geſchikt om de Ingezetenen van Batavia tot derzelver gebruik aan te moedigen. —— Een berigt raakende de Gamber; eene beſchryving van de Wouwouwen, en een berigt omtrent het Katoen ſpinnen en weeven; dienende deels ter opheldering der Natuurlyke Historie, en deels ter onderrigtinge in den Handel. —— Eene Historiſche opheldering van 1 Chron. XXII. 14. in welke de bedenking van den Heer *de Voltaire*, (die Davids ſchat op tien duizend millioenen Hollandſche Guldens begroot,) dat men bezwaarlyk gelooven kunne, dat David zulk een ſchat by een zou hebben kunnen krygen, tegengegaan wordt. Onze Schryver merkt deswegens aan, dat men, in de onzekerheid van 't opmaaken deezer berekeninge, zich op beter grond kan hou-

den aan de berekening der zodanigen, die Davids ſchat bepaalen, op de ſomme van twintig duizend vyfhonderd en achttien tonnen gouds, of ten hoogſte genomen op drie duizend millioenen; en bewyst tevens, dat het, wanneer men de omſtandigheden van dien tyd behoorlyk gadeſlaat, zo bezwaarlyk niet valle te gelooven, dat David deezen dus berekenden Schat byeen zou hebben kunnen brengen. Hieraan volgen eenige Bydragen tot de Natuurlyke Historie, behelzende de beſchryving van een gryzen Otter, die omſtreeks Batavia gevonden wordt, den Juno-vogel van Malakka, den Kuikendief van Java, den Doorn-Rolpalm en den heesteragtigen Poelpalm. Zie hier, uit hoofde van deszelfs byzonderheid, het berigt, dat men ons van den *Juno-vogel* mededeelt.

„ Deeze fraai geteekende Vogel wierdt door den Heer Gouverneur van Malakka, PIETER GERARDUS DE BRUYN, die met zo veel goedheid als iever het doelwit van 't Bataviaasch Genootſchap behartigt, overgezonden, zynde dezelve hier geheel vreemd, en misſchien nog nooit van te vooren op dit Eiland gezien.

„ Tot den Nederduitſchen naam, by welken men hem op Malakka noemt, ſchynen de ronde vlakken, die deszelfs dekpennen vercieren, aanleiding gegeeven te hebben; komende dezelven zeer veel overeen met de oogen, op de ſtaartpennen der Paauwen, de gelielde vogels van Juno. Ook zweemt de gedaante van den, meede in het geſlacht der hoenderen te huis behoorenden, Malakſchen Juno-vogel, iets naar die van de Pauw, ſchoon hem de lange en prachtige ſtaart ontbreekt.

„ De Bek is grysachtig wit, langachtig en verheven rond: het bovengedeelte daar van ſluit met een haak over het benedengedeelte. De neusgaten zyn met een wit kraakbeenig vlies overwelfd. Het voorhoofd is plat, en met korte zwartachtige veeren bezet. De ſlaapen zyn met eenen blaauwachtigen huid bekleed, die by de bek begint, en zich tot achter het oor uitbreid. De oogen zyn tamelyk groot en leevendig. De oorgaten met dunne aan den binnenkant uitgegroeide hairen gedekt. Het achterhoofd is met donkere veeren vercierd, die iets te rug gekruld zyn, en daardoor eenigzins een kuif maaken. De hals is lang en met bruine veeren bezet, die zwart geſchakeerd zyn. Aan den voorhals zyn deeze veeren iets lichter en rosachtiger. De vleugels zyn lang. De tien eerſte veeren van dezelven, of de roeipennen, hebben blauwe ribben,

en

en zyn, ter eener zyde deezer ribben, geelachtig van grond, met veele bruine regelmaatig geſtelde vlakken: ter andere zyde van de ribben hebben ze, behalven deeze tekening, nog een langs de ribben heenloopenden ſtreep, die wit geſtippeld is. Van onderen zyn ze grysachtig met donkere vlakken. Op deeze roeipennen volgen twaalf lange dekpennen met witte ribben, die, ter eene zyde van die ribben, licht grys en wit van grond zyn met bruine vlakken, en, ter andere zyde, lichtgrys van grond met bruine vlakken en een langsloopenden bruinen ſtreep, naast denwelken eene ry ronde oogen geſteld is. Deeze oogen, die omtrent drie vierde duim in doormeeter houden, vertoonen, in een zwarten kring violette, olyfgroene en geele coleuren, en hebben allen omtrent tegen het midden een klein wit oogje. Op den benedenkant zyn deeze pennen meest van dezelve tekening als boven, maar flauwer. In het bastaard vlerkje ſtaan vier kromme roeipennen meest bruin van coleur. De wigvormige ſtaart is omtrent 9 duim lang, en heeft 12 beſtierpennen, die zoo van boven als beneden meest zwart van coleur en met witte ſtippen bezaaid zyn; zy ſteekt wegens de langte der dekpennen maar weinig uit. De veeren van de rug, borst en buik zyn bruin met zwarte vlakjes. De beenen zyn maatig lang en ongeſpoord; boven met bruine donsveeren, en beneden met eene hoogroode huid bekleed. Drie vingers der Voeten ſtaan naar vooren, en één achterwaards; alle vier hebben witte nagels. De langte van den Kop tot het einde van de ſtaart bedraagt omtrent 2½ voet. —— Het Wyfje is veel kleener, de veeren van haar kuif zyn borſtelachtig, en de coleur doorgaans bruin en zwart geſchakeerd. De vercieringen der ſlag- en dekpennen van het Mannetje ontbreeken haar mede."

Wyders behelst dit Deel nog eene Prysverhandeling over de heerſchende ziekten van Batavia, en de middelen zo ter geneezinge als voorkominge van dezelven; waarby ook nog gevoegd zyn eenige bekroonde antwoorden en berigten. Deeze laatſten behelzen een voorſtel wegens het ſpoedig en duurzaam verhelpen van het toeneemend houtgebrek der Zuikermoolens; eene aantekening nopens eene algemeene ziekte, de Knokkelkoorts genaamd; eene Verhandeling over den Buikloop; een berigt raakende de Aardbeeving den 22 January 1780; de doodlysten van Batavia; en een berigt van de hoogte der Barometer en Thermometer op *Batavia*, *Cabo Goede Hoop* en *Nangazaki* in 't jaar 1779.

Vaderlandſche Cronyk of Jaarboek van Holland, Zeeland en Friesland: van de vroegſte tyden af tot op den dood van Hertog Albrecht van Beijeren; den zes- en twintigſten Graaf van Holland en Zeeland, voorgevallen in Wintermaand van den jare MCCCCIV; *waarin ook verſcheide zaaken, betreffende eenige Nabuurige Landen voorkomen. Te Leyden, by* P. van der Eyk *en* D. Vygh. *Te Amſterdam, by* Jacobus van der Burgh en Zoon, 1784. *Met Privilegie. Behalven het Voorbericht,* 911 *bladzyden in gr. octavo.*

Deeze Vaderlandſche Chronyk behelst een beknopt verhaal der Geſchiedenisſen van ons Vaderland, inzonderheid van de Landen van Holland, Zeeland en Friesland; beginnende van de allervroegſte tyden, en eindigende met den dood van Hertog Albrecht van Beijeren, den zes- en twintigſten Graaf en Heer deezer Landen, in wiens leevensverhaal, en wel voornamelyk in de drie laatſte jaaren, de Uitgeever van dit laatſte gedeelte deezer Chronyk eenigzins breedvoeriger, dan wel de Opſteller van de levensverhaalen der vroegere Graaven, geweest is. De Opſteller, namelyk, van het eerſte gedeelte deezer Chronyk, werd, gelyk ons in de Voorrede bericht wordt, door den dood verhinderd deezen zynen arbeid te vervolgen, waardoor men genoodzaakt geweest is dit werk een tyd lang te ſtaaken, tot dat eindelyk een ander kundig en weldenkend man zich opdeed, en aanbood, om hetzelve van onder de Drukpers te verloſſen, en het levensverhaal van Hertog Albrecht van Beijeren ten einde te brengen; welk gunſtryk aanbod de Eigenaars van dit Werk des te meer vergenoegen gaf, om dat deeze Man, behalven zyne kunde, ook in een zeer naauwe vriendſchap verbonden was met den Vryheidlievenden en Historiekundigen Vaderlander, den Heere Mr. DANIEL VAN ALPHEN, die, gelyk hy aan den overledenen Opſteller zeer veele oude Gedenkſtukken, ter opheldering van de nog bedekte waarheid der Geſchiedenisſen van ons Vaderland, zeer edelmoedig had medegedeeld, nu ook aan Hem, die thans de zorg en voltooijing van dit Werk op zich nam, den vryen toegang tot de onder hem berustende en nog onuitgegeeven oude en echte Documenten en Charters, voor zo verre zulks tot de uitvoering van dit Werk nodig was, verleend, en tevens vryheid gegeeven heeft, om van alle dezel-

zelve zodanig een gebruik te maaken, waardoor aan de duisterheid der Historiën eenig licht konde worden bygezet; zo dat hier niet alleen verscheiden Charters, door den evengemelden Heere *van Alphen* medegedeeld, worden aangehaald, maar men ook eenige verhaalen van gebeurde zaaken vindt aangeteekend, die men te vergeefs by eenigen anderen Historieschryver zoeken zal, en door welke zommige duisterheden der Geschiedenis worden opgehelderd, terwyl men ook eenige, schoon weinige, oorsprongkelyke Gedenkstukken, die ons eenige, tot nog toe onbekende, gebeurtenissen mededeelen, ontmoet. —— Voorts heeft de Opsteller van dit laatste gedeelte deezer Chronyk, in navolging van zynen Voorganger, hier eenige Staatkundige bedenkingen of aanmerkingen ingelascht, die, schoon dezelve wat lankwylig en van dien aart zyn, dat men ze niet ligt in een Chronyk zoeken zoude, echter de droogheid, die anders gemeenlyk aan diergelyk Werk eigen is, merkelyk verlevendigen, en des Schryvers welmeenende zucht voor de vryheid en onafhangkelykheid aanduiden. Ook vindt men onder den text verscheidene aanteekeningen geplaatst, waarin, en der Historiën en der Oudheden van ons Vaderland zomtyds eenig licht wordt bygezet, zo dat de liefhebbers der Vaderlandsche Geschiedenissen, hier of daar, wel iets zullen vinden, dat hunne aandacht waardig is.

Om een staaltje van des Schryvers styl by te brengen, zullen wy alleen, het geen hy by het slot van dit Werk, nopens den aart en het zedelyk gedrag van Hertog Albrecht aanmerkt, hier, by verkortinge, laaten volgen.

„ Sommigen, zegt hy, meeten zyne deugden op het alderbreedste uit, hem noemende een Vorst, die den Christen Godsdienst ten hoogsten beminde, en op alle wyze verdeedigde; godvruchtig, deugdzaam, vroom, goed, zachtmoedig, bescheiden en rechtvaardig; een ieverigen Voorstander der geestelykheid, een beschermer der behoeftigen, een getrouwen Vader zyner Onderdaanen; en wyders begaafd met alle zodanige loflyke hoedanigheden, welke een groot Vorst kunnen gezien, geëerd, en waarlyk bemind maaken. Anderen daarentegen beschryven hem als een wellustigen, wraakzuchtigen, lafhartigen, vreesachtigen, trotschen en kwistzieken Vorst. Wy nu hebben in de verschillende lotgevallen van zyn leeven gevonden, dat hy een mensch en een vorst was, die, en zommige goede, en zommige min pryswaardige hoedanigheden be-

zat, zo dat men, (myns oordeels,) hem noch onder de beste, noch onder de ílegtíte, Vorſten tellen mag. ——— Dat hy niet vry was van heerschzugt, en geen bepaaling in zyn gezag kunnende dulden, maar ſteeds trachtende volſtrekt onbepaald te heerſchen, ook daarom ten uiterſten geducht was voor de Steeden, deed hy al dra, toen hy het roer der regeering in handen kreeg, blyken; waarom ook de Steeden daartegen, met alle haare vermogens, waakten, en zich beieverden om haare natuurlyke Vryheidsrechten, loflyke Gewoonten, oude Herkomſten, en verkregene of erkende Gerechtigheden, met alle mogelyke zorgvuldigheid te bewaaren, en dus behoed te worden voor het meer en meer toeneemen van een al te zwaar knellende ſlaverny. ——— Daarenboven was deeze oude Hertog Albrecht, daar hy, trotsch en heerschzuchtig zynde, ſteeds haakte om zich in alles boven allen te verheffen, en dies ook zeer genegen was tot ydele pracht, mede niet vry te pleiten van ſchraapziekte en geldzucht, terwyl hem al dikmaals de geldmiddelen, zo tot voeding van zynen grootſchen en heerschzuchtigen aart, als tot ſtyving van zyne kostbaare levenswyze en onverdraaglyke trotschheid, ontbraken, om welke te bekomen, hy ook nu en dan verbazende laagheden beging; den genen, die hem met de benodigde penningen byſtonden, allerhande vryheden, welke zommigen zelfs te ſchandelyk zyn om hier byzonderlyk genoemd te worden, ſchond; en denzulken allerleie, ook onbetamelyke, gunſten bewees. ——— Wat nu betreft des Hertogs wellustigen aart, welke, als tot allerhande ongeregeldheden geneigd, zommigen aan hem toeſchryven; moet ik aanmerken, dat ik niet weete ooit geleezen te hebben, dat hy eene buitengemeene geneigdheid tot wyn of ſterken drank heeft betoond, of zich daarin en in allerhande overdadige brasſeryen te buiten gegaan, en aan eene verfoeſelyke dronkenſchap heeft overgegeeven. Ook, ſchoon zommigen zeggen, dat hy aan de liefkoozende wellusten van een ongeöorloofd minneſpel zo verſlaafd was, dat hy verſcheidene Natuurlyke Kinderen heeft nagelaten; zo is my nimmermeer in de oudſte echte Geſchiedboeken voorgekomen de naam van eenige andere byzit, dan alleen van Jonkvrouwe *Aleid van Poelgeest*, welke hy ook, als zodanige, uitermate beminde, en zich in alles geheel aan haar overgaf, terwyl hy weduwnaar was van zyne eerſte gemalinne, en alvorens hy zich tot een tweede Huwelyk begaf. ——— Doch van 's Hertogen dapperheid in den Oorlog,

en

en van zyne kloekmoedigheid, om al wat doenlyk was, ter verdeediging zyner onderzaaten, tegen zommigen, of listige of gewelddadige aanvallen van eenige nabuurige Vorſten, of van anderen, die hem eenigzins benadeelden, in 't werk te ſtellen, valt niet veel te roemen; in tegendeel deed hy, in deeze en andere gevallen, al dikmaals te veel zynen laſhartigen en vreesachtigen aart blyken. ——— Van zyne buitengewoone genegenheid tot den teerling of eenig ander ſoortgelyk dobbelſpel, waartoe mede de Vorſten al dikmaals zeer genegen zyn, —— vinde ik mede nergens eenig gewag gemaakt. ——— Inmiddels betrachtte Hertog Albrecht anderzins het welzyn van het Land op alle mogelyke wyze, en wel byzonder hierin, dat hy door allerleie wettige wegen en middelen den Koophandel poogde uit te breiden, en daar door 's Lands bloei en groei, 't welk hem grootelyks ter harte ging, te bevorderen. ——— Ook was hy zeer Godsdienſtig, en betoonde daarom, naar de in die, wegens hunne groote duisterheid in geeſtelyke zaaken, zeer beklagenswaardige dagen, heerſchende bygelovige begrippen aan de Geeſtelykheid, en allerhande geeſtelyke Geſtichten, Inſtellingen en Perſoonen, byzondere en voortreflyke gunstbewyzen, waarvan men menigvuldige voorbeelden in deeze Chronyk vermeld vindt. Doch tevens wist hy ook, in gevolge van de hem, naar uitwyzen der Godlyke en Waereldlyke Rechten, toekomende macht, de Geeſtelykheid door zyn gezag in een behoorlyk bedwang te houden, en dezelve, wanneer zy door eene te verregaande heerschzucht, (een kwaad, den meesten Geeſtelyken niet minder dan den meesten Vorſten eigen,) vervoerd, de paalen van het haar, uit louteren gunst, aanvertrouwd gezag te buiten ging, door ſcherpe middelen te beteugelen, en vervolgens op die wyze den Geeſtelyken te doen begrypen, dat de Kerk is in den burgerſtaat, en dat zy, die de Kerk, onder toelating der Overheden, beſtieren, ſteeds verpligt zyn het wettig gezag der waereldlyke Overheid te erkennen, te eerbiedigen, en haare wetten en beveelen te gehoorzaamen."

He-

Hedendaagſche Historie, of Tegenwoordige Staat van alle Volkeren; XXIIIde *Deel; behelzende de beſchryving der Vereenigde Nederlanden, en wel in 't byzonder van Friesland. Met nauwkeurige Landkaarten en Printverbeeldingen verſierd. Eerſte Deel. Te Amſterdam, Leiden, Dord en Harlingen. By* P. Schouten, J. de Groot, G. Warnars, S. *en* J. Luchtmans, A. *en* P. Blusſe *en* V. van der Plaats, 1785. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzer*, 596 *bladz. in gr. octavo.*

Daar men reeds lang gewenscht had, dat dit Werk, voorheen door onzen kundigen en maauwkeurigen Geſchiedſchryver *Wagenaar* begonnen, en met eene algemeene toejuiching ontvangen, door eene bekwaame hand mogt worden achtervolgd; ſtrekt het ons thans tot genoegen, onzen Landgenooten te kunnen berichten, dat dit hun billyk verlangen niet alleen beantwoord is, maar dat zelfs dit deel, zo wel met betrekking tot de gewigtige Stukken die daarin vervat zyn, als met opzicht tot de taal en ſtyl, waarin dezelve zyn opgeſteld, voor geene der voorige deelen behoeft te wyken; terwyl ons tevens bericht is, dat dit Werk, waar aan niets geſpaard wordt, thans met allen yver en in denzelfden trant op eene geregelde wyze zal vervolgd worden.

Friesland, het van ouds vermaarde Friesland, de wieg en bakermat van zo veele edele Voorſtanders van 's Lands Vry- en Gerechtigheden, is het onderwerp van het Werk dat thans voor ons ligt. Na een kort onderzoek zo wel wegens den oorſprong der Frieſen, die onderſteld worden van Duitſche afkomst te zyn, als wegens de oude grondgeſtéldheid van hun land en de daarin voorgevallen veranderingen, benevens de oude en hedendaagſche verdeelingen, die hetzelve ondergaan heeft, gaat de kundige Schryver over tot een natuurkundige naſpooring van Frieslands onderſcheiden gronden, en deelt ons tevens eene beſchryving mede van deszelfs zwaare Buiten- en Binnendyken, Sluizen en Uitwateringen, die voor dit land, uit hoofde van deszelfs menigvuldige Stroomen, Meeren en Vaarten, die ter bevordering van den buiten- en binnenlandſchen Scheepsvaart dienen, onontbeerlyk zyn.

Na zulk eene algemeene beſchryving van Friesland in twee hoofddeelen opgegeeven, liggen deszelfs bewooners natuurlyk aan de beurt. By de oude Heidenſche Friezen vin-

vinden wy die ſterke trekken van ruuwe eenvoudigheid, welke alle oude Volken in hunnen ſtaat van kindsheid en pas ontgonnen maatſchappyen, kenſchetzen. „Ryzig van geſtalte, nors van weezen en opſlag van oogen, ſterk, vlug, en vaardig van lichaam zynde, waren zy recht geſchikt tot de Jacht en Visſchery, gelyk ook tot den Kryg en andere gewigtige onderneemingen. In hunne jonge jaaren liepen zy geheel naakt, 't welk niet weinig toebragt om hen tegen koude en andere ongemakken des te meer te wapenen. Een beestenvel, dat het lichaam maar ten deele dekte, en met een nagel of doorn om den hals vastgemaakt, was by volwaſſenen, inzonderheid by felle koude, alles wat tot hunne kleeding nodig was. ——— Bemuurde Steeden hadden zy ten tyde der Romeinen niet; zelfs maakten zy hunne dorpen niet, naar de manier der Romeinen, met ſamengeklemde of aaneengevoegde huizen; elk omringde zyn huis met zekere ruimte, het zy ter bewaaringe van hunne Vryheid of uit onkunde van bouwen. En deeze hunne huizen beſtonden ſlegts uit eenige gekromde paalen, die van boven met takken en bladen overdekt, en aan de zyde van rys en teenen gevlochten waren. Tot afweering van wind en regen beſmeerden zy deeze wanden van buiten met leem of koeiedrek, en, om 'er van binnen eenig ſieraad aan by te zetten, beſtreeken zy dezelve met zuivere en blinkende aarde, zo dat het verwen en kleuren ſcheenen. De Friezen hadden de meesten hunner Dorpen op Heuvels of Terpen, door de Natuur of zwaaren arbeid opgeworpen, om voor de zwaarſte vloeden der Zee eenigzins beveiligd te zyn. Ook plagten ze wel holen onder de aarde te maaken, en daarop veel drek te brengen, tot een ſchuilplaats voor de koude, en ter bewaaringe van hunne graanen en andere noodwendigheden, die geene harde vorst verdraagen konden."

„ Met zulke wooningen kwam hunne levenswyze volmaaktelyk overeen. Visſchen en Jaagen was de gewoone bezigheid der Mannen. De Landbouw en Veevoeding lieten zy over voor de Vrouwen en ouden van jaaren. Paardryden en zwemmen was voor hun een aangenaam tydverdryf, en kwam hunne krygszugtige geaartheid wonderlyk te ſtade, vooral om gewapend en te paarde de grootſte rivieren en ſtroomen over te zwemmen, gelyk zy dit meesterlyk verſtonden. In de vroegſte tyden, toen het yzer nog ſchaars by hun was, bedienden zy zich niet zo zeer van Lanszen, als wel van zekere Speeren, of Frameën,

ter-

terwyl het Voetvolk, waarin de meeste kracht beſtond, en waaronder de bloem der jeugd gevonden werd, van een menigte Werpſchichten voorzien was, met welke het ſnedig wist om te gaan en zeer juist te treffen. Vrouwen en Kinders verzel en hunne Mannen en Vaders in den ſtryd, moedigden hen tot dapperheid aan, en droegen zorge voor de gekwetſten, zich niet ontziende hunne wonde uit te zuigen, en de terug deinzenden weder tot den ſtryd aan te ſpooren, om liever voor hunne eere, vryheid, huisgezinnen en bezittingen, kloekmoediglyk ſtrydende, te ſneuvelen dan met ſchande te leeven." —— Een volk van zulk eene geaartheid moest noodwendig weinig ſmaak en kennis hebben van de beſchaafde wetenſchappen, welke by de Romeinen en Grieken op eenen hoogen prys ſtonden. Dit was ook in de daad hun geval, zelfs in zo verre, dat Mannen en Vrouwen noch leezen, noch ſchryven, konden. —— En wierden de Wetenſchappen by hun veronachtzaamd, tot den Koophandel hadden zy insgelyks noch lust noch gelegenheid; want behalven dat zy, wegens hunne ſobere levenswyze, van geene uitgeſtrekte begeerten wisten, en zich met weinig te vreden ſtelden, mangelde het hun ook aan die kundigheden, zonder welke geen koophandel van eenige uitgebreidheid te dryven valt. Hun voornaamſte handel was niet anders dan eene verwisſeling van waare tegen waare, en 't geld was by hen weinig in achting.

„ Overeenkomſtig deeze hunne levenswyze waren ook hunne zeden; ruuw en onbeſchaafd, doch grootendeels zuiver en onbedorven. Zelden hoorde men van Overſpel. Hooglyk roemt TACITUS deeze eerbaarheid onzer Voorouderen, wanneer hy zegt: „ Niemand lacht daar met de ondeugden; en ſchenden, en zich te laaten ſchenden, heet men „ daar geen weereld." Dat is, 't was by de oude Duitſchers en Friezen zo niet als by de Romeinen, daar men ſpeelde met de ontucht, en ze bemantelde met de manieren der eeuwe; zeggende: *de tyden brengen het nu zo mede.*

„ Geen ander volk was zo zeer tot gasteryen en herbergzaamheid genegen. —— Tuſschen bekenden en onbekenden was in 't herbergen geen onderſcheid. Elk ontving zynen gast ter tafel naar zynen Staat, en begon 'er iets te ontbreeken, de Waard ging met hem, ongenodigd, by zyne buuren, en wierd 'er met dezelfde gulhartigheid ontvangen. —— Zy verheugden zich in giften, doch werden daar door niet verpligt, noch rekenden iemand hun-

hunne gaven aan. 't Onthaal tusschen Waard en Gast was mild en zoet."

„ De Natie was niet listig of bedrieglyk, maar openhartig, en beminde daarom alle openingen van 't gemoed; niet te min was ze gewoon 't geen heden voorgeslagen was morgen te herkaauwen, en dan te bepaalen het geen het best geoordeeld wierd. In getrouw hun woord te houden werden zy van niemand overtroffen; al hing 'er ook hun leven en vryheid aan, zouden zy hetzelve niet verbreeken."

„ Over 't geheel waren zy zeer maatig in 't eeten en wisten van geene overdaad, oordeelende dat de Spyzen slegts tot stilling van den honger dienden; doch in het drinken bezaten zy zich op verre na zoo goed niet, zynde de dronkenschap hunne gemeenste misdaad en teffens de bron van veelerhande geschillen, vechteryen en doodslagen geweest. Ook toonden zy aan het dobbelspel, even als of het Werk van vernuft ware, zeer verkleefd te zyn, en gingen 'er met zulk eene roekeloosheid van winst en verlies mede te werke, dat zy, na alles verspeeld te hebben wat ze in de wereld hadden, niet schroomden hunne Vryheid ten laatsten op den teerling te zetten."

By deeze verkorte schetze, en het geen onze Schryver verder wegens de gewoontens en plechtigheden der oude Friezen bybrengt, met oplettende aandacht stil staande, en vergelykende met het geen hy verder wegens die van de volgende en vooral van de tegenwoordige tyden, heeft opgeteekend, zal men ongetwyfeld ontdekken dat de veranderingen, welke de Natie ondergaan heeft, weinig minder zyn, dan die de bodem, waarop zy woonen, ondervonden heeft. Doch hoe zeer de tegenwoordige Friesen van de vroegere verschillen, is egter de Natie niet geheel en al van inborst veranderd. „ De Friezen zyn over 't algemeen nog ryzig en sterk van lichaam, niet geschikt om zich in weelde en wellust te baaden, in koetsen gewiegd te worden, en dagelyks eenige uuren aan tafel door te brengen, maar om de kracht van een welgespierd gestel door stoute en vaardige lichaamsoefeningen te verdubbelen. Ook zyn ze van een aanzienlyk en bevallig weezen, waarin eene onbeschroomde achtbaarheid doorstraalt, welke zy, vooral in 't spreeken, door een rondborstige vrymoedigheid weeten aan den dag te leggen, terwyl hun de roem van openhartig, goedaartig en getrouw te zyn, niet kan geweigerd worden, schoon daarmee,

mee, volgens ſommigen, eene ſtyfhoofdigheid verzeld gaat, die 't zeer bezwaarlyk maakt om hen van hunne eens opgevatte voorneemens af te brengen. Doch gelyk dit in moeijelyke omſtandigheden grootelyks te pas kan komen, alzoo hebben de Friezen 'er ook, meer dan eens, ter beſcherminge van hunne Vryheid, het weezenlykst nut van getrokken. ——— Voorts zyn zy geene vleijers, en zo men de Grooten uitzonderd, die toch overal willen gevleid worden, kan men ook niet zeggen, dat het gemaklyk valt deezen Landaart door vleijery te verblinden. Ja veele Frieſche Grooten beantwoorden eene rondborſtige tegenſpraak met achting en eerbied, terwyl zy den laagen vleijer wel aan 't ſnoer houden, maar hem weinig hooger dan een huisdier achten."

„ Trotsheid is vooral voor Frieſen onverdraaglyk, en zy kennen geen levendiger vermaak dan de vernedering van een hoogmoedig mensch. Minder afgeweeken van den ſtaat der Natuure, die geene onderſcheidingen van rang en geboorte medebrengt, dan eenige andere landaart, dulden zy ook naauwelyks in den Vreemdeling de trekken, welke hem door dusdaanige vooroordeelen zyn ingeprent. De arme Duitſchers, die aan den anderen kant met die vooroordeelen vry ſterk bezwangerd zyn, ondervinden dit, veelal in Friesland, vry zaakelyk, en ſlaagen 'er ook doorgaans zo wel niet als in andere Provinciën. Doch indien een Vreemdeling genegen is zich eenigzins te ſchikken, wordt hy ook nog al ingeſchikt. De omgang met Vreemdelingen is misſchien het punt, waarin de Friezen met den Engelſchen landaart de meeste overeenkomst hebben; ſchoon zy hierin veel handerbaarder zyn dan hunne Voorouderen. ——— Voor 't overige kan men zonder grootſpraak of vleijery van hen getuigen, dat, getrouwelyk zyn woord te houden, zyn Vaderland en Vryheid te beminnen, en als de nood aan den man gaat, kloekmoediglyk voor te ſtaan, om zich geen nypend juk van bange ſlaverny op den hals te laaten dringen, een arbeidzaam en zuinig leeven te leiden, den Koophandel en vooral de Scheepsvaart, zonder aanmerkinge op de gevaaren, met dit beroep onaffcheidbaar verknocht, te dryven, ——— dingen zyn, die de Friezen alleszins tot lof verſtrekken."

„ Kunſten van ſmaak worden by hen meer bewonderd dan geacht. ——— Daarentegen zyn zy groote meesters in Molenwerken, Sluizen en allerleie werktuigen. Den landbouw oefenen zy als Wysgeeren, en tot groote onder-

nee-

neemingen, als Meeren droog te maaken, Velden te bedyken, en Bosschen te vellen, om den grond tot Weid- of Zaailanden te bereiden, zouden zy in 't byzonder genegen zyn, zo zy daar toe de vereischte aanmoediging ontvingen. 't Zelfde heeft ook plaats ten aanzien van veele Fabrieken, die in Friesland slegts van hooger hand behoefden begunstigd te worden om heerlyk te bloeijen."

Dat de Friezen echter ook niet te stomp zyn voor Kunsten en Wetenschappen van den edelsten smaak, blykt zonneklaar uit verscheiden voorbeelden. „ Hoe zeer onze nabuuren, (zegt de schryver) met het hoogste recht op hunne doorluchtige Schilders roemen, niemand onder hen heeft doorluchtiger eernaam verworven dan *Wigmana*, de Friesche Rafaël. Willem van Ranouw gewaagt in zyn Natuur- en Kunst-Kabinet van eene fraaije vinding, om als in Fresco ingelegd bloemwerk op steenen tafelen te schilderen met natuurlyke kleuren, zo heerlyk en kunstig, dat deeze stukken niet zonder verbaasdheid beschouwd worden. De vinder van die Kunst was *Hendrik Busch*, te Leeuwaarden. Hy is met deeze Kunst weggestorven, maar men ziet in Friesland nog eenige van zyn overgebleven werken, die de allergunstigste beschryving van den beroemden Ranouw geenszins verlochenen. De Telescopen van eenen *Jan van der Bildt*, welke tot nog toe door niemand overtroffen zyn, als ook het beweegbaar Zonnestelsel van een *Eitsma*, die beide door eigen krachten eene hoogte bereikt hebben, welke van veele anderen, zelfs door middel van het beste onderwys, niet kon beklommen worden, zoude hier van ten bewyze kunnen dienen.

„ Friesland heeft groote Dichters voortgebracht, *Gysbert Japix* behoeft in geenen deele voor Poot, ja somtyds niet voor den grooten Vondel, te zwichten. *Higt*, zo jong den Zangberg ontrukt, was den beroemden Rotgans op zyde. En wilden wy van anderen spreeken, die in Latynsche Poëzy hebben uitgemunt, de stof zou al te overvloedig zyn. Laat 'er ons alleen byvoegen, dat het Friesland aan geene onopgesmukte en mannelyke Historieschryvers ontbreekt; zullende *Winsemius* en *Schotanus* onder de vroegere, en *Foeke Sjoerds* onder de laatere, in eeuwige achting blyven. De edele Zang- en Speelkunst is, zo verre van daar verwaarloosd te worden, dat men althans in verscheiden Steden goede Conserten heeft. De liefheb-

bers voor het Tooneel heeft de Academiſche jeugd opgewekt, om van tyd tot tyd een Treur- of Blyſpel te vertoonen, en ſomtyds met grooten lof. Te Harlingen heeft men etlyke liefhebbers gehad, die voor de Speelers van de beste Hollandſche Schouwburgen niet behoeven onder te doen.

„ 't Waar te wenſchen, dat de Frieſen, gelyk ze zich thans meer dan ooit op de zuiverheid der Nederduitſche taal toeleggen, ook aldus de Nederduitſche Dichtkunde met hun aangebooren vuur beharrigden. Indien men 't zeggen mag, hoe lieflyk ons de Nederlandſche Lier in de ooren klinke, haar ontbreeken, ſedert Hooft en Vondel, drie vermogens; een Lakoniſche nadruk; eene edele ſtoutmoedigheid, en eene aldwingende toverkracht. Wy zeggen niet dat dit gebrek door de Frieſen vergoed zou worden; maar wel dat men 'er veel by winnen zou, indien hunne rustige en ernsthaftige toonen eenmaal gepaard gingen met die zo zuivere Hollandſche Zoetvloeijendheid."

Na deeze Karakterſchets der Hedendaagſche Frieſen, waarvan wy de voornaamſte trekken hebben opgegeeven, geeft de Schryver ons eene beknopte Historie van Frieslands oudſte gebeurtenisſen, in acht afdeelingen, beginnende van de vroegſte tyden, en eindigende met het jaar 1414, toen de Schieringers, bewesten de Lauwers, de Hollandſche bezetting uit Stavoren verdreeven, waar door geheel Friesland van de uitheemſche overheerſchinge verlost wierd.

In een volgend deel zal de Schryver ons eene afzonderlyke beſchryving van Frieslands Dorpen, Vlekken en Steden mededeelen; doch met voorneemen, om naderhand den afgebroken draad der geſchiedenisſen weder optevatten. ——— Maar voldoet het Werk dan wel aan den tytel van *Hedendaagſche Historie?*

Briefwisſeling tuſſchen de Familie en Bekenden van den Vriend der Kinderen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerſte Deel. Te Haarlem, by C. H. Bohn en Zoon, 1785. *Behalven de Voorreden, 209 bladz. in octavo.*

Een ſoortgelyk onderwys als de Vriend der Kinderen voorheen gegeeven heeft, door het mededeelen van den weg, welken hy hield in het opvoeden zyner Kinderen, verleent hy ook in dit Geſchrift; met dit onderſcheid, dat zyne Kinderen, nu tot meerder jaaren gekomen zynde, de bekwaamheid verkree-

kreegen hebben, om met elkanderen briefwisſeling te houden. Tot een geſchikten overgang van het eene Werkje tot het ander, laat hy vooraf gaan een berigt van het character en de omſtandigheden zyner Kinderen, met nevensgaande aanmerkingen over de opvoeding, by 't toeneemen der jaaren. Zyne twee Zoonen buiten 's huis verzonden hebbende, Karel op eene Academie, onder 't opzigt van een Hoogleeraar, en Fredrik op een Comptoir, onder 't beſtier van een Koopman, zo ontſtaat hieruit eene briefwisſeling tuſſchen hen, en de t'huis gebleeven Zusters; waarby ook nu en dan Brieven zo van den Vader zelven, als van de voorheen bekende Vrienden, komen. De verſchillende characters der Perſoonen, met welken Karel en Fredrik inzonderheid verkeeren, de verſcheidenheid der omſtandigheden in welken zy zig nu en dan bevinden, midsgaders voorkomende gelegenheden, geeven hier eene ruime ſtof van veelerhande onderwerpen, om over dezelve leerzaam te ſchryven. Nu en dan worden 'er ook vertellingen, dichtſtukjes, raadzelagtige voorſtellen en dergelyken ingevlogten, die de briefwisſeling nog meer verlevendigen. De Opſteller van dit Geſchrift houdt dus hier, even als in 't voorige Werkje, het aangenaame en nuttige beſtendig in 't oog, en deeze Briefwisſeling is derhalve recht geſchikt, om der Jeugd een leerzaam onderwys in handen te geeven, waarvan ze met vermaak een weezenlyk nut kunnen erlangen. Tot een voorbeeld verſtrekke de volgende Brief van Karel aan Lysje.

„ Ik ben nog, zo ik hoope, uw lieffte en beste Broertje, gelyk gy my altoos gewoon waart te noemen, als gy in een goeden luim waart; zo als gy, myn zoete Lysje! altoos myn lieffte, myn beste Zusje waart, en nog zyt. Het doet my nog goed, als ik herdenk, en dit zal u ook nog wel heugen, dat, toen de beminnenswaardige Gravin van H... aan u vraagde, wien gy van uwe broeders en zusters het meest beminde, gy aanſtonds met een vriendelyken lach op my keekt. Hierom hangt uw Silhouëtje, agter een glas in een zwart verguld Lystje gezet, onder myn ſpiegel, ook het bovenſte, en nooit zie ik het aan, of ik geef het een zoenhandje. Maar ik ben gansch niet in myn ſchik, dat de tekenaar u zulk een vies opgeſchort bovenlipje, — kortom zulk een ongunſtige houding, gegeeven heeft. Hy heeft het zekerlyk getroffen dat gy in geen goed humeur waart. Begryp eens, Meisje lief! welke ſlegte gevolgen een ongunſtig gelaat hebben kan. Elk, die hier uw afbeeldzel ziet, zegt: dit kan onmogelyk het Silhouët van dat vriendlyke, vrolyke, geestige en ſchertszende Lysje wezen, welk wy in den *Vriend der Kinderen* zo lief gekregen hebben. Dan ſta ik als een arm zondaar te kyke, en moet, daar ik u niet benadeelen of geene onwaarheid ſpreeken wil, my redden zo goed als ik kan met een „ mogelyk, waarſchynlyk of enz." „ Mogelyk heeft zy zich

„ met eene naalde geprikt, dat zy daardoor haren mond wat „ vertrok:" „ waarſchynlyk heeft het Meisje, dat toch een „ recht gierzwaluwtje is, niet ſtil genoeg gezeten:" „ Of... „ 'er moet iets anders aan gehaperd hebben" Verbeeld u hier uit nu eens, myn lieve Kind! welk eenen ſlegten indruk een donker gezigt maaken moet by de geenen die het Origineel zelve voor oogen krygen, daar men uit den blooten omtrek op zwart papier zo ongunſtig over U oordeelt, en daar de fouten nu nog op den tekenaar kunnen geſchoven worden. Waarlyk, het is onder de menſchen eene meestal doorgaande gewoonte, dat zy uit de gunſtige of ongunſtige wezenstrekken de goede of kwaade geſteltenisſe onzer ziele afmeten: en ingevalle ik niet zo veel goeds en ſchoons van U wiste, ik zou uit deze afbeelding ook geen zeer gunſtig oordeel over u vellen. ——— By deze gelegenheid valt my eene historie in, die ik ergens, waar weet ik niet meer, gelezen hebbe.

'Er was eens een zeker Prins, die een huwelyk wilde aangaan. Nu moet gy weten, dat zulke aanzienlyke perſoonen juist terſtond niet op reis gaan, om eens te zien, welke Prinſesſe hun meest gevalt; want dit vereischt te veel omſlags en kosten: neen; zy laten doorgaans zich het Portrait bezorgen van die Dame, op welke zy het gemunt hebben. Deze jonge Prins dan had van zekere Dame hooren getuigen, dat zy zeer vermaard was, niet alleen om hare ſchoonheid, maar ook inzonderheid om haar verſtand, geest en ſmaak. Hy zond derhalven eenen Schilder derwaards, en liet, onder zeker voorwendzel, om haar Portrait verzoeken. De Schilder kwam by haar, en zy ging zitten. Niettegenſtaande hy hare ſchoonheid bewonderde, vond hy haar echter op dien dag zo donker van gezigt, dat het hem ſpeet, haar op die wyze te moeten ſchilderen. Dan, hy hoorde dat zy op eene harer Kameniers zeer t'onvrede was, om dat die, volgens hare gedagten, een hairlok niet goed vastgemaakt had: des verzogt hy zeer beleefdelyk, onder een gemaakt excuus, uitſtel tot den volgenden dag. ——— Des anderen daags was het al weder dezelfde vertooning. Hy begon haar evenwel met kryt of houtskool te ſchetzen, in hope het den derden dag beter gelukken mogt. Toen zeide men hem in vertrouwen, dat zy hare Chocolade te ſchielyk gedronken, en daar door haren mond gebrand had. Op den derden dag ging het niet beter. Toen was zy door het blaffen van een hond, die op het voorplein van 't Slot aan eene ketting lag, wakker gemaakt. ——— Hy bleef dus met zyn ſtuk op zyne plaats zitten, waarover de Vorſtelyke Ouders hem hun ongenoegen betoonden: doch hy, die, gelyk meest alle Schilders, niet zeer onnozel was om te durven zeggen daar het op ſtaat, verklaarde hun de ganſche zaak ronduit. De Ouders ſpraken haar, op hope van verbetering, hier over eens ſernſtig aan. Zy beloofde alles, (want zy had te veel verſtands om de billykheid de-

dezer vermaaning niet te bezeffen,) en zettede zich op nieuws weêr ter neder.

„ Intusschen ergerde zy zich hierover derwyze, dat zy nog wel tienmaal knorriger gedaante toonde dan te vooren, te meer, daar zy niet gewoon was veel tegengesproken te worden, maar meestal haren zin te volgen: en de Schilder, die hier over ook verdrietig wierd, dagt, mogelyk doet zy het 'er om, en wil het niet anders hebben; des hy zich getroostte haar uit te schilderen, zo als zy was, hoe zeer ook elk het hoofd hier over schuddede: en met dit afbeeldzel vertrok hy. Op weg zynde, treft hy, in zekere Herberg, daar hy ververschte, een aartig boerinnetje aan, die wel niet zo mooi was, maar in welker gelaat de vrolykheid, vergenoeging, gelatenheid en zagtmoedigheid, die haar bezielden, zigtbaar doorstraalden; des zy hem zo bevallig voorkwam, dat hy haar op een dekzel van een doos uitschilderde. Aan 't Hof weder te rug gekomen zynde liet hy den Prins zyn eerste stuk zien. Hoe! zeide die, is dat die Prinses, van welker verstand men zo veel ophefs maakt? —— 't is waar, zy is mooi. Maar, —— die rimpel tusschen hare oogen. ——— Die wegtrekkende hoeken aan haren mond, die opgeschorte bovenlip! ——— Alles duidt aan dat zy een hoofd vol eigenzinnigheid en grillige luimen heeft. Neen, deze smaakt my niet; 'er moeten trekken van helderheid, bevalligheid en vrolykheid in het gelaat te zien zyn van haar, welke ik tot myne Echtgenote verkiezen wil; want zy dient my niet alleen in myn zwaaren post van Regeering te verligten, niet slegts my, maar ook alles, wat rondsom haar zweeft, gelukkig te maaken; zy moet myne onderdaanen verheugen, en in aller harten, even gelyk de koesterende stralen der lieflyke Lentezon, een nieuw leven en verkwikking uitstorten. De Vorst lag het Portrait weg, en vraagde by toeval, of hy op zyne reize ook iets anders, zyner opmerking waardig, getekend had. Hierop liet hy hem de doos zien, op welke het Boerinnetje afgebeeld was. Doch toen riep de Vorst in verrukking uit: ô! Gy Spotvogel! Gy hebt my eens willen verrasschen! Neen, neen! het eerste is zekerlyk het afbeeldzel van een Boeren-meisje, en het laatste van de Prinses. Na veele sterke betuigingen des Schilders, dat het zo niet ware, riep de Prins andermaal uit, jammer is het zeker! dat de Natuur zich hier zo vergist heeft, deze verdiende veeleer die Prinses, en de andere het Boeren-meisje te wezen! ——— Het gevolg hiervan was, dat zy, alleen door hare grillige luimen, zichzelve het geluk benomen had van eene Koningin te worden: want kort daarna wierd de Prins tot Koning gekroond in zyns Vaders plaats, en verzogt toen eene Prinsesse ten huwelyk, die, schoon met minder schoonheid en bekwaamheden pronkende, meer bevalligheid en liefdryker harte in haar gelaat en gedrag blyken liet, en dus in allen opzigte aan zyne verwagting beantwoordde. —— Over uw Silhouët denk ik zekerlyk niet gelyk die Prins,

want ik ken U te edel en goed van harte, en verbeeld my my telkens alle die kleene levendige en geestige wezenstrekken; uwe vriendelyke drift, met welke gy my zo dikwyls uwe genegenheid te mywaards verklaarde; ja ik herinner my nog geduurig die aangenaame ogenblikken, dat ge naast my zat, om my wat te vertellen, of eenige vertellingen van my te hooren; terwyl Julia, aan myne andere zyde gezeten, ons door haare geestige aanmerkingen en vragen dikwyls lachen deed; hoe ik by uwe Schouwſpelen zo veel als Toneelmeester was; of U eenige Fabeltjes opgaf, die gy dan tot myn groot genoegen in nuttige geſprekken veranderde, en die U menigen verſtandigen inval deeden voortbrengen, daar ik zelfs nooit op gedagt had.

As ik uw Silhouët aanſchouw,
Dan denk ik menigmaal, ik wou,
Dat ik 't Origineel hier zag,
Al ware 't ſlegts een halven dag.

„ Ziet gy nu wel? zo lief heb ik u, dat ik al haast een poëet worden zou. Maar, in 't voorbygaan, en te gelyk in vryheid, moet ik u eens wat zeggen! gewen u toch van niet zo ſchielyk boos te worden om een party beuzelingen, en gy zult nog oneindig liever zyn. 'Er ligt nu eene dubble verpligting daaromtrent op u: want hierdoor zult gy aan het zagtaartig Juliaatje een goed voorbeeld geven. Gy weet, dat zy u in alles naäapt. Doet zy dit in uwe vlytigheid, in uwe bezigheden en goede eigenſchappen, zy zou het ook in uwe gebreken doen. Als gy haar geduurig tegenſpreekt, altoos anders wilt dan zy wil, dan zoudt gy haar zagt, haar aandoenlyk, harte bedroeven; en ik weet dat het uwe niet gevoeliger wezen kan: of zy zoude u langs hoe meer beginnen te wantrouwen, te vreezen, te ontvlugten, ja eindlyk te haaten; en gy zoudt dus doende in een hart, dat nu alleen voor liefde en vriendſchap als geſchapen ſchynt, de zaden van vreeze en agterdogt ſtrooijen: denk eens wat gy, die zulk eene aandoenlyke, zulk eene tedere, ziel bezit, u zelve naderhand te verwyten zoudt hebben! — Gy zyt ook niet in ſtaat om te geloven, dat men dit zo terſtond weder goed maken kan, als men maar wil; of dat die wonde zo ſchielyk weder geheeld zoude zyn; 'er blyft altoos, ten minſten, een kleen lidteken van over..... Maar, wat ſchryve en wryve ik niet al? —— Ik ſchyne den Zedemeester wel by u te ſpelen, waartoe gy my immers geene oorzaak gegeeven hebt? —— Ik mogt den ganſchen brief wel aan ſtukken ſcheuren. Maar het is alleen de ſchuld van dien lompen Silhouëttrekker. Ik meende u alleen te toonen, hoe dikwyls ik, als uw liefhebbende Broeder, aan U denke, en ondertuſſchen kom ik daar met eene ge-

geheele predikatie voor den dag! —— Zo gaat het, als broeders of zusters zo veel in jaaren van elkander verſchillen: dan denkt men al heel ligt bevoegd te zyn, om den jongeren te mogen berispen, of eenigzins de wet te ſtellen. Vergeef het my, myn lieve Lysje! en denk, daar vermoedelyk myne aanmerkingen u niet zeer treffen zullen, dat het u ook niet raakt. Laat ons veel liever van wat anders praaten."

Hierop deelt Karel haar eene Fabel mede, die door een der Studenten was opgeſteld; welke den Hoogleeraar vry wel voldaan had; doch tevens verzogt hy, dat de een of ander der Studenten beproeven wilde, of hy niet nog een anderen zin aan deeze Fabel konde geeven; 't welk Karel noopte, om 'er eene proef van te neemen, waarvan hy de uitvoering haar ook toezondt. —— Deeze manier van de bekwaamheid der Jeugd te toetſen, door haar het zelfde onderwerp uit verſchillende gezigtspunten te doen beſchouwen en behandelen, kan zekerlyk haare nuttigheid hebben.

De Vryheid in Nederland verdeedigd, in eene Dichtkundige Redenvoering, gehouden voor de Burgerye der Stad Amersfoort, op den 5den October, des Jaars 1784. *Door* * * * *Te Amſterdam, by* J. Verlem. *Behalven het Voorwerk,* 50 *bladz. in* 8vo.

Het bovengemelde ſtuk beſtaat in eene Dichtkundige Beſchouwing van Neêrlands Vryheid, byzonderlyk toegepast op de geſteltenis van de Amersfoorder Burgery. Wat het Dichtkundige in deeze Redenvoering betreft, wy zouden dezelve onder de middelmaatige tellen: dewyl nu en dan het dichterlyk vuur vry ſterk brandt, dan weder verflaauwt, en zomtyds geheel uitgedoofd ſchynt: ter ſtaaving van dit gezegde ſtrekke het volgende, dat wy onder het middelmaatige tellen, waar hy van de Engelſchen op St. Euſtatius ſpreekt.

Men zag de Wilden van Europa, woest en ſnood
Den teugel vieren aan den nimmerzatten dood,
Die maaijend weiden liep, op vlottende kasteelen,
Om onder zich den buit der Belgen uit te deelen.
Spreek, zuchtend eiland! Spreek verwoest Euſtatius!
Hoe 't hart u klopte, toen gy met een valſchen kus
Dier roovers wierd begroet, als waren ze uwe vrinden,
Alleen om uwen ſchat roofzuchtig te verſlinden.
Gelooft ge, ô eiland! wel, dat om uw harten leed,
Uw traanen, uw geklag, uw' fellen jammerkreet,
Hier in uw vaderland gejuicht wierd door barbaaren,
Wier harten, om dat gy vernield waart, vrolyk waaren?

Dit evenwel overtreft nog deezen regel, welken, en ſoort-

gelyke, wy onder de laage tellen, wanneer hy, van de dapperheid der Amersfoordſche Heldinnen ſpreekende, zegt, dat het geweld van Bourgogne voor eenen ſtroom van heeten kalk wyken moest:

Toen 't vrouwenheir hier meê den vyand kwam beſtryken.

Iemand met een ſtroom heeten kalk komen beſtryken, is eene manier van ſpreeken, die den Dichter moeilyk vallen zal te verdeedigen, —— vooral daar het blykt uit zeer veele trekken van dit ſtukje, dat hy voor het kragtige en ſchoone wel vatbaar is. Dit ſlot van het Werkje overtuige daarvan onze Landsgenooten:

6 Broeders! denkt aan my: myn hart zal aan u denken:
Maar is het noodig, eer myn bloed aan de Eemſtad ſchenken,
Eer 'k voor het outer van tirannen nederkniel.
DE VRYHEID IS ALLEEN DE VREêKRACHT ONZER ZIEL.

Proeve van Slaapdichten, door O. C. F. HOFFHAM. *Te Amſterdam, by* P. J. Uylenbroek, 1784. *Groot* 61 *bladz. in gr. octavo.*

Den Dichter HOFFHAM, door verſcheide, by uitſtek geestige, Dichtſtukjes, op den Nederlandſchen Parnas bekend, beving de zeldzaame lust, om tot lof van den Slaap in zyne Dichtluimen te zingen. Twee- en dertig Dichtſtukjes op één onderwerp met vermaak niet alleen te leezen, maar na meerder te verlangen, dunkt ons een blyk van de behaaglykheid van het onderwerp zelve, of van deszelfs keurige uitvoering. En het laatſte was in deezen vry zeker ons geval. De *Praktikaale Philoſophie* zy ons voorbeeld, en wettige onze loſſpraak.

Parmenides ontkende de beweeging:
Diogenes, om hem te wederleggen,
Sprak niet een woord, maar rees van zynen zetel,
En wandelde ſlechts voor hem heen en weder;
Doch 't hiloſooph Diogenes, op zyn beurt,
Verviel in dwaaling tot het ander uiterst;
En loogchende de rust: wat grooter dwaaling!
Zo hy nog leefde, my de rust ontkende,
Ook ik zou zwygend zyn ſysteem weêrleggen:
Ik zou alleenlyk voor zyne oogen ſlaapen.

Ook heeft de Heer *Hoffham* in dit ſtukje eenigzins een bewys gegeeven, hoe het Rym in onze Nederduitſche taal ontbeerd zou kunnen worden, als 'er woordſchikking noch verſtrant om leeden.

Ge-

Gezangen van J. BELLAMY. *Te Amſterdam, by* A. Mens, Jansz. 1785. *Behalven het Voorwerk, 78 bladz. in gr. octavo.*

De Heer BELLAMY, onzen landgenooten mogelyk ruim zowel bekend by den naam van *Zeelandus*, geeft in deeze Gezangen een nieuwe blyk van zyn Dichtvermogen. Deeze Stukjes zyn van een ſomberen en ernſtigen trant, waartoe zyn Ed. meent dat zyne aanleg wel byzonder zou ſtrekken, blykens het fragment van een brief aan zynen Vriend *Kleyn*, bladz. 15. Ons gevoelen is, dat de Genie van den Heer *Bellamy* het kragtigst werkt in het groote en heldhaftige. By ver weg de meesten zullen zyne Vaderlandſche Gezangen grooter goedkeuring wegdraagen, dan deeze Liederen, zonder dat wy die goedkeuring van de byzondere omſtandigheden van deezen tyd willen laaten afhangen. 't Mangelt egter in dezelve niet aan ſchoonheden. Het ſtukje *Chloris* ſtrekke tot getuige.

Schoon, gelyk de lieve Lente,
Was de lieve jonge Cloris.
't Zuiver waas der edele onſchuld
Lag nog op heur zagte wangen,
Toen de dartele verleiding,
Met heur losſe blonde vlechten,
't Hoofd bekranst met friſſche roozen,
Uit heur' volgeſchonken beker,
Haar al lagchend dwong te drinken.
Chloris bloosde en ſtak haar handje,
Bevend, naar den gouden beker. ——
Tilings daalde een Engel neder:
„ Chloris, vlied, in deezen beker,
„ Is het gif voor jeugdige onſchuld!"
Chloris ſchrikte, gilde en vlugtte;
En de dartele Verleiding
Volgde, met een heete woede,
't Vlugtend meisje op alle wegen.
Eindlyk viel de lieve Chloris,
Afgemat, op de aarde neder:
„ God der onſchuld! riep het meisje,
„ Geef my toch een kleene ſchuilplaats!
„ Ach! ik kan niet langer vlugten!"
Magtloos op den grond gezegen,

Kon

Kon zy niets, dan droevig weenen.
Toen verſchoen de Dood by Chloris;
Doch hy was niet naar en vreeslyk;
Neen! zo vriendlyk als een Engel,
Nam hy Chloris in zyne armen.
Nu verſpreidde zich een lagchtje
Van gerustheid op haar lippen.
Hoe vertrouwlyk ſloeg zy de armen
Om den hals van heur' verloſſer!
Eindlyk ſlooten zich heur oogen,
En zy ſliep zoo zagt en lieflyk,
Als een zuigling, aan den boezem
Van een teedre moeder ſluimert.

Voor het overige is het Pourtrait van den Dichter, waarvan wy gelooven, dat *Lavater* zelf geen kwaad zou durven zeggen, eene bykomende ſchoonheid van deeze Gezangen.

Proeve van Tooneeloefening. Te Amſterdam, by A. Fokke Simonsz. 1785. *Iſte Deel, in 4to. Behalven het Voorbericht,* 144 *bladz.*

Deeze Proeve, welke, naar het oogmerk van den Schryver, zeer wel tot eene Handleiding kan verſtrekken ter nuttige en leerzaame beoefening van het Tooneel, vangt aan met eene beſchouwing van het nuttig gebruik des Schouwburgs; hierop volgen eenige aanmerkingen over het Treurſpel in het algemeen, en daarnaa over eenige byzondere, als de Herodes en Marianne, Claudius Civilis, Robbert de Vries, de Cid, don Louis de Vargas, Aleid van Poelgeest, Wolfaart van Borsſelen, Elizabeth Woodeville, Gaston en Baijard, en eindelyk wordt dit Eerſte Deel beſlooten met eenige aanmerkingen over de Tooneelſpelkunde in het algemeen, en over de Kunst van Acteeren en Declameeren in een Treurſpel in 't byzonder.

Deeze Proeve laat zich zeer wel leezen, en, ſchoon dezelve weinig nieuws behelze, zal zy over het algemeen voor de zodanigen, die zich op deezen taak toeleggen, niet geheel onnuttig zyn. Van elk byzonder Treurſpel, dat de Schryver behandelt, geeft hy, 1. de *Geſchiedenis* op, indien hetzelve ſlechts eenigzins op eene waare Geſchiedenis gegrond zy. 2. De *Fabel*, zynde de Geſchiedenis, zo als dezelve door den Dichter in zyn Spel voorgedraagen wordt. 3. De *Zeden* der Perſoonen of hunne Characters. 4. De *Meeningen* en gevoelens of redenen welke de Perſoonen van hunne handelwyze geeven. 5. De

Uit

Uitdrukking, betreffende den ſtyl en woorden in het Treurſpel gebruikt. 6. De *Cieraaden* des Tooneels, en 7. De *Zedeleer*.

Men heeft nog twee Deelen van dit Werk te verwachten, zullende het Tweede de Drama en het Blyſpel, en de Derde de Opera en, het Naaſpel, bevatten.

Fanny Belton, of de Geſchiedenis eener ongelukkige jonge Juffer, gevolgd naar het Engelsch. Eerſte Deel. Te Amſterdam, by J. Weppelman, 1785. *In* 8vo 221 *bladz.*

Fanny Belton, een meisje van goede beginzelen, een gezond verſtand en uitſteekende Geleerdheid, verliest haaren Vader, een ouden armen en braaven Dorpprediker in Engeland, door eenen ſchrik, den goeden grysaard aangejaagd, door dien zekere *Branville*, een valſche en wellustige Baron, zyne teder beminde *Fanny* weggevoerd hadt. *Fanny* komt egter ongeſchonden uit de klaauwen van dat roofdier; en, naa den dood van haaren Vader, verleent haare trotſche en ryke Tante haar inwooning. In dit verblyf verbitteren daaglykſche beſchimpingen zo van haare Tante, als haare twee Nichten, over haare Liefde tot de Letteren, haar leeven: ondertusſchen breekt zekere Baron *Charles* in de nabuurſchap van *Grimſtonhouſe*, het landgoed haarer Tante, zyn arm en been, en wordt op dat Landgoed zeer vriendlyk ontvangen en bejegend, met oogmerk, gelyk het welras blykt, dat hy op eene der Dogters zal verlieven: dit valt egter niet zo uit; maar de bevallige *Fanny* heeft veel meer aantrekkelykheid in de oogen van Graaf *Charles*. Dit blyft niet lang verborgen voor de Tante noch derzelver dochters, en heeft ten gevolge, dat zy zeer onverwacht van het Landgoed na Londen gezonden wordt. Op deeze reis bejegent haar eene ontmoeting van Struikroovers, die haar al haar geld, op een ſchelling na, afneemen, en in het eerſte Logement, waar zy haar intrek neemt, vindt zy zich genoodzaakt reeds een haarer kleederen te verkoopen.

Dit ſtukje is zeer aangenaam en onderhoudend, en zo verre wy, uit dit deeltje, kunnen oordeelen, is het Charactermaatige zeer wel bewaard. Alléén dunkt ons het herhaald tellen van het gevonden geld in de Herberg eenigzins onnatuurlyk in een meisje zo ſchrander als *Fanny*, vooral, daar 'er zeer gemaklyk een ander middel te verzinnen waar' geweest, om het geld van deeze jonge Juffer voor den dag te doen komen.

Lot-

Lotgevallen der Familie van MANSTEIN. *In twee Deelen. Te Leyden, by* L. Herdingh, 1785. *Behalven de Voorreden* 372 *bladz. in octavo.*

Iets toe te brengen, „ tot het beveiligen van de onſchuld „ voor de verleiding; — tot het bedwingen van de kragt „ eener onbeteugelde begeerte; —— tot het ontzenuwen der „ drogredenen van valſche eerzucht; —— tot het ſtillen van „ de woede der ongeregelde driften, en zo wel de dwaas„ heid als rampzaligheid van een buitenſpoorig gedrag ten „ toone te ſtellen," is het hoofdbedoelde van den Schryver deezer lotgevallen. Ter bereikinge van dat oogmerk is derzelver ontvouwing ook zeer wel geſchikt; nadien de Familie van *Manſtein* eene reeks van verſchillende omſtandigheden aan de hand geeft, waarin eene verſcheidenheid van characters werkzaam is; en de Opſteller van dit verhaal zig, op eene aangenaame en oordeelkundige wyze, daarvan weet te bedienen, om alles in een treffend leerryk gezigtpunt te plaatzen. —— Jonge Lieden kunnen derhalven uit deezen Roman veel goeds leeren; vooral, wanneer iemand van jaaren en ondervinding hen met een goed oordeel, ongedwongen, tot eene byzondere opmerkzaamheid van de gewigtigſte voorvallen weet op te leiden.

HENRICUS *en* LAURA. *Te Leyden by* P. Pluyghers, 1784. *Behalven het Voorbericht* 99 *bladz. in gr. octavo.*

Zo men op het Voorberigt ſtaat mag maaken is dit Stukje opgeſteld, door iemand, die naauwlyks den ouderdom van veertien jaaren bereikt heeft; men wordt verzogt die jonge jaaren met een beſcheiden oordeel in agt te neemen. Wy hebben dit in het doorbladeren gade geſlaagen, en zien dus gereedlyk over het hoofd de onvoorzigtigheid der twee Gelieven, die, zonder eenige kennis van elkanders weezenlyken toeſtand, buiten een wederzydsch verhaal van hun treurig lot, eene tedere Liefdeverbintenis aangaan. Voor 't overige is het Stukje aandoenlyk uitgevoerd; zelfs zyn de tedere aandoeningen en hartlyke minneklagten, zo van *Henricus* als van *Laura*, beter getroffen, dan we van iemand van die jaaren verwagt zouden hebben. —— Maar wy kunnen niet nalaaten ons te verwonderen, dat iemand zo vroeg zig zulk eene gezette oefening van Romans eigen gemaakt heeft; de vroege jeugd is waarlyk beter te beſteeden. Heeft men hier, zo anders het bovengemelde waarheid zy, voor geen jammerlyk gebrek in de Opvoeding te vreezen!

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

J. G. HERDER, *Brieven over de beoefening der Godgeleerdheid. Eerſte en Tweede Deel. Uit het Hoogduitsch, door* W. VAN HAMELSVELD, *Predikant te Westbroek en Achttienhoven. Te Amſterdam, by* J. Weppelman, 1785. *In groot octavo*, 366 *bladz.*

In deze Brieven levert de Heer *Herder* aen een Jongeling, die zich op de Godgeleerdheid toelegt, de noodige onderrichtingen ter beoefeninge van dezelve, en bepaelt zich in 't eerſte Deel tot het geen hem omtrent de Schriften des Ouden Testaments in agt ſtaet te nemen; waerop hy het tweede Deel ſchikt, ter overweginge van 't geen omtrent de Schriften des Nieuwen Testaments in aenmerking komt.

Zyne eerſte hoofdles is, dat men den Bybel menschlyk moet lezen, als een Boek van menschlyk Schrift en Tael, dat is, met ter zyde ſtellinge van alle dweepachtige denkbeelden, en een recht gebruik der Oordeelkunde; gedragende zich hierin, gelyk men met andere Schriften handelt, welker inhoud men tracht na te gaen. En hieraen hecht hy wyders ene oordeelkundige beſchouwing van den inhoud en ſchryfwyze der Boeken des Ouden Testamentes, met nevensgaende aenmerkingen zo over het algemene dier Schriften, als over enige byzondere Stukken uit dezelven. Voorts beſluit hy dit eerſte Deel, met ene overweging van de Godlykheid dezer Schriften, benevens derzelver bewaring, mitsgaders van hunnen tegenwoordigen toeſtand; en 't voordragen van zyne bedenkingen, zo over ene vereischte uitgave van dezelven, als over den oorſprong van het Letterſchrift, met betrekking tot deze Boeken. —— Het tweede Deel vangt aen met ene beſchouwing van 't oogpunt, dat ons de Schriften van het N. T. vergeleken met die van het O. T. geven, waer uit de Heer *Herder* voorts aenleiding neemt, om de ſchryfwyze dier Schriften na te gaen, en de geloofwaerdigheid van derzelver Schryveren te toonen; met aenwyzinge der ware en valſche Steunzels van den Godsdienst van Jezus.

Wyders handelt hy over de gelykenisſen van Christus, de voorzeggingen, voorbeelden en andere aenhalingen uit het O. in het N. T; als mede over de verſchillende wyzen van verklaringen dezer ſtukken. Ter dier gelegenheid neemt hy ook in overweging, wat men te oordeelen hebbe, over het dichtmatige gebruik dat men van de Euangeliſche Geſchiedenisſen maekt; en na deze ſoort van uitſtap keert hy weder tot de aenhalingen, en de te veelvuldige zogenaemde ophelderingen der Uitleggeren; het welk hem vervolgens byzonder ſtil doet ſtaen op den inhoud der Openbaringe van Johannes. Hierby komen nog enige bedenkingen over het lezen der Schriften des Nieuwen Testamentes; en eindelyk verledigt zich onze Schryver tot een onderzoek na de redenen van beoefening der Godgeleerdheid, waerin hy zynen Jongeling waerſchouwt, tegen de verkeerde oogmerken, waerdoor zommigen in dezen gedreven worden; nopende hem tevens om zyn eigen hart deswegens te onderzoeken, en hem daeromtrent te onderrichten, wanneer hy belooft zich hier over nader te zullen verklaren. —— Aen 't ſlot van zommigen dezer laetſte Brieven heeft de Heer *Herder*, by manier van uitſpanning, enige byvoegzels gehecht, die meerendeels vernuftige bedenkingen behelzen. —— Onze Autheur, die zich geenzins aen de gewoone denkwyze verbind, en, gelyk men zegt, zyn eigen weg bewandelt, verleent in deze Brieven ene reeks van overdenkingen, nopens de overwoogen onderwerpen, die wel een gezet nadenken waerdig zyn. Opmerkzame Lezers, die een onderſcheidend oordeel bezitten, zullen 'er met vrucht gebruik van kunnen maken. Men neme tot ene proeve 's Mans eerſten Brief, die de groote hoofdſtelling behelst, op welke hy voorts beſtendig blyft bouwen.

„ Dit blyft over, myn vriend! de beste beoefening der Godgeleerdheid is de beoefening van den Bybel, en het beste lezen van dit Godlyke boek is als men het menschlyk leest. Ik neem dit woord in den uitgeſtrektſten zin, en in de ſterkſte betekenis.

„ Menſchelyk moet men den Bybel lezen; want het is een boek door menſchen voor menſchen geſchreven, menſchelyk is de taal, menſchelyk de uiterlyke hulpmiddelen, met welke het geſchreven en bewaard is; menſchelyk is ook de zin, waarin het verſtaan kan worden, de hulpmiddelen, die het verklaren, het geheele oogmerk en het nut, waartoe het gebruikt moet worden. Gy moogt dus

vast

vast geloven, dat, hoe menschelyker (in den besten zin van het woord) gy het woord van God leest, gy des te nader komt aan het oogmerk van deszelfs Auteur, die de menschen naar zyn beeld schiep, en in alle werken en weldaden, waarin hy zich als God aan ons vertoont, zeker menschelyk handelt.

„ Gelooft gy niet, dat ik u hier mede eenen niets beduidenden *locus communis* wil zeggen? neen, myn vriend! de gevolgen van deze grondstelling, wel begrepen, en in derzelver uitgestrektheid overwogen, zyn misschien van belang.

„ Voor eerst word volgens dezelve zo menig bygeloof uitgesloten, als ware de Bybel, tot op iedere kleinigheid, van zyne schryfstof, pergament of papier, griffel of pen, tot op dien, welke het een of ander gebruikt, tot op iedere streek of karakter van schrift, en taal bovenmenschelyk, bovenaardsch; mits dien geheel ongemeen, zonder vergelyking, aan geen bedrog noch dwaling onderworpen, aan te bidden, en niet te onderzoeken, niet te bestudeeren noch te toetzen. Waarlyk eene kwaade grondstelling, welke iemand, die dezelve, wegens haare geliefde Godlykheid aanneemt, niet anders dan te menschelyk, dat is, lui en dom maakt, hem eenen doek voor de oogen bind, en nu vraagt; of hy geen licht ziet? —— Of iemand, die den Bybel afschryft, thans op eenmaal een onfeilbaare God word, kunt gy terstond gewaar worden, wanneer gy met zynen afschryver een proef wilt nemen. Hy zal thans schryven, gelyk hy anders schreef, te weten: naar dat hy nauwkeurigheid, vlyt, kunde in taal en zaken, tyd, geduld en eene leesbare hand heeft; de Godheid zal hem, om dat hy juist den Bybel schryft, geen van alle deze dingen door een wonder veranderen. Dit is niet misschien zedert de Boekdrukkunst zo geworden, maar altyd en te vooren veel meer zo geweest. Geen pergament bekomt eene vaster natuur, om dat het den Bybel vervat, en geen inkt word daarom onuitwisbaar. Hebreeuwsche punkten en letters leggen hunne natuur niet af, om dat zy voor tegenwoordig tot het boek der boeken behoren, en al het geen de tyd aan eene taal doet en verandert, behoud ten vollen zynen gang. Dit zyn geene gissingen maar *Daadzaaken;* van dien aart is ook al het geen hiervan afhangt. Verban gy ook den laatsten zuurdeeg van die gedachte, als ware dit boek in zyne uiterlyke gedaante en stoffen geen boek, gelyk andere boeken,

b. v. dat in hetzelve geen verſchillende leeswyzen kunnen zyn, om dat het een Godlyk boek is; 'er zyn in hetzelve verſchillende leeswyzen, (en ééne leeswyze kan alleen de waare zyn,) dit is eene daadzaak, geen meening. Mitsdien moet men zich daarmede inlaaten, tuſſchen dezelve onderſcheid maken en verkiezen, en 'er is eene wetenſchap aangaande deze keus en onderſcheiding, gelyk by elk ander menſchelyk boek. Hierin is de Bybel in een zeker opzicht het menſchelykſte van alle Boeken, want hy is volgens zyn grootſte deel en gronden bykans het oudſte. Hy ging door zo veele handen, volken en tyden, en hoewel de Voorzienigheid door natuurlyke middelen heel byzonder voor het behoud en de bewaring van denzelven zorgde, wy ook omtrent het geheel van zyn oogmerk en inhoud, zo ver het voor ons dient, van zyne onvervalschtheid zeker kunnen zyn; zo moeten wy echter deze nooit *a priori* bewyzen, als of dit boek als in den Hemel geſchreven was en niet op Aarde; door Engelen en niet door menſchen. Door zulke vooronderſtellingen doen wy den Bybel geen eer aan, maar ſchande en nadeel: een groot deel der onbeſchaamdſte tegenwerpingen tegen denzelven is, uit dit nietswaardige tuighuis, genomen, en menige tegenſtanders ſtryden nog doorgaans op het veld, als of zy voor Mahomeds Koran en Gabriël, die hem van den Hemel bragt, ſtreden. Ik wil niet van de party zyn; niet om dat de vyand te geducht, maar om dat de geheele ſtrydplaats veengrond is. Ten minſten voor eenen jongen Godgeleerden is dergelyke onbewezene, deels ook openlyk onwaare en fabelachtige, voorſtelling gewis nadeelig. Zy bedekt en verblind hem het gezicht en het verſtand; zy ſlaat zynen vlyt om te onderzoeken, te verzamelen, te beproeven, gezond te verklaren, in kluisters, en maakt, wanneer hy ze heeft, de zeker goede gave van God, het natuurlyk verſtand en oordeel, onbekwaam. Veelen hebben het ronduit gezegd, ik kan geen boek lezen, dat geen boek, gelyk andere boeken, zyn zal; en anderen zyn, na veel moeite en kwelling, op het laatst tot even dezelve verdrietige gerustheid gekomen. Luther, die een zuiver, voortreflyk vernuft was, heeft zich met moeilyke bottigheden van zodanigen aart in het geheel niet opgehouden; en ik ben zeker dat het geen goed verſtand doen kan of zal. Ten minſte ben ik 'er by meer dan één onderwerp getuige van, hoe zwaar het is, om iemand tot den waaren zin en inzien in het gebruiken van

den

den Bybel te brengen, als 'er eenmaal dergelyke vuile dampen van *nonſenſe* in hem zyn. Hy gelooft altyd; wanneer hy den Bybel opneemt, dan neemt hy geen boek op, en geeft zich dus geene vryheid om te zien het geen hy ziet, te hooren het geen hy hoort. Hemelſche ſchimmen zweven hem voor de oogen, gedaanten uit het ryk van Peris en Neris, dikwils ook in waarheid, voordeel en betrekking, gedaantens uit dit gewest. Dat het ergſte is, hy leert door deze ſchemering, in zyne jonge jaaren, hulpmiddelen verachten of verwaarlozen, welker gebrek hem naderhand altyd aankleeft, in een zeker opzicht onherſtelbaar blyft, en hem misſchien geheel, dewyl geene naaktheid zich vertoonen wil, gelyk zy is, tegen het beter licht van welgebruikte hulpmiddelen, ten laatſte in het harnasch brengt. Den grond van het laatſte weet hy misſchien zelf niet, en dan is het bygevolg te erger: nu ſtryd hy voor de zaak van God en den Bybel, terwyl hy eigenlyk voor zyn gebrek aan waare kundigheden en hulpmiddelen, dat is, voor het vlies van zyne oogen ſtryd.

„ Veracht derhalven niet, myn vriend! de kundigheden, die u tot zodanig gebruik van den Bybel worden aangeboden; het blyft voor uwe rype jaaren toch naderhand voorbehouden, welk gebruik gy daarvan maken wilt. Laat u het misbruik, de dikmaals regt verkeerde toepaſſing der zogenaamde Bybelſche oordeelkunde, die u voor oogen is, niet affchrikken; maar leer taalen, verwante taalen, maak u de grondregels van deze ſchoone, geleerde en wysgerige wetenſchap eigen, verzamel het geen gy daar toe verzamelen kunt, al diende het 'er maar van verre toe. Heb vroeg een exemplaar van den Bybel in zyne grondtaalen, waarin gy op doorſchoten papier varianten, tegenwerpingen, gisſingen, aanmerkingen, regels voor een toekomend gebruik, aantekent: Dan oordeel voor tegenwoordig nog niet. Gy zyt nog te jong; misſchien is ook nog deze geheele Studie, inzonderheid over het Oude Testament, te jong, dan dat het een rype uitſpraak toelaat. Tien of twintig jaaren verder zult gy, en over 't algemeen wy, op eene andere plaats zyn, dan wy tegenwoordig zyn. Wy zullen menige Kritiſche ſtellaadje verwerpen, vermits 'er de muur van het gebouw is, die gebouwd moest worden: wy zullen menige zaak als zeker aannemen, die ons thans nog zeldzaam ſchynt, en wy zullen 'er ons niet kwalyk by bevinden. Weest tot zo lang aan eene By gelyk, die haren Honing uit alle en al-

lerleie Bloemen verzamelt; alleen het zy honing het geen zy verzamelt, geen vergift of ontuig. Behoud altyd uwe Kinderlyke eenvoudigheid en hoogachting voor den Bybel, als gy hem zelfs in de handen van zyne Kritiken zomtyds zeer ontheiligd ziet; de Kritik had daar aan alleen toevalligerwyze ſchuld. Een Taalkundige en een Uitlegger zyn twee heel onderſcheiden wezens, gelyk wy ook by zo veele beroemde taalkundigen van nieuwe ſpraaken zien: Zy kunnen de taal verſtaan en den Auteur in het geheel niet; voor zynen eenvoudigſten zin, ik laat ſtaan, voor de ſchoonheden van denzelven, hangt hun een dekkleed. Dus kan en zal het waarſchynlyk met de taalmeesters van den Bybel ook zyn, even daarom dewyl hy het oudſte, eenvoudigſte, zakelykſte boek is; maar nogthans blyft een taalkundige op zichzelven (zyne kortzigtigheid uitgezonderd) eene goede, nuttige, onontbeerlyke zaak, ja in het ſpraakkundige en in kleinſigheden van de Kritik doet dikwils zyne kortzigtigheid dienſt. Met één woord, myn vriend! verzuim niets van het geen 'er tot de Godgeleerdheid en derzelver toeſtel behoort, maar vergeet niet, dat de toeſtel niet de zaak zelve, noch de ſtellaadje het gebouw is: dit zal u zo wel voor de Kritiſche ſtoutheid, dat waar vergift voor een gezond verſtand, als voor de Onkritiſche lafheid en dweepery bewaren."

Voorbeeld der Godlyke Waarheden voor eenvoudigen, opgeſteld door A. HELLENBROEK, *in zyn Eerw. Leven Bedienaar des H. Euangeliums te Rotterdam, met vermeerdering en verbetering uitgegeeven door* M. PANNEBAKKER. *Te Delft, by* J. de Groot Pz. 1785. *Behalven het Voorwerk*, 374 *bladz. in gr. octavo.*

Het veeljarig beſtendig gebruik van *Hellenbroeks* Leergeſchrift, in onze Nederlandſche Kerk, maekt het onnoodig, om iets van deszelfs bekenden inhoud en de wyze van uitvoering te zeggen; meerder opmerking vordert het geen de Heer *Pannebakker* tot deze nieuwe uitgave toegebragt heeft. In de eerſte plaetze heeft hy hier en daer enige weinige veranderingen in Woorden, in Schikking van Zaken, en in Orde van behandelen gemaekt; doch deze veranderingen zyn ſlegts ſpaerzaem aengewend, en alleenlyk in zulke gevallen, daer ze wezenlyk enige meerdere klaerheid aan 't onderwys konden byzetten. Van meer belang is 's Mans

ar-

arbeid in dezen, door 't byvoegen van ene ſoort van onder-vragen, zonder antwoorden, by de beantwoorde Vragen van dit Leergeſchrift. De Heer *Pannebakker* bezeft op goeden grond, dat het niet genoeg zy, dat de Leerling de voorgeſtelde Vragen en Antwoorden van buiten leere, het dus op geheugen-werk late aenkomen en daerby beruste; maer dat 'er, ter wezenlyke kennisſe van het voorgeſtelde, meerder oefening vereischt word. Ter bevorderinge hiervan doet hy het behandelde in ondergeſchikte Vragen telkens nader opmerken, en 't is de zaek van den Leerling zich door oefening bekwaem te maken om deze Vragen te kunnen beantwoorden, en zo te toonen, dat hy het behandelde onderwerp verſtaet. Men heeft al voor jaren de nuttigheid van zodanig een onderwys gadegeſlagen, en daer uit zyn de bekende onbeantwoorde Vragen van den Hoogleeraer *Voetius* over den Catechismus, al in den jare 1640 en vervolgens meermaels door de drukpers gemeen gemaekt, ontſtaen; en de ondervinding heeft geleerd, dat hetzelve, wel aengewend zynde, een zeer geſchikt middel is, ter bevorderinge van ene geregelde kennis der Godsdienſtige Leerſtelzels. De groote zaek is maer, dat de Vragen behoorlyk ingericht worden, zo met betrekking tot het onderwerp, als tot de vatbaerheid der Leerlingen: en dit heeft de Heer *Pannebakker* meerendeels zeer wel in agt genomen. Zyne Vragen doorloopen het voornaemſte dat tot het onderwerp betrekking heeft, en zyn enigermate onderſcheiden naer de verſchillende vatbaerheid, waerom ook die voor de meer gevorderden met een (en de zwaerſte Vragen met een [getekend zyn. Men zie, tot een voorbeeld hier van, het volgende, betreffende het vereischte in een goed werk, dat het geſchiede *tot Gods Eer.* Na ene voorafgaende vraeg over dit vereischte, en den zin der ſpreekwyze van *iets te doen tot Gods Eer*, komt de vraeg uit het *Voorbeeld der Godlyke Waerheden*

„ *Vr.* Is 'er bewys dat de goede werken moeten geſchieden *tot Gods Eere?*

Antw. Ja: 1 *Cor.* 10: 31. *Het zy dan dat gylieden eet, 't zy dat gy drinkt, het zy dat gy iet* [*anders*] *doed, doed het al* ter eeren Gods."

Hierby komen dan de volgende Vragen.

„ 1. *Hoe* eet en drinkt men *tot eere van God?*

2. In welken geval eet en drinkt men *niet tot Gods eere?*
3. Waarom moet men *altyd* eeten en drinken *tot Gods eere?*
4. *Iets anders*, kan men dat ook doen *tot Gods eere? Hoe?*
(5. Kan men *alle dingen doen* tot Gods eere? Welke *niet?*
(6. *Waarom* moet men *alles* doen tot Gods eere?
(7. Moet men by elke daad *opzettelyk dit bedenken?*
(8. Mag men in 't doen van goede werken, behalven Gods eere, *volſtrekt niets bedoelen?* Zoo *ja*, *wat is dat dan?*
(9. Kan dit beweezen worden uit *Schrift-Texten?*
(10. Blykt dit ook uit de voorbeelden? (*a*) van *Moſes?* (*b*) van *Paulus?* (*c*) en van *Christus?*
(11. Zyn hier voor ook nog *deugdelyke reedenen?*
(12. Tegen *welke* hebben wy dit op te merken? welk is hunne *ſtelling?*
[13. *Tegenw.* Door 't beoogen van andere dingen of eindens zyn wy *ſnoode zelfzoekers*, *ja roovers van Gods eere.*
[14. *Tegenw.* De *eerſte les* in Jezus School is *zelfsverloochening.*"

Eindelyk heeft de Heer *Pannebakker* hier nog bygevoegd ene *Ontledende Schets.* In dezelve word getoond, in welk verband ieder Vrage, het geheele *Voorbeeld der Goddelyke Waarheden van A. Hellenbroek* door, kan begrepen worden te ſtaen; welke Schets tevens den Leerling van dienst kan zyn, om de voornaemſte zaken van ieder Hoofdſtuk gereedlyk na te gaen. —— Het ganſche beloop dezer uitgave is des indiervoege ingericht, dat en Onderwyzers en Leerlingen, die iets meer beoogen dan geheugen-werk, (waermede maer al te velen zich, zo van de ene als andere zyde, ſchynen te vergenoegen,) 'er een leerzaem gebruik van kunnen maken.

De

De eigenſchappen van eenen Volksbeſtierer, en de plichtmaatige onderdaanigheid der Burgeren, afgeleid uit de Godlyke verordening, omtrent de rangſchikkinge in de Maatſchappyen, in eene Verhandelinge over Rom. XIII. 1. Voorgeſteld op den Keurdag, den 12 January 1785, door J. J. VAN DOORNE, *Euangeliedienaar in Kampen. Te Campen, by* de Erven A. Valkenier. *Behalven het Voorwerk, 96 bladz. in gr. octavo.*

Een Patriotsch Regent geſchetst in eene Landdags-Predikatie, volgens Ps. CXXII. 6—9. Uitgeſproken in het Provincie-Huis te Groningen, den 23 Febr. 1785, door TH. BRUNSVELD DE BLAU, *Oudſten Predikant te Groningen. Te Groningen, by* J. Bolt. *Behalven het Voorwerk, 76 bladz. in gr. octavo.*

En Regenten en Burgers vinden in beide deze Leerredenen, in plechtige omſtandigheden uitgeſproken, hunne plichten ten ernſtigſte voorgedragen; en wel op eene wyze, die in den tegenwoordigen ſtaet onzes Vaderlands bovenal opmerking vordert: weshalve derzelver lezing met regt aen te pryzen zy. —— In de ene en andere Leerreden komen, met opzicht tot de tegenwoordige omſtandigheden, manlyke trekken voor, die met ene deftige beſcheidenheid voorgedragen worden. Wel byzonder trekt de manlyke Redenvoering van den Eerwaerden *van Doorne* te meer veler aendacht, daer zommige Heeren van de Ridderſchap waenden in dezelve *gelædeerd* te zyn, zonder echter bepaeldlyk te ſpecificeeren, waer ter plaetſe die *læſie* te vinden zy. Dit doet zyn Eerwaerden in de Voorrede hiervan enig verſlag geven, en, terwyl hy zyne Leerreden aen 't openbaer onderzoek bloot ſtelt, beantwoordt hy tevens enige gisſingen, met aentooninge, dat in die plaetzen, zo min als in enig ander gedeelte, iets voorkomt, 't welk *læſief* genaemd zou kunnen worden: zynde alles in tegendeel, „ veel eer, overeenkomſtig met de „ billyk vooronderſtelde denkwyze der Heeren EDELEN, „ en tot eer der RIDDERSCHAP."

Leerreden over 2 Sam. XX. 19. op den 23ſten January, 1785, uitgeſproken door P. A. C. HUGENHOLTZ, *Predikant te Yſſelſtein. Te Utrecht, by de Wed.* J. v. Schoonhoven, 1785. *Behalven de Voorreden, 36 bladz. in gr. octavo.*

In deze Leerreden ſchetst ons de Eerwaerde *Hugenholtz* het echt character van een waer Vaderlandlievend Mensch, dat is, van iemand, die de belangen van den Staet, van zyn Vaderland, oprechtlyk, vooral in tyd van nood, zoekt voor te ſtaen en te bevorderen. Hier toe overweegt hy, eerst, welke de belangen van het Vaderland zyn; en ontvouwt vervolgens, hoe een weldenkend Vaderlander die behartigt en bevordert; waerop hy dan eindelyk doet zien, de duure verplichting, die 'er op ons ligt, om zodanige menſchen te moeten zyn. Zyn Eerwaerde behandelt dit onderwerp met ene beknoptheid en nadruk, die zyne Verhandeling zeer geſchikt maekt, om den vereischten invloed te hebben.

De wapening Gods aangepreezen, door J. CLAESSEN, *Kerkleeraer te Leerdam. Te Amſteldam, by* M. de Bruyn. *In gr. octavo, 86 bladz.*

De gevaarlyke uit- en inwendige geſteldheid van het Vaderland, met de middelen ter reddinge van het zelve, gelyk ook de wezenlyke gronden van hoop en verwagtinge voor het bekommerd Nederland; in twee Kerkelyke Redenvoeringen, door J. CLAESSEN, *Kerkleeraer te Leerdam. Te Amſteldam, by* M. de Bruyn. *Behalven de Voorreden, 102 bladz. in gr. octavo.*

De zedelyke omſtandigheden van Nederlands Inwoonderen beſchouwd, en de middelen eener heilzaame veranderinge in dezelven voorgehouden, in eene Leerrede over Habakuk III. 2. Te Amſteldam, by J. Roos en Zoon, 1785. *Behalven de Voorreden, 75 bladz. in gr. octavo.*

Een drietal van gemoedlyke Geſchriften, ſtrekkende, om Nederlands Ingezetenen aen te ſpooren ter vereischte boetvaerdigheid, ene daeruit volgende verbetering van gedrag, en een voortgaenden Godsdienſtigen wandel, 't welk

welk van onderſcheiden zyden indiervoege aengedrongen word, dat men het voorgeſtelde met ene opwekkende ſtichting kunne lezen, en 'er een nuttig gebruik van maken.

De denkende Christen. Vierde Stukje. Te Amſteldam, by J. v. d. Burg en Zoon, 1785. *In gr. octavo, 102 bladz.*

In dit Stukje heeft men drie Geſchriften geplaetst, der opmerkzame lezing waerdig. —— Het eerſte behelst opheldérende aanmerkingen over het oudſte gedenkſchrift, Gen. I. en II. 1 — 3, 't welk ons een verhael der waereldwording levert. De Opſteller dezer aenmerkingen geeft daerin ene doorloopende verklaring van dit geſchiedverhael, en ontvouwt zyne denkbeelden deswegens met alle juistheid en klaerheid; die hy, daer ze in 't een en 't ander opzicht wel eens van den gewoonen weg afwyken, ter proeve voorſtelt. Men zal dezelven, ſchoon ze in alle deelen niet voldoende mogten bevonden worden, echter van dien aert vinden, dat ze overweging verdienen, en op nieuw tot ene handleiding kunnen ſtrekken, om de aendacht te bepalen tot ene verſtandlyke beſchouwing van dit oudſte gedenkſchrift. —— Het laetſte hier voorgedragen Geſchrift levert ons bedenkingen over de opkomst en den ondergang der Volken, die ons voor oogen ſtellen, langs welke wegen een Volk, uit lage omſtandigheden, tot een aenzienlyken luister opklimt, en hoe het, tot ene zekere hoogte gekomen zynde, zynen glans begint te verliezen, ja eerlang met een geheelen ondergang gedreigd word. Dit natuurlyk beloop van zaken word hier beknoptlyk nagegaen, en de Schryver ſtaeft zyne ontvouwing met de ondervinding van vroegere en latere dagen. Alles loopt te ſamen, ter bevestiginge zyner Stellinge, waermede hy aenvangt: „ Armoede, Naarſtigheid, Rijk„ dom, Bederf van Zeden, Slaavernij, Ondergang; dit is „ de kring, waarin de volkeren zich beweegen, waarin „ zij rijzen en daalen." Ook ons Vaderland ondervind zulks ten grooten deele; en 't is te wenſchen dat dit bezef nog by tyds der Landzaten oogen opene, om den dreigenden ondergang voor te komen, door de Naarſtigheid, den Moed, de Trouw en de waare Vryheidsliefde onzer Vaderen te doen herleeven. —— Tuſschen beide deze Geſchriften levert men ons een *Brief* aen den Schryver

ver der *Brieven over den Bybel, (in den Volkstoon) en de uitvoering van het Plan en Oogmerk van Jezus*, uit het Hoogduitsch vertaeld. De Opſteller deezer *Brieven over den Bybel, enz.* behoort onder die ſoort van lieden, welken beweren, dat men by de omhelzing en beoefening der Euangelieleere, ſlechts agt hebbe te geven, op de innerlyke kenmerken der Euangelieleere, als ene voortreflyke Zedekunde, en 'er dan een goed zedekundig gebruik van te maken: latende voorts het geſchiedkundige en wonderdadige, mitsgaders de Joodſche manieren van voorſtellingen, daerin gebruikt, aen zyne plaetze; houdende alles van die natuur voor zaken, waervan Jezus en zyne Apostelen zich bediend hebben, om, zich naer den Volkstoon ſchikkende, den invloed der Zedenleere te bevorderen. —— Den Schryver dezes Briefs aen dien Opſteller komt het ten uiterſte vreemd voor, dat iemand, die betuigt de zaek der Waerheid en der Deugd ter harte te nemen, die inkomt als een belyder van de Godlykheid der Euangelieleere, op zodanig ene wyze kan denken en ſchryven. Hy toont hem ten duidelykſte aen, dat hy langs dien weg de Godlykheid der Euangelieleere geheel en al van hare ſteunzels berooft; en dat men, op die wyze, Jezus voor geen Godlyken Leeraer, maer alleen voor den uitmuntendſten Wysgeer kunne houden; wiens Leer in zo verre wel hoogagting vordert, maer geen Godlyk gezag heeft, dat ons tot Geloof en Gehoorzaemheid verplicht. Zulks doet hem vreezen, dat 'er, onder deze manier van voorſtelling, enig verkeerd oogmerk ſchuilt, om naemlyk de Euangelieleer van haar Godlyk Gezag te berooven: in welk geval hy liever zag, dat men 'er openlyk vooruit kwame, dan dat men de Menſchen door omwegen trachte te misleiden. Dit doet hem aldus ſchryven.

„ Ik dage u, in den naam van alle mijne Broederen, van alle Kristenen uit, om u over het oogmerk uwes ſchrijvens te verklaren. Dog opregt, niet met wijdlopige redeneringen en ſpitsvondigheden van uwen trant, maar *kort* en *duidelijk*. Heeft zulks geen plaats, ſchrijft men u, zonder grond enig kwaad inzigt toe, —— des te beter, des te aangenamer voor mij, zal het zijn. Maar dan behoord gij alles te herroepen, 't geen gij in uwe *Brieven over den Bijbel en de Uitvoering van het Plan en Oogmerk van Jezus* tegen het Geloof in de Openbaring en de Wonderwerken geſchreven hebt: zulks zijt gij der gehoonde Waarheid ſchuldig. Zo gij egter dit niet kund of niet wild

wild doen; verklaar u *ook* alsdan meer duidelijk, en doe ons den dienst; om rondborſtig voor de zaak uit te komen, den ſtrijd openlijk te voeren, gelijk een Vijand past, en niet bedekt, gelijk dezulken gewoon zijn te doen, die, onder ſchijn van Vriendſchap, een vijandig hart verbergen, om des te zekerder te kunnen ſtrijden. Gij moet, of het voornemen, om het Geloof aan de Wonderen en Openbaring te beſtrijden, opgeven, of den naam eens Kristens laten varen. Aangezien gij geen Kristen kund zijn, zo gij niet, als andere Kristenen, Jezus voor eenen buitengewonen Gezant, een Leeraar of Profeet van God erkend. Dit is het regtſtreekſche kenmerkende aan hem; en zulk ſoort van Lieden, die hem ſlegts voor een verſtandigen en voor enen Wijsgeer, dat is, voor een verkondiger van den Natuurlijken Godsdienst houden, noemen zig geen Kristenen, maar Deïsten, of welke andere namen zij zig believen te geven."

Hy raedt hem echter dien laetſten ſtap niet aen, zo om dat hy 'er niet toe geſchikt ſchyne, als om dat de Christenen 'er reeds te wel tegen gewapend zyn: ook verwacht hy 't niet van hem, en dit doet hem te meer verwonderd zijn, over zijne onvoorzichtigheid in dezen.

„ Gij meend het, vervolgt hij daerom ten ſlot van zijnen Brief, gij meend het wel zo kwaad niet, want gij neemd anders zulk een hartelijk deel in de zaak —— niet ſlegts der Waarheid, maar zelfs van 't Kristendom, zo als het door u begrepen word ——— dat men uwe gezegden niet in den ſtrengſten zin kan opvatten. En egter kan ik niet begrijpen, wat u tot zulk ene gevaarlijke onderneming bewegen konde, daar gij, als een vriend der Waarheid, geen belang hebt, om dezen grondſlag onzes Geloofs in verdenking te brengen. Immers, wanneer het u waarlijk ernst is, den Godsdienst gewigt bij te zetten voor de menſchen, Waarheid en Deugd onder hen te bevorderen; zo ſlaat gij regelregt den verkeerden weg in, wanneer gij der Kristelijke Leere haar Godlijk gezag, en langs dien weg der Waarheid haren ſterkſten ſteun beneemd. En genomen, gij waard bij uzelven van de ongegrondheid der Goddelijkheid van de Kristelijke Openbaringe overtuigd, zo deed gij egter veel wijzer, naar mijn inzien, wanneer gij, uit hoogagting voor deze geheiligde Mening, uwe overtuiging voor uzelven behield, en de goede Luiden in hun eenvoudig, —— bij u wel dwaas, dog voor ons zo heilzaam, — geloof liet berusten, vooral, wanneer gij niets beters in de

plaats

plaats daar van weet te geven. Daarenboven zijt gij immers een ijverig pleiter voor het verdraagen van verjaarde en algemeen geëerbiedigde begrippen: ja veroorlofd zo volmondig een ſoort van Bedrog, 't geen tot goede en voor de Waarheid heilzame einden aangewend word. Waarom zou zulks niet, met betrekking tot het Geloof in de Kristelijke Leer, als ene Goddelijke Openbaring, even zeer gelden? Draag zorg, mijn Vriend! dat ik u niet bewijze, dat gij met 'er daad onbillijk handeld, doordien gij deeze oogluiking intrekt! Hoe? —— Ja gij meend, dat Jezus zelve zig van deeze ſoort van misleiding bediend heeft, en het Nationaal Geloof in Wonderwerken, en in zijne daarop gegronde Goddelijke zending ingevolgd: zelfs zou hij zijne Apostelen bij deze mening gelaten hebben; en wij Kristenen, in 't algemeen, die ſedert gevolgd zijn, wij leven nog allen, tot op dezen huidigen dag, in dezen zelfden waan; om wat reden dan wild gij evenwel van deze verdraagzaamheid een einde maaken? Hoe kund gij weeten of het wel overeenkomt met het oogmerk onzes Heren, voor als nog dit geheim bij de Waereld aan den dag te brengen? of hebt gij welligt enen bijzonderen last daartoe ontvangen? zo ja; wees dan zo goed, om ons dien te tonen. Zegd gij, men kan zulks uit de Leer of Geſprekken van Jezus, en mogelijk ook uit de Brieven van den Apostel Paulus, opmaken: zelfs dit zal niet genoeg zijn: want, zo maar onze Heer gewild hadde, dat het bedekt zou blijven, hoe dan? is het dan gene grote vermetelheid — om niets ergers te zeggen —— dat gij u onderwind, de zaak aan den dag te brengen, uwes Heren geheim te verraden, en — 't geen het kwaadſte is — zijn belang en agting bij de Waereld, geen gering nadeel toe te brengen! Maar — misſchien zijt gij een der vertrouwde Vrienden van Jezus, waarvan gij ons berigt geeft, en die wij niet weten, of geſtorven zijn, dan wel, gedurende 1700 jaren zig verborgen gehouden hebben, zonder iets kennelijks uit te voeren. —— Naar allen vermoeden zijt gij dus een der Broederen van de derde klaſſe: egter dan nog blijve ik twijfelen aangaande de noodzakelijkheid dier ontdekkingen, aangezien ik het nut daarvan geheel niet beſpeure, althans niet begrijpen kan, dat het thans de gepaste tijd daarvoor, of dat de Waereld reeds daarvoor vatbaar zij: ten minſte in zo verre gij niet hebt kunnen goedvinden, ons daarvan te onderrigten. ——— Mijne verlegenheid groeid aan, gelijk gij ziet,

ziet, van alle kanten, en ik weet mij zelven niet te redden. Ik bidde u derhalven ten ernstigſte, help mij ſpoedig uit deze angstvallige verwarring. Zeg ons ronduit, wat wij van u denken moeten: en, bijaldien gij met 'er daad den gezegden last ontvangen hebt, wees dan zo goed, om ons dien, nevens de daar bij behoorende bewijzen mede te deelen, overmits de gantſche Kristen-waereld ongemeen veel daar aan gelegen is."

Briev aan den Hoog Eerw. Lord-Biſchop van Lichtfield en Coventry, over de Antikriſtiſche Grondbeginſelen in de meeste Kerkelyke Genootſchappen, door EDWARD EVANSON, A. M. *Uit het Engelsch vertaald, en in 't licht gegeeven, door 't Genootſchap*, Pro Eccleſia ejusque libertate. *Gedrukt*, 1785. *Behalven de Voorrede van het Genootſchap*, 126 *bladz. in gr. octavo.*

De *Hiërachie*, ene niet min laekbare overheerſching in 't Geestlyke, als de *Tyrannie* in 't lichaemlyke, tegen te gaen, is, met de uitgave van dit Geſchrift, het oogmerk van een Genootſchap, het welk ter zinſpreuke heeft, *pro Eccleſia ejusque libertate*, als zig voorſtellende te ſtryden *voor de Vryheid der Kerke*. Het Genootſchap laet zich hier over in de Voorreden breedvoerig uit; klagende over een vervolgzieken Geest, dien het zelve zal trachten uit te rooien. Ten dezen einde maekt het een aenvang met de uitgave ener Nederduitſche vertalinge van een Brief van den Heer *Evanſon*, in welken die Schryver 't 'er op toelegt, om te doen zien, dat 'er in de meeste Kerklyke Genootſchappen nog vele Antichriſtiſche Grondbeginſelen zyn, die hervormd moeten worden. De overweging der Godſpraken of voorſpellingen van *Daniel*, *Paulus* en *Joannes*, nopens den Antichrist, en de beſchouwing van den ſtaet der Kerklyke Genootſchappen, leiden hem zo ſterk hier toe op, dat zelfs de Godlykheid der Openbaringe daarmede, by hem, ſtae of valle. Uit dien hoofde laet hy zich, het voorgeſtelde deswegens in één oogpunt brengende, hierover indezervoege uit.

„ In beide de Heilige Boeken, zo der Jooden als der Kristenen, beroept men zig op de vervulling der te vooren bepaalde uitkomſten (*), als het eenig en onfeilbaar kentee-

(*) Zie Deut. 18: 21, 22. Jez. 41: 22, 23. 42: 8, 9. 44: 7, 8.

teeken tusschen eene waare en voorgewende openbaaring, op een treffende wyze worden wy geleid tot den *Geest der Prophetsie*, als het *getuigenis van Jesus* (†); hieruit volgt noodzakelyk, dat of deze voorzeggingen van 't Evangelie, die voor de tegenwoordige jaartelling van het kristelyk tydperk behoorden vervuld te zyn, vast en zeeker moeten gebeurd zyn, of anders is dit Euangelie *valsch*. Het groot onderwerp dezer voorzegging is een *algemeene afval* van den waaragtigen en redelyken Godsdienst van Jezus Kristus, tot een *geheimzinnig*, *lästerlyk* en *afgodisch bygeloof*, onder welkers bedriegelyken invloed, *het volk hunne ooren zoude afwenden van de waarheid*, *de gezonde leer verwerpen*, *verdigtzelen* en *valschheid* in deszelfs plaats aannemen: zoodanig een Godsdienst moet noodzakelyk in zyne grondbeginzelen, en in zyn geheel, dwalende zyn. Hierom dan, nadien iedere vastgestelde Kerk in het Kristendom, van de vierde Eeuw tot onzen tyd toe, gestigt en vastgesteld is, op een en het zelve Orthodoxe fundament, en allen dezelve voornaame grondarticulen van Godsdienst-Leer en Geloof hebben aangenomen, zo moeten zy noodzakelyk, of allen zyn afgevallen van het waare kristen-geloof, volgens den inhoud dier voorzegging, of zoodanig een afval is niet geschied, en heeft nooit plaats gehad —— met anderen woorden, OF DE KRISTEN OPENBAARING IS ONWAAR, OF DE GODSDIENST VAN IEDERE ORTHODOXE KERK IN EUROPA IS FABELAGTIG EN VALSCH."

Uit het doorbladeren zo der Voorreden, als des Briefs, maken wy op, dat en de Heer *Evanson* en de Leden van het Genootschap vry sterk verhit zyn, en dat ze in hunnen yver een verkeerden weg inslaen, zo ze, gelyk we vertrouwen, het welzyn der Kerke waerlyk bedoelen. Geen recht welgeoefend Protestant, die de feilbaerheid zelfs der beste Kerkvergaderingen erkent, zal beweren, dat 'er hier en daer gene misvattingen in plaets hebben, of, zo hy ze zynes oordeels niet ziet, ten minste plaets kunnen hebben. En ieder, die zo Protestantsch denkt, zal 'er voor zyn, dat men door een ernstig onderzoek die misvattingen trachte te verbeteren, om der Waerheid en der Deugd bevorderlyk te zyn. In gevolge hiervan zullen ze ook gezamentlyk oordeelen, dat zy, die zulk een ernstig onderzoek wraken, en hunne Leer, als eene onfeilbare Leer, die niet onderzogt behoeft te worden, aen an-

de-

(†) Openb. 19: 10.

deren opdringen, den Godsdienst, en vooral den Proteſtantſchen Godsdienst, in zynen aert niet recht kennen. — Maer zal men nu, gelyk in deze Papieren geſchiedt, om dit onderzoek te bevorderen, om zodanig ene verkeerdheid uit te rooien, den weg van bitterheid inſlaen? zal men iets nuts uitwerken, door geheele Genootſchappen, en byzondere Leden in dezelven op 't ſtrengſte ten toon te ſtellen? door deze en gene Leerſtellingen ten haetlykſte als Antichriſtisch voor te dragen? terwyl men zelve, gelyk *Evanſon* in dezen zynen Brief, Leerſtellingen beweert, die, naer veler inzicht, met niet minder regt, Antichriſtisch genoemd mogen worden; des men elkanderen die haetlyke benaming, over en weder, zal toekaetzen. ——— Wy zien uit zodanig ene handelwyze meer verbittering dan verbetering te gemoet; en hoopen dat het Genootſchap, indien het nog verdere poogingen ter bevorderinge van hun oogmerk aenwende, zich voorts bezadigder zal gedragen.

G. HEWSONI, Disquiſitio Experimentalis de Sanguinis natura variisque ejus per morbos mutationibus. Ex Anglico Latine vertit, & Præfatione additisque nonnullis obſervationibus illuſtravit, JACOBUS THIENSIUS VAN DE WYNPERSSE, M. D. Lugd. Batav. apud. *A. & J. Honkoop*, 1785. Absque Præfat. 158 pp. 8vo. m. f.

G. HEWSONI, Opus Posthumum ſive Rubrarum Sanguinis particularum & fabricæ uſusque Glandularum Lymphaticarum Thymi & Lienis deſcriptio, iconibus illuſtrata. Anglice vertit & notas addidit J. TH. VAN DE WYNPERSSE, M. D. Lugd. Bat. apud *eosdem*, 126 pp. 8vo. f. m. cum fig.

Wy hebben, by de uitgave van het Eerſte Stuk deezer Vertaaling, onze gedachten geuit, zo over de voortreflykheid van het Werk zelve, als over de meesterlyke Vertaaling, welke de geleerde *van de Wynperſſe* ons daarvan gegeeven heeft (*). Zy, die de Schriften van *Hewſon* ooit doorleezen, en doordacht hebben, zullen met ons moeten bekennen, dat dezelve niet alleen eenen ſchat van kundigheden bevatten; maar dat men 'er ook bovendien zeer veele nieuwe ontdekkingen in ontmoet, die over verſcheiden

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* Vde D. 1ſte Stuk, bl. 200.

den takken der Geneeskunde een nieuw licht verſpreiden, en tot zeer veele naaſpeuringen het veld geopend hebben. En daar wy verzekerd zyn, dat het Eerſte Stuk deezer Vertaaling reeds lange de goedkeuring van des kundigen heeft weggedraagen, zo zullen wy er niets meerder tot aanpryzing byvoegen, dan alleen te zeggen, dat de Vertaaling van deeze twee Stukken, die wy thans voor ons hebben, geene mindere blyken geeven van Taal- en Oordeelkunde dan het Eerſte Stuk. ——— Voor de zodanigen, die met den Inhoud van deeze twee Stukken niet bekend zyn, zullen wy weder een korte ſchets der onderwerpen, daarin voorkomende, mededeelen.

Het *tweede Stuk*, 't welk over de Natuur van het Bloed, en de veranderingen, welke hetzelve in Ziekten ondergaat, handelt, is in vyf Hoofdſtukken verdeeld. Het *eerſte* handelt over de affcheiding van het *Serum*, over de kleur van het *Craſſamentum*, en over de oorzaaken der *Coagulatie*. Het *tweede* over de *Cruſta phlogiſticà*. Het *derde* over de oorzaaken, waarom by Aderlaatinge deeze *Cruſta phlogiſtica*, op onderſcheiden tyden, zig vertoont; over de oorzaaken der Stelpingen in bloedſtortingen, en over het vermogen van de Koude op het bloed. Het *vierde* bevat Waarneemingen over de *Lympha coagulabilis*, en deszelfs ſchielyke veranderingen; en eindelyk het *vyfde* eene algemeen Overzicht van het verhandelde.

Het *derde Stuk* heeft ten onderwerp eene Beſchouwing en Onderzoek wegens de roode Bloedbolletjes, en wegens het maakzel en het nut van de *Glandula Thymus*, en de *Lien*. Dit Boekdeel, 't welk naa den dood des Schryvers door den beroemden *Falconar* is uitgegeeven, en met eene geleerde Voorreden voorzien, is in vyf byzondere Hoofdſtukken geſplitst. Het *eerſte* handelt over de gedaante en zamenhang der Bloedbolletjes. Het *tweede* over het maakzel van de *Glandulæ Lymphaticæ*. Het *derde* over de ligging en het maakzel van de *Glandula Thymus*. Het *vierde* over de ligging en het maakzel van de *Lien*. En eindelyk het *vyfde Hoofdſtuk* behelst eene Beſchryving, over de wyze, hoe zig de Bloedbolletjes vormen, afgeleid uit de voorafgaande Proeven en Waarneemingen.

Wie tog zoude niet wenſchen, zo veele intreſſante Onderwerpen behandeld te zien, door een man als *Hewſon*, die, met een taai geduld, en beproefd oordeel, de natuur, en de natuur zelve, onderzogt en naageſpeurd heeft?

Ver-

Verhandelingen, uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem, XXI Deel. Te Haarlem, by J. v. Walré, 1784. *Behalven het Voorwerk*, 274 *bladz. in gr. octavo.*

Eene verſcheidenheid van Verhandelingen ſtelt den Liefhebberen van verſchillende oefening, in dit Deel, weder een aantal van onderwerpen voor, die hunnen onderzoeklust met vermaak kunnen bezig houden. ——— De eerſte plaats bekleeden hier de Aanmerkingen van Dr. *A. Verryst*, over het nuttig gebruik van den *Cortex Peruvianus*, in de zedert eenige jaaren in Holland en andere Provincien *epidemicé* geregeerd hebbende kwaadaartige *Herfſtkoortzen*. Ze dienen grootlyks om het gebruik van dit hulpmiddel aan te pryzen, en te toonen hoe men 'er zig met de meeste vrugt van bedienen kan; naar uitwyzen der ondervindinge, en overeenkomſtig met den aart deezer ziekte, mitsgaders de natuur der werkinge van dit hulpmiddel. De Heer *Verryst*, dit alles in 't breede ontvouwd hebbende, doet daar benevens zien, hoe ongegrond de Heer *Finke*, Hoogleeraar te Linge, de Hollandſche Geneesheeren, wegens hunne behandeling deezer ziekte, berispe. ——— Eene volgende Verhandeling van Dr. *M. du Pui* gaat, over de ontbinding van de verduisterde *Lens Crystallina* in het wateragtige vogt van ons oog, en de voordeelen, welke daardoor verkreegen worden in de bewerkinge der herſtellinge van het gezigt. Het geen zyn Ed. deswegens bybrengt vordert de opmerkzaamheid van des kundigen, om verder na te gaan, in hoe verre deeze manier van oogligten den voorrang hebbe, boven het wegneemen der *Cataracte*, door middel van eene opening in 't Hoornvlies te maaken. ——— Wyders verleent ons de Heelkundige *E. P. Swagerman* een Vervolg zyner Verhandelinge van *de Vaten der Planten*. In 't voorige gedeelte de *Bolplanten* nagegaan hebbende, breidt hy in dit zyne onderzoekingen verder uit over de *Kruiden;* met oogmerk, om, by eene volgende gelegenheid, van de *Heesters* en *Boomen* te ſpreeken, en als dan het een met het ander te vergelyken. By eene naauwkeurige beſchryving deezer Vaten, en ontvouwing van derzelver ſtandplaatzen, in onderſcheiden ſoorten van Kruiden, voegt zyn Ed. eene nadere opheldering omtrent de genomen proeven, betreklyk tot het algemeen aangenomen

gevoelen, dat de beſchreeven Vaten alleenlyk lugtvoerende zouden zyn; en tevens hegt hy 'er aan, een berigt van zyne gedaane ontleedkundige bewerkingen, die den beminnaaren van zodanige naſpooringen te ſtade kunnen komen. Hierby is geplaatst eene nadere beſchryving en afbeelding eener wanſtaltige roede en van den open pisweg in een kind van drie jaaren waargenomen, door *A. Bonn* Hoogleeraar in de Ontleed- en Heelkunde te Amſterdam; dienende ter opheldering van een vroeger deswegens medegedeeld berigt. ——— Vervolgens ontmoeten we eenige aantekeningen van den Heer *A. Roskam Kool*, behoorende tot de Kaart van het Hondsbosch en Duinen te Petten, in het jaar 1730, uitgegeeven door *Hendrik de Leth* te Amſterdam, en door den Heer *Jan Lukas van den Tooren* te Alkmaar in 't jaar 1782 gedeeltelyk verkleind; voornaamlyk dienende, om de juiste afneeming van hetzelve Hondsbosch in den tyd van 52 jaaren aan te duiden: met de beſchryving, door opgemelden Heer *van den Tooren*, van eene nieuwe uitvinding, zo men vermeent, volgens welke men zeer naauwkeurig en gemaklyk Kaarten enz. verkleinen kan. Het Kaartje met de nevensgaande aantekeningen verleent ons een juist verſlag van de aanmerkelyke afneeming van den Hondsbosch, en het berigt nopens de verkleining van 't Kaartje, met eene naauwkeurige aftekening van het daartoe gebruikte middel, geeft eene opheldering hiervan aan de hand, die in meer gevallen haare nuttigheid kan hebben. ——— Voorts wordt ons hier medegedeeld eene Verhandeling over den aart en behandeling der natuurlyke en ingeënte Kinderpokjes, door den Heer *P. Roſe Roume de Saint Laurent;* in welke die Heer, na 't voordraagen eeniger aanmerkingen over dit onderwerp in 't algemeen, een berigt geeft van zyne daarin zeer gunſtig geſlaagde verrigtingen op het Eiland *Granada*, met aanwyzing van 't geen men daaromtrent, zyns agtens, bovenal in 't oog moet houden. ——— By deeze Stukken is ook geplaatst het Antwoord van den Franeker Hoogleeraar *A. Tpey*, betrekkelyk tot de Texelſche Zeegaten. Naar het beloop der vraage is de Verhandeling drieledig: gaande eerst over den oorſprong der Texelſche Zeegaten; vervolgens over de veranderingen, welken de Zeegaten door den tyd ondergaan hebben; en eindelyk over den invloed, welken de veranderingen der Zeegaten, op de Zuiderzee, het Ye en de nabuurige Kusten, gehad hebben. De Hoogleeraar oordeelt,

deelt, dat hy uit het deswegens verhandelde het volgende met genoegzaame zekerheid mag besluiten.

„ I. Dat, hoewel het tydstip der afscheuring van Texel, van den vasten Wal, niet naauwkeurig kan bepaald worden, de hierdoor ontstaane Breuken eerst omtrent het jaar 1396 eene genoegzaame wydte en diepte hebben gekreegen, om, ten opzichte der Zuiderzee, den naam van *Zeegaten* te verdienen.

„ II. Dat deeze Zeegaten, wegens het afspoelen en aangroeijen der Duinen, of het verloopen der Gronden, aan geduurige veranderingen onderhevig zyn, die geen mensch, zonder eene opvolging van naauwkeurige Waarneemingen, kan bepaalen (*); doch dat zy, ten minsten in den jaare 1570. reeds in staat zyn geweest, om meer water aan te voeren, dan men na dien tyd nog ooit in de Zuiderzee gehad heeft (†).

„ III. Dat het eindelyk niet de Texel-, maar de Vliestroom is, die in het Ye en voor de nabuurige Kusten hoog water veroorzaakt, en dat daarom de Uitwerkzels, aldaar door de Vloeden voortgebragt, uit den loop van dien Stroom moeten worden verklaard."

Op

„ (*) 'Er is, zegt de Hoogleeraar, in 't tweede gedeelte zyner Verhandelinge, over het algemeen te weinig staat op de diepte en den loop van een Zeegat te maaken, dat men 'er een vast steelzel op kan bouwen, zonder dat men eerst een uitgewerkte Zeekaart heeft van de plaats, op naauwkeurige meetingen gevestigd, en met laater naspeurlingen vergeleeken. Zodanig eene Kaart zou niet alleen voor onze Zeegaten, maar ook voor de Zuiderzee zeer nodig zyn, dewyl alle Kaarten hieromtrent, in handen van het Publyk gekomen, ten uitersten gebrekkig zyn, die van WITZEN zelfs niet uitgezonderd. —— Het zou derhalven eene zeer prysselyke zaak zyn voor Liefhebbers des Vaderlands, by voorbeeld voor den *Œconomischen Tak van de Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem*, om tot zulk een nuttig einde de noodige kosten te besteeden, en eene nieuwe geheel naauwkeurige afmeeting te laaten doen; dewyl men op deeze wyze eindelyk eens in staat zou geraaken, om over de wezentlyke veranderingen deezer Zeegaten een naauwkeurig oordeel te vellen."

(†) Volgens 's Mans aanmerking, in 't derde Hoofdstuk, is het water in de laatste Stormen niet hooger geweest, dan in 't jaar 1717; en in dat jaar is het ongetwyfeld nog wel anderhalf voet laager geweest, dan in den geweldigsten Storm en Watervloed van het jaar 1570.

Op deeze Verhandeling volgt een Vertoog van Dr. *F. X. Burtin*, over het *verſteende Wormagtige Hout*, dat tuſſchen *Brugge* en *Gent*, in Vlaanderen, gevonden wordt. Men vindt naamlyk aldaar, naby het dorp *Alteren*, in 't eertyds moerasſige gedeelte eener nu drooggemaakte Vlakte, zeer veel *verſteend Hout*, dat grootlyks van de Zeewormen doorvreeten is, en welks Wormgaten meerendeels met *Chalcedoon* gevuld zyn, doch waarin ook deelen voorkomen, die de hardheid van *Jaspis* hebben; terwyl 'er anderen zyn, die niets vertoonen, dan eene zeer buigzaame en ligte *Asbest*, en zelfs eene ſoort van *Asbest-Meel*, voortkomende van het *Federweiss* der Duitſchers. De Brusſelſche Geneesheer leid uit de omſtandigheden af, „ dat de Zee wel eer de nabuurſchap van *Alteren* be„ ſpoeld hebbe;" en verder, „ dat de beſtaanlykheid der „ Zeewormen op onze Kusten van een zeer ouden datum „ zy." Vermids nu dit beweerde ſteunt op het denkbeeld, dat deeze Wormgaten daadlyk aan *Zeewormen* toe te ſchryven zyn, zo bepaalt zyn Ed. zig, in de eerſte plaats, tot het aantoonen van de volmaakte overeenkomst tuſſchen de blyken der Zeewormen in het zelve, en de eigenlyke Zeewormen. 's Mans opgegeeven berigten hiervan loopen eenpaarig te ſamen, om ons deswegens te verzekeren, en dit zo zynde, dan vervalt het zeer algemeen aangenomen denkbeeld, dat deeze Wormen niet op onze Kusten geweest zyn voor de maand September des jaars 1732; het welk aanleiding gegeeven heeft, om derzelver verſchyning voor eene byzondere ſtraffe des Hemels te houden; waaromtrent hy niet ten onregte deeze aanmerking maakt. „ Daar ſteekt geen kwaad in, het Volk in „ zynen pligt te houden, door heilzaame vreeze, 't zy „ Menſchelyke 't zy Goddelyke; maar het is niet prys„ waardig, de algemeene onkunde der Menſchen voedzel „ te geeven, door het Goddelyk vermogen in 't ſpel te „ brengen, ten opzigt van Gebeurtenisſen, die afhangen „ van louter Natuurlyke oirzaaken!" ——— Na 't afhandelen hiervan gaat hy over tot het onderzoeken van den Steen, waarin het Hout veranderd is, en van de Stoffe, die 'er de Wormgaten van opvult. Onze oplettende Natuuronderzoeker ſlaat alles hier toe behoorende naauwkeurig gade, en tragt zyne verdere ontvouwing van de daarin voorkomende byzonderheden bovenal te doen dienen, tot verbetering van eenige misſlagen, welken in de *Natuurlyke Historie* van den *Amianth*, (by hem het zelfde als de

de *Asbest*,) en *Chalcedoon* zyn ingefloopen; 't zy om dat men zig de moeite niet heeft gegeeven, van ze te onderzoeken, of om dat men algemeene gevolgen afgeleid heeft van enkele waarneemingen; aan welk laatfte de dwaalingen, die men in de Natuurlyke *Historie* aangenomen heeft, zynes oordeels, meestal haaren oorfprong verfchuldigd zyn. „ Ik ben verzekerd," zegt hy deswegens, „ dat „ niets de oprigting van gegronde *Theoriën* meer in den „ weg is, dan de vaardigheid, met welke men zig be„ vlytigt, om zyne Ontdekkingen waereldkundig te maa„ ken, en daaruit algemeene gevolgen te trekken. Men „ zou deeze klip vermyden, wanneer men, 't geen men „ waargenomen had bekend maakende, zig te vrede hield „ met het voorftellen van zyn eigen denkbeelden over „ het Onderwerp, zonder, door kragt van Redeneerin„ gen, die te willen doen doorgaan voor Zekerheden. „ Dus zou men alle de Ontdekkingen, door verfcheidene „ over 't zelfde Onderwerp gemaakt, en hunne Denkbeel„ den daaromtrent vergelykende, ten minften fomwylen „ daartoe komen, om verzekerde Kundigheden, nopens „ verfcheiden werkingen en voortbrengzels der Natuur te „ verkrygen; in plaats dat, zo lang de lust tot het maa„ ken van algemeene Befluiten de overhand zal behouden, „ op die van waar te neemen, en zig te onderwyzen „ door vergelyking der Gebeurtenisfen, de twistingen en „ onzekerheden altoos zullen duuren."

Ten laatften levert ons Dr. *M. Houttuyn* nog eene befchryving van den echten *Benzoin-Boom* en *Kamfer-Boom* van *Sumatra*. Deeze naauwkeurige befchryving, welke van de vereischte Afbeeldingen vergezeld gaat, dient ter opheldering van eenige duisterheden daaromtrent. Men heeft naamlyk meer dan eene Eeuw een Virginifchen Laurier voor den Benzoin-Boom gehouden; dan 't is ten volle blykbaar; dat dezelve zeer veel verfchilt van den *echten Benzoin-Boom*, welke inzonderheid valt op het Eiland *Sumatra*, in deszelfs Noordelyke en middelfte deelen, aan de Westkust. —— Raakende den Kamfer-Boom is 't opmerkelyk, dat, fchoon men al veel jaaren gefproken hadde van eene Kamfer, die in het Hout der Boomen geftold gevonden werd, en niet vervloog, welke veel kostbaarder was dan de gewoone Kamfer, fommigen zulks egter in twyffel trokken, of ten minfte die ftoffe voor geen echte Kamfer hielden. Maar deeze twyfeling en verdenking neemt de Heer *Houttuyn* hier geheel weg, met duidelyk

te toonen, dat gedagte natuurlyke Kamfer weezenlyk beſtaat, en van een byzonderen Boom komt, dien men, met reden, den *echten Kamfer-Boom*, mag noemen. Dezelve groeit op de Eilanden *Borneo* en *Sumatra*; en verſchilt merkelyk van den *Japanſchen Kamfer-Boom*, uit welks Hout, of ook uit de Bladeren en Wortelen, de gewoone Kamfer gedeſtilleerd wordt.

Voorts heeft men by dit Deel nog gevoegd de Meteorologiſche Waarneemingen op Zwanenburg, geduurende het jaar 1781.

Tafereel der Algemeene Geſchiedenisſen van de Vereenigde Nederlanden, gevolgd naar het Franſche van den Heere A. M. CERISIER, *VIIIſte Deel, 1ſte Stuk. Te Utrecht, by* B. Wild. *In gr. octavo, 274 bladz.*

Het Negen- en twintigſte Boek deezes Werks, waar mede het VIIIſte Deels 1ſte Stuk een aanvang neemt, vervat de poogingen van LODEWYK DEN XIV, om de *Vereenigde Nederlanden* op zyne zyde te trekken. ——— De tegenkanting tegen WILLEM DEN III. ——— De vermeerdering van het gezag deezes Stadhouders in de Steden. ——— De Herroeping van het *Edict van Nantes.* ——— Het Dertigſte Boek, waar mede dit ſtuk ſluit, beſchryft de bevordering van WILLEM DEN III, tot Koning van *Engeland.* Op deeze verheffing ſtaat de Geſchiedboeker breeder ſtil; dewyl zy ons dien Stadhouder, in een der gewigtigſte bedryven zyns Leevens, van naby leert kennen: dewyl dit Gemeenebest zo veel deels hadt in deeze Ryksomwenteling, als mede om de gevolgen, welke zy te wege bragt op de zaaken van *Europa* in 't algemeen, en die der *Vereenigde Gewesten* in 't byzonder. Gevolgen, wel van eenen zeer verſchillenden aart; doch van het uiterſte aanbelang, en die in een volgend Deel zullen beſchreeven worden.

't Lust ons tegenwoordig, uit dit reeds zo bekende Werk, geene byzondere Gebeurtenis, geen bepaald Character, gelyk wy meermaalen gedaan hebben, over te neemen; maar uit het Eerſte Boek eenige algemeene aanmerkingen te ontleenen, die, als 't ware, de ſcheering maaken tot den inſlag van dit geheele Stuk.

„ LODEWYK DEN XIV merkte de *Vereenigde Gewesten* aan als gemaklyker te vermeesteren dan te behouden. Het kon

kon hem niet vergeeten zyn, hoe dit Gemeenebest, weinig jaaren geleeden, op een tydſtip, dat het uit de lyst der Mogendheden ſcheen geſchrapt te zullen worden, *Europa* tegen hem in 't harnas hadt kunnen jaagen, en paalen zetten aan zyne wydſtrekkende ontwerpen. Alle hoope, derhalven, ter zyde ſtellende, om de Inwoonders der *Vereenigde Gewesten* tot Onderdaanen te krygen, zogt hy ze tot zyne Vrienden te maaken, en ſtreelde zich met die gedagten, dat hy, dit ontwerp uitvoerende, niets zou aantreffen, 't geen zyne Staatkundige inzigten dwarsboomde.

„ Een geruimen tyd was dit de grondſlag zyner Staatkunde. Maar hy ontmoette alzins tegenſtand in één dier Mannen, gebooren om groote omwentelingen te wege te brengen. De Prins van *Oranje*, door perſoonlyken haat gedreeven, door de omſtandigheden begunſtigd, en zyne Staatzugt listig bedekkende met den ſchoonſchynenden dekmantel van het bewaaren der Vryheid van *Europa*, die gedreigd werd, durfde, als een Mededinger van LODEWYK DEN XIV, ten voorſchyn, en tegen hem in 't ſtrydperk der Staatkunde van *Europa*, treeden. ——— Gelukkig ſtemde zyn belang allerwegen overéén met het algemeen belang, en ſtreed met dat van den gevreesden Verdrukker der Volken. De Staatkundige ſtreeken van die toen doorlugtige Perſoonadiën, om elkander te dwarsboomen, en de een den ander te bedriegen, zyn, als 't ware, de bronnen, waar uit alle de groote Gebeurtenisſen voortvloeiden, tot het gewigtig Tydperk, wanneer eene gisting uitbersste, en *Europa* weder in alle de verſchriklykheden des Oorlogs dompelde. Wy zullen zien hoe WILLEM DE III, door zyne Staatkunde, de Volken opzette, als ook de verbaazende magt der *Franſchen* en hun overwigt in den Oorlog opwoog.

„ Het is eenigermaate de Geſchiedenis der herſtellinge van het Evenwigt van *Europa*, welke wy zullen beſchryven. Dit Evenwigt is geen ydele klank, geene enkele benoeming. De Natuur boezemt het in, zo in de Oude als in de Nieuwe Wereld, en overal, waar Menſchen in Maatſchappyen leeven. Overal gevoelt men een diepgaanden yver tegen alle drukkende overmagt. Deeze neiging, om een balans van vermogen te houden, is zelfs het roerzel en de regel der werkzaamheden onder de Wilde Stammen in *America*. Dit denkbeeld is de oorzaak geweest van de Oorlogen en Omwentelingen in *Griekenland*. Het zette, in de Zestiende Eeuwe, *Europa* op tegen de *Spaanſche* Over-

argwaan, het wantrouwen, en den haat te doen aangroeijen.

„ In deeze omſtandigheden kwam de Graaf D'AVAUX in de *Vereenigde Gewesten* om dezelve aan de belangen van *Frankryk* te verbinden. Het gedrag diens Staatsdienaars, in dit netelig tydsgewrigt, [waarvan de voornaamſte trekken in dit Tafereel worden opgegeeven] kan leerryke leſſen opleveren, en voor Onderhandelaars in het toekomende, en voor allen, die aan 't roer van Staat des Gemeenebests gezeten zyn. —— De Prins van *Oranje* koesterde reeds in het hart twee Ontwerpen, zynen grooten geest waardig; het eerſte om paal en perk te zetten aan de Staatzugt des Konings van *Frankryk;* het tweede, om, ten eenigen tyde, den Throon van *Engeland* te beklimmen. Het Huwelyk met de Dogter des Hertogs van YORK, den naasten Erfgenaam der *Engelſche* Kroone, die geene manlyke Kinderen hadt, en *Roomsch Catholyk* was, gaf hem daartoe hoope: en men wil dat deeze hoop zich niet tot een verafgelegen tydperk uitſtrekte. Te midden van de onlusten, die *Engeland* beroerden, vleidde hy zich, zegt men, dat CAREL DE II verpligt zou worden de Kroon neder te leggen, dat men den Hertog van YORK van de opvolging zou uitſluiten, om zyne Godsdienstbelydenisſe; en dat het Parlement van *Engeland* hem tot Opvolger zou kunnen roepen. —— De Hertog van MONMOUTH was, ten deezen dage, in *Holland* gekomen, en door zyne Hoogheid gewonnen tot het voorſtaan van zyne belangen. De Prins meende deezen 'er voor op te zetten, om den Hertog van YORK van den Throon te verwyderen, zonder zichzelven bloot te geeven, en, vervolgens, de voordeeligſte party te kiezen. Wy zullen zien hoe MONMOUTH, door eigen ſtaatzugt vervoerd, zyne verbintenisſen zo verre vergat, dat hy zelve na de Koninglyke Waardigheid dong. WILLEM DE III, niet kiesch in de keuze der middelen, om zyne oogmerken te bereiken, ſchroomde zich in te laaten tot eene verſtandhouding met Snoodaarts, die zamenzweeringen verdichten van welke veele *Catholyken* tot ſlachtoffers ſtrekten. —— Zyn groot oogmerk, in den beginne, was den Koning van *Frankryk* te ontzien, uit vreeze van hem tot Vyand te zullen krygen; doch zich nooit nauw met hem te verbinden, om den *Engelſchen* geen aanſtoot te geeven. Zo ras de Vrede bekend gemaakt was, deedt hy LODEWYK DEN XIV betuigen, dat hy na zyne Vriendſchap haakte;

doch

doch die heerschzugtige Vorst liet hem aanzeggen, dat hy deeze Vriendſchapsgevoelens met daaden moest betoonen. Een ſtoutlyk antwoord, ſtrookende met het gedrag van het Hof ten opzigte van denzelfden Prins, welken men verbitterde zonder hem te onder te brengen, en dien men niet ten halve moest aangetast hebben, overeenkomſtig met de ſtaatkunde des Konings, ten aanzien van de Party der yverige *Gemeenebestgezinden*, welke hy tegen den Stadhouder opzette, zonder dezelve te ondersteunen, derwyze dat ze zich ten doele gesteld vondt aan de pylen van 's Prinsen geraaktheid, en de Prins de verklaarde Vyand van *Frankryk* bleef.

„ Willem de III was 'er onvermoeid over uit, om het Gemeenebest met *Engeland* te verëénigen, en *Europa* tegen lodewyk den XIV in 't harnas te jaagen. De *Gemeenebestgezinden*, integendeel, wenschten om de Vriendſchap met *Frankryk*, en de behoudenis des Vredes; de yverigſten helden ſterk tot de zyde van *Frankryk*, dan, uitgenomen acht of tien, hadden 'er geen moeds genoeg, om openlyk tegen den Prins van *Oranje* aan te werken. Hy liet, om zyne bekomene meerderheid in het verwerpen van *Frankryks* aanbieding eener Verbintenis met de Staaten in tegenkanting van die met *Engeland*, te wisſer te maaken, door het Volk in zyn gevoelen te brengen, de Predikanten op den Predikſtoel, de Verbintenis met *Frankryk* als ſtrydig met de belangen van den *Proteſtantſchen Godsdienst* voordraagen. Lodewyk de XIV ſcheen vermaak te ſcheppen in zyne Vyanden dit ſlag van wapenen in handen te geeven: hy verhoodt, dat 'er in de Landen zyner Heerſchappye *Proteſtantſche* Vroedvrouwen zouden zyn. Het Herroepen van het *Edict van Nantes*, ('t geen in dit Deel des Tafereels een treffende ſchildery oplevert,) een der grootſte Gebeurtenisſen deezer Eeuwe, bragt het meest toe om de *Gemeenebestgezinden* den Prins van *Oranje* te doen toevallen. Alle de *Verëénigde Gewesten* en *Holland* inzonderheid weergalmden van de Onverdraagzaamheid van lodewyk den XIV. De Leeraars, onder de hand, hier toe aangezet, door den Prins van *Oranje* en den Raadpenſionaris fagel, voeren uit tegen de *Franſchen* en hunnen Koning. 't Was niet mogelyk de Staatzugt van lodewyk den XIV te vergoelyken in het oog der *Proteſtanten*, tegen zyne onverdraagzaamheid ſterk ingenomen. De zodanigen zelfs die begreepen, dat men Onverdraagzaam kon weezen zonder Staatzugtig te zyn,

en

en dat de zugt om vermeesteringen te maaken met geestdryvery niet ſtrookte, durfden voor hun gevoelen, uit vreeze voor het Volk, niet uitkomen. LODEWYK DE XIV verloor, door zyne Onverdraagzaamheid, niet alleen *Amſterdam*, waar men langs de ſtraaten klaagliederen zong, die het medelyden met de verdrukte *Hervormden* in *Frankryk* ſterk opwekten, en de andere Steden van *Holland* op welken hy zich hadt kunnen verlaaten; maar zich beroovende van eene menigte ryke, werkzaame en nutte Ingezetenen verzwakte hy zyne Staaten, en verſterkte die zyner Vyanden, nayverig over zyne Grootheid; ja, deeze Vlugtelingen werden zyne geſlaagenſte Vyanden. Die Vervolgingen bezoedelden niet alleen den luister zyner Regeeringe, maar ſtuitte den voortgang zyner wapenen, en deeden aan de Godsdienstbelydenisſe, welke hy zogt te verdeedigen, eene onboetbaare ſchade. De Omwenteling, in *Engeland* voorgevallen, waar in het Gemeenebest der *Vereonigde Nederlanden* en de Prins van *Oranje* de hoofdrollen ſpeelden, zal dit ten overvloede toonen."

Van dit alles zal de Leezer deezes Werks, in dit Stuk, een voldoenend berigt vinden; hy vergenoege zich, wat onze *Letteroefeningen* aanbelangt, met deeze Schets.

Naauwkeurige beſchryving der Overſtroomingen, benevens derzelver treurige gevolgen, zo buiten als binnen deze Republiek, in den jaare 1784 *voorgevallen. Met Kunſtplaaten. Te Leyden en te Amſterdam, by* F. de Does *en* I. de Jongh, 1785. *In gr. octavo*, 235 *bladz.*

Voor deeze beſchryving is geplaatst eene Kaart van de Rivier den Rhyn, vertoonende haaren loop van den oorſprong af in Zwitſerland by den *St. Gotthards Berg*, tot aan het einde toe by *Katwyk aan den Rhyn* in de Duinen; benevens dien der meeste Rivieren, welken in den Rhyn inſtorten of uitloopen: en hier aan is gehegt eene beknopte beſchryving van dien loop des Rhyns. Dit voorwerk dient eenigzins tot een leiddraad deezer beſchryvinge der Overſtroomingen, waarin de Autheur by een verzameld heeft, de naauwkeurigſte verhaalen, die hem ter hand gekomen zyn, wegens de voornaamſte overſtroomingen, in den jaare 1784, voorgevallen aan deeze en geene plaatzen langs de oevers van den Rhyn, en daarmede gemeenſchap hebbende Rivieren. Hy vangt des aan met

Hei-

Heidelberg, en den loop van den Rhyn volgende, zo als dezelve zig, onder verſchillende benaamingen, verdeelt, of met andere Rivieren vereenigt, beſluit hy zyne beſchryving met het voorgevallene aan de Lek, inzonderheid te *Kuilenburg*. De berigten hieromtrent zyn getrouwlyk en op eene regelmaatige wyze voorgedraagen; tuſſchen beiden vlegt de Schryver 'er eenige ſtichtelyke bedenkingen in; en daarbenevens geeft hy van de merkwaardigſte plaatzen, welker rampen hy vermeldt, een kort verſlag, ten aanzien van derzelver ligging, toeſtand enz.; 't welk in zommige gevallen aan 't verhaal der overgekomen rampen licht byzet, en te gelyk den Leezer eene ſoort van uitſpanning, by 't nagaan veeler jammeren, verleent. Ook geeft men ons hier een drietal van wel uitgevoerde Kunſtplaaten, verbeeldende *Mulheim aan den Rhyn*, *naa deszelfs verwoesting door een zwaaren ysgang; het inſtorten van den Lappen-Toren te Nymegen*, en *de Dykbreuk by het Hoendernest, even buiten Zutphen.* Wyders heeft de Autheur aan 't einde van dit zyn Geſchrift nog gevoegd eene Lyst van de Liefdegaaven, door de reſpective Ingezetenen in verſcheiden Steden en Dorpen van Holland, en elders, vrywillig ſaamgebragt, ter ondersteuninge van de Ingezetenen, en herſtellinge der ſchaden door die overſtroomingen veroorzaakt, beloopende met elkanderen de ſomme van *f* 211975:5:—. En laatstlyk beſluit hy dit zyn Werk, met eenige opwekkelyke overdenkingen over de wegen der Godlyke Voorzienigheid, en onze verpligting, om dezelven ook in deeze gevallen te erkennen; als mede over het loflyke gedrag van veelen in deezen, door de ongelukkigen milddaadig by te ſtaan, of hun, zelfs met gevaar des leevens, de behulpzaame hand te bieden, hoedanig een gedrag in ſoortgelyke gevallen hier ten ernſtigſte aangepreezen wordt. —— De Schryver heeft zyn onderwerp over 't geheel zeer wel uitgevoerd, doch hy zou, by 't overneemen van deeze of geene ſtukken, zyne gebruikte Autheurs wel hebben mogen noemen. De nalaatigheid hier van is ons in 't oog geloopen, by het doorbladeren van zyn verſlag nopens den akeligen toeſtand te Nymegen, die grootlyks, en bykans woordlyk, overgenomen is, uit de *Beſpiegeling over den Watervloed van* 1 *Maart* 1784. opgeſteld door den Heer *L. Stoppendaal*, en die wy in ons *Mengelwerk* geplaatst hebben (*). By eene overneeming

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* VIde D. *Meng. bl.* 140—144.

ming van die natuur is 't welvoegelyk den eerſten Opſteller te noemen; anders brengt men zig in verdenking van meer gepleegde Letterdieveryen. Wy hoopen, dat dit in verdere gevallen ter waarſchouwinge zal ſtrekken. ——— Intuſſchen diene tot een proef van de berigtende ſchryfwyze in dit Werk gehouden, het volgende verſlag van het voorgevallene te Zutphen en daaromſtreeks.

„ De Stad Zutphen is de Hoofdſtad van 't derde Kwartier van Gelderland, het Graafſchap Zutphen geheeten, naar 't welke ook deeze Stad genaamd wordt. Zy ligt aan den rechteroever van den Yſel, welke voor de Stad met een Schipbrug bevloert is. Het Riviertje Borkel, dat uit Munſterland ſtroomd, valt by deeze Stad in den Yſel, en verdeelt dezelve in tweeën, waar van het eene ten Zuiden de oude, en het andere deel ten Noorden de nieuwe Stad genaamd wordt. Behalven deeze twee had Zutphen, aan de Oostkant, nog eene groote Voorſtad, die naderhand mede binnen een ringmuur beſlooten is.

„ De muur binnen welken, weleer, de oude en nieuwe Stad ingeſlooten waren, is nog, zo als hy na de oude vestingbouw aangelegt was, in zyn geheel gebleeven; doch daarna met een aarde wal, na de hedendaagſche wyze, omgeeven, en deeze wierd door verſcheide buitenwerken, die zig ver buiten de Stad uitſtrekken, gedekt, waarom Zutphen onder de best verſterkte Steeden, van deeze Republiek, mag geſteld worden.

„ Den 28 Febr. raakte de Rivier de Yſel voor deeze Stad los, maakende het ys, onder 't wegdryven, een allerverſchrikkelykst geweld. ——— De drie daaraan volgende dagen wiesch de Rivier van langzaamerhand, terwyl 'er een ontelbaare menigte groote yſchotzen van boven af kwamen. Het water tekende den 2den Maart veertien en een halve voet aan de peil; maar de volgende nacht kreeg men een aanwas van vyf voeten, zo dat men des morgens, met de uiterſte ontroering, het water de Marschpoort zag invloeijen. ——— De dyk by het Hoendernest leed zulk eene geweldige doorbraak, dat het water, met een toomeloos geweld, door de gemaakte bres heenbruischte. De lieden, in de zogenaamde Hoven, buiten de Stad woonende, gaven allerlei feinen van dringenden nood. ——— 's Namiddags feinden de lieden, die in de Herberg, het kanon genaamd, woonden, en anderen, welke derwaard de wyk genomen hadden; zy ſchreeuwden om hulpe, die men hun bezwaarlyk geeven konde. De

meer

meer zwaare yſchotzen, welke van boven kwaamen, konden, by deeze algemeene overſtrooming, de koers der Rivier niet meer volgen, vielen op de genoemde Herberg aan, en deeden dezelve waggelen. Een paard, op een ſteiger geholpen, viel 'er af, en verdronk. Het ſchreeuwen werd door honderden van menſchen, die op de Stads wallen ſtonden, gezien en gehoord. —— Akelige omſtandigheid; zyn medemensch in doodsgevaar te zien, en van de gelegenheid verſtooken te zyn, om hem te helpen, te redden.

„ Eindlyk bedaarde de woedende aandrang van het water een weinig; en toen zond men vaardig zo veele ſchuiten naar de in nood zynde menſchen, als 'er toen by de hand waren; zy wierden allen gered. —— Verbeeld u de blydſchap, zo wel van die welke geholpen waren, als van hun die ze geholpen hadden! Men ſloeg oogen en handen Hemelwaards en dankte den Almogenden. Tot 's nachts was men met dit werk van liefdadigheid bezig, wanneer nog eene weduwe met zes kinderen van de zolder van haar huisje afgehaald wierd.

„ De plaatſen naby de Stad gelegen, als Warnsveld, Vierakker en Gorſel, wierden mede op de voorſchreeve wyze geholpen; men haalde 'er de menſchen en het vee af, welke anderzints waarſchynlyk zouden zyn omgekomen. Niettegenſtaande men eenige poorten te Zutphen toegedamt had, ſtonden de Bolheſe, de ſtraat by de Roomſche Kerk, een gedeelte van de Nieuwſtad, de nieuwſtads Kerk, de Halte en Dieſerſtraaten, en gedeelte der Laarepoort, de Polsbroek en Vispoort onder water, 't welk aan de peil tweeëntwintig voet was gereezen. —— Donderdags den 4den Maart vernam men eene zinking in de kapitale wal, tuſſchen de Hospitaals en Laare poorten, die den ondergang aan de Polsbroek dreigde, en, by doorbraak, de Stad in tweeën zou geſcheurd hebben; maar onder het opzicht van den kundigen Heer, Ingenieur *Hoofd*, heeft men, meer als dertig uuren lang, met zo yvers daaraan gearbeid, dat men eindlyk dit vreeslyk gevaar, onder de begunſtiging der Voorzienigheid, te boven kwam.

„ De overſtrooming, van de Stads Toorens te beſchouwen, leverde een gezicht uit, 't welk het ſtoutſte hart deed beeven. Het water ſtond in de agterſtraaten zo hoog, dat men de menſchen het nodige voedzel met Aaken moest aanbrengen. Des Saturdags zond men vierhonderd zwaare brooden naar buiten, aan de Landlieden der omliggende Dorpen: deeze noodlydenden ſtaken de

handen door de daken hunner bouwvallige wooningen, en greepen na het brood, met een drift, die onbeſchryvelyk is.

„ Te Voorst, niet ver van den Yſſel, benoorden Zutphen, had de braave Leeraar *Mol*, die zyne menschlievenheid, in 't voorlede jaar, by gelegenheid van den rooden loop, zo overeenkomſtig het character van een Evangeliedienaar betoonde, door de zieken dagelyks te bezoeken en geneesmiddelen aan te brengen, thans nieuwe blyken daarvan gegeeven; door menſchen en beesten in zyn huis te brengen, zo dat op zyn ſtudeerkamer zelfs vee geplaatst was. Hy voer zelf alle dagen rond, om de geenen die in nood waren by te ſtaan. ——— De God des aanziens zy hem, in den dag der benaauwdheid, genadig, en vergelde hem na zyne werken!"

Soortgelyke voorbeelden van weldaadige menschlievendheid, zelfs met het gevaar des leevens, komen ons in dit verhaal veelvuldig voor. Tot een byzonder ſtaal hier van ſtrekke nog het loflyke berigt van 't gedrag veeler Keulenaars, in de deerniswaardige omſtandigheden, aan welken veelen hunner Stads-en Landsgenooten bloot geſteld waren.

„ In die treurige geſteldheid van zaaken, berigt men, in welke de Overigheid haare loffelyke oogmerken niet alleen kon bereiken, hebben onderſcheide perſoonen van rang en ſtand voortreflyk uitgemunt. Zy, naamlyk, rustten verſcheide ſchuiten toe, en moedigden, door aanzienlyke geſchenken, kundige en bekwaame luiden aan, om den in nood zynde medemensch in zekerheid te brengen. ——— Het gebrek aan vaartuig vergoedde men, door kleine houtvlotten, deeze deeden goede dienſten, want één éénig vaartuig van die natuur, het welk de geheimraad *Sandte* en *du Mont*, met behulp hunner buuren, ter hulpe voor de Geestelyken van *St. Severius* en de daarby liggende ellendigen, in haast hadden laaten timmeren, vermits men aldaar wegens de ysbergen geen andere vaartuigen kon brengen, heeft veelen het leeven gered: — ook verdient de tegenwoordige Brugmeester op den lyst der menſchenvrienden niet vergeeten te worden. Hy redde, in eene geſchikte order, die geenen het eerst, die aan het gevaar het meest bloot geſteld waren: veele menſchen zyn aan hem, benevens God, hun leeven verſchuldigd. In de rondsom liggende plaatſen by den Frankenpoort, waar de ſnel aandringende watergolven de muuren omver wierpen, en de Tooren oogenbliklyk dreigde omver te bonzen, heeft zig de tegenwoordige Domheer en Aartsbisſchoppelyke Fiscus op de roem-

roemwaardigſte wyze gedraagen. Hy had een ſchuit gekogt, hield denzelven geduurig in beweeging, en had het vergenoegen, om zyne menschlievende poogingen, door de redding veeler menſchen, ryklyk beloond te zien. In de Pastory van *Joannes den Dooper* zag men een ſchipper, wiens naam het ons leed doet niet te kunnen melden, de doodsgevaaren tarten, om zyne Mede-Christenen van den dood te verlosſen: ——— zyn naam blyve eeuwig in het boek van Gods Alweetenheid, ter zyner eeuwige gelukzaligheid, aangetekend! —— Van den bovenlandſchen Schipper *Kemp* moet ik tot zynen beſtendigen lof melden, dat hy met levensgevaar rondſom de ingeſtorte huizen heenvoer, de hulpelooze in zyn vaartuig nam, en als hy die uitgezet had, moedig tot zynen arbeid wederkeerde, zonder de minſte hem opgedronge belooning te hebben willen aanneemen. —— *Neen:* zeide hy —— *Ik vaar nu niet om geld.* —— Perſoonen van geringe opvoeding gevoelden in die nood de banden der menſchelykheid klemmen, en wierden door liefde aangedreeven, om hunnen plicht te vervullen. —— *Abel*, de knegt des brugmeesters, die, zonder vermoeijing, met ongemeene voorzichtigheid de bevelen van zynen Meester uitvoerde, eilde eenige menſchen, die aan het oogenſchynlykſte gevaar bloot ſtonden, te hulpe: zyne vrouw, die mede van het water ingeſlooten was, ſchreeuwde hem toe haar en zyne kinderen te redden; maar hy riep dat zy geduld zouden hebben, aangezien zy niet in levensgevaar waren, en hy eerst deezen, die in doodsangst waren, moest helpen, gelyk hy deedt. —— Niemand is bekwaam het verhevene in deeze handelwyze te gevoelen, of hy moet ooggetuige der gemelde ellende geweest zyn."

Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden voor de Vaderlandſche Jeugd. Vierde Deel. Met plaaten en peurtraiten. Te Amſterdam, by Johannes Allart, 1784. *In* 12mo. 253 *Bladz.*

Onder die geenen, welke zich thans toeleggen om door hunne Geſchriften het verſtand en het hart der jonge Lieden te vormen, en ze tot nuttige Burgers der Maatſchappye aan te kweeken, verdienen ook dezulken in 't byzonder onze aanpryzing, die, door eene beknopte en bevallige voorſtelling der lotgevallen van ons Vaderland, en de loffelyke daaden onzer Voorouderen, welke de Vryheid gegrondvest hebben, onze Vaderlandſche Jeugd eene blaakende liefde voor de Burgerlyke

en Godsdienstige Vryheid trachten inteboezemen, en door den prikkel van roem, die van zo veel invloed is op edelaartige Zielen, aan te spooren, om het loffelyk Voetspoor onzer braave vooronderen in te slaan, en zich daar door by hunne tydgenooten en nakomelingen verdiend te maaken.

Van dien aart is het werkje, waarvan wy thans het vierde Deeltje aankondigen. 't welk in denzelfden smaak ingericht, en met evengelyke sieraaden der Graveerkunst opgetooid is, als de drie voorige Deeltjes, waarvan wy voorheen bericht gaven. De Schryver hervat in dit Deeltje den draad der Geschiedenisen, welke in 't voorafgaande was afgebroken by de heerschzuchtige bedryven van Keizer Karel den Vyfden; schetst ons verder, by wyze van leerryke gesprekken, een tafereel van de rampen, die onze Vooronderen, onder de regeering van Filips, hebben moeten doorworstelen, om ons de Vryheid te verschaffen; en besluit eindelyk dit Stukje met het Verhaal van de Mannelyke Verdeediging en het gelukkig Ontzet der Stad Leiden, met oogmerk om de geschiedenis verder te achtervolgen; zo dat men dit Werkje der Vaderlandsche Jeugd als een beknopt handboekje, om hen vervolgens tot een volleediger kennis der Vaderlandsche Geschiedenisen op te leiden, kan aanpryzen.

De Geschiedenis der tederheid van het menschlyk hart, opgehelderd in Brieven van twee Gelieven. Uit het Hoogduitsch van J. M. MILLER. *Tweede Deel. Te Amsterdam, by* M. Schalekamp, 1785. *Behalven het Voorberigt, 240 bladz. in octavo.*

Het tweede Deel van dit Geschrift behelst etlyke Brieven van *Sophia*, na den dood van haaren beminden *Willem* (*), aan haare Vriendin *Julia Meijer*; welke hier voorkomt als de mededeelster der voorige Brieven aan den Uitgeever, waardoor dan ook eene Briefwisseling met den Uitgeever ontstaat, en hem voorts deeze laatere Brieven insgelyks ter hand komen. *Sophia* herstelt wel eenigzins van haare krankheid, doch haar aandoenlyk hart blyft steeds gevoelig over haar verlies; het welk haar in eene soort van kwyning doet leeven; egter zo niet, of zy is vatbaar voor opbeurende omstandigheden, en onderwerpt zig, zelfs in meer gevoelige oogenblikken, gelaaten aan de wyze schikkingen der Godlyke Voorzienigheid, in 't vertroostende vooruitzigt van eerlang haaren *Willem* ten grave te volgen, om eeuwig volmaakt gelukkig met hem vereenigd te zyn; in welke verwagting zy ook na verloop van weinig jaaren den geest geeft. Naar 't beloop deezer Brieven komt *Sophia* in verschillende omstandigheden, en gedraagt zig al-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* IIIde D. bl. 563.

altoos op eene wyze die haar eer aandoet; ook is het gedrag haarer Vriendinne van alle zyden lofwaardig; en de voorkomende gebeurtenisſen leveren eene verſcheidenheid van characters, die alleszins natuurlyk gemaald zyn; terwyl ze tevens uitneemend wel geſchikt zyn, om de gevoelige goedhartigheid van *Sophia* en haare Vriendin, in haare werkzaamheid, met een aanmoedigenden nadruk voor te draagen. ——— Met de voortreffelyke uitvoering van dit tweede Deel, wordt onze vroegere aanpryzing van deezen leerzaamen Roman bekragtigt; daar de Heer *Miller* beſtendig de Natuur en den Godsdienst vereenigt.

In 't plan van den Heer *Miller* lag ook eenigermaate hier nog by te voegen, *Alleenſpraaken van Sophia met haaren Willem*, die zy, na zyn affcheiden, als ware hy nog tegenwoordig, met hem gehouden, en ook wel eens op het papier gebragt had: dan het misbruik, 't welk men van die ſoort van Schriften maakt, houdt hem met reden te rugge. Zyne bedenkingen deswegens verdienen wel eene algemeener opmerking, waarom wy beſlooten hebben, dezelven hier nog te plaatzen.

„ 'Er heerſchen, zegt hij, zo ik mij niet bedriege, bij de zogenaamde fraaije Letteren, tegenwoordig voornaamlijk twee Modes, welke vlak tegen elkander ſtrijden; naamlijk aan de eene zijde te ver gedrevene gevoeligheid, en aan den anderen kant ſpotternij en drift tegen alles wat gevoeligheid of gevoel genoemd wordt. Onder het vaandel der eerſtgenoemde Mode dienen, voornaamlijk, jonge luiden, vrouwen, en vooral de verliefden. Ieder ſchrift, hoe klein ook, dat in het kleed van gevoel ten voorſchijn komt, verheffen zij tot den Hemel; zij verlaaten de gewoone menſchelijke uitdrukkingen, ſpreeken en ſchrijven niet dan de ſpraak der Natuur en des Gevoels, en kopieeren den Held of de Heldin van het een of ander boek doorgaans zo ellendig en wanvoeglijk, dat men eer zou denken, dat zij hun Origineel in het Dolhuis hadden uitgezocht: ja zij ſchrijven eindelijk alle zotheden, welke hen invallen, op rekening van dien ſchrijver, wiens helden, die dikwils geheel niet ter navolging zijn ten toon geſteld, zij zo ongeſchikt kopieeren.

„ Dit gedrag wordt opgemerkt door de leeden van de tegenpartij, welke meest beſtaan uit oude, misnoegde Ouders, Voogden, oude Vrijsters en oude Vrijers, of ook uit zogenaamde Kunstrichters, luiden van vernuft en diergelijken. Deeze geraaken, en zulks te recht, in ijver tegen het ongelukkige navolgershoopje; maar, in plaats van deezen ſlechts te tuchtigen, of met liefde wederom te recht te brengen, laaten zij zich door hunnen ijver zo ver vervoeren, dat zij zelfs de misbruikte boeken, de zo onvoeglijk en valsch gekopieerde Helden of Heldinnen, en eindelijk zelfs de ſchrijvers, die zo dikwijls aan zodanig misbruik geheel onſchuldig zijn, aanvallen, en hun

welhaast met verdraaijingen, met dwaaze gevolgtrekkingen, met zoutelooze ſpotternijen, met ſcherp en kwaadaartig vernuft, en eindelijk met lompheden of andere niet zeer roemwaardige wapenen beoorlogen, en —— mishandelen.

„ De overweeging hiervan deed mij beſluiten, *Sophia's* Alleenſpraaken te rug te houden. Het zijn kinderen van 't gevoel; en het zou beide mij even zeer ſmerten, dat het gevoelig volkje daar mede als met poppen ſpeelde, of dat de andere hoop dezelve met ſpotternijen, valsch vernuft of lompheden, mishandelde, en al dat geene dat uit een vol hart voortgevloeid is, verdraaide en ontheiligde."

Iets Dichtmaatigs van ABRAHAM BLUSSÉ. *Te Dordrecht* by Pieter Blusſé, 1784. *In gr.* 8vo. *Buiten de Voorrede*, 172 *bladz. met Plaaten.*

De Heer *Abraham Blusſé*, zins lange reeds door zyne Dichtkundige voortbrengſels bekend, heeft goedgevonden een bundel Gedichten, onder den tytel van *Iets Dichtmaatigs*, der Waereld mede te deelen. *De Winden*, de *Wolken*, *het Graf* en *de Eeuwigheid* zyn uitgebreide Dichtſtukken door eenige kleinere afgewisſeld. — Verders komt in dit Werk een Stuk voor in drie Zangen, ten opſchrift voerende: *De Drie Dagen*, behelzende eene Dichtmaatige Beſchouwing van den ſtervenden, geſtorven en opgewekten Heiland, welke ſtof zich zeer geregeld onder deeze verdeeling laat behandelen; eindelyk wordt dit Werk beſlooten met een Vers, draagende den naam van *myne liefde aan myne tegenwoordige Echtgenoote én Kinderen.* Hieruit ontleenen wy deeze Proeve, die onzes achtens den Dichter geen oneer aandoet.

Van myn liefde zal ik zingen
Door de Kunst der Poëzy,
ô Gewenschte Lievelingen!
Aan wie ik die zangen wy.
Gy, ô Blydſchap van myn leeven!
Tweede lot en Bedwriendin,
Die uw liefde my woudt geeven
Door opregte Huwlyksmin;
Huwlyksmin, niet af te beelden
Door het fynſte Konstpenceel,
Nog hoe ſchoon ook Dichters ſpeelden
Van de liefde, zacht en eël,
Nooit getroffen zoo aanminnig,
Zoo bekoorlyk, malsch en zoet,
Zoo goedaartig en zachtzinnig,
Als zy immer weezen moet.

Geen

Geen Anakreonſche zangen,
Hoe betovrend van geluid,
Boeten immer aan 't verlangen
Van de Liefde, aan Deugd vertuit;
Want, daar zy, door 't dartel ſpeelen
Van de min en boog en ſchicht,
Chriſtlyke ooren dra verveelen,
Wordt de kuiſſche ziel ontſticht.
Maar ik zing voor u myn waarde!
Van de liefde, op Deugd gegrond,
Die Gods goedheid ons op aarde
Schenkt in 't heilig Trouwverbond,
Daar ge, in dat gezellig leeven,
Godvrucht en bevalligheid,
U ten cierſel mild gegeeven,
Voor myn manlyk oog verſpreidt,
In uw Kinderlievend harte,
Aan myn kroost uit de eerſte trouw,
Steeds betoont, in vreugd en ſmarte,
Dat gy Moeder zyt en Vrouw.
Uwe heuschheid, wekt myn zinnen,
Daar ik u, zoo lief van aart,
Kinders Kindren zie beminnen,
En ge uw zorg aan liefde paart.
'k Zie u met die kleinen ſpeelen
Aan uw ſchoot, waar gy met lust
Hun de handjes weet te ſtreelen,
En de zachte koontjes kuscht;
'k Hoor uw malſche reden vloeijen,
Op hun kinderlyk verſtand,
Dat gy aan de Deugd wil boeijen
Die Gods vrees in 't harte plant.

Geſchenk voor de Jeugd. Derde Deels, tweede Stukje. Te Amſterdam, by J. Allart, 1785. *In octavo,* 128 *bladz.*

Naar de gemaakte verdeeling is dit Stukje geſchikt tot het Mengelwerk, en behelst dienvolgens eene verſcheidenheid van onderwerpen, die de Eerwaarde Schryvers beknopt en leerzaam ontvouwen; by manier van zamenſpraaken, vertellingen, fabels en wat van dien aart meer zy, zo in 't dichtmaatige als in een ongebonden ſtyl, op eene voor de Kinderen vatbaare wyze uitgevoerd, en zo ingerigt, dat het hun, meermaals, niet alleen nu, maar ook vervolgens, beſtendig nuttig zy. Dit ontdekt men vooral in eene daarin gevoegde verklaaring van eenige Vaderlandſche ſpreekwoorden, waarvan de twee volgende ten voorbeelde kunnen ſtrekken.

HY

HY WAAIT MET ALLE WINDEN.

„ Mogelyk is geen Land in de Waereld, waar men meer veranderlyke winden heeft, dan in het onze. Gy moet dat nooit eene verkeerde ſchikking van GOD noemen. Ik zou zulke taal in u niet kunnen verdraagen, en, zo ik ze hoorde, u ſtreng berispen. Gon'is goed en wys, oneindig meer dan wy denken. Houdt dien ſtelregel vast; laat hem, wat anderen mogen tegen praaten, nooit vaaren. —— Hoe veele honderde Schepen zyn 'er niet in ons Land, alle dagen, op het water; het een heeft deezen, het ander geenen wind noodig. Door de geduurige veranderlykheid der winden krygt dan dit, dan dat, Schip eenen goeden wind; en wie zal dat wraaken? —— Maar 'er valt meer op zulke Lieden te zeggen, die zo veranderlyk als de wind zyn, en nog erger, zo zy *met alle winden waaien*, dat is, zo zy het houden nu met deezen dan met geenen: zo zy deezen grooten naar den mond praaten, en dan met anderen heulen, die van een ander gevoelen zyn. Dit is niet anders, dan 't geen men ook door eene andere zegswyze uitdrukt: *Hy huilt met de Wolven, waarmede hy in 't bosch is*, op dat, naamelyk, de Wolven mogen denken, dat hy ook een Wolf is: doch bevindt hy zich daar buiten by de Schaapen, dan blaet hy ook gelyk de Schaapen. Foei zulk een doen! —— Vertrouw zodanige Lieden niet, die dat bedryven, alleen uit eigen belang, of om Menſchen te behaagen. *Waai* nooit *met alle Winden*. Zyt een ſtandvastig Kind, en houdt den regten weg, al moge dit veelen mishaagen. In het einde zult gy daar van de vrugten plukken."

ALS 'ER EEN SCHAAPJE OVER DEN DAM IS, DAN VOLGEN DE ANDEREN.

„ Onder de menſchen heb ik nooit iemand aangetroffen, die een vyand van Schaapen was. En wie zou dat kunnen zyn? Indien 'er niemand is, of hy draagt dagelyks kleederen, geheel of ten deele, van derzelver wol gemaakt; indien hun vleesch eene gezonde ſpys is; indien hun huid pergament tot boeken, hun ongel kaarſen en zalven voor wonden; indien hunne beenderen muziek-inſtrumenten leveren, is dan een Schaap geen overnuttig Dier? Zy zyn zagtzinnig, en hoe zouden we dan hen kunnen haaten? Niet gemaklyk zullen zy over eene brug of dam in eene nieuwe weide, of hun onbekend oord, gaan: maar zo dra 'er één dat durft onderneemen, en de anderen zien dat, dan volgen zy gereedelyk. Hiervan heeft de bovengemelde ſpreuk haaren oorſprong. Men betekent daardoor, dat, als Menſchen beſluiten kunnen tot één zonde over te gaan, zy dan daarna gemaklyk tot veele anderen vervallen. Hoe droevig is het, dat men dit zo veel door de ondervinding bevestigd ziet worden! Hoedt u dan voor de eerſte groove misdaad, en gy zult vry veilig tegen veele volgenden weezen."

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

J. D. MICHAËLIS, *Nieuwe Overzetting des Ouden Testaments, met aanmerkingen voor Ongeleerden, in het Nederduitsch overgebragt, door den Heer* W. E. DE PERPONCHER. *VIde Deel. Te Utrecht, by* de Wed. J. van Schoonhoven, 1785. *In gr. octavo*, 280 *bladz.*

Het vyfde boek van Mozes, *Deuteronomium* of *Wetsherhaling* geheten, (om dat Mozes een groot gedeelte zyner wetten, alvoorens gegeven, in 't zelve herhaelt verklaert, uitbreidt, en ten ſterkſte aendringt,) word in dit Deel, op ene ſoortgelyke wyze, als de voorige boeken, by ene nieuwe overzetting, met leerzame aenmerkingen opgehelderd. De Hoogleeraer *Michaëlis*, en de Heer *de Perponcher* zyn voetſpoor volgende, verlenen hier ene reeks van opmerkingen, die aen verſcheiden byzonderheden, in dit boek voorkomende, een duidelyk licht byzetten; en velen van dezelven zyn van dien aert, dat ze niet alleen in de hier beoogde ſtukken hare nuttigheid hebben, maer tevens van een uitgebreider dienst zyn, daer ze ons kundigheden aen de hand geven, die meermaels in 't lezen der Bybelbladen, ten rechten verſtande zommiger ſpreekwyzen, te ſtade kunnen komen. —— Een voorbeeld van dat ſlag levert ons, uit vele anderen, de volgende aentekening op, Deut. IV. 19; daer Mozes, den Israëlieten verbiedende het heir des hemels te aenbidden, betuigd, *dat God hetzelve aen de overige volken, onder den ganſchen hemel, heeft uitgedeeld.*

„Dat het eene volk, zegt de Heer *Michaëlis*, aan de zon, het andere aan de maan, het derde aan eene planeet, gelyk de Kanaänieten aan Saturnus, het vierde aan eenige vaste ſter, Godlyke eer beweezen, wordt hier voorgeſteld, als of God, uit minagting voor deeze volken hun deeze ſchepſelen en hemelſche lichaamen, ter vereering, had uitgedeeld; terwyl hy de Israëlieten alleen, tot zyne eige aenbidders, had verkooren. De Oosterſche taalen, in 't gemeen, en dus niet alleen de Hebreeuwſche, maar ook de Arabiſche en anderen, hebben dit eigen dat de werken

der Voorzienigheid 'er met ſterke, byna heftige woorden, in worden uitgedrukt, om alle onze handelingen, in derzelver volle afhanglykheid van God, voor te ſtellen: van waar zy alles, wat de Voorzienigheid toelaat, onmiddelyk aan God toeſchryven. Zelfs ook in 't gemeene geſprek, wordt, *iets te kunnen doen*, uitgedrukt, door *last, of bevel van God bekomen te hebben, om iets te doen.* Ja de zedelyke handelingen der menſchen pleegen, door deeze volken, in dezelfde betrekking te worden beſchouwd, en onmiddelyk toegeſchreeven aan den geenen, van wien al ons doen en laaten afhangt. Zyn wy deugdzaam, (en dit is in de daad een groot geſchenk van God, zodanig afhanglyk, van zyne, door 't gebed af te ſmeeken, medewerking en beſtier, dat menig een dikwils, onder een vast beſluit en boetvaardige traanenvloeden, voorneemt, deugdzaam te worden, en evenwel zig wederom, tot overtreedingen, ja tot groote en zelfs in 't burgerlyk leeven ſtrafbaare misdryven, vervoeren laat;) zyn wy deugdzaam, zeg ik, dan geleid God ons, naar de ſpreekwys dier volken, op den weg der deugd. Begaan wy daarentegen de onverſtandigſte zonden, zodanigen zelfs, die, voor den waereldlyken regter, ſtrafbaar zyn, dan heeft God ons Zon, Maan en Sterren, ter aanbidding, uitgedeeld; (verg. Cap. 18. vs. 14. en 29. vs. 4.) of zelfs ons, naar eene nog ſterker uitdrukking, ſtrafbaare beveelen gegeeven, om afgodery te bedryven; hoe geſtrenglyk hy dezelve indedaad verboden hebbe. Zie Ezech. 20. vs. 25—29. Geeft een volk, teegen alle waarſchouwingen van God aan, geloof aan valſche Propheeten; God heeft het bedroogen. Jer. 4. vs. 10. Ezech. 14. vs. 9. Wordt Simei een Majeſteit lasteraar, wyl hy meent, dat David nooit weer, in zyn ryk, herſteld zal worden; God heeft aan Simei bevoolen, vloek David. 2 Sam. 16. vs. 10. ——. Wanneer men eens gewend is aan deeze, ook in onze moedertaal, niet t'eenemaal ongewoone ſpreekwyzen (*), dan zal men ze nooit, van

(*) De Hoogleeraer beroept zig hier verder op het door hem aengetekende, ter verklaringe van Exod. 4: 21; waer tegen de Heer *de Perponcher* ook zyne bedenkingen deswegens aldaer heeft bygebragt, doch het een en 't ander is te breedvoerig om hier geplaetst te worden. Het ſchynt dat men in Duitschland ſterker uitdrukkingen van dien aert gebruikt, dan men wel onder ons gewoon is. Zo zegt men, volgens des Hoogleer-

van eene bovennatuurlyke en onmiddelyke werking van God verſtaan, door welke God iemand daadlyk, tot het booze, dwingen zou, (eene waarlyk afgryzelyke en Godslasterlyke gedagte;) zelfs niet van de onttrekking eener bovennatuurlyke genade, zonder wier tusſchenkomst, het, in den eigentlyken zin, voor den mensch, onmooglyk zou zyn, het booze te vermyden; maar alleen van 't gewoone beſtier der Voorzienigheid, het welk de werking der menſchen onderſtelt, toelaat en tot wyze einden beſtiert. Een ieder tog zal zigzelven wel bewust zyn, dat hy, al doet God geen wonderen aan zyne Ziel, al komt God hem, door geene buitengewoone genade, te hulp, egter ook door 't enkel licht der reede, zo ver zal kunnen worden gebragt, in 't Godsdienſtig onderwys, dat hy de Zon, Maan en Sterren, niet voor wezenlyke goden houde."

Om hierby nog ene andere aentekening te voegen, die meer bepaeld ter opheldering ener byzondere duistere plaetze ſtrekt, zullen wy 't oog vestigen, op het bygebragte, wegens de melding eniger legerplaetzen, Deut. X. vs. 6 en 7.

„ Het geen, zegt de Heer *Michaëlis*, in 't 6de en 7de vers, raakende de togten der Israëlieten, vermeld ſtaat, kan wel verkeerdlyk afgeſchreeven, tot ons, zyn overgekomen, wyl het met Num. 33 niet overeenſtemt; want aldaar trekken de Israëlieten, vs. 30 en 31, van Mozeroth, naar den ſtam Jaakan, hier integendeel van de ſtam Jaakan, naar Moſera; in dit Cap. ſterſt Aaron, te Moſera, ſchoon hy naar Num. 33 vs. 38, zes togten laater, op den berg Hor, geſtorven zy; en eindelyk ſtaan de togten, die hier vs. 7, na Aarons dood, verhaald worden, in Numeri, voor zynen dood. Dat 'er nu in een boek, over de 3000 jaaren oud, ſchryffouten kunnen zyn ingeſloopen, vooral, op eene plaats, waar zoo veele naamen, by elkander, ſtaan, zal niemand bevreemden; veel meer moet men zig verwonderen, dat 'er zoo weinigen in

leeraers aentekening op Deut. 29: 4. in Duitschland, *waarom heeft God u tog in 't geheel geen menſchen-verſtand gegeeven?* of nog erger, *waarom heeft God u tot een beest geſchaapen.* „ Daar meede, vervolgt hy, nu willen wy geene ſchuld, op „ God, brengen; maar alleen den menſchen hunne groote „ domheid voorhouden, hun eene, van natuure onoverwinlyke, „ domheid toeſchryvende."

in te vinden zyn. De Joodſche afſchryvers toe werkten even weinig, by inblaazing van Gods Geest, als onze zetters, in de drukkeryen; en dus kan 't niet wel anders zyn, of zy moesten ſomtyds fouten begaan, even zoo als ook, by ons, drukfouten, in de Bybels, inſluipen. De Hebreeuwſche text, met Samaritaanſche letters geſchreeven, komt, te deezer plaats, volkomen overeen met Num. 33; en heeft de twee bewuste vaarzen aldus. *De Israëlieten togen hier op van Mozeroth, en legerden zig by den ſtam Jaakan; van daar braken zy op, en legerden zig te Haggidgad; van daar braken zy op en legerden zig te Jothata, een land dat beeken heeft; van daar braken zy op, en legerden zig te Abrona; van daar braken zy op, en legerden zig te Ezjongeber; van daar braken zy op, en legerden zig in de woestyne Sin, of Kadesch; van daar braken zy op, en legerden zig aan den berg Hor; aldaar ſterft Aaron en werdt begraaven, en zyn Zoon Eleazar volgde hem op in 't Prieſterſchap. Toen zonderde Jehova den ſtam*, enz. —— Ik laat het aan myne leezers over, of zy dit, voor den egten text van Mozes, willen houden; wat my aangaat, ik heb 'er eenige twyffeling teegen. Het komt my niet waarſchynlyk voor, dat Mozes, in eene redenvoering, die eigenlyk, over geheel andere zaaken, ging, deeze laatſte togten der Israëlieten zoo omſtandiglyk zou verhaalen, en egter de veertien eerſte togten, van Sinaï naar Mozeroth, zie Num. 33. vs. 16–30, geheel overſlaan. —— Ook komen de Chaldeeuwſche uitbreider, de ſeventig overzetters, en anderen, niet met den Samaritaanſchen, maar met onzen text, overeen.

„Ondertusſchen ſchynt het niet volſtrekt ondoenlyk, de beide plaatſen, ook naar onze leezing, overeen te brengen. De beroemde Lilienthal, by Hezel aangehaald, zegt 'er 't volgende van. Bnejaëkon lag, zonder twyffel, aan de Edomitiſche grenzen, want onder de Seirieten, wier land de Edomieten innamen, komt eene Jaëkan voor, 1 Chron. 1 vs. 42. Mozeroth, van waar de Israëlieten, volgens Num. 33, naar Bnejaëkon togen, moet dus ook naby 't land der Edomieten gelegen hebben. En dat de berg Hor aan de grenzen van Edom, en zelfs niet verre van de Canaänieten lag, wordt aldaar vs. 37, 40, uitdruklyk gezegd. Deeze berg Hor nu was niet een kleine heuvel, maar een uitgeſtrekt gebergte, en dus kunnen wy zeer gevoeglyk ſtellen, dat de legerplaats Mozeroth aan deezen berg grensde. Van daar togen de Israëlieten

af,

af, naar de roode zee, door de plaatzen Num. 33. vermeld, tew. Bnejaëkon, Horgidgad, Jathbatha, Abrona en Ezjongaben, welke laatſte aan de roode zee ligt. Dan hier gekomen, wendden zy zig weder, en de volgende legerplaats was, naar vs. 36, de woestyne Sin, doch by 't vermelden derwelke gevoegd wordt, *dat is Kades*, om te kennen te geeven, dat deeze plaats dien naam eerst laater kreeg, om dat de Israëlieten aldaar, wegens gebrek aan water, met den Heere twisteden, en hy aan hun geheiligd werdt. Num. 20. vs. 13. En eindelyk werdt, van deeze plaats, zynde eene ſtad aan de Edomietiſche grenzen vs. 16, het gezantſchap aan den Koning van Edom afgevaardigd, om den doortogt te verzoeken, dien hy egter weigerde. Kan men nu niet, uit dit alles, beſluiten, dat Kades en Bnejaëkon byna in dezelfde landſtreek geleegen waren? ja dat deeze laatſte plaats de zoo evengenoemde ſtad aan de Edomietiſche grenzen zelf was. Byzonder wanneer men 'er byvoegt, dat de Israëlieten niet, door Edom, mogende trekken, zig nu eenigzins wenden moesten, en hun leger nederſlaan, aan 't gebergte Hor, vs. 21, 22; daar Aaron ſterf, vs. 23; en zy, door de Kanaänieten, werden aangetast, Num. 21. vs. 1. Want waren zy, op hunnen togt, naar de roode zee, van Mozeroth, naar Bnejaëkon, gereisd, dan moesten zy, nu ook, genoodzaakt, eenigzins te rug te keeren, wederom, van Bnejaëkon, naar Mozeroth, trekken. Deeze legerplaats wordt wel Num. 33 niet weer genoemd, wyl de Israëlieten niet zo juist aan dezelfde plaats, maar ſlegts in dat gewest, te rug kwamen, 't welk Mozer, d. i. een band, eene reeks verbonden bergen, hiet. Maar zy lag aan den berg Hor, aan de grenzen der Edomieten, waar vs. 37, de legerplaats, op Kades volgende, geſteld wordt, en waar Aaron ſterf; te weeten op den berg Hor, dien hy beklimmen moest; doch teevens in de nabuurſchap van deezen bergketen Mozeroth, aan dewelke de Israëlieten nu wederom gelegerd waren. En met dit verſlag ſtemt het narigt van ons zesde vers, *de kinderen Israëls togen uit, van Beroth Bnejaëkon*, volkomen overeen, want dat Bnejaëkon en Kades, in een gewest, lagen, hebben wy reeds waarſchynlyk gemaakt; en hier komt wel een eenigzins veranderde naam Beroth Bnejaëkon voor; dan dit is vermoedelyk Kades zelf, waar Mozes de rots tweemaal ſloeg, en 'er veel water uit deedt vloeien. Num. 20. vs. 11. Terwyl de twee aldaar nieuw ontſtaane bronnen on-

getwyffeld, naar de naast bygeleege plaats, Beroth Bnejaëkon genoemd zyn. Van daar waren de Israëlieten voords, op hunne reize, naar de roode zee, naar den kant van Mozer, getoogen. Wel is waar, deeze plaats komt, in het register van de legerplaatsen der Israëlieten Num. 33, niet voor, wyl zy 'er waarschynlyk hun leger toen niet nederslоegen; en ook hier wil Mozes niet de legerplaatsen der Israëlieten optellen, maar alleen zulke plaatsen, alwaar, in den loop der reize, 't zy voor of na, iets merkwaardigs voorgevallen was. Daarom maakt hy nu ook, by deeze gelegenheid, gewag van de tusschen de legerplaatsen Horgidgad en Bnejaëkon, liggende streek, of bergkeeten Moser, waar Aaron eenigen tyd laater zyn leeven eindigde; daarby voegende, aldaar sterf Aaron &c. 't welk egter niet op deeze reize, maar na dat de Israelieten, op den terugtogt van de roode zee, weer in die zelfde landstreek gekomen waren, geschied is. Ditmaal togen zy, zonder zig op te houden, van daar naar Gude Goda, 't welk het Horgidgad van Num. 33. is; en van daar naar Jarbath, het welk als een land, daar beeken zyn, beschreeven wordt, om den Israelieten te herinneren, dat God ze niet, door enkel dorre plaatsen, voerde, en zy dus zoo veel minder grond hadden, om kort daar na, wegens gebrek aan water, te murmereeren. vs. 2—5. —— Hadden wy meer kennis van de oude Geographie deezer gewesten, wy zouden beeter, in staat, zyn, om deeze en diergelyke zwaarigheden op te losen. Ondertusschen stelt die zelfde onkunde ons ook buiten staat, om te oordeelen, of 'er werklyk eene gegronde teegenwerping uit te haalen zy."

Tweetal Verhandelingen over Gods Verbonden, samengesteld door wylen den Wel Eerw. zeer Gel. en nu zaligen Heer R. SCHUTTE, *in leven Bedienaar des Godlyken Woords, in de Gemeente van J. Ch. binnen Amsterdam, uitgegeeven door* L. HAMERSTER, *Bed. des Godl. Woords in dezelfde Gemeente. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn *en* A. v. Toll, 1785. *Behalven de Voorr.*, 180 *bladz. in gr. octavo.*

't Is bekend, dat de Leer der Verbonden al voor lang, gelyk nog heden, zeer verschillend begrepen en verklaerd zy, en dat men daerover zeer verschillend kan denken, zonder de Regtzinnigheid te kwetzen; 't welk veel-

veelligt te meer aenleiding gegeven heeft, om dit Stuk veelszins voor te dragen. Wat hier van zy, de Eerwaerde *Schutte* heeft ook dit onderwerp opzetlyk behandeld; men heeft onder 's Mans Papieren, die ter drukperſe geſchikt waren, ene Verhandeling gevonden, voor meer dan 12 jaren door hem opgeſteld, behelzende ene *verklaring van Gods Testament en Verbond, onder de nieuwe Huishouding en derzelver Zegelen;* en daernevens een kort voor zyn overlyden vervaerdigd *onderzoek nopens den aert van 't Verlosſings- en 't Genadeverbond;* welke twee Stukken men nu by een gevoegd het licht doet zien. Naer de verſcheidenheid der denkwyze over dit onderwerp zal men zeker zeer onderſcheiden over de leiding van 's Mans gedachten in dezen oordeelen; doch, indien men het gegeheele Stuk niet enkel als zinnebeeldig beſchouwe, dat men nog nader tracht te doorgronden, dan zal men, hoe men 'er anders over moge denken, 's Mans redeneeringen deswegens der verdere naſpooringe niet onwaerdig achten.

Na ene voorafgaende ontvouwing van de verſchillende betekenis der woorden *Testament* en *Verbond*, in dezen gebruikt, verklaert hy eerst wat Gods Testament en vervolgens wat Gods Verbond, zy; met aenwyzinge hoe dit Testament in een Verbond veranderd worde. „ Gemerkt, „ naamlijk, zegt hij, het Godlijk Testament, dat is de „ verklaring van Gods wil, nopens de goederen die door „ 's Heilands dood nagelaaten worden, en de wijze om „ die te beërven, voorwaardelijk is; zoo volgt van zel„ ve, dat zoo dra de voorwaarden van dit Testament „ toegeſtemd worden, 'er een ſoort van Verbond plaats „ grijpt, en veel meer dan, wanneer men bij de toeſtem„ ming van die Voorwaarden dezelven daadlijk volbrengt." Het eerſte heeft, volgens zyn Eerwaerde, zyn eigenlyk opzicht tot de uitvoerders van Gods Testament, of uitdeelers van Gods verborgenheden; en het laetſte is ene onderhandeling, en overeenkomst tusſchen God en de Ziel zelve: het eerſte noemt hy het *Intree-* of *Belijdenisverbond* over het *Testament*; en 't tweede het *Geloofs* of *Genadeverbond.* Dit nader verklaerd hebbende, toont hy verder aen, het onderſcheid dat 'er tusſchen die beide Verbonden plaets heeft, en legt het 'er voorts op toe, om dit zyn gevoelen met bewyzen te ſtaven. —— Hier by komt vervolgens nog in aenmerking, hoe men dan de *Zegelen* van dit Testament en Verbond te verſtaen hebbe: en hier-

omtrent drukt zyn Eerwaerde zich indezervoege uit. „ Het Zegel des *Doops* hoort tot de Roeping ter beërvinge van de Testamentgoederen, in een bepaalden zin „ dus genoemd, namelijk de inwerkinge van geloof en bekeering door den Geest der wedergeboorte, waarover „ het Belijdenis-of Inlijvingsverbond geslooten wordt. En „ het Zegel des *Avondmaals* heeft tot de verkrijginge van „ de eigenlijk gezegde Verbondsgoederen, Regtvaardiging „ uit den gelove, Heiliging en Verheerlijking eene nadere „ betrekking." Dus behoort dan, gelyk hy wat lager zegt, „ de Doop tot het Testament en de onderwerpen aan „ welke het Testament zal voorgeleezen worden; het Avondmaal tot het Verbond der Genade; en zulke onderwerpen, die het voorgestelde in het Testament door een „ levendig geloof omhelzen." Gevolglyk komt „ de Doop," volgens zyne nadere verklaring, in „ als een Testament-„ en 't Avondmaal als een Verbondzegel. 't Eerste be-„ hoort tot het Belijdenis- 't laatste tot het Genadever-„ bond. Dus spreekt het van zelve, dat niet alleen Kinderen, maar ook Volwassenen kunnen en mogen gedoopt, „ worden, al hebben ze tot nog toe het hartreinigend geloof „ en de Bekeering niet; en dat het Avondmaal alleen voor „ waare geloovigen en bekeerde menschen is ingesteld."

By deze Verhandeling over Gods Testament en Verbond is nog ene tweede gevoegd, gaende over 't *Verlosfing-* en 't *Genadeverbond.* In dit Geschrift verklaert zich de Eerwaerde *Schutte*, met betrekking tot de verschillende leiding der gedachten, nopens dit onderwerp, voor 't gevoelen van hun, die beweren, dat men den *Raed des Vredes*, of het *Verlosfingverbond* tusschen God en den Middelaer, wel degelyk moet onderscheiden van 't *Genadeverbond* tusschen God en de uitverkooren Zondaren. Zyn Eerwaerde verledigt zich, na ene beknopte bepaling van 't een en 't ander Verbond, om dit gevoelen van alle zyden te bevestigen; en maekt 'er voorts zyn werk van, om de redenen, die de Heer *Jan Jacob Brahe*, bewerende, dat 'er geen Genadeverbond onderscheiden van 't Verlosfingverbond zy, aengevoerd heeft, te wederleggen; en poogt wel inzonderheid te doen zien, dat 's Mans bewyzen niet voor, maer tegen zyn gevoelen pleiten. ——— De Eerwaerde *Schutte* verleent ons hier, by gelegenheid van een bewys, ontleend uit de leer der Godlyke Testamenten en Verbonden, een kort verslag van derzelver orde en aeneenschakeling, wel-

welke wy niet ondienſtig agten den Lezer nog onder 't oog te brengen.

„ Het Testament van God, zegt hy, is de verklaaring van den wil des Drieëenen Gods, nopens de erfgoederen uit Christus dood voortvloeiende, benevens de erfgenaamen en wijs van beërvinge. Deze wijs van beërvinge, anders zijnde onder de oude Huishoudinge, wanneer de goederen, ſchoon nog niet verworven, uitgedeeld wierden voor den dood van den Testamentmaaker, en anders onder de nieuwe Huishoudinge, na dat de Testamentmaaker nu door zijnen dood het Testament bekrachtigd, en 't recht tot die goederen verworven hadde; zoo moest de verklaaring van de wijze der beërvinge, ook anders weezen onder de oude; anders onder de nieuwe Huishoudinge. Te vooren ſtond de ſchuld van 't Werkverbond nog open, daarom geſchiedde de verklaaring van de wijze der beërvinge, toen onder een handſchrift, en dus in een meer wettiſchen ſmaak, zijnde die zelfde offeranden, die de zielen op Christus weezen, tevens eene erinnering van de nog openſtaande ſchuld. Deze verklaaring geſchiedde in die ſchriften, welke even daarom het oude Testament heeten 2 Kor. III. 14. Maar nu geſchiedt de verklaaring van de wijze der beërvinge, in die ſchriften, welke daarom het Nieuwe Testament genoemd worden. 2 Kor. III. 6 — Heb. IX. 15, zonder eenig handſchrift, zonder erinnering van de nog openſtaande ſchuld, en dus niet in zulk een wettiſchen ſmaak, wijl Christus als de Erfmaaker het Testament bekragtigd, en even als de Testamentmiddelaar of Boedelkooper, gelijk er bij de Romeinen plaats had, voor al de ſchuld voldaan, en de erfgoederen uit de hand van Gods gerechtigheid gekocht heeft. ——— Daartoe heeft hij zich verbonden in den Raad des vredes, of het verdrag des vredes, over deze koopinge en uitdeelinge van 't Erfgoed geſlooten. Hierop rust het gantſche Testament, en dit wordt gerekend in orde der natuure voor te gaan, gelijk het onmiddelijk met het Testament verknocht is. Men kan het daarom een Testamentverdrag noemen, of een verdrag tuſſchen den Vader en den Zoon, over 't verwerven en uitdeelen der erfgoederen aan de bepaalde Erfgenaamen. De uitvoering nu van dit Testament geſchiedt verbondswijze. Want de verklaaring van Gods wil wordt voorwaardelijk gedaan; welk voorwaardelijk voorſtel, door een levendig geloof wordt omhelsd; en zoo wordt het Testament in een verbond der genade veranderd. De verklaa-

klaaring der genade geſchiedde in 't O. T., toen de ſchuld van 't Werkverbond nog niet voldaan was, meer op eene wettiſche wijze, gelijk we gezegd hebben; en dit voorſtel, door 't geloof omhelsd, wordt het Oude Verbond genoemd; maar in 't N. T. geſchiedt die verklaaring, nu de ſchuld volkomen is afgedaan, meer op eene Euangeliſche wijze, zonder eenige erinnering van de onvoldaane ſchuld; en dit voorſtel, door het waar geloof omhelsd zijnde, is het Nieuw Verbond. Dit is de duidelijke leer, nopens de orde der Testamenten en Verbonden in 't Godlijk woord, Heb. VII. 22. VIII. 6, 7, 8—13. IX. 1—."

Eerſte antwoord van G. BONNET *aan den Weledelen zeer Geleerden Heer* P. VAN HEMERT, *op zyn Wel Eds Brief over de Rede en haar Gezag in den Godsdienst. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg, 1785. *In groot octavo*, 234 *bladz.*

In dit antwoord toont de Hoogleeraer geene mindere beſcheidenheid, dan wy in den Brief van den Heer *van Hemert* voorheen opgemerkt hebben (*), des de onderzoekers van dit verſchil t'over rede zullen vinden, om deswegens van wederzyde voldaen te zyn. Wanneer de behandeling van dit onderwerp verder op zodanig ene wyze voortgezet word, zal het mogelyk kunnen dienen om het zelve in een helderer licht te plaetzen. Ter betere bevorderinge hiervan heeft zyn Hoogeerwaerde zich bevlytigd, om zich, zo veel mogelyk, te wagten voor uitweidingen, en het ſtuk in verſchil bepaeldlyk in 't oog te houden. Zulks doet hem, na ene voorafgaende inleiding, inzonderheid over den aert en het gewigt hunner verſcheidene denkwyze, naeuwkeurig bepalen, wat hier eigenlyk al, en niet, te behandelen ſtaet; waeromtrent hy dan verder enige nadere opheldernde aenmerkingen bybrengt. —— De voornaeme vraeg is deze: „ of het menſchelyk verſtand, behalven dat het eindig is, thans ook zedelyk bedorven zy? „ En derhalven, of het, door de zonde, eene merkelyke „ verandering ondergaan hebbe, zoo dat het, niet ſlegts „ min volmaakt, min vatbaar is, dan het was in den eerſten mensch onmiddelyk na zyne ſchepping, maar ook „ thans onbekwaam uit zichzelven, het waare goed, en „ de middelen om dat te verkrygen, zoo te kennen, als „ ge-

(*) Zie boven *bladz.* 8.

„ genoegzaam is, om den mensch, overeenkomstig zyne „ ingeschapene begeerte naar geluk, regt te doen werk- „ zaam zyn?" Op de beschouwing van dit vraegstuk, 't welk de Hoogleeraer stellig aenneemt, verledigt hy zich eerst tot het nagaen der bezwaren, die de Heer *van Hemert*, tegen de leer der verdorvenheid des menschlyken verstands, opgegeven heeft; vervolgens tot het overwegen van het door dien Heer bygebragte, ter ontzenuwinge van de bewyzen, die voor deeze leer aengevoerd worden, zo uit de ondervindinge, als uit de dwalingen van het menschdom, en uit den invloed, die de zonde heeft, om het verstand te bederven, mitsgaders uit de Heilige Schrift. In dit alles gaet de Hoogleeraer de bedenkingen, door dien Heer bygebragt, van stap tot stap na, en zegt dan eindelyk: „ Volgens myne gemaakte aanmerkingen, moet ik tot „ dit besluit komen, dat UWEd. deeze stelling, *de onder-* „ *werpelyke rede* (†) (het menschelyk verstand) *is niet be-* „ *dorven*, met geen een deugdelyk bewys, 't zy uit de „ ondervinding, 't zy uit de H. Schrift, gestaafd heeft: „ — dat de bezwaaren, van UWEd. tegen de leer der „ Kerke, aangaande het zedelyk bederf des menschlyken „ verstands, ingebragt, van geen gewigt zyn: — dat „ de bewyzen, uit de ondervinding, uit de dwaalingen „ van het Menschdom (§), en uit de Godlyke Openbaa- „ ring ontleend, doch van U afgekeurd, derzelver kragt „ behouden: — derhalven dat UWEd., ten aanzien van „ dit stuk, het leerstelzel der hervormde Kerk, zonder ge- „ noegzaame reden, verlaaten hebt." — Dus ver gaet dit

(†) Tot deze naemlyk is dit verschil alleen betreklyk, na dien 'er over de *voorwerpelyke rede*, die eeuwige waerheden behelst, geen geschil is: en deze onderscheiding moet hier steeds wel in 't oog gehouden worden; „ nadien *de voorwerpelyke rede* „ op haar zelve altoos onfeilbaar is, daar de *onderwerpelyke re-* „ *de*, of het menschelyk verstand, in de toepassing van aller- „ zekerste waarheden, feilen kan."

(§) In deze optelling maekt de Hoogleeraer geen gewag van het opgemelde bewys, ontleend uit den invloed, die de zonde heeft, om het verstand te bederven, om dat hy, in de melding van het zelve, geoordeeld had, dat hy zich hier mede niet behoefde op te houden, „ als niet stellende, dat de on- „ derwerpelyke rede daardoor bedorven is, dat de menschen „ zondigen; maar, dat de menschen zondigen om dat ze dwaa- „ len, en dat ze dwaalen, om dat hun rede bedorven is."

dit antwoord alleen over het *bederf der Rede*; nu ſtond ook nog *het gezag der Rede* in overweging te komen; dan de Hoogleeraer, die zig voorgeſteld had dit ſtuk tevens te behandelen, ziet 'er voor tegenwoordig van af; zo om dat dit antwoord reeds veel te groot geworden is, als om dat hy oordeelt, „ dat het thans overwogen verſchilſtuk van „ dien aart is, dat het wel eerst behoort afgedaan, en tus„ ſchen hen beiden beſlist te zyn, eer ze, met een goed „ gevolg, tot andere verſchillen kunnen overgaan."

Men zal, al is het zelfs dat men den Hoogleeraer niet toevalle in zyne denkwyze, op het doorbladeren van dit zyn antwoord, zo men niet ten uiterſte partydig oordeele, moete erkennen, dat hy het ſtuk met oordeel behandeld, en ſchrander uitgevoerd heeft, des het de oplettendheid van hun, die aen de ene of andere zyde ſtaen, met regt vordere. ——— Wel byzonder kan dit Geſchrift dienen, om ons de Leer der Hervormde Kerke, nopens dit ſtuk, wat bepaelder te doen beſchouwen, dan 't van velen, zo in 't voorſtaen als in 't beſtryden, naer 't ons voorkomt, dikwils geſchied. ——— Men beweert naemlyk aen de ene, en betwist aen de andere zyde, niet zelden een lydelyk Christendom; volgens het welke men den mensch, in het begin zyner zedelyke veranderinge, gelyk ſtelt aen een ſteen of blok, en hem beſchouwt, als ware hy niet meer een redelyk en vrywerkend ſchepzel, als ware hy geheel onbekwaem om over de Godlyke waerheden te oordeelen, ja als iemand, die zyn verſtand door de zonde verlooren heeft. Dan dit is, gelyk zyn Hoogeerwaerde te kennen geeft, de leer der Kerke niet.

Volgens deze blyft de mensch, ſchoon zedelyk bedorven, door de zonde, een redelyk en vrywerkend ſchepzel, en een onherbooren mensch kan, ſchoon zyn verſtand zedelyk bedorven zy, zich echter, gelyk in andere dingen, zo ook in godlyke zaken, volgens het onderwys der natuur en der openbaringe, eene uitgebreide, nauwkeurige en welgegronde kennis verkrygen. Maer hy kan, met dat alles, uit hoofde van het zedelyke gebrek, dat in zyn verſtand plaets heeft, uit zichzelven, door onderzoek en onderwys, niet komen tot de *regte* kennis van het ſchoone, het voortreflyke en voor hem belangryke der zaligheden in het Euangelie voorgeſteld; tot die kennis, op welker verkryging een mensch onmogelyk kan nalaten zulk een oordeel daerover te vellen, 't welk invloed heeft op zynen wil, en hem bepaelt in zyne keuze, om in den algenoegzamen God, in hem alleen, het hoog-

hoogſte heil te zoeken, langs dien weg, welken de aanbiddelyke goedheid, door het Euangelie, aan ſtervelingen heeft bekend gemaakt. —— De Hoogleeraer, dit breeder ontvouwd hebbende, vervolgt daerop aldus.

„ Uit het dus ver beredeneerde blykt genoegzaam, dat wy aan het menſchelyk verſtand zedelyk bederf toekennen in opzicht, niet tot het *waare*, dat te kennen, maar, tot het *goede*, dat boven al te kiezen is. —— Zie daar dan, myn Heer, de bepaaling van het zedelyk bederf des menſchelyken verſtands, die, overeenkomſtig de leer van onze Kerk, in dit geſchil behoort onder het oog gehouden te worden. Ter wegneeming nu van dat bederf erkennen wy de noodzaak der werkinge van den H. Geest: doch, niet om den mensch zekere waarheden van den godsdienst te openbaaren; (daartoe dient het Euangelie, en blyft altyd noodig,) maar, om hem in ſtaat te ſtellen tot de *regte* kennis van die geopenbaarde waarheden, welke betrekking hebben op zyne eeuwige belangen, met dat gevolg, dat hy, als een redelyk ſchepzel, niet kan nalaaten, overeenkomſtig dezelve, werkzaam te zyn."

Dit zo zynde, dan vervallen, gelyk zyn Hoogeerwaerde verder opmerkt, van zelve eenige zwarigheden of gevolgen, die de Heer *van Hemert* aenvoert, en uit welken hy redeneert. —— „ Dan deeze redeneering, zegt hy, is grootendeels ingerigt tegen een gevoelen, dat wy, als hoogst nadeelig voor de menſchelyke maatſchappy, verwerpen en verfoeijen. Op wie UWEd. het oog heeft, weet ik niet: maar uit verſcheidene trekken, in uwe wederlegging voorkomende, zou ik beſluiten, dat het luiden moeten zyn, die, de bedorvenheid der onderwerpelyke rede beweerende, tot uiterſten overſlaan, en ſtaande durven houden, dat de mensch, door de zonde, zyn verſtand, verloren heeft."

„ Wy, die ook ſtellen, dat het menſchelyk verſtand bedorven is, leeren nogthans: dat de mensch een redelyk ſchepzel blyft; dat hy waarheden en pligten kennen, — dat hy waarheden als *zeker*, pligten, als *betaamlyk*, op goede gronden kan beoordeelen, dat hy veel kwaad kan laaten, veel goed kan betragten, tot nut van de maatſchappy en zyn eigen tydelyk voordeel; dat, het geen hy in het zedelyke met bewustheid nalaat of bedryft, van hem vrywillig nagelaten en bedreven wordt, en derhalven, dat hy verantwoordelyk blyft voor zyne daaden, naar de mate der kennis, die hy van zynen pligt zich verkregen had, of,

of, had kunnen verkrygen. 't Is alleen ten aanzien van der menſchen *waar geluk*, dat wy blindheid en dwaasheid aan hun toekennen, in zoo ver ze, hoe kundig ook in de leer der Zaligheid, echter, door de bedorvenheid van het verſtand, verhinderd worden, dezelve op zulk eene wyze te kennen, als noodig is, zal men ſtryden om in te gaan door de enge poorte; zal men eerst en vooral Gods Koningryk, en zyne geregtigheid, zoeken; zal men, als het 'er op aan komt, veel liever alles verlaaten, dan den Heiland verlochenen."

JANI BLEULAND, M. D. *Obſervationes Anatomico-Medicæ de ſana & morboſa Oeſophagi Structura, cum Figuris. Lugd. Bat. apud* A. & J. Honcoop, 1785. 119 *pp. in 4to m. f.*

Het oogmerk van den Schryver, by de Uitgave deezer Waarneemingen, is allernuttigst. —— De belette doorzwelging (*dyſphagia*), welker waare oorzaaken en natuur hy, door Ontleedkundige Beſchouwingen, zoekt naa te ſpeuren, verdient zo veel te meer de aandacht der Geneesheeren; daar het zeker is, dat, omtrent deeze Ziekte, nog veele duisterheden heerſchen, en de ondervinding leert, (gelyk de Schryver te regt aanmerkt) dat dezelve thans meer dan ooit waargenoomen word. —— De weg, dien de Schryver hierby heeft ingeſlaagen, is, onzes bedunkens, de zekerſte en beste. —— Hy geeft ons in het eerſte Hoofdſtuk eene ontleedkundige Beſchryving van den Oeſophagus, en deszelfs inwendige bekleedſelen, zo als zig dezelve, in den gezonden en natuurlyken ſtaat, aan het gewapend oog vertoonen.

In het tweede Hoofdſtuk, geeft de Heer *Bleuland* eene algemeene Beſchryving van den loop, en de natuur, der belette Doorzwelging.

In het derde Hoofdſtuk, worden de oorzaaken deezer Ziekte opgegeeven, en door Waarneemingen uit de beroemdſte Schryvers bevestigd. —— De naaste oorzaak is, eene gedeeltelyke of geheele vernauwing van den Oeſophagus. —— De afgelegen oorzaaken worden in *prædisponentes*, en *occaſionales* verdeeld; deeze zyn zeer menigvuldig en onderſcheiden. De Autheur heeft hieromtrent de beste Schryvers geraadpleegd.

In

In het vierde Hoofdſtuk, worden de Toevallen in de diagnoſis der Ziekte beſchreeven.

In het vyfde Hoofdſtuk, word, naa den verſchillenden aart der Ziekte, de Prognoſis opgemaakt.

In het zesde Hoofdſtuk, handelt de Schryver over de Geneeswyze, die hy op de verſchillende voorafgaande oorzaaken toepast.

Eindelyk deelt ons de Heer *Bleuland*, in het zevende Hoofdſtuk, vier eigen Waarneemingen mede, die, door de bygevoegde Ontleedkundige Beſchryving van den ontaarden Oeſophagus, zeer veel tot opheldering der beſchreeven Ziekte kunnen dienen.

Wy hebben deeze Verhandeling met genoegen doorgeleezen. —— De ruimte verbied ons, op het een en ander te blyven ſtille ſtaan, en vergenoegen ons, door deeze korte ſchets, de nieuwsgierigheid onzer Konstgenooten opgewekt te hebben.

Chemiſche Oefeningen, voor de Beminnaars der Scheikunde in 't algemeen, en de Apothekers in 't byzonder, door P. J. KASTELEYN, *Apotheker en Chimist te Amſterdam, enz. enz. 2 en 3de Stukje. Te Amſterdam, by* A. J. van Toll, 1785. *In gr.* 8vo.

De Inhoud deezer twee Stukjes van dit nuttig Tydſchrift is van geen minder aanbelang voor de Beoefenaaren der Scheikunde, dan het eerſte Stukje (*), ook is de rangſchikking der onderwerpen dezelfde, namentlyk in vier byzondere Afdeelingen. —— De Heer *Kasteleyn* begint in de eerſte Afdeeling van het tweede Stukje, met een beredeneerd Voorſchrift te geeven, ter bereiding van het *ſal Sedativum Hombergii*. De wyze, om dit byzonder Zout uit den *Borax* af te ſcheiden, geſchied door den weg der *Sublimeering*, of *Kristalſchieting*. Onze Schryver heeft by deeze Konstbewerkinge onderzogt, en door proefneemingen overtuigend aangetoond, dat de weg van *Kristalſchieting* verre de beste, de gemakkelykſte en voordeeligſte is; dat men door *Sublimeering*, uit zes oncen *Borax*, niet meer dan een once *Sal Sedativum* verkrygt, terwyl eene gelyke hoeveelheid *Borax* door de *Kristalſchieting* meer dan twee oncen van dit Zout levert, 't welk in alle

(*) Zie boven, bl. 155.

le opzichten aan het *gesublimeerde* gelyk is. —— Eene tweede Verhandeling is van den Heer SCHONCK, *Apotheker te Amsterdam*, betreffende eene *verbeterde bereiding* der *Flores Benzoin.* De wyze, welke de Heer *Schonk* opgeeft, doet zyne inzichten en ervaarenheid in de Scheikunde eere aan, en daar wy volkomen overtuigd zyn, gelyk ook de Heer *Kasteleyn* zelfs toestemt, dat deeze bereiding verre weg de voorkeur boven de gewoone manier verdient, zo twyfelen wy ook niet, of zyne Kunstgenooten zullen hem met ons voor deeze ontdekking verpligt zyn. —— Eene verbeterde bereiding der *Oleum Ovorum* sluit deeze Afdeeling.

In de *tweede Afdeeling* ontmoeten wy wederom verscheiden middelen, om de echtheid van een aantal natuurlyke Lichaamen en Scheikundige Præparatien te beproeven, als die van *Oculi Cancri;* de *Cera flava;* het *Antimonium Diophoreticum;* van de gedestilleerde Olien; van den *Spiritus Nitri acidus*, *Spiritus Salis acidus*, *Spiritus Nitri dulcis*, van het *Sal Acetosellæ*, den *Balsamus Peruvianus*, den *Spiritus Sal. Ammon. c. sale Tartari parat.*

In de derde *Afdeeling* komen verscheiden Chemische Bewerkingen voor, die betrekking hebben op de *Oeconomie*, enz. en die van geen gering aanbelang voor het algemeen zyn; onder deeze verdient byzonder genoemd te worden eene Natuurkundige Verhandeling, welke de *Algemeene Grondregelen voor den Land- Akker, en Tuinbouw*, vervat. —— De *vierde* en laatste *Afdeeling* behelst *eenige der nieuwste Ontdekkingen en Verbeteringen in de Chemie*, die, van minbedreevenen in de buitenlandsche Schriften, met vrucht zullen geleezen worden.

De onderwerpen, in het *derde Stukje* voorkomende, zyn insgelyks in vier byzondere Afdeelingen gerangschikt.

De uitvoerige Verhandeling, in de eerste Afdeeling voorkomende, is *eene nadere Beschouwing over het Liquor Anodynus mineralis Hoffmanni*, en de *Oleum Vini; hoofdzaakelyk ingericht ter beantwoording eener Bedenking, die wy by gelegenheid der Recensie van het eerste Stukje gemaakt hebben.* Men zoude oneindig grootere vorderingen in de Weetenschappen gemaakt hebben, indien de Schryvers genegen waren, de, uit een billyken grond gemaakte, Aanmerkingen in dien zin op te vatten, als de Heer *Kasteleyn* de onze opgevat heeft. —— Wy verblyden ons, dat wy, door dezelve, gelegenheid gegeeven hebben, tot het opstellen eener *Verhandeling*, die voorzeker

ker de goedkeuring en erkentenis der Kenners zal wegdraagen, daar zy een nieuw licht, over de *Kunſtige Naphtæ*, verſpreidt, en tevens tot een gegrond onderzoek omtrent de waare natuur van dezelve, en den *Liquor Anodynus*, zulk eene ryke ſtoffe aanbiedt.

Wat de oplosſing onzer gemaakte *Bedenking* betreft, zo zyn wy het thans met den Schryver eens, dat het *Acidum Vitrioli* (en dit Acidum alleen) in ſtaat is eene zuivere *Oleum Vini* uit den Alcohol af te ſcheiden. —— De door onzen Schryver bygebragte *Redenen*, *Bewysgronden*, en *Proeven* hebben ons daarvan volkomen overtuigd. —— Wat nu ondertusſchen de Geneeskundige Krachten aangaat, zo moeten wy blyven vraagen of dezelve in een zo volkomen zuiver *Liquor Anodynus* in alles zouden gelyk zyn, aan een *Liquor*, waarin men een gedeelte *Acidum Vitrioli* vindt, hoedanige *Liquores Anodyni* men gewoonlyk aantreft? Zoo ja, langs welken weg, een Geneesheer zig van het ontvangen van zulk een zuiver Liquor zal kunnen verzekerd achten? Wat het laatſte betreft, hierop zal de Heer *Kasteleyn* met recht antwoorden, dat dit alleen van de Kunst der Bewerking, en van de Bekwaamheid der Scheikundigen afhangt: —— in dit geval ware het te wenſchen, dat men daaromtrent vaste voorſchriften had, naar welke men dan ook allerwegen een zelfde *Liquor Anodynus*, ten opzicht van zuiverheid en ſterkte, kon bereiken. Dit ſtrookt ook volkomen met het Oogmerk, dat onze Schryver tot dit onderwerp eigentlyk bepaalde. Om nu zodanig voorſchrift aan de hand te geeven, zoude onzes oordeels de Heer *Kasteleyn* het best in ſtaat zyn.

Het *eerſte* zoude eigentlyk de zaak der Geneesheeren zyn, om namentlyk door naauwkeurige Waarneemingen te beſluiten, welke Liquor het best aan het oogmerk voldeed, welke het geſchiktſte was om de ongeregelde aandoeningen van het *Principium Vitale* te regelen. —— Die namentlyk, welke, volgens de denkbeelden van onzen Schryver, volkomen zuiver is, of die, welke eene geringe hoeveelheid Acidum Vitrioli in zig bevat.

Een middel, dat zo algemeen in gebruik is; een middel, dat, onder de vereischte omſtandigheden, zulke voortreflyke uitwerkingen heeft, —— verdient tog, met recht, de aandacht der Genees- en Scheikundigen, en tot zulk een nader onderzoek heeft onze Schryver den weg gebaand.

De onderwerpen in de *tweede*, *derde* en *vierde Afdeeling* zyn van geen minder aanbelang, dan die der voorgaande.

Stukjes; echter verbiedt ons de ruimte eener Recenfie daarvan afzonderlyk gewag te maaken. —— Wie wenscht niet, dat de Heer *Kasteleyn* naar verdienſten moge aangemoedigd worden, met de voortzetting van deezen zynen arbeid?

Natuurlyke Historie of uitvoerige Beſchryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het Samenſtel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige afbeeldingen. Vervolg van het derde Deels vyfde Stuk. Te Amſterdam, by* J. van der Burg en Zoon, 1785.

Dit Stukje dient tot een ſlot van deezen leerryken arbeid van den Heer *Houttuyn*, in 't ontvouwen der Natuurlyke Historie; met welks mededeeling hy den Leezer de behulpzaame hand biedt, om het gebruik van dit uitvoerige Werk, in zeker opzigt, gemaklyker te maaken. Het behelst, in de eerſte plaatſe, een uitheemsch Register van de naamen der *Mineraalen*, ter voltooijinge der noodige Registers voor het derde Deel. Op dit Register volgt een Systematiſche Bladwyzer der *Planten*, volgens het *Samenſtel der Natuur* van den beroemden *Linnæus*, door den Heer *Murray*, en wel, uit de nieuwe veertiende uitgave van het *Ryk der Planten*, ingevuld met de *laater opgegeevene Geſlagten*, door den Heer *Thunberg*, en anderen, ook zomtyds veranderd en verbeterd. In deezen Bladwyzer vindt men telkens aangeweezen, op welke bladzyden der veertien Stukken des tweeden Deels, de hier opgenoemde Planten breeder beſchreeven worden; waarmede ook de Registers van het tweede Deel voltrokken zyn. Hier mede heeft dit Werk, zynde het eerſte Deel van de vereischte Registers voorzien, zyn vol beſlag. Veelligt zouden zommigen nog denken op een *Algemeen Register* over 't geheele Werk; maar de Heer *Houttuyn* heeft dit met regt onnoodig geoordeeld, dewyl zulk een Register weinig of geen byzonderen dienst zou kunnen doen; en hy heeft 'er te eerder van afgezien, zo om dat het te uitgebreid zou worden, het welk het opzoeken lastiger zou maaken, dan het gebruiken der byzondere Registers; als om dat het hem, na zo veel arbeids in deezen, ondoenlyk voorkomt zulks uit te voeren. Om egter den Leezer ook hierin nog te gemoete te komen, en hem een weezenlyker dienst te doen, dan 't vervaardigen van een algemeen Register te wege kon

kon brengen, zo heeft hy zig verledigd, tot het zamenſtellen van een korten inhoud des geheelen Werks, waarin men met een opſlag kan zien, wat in *ieder* der *zeven-en dertig* Stukken verhandeld wordt, weshalve men, met een weinig oplettendheids, gereedlyk kunne nagaan, in welk Stuk men het beoogde hebbe te zoeken, wanneer de daarbygevoegde byzondere Registers den Leezer, de plaats waar, nader zullen aanwyzen. —— De Liefhebbers der Natuurlyke Historie zien hiermede des een Werk voltrokken, waarin de Heer *Houttuyn*, met een noesten arbeid en onderſcheidend oordeel, een ſchat van kundigheden byeengebragt heeft, die de regte kenners niet te hoog kunnen waardeeren, en uit welken hoofde de beoefenaars van deezen vrugtbaaren tak van Weetenſchap ten ſterkſte aan hem verpligt zyn.

Beſchouwing der Wonderen Gods in de mintsgeachtſte Schepzelen. Of Nederlandſche Inſecten, naar hunne aanmerkelyke huishouding, verwonderlyke gedaante-wiſſeling en andere wetenswaardige byzonderheden, volgens eigen onderzinding beſchreeven, naar 't leven nauwkeurig getekent, in 't koper gebracht en gekleurd. Door J. CH. SEPP. *Eerſte Deel. Te Amſterdam, by* J. Ch. Sepp.

In de drie laatſte Verhandelingen, tot dit Deel behoorende, en eerstdaags uitgegeeven, vindt men de beſchryving en afbeelding van drie Nachtvlinders, by *Linnæus* geheeten, *Sphinx Filipendula*. *Leporina* en *Triplacia*, en alhier genoemd de *St. Jans Vlinder*, het *Schaapje* en het *Brandnetel-Kapje;* welken, in hunne herkomst, voedzel en gedaante verwiſſeling, naar gewoonte, naauwkeurig beſchreeven, en zeer juist met de natuurlyke koleuren afgebeeld zyn. —— Onder dezen is het zeldzaamſte het zogenaamde *Schaapje*, dat in zynen Rupſenſtand eene vreemd ſchynende gedaante heeft. De Rups naamlyk is zo ongemeen ruig, en buitengewoon langhairig, dat men, wanneer zy ſtille zit, niet in ſtaat zy, om te zeggen welk de Kop of de Staart is; waarom men haar ook in Duitschland *Pudel Raupe* noemt, in navolging van de zeer ruige langhairige Honden, die men aldaar gewoonlyk *Pudel-Hunden* heet. Deeze hairen loopen, als 't ware van het Staarteinde na den Kop, en van daar na den Staart toe, en wel in zulk eene menigte, dat men het eigenlyke lichaam der Rupſe

niet zien kan, doch kort voor de verandering in eene Pop verliest de Rups bykans alle die hairen, en 't lichaam, dan kennelyk, wordt teffens zeer onzienlyk. Wyders is, ten aanzien deezer Rupſen, ook nog zonderling, dat zy, wanneer zy zig, met het afloopen van de maand September, ter veranderinge zullen begeeven, daartoe het eene of andere ſtuk houts uitkiezen, in het zelve, eerst ter zyde een byna waterpas loopend gat, en dan voorts rechthoekig na beneden eene holligheid maaken, in welke zy in eene Pop veranderen, na dat zy den ingang van die laatſte holligheid geſlooten hebben met een ſpinzel, vermengd met afgeknaagde brokjes hout, zo dat het niet te zien zy, dat 'er, ten einde van het eerſte gat, nog eene tweede ruimte overig is; welk alles de Heer *Sepp* ten duidelykſte afgemaald heeft. Volgens zyne opmerking blyft de Pop, den Winter over, in haar verblyf liggen; en de Vlinder, die 'er in de maanden Juny en July uit voortkomt, legt de Eitjes afzonderlyk, en niet by ſchooleu, op Elzenbladen, waar uit de jonge Rupsjes, tegen het afloopen van de maand Augustus, ruighairig voor den dag komen, geneerende zig met Elzen- en ook met Willigen-bladen.

Met de afgiſte deezer drie Verhandelingen is dit keurlyk uitgevoerde Werk gebragt tot een aantal van vyftig Verhandelingen, die gevoegelyk tot een Boekdeel ingenaaid of gebonden kunnen worden, wanneer ze beter, dan in losſe bladen, ten gebruike geſchikt zyn. Ten dien einde heeft de Heer *Sepp* ook, om aan 't verlangen veeler Liefhebbers in deezen te voldoen, een algemeenen Tytel voor dit eerſte Deel vervaardigd en afgegeeven, met eene nevensgaande kunſtig uitgevoerde en tot dit Werk betrekkelyke Tytelplaat; waarby ook gevoegd is eene Lyst deezer vyftig Verhandelingen, behelzende de Nederduitſche naamen volgens dit Werk, en de Latynſche naamen volgens *Linnæus*, met welken de hier beſchreeven Vlinders van elkanderen onderſcheiden worden. Onze opmerkzaame Schryver en juiste Tekenaar verpligt hier door op nieuw de Voorſtanders deezer oefeninge; die, terwyl ze zynen verderen voortgang in deezen arbeid met verlangen te gemoet zien, zig verſtandig verlustigen in 't beſchouwen van Gods Wonderen in de minstgeachtſte Schepzelen; welke wonderen in dezelven ten duidelykſte doorſtraalen, gelyk de Heer *Renſelaar*, in een gepast Dichtſtuk, aan 't hoofd van dit Werk geplaatst, nadruklyk voorſtelt, en met wiens

be-

betuiging daaromtrent zich zeker alle Liefhebbers vereenigen, terwyl ze ook hun zegel hangen, aan 't loflyke getuigenis, dat hy van zynen Vriend en deszelfs Werk geeft, zeggende:

Het maalt naauwkeuriger al de onderſcheiden vormen
Die 't kunſtglas openbaart, in ei, in pluim, in ſnuit,
In ſpriet en voelders; het vertoont ons Tor en Wormen,
En 't ſchetst by tak en loof 't Inſecten voedend kruid.
Hy, die 't verbaazend heir van andre waerelddeelen
Vergaderd wenscht te zien in één beknopt beſtek,
Treede om op nieuw den geest, op nieuw het oog te ſtreelen,
Met een aandachtig hart in 't ſtille kunſtvertrek.
Daar zal 's Mans minzaamheid op 't duidelykst vertoonen,
Hoe in het woeste Land, waar Leeuw en Tyger leeft,
Ook honderdduizenden van ſchoone Vlinders woonen,
Wier ſchittering en pracht den ſchoonſten luister geeft.
Zyn heusheid zal niet ſlechts die hem bezoekt verpligten,
Maar ook ons Vaderland, daar 't zyne vlyt beſchouwt,
Nu hy ons waerelddeel vermaaken wil en ſtichten,
Nu zyn uitmuntend Werk der Drukpers is betrouwd.
Een Werk, daar ieder mensch met achting van zal ſpreeken,
Waar in de Teekenkunst haar groot vermogen toont;
Een Werk, dat nieuwen lust tot onderzoek zal kweeken,
Wanneer 't alom met lof naar waarde word bekroond.

Bedenkingen over de Vryheid der Schelde, door den Keizer gevorderd; over de oorzaaken en waarſchynlyke gevolgen van deeze vordering, door den Graaf DE MIRABEAU, *met een naauwkeurige Kaart van den loop der Schelde, van Antwerpen tot aan haare uitwatering in Zee. Uit het Fransch vertaald. Te Leyden, by* Frans de Does, 1785. *Groot, behalven de Voorrede,* 214 *bladz. In gr. octavo.*

De kundige Heer de *Mirabeau* geeft ons in dit Werkje dat in de omſtandigheden, waarin wy ons bevinden, onze aandacht dubbel waardig is, zyne bedenkingen over wegens de Vryheid der Schelde door den Keizer gevorderd. ——— Is het billyk, is het noodzaakelyk, en is het overeenkomſtig met het gewicht der zaake, dat Frankryk zich in de bresſe ſtelle, om eene Natie te behouden, die in allerleie ſoort van eere en luister, van Wysbegeerte, Wetenſchappen en Letterkunde heeft uitgemunt, en

die, in dit opzicht, even als in alle andere, oneindig verheven is boven de halfbarbaarſche overwinnaars, die haar willen verſlinden? ——— Zie daar het geen de Heer *de Mirabeau* met het onzydig oog van een Wysgeer in deeze Brieven had voorgenomen te onderzoeken; in welk onderzoek hy niet ongelukkig geſlaagd is. Na de tegenwoordige geſteldheid en belangens der Europeeſche moogendheden onderzocht en op eene geestige wyze geſchetst te hebben, gaat hy over, om de gronden der voorgewende blykbaare natuurlyke billykheid van de Vryheid der Schelde, te wederleggen. „ Indien, zegt hy, men zich hedendaags van het natuurlyk recht wil bedienen, om vastgeſtelde tractaaten te vernietigen, waarom zouden dan al de mogendheden van Europa elkander de Provinciën niet weer afneemen, het zy dezelve door de Wapenen verkregen, afgeſtaan, of geërfd zyn? *De gemeene orde*, zegt *Rouſſeau*, *is een geheiligd recht, het welk tot eenen grondſlag van alle de anderen ſtrekt. Ondertuſſchen is dit recht niet natuurlyk, het is derhalven op verdragen gegrond.* De verdragen zyn dan de grondſlag van alle rechten. Moet men dezelve dan voortaan allen ſchenden, alle ſtaatkundige inſtellingen vernietigen, alle magt en gezag ondermynen, en in elken Staat beroerten verwekken, onder voorgeeven, van het natuurlyk recht te herſtellen, waarvan men afgeweken is, of, liever, het welk men alom geſchonden en verkracht heeft? Daar de rust der Volken ook een wezenlyk voorwerp is; het algemeen geluk minder afhangt van eenige verbetering, dan van het vreedſaam genot, van het geen men bezit; de republiek van Hendrik den IV, of de Europeſche ryksdag van den Abt van St. Pierre nog niet ingeſteld zyn, zal ik gerusteliyk ſtaande houden tegen een gewaand natuurlyk recht, dat de vordering van den Keizer onrechtvaardig is, en dat de andere mogendheden hem moeten beletten, zyne onderneemingen verder voort te zetten. En indien de mogendheden 'er zich niet van ontſlaan kunnen, zonder Holland te vernietigen, of, het geen hetzelfde is, zonder hetzelve aan de genade of ongenade van een heerschzugtig Vorst over te geeven, die aan Europa de talrykſte en ontzaglykſte legerbenden vertoont, waarmede deszelfs Staatkundige Vryheid ooit is gedreigd; ik vraag het aan de verblindſte aanhangers van den Keizer, welke barbaar zal den voorſlag doen van een geheele Natie aan den voorſpoed van Antwerpſche Kooplieden op te offeren? En

dit

dit is juist het verschilstuk, wanneer men vraagt, of de Keizer zich aan het Tractaat van Munster moet houden, dan of hy zich van de vaart op de Schelde moet meester maaken."

Het is geen nayver over Koophandel, gelyk men zo dikwils geroepen heeft, geen mededinging van Kooplieden, daar het tusschen den Keizer en de Hollanders op aankomt. Het raakt hier de wezenlyke welvaart, de natuurlyke bestaanlykheid zo wel als de Vryheid en onafhanglykheid der vereenigde Gewesten.

„ De Schelde moet niet beschouwd worden, gelyk de overige vloeden van Europa, welke tusschen twee besloten oevers stroomen, of die niet dan Zandbanken of kleine woeste Eilanden by derzelver uitwateringen hebben. De Schelde wordt, beneden Antwerpen, in twee groote armen verdeeld; de voornaamste, en die de Keizer schynt te eischen, wordt de *Hond* of de *Westerschelde* genaamd, welke by Vlissingen in Zee loopt en voor Oorlogschepen vaarbaar is; de andere, de *Oosterschelde* genaamd, kan door groote Schepen bevaaren worden, en stort zich ten noorden van het Eiland Walcheren, in Zee. Uit deeze twee armen verspreiden zich andere vaarbaare takken, waarvan eenigen vry aanmerkelyk zyn, en langs welken men in al de Volkryke en bloeijende Eilanden van Zeeland, in de Maas, en van daar in al de binnendeelen der Vereenigde Gewesten komt. Dus zou een heerschzuchtig Vorst, meester van de Schelde zynde, in een ogenblik, Vlissingen, Middelburg en zelfs Rotterdam, een groot gedeelte mindere Zeehavens, en den mond van al de Vaarten, die de Vereenigde Provinciën doorsnyden, niet alleen kunnen vermeesteren of verwoesten; maar zelfs eene vervoering van gramschap van eenen driftigen willekeurigen heerscher zou het gantsche Land, en voornamelyk Zeeland en Hollandsch Vlaanderen, door het Water kunnen doen overstroomen. Zie daar, ongetwyfeld, de redenen, waarom de Hollanders, die niet verplicht zyn de raadgeevende Advocaaten van het onbepaald gezag te antwoorden, door de gevaaren van hunnen toestand te ontdekken, met schrik bevangen zyn; maar met zulk een' manmoedigen schrik, dat dezelve achting voor hen inboezemt en belang in hunne zaak doet stellen. Hierom Wapenen zy de Inwoners van het platte Land, die eerder hunnen laatsten droppel bloeds op de Oevers der Schelde en op hunne Dyken zullen laaten plengen, dan dat zy den Keizer toegang in hun Land zullen geeven — ten minsten de beminnaars der Vryheid,

die het lot van Geneve betreuren, vleien zich daar mede: De Hollanders begrypen, dat het hier de zaak is vry te blyven, of niet meer te beſtaan dan met goedkeuring van den Keizer. En men zegge niet dat de barbaarſche gedachte om de Hollandſche Dyken door te ſteeken, alleen by een *Caligula* kan opkomen; toen de laatſte Oorlog tuſſchen Groothrittannie en Holland verklaard wierd, weergalmden de Engelſche nieuwspapieren, geduurende geheele maanden, van dit ſchriklyk ontwerp.

„ Ik kan niet zien wat de gewaande uitleggers van het natuurlyk recht op deeze aanmerkingen zullen kunnen antwoorden; want daar zyn maar twee rechten op deezen Aardbodem: dat van geweld, en dat van verdrag; het recht van geweld, het welk alleen den laſhartigen verraſt, en waaruit wel nooddwang, maar nooit gehoorzaamheid, geboren kan worden; het recht van verdrag, het welk alle menſchen moeten doen eerbiedigen, dewyl geen Maatſchappy beſtaat dan door middel van verdragen. Zonder twyfel, het geen men door het natuurlyk recht verſtaat, zelfs in deszelfs meest afgetrokkene betrekkingen beſchouwd, gebied ons voor ons behoud te waaken: het ſtaat dan de Heerſchappy van 't geweld toe. —— Wel aan! laat het geweld wederom het tooneel openen voor de bloedige ſpeelen, die het menschdom verwoesten; (gelukkiglyk het is de eerſte maal niet, dat een hand vol vrye menſchen de ſtroomen van gewapende ſlaaven, die de onbepaalde macht op den Aardbodem ſtort, te rug gedreven zal hebben;) maar dat het geweld de billykheid niet hoone door zich te onrecht van haare taal te bedienen!"

In den tweeden brief geeft de Schryver eenige byzondere aanmerkingen op, om te doen zien dat de eisch van de Vryheid der Schelde een overlegd plan aankondigt, het welk reeds voorlang geſmeed is, en de Vryheid van Europa dreigt. —— Waarop hy vervolgens overgaat om de tegenwerpingen te onderzoeken, die met zo veel drift tegen de Hollanders, voornaamlyk door den Schryver der *Annales Politiques Civiles, &c.* den Heer *Linguet*, worden ingebragt, waarin hy de winderige wartaal van deezen berugten Schryver op eene geestige, doch tevens bondige, wyze ontzenuwt; waarna hy eindelyk, ten beſluite, aan de beminnaars der Vryheid een middel in overweeging geeft, om, zonder nadeel en zonder eenig gevaar, de

Vaart

Vaart op de Schelde te openen, en de welvaart en voorſpoed der Oostenrykſche Nederlanden tot den hoogſten top te doen klimmen, welk middel ons echter zeer harsſenſchimmig, en niet wel uitvoerlyk, voorkomt. „ Laaten, zegt hy, deeze tien Provincië zich in verbondene Staaten vormen! Laaten zy zich vrymaaken van het juk der Koningen en van de beklaagenswaardige noodzakelykheid om in hunne bloedige twisten te deelen, en door hunne razerny beroerd te worden! en laaten de Rivieren en Zeeën tot dien prys voor haar geopend worden. Indien de zeventien Nederlandſche Gewesten zich te gelyk vry gemaakt hadden, zouden zy een Gemeenebest uitgemaakt hebben, het welk in ſtaat zou geweest zyn om het overige van Europa het hoofd te bieden, en de handel van de gantſche waereld zou in hunne macht geweest zyn."

„ Laaten de Oostenrykſche Nederlanden onafhangklyk worden! —— en daar deeze gelukkige lieden, welken het geluk tot een last is geworden, handel willen dryven, zullen zy eenen grooten en misſchien den grootſten handel dryven die in de Waereld is. Zy zullen met hunne nabuuren ongehinderd verdragen van vreede van vereeniging, van veiligheid, van zeevaart, van handel, enz. maaken; zy zullen niet meer onderworpen zyn aan de gedeeltelyke oogmerken van het Kabinet van Duitschland; zy zullen een diepe rust genieten, die de Staatkunde van den Koning van Hongarye niet zal kunnen ſtooren: zy zullen den oorlog niet meer kennen: zy zullen het gantſche aan hen grenzend gedeelte van Europa daar voor bevryden."

De Oostenrykſche Nederlanden bevinden zich, volgens het oordeel van den Heer *Mirabeau*, in eene gunſtiger gelegenheid, om eene republiek te vormen, dan de Nederlanders zelve. Om dat zy, boven hen het voordeel van een onderricht en ondervinding ſedert drie eeuwen hebbende, de regten en pligten, de orde en vryheid, de wetten en de magt veel beter vereenigen zouden, dan ooit eenige republiek heeft kunnen doen; met meer voorzigtigheid en gelykheid de wetgevende magt inrichten, en de uitvoerende zorgvuldiger daar van afſcheiden zouden. —— Ook zou deeze nieuwe republiek geen Stadhouder nodig hebben, noch aan deeze noodlottige inrichting onderhevig zyn, om dat de inwooners van Braband en Vlaanderen, onder het groot getal edelen, die zich onder hen bevinden, echter geene familie tellen, die zo veele betrekkingen

en invloed op hen heeft, als het huis van Oranje op de vereenigde gewesten. Daarenboven is de burgerlyke Regeering by hen meer gegrond op zeden en gewoontens dan op drukkende wetten; het volk en de edelen, onder gelykvormige wetten vereenigd, kunnen by de Vryheid ſchier gelykelyk winnen: De drift der Godsdienſttwisten is voor hen voor by: De vooroordeelen der Roomschgezinden zelven, door de algemeene verdraagzaamheid gedrongen, zyn verzwakt, en de lust om zich in Kloosters op te ſluiten zal ras overgaan; wanneer de menſchen geen ſlaverny, geen ellende, geen armoede, geen *Militaire Conſcriptiën*, geen overlading van ſchattingen meer zullen kennen. In de Provinciën van Braband en Vlaanderen eindelyk zyn voorrechten, vryheden, moed, grondbeginzels van vryheid; met een woord, weinige landen zyn beter geſchikt om volkomene vrye Burgers voorttebrengen. —— Ook denkt de Heer *Mirabeau* dat alle hunne nabuuren belang by hunne onafhanglykheid of ten minſten geen daar mede ſtrydig belang, hebben, en dat het vooral de zaak van Frankryk, van Engeland, van Holland, van Pruiſen zou zyn, om deeze groote omwenteling te bevorderen.

„ Het huis van Brandenburg (zegt hy) zou 'er niet alleen een nuttigen handel by winnen, maar ook eenen duurzaamen Vrede voor de Pruiſiſche ſtaaten die aan de Oostenrykſche Nederlanden grenſen. Deeze omwenteling zou aan zyne magt een altyd duurende vastheid geeven, en die van zynen ontzaggelyken Vyand, die ſedert veele jaaren in zyn hart niet dan wraak geroerd heeft, voor altyd verminderen.

„ Engeland zou zich zeer wachten en zich van de voordeelige en uitgeſtrekte Tractaaten van handel verzekeren. Het zou zich ruimer Bronnen aanſchaffen, ten einde den onverdragelyken last van ſchulden, waar onder het bezwykt, te kunnen draagen en verlichten. Het zou de Oorlogen van het vaste land, die het bedorven hebben, en vroeg of laat zyne Burgerlyke Vryheid zullen vernietigen, gelyk zy zyne Staatkundige Vryheid reeds hebben doen inſtorten, voortaan als onnut, onmogelyk zelfs, voor altyd van zich verwyderen. Engeland, met een woord, zou, zo veel in hem is, door zulk een grooten weldaad jegens het menschdom, zo veele Staatkundige misdaaden boeten, waarmede het zich bezoedeld heeft, en die den afgrond delven en moeten delven, waarin zyn voorſpoed, zy-

zyne glorie, zyn aanweezen misschien, vroeg of laat, zullen nedergestort worden.

„De vereenigde Provinciën zouden niets meer te vreezen hebben wegens het openen der Schelde. Het zou als dan een voorwerp zyn van onderhandeling, en geen wet door den Magtigsten opgelegd. De vereenigde Provinciën, deeze Vaart aan de Staaten van Vlaanderen en Braband toestaande, zouden ten minsten geen invallen, geen overheering, geen invoering van Schepen eener vreemde Mogendheid te vreezen hebben. De Nederlanden zouden daarentegen in den Koophandel van hunne Provinciën een soort van vergoeding geeven, welke de Stad Amsterdam voor eene kleine opoffering schadeloos zou stellen. De Republiek der zeven vereenigde gewesten zou haare Vryheid behouden, zy zou haare magt honderdvoud vermeerderen.

„ Frankryk, het welk zich den lof en de dankbaarheid van het Menschdom waardig heeft gemaakt door den grond voor de vereenigde staaten van America te leggen, zou het zegel aan zyne glorie hechten, door de oprichting van deeze nieuwe Nederlandsche verbintenis te begunstigen, welke het zelve voor altoos gerust zou stellen ten aanzien van deszelfs grenszen, die zo dikwils verwoest zyn, en thans voor allen aanval bevryd, geen drievoudigen Schutsmuur van vestingen zou nodig hebben, waarvan het onderhoud en de bezettingen onnoemlyke sommen kosten, terwyl zy steeds een voorwerp van geduurige ongerustheid blyven: Frankryk zou zich dus bondgenooten maaken, wier Zeemacht en Handel in zeker opzicht de zynen zouden worden, aangezien de zekerheid, de voorspoed en het geluk der twee mogendheden de onontknoopelyke band van derzelver vereeniging zouden zyn."

Zie daar een denkbeeldig, schoon Menschlievend plan, het vernuft en den Republikeinschen Vryheidademenden geest van een *Mirabeau* waardig!

Ver-

Verhandeling over het openen en ſluiten der Schelde, nevens de geſchiedenis der Oostendeſche Maatſchappye van Koophandel, ſedert haar begin in 1722, *tot aan haare vernietiging in* 1731. *Eene Vertaaling uit de* Allenieueste Staatskunde von Holland, &c. *van* G. R. HANSEN, *openbaar gewoon Leeraar der Geſchiedkunde aan de Univerſiteit te Frankfort aan den Oder, Boekbewaarder, en Lid van verſcheiden Academiën. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1785 *groot*, 6½ *bladz.*

Dit Werkje, dat by het voorige verdient geplaatst te worden, is tweeledig ingericht: voor eerst, om ons de waare omſtandigheden omtrent het openen en ſluiten der Schelde op te geeven, en te doen zien, dat niet alleen de Munſterſche Vreede van 1648, het groote Haagſche verbond van 1701, het Vreedestractaat van Utrecht van 1713, en het Badenſche van 1714, maar ook de overige verdragen en verbonden van Vreede van de jaaren 1715, 1718, 1731, 1732 en 1748 het recht van den Staat der vereenigde Nederlanden bepaalen en bekragtigen; waaruit tevens blykt, welken invloed andere Mogendheden, als Frankryk, Groot-Brittanniën, enz. op deeze Staatsgeſteldheid gehad, en dus nog hebben. Het tweede gedeelte behelst eene beknopte, ſchoon wel uitgewerkte, geſchiedenis van de Oostendeſche Maatſchappy van den Koophandel, van haar begin in 1722, tot haar geheele vernietiging in 1731, waar de kundige Schryver ons de waare omſtandigheden van deeze berugte Maatſchappy, die de Hollanders zo veel werks verſchaft heeft, zo wel met betrekking tot haaren oorſprong, als haare flooping, eenvoudig en onpartydig opgegeven, en in een helder daglicht geſteld heeft; zodat men dit Werkje deswegens veilig kan raadpleegen.

Taal Dicht- en Letterkundig Magazijn. Door G. BRENDER a BRANDIS. *Eerſte Deel. N. I en II. Te Amſterdam, by* C. Groenewoud, 1785. *In gr. octavo* 240 *bladz.*

Men heeft dit *Magazyn* genoegzaam op dezelfde wyze ingerigt als het voorige *Kabinet*, en de twee afgegeeven Stukjes behelzen weder een ryken voorraad van Taal-Dicht- en Letterkundige onderwerpen, welker voordragt en behandeling men met genoegen zal nagaan. —— Behalven een aantal van ernſtige en boertige Gedichten van verſchillende ſoort, mits-

ga-

gaders van etlyke leerzaame ſtukjes van vernuft, en ſtigtelyke overdenkingen, ontmoeten hier de Liefhebbers der Nederduitſche Taalkunde eenige aanmerkingen over het regelmaatige gebruik der woordjes, *zelf*, *zelve*, *zelfs*, *dezelve*, en *dezelfde*, waaromtrend een oplettend Schryver zichzelven behoort gelyk te zyn. Het woord *verleeden*, ook wel geſchreeven *voorleeden*, komt hier in overweeging, en men brengt reden te berde, die aan de ſpelling *verleeden* den voorrang geeven. Die zelfde taalkundige onderzoeker wendt het zyne aan ter beſlisſinge der ſpellinge *Ampt* of *Ambt*, en toont hoe veel gronds 'er zy, om te beweeren, dat het, door te zamentrekking, zynen oorſprong ontleent van 't woord *Ambacht*, en 'er dus, overeenkomſtig met de afleiding, *Ambt* geſchreeven moet worden. Hieraan hegt hy de overweeging der woorden *Ambasſadeur* en *Ammiraal*; het eerſte is, volgens hem, een oorſpronglyk Nederduitsch woord, af te leiden uit het oude *Am*, (een beſchermer, een beſtierder;) waaruit in de middeneeuw, met een basterd uitgang, geſprooten is *Ambasciare*, *Ambaſſiare*, zo veel als zyns Vorſten bediening waarneemen; van daar dan *Ambasciater*, *Ambaſſiator*, by ons in het Fransch *Ambaſſadeur*. Maar de benaaming van *Ammiraal* laat zich zo wel niet tot ons oorſpronglyk Nederduitsch brengen; dezelve ſtamt ongetwyfeld af van den Arabiſchen eertytel *Emir*, zo veel als Vorst of Bevelhebber: men zal die benaaming in de kruistogten overgenomen hebben; eerst onder de Franſchen, en deezen zullen dezelve, gelyk meer andere Krygsbenoemingen, vervolgens aan ons medegedeeld hebben. ——— Wyders verleent men ons hier een verſlag, wegens het leven en de ſchriften van den Ridderlyken Dichter en Nederlandſchen Geſchiedſchryver *Pieter Cornelisz. Hooft*; —— eene Verhandeling over de Invoering der Letterkunde in Engeland; —— mitsgaders eene Verhandeling over het Recht der Zee, waarin de Rechtsgeleerde Heer en Mr. *Cornelis Willem Dekker*, in de eerſte plaatze, de Vrye Zee beweert; en vervolgens de benaaming van *Zeerechten* verklaart, als beſtaande, „ in die regelen en gebruiken, „ volgens welken de daaden en verrigtingen, de Zeevaart be- „ treffende, moeten gerigt worden:" ten laatſten hegt hy hier nog aan een berigt van den oorſprong der Zeerechten; waaromtrent hy ons, met ter zyde ſtellinge van het fabelagtige en onzekere der oude tyden, het volgende verſlag geeft.

„ De Rhodienſers zijn het eerſte Volk geweest, die de Eer van wergeeving, in het ſtuk van Zeevaart, toekomt; en hunne wetten zijn van alle Volken zo uitmuntend geacht, dat zelfs de Roomſche Keizers, THEODOSIUS en JUSTINIANUS, onder anderen, nuttig hebben geoordeelt, dezelve wetten, zo verre de *Avarijen* aangaat, geheel over te neemen; waarom ook CONSTANTINUS HARMENOPULUS zeer is geroemd, wegens zijne vlijt om de Rhodiſche Wetten, in de tweede Eeuw na Christus geboorte, bijeen te vergaderen, zo dat wij ook nog

de

dezelve wetten gebruiken. En wij willen 't aan 't humeur van een zeker Fransch Schrijver wel toegeeven, dat hij heeft durven beweeren; dat die van *Rhodus* hunne Zeerechten van *Marſeille* zouden gehaalt hebben: hij had toch met even veel grond 'er mogen bijvoegen, dat CARES, de Leerling van de vermaarde LYSIPPUS, de zogenaamde Colosſus der Zonne, niet te Rhodus, maar te Marſeille opgerecht had!

„ Alhoewel men nu voor de uitvinding van het Compas, en dus voor den jaare 1300, altijd langs de kusten zal hebben moeten vaaren, zo blijkt echter alom, van den ijver der volken, in 't ſtuk van Zeevaart; en ik kan den roem onzer Voorvaderen niet verbergen, welken de ſtoutheid hadden om de Spaanſche Kust over Zee te komen beſtooken. Daar dit nu van de Franken of Vriezen gemeld word, zo is het denkelijk, dat zij van geene wetten of coſtumen in dit ſtuk zijn ontbloot geweest.

„ Maar, zal iemand mogen vragen, hoe zijn die Rhodiſche wetten onze voorzaten bekend geworden?

„ Het is bekend, dat de Franken, (na dat de Batavieren uit deze landen verdreeven, of liever onder de Roomſche Krijgsbenden verſmolten waren,) in deze Landen gewoond, ja gebloeijd hebben; waar van daan de nog bekende Saliſche en Ripariſche wet, alzo genaamd, wijl de Franken, aan Zee woonende, genaamd wierden *Saliers*, en die aan de Rivieren woonachtig waren *Riparii* of Rivier-Franken; en die de Frankiſche Wetten doorleezen hebben, melden ons, dat daarin dikwils gewag gemaakt word van de *Lex Romana*. Nu is wel niet zeker welke van de Roomſche Rechten, door de *Lex Romana*, bedoelt zijn; maar 'er blijkt genoegzaam uit, dat daarmede niet anders bedoelt is, dan het alom vermaarde wetboek van Keizer THEODOSIUS, waarin de Zeerechten van dien tijd waren ingelijft. Men voege hierbij, dat de Batavieren vrienden der Romeinen waren, en dat de Franken ook met de Romeinen hebben geoorloogd, zo dat de Latijnſche taal hier zo vreemd niet kan zijn geweest als thans. En die verheve verſtanden, welken 't Romeinſche Recht in deze landen achten te zijn ingevoerd door een inkruiping van laater tijden, hebben zekerlijk gedwaald; want de Biſchoppen waren reeds in groote achting bij de Frankiſche Koningen, en dezelven hadden zeer veel op met het wetboek van Keizer THEODOSIUS, ja ſtelden hetzelve alomme ten rigtſnoer, wanneer de landwetten zwegen.

„ Zedert de Frankiſche Koningen zijn de oude Graaven het zelve ſpoor gevolgd, volgens hun Eed bij de inhuldiging gedaan; en alzo zijn die uitheemſche wetten hier gebleeven en van kragt geworden.

„ Op de Rhodiſche wetten nu zijn gevolgd, eerst het Conſulaat der Zee Ao. 1057 (*).

„ Ver-

[(*) Dit Geſchrift, bevattende eene verzameling van oude Zee- en Scheepsvaard-

„ Vervolgens de Zeerechten van WISBUY, alzo genaamd, om de Nederlanders den Eernaam van derzelver zamenſtelling te beneemen (†); maar ten gelukke is men onkundig genoeg geweest, om 't opſchrift van 't 2de Capittel te laaten, luidende: die *Vonnisſen van dat Waterrecht ten Damme in Vlaanderen.*

„ Waaruit mede blijkt, dat, behalven de Rhodiſche Wetten, de meeste aloude Zeerechten beſtonden uit costumen, die door vonnisſen waren bekragtigd; — en deze verſtrekten voor een genoegzaamen band aan onze voorouders, die, wegens hunne braafheid en goede trouw, alom beroemd zijn, en geene ſtellige wetten behoefden om eerlijk te blijven. Ja, het heeft eeuwen geduurt, zelfs tot dat de Graaffelijke Regeering, of liever bediening, vervallen was op de huizen van Bourgondien en Oostenrijk, dat men zich hoofdzaakelijk met die enkelde Costumen der Zee heeft kunnen behelpen. Dan, na dat het nuttige compas was uitgevonden, wakkerde de Zeevaart hier te lande meer en meer aan: maar door de meer uitgebreide handel zal ook de list en de weelde, en dus ook de twist den daauw der eenvoudigheid zodanig hebben doen verdwijnen, dat onze toenmaalige Graaven tot in ſtandhouding van die bron van 's lands welvaaren hebben moeten bedacht zijn, om die treffelijke Zeerechten te ontwerpen en af te kondigen, welke wij tot ons nut nog in acht neemen, namelijk de bekende Placaaten van Keizer Karel den V, en Koning Philips den II, van de jaaren 1549, 51 en 63. ——— Wenſchelijk waare het voor de laatstgemelde geweest, dat hij zijne Graaffelyke bediening in alle deelen zo wel had waargenomen, als in 't beraamer der Zeerechten.

„ Waarbij vervolgens gevoegd zijn de bijzondere ſteedelijke of municipale Keuren en Ordonnantien, zo dat wij thans een geheel Receuil hebben van Placaaten en Ordonnantien den Zeevaart betreffende, waaromtrent echter valt aan te merken: dat de ſtedelijke keuren alleen moeten verſtaan worden van die

vaardwetten, oorſpronglyk in 't Catalonisch geſchreeven, heeft de Heer en Mr. *Abraham Westerveen*, met den Italiaanſchen text, in 't Nederduitsch vertaald, en te Leyden uitgegeeven in 't jaar 1704.]

[(†) De Verzameling, bekend onder den naam van *Wisbuyſche Zeerechten*, (dus genaamd naar *Wisbuy*, eene Zweedſche Stad, oudtyds beroemd als eene voornaame Koopſtad,) beſtaat grootlyks uit eene t'ſamenvoeging van twee oude Nederlandſche Opſtellen van Zeerechten, voor welken men, gansch onoordeelkundig, gevoegd heeft, twaalf *Oostzeeſche* of *Wisbuyſche* Artykelen betreffende de Zeevaart: en dit ſchynt aanleiding gegeeven te hebben, om die verzameling met den naam van *Wisbuyſche Zeerechten* te benoemen. Zie de Voorreden van *A. Verwer* voor zyne derde uitgave van *Nederlants Seerechten*, enz. ——— In eene Nareden op deeze Verzameling is die Heer wyders van oordeel, da de waare *Wisbuyſche Zeerechten*, of ten minſten derzelver overblyfzelen, te vinden zyn in het bovengemelde *Conſulaat der Zee.*]

die gevallen, welken zich tot de bijzondere ſteden bepaalen, en niet tot zodanige voorvallen, welken de geheele Republiecq aangaan, of die buitenlandsch ontſtaan; wijl het eene dwaasheid zoude zijn te beweeren; dat de permanente wetten van den Souverain, door de ſtedelijke, konden worden verandert: welk misverſtand echter, in de jongſte rupture tuſſchen Groot Brittanje en deze Republiecq, in zommige ſteden, wel eens heeft plaats gehad: doch bij den Rechter is hier altijd begreepen, dat omtrent ſchepen, buitens Lands zijnde, de Placaaten boven de ſtedelijke keuren moesten gelden."

Brieven van C. G. VAN WINDISCH, *over den Schaakſpeeler of het Konstbeeld des Heeren* W. VAN KEMPELEN. *Naar het Fransch van* C. H. VAN MECHEL, *Lid der Keizerlyk-Koninglyke Academie te Weenen, en van verſcheiden anderen. Te Amſterdam, by* J. Yntema, 1785 *behalven de Voorreden*, 47 *bladz. in gr. octavo.*

Zints de eerſte aankondiging van dit Kunſtſtuk, beſtaande in een houten Schaakſpeeler, die party houdt tegen een kundigen Schaakſpeeler, te *Presburg* vertoond, is het zelve een voorwerp van de algemeene nieuwsgierigheid geweest; het welk aanleiding gegeeven heeft, tot het vervaardigen van verſcheiden berigten deswegens; dog waarop men zig niet wel kan verlaaten. Eindelyk heeft de Heer *van Windisch*, dien 't aan geene ondervinding, opmerkzaamheid en goede trouw ontbrak, 'er een verſlag van gemeen gemaakt, dat eene zeer naauwkeurige beſchryving van dit Kunstbeeld verleent, zo dat 'er niets aan ontbreeke, dan de verklaaring van 't geheim des Uitvinders, 't welk deeze, terwyl hy voor het overige ten aanzien van zyn Kunſtſtuk openhartig handelt, en genoegzaame gelegenheid geeft om alles te zien, voor zig zelven bewaart. Uit hoofde van het in zo verre voldoende verſlag, heeft men deeze beſchryving, in 't Hoogduitsch opgeſteld, in de Franſche taal overgebragt, en nu ook in 't Nederduitseh het licht doen zien. —— De Heer *van Windisch* deelt, in een zevental van Brieven, zynen Vriend mede, 't geen hy, by eene herhaalde ondervinding, deswegens opgemerkt heeft; en laat zig tevens verder uit over eenige byzonderheden, die den kunstryken Uitvinder, den Heer *van Kempelen*, en deszelfs kunstvermogen, betreffen. Hy geeft by den aanvang eene beſchryving van alle de ſtukken die tot dit Kunstbeeld behooren, en doet ons opmerken, dat men zig volkomen verzekerd kan houden, dat deszelfs beweegingen niet onmiddelyk door eenig menſchelyk weezen, in 't Kunſtſtuk of deszelfs deelen verborgen, verwekt worden. Voorts ontvouwt hy ons het ſpeelen zelve, vermeldende het kunstryke in de verſchillende ſoorten

ten van beweegingen, welke de houten Schaakſpeeler maakt, dat aller verwondering tot zig trekt. Zie hier het geen hy ons daaromtrent, zonder het wonderbaare te vergrooten, (dat in veele andere berigten plaats heeft,) mededeelt.

„ Om in alles, zegt hy, naauwkeurig te zyn, moet ik u vooraf zeggen, dat het Kunſtſtuk ſpeelt met de linkerhand: ik vroeg hier van de reden, en kreeg ten antwoord, dat de oorſprong hiervan was eene onoplettendheid in den Maaker, die ze niet gewaar wierd, dan toen het werk reeds te verre gevorderd was om dit gebrek te kunnen verhelpen, dat in zichzelven ook zeer gering is: want, waarlyk, wat belang hebben wy 'er by, of TITIAAN zyne tafereelen met de rechter of met de linkerhand geſchilderd hebbe?

„ Wanneer het Beeld een zet moet doen, heft het den arm langzaam op, en brengt denzelven na den kant van het Schaakbord, daar het ſtuk geplaatst is, welk het in beweeging wil brengen. Het brengt zyne hand aan dat ſtuk, opent de vingers om het aan te grypen, neemt het op, brengt het over, en zet het neder op de plaats, welke het 'er voor ſchikt, trekt den arm te rug, en legt denzelven op nieuw op zyn kusſen. Wanneer het een der ſtukken van zyne tegenparty moet wechneemen, maakt het dezelfde beweegingen om dat te vatten, zet het buiten het bord, neemt daarop zyn eigen ſtuk op, en ſtelt het op de plaats van het wechgenomene.

„ Op elken zet, dien het beeld doet, hoort men een dof geluid van raderwerk, omtrent gelyk aan dat van een repetitie uurwerk. Dit geluid houdt op, zo ras de zet gedaan, en de arm des Beelds weder op het kusſen is; en de tegenparty kan als dan eerst een nieuwen zet beginnen.

„ Het Beeld heeft altoos den eerſten zet. Men kan deeze onbeleefdheid over het hoofd zien, en dit kleine voordeel toeſtaan aan eenen houten Speeler.

„ By elken zet der tegenpartye beweegt het Beeld zyn hoofd, en doorloopt met zyne oogen het geheele Schaakbord. Wanneer het *de Koningin ſchaak zet*, knikt het tweemaal met het hoofd, en driemaal als het *den Koning ſchaak zet*. Het ſchudt met het hoofd, wanneer men eenig ſtuk een valſchen zet doet maaken, het geen dikwyls gebeurt, dewyl de andere party, of de aanſchouwers, nieuwsgierig zyn, om te zien, hoe het zich in zulke gevallen gedraagt. Maar het Beeld laat het by deeze ſchudding des hoofds niet blyven; en wanneer men, by voorbeeld, eenen *Raadsheer* den ſprong van een *Paard* laat doen, zet het Beeld dien Raadsheer weder op de plaats, vanwaar hy gekomen was, en vaart voort met ſpeelen, het geen zyne party een zet doet verliezen, tot ſtraf van hare onoplettendheid of moedwillige doolinge. Dit is ook een klein voordeel, dat de Uitvinder zich heeft moeten voorbehouden, om zich de middelen, om het ſpel te winnen, zo veel

mogelyk, gemaklyk te maaken, daar zyne aandacht buiten dien zo veel afgeleid wordt, dat hy ze ſlechts in eene geringe maat kan beſteeden, om meer of min goed te ſpeelen: eene omſtandigheid, die, in den grond der zaake, zeer onverſchillig moet voorkomen aan elken redelyken toeziener. Want, waarlyk, wat ſcheelt het, of het Beeld de partyen winne of verlieze, indien ſlechts de zetten, die het doet, juist en regelmaatig zyn?

„ De Uitvinder verzoekt de geenen, die onderneemen tegen het Beeld te ſpeeelen, dat zy de oplettendheid gelieven te gebruiken, van hunne ſtukken net in het midden der ruiten te plaatzen. Deeze voorzorg is noodig, om te maaken, dat het Beeld, wanneer het de hand opent om een van deeze ſtukken te vatten, niet mistaste, of zelfs beſchadigd worde, indien de eene of de andere vinger op het ſtuk mogt ſtooten, in plaatze van het in de zyde aan te grypen. Wanneer de zet eenmaal gedaan is, heeft men geene vryheid dien te veranderen; deeze regel wordt door het Beeld naaukeuriglyk in acht genomen, en de andere party is 'er ook vast aan gebonden.

„ Het Konstwerktuig kan niet meer dan tien of twaalf zetten ſpeelen, zonder opgewonden te worden. Maar gy zult toeſtemmen, myn Vriend, dat de eenvoudige werking van het opwinden der veeren van den arm des Beelds, geene andere uitwerking kan doen dan het zyne beweegende kracht wedergeeven; zonder verder iets gemeen te hebben met de beſtuurende kracht, of, om my beter uit te drukken, met het vermogen, om zich, naar vereisch der omſtandigheden, nu herwaards dan derwaards te beweegen; waarin, evenwel, de grootſte waardy des werktuigs beſtaat: en gy zult, ongetwyffeld, zo wel als ik, van gedachten zyn, dat, van alle byzonderheden, die tot dit Werktuig betrekking hebben, de alleronbegrypelykſte is, dat deeze zo onverſchillige bewerking de eenige is, die men den Uitvinder ziet doen, en dit het eenige oogenblik, waarin hy het Beeld aanraakt.

„ Wiskundigen, uit alle landen, hebben dit Werktuig met de allerzorgvuldigſte oplettendheid onderzocht, zonder het minſte ſpoor te kunnen gewaar worden, dat tot de ontdekking van deszelfs manier van werkinge konde leiden. Ik ben meermaalen in het vertrek geweest, waarin het Beeld ſpeelde, omringd door 20 of 30 menſchen, die de oogen niet van den Uitvinder afuraaiden. Wy hebben altoos opgemerkt, dat hy zich zorgvuldiglyk op eenen afſtand van drie of vier ſchreden van het Werktuig verwyderd hield, en zich nimmer verried door eenige beweeginge, die ons in het vermoeden had kunnen brengen, dat zy op eenigerleie wyze invloed had op het Werktuig.

„ Zy, die gemeenzaam zyn geworden met de zonderlinge uitwerkſelen der zeilſteenkracht in de Wiskundige Verlustigingen, die

die te Parys zo veel geruchts gemaakt hebben, gelooven, dat de Zeilſteen het middel is, dat men gebruikt om de beweegingen van den arm des beelds te regelen. Maar, zonder zich op te houden met alle tegenwerpingen, welke tegen deeze gisſing zouden kunnen gemaakt worden, laat de Maaker, om ze met één woord om verre te ſtooten, aan ieder, die wil, de vryheid om den ſterkſten en best gewapenden Zeilſteen op het Werktuig te leggen, zonder te ſchroomen, dat de werkingen des Konstbeelds daardoor de geringſte verandering zouden kunnen ondergaan.

„De ſprong van het Paard, het geen dit Werktuig het geheele Schaakbord doet doorloopen, is al te aanmerkenswaardig om 'er geene melding van te maaken. Zie hier waarin dezelve beſta. Wanneer al de ſchaakſtukken van het bord zyn genomen, plaatst een der Aanſchouweren een paard op eene ruit, welke hy kiest naar welgevallen. Het Beeld grypt het aanſtonds aan, en doet het, van die ruit beginnende, en naauwkeuriglyk den ſprong des paards in acht neemende, de 64 ruiten van het Schaakbord, doorloopen, zonder één over te ſlaan én zonder tweemaal op dezelfde ruit te koomen. Men toont dit door penningen, welke een der Aanſchouweren zelve legt op elke ruit, welke het paard geraakt heeft, in acht neemende, dat hy eene witten penning legge, op de ruit, van welke het begonnen is, en roode op alle, die het vervolgens de eene na de andere doorloopt. Beproef gy eens dit zelve na te doen op uw Schaakbord; misſchien zult gy 'er beter in ſlaagen dan ik: alle myne poogingen daartoe zyn zonder goedon uitſlag gebleven."

In een volgenden Brief wordt gemeld wat aanleiding gegeeven hebbe tot het zamenſtellen van dit Kunſtſtuk, en ter welker gelegenheid de Heer *van Kempelen* het zelve, na dat hy het al eenigen tyd genoegzaam verwaarloosd had, weder in orde bragt, met oogmerk, om het op zodanig eene wyze in te rigten, dat het na elders vervoerd, en dus ook in andere Landen ten toon geſteld kan worden. De zesde Brief maakt gewag van een nieuw kunſtſtuk, dat die Heer onder handen heeft, beſtaande uit een ſpreekend Kunſtbeeld, waarmede hy reeds zo verre gevorderd is, dat 'er hoop zy om 'er in te zullen ſlaagen. Eindelyk ſchetst ons de laatſte Brief 's Mans character, en geeft een berigt van zyne uitmuntende bekwaamheden; verleenende ons tevens een goeden grond van hoop, dat men ook in andere Landen ooggetuigen zal kunnen zyn van de verwonderlyke uitwerkingen van zynen kunſtryken geest.

Waaragtig Verhaal van de Muitery binnen de Stad Rotterdam, die tegens de Regeering ontſtaan is; mitsgaders van het geen omtrent de perſoonen van eenige voornaame Regenten aldaar voorgevallen is, zedert de maand Juny 1672, tot de publicatie van het Placaat van Amneſtie van dato den 27 September daaraan volgende; ter goeder trouwe beſchreeven door iemand, die van gemelde Muitery kennis gehad heeft. Gedrukt 1785. Behalven de Voorreden, 246 bladz. in gr. octavo.

Dit verhaal komt voor als geſchreeven in de dagen dier onluſten, door een Schryver, „ die van den aanvang der Muite„ rij, binnen Rotterdam ontſtaan, de curioſiteit gehad heeft, „ van zig op alles naauwkeurig te informeeren, en, dat omtrent „ de Regeering dagelijks geſchiedde, voornamentlijk aan te te„ kenen." ——— Men vindt in hetzelve een regelmaatig verſlag, dat alle kentekenen van naauwkeurigheid en echtheid draagt, van 't voorgevallene in die dagen; 't welk de dryfveeren dier ongelukkige omſtandigheden en derzelver gevolgen ten duidelykſte ontvouwt.

Verzameling van Stukken, betrekkelyk tot het zenden eener Commiſſie van H. E. Gt. Mog. de Heeren Staaten van Holland en Weſtvriesland naar Rotterdam. Tweede Deel. Te Dordrecht, by A. Blusſé en Zoon, en te Rotterdam, by J. Krap Az. 1785. In gr. octavo, 405 bladz.

Raakende het oogmerk en het nut deezer verzamelinge, wy hebben 't zelve met de afgiſte van 't eerſte Deel reeds aangeduid (*); en daar de afgeevers van dit tweede Deel, met dezelfde naauwkeurigheid als voorheen, alles byeen vergaderen, wat tot dit Stuk betrekking heeft, kan hun arbeid niet anders dan zeer aangenaam zyn voor allen, die het gewigt van dit onderwerp bezeffen. Dit tweede Deel behelst de gewisſelde Stukken van 10 Augustus 1784. tot 2 Maart 1785; 't welk verder ſtaat agtervolgd te worden.

(*) Zie boven *bladz.* 33.

Apo-

Apologie tegen de lasterende Nieuwspapieren en andere Schriften van dezen tyd; benevens een noodwendig berigt aangaande zekere Correspondentie met wylen den Heer BARUETH. *Doormengd met veelerleije aanmerkingen, betreffende het eigentlyke en wezendlyke van onze Burgerlyke en Godsdienſtige Vryheid; de openbare en heimelyke aanſlagen tegen dezelve; den bekommerlyken toeſtand van Land en Kerk, enz. enz. enz. Door* P. HOFSTEDE, *S. S. Th. Dr. Prof. Honor. in de Godgel. Kerkl. Geſch. Oudh. en Predikant te Rotterdam; Curator der Erasmiaanſche School; Lid van het Zeeuwsch Genootſchap te Vliſſingen, enz. Te Rotterdam, by* P. van Dyk *en* J. Hofhout, 1785. *Behalven de Voorreden*, 348 *bladz. in gr. octavo.*

Eene uitvoerige Apologie, die over een groot aantal van byzonderheden gaat; en welke doorvlogten is met Politike en Kerkelyke bedenkingen, waaronder 'er veelen gevonden worden, welken men daar onder niet zou verwagten. De Profeſſor Honorarius doet veel moeite om zyne baan klaar te maaken, en 'er wordt eene goede maate geduldsvereiscbt, om het bygebragte na te gaan. Gelukkig hy, die zyn gedrag zo inrigt, dat hy geene Apologie van dien aart behoeve!

Proeve van Poëtiſche Mengelſtoffen, door het Dichtlievend Kunstgenootſchap, onder de Spreuk: KUNSTLIEFDE SPAART GEEN VLYT. *Xde Deel, 2de Stuk. Te Leyden, by* C. van Hoogeveen Junior *en* P. van der Eik en D. Vygh, 1785. *Buiten 't Voorwerk*, 111 *bladz. in gr.* 8*vo.*

Met de afgift van dit Stuk wordt het Xde Deel van dit Werk compleet; dit Stuk behelst, beantwoordende aan de voorige Deelen, die het licht zien, een aantal Mengeldichten, en eenige Prysvaarzen op de Opwekking van Lazarus. Uit de Mengelſtoffen vertrouwen wy, dat het Stuk de Nacht geen onaangenaame Proeve voor onzen Leezer zal uitmaaken, en dat wy geen der minſte Stukken uit den bundel gekoozen hebben.

't Is nacht! —— mijn ziel, bevrijd van rusteloos gewemel
Der woelige aard, herleeft in dit gezegend oord,
't Is nacht! — de heldre maan drijft langs een zuivren hemel
In ſtillen luister voort. ——

Het aardrijk ſchept weêr adm; een zagte daauw zijgt neder:
Het labbrig koeltje ſpeelt in 't bruine dennenwoud:
't Aamechtig Vischje vindt de ſtille ſchuilplaats weder
Daar 't zich des nachts onthoudt.

Op

Op gindſchen koelen ſteen met donzig mos omzeeven,
Zet ik mij zorgloos aan dit eenzaam kerkhof neêr:
Natuur! hier vondt mijn hart den oorſprong van mijn leeven,
U en zichzelven weêr.

Hier kan in 't ruimst verſchiet mijn zoekend oog zich laven,
Tot daar 't op gindſchen berg van dorre beendren ſtuit:
Beſchaduwd door het gras, het lange gras der graven,
Dat treurig om hen ſluit.

Mijn God! wat is de mensch in deeze naauwe woning!
Is dit het eindperk dan van zo veel ramps en noods?
Zinkt, Trotſchen, zinkt in 't ſlijk — herken den ſlaaf en Koning
In 't eigen ſtof des doods.

Door 't akelig gevoel mijns eigen nicts verwonnen,
Schouwt mijn verbijsterd oog uw eeuwgen Hemel aan;
Waar duizend duizenden van waerelden en Zonnen
Uw wenken gadeſlaan.

Daar ik hun talloos tal, verrukt, bedwelmd, betrachte,
Verzink ik in den glans van uwe Majeſteit —
ô God! wat is dit heir! — een enkele gedachte
Van uw Almogendheid.

Wat ſtaatelijk geluid treft ijlings daar mijne ooren?
De klok ſlaat middernacht, en roept: de tijd vergaat!
Och! mogt mijn ziel zo kalm haar jongſten roepſtem hooren,
Als zij mijn ſterfuur ſlaat.

Gelukkig hij; die in dit kommervolle leven
De wellust van zijn hart in God alleen geniet,
Die boven al den glans der waereld is verheven,
Als hij Gods aanſchijn ziet.

Die, in de zagte ſchaduw der reine deugd gezeten,
Haar ſmaadheid boven de eer van 't vleiend misdrijf mint:
En, in het ſtil genot van een gerust geweten,
Zijn grootſten rijkdom vindt.

Wat ſtorm zijn kiel bedreig' — zijn moed blijft onbezweeken,
Natuur deis' ſiddrend af, hij ziet zijn ſchoonſten dag,
De jongſte orkaan ſteeke op, hij hoort een' vader ſpreeken
In ieder donderſlag.

Komt de onvoorziene dood zijn aardſchen kerker ſloopen,
Zijn veege mond vertroost zijn ſchreijend huisgezin;
Hij ziet in 't open graf den ſchoot der Almagt open,
En kwijnt ten leven in.

Zo

Zo moet mijn lot om laag, zo moog mijn einde wezen,
Zo vrolijk daag voor mij de zon der Eeuwigheid!
Dan zal mijn hart den nacht, den langen nacht, niet vreezen,
Die mij in 't graf verbeidt.

WILLEM EDELWALD, *Geſchiedenis van eenen verlooren Zoon. Eerſte Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Haarlem, by* J. van Walré, 1784. *Buiten de Voorrede* 451 *bladz. in gr.* 8*vo.*

Het beloop van deezen Roman in dit Eerſte Deel is kortelyk het volgende: *Willem Edelwald*, naa eene goede opvoeding van zynen vader ontvangen te hebben, wordt toevertrouwd aan eenen braaven Gouverneur, *Werlof* genaamd. Door den tyd wordt *Willem* met zynen Gouverneur en een ſtudent *Wilde*, zynen byzonderen vriend, na de Hoogeſchool gezonden, en by het vertrek bleek zynen ouders de Liefde voor zekere *Juliane*, een ſchoon en deugdzaam meisje. In het begin zet *Willem* zyne ſtudien naarſtig voort, en krygt kennis aan den braaven ſtudent *Frolich*: doch, tot zyn ongeluk, wordt hy door zynen vriend *Wilde*, die meer en meer de Letteroefeningen met ongeoorloofde vermaaken verwisſelde, by zekere *Henriette* gebragt, die hem wel ras verleidt, en in eenen oneerlyken minnehandel inwikkeld; dikwerf zoekt hy zich van haar af te maaken, doch vergeefsch —— daarop dreigt zy hem in Rechten te zullen betrekken, dat ten gevolge heeft, dat hy door ſchaamte en vrees gedreeven de vlucht neemt. Naa eenige ontmoetingen op die vlucht komt hy in zekere plaats, waar men bezig is met volk werven, en onze held wordt, door verraadery van *Wilde*, die kortgeleeden ſoldaat geworden was, tot den krygsdienst genoodzaakt. In deeze omſtandigheid ontdekt hy, dat zyne zuſter *Carolina* door zekeren Luitenant geſchaakt wordt; welke weetenſchap veroorzaakt, dat hy naa een ander Regiment verzonden word. De tyd van het leveren van den veldſlag nadert vast, maar *Willem* ontmoet den broeder van *Juliane*, die gevallig in de ſtad, waar hy geinquartierd was, op eenen winkel als Comtoirbediende woonde; door de hulp van deezen deſerteert hy, en zoekt zynen ouden vriend *Frolich*, nu te Frankfurth woonachtig, op, dien hy, naa verſchillende ontmoetingen op zyne reis, en, naa het bekomen van eene gevaarlyke wonde, door den ſchaaker van zyne zuster, die hy weder zeer gevallig ontmoette, hem toegebragt, ontdekt.

Ongetwyfeld is 'er in deezen Roman veel leezenswaardigs; maar, zo verre wy over dit deel kunnen oordeelen, vallen 'er verſcheide aanmerkingen op. — De ſchryver is gantsch niet vry te ſpreeken van langwyligheid. Er zyn zeer veele bypaden, die ons geduurig van den rechten weg afleiden, jaa den zelven

ven bykans doen vergeeten. De geduurige toevallige ontmoetingen en herkenningen, in eene zo buitengewoone groote maate, hebben veel onnatuurlyks; en de menigvuldige Geſchiedenisſen van Minnaarytjes, die ſomtyds natuurlyk genoeg ontvouwd worden, maaken dit boek eenigzins gevaarlyk voor de jeugd. Voor het overige moeten wy bekennen, dat de Characters zeer wel in het oog gehouden zyn, en, indien de ſchikking hier aan beantwoordde, zou hy zeker meer aanpryzing verdienen. De verzamelde bouwſtoffen kunnen zeer goed zyn, en 'er kan egter een zeer wanſtaltig gebouw van opgehaald worden. Het fraaiſte en nuttigſte gedeelte van dit werk ſchynt ons het Hoofddeel, dat den tytel draagt van *Zedelyke Erfgeaf van Karel Edelwald voor zyn zoon Willem Edelwald:* waarin een ſchat van Zedelesſen geopend word: alléén brengt de vader zynen zoon, door hem bemind te willen maaken, zo niet over, ten minſten tot aan, de grenſen van huichlaary —— immers zegt hy „ Zo iemand u zyne verzameling van Natuur- of Konst-„ zeldzaamheden laat zien, zo houdt u als of gy ze nooit ge-„ zien hadt." Zou'er niet een mengſel van veinzery en te vergetrokke zucht om te behaagen in de opvolging van deeze les liggen opgeſlooten? Wat de Vertaaling betreft, dezelve is taamelyk; het Hoogduitsch blinkt ſomtyds te ſterk door het Nederduitsch heen: als b. v. *zich zoentjes geeven*, voor *elkander*, bl. 55, *hoog aangeſchreeven ſtaan by iemand*, voor *in een goed blaadje ſtaan*, 't geen ons elders voorkomt, enz. daarenboven is de vertaaling van *genaturalizeerde* woorden gedrongen. Om Candidaaten *verwachtelingen*, galant *Jufferachtig* of *Jufferlyk* te noemen, is eene te naauwe gezetheid op onze moedertaal. De woord-ſchikking van eene andere taal in dezelve over te neemen dunkt ons nog eene veel grovere fout.

KAREL VAN BURGHEIM *en* EMILIA VAN ROSENAU, *of de Edelmoedige Minnaar, Tooneelſpel. Uit het Hoogduitsch. Te Amſterdam, by* Willem van Vliet, 1785. *In octavo, 72 bladz.*

Een zeer ongeregeld Tooneelſpel ontleend uit een Roman van dien naam, bevattende de Edelmoedige daad van *Karel van Burgheim*, omtrent *Emilia van Roſenau* en *Eduard van Alten*, by de ontdekking van hunne liefde. Het Stuk verandert geduurig van plaats, zelfs in het midden van een Bedryf; een gebrek, dat zelfs de werken der grootſte vernuften misſtaat; daarenboven zyn 'er Tooneelen, waarin de Perſoonaadjen bezig zyn met ſchryven; dit mag nooit, dan zeer kunſtig, ingevoerd worden, en moet dan vooral zeer kort duuren, of is, zo wel voor den Aanſchouwer als Speeler, ten uiterſten laſtig. De Vertaaler noemt zyn Werk *ſlecht voltooid*, in den Opdragt, en heeft ook niet geheel mis, althans op zeer veele plaatzen is de Vertaaling gebreklyk.

In een voorig Stukje onzer *Letteroefeningen* bl. 397, reg. 18 van onderen, ſtaat *Eitsma*, lees *Eiſinga*.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Nagelaaten Leerredenen over PAULUS *Brief aan de Kolosſenſen van* TH. AD. CLARISSE, *in leven Predikant te Amſterdam. Naar deszelfs handſchrift uitgegeeven, door* P. ABRESCH, *Hoogl. in de Godgel. en Academie-Prediker aan de Univerſiteit van Stad en Lande. Tweede Deel. Te Utrecht, Groningen en Amſterdam, by* H. van Otterloo, A. Groenewolt *en* J. Weſſing Wz. 1785. *In gr. octavo, 569 bladz.*

By de melding van het eerſte Deel dezer Leerredenen (*), bepaelden wy ons tot het mededeelen van 't geen de Eerwaerde *Clariſſe* ons, wegens het algemene beloop van dezen Brief onder het oog bragt; thans zullen wy, volgens de toen gedane belofte, uit dit tweede Deel, waerin het eerſte Hoofdſtuk van des Apostels Brief afgehandeld word, een byzonder ſtael van uitvoering voordragen. Hiertoe hebben wy het dienſtig geagt, gebruik te maken van 's Mans oordeelkundige opheldering, over het enigzins duistere in het voorſtel van den Apostel, Col. 1. 24, daer hy zyne *verdrukkingen*, het drukkend lyden, dat hem aengedaen werd, omſchryft, als ene *vervulling van de overblyffelen der verdrukkingen van Christus.*

Hoe kan, vraegt men, de Apostel dit zyn lyden *de verdrukkingen van Christus* noemen, en in welken zin ſpreekt de Apostel van het *overblyffel* dezer verdrukkingen?

„ Roomschgezinden, gelijk elk ligtlijk bevroedt, zegt zijn Eerwaarde, denken hier gereedelijk aan de *verdrukkingen* en het *lijden*, het welk den Heiland zelven is overgekoomen, waar aan zij dan, naar hunne valſche grondbeginſelen, *overblyffelen* toekennen, in dien zin, dat Gods rechtvaardigheid ook nog ten deele door de boetedoeningen en lijden van den mensch zoude moeten voldaan worden. Dan zij, die eenigen eerbied hebben voor Je-

(*) Zie boven, *bladz. 55.*

Jeſus woord, dat Hij, aan het kruis den geest geevende, ontboezemde, toen Hij zeide: *het is volbragt;* en die daarbij overweegen, dat Paulus zelf ons in den brief aan de Hebreën menigmaal bevestigt, dat de Heiland daarom ſlechts éénmaal heeft moeten ſterven, om dat Hij door ééne offerande in eeuwigheid volmaakt heeft alle die geheiligd worden, zullen deze uitlegging nimmer toelaaten.

„ Hierom is het, dat onze meeste Godgeleerden hier liever, door de *verdrukkingen van Christus*, verſtaan, al dat lijden, dat Gods volk zoude overkoomen, onder den tijd van het Nieuwe Testament; het welk dan de *verdrukkingen van Christus* zoude genoemd worden, om dat Christus, als het ware, zelf mede lijdt in die *verdrukkingen*, die zijn volk treffen, gelijk Hij daarom zoo Saulus op den weg van *Damascus* toeriep: *Saul! Saul! wat vervolgt gij mij!* Dan, het koomt ons met anderen niet gevoegelijk voor, de ſpreekwijs hier zoo ruim te neemen, niet alleen om dat men dan bezwaarlijk zoude kunnen vatten, hoe Paulus zijn lijden als het *overblyfſel*, of het laatſte en achterſte gedeelte van die verdrukkingen, zoude kunnen noemen; ook niet alleen, om dat het eenigzins wanvoegelijk ſchijnt, dat Paulus zich in het lijden, in dat licht bezien, zoude verblijden; maar vooral, om dat de ſpreekwijs van het *lijden* en den *dood van Christus*, naar eene den Apostel zeer gemeenzaame wijze van ſpreeken, op zulk een lijden en verdrukking wijst, welke men om Christus wil, en tot bevordering van zijne zaak en belangens, ondergaat. Zoo leezen wij Hebr. XI, van *Moſes*, dat hij *de verſmaadheid van Christus grooteren rykdom achtte, dan alle de ſchatten van Egijpte.* Zoo leezen wij, dat *Epaſroditus om het werk van Christus tot nabij den dood gekoomen was*, Phil. II. 30. Zoo verklaaren ook de meeste des Apostels zeggen, Efez. III. 1, daar hij zich *een gevangene van Christus* noemt. Althands zoo heeft men het te vatten, als de Apostel ſpreekt *van de lidtekenen van Jeſus Christus te draagen in zijn lichaam, altijd de doodinge des Heeren Jeſus Christus in zijn ſterfelijk lichaam om te draagen*, en wat ſoortgelijke wijzen van ſpreeken meer zijn. —— In dien zin de zaak vattende, kan men zeer ligt begrijpen, welk een nadruk 'er in ligt, dat Paulus zijn eigen lijden de *verdrukkingen van Christus* noemt. Dus wees hij toch aan (1.): hoe hij deze verdrukkingen onderging in de zaak van den Heere Jeſus, naar zijn beſtel, en overeenkomſtig met zijnen wil (2.).

Hoe

Hoe hij hier door eenigzins zijnen grooten Meester gelijkvormig ware (3.). Dat hij, dit inziende, leed ter bevordering van de eer zijns Meesters, en ter voordzettinge van zijne zaak in de weereld, gelijk hij zich uitdrukt 2 Tim. II. 8, 9. ——— Derhalven de uitdrukking, *verdrukkingen van Christus*, zegt niets anders dan het gene elders heet, *vervolgd*, *geſmaad* en *verdrukt* te worden om Jeſus naam en getuigenis, gelijk Matth. X. 24, en op andere plaatzen meer, gezegd wordt.

„ In dezen bepaalden zin kan men ook best begrijpen, hoe de Apostel ſpreeken kan van de *overblijffelen* van dit zijn lijden om Christus wil. Het woordt ὑστέρημα, dat wij hier vinden, zegt, niet zo zeer, het overſchot eener zaak, of het geen 'er overblijſt, na dat dezelve volmaakt is, om dan tot andere einden te dienen. Zoo willen het de Roomsgezinden. Maar het woord zegt iets, dat nog overblijſt, te doen, of dat nog achterſtallig is, dat nog ontbreekt, om de zaak haar volle beſlag en volkoomenheid te doen erlangen. Niet, dat men hier juist dit denkbeeld bepaaldelijk behoeve te ontleenen uit het worſtelperk; het gebrek en nog overblijvend mangel van elke zaak wordt met dit woord gevoegzaam aangeduid, gelijk hier uit blijkt, om dat dit woord dikwerf tegen het woord *overvloed* of *volmaaktheid* geſteld wordt, bij voorbeeld, Luk. XXI. 4. Phil. IV. 12, en op veele andere plaatzen.

„ Die zin is ook hier zeer welvoegelijk. Paulus ſpreekt van het lijden en de verdrukkingen die hij leed, om Christus wil; hieraan kent hij nog *overblijffelen* toe, en zoo wil hij aanwijzen, dat de verdrukkingen, die hij in en om de zaak van Christus ondergaan moest, eene bepaalde maate hadden; zij waren afgemeeten, en afgewoogen in dat eeuwig beſtek, waarin God de lotgevallen van dezen grooten kruisgezant had vastgeſteld, en waarſchijnlijk had de Heere aan Paulus daarvan zelf wel iets geöpenbaard, naar het geen men vindt, Hand. IX. 16. ——— Althands de Apostel wist, dat zijn lijden en verdrukkingen voor Jeſus zaak nog tot het eindperk niet waren gebragt, 'er ſchooten nog overblijffels over. Hij had wel, ja, een groot gedeelte daarvan reeds afgelegd, maar hij was nog aan het einde van zijnen ſtrijd niet gebragt. ——— Intusſchen zijn lijden kortte vast op; het grootſte gedeelte van zijne verdrukkingen was reeds verbij, en dat 'er nog overſchoot waren maar overblijffels. Het zouden wel, ja, nog zwaare en hooggaande verdrukkingen zijn, welke nog

ſtonden te volgen, maar evenwel had God den Apostel in en onder alles, wat hem overgekoomen was, ſtaande gehouden, en uit zoo menigen nood en dood gered, hij kon en mogt dan ook wel vertrouwen, dat de Heere hem verder in alles 'er door helpen en redden zoude. Het lijden, dat nog overbleef, was maar een gedeelte van het geheel; het waren maar overblijffels, het meeste was al geleden en verbij.

„ Dat het zoo met de zaak gelegen ware, zal ons nog klaarder blijken, als wij aanmerken, wat de Apostel ten aanzien van deze *overblijffelen* der verdrukkingen van Christus zegt, te weeten, dat hij die *vervult.*

„ De zin van het grondwoord, dat de onzen eenvoudig door *vervullen* overzetten, wordt van allen niet eveneens begreepen. ——— De Apostel bezigt niet ſlechts het Griekſche woord ἀναπληρῶ, dat op zichzelven reeds *vervullen* aanduidt, maar hij heeft hier ἀνταναπληρῶ, een woord, dat, behalven het gemelde werkwoord nog uit twee voorzetſels ἀντὶ en ἀνὰ is ſamengeſteld. Het eerſte voorzetſel brengt mede eene verwisſeling, en in de plaatsſtelling van de eene zaak voor de andere; en het andere beteekent zoo veel als *wederom;* zoo dat, als men den vollen zin van dit werkwoord zoude willen uitdrukken, men het zou moeten vertaalen, *ik vervulle wederom, en bij verwisſeling, de overblijffels der verdrukkingen van Christus;* eene vervulling derhalven, die bij beurte en verwisſeling geſchied, dat is, zulk eene, waarin eene geduurige herhaaling, en als vergoeding, of in de plaatsſtelling, zoude mogen erkend worden. ——— Men twist onder de uitleggers, of men hier dezen nadruk aan het woord te geeven hebbe, naardien men meent voorbeelden aan te treffen, waarin de Apostel dit ſamengeſtelde woord met het enkelvoudige verwisſelt, als van gelijkluidende beteekenis. En volgden wij deze gedachte, dan zou eenvoudig Paulus willen zeggen, dat hij nu reeds werkelijk bezig was met de volmaaking en voltoojing van zijn lijden, overmids zijne tegenwoordige banden den weg daartoe ſcheenen te baanen; dezen uitleg zouden wij ten eerſten volgen, ware het zeker dat Paulus tegenwoordige banden zijne laatſten geweest waren. Dan, ſchoon het zeker zij, dat Paulus leeftijd thands ver heen was, zoo is het niet min zeker, dat wij moeten ſtellen, het geen wij bij de opening van den brief waarſchijnelijk hebben gemaakt, dat deze brief met die aan de Efeziers, Philippiers en Philemon genoegzaam gelijktijdig geſchree-

ſchreeven zij, en dus geenszins in Paulus laatſte banden zij opgeſteld. Behalven dit, zoo wil ik wel gelooven, dat ſomtijds dit ſamengeſtelde woord met het enkele verwisſeld wordt, maar of dit geheel zonder te oogen op deszelfs ſamengeſtelden zin geſchiedt, is mij nog niet klaar; althands waarom men hier den nadruk van dit ſamengeſtelde woord niet zoude doen gelden, is mij nog geheel duister.

„ Vraagt gij mij dan, wat de Apostel met dit woord, in zijne volle kracht opgevat, heeft willen aanduiden? Ik antwoorde, dat hij, nu in banden zijnde, wederom, en als bij herhaaling, een deel vervulde van dat geen, dat hem nog overig bleef te lijden. Reeds meermaal had hij, om Christus wil, ſmaadheden, nooden en vervolgingen uitgeſtaan.

„ Hij was toch, naar zijn eigen zeggen, in een geduurig lijden geweesd van den tijd af, dat hij het Christendom had aanvaard, *boven anderen in arbeid overvloediger; in ſlagen uitneemender; in gevangeniſen overvloediger; in doodsgevaar menigmaal; vijfmaal was hij van de Jooden geſlagen; driemaal met roeden gegeeſeld; eens geſteenigd; eens had hij eenen ganſchen nacht in de diepte doorgebragt; in het reizen* was hij menigmaal *in allerlei gevaaren geweesd; in arbeid, moeite en waaken menigmaal geoeffend; in honger, in dorst, in vasten, ja in koude en naaktheid menigmaal gefolterd geweesd;* om nu geene andere dingen op te haalen. Zoo was dan zijn geheele leven, na zijne bekeering, eene achtereenvolgende en ſteeds bij beurtverwisſeling zich vervangende aaneenſchakeling van moeite en verdrukkingen geweesd. En nu was het op nieuws zoo: de Apostel vond zich wederom in den ſmeltkroes, en vervulde ook nu werkelijk in zijne banden een gedeelte van dat *lijden*, dat hem als zijn deel en lot toegemeeten was.

„ Dat niet alleen, maar in dit zijn lijden had ook eene zekere vervanging of verwisſeling plaats; hij verving in dezen niet alleen zijnen grooten Heer en Meester zelfs, die het zwaarſte en bitterſte *lijden* eerst voor hem volbragt, en daardoor den angel uit al het lijden en kruis van Paulus weggenomen had; zoo dat Paulus nu, zonder den vloek te draagen, in het lijden eene plante met Christus konde zijn, maar hij onderging, in dit zijn lijden, ook in eenen zekeren zin, eene in de plaatsſtelling en vergoeding voor alle die verdrukkingen, waarmede hij zelf eerstmaal het Christendom had vervolgd. Had hij te vooren dreiging en moord tegen 's Heeren discipelen geblaazen, nu deed

hij, als het ware, vergoeding aan de geſchondene eer van Jeſus, wijl hij het zich tot een voorrecht rekende, om dien zelfden naam banden en verdrukkingen te lijden, waartegen hij in de dagen zyner onweetendheid zoo bitterlijk gewoed had."

Leerredenen van P. H. VAN LIS, *Predikant te Burgt. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1785. *In gr. octavo 422 bladz.*

Acht wel uitgevoerde Leerredenen, over opwekkende onderwerpen, zyn in dezen bondel vervat. De eerſte gaet over de liefde van Jeſus tot ongelukkige en verdwaesde menſchen, naer aenleiding van het Euangelisch verhael, Luk. XIX. 41, 42. Ene volgende heeft ten onderwerp, het onvoldoende van alles, wat men in de belydenis en 't voorſtaen van den Christelyken Godsdienst hoog zou mogen agten, buiten het doen van Gods wil, en de noodzaeklykheid hier van, ter verkryginge der zaligheid, volgens Mattheus VII. 21—23. In ene derde leid de Eerwaerde *van Lis* ons op tot een onwankelbaer vertrouwen op de Godlyke beloften, en een heilzaem gebruik maken van dezelven, in beantwoordinge aen 't voorſtel Heb. VI. 19. Wyders tracht hy, by de ontvouwing der leſſe Prediker IX. 10, ons te leeren gadeſlaen, hoe wy, om een genoeglyk leven op aerde te geleiden, ons hebben te benaerſtigen in alles, dat ons hier op aerde te doen ſtaet, onder die gedagten, wy gaan na het graf, daer alle werk ophoud. 's Heilands bevel Joh. V. 39. geeft hem voorts gelegenheid, tot het aendringen van den plicht van de Heilige Schriften te onderzoeken, met aenwyzinge, hoe dezelve werkſtellig gemaekt behoort te worden. Ene zesde Leerreden wekt ons, met de Apoſtoliſche vermaninge Eph. V. 2, op tot het ernſtig behartigen der Christelyke Liefde. In ene daer aen volgende ontvouwt zyn Eerwaerde ons de gelykenis van den verlooren Zoon Luk. XV. 11—24, toonende voorts hoedanig een gebruik wy van de daerin voorgeſtelde kundigheden hebben te maken. En eindelyk ſtrekt de laetſte Leerreden, gaende over Job IV. 17—21, om ons op te leiden tot ene hartlyke beoefening der plichten van ootmoed en onderwerping aen den hoogen God. —— De Eerwaerde *van Lis* behandelt deze onderwerpen met ene vereischte re-

regelmatigheid, ontvouwt zyne denkbeelden ten klaerſte, en dringt derzelver betrachting met een manlyken ernst aen, zo dat ze, naer 's Mans bedoelde, wel geſchikt zyn, om ſtichting te geven, den genen die ze met de behoorlyke opmerkzaemheid lezen. Zie hier wat hy ons in de leſſe des wyzen Predikers; Pred. IX. 10, doet gadeſlaen. Ze behelst, zegt hy, vyf hoofdzaken.

„ I. Wy moeten ons hier op aarde bezig houden met een nuttigen arbeid.

II. Wy moeten ons voornaamlyk toeleggen, op dat geene, 't welk die byzondere betrekking en gelegenheid medebrengt, waarin de voorzienigheid ons ſtelt.

III. Wy moeten alle onze vermogens tot ons werk beſteden.

IV. Wy moeten onzen arbeid volvoeren, onder die gedagten, „ wy gaan heen naar het graf, daar alle werk „ ophoud!"

V. Zulk een arbeid parende met een blyd en vergenoegd genot van 't geen ons God toedeelt, kan men hier een gelukkig leven leiden, niettegenſtaande al het verkeerde dat 'er in de wereld is."

Ieder dezer voorſtellingen ontvouwt zyn Eerwaerde afzonderlyk, en richt daerop zyne toepaſſing naer dat zelfde beloop van zaken. Ter proeve hier van diene de uitwerking van het derde voorſtel, waerover de Leeraer zich indezervoege uitlaet.

„ God heeft ons ieder bedeelt met zekere maat van vermogens, die wil Hy dat wy niet nutteloos laaten rusten, maar dat ieder die van zyn kant te werkſtelle, en wel beſtede —— ſommigen geeft Hy handen, rustige en ſterke ledematen en kragten, ten *werke*: anderen een vluggen geest tot *verzinningen* en *uitvindingen*: anderen wederom een ſterk geheugen en vatbaarheid tot allerlei *wetenſchap* en *geleerdheid:* anderen eindelyk een groot verſtand en ſcharander oordeel, geſchikt tot *wysheid*. Van ieder derzulken eischt Hy, dat ze hunne talenten op woeker aanleggen, dat ze de byzondere vermogens en bekwaamheden, hun geſchonken, wel gebruiken, en zig beneerſtigen, om hunne roeping en beſtemming behoorlyk en in allen deelen te voldoen; op dat zo zyne gaven wel beſteedt, en Hy in zyne bedeelingen verheerlykt worde! —— Er gy begrypt van zelve, myne H., dat deze eisch billyk is, daar immers de gever het regt heeft om te vorderen, dat zyne geſchenken wel worden aangelegt. 'T is nu tot dat

einde, dat God van alle menſchen, naar hun onderſcheiden vermogens, naarſtigheid en yver in hun werk vordert. Hy verklaart, dat die deugden hem aangenaam zyn, dat Hy ze beloonen wil met zyn gunst en goedkeuring: dat de arbeid den vlytigen ryk zal maken, en hiernamaals zevenvoudig zal bekroont worden. Integendeel is zyne bedreiging, dat Hy ten jongſten dage ieder zal rekenſchap afeisſchen van zyn werk, en den luien dienstknegt ten verderve doemen.

„Maar, behalven dit getuigenis van God, geſchikt om ons tot vlyt in onze bezigheden aan te zetten, en van de luiheid af te ſchrikken, leert ons de ondervinding zelve, hoe ſchadelyk de trage vadzigheid voor een mensch zy, hoe nadelige gevolgen het hebbe, als men zyn werk ten halven afdoet, en met eene bedriegelyke hand arbeid. ——— In de daad, geduurig zien wy, onder 't menschdom, Salomons getuigenis bevestigt; „ dat de weg des „ luiaards is als een doornhegge: dat die zig ſlap aanſtelt „ in zyn werk, een broeder is van een doorbrenger: dat „ de bedriegelyke ziele zal hongeren;" wy zien den luiaard arm en veragt. ——— En welke ongelukkige gevolgen beſpeuren wy niet in den Staat, in de Kerk, in de huisgezinnen; als traagheid, laauwheid en ſlapheid in het werk de overhand hebben! Immers als de Regeerder des volks traag en agteloos is in zyne bediening, alles vervalt, de ſtaat verzwakt, duizend wanorders heerſchen, de ingezetenen blyven onbeſchermdt, armoede en ellende zyn allerwege verſpreidt, en de natie is een ſpot voor andere volken; of, het Regt wykt uit den lande, geweld en verdrukking nemen 'er de plaats van in, de booze zegenpraalt, de deugd is ongelukkig. ——— Als de Leeraar nalaatig is in zyne verrigtingen, de gemeente vervalt, ongodsdienſtige onverſchilligheid verſpreid zig, de ondeugden heerſchen, en zyne ſchapen gaan verloren, door onkunde en wanbegrippen. ——— Als de Huisvader ſlordig is in de zorg over huis en kinderen, alles verwildert en veragtert wel haast, zyn inkomen vermindert, zyne kinderen worden onbandige en verwaarloosde ſchepzelen, en 't eind is dikwils de uiterſte armoede en de grootſte ongelukken. Zoo is het ook met den Landman, den Koopman, den Zeeman, den Handwerksman, en allerlei bedieningen en betrekkingen in het menschlyk leven: de traagheid verderft alles. ——— En is dit waar in het tydlyke, het is nog zekerder, ten opzigte van het wezenlykst belang aller menſchen.

ſchen. Hier veroorzaakt verzuim en agteloosheid omtrent de hoofdzaak, die ons allen te doen ſtaat, een gewisſen ondergang en de uiterſte rampzaligheid. —

„ Alle deze redenen overtuigen ons, myne H. van de billykheid en noodzaaklykheid van Salomons vermaaning.

„ Wy moeten ons, naar het *uitwendige*, ieder in 't byzonder, bevlytigen op dat geene, dat ons te doen ſtaat. ——— Luiheid en agteloosheid moeten wy op 't zorgvuldigst ſchuwen. —— Heeft men *verſtand*, men legge het yverig aan, om zigzelven en anderen wel te beſtieren, en wyzer en beter te maken. ——— Heeft men *geheugen* en *vatbaarheid*, men doe 'er geduurig voordeel mede, om nuttige kundigheden te verkrygen, en anderen mede te deelen. ——— Is men *vernuftig* en tot *uitvindingen* geſchikt, men legge zig toe op aangename en voordeelige kunſten. ——— Heeft men *gezondheid* en *kragten*, en roept ons God tot werk, men arbeide met vlyt. —— Zoo moet yder yverig zyn in zyne bezigheden, en zyn werk altoos volkomen en naar behoren verrigten. —— En dat, in alle bedieningen en betrekkingen dezes levens. ——— Is men in *den Staat* over anderen geſteld, men ruste niet; voor de bloei en zekerheid der maatſchappy is vastgeſteld: men ſpanne onvermoeid alle vermogens in, om het volk by deszelfs geluk ongeſtoord te bewaren. —— Is men *der Kerke* tot een Leeraar en Opziener toegevoegt, men wake gedurig voor de zynen, men offere hart en vermogens geſtadig op aan het wezenlyk belang zyner gemeente: men vertrage nimmer in zyne bediening, noch zoeke eenig voorwendzel om die meer of min van zyn hals te ſchuiven. —— Is men *der menschlyke te ſamenleving* toegewyd, men benaarſtige zig onophoudelyk tot welzyn en voordeel van onze natuur- en huisgenooten. ——— Is men beſtemd tot *den Landbouw*, *den Koophandel*, *de Handwerken*, *den Zeebouw*, men beſteede alle lighaams kragten en gelegenheden getrouwelyk tot zyn pligt, men zoeke nimmer uitſtel of afſtel van die bezigheden, die ons zyn opgelegt. —— Zoo, myne vrienden! zal alles wel gaan, wy zullen den weg ten tydelyken gelukſtaat bewandelen, en goedgekeurt worden van God zelven.

„ Maar voornamelyk is het onze pligt, ons toe te leggen met alle onze kragten, *op ons eeuwig welzyn*, en 't behoud onzer ziel. ——— O! myne Hoorders! niets is gewigtiger! Hieraan is *alles* gelegen! — wat baat het een mensch, of hy de geheele wereld won, en hy leed ſchade aan zyne ziele! —— Het onderſcheid is te groot, eeuwig gelukkig, of

eeuwig rampzalig te zyn! — Alles hangt hier intusſchen, (wat onzen pligt betreft,) van yver en naarſtigheid af! — Verzuim en uitſtel, en traagheid verwyzen ons onfeilbaar ter verdoemenis. — Benaarſtigen wy ons dan, T.! benaarſtigen wy ons onophoudelyk om dat ééne, dat nodig is! Beſteden wy hiertoe al ons hart en verſtand, en alle vermogens! verzuimen wy toch het geloof en de bekeering niet! ſtellen wy die nimmer éénen dag uit! rusten wy geen oogenblik, voor dat wy met God en Christus verzoent zyn door het geloof, voor dat wy alle onze zonden hebben verlaten, en in de vreze Gods den weg ten leven ſtandvastig bewandelen!"

In de toepaſſing van dit voorſtel leid zyn Eerwaerde ons eerst op tot een zelfsonderzoek, en regtmatige klagte over de onagtzaemheid, waeraen wy veelal ſchuldig zyn; en daerop grond hy dan de volgende hartlyke waerſchouwing en vermaning.

„ Ondertusſchen, hoe veragtelyk is het gebrek der luie vadzigheid! — hoe zeer verneedert het den mensch, dien God zoo veel kragten en vermogens tot den arbeid ſchonk! hoe zeer is het eene verſmading zyner gaven, en een verydeling zyner oogmerken! — En hoe veel nadeel brengt de traagheid te wege! hoe veelen zyn en blyven hier door arm en veragt! hoe zeer maakt men (wy hebben 't gezien) zyne onderdaanen, zyne gemeente, zyn huis, en zigzelven daardoor ongelukkig! — vooral hoe ſchadelyk is 't voor onze wezenlykſte belangen! Ja, de traagheid ſluit ons de deur des hemels, gelyk die der dwaaze maagden, voor eeuwig toe! —

„ Is dit zoo, dat wy dan allen dat euvel ſchuwen! — zetten wy ons hart op onze bezigheden, ſpannen wy alle onze kragten in, om, naar de onderſcheiden vermogens, die God ons geeft, en 't onderſcheiden werk, dat Hy van ons vordert, onze roeping in allen deelen te vervullen! Dat wy vuurig worden van geest! Dat ons werk ons vermaak zy! Dat wy geen oogenblik laten verloren gaan, van den tyd, dat kostelyk geſchenk! — vooral, dat ernst en yver ons in het groote werk onzer zaligheid bezielen; dat wy ons haasten, om den toekomenden toorn te ontvlieden; dat wy vlugten, ylings vlugten, naar de geregtigheid van Christus, ter onzer behoudenis, en tot den geest van God, ter onzer vernieuwing! — — En dat zy, die der Godvrugt trouwe hebben gezworen, zig voortaan door naarſtigheid in hun tydelyk beroep doen uitmunten; dat zy in een yverige

ge zorg voor 't gemeenebest, in vuurige begeerte tot den welstand van Zion, in vlytige opkweeking van hun huisgezin, in getrouwe verrigting van hun dagwerk en byzondere bezigheden de eersten zyn: — vooral, dat zy in het geestelyke dien roem verdienen, „ 't zyn menschen die hunne zie„ len hebben overgegeven voor den naam van Jezus!"

Tractatus Philosophico-Theologicus, de Religionis, maxime quantum ad doctrinam de mentis immortalitate, necessitate summa in Societate Civili. Auctore BERNARDO MARTINIO, Verbi Divini Ministro in ecclesia reformata Batavorum Archangelopoli, in Ruthenia. Harderovici Gelrorum excudit *Everardus Tyhoff*, 1785. In octavo m. f. 160 pp.

Het *hoognoodzaeklyke van den Godsdienst, inzonderheid met betrekking tot de Leer van de onstervelykheid der Ziele, voor de Burgermaatschappy*, word in dit geschrift, op ene regelmatige wyze, ten bondigste betoogd. Na een beknopt voorstel, by manier van inleiding, wegens den heilzamen invloed van een Godvruchtig Vorst en het Godsdienstig onderwys, slaet de Eerwaerde *Martinius*, in de eerste plaets het oog op de onweerbare stelling, *daar is geen God*, en toont aen, dat ene Burger-Maetschappy met de loochening hier van moete vallen; terwyl de erkentenis van Gods bestaen integendeel geschikt is om de Burgermaetschappy te vestigen; zo dat de veiligheid, (al wierd dit Leerstuk eens als twyffelachtig beschouwd,) deszelfs erkentenis vordere. En dit leid hem verder ten betooge van de noodzaeklykheid der Leere der Onstervelykheid. Gods bestaen te loochenen, of zyne Voorzienigheid te ontkennen komt in dezen op dezelfde gevolgen uit. Een Godloochenaer, en iemand die belyd dat God bestaet, maer de Voorzienigheid ontkent, zyn beiden even gevaerlyk voor de Maetschappy; en niet anders is 't gesteld met hem, die de Voorzienigheid erkent, en desniettegenstaende de Leer der Onstervelykheid loochent. De een en de ander zal even omzichtig zyn in 't bestieren van zyn openbaer en uiterlyk gedrag, om de natuurlyke gevolgen ten kwade te ontwyken, 't zy hy die enkel aen de Natuur of aen de Godlyke Voorzienigheid toeschryve. Ze zullen, hoe de eerste en tweede soort ook mogen denken, gelyklyk met de derde soort, en dus gezamentlyk niet bevryd

vryd zyn van innerlyke verwytingen, over geheime misdryven; maer ze zullen ook even gereed zyn, om die lastige denkbeelden door den wyn, vrolyk gezelschap en andere zinlyke vermaken, te smooren; houdende zich allen, daar 'er tog nae dit leven niets te hoopen of te vreezen is, aen hunnen algemeen erkenden stelregel: *Laet ons eten, laet ons drinken, want morgen sterven wy!* Dus staen ze met elkanderen gelyk, en zyn even nadeelig voor de Burgermaetschappy. —— Maer geheel anders is 't gesteld met hem, die Gods bestaen, de Voorzienigheid en de Onstervelykheid, in gegronde overtuiging, erkent; deze word, in alle omstandigheden, in 't openbaer en in 't verborgen, zo wel in tegen- als voorspoed, bestendig genoopt tot het betrachten van zyne zedelyke verplichting, en is dus geschikt ter bevorderinge van 't geluk der maetschappye; weshalve men de Leer der Onstervelykheid wel moge aenmerken, als de sterkste band der menschlyke maetschappye, die haer ten hoogste nuttig is.

Uit dien hoofde is 't, gelyk zyn Eerwaerde verder opmerkt, niet te verwonderen, dat het denkbeeld der Onstervelykheid zo algemeen erkend zy, by alle Volkeren, en door alle tyden; dat het Menschdom zo ligt vatbaer is voor deze Leer; en dat de verstandigsten zo gereed daervan overtuigd zyn; te meer daer dit denkbeeld zo duidelyk gegrond is op de Godlyke Volmaektheden, en de Leer der Voorzienigheid, mitsgaders op de voortreffelykheid van 's Menschen Ziel. Na dit kortlyk aengedrongen te hebben, beantwoord hy de tegenbedenkingen van hun, die de Onstervelykheid loochenen, en beweren dat 'er na den dood des lichaems niets te wachten zy; 't welk indiervoege ingerigt word, dat het alleszins strekke, om de bovenaengeduide bewyzen te bekrachtigen, en tevens ten klaerste te doen zien, hoe hoognoodzaeklyk deze erkentenis voor de Burgerlyke Maetschappy te houden zy. —— Deze redenering brengt zyn Eerwaerden verder tot de uitdrukkelyke Leer der Openbaringe, byzonder die des Nieuwen Testamentes deswegens, zo als dezelve verknocht is, met de Leere der Verzoeninge door Jesus Christus; die het heilryk vooruitzicht van den gelovigen versterkt; en welk alles volkomen strookt met de denkbeelden, welken ons het Licht der Reden aen de hand geeft, en die door de Openbaring ten duidelykste opgehelderd worden.

Zyn Eerwaerde leidt verder uit het gezegde af, dat de Wet, door Gods wil met beloften en bedreigingen gestaefd,

ſtaefd, de ziel tot dien ſtand brengt, in welken zy natuurlyk, uit hoofde dier ſtavinge, in een zeker opzicht, naer Gods wil het hoogſte goed begeert, of voor ſtraffe vreest na den dood. Dus verleent dit dan een bewys voor de onſtervelykheid; maer het bewys alleen ontleend uit de begeerte der ziele na 't hoogſte goed, gaet, zegt hy, niet door, om dat dan alle menſchen eeuwig gelukkig moesten worden. Wyders leid hy 'er uit af, dat het geweten ieder mensch natuurlyk eigen is, of dat 's menſchen natuur zo geſteld is, dat het verſtand door het licht van 't geweten opgehelderd kan worden. En dit brengt hem tot het volgende beſluit. „ 's Menſchen natuur is zo ge„ ſteld, de geſteldheid van dit heelal is dusdanig, en de „ orde in de menschlyke maetſchappy, en in de ſtad Gods „ is van zulk een aert, dat alles te ſamen loope, om, by „ de minſte onderrichting, in den mensch te wege te bren„ gen, *een natuurlyk gebruik van dat geweten;* dat is, dat „ 's menſchen ziel, zo in 't betrachten der *deugd* als *on„ deugd*, hare aendacht vestige, op dien ſtaet, welke haer „ nae den dood ten deele zal vallen, en dus op *de onſter„ velykheid zelve.*"

Op de afhandeling hiervan laet hy nog volgen enige aenmerkingen over de verkeerdheid der redeneer- en handelwyze onzer latere Wysgeren in dit ſtuk, die, de ſtervelykheid der ziele bewerende, hunne leering niet bewyzen, maer zich met uitvlugten behelpen, waerdoor ze niet verder dan tot twyfelen komen, terwyl ze ten minſte de waerſchynlykheid tegen zich hebben; en waer door ze, zich van dien troost beroovende, welke de Leer der Onſtervelykheid mede brengt, den weg tot wanhoop inſlaen. Voorts beantwoord hy de tegenbedenking, nopens den invloed dezer Leere op de Maetſchappy, ontleend uit het ſchadelooze en zelfs nuttige gedrag van ene groote menigte der Leden der Maetſchappye, die om dit Leerſtuk niet denken, en 'er niets van weten; even als of 'er geen onderſcheid ware tusſchen onkundige menſchen, en zulken, die de Onſtervelykheid loochenen. In de verdere ontvouwing hier van legt hy 't 'er op toe, om te toonen, welke denkbeelden en begeerten 'er natuurlyk ook in zodanige menſchen zyn, en hoe deze, verwaerloosd zynde, uit eigen aert ten nadeele kunnen overſlaen, terwyl ze in tegendeel, door onderwys aengekweekt en opgehelderd, natuurlyk ten nutte der maetſchappye kunnen ſtrekken. En dit doet hem ten ſterkſte aendringen op de noodzaeklykheid ener goede opvoedinge, der openbare on-

onderwyzinge, der handhavinge van den Godsdienst, byzonder der Christelyke Openbaringe, door de Overheden der Volkeren, met aenwyzinge van de heilryke gevolgen die daar uit voortvloeien. —— Ten laatſte komt hier nog, by manier van Toegifte, eene Zamenſpraek over de Onſtervelykheid der Ziele, ontleend uit de Schriften van den beroemden Hoogleeraer *Werenfels*, te vinden *Op.* T. II. p. 179——182.; in welke die Hoogleeraer het bewys voor de Onſtervelykheid der Ziele, naer den Socratiſchen vragenden onderwyſtrant, voordraegt, en den Leerling, tegen deszelfs verwachting, brengt tot het beſluit dat 's Menſchen Ziel onſtervelyk moet zyn.

Elementa Phyſiologiæ Humani Corporis, in uſum auditorum aphoristice conſcripta, ab ADOLPHO YPEY. Franequeræ apud *D. Romar*, 1785, in 8vo. f. m. 164 pp.

De geleerde Opſteller deezer *Elementa* heeft, zo als hy zelve, in de Opdracht, aan zyne Toehoorderen zegt, by de uitgave daar van, geen ander oogmerk gehad, dan alleen, om al het weetenswaardige, in deeze weetenſchap, met de mogelykſte kortheid en duidelykheid voor te draagen; en om daar door tevens zyne Toehoorders op te leiden, om de grootere Werken van een *Haller*, *Marheer*, en anderen, met meerder nut te kunnen leezen.

Zy, die de Schriften van de zo even genoemde groote Phyſiologisten geleezen hebben, zullen met ons moeten toeſtaan, dat de Heer *Ypey* hierin gelukkig geſlaagd, en dit *Compendium* tot Academiſche voorleezingen zeer geſchikt is. —— Alleen komt het ons voor, dat de Schryver den Heer *van Haller* wat te veel gevolgd heeft, en in zommige Stukken niet genoeg gebruik gemaakt heeft van de laatere ontdekkingen. —— Zo miſſen wy, b. v. by de Beſchryving der Hersſenen en Zenuwen, en derzelver maakzel en werkzaamheid, de Waarneemingen van *Fontana*, *Monro* en *Michaëlis*.

Dan, daar dit *Compendium* eigentlyk tot voorleezingen geſchikt is, en wy verzekerd zyn, dat de Heer *Ypey* met de nieuwere ontdekkingen in de Phyſiologie genoeg bekend is; zo kan de mondelinge voordragt dit gemakkelyk byvoegen. —— De ſtof verbied ons een uittrekzel van dit Werkje te geeven; dewyl de Onderwerpen, daar in voorkomende, te menigvuldig zyn.

Fa-

FABIUS *en* CATO *of de Republikeinſche Regeering, door den Baron* ALBERT VAN HALLER. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht, by* B. Wild, 1785. *Behalven de Voorr.* 240 *bladz. in* 12*mo.*

Eene beredeneerde geſchiedkunde ontvouwing der lotgevallen van den Romeinſchen Staat, zints den optogt van Hannibal na Rome, tot op de overmeestering van 't Gebied door Julius Cæſar, doorvlogten met de Staatkundige bedenkingen en raadſlagen van *Fabius* en *Cato*, in verſcheiden redenwisſelingen, zo onder elkander, als met anderen, levert ons hier eene verſcheidenheid van tafereelen, die ons de nadeelige gevolgen zo der volſtrekte Volks- als der Adelregeeringe voor oogen ſtellen. Het geheele beloop toont ons, dat ze beiden, ieder op zigzelve beſchouwd, onoverkomelyke zwaarigheden hebben, en dat het, ſchoon 'er mogelyk geen regeeringsvorm te bedenken zy, die, ten allen tyde en voor alle volken, goed is, egter, over 't algemeen, voor een maatig uitgebreiden Staat, het veiligst is een gemengden regeeringsvorm te hebben. Zie hier eene ſchets van zodanig een regeeringsvorm, door *Cato* voorgedraagen, welke voorts, naar de onderſcheiden toeſtanden eener Republiek, geſchikt zou kunnen worden.

„ Ik onderſtel, zegt hy, een matigen ſtaat, van welken eene volkrijke ſtad het hoofd is. Ik zou al de burgers dezer hoofdſtad als de edelen aanmerken; hierdoor zou hun getal vergroot, en het gevaar verhoed worden, dat de regering in al te weinige, al te zeer met elkander verbonden, handen valle, zij, de talrijke burgers der hoofdſtad, kunnen niet allen dadelijk heerſchen, want dan zou de ſtaat tot de geſtelddheid overgaan, in welke het volk de opperſte magt in handen heeft, welke regeeringsvorm te verwerpen is. Maar zij moeten allen tot de regering kunnen geraken; dit regt moet erflijk en onverwerkbaar zijn.

„ Uit de burgers dezer hoofdſtad zou een Raad, ten minſten van drie honderd mannen, en nog talrijker, moeten gekoozen worden, indien de ſtad zeer volkrijk was. De verkiezing zou bij den Raad zelven moeten blijven; dewijl het volk kwaalijk geſchikt is tot het verkiezen. Egter zou 'er door de wetten in moeten voorzien worden, dat in dezen Raad ſlegts een zeker getal uit één ge-

geſlagt zitting kon hebben, dat het getal van verſcheiden geſlagten nooit verminderde, en dat, bij het uitſterven van een geſlagt, een ander uit de niet mede heerſchende edelen in deszelfs plaats moest treden. Hierdoor zou de ganſche burgerij met den regerenden Raad verbonden worden, aan welken elk geſlagt kon hopen aandeel te hebben.

„ Alle verkiezingen tot gewigtige ampten laat ik aan den geheelen vergaderden Raad over; hoe meer verſchillende eigenbelangen in eene verkiezing medewerken, hoe minder het eigenbelang van éénen de overhand kan bekomen.

„ Indien het land, onder deeze hoofdſtad ſtaande, eenigzins uitgeſtrekt was, zou ik aan de burgers der onderhorige ſteden, en aan den landadel, deel aan de regering, en zitting in den Raad, geven; mids dan het regt van verkozen te worden, tot geen geſlagt bepaald, en geen erflijk voorregt was, en altijd zulke mannen vrij uitgekozen wierden, die de regerende Raad voor de bekwaamſten hield.

„ Ik zou door de grondwetten alle verandering in de geſteldheid van den ſtaat moeilijk maken, en niet alleen nieuwe inrigtingen eerst na lange overwegingen, en met twee derden der ſtemmen aannemen; maar ook inzonderheid zorg dragen, dat geen veranderingen in de ſtaatsgeſteldheid ſtilzwijgende mogten inſluipen, welken door geene wet gebillijkt waren. Door zulke veranderingen zijn, weleer, de ſtaatsgeſteldheden zo zeer van de eerſte inſtelling afgeweken, dat zij zigzelven in het geheel niet meer gelijk waren.

„ Den burgeren, die het regt van verkiezing, dog geen zitting in den Raad, hadden, zou ik door de wetten een regt van voor te ſtellen verlenen, en tevens zorgen, dat zulke voorſtellingen noch te ligt verworpen, noch te dikwijls en zonder gewigtige redenen ingeleverd konden worden.

„ Ik zou het in zekere gevallen als zeer nuttig beſchouwen, dat de regerende Raad, voor dat hij zig in eenen bedenklijken oorlog inliet, of eene nieuwe belasting oplei, de gevoelens van zijne medeburgers, ja zelfs van zijne onderdanen, innam; niet, dat zij hem tot een rigtſnoer moesten dienen, maar, om dat zulke verreuitziende ondernemingen door het misnoegen der natie nog verzwaard kunnen worden. Want de oorlog is altijd eene

bron

bron van oneindige rampen, zelfs voor den overwinnaar; en de menſchen zijn in eene maatſchappy geireden met oogmerk om gelukkig te zijn.

„ Ik geef ſlechts eene bloote ſchets, doch ik ben overtuigd, dat eene nauwer beperking van de magt der edelen onnodig wezen, en tot eene algemene volksregering te rug keren zoude. Ik houde mij ook verzekerd, dat een ſtaat, volgens dit ontwerp ingerigt, zo lang zou duren, als menschlijke dingen duren kunnen, in zo verre hij niet door de pragt beſmet word, eene ziekte, welke een vrije ſtaat niet kan wéerſtaan.

„ Dewijl onder de regering der edelen de ampten zeer ligt door gunst, zonder op verdienſten te letten, begeven worden, zou ik, door bijzondere wetten, de onkundigen en onbekwaamen tragten uit te ſluiten. Ik zou eenen ouderdom bepaalen, waardoor ten minſten de al te vroege eerzugt zou geſtuit worden. Ik zou niemand tot de hooge ampten toelaten, ten zij hij de minderen had waargenomen, en dus trapswijze opgeklommen was. Bij het begeven der lage ampten moest een onderzoek vooraf gaan; voor de krijgsbedieningen in het geen de krijgsoeffeningen betreft, en voor de ſtadsampten in de regts- en ſtaatkunde. Het lot bij de opgaven, en het openlijk plegtig onderzoek, zouden de al te onſchikten te rug houden.

„ Geen beſluit moest zijne kragt verkrijgen, ten zij het zelve, volgens de verſcheidenheid van het voorwerp, door kundige mannen overwogen, en het gevoelen van dezelven daarover aan den Raad medegedeeld ware.

„ Tot de dagelijks voorkomende zaken moest een klein getal van de oudſte mannen uit den Raad geſchikt worden, en dezelven moesten nooit aan één eenig perſoon, gelijk aan den burgermeester, overgelaten worden.

„ De klagte van den geringſten onderdaan moest nimmer afgewezen, en altijd zonder zwarigheid voor den Raad gebragt kunnen worden. De onderdrukkingen der magtigen zouden zeldzamer worden, indien op denzelven altijd eene onvermijdelijke aanklagte volgde.

„ Ten einde geen magt te lang in dezelfde handen te laten, zou ik alle hooge ampten, even als te Rome, wisſelbaar maken. Onze voorvaders hebben het ook dus begrepen; maar hieromtrent moesten de wetten volſtrekt ontoegeeflijk zijn, doordien de gelijkheid der edelen, en zelfs de zekerheid van den ſtaat, daarop gegrond is, dat nie-

mand, door het langduurig bezit der magt, zig onontbeerlijk, of gevreesd kan maken.

„ Maar voor de wetten tegen de pragt zou ik het allerzorgvuldigst waken, wijl de mogelijkheid, dat een volk deugdzaam kan zijn, op dezelven gegrond is. Nooit moest eene gewaagde overtreding van dezelven verschoning vinden, en om de tien jaaren zou ik deeze wetten door ervarene mannen, die met hun voorbeeld voorgingen, doen overzien, vernieuwen, en wel sterker, maar nooit zwakker maken.

„ Eene zaak ontbreekt nog: de burgers, welken zullen regeren, moeten waardig zijn te regeren: hiertoe dient de trapswijze verhessing tot de hooge waardigheden, tot dewelke niemand behoord voorgesteld te worden, die de laageren niet bekleed heeft. Een van de voornaamste gebreken der onbepaalde regering is de plotslijke bevordering van eenen gunsteling tot de hoogste eerampten. De regering is eene moeilijke kunst, de ondervinding moet dezelve leren. Het waarnemen van hooge ampten zou voor den verstandigsten, die geen ondervinding van zaken had, onmogelyk zijn; duizend kundigheden zijn onontbeerlijk, welken men eerst door de behandeling der zaken kan leren.

„ Maar ik houde dit middel zelfs voor onvoldoende. Eene regering der edelen vereischt meer, dan eenige andere, eene goede opvoeding der burgers, welken aan het bestier geraken. Rome heeft voor deze opvoeding gezorgd, door den dienst onder de vaandelen des vaderlands tot eene voorwaarde van alle bevorderingen te stellen, door den toegang tot de vergaderingen van den Raad voor de edele jeugd gemaklijk te maken, en door den jongen zoonen van groote mannen gelegenheid te geven, om bij hunne vaderen, wanneer zij den *Cliënten* en raadvragers advijzen gaven, de wetten te leren kennen. Maar ik ben bij mij zelven overtuigd, dat men veel meer zou kunnen doen, om de harten van toekomende regenten te vormen.

„ Volgens mijn ontwerp moest de republiek haare schatten besteden, om een zeker getal bekwaame en deugdzaame menschen te bezoldigen; deze in verscheiden niet al te talrijke kweekschoolen verdelen; de jonge burgers, die tot de regering geschikt waren, in deze schoolen tot deugd, tot arbeidzaamheid, tot liefde voor het vaderland, tot kennis der wetten, der geschiedenis, des krijgswezens, tot alle wetenschappen, welker kundigheid voor een regent nuttig is, doen opleiden. Openbaare beproevingen, prijs uit-

uitdelingen en voorregten zouden den ijver der jeugd ontvonken, en alle traagheid verbannen. De eerſte ſchreden tot de regering zouden gepaste bezigheden zyn onder het opzigt van bejaarde mannen, welken, als zy door de jeugd, die in de kweekſchoolen onderwezen en geoefend was, gedurende eenige jaaren tot den dienst van den ſtaat verrigt wierden, hen in de dadelijke ſtaatszaaken zouden bekwaam maaken, waartoe algemeene onderrigtingen niet toereikende zyn. Door verſcheiden openbaare beproevingen zouden de nu meer gevorderde jongelingen tot eene dadelijke, door hunzelven aanvaarde, beſtiering der wetten, of van andere takken der regeering geraken; en dezelven eerst, als zy uit deze tweede ſchool gaan, bekwaam worden, om in den grooten Raad des Vaderlands te verſchijnen.

„ Ik vrees verder bij mijne ſtaatsgeſteldheid des te minder eene onderdrukking des volks, wijl het zelve, in elken wijslijk ingerigten ſtaat, gelijk te Rome, de wapenen draagt, en zig in dezelven oeffent. Eene gewapende menigte zal zig hier ligt door de weinigen tegen de wetten laten mishandelen; en de kennis van de onfeilbaare gevolgen van het misbruik hunner magt zal bij de edelen de grondbeginzelen der billijkheid en der gerегtigheid onderſchragen; dewijl dezelven voor hen niet alleen loflijk, maar ook tot hunne inſtand houding noodzaaklijk worden."

De Ariſtocraat en de Burger, door GERRIT PAAPE. *Te Rotterdam, by* J. Krap, A. Z. 1785. *In gr. octavo, 61 bladz.*

Dit ſtukje, 't welk grootendeels in een bloemryken, doch hier en daar wat opgezwollen, ſtyl geſchreven is, is in drie Brieven afgedeeld. In de twee eerſte brieven ſchildert ons de Heer PAAPE den Ariſtocraat, doch met zulke haatelyke en afzichtige trekken, dat wy vertrouwen, gelyk hy zelve ook ſchynt te kennen geeven, dat het *enſemble* of geheel van dit ſchildery ſlegts een *ideaal* is, waarvan de byzondere *details* alleen hier en daar afzonderlyk verſpreid zyn. In den derden of laatſten brief, die meer beredeneerd geſchreven is, handelt de Schryver over het beleid en voorzichtigheid, die 'er vereiſcht wordt om de regenten hun plichtverſuim onder het oog te brengen en de ingeſlopen gebreken te herſtellen, en over de bedaarde werkſaamheid en gemoedsgeſtalte van den weldenkenden

burger in dit geval, en de zwarigheden, die hy in zyne bedoelingen ontmoet. Schoon wy gelooven, dat 'er in dit geestig geſchreven ſtukje veel waarheid gevonden wordt, en dat men nooit jaloers genoeg zyn kan op zyne vryheden en voorrechten, noch te waakſaam tegen de inkruipingen der heerschzucht, onder welke benaamingen zy zich ook voordoet; zo gelooven wy toch tevens dat men thans voorzichtiger deed, wanneer men, in plaatze van door haatelyke tafereelen, de verwyderingen, die 'er hier en daar tuſſchen burgers en regenten ontſtaan zyn, te vergrooten, dezelve integendeel trachtte te heelen, en de onderlinge eensgezindheid op goede gronden te herſtellen, op dat ons zo lang gefolterd gemeenebest, dat het ſlagtoffer is van alle die verdeeldheden, en dieswegens buitenslands verguisd en veracht wordt, eens weder het hooft mogt opheuren, en zynen ouden roem doen herleeven by de nabuurige volken.

Vyfde vervolg en ſlot op Jr. J. D. VAN DER CAPELLEN, Regent, *door* F. ADR. VAN DER KEMP. *Te Leiden, by* L. Herdingh, 1785. *In gr.* 8*vo.*

Met dit vyfde Vervolg of ſlot des ſtaatkundigen bedryfs van den onverzettelyken, eerlyken en ſchranderen *J. D. van der Capellen tot den Pol*, hebben de vrienden der vryheid het genoegen eene volledige verſameling te ontfangen, niet alleen van 's mans welſpreekende en vryheid-ademende vertoogen, maar ook van alle de ſtukken, die eenige betrekking hebben tot de onaangenaame Procedures, die deezen braaven man wegens zyne vrye taal en menschlievende oogmerken zyn aangedaan, benevens de omſtandigheden van zyne glorievolle herſtelling en *Re-admiſſie* in de ſtaatsvergadering van Overyſſel, met de daarmede gepaard gaande afſchaffing der haatelyke Drostendienſten; alle gedenkſtukken, die voor een waar Republicain van veel aanbelang zyn, en de gedachtenis van den edelen *Capellen* zullen vereeuwigen.

Het

Het vermogen van den Souverein in de bepaaling van de vrye Godsdienstoefening onderzocht, of wysgeerige aanmerkingen over de kerkelyke hervorming van Z. R. K. M. Joſeph de II. Te Amſterdam, by D. Schuurman, 1785. *in groot octavo*, 182. *bladz.*

Dit Werkje is ingericht om de Staatkundige verrichtingen van het Weenerhof, met betrekking tot den Godsdienst, te onderzoeken, en ten dien opzichte aan te toonen, dat alle willekeurige bepaalingen omtrent de Godsdienstoefening, even onbeſtaanbaar zyn met de onderlinge betrekkingen der Schepſelen onder elkanderen, als ſtrydig met de Christelyke leere, en dat geen Vorst het recht heeft om met den eigendom, het gewceten en de rechten zyns voks naar goeddunken te handelen, en, onder voorwendſel van het algemeene welzyn te bevorderen, het natuurlyke recht met voeten te treeden.

Alhoewel de Schryver wat al te hoog opgeeft van de nuttigheid van het Monnikenweezen, en wat te veel recht aan Kerkvergaderingen, Bisſchoppen, enz. ſchynt toe te ſchryven, moet men echter zeggen dat hy zyn ſtuk wel bepleit heeft, ſchoon ſommige zaaken wel met wat minder omſlag konden voorgeſteld zyn. —— Aan het einde van dit Werkje heeft hy Extracten van eenige ſtukken betrekkelyk tot de nieuwe hervorming van den Keizer geplaatst, om daaruit te doen zien, dat, wanneer men eenmaal de verhevene grondbeginzels van 't natuurlyk recht verlaat, 'er dan niets bepaalds, niets ſtandvastig, niets gelykvormig in de wetgeeving kan gevonden worden. Alle wetten, zo men dien naam aan de ydele reglementen der eigendunkelykheid geeven mag, zyn, gelyk hy wel zegt, niet anders dan een ſamenweefzel van tegenſtrydigheden, die zich onderling beſtryden, die onbeſtaanbaar zyn met het gezellig geluk, en die noodwendig het gezag van den Vorst, die ze voorſtelt, moeten krenken, ontzenuwen, en eindelyk ten eenemaal tot niet brengen. Doch het is, volgens de aanmerking van een vernuftig Schryver, een der grootſte ongelukken van deeze Meesters van het Menschdom, dat zy altyd willen, dat het volk, welk hun onderworpen is, gelukkig zy (of gelukkiger zy, gelyk zy zeggen) op hunne manier. Als men ſlegts behoeft te willen, om gehoorzaamd te worden, verdwaalt men in eenen Doolhof van tegenſtrydigheden.

Tafereel der Algemeene Geſchiedenisſen van de Vereenigde Nederlanden, gevolgd naar het Franſche van den Heer A. M. CERISIER. *VIIIſte Deel, 2de Stuk. Te Utrecht, by* B. Wild. *In gr. octavo*, 264 *bladz.*

Beſloot de Vervaardiger van dit Tafereel onzer Landsgeſchiedenisſe het Eerſte Stuk deezes Deels, met de bevordering van WILLEM DEN III, tot Koning van *Engeland*, — het *Een-en dertigſte Boek*, waar mede het Tweede Deel, 't geen wy thans in handen neemen, aanvangt, ſchetst ons den Invloed der Omwentelingen in *Groot-Brittanje* op de *Vereenigde Gewesten*, en den Oorlog, wegens die Omwentelingen, ontſtaan. —— Het *Twee- en dertigſte Boek* geeft verſlag, wegens de Onderhandelingen en den Vrede van *Ryswyk*; als mede van 't geen 'er over de *Spaanſche Opvolging* gebeurde; het beſluit, en ook dit Deel, met een voordragt van den Staatkundigen toeſtand der *Vereenigde Nederlanden*, by het overlyden van WILLEM DEN III. —— Men hebbe die hoofdzaaken ſlegts een oogenblik te bedenken, om zich voor den geest te brengen, hoe, in deeze twee Boeken, ſtukken van het hoogſte belang voorkomen, en Gebeurtenisſen ontvouwd worden, die ons het Vaderland, in een geſlingerden en geſchokten ſtaat, vertegenwoordigen: en onder deezen niet weinigen, die tot toonbeelden ſtrekken van gewelddaadige Overheerſching, en in deeze dagen, met beeving, zullen herleezen worden. Als het geſchil van Koning WILLEM met *Amſterdam*, over het aanſtellen van Schepenen, — over het zitting neemen des Graaven van *Portland*, in de Staatsvergadering van *Holland*, —— over de belastingen in *Overyſſel*, —— de hoogloopende twist te *Goes*, door eene gezondene Krygsmagt, en het in ballingſchap zenden der Voorſtanderen van de Stads-Voorregten, geëindigd: die derwaards gaande, het afſcheid der Burgeren, hun tot de Poorten vergezellende, nauwlyks mogten erlangen. Zy, die riepen: *Vaart wel, myn lieve Heeren!* werd den mond met ſtokſlagen geſtopt. Eén der Heeren, nog onkundig wat lot hem wagtte, vroeg den Majoor, die hem uitleidde, waar men met hem heen wilde; en kreeg van dien onbeſchoften ten antwoord: *Men wil u ophangen, en alle de Hollandſche Duivels, die zich tegen den Koning durven ſtellen, met u!* —— Vryheid ſcheen in de Raads-

ver-

vergaderingen voor te zitten, doch volſtrekte willekeur voerde 'er het hoogſte woord.

Rotterdam, wy kunnen niet nalaaten, dit ergerlyk voorbeeld af te ſchryven, leverde een blyk op van deezen ſnooden handel. „ Zekere JACOB VAN NIEVELD, Raad en Hoofd-Officier dier Stad, en één der Burgemeesteren, waren de bewerkers van eene hemeltergende Ongeregtigheid. By het plunderen van het Huis des eerstgemelden (*), werden, van onder de puinhoopen van zyn Huis, papieren aan den dag gebragt, die hem als den ſnoodſten dienaar van geweld en heerschzugt hebben doen bekend worden. Uit dezelve bleek, dat hy van eenige Vroedſchappen, vóór hunne aanſtelling, eene ſchriftlyke *Acte* hadt gevorderd, waarby zy rechtſtreeks tegen den Eed, dien zy eerlang aan den Wereldregter zouden moeten zweeren, hadden beloofd en zich verbonden, om zich nimmer naar hun eigen licht en geweeten, , maar volgens , het goedvinden van deeze Heeren, te zullen gedraagen; , en voorts, geduurende hun leeven lang, de *Stadhouderlyke Regeering*, en de *Maximes daar uit proſluëerende*, , zo wel als de *Voetiaanſche Maximes in de Kerk*, zo , als die toen waren, te zullen voorſtaan en helpen verdeedigen, onder verbeurte van vierduizend Guldens voor , de eerſte overtreeding, (verbindende hier voor eene , Obligatie van gelyke ſomme,) en van hunne Vroedſchapsplaats voor de volgende; ſterkende nog boven dit , alles, deeze Verbintenis, als eene geheel vrywillige en , onafgeperſte belofte, met het doen van eenen heiligen , Eed.' En zulk een *Acte* werd den veertienden van Slachtmaand, MDCLXXXV, en op den veertienden van Wynmaand, MDCLXXXIX, door twee onderſcheidene Perſoonen getekend: en het waren diergelyke Lieden, die men, blykens eenen Brief van den vyftienden der Slachtmaand MDCLXXXIX, ter Electie voordroeg, , als vaste , perſoonen, en Lieden buiten allen nabedenken, die men , behoorde te prefereeren voor anderen, daar men in alle , omſtandigheden zo reſolut niet van konde ſpreeken (†).'

Dan,

(*) Zie, wegens deeze Plundering, WAGENAAR *Vaderl. Hist.* XVIde D. bl. 121.

(†) Men zie het een en ander in den *Crimineelen Eisch van den Procureur Generaal van Holland en Westvriesland, tegen Jacob Zuilen van Nieveld*, te Amſt. by *Willem de Koep* uitgegeeven, 1691.

Dan, wy kunnen op byzonderheden niet ſtil ſtaan, die beter in derzelver verband beſchouwd, en in het Werk zelve naageleezen worden. Een en andere Characterſchets der Stadhouderen hebben wy reeds overgenomen, en zullen, uit dit Stuk, die van WILLEM DEN III plaatzen. ——— „ Men ſtemt overeen, dat de Natuur hem met geene uitſteekende lichaamsvermogens of perſoonsbevalligheden beſchonken hadt. Zyne vroegtydige komst ter wereld, (want zyne Moeder beviel van hem in de achtſte maand haarer Zwangerheid,) was ongetwyfeld oorzaak van de zwakheid zyner geſteltenisſe. Zyn gelaad had niets bevalligs, en was veeleer deftig en ontzaglyk. De *Engelſche* maalen hem af als geheel onaandoenlyk voor zagte en edelmoedige aandoeningen, en ontbloot van alle deugden, die iemand beminnelyk maaken. Doorgaans was hy ſtil, ernſtig, ſomber, zeer zelden en ſlegts by weinigen vrolyk. Hy ſprak weinig en langzaam, uitgenomen in Veldſlagen, wanneer hy zyn gewoon Character ſcheen af te leggen, en eene vuurigheid betoonde, welke zyn Volk een groot vertrouwen inboezemde. Eene beuzeling kon hem in grammen woede doen opſtuiven, en wederſpraak kon hy niet dulden. Eene verregaande bedektheid, agterhoudenheid en veinzery kleefde hem, van zyne vroege jeugd af, aan, en beroofde hem van die gemeenzaame gulheid, die de *Engelſchen* in hunne Koningen, en onze Landzaaten in hunne Stadhouders, verlangen. Hy verſtondt de meestbekende Taalen van *Europa*, en ſprak ze allen, ſchoon geene op eene aangenaame wyze.

„ Men heeft opgemerkt, dat hy meer uitſtak in doordringenheid van oordeel, over Perſoonen en Zaaken, dan in ſchranderheid van verbeelding en uitvinding; dat zyne Staatkundige begaafdheden hier ten Lande meer dan in *Engeland* ſchitterden, 't welk een zyner Gunſtelingen al vroeg hadt doen vraagen: *Of het niet beter waare, dat men Eer bewaard en Kosten geſpaard hadt?* Misſchien ontſtondt dit verſchil uit het onderſcheid tusſchen de twee Regeeringsvormen, en dat hy in *Engeland* eenen voortvaarenden FAGEL miste. In *Holland* was hy alleen gewoon te zeggen, hoe hy het verſtondt, wanneer anderen het uitvoerden; doch in *Engeland* ging het geheel anders toe. De Heer NICOLAAS WITZEN heeft aangetekend, „ dat „ men zich in *Holland* wel gewagt zou hebben van hem „ het geen voor te houden, dat men hem in *Engeland* „ voorhieldt, en dat veele Leden van den Staat, zonder

„ den

„ den adem des Konings, onzen Stadhouder, niets durf-
„ den aanvangen." De *Engelſchen*, zelfs de zodanigen, die hem ten Throon geheeven hadden, dwarsboomden hem by verſcheide gelegenheden zo zeer, dat hy de *Engelſche* Regeeringe bykans wars wierd. Veele ſchamperheden moest hy van anderen verduuren, die wilden, dat hy zich met het Regentſchap moest vergenoegd, en niet na de Kroon geſtaan hebben. Dit ging zo verre, dat men, een geruimen tyd, in de Kerken over den *Theems*, in 't gezigt van *Whitehall*, niet wilde bidden dan voor WILLEM en MARIA, *onze Gouverneurs*. Men ſchroomde op openbaare plaatzen niet te zeggen: „ dat men hier een „ Koning onthalsd hadt, een anderen verjaagd, en dat „ men met den derden ook wel weg zou weeten. Zyne kennis van den wispeltuurigen aart der *Engelſchen* deedt hem by WITZEN uitroepen: *Mogt de Raadpenſionaris* [FAGEL] *eens opzien! wat zou hy zeggen van de wispeltuurigheid der Engelſchen? Dikwyls heb ik het hem voorſpeld; doch hy kon het niet gelooven.*

„ Heerschzugt was de bovendryvende drift in deezen Vorst. Schoon hy, in Veldſlagen, eene vuurigheid van aart, eene tegenwoordigheid van geest, en eene veragting der gevaaren betoonde, en daar in voor de treflykſte Krygshelden niet behoefde te wyken, was hy bykans altoos ongelukkig. Van de veelvuldige Veldſlagen, door hem geleverd, en de Belegeringen, door hem ondernomen, won hy alleen in *Ierland* den ſlag van *Boyne* en *Namen*, en was de eenige Stad van betekenis, door hem ingenomen.

„ De jaargelden aan een der Moorderen van DE WITTEN in *Holland*, en aan den ſchandelyken OATES in *Engeland* geſchonken, laaten onuitwischbaare vlekken na in zyn character, en baaren verdenking, dat hy deel gehad hebbe in de ſchandelyke Zamenzweeringen dier Snooden.

„ Yverig betoonde hy zich in het handhaaven van den openbaaren en huislyken Godsdienst. De volſtrektheid der Godlyke Beſluiten hieldt hy zo zeer vast, dat hy, behalven deezen, geen grond zag voor het Geloof in eene Godlyke Voorzienigheid. In *Engeland* ſchikte hy zich naar de meeste gebruiken der *Engelſche Kerke*, ſchoon hy hier andere Kerkzeden gevolgd hadt en bleef volgen. Hy was geen blinde hoogagter der Kerklyken, en verklaarde zich rondborſtig voor het verdraagen van allerlei Gezindheden in den Burgerſtaat, en een vyand der vervolgingen.

„ Hoe vreemd is het in het Character van WILLEM DEN III, dat hy, uit den aart niet vatbaar voor tedere aandoeningen en afkeerig van Vleyers, altoos Gunſtelingen hadt, die hy met gunſten, rykdommen en waardigheden ophoopte. Men heeft nooit kunnen begrypen hoe BURNET, een mispryzer van alle Vorſten, om geene dan loftuitingen aan zyn geliefden Vorst te geeven, uit de pen heeft laaten vallen: „ dat Koning WILLEM DE III vry „ was van alle Ondeugd, één ſoort alleenlyk uitgeno„ men, welke hy egter zorgvuldig wist bedekt te hou„ den." Dit niet vermeldende, heeft zommigen het ergst doen giſſen. WILLIAM WHISTON heeft, in zyne Gedenkſchriften, aangetekend, dat, ten tyde van het overlyden der Koninginne MARIA, ten Hove zekere Lady VILLIERS verkeerde, welke de Koning ongewoone blyken zyner gunſte betoonde, en dat by van ongeoorloofde gemeenſchap met deeze Mevrouwe verdagt wierd gehouden. Hy voegt 'er nevens, dat de Aartsbiſchop van *Kantelberg*, naa het overlyden der Koninginne, den Koning onderhieldt over het ongelyk, 't welk hy eene uitmuntende Egtgenoote, door deeze Gemeenſchap, hadt aangedaan. 't is mogelyk dat BURNET hier op doelde.

„ WILLEM DE III moet, niettegenſtaande zyne gebreken, in den rang der grootſte Vorſten, die ooit den ſcheptter zwaaiden, geplaatst worden. Het te boven komen der hinderpaalen tegen zyne verheffing tot Stadhouder; het verkrygen van een volſtrekter gezag in de *Vereenigde Gewesten*, dan iemand zyner Voorzaaten gevoerd hadt; de wyze, op welke hy in *Groot Brittanje* den Throon beklom, en zich daar op wist te vestigen, ondanks den wederzin des wispeltuurigſten Volks, en het tegenwryten des magtigſten Monarchs van *Europa*; de doorzigtige Staatkunde, met welke hy de raadſlagen van zo veele vreemde Hoven wist te beſtuuren, en de maat te ſlaan op welke geheel *Europa* zich bewoog; zyne bekwaamheid in den Oorlog; zyne redmiddelen, om de tegenſpoeden, welke hem troffen, te herſtellen; zyne werkzaamheid in het Kabinet en in het Veld; en, eindelyk, de roem van paal en perk gezet te hebben aan de anders onbegrensde Staatzugt van LODEWYK DEN XIV. ——— Dit alles onderſcheidt WILLEM DEN III onder de Vorſten, en doet zyn Naam leeven by de laatere Naakomelingſchap.

„ Het Gemeenebest is aan deezen Stadhouder geen gering gedeelte verſchuldigd van den roem, welken het ten dien ty-

tyde verkreeg, en mogelyk het geluk van het ontkomen des dwangjuks, 't geen *Frankryk* en *Engeland*, zamenſpannende tot deszelfs verderf, het meende om den hals te knellen. ——— *Engeland* heeft aan deezen Vorst dank te weeten het voordeel, dat zyne tegenwoordige Staatsgeſtelenis rust op den grondſlag der Staatkundige Vryheid, en het regt der Volken. ——— Men moet, egter, toeſtaan, dat hy het verbaazend groot gezag, in de *Vereenigde Gewesten* verkreegen, zeer veel verſchuldigd was aan een zamenloop van omſtandigheden. Volksopſchuddingen en oproeren bezorgden hem de Stadhouderlyke Waardigheid. De vrees voor regeeringloosheid en verdeeldheden, toen heerſchende, maakten, dat men hem een buitengewoon gezag opdroeg. Hy werd gemagtigd om het grootſte gedeelte der Wethouderſchappen en der Amptenaaren te veranderen. Hier door viel het hem gemaklyk zyne Gunſtelingen te bevorderen en te verheffen: ook hingen gevolglyk alle raadſlagen van hem af. 't Is waar, dat de begeevingen der Ampten in *Gelderland*, *Utrecht* en *Overyſſel*, naa dat de *Franſchen* die Gewesten ontruimden, hem, voor eene enkele reis, en zonder dat zulks in gevolg zou kunnen getrokken worden, werden opgedragen; doch zich bedienende van de onrustigheden dier dagen, van de overhand zyner Partye, en bovenal van het aantal zyner Afhangelingen in de Regeeringe, verkreeg hy in de drie opgemelde Gewesten een gezag, weinig van volſtrekte Oppermogendheid verſchillende. ——— Twee keeren mislukten hem zyn doel, het wederſtreeven van den Vrede te *Nieuwmegen*, in 't Jaar MDCLXXVIII, en het aanwerven der zestien duizend Man, in den Jaare MDCLXXXIII. Doch deeze twee tegenkantingen beletten hem niet, dat zyn gezag zich vergrootte en langs hoe meer vestigde. —— Zyne verheffing op den *Engelſchen* Throon, wel verre van daar aan een krak toe te brengen, ſtevigde het zelve; de hoogklinkende naam van *Koning* lag, om zo te ſpreeken, den Gemeenebestgezinden het zwygen op; en, indien hy de Waardigheden van Koning en Stadhouder, op eenen Opvolger hadt kunnen doen overgaan, zouden allengskens de Overwinnaars van PHILIPS dien tytel hebben kunnen verdraagen, met welken het voor Gemeenebesten altoos gevaarlyk is zich gemeen te maaken. De Stad *Amſterdam* worſtelde het langst tegen de overheerſching van WILLEM DEN III. Eindelyk hadt het gezag, door hem in het Gemeenebest verworven, zo diepe wortels geſchooten, dat alle Regenten

op

op 's Lands kosten zich, by zyn overlyden, in den rouw kleedden. ——— Dan, ſchoon de tyding van 's Stadhouders aflterven groote ontſteltenis baarde, was, volgens zommiger opmerking, de droefheid zo groot niet noch zo algemeen, als toen de maare van den dood der Koninginne MARIA in deeze Gewesten kwam. De openbaare rouwbetooningen, en het luiden der doodklokken, zes weeken lang, driemaal daags, telkens anderhalf uur lang, verwekten eenigen tot onvoegelyk ſpotten met die treurigheid. Hier over geraakten zommigen te *Rotterdam* in hegtenis, en het Gemeen te *Amſterdam* nam het zo euvel, dat het den Spotters aanviel en van 't leeven beroofde. Men kon het hoonen van de naagedagtenisſe eens Vorſten, die verondersteld werd, by de Landen zo veel verdiend te hebben, niet ongeſtraft verdraagen."

Gedenkſchriften van den Marquis DE POMBAL, *Staatsſecretaris en eerſte Minister van den Koning van Portugal, Joſeph I. Derde Deel. Te Amſterdam, by* D. Schuurman, 1785. *Behalven den Inhoud der Boeken*, 318 *bladz. in gr. octave.*

De berugte Marquis *de Pombal* wordt ons in dit derde Deel der Gedenkſchriften, (die, wegens de daarbygevoegde bewyſtukken, ten minſten het uiterlyk voorkomen van geloofwaardigheid hebben, en over het geheel wel geſchreven zyn) afgeſchilderd als een man van veele bekwaamheden; doch die, door eene onverzadelyke zugt naar rykdommen en eene onverzoenlyke wraakgierigheid, zelfs jegens dezulken, die hy ſlegts waande zyne vyanden te zyn, zodanig bezield was, dat de vrees en benaauwdheid de gemoederen der Inwooners van Lisbon geheel en al had ingenoomen, zo dat zy, in geduurige argwaan leevende, onder elkanderen voor de minſte gemeenzaamheid bedugt waren, en de menſchelykheid, de toegenegenheid en alle gezellige aandoeningen, byna in alle harten waren uitgeblusſcht. Hebben wij, in ons berigt van de twee eerſte Deelen deezer Gedenkſchriften (*), een doorſlaand bewys zyner wraakgierigheid bygebragt in een door hem verdichten toeleg op des Konings leven, waarby hy, zich wreekende over zyne vyanden, het bloed van veele aanzienlyke perſoonen des ryks onſchuldig heeft doen ſtroomen; thands zullen wy zien, dat hy, ſchoon meer verlicht dan het gros zyner landgenooten, egter, de raderen van bygeloof en dweepery zelfs in beweeging bragt, om zyn wraakzuchtig hart te kunnen voldoen. Het Auto-da-fe van den 21ſten September 1761, den bepaalden dag voor de rechtspleeging en het beklaaglyk uitein-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VIde D. bl. 474.

einde van den vermaarden Pater *Malagrida*, ſtrekt hier van ten voorbeeld, en is tevens een van de berugtſte, waarvan de geſchiedenis ons eenige gedachtenis heeft nagelaaten. De hoogachting, welke deeze ongelukkige grysaart genoot, en zyn toeſtand inzonderheid, verwekten toen, uit hoofde van verſcheidene omſtandigheden van zyn ſtraf, de grootſte nieuwsgierigheid, en zulks kan heden nog niet nalaaten de aandacht van den Leezer op te wekken.

„ Men had byzondere logies rondom de plaats van Roccio gemaakt; verſcheidene detachementen van Cavalery en Infantery waren, benedenwaards, in orde van betailje geſchaard, en ſtrekten zich uit tot aan de poort der Dominikanen. ——— Ieder Soldaat had zes kogels om te ſchieten. ——— Het Schavot, op 't welk men voor de misdadigen het vonnis van hunne veroordeeling uitſprak, was gemaakt by wyze van een Amphitheater, en rykelyk vercierd. ——— De Adel, de leden van verſcheidene gerechtshoven, en die van het miniſterie waren genodigd tot dit vreemd en akelig ſchouwſpel, en zy begaven zich derwaards in menigte. ——— Het was het oogmerk van den Marquis om aan deeze nieuwe handeling van zyn wraak alle openbaarheid en al het gerucht, welk immer mogelyk was, mede te deelen. ——— *Malagrida*, oud 73 Jaaren, met de doodverw op zyn aangezicht, en zich naauwelyks ſtaande kunnende houden, kwam te voorſchyn met de handen geboeid, tuſſchen twee Benedictyner Monniken en twee Heeren, volgens het gebruik geſchikt, om hem als gevaders in deeze treurige plegtigheid te dienen. ——— Deeze ongelukkige oude man ging aan het hoofd van 52 veroordeelden, onder welke men twee andere geördende broeders rekende, een Franciscaner en een Dominikaner Monnik; maar hy was de eenigſte die geboeid was, en de eenigſte, die, op dien noodlottigen dag, eenen ſchandelyken en wreeden dood moest ondergaan. ——— De plaats was van alle kanten met eene ontelbare menigte volks vervuld; derwaards gelokt door hunne greetige en onuitſpreekelyke nieuwsgierigheid voor dit ſoort van ſchouwſpel; eene nieuwsgierigheid, welke den naam vergrootte van eenen man, ſedert langen tyd in Portugal vermaard door zyne voorbeeldige zeden, zyn onberispelyk leven, hoogen ouderdom en de vruchten van zyne Apoſtoliſche Werken; van een man, die inzonderheid geacht werd van 't volk, van de grooten en van de Koningen zelve; van een man, die als een orakel geraadpleegd wierd door *Mariana* van Oostenryk, die onſterflyke Koningin, wier gedachtenis eeuwig in het hart der Portugeezen zal leeven; — van een man, inzonderheid vereerd met veel hoogachting, door Koning Johannes V, die geestelyke oefeningen onder zyne beſtiering wilde houden, en wegens deeze daad van godsvruchtigheid, inzonderheid gepreezen werd door Benedictus XIV, in eene redevoering, welke deeze Opperprieſter

ter in eene volle kerkvergadering uitſprak, na den dood van dien Vorst.

„ Zodanig werd die Geestelyke veroordeeld, in 't aanzien van de geheele waereld, als een godlooze, als een afvallige, en als de ſchuldigſte aan ſchynheiligheid. Na het leezen van de ſententie, welke geen bepaalde misdaad vastſtelde, ging de Aartsbisſchop van Sparta, Vicarisgeneraal van den Kardinaal Patriarch, voort, tot zyne onteering. —— Vervolgens werd *Malagrida* gebragt voor het gerechtshof van de Supplieken, welke hem veroordeelden om levendig verbrand te worden; maar de Benedictyners, welke hem de behulpſaame hand booden, verkregen dat hy te vooren zou gewurgd worden. —— Dit vonnis werd ogenbliklyk ter uitvoer gebragt, waarna de troepen op hunne plaats werden geſteld, om alle toegangen te ſluiten; en deeze maakten een kring uit van 160 man. —— De eerſte Inquiſiteur, Nuno Alvares Pereira de Mello gaf dien dag, in het convent der Dominicanen, tot blydſchap van de overwinning, door de Inquiſitie op de vyanden van het geloof behaald, een overheerlyk Feſtein, waarby de Adel en verſcheide leden van het gerechtshof der Inquiſitie tegenwoordig waren. Dusdanig was het, dat Gabriël *Malagrida*, een Italiaanſche Jeſuit, geboren 1689 te Minaio, eene kleine Stad van het bisdom Come in het Hertogdom van Milane, zyn levensloop, op eene elendige wyze, eindigde. Het vonnis van het gerechtshof *L'Inconfidence*, van den 12 January, 1759, had hem ſchuldig aan gekwetſte Majeſteit verklaard, en als een van de voornaamſte Opperhoofden van den afgryslyken aanſlag, op den 3den September 1758 begaan, aangemerkt. —— Ondertuſſchen wordt in het vonnis, welk voor zyne executie vooraf ging, en welk aan het einde van het Proces komt, geen enkeld woord geſprooken van deeze misdaad, die even zo groot en even zo ſtrafbaar is als alle de geenen, van welken men hem beſchuldigt. —— Dit ſtilzwygen was voor de ſchranderſte Staatkundigen, en voor de bedrevenſte in de Wetenſchap der gerechtshoven, en de beſlepenheden der kabinetten, een onoplosbaar raadſel. —— Zy waren genoodzaakt hunne onkunde te bekennen, en af te zien van een problema op te losſen, dat boven hun verſtand en vermogens ging. —— Hoe kan men in de daad begrypen, dat een monſter, overtuigd van de ergerlykſte misdaaden, de aanvoerder, de raadgeever, de eerſte beweegoorzaak van eene ſamenzweering tegen het leven van zyn ſouverain, geſtraft zy voor onderwerpen, oneigen aan deeze afgryzelyke beſchuldiging; dat het vonnis, welke hy by de ſtraf voegt, niets tot een grondſlag en tot een beweegreden heeft dan eenige dwalingen zonder gevolg, eenige voorſtellingen belachlyker dan gevaarlyk, waarby een verſtandig man veel minder opzetlyke en bedagte godloosheden zal vinden, dan de mymeringen van een oud man, die buiten zyne zinnen

nen is; dat dit vonnis, in een wysgeerige en verlichte eeuw, gegeeven zy door een ongewoon en geweldadig gerechtshof, waarvan alle verlichte Gouvernementen wyslyk de haatelyke gerechtspleegingen afgeschaft, of ten minsten binnen zulke enge paalen beslooten hebben, dat men niet meer voor dergelyke buitensporigheden te vreezen hebbe?"

Het vonnis of de sententie zelve van het gerechtshof der Inquisitie tegen Pater Malagrida, dat wy hier in dit Deel onder de bewysstukken vinden aangevoerd, is een gedenkstuk van zotheid en wreedheid, welk men in de eeuwen van onkunde zelfs niet zou hebben kunnen leezen, zonder eene regtmatige verachting en eene waare verontwaardiging. —— Men zal daar zien dat geene, waarvan de Historiën der onbeschaafdste en wreedste Natiën misschien geen voorbeeld opleveren; een ongelukkig oud man, wiens harzengestel men in wanorde gebragt had door geweldige gestrengheden en kwaade behandelingen, en wiens mymeringen men vervolgens voor een misdaad uitkryt. —— Hy tragt zyne dwalingen met de beginzelen en grondregelen van het geloof overeen te brengen, en men veroordeelt hem als een volslagen Ketter; hy herroept ze, en men verklaart hem als een hardnekkig Ketter. —— Het was in eene naauwe gevangenis dat hy zyne zotte inbeeldingen voortbragt en uitventte, en men behandelt hem als een verleider des volks, als een oproerige, die zonder ophouden bezig was om nieuwe bekeerlingen te maaken. —— Hy stemt eindelyk toe, dat zyne openbaringen, hoe zeker zy hem ook toeschreenen, niet meer dan ydele harsenschimmen konden zyn; maar om dat men wil, dat hy ze kwaadaartig verzonnen heeft, niettegenstaande die toestemming, niettegenstaande zyne betuigingen, zo veroordeelt men hem, zo straft men hem, als een onboetvaardigen zondaar.

Zie daar, met twee woorden, het geen uit de bewyzen of veel eer uit de tegenstrydigheden voortvloeit, in deeze berugte sententie byeengezameld; tegenstrydigheden, welke aan de vyanden zelve van *Malagrida* niet ontshapt zyn, en hen bewogen hebben, om hunne vermogens by die van den Marquis *de Pombal* te voegen, om alle uitgegeven Kopyen, welke zich daarvan verspreid hadden, te rug te haalen; welke laatste ook het verkoopen van dezelve gestrengelyk aan alle drukkers liet verbieden, en alles in 't werk stelde om dit gedrogtelyk voortbrengzel in eene eeuwigduurende vergetelheid te begraven.

Dan, daar 'er niemand zo slegt is of hy heeft altyd nog eenige goede zyden, zo was het ook niet deezen Minister gelegen; want, behalven het herbouwen van het verwoeste Lisbon tot een der schoonste Steden van Europa, waardoor hy het recht tot de erkentelykheid zyner Natie verkregen heeft, en zichzelf een gedenkteeken heeft opgerecht, dat zynen naam onsterfelyk maakte, heeft de Schryver deezer Gedenkschriften

ook

ook nog eenige loflyke daaden van hem aangeteekend, die waarlyk nuttig zyn voor het geluk van het menschdom, en de verontwaardiging, die wy voor deezen, mogelyk wat al te hatelyk afgeschilderden, Minister, hadden opgevat, eenigermate verzacht.

„ De eerſte gebeurtenis van dit ſoort, is de heerlyke oprichting van het Koninglyk Collegie der Edelen; een ontwerp waarmede Carvallo (*) niet nagelaaten hadde zich beſtendig bezig te houden zedert het verdryven der Jeſuiten, om hetzelve voltallig te maaken; ten minſten ten opzichte van den jongen adel, zynde dit de ledige plaats, welke deeze werkſaame Societeit had nagelaaten in de publieke opvoeding. Hy liet de gebouwen op eene gevoegelyke wyze tot zyn oogmerk bereiden, en het nieuw Collegie werd met veel pracht en plegtigheid geöpend op den 19 Maart, 1766. ——— Deeze nuttige ſtichting wierd geſteld onder de onmiddelyke afhangkelykheid van den Souverain, welke haar de uitmuntendſte beſcherming beloofde. ——— Het plan van opvoeding, 't welk men zich voorgeſteld had te volgen, wierd van alle kundige lieden omhelst en goedgekeurd. ——— De edele kweekelingen oefenden zich, onder uitgekoozen meesters, in de Taalen, in de Weetenſchappen en in de fraaije Kunſten; maar de keuze van deeze meesters werd voor de geleerden van Portugal eene harde vernedering. Want van zo veele onderwyzers werd 'er ſlegts een uit den ſchoot der Natie genomen; alle andere waren Italiaanen, uitgezonderd twee Ierlanders, van welke de eerſte belast wierd om de Engelſche en Franſche Taalen te leeren."

„ Ter zelver tyd hield hy zich bezig met eene andere zorg, niet minder nuttig voor den Staat, en niet minder waardig voor alle onze lofredenen, namelyk: met die van te voorzien in de opvoeding der burgerkinderen, van de laagſte klaſſe van het volk. Dit onderwerp, in 't algemeen al te zeer veronachtzaamd, verdiende des te meer alle oplettendheid van een waakzaam Minister, nadien arme ouders, dikwils beroofd van de middelen, om hunne kinderen het nodig brood tot hun beſtaan te bezorgen, des te minder hulpmiddelen hebben, om ze een goede opvoeding te geeven. ——— In zulk een groote Stad als Lisbon, en na zo veele jaaren van onheil en ellende, was het getal van deeze ongelukkige kinderen zodanig aangegroeid, dat dit deerlyk ſchouwſpel een algemeen medelyden verwekte. De Minister nam een beſluit, om zo veele in het Arſenaal te plaatzen, als dit gebouw konde bevatten, alwaar zy acht jaaren lang, op kosten van den Staat, moesten onderhouden worden, en zodanige handwerken leeren, waardoor zy in ſtaat geſteld wierden, om zichzelven te kunnen voeden."

„ Maar

(*) Dit was de geſlachtnaam van deezen Minister, onder welken hy in deeze Gedenkſchriften gemeenlyk voorkomt.

„ Maar van al het geene, welk *Carvalho* naderhand gedaan heeft, tot welzyn van de Burgers en Inwooners, was 'er niets dat meerdere en grootere toejuiching verwekte, en met meer vreugde en erkentelykheid ontvangen werd, als het Edict, welk aan de Scheepvaart der Natie eene vryheid vergunde, van welke zy nooit had behooren beroofd te worden. ——— Een ieder kreeg eindelyk de vryheid, om, ten allen tyde, zyne Scheepen en zyne Koopmanſchappen te zenden, het zy naar de Havens van America, het zy naar die van de Portugeeſche heerſchappy in Europa, alwaar de Koophandel niet verboden was door een uitſluitend privilegie. ——— Dank zy die wyze toegeevendheid! De Kooplieden begonnen toen weder adem te ſcheppen; zy hoopten den dag weder te beleeven, op welken zy geheel verlost zouden zyn van de doodlyke ketenen, welke zo langen tyd den Koophandel en de industrie der Natie gebonden gehouden hadden." ——— Deeze aangenaame hoop wierd ook niet bedrogen, en men zag welhaast de uitwerkingen van deeze gelukkige omkeering.

Reize langs den Neder-Rhyn, *over het* Loo, Elten, Emmerik, Wezel, Duisburg, Keizerswaart, Dusſeldorp, Keulen *tot* Bon, *en voorts over* Krevelt, Gelder, Kevelaar, Kleef, Nymegen, Arnhem, Rooſendaal *en* Dieren *te rug. In Oogstmaand des jaars* 1784, *door een gezelſchap uit een der Nederlandſche Steden gedaan. In* 24 *Brieven aan eenen Vriend medegedeeld, en met Geſchied- en Oudheidkundige Aanmerkingen doorvlogten. Te Campen, by* J. A. de Chalmot, 1785. *In gr. octavo,* 218 *bladz.*

Een der Leden van het in den tytel gemelde gezelſchap geeft in deeze Brieven, aan zynen Vriend, een verhaal van hun Speelreisje, door de opgenoemde plaatzen, met melding van het merkwaardigſte door hen bezigtigd, dat hem ook nu en dan op het geſchied- en oudheidkundige van dezelven doet ſtilſtaan. Het verhaal is in zyne ſoort wel ingerigt, als een gemeenzaam verſlag, dat men aan zyn Vriend geeft; en de daarin medegedeelde byzonderheden van deeze en geene plaatzen zyn, zo veel ons bekend is, naar waarheid; uit welken hoofde men hetzelve met genoegen kan doorbladeren, en 'er een nuttig gebruik van maaken, wanneer men, gelyk nog al veele Hollanders doen, een ſoortgelyk ſpeelreisje aangaat. ——— Zy, die dit willen doen, en ondertuſſchen de zuinigheid in agt neemen, ontvangen reeds in den eerſten Brief eene waarſchouwing deswegens, om zig met geen by zig houdend rydtuig te belasten, maar liever van de gewoone Postwagens of extra Post gebruik te maaken. En deeze les is in dit opzigt niet af te keuren; maar hier komt egter tegen op,

dat men, in 't eerſte geval, meer gemak en vermaak heeft. Die de zuinigheid altyd wil behartigen moet zulke ſpeelreisjes liever niet onderneemen; de oude Hollandſche regel is, onzes oordeels, niet te wraaken: „ Men moet t'huis zuinig zyn, „ maar als men, buiten noodzaak, reist, moet men het ge„ mak en vermaak zoeken, en 'er zyne beurs voor dien tyd „ ordentlyk aan opofferen; dat men dan t'huis, zo 't noodig „ zy, verder wel weder te gemoet kan komen." —— Des Brieſſchryvers les by den aanvang gegeeven leidde ons tot deeze opmerking; doch wy zullen dezelve niet verder uitbreiden; en liever den Leezer terſtond een ſtaal van des Reizigers ſchryfwyze mededeelen, en uit deeze Brieven overneemen, het geen hy ons, na de Stad *Kleef* beſchreeven te hebben, meldt, wegens de heerlyke gezigten, die daaromſtreeks het oog van alle Reizigers verrukken.

„ Een kwartier uurs buiten *Kleef* ligt, zegt hy, de beroemde Keurvorstlyke Diergaarde, waarin men eene meenigte van aangenaame Wandelingen aantreſt. De omtrek van deeze Wildbaan bevat genoegzaam evenveel Weiland als Boschaadje. Van rondsomme is dezelve met paliſſaaten zeer digt omheind, en aan de Woudzyde nog daar en boven met eenen zwaaren Beuken Haage afgeſlooten. Vier Poorten verſtrekken daar aan tot ingangen; en het ſtaat aan niemand vry om met losloopende Honden daar binnen te komen, men moet die met een touw, aan de halsband vastgemaakt, leiden, ten welken einde tot waarſchouwing, boven ieder Poort in het Hoogduitsch ſtaat geſchreeven: *de Honden hebben hier geen kwartier.*

„ Wy zagen in deeze Diergaarde een groot aantal Harten en Rhéen, die 'er nog veelvuldiger zyn geweest, dewyl, zo men ons berichtte, in het begin des jaars 1784, door de zwaare overſtrooming, meer dan honderd daar van in het water zyn geſmoord. Deeze Dieren graazen des zomers in de Weiden en Boſſchen, en wanneer het Aardryk met ſneeuw bedekt, geen voedzel meer voor hun oplevert, worden zy met hooy gevoed, ten welken einde in 't Bosch verſcheidene Stallingen met Kribben zyn vervaardigd.

„ Het Amphitheater tegens een Berg aan liggende, voldeed my niet, ſchoon men het my als een voortreffelyk ſtuk der Bouwkunde had aangepreezen. Niets van dat grootſche wordt 'er na myne gedachten in gevonden, het welk op het eerſte gezicht treft, of van dat ſchoone, 't welk een ieder, die maar eenige ſmaak heeft, aandoet: verre zelvs hier van, vertoont het zich op zekeren afſtand popachtig, en wordt daar by ſober onderhouden, zo wel als de Fonteinen en de Naald of Zuil, waar op een groot yzeren Beeld is geplaatst, het welk men my verzekerde het afbeeldzel van den zo ongelukkig verdronkenen Veldheer MARTEN SCHENK te zyn (*). Het Bronhuisje ik ook niet

(*) Dit ongeluk trof hem in Oogstmaand des jaars 1589, ter gelegenheid van

niet veel, en de Brongasten zeide men ons doorgaans in een gering getal te zyn, niet tegenſtaande de bekende kundigheid van den Bron-Medicus Profeſſor SCHUTTE, en de goede werkingen die veelen aan deeze mineraale Wateren toeſchryven, byzonder in ziektens die uit ſchorbuit, jigt, gal, verſtopping der ingewanden, en verzwakking der zenuwen, voortvloeijen. Met dat al, is hier eene geſtadige afwisſeling van Vreemdelingen, door de aangenaamheid der plaatze uitgelokt. Geen wonder dan ook, dat de peinzende Staatsman, diepdenkende Geleerde, en nyvere Koopman, hier geduurende eenige dagen hun verblyf komen houden, ten einde eene friſche lucht ademende, hunne vermoeide hersſenen rust te verſchaffen, door zich met niets anders te bemoejen, dan met het beſchouwen van verrukkende Gezichten, het wandelen en ryden in aangenaame Oorden, waar de Natuur als 't ware op elk oogenblik iets nieuws aan het beſpiegelend oog aanbied, als mede door het genot van andere onzondige uitſpanningen, die men hier in meenigte aantreft, om zo te ſpreeken, eenen nieuwen voorraad van lust op te doen, om vervolgens, met eenen verdubbelden iever, ieder zyne taak weder op te vatten.

„De Berg, tegens wiens voetſtuk het Amphitheater ſtaat, en doorgaans den naam van *Sterrenberg* draagt, doch door BROUER VAN NIDEK (1) de *Springberg* wordt genoemd, en die de hoogſte van het gantſche Gewest is, heeft op deszelfs kruin eenen fraaijen Lindeboom, die rondsomme van Zitbanken is voorzien. Van deezen Berg heeft men de uitmuntendſte Gezichten die men zich kan verbeelden. De Stad *Kleef*, ſchoon op drie Bergen gelegen, duikt als 't ware in de laagte weg; meer dan twaalf bemuurde Steden worden 'er in 't verſchiet, de eene nader by, de andere verder af, gelegen, gezien, terwyl het oog zich ten zelfden tyde verlustigt met de Schepen te beſchouwen, die langs den kronkelenden *Rhyn* en *Waal* heen en weer vaa-

van eenen mislukten aanſlag op *Nymegen*, welke, door den vyand ontdekt zynde, dien Overſte met de zynen vlugtende, de rampſpoed bejegende, dat het Vaartuig, waar op hy ſtapte om aan de andere zyde van de *Waal* over te ſteeken, al te zeer met Volk overlaaden zynde, om ſloeg, waar door hy, die zwaar gewapend was, in 't water gevallen zynde, terſtond naar den grond zonk. Die van *Nymegen* vonden naderhand zyn Lyk, waar van zy 't hoofd en de vier deelen op en omtrent de *St. Anthonis* Poort ten toon ſtelden. De *Spaanſche* Gouverneur VARRABON deed egter de ſtukken kort hier na in eene Kist bewaaren; die Prins MAURITS, twee jaaren laater, na 't overgaan der Stad, eerlyk begraaven liet. MARTEN SCHENK, die van de *Spaanſche* zyde tot de *Staatſche* was overgegaan, is van de laagſte Krygsdienſten, tot de waardigheid van Veldoverſte opgeklommen; en men getuigt van hem, dat het hem nimmer aan moed; ſomtyds aan beleid en voorzigtigheid, mangelde. WAGEN. *Vad. Hiſt. VIII. Deel, bl.* 308.

(1) *Kab. van Oudh.* VI. *Deel, bl.* 272.

vaaren; en verders de heerlykſte Landsdouwen, die met Dorpen, Gehuchten, Beekjes, Boſchjes, Koornlanden, Bergen en Valeyen bezaaid zynde, éene natuurlyke Landkaart aan het gezicht aanbieden. Naby deezen Berg liggen nog twee anderen, van waar men insgelyks ſraaije uitzichten heeft, en die de naamen van *Botterberg* en *Koperenknop* droegen.

„ De *Naſſauwſche* Poort uitgaande, ontmoet men aan de linkerhand het ſchoone en vermaaklyke *Bellevue*, welk Lusthuis tot een buitenverblyf aan den Heer Baron VAN SPAAN verſtrekt; hier zyn veele vermaakelyke wandelwegen, benevens een *Belvidere*, dat verrukkelyke gezichten aanbied. —— Een weinig voorwaarts is de *Naſſauwſche Allée*, zynde eene ſchoone wandeldreef met Lindeboomen beplant; deeze Laan ten einde zynde, ziet men aan de regterhand eenen yzeren Pylaar, van onderen met vier dergelyke zittingen voorzien: men berichtte ons, dat, op het bovenſte gedeelte van dien Pylaar, een fraay gewerkt Cupido-beeld had geſtaan, door de *Franſchen* moetwillig daar afgeſchooten en vernield. —— Niet verre hier van daan, en na by den weg, ſtaat eene halfmaanswyze gemetzelde muur, met een hek geſloten, het welk, voor deezen, met allerhande oude *Romeinſche* ſteenen Beelden, Inſcriptien, Urnas, Graflampen enz. is verſierd; welke oude gedenkſtukken met eene onbegrypelyke zorgvuldigheid door Graaf MAURITZ VAN NASSAUW in eene lange reeks van jaaren zyn verzameld. Veelen daar van had hy van *Xanten* bekomen, en ook eenigen in eenen zekeren kelder op het Slot te *Kleef* gevonden; dan tegenswoordig zyn die geheel en al verwaarloosd, en daar wordt genoegzaam de hand niet meer aan gehouden (*). In 't midden van dit Halfrond, is eene verheve Graftombe opgericht, ten eenemaalen uit aan malkanderen geſchroefde yzeren plaaten beſtaande, met de Stamwapenen van het *Naſſauwſch* Geſlacht daar in gegooten. Hier heeft het Rif van Graaf MAURITS geduurende zes maanden in gerust, doch is vervolgens naar *Siegen* gevoerd, en aldaar by zyne Voorouders in den Vorſtelyken Grafkelder geplaatst. — Ter zyde van dit Halfrond, klimt men zagtjes langs eene Dennen Laan tot op de kruin van den *Spitsberg*, welke ook van alle kanten verukkende gezichten oplevert.

„ Niet verre van hier, vertoont zich eene ſoort van Amphitheater, of, om my beter uit te drukken, een door de wyze hand des Scheppers gewrocht Schouwtoneel, het welke zich voorby den zogenaamden *Vreugdenberg*, achter *Berg en Dal*, zynde de naam van het beſchreevene Halfronde Metzelwerk, en dus meer dan een half uur ver uitſtrekt. Dit is met trotſche Eiken, Beuken en Elſen beplant; ook worden hier veelerleye

(*) BROUER. VAN NIDEK, *Kab. van Oudh. Vl. Deel. bl.* 272.

leye ſoórten van Heesters, en ontelbaare verſcheidenheden van Kruidgewasſen gevonden. Van dit groene Schouwtoneel heeft men een onbepaald gezicht, en ziet uuren ver eene verrukkend ſchoone mengeling, van Steden, Dorpen, Koornryke Velden, ſnel voortrollende Waterſtroomen; en, in 't verſchiet, Bergen die zo verre zyn afgelegen, dat zy zich ſlegts als blaauwe dikke wolken vertoonen. Geen wonder dus, dat de dichtlievende LANGENDYK, dit pronkjuweel der Natuur voor oogen hebbende, 'er aldus van heeft gezongen.

Zie ginds (een wonder der Natuur,
Voor vreemdeling en Nagebuur)
Die halven Schouwburg voor uw oogen.
De Stad, het blinkende Kasteel,
Verſiert met menig Lustprieel,
Houd alle zinnen opgetogen.
De zand, konyn en vreugden Berg,
Voorzien van wild, dat vlug en erg,
In 't groen den Jager zoekt te ontduiken,
En voor den ſnellen Haazewind,
Geen ſchuilplaats in de vlakte vind,
Vlugt onder kreupelbosch en ſtruiken.
De Tuinen langs den waterkant,
Met Boomen ryk van vrugt beplant,
En aangenaame Waterbeeken;
Dit alles trekt den Geest om hoog,
Op 't zien van deezen wonderboog,
Om God te loven en te ſmeeken.

„Wy hadden onzen intrek genoomen in de Diergaarde by den Kastelein MAYWALD, op wiens eerſte ontmoeting, wy ons den wandelaar op de *belle Promenade* in het *Baggeren* Klooster te *Nuys* vertegenwoordigden (*), dewyl dit paar Menſchen wonder veel

(*) Dit ſtaat op een klugtig voorval, in een voorigen brief aldus verhaald. ——„ Te *Nuys* komende, was ons eerſte werk na het *Baggeren Klooster* te vraagen, dewyl ons dat als eene merkwaardige byzonderheid was opgegeeven, 't welk wy niet moesten verzuimen te gaan zien. Van buiten had dit Gebouw weinig aanzien, dan men ontmoet meer dat de Gevel juist niet met de pragt en netheid van het inwendige zamenſtemt. Aangeklopt, opengedaan en binnengetreden zynde, kwamen wy op een foort van Baſſecour, die vry natuurlyk na een verblyf van Verkens geleek, en egter tot eene wandelplaats verſtrekte, voor een perſoon van eene ryzende geſtalte, die eenen bemorſten geſtreepten Japon om zyne lendenen had geſlagen, en alle de ulterlykheden vertoonde van ruim half gek te zyn; doeze betuigde ons tot

veel van wezen en houding na malkanderen gelykt. Wy waren zeer te vreden in dit verblyf, en men weet hier zo wel als in het andere Logement by ROSSERTS, tot een duit toe, wat men verteert; tot dien einde, hangt 'er bezyden de kamerdeur van binnen, eene gedrukte Koninglyke Ordonnantie, waar op de prys van alles, tot de minſte beuzeling toe, aangetekend ſtaat, en de Kaſteleins mogen niets boven die bepaaling vraagen.

„ 's Middags, zo wel als 's avonds, was 'er een talryk gezelſchap aan tafel, en in eene kamer, naast het eetvertrek, plaatſten zich, toen het nagerecht opgezet was, eenige Muzikanten, die de aanzittende Gasten door het geluid hunner Speeltuigen trachtten te vervrolyken, en tot eene milde gifte aan te ſpooren. Deeze knaapen, hun concert geëindigd hebbende, en na dat alvorens, door eene uit het midden van hun afgezonden, de giften in eene hoed waren ingezameld, trad 'er op den eerſten middag dat wy aan die tafel ſpysden, eene magere Vent binnen, die zeer ſober in het habyt was, en zich als gek hield. Hy was van eene Harp voorzien, die hy ongemeen ſchraal behandelde, en welk disharmonieerend geluid gepaard ging met ſlordige Straatdeuntjes, die door eene roestige keel wierden gezongen. De Kerel, bemerkende dat ons dit muzyk verveelde, maakte een einde van ſpeelen en zingen; en haalde eene bemorſte *portefeuille* uit zyn zak, voorzien met ſlegt gekladde figuurtjes, die op eene zeer indecente wyze waren uitgedoscht. Een Heer van het gezelſchap, die zekerlyk dagt zich wonder wel uit te ſlooven, bemerkende dat eene aan ons onbekende doch zeer welleevende Dame, die naast hem aan tafel zat, en die wy vernamen in *'s Hertogenbosch* te woo-

verſcheidene maalen toe, dat het *ons belle Promenade* was, daar hy zich verlustigde, en dit was al wat wy 'er uit konden krygen. Na hier tot verveelens toe gewagt te hebben, verſcheen 'er ten laatſte een *craſſeuſe* Monnik, in Minoriten gewaad; aan wien wy verzogten, om ons het merkwaardige van 't Klooster te doen zien. Deeze ſnaak bekeek ons een voor een, waar na hy hartig begon te lagchen, zo dat wy nu omtrent begreepen, met Gekken opgeſcheept te zyn, en dit was ook wezentlyk zo: want, zonder ons een enkeld woord toe te ſprecken, liep de bruin getabberde Vent in een vertrek, waar wy hem volgden, en eenige ſnaaken vonden, die even wys genoeg waren, om hunne Pintjes en Vleſſen te ledigen; in dit gezelſchap bevond zig mede eene Nimf, die fris mede poculeerde, en al het uiterlyke had, van een Dame uit de Jonkerſtraat te zyn. Dit Geſticht ons als zeer merkwaardig zynde opgegeeven, klampten wy op nieuw den Monnik aan, en verzogten hem op eene ernſtige wyze ons toch het Klooster te laaten zien; dan wy kregen geen ander antwoord, dat wy alles gezien hadden, en hier op begon de Vent weder luidkeels te lagchen, 't welk door een Chorus van het drinkende gezelſchap gevolgd wierd. Zienda dat 'er niets aan te doen viel, gingen wy heen, ontmoetten op nieuw den Wandelaar, die nog zeer lustig op zyne *belle Promenade* ſpanceerde. Op ſtraat gekomen zynde, lachten wy eens hartelyk van zo gefopt te zyn, dan waren teſſens knorrig van zo ſlegt onderrigt te hebben bekomen."

woonen, eenige begeerte liet blyken, om die todden, waar van zy voor zeker den inhoud niet wist, te zien, maakte 'er zich ſpoedig, met eenen ongemeenen yver, meester van, en bood haar die op eene bevallige wyze aan; dan de Dame had 'er naauwelyks de oogen opgeſlagen, of zy gaf die zonder een woord te ſpreeken aan het Galante Heertje te rug, en beantwoordde dus, op eene verſtandige wyze, deeze ongemeene gedienſtigheid. —— 's Avonds wierd 'er in ons Logement een Bal gegeeven, waar op *tout le beau monde* van *Kleef* verſcheen; hier bevonden zich verſcheidene levendige Dames en Juffers onder, die 'er wel uitzagen en zeer vlug op eene bevallige wyze danſten."

Gedichten van het Genootſchap, ten ſpreuke voerende, HIER NA VOLMAAKTER. *Te Amſterdam, by* J. Weſſing *en* D. en J. Tol, 1785. *Buiten het Voorbericht,* 311 *bladz. in gr. octavo.*

Een Tiental vrienden en minnaars der ſchoone Dichtkunst, onder welke zommigen reeds ryken roem in het vak dier eedle kunst behaald hebben, biedt hier de vrugten zyner uitſpanning der Nederlandſche waereld aan. Niemand kan deeze Verzameling den naam van eene kieſche weigeren. Het eene Dichtſtuk overtreft wel het andere, doch allen hebben zy haare byzondere waardy. De Godsdienst, wel byzonder op de leest der Gereformeerden geſchoeid, en het Vaderland, leveren de voornaamſte onderwerpen voor deezen bundel. Wy kiezen, uit dezelve, een gedeelte van een Dichtſtuk, van den Heer *J. C. Mohr*, getyteld: *Een waar Christen de beste Vaderlander*, om onze Landgenooten een proef te geeven van den Dichttrant van dit nieuw Genootſchap, en vertrouwen, dat hetzelve, om zyne belangrykheid in deeze dagen de aandagt onzer Leezeren verdient. Naa dat de Dichter dan iets over de Geestelyke Vryheid gezegd heeft, gaat hy dus voort.

Myn waare Christen, in wiens oogen
Het edelst kleinnood van den Staat,
De Godsdienst is, zal nooit gedoogen,
Dat Vryheidsmin haar zy verlaat.
Hy gunt de vryheid van geweten,
De regten van elk ingezeten,
Aan elk die in de heilleer dwaalt;
Maar kan noch zal 't als dwangzugt wraaken,
Voor God en zynen Zoon te waaken,
Te zorgen voor de leer in 't heilig boek bepaald.

Is Deugd, in aller braaven achting,
De ſterkſte zuil der Maatſchappy,
En zet dan 's Christens deugdbetragting
Zyn Vaderland geen ſterkte by?....
Ja hy die al zyn welbehaagen
Vind in zyns meesters beeld te dragen,
Al treurt hy daaglyks om gebrek,
Poogt JESUS *blinkend ſpoor' te drukken;*
En, mag 't hem eenigzins gelukken,
Hy toont, door zyn gedrag, dat beeld in elken trek.

Moet zulk een deugdzaam Volk niet bloeijen
Waar elk de nedrigheid vertoont;
Waar ſpaarzaamheid elks winst doet groeijen,
Waar eerlykheid elks handel kroont;
Waar jongelingen 't ſpoor betreden
Der ouderlyke burgerzeden,
En naarſtig zyn in ambt en werk.
Waar elk gedienſtig is voor 'andren,
De waarheid ſpreekt en met elkandren
In vree verkeert, in huis, in burgerſtaat en kerk?

Uit 's Lands Kronyken weet myn Christen
Hoe God zyn Vaderland van 't juk
Bevrydde, en, ondanks woede en listen
De Vryheid hoedde in allen druk.
Zyn dankbaarheid wil eedle Helden,
Die goed en bloed voor Vryheid ſtelden,
Verſieren met een burgerkroon;
Hun huis, hun naakroost niet vergeeten,
Maar nooit hun feilen deugden heeten:
Nooit Zoon van Gideon (*) doen ſtygen op een' Troon.

Myn Godsvriend, in zyn' vryheidsyver,
Houdt best het veilig middenſpoor:
Hy leent, noch wreevlen oproerſtyver,
Noch ſlaafſchen vleijer, ooit gehoor.
Kan hy der Vryheid dienstbaar wezen;
Hy, zonder liegen, plooijen, vreezen

Voor

(*) Richt. 8. vs. 22, 23.

Voor Heerschzugt, durft met moed en klem,
't Verzoek van Medeburgren ſchraagen,
En voor zyn Burgervadren dragen;
Maar onbeſcheiden drift en dwang is ver van hem.

Hy, die 't gezag der Overheden,
Ook in een vry Gemeenebest,
Eerbiedigt als om wyze reden
Door God, zyn' Vader, zelf gevest;
Zal de eedle Vryheid nooit verbastren,
In ſpoorloos en losbandig lastren;
Laakt de onderſchikking nooit als dwang,
Gehoorzaamt zyne Medebergers,
Door Raad en Volk geſteld tot zorgers
Voor 't algemeene nut in Staats- en Stadsbelang.

Hy, die beſeft dat aardſche dingen,
Staag onvolmaakt vol leemten zyn,
Dat tyd en lotverwisſelingen
In elk ontwerp, hoe goed het ſchyn,
Onfeilbaar nieuw gebrek doen komen;
Zal ſtil zyn, voor verandring ſchroomen,
Zolang 't gebrek nog draaglyk is:
Maar, als 't gevaar der dunſte panden,
Die hy op 't ſchendigſte aan ziet randen,
Hem dringt, dan waagt hy 't al voor hun behoudenis.

Heeft hy in de algemeene zaaken
Bewind of invloed; de Eigenbaat
Poogt hem vergeefsch haar' ſlaaf te maaken,
Door haar' vernisten helſchen raad.
Hy, wiens verheven ziel deezr aarde
Beſchouwt als hem te klein van waarde,
Wiens hart in hoogren kring verkeert,
Zal nimmer om wat lekker eeten,
Of goud, of eer, of ambt, vergeeten,
Wat wet en Burgerregt, wat eed en pligt hem leert.

Of

Of kan hy zo het volk niet dienen,
Geplaatst in mindren burgerſtand,
Zyn toegang tot den OBGEZIENEN
In Christus is voor 't Vaderland.
Dan draagt hy by den Troon der Troonen
't Belang der egte Vryheidzoonen,
Den God der Vryheid nedrig voor;
Dien God, die op de ſtem der biddren,
Den Vyand menigmaal deed ziddren:
En God, 's Lands trouwſte vriend, geeft zynen vriend gehoor.

Maar „ bid en werk: God roept ten ſtryde"
Myn Christen, die dit regt beſeft,
Gordt met die handen 't ſtaal op zyde,
Die hy in 't bidden troomwaard heft.
En wie zal dan zyn goed en leeven
Gereeder 't land ten beste geven;
Wie minder ſchrikken voor den dood
Dan hy die weet „ 'k heb niet te zorgen,
„ Voor eeuwig is myn ziel geborgen;
„ 'k Beveel aan Vaders zorg myn Kroost, myne Echtgenoot."

Zoo zegt myn Vroome, die beneden
Als reizend vreemdling ſlegts verkeert,
Wien, daar onzigtbre Zaligheden
Hem trekken, 't zigtbre lokt noch deert:
„ Ja 'k heb een Vaderland hier boven;
„ Ik wandel daar reeds door gelooven;
„ Daar is myn edelſt Burgerregt,
„ Daar heb ik 't hart voor uit gezonden:
„ Nogthans op de allerſterkſte gronden
„ Ben ik, als Burger, hier aan 't Vaderland gehegt."

Feest-

Feestzang op de Vierde Verjaaring van den Doggerbankſchen Zeeſlag, plegtig gevierd in Amſterdam, by gelegenheid van eene Vaderlandſche Maaltyd op den 5den van Oogſtmaand 1785, *onder de Zinſpreuk* Pro Patria & Libertate. *Te Amſterdam, by* Jan Willem Smit, 1785. *Groot, buiten het Voorwerk,* 23 *bladz. in gr. octavo.*

Een redelyk vers, dat, op een maaltyd voorgeleezen, wel kan behaagd hebben, doch, om de onbeſchaafdheid op veele plaatzen, zonder verlies voor de Dichtkunst, kon agterwege zyn gebleeven, of merkelyke veranderingen moest ondergaan hebben. Men kan aan een groot Vernuft zomtyds eenige onnaauwkeurigheden, en aan een uitgebreid Dichtſtuk zwakke plaatzen vergeeven, maar een middelmaatig Dichter mag in een klein Stukje niet tegen den gewoonlyken Dichttrant zondigen: *hoope* op *loopen* te laaten rymen is eene onverſchoonlyke ruwheid, en meer diergelyke feilen komen, buiten mindere onnaauwkeurigheden en proſaïke gedeelten, in hetzelve voor. Met dat alles bevat het Stukje hier en daar tekens van een Vernuft, dat aanmoediging verdient, en, onder behoorlyke tucht beſchaafd zynde, een Cieraad van den Nederlandſchen Parnas zou kunnen worden.

Ferdinand en Conſtantia, door Mr. RHYNVIS FEITH, *II Deelen. Te Amſterdam, by* J. Allart, *in gr.* 8vo. *Buiten het Voorbericht,* 287 *bladz. met Plaaten.*

Een Roman in den zelfden ſmaak en even kragtig geſchreeven, als de *Julia* door dezelfde bekwaame hand, waarvan wy met lof gewaagden (*). De Heer FEITH bezit eene wyze van ſchryven, die den leezer geheel medeſleept. Zyn Ed. vergunne ons deeze aanmerking; het jammert ons eenigermaate, dat hy in zyne geſchriften de waereld van eenen zo donkeren kant beſchouwt; ſtak dit door in zyne *Julia*, niet minder kentekens draagt de *Ferdinand* en *Conſtantia*. Het hart der jeugd wil over 't algemeen den weg van het *Sentimenteele* gaarne op, en de Heer FEITH is in het zelve haar een zo geſchikten en betoverenden Leidsman, dat zy maar weinige ſtappen alleen te doen hebben, of zy vervallen in eene wezenlyke, ſchadelyke zwaarmoedigheid. Vooral maaken wy deeze aanmerking, dewyl het ons voorkomt, dat zyn fikſche hand even bekwaam is tot het ſchilderen van een helderen hemel, als van een pikdonkeren nacht: het geen wy door eene kleine ſchildery van zyne meesterlyke hand, naa het aanſtippen van den voornaamen inhoud van den gemelden Roman, zullen trachten te bewyzen. *Fer-*

(*) Zie *Algem. Vad. Lett.* Vide D. bl. 128.

Ferdinand, een jongman van het ſterkst gevoel en de blaakendſte driften, doch tevens een vriend der deugd, ſtelt, door eenen wonderen zamenloop van omſtandigheden, die zeer kunſtig door den ſchryver geſchikt zyn de ontrouw van *Conſtantia* vast, verlaat de plaats zyner inwooning, om van het onaangenaam gevoel der nabyheid aan zo ontrouw een ſchepſel, als hy *Conſtantia* aanmerkt, ontſlaagen te zyn; hy zet zich neder in een Dorp, waar hy kennis maakt met den Predikant, wiens dochter, *Cecilia*, een allerlieſst en tedergevoelig meisje, verliefd raakt op *Ferdinand*. Dit veroorzaakt in een ziel, als die van *Ferdinand* geſchetst is, de hevigſte ſchokken en dubbingen; eindelyk beſluit hy, daar *Conſtantia* hem toch ongetrouw is, zyne hand aan *Cecilia* te ſchenken, doch deeze wil zyne hand niet zonder zyn geheel hart. Deeze *Cecilia* wordt dus het ſlachtoffer haarer ongelukkige liefde en ſterft, het natuurlyk gevolg van haar geſtel en de richting haarer hartstochten. Ondertusſchen ontdekt *Ferdinand*, dat hy zich nopens de ontrouw van *Conſtantia* bedroogen heeft, deeze ontdekking doet zeer veel nieuwe beweegingen by hem gebooren worden, en eindelyk tot een zelfsmoord beſluiten, tot welks uitvoer hy gereed ſtaat; doch tegengehouden wordt door *Conſtantia*, die hem zins lang door een onbekenden jongeling hadt laaten gade ſlaan, en hem nu ontmoet; hierop volgt de volkomenſte herſtelling hunner afgebroken liefde door een gelukkig huwelyk.

Zie hier eene kleine beſchryving, in het vrolyke, van den gevoeligen *Ferdinand*, naa de ontmoeting van *Conſtantia*, daar hy zich weder op Roozenburg, de plaats zyner beminde, bevindt; hy ſchryft dan het volgende aan zynen vriend, *Willem*, en wy twyfelen niet of wy ſtaaven onze bovenſtaande aanmerking genoegzaam met deeze aanhaaling.

„ Komt, dartelende Westewindjes, die de van genoegen trillende bladeren deezer zilveren beuken kuscht, voert de onuitſpreekelyke zaligheid, die myne ziel in dit Eeden ſmaakt, op uwe bolle wiekjes naar ***, ademt ze daar in het Hart van mynen vriend over, dat hy gevoele alles gevoele, wat ik geniete! — Ja, Willem! ik ben weer op Roozenburg — waar jeder voetſtap de beeldtenis van voorig genoegen vertoont, elke Boom het gevoel van eertyds geſmaakten wellust verlevendigt, en ieder Beekje eeuwige tederheid met te rug herinnerende en nimmer eindigende welluidendheid in myn hart murmelt".

✲ ✲
✲

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

J. G. HERDER, *Brieven over de beoefening der Godgeleerdheid. Derde en Vierde Deel. Uit het Hoogduitsch, door* W. VAN HAMELSVELD, *Predikant te Westbroek en Achtienhoven. Te Amſterdam, by* J. Weppelman, 1785. *In gr. octavo*, 344 *bladz.*

Op de onderrigtingen aen den jongen beoefenaer der Godgeleerdheid, in de twee voorige Stukken medegedeeld, met betrekking tot het geen hem omtrent de Schriften des Ouden en des Nieuwen Testaments in agt ſtaet te nemen, laet de Heer *Herder*, in dit derde en vierde Stuk volgen zyne nadere onderrichtingen, rakende het verdere beloop der Godgeleerde oefeninge. Het derde is voornaemlyk geſchikt om ene handleiding te geven ter beoefeninge van 't leerſtellige, en 't vierde om den Jongeling onder 't oog te brengen, wat hy behoore aen te wenden, ten einde zich bekwaem te maken, om zyne verkregen kundigheden aen andere leerzaem en nuttig voor te dragen, als mede met hoedanig een bedoelde hy zyn Ampt als Leeraer hebbe te aenvaerden. En hier by ſtaet, gelyk de laetſte Brief van 't vierde Deel te kennen geeft, vervolgens nog te komen ene overweging van 't geen het amptsbeſtier en de amptsplichten zelven betreft. ——— Onze Autheur behandelt deze onderwerpen op dezelfde wyze als de voorgaenden; en zyne Brieven, ſchoon inzonderheid geſchikt voor een Jongeling, die zich op de beoefening der Godgeleerdheid toelegt, behelzen, gelyk men uit ons voorige bericht (*) reeds heeft kunnen afnemen, een overvloed van bedenkingen, die tevens van een uitgebreider dienſt zyn. ——— Tot ene proeve hiervan verſtrekke een gedeelte zyner aenmerkingen, over het denkbeeld, dat 'er een ſtryd zou zyn tuſſchen *Natuur* en *Schrift*, *Reden* en *Openbaring*, waerover hy zich aenvanglyk indezervoege uitdrukt.

„ Gy zyt dan ook in dien ongelukkigen twist tuſſchen *Na-*

(*) Zie boven *bl* 409.

Natuur en *Schrift*, *Natuur* en *Genade*, *Reden* en *Openbaring* geraakt! Zoo diep 'er in geraakt, dat gy geenen uitweg weet, en gelooft, dat gy het één van beiden moet opgeven, ten einde het andere te behouden. Om 's Hemels wil! zie voor u. Het is geen twist, maar alleen eene verſchillende baan, op éénen en denzelfden weg, meer of min tot één doelwit. Luister.

„ Het is niet goed, dat men tegenſtellingen maakt, daar 'er geene zyn; nog minder, dat men tuſſchen vreedzaame partyen oneenigheden zaait, en de eene, om dat zy niet de andere is, ten kosten van de andere pryst. My dunkt, de retorſie zal het minſte zyn, dat daarop volgt. Zoo ging het misſchien tuſſchen de Godgeleerden en de zogenaamde Naturalisten. Wat betoogden geenen niet! Wat vonden zy niet goed om te betoogen! De volſlagene blindheid van onze reden; en dan moest toch deeze ſtokblinde reden weder de noodzakelykheid, wezenlykheid, vereischtens en nuttigheid der Openbaring uit zichzelve tot op een hair toe betogen! Zy bewezen eene overal ſprakeloze natuur, en prezen toch, by alle veroordeelingen, de opgeklaarde, welſprekende Heidenen, die immers alleen deeze ſprakeloze natuur gehoord hadden. Wanneer het eindelyk geheel op Natuur en Genade aankwam; Hemel! welke zonderlinge twistingen ontſtonden 'er tuſſchen deeze beide matronen, Natuur en Genade. De eene wilde doorgaands niet aannemen, het geen haar de andere bereid had, al was het ook Ambrozyn en Nektar. Zy moest het eerst anders kooken en distilleren. Geene van beiden bleef, daar de andere was, en zy twisten zoo lang, dat de ſterkere de overhand kreeg, haare vyandin zoo vastzette, dat zy zich niet meer roeren noch bewegen mogt, en zy nu over haar, als overwinneres, juichte. Eene ſchoone wyze van voorſtellen van het ééne edele werk van God, van het Menschdom en zyne vorming, wanneer men het dus verdeelt en tegen zichzelve opruit. Het zou eene ſchoone Genade zyn, die de Natuur, gelyk Saturnus zyne Kinderen opeet, vernietigt.

„ ô Dat droevige misverſtand van de Bybelſche woorden! Wee de ongelukkige overbrenging uit de ééne taal in de andere, daar 'er op het laatst van het begin en eerſte begrip geen ſpoor overblyft. Reden en Schrift, Natuur en genade, Natuur en Openbaring —— zyn zy niet alle geſchenken van ééneu God (waarlyk maar één geſchenk!) en kan die ééne Gever wel in zyne beste geſchen-

ſchenken tegen zichzelven ſtryden? En zyn twee geſchenken daarom tegenſtrydig, om dat zy meer dan één zyn? My dunkt, de beste vrede, zoo als het oogmerk van den Autheur is, wanneer men beide goed gebruikt. [Laet ons dit nagaen ten opzichte van *Reden* en *Schrift*, of liever *Reden* en *Openbaring* (*).]

„ Wat is *Reden?* Wat is *Schrift?* De Schrift was niet teritond daar, als 'er de Openbaring was; God zorgde wel voor het menſchelyk Geſlacht reeds van het begin zyner vorming af, maar niet het eerſte, waartoe hy hem kon bekwaam maken, was ſchryven en lezen, zo als hy het hem als in de Pen zeide. De mensch moest vooraf veel kennen, eer hy dit kon, vooral veel verſtaan, eer hy Schrift verſtond en behoefde: dit zegt de natuur der zaak. Het is meer dan Rabbynsch, de Leere van God, zoo ver zy op menſchen werkt, in Pergament en Griffel op te ſluiten, het is tegenſtrydig en beſpottelyk. Hoe jong zyn de oudſte Boeken der Schrift, gerekend tegen het begin van het menſchelyk geſlagt! Hoe veel meer word door het geheele O. en N. T. heen geſproken, dan geſchreven, gehoord dan gelezen. Schrift is immers alleen een afdrukzel van de Spraak; de geſchiktſte opvoeding en onderwyzing geſchied immers in elk dagelyks leven door geheel iets anders, dan door bloote ſchryf- en leeslesſen. En die nu in de oudſte tyden, ja van het begin der wereld aan, den Geest van God zoo kluistert en bepaalt; waarlyk, die heeft eenen armen en dooden Geest van God.

„ In plaats van *Reden* en *Schrift*, by gevolg, *Reden* en *Openbaaring:* maar ook nog valt my de ſtryd tusſchen beiden niet in 't oog, Wanneer de Openbaring de opvoeding van het menſchelyk Geſlacht is, gelyk zy het waarlyk was en zyn moest, dan heeft zy de *Reden* gevormd en opgevoed: de Moeder kan dus niet tegen de Dochter zyn, en de Dochter, wanneer zy recht geäart is, zou niet tegen de Moeder willen zyn. *Reden* (hoewel de naam zeer onbepaald

(*) De Heer *Herder* behandelt hier in twee Brieven, afzonderlyk, den voorgewenden ſtryd, tusſchen *Reden* en *Schrift* of *Openbaring*, en dien tusſchen *Natuur* en *Schrift*; dan die beide overwegingen te plaetzen zou te breed uitloopen, waerom wy ons ſlechts tot het eerſte Stuk bepalen; te meer daer het ene, gelyk hy aenmerkt, ook het andere genoegzaem afdoet, of althans dien gewaenden ſtryd vernietigt.

paald en veelzins gebruikt word) is het natuurlyk, levend gebruik van onze Zielsvermogens; wie leerde ons deeze gebruiken, dan de Schepper, die ons opvoedde? Van het eerſte oogenblik van ons levend beſtaan waakte hy over zynen lieveling, gaf hem overal gelegenheid om de krachten van zynen Geest te ontwikkelen, de neigingen van zyn hart te oefenen, te beproeven, te regelen en te bepalen. Hy ging met hem om, en ging met hem, door Leeringen, Geboden, Straffen, Ondervindingen, Godsdienst, Inrigting, de eerſte ſchreden van zynen bezwaarlyken levensloop door. Onder alle Volken hebben zich deeze voetſtappen van den met ons wandelenden Vaderlyken God verder uitgebreid. Overal zyn zy, zelf na duizenden van jaren, nog zigtbaar. De oudſte overleveringen van alle Volken, hunne eenvoudigſte gebruiken en inrigtingen, waarvan toch alle hunne beſchaving, (zy mogen van dezelve veel of weinig hebben,) afhangt, zyn elkander zoo gelyk, zo na in verwandſchap, zy lopen tot zulke eenvoudige einden te zamen, dat men, door welke kromtens en ondoorzoekelyke bywegen het ook gegaan is, de eerſte beginzels der Goddelyke vorming bezwaarlyk ontkennen of loochenen kan. Om die wegen der mededeling klaar te doorzien, is ons zoo nodig niet, de Bybel zelf zegt ons daar weinig van. Hy bevat de berigten van de eerſte Goddelyke opvoeding, die God aan het menſchelyk Geſlacht heeft gegeven, meer in regels dan in Hoofddeelen en Boeken, en laat ons voor het overige van het gewrocht tot de oorzaak een beſluit maken. Overal dan, waar ik geene zie, maak ik zeker een beſluit op deeze; en hoe verre de menige *concordia rationis et fidei*, menig *osculum ethnicæ et Christianæ religionis* &c. gaan mogen, vooral daar men latere Geſchiedkundige dingen algemeen zou willen maaken; zoo dunkt my, is toch de eerſte overeenkomst, de grond van alles, onlochenbaar. Schrikt gy dus niet voor deeze heilige bosſchen van oude overleveringen en Godsdienstgebruiken, waarin de menſchelyke Reden het eerst is opgevoed en gevormd. Haare ſchemering is zeer aangenaam voor ons, die wy tegenwoordig een meerder licht hebben. Het is zoo ſchoon en leerryk de voetſtappen van den met zynen Kinderen wandelenden Vader overal waar te nemen, zich te verheugen, hoe hy zich ook aan die in de ſchemering niet onbetuigd liet, zich aan hun te zoeken gaf, of zy hem ook tasten en vinden mogten, dat ik aan deeze afzonderlyke donkere ſpooren van heilige gebruiken, leen-

ſpreu-

ſpreuken en overleveringen, boven veel nieuw gezwets van ſcherts en vernuft, in bekoorlykheid en onderwys den voorrang geef. Hoe veel hadden en wisten deeze Volken, van welke wy geloven, dat zy het niet hadden en wisten, om dat zy het niet op onze wyze zeiden. En van waar hadden zy het? Dan van waar wy het hebben; van God en zyne oorſpronklyke voortleidende Kinderopenbaaring? Die in plaats van deeze zoo gaarn doorgaans de Reden ſtellen, en van haar als een eigen werktuig ſpreeken, vermengen opentlyk het geen gevormd moet worden, met dien die vormt. De gevormde Reden valt niet van den Hemel, gelyk wy het tegenwoordig nog aan zoo veele Natien, die onderwys van noode hebben, niet domme menſchen, maar die onderwys behoeven, en eindelyk zelfs in de opvoeding van ieder Kind zien. Alles is eerst ſtellig, eer het afgetrokken word, Wet, Leere, Waarheid, Oefening. Zoo worden Kinderen opgevoed, zoo is de wereld opgevoed geworden. 'Er is geen andere loop van onze Zielsvermogens mogelyk. Nog tegenwoordig kroop de mensch, gelyk die Ontlediger bewyzen wilde, op handen en voeten, indien hem geene Vaderlyke opvoeding opgericht, ſtellige Leerſtukken en Godsdienst gevormd had. Breekt dien keten, neemt hem weg uit de hem ontluitende wereld van Spraak, Leere, Gebruiken, Onderwys, Oefening; hy is geen mensch meer, zyne reden ontwikkelt zich niet, hy is een Burger van het Ryk der Dieren, waarin gy hem verplant. Honderde en duizende van jaren blyven beſcheidene, redelyke Volken in eenen engen kring der beoefening ſtaan, wanneer zy, door geene uiterlyke, als 't ware, aandryvende hulpmiddelen, meer en meer gevormd en opgevoed worden. Met één woord, de reden en deeze oudſte, deeze met ons Geſlacht voortgaande, Openbaring ſtaan met elkanderen in betrekking als een Kind en een Moeder. Wanneer geene deeze in het aanzicht tegenſpreekt, dat, dewyl het thans gaan kan, het nooit van haar het gaan geleerd heeft, zo handelt het noch redelyk noch kinderlyk.

Gy zult zeggen: „ Het kan zyn, dat de Dochter van „ de Moeder geleerd heeft, te gaan; maar thans kan zy al„ leen gaan, zy heeft haare leiband niet meer van node; „ zy wil dien niet altyd achter zich hebben."

De Moeder kan niet anders, dan antwoorden: „ Ga „ alleen! Ik zal het u niet beletten, ik dring my aan nie„ mand op. Heb ik het wel naauwlyks laten merken, dat „ ik u leerde gaan." Maar, myn Vriend! alle vergelykin-

gen gaan mank, en de Moeder kan meer leeren dan gaan. Zy wil haar ook meer leeren dan gaan. In een zeker opzicht heeft zich de Openbaring van God met de Geſchiedenis van één enkel Volk vereenigd, en met dezelve uitgebreid. Deeze heeft openlyk nu eenen grooteren omtrek van verwachtingen en Leerſtukken, dan de beſchaafdſte reden der Grieken en Romeinen gewaagd heeft, zich ooit te verbeelden. Zy maakt het oneindige eindig, den Schepper tot Mensch, die zelf in eene menſchelyke natuur zyn Geſlacht leert, verlost, en in de eeuwigheid tot zich neemt. Aan hem, aan zyne ontmoetingen en daden, zyn de grootſte waarheden en uitzichten vast gemaakt, waarop zedert het Christendom roemt. Hier ſcheiden zich nu alzins Reden en Openbaring, doch niet als vyandige Wezens, maar als eene Afgetrokkenheid en Geſchiedenis onderſcheiden is. Heeft geene gronden, om deeze niet voor echt te erkennen: nu! dan erkenne zy haar daar niet voor, na dat, te weten, hare gronden zelve echt zyn. Maar zy veroorlove aan anderen, dat zy ze daarvoor aannemen: want de afgetrokkenheid heeft eigenlyk over de Geſchiedenis geen wetten, geene Geſchiedenis in de wereld rust op gronden van afgetrokkenheid. Spreekt geene: „ ik ſcheide van u: „ Want ik kan myne leerſtukken, myne uitzichten, myne „ plichten op geen zoo bouwvallig gebouw eener Geſchie„ denis vestig'n, ook niet eenmaal ze daar aan hangen, „ in het kort u tot geen nabuur hebben." Dan kan deeze antwoorden: Scheid! Myne *daadzaken* kan ik niet op uwe wyze betogen, wilt gy ze niet op myne wyze erkennen, gelyk *daadzaken* erkend moeten worden, zoo benyde ik u uw Wysgeerig weefzel, dat gy uit uzelven wilt geſponnen hebben, hoe veel gy my daarvan ook ſchuldig zyt, niet. Hangt het van uzelve af, in de lucht, of maak, dat het door zichzelven beſtaat. Die daarmede wil en kan te vrede zyn, zy het; alleen vergun, dat ik het myne op eene andere wyze, op eenen anderen grond bouwe. Ik zie dat in de geheele wereld Reden en Geſchiedenis zamenhangen, en geene alleen in enkele ontdekkingen uit deeze voortkomt. Gy trekt van deeze ontdekkingen af, en ſchikt de waarheden derzelve onder elkanderen, om haare ſchoonheid en harmonie te voelen; ik gun u uw gevoel, en deel het met u. Alleen verlooche ik myne menschheid en de enkele bronnen niet, waaruit die groote waarheden oorſpronkelyk zyn. Laat my deeze menschlykheid en zwakheid, aan welke ik geloof meer te heb-

hebben, dan gy aan uwe afgetrokkenheid hebt: want dit heb ik immers toch met u. Waarom wilt gy onverdraagzaam zyn, daar ik verdraagzaam ben? Waarom moet ik een zuivere Redengeest worden, daar ik een Mensch ben, en als een golf in de Zee der Geſchiedenis dryf? De omtrek der eeuwige waarheden is toch altyd oneindig, dat geeft gy toe. Gy geeft by gevolg toe, dat gy, eindige reden, ze niet kunt overzien en in eeuwigheid leeren moet, leeren zult. Vergun my, dat ik geloof, dat als beeld te hebben, het geen ik als zaak nog niet kan overzien, als geſchiedenis te hebben, het geen, geduurende de eeuwigheid myne Geſchiedenis zyn, of die bepalen zal. Myn eenwige Vader heeft my deeze Kinderlyke opening, dit onderwys δι εσοπτρου εν αινιγματι, [niet ongelyk aan een raadzelagtig zien door een donker glas,] gegeven, waaraan ik my door Geloof, Liefde en Hoop vasthoude; en uwe harmonie van eeuwige waarheden alleen in een hooger licht, met een Godlyk gezag geſterkt, volgends myne bevatting, in den menſchelyken gedaantekring zichtbaar gemaakt, gevoel. Scheid u van my af! ten regten tyd, wanneer uw gebouw eenmaal aan eenen ſtroohalm ſtooten en wankelen zal, komt gy toch weder."

Londens tweemaalige Nederduitſche Pſalmverwiſſeling beſchouwd en beredeneerd, in eene Leerreden over Col. III. 16. *Door* H. PUTMAN, *Lid van de Koninglyke Societeit, te Londen, en Predikant in de Nederduitſche Gereformeerde Gemeente aldaar. Te Leyden, by* S. en J. Luchtmans, *en te Amſterdam, by* J. Weſſing, 1784. *Behaven het Voorwerk* 174 *bladz. in gr. octavo.*

Aengezien deze Leerreden, behalven dat zy, met betrekking tot het bepaelde oogmerk zeer wel uitgevoerd is, vergezeld gaet van eenige bykomende ſtukken, die inzonderheid ſtrekken ter opheldering van het vroegere voorgevallen in de Pſalmverwiſſeling, zo verdient dezelve wel eene plaets by de andere ſchriften, welken, ter gelegenheid van het invoeren der nieuwe Pſalmberyminge, nopens dit ſtuk het licht gezien hebben.

Na eene voorafgaende oordeelkundige ontvouwing der Apoſtoliſche vermaninge, Col. III. 16, gegeven te hebben, laet de Eerwaerde *Putman* zich kortlyk uit over het Kerkgezang der eerſte Christenen, het invoeren van Davids

Pſalmen in de vierde eeuw, en het later voorgevallen; dat, ten tyde der Hervorminge, in de Nederlanden, (gelyk ook elders) aenleiding gaf, om Davids Pſalmen in onze Moederſpraek te berymen. Hieraen hecht de Leeraer een beknopt verſlag van de bekende *Souterliedekens*, die echter meer van een byzonder dan wel van een Kerklyk gebruik geweest zyn; van de beryming van *Uitenhove*, zo als dezelve trapwyze is voortgegaen; welke beryming de Nederduitſche Gereformeerde Gemeente te Londen, zints hare oprigting 1550, of althans zedert de eerſte gedrukte afgifte dier beryminge 1551, tot haer Kerkgezang geſchikt en behouden heeft, tot het jaer 1571; en eindelyk van de beryming van *Dathenus*, welke die Gemeente in dat jaer, in de plaets van die van *Uitenhove*, ten Kerkgebruike genomen heeft. Na dit berigt vermeldt hy in 't korte de beſlootene, voltrokkene en ingevoerde nieuwe beryming, met welker aenneeming de Londenſche Gemeente, in 't jaer 1777, haer Pſalmboek ten tweedenmaele verwisſeld heeft; en hier op beſluit zyn Eerwaerde zyne Leerreden, met eene ernſtige aenpryzing dezer beryminge tot onderlinge ſtigting en oefening der Godzaligheid.

By deze Leerreden komen voorts etlyke ſtukken, dienende grootlyks ter opheldering en bevestiginge van verſcheiden byzonderheden, in de Leerreden zelve, met weinig woorden, vermeld. —— Het eerſte betreft het gebruik der beryminge van *Uitenhove*, en dient ter wederlegginge van de giſſing van den Eerwaerden *van Iperen* deswegens, als ware die beryming ſlegts van weinig gebruik geweest. Hier tegen toont de Eerwaerde *Putman*, dat deze Pſalmen in de Londenſche Gemeente al in den jaare 1551 gezongen zyn; dat ze, met de verſtrooijing dier Gemeente, in Oostfriesland en elders ook in gebruik geraekt zyn; als mede, dat ze, na de herſtelling der Gemeente te Londen, aldaer, en zo ook te Sandwich, tot in het jaer 1571 het gewoone Kerklyke Gezangboek geweest zyn, met aenwyzing van 't geen aenleiding gegeven heeft, om deze beryming met die van *Datheen* te verwisſelen. ——. De ontvouwing hier van doet onzen Schryver verder naſpooren, den tyd van *Uitenhoves* overlyden; en zyn onderzoek, hoewel het hem tot gene volkomen zekerheid brenge, heeft hem echter zeer waerſchynlyke gronden verleent, om den tyd van 's Mans overlyden te bepalen, op den 5 January 1566. En dit zo zynde, is het waerſchynlyk, dat *Uitenhove* zyne geheele beryming van de 150 Pſalmen, vóór *Dathenus*, vol-

voltooid zal hebben, ſchoon *Dathenus* hem, met het uitgeven zyner beryminge, voorgekomen zy. *Uitenhove* naemlyk heeft den Londenſchen Predikant *Wingius* en deszelfs Medebroeders, vindende zich vermoedelyk in doodsgevaer, en dus buiten ſtaet om zyne voltedige beryming uit te geeven, verzogt die uitgave te vervorderen; 't welk ook geſchied is, met eene Voorreden van den Eerwaerden *Wingius*, gedagtekend, *Londen* 12 *Septembris* 1566: en de Voorreden van *Dathenus*, voor de eerſte uitgave zyner beryminge, is gedagtekend *Frankenthal* 25 *Maart* 1566. — Een volgend ſtuk behelst een verſlag van de Letteroefeningen van *Dathenus* te Londen, waer door hy zig tot den Predikdienst bekwaem gemaekt heeft, met dat gevolg, dat hy, hoewel niet als een gevestigd Leeraer, maer als een Student en Proponent in Engeland gepredikt hebbe. By die gelegenheid deelt ons de Eerwaerde *Putman* mede een berigt van eene ſoort van Godgeleerde oefening, diestyds te Londen gehouden, welke tevens een Kweekſchool van Leeraren was. —— Verder worden ons hier medegedeeld eenige aenmerkingen over de vroegere en latere poogingen ter verbeteringe der Rympſalmen van Dathenus in Engeland; als mede over het invoeren van Euangeliſche gezangen; welk laetſte de Eerwaerde *Putman* ten ſterkſte aenpryst. —— Hieraen is nog gehegt een ſtuk, waerin getoond wordt, hoe 't gansch onwaerſchynlyk zy, dat de *Souterliedekens* ooit te Londen in de Nederduitſche Kerk openlyk gebruikt zyn; en men veeleer te denken hebbe, dat enige geſchreeven en van buiten geleerde Pſalmen van *Uitenhove*, (voor dat de eerſte vyf en twintig in 't jaer 1551 gedrukt waren,) ten Kerkgebruike geſchikt geweest zullen zyn. —— By deze ſtukken, die nog al eelyke byzonderheden behelzen nopens de Kerklyke Geſchiedenisſen van dien tyd, welken wy niet allen kunnen aenhalen, komt voorts 's Mans aenmerking over het ſchryven van *Plinius*, wegens de Godsdienst-byeenkomſten der Christenen, waar in hy onder anderen gewag maekt van een *carmen dicere ſecum in vicem*, het welk zyn Eerwaerde vertolkt, *een gedigt onder elkander voortbrengen*. *Tertullianus* noemt dit *canere* dat is *zingen*: en men heeft het zeggen van *Plinius*, in navolging hiervan, ook veelal in dien zin opgenomen. Dan dit ſchynt niet wel overeen te brengen te zyn, met hunne ſtille, heimelyke nagtvergaderingen; waerom zyn Eerwaerde hier eerder denkt, op het opzeggen van een Gedigt, 't welk de Christenen beurtlings onder elkander

met de ſtem voortbragten; 't welk dan zagtlyk gedaen zāl zyn, dat mogelyk in 't het woord *ſecum* (*by zich zelven*) opgeſlooten ligt. —— Ten laetſte komen hier nog enige aenmerkingen voor, over de vereischte oplettendheid in het Tydrekenkundige, en andere omſtandigheden, met aenwyzing van enige misſlagen, uit onagtzaemheid hier omtrent ontſtaen.

'Er is een brief, door *Saravia* aen *Uitenbogaerd* geſchreven, getekend 13 April 1612, en 's Mans Graffſchrift te Cantelberg ſtelt zynen ſterfdag op den 15 Jan. 1612. Dit beeft de Hoogleeraer *Ens*, in zyn *berigt van de publieke Schriften*, bl. 91. niet overeen kunnen brengen; maar die ſchynſtrydigheid zou terſtond vervallen geweest zyn, als hy zich maer herrinnerd had, dat men diestyds in Engeland het jaer nog begon met den 25 Maert.

In het Register van *Le Long*, op zyne *Boekzael der Nederduitſche Bybels*, leest men *Delenus* (*Petrus* en *Gualterus*) twee geleerde Gebroeders. Maar *Gualtherus* is de Vader van *Petrus Deloënus;* en deze *Gualtherus* is waerſchynlyk dezelfde, die voorkomt onder den naem van *Walterus Deleen*, des men met anderen om geen drie *Deloënuſſen* hebbe te denken.

De Hoogleeraer *Gerdes* gewaegt, in *Scrinio Antiq. T. IV. p.* 664, van *Londenſche Predikatien binnens huis*, reeds in 't jaer 1548; doch de brief van *Petrus Martyr*, waer op hy zich grond, ſlaet vermoedelyk eer op Predikatien binnens huis te Kantelburg, met verlof van den Aartsbiſſchop gedaen.

De Eerwaerde *Haemſtede* zegt, in zyne *Jubelpreek*, op het tweede Eeuwgetyde der Nederduitſche Kerke, bl. 23. *dat* a Lasco *in de Lentetyd van* 1550 *met* Joannes Uitenhove *herwaarts quam.* Dan dit is eene misvatting, *a Lasco* overkomende zal ongetwyfeld *Uitenhove* in Engeland gevonden hebben.

Hier agter zyn nog geplaatst twee Bylagen, behelzende de eerſte twee Lysten, wegens de overeenkomst der zangwyzen van zommige Pſalmen, in de Pſalmen van *Uitenhove* en *Dathenus*. En de laetſte bylage levert ons de Voorrede van *Godfridus Wingius* voor het Pſalmboek van *Uitenhove* geſteld, by zyne uitgaef van het zelve, in 't jaer 1565: welke Voorrede de Eerwaerde *Putman* hier bygevoegd heeft, om dat ze zyns weetens nergens op zichzelve voorkomt, en dat Pſalmboek ook reeds ſchaers word.

Lyk-

Lykreden, ter gedagtenisse van wylen den Weleerw. en Godvrugtigen, MARCUS ARISZ. *In leven getrouw Bedienaar des Euangeliums, in de Mennoniten Gemeente, te Norden, door* REINARD RAHUSEN, *Leeraer des Zielzaligenden Euangeliums, in de Mennoniten Gemeente, te Leer in Oostfrieslund. Aurik, by* J. H. L. Borgeest 1785. *In octavo* 64 *bladz.*

Redenvoering, ter gelegenheid van het zalig overlyden, van wylen den Eerwaarden JAN RIS, *in zyn leeven Leeraar der Doopsgezinden, te Hamburg en te Altona, door* JAN DE JAGER, *Leeraar in dezelve Gemeente.* Hierby is gevoegd, *eene Leerreden van den opgemelden Eerwaarden* JAN RIS, *by de bediening van den Heiligen Doop. Te Hamburg, by* G. F. Schniebes. *In gr. octavo* 95 *en* 55 *bladz.*

Beide deze Lykredenen zyn stichtende en gemoedlyk uitgevoerd. De Eerwaerde *Rahusen* ontvouwt *den geloofsvollen en blyden roem eenes in den Heere sterventen Leeraers,* naer aenleiding van Ps. CXVIII. 17. en de Eerwaerde *de Jager* brengt ons onder het oog *de zalige hope en verwachting eener Godvruchtige Ziele, in leeven en in sterven,* naer luid van Ps. XXXIX. 8. Zonder vleiende lofspraek worden deze behandelde onderwerpen overgebragt, op de gestorvene Leeraers, waer van de eerste ruim 68, en de laetste omtrent 29 jaren geleefd had; en gepaste ernstige vermaningen aen de Leden der Gemeente besluiten de Leerredenen.

Wat wyders aengaet de Leerreden van den Eerwaerden *Ris*, by de Lykpredicatie van den Eerwaerden *de Jager* gevoegd, dezelve heeft, naer aenleiding van Marcus XVI. 16, ten onderwerp, *den invloed welken de Christelyke Waterdoop op onze Zaligheid heeft;* en ter behandelinge van het zelve stelt zyn Eerwaerde zich voor, te toonen, „(1.) „ Dat Christus, wanneer hy op den Doop de Zaligheid „ toezegt, het Geloof met denzelven onafscheidelyk ver„ bind; en (2.) van wat belang de Doop, op dit Geloof „ ontvangen, voor onze Zaligheid moet geacht worden." Ieder stuk word met een wel onderscheidend oordeel ontvouwd, en de ernstige nabetrachting hier van in eene wel ingerichte toepassing aengedrongen: waer by dan voorts dertige aenspraken, naer den aert van 't behandelde onderwerp, aen de Doopelingen, by de bediening des Doops, gevoegd zyn. *Wel-*

Welmeenende Raad aan de Belyders der Gereformeerde Kerk, door C. VAN. CRUISKERKEN, *Lidmaat der Hervormde Kerk te Gorinchem. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg *en* H. v. Otterloo, 1785. *In groot octavo, 40 bladz.*

Voor enigen tyd hebben wy gewag gemaakt van *ſamenſpraken* van dezen Schryver, welker hoofdbedoelde was, het overſchadelyke misbruik, dat men van de Kerkleer, nopens 's Menſchen onmagt, door dezelve ſterk te dryven, maekt, tegen te gaen. (*) Even dit heeft hy ook in dezen welmenenden raed bovenal op 't oog; als ſtrekkende dezelve, om de Belyders der Gereformeerde Kerke, inzonderheid, te waerſchuwen tegen de denkbeelden van een lydelyk Christendom, en hen te noopen, tot een ernſtig en volſtandig gebruik der middelen, die geſchikt zyn, om ons tot het geloof en eene geloovige gehoorzaemheid te leiden. De Heer *Cruyskerken* behandelt dit Stuk op de eigenſte gronden, die hy in de *Samenſpraken* gelegd heeft, en dit zyn Geſchrift is een gepast aenhangzel van dezelven; 't welk van dienst kan zyn, om vele verkeerde denkbeelden, beſtieringen en daer uit volgende werkzaemheden des aengaende, die daeromtrent maer al te dikwils plaets hebben, zo niet geheel uit te rooien, ten minſte enigermate te doen afnemen en verminderen. — De groote zaek is hier de bekende les van Apostel Paulus, niet éénzydig, maer van de éene en andere zyde beſtendig in 't oog te houden, om zyn denken en doen, naer dezelve, in te richten: *Werkt*, zegt hy, *uwes ſelfs Zaligheid met vreeſe ende beven. Want het is Godt die in u werckt, beyde het willen ende het wercken na* [ſijn] *welbehagen.*

(*) Zie boven *bl.* 195.

Ver-

Verhandeling over de Legerziekten, enz. door J. PRINGLE, M. D. *Uit het Engelsch vertaald, en vermeerderd met eene Geneeskundige Beschryving der Hospitaalen, door* D. MONRO, M. D. *Mede uit het Engelsch vertaald, door* L. BIKKER, *M. D. enz. enz. Iste Deel.* Te *Amsterdam, by* P. Conradi, 1785. *Behalven het Voorwerk,* 298. *bl. in gr.* 8vo.

De Waarneemingen over de Legerziekten van den beroemden *Pringle* zyn zo algemeen bekend, en hebben zo zeer de welverdiende goedkeuring der beroemdste Geneesheeren verworven, dat wy het ten eenenmaal ongepast oordeelen, over de uitsteekende waarde van derzelver inhoud, en de verdiensten van den doorluchtigen Schryver, in het breede uit te weiden. —— Men vind weinig Schriften, welke in een klein beslek eenen zo grooten schat van kundigheden bevatten: maar men vind ook zeer weinige Schryvers, welke zo veel aan hun onderwerp besteeden, en welke, in de kunst van wel waar te neemen, met eenen *Pringle* kunnen gelyk gesteld worden. —— De Vertaaling van den geleerden *Bikker*, welke wy thans voor ons hebben, is volgens den zevende en laatsten oorspronglyken Druk, die door den Heer *Pringle* zelven nog verbeterd en vermeerderd is. —— Hierdoor verdient deeze Vertaaling reeds de voorkeur boven de voorgaande; maar nog meer uit hoofde van de geleerde Aanmerkingen, waardoor de Heer *Bikker* dit *Eerste Deel* verrykt heeft.

Het bekende geschil tusschen de Heeren *A. Tpey* en *J. P. Michel*, over de schadelykheid of onschadelykheid der dampen van stilstaand water, met betrekking tot de Herfstziekten, beslist de Heer *Bikker* ten voordeele van de Heer *Tpey*. —— In hoe verre de Bewyzen hier voor voldoende zyn, en of de Heer *Bikker* ten eenenmaal onzydig hier omtrent gehandeld heeft, laaten wy aan de beoordeeling van den Leezer over. —— Wy hoopen, dat ook het *Tweede Deel* eerlang het licht zal zien; doch verblyden ons, dat de byzondere redenen, waarom de oordeelkundige Vertaaler met de Uitgave van dit Werk zo veel spoed gemaakt heeft, geen plaats gehad hebben. Wy bedoelen hier den Oorlog met den Keizer.

Ver-

Verzameling van Verhandelingen over verſchillende Natuurkundige Onderwerpen, door JOHAN INGENHOUSZ. *M. D. Hofraad, enz. vertaald door* J. VAN BREDA. *M. D. Raad in de Vroedſchap en Regeerend Schepen te Delft, enz. Eerſte Deel. In 's Gravenhage, by* J. van Cleef, 1785. *Behalven het Voorbericht*, 353 *bladz. in gr. octavo.*

Het by een vergaderen der Verhandelingen van den beroemden *Ingenhousz*, welken hier en daar in de Schriften van etlyke geleerde Genootſchappen verſpreid en nogmaals door hem overgezien en verbeterd zyn, te zamen met eenige anderen nieuwlings door hem vervaardigd, en die in onze taale over te brengen, is een arbeid, waarmede de Heer *Breda* de Liefhebbers van Natuurkundige Onderzoekingen grootlyks aan zig verpligt; daar ze hier door een leerzaamen bondel in handen krygen, welke eene groote verſcheidenheid van onderwerpen behelst, die hunnen navorſchenden geest een aangenaam en nuttig voedzel verleent.

By den aanvang van het Eerſte Deel, dat wy thans onder handen hebben, komt ons voor 's Mans onderrigting nopens eene zekere manier, om, door middel van gedephlogisteerde Lugt, een allerſchitterendst Licht voort te brengen; waartoe hy zig inzonderheid van Campher en den Phosphorus van Kunkel bedient. —— Hier aan volgt eene nieuwe verklaaring van de werking des Buskruids, met eene nevensgaande opheldering der werkinge van het donderende Poeder. —— Verder komen ons hier voor overweegingen betreffende het geſchil, of ſcherpgepunte afleiders te verkiezen zyn boven zulken die in een bol eindigen: waaromtrent de Heer *Ingenhousz* zig voor de ſcherpgepunte afleiders verklaart; een denkbeeld, dat thans genoegzaam als onbetwistbaar algemeen aangenomen is. —— Wyders ontmoeten we eene Verhandeling over de brandbaarheid der Metaalen, met daartoe behoorende overweegingen, betreffende de manier om de hoeveelheid van het Phlogiston der Metaalen en van andere Lichaamen te bepaalen, mitsgaders over de verſchillende ſnelheid, met welke de Hitte door onderſcheiden Metaalen heen gaat. —— By deeze Stukken komen etlyke byzondere berigten van nieuwe of grootlyks verbeterde werktuigen, met nevensgaande onderrigtingen, waarvan men zig,

in

in het doen van Electrische en Lugtkundige proeven, met vrugt bedienen kan. ——— Ook verleent men ons hier zyne overweeging raakende de Magneetkragt in 't algemeen, en die van de Platina in 't byzonder. De laatste Verhandeling eindelyk gaat over den invloed van het Plantenryk op de Dierlyke Schepping; waarin de Heer *Ingenhousz.* zyn bekende gevoelen deswegens (*) nader staaft en bevestigt, terwyl hy tevens zyn wettige regt op de ontdekking hiervan handhaaft; waaromtrent de Heer *Breda*, in zyne Voorreden, ook nog verscheiden aanmerkingen bybrengt, die dit in 't heldere daglicht stellen. ——— Voorts zyn hier aan nog gehegt eenige Byvoegzels, welken, ter hunner plaatze in deeze Stukken, ter opheldering of bevestiginge van 't aldaar voorgestelde kunnen dienen. Daartoe behoort ook, als eene soort van byvoegzel, op de Verhandeling van den Heer *Ingenhousz*, over de Afleiders, eene beschryving van een Blixemafleider voor Moolens door den Heer *Breda* opgesteld, welke boven de tot nog opgeeven afleiders deeze voordeelen heeft. „ Dat hy den Moolen ten allen tyde beveiligt, en den dienst doet, waartoe hy geschikt is, 't zy de Moolen, zo ten aanzien van de Roeden als van den Kap, in beweeging of in rust is: dat men de zorg nopens de onafgebrokenheid des Afleiders, welke één der allergewigtigste vereischtens van dit hulpmiddel is, niet aanleiden, die van deszelfs werking geheel onkundig zyn, behoeft over te laaten; en eindelyk, dat by deeze inrichting het leeven van een mensch nimmer gevaar kan loopen, het welk by zulke Afleiders, die telkens op de eene of andere plaats geöpend, en wederom vereenigd moeten worden, niet onmooglyk is." ——— Om uit alle deezen een byzonder Stukje over te neemen, dat wy gevoeglyk plaatzen kunnen, zullen wy den Leezer nog mededeelen, het geen ons de Heer *Ingenhousz.* berigt, wegens *de verschillende snelheid, met welke de Hitte door onderscheidene Metaalen heen gaat.*

„ Het is, zegt hy, by de Natuurkundigen in algemeen gebruik, *Geleiders* te noemen; zulke lighaamen, welke het Electriek Vuur door haare zelfstandigheid doorlaaten; zoodanige namelyk, welke dat vuur, aan één eind aangebragt zynde, door haare geheele uitgebreidheid tot aan het ander einde, hoe lang zy ook zyn mogen, en wel in een ondeelbaar oogenblik, voortleiden; het zyn dan alle die lig-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* IIIde D. bl. 102.

lighaamen, welke den loop der Electrieke vloeistoffe, door haare zelfstandigheid, in het geheel niet stuiten. Men noemt *niet Geleiders* zulke lighaamen, door welken het Electriek vuur geheel niet doorgaat, of welke deszelfs doorgang geheel en al stuiten. —— 'Er zyn lighaamen van eene middelslagtige natuur, dat is, door welke dat vuur wel indedaad doorgaat, maar langzaam; men noemt ze *onvolmaakte Geleiders.*

„Het zelfde onderscheid, ten minsten in eenen zekeren trap, heeft plaats in verschillende zelfstandigheden, met betrekking tot de hitte; dus laaten sommige lighaamen de hitte veel gemaklyker door dan anderen, en kunnen meer of min volmaakte *Geleiders* der hitte genoemd worden; men moet echter aanmerken, dat 'er geene volmaakte *Geleiders* met betrekking tot de hitte zyn, noch ook geene eigenlyke gezegde *niet Geleiders*, dat is te zeggen, dat 'er in de Natuur geen lighaam is, door het welk de hitte in één oogenblik van het ééne tot het andere einde doorgaat; noch ook eenig lighaam, het welk voor hitte onvatbaar zoude zyn, of dezelve niet door zyne zelfstandigheid zoude doorlaaten.

„De voortgang der hitte is door alle bekende lighaamen langzaam; echter schynt 'er ook, in zeker opzicht, eenige overeenkomst tusschen de snelheid van den voortgang van het Electriek vuur, en van het gewoone vuur of de hitte, in een groot aantal lighaamen plaats te hebben; by voorbeeld: de Metaalen, in 't algemeen, de beste Geleiders van het Electriek Vuur zynde, zyn ook onder alle lighaamen die, welke de hitte met de meeste snelheid doorlaaten. —— De Metaalen zyn onder alle lighaamen die geene, welke de Electrieke vloeistof gemaklykst ontfangen, en ook ligtst loslaaten, dezelve door haare zelfstandigheid laatende overgaan in alle andere lighaamen, die hen naderen of aanraaken, zo slechts deeze uit haaren aart geschikt zyn, om die vloeistof over te neemen; even zo zyn ook de Metaalen die lighaamen, welke de hitte gemaklykst ontfangen en loslaaten, 't zy door dezelve aan de omringende lucht mede te deelen, 't zy door die aan andere lighaamen, met welke zy in aanraaking komen, over te geeven; by voorbeeld: een massive Metaale Bal zal, heet gemaakt zynde, in weinige oogenblikken zyne ganssche hitte verliezen, wanneer men denzelven in water dompelt; maar een heet gemaakte houte Bal zal in het water alle zyne hitte zo schielyk niet verliezen: men zoude het middenpunt van den Me-

Metaalen bal reeds geheel en al koud bevinden te zyn, wanneer het middelpunt van den houten bal nog eene aanmerkelyke hitte zoude hebben. —— De Steenagtige lighaamen behouden de hitte ook veel langer dan de Metaalen.

„ De meeste lighaamen, welke de hitte met eene zekere moeilykheid aanneemen, behouden ook dezelve met den meesten weerſtand, of verliezen die minst gemaklyk; zodaanige zyn in 't algemeen de Steenen, het Glas, het Porcelein, de gebakkene Aardens, als Aarde Potten, enz. Even zo ontdoen zich die lighaamen min gemaklyk van het Electriek vuur, welke hetzelve met een ſoort van moeilykheid aanneemen, of houden het vast, als met een ſoort van weerzin om het los te laaten (*); zoodaanige zyn het Glas, de Harstagtige lighaamen, de Zyde, zeer droog Hout, enz.

„ Eene naauwkeurige kennis van de zelfſtandigheeden, welke de hitte gemaklykst doorlaaten, gelyk ook van dezulke, welke den meesten tegenſtand aan de hitte bieden, is geen voorwerp der beſpiegelende Natuurkunde alléén, of van eene nieuwsgierigheid zonder nut; maar zy kan ook van zeer veel dienst zyn, zo in het Huishoudelyke als inzonderheid in ſommige Fabryken, in welke veel brandſtoffen gebruikt worden, van welke een goed deel uitgewonnen kan worden, wanneer men verhindert, dat de hitte niet verſpreid worde, of zich verlieze door naby geleegene lighaamen, welke uit haaren aart de hitte eenen al te gemaklyken doorgang verſchaffen: ik herinner my, dat een Manufacturier van den eerſten rang in Engeland my zeide, dat hy, na met den beroemden *Franklin* een onderhoud over dit onderwerp gehad te hebben, eene aanmerkelyke verbetering in den toeſtel zyner Fabryk hebbende gemaakt, zeer veel brandſtoffe uitſpaarde.

„ Het ſchynt wel genoegzaam beſlist te zyn, dat in 't algemeen de Metaalen van alle lighaamen die geene zyn, welke de hitte met de meeste ſnelheid door haare zelfſtandigheid doorlaaten; maar het is niet beſlist, welke Metaalen

(*) „ Ik heb uit deeze hoedaanigheid van ſommige lighaamen gevolgen van belang voor de Natuurkunde afgeleid, in eene Verhandeling de verklaaring van de *Electrophore* behelzende, geplaatst in het 68 Deel der *Philoſ. Transact.* en welke vertaald en vermeerderd een gedeelte deezer Verzameling, [te weeten in het tweede Deel,] uitmaakt."

len de eigenſchap van de hitte voort te leiden meer dan anderen bezitten. —— Indien die eigenſchap van de digtheid of de ſoortlyke zwaarte der Metaalen afhing, zoude het Goud de beste Geleider zyn, en de andere Metaalen zouden het zelve in deeze orde volgen, Lood, Zilver, Koper, Yzer, Tin. ——— Indien het vermogen om de hitte min of meer veerdig door de laaten van haare ſmeltbaarheid afhing, zoude de volgende orde plaats hebben. Tin, Lood, Zilver, Goud, Koper, Yzer, en het is, volgens deeze orde, dat de beroemde Graaf *de Buffon* de Metaalen rangſchikt, met betrekking tot den voortgang en de duuring der hitte. ——— Die geleerde heeft eene zonderlinge wyze uitgedagt, om de wet, welke de Natuur in dit opzicht volgt, te ontdekken: hy liet uit elk Metaal ballen van één duim in middellyn maaken, en maakte ze alle te ſaamen heet, ten einde aan allen even grooten graad van hitte te geeven; vervolgens nam hy waar, in hoe veele minuuten elk der Ballen zo veel verkoelde, dat hy ze geduurende eene halve ſeconde in de hand konde houden, en in hoe veele minuuten zy tot den graad der warmte, welke de lucht had, verkoeld waren. ——— Men kan een groot aantal proeven, op deeze wyze genoomen, vinden in het eerſte Deel van het Byvoegzel op zyn onvergelyklyk Werk over de Natuurlyke Historie. ——— De nauwkeurigheid echter, welke tot de oplosſing van dit moeilyk Vraagſtuk vereischt wordt, heeft andere Natuurkundigen toegeſcheenen by deeze proeven niet groot genoeg te zyn, dewyl zy afhingen van een der zintuigen, het welk ligtelyk bedriegt. ——— Wat my aangaat, ik ken geene der tot hier toe uitgedagte manieren, welke zo veel zekerheid zouden geeven, dat men hier omtrent niets meer zoude verlangen.

„ Toen ik in het begin des Jaars 1780 in Vrankryk was, vertoonde my de Heer *Franklin* de toebereidzelen, welke hy had uitgedagt tot proeven, geſchikt om het Vraagſtuk op te losſen; ik bewonderde derzelver eenvoudigheid, en bevond ze beter tot het oogmerk geſchikt, dan alle de andere middelen, die men tot hier toe gebruikt had. ——— De Heer *Franklin* ſtelde my voor, de proeven met hem te neemen, het welk ik met erkentenis aannam; dan de menigvuldige bezigheden lieten hem nimmer toe dit voorneemen ter uitvoer te brengen. ———— Vervolgens, in de maand July van hetzelve jaar, van Parys naar Weenen vertrekkende, gaf my de Heer *Franklin* het geen hy tot de proeven, in

in gereedheid had gebragt, ten einde de voorgenoomene proeven, wanneer ik t'huis zoude gekomen zyn, op myn gemak te neemen; en te Weenen zynde te rug gekoomen, liet ik niet na dit werkſtellig te maaken, deelende den uitſlag der proeven, welke ik hier opgeeve, den Heer *Franklin* meede: dus, indien deeze uitkomst eenig licht ter beſlisſing van de vraage verſpreidt, is de Natuurkunde dat aan dien grooten Man geheel, en niet aan my, die ſlechts nauwkeurig het plan van den Heer *Franklin* volgde, verſchuldigd.

„ De toeſtel beſtaat uit zeeven draaden, elk van verſchillend Metaal, en alle door dezelve gaaten getrokken, zo dat zy alle naauwkeurig dezelfde dikte hebben, welke omtrent $\frac{1}{12}$ van een Paryſche duim is. ——— Ik klemde alle deeze zeeven draaden, tusſchen twee ſtukken hout vast, alle even ver (te weeten één duim) van elkander, op zodaanige wyze, dat de lengte der draaden, van het hout af tot aan de einden, naauwkeurig dezelfde was; voorts ſmolt ik in een aarde pot, wiens rand overal vlak gemaakt was, witte wasch, en dompelde den geheelen ry draaden in dezelve, laatende het hout, waarin de draaden bekneld waren, op den rand van den pot rusten: 'er bleef, by het uitneemen der draaden uit den pot, op elk een laag wasch, welke, koud geworden zynde, zeer wel konde gezien worden. ——— In eenen anderen pot, daartoe opzettelyk vervaardigd, oly zeer heet hebbende doen worden, zo dat zy byna kookte, dompelde ik de einden van alle de draaden te gelyk 'er in; de laag wasch ſmolt op elke Metaaldraad; maar de ſnelheid van den voortgang der ſmelting was, in regtſtreekſche reden, met de ſnelheid, waarmeede de hitte door de verſchillende Metaalen doorging. ——— Ik kon zeer duidelyk het verſchil der ſnelheid van den voortgang der ſmeltinge op elk Metaal zien." ——— Op eene der Plaaten, tot deeze Verzameling behoorende, is eene afbeelding van den onderſcheiden uitſlag van twaalf proefneemingen, buiten veele anderen, door zyn Ed. op deeze wyze genomen. Wy kunnen de figuur zelve niet wel plaatzen; maar zyne volgende aanmerking, over die proefneemingen, is duidelyk genoeg om den Leezer een denkbeeld van derzelver uitſlag te verleenen.

„ Door deeze, gelyk ook door een goed aantal andere proeven, heeft het my, zegt hy, toegeſcheenen, dat van alle de Metaalen het Zilver de beste Geleider der hitte is, en dat de natuurlyke orde deeze is, Zilver, Koper, Goud,

Tin, Yzer, Staal, Lood. Het is echter waar, dat 'er verſchillen in de uitkomſten waren, uitgezonderd met opzicht tot het Zilver en Lood; waarvan het eerſte nimmer miste de hitte met de meeste vaardigheid voort te leiden, terwyl het laatstgenoemde zulks altyd langzaamst deedt. En ik zoude de orde, welke ten deezen opzichte plaats heeft, met meer gelykvormigheid hebben kunnen beveſtigen, indien ik had willen te werk gaan, gelyk dikwyls Geneeskundigen doen, die op hunne Geneesmiddelen zweetzen; vertellende ſlechts de gevallen, by welke de geneezing is uitgewerkt, terwyl zy die, waarin het middel van geen vrugt was, verzwygen. Ik had eveneens, de proeven, by welke zich de verſchillen opdeeden, kunnen weglaaten, en alleen die vertoonen in welke de natuurlyke orde zonder verſchillen plaats hadt; dan, zeer afkeerig van zulk eene list zynde, heb ik de twaalf proeven, welke ik agter elkander genoomen heb, gelaaten zo als zy uitvielen, zonder andere, by welke geen verſchillen plaats hadden, 'er tuſſchen te mengen, welke echter veel meer in getal waren, en ik heb geen beſluit opgemaakt, dan na een groot aantal proeven genoomen, en eene meerderheid van gelykvormige uitkomſten verkreegen te hebben.

„ Eene voldoende reden der verſchillen in die onderſcheidene proeven kan ik niet geeven: ligtelyk zal men begrypen, dat het groot onderſcheid in de hoogte, tot welke de ſmelting in de twaalf proeven kwam (*), daaraan moet worden toegekend, dat ik de einden der Metaale draaden niet by ieder proef even langen tyd in de heete oly hield, of dat de oly niet altyd denzelven graad van hitte had.

„ Men zal uit het gezegde verder begrypen, waarom Zilvere Vaten, in dewelke men heete vogten doet, gelyk Koffy-Kannen, Theeketels, enz. moeilyk te behandelen zyn, wanneer hunne handvatzels niet uit Hout zyn gemaakt, of niet met eenige ſtoffe omwonden zyn, welke de hitte niet gemaklyk doorlaat."

(*) By deeze onderſcheide hoogte der ſmeltinge, die uit de gegeeven rede natuurlyk moest ontſtaan, had dan egter ook min of meer eene gelykvormige verſcheidenheid in alle de draaden plaats, (waarop het in deeze proefneemingen vooral aankomt,) gelyk de bovengemelde figuur uitwyst.

Ba

Bedenkingen over het oorſponklyk berusten der Oppermacht by het Volk; — over de onvervreemdbaarheid der natuurlyke rechten des Volks; over deszelfs recht om voorſtellingen en vertoogen te doen aan hun, welke hetzelve beſtuuren, en hen, des noods, voortelichten en te onderrichten; — en om zyne wettige rechten te handhaaven, zo menigmaal men inbreuk op dezelve maakte. Wordende deeze bedenkingen voorgegaan door een herdruk van een klein, zeer zeldzaam en zeer zonderling Boekje, eertyds uitgegeeven door een Rotterdammer, en tegenwoordig gedeponeerd in den Boekwinkel van L. Herdingh, *te Leyden.* ——— *Te Leyden, by* L. Herdingh, *den* 31 *Augustus*, 1785. *Behalven het Voorbericht*, 82 *bladz. in gr.* 8vo.

Onder het geleide van de hier aangekondigde bedenkingen deelt derzelver Uitgeever ons den herdruk mede van een zeldzaam en zonderling Boekje, het welk hy, om het gewicht der onderwerpen, welken hetzelve behelst, beſlooten heeft in zyn geheel te doen herdrukken, zonder iets aan deszelfs verouderden ſtyl, noch aan de onregelmatige en gebrekkige ſpelling, welke men in hetzelve beſpeurt, te veranderen. Het is oorſprongkelyk in 12°, waarſchynlyk te Rotterdam, onder den verdichten naam van Nymwegen, verſcheiden jaaren vóór de herſtelling van het Stadhouderſchap in den Perſoon van Willem den IVden, uitgegeeven, en behelst ſlegts weinige bladzyden. Het heeft geen anderen Titel dan de volgende Latynſche Zinſpreuk; *Libertatem nemo bonus niſi cum anima amiſit*, dat is: De Vryheid heeft geen eerlyk man als met zyn leven verloren. Op de linkerzyde van deezen Titel vindt men den lof van de Vryheid, getrokken uit de Bataviſche Arcadia van *Heemskerk*. Hierop volgt een antwoord van een Vriend te Rotterdam, op een Misſive van zyn Vriend te Amſterdam, waarin deeze zich beklaagd had over den bekommerlyken ſtaat, waarin het Land en de Steden gedompeld waren door het onrechtvaardig en despotiek beſtier van verſcheide Regeeringen. In dit antwoord heeft de Schryver een *raiſonnement* gevoegd, dat men hem uit den *Haag* had toegezonden, en door 't welk men trachtte te betoogen, dat de herſtelling van het Stadhouderſchap, in plaatſe van hulpmiddelen toe te brengen aan de rampen, die het Land drukten, dezelve tot een verbazenden trap konden verzwaaren. Op dit *raiſonnement*, 't welk de te-

genwoordige Uitgeever van dit Boekje aanmerkt, in zeer veele opzichten de allerklaarſte, en allerwaarachtigſte prophetie te zyn, die 'er ooit geſchied is, laat de Schryver een *Ontwerp* volgen, volgens welk het Volk in alle Steden van Holland, van 't Land van Utrecht en elders, uit deszelfs midden zoude kunnen kiezen, *Gemeensluiden der Wyken*, die zo haast mogelyk aan het Volk weder zouden doen bekomen dat hetzelve ontnomen was, en de orde en goede trouw in 't rechtsbeſtier en de financiën herſtellen. En tot een voorbeeld van zodanig een ontwerp geeft hy een Plan op, dat hy voor de Stad Rotterdam had opgeſteld. Dit Plan beſtaat uit XXVIII Artikelen. De eerſte XIV bepaalen, welke de vereischte hoedanigheden zyn om tot *Gemeensman* en *Burgemeester van de Wyk* te kunnen worden verkozen; de wyze van verkiezing en de duuring van 't Gemeensmanſchap van ieder van hun. De Artikelen XV. tot XVIII. bevatten het Reglement van het beſtier der Inkomſten en financiën der Stad, en den aart van 't opzicht, dat de gemelde Gemeenslieden over dat beſtier zouden behoren te hebben. Het XIX. Artikel behelst dat de Burgers of Ingezetenen, die zich in hun eigendom rechten of vryheden zouden verkort vinden, hunne toevlucht zouden neemen tot de gemelde Gemeenslieden, als tot hunne voorſtanders, en dat deezen verplicht zouden zyn om hun best te doen om by de Regenten de betering der bezwaren van de klagers te bekomen. —— De Artikelen XX. tot XXIV. gaan over eenige byzondere punten van het beſtier der financiën —— over 't recht der Gemeenslieden, om de posten van verkeerd gedaane uitgaven door te haalen, en, in geval van tegenkanting ten deezen opzichte van de zyde der Regenten, zodanige maatregelen te neemen, als zy zouden goedvinden; eindelyk, over het recht dat zy hebben zouden, om, zo dikwils zy nodig zouden oordeelen, op het Raadhuis of elders te vergaderen. Het XXV Artikel behelst eenige maatregelen ten einde 'er niets onuitvoerlyk wierde geoordeeld voor dat 'er behoorlyk onderzoek over geſchied ware. Het XXVI. Artikel zegt, dat een der wezenlyke plichten van de gemelde Gemeenslieden zoude zyn zorgvuldiglyk nateſpooren en te onderzoeken, of en welke rechten en privilegiën verduisterd of weggeraakt waren; dezelven weder te herſtellen, en te laaten drukken om ze des noods te kunnen raadpleegen. Het XXVII. Art. bepaalt, dat in alle gevallen, wanneer 'er eenige onderneeming, die voor de Stad, voor haare domainen of ook voor de rechten en privilegiën der Burgery na-

dee-

deelig is, tot hunne kennis zal komen, zy gehouden zullen zyn zich te vervoegen aan de Vroedſchap, ten einde van dezelve betering dier bezwaaren te bekomen; en dat, indien men hun recht mogt weigeren, zy in dat geval terſtond daarvan kennisſe moeten geeven aan de gemelde Burgery, om door dezelve in dit opzicht te worden onderſteund. Eindelyk zegt het XXVIII. Art. dat de Burgery ten allen tyde dit reglement, wanneer het geval zulks vordert, naar welgevallen zal kunnen vermeerderen, verminderen of matigen. Na dit Reglement vindt men het formulier van den Eed der Gemeensluiden, waarop het ſlot van den brief van den Rotterdammer volgt, waarin hy aandringt op de nuttigheid van dusdanig een plan, volgens het welk, naar zyne gedachten, de aloude Vryheid der vereenigde Nederlanden volkomen zoude kunnen herſteld worden zonder eenige krenking van de form van regeering; terwyl hy tevens op nieuws beweert, dat de herſtelling van het Stadhouderſchap niets anders zoude te weeg brengen dan het verderf der Natie en het verlies van haare Vryheid. Voorts wordt dit Boekje beſloten met de Latynſche Zinſpreuk: *Nullum imperium tutum, niſi benevolentia civium ſit munitum.* Dat is: Geen form van regeering is veilig en beſtaanbaar, ten zy die worde bevestigd en verzekerd door de wille en genegenheid van het Volk. By dit Werkje heeft de tegenwoordige Uitgeever eenige Bedenkingen gevoegd over de Natuurlyke, Burgerlyke en Politieke Rechten der menſchen in eene Maatſchappy vereenigd. Deeze bedenkingen, die zeer veel goeds behelzen, ſchynen eigenaartig geſchikt om het voorgemelde plan verder uit te werken en te beſchaaven.

Deductie van het recht van de Stad Amersfoort, als een Medelid der Souveraine Regeering van de Provincie Utrecht competeerende, door de Ed. Achtb. Heeren Regeerders derzelver Stad ingebragt, ter Vergadering van de Ed. Mog. Heeren Staaten 's Lands van Utrecht. Te Amſterdam, by D. M. Langeveld, *op den Vygendam*, 1785. *groot* 59 *bladz. in Folio.*

Deeze Deductie, die overal de blyken draagt van door eene kundige hand geſteld te zyn, is ingerigt, om te doen zien, dat de Stad Amersfoort, even als de Stad Utrecht, haar recht tot het deelgenootſchap aan de opper-

macht ten gelyken tyde, en op dezelfde wyze, uit dezelfde bronnen ontleent, en alzo de eene niets meerder of minder dan de andere daartoe en tot derzelver gevolgen gerechtigd is.

Om dit buiten bedenking te ſtellen, treedt de Schryver in een onderzoek van de navolgende ſtukken.

Voor eerst, of de Stad Utrecht voor den vermaarden Landbrief van Biſchop Aarnout van Hoorn, en dus in den Jaare 1375. eenig deel gehad heeft in de oppermacht over dit Gewest buiten haare Banne; en byzonder, of zy daarin meerder zeggen, dan de Stad Amersfoort, gehad heeft.

Ten tweede, welke rechten aan de thans erkende Staaten, en onder deezen mede aan de Steden Utrecht, Amersfoort en Rheenen, by dien Landbrief afgeſtaan zyn; en of de Stad Utrecht daarby eenig ander of meerder recht dan die beide overige Steden des Geſtichts zoude hebben verkregen, waardoor zy gewettigd zoude zyn, omtrent het een of ander gedeelte van de oppermacht, dezelve te vervangen of uit te ſluiten.

Ten derde, of de Stad Utrecht alleen, of de Stad Amersfoort op een gelyken voet met haar, geduurende het Biſchoplyk beſtier, is geweest in het bezit van zodanige oppermachtige rechten over haare Burgers en Ingezetenen en binnen haare Banne, als ſedert de oprichting van dit Gemeenebest, gedeeltelyk door de Vergadering der Heeren Staaten, het zy dan uit noodzaake, of by afſtand en toelatinge van die Steden, uitgeoefend worden, en een voornaam gedeelte van der Staaten oppergezag helpen uitmaaken. En of de beide genoemde Steden, zonder dat de laatſte het allerminſte hierin van de eerſte afhankelyk ware, niet ſteeds als *Pares* hebben gehandeld.

Ten vierde, of de Stad Amersfoort deeze rechten alleen op een gelyken voet met de Stad Utrecht verkregen en bezeten hebbende, daarvan ooit ten behoeve van de laatstgenoemde afſtand gedaan, of haar die opgedragen heeft; of dat deeze daartoe op eene andere wyze heeft kunnen gerechtigd worden.

Deeze Stukken door den Schryver ten voordeele der Stad Amersfoort beſlist, en dus het beſluit, dat Amersfoort, zo wel als de Stad Utrecht, tot de oppermacht, met alle de gevolgen daarvan, is gerechtigd, opgemaakt zynde, beſluiten de Regeerders deezer Stad deeze Deductie, „ in „ dit billyk vertrouwen, dat het herſtel hunner opper„ machtige rechten, waarop zy ter deezer gelegenheid ook

„ nog

„ nog by herhaalinge aangedrongen hebben, eens eindelyk
„ met ernst ter hand zal genomen worden; daar zy zich
„ niet ongenegen verklaaren, om zich intelaaten in zulke
„ ſchikkingen, als waarby dit, naar de tegenwoordige ge-
„ ſteldheid van zaaken, geoordeeld worden mogt, tot het
„ minſte bezwaar te ſtrekken van zulke Leeden, als wel-
„ ke door eene wettelooze occupatie, *ſit venia verbis*, be-
„ vonden mogten worden, zich in het bezit der wettige
„ rechten deezer Stad geſteld te hebben; dan, welke oc-
„ cupatie de Regeerders der Stad Amersfoort vermeenen
„ niet anders dan door overmacht gedwongen, langer te
„ kunnen of te mogen aanzien; verzoekende derhalven,
„ dat, bevorens een veranderd Reglement van Regeeringe
„ voor deeze Provincie werde vastgeſteld, of by de bepaa-
„ linge van hetzelve, deeze Stad uitdrukkelyk in haare
„ rechten herſteld en gehandhaafd werde."

Staatkundige Geſchriften, opgeſteld en nagelaaten door Mr. SIMON VAN SLINGELANDT, *gebooren den* 14 *January* 1664, *aangeſteld tot* Secretaris van den Raad van Staaten, *den* 4 *Auguſtus* 1690, Raad en Theſaurier Generaal der Vereenigde Nederlanden, *den* 27 *Octobor* 1725, Raadpenſionaris van Holland, *den* 17 *July* 1727, *overleden den* 1 *December* 1736. *II, III. en IVde Deel. Te Arnſterdam, by* P. Schouten, 1784. *In groot* 8vo.

Men ziet gemeenlyk, en het is ook zeer natuurlyk, dat zy, die in verwarde en beroerde tyden hun Vaderland ten dienſte ſtonden, en niet zelden tot een ſlachtöffer der goede zaake verſtrekken moesten, in de Geſchiedenisſen grooter naam verworven, dan zy, die, in vreedſamer dagen, in de ſtilte van het Kabinet, zodanige tyden hebben zoeken voor te komen en te verhoeden. Van hier dat de naamen van een *Barneveld* en *de Witt*, in de Jaarboeken van ons Gemeenebest, en zelfs in die van Europa, een zeer luisterryke vertooning maaken, terwyl de naam van een *Slingelandt* ſlegts bekend is in den kleinen kring van eenige kundige en aanzienlyke Mannen, die deeze thands gemeen gemaakte Schriften reeds in Manuſcript gebruikt hebben, en met de nog niet volledig genoeg geboekſtaafde verrichtingen van deeze eeuw gemeenzaam bekend zyn; daar, ondertusſchen, niemand ooit de gewigtige post van Raadpenſionaris met meer bekwaamheden, grooter

waardigheid van gedrag en karakter, of met meer grondige kennis van de Staatsgeſteldheid en belangens van dit Land vercierde, dan *Simon van Slingelandt*, een Man, wiens naam met eerbied genoemd wierdt in de Kabinetten van Verſailles, Weenen en Londen, wiens tegenwoordigheid de Vergadering van Holland luister byzettede, en die een nieuwen trap van waardigheid en invloed gaf aan het Ambt dat hy bekleedde, ſchoon hetzelve reeds van veel gewicht en aanbelang voor de Vereenigde Gewesten geworden was, door de verdienſten en bekwaamheden van zyne Voorgangers.

Deeze zyne Staatkundige Geſchriften, de vruchten van eene langduurige en ſcherpzinnige waarneeming en ondervinding, vertoonen ons overal de meesterlyke hand van een ſchrander en oordeelkundig Man, die, met eene grondige kennis van de Staatsgeſteldheid van zyn Vaderland, door geen drift noch vooroordeelen bezield, de zaaken op haare rechte waarde wist te ſchatten, en zyne uitmuntende vermogens ten dienſte van het algemeene welzyn te beſteeden. Was het eerſte Deel, van dit Werk, waarvan wy den inhoud reeds kortelyk hebben opgegeeven (*) geſchikt niet alleen om de aloude Regeering deezer Landen, en de daarin voorgevallene veranderingen te doen kennen, maar ook om de defecten in de toenmaalige Conſtitutie der Regeeringe van den Staat der Vereenigde Nederlanden, benevens de middelen van derzelver redres, op te geeven; —— het tweede Deel is in 't byzonder dienende, om de waare oorzaaken van 't groot verval in de generaalé Regeering van den Staat der Vereenigde Nederlanden en van de nodige middelen van redres aan te wyzen, met een Byvoegzel, raakende de Provincie van Holland en Westfriesland in het byzonder. Voorts bevat hetzelve daarenboven, nog eene aanwyzing van een korten en gereeden weg, om te komen tot herſtel der vervallen zaaken van de Republiek, en eindelyk een Discours over de Conſtitutie der Vergadering van de Hoog Mog. Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden, en over de materie en forme van hunne Deliberatien.

De Heer *Slingelandt* was van gedagten, dat, zo de Bondgenooten het beſtek der Regeering niet volgens de oorſprongkelyke Conſtitutie verbeterden, het Stadhouderſchap behoorde herſteld te worden, als het eenigſte geſchik-

(*) Zie *de Algem. Vaderl. Letteroeff.* VI. Deel, bl. 546.

ſchikte hulpmiddel om de byzondere belangen te vereenigen, en tot het algemeene welzyn te doen medewerken; doch, ſchoon een welingericht en gematigd Stadhouderſchap, in veele opzichten, van veel nut kan zyn, heeft echter de ondervinding getoond, dat dit hulpmiddel de verwachte uitwerking niet gehad heeft, en verërgering, in plaatſe van verbetering, heeft aangebragt; en het is uit dien hoofde, dat men onlangs in zeker Werkje (*), (waarvan wy in ons volgend Stukje een verſlag zullen geeven) beweerd heeft, dat de Heer *Slingelandt*, welk een ervaaren Staatsman hy ook mog geweest zyn, echter de waare bronnen niet gekend heeft, waardoor de geregelde loop van het werktuig van Staat in de Vereenigde Nederlanden geſtremd wierd. Schoon men hier by zou kunnen aanmerken, dat men den Stadhouder veel onbepaalder magt gegeeven heeft, dan in het plan van *Slingelandt* begrepen was.

De twee laatſte Deelen deezer Staatkundige Geſchriften, welke onlangs zyn uitgekomen, zyn niet minder dan de twee voorige onze aandacht waardig, wegens het gewicht en aanbelang van de daarin voorgeſtelde ſtoffen.

Het derde Deel, namelyk, bevat voor eerst een uitvoerige en oordeelkundige uitgewerkte Verhandeling van de Inſtelling, Inſtructien en het Ambt van den Raad van Staaten der Vereenigde Nederlanden, waarin 1) gehandeld wordt van de Inſtelling en van de Succesſive Inſtructiën van den Raad van Staaten; 2.) van verſcheide Pointen, van ouds behoord hebbende tot het Ambt van den Raad van Staaten, maar meerendeels door den tyd geraakt in ongebruik; 3.) van het Ambt van den Raad van Staaten omtrent Militaire Zaaken: 4.) van dit Ambt omtrent de Conſenten van de Provinciën; 5.) van dit Ambt. omtrent de middelen van het Diſtrict van de Generaliteit; 6) van de middelen van de Stad en het Eiland van Willemſtad, en van die van het zogenaamde *Committimus*; 7) van de Contributiën, geännoteerde Goederen en andere caſueele Inkomſten van de Generaliteit en van het Ambt van den Raad van Staaten daaromtrent; 8) van het Ambt van den Raad van Staaten omtrent het employ der Conſen-

(*) *Ontwerp om de Republiek door eene heilzaame vereeniging der belangen van Regent en Burger van binnen gelukkig, en van buiten geducht, te maaken.* Te Leyden, by *L. Herdingh.*

ſenten en verdere middelen van de Generaliteit; 9) van dit Ambt, omtrent de middelen van de Collegiën ter Admiraliteit; 10.) van de Jurisdictie van den Raad van Staaten; 11.) of, en in hoe verre de Raad van Staaten, in het ſtuk van haar Ambt, geſubordineerd is aan de Vergadering van de ordinaris Gecommitteerden, ter Generaliteit gemeenlyk genaamd de Vergadering van Haar Hoog Mog. en 12.) van de Perſoonen waaruit de Raad van Staaten beſtaat: —— wordende dit Deel voorts beſloten met een Concept van Inſtructie, dienende tot het Ambt van Stadhouder of van Gouverneur, Capitein-Generaal en Admiraal over Holland en Westfriesland.

Het vierde Deel vervat voor eerst een Hiſtoriſche Verhandeling, van het gezag over de Militie van den Staat der Vereenigde Nederlanden, getrokken uit de Registers en andere publieke Acten; waarin 1.) gehandeld wordt van de verſcheide ſoorten van Militie, en van de relatie, welke de Militie heeft tot de Generaliteit, en by die gelegenheid van den Eed, van de oude wyze van Betaaling en van de aanſtelling der Officieren; 2.) van de relatie, welke de Militie heeft tot de Betaalsheeren, en tot de hooge en laage Overheden van het Territoir, waarop de Militie zich bevindt; 3.) van het gezag van de Staaten Generaal en van den Raad van Staaten, over de Militie; 4.) van de Gedeputeerden te Velde; 5.) van de Stadhouders, in qualiteit van Provinciaale Capiteins-Generaal; 6.) van den Capitein-Generaal over de Militie van den Staat; 7.) van de Veldmaarſchalken; 8.) van het aanneemen en afdanken van de Militie, en by die gelegenheid van de jaarlykſche vryheid der Conſenten; 9.) van de aanſtelling der hooge Militaire Officiers of Generaalsperſoonen; 10.) van de Patenten, en of, en hoe ver de Provinciën die mogen ophouden; 11.) van de Militaire Verlooven; 12.) van de Monſtering; 13.) van de Militaire Juſtitie en van den Hoogen Krygsraad; 14.) van het verleenen van Pardon en Gratie; —— wordende dit Deel laatſtelyk beſlooten met eene Memorie over het redres der zaaken van de Admiraliteit, opgeſteld in October 1719.

Alle deeze Stukken verſpreiden een ongemeen licht over de Staats-Conſtitutie van dit ons Gemeenebest; doch zyn tevens van dien aart, dat wy dezelven te kort zouden doen, met eenig afgebroken Uittrekſel uit dezelve op te geeven, zo dat wy veel liever dezulken onzer Leezers, die meer dan een oppervlakkige kennis van de Conſtitutie en Geſchiedenisſen van ons Vaderland trachten te verkrygen, aan-

aanbeveelen, dezelven, in hun geheel, met aandacht te doorleezen, terwyl wy ons verzekerd houden, dat zy hun tyd hier aan niet zonder veel vrucht beſteeden zullen.

Aanmerkingen over de gewigtigheid der Staatsomwenteling, in Noord-America, en over de middelen om die voor de geheele waereld nuttig te maaken, door RICHARD PRICE, *Lid der Koninglyke Societeit te Londen, en de Academie der Wetenſchappen en Kunſten, in nieuw Engeland. Met de bedenkingen van den Graaf* DE MIRABEAU, *op dezelven. Nevens een Brief van den Heer* TURGOT, *Staatsdienaar in Frankryk, aan* Dr. R. PRICE, *over de gemelde Staatsomwenteling; uit het Fransch vertaald. Te Amſterdam, by* J. Weppelman, 1785. *In gr. octavo*, 149 *bl.*

De beroemde Dr. *Price*, die, wegens zyne blaakende zucht voor de zaak der Americaanen, ook in ons Vaderland by de voorſtanders der Republikeinſche Vryheid reeds lange bekend was, geeft in dit Stukje met denzelfden vuurigen en hartelyken yver, die in zyne voorige Werkjes doorſtraalt, de Vereenigde Staaten van Noord-America de middelen aan de hand, door welke hun Land de zetel der Vryheid en Deugd, des Vreedes, en der Weetenſchappen; het verblyf van het waar geluk voor hen zelven, en de ſchuilplaats der onderdrukten van de geheele waereld worden kan; zo dat deeze aanmerkingen, die over het geheel zeer duidelyk, oordeelkundig en bevallig geſchreven zyn, niet alleen voor de Americaanen, maar voor alle liefhebbers van de Rechten en Vryheden van het menschdom, van zeer veel aanbelang zyn, hoewel men niet gemaklyk beſlisſen kan, hoe verre zyne raadgeevingen in de verſchillende Staaten der Maatſchappy met voordeel kunnen aangenomen worden: ook heeft hy in zyne Staatkundige beſpiegelingen niet altyd het buitenſpoorige vermyd, en ſchynt van zyn Gemeenebest ſomtyds meer te verwachten, dan met de natuurlyke bedorvenheid van het menschdom beſtaanbaar is.

Onder de middelen, om den toeſtand der Vereenigde Staaten te verbeteren, en hunne vorderingen te verhaasten, dringt hy voornamelyk aan op het gewicht van de macht der gemeenſchappelyke Unie te regelen en te bevestigen, en eene volkomene Vryheid in alle beſchouwlyke onderwerpen,

zo wel als in die van de Burgerlyke Regeering, Opvoeding, en Godsdienst in te ſtellen en te handhaaven; waarop hy vervolgens overgaat, om de voornaamſte gevaaren, waarvoor de Vereenigde Staaten van Noord-America zich te wachten hebben, kortelyk voor oogen te ſtellen, als daar zyn het onbepaald toeneemen der publieke fondſen, de binnenlandſche oorlogen, en de ongelyke verdeeling der Eigendommen: Ten opzichte van het laatſte, of de gemeenſchaplyke gelykheid, welke, volgens Dr. *Price*, als een volſtrekt vereischte van de Vryheid beſchouwd moet worden, en welke ieder Staat, die eenigen prys ſtelt op deugd en geluk, met alle haare macht moet handhaaven en bevorderen, merkt hy aan, dat 'er drie vyanden zyn van deeze gelykheid, tegen welken de Staaten van Noord-America op hunne hoede moeten zyn; te weeten,) het vergunnen van erfelyke Ambten en Titels van Adeldom, 2.) het recht der eerstgeboorte, en 3.) de buitenlandſche Koophandel. ——— Eindelyk beſluit hy deeze zyne gedachten met eenige aanmerkingen over den Eed, en over den Slaavenhandel en de Slaaverny. ——— Wat den Eed betreft, kan hy geenzins de zelfsverwenſching, welke altoos een gedeelte van denzelven uitmaakt, goedkeuren, en zou dus den Eed, die met eene zelfsverwenſching gepaard gaat, gaarne by de Staaten van Noord-America afgeſchaft zien, en dat men in dit opzicht dezelfde Vryheid, welke men thans aan de Doopsgezinden en Kwaakers vergunt, aan alle menſchen toeſtond. Dan daar men het mogelyk gevaarlyk oordeelen zou, de proef hiervan te neemen, raadt hy intuſſchen de volgende zaaken vooral te vermyden. Vooreerst; eene al te groote vermeenigvuldiging van het Eed-afvorderen, op dat het daardoor niet te gemeenzaam worde; en ten tweeden; eene al te ligtzinnige wyze van het Eed-afleggen. Beide deeze gevallen hebben niet alleen in Engeland, maar zelfs in ons Vaderland, maar al te veel plaats, waar de Eed in zo veele gevallen afgevorderd, en met zó weinig nadenken afgelegd wordt, dat dezelve genoegzaam alle kracht verliest. Wat den Slavenhandel aangaat, deezen noemt hy, met recht, beleedigend voor de menschlykheid, wreed, godloos en duivelsch; en ieder waar menſchenvriend moet met hem het grootſte genoegen gevoelen, dat de Vereenigde Staaten middelen beraamd hebben om dien te beletten, en om de haatelyke ſlaverny, welke dezelve veroorzaakt heeft, te vernietigen. Men begrypt echter ligtelyk dat deeze groote verandering niet eensklaps kan geſchieden,

en

en dat de vrylaating der Negers, gedeeltelyk aan den tyd en gedeeltelyk aan de zeden, moet overgelaaten worden; maar de Vereenigde Staaten zouden, gelyk hy wel zegt, niets tot hunne verſchoning kunnen inbrengen, wanneer zy deeze daad van rechtvaardigheid niet zo ſpoedig en zo krachtdadig werkſtellig maaken, als de byzondere omſtandigheden van hunnen toeſtand dat zullen toelaaten.

Ten beſluite zyn hier bygevoegd de bedenkingen, die de Graaf *de Mirabeau* op dit Werkje gemaakt heeft, benevens den Brief van den oordeelkundigen en deugdzaamen Staatsdienaar *Turgot*, welke twee Franſche Schryvers, die met den Heer *Price*, omtrent dezelfde grondbeginzelen, eens zyn, recht geſchikt zyn, gelyk men in de Voorrede wel heeft aangemerkt, om dezulken te doen blobzen, die in eene Republikeinſche Regeering, als de onze is, grondbeginzelen voor heilig durven uitventen, welke door Schryvers, aan eene eenhoofdige Regeering onderworpen, worden afgekeurd.

Wysgeerige, Oordeel- en Zedekundige Verhandelingen, door JAMES BEATTIE, L. L. D. *Hoogleeraar in de Zedelyke Wysbegeerte en Redeneerkunde te Aberdeen, en Lid van de Zeeuwſche Maatſchappy der Weetenſchappen. Uit het Engelsch vertaald, door* PETRUS LOOSJES ADRIAANSZ. *Leeraar der Doopsgezinden te Haarlem. Iſte Deel. Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz. 328 *bladz. in groot octavo.*

Met verlangen zagen wy, zints de aankondiging, de Vertaaling deezer *Verhandelingen*, ons in 't oorſpronglyke bekend, te gemoete; met vermaak kwyten wy ons van onzen pligt, om ze onzen Vaderlanderen te doen kennen, en den welverdienden lof te geeven. De naam van den Hoogleeraar BEATTIE, in zyn Vaderland by alle weldenkenden zo geroemd, is reeds in ons Land ook een aanpryzing geworden. Zyn meesterſtuk ter beſtrydinge der Twyfelaarye — zyne *Verhandeling over de Natuur en Onverantlerlykheid der Waarheid* —— zyne keurige en bondige *Aanmerkingen over de Dichtkunde, voor zo verre zy de ziel roert*, in verſcheiden Stukjes van ons *Mengelwerk* geplaatst (*); — en eindelyk zyne oordeelkundige en geestige *Proeve over het Lachen en Gelachverwekkende*, zyn zeer geſchikt om een gunſtig denkbeeld in te boezemen van de *Verhandelingen*, in dit Boekdeel vervat.

„ De

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* IIde D. IIde St. bl. 473. IIIde D. IIde St. 397. 568. 608. IVde D. IIde St. 21. 66. 195. 242. 362.

„ De Hoogleeraar BEATTIE heeft reeds een agtenswaardigen „ rang verworven onder de Oordeelkundige Schryvers deezer „ Eeuwe, en het Werk, 't geen thans voor ons ligt, (te wee- „ ten zyne *Wysgeerige*, *Oordeel- en Zedekundige Verhandelingen*) „ zal die verworven agting in geenen deele verkorten. Het is „ het voortbrengzel van een allerbest gevormd Hart, en klaar „ verlicht Verſtand; van een Man, die, met Vernuft en Smaak, „ Braafheid en Goedwilligheid veréénigt, die de gelukkige „ gaave bezit om Zedelyk met Wysgeerig onderwys te paaren, „ en, terwyl hy alleen ten oogmerke ſchynt te hebben om het „ *Verſtand* op te klaaren, alle gelegenheden waarneemt om tot „ het *Hart* te ſpreeken. De Regels ter betragting, om het „ Leevensgedrag te beſtuuren, welke hy onder zyne beſpiege- „ lingen mengt, mogen zommige Leezers verdrietig en van „ weinig aangelegenheid toeſchynen, wy zien ze aan als een „ dierbaar gedeelte van het Werk, en wenſchen, uit grond „ onzes harten, dat de Onderwyzers der Jeugd, in plaats van „ zich te vrede te houden met enkele Schoolgeleerden en „ Wysgeeren te vormen, den Hoogleeraar BEATTIE naavolg- „ den; met hun zo wel *doen* als beſpiegelen te leeren, en „ zich met Eere, Braafheid en volſtandigheid te gedraagen in „ de onderſcheide Leevensſtanden". Dit aangeſtipte is het oor- deel der ſtrengſte Boekbeoordeelaaren deezer Eeuwe (*), ſchaars in 't pryzen, en hier zo overvloeiende: wy mogen, wy durven, wy moeten het onderſchryven, of zouden onregt doen aan de verdienſten deezes Werks.

Wegens den Aanleg en Aart der *Verhandelingen* geeft de Hooggeleerde Schryver zelve ons dit licht. „ Dat hy, eenige „ jaaren geleden, door omſtandigheden van eenen byzonderen „ aart, zynen Vrienden bekend; doch van geen aangelegenheid „ voor het algemeen, verhinderd zynde, in het volvoeren dier „ wyduitgeſtrekte Plans van *Zedelyke Beſchouwing*, ten eenigen „ tyde door hem ontworpen, tot geene ledigheid geneigd, „ noch daar aan gewoon, oordeelde op eene aangenaame wy- „ ze voor zich zelven, en niet geheel nutloos voor anderen, „ onledig te kunnen zyn, in het overſchryven en beſchaaven „ van eenige Stukken, een geruimen tyd geleden opgeſteld, „ en die de goedkeuring hadden mogen wegdraagen van eeni- „ gen, die, op derzelver leezing, hem de uitgaave aanraadden. „ —— Zy waren eerst vervaardigd in eene andere gedaante, „ en maakten een gedeelte uit der Lesſen, voorgehouden aan „ Jonge Heeren, die hy, als Hoogleeraar in de Zedekunde, „ moest onderwyzen. Dit hoopt hy zal genoeg zyn om te ver- „ antwoorden voor de eenvoudigheid van den ſtyl; voor de „ veelvuldige invoegingen van ernſtige en ter deugdbetragting „ opleidende aanmerkingen; als mede voor eene grootere ver- „ ſchei-

(*) *Monthly Review*, July, 1783.

„ ſcheidenheid van opheldernde voorbeelden, dan noodig zou „ geweest hebben, indien zyne Toehoorders van ryper jaaren, „ of aan afgetrokkene beſchouwingen gewoon geweest wa„ ren. —— De Leezer zal zich te leur geſteld vinden, „ wanneer hy, in dit Boek, eenige diepuitgehaalde Bovenna„ tuurkundige Beſpiegelingen, of andere Stoffen, vol twyfel„ agtige gintwisting verwagt te zullen ontmoeten. De Schry„ ver is des niet onkundig; doch zy ſtrooken niet met zyne „ begrippen van *Zedelyk Onderwys*, en hy heeft ze, zints lang, „ ter zyde geſteld. Hy bedoelt jeugdige Gemoederen te ge„ wennen aan aandagtige Opmerking; dezelve te hoeden te„ gen den invloed van kwaade beginzelen; en bezig te hou„ den met zulke afbeeldingen der Natuure, en zodanige een„ voudige en ter betragting ſtrekkende Waarheden, als tef„ fens kunnen dienen om het Verſtand en het Hart te verbe„ teren, de Verbeelding te ſtreelen en te verheffen."

Hoe zeer hy aan dit zyn oogmerk beantwoordt, en dit waarlyk verheeven wit getroffen hebbe, kan deels blyken uit het boven aangehaalde getuigenis der *Engelſche Review-Schryveren*, en zal, door elk Leezer des Werks, zelve erkend worden; die 'er met den Eerw. Vertaaler, meer dan *Wysgeerige Stigting*, (ſchoon deeze op zich zelve geheel niet verwerpelyk is,) — *Godsdienſtige Stigting* uit zullen haalen. BEATTIE, die de *Twyfelaary* zo manmoedig en overwinnend beſtreed, is verre vervreemd van alles wat na *Sophistery*, en losmaaking van Verſtand en Deugd-beginzels, zweemt. —— BEATTIE is een *Christen*. —— Het Boek ligt juist gevallig open, op eene plaats, die, onder veele anderen, hier van ten blyke kan ſtrekken. *Onderrigtingen tot het regelen der Verbeeldingskragt* geevende, luidt zyne laatſte. „ Eindelyk, laaten zy, die hunne „ Verbeeldingskragt in een bedaarden en gezonden ſtaat wen„ ſchen te houden, Godsvrugt kweeken, en op hunne hoede „ weezen tegen Bygeloof, door zich rechtmaatige denkbeelden „ te vormen van het hoogſt aanbiddelyk OPPERWEZEN en de „ VOORZIENIGHEID, door het koesteren van de daar mede ge„ paard gaande gevoelens van Liefde, Eerbied en Dankbaar„ heid. Bygeloof is driest en naargeestig; doch het zuivere „ CHRISTENDOM ſtrekt tot eer der Godlyke Natuure en tot „ troost der Menschlyke. Het leert ons, dat 'er niets gebeu„ re, zonder de toelaatinge van HEM, die de grootſte, de „ wyste en de beste is; dat de tegenheden, welke ons tref„ fen, alle in zegeningen kunnen veranderd worden; dat de „ Mensch, indedaad wel een zondig Schepzel is; doch dat „ GOD genaderyk de middelen van Vergiffenis en tot Gelukza„ ligheid beſchikt heeft; dat, indien wy het *Euangelie* gehoor„ zaamen, een Leerſtelzel, in zich zelven zo uitmuntend, en „ door de ſterkſte baarblyklykheid onderſteund, *onze ligte „ verdrukkingen, die zeer haast voorby gaan, voor ons een een-*

„ *wig gewigt van heerlykheid werken:* want dat, wanneer het „ vlugtig Tooneel deezes Leevens zal ophouden, een altcos„ duurende Staat zal aanvangen; een Staat, in welken de „ Deugd zal zegepraalen, en *alle* haare traanen, voor eeuwig „ zullen afgewischt worden, waar in zo veel Geluks zal plaats „ vinden, als de hoogſte Goedheid kan wenſchen te verlee„ nen, en geen meer Straffe, dan de volmaaktſte Regtvaardigheid „ kan billyken. Wie alle deeze dingen gelooft, en overeen„ komſtig met dat Geloove handelt, moet de rampen deezes „ Tyds als van weinig aanbelangs beſchouwen, en terwyl hy „ heerſchappye voert over zyne vermogens, kan hy ſteeds „ voor zyne Verbeelding vertegenwoordigen, de verheevenſte „ en verrukkendſte uitzigten, welke een Mensch kan begee„ ren of bevatten."

Dan, het wordt tyd, de *Verhandelingen*, in dit Eerſte Deel begreepen, nader te doen kennen. Zy zyn ſlegts drie in getal. De eerſte over 't GEHEUGEN, —— de tweede over de VERBEELDINGSKRAGT, —— de derde over het DROOMEN.

Alles vermydende wat enkel dient om ydele nieuwsgierigheid te voldoen, of 't geen enkel in bloote bovennatuurkundige beſpiegelingen beſtaat, en zich bepaalende tot het geen geſchikt is om Vermaak en leerzaame Onderrigting op te leveren, loopt de eerſte Verhandeling in deeze vyf Hoofdonderſcheidingen af. I. Wyst hy het verſchil aan tuſſchen *Geheugen* en *Verbeeldingskragt*. —— II. Neemt hy eenige der meest in 't oog loopende Verſchynzels en Wetten van het Geheugen in overweeging. —— III. Geeft hy zommige Regels, tot verbetering en verſterking van 't zelve, op. —— IV. Deelt hy eenige Waarneemingen over het geheugen der Dieren mede. —— V. Beſluit hy met eenige gevolgen, daar uit afgeleid.

In de Verhandeling over de *Verbeeldingskragt*, komt —— I. voor, een Algemeen Verſlag van dat vermogen, — II. handelt hy over de Zamenvoeging der Denkbeelden, in eenige Afdeelingen, —— III. vinden wy Aanmerkingen over het Vernuft, —— IV. loopt over den Smaak en de verbeelding van denzelven, —— V. geeft Onderrigtingen, tot het Regelen der Verbeeldingskragt, aan de hand.

De derde, en veel korter Verhandeling, over het DROOMEN, is, eenigermaate, als een gevolg van de laatstvoorgaande aan te merken. Hy behandelt dit duister Onderwerp, met die behoedzaamheid, welke eenen Wysgeer voegt, die gist, wanneer hem gronden van zekerheid ontbreeken; doch zyne giſſingen bouwt op daadelyke verſchynzels: wanneer hy, onder veelvuldige aanmerkingen over het *Droomen* zelve, Natuurlyke en Zedelyke Nuttigheden daar in ontdekt, en de ongerymde begrippen der Voorbeduidinge van de Droomen, in 't algemeen, te

keer

keer gaat, gelyk hy de Verbeeldingen des Bygeloofs, in kwaad ſpellende tekens te vinden, voorheen hadt beſtreeden.

Allen, die eene meer dan oppervlakkige kennis wenſchen te bezitten van de Vermogens hunner Zielen, in deeze Verhandelingen beſchouwd, zullen ze, met vrugt, en, daar ze met opheldérende Geſchiedenisſen en verleevendige Voorbeelden, doormengd zyn, met vermaak, leezen. Lieden, van een Geleerd Beroep en Letteroefening zullen 'er de nutſte Lesſen in aantreffen. Den Leeraaren, by voorbeeld, geeft hy de eenvoudigſte, maar, na 't ons toeſchynt, beste onderrigtingen, in den lastigen arbeid, om hunne Leerredenen van buiten te leeren. Dit brengt hem tot het bybrengen van eenige aanmerkingen over het van buiten opzeggen der Leerredenen: welke hy te liever maakt, dewyl, het geen hy ten deezen aanziene te zeggen heeft, troostryk en bemoedigend kan weezen, voor Jongelingen, wier Geheugen, gelyk het zyne, eer aan den zwakken dan aan den ſterken kant is. Het lust ons dit gedeelte af te ſchryven: dewyl over dit Onderwerp, zo veel, zo verſchillend en dikwyls zo verkeerd, geſprooken wordt. 't Is waar, wy hebben, in ons *Mengelwerk*, meermaalen van die zaak gehandeld, en ze uit verſchillende gezigtpunten beſchouwd; doch, het zal der moeite waardig zyn, BEATTIE hier op te hooren.

„ *Voor eerst*, gaat het onloochenbaar vast, dat elk Sprecker in het openbaar in ſtaat moet weezen, om uit het Geheugen, of zelfs, zonder zich voorbereid te hebben, te ſpreeken, als de omſtandigheden zulks vorderen; zy moeten, derhalven, nu en dan zich oefenen in voor de vuist iets op te zeggen, en hun best doen, om eene gereedheid van voorſtellen, en vaardigheid van uitdrukken, te verkrygen, en alles aanwenden om de herinnering te verbeteren.

„ *Ten tweeden.* Zy, wier Geheugen zeer ontvanglyk is, die eene Leerreden van buiten kennen, naa dezelve één of tweemaal aandagtig overgeleezen te hebben, of die, in twee of drie uuren, eene Redenvoering leeren, kunnen altoos, of zo dikwyls zy zulks verkiezen, zonder het behulp van eenig Geſchrift voor zich, prediken; inzonderheid, wanneer zy vertrouwen hebben op hunne Herrinnering, en zich van angstvalligheid ontdoen kunnen. Maar, veele bekwaame Lieden worden 'er gevonden, die, door natuurlyke beſchroomdheid of zwakheid van lichaamsgeſteltenisſe, of door in gevaar geweest te zyn van te misſen, niet durven vertrouwen op hunne tegenwoordigheid van Geest, of vaardigheid van Herdenking, als zy in 't openbaar moeten ſpreeken; ſchoon zy, in den gewoonen trein des leevens, geene reden van klaagen hebben over hun Geheugen. De zodanigen moeten niet prediken, zonder het geſchreven voor zich te hebben. Doen zy het, het zal nadeelig weezen voor hun zelven en hunne Toehoorders. —— Voor hun zelven;

maardemaal zy zich plangen met bekommerdheid, tot groot nadeel hunner gezondheid. ——— Voor hunne Toehoorders: dewyl de vrees voor iets over te ſlaan, des Spreekers aandagt aftrekt van het regelen zyner uitſpraake; 't natuurlyk gevolg hier van is, dat zy ſpreeken zonder dien klem, welke de meening de gemoederen indrukt; veelen, daarenboven, krygen de kwaade gewoonte van teemen, zingen, haperen, of raffelen, al het welk onaangenaam is voor verſtandige Toehoorders, elk Toehoorder onaandagtig, en de best opgeſtelde Redenvoering laf en ſmaakloos, maakt.

„ *Ten derden.* Leeraars, die, naa lang aan den dienst geweest te zyn, en eene Leerreden, in niet minder dan twee dagen, kunnen van buiten leeren, (en dit gelouf ik is veeler geval,) behooren het, myns oordeels, niet te doen, uitgenomen by buitengewoone gelegenheden, wanneer zy verpligt zyn, vloeijend en welſpreekend iets voor te draagen, en geene gelegenheid tot leezen hebben. Twee dagen, in ieder week, zyn bykans een derde gedeelte van iemands leeven. Wanneer men dan bedenkt, dat Leerredenen, met zo veel moeite en tydſpillens, het Geheugen aanbevolen, zo ſchielyk vergeeten als voorgedraagen worden, 't geen dikwyls het geval is, wie zou zich dan dat tydsverzuim niet beklaagen? Volgens deeze berekening, worden van dertig jaaren, in den Predikdienst beſteed, bykans tien doorgebragt, — waar in? in een ſlooven den arbeid, lastiger en min voordeelig, dan die van eenen Schooljongen, in het belasten van het Geheugen, met woorden, die men geen drie dagen agter een, onthoudt. Zou deeze Leeraar, die jaaren niet nutter hebben kunnen beſteeden, door meerder netheid te geeven aan zyne openbaare Redenvoeringen, of door zyne Letteroefeningen rustiger voort te zetten, door het bezoeken en onderwyzen zyner Gemeente, door zich op den Landbouw of andere ſchuldlooze Uitſpanningen toe te leggen? Daarenboven, kan een Leeraar, in dit geval, nooit prediken zonder eene lange voorbereiding, en, indien hy ongeſteld worde, zonder angstvalligheid; hoogst nadeelig voor ziel en lichaam beide.

„ Indedaad, hadden de Leerredenen, uit het Geheugen opgezegd, een kragtdaadiger uitwerking op de Toehoorders, dan de voorgeleezene, zou ik dien tyd niet geheel verlooren rekenen. Maar, indien de Leeraar geleerd heeft goed te leezen, ('t geen hy kan en behoort gedaan te hebben,) en hy zyn Opſtel, met de voorheen aangepreezene duidelykheid geſchreeven, en, door verſcheide herleezingen, t'huis, zich in ſtaat geſteld heeft, om, in 't openbaar, 't zelve voor te draagen, denk ik, dat hy zyne Leerreden, met meer bedaardheid en zelfbeſtuur, als mede met een ernſtiger nadruk, den Predikſtoel voegende, zal voorſtellen, dan byaldien hy ze by Herinnering opzeide. Want, in 't eene geval, is de geest gerust,

rust, en heeft op niets dan het uitſpreeken te denken; in het andere, ſpreekt de Leeraar, en herinnert zich het aangeleerde ten zelfden tyde: hy ſtaat, daarenboven, bloot voor misvattingen in 't ontſtaan van 't Geheugen; en, indien hy niet meer dan gemeen ſterk van Zenuwgeſtel is, aan vlaagen van verlegenheid. Waarom verkiest een Muzikant het Boek voor zich te hebben, zelfs wanneer hy uit het hoofd ſpeelt? 't Is, om, door het inkyken, met een opſlag van het oog, een aantal te zien van nooten, die by elkander behooren; dit maakt hem vry, en te beter in ſtaat, om de nadruklykſte plaatzen recht te treffen, en de noodige bevalligheden 'er by te voegen. Op dezelfde wyze zal een goed Leezer, indien ik het niet geheel mis heb, nadruklyker en cierlyker leezen, 't geen hy voor zich heeft, en hem eigen is, dan hy het door geduurige Herinmering kan uitſpreeken; inzonderheid, wanneer de Redenvoering eenige aanmerkelyke uitgebreidheid hebbe.

„ Wat de Uitwerking op de Toehoorders aanlangt. —— Indien ik hier over moet oordeelen, volgens myne eigene aandoeningen, en vertrouwen op de verklaaring van verſcheide opregte en verſtandige Mannen, dan moet ik bekennen, dat Leerredenen, uit den mond van eenen Leeraar, die goed leest, by my meer klems hebben, dan die uit het Geheugen worden voortgebragt. Het hartroerende moge minder geweldig weezen; doch het zal ſtaatlyker zyn, en dus beter aan de plaats en 't onderwerp beantwoorden. —— Men vindt, 't is waar, Leeraars, die voorwenden buitengemeene gaven te bezitten, en door bovennatuurlyke aandrift te ſpreeken; 'er zyn Toehoorders, die hun deswegen hoogagten, en denken, dat het geen geſchreeven is, en hun voorgeleezen wordt, te veel van louter menschlyke Leering heeft. Doch zulke begrippen verdienen, in een redelyk Vertoog, geene wederlegging. Zy ſtrekken alleen ten bewyze, dat zulke Leeraars verwaand zyn, en van de onkunde des Volks, dat zo dwaas oordeelt.

„ Maar, de Redenaars van *Griekenland* en *Rome* ſpraken uit het Geheugen; Tooneelſpeelers doen zulks, Raadsheeren in den Raad, Regtsgeleerden in de Pleitzaal, zouden eene jammerlyke vertooning maaken, indien zy voorlazen 't geen zy hadden in te brengen. Dit is eene tegenwerping, door Lieden van verſtand aangevoerd, en dezelve verdient onze overweeging.

„ De *Griekſche* en *Romeinſche* Redenaars ſpraken op den Markt, in den Raad en voor de Regters, met oogmerk om hunne Toehoorders over te haalen tot eenig onmiddelyk beſluit: en, indien zy dit einde bereikten, bekreunden zy zich niet, of zulks geſchiedde door welgegronde redenen of door drogredenen, door het overhaalen van het oordeel of het ontſteeken der hartstochten; door het geeven van nuttige ophelderingen, die met duurzaam voordeel kunnen gevolgd worden, of dat geen

uit te boezemen, 't geen alleen waarſchynlykheids genoeg heeft, om oogenbliklyke gevolgen te wege te brengen. 't Was, derhalven, noodig, dat zy, door de vaardigheid hunner welſpreekenheid, hunne Toehoorders een hoog gevoelen van hunne wysheid inboezemden; hunne Redenvoeringen voorſtelden, met die driftvervoering, en verſcheidenheid van gebaaren, welke de aandagt trekken en de toejuiching te wege brengen; zy moesten ſteeds het oog op den kring der Toehoorders geſlaagen houden, om waar te neemen, welke uitwerking het gezegde veroorzaakte, en, naar eisch der omſtandigheden, hunne bewyzen en den trant van voordraagen, veranderen.

„ Hoe wyd verſchillend hier van zyn de oogmerken van de Christen Godgeleerde! en hoe zeer behoort zyne Welſpreekenheid van die deezer Redenaaren onderſcheiden te zyn! Hy ſpreekt de waarheid, en die alleen om zyne Gemeente te onderwyzen in ſtukken, die zy en hy weeten, dat van een eeuwigduurend aanbelang zyn, om hun geene oogenbliklyke, maar duurzaame beginzels van Godsvrugt en Liefde in te boezemen. Zyne Leeringen worden verondersteld, alle uit het onfaalbaar Woord van GOD, met overleg, ontleend te zyn. Men vordert niet alleen, dat hy zedig en gemaatigd ſpreeke; maar, dat hy zedig en gemaatigd is, met geen geweld overrompele, veel min door drogredenen verbystere; maar overreede met bewyzen, in zagtmoedigheid aangedrongen, en beweege door drangmiddelen, die het gezonde Verſtand oplevert. Zyn oogmerk is, der Toehoorderen aandagt te vestigen; niet op zyn Perſoon, maar op GOD en hunnen Pligt; niet om hunne toejuiching, als een welſpreekend Redenaar, weg te draagen; maar om goed te doen aan de Zielen der Menſchen, en hun een voorbeeld te geeven, van die nederigheid, verootmoediging en blyde hoope, welke den Mensch, den Zondaar, den Christen, voegen. Met één woord, indien hy een recht begrip hebbe van het aanbelang zyner Bedieninge, en van 't geen hem te zeggen en te doen ſtaat, zal een byzondere ernst, eenvoudigheid en deſtigheid, zynen ſtyl zuiveren, zyne ſtem regelen, en zyn geheele voorkomen kenmerken. Zyne Leerreden te leezen, zal hem dus wel voegen, ſchoon het voor een *Grieksch* en *Romeinsch* Redenaar, ongerymd, en zelfs onmogelyk zou geweest hebben, zyne Redenvoeringen den Volke leezende voor te houden."

Wy kunnen, zonder de gewoone perken te overtreeden, niet alles bybrengen, wat de Hoogleeraar BEATTIE zegt, over de ongepastheid van het voorbeeld der Tooneelſpeelderen: alleen tekenen wy deeze aanmerking op. „ Geen twee Beroepen loopen wyder van elkander af, dan dat van een Christen Leeraar en eenen Tooneelſpeelder. Zo min de bedaardheid en zedigheid des Predikſtoels op Schouwburg voege, zo onverdraaglyk is de ſpreektrant en gebaarmaaking eens Tooneelſpeelders

ders op den Predikſtoel. In geenerlei opzigt, kan 'er iets ongerymder uitgedagt worden, van den een den ander ten voorbeelde te ſtellen." ——— Hy toont met even onwederleglyke redenen, dat het geval der Raadsheeren in den Raad, en der Regtsgeleerden in de Pleitzaal, hier even min te paſſe komt, als het voorbeeld der Tooneelſpeelderen.

Ten ſlot, moeten wy onzen Leezeren berigten, dat het Tweede Deel deezer Verhandelingen, waar mede het geheele Werk afloopt, Verhandelingen zal bevatten *over de Fabelkunde en de Romans*; *over het Verhevene*; *over de Nutheid eener Taalgeleerde Opvoedinge*, *en de Bloedverwantſchaplyke Genegenheid.* ——— Wat de Vertaaling aanbelangt, de Eerw. P. LOOSJES ADRIAANSZ., die MOSHEIM's *Kerklyke Geſchiedenis*, en de Naavolging van MILLOT's *Wereldlyke Geſchiedenis*, zynen Landgenooten mededeelde, en door andere Werken verpligtte, heeft, met dit Werk in 't *Nederduitsch* te kleeden, hun, op nieuw, een blyk gegeeven, van zynen iever, om onzen Letterſchat te vermeerderen, met een Boek, 't geen zo veele Proeven op den Mensch bevat, zo leerzaam voor allen is; en waar op hy, in 't ſlot des Voorberigts, met weinig woord-verandering, het zeggen toepast van den Heer TREMBLY. „ Ongetwyfeld „ zullen veele byzonderheden, in 't zelve voorkomende, laf „ en beuzelagtig ſchynen, aan Lieden, die aan zekere Leer„ ſtelzels verkleefd zyn. Het verheven gezigtpunt, waar uit „ zy de zaaken beſchouwen, boezemt hun de diepſte verwy„ ting in, voor de eenvoudige aaneenſchakeling van Waar„ neemingen en Waarheden, die ter betragting opleiden. „ Nauwlyks verwaardigen zy zich, dezelve, in 't voorby „ gaan, te beſchouwen, en wel ras, het voor zich te laag ag„ tende, zich met dusdanige kleinigheden bezig te houden, „ ſtygen zy weder na de allerhoogſte Gewesten der Bovenna„ tuurkunde, in welke zy, naar hun goedvinden, omzwer„ ven. Wy gunnen hun 't vermaak, om, na hun genoegen „ om te zwerven, en zich zelven toe te juichen, over de „ verheevenheid van hunne begaafdheden en verrigtingen. Een „ welziend oog ontdekt, hoe min bondigheids 'er in alle die „ hoogvliegende naſpeuringen ſteeke, en, indien derzelver „ grondſlag louter denkbeeldig is, zal derzelver nutheid het „ niet minder weezen."

Vaderlandſche Catechismus, of Kort Onderwys in de Vaderlandſche Historie, van den tyd der Batavieren, tot het Jaar 1785; *in Vraagen en Antwoorden, ten dienſte der Nederlandſche Jeugd, geſteld door* ADRIAAN MANDT, *Predikant te Zutphen. Te Zutphen, by* A. J. van Hóorn; *en te Amſterdam, by* J. Wesſing, 1785. *Behalven het Voorbericht,* 192 *bladz. in octavo.*

De menigvuldige Catechismusſen, zedert eenigen tyd in ons Vaderland uitgekomen, heeft denkelyk den Heer *Mandt* bewogen, om ook eens een Catechismus der Vaderlandſche Historie te ſchryven, welke zich echter boven het Kort Begrip van *Wagenaar*, en anderen, nergens in onderſcheidt, dan in eene ongemeene kortheid der Antwoorden, (indien dezelve anders, om deeze kortheid, die dikwils meer bloote naamen, dan wezenlyke zaaken, in het geheugen prent, den voorrang verdient, waaraan wy zeer twyfelen,) en in het vervolg der Geſchiedenis tot op onze dagen; zo dat dit Werkje met recht een zeer Korte Kronyk der Vaderlandſche Historie, in vraagen en antwoorden, zou kunnen genaamd worden. — Het geen ons het beste in deezen Catechismus bevalt, is *het Beſluit* van denzelven, dat wy hier onzen Leezeren zullen mededeelen.

Vraag. Wat hebt ge uit het kortelyk aan u gegeeven onderwys, in de Vaderlandſche Historie, geleerd?

Antw. Mynen pligt om my, zo veel doenlyk, verder in dezelve te oefenen.

V. Tot welk een einde?

A. Om op eene verſtandige wyze bedaard oordeel te kunnen vellen, over de waare belangen van ons Gemeenebest.

V. Wat is dan eenen braaven Vaderlander nodig?

A. Dat hy eenen toeleg hebbe om uit eigene oogen te zien.

V. Is dit noodzaakelyk voor elk lid der Vaderlandſche Maatſchappy?

A. Ja; opdat elk in zynen ſtand aan zyne duure verbintenis getrouw zy.

V. Waartegen wordt hy daardoor meest beveiligd?

A. Tegen alle vervoering tot kwaade aanſlagen.

V. Waartoe wordt gy, by dit onderricht, byzonder opgeleid?

A. Tot de beſchouwing der Godlyke goedertierenheden.

V. Waarin gebleeken?

A. In 't grootmaaken en bewaaren van deeze Republiek, onder zo geduchte ſtormen van allerleie gevaaren en aanvallen.

V. Hebt gy de waardy der dierbaare Vryheid ook nader leeren kennen?

A. Ja; eener Vryheid in 't Godsdienſtige en Burgerlyke, voor zo veel bloeds gekocht.

V. Hebt

V. Hebt ge ook niet uitmuntende deugden en haatelyke gebreken ontdekt, onder menſchen van allerleien rang?

A. Gewisſelyk; en dat om my ter navolginge der eerſten, en ten afſchrik der laatſten, te dienen.

V. Waarvan hebt ge de noodzaakelykheid telkens gezien?

A. Van eene veel vermogende Eendracht, op den Godsdienst en rechtgeaarte Vaderlandsliefde gegrond.

V. Waarom geeft gy zulk een omſchryving van de Eendracht?

A. Om dezelve van alle verkeerde eensgezindheid te onderſcheiden.

V. Welke is de reden, dat gy, in deeze omſchryving, den Godsdienst met de Vaderlandsliefde verbindt?

A. Om dat de Godsdienst ons uit zuivere beginzels leert handelen.

V. Waarvoor doet de Godsdienst den waaren Vaderlander zich wachten?

A. Voor de vervoering van hollende hartstochten en gevaarlyke onbedachtzaamheid.

V. Wat keurt ge met deeze Eendracht dan volſtrekt ſtrydig?

A. Alle eigenbelang, 't welk aan zyne laage inzichten de openbaare belangen zou willen opofferen.

V. Wat meer?

A. Een kwalykbeſtierde drift, zo nadeelig voor de gewenschte vruchten van eenen bezadigden en werkzaamen yver.

V. Waartoe rekent gy u inzonderheid verbonden?

A. Dat ik God vuuriglyk om 't heil myns lieven Vaderlands bidde, en daartoe, op eene betaamelyke wyze, in mynen kring en betrekking, trachte mee te werken.

Vaerzen van Ultrajectinus, Pro Patria & Libertate. *Te Utrecht, by* S. de Waal, 1784. *Buiten 't Voorwerk*, 82 *bladz. in groot octavo.*

In het voorleeden Jaar, gewaagden wy met goedkeuring (*), van eenige Nommers, onder deezen Tytel uitgekomen, en nu de Verzameling voltooid en tot eenen Bundel, verciert met een Tytelvignet, aangegroeid is, hebben wy geen reden om onze loffpraak te rug te trekken, ſchoon men in denzelven nog al eenige meerdere keurigheid zou kunnen begeeren.

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* Vde D. 1 St. bl. 171.

Ka-

Karel van Karelsberg, of Tafereel van de Menſchelyke Ellende, door C. G. SALTZMAN, *uit het Hoogduitsch vertaald. Twee Deelen. Te Amſterdam, by de Wed.* Jan Dóll, 1785. *In octavo*, 812 *bladz.*

Elk gevoelig hart ondergaat de geweldigſte huiveringen en ſchokken, by de leezing van deezen byzonderen Roman, dien wy met genoegen egter doorgeleezen hebben, zo om deszelfs wezenlyke fraaiheid, als het goed oogmerk, waarmede de Schryver dezelve heeft te Boek geſteld. De Tytel van *Tafereel van Menſchlyke Ellende*, is zeker niet uitlokkend voor dat ſoort van Leezers, die alleen een Boek in de hand neemen om zich te vermaaken of den tyd te dooden, maar zal ten uiterſten bekoorlyk zyn, in de oogen van hun, die, door eene zekere dweepzucht, ons uit Duitschland overgewaaid, aangedaan, niets dan ſomberheid en akeligheid begeeren. Het eerſte ſlag van Leezers, kan veilig den Roman inzien; indien zy niet geheel verbasterd zyn, zullen zy, door den troost, die den Ellendigen zo vaak wordt toegebragt, zich niet min vermaaken, dan door de wezenlyk ſchoone en natuurlyke ſchilderingen. Het ander ſoort, zy ook deeze Roman aanbevolen, als niets, of ten minſten zeer weinig, van die onmanlyke en laffe verliefdheden behelzende, thans de geliefkoosde voorwerpen van het Duitsch Vernuft. Deeze Roman is vol van de nuttigſte Leſſen, zo voor den Vorst en Burger, als voor den Bedelaar, en ſchildert niet alleen, zo verre wy denzelven uit deeze twee Deelen kennen, de Ellende, om alléén de wonden der menschlyke tederhartigheid open te krabben, maar biedt met één den geneezenden balzem aan. 't Is waar, men kan deezen Roman, eene verzameling van de jammeren des menſchelyken geſlachts heeten, maar met dat alles zyn die ellenden wezenlyk op aarde en menigvuldig. Sommige zaaken betreffen Duitschland alléén, maar de meesten zyn van dien aart, dat zy zeer gemaklyk op onzen Landaart kunnen overgebragt worden.

Om dan iets van de Geſchiedenis te reppen. *Karel van Karelsberg* is van Adel, en ſtudeert te Grunau; hy laat het oog vallen op *Henriette Helwing*, die verloofd is aan *Grimlin*, een oud Kaerel, doch die zeer in de gunst van *Henriette's* Vader ſtaat, aangezien hy den ouden Heer een Bailjuw-Ampt beloofd heeft. *Karel*, van Adel, en *Henriette*, een Burgermeisje zynde, vindt hy by zynen Moeder geweldigen tegenſtand. Daarenboven is het Character van *Karel* zodanig aangelegd, dat hy, door zyne waarheid en menschliefde, als mede door zyne hevig werkende driften, zich zelven geduurig hinderpaalen in den weg zet. Het tweede Deel loopt af, in de volkomenſte onzekerheid, omtrent het lot van *Karel* en *Henriette*.

Uit

Uit deeze ſchets zal de Leezer zich niet veel belooven, maar de telkens tuſſchenkomende gevallen, die zo natuurlyk inkomen, de kunſtige manier, waarop elke zaak behandeld wordt, doen, in deezen Roman, alles. Om door een voorbeeld de Leezers te overtuigen, zullen wy het geval neemen, 't geen *Karelsberg* ontmoet met zekeren Predikant, waar in wy een gebruik, in ons Vaderland ook, helaas! te veel in zwang gaande, op het kragtigst zien afgeſchilderd.

Karelsberg kwam dan in het volkomen vertrouwen van in het Dorp *Fredriksleven*, een Predikant met een gezond en vrolyk Huisgezin aan te treffen. „ Ik," dus ſchryft de Held der Geſchiedenis, „ Ik was nu aan het huis van dien gelukkigen genaderd, ik klom af, bond het Paard vast en trad het huis in. De gelukkige Man kwam juist de trap af. Zyn hoofd was bedekt met een groote dikke muts, en, gelyk ik uit de evenredigheid van zyn dikken buik met zyn mager aangezigt kon opmaaken, had hy onder zyn borstrok een kuſſen. In de handen hadt hy eenige fleſſen met geneesdranken. —— Naa dat wy elkander hadden gegroet, verzocht hy om vergiffenis dat hy my niet langer kon onderhouden, om dat zyne Kinderen heden hunnen purgeerdag hadden, en thans noodzaaklyk moesten inneemen. Evenwel liet hy my mede in zyn Kamer gaan.

„ Wy waren 'er zo dra niet ingetreden, of 'er ontſtond een jammerlyk geſchreeuw van drie Kinderen, die in het bloote hemd rondliepen. Ach! Hemel! daar komt Vader! en alle die geneesdranken! ô! ô! zo ſchreeuwden zy allen, en hielden de oogen toe.

„ Gy kleine zotskappen, zeide hy, wat zult gy dan doen? het ſmaakt immers goed, ik zoude wel alles terſtond willen uitdrinken, nam eenen lepel, en goot in denzelven den geneesdrank uit het éene glas. Kom, lieve *Henriette*! zeide hy, neem dit drankje —— het ſmaakt niet lelyk.

„ Maar *Henriette* wierdt zo bleek als een witte muts, zy beefde, als of zy de koorts op het lyf had, en zy bad met de grootſte aandoening; ach myn allerlieffſte Vader! laat my gaan, laat my gaan, ik kan het niet door de keel krygen.

„ Gy moet, antwoordde hy, anders moet gy ſterven. Weet gy niet, dat *Saartje* in de voorige week is begraaven, hoe zy zo geel was, toen zy in de kist lag, en nu wordt zy van de wormen gegeeten. Wilt gy nu ook ſterven? zullen de wormen u ook eeten?

„ Ach neen! Vaderlief! zeide *Henriette*, naderde al beevende den lepel, grilde 'er een paar maalen voor, verzamelde egter alle haare kragten byéén, en wilde den geneesdrank doorſlikken; —— maar, zo als zy denzelven in de keel had, weigerde de Natuur, alle ſpieren ſtelden 'er zich tegen, en de Vader

der kreeg het geheele purgeerdrankje over de Japon. *Henriette* ſchreeuwde, ach! ach! daar is de dood in.

„ In plaats van het antwoord, ontving zy een' ſlag aan het hoofd. De Vader nam een tweede flesje, 't welk, in dit geval, reeds in gereedheid was, goot het haar in de keel, en toen de Natuur het wederom wilde overgeeven, hield hy haar den mond toe, en bragt het eindelyk zo verre, dat het binnen bleef.

„ Nu kwam de beurt aan *Frans*. Die, zeide hy, zal wel wyzer zyn. Maar *Frans* trok het hoofd weg, en maakte met zyne hand eene beweeging, welke den uiterſten afkeer van het aangebooden drankje te kennen gaf. Eindelyk vatte hy moed, nam het drankje in den mond, liep verder in de kamer, en ik zag wel duidelyk, dat hy het zelve in eenen hoek weder uitſpoog.

„ Waar is *Christiaan*? vroeg de Dominé. Die was 'er niet. Men riep, maar daar kwam geen antwoord. Eindelyk zag de Moeder zynen voet onder het Ledikant uitſtecken, waar onder hy zich verſchoolen had, en trok hem daar uit. Hy brulde: ik kan het niet inneemen, neen! ik doe het niet; —— maar de Vader wist hem wel te dwingen. Na dat hy hem eenige goede ſlagen met de roede had gegeeven, wierp hy hem tuſſchen de kniën van zyne Moeder, die zyne handen vast hieldt, en belaſtte de Dienſtmeid, om hem den mond open te breeken. Op deeze wyze bragt hy hem het geneesmiddel in."

Hierop volgt een Geſprek tuſſchen *Karelsberg* en dien Predikant, het geen, hoe nuttig, te lang is om af te ſchryven, waarin de laatstgemelde te kennen geeft, dat hy zyne Kinderen van alle vaste ſpyzen, van alle lichaams-vermoeijenisſen, van alle de uitwerkſels der buitenlucht, onthoudt, 't welk alles, *Karel van Karelsberg*, met deeze nadruklyke taal beſluit. „ Nu, myn lieve Dominé! ik geloof het wel dat de Ellende in uw huis woont. Menſchen, die, uit de groote zee der geneugten, welke God ſchiep, niets durven nuttigen; die den opgang der Zonne en de balſemryke uitwaaſemingen van de Lente, ſchuwen; die den overvloed van den Herfſt, als vergif, beſchouwen; die alleenlyk ſchynen te leeven om te lyden, te zweeten en te purgeeren, —— moeten gewiſſelyk wel ellendig genoemd worden."

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Leerredenen van C. J. ZOLLIKOFER, *Predikant der Evangelisch Hervormde Gemeente te Leipzig. In het Neder-duitsch overgezet. Zevende Stuk. Te Amsterdam, by* de Erven P. Meijer *en* G. Warnars, 1784. *In gr. octavo* 288 *bladz.*

Het in 't voorige Stuk aengevangen onderzoek, wegens de waerdy der voornaemste dingen, die tot 's menschen gelukzaligheid behooren, word in dit tegenwoordige, op de eigenste leerzame en aenmoedigende wyze, achtervolgd. De Eerwaerde *Zollikofer* vestigt hier onze opmerkzaemheid, op de waerdy der Godsdienstige aendacht, der gevoeligheid, der deugd, der Christelyke deugd, van den Godsdienst in 't algemeen, van den Christelyken Godsdienst in 't byzonder, ter aentooninge, hoe Jezus alle onze geestlyke behoeften vervult, van het Christendom, met opzigt tot de algemeene voordeelen, welken het zelve aan het Menschdom in 't gemeen bezorgd heeft en nog bezorgt, van de leer onzer onstervelykheid, en de waerdy der onderlinge en openbare Godsdienstoefeningen. —— Gemeenlyk overweegt de Leeraer eerst het onderwerp, en daerop ontvouwt hy deszelfs waerdy: zo beschryft hy ons, by voorbeeld, eerst de Deugd, en dan toont hy derzelver waerdy.

„ De deugd is, zegt hy, *die* hoedanigheid van onzen geest, *die* richting en verordening zyner vermogens, welke ons steeds zodanig denken, zodanig gezind zyn, zodanig handelen doet, als met de waarheid, de orde, den wil van God overeenkomstig is. Zy bestaat in eene algemeene, heerschende, werkzaame neiging tot alles, wat waar, recht en goed, wat met onze natuur en onze verbindtenissen, en de natuur en de verbindtenissen der overige dingen overeenkomt; in eene bestendige bereidwilligheid, om dat geene te doen, of niet te doen, te lyden of te dulden, te zyn en te hebben, of niet te zyn en te hebben, wat Gode behaagt, dat wy doen of niet doen, lyden of dulden, zyn en hebben, of niet zyn en hebben

zullen. Zy beſtaat in de waarheid onzer gedachten, aandoeningen, neigingen, woorden en werken, in de overeenſtemming van alle de deelen onzes inwendigen en uiterlyken gedrags onder elkanderen en met de goddelyke wet. Zy is derhalven even het zelfde, wat wy anders liefde tot en oeffening van het goede, gewillige en onbepaalde gehoorzaamheid jegens God en zyne geboden, wat wy braafheid gewoon zyn te noemen. Zy is de gezondheid en het waare leven onzer ziele, die toeſtand in welken onze geest dat geene is en werkt, wat hy naar zyne verordening zyn en werken moet; die kracht, welke ons ſteeds tot alles, wat ſchoon en goed en nuttig en edel is, wat Gode behaagt, en de menſchelyke volmaaktheid en gelukzaligheid bevordert, aanſpoort, — ons met goedwilligheid jegens alle menſchen vervult, ons gebiedt, om meer voor anderen, dan voor onszelven, te leeven en te werken, en allen, wat wy zyn en bezitten, op de beſte wyze aan te wenden."

Na deze beſchryving van de deugd gegeven te hebben, gaet de Leeraer over, om te toonen, dat zy grooter waerde bezit dan alle andere goederen dezer waereld, dan rykdom, eer, zinnelyk vermaek, en alle voorrechten en geneugten des geestes, in zo verre zy met de deugd ſtryden, of als van haer onafhangelyk beſchouwd worden. ——— Ter ſtavinge hiervan brengt zyn Eerwaerde de volgende aenmerkingen te berde, die hy, in tegenoverſtelling met de opgenoemde goederen, ten nadruklykſte uitbreid. „ 1. De deugd is in het algemeen en zonder „ eenige bepaalinge goed. 2. De waardy der deugd is „ veel onveranderlyker dan de waardy van alle andere „ goederen en voorrechten. 3. Zy is veel algemeener en „ onafhangklyker van rang en betrekking. 4. De deugd „ heeft eene uitſteekende waarde wegens de uitneemende „ goede uitwerkſelen, welke zy in ons voortbrengt, we„ gens haaren uitneemend grooten invloed op onze vol„ maaktheid en gelukzaligheid: zy maakt ons veel be„ ter, veel nuttiger, veel gelukkiger, veel geſchikter voor „ een verheevener, beter leven, en Gode gelyker; ook „ geldt zy, deeze Dogter des hemels, by God, haaren „ Vader, meer dan al het andere." ——— Op de voorſtelling hiervan beſluit zyn Eerwaerde deze Leerreden, met de volgende ernſtige aenſpraek.

„ Zoudt gy, na dit alles, der Deugd uwe hoogachting, uwen eerbied kunnen onthouden, ô mensch, ô Chris-

Christen, die nog eenig gevoel bezit van het geene voortreflyk en eerbiedenswaardig is? Neen, wacht u dit gevoel der waarheid in u te verdrukken! *Acht en eerbiedig de deugd meer dan al het andere*, wat buiten haar aanspraak maakt op uwe achting en eerbied. Terwyl gy de deugd eerbiedigt, eerbiedigt gy God. Acht en eerbiedig haar dan overal, waar gy ze ook ontmoet, in welk eene gedaante, onder welk een kleed zy u verschynt, in welk eene taal zy u aanspreekt, door welk eene daad zy zich openbaart. Doe haar recht niet alleen in het algemeen, maar ook in ieder byzonder mensch, welken zy bezielt en bestuurt. De deugd in het algemeen is niets dan een denkbeeld, een voorstel in ons verstand: zy zelve bestaat in byzondere wezens. In deezen moeten wy haar derhalven achten en eerbiedigen. Wie ooit eenen armen, behoeftigen, deugdzaamen veracht, die veracht de deugd zelve; en wanneer gy de deugd veracht, ô mensch, dan veracht gy alles, wat schoon, wat groot, wat eerbiedenswaardig is, dan veracht gy God, de bronwel van alle volmaaktheid.

„ Acht gy haar echter zodanig, als zy verdient, *ô bedenk u dan toch nimmer, wat u te doen, wat te verkiezen staat*, wanneer gy tusschen haar en den rykdom, tusschen haar en de eer by menschen, tusschen haar en de zinnelyke of geestelyke geneugten, eene keus moet doen. Laat veel liever alles vaaren, dan dat gy haar verliezen of kwetsen zoudt. Weigert gy nog, om alles, wat met haaren wil en aart strydt, aan haar op te offeren; bekommert gy u nog angstvallig, om op geenerhande wyze iets te verliezen; smart u nog elk gering verlies, 't welk gy om haaren wil ondergaat, ô zeg dan niet, dat gy deugdzaam zyt! —— Neen, wenscht gy dat te weezen, *wees het dan geheel en al.* Scheur niet van een, wat God, wat de natuur der dingen op het naauwste en onscheidbaar samengevoegd heeft. Hier heet het: gantsch of geheel niet. Hier kan men geen vergelyk aangaan. Zo lang gy de deugd en de zonde, — de tegenstrydigste, onverzoenbaarste dingen, met elkanderen zoekt te bevredigen en te verbinden, zo lang zyt gy dubbeld ongelukkig. Gy smaakt de zaligheid der deugd niet, en het voorbysnellende, vlugtige vermaak der zonde, smaakt gy ook slechts ten halve, niet met een gerust gemoed, niet zonder heimelyken angst en verwyt. Wilt gy gelukkig zyn, gelukkig blyven, en telkens gelukkiger worden, ô, zonder u dan, geheelenal, bepaald en onherroepelyk voor de deugd af! Laat zy u gantschlyk doordringen

en bezielen, u ſchier in een nieuw mensch herſcheppen, u ten allen tyde en aan alle plaatzen leiden en beſtuuren; laat haar de ziel van uwen geheelen wandel weezen. Dan zult gy ontdekken en bevroeden, hoe groot, hoe onuitſpreeklyk groot haare waarde is, welk eene waardigheid en ſterkte zy den mensch verleent, welk eene rust en zaligheid zy hem verſchaft; en dan zult gy in haare bezitting u altoos en eeuwig verheugen."

Bundel van heilige Keurſtoffen, benevens eene Lykpredicatie, uitgegeeven door BARTHOLOMÆUS GABRY, *Predikant ter Steede Heenvliet. Te Gouda, by* W. Verblaauw, *en te Amſterdam, by* D. Schuurman, 1785. *Behalven de Voorrede* 320 *bladz. in gr. octavo.*

In dezen Bundel is een vyftal van Leerredenen, die door eene nauwkeurige oordeelkundige verklaring der verkoozene textwoorden, en een ernſtigen aendrang ter betrachtinge, hare leerzame en opwekkende nuttigheid hebben. De Eerwaerde *Gabry*, die den inhoud zyner tekstwoorden telkens tot een algemeen Voorſtel brengt, het welk hy, met derzelver verklaring, in deszelfs byzondere deelen ontvouwt, draegt ze ons indezervoege voor, waer uit men de hierin behandelde onderwerpen kan nagaen.

Hebreën III. 1. bevat in zich „ eene vol vriendelyke „ vermaaning van den Apostel aan de geloovige Hebreën, „ die door de Prediking van het Euangelie het geloove, „ en der heemelſche roepinge deelachtig zyn geworden, „ om, met afzien van het ſchaduwagtige van Moſes wet „ en het Aäroniſche Prieſterſchap, alleen agt te neemen „ op den Apostel en Hoogenpriester huuner belydenisſe „ Christus Jezus."

Jacobus V. 11. levert ons „ eene zeer ſterke aanmaaning „ van den Apostel aan den geloovigen der verſtrooijinge, „ om zig geduldig en lydzaam te gedraagen onder de roede van Godts vaderlyke kastydingen, en dus zig geheel en al over te geeven aan zyn oneindige en onbeperkte Voorzienigheid."

Handelingen III. 12——16. behelst, „ een gedeelte van „ die overdeftige redenvoering van den Apostel Petrus, „ gedaan by gelegenheid van het verrigten van een wonderwerk aan een zeker kreupel gebooren mensch." By derzelver ontvouwing gaet de Eerwaerde *Gabry* eerst na, de

de ongeveinsde betuiging van den Apostel, omtrent het verrigten van het wonderwerk, vs. 12; en dan de reden, die tot ſtaving van zyne betuiging zeer dienſtig waren, vs. 13——16. En in 't laetſte komt byzonderlyk in overweging, (1.) de hoofdoorzaek van dit wonder, God zelve; (2.) de verdienende of eindoorzaek, *Jezus;* en eindelyk (3.) het middel, waerdoor deze kreupel gebooren is gaende geworden, *zyn geloof in den naem van Jezus.*

1 *Corinthen* IX. 24. heeft ten inhoud „ eene zeer ſterke aanmaaning des Apostels, dat een ieder op het yverigſte zal tragten te loopen in de christelyke loopbaane, die ons alle is voorgeſteld, om te verkrygen den „ prys van eene onverwelkelyke kroon, die van God zelve, aan den geenen, die den loopbaan ten einde gelooopen heeft, geſchonken wordt."

Ten laetſte komt hierby nog ene Lykpredicatie, ter nagedachtenisſe van Vrouwe *Louiſa Carolina*, des Heiligen Roomſchen Ryks Baronesſe, *van Alderwereld*, in haer Hoog Ed. Welgeb. leeven Vryvrouwe van *Heenvliet* en *Coolwykspolder*, enz. Uitgeſproken den 28 September 1783. Des Dichters woorden Ps. CXVI. 15. geven den Leeraer aenleiding tot het voorſtellen *der kostelykheid van den dood der geloovigen in Gods oogen.*

In de Voorreden voor deezen Bundel verleent ons de Eerwaerde *Gabry*, by gelegenheid dat hy gewag maekt van het voorbeeldige Prophetiſche, en de daerop ſteunende vergelykingen, welken hier en daer in deze zyne Leerredenen voorkomen, ene voorſtelling van den Profeetiſchen inhoud van het allervolmaektst Gebed, *Onze Vader* enz., als zynde betreklyk tot de zeven Tydperken der Huishoudinge des Nieuwen Verbonds. Zyn Eerwaerde ſtelt dit niet voor als ene betoogde waerheid, maer als iets dat hem aennemelyk voorkomt, en *'t geen een ander*, gelyk hy zegt, *die in dat gevoelen geen genoegzaam doorzigt nog zeekerheid aantreft, kan laaten vaaren, en aan deszelfs plaatze laaten.* Wy houden ons aen deze party, dewyl wy 'er geheel niet doorzien; en geven aen den Lezer ter beproevinge, het geen zyn Eerwaerde wegens de *vyfde* Bede zegt, om na te gaen, of hy enigen wezenlyken grond kan vinden, om te denken dat onze Hemelſche Leermeester zulks met die Bede zou bedoeld hebben.

„ De *vyfde Bede*, zegt de Eerwaerde *Gabry*, behoort tot den *vyfden tyd* van het Nieuwe Testament, wanneer de Kerk uit *Babel* was uitgegaan, verzaadigt met *Lighaa-*

melyk en *Geestelyk Manna*, geregent rondom onze tenten, waarvoor wy geene *dankbaarheid* beweezen hebben, in zeeden zeer verbastert, en verergert, in alle ongebondenheid en godtloosheid toegenomen. Jez. I. LIX, in yver der waarheid zeer verflaauwt, zynde de Gemeente van *Laodicea* gelyk geworden, *nog heet nog koudt, maar laauw*, zo dat de Heere reden had, om ons uit zynen mond uit te spouwen, daarom onze smeekbede tot onzen Hemelschen Vader is, *vergeeft ons onze schulden.*

„Het Propheetische van den *aandrang* deezer Beede, *gelyk ook wy vergeeven onzen schuldenaaren*, moeten wy in het oog houden, en toepasselyk maaken, niet op de *Joden*, maar inzonderheid op de *Lutheraanen*, wyl wy te gelyk met hun uit het *Pausdom* waren uitgegaan, geschaard als een leger van twee heiren, dog zy zyn met ons niet getrouw gebleeven, maar zy hebben ons veel smaad en bitterheid aangedaan, zoekende ons uit te sluiten uit de *Passauwsche vrede*, tot dien einde aanspannende met *Paapsche Vorsten*, daar nogtans onze begeerte zig anders nergens na uitstrekte dan na vereeniging, dog die is altyd door de hoofdigheid van onze Broederen de *Lutheraanen* afgebrooken, met groot gejuich der *Papisten*. Egter oeffenen wy geen wraake, maar wy betuigen en zeggen, *gelyk ook wy vergeeven onzen schuldenaaren.*"

Dagboek mijner goede werken, in rekening gebragt bij God, tegen den dag der algemeene vergelding. Te Amsterdam, bij J. Allart, 1785. *Behalven het Voorbericht*, 246 *bl. in gr. octavo.*

De Opsteller van dit Dagboek komt in den aenvang voor als een zeer zonderling mensch, waerover men zich grootlyks verwonderen moet. Hy is overtuigd, dat, als hy een Dagboek wil maken van zyne overtredingen, dat hem dan elke dag een foliant zou opleveren; en hy besluit evenwel een Dagboek van zyne goede werken te maken, „om zyn rykdom," zo als hy zegt, „by een te trekken, „of hy ook meer mogte bezitten, dan hy schuldig was." Welk ene onbezonnenheid! —— Hy vleit zich een deugdzaem mensch te weezen, om dat hy 's morgens, met een medelydend hart, een arm mensch een gulden heeft gegeeven, terwyl hy van zodanig ene geestgesteldheid is, dat hy zich des avonds laet verleiden, om buitensporige vermaken

ken by te woonen, en daeraen drie gulden te verkwisten. Welk ene losheid! ——— Dit is het begin van zyn Dagboek, en in den verderen voortgang ſlaegt hy niet beter. ——— 'Er komt vervolgens een Leeraer by hem, die hem overtuigt, dat hy niet anders dan een kwaden uitſlag hiervan verwachten kan, om dat de mensch zo geheel ondeugend van aert is, dat hy niets Godsdienſtig-goeds kunne verrichten, dat al het goede door God in hem gewrogt, maer eigenlyk niet door hem gedaen word. ——— Zulks geeft voorts aenleiding tot een geſprek over de al of niet algemene welmenende aenbieding van Jezus, met de gevolgen daervan, inzonderheid ook met betrekking tot de leer der verkiezinge en der verwerpinge. In dit geſprek bewyst hem de Leeraer de gegrondheid van 't gevoelen der algemene welmenende aenbiedinge: midlerwylen toont hy hem, hoe haetlyk het byvoegelyke woord *welmenend* in dit geval zy, eveneens als of God iets *niet welmenend* kon doen; als mede hoe verkeerd het zy, aen Gode ene willekeurige vrymagt toe, te ſchryven; en geeft hem voorts ene oplosſing der zwarigheden uit de leer der verkiezinge en verwerpinge ontleend. ——— Dit alles is hem zo overtuigend, dat hy afzie van zyne voorige denkbeelden, en dus ook van 't ſchryven van zyn Dagboek, terwyl hy uitroept: „ Spinrach mijner goede werken! u werp ik van „ mij ——— aan de voeten van het kruis drijft gij op „ den wind weg. — ——— Rechter der Waereld! met „ het gehoor der oore had ik u gehoord; maar hier, op „ Golgotha! zien U mijne oogen ——— daarom verfoei „ ik mij, en ik hebbe berouw in ſtof en aſche!"

Onder een geſprek over dit Geſchrift, herinnerde zich één onzer het gebed van een Leeraer, waerin die onder anderen bad; „ verydel gy, o God, de goede voorne„ mens uwer kinderen, doe ze als kaf voor den wind „ verdwynen!" om dat het vormen van goede voornemens werkheiligheid was. Men ſlaet dikwerf, vooral in 't Godgeleerde, te ſterk tot uiterſten over, om een gevoelen, dat wy verwerpen, te kragtiger tegen te gaen; 't welk ook, naer ons inzien, in 't behandelen van dit verſchil, over de verdienstlykheid der goede werken ter zaligheid, plaets heeft. ——— De leer van de verdienstlykheid der goede werken ter zaligheid, het uiterſte aen de ene zyde, is, onzes oordeels, volſtrekt te wraken; doch men behoeft, om dezelve tegen te gaen, niet tot een uiterſte aen de andere zyde over te ſlaen, met den

mensch, onder de bediening der Euangelieleere, onder Gods genadige inwerking, levende, alle eigenlyk genoemde werkzaemheid tot Godsdienſtig goed te ontzeggen; daer toch zyne werkzaemheid, door de kracht die God hem verleent, zelfs by den meest gevorderden, hier in den tyd altoos zeer gebrekkig bevonden zal worden. —— Wy zyn zeer bevreesd voor uiterſten in Godgeleerde ſtellingen, om dat we 'er al voorlang het gevaer van geleerd hebben; en denken, wel byzonder in ſoortgelyke verſchillen over den mensch, meermaels aen de woorden van *Pascal;* ſchryvende: „ Het is gevaerlyk, den Mensch te „ ſterk te toonen, hoe na hy by de Beesten komt, zon„ der hem met een zyne grootheid te doen zien. Het is „ ook gevaerlyk hem zyne grootheid te veel te vertoo„ nen, zonder hem zyne geringheid te doen blyken. Het „ is nog gevaerlyker hem de kennis van 't ene en 't an„ dere te onthouden. Maer 't is zeer voordeelig, hem „ het ene en het andere onder 't oog te brengen."

Zestal van zeer ſtichtelijke Leerredenen, nagelaaten door den Eerwaardigen Heer NICOLAUS SCHMIDT, *voorheen Leeraar en Hoogleeraar bij de Roomsch Katholijken, laatstlijk Proponent onder de Klusſis van Schieland, uitgegeeven door* H. G. VAN BREUGEL, *Oudſten Predikant der Hervormde Gemeente, Curator der Latijnſche en andere Schoolen, te Dordrecht. Te Dordrecht, bij* P. v. Braam, 1784. *Behalven het Voorbericht,* 115 *bladz. in gr. octavo.*

Wanneer men de omſtandigheden van den Eerwaerden *Schmidt* gadeſlaet, en tevens in opmerking neemt, dat deze Leerredenen, na 's Mans dood uitgegeeven, door zyn Eerwaerden, niet ter drukperſe, maer alleen tot zyn byzonder mondlyk voorſtel in de Gemeente geſchikt waren, zal men dezelven, van wegens de ernst in den voordragt, nog al met een gunſtig oog aenzien. Ze kunnen tot ene nagedachtenis van hem, en zyn kortſtondigen Proponentalen dienst, ſtrekken, en met ſchik gevoegd worden, by zyne *Veranderingsgronden*, onlangs door hem uitgegeven.

De

De oorzaaken en gevolgen van het verval in de Godvrucht, nagefpoort in eene Leerrede over Openb. II. 4. *Uitgefproken op den plegtigen Dank- Vast- en Bededag, den 27ften April* 1785. *te Dordrecht, door* HARMANUS WACHTER, *Predikant. Te Dordrecht, bij* A. Blusfé en Zoon, *en te Amfterdam, bij* H. Keyzer *en* A. Mens, 1785. *In gr. octavo*, 62 *bladz.*

Na een beknopt voorflag van den inhoud en 't oogmerk van 's Heillands vermaning, aen de Gemeente van Epheſe, Openb. II. 4. ſtelt de Eerwaerde *Wachter* zich voor (1.) na te ſpooren de oorzaken van het verval in de Godvrucht by een Volk; (2.) na te gaen, of die oorzaken, of enigen 'er van ook onder ons het zo zichtbaer verval in de Godvrucht bewerkt hebben; (3.) te doen kennen de vreeſelyke gevolgen, die het verval in de Godvrucht heeft; (4.) en eindelyk ons op te wekken, om, van nu af, den Heer te dienen met een rein hart. Zyn Eerwaerde ontvouwt ieder dezer Stukken met een welwikkend oordeel, draegt zyne opmerkingen met beſcheidenheid voor, en tracht door hartlyke waerſchouwingen, vriendlyke vermaningen, en welingerichte raedgevingen, zyne Toehoorders op te wekken, om, terwyl het nog tyd is, op te richten de trage handen en de ſlappe knien, en rechte paden te maken voor hunne voeten, op dat het gene kreupel is, niet verdraeid, maer veel meer genezen worde. ——— De hoofdoorzaken, waeruit het verval in de Godvrucht doorgaens gebooren word, zyn, gelyk onze Leeraer kortlyk toont, „ (1.) de zorgeloosheid en godloos„ heid der Overheden van onderſcheiden naam en rang; „ (2.) het onvoorzigtig gedrag der Leeraaren; (3.) het „ verwaarloozen van de zedelijke opvoeding der kinderen; „ (4.) de onverſchilligheid omtrent, en de verwaarlozing „ van, den openbaren Godsdienſt; (5.) en laatſtlijk, de „ bloei en de welvaart van een Volk, te weeten, door „ derzelver misbruik." Zyn Eerwaerde, het zwygen nopens de twee eerſten raedzaem oordeelende, Overheden en Leeraers aen hun eigen onderzoek overlatende, poogt zyne Toehoorders te doen opmerken, dat de laetſte oorzaek onder hen niet weinig tot hun verval medegewerkt heeft, maer bovenal vind hy de voorname bron, in het verwaerloozen der Opvoedinge en van den openbaren Godsdienſt. Hy toont hun verder de gevolgen, welken, by voortgang hier

van, te duchten zyn, die uitloopen op een lichaemlyken en geestlyken ondergang van zulk een Volk; zodanig een Gemeenebest vervalt, terwyl de zedeloosheid hand over hand toeneemt, en de Godlyke ſtrafoordeelen zyn ſteeds meerder te voorzien en te vreezen. Dit Tafereel, het welk zich reeds, in verſcheiden omſtandigheden van ons Vaderland, maer al te duidelyk opdoet, ſtelt zyn Eerwaerde hier voor oogen, om zyne Toehoorders tot oplettendheid te bewegen, en vermaent daer op een ieder, om, in zynen byzonderen rang, ſtaet en omſtandigheden, het zyne toe te brengen, tot het tegengaen der opgenoemde oorzaken, en het afwenden der aengewezen gevolgen, door de vervallen Godsvrugt, middelende Gods genade, weder te herſtellen.

Verhandelingen van het Provinciaal Utrechtsch Genootſchap van Kunſten en Weetenſchappen. Derde Deels, Tweede Stuk. Te Utrecht, by S. de Waal, 1785, *in gr.* 8vo. 398 *bl.*

Dit ſtuk bevat een Verhandeling van den Heer BICKER; zynde het antwoord op de Vraag, door het Genootſchap voorgeſteld: —— *Welke zyn de natuurlyke uit de levenswyze ontſtaane oorzaaken van de zo aanmerkelyke vermeerdering der Zenuwziektens in ons Land? Welke zyn derzelver kenmerken? Welke is de beste wyze om dezelven voor te koomen en te geneezen?*

De geleerde Opſteller handelt, in de eerſte Afdeeling, over de Kenmerken der Zenuwziekten; deeze worden afgeleid, (1) uit de onderſcheiden aart en toevallen. (2) Uit de verſcheiden oorzaaken deezer ziekten. 'Er zyn een groote menigte toevallen in ziekten der Zenuwen, die men te onrecht den naam van Zenuwziekten gegeeven, en waardoor men het getal deezer ziekten aanmerkelyk heeft vergroot. —— TISSOT heeft derhalven, te recht, de Zenuwziekten onderſcheiden, in eerſte, of oorſprongelyke, en, in tweede, of toevallige. In de eerſte zyn de Zenuwen in eenen tegennatuurlyken ſtaat, zo dat zy door haare natuurlyke prikkels aangedaan worden; in de tweede zyn de Zenuwen en Vezels gezond; dog worden door tegennatuurlyke oorzaaken in beweeging gebragt.

Door waare Zenuwziekten moet men verſtaan, *zodanige ongeregelde werkingen, of onnatuurlyke beweegingen en gewaar-*

waarwordinge der Zenuwen, die uit eenen onnatuurlyken ſtaat of prikkeling der Zenuwen en Vezelen onmiddelyk ontſtaen en dikwils in afgeleege deelen, door ſympathie, verwekt worden. —— De kennis der voorbeſchikkende en aanleidende oorzaaken geeft zeer veel licht aan de onderſcheiden Kenmerken deezer ziekten. Deeze oorzaaken worden vervolgens opgeteld. —— Het valt niet zeer moeielyk waar te neemen, dat de Zenuwen aangedaan zyn en lyden, en dat 'er uit dien hoofde onnatuurlyke beweegingen, enz. plaats hebben.

Dan het heeft meer in, om te bepaalen, of deeze aandoeningen oorſpronglyk dan toevallig zyn, of het eigentlyke Zenuwziekten zyn, dan ſlegts toevallen eener andere ziekte. —— Dit heldert de Schryver door Waarneemingen op.

De waare Kenmerken, waaraan men de Zenuwziekten van andere onderſcheiden kan, zyn, (1) de geſteldheid des Lyders, (2) de af- of aanweezigheid van andere ziekten, (3) de omſtandigheden waarin de Lyder verkeert, (4) eene of meerder aanleidende oorzaaken, kort of onmiddelyk voorafgegaan, (5) de eigenaartige kenmerken der Zenuwziekten, (6) de vrugteloosheid der verſchillende aangewende middelen, (7) de kennis van eenige wetten, welke men beſtendig in deeze ziekte waarneemt, (8) eene ondervindelyke kennis van allerlei ziekten, (het eigentlyke practisch gevoel.)

In de Tweede Afdeeling worden de natuurlyke, of uit de levenswyze ontſtaane, oorzaaken, van de zo aanmerkelyke vermeerdering der Zenuwziekten in ons land afgehandeld. Deeze zyn, (1) eene werkelooze, weekelyke, wellustige levenswyze, (2) de vermeerderde ſmaak en overdaad in aangezette, verhittende en verſlappende ſpyzen en drank, (3) de vermeerdering van hartstogten, of gemoedsdriften, met alle de gevolgen derzelven, (4) het misbruik van Thee, Koffy en andere wateragtige dranken, (5) een algemeen en verkeerd gebruik van Geneesmiddelen, (6) de vermeerderde leeslust en beoefening der Weetenſchappen, (7) eene verbasterde Voortteeling, (8) eene weekelyke Opvoeding.

De derde Afdeeling handelt over de Behoed- en Geneesmiddelen der, in ons Land, zo aanmerkelyk vermeerderde Zenuwziekten. De behoedende geneeswyze is byzonder gebouwd op die oorzaaken, welke hiervooren zyn opgegeeven. De Geneesmiddelen, om Zenuwziekten te herſtel-

ſtellen, verdeelt men te regt in twee Klaſſen, in *Zenuwverſterkende*, en in *Zenuwbedaarende*, of wel *Krampſtillende* middelen. By het onderſcheiden gebruik deezer middelen geeft de Schryver eenige algemeene regelen op, die in der daad zeer gewigtig zyn, en de beöeffenende kennis des Schryvers genoegzaam kentekenen. —— Dit is de hoofdzaaklyke inhoud deezer Verhandeling, die met zeer veel oordeel en geleerdheid geſchreeven is. Trouwens; dit moest men ook natuurlyk verwachten van een Man die reeds zo veele blyken van zyne kundigheid gegeeven, en die, om zo te ſpreeken, in deeze Taak der Geneeskunde te huis is. —— Vreemd is het ons dierhalven voorgekoomen, dat de Heer BICKER, by het ſlot zyner Verhandeling, zegt, dat deeze Vraag van het Genootſchap, eerst voor drie maanden, zyne aandacht tot zig getrokken heeft: daar wy toch reeds lang eene zo voortreflyke Verhandeling, over het zelfde onderwerp, door zyn Wel Ed. geſchreeven, bezitten, en waarvan zyn Wel Ed. zelf getuigt, dat men daarin alles vind, wat tot dit onderwerp betrekkelyk is, op dien voet behandeld, dat het in der daad moeielyk ſchynt 'er veel meer van te zeggen.

Achter deeze Verhandeling vind men nog een Waarneeming van eene byzonder zoort van een zo genaamde geſlooten aars, door den Hoogleeraar P. LUCHTMANS: als mede eene Afbeelding en Bericht van twee aaneengegroeide Kinderen, aan het Genootſchap medegedeeld, door den Wel Edelen Geſtrengen Heer Mr. IMAN WILLEM FALCK, *Ordinaris Raad van Neêrlands Indien*, enz.

Verhandelingen, uitgegeeven door TEYLER'S *tweede Genootſchap, Derde Stuk. Te Haarlem, by* J. Enſchedé *en* Zoonen, *en* J. van Walré, 1785. *In 't Fransch en Nederduitsch, behalven de Voorreden* 205 *bladz. in gr.* 4*to.*

In dit ſtuk levert men ons de beſchryving eener ongemeen groote Electriceer-Machine, geplaatst in *Teyler's Muſeum* te Haarlem, en van de Proefneemingen van dezelve in 't Werk geſteld. De Heer *van Marum*, naamlyk, door de Heeren Directeuren van *Teyler's* nalaatenſchap, verzogt zynde, om het aanleggen en beſtieren der Phyſiſche en Naturaliën-Kabinetten, en de Bibliotheek, van 't bovengenoemde bekende *Muſeum* op zig te neemen, heeft dien post gewillig aanvaard. Op het aanvaarden van denzelven, de hand terſtond aan 't werk ſlaan-

ſlaande, heeft hy reeds een aanvang gemaakt van eene verzameling van deeze en geene ſtukken daar toe behoorende, die tot luister van het *Muſeum* kunnen ſtrekken. Onder anderen heeft hy aan de Heeren Directeuren voorgeſlaagen, het laaten vervaardigen van eene ongemeen groote Electriceer-Machine; en, by de gunſtige toeſtemming van zynen voorſlag, is dezelve door den Heer *Cuthbertſon* gemaakt, voltooid, en in het *Muſeum* geplaatst; waarop de Heer *van Marum* al herhaalde proefneemingen 'er mede in 't werk geſteld heeft; van welk een en ander hy in deezen een naauwkeurig verſlag mededeelt.

Zyn Ed. vangt dit geſchrift aan, met eene beſchryving van de Machine zelve, waarin de geheele toeſtel in 't algemeen, en de byzondere deelen daar toe behoorende, onderſcheidenlyk ontvouwd, en, door behulp van eene nevensgaande Plaat, duidelyk verklaard worden. Men kan uit deeze beſchryving afneemen, dat men, in 't vervaardigen dier Machine, welke alle andere tot nog bekenden in grootte overtreft, (hebbende de glasſchyven, eene middellyn van 65 Engelſche duimen,) alle mogelyke naauwkeurigheid en omzigtigheid aangewend heeft, ten einde dezelve, zo veel doenlyk ware, in ſtaat te ſtellen, om haare uiterſte kragt te oefenen, en dus te beantwoorden aan het hoofdbedoelde. Dit toch was, gelyk de Heer *van Marum* in de Voorreden meldt, niet alleen om daardoor eene ſterkere kragt te bekomen, dan andere Electrizeer-Machines bezaten, „ maar ook om teffens te zien, of men daar „ mede kon vinden den uiterſten graad van electriſche „ kracht, welke 'er, door werktuigen van glas gemaakt, „ te verkrygen zy." Ter bereikinge van dit oogmerk heeft men onderzogt, tot welke eene grootte men de Electriceer-Machine konde brengen; het berigt was, dat de grootſte glasſchyven, welken 'er gemaakt konden worden, van 65 Engelſche duimen middellyns waren: en hier op is de toeſtel in alle deszelfs deelen, naar evenredigheid, tot de uiterſte grootte vervaardigheid. Men hoopt nu, daar de ondervinding geleerd heeft, dat men 't in de electriciteit verder gebragt hebbe, naar maate dat men de electriſche werktuigen grooter maakte, en een hooger trap van electriſche kragt verkreeg, door deeze ongemeen groote Electrizeer-Machine aanleiding te zullen verkrygen tot het doen van nieuwe ontdekkingen; waarom de Heer *van Marum* reeds eenige proefneemingen werkſtellig gemaakt heeft, die geſchikt zyn, om hem daar toe den weg te baanen.

Een

Een berigt van deeze proefneemingen maakt het overige gedeelte van dit geſchrift uit. Ze zyn onder drie afdeelingen gebragt. De eerſte behelst een aantal van proefneemingen van verſchillende ſoort, die de groote kragt van dit werktuig, op welker toetze de Heer *van Marum* het in de eerſte plaatze toegeleid heeft, uitwyzen. Vervolgens komen etlyke proefneemingen met de Conducters deezer Machine in het werk geſteld; en de laatſte afdeeling verleent ons eenige proefneemingen met eene groote Battery, beſtaande uit 135 Vleſſen, door deeze Machine gelaaden; welke Battery, zo in haaren toeſtel, als laading en ontlaading, met aanwyzing van derzelver groot vermoogen, hier vooraf beſchreeven wordt. —— Men oordeele over de grootheid van dit vermogen, uit de volgende verſchynzelen, die ons de Heer *van Marum* deswegens vermeldt; welk gedeelte van dit geſchrift wy te eerder, tot een ſtaal uit het zelve, overneemen, om dat de Leezer, zonder behulp van Plaaten, daaruit zig te gereeder eenig denkbeeld van het electriſche vermogen deezer Machine kan vormen.

„ 1. Wanneer de Battery, zegt hy, zich ontlaadt over den rand van één der fleszen, zo ſmelt zy de oppervlakte van het glas, waarover zy loopt; waardoor het glas ruwe ſtreeken verkrygt, die meer dan $\frac{1}{4}$ duim, en zomtyds $\frac{1}{2}$ duim breed zyn.

„ 2. Wy hebben de ontlaading laaten gaan, tuſſchen twee vlakke oppervlakten van twee ſtukken yvoor. In het bovenſtuk waren twee koperdraaden, in een ſchuinſchen ſtand wederzydsch ſtaande, welker ondereinden, aan de onderleggende oppervlakte van dit ſtuk, één duim afſtand van elkander hadden; door deeze koperdraaden lieten wy de ontlaading gaan. Dezelve moest dan tuſſchen de yvooren vlakken zich eenen wech baanen. Wy hadden op het bovenſte ſtuk yvoor een houten cylinder geſteld, welke 4 duimen lang was, en deezen bezwaard met twee gewichten, elk van één pond. By de ontlaading wierden deeze beide gewichten ter hoogte van omtrent vier of vyf duimen, zo na wy dit zien konden, opgelicht, en de beide ſtukken yvoor wierden hier by in veele brokken geſlaagen, die zich wyd en zyd verſpreidden.

„ 3. Wy hebben de ontlaading deezer Battery laaten gaan door vier boeken gewoon ſchryfpapier, het geen op verre na niet van het dunſte zoort was. Elk boek 24 vel en dus 48 bladen hebbende, zo waren 'er in deeze vier boeken te zamen 192 bladen. Door deezen floeg de Battery

by

by haare ontlaading een gat, het geen ruim $\frac{1}{10}$ duim dik (*) was.

„4. Wy beproefden vervolgens het vermogen der ontlaading deezer battery, door dezelve te laaten gaan door den as van een palmhouten cylinder, die drie duimen middellyn had, en drie duimen hoog was. Deeze cylinder was zodanig gemaakt, dat de draad van het hout in de langte van den cylinder lag. Aan zyne beide grondvlakten was hy geboord, ter diepte van één duim, in welke gaten wy twee koperen pennen ſtaken, door welken de electriſche ſtof, by de ontlaading der battery, door den as van den cylinder geleid wierd, dewelke dus, van het eene koperdraad tot het andere, het palmhout ter langte van één duim moest doorbooren. Dit deed zy met zulk een vermogen, dat de gemelde cylinder hierdoór in twee gelyke ſtukken wierd geſlaagen: dus waren de van elkander geſcheurde vlakken negen vierkante duimen.

„Verlangende te weeten, hoe veel kracht de ontlaading ten naastenby had aangewend, om dit ſtuk palmhout dus van elkander te ſlaan, zo hebben wy door gewichten beproefd, hoe veel 'er vereischt wierd om een ſtuk palmhout van een vierkanten duim, in de langte van de draad, van elkander te ſcheuren. Wy bevonden, dat hier toe noodig waren 615 ponden. Daar nu de vlakte van het van een geſlagen palmhout, ter plaatze daar het van een geſcheurd is, negen vierkante duimen is, zo blykt het derhalven, dat de electriſche ſtof, by de ontlaading der battery, door deezen palmhouten cylinder geleid, tot het van een ſlaan van denzelven een kracht heeft moeten beſteeden, die gelyk ſtaat aan de zwaartekracht van 5535 ponden.

„5. Wy hebben vervolgens beproefd de ontlaading te laaten gaan, midden door een drie duims teerling (*cubus*) van blauwe Namurſche ſteen, in welken wy ten dien einde gaten hadden laaten booren van dezelfde diepte als in het palmhout; dan de ontlaading ging 'er niet door, voor dat men deeze gaten zo veel dieper gemaakt had, dat 'er tuſſchen de einden van de draaden ſlegts een halve duim ſteen was overgebleven. Door deeze dikte van ſteen maakte de ontlaading een gat, het geen omtrent een lyn wyd was. De ſteen bleef echter hierby in zyn geheel.

„6. Ein-

(*) *Dik* is hier vermoedelyk eene ſchryffeil, in ſtede van *wyd*, overeenkomſtig waar mede wy in 't Franſche geſchrift leezen, *qui avoit bien* $\frac{1}{10}$ *pouce de largeur.*

„ 6. Eindelyk hebben wy beproefd, welke eene langte yzerdraad door dit werktuig geſmolten kan worden. Hiertoe hebben wy in de eerſte plaats genomen yzerdraad, het geen juist dezelfde dikte heeft, als de draad, welke Mr. *Nairne*, door de ontlaading van 50 vierkante voeten bekleed glas, ter langte van 3 voeten 9 duimen, geſmolten heeft (*a*); zynde deeze de langſte draad, welke men, zo ver ik weet, immer heeft geſmolten. Van dit zoort van yzerdraad, het geen onder No. 11. verkocht wordt, en $\frac{1}{51}$ duim dik is, hebben wy geſmolten de langte van 15 voeten, en van het yzerdraad No. 16, het geen $\frac{1}{140}$ duim middellyn heeft, de langte van 25 voeten."

In de opgave der proefneemingen van ieder ſoort, onder elk der drie bovengenoemde afdeelingen, geeft de Heer *van Marum* telkens een naauwkeurig verſlag van dezelven, met melding, daar 't eenigzins vereischt wordt, van de wyze, op welke hy dezelve werkſtellig gemaakt heeft; 't welk tevens vergezeld gaat, van daar toe behoorende Plaaten. ——— Eenige bepaalende omſtandigheden, hebben zyn Ed. verhinderd deezen zynen arbeid verder voort te zetten; dan hy geeft in zyne Voorreden te kennen, dat hy ten oogmerk hebbe, om zyne proefneemingen, in den aanſtaanden winter, te hervatten en wyder uit te breiden; met voorneemen, om, in een volgend Stuk, zo 't geene nu nog agtergebleeven is, als het geene hy dan ontdekt mogte hebben, insgelyks door de drukpers gemeen te maaken. Ter meerdere beproevinge deezer Electrizeer machine, en ter naſpooringe van nieuwe ontdekkingen door derzelver ongemeene kragt, doet hy ten laatſten nog aan alle kundige Liefhebbers den volgenden voorſlag.

„ Intuſſchen, zegt hy, noodig ik elken Natuurkundigen, dat hy my gelieve meê te deelen zyne denkbeelden of uitzichten tot nieuwe proefneemingen, welke hem mogen voorkoomen by eene zo ſterke kracht, als die aan dit werktuig, met eenige hoop van eene nieuwe ontdekking, in het werk geſteld te zullen worden; terwyl ik gaarne zal op my neemen zodanige proefneemingen met dit werktuig, indien zy met verkrygbaaren toeſtel te neemen zyn, in het werk te ſtellen, en den uitſlag hiervan in het eerſte vervolg van dit ſtuk, met uitdruklyke melding van den naam des geenen, die my zyne denkbeelden tot zodanige proefneemin-

(*a*) *Philoſoph. Transact. for* 1774. *Vol. LXIV. Part. I. pag.* 80.

mingen heeft meégedeeld, te berichten. ——— Men kan zich verzekerd houden, dat ik elke beproeving by dit werktuig, door wien dezelve ook uitgedacht zy, indien zy my ſlegts van eenig belang voorkomen, met denzelfden yver zal in het werk ſtellen, als of zy door my zelven uitgedacht ware, en dat ik, myne denkwyze my niet toelaatende my eens anders denkbeeld toe te eigenen, getrouwlyk zal opgeeven, het geen my ter aanleiding tot eenige ontdekking door dit werktuig zal meégedeeld hebben."

Verhandeling over de Molenwieken in het algemeen, en over die, welke eene ſchroevswijze gedaante hebben, volgens de uitvinding van JAN VAN DEYL EN ZOON *te Amſterdam in het byzonder, door* H. ÆNEÆ, *A. L. M. Phil. Dr. Lid van verſcheiden Maatſchappijen en geadmitteerd Leeraar in de Wiskunde en Wijsbegeerte te Amſterdam. Met Plaaten. Te Amſterdam, bij* W. Holtrop, 1785. *In gr. octavo,* 116 *bladz.*

Aan den tegenſtand, welke de bovenaangeduide uitvinding ondervonden heeft, is men dit Geſchrift van den Heer *Æneæ* verſchuldigd; die, door natuurkundige gronden en ondervinding, zynes oordeels, zamenloopen, om de ſchroevswyze gedaante der Molenwieken, boven de thans algemeen aangenomen, den voorrang te geeven, het wel der moeite waardig geoordeeld heeft, dit ſtuk, zo veel mogelyk, in een helder daglicht te zetten.

Ten dien einde ontvouwt hy eerst den aart van de werking des winds op de Molenwieken. Voorts tragt hy daar uit af te leiden, welke gedaante de Molenwieken, ingevolge van die werking, behooren te hebben. Ter ontvouwinge hiervan ſtelt hy zig drie vraagen ter beantwoordinge voor. (1.) Hoe groot is de hoek, dien de hekken met het vlak van beweeging of met den molenas moeten maaken? of anders, hoe ſchuins moeten de hekken in de roede ſteeken? (2.) Moet deeze hoek, of ſchuinte, dezelfde zyn van boven van de roede tot beneden, of moet die veranderen? dat is, moeten de hekken digt aan den as en ver van den as even ſchuins ſtaan? en eindelyk (3.) zo deeze ſchuinte veranderlyk zy, volgens welk een regel moet zy dan veranderen? De voortgaande beantwoording dezer vraagen leidt hem, om te beweeren, „ dat 'er

„ geene twee hekken in de geheele lengte der wiek in de-
„ zelve richting mogen ſtaan; en dat de achteruitſtand
„ der hekken moet verminderen naarmaate de ſnelheid,
„ waarmede zij onder het maalen omgevoerd worden;
„ dat is, gelijk de Wiskonſtenaaren ſpreeken, de achter-
„ uitſtand der hekken moet in eene omgekeerde reden
„ hunner ſnelheden, of afſtanden uit den as, zijn."

Aan deeze, op natuurkundige gronden gevestigde overweeging, hegt de Heer *Ænea* verder eene beſchouwing der Molenwieken, volgens de uitvinding van de Heeren *van Deyl*. Hy meldt ons aanvanglyk het beginzel waaruit dit zamenſtel geſprooten is, mitsgaders de overweegingen, welken den Uitvinderen de gedagten op dit beginzel gegeeven hebben; en, hunne naſpooring volgende, poogt hy wyders te toonen, dat eene Molenwiek, naar die uitvinding vervaardigd, de gedaante heeft, welke zy, volgens de voorgaande overweeging, behoort te hebben; waarnevens hy zyne aanmerkingen voegt, over 't geen men, in 't vervaardigen van zodanig eene Molenwiek, in agt hebbe te neemen.

By deeze voorſtelling voegt de Heer *Ænea* nog het volgende. Eerstlyk maakt hy eene korte aanmerking over een gebrek, dat, zynes oordeels, plaats heeft, en noodzaaklyk plaats moet hebben in de gewoone zamenſtelling onzer Molenwieken, en dat door deeze uitvinding verbeterd wordt. In de tweede plaatze geeft hy, ten dienſte der Molenmaakers, een volledig berigt van de handelwyze, om eene Molenwiek, volgens die uitvinding, af te ſchryven, ten einde hun de noodige onderrigting des aangaande te verleenen. Dit geſchiedt in deezen te meer, om dat de Heeren *van Deyl*, volgens eene voorige bekendmaaking, geen het minſte oogmerk hebben om in deeze hunne uitvinding hunnen eigen Molenmaaker by voorkeur te gebruiken, maar aan ieder eigenaar van een Molen volkomen de vryheid laaten, om zig van zodanig een Molenmaaker te bedienen, als hy zal goedvinden, mids hun hier maar alleenlyk de behoorelyke voorkennis, overeenkomſtig met het octroy, van gegeeven worde. En ten laatſte geeft hy een gunſtig verſlag van de genomen proeven in 't klein, mitsgaders van de daadlyke te werkſtelling deezer uitvindinge in groote molens, waarop hy ten ſlot betuigt. „ Wij eindigen met deezen wensch, voor
„ 't algemeen welzijn, dat, zo al de waarheid voor als
„ nog, niettegenſtaande onze beste poogingen, voor haa-

„ re

„ re beſtrijderen moet zwigten, dat echter dit ons Werk-
„ je ten eenigen tijde aan een toekomend geſlacht zal
„ aanleiding geeven, en de behoorlijke wapenen verſchaf-
„ fen, om Haar te wreeken, en over haare vijanden te
„ doen zegevieren." ——— Herhaalde proefneemingen, in verſchillende omſtandigheden, zullen dit moeten beſliſſen.

Geſchiedenis van Karel den Grooten, voorafgegaan door eenige aanmerkingen over den eerſten Stam der Franſche Koningen, en gevolgd door eenige aanmerkingen over den tweeden Stam, door den Heer GAILLARD, *Lid van de Franſche Academie en van de Academie der Opſchriften en Fraaije Letteren. Uit het Franſch vertaald. II. Deelen. In 's Gravenhage, by* L. van Cleef, 1785. *In gr.* 8vo. *te zamen* 564 *bladz.*

Karel de Groote, het onderwerp deezer Geſchiedenis, was een Vorst, die gebooren was om eene gantſche omwenteling in de denkwyze der Volken te weeg te brengen, en den geheelen Aardbodem aan het gezag der wetten en zeden te onderwerpen, zo niet de Oorlog tot eene hinderpaal zyner weldaadige oogmerken verſtrekt had, en voor hem in 't algemeen dat geene geweest was, 't geen naderhand de Kruistochten onder de Regeering van Lodewyk den Heiligen geweest zyn, namelyk eene Schatting, die hy aan de dwaalende begrippen van zynen leeftyd betaalde. Deeze was het, die, gelyk de Schryver deezer Geſchiedenis wel aanmerkt, het ryk der barbaarsheid deed voortduuren, onder eenen Vorst, die de Fraaije Letteren en Wetenſchappen begunſtigde en beſchermde; deeze was het, die wreedheid inboezemde aan het hart van eenen Koning, welke de eerſte van allen door de ſterkere denkingskragt van zynen geest en de teêrgevoeligheid zyner ziele, de rechten der menſchelykheid ontwaard wierd; het was deeze, die hem dan eens de middelen, dan eens de wil benam, om al dat goede te doen, waartoe hy in ſtaat was, en hem noodzaakte om het geluk van het Menschdom, waarvan hy de werkmeester had kunnen zyn, onvoltooid te laaten. En echter was 'er niemand, onder de Franſche Koningen, die den Oorlog met meer roem en voorſpoed gevoerd heeft dan Karel den Grooten. Zyne Regeering was voor de Franſche Natie een heerlyk tydperk van roem en vermogen, van wys-

een ſaamverbonden lichaam, alles wat gezamenlyk en met vereende krachten werkt, een vergroot denkbeeld van zyne krachten heeft, waardoor het bedrogen en ligtelyk overreed wordt om oorlogszuchtige en geweldaadige gevoelens aan te neemen. Nu is dit overmaatig begrip zyner krachten, veel ſterker by een barbaarsch dan by een beſchaafd Volk. Een barbaarsch Volk, ſteeds de wapenen in de vuist voerende, verbeeldt zich dat het de gantſche Aarde aan zich kan onderwerpen, en ziet geen einde noch hinderpaal aan zyne veroveringen. ——— Dit begrip vloeit by barbaarſche Volken voort uit hunne onkunde van de maate der wederkeerige krachten, en van de everedigheid tusſchen de vermogens en de onderneemingen. By beſchaafde Volken is die maate der wederkeerige krachten bekend: alles is daar vergeleeken, alles bereekend: men weet ten naastenby, wat men zelf en wat anderen doen kunnen; of, indien 'er, in de vergelyking der wederkeerige krachten, eenige omſtandigheden zyn, die zich niet gemakkelyk laaten berekenen, zo geldt hier het algemeen gevoelen in de plaats van zekerheid, en men weet ten minſten, dat, by de eindelyke uitkomst van zaaken, die Mogendheid, die, door eene merkbaare toeneeming van vermogen den tegenwoordigen ſtaat der bekende krachten veranderen, en het evenwicht verbreeken mogte, welhaast, door de geduurige en altoos naar de omſtandigheden veranderende werking der Staatkunde, nieuwe ſamenſpanningen van krachten tegen haar zoude zien ontſtaan, waarvoor zy verplicht zoude zyn te wyken.

„ 5.) Eindelyk hebben de veranderingen door de toeneemingen onzer kundigheden zelve in de Krygskunst ontſtaan, alomme het werkdaadige der Kunſten ingevoerd, in plaatze van bloote menſchelyke bedryven en perſoonlyke hoedanigheden. Onder ons is thans de braafſte Soldaat niets meer dan een gehoorzaam werktuig, verpligt om de beweegingen te volgen, die aan het gantſche lichaam worden ingedrukt, en niets kunnende uitvoeren door zich zelven. De hedendaagſche dapperheid is niets meer dan een vast, koel en onwrikbaar beſluit, om, zonder verdediging, en zonder wraakoefening, op onzen post te ſterven, byaldien de dood ons daar komt opzoeken. By de Barbaaren, integendeel, by de Krygshelden, die hen onmiddelyk opvolgden, en by de Ridders, die naderhand de plaats der oude Krygshelden vervulden, beſtond de dapperheid in 't vertrouwen, 't welk iemand ſtelde in zyne eigene krach-

krachten en behendigheden, hoedanigheden, die toen zeer aangekweekt en beoefend wierden. Met één woord, voorheen had men menſchen te vreezen, thans kogels en bomben, en wel te meer, om dat men die niet kan ontwyken noch voorkomen, om dat men, nog eens, die moet afwachten. De Herculesſen en Achillesſen zouden heden ten dage geen het minſte voordeel hebben boven den geringſten Legerknegt; thans heeft een Krygsheld niets anders te doen dan zich den dood te getroosten, op een Slagveld, gelyk Socrates zich dien getroostte in de Gevangenis, daar hy niet wilde uitgaan: voorheen ſtreed men voor het leven en den roem; thans ſneuvelt men voor de eer: voorheen was men werkſaam, en vertrouwde men op eigene daaden, thans is men bedryveloos en enkel lydelyk: voorheen was men een Held, thans een Slagtoffer: men had toen meer dapperheid; nu meer onverſchrokkenheid. ——— Voeg hier by, dat de uitkomſten van den Oorlog thans veel gemakkelyker te berekenen, ja byna noodwendig aan eene vooraf bepaalende berekening onderworpen zyn. ——— Wanneer twee Volken ſamen in Oorlog raaken, en wanneer men onderſtelt dat zy op zich zelven ſtaan, zo dat de uitwendige Staatkunde zich met hun geſchil in 't geheel niet bemoeit, dan is de uitkomst terſtond berekend; beiden zullen zy bedorven en de zwakſte van beiden verpletterd worden. ——— Maar, wyl de uitwendige Staatkunde altoos de zwakſte party te hulp komt, en haar voorziet van geld en andere krygsbehoeften, (altoos in geldwaarde te begrooten) welken haar mogten ontbreeken, zo wordt het evenwicht herſteld en de Oorlog ſlegts uitgerekt, de beide vyandelyke Volken worden gelykelyk bedorven, zo wel als de anderen die zich met hun geſchil bemoeid hebben. ——— Uit dit alles volgt, dat de Volken heden ten dage minder voordeel, en de Krygshelden minder genoegen in den Oorlog moeten vinden, en dat deeze laatſten derhalven door een minder ſterke zucht daartoe moeten gedreeven worden, dan die van voorige tyden.

„ Daarenboven heeft de Oorlog voor barbaarſche Volken eene gemakkelykheid, welke hen, als 't ware, daartoe uitlokt. Niets ſtuit hen in hunnen voortgang: alomme eene opene Landſtreek, geene verſterkte Plaatſen, geen bemuurde Steden: een Beleg is niet meer dan een enkel Stormloopen, de Oorlog zelve een enkele inval: een eenige Veldſlag beſlist de overwinning, en wanneer de Aanvaller de neêrlaag krygt, ſtaakt hy de onderneeming, keert te rug, en

behoeft geen wederwraak te vreezen. ——— Maar, by beſchaafde Volken is de Oorlog eene daadelyke Kunst, of liever het vereenigd voortbrengzel van een menigte Kunſten. Overal ontmoet men bolwerken en hinderpaalen: alles vereischt tyd, inſpanning, onkosten, overleg en beleid: een Veldſlag beſlist niets; het kost thans den kundigſten Veldheer meer moeite om een klein plekje gronds te winnen, dan voorheen eenen Barbaar, om een geheel Ryk te veroveren."

„ De Oorlogen der barbaarſche Volken hebben nog een ander aanmerkelyk voordeel boven die der beſchaafde Volken, met betrekking tot den Perſoon hunner Koningen. By de Barbaaren is de Koning ſlegts een Opperhoofd, en het gantſche Volk een Heirleger: de Koning voert den Oorlog in eigene Perſoon; zo hy ſneuvelt of gevangen wordt, is 'er terſtond een ander die hem opvolgt, en het Volk blyft niet zonder Opperhoofd. By de beſchaafde Volken, daarentegen, is de Koning een geheiligd Perſonagie, voor wien men het leven moet opofferen, en wien het belang van Staat niet gedoogt aan den weiffelenden Oorlogskans bloot te ſtellen. In een barbaarsch Koning is ſtryden, gebieden. De Vorst van een beſchaafd Volk heeft andere pligten die hem het ſtryden ontzeggen: zo hy, in weêrwil van die pligten, in weêrwil van de ſtemme van het algemeen, in Perſoon ten ſtryde wil trekken, zo is het, om dat de Oorlogsroem hem zo ſterk in de oogen ſchittert, dat hy 'er alles aan waagt. Het geen hy waagt is de dood en de gevangenis. Indien de Koning in den Oorlog ſneuvelt, kan de gantſche Staat verlooren zyn: indien hy gevangen genomen wordt, geraakt de Staat in eene vreesſelyke opſchudding; en, na eene lange regeeringloosheid, is het randſoen des Konings, de opoffering van zo veele Provinciën, als het den Overwinnaar ſlegts behaagt te eiſchen. Het is dus eene dwaasheid, in de Vorſten van deezen tyd, in eigen Perſoon den Oorlog te willen voeren. Maar, zonder die dwaasheid te verrichten, zouden barbaarſche Volken meenen met geene welvoegelykheid anderen te kunnen gelasten, om voor hun den Oorlog te voeren. Zy zouden meenen voor hunne perſoonlyke verſchillen of ingebeelde belangen van Staat, hunne Onderdaanen niet ter ſlagtbank te mogen zenden, zonder hen in Perſoon aan te voeren. Zy hadden ſmaak in den Oorlog; zy voerden dien zelven; zy voerden dien weezenlyk als daadelyke Soldaaten, met gevaar van leven

en

en vryheid. Zodanigen waren niet alleen een gantſche zwerm van woeste en krygshaftige Vorſten, maar ook een Clovis, een Karel den Grooten; zodanige waren, zelfs in latere tyden, een Jan, een Francois I, een Hendrik IV, een Gustavus, een Karel de XII. De goede Koningen zyn die, welken geen behaagen ſcheppen in zelven Oorlog te voeren, of in anderen daartoe aan te hitzen, en die nooit gelooven dat hunne Onderdaanen te talryk zyn."

Ontwerp, om de Republiek door eene heilzaame vereeniging van de belangen van Regent en Burger, van binnen gelukkig en van buiten geducht te maaken. Volgens beſluit der Provinciaale Vergadering van de Gewapende Corpſen in Holland, den 4 October 1785, binnen Leyden geöpend, ter kennisſe der gezamenlyke Leden en verdere Ingezetenen der Provincie gebragt. Te Leyden, by L. Herdingh, *behalven het Voorbericht, 68 bladz. in gr. octavo.*

Van al het geen ſedert een geruimen tyd over de verbetering, of, zo als men het heeft gelieven te noemen, Grondwettige Herſtelling van Neêrlands Staatswezen, is in het licht gekomen, hebben wy niets gevonden, dat zo wel geſchreven is, als het hier boven aangekondigde Werkje. De Schryver, die een Man van veel oordeel en bedaardheid ſchynt te zyn, is zyn onderwerp volkoomen meester, en, daar hy aan den eenen kant vry is van die woeste en buitenſpoorige denkbeelden, waarmede veele heethoofdige voorſtanders eener al te ver gedreeven Democratie bezield zyn, en alle haatelykheden, die, zonder eenig nut te doen, de verwydering ſlegts grooter maaken, zorgvuldig vermydt, verzet hy zich aan den anderen kant, zo wel tegen de al te onbepaalde macht van den Stadhouder als tegen de onafhangkelykheid der Ariſtocraaten, en betoont zich een yverig voorſtander te zyn van de Rechten des Volks, en van deszelfs behoorlyken invloed op de Regeering: hy doet zien, dat men geenszins in de waare Conſtitutie van onze Republiek zelve, die even bewonderenswaardig als heilzaam is, de bronnen te zoeken hebbe van die rampſpoeden en verdeeldheden, welke thans werkelyk haar beſtaan dreigen, maar dat dezelve veroorzaakt zyn, niet alleen door de al te groote onafhangkelykheid der Uitvoerende Macht, maar ook door de ingeſloopen misſlagen in het Wetgeevend Lichaam;

dat deeze misbruiken voortſpruiten uit gebrek aan eenſtemmigheid, nadruk en werkſaamheid, zo onontbeerlyk voor den loop en goeden uitſlag der Staatsverrichtingen, en dat deeze eenſtemmigheid, die nadruk en werkſaamheid, niet in haare volle kracht kunnen herſteld worden, dan door aan het Volk zynen gerechtelyken invloed weder te bezorgen, waar door de behartiging van het algemeen belang de overhand krygt op de bevordering van uitſluitende zelfbedoelingen en byzondere inzichten. Hy toont het haatelyke en onbehoorlyke aan van de onafhangkelykheid der Regenten van het Volk; — wat, in haatere tyden, veel toegebragt heeft om de nadeelige uitwerkſels deezer onafhangkelykheid te vergrooten, en dat het, in 't byzonder, het belang der Regenten zy, om tot het ontwerp eener hervorming toe te treeden, eer de geestdrift des Volks, alle paalen overſchrydende, eene jammerlyke Regeeringloosheid in het hart van den Staat indringe, als wanneer zy zelfs, die als Ariſtocraaten gebrandmerkt of ſlegts verdagt waren, de eerſte ſlagtoffers zouden worden van eene langgetergde en tomelooze woede; —— dat de Regeering, door de hoognodige verbeteringen in het Stadhouderſchap te maaken, zich geenszins ſterk genoeg moet achten om geene verdere ſchokken te vreezen. „ Hebben, (zegt hy,) de Princen uit het Huis van Oranje, meer dan eens in de veranderlyke geſteldheid des Volks, in weêrwil der beste voorzorgen, de gunſtigſte gelegenheden weeten te vinden, om hun gezag, onmaatig, uit te breiden; is het dan wel te denken, dat binnen tien of twintig Jaaren, wanneer hun aanzien en invloed in alle de Provinciën derwyze mogt zyn toegenomen, dat het zo moeijelyk als onvoorzichtig zou weezen het te willen om ver werpen, dat zich niet eens een enkel gunſtig oogenblik zal aanbieden, om gemakkelyk te rug te krygen, al wat zy bevorens mogten verloren hebben? De Lauren, die het gekroonde Hoofd van den Held van Pruiſen verſieren, kunnen hem niet beveiligen tegen het gemeene lot der Stervelingen. Zyn lichaam is niet zo ongevoelig aan de vernielingen des ouderdoms als de geest die hem bezielt. Het Huis van Oranje en Nasſau zou in zyne Opvolgers eenen yver kunnen vinden, die minder gehoor gaf aan de voorſchriften van voorzichtigheid en goede ſtaatkunde. Het voorledene, den ſpiegel van het toekomſtige, raadpleegende, zien wy, hoe gemaklyk het valt, de ligtgeloovigheid van Neêrlands Volk te bedriegen, en wat het niet al zoude durven beſtaan, aan het hoofd hebbende eenen Prince van Oranje,

van

van eenen ſtouten en onderneemenden geest, en juist daarom altyd des te geduchter, om dat het een lichaam, uit verſcheiden Leden ſamengeſteld, ten uiterſte moeilyk valt, de Volksvryheid te verdeedigen, tegen de looze en weloverlegde aanſlagen, door een éénig brein beraamd, en in de uitvoering door den blinden yver eener woeste menigte ondersteund." ——— De Schryver is uit dien hoofde van gedachten, dat het veiliger ware, om met het Volk (om zo te ſpreeken) een accoord te treffen, en, ten einde dus eenmaal het Gemeenebest op hegte, conſtitutioneele en onwrikbaare gronden te zetten, zo dra mogelyk, de punten te beraamen, welke wederkeerigiyk moeten toegeſtemd worden, op dat het Volk nimmer eenigen inbreuk maake op het gezag der Regenten, en de Regenten nimmer iets anders bedoelen en uitwerken, dan het algemeen belang.

Na vervolgens de gevaaren, waaraan de onafhangkelykheid der Regenten de vryheid van den Burger bloot-ſtelt, met eenige voorbeelden te hebben aangetoond, gaat hy over om de voordeelen van deeze hervorming voor de Regenten zelven te doen zien.

„ Het is 'er verre van af, zegt hy, dat men de Vroedſchappen of Raaden, die in Holland de eerſte Uitoefenaars der Republikeinſche Souverainiteit zyn, van hunne luistervolle en dierbaare Voorrechten zoude willen berooven. Het Volk doet geen anderen eisch, dan de benoeming der openvallende plaatſen in het Collegie deezer Raaden, en die der Burgemeesteren, uit een zeker getal van Regeerders verkieslyk. Deeze Volksinvloed is des te wettiger, om dat zy zich alleen bepaalt tot de onmiddelyke Vertegenwoordigers der Burgery, tot dezulken, welke die Burgery in vroegere tyden daadelyk aanſtelde, en gelastigde ter handhaaving van de belangen van het gemeene Maatſchappelyk Lichaam. ——— De Regenten kunnen zich over deeze ſchikking niet beklaagen, als baarblykelyk ingericht zynde, om hen in de uitoefening van hunne rechten te bevestigen, op eene meer daadelyke, meer vruchtdoende en vryer wyze, dan hen, zo als de zaaken thans geſchapen ſtaan, gebeuren mag. In ſtede dat nu de Raaden gebonden zyn aan zekere vaste, ſchoon onwettige Conventiën, of wel aan de meesteragtige voorſtellingen van een of twee hunner Medeleden, zal immers zulk eene Volksbenoeming van een aantal Candidaaten, waaruit de geheele Raad kiezen kan, hen in de aangenaame

me gelegenheid ſtellen van eene waarlyk vrye keuze te doen; en hen, die te vooren ſlechts blinde werktuigen waren, het aanzien, vermogen en waardigheid byzetten, aan de onmiddelyke Waarneemers der Majeſteit van het Volk toekomende." Ook hebben zy geene redenen om beducht te zyn, dat deeze nieuwe ſchikking nadeelig zyn zoude voor hunne Familiën, daar toch altyd, gelyk de Schryver wel aanmerkt, in alle Staaten, waar het Volk de benoeming zyner Vertegenwoordigers had, het zelve altyd de voorkeur heeft gegeeven aan die Familiën, welke, de nodige vereischten daar zynde, deezen Eereposten den meesten luister konden byzetten, en in allen gevalle blyft 'er altyd een middel over, om aan de Regeerings-Familiën eenige onderſcheidende voorrechten toe te wyzen, gelyk in dit Werkje breeder is aangeweezen.

Het middel ter hervorming, door den Schryver voorgeſteld, beſtaat dus hier in, dat het Volk zyne Regenten aanſtelle, of ten minſten de eerſte benoeming doe; dat het voorts, het zy onmiddelyk door zich zelven, of door daar toe gemachtigde Lasthebbers, een waakend oog houde op het Finantie-weezen en de handhaaving zyner rechten; maar dat voor het overige, wat het Regeeringsweezen betreft, de handen der Regenten niet gebonden zyn! Aan de daadelyke oefening van het hun opgedragen gezag paalen te willen ſtellen, is hen te berooven van die vryheid, welke de ziel is van grootſche en vaderlandſche denkbeelden; hen andere belangen te geeven dan die des Volks; en die eenſtemmigheid en geregeldheid te verbreeken, welke de ſtaat van gezondheid is voor een Staatkundig Lichaam. Zie hier, volgens onzen Schryver, de zuivere grondbeginzelen eener heilzaame hervorming, en tevens de grenspaalen, die men aan de eene zo min als aan de andere zyde overſchryden kan, zonder zich even zeer aan regeeringloosheid van den kant des Volks, als aan Ariſtocratiſche dwingelandy, van den kant der Regenten, te zien blootgeſteld. Vervolgens ſpreekt hy over het recht, om de Volksſtem door middel van Requesten te doen hooren, als het eenigst evenwicht dat thans het Volk aan de Ariſtocratie der Regenten kan tegenoverſtellen, en hy toont aan, dat op deeze wyze het Volk van Neêrland altoos den eerſten ſchok gegeeven heeft aan de groote beweegingen, die in de Republiek hebben plaats gehad, en dat, ten einde dit recht, dat dus dikwils gevaarlyk worden kan, binnen behoorlyke paalen en regelen te kunnen be-

beperken, het volſtrekt nodig is, eene welingerichte, dat is, eene waare repræſentative Democratie, vast te ſtellen, om dat deeze als dan de enkele Inwooners, de daadelyke Stemgerechtigden, de Verkiezers en de Verkiesbaaren, onderſcheidenlyk aanwyzende, daar door niet alleen duidelyk toont, wie de bevoegde Perſoonen zyn om te requestreeren; maar om dat de Regenten dan ook de zekere tolken, de getrouwe monden van de Volksſtem zynde, het veel minder noodzaakelyk wordt, dat die Stem zich door middel van Requesten laat hooren; en dus ziet men dat in deeze Grondwettige Herſtelling, hoe Democratiſch het ontwerp daarvan ook moge ſchynen, indedaad ſtrekke, om de Democratiſche wanordes, die onze Conſtitutie van de oudſte tyden maar al te veel geſchokt hebben, geheel uit den weg te ruimen, en in ons Regeeringſtelzel alleen zó veel van het Democratiſche in te voeren, als daar in wezenlyk goed, regelmaatig en heilzaam is.

Voorts ſpreekt de Schryver ook van de noodzaakelykheid der Grondwettige Herſtelling, met betrekking tot de nationaale verdeediging, waaromtrent hy eenige grondbeginzelen aan de hand geeft, waar in men gezamenlyk zoude moeten overeenkomen, om een algemeen en eenſtemmig plan van wapening te beraamen, en tevens aantoont, dat er geen geſchikter middel zou zyn, ter aanmoediging van eene inrichting, zo overeenkomſtig met de grondbeginzels van de Unie van Utrecht; en zo eigenaartig geſchikt om den Staat de natuurlyke en minſtkostbaare wyze van verdeediging te verſchaffen, dan zodanig eene hervorming, waardoor allen die geenen, welke eenigen invloed op den Staat verlangen te hebben, van zelven verpligt zouden zyn, om zich in een der gewapende Burger-Corpſen te moeten begeeven. Te meer, zo men de benoemingen, aan het Volk behoorende, aan de gewapende Schutteryen opdroeg, en deeze wederom niemand tot Regent mogten voorſtellen, dan die een zekeren bepáalden tyd aan de plichten der Burgerlyke Wapenoefening voldaan had. Ook beantwoordt hy dezulken op eene bondige wyze, die beweeren, dat de Ingezetenen van een Land, waar in het gantſche Volk dus als het ware Soldaat is, onrustig, woelziek en gevaarlyk zyn zoude; want, wanneer men al eens wilde ſtellen, dat de enkele grilligheid des Volks beroertens zoude kunnen verwekken, zoude men echter moeten erkennen, dat dit kwaad minſt van allen te vreezen is, in eenen Staat, alwaar de Regeering en het Volk byna

een

een en het zelfde Lichaam uitmaakt. Welke reden, zegt hy, zou het Volk toch ooit kunnen hebben, om zich gewelddaadig te verzetten tegen Beſtuurders, die het werk zyner handen zyn? Eene zodanige onderſtelling is even ongerymd als tegenſtrydig.

Laatſtelyk beſchouwt hy ook de noodzaakelykheid eener Grondwettige Herſtelling, ter verbetering der zeden en ter opwakkering der oude nyverheid. Het is buiten tegenſpraak, dat de verdienſten het best aangemoedigd worden, wanneer, zo veel de menſchelyke zwakheden gedoogen, de bedieningen, de eerambten, de waardigheden, alleen opgedraagen worden aan dezulken, die waardig gekeurd worden dezelve te bezitten; de deugd alleen, den weg ter eere zynde, zal de naaryver, om insgelyks geëerd te worden, de ſterkſte ſpoorſlag weezen om in deugdzaamheid toe te neemen. De aanzienlykſten in den Lande, wanneer het hen gebeurt, dat zy alleen om hunne verdienſten verkooren worden, zullen in luister toeneemen, daar die verkiezing dan een zeker kenteeken is, dat zy in alles, zo perſoonlyke als toevallige voorrechten, boven hunne Medeburgeren uitmunten; en dus zullen de deugden maar evenredigheid der eerzucht vermeerderen. ——— Maar vraagt men, hoe zal de nationaale welvaart hier door bevorderd worden? — Het gevoelig en verſchriklyk verval van eenige voornaame Steden onzer Republiek, die weleer zo Volkryk, en, wegens haare Manufactuuren, Koophandel, Zeevaart, enz. zo vermaard waren, toonen genoeg aan, dat het van het uiterſte belang is, een hulpmiddel tegen dit kwaad op te ſpooren. De ontwerpen, aan verſcheidene Letterkundige en Vaderlandſche Genootſchappen op de uitgeloofde Prysvraagen toegezonden, hebben de gewenschte uitwerkingen niet gehad, en de reden hier van, volgens onzen Schryver, is, dat men de herſtelling der Manufactuuren, de herleeving der Nyverheid, niet gezogt heeft in eene Grondwettige Herſtelling onzer Republiek. „ Men moet de Nyverheid, gelyk hy wel zegt, niet ſlegts aanmoedigen door Eerepryzen, die alleenlyk een ras voorbygaand hulpmiddel opleveren, en niet meer dan eene kortſtondige pooging opwekken; maar door zodanig eene inrichting van zaaken vast te ſtellen, volgens welke die geene, welke by uitſteekendheid in hun beroep uitmunten, verzekerd zyn van eene geëvenredigde belooning, en allen die geenen, welke gewichtige dienſten aan den Staat beweezen hebben, op de bevorde-

ring

ring tot Eerambten kunnen ſtaat maaken. De Nyverheid wordt inzonderheid verſterkt door het drukkend gewigt der belastingen, die den Handwerksman verpletteren. En welk ander hulpmiddel blyft 'er overig om een betere Oeconomie, eene mindere geldverſpilling en uitgaaven, en hier door, als een heuchelyk en natuurlyk gevolg van dien, van zelve eene verligting van belastingen te weeg te brengen, dan zulk eene hervorming, welke braave en bekwaame Mannen het roer van ſtaat in handen ſtelt, Mannen, die genoeg beleid, kloekmoedigheid en eerlykheid bezitten, om de Natie te houden buiten die verderffelyke Oorlogen, die een ſchuld op haar gehoopt hebben, waaronder zy gekromd gaat? Als dan wordt de Regeering door eene onwederſtandelyke aandryving gedrongen, om alle krachten in te ſpannen, ter beſcherming en aanmoediging der onderſcheidene bronnen van den algemeenen welvaart. Als dan neemt de hooge Regeering het welzyn des gantſchen Volks ernſtig ter harte. De Uitrustingen, de Convoijen worden dan niet opgehouden; de Land- en Zeemagt niet werkeloos gelaaten; de bezittingen van den Burger niet aan roof- en plondering blootgeſteld. Alles wat kan medewerken, ter invoering of inſtandhouding van eenig nuttig ontwerp voor de nationaale Nyverheid, wordt dan begunſtigd. Verzuimen, misſlagen, verraderyen, kunnen dan niet onopgemerkt, ongeſtraft blyven. De Steden, die thans het beklagelyk ſchouwſpel van ontvolking en verval vertoonen, zullen dan welhaast de heuchelyke uitwerkſelen van deeze geſteltenis van zaaken ondervinden; en zo 'er al takken van buitenlandſchen Koophandel zyn, welken wy by geene mogelykheid kunnen herwinnen, om dat wy ten deezen opzichte geduchte mededingers in andere Volkeren gekregen hebben, is het ten minſten eene beweezene zaak, dat Leyden, Haarlem en veele andere Plaatſen, niet meer behoeven dan het enkel verſlyten hunner Producten binnen 's Lands en in de Colonien, om zich uit haaren vervallenen ſtaat weder op te heffen.

Zo dra eene aanzienlyke geboorte niet genoegzaam was om op het kuſſen te geraaken, maar dat een door verdienſten verkregen Academiſche graad, de jonge Lieden gerechtigde, om naar Eerambten te dingen, hoe zeer zouden als dan onze Hooge Schoolen niet bloeijen, die thans dagelyks meer en meer vervallen."

Uit deeze en meer andere redenen, trekt de Schryver dit gevolg, dat 'er, ter voorkoming zo wel van zedelyke als ſtaatkundige gebreken, die den Staat den ondergang be-

bedreigen, geen eenvoudiger en teffens krachtdaadiger middel uit te denken is, dan de wederinvoering van den wettigen Volksinvloed op de aanſtelling van zyne Regenten. „ Daar 'er nu, zegt hy, aan de eene zyde geen verſchil is over de uiterſte noodzaaklykheid der wederinvoering van zulk eenen invloed, is het aan den anderen kant ook ten hoogſten noodzaakelyk, omtrent de daadelyke oefening van dien, voorzichtige en goede beſchikkingen te maaken; —— deels, op dat de boven aangeweezen voordeelen, uit dien invloed te verwachten, waarlyk verkregen, —— en anderdeels, alle nadeelige kuiperyen en verdere misbruiken, tot welke die invloed, kwalyk ingericht zynde, aanleiding zoude kunnen geeven, vermyd mogen worden."

Uit dien hoofde worden, ten beſluite van dit Werkje, twintig Artikelen opgegeeven, die als gevolgtrekkingen uit de aangevoerde redenen, en tevens als grondſlagen der hervorming, punten van vereeniging, en eene juiste bepaaling van elks rechten kunnen worden aangemerkt, en als zodanige aan de Provinciaale Vergadering der Gewapende Corpſen in Holland, binnen Leyden geöpend, voorgeſteld en in deliberatie gegeeven zyn, om, ware het mogelyk, ter naastvolgende Vergadering, daaromtrent finaal te reſolveeren.

Vervolg op M. NOEL CHOMEL, *Algemeen, Huishoudelyk, Natuur- Zedekundig- en Konst-Woordenboek. Door* J. A. DE CHALMOT. *Eerſte Deel, Eerſte Stuk; maakende het Agtſte Deel van het Woordenboek. Verrykt met Kunstplaaten. Te Campen, ter Drukkerye van* J. A. de Chalmot, 1785. *In groot quarto*, 318 *bladz.*

Het overbekende Woordenboek van den Heer *Chomel*, dat wy, voorlang, als ten uiterſte nuttig aangepreezen hebben (*), ontvangt door dit Vervolg eene merkelyke vermeerdering, waarvan men, in veelerlei opzigten met vrugt gebruik kan maaken. De arbeidzaame *Chalmot* heeft zig bevlytigd, om eene menigte van Artikels, in dat Werk niet voorkomende, in dit Vervolg opzetlyk te verhandelen, en veele andere Artikels, die door laatere overdenkingen en waarneemingen, na het overlyden van den Heer *Chomel*, in een nieuw licht geplaatst zyn, nader op te helderen. Alle de in dit Werk beſchouwde Weetenſchappen worden in dit Vervolg in 't oog ge-

(*) Zie *Hedend. Vad. Lett.* VIIde D. bl. 128.

gehouden; en het zelve toont, dat onze Schryver zig geen moeite ontzien heeft, om de beste Schriften over die onderwerpen te raadpleegen, en 'er zig met oordeel van te bedienen. Men ontdekt dit, by voorbeeld, (om niet te breed uit te weiden over een aantal van Artykels,) in 't geen hy op het woord *Aardbeeving* by een verzameld heeft.

Men vindt hier eene verklaaring zo van de vroegere als laatere gevoelens over den oorſprong deezer ontzachelyke gebeurtenisſen, en de medewerkende oorzaaken, die dezelven voortbrengen; met een berigt van de voornaamſte uitwerkzelen, daar door te wege gebragt, en de verſchynzelen die haar gewoonlyk vergezellen; waarvan tevens de verklaaringen der Natuurkundigen aan de hand gegeeven worden. Hier by komt een beknopt verſlag van eenige, inzonderheid der in onze dagen voorgevallen, aardbeevingen; met nevensgaande aanmerkingen over de gevolgen, die zodanige ſchikkingen, al van overlange, op de geſteltenis van onzen Aard- en Waterbol gehad hebben, waar uit, van tyd tot tyd, zeer groote veranderingen op denzelven ontſtaan zyn. Ten laatſte wordt dit Artykel beſlooten, met het volgende berigt van Aardbeevingen hier te Lande, zedert het jaar 1580.

„ Op den 6 April van het jaar 1580, (dus luidt het berigt,) gevoelde men door gantſch *Nederland*, tot twee reizen toe, ſchokkingen, door een *Aardbeeving* veroorzaakt, waar door uit, eenige ſchuddende Kerken, Torens en andere Gebouwen, verſcheidene ſteenen wierden losgerukt, ja geheele brokken uitgeworpen. —— Eene andere *Aardbeeving* gevoelde men op den 2 January van het jaar 1600, door geheel *Holland* en eenige nabuurige Provinciën, doch die veroorzaakte geene ſchaade: nadeeliger was die, welke op den 4 April des jaars 1640, des morgens tuſſchen drie en vier uuren voorviel; want die verwekte vry wat ſchaade in *Gelderland*, en wel inzonderheid te *Nymegen*, als ook in ſommige Streeken van *Utrecht*. —— In 1693, op den 18 September, wierdt 'er door geheel *Nederland* eene vrye ſterke ſchudding gevoeld, die egter weinig of geene ſchaade veroorzaakte. Van dit tydſtip af tot op den 1 November 1755, vindt men by geene Schryvers aangetekend, dat 'er eenige *Aardbeeving*, van het minſte belang, in de omtrek van ons Gemeenebest gevoeld zy; dan, op deezen dag, op welk het bloeijende *Liſſabon*, voor een groot gedeelte wierdt vernield en tot een puinhoop gebragt, gevoelde men op de meeste Plaatzen in de *Vereenigde Nederlanden* vry ſterke ſchokkingen, alomme verzeld gaande met Waterberoeringen, doch die, behalven de ſchrik daar door veroorzaakt, geene, of ten minſten geringe, nadeelige gevolgen naar zich ſleepte. In het jaar 1756, op den 18 February, de dag waar op de jaarlykſche plegtige Dank- Vast- en Bededag dit jaar in ons Gemeenebest wierdt gevierd, gevoelde men,

geduurende den Morgen-Godsdienst, verſcheidene ſchuddingen, die op de eene plaats ſterker dan op de andere vermerkt wierden: in de groote Kerk, te *Leeuwarden*, bewoogen zich de Kaarskroonen oogenzienlyk heen en weer; dan, nergens verwekte zulks meer onſteltenis, dan in de Oude Lutherſche Kerk te *Amſteldam*, alwaar de zamengevloeide meenigte van Kerkgangers, reeds door 't ſlingeren der Kroonen verſchrikt, verder dermaate door een valsch verſpreid gerucht dat 'er brand in de Kerk ontſtaan was, ontſtelde, dat een ieder om een goed heenkomen zogt, en ſommigen zelvs zich boven van de Galderyen langs de Pylaaren, niet zonder leevensgevaar, lieten afzakken, om in de opene lucht te geraaken. —— De laatſte Schudding, waarſchynelyk door eene *Aardbeeving* veroorzaakt, welke men in deeze Gewesten heeft waargenomen, viel voor op den 28 January van het jaar 1760, als wanneer men, 's avonds om de ſtreek van tien uuren, in de meeste Oorden van ons Gemeenebest, eene zigtbaare beweeging van het Aardryk ontwaar wierdt, welke op de eene plaats in een, en op anderen in twee of drie, Schuddingen beſtaan heeft."

Om hier by nog een byzonder voorbeeld uit het Dierenryk te voegen, zullen wy het merkwaardigſte nopens de *Aakſters*, in dit Vervolg gemeld, nog mededeelen.

„ De *Aakſter*, zegt de Autheur, is van natuure zeer wel geſchikt tot het leeren ſnappen. De jonge *Aakſters*, die, om ze te leeren klappen, uit de nesten worden genomen, brengt men op met roggebrood en melk. Men vindt 'er, die, in duidelykheid van uitdrukking, voor eene welgeleerden Pappegaay niet behoeven onder te doen. Ons ſpreekwoord, *hy klapt als een Aakſter*, heeft daar van zynen oorſprong.

„ By den winter, zo wel als des zomers, ziet men den Man en het Wyf der *Aakſteren* elkanderen op kleine afſtanden vergezellen, uitgenomen in den broeityd. Zy verhuizen niet naar elders; en zy kunnen te gemakkelyker by ons verblyven, om dat het hun in de tuinen en velden doorgaans niet aan veelerleije dingen ontbreekt, van welken zy leeven. Alles is byna van hunne gading. Zy aazen op allerleije vrugten en zaaden niet alleen, maar ook op krengen, daar zy die, voornal in den winter, ontmoeten. Kunnen zy het kleine Gevogelte, daar het te broeden zit, of deszelvs jongen of eijeren, uit de nesten ligten, zy ſpaaren ze niet: ook loeren zy op de Veldmuizen, en dezelve vangende, verſlinden ze die zeer greetelyk: ja, ingevolge het getuigenis van den Heer CORN. MOZERMAN, heeft hy 'er gezien, die het draf der Zwynen uit den trog aten, daar die te veld ſtond. Omtrent de boerenhuizen, ſtallen en ſchuuren, inzonderheid als 'er eenig geboomte naby ſtaat, verneemt men in alle jaargetyden *Aakſters*; en daar uit de wegwerpzelen en onreinigheden, op de mestvaalten en vuilnishoopen, nog iet of wat voor hun te haalen is, zal het zo weinig, in

den

den winter, aan deeze Vogelen, als aan Kaauwen en Kraaijen ontbreeken. Zy beminnen echter by uitſteekendheid de boonen en erwten, en bezoeken ook vlytig de aardappelen-akkers; ja, ter naauwernood zyn eenige aldaar aan ſtaaken of lynen hangende *Aakſters* voldoende, om de anderen af te ſchrikken van het pleegen van roveryen en van het aanrechten van verwoestingen." —— Voorts geeft onze Schryver een berigt van de huishouding deezer Vogelen, en hunne voorzorg, zo ten opzigt van hunne jongen, als ten aanzien van hunnen voorraad. —— „ Men weet, vervolgt hy daarop, dat de *Aakſters* zeer leerzaam, oplettende en listig zyn. De Eerw. MARTINET brengt hier een voorval van te berde, aan een zyner vrienden buiten *Zutphen* wedervaaren, het welk, om derzelver zonderlinge merkwaardigheid, verdient geplaatst te worden. Zie hier de eige woorden van dien Heer, *Catech. der Natuur*, II. 298.

„ Van twee gepaarde in zynen tuin woonende *Aakſters*, ſchoot „ hy, op eenen morgen, het Mannetje, in afwezigheid van het „ Wyfje, dood. Het Wyfje t'huis komende, en het Mannetje „ niet vindende, riep, ſchreeuwde en maakte dien avond en „ den volgende morgen, een geweldig misbaar. De klaag„ ſtem der treurende weduwe werd eindelyk gehoord in de „ naby gelegen velden, deedt daar op drie andere *Aakſters* „ tot haar overkomen, en, na een gemeen onderling geſchreeuw, „ behelzende ongetwyffeld een rouwbeklag met eenen raadſlag „ over het ongeval, trouwden de twee vreemde *Aakſters* hun„ nen derden medgezel aan de weduwe uit, die daar op by „ haar bleef, toen de twee andere vertrokken."

„ Men kan deeze Vogelen op 't vlakke veld vangen, in plat nederliggende en niet ver van elkanderen verſpreidde Strikken van gedraaid paardenhair aan ſtevige pennen, die diep in de grond geſlagen zyn, op een perk, het welk tot dat einde beſtrooid wordt met geweekte erwten en boonen. Die 'er veel overlast van hebben, en niet kunnen of durven ſchieten, vergeeven de *Aakſters*, gelyk ook de Kraaijen, met Kraansoogen in een weinig ſmeer gekneed."

Ten laatſte tekent de Autheur hier nog aan, hoe de *Aakſters*, uit hoofde van hunne roofzugt, by uitſtek *ſchadelyk Gevogelte* genoemd worden; en hoe 'er, ter dier oorzaake, zelfs 's Lands Plakaaten zyn, die het uitroolen der Nesten aanbeveelen, en het ombrengen van dat Gevogelte, door toegezegde beloonigen, aanmoedigen en tragten te bevorderen.

Hiermede dagten wy te beſluiten, maar een, onder ons ſchryven, invallende Sneeuwjagt, doet ons op de Arreſleden denken, en noopt ons dat Artykel op te ſlaan. Zie hier, wat 'er onze Schryver van zegt.

„ ARRESLEDEN, of *Narreſleden*, eigentlyk *Yſſleden*, is een Rytuig te wel en algemeen bekend, om 'er een meſchaniſche beſchryving van te geeven. Met den Heer BERKHEY gisſen wy, dat

de benaaming van *Arre-* of *Narreſlede* van de Bellen afkomſtig is, die de Paarden, deeze Sleden trekkende, gewoon zyn op hunne Tuigen te draagen; dewyl de Rederrykers-Narren, of andere Polichinellen Zotten, aan hunne Zotskappen en Klederen, altoos Bellen droegen, en dus gebeid op Wagens en Tooneelen op de Kermisſen ſpeelden. In vroegere dagen, althands was de benaaming van *Arre-* of *Narreſleden* onbekend; men heette dit ſlag van Rytuigen toen ſlegts *Tſleden*.

„ Het gebruik deezer Sleden is mogelyk zo oud, als de bewooning van ons Vaderland; 't is ten minſten zeer waarſchynlyk, dat het al vroeg heeft ſtand gegreepen. Op dezelvde wyze als de menigvuldigheid van wateren, onzen ingezetenen van den beginne aanleiding gaf, om zich toe te leggen op het Vaaren en Zeilen met Schuiten, even zo zyn ze door ons koud Luchtgewest, en het ſterk bevroozen Ys, gebragt, niet alleen tot het ryden op Schaatzen, maar ook tot het gebruiken van ſleepende Rytuigen over 't Ys. In vroegere tyden was men voldaan met eene eenvoudige vierkante Slede, gemaakt als een grooten Bak, waar in doorgaans vier of zes Menſchen konden zitten. Naderhand wierden deeze Sleden, zo door vergulden als ſchilderwerk, allengskens pragtiger. Ook verzon men wel dra een bankje agter op de ſchenkels der Sleden, waarop de Voerman ſtaan kon. Wyders hadt men oudtyds ſlegts een ſchelletje op het Tuig, als zulks nog heden gebruikelyk is, in ſommige Plaatzen op de Paardentuigen der Molenaars-karren. Men weet dat de Molenaars verpligt zyn, deeze ſchellen op die Tuigen te voeren, om dat het hun vry ſtaat te ryden met houten Wielen, welker geluid men niet gemaklyk hooren kan. Het dient dus den Voetganger ter waarſchouwinge; om welke reden ook veelen onzer Boeren- en Bolderwagens, als nog, ſchoon het ſterk afneeme, onder, tuſſchen de Aſſen, twee koperen Bekkens hebben, die, onder 't ryden, op elkander rinkelen. Overeenkomſtig hier mede, heeft men het nodig geoordeeld, zich op de Sleedetuigen over Sneeuw en Ys, van zulke Schelletjes te bedienen; vermits men anders de aankomst eener Slede volſtrekt niet hooren zoude. Hier uit nu zyn, in laater tyden, de Bellentuigen ontſtaan, die men al vroeg zeer zwaar, met eene groote menigte van Bellen gemaakt, en welke van tyd tot tyd cierlyker geworden zyn.

„ Voor twee Eeuwen reeds, hadt men Sleden, by wyze van laage Chaizen, op omgekromde Schenkelen geplaatst. Dit fatſoen was van de Poolen en Moskoviten overgenomen; van welker herkomst dit ſlag van Sleden ook nu nog Poolſche Sleden genaamd worden. Ten huidigen dage zyn zy nog in gebruik, doch op veelerlei wyzen, door de hand des Kunſtenaars, verfraaid. Dus heeft men 'er, wiens Voorſtellen, Leeuwen, Herten, wilde Swynen, Tritons, Zwaanen en Stroomgoden of Godinnen, verbeelden, die de eene uitſteekender

ge-

geſchilderd vergulde zyn dan de andere. De Frieſen, welke de eerſte Leermeesters in 't ſtuk van Harddraaverye zyn, hebben ook ten dien einde eene ſoort van ligte Sleden uitgevonden; welke men mede in *Holland*, by het toeneemen der liefhebberye voor 't Harddraaven, in gebruik gebragt heeft. Van hier hebben ze den naam van Frieſche Sleden ontleend, ook noemt men ze Prikſleden, om dat 'er agter op de Schenkelen zwaare yzeren Prikken zyn, die in 't Ys ſnyden; waar van men zich vervolgens insgelyks by andere Sleden heeft bedient. Het zyn kleine Sleden, ſlegts geſchikt om 'er één Mensch in te plaatzen, en altoos een agter op. Het is voor zodaanige Frieſche Sleden dat de Harddraavers worden geſpannen. en door de Liefhebbers tegen malkanderen gereeden, om te beproeven wiens Paard 't ſnelſt op 't Ys kan loopen. Dit draaven gaat onbegrypelyk gezwind, en is dikwils zelvs niet zonder gevaar verzeld: daar by is het doorgaans een kostbaare liefhebbery, die veel gelegenheid verſchaft om geld te verteeren, en waar van KLAAS BRUIN, ten aanzien van het Slederyden op den Amſtel, niet onaartig zegt:

Het moedig Paard geſcherpt en voor de Sleê gebragt,
Vliegt over 't Ys, en word genoopt, met zulk een kragt,
Dat het in eenen dag genoeg heeft voor zyn leeven;
Doch winst genoeg; wanneer men meester is gebleeven.
Gints word een Wedloop van veel Narren aangeſteld;
Elk bied uit al zyn magt; 't onbreekt hier aan geen geld,
Daar Janoom wel van vaart, voor pand van goude ringen,
En menig Uurwerk, 't geen men vlugger weg ziet ſpringen,
Dan 't ros op zynen draf door bellen opgewekt.
't Geen zwygend het verſtand van zynen Heer ontdekt.

NB. Dit Werk wordt by *Intekening* gedrukt, volgens een *Berigt*, 't welk, alomme, *gratis*, te bekomen is.

Nederlandſche Reizen, tot bevordering van den Koophandel, na de meest afgelegen Gewesten des Aardkloots. Met Plaaten. Zesde deel. Te Amſterdam, by P. Conradi, enz. 1785. *In gr.* 8vo. 250 *bl.*

In agtervolging van 't voorheen geſtelde Plan deezer verzamelinge, wordt ons in dit Deel voorgedraagen eene beſchryving van den togt van *Pieter Willemsz. Verhoeven*, na de Oostindiën, in den jaare 1607 en vervolgens, welke ons buiten etlyke byzonderheden, de lotgevallen en ontmoetingen der Scheepsgezellen betreffende, verſcheiden merkwaardigheden raakende den ſtaat der Vereenigde Oostindiſche Maatſchappye in dien tyd levert. Ter meerdere opheldering hiervan heeft men 'er ook eenige Stukken ingevlogten, die ons den toeſtand der Maatſchappye in die dagen nog nader ontvouwen, en toonen

nen hoedanige maatregels men toen reeds in 't werk gefteld heeft, om dezelve te vestigen. —— By deeze beſchryving heeft men gevoegd een verhaal der togten van *Pieter van den Broeck*, op de Afrikaanſche Kust, te weeten, één na Kaap *Verde*, en drie herhaalde togten na *Angola* en *Congo*; van welk laatſte Ryk hier eene breedere beſchryving voorkomt, waaruit wy eenige merkwaardigheden zullen overneemen.

Het Koningryk *Congo* ſtrekt van Kaap *St. Catharina*, liggende op 2. gr. 30 m. Zuider Breedte, tot aan Kaap *Ledo*. Ten Oosten grenst het aan de Ethiopiſche Zee; ten Zuiden aan het Maangebergte en aan de Kafferkust; ten Westen aan de bergen, uit welke de Nyl ontſpringt, en Noorden aan het Koningryk Benin. Over zyne geheele uitgeſtrektheid beſlaat het 660 mylen, ſtrekkende van 2. gr. 30. min. tot 13. gr. Zuider breedte. —— Hst is verdeeld in zes groote Provincien of Gouvernementen; *Bemba*, *Songo*, *Sunda*, *Pango*, *Batta* en *Dunda*; daarenboven behooren tot dit Koningryk eenige Eilandjes, in de rivier de *Zaire* gelegen. Ieder Provincie ſtaat onder een Gouverneur, die in de hoofdſtad van 't Gewest zyn verblyf houdt.

De Stad *Congo* ligt in de Provincie *Bemba*, op eenen berg, omtrent 150 mylen van zee. In dezelfde Provincie ligt nog een andere zeer hooge berg, omtrent zes Franſche mylen in de lengte beſlaande. Het gewest is tamelyk volkryk; in het zelve zyn veele vlekken en dorpen, in welke men boven de honderdduizend zielen telt.

Hoe wel de Ouden de verzengde Luchtſtreek voor onbewoonbaar hielden, uit hoofde van de brandende hitte der Zonne, is, egter, zedert het tegendeel gebleeken. EDUARD LUPO, een Portugees, die lang te *Congo* gewoond heeft, verhaalt, onder anderen, dat de lugt 'er zo gemaatigd is, dat de Winters weinig kouder zyn dan de Herfsten te Rome; en dat de landzaaten, met de verandering der Jaargetyden, niet van kleeding veranderen. Op de toppen der bergen is 't 'er zelf niet koud. —— In den Winter regent het 'er, dagelyks, 2 uuren voor- en 2 uuren na den middag; zulk eene drukkende hitte volgt deezen regen, dat zy voor de Europeaanen ondraaglyk is. Het gantſche jaar door, zyn de dagen en nachten 'er even lang. 't Is hier Winter, wanneer het in Holland Voorjaar is; dezelve begint op den vyftienden van Lentemaand. De Zomer begint in 't midden van onze Herfstmaand. De regen duurt vyf maanden, van 't begin van Grasmaand tot aan het einde van Oogstmaand. Geduurende dien tyd heeft men er weinige heldere en drooge dagen. Geſtadig valt 'er een zwaare regen, welken het aardryk terſtond inzuigt. Maar de Zomer is 'er zeer droog, en, zo lang dezelve duurt, regent het 'er zeer zelden. —— Bykans altoos waait 'er één wind, welke de Portugeezen *Mestro* noemen; dikmaals brengt hy regen aan.

De

De voornaamſte rivier is de *Zaïre* voortkomende uit het tweede Meir van den Nyl. Zy is de grootſte rivier van Afrika. Aan haaren mond is zy acht en twintig mylen wyd; zy bevat eene menigte kleine eilanden, en ontvangt de *Vombo* en *la Barbella*. Op haar volgt in rang de *Coanze*, welke de Koningryken *Congo* en *Angola* beſproeit: ook heeft men 'er de *Lelonda*. —— De *Zaïre* is zo ſnelvlietende, dat het water in volle zee, tot op den afſtand van 14 of 15 mylen van het ſtrand, zynen zoeten ſmaak behoudt. Voor de Zeelieden, die met hun beſtek eenigzins in de war zyn, is dit een zeker kenmerk. Vyf mylen ver kan men dezelve bevaaren; doch hooger op ontmoet men watervallen, even als op den Nyl en den Donau.

Naar luid deezer beſchryvinge is dit Gewest ryklyk voorzien van Land- en Zeedieren, Vogelen en Viſſchen: ook is de grond 'er zeer vrugtbaar, in 't voorbrengen van kruiden, fruiten en koorn; en deeze vrugtbaarheid zou nog grooter zyn, indien de ingezetenen zig meer toeleiden op het bewerken van den grond. Onder anderen valt 'er in de Provincie *Bemba* zeer veel koorn *Leuco* genaamd, eenigzins gelykende naar mostaardzaad, doch een weinig grooter van korrel. Het wordt met handmoolens gemaalen, en geeft zeer goed brood, het tarwenbrood bykans evenaarende. Behalven millet en garst, groeit 'er ook Turkſche tarw en ryst; doch beiden zyn 'er niet zeer geagt. Behalven de citroen- en limoenboomen, de banaanen of Indiſche vygeboomen, die zeer ſmaaklyk en voedzaam zyn, vertoonen de velden eene groote menigte van Palmboomen, aan zommigen van welken dadelen; aan andere Indiſche nooten, groeien. Eene derde ſoort verſchaft wyn, olie, azyn, vrugten en eene ſoort van brood. —— De olie wordt geperst binnen uit de vrugt, en heeft eenige overeenkomst met onzen boter, uitgezonderd dat de kleur een weinig na het groene helt. Zy bekleedt hier de plaats van boter. Uit de toppen der boomen wordt een vogt gedrukt, van een zoeten ſmaak; eenigen tyd bewaard zynde wordt het zuur, en verſtrekt tot azyn. Versch gebruikt is dit vogt zeer afdryvende; van waar 'er hier te lande weinig menſchen gevonden worden, die met den ſteen of het graveel gekweld zyn. Te veel gedronken zynde, bezit het eene dronkenmaakende kragt. Men maakt Amandelbrood van de vrugt deezes booms, die vry veel naar onze Amandelen gelykt, doch een weinig harder is. Zo wel van binnen als van buiten, is de vrugt groen van kleur; raauw is zy niet zeer ſmaaklyk; doch gekookt niet onaangenaam. —— Aan de oevers van het eiland *Loanda* groeit een zeer verwonderlyke boom, genaamd *Enſanda*. Hy is altyd groen; zyne takken groeien eerst recht op; vervolgens daalen zy na beneden, tot in de aarde, ſchieten aldaar wortels, 't geen hen zeer ſterk doet vermenigvuldigen. Eén boom wordt de moeder van een klein bosch. Aan den buitenſten

ſchors groeit eene ſoort van vlasch, waar van de gemeene lieden kleederen bereiden.

Raakende het gebergte, berigt men ons hier, dat 'er in dit gewest geheele bergen zyn, welken, in ſchoonheid voor marmer niet behoeven te wyken. Anderen beſtaan geheel en al uit Jaspis of Porphier. Het marmer, welk dit gewest oplevert, en wit of anders gekleurd is, draagt te Rome den naam van Numidisch of Afrikaansch marmer. Men heeft 'er Rotzen, in welken geheele beddingen van Hiacint liggen. Met geringe moeite zou het daaruit gedolven, en tot kolommen en obelisken kunnen gebruikt worden. Het rood en geel koper is 'er mede niet ongemeen; ook levert het land eene menigte kristal, en onder de metaalen wordt het yzer voor het beste in zyne ſoort gehouden; daarbenevens bevat een der bergen van Bemba Zilver- en andere Mynen.

Uit de menigte goud- zilver- koper- kristal- yzer- en andere Mynen, welken dit Land bevat, is gereedlyk af te leiden, dat het zeer ryk zyn moet. By de voordeelen, welke de landzaaten hiervan trekken, moeten wy nog voegen de winſten, welken hun aanbrengen de Elefantstanden, de Civetkatten, die zy tam maaken om 'er voordeel mede te doen, en andere dieren, welken zy aan uitlanders verkoopen. —— Op het eiland *Loando* is een Gouverneur, die het opzigt heeft over de visſchery der ſchelpen (*), welken hier de plaats van geld bekleeden, en waarvan de Koning groote inkomſten trekt. Wyders wordt hier een ſterke handel gedreeven in ſlaaven, welken de Portugeezen koopen, om ze na andere gewesten over te brengen, als mede in de Linnens, die gemaakt worden van boomſchorzen, en in de nabuurige Landen zeer ſterk getrokken zyn.

Wat de landzaaten betreft, ze zyn, volgens deeze beſchryving, doorgaans zwart, hoewel men onder de vrouwen eenigen vindt, geelagtig van verf. Zy hebben zwart of rood hair. De oogappelen zyn zwart of zeegroen. Middelbaar zyn ze van geſtalte; hunne lippen zeer dik, hoewel minder dan die van andere Mooren. Van gelaat zyn ze niet zo leelyk als de andere Negers. —— Alle de inwooners deezer landen zyn zeer diefagtig ten aanzien van de vreemdelingen, doch onderling zeer getrouw. Nog ſterker is de trek der vrouwen tot vleeschlyke gemeenſchap met de vreemdelingen, dan om hen te beſteelen. Eer en goede naam zyn zaaken, van welken zy geen denk-

(*) Deeze visſchery geſchiedt voornaamlyk door de vrouwen van 't eiland *Loando*, die mosſelen visſchen, alleen om der ſchelpen wille. Zy begeeven zig op zee, en laaten kleine mandjes tot op den grond zinken. Wederom boven getrokken zynde, zyn ze vol Zand, en in het zelve zeer veele mosſelen; alle deezen zyn niet gelyk aan elkander; de wyfjes zyn de fraaiſte. De waarde der ſchelpen is evenredig aan haare ſchoonheid.

denkbeeld hebben. De blanken loopen zy nog ſterker na, dan de zwarte uitlandſche mannen. —— Mannen en vrouwen loopen met ongedekten hoofde. Hun hair is zeer aartig gekapt en gevlogten. Zommigen nogtans, draagen eene ſoort van hoeden, gemaakt van gevlogten boombasten. Anderen draagen in hun hair zwaare vederbosſen, met een koperdraad daarin vast gemaakt. Mannen zo wel als vrouwen draagen groote ringen in de ooren. Sieraadshalve draagen de vrouwen ook koperen of tinnen ringen om haare beenen, dat insgelyks by veele mannen in gebruik is. Hunne meeste kleederen worden gemaakt van ſchorſen van boomen, na dat zy behoorlyk bereid zyn. —— Overal zyn de huizen laag en klein, niet by gebrek aan ſteen, hout of kalk, maar aan bekwaamheid der landzaaten; men vindt onder hen Metzelaars noch Timmerlieden. Ieder inwooner is de Bouwmeester van zyn eigen huis. Zy ſlaapen op den vlakken grond op matten. Hun gewoon voedzel beſtaat uit vrugten, vleesch en visch tot een deeg onder een gekneed. Meeſtal eeten de aanzienlykſten op zitzelven, zittende op matten. Nooit voldoen zy aan den drang der Natuur op den vlakken grond; zy graaven diepe gaten in de aarde, en bedienen zig van een grooten ſtok om daarop te rusten. Hunne trommels zyn van boven naauw en beneden wyd. Hunne fluiten zyn van ivoir gemaakt.

Zodanig zyn de algemeene gewoonten en gebruiken van dit gewest, voornaamlyk ten platten lande en in de kleine ſteden. Doch in de groote ſteden heeft meer regelmaatigheid plaats; ook wordt aldaar de weelde meer gevoed. In de beste ſteden ſchikken zig de mannen en vrouwen, zo veel zy kunnen, naar de gewoonte der Portugeezen; zy gaan in 't fluweel of zyden ſtoffen, en draagen gouden ketens. Doch 't gemeene volk, dat zeer armoedig is, gaat altoos naakt, bedekkende alleenlyk de ſchaamte.

Ten laatſte ſtaat ons hier nog te melden; dat ieder landzaat, van den geringſten tot den aanzienlykſten, den Koning erkent voor volſtrekten Heer en eigenaar van al wat hy bezit: bezittende geen onderdaan in het Koningryk *Congo* iets in eigendom, of waarover hy, ten voordeele van de zyne, naar welgevallen kan beſchikken; alles behoort aan den Koning, die geeft en neemt, naar dat het hem goed dunkt; zelfs zyn des Vorſten kinderen aan deeze wet onderworpen.

Poëzy van JACOB LUTKEMAN. *Te Amſterdam, by* P. J. UYLENBROEK, 1785. *Behalven het Voorbericht en Inhoud*, 351 *bl. in* 4*to.*

Reeds lange is de naam van *Lutkeman* op den Nederlandſchen Zangberg bekend geweest, zo door het deel, dat die Dichter

ter aan de keurige overzetting der *Fabelen en Vertelzels van Gellert* gehad heeft, als door een drietal Tooneelſpelen, en eenige andere Dichtſtukken by byzondere gelegenheden medegedeeld. Deeze bundel, die door de bezorging van zynen Kunstvriend, den Heer *Roullaud*, naa zynen dood het licht ziet, is een waardig Gedenkſtuk van dien netten en bekwaamen Dichter. De *Codrus* en *Canut*, twee Treurſpelen van beroemde Duitſche Dichters, zyn de voornaamſte ſtukken die wy in deeze Verzameling aantreffen. *Cronegk* en *Schegel* zyn door deeze vertolking eer aangedaan; gelyk ook den eerſten door de vrye en cierlyke overzetting van twee Zededichten. Naa deeze volgen Bybeldichten en verſcheiden Gedichten, en eindelyk Lykzangen. Om een voorbeeld van de nette cierlykheid des Dichters te geeven, diene het volgende; zynde een gedeelte van het Dichtſtuk getyteld: *de Eer*; gevolgd naar het Hoogduitsch, van den Heere *Haller*.

't Klinkt heerlyk in des ſtervlings ooren,
Tot de Oppermagt te zyn gebooren,
Of dat verdienſte ons voert tot ſtaat:
De glans nochtans van vyfpaar kroonen,
De majeſteit van zoveel troonen
Strekt de onrust ſlechts ten feestgewaad.

Europaas ſtrydende oorlogsbenden
Hier aan te voeren, daar te wenden;
Aan 't roer der aard te zyn geſteld;
Een heir beledigde onderdaanen
Een' weg tot vreede of wraak te baanen,
Maakt dat nooit rust den dag vervelt.

Zyn kroon met zekerheid te draagen,
Den handel, ſtaat en kerk te ſchraagen,
Op nut en roem te zyn bedacht;
By vreê zyn wapenen te ſcherpen,
Den grond tot 's naneefs heil te ontwerpen,
Ontrust een vorst ook zelfs by nacht.

Dus zwoegt hy onder 't Staatsgevaarte,
Ons ſtreelt zyn pracht, hem drukt zyn zwaarte,
Wy ſlaapen zeker daar hy waakt;
Gelukkig, zo eens 't lot zyn handen
Ontboeide van de gouden banden,
Waardoor 't hem heeft ten ſlaaf gemaakt.

Maar dan, wanneer de tegenſpoeden,
Ondanks zyn zorgen, op hem woeden,
Als hy, door 't lot beſtreden, zwicht,

Als

Als magt, door boosheid aangedreven,
Den felgeschokten troon doet beeven,
Dan toont de Scepter zyn gewigt.

Wee hem, blind hoogmoed 's vorsten oogen!
De Leenheer van zyn aardsch vermogen
Toont hem zyne onmagt ligt te spaê:
De bliksem myd geen lauwerkransen:
De donder treft de hoogste transen:
Het onheil volgt tirannen na.

Fabelen en Mengelpoëzy, door E. J. B. SCHONCK. *Derde Deel. Te Nymeegen, by* A. van Goor, 1786. *Buiten het Voorwerk,* 231 *bl. in gr.* 8vo.

De Rector *Schonck* gaat in dit Derde Deel op denzelfden geestigen trant voort, als waarmede zyn Ed. de Twee voorige Deelen behandelde. (†) Buiten de Fabelen en Mengelpoëzy, vindt men nog in dit Deel een Herdersspel, getyteld: *De Toverkracht der Liefde:* vertaald uit *le nouveau recueil des meilleures pieces du Theatre François & Italien.* Wy kiezen tot een proefje de volgende Fabel ten Opschrift voerende,

EENE ZONDERLINGE VERTOONING.

Wat wordt 'er niet al uitgedacht,
Dat 's Vorsten zinnen moet vermaaken,
Wat klugten voor het oog gebragt,
Die recht naar ydle dwaasheid smaaken!.....
Doch als men zommigen van nader by bekykt,
Is 't juist niet alles dwaas, het geen naar dwaasheid lykt.
Toen Keizer Karel eens, in zekre groote Stad,
Met Broeder Ferdinand aan eenen Maaltyd zat;
Kwam, om een Kluchtspel voor deez' gasten te beginnen,
Een man ter ruime Feestzaal binnen.
Hy droeg een arm vol regt- en kromhout onder een,
Dien smeet hy op den grond, en ging stilzwygend heen.
Een tweede, uit wiens zeer diep in 't hoofd gezonken blikken,
De schranderheid een 's wyzen mans
Te leezen was, kwam om dit hout by een te schikken;
Maar, na lang passen, zag hy daartoe raad noch kans,
Hy schudt gantsch gemelyk het hoofd, en volgt de schreden
Des eersten; daarna komt een derde binnen treden,
Deez' hadt een waschkaars in de hand,
En steekt den gantschen hoop met Knuppels in den brand.
Dan, naauwlyksch was nog deze buiten,
Of straks verschynt een vierde om deezen brand te stuiten,
Gewapend met een zwaard, waarmê hy helder slaat,
En omschermt in de ontstoken' takken;

Waar-

(†) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* I D. bl. 334.

Waardoor 't ontſtoken hout nog meer aan 't branden gaat.
Het welk hem noodzaakt om vergramd zich weg te pakken.
Daarop verſchynt met veel
Verbaasdheid eindelyk een vyfde op 't Schouwtooneel;
Hy ziet het heftig vuur, en overlegt in tuſſchen,
Door welke middlen hy dien fellen brand zal blusſen.
Hy vindt twee kruiken, waarvan de eene doovend nat,
Maar de andere oly, die het vuur ontſteekt, bevat.
Verbaasdheid en ontſteltenisſen
Doen ligt den allerwysten misſen;
Hierdoor bevangen, nam
Hy juist de laatſte kruik, en goot die op de vlam.
Waardoor het brandend vuur zo hevig raakte aan 't blaaken,
Dat hy naauw wist hoe zich op 't ſpoedigst weg te maaken.

* * *

Raad na, ô Leezers! die deez' kykkast al verveelt,
Wat deez' vertooning aan den Keizer heeft verbeeld;
Of, zoo gy dit niet kunt, gaat zé in de wyze boeken
Der nutte kerkhervorming zoeken.

Evelina. Eene Engelſche Geſchiedenis. IIIde Deel. Te Amſterdam, by de Wed. J. Doll, 1785. *in* 8vo. 385 *bl.*

Eveline (†), te *Bristol* eenigen tyd vertoefd hebbende, komt weder tot haare oude kragten: zy heeft eenige ontmoetingen van aanbelang, en geraakt ten huize van *Mevrouw Beaumont*, waar zy *Lord Orville* ontmoet; de Verkeering met deezen beſcheiden en braaven Heer levert verſcheide fraaye Tafereelen op, vooral daar dezelve in contraſt ſtaat met die van eenige Engelſche Edellieden van een gemeener ſlag. *Orville* belydt zyne liefde aan *Evelina*: middelerwyl doet 'er zich eene gelegenheid op, waardoor Lord *John Belmont*, de waare Vader van *Evelina*, te *Bristol* komt; de ontmoeting tuſſchen *Evelina* en haaren Vader, die reeds lang in 't bezit zyner Dogter meende geweest te zyn, levert een aandoenlyk Tooneel op. Eindelyk bekroont het huwelyk van *Evelina* en *Lord Orville* al de moeilykheden, waarmede *Evelina* geworſteld hadt. —— Eene reeks van ſchoone en uitgewerkte Characters levert dit derde Deel ons weder op, en wy tellen deezen Roman, die nu voltooid is, onder de Leerzaamſte en Nuttigſte, om aan de Jeugd in handen gegeeven te worden. —— Hy leert de Meiden beſcheidenheid, en de Juffers eene betaamelyke behoedzaamheid. Stelt valſch Vernuft, ſtekelige Spotzucht en onbeminnelyke Ruwheid van Zeden in het behoorlyk licht: en de Coquetterry wordt 'er in haare volle kragt geſchilderd.

(†) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* III Deel. bl. 38. en V. Deel. bl. 91.

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in het Zevende Deels Eerſte Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

Adéline, of aangetekende byzonderheden eener jonge Juffer, op haare driejaarige Reis door Frankryk. IIde Deel. 's Hage, by *H. v. Dregt*, in 8vo. *f* 0 - 18 - 0 92

Æneas, (*H.*) Verhandeling over de Molenwieken in 't algemeen, en over die, welke een ſchroevswyze gedaante hebben, volgens de uitvinding van *Jan van Deyl en Zoon*, te Amſterdam, in 't byzonder. Met Plaaten. Amſt. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 593

B.

Barneveld, (*W. v.*) Geneeskundige Electriciteit. Amſt. by *J. B. Elwe* en *D. M. Langeveld*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 377

Beattie (*J.*) Wysgeerige en Zedekundige Verhandelingen, Vertaald door *Petrus Loosjes Adriaansz.* Iſte Deel. Haarl. by *A. Loosjes, Pz.* in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 563

Bedenkingen over het oorſpronglyk berusten der Oppermagt, by het Volk —— over de onvervreemdbaarheid der natuurlyke Regten des Volks, enz. Leyd. by *L. Herdingh*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 553

Beekman, (*D.*) Onderwyzingen in de voornaamſte Waarheden van onzen Redelyken Godsdienst. Iſte Deel. Zaand. by *H. J. de Roode*, in 8vo. *f* 0 - 10 - 0 60

Bellamy, (*J.*) Gezangen. Amſt. by *A. Mens, Jansz.* in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 405

Benhadad van Syrien in de Nederlanden, of de handelwys van Keizer *Joſephus* omtrent de Nederlanders. Door een Vaderlander. *Alom*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 133

Berouw (Het) der Dwaalingen, of de Gevallen van Emilia. Leyd. by *P. Pluygers*, in 8vo. *f* 0 - 14 - 0 275
Beſchryving (Nauwkeurige) der Overſtroomingen, benevens derzelver treurige Gevolgen, zo buiten als binnen deeze Republiek voorgevallen in den Jaare 1784. Met Kunstplaaten. Leyd. en Amſt. by *F. de Does* en *J. de Jong*, in gr. 8vo. *f* 4 - 10 - 0 458
Beſpiegelingen. (Vaderlandſche) Utr. by *J. M. v. Vlooten*, in 8vo. *f* 0 - 18 - 0 134
Björnſtähl's Reize door Europa en het Oosten. VIde Deel. Utr. by *G. v. d. Brink, Jansz. enz.* in gr. 8vo. *f* 2 - 16 - 0 172
Blanc, (*L. le*) Beſchryving van alle Heelkundige Operatien, naar de beste en nieuwſte wyzen. Uit het Hoogduitsch van *C. F. Ludwig* vertaald. Utr. by *G. v. d. Brink*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 61
Blau, (*Th. Brunsveld de*) Een Patriotsch Regent geſchetst in eene Landdags-Predicatie, volgens Pſ. CXX. 4—9. Gron. by *J. Bolt*, in gr. 8vo. *f* 0 - 10 - 0. 417
Bleulandi, (J.) *Experimentum Anatomicum quo Arteriolarum Lymphaticarum exiſtentia probabiliter adſtruitur. Lugd. Bat. apud* A. *et* J. Honkoop, *in 4to. f. m. f* 1 - 2 - 0 16
——— (J.) *Obſervationes Anatomico Medicæ de ſana & morboſa Oeſophagi Structura Cum Figuris. Lugd. Bat. apud* A *et* J. Honcoop, *in 4to. m. f f* 3 - 0 - 0 462
Bluſſé, (*A.*) Iets Dichtmaatigs. Dordr. by *P. Bluſſé*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 446
Bodaert, (P.) *Elenchus Animalium*, Vol. I. *Sistens Quadrupedia huc usque nota, eorumque varietates. Rott. apud* C. R. Hake, *in* 8vo. *m. f f* 1 - 5 - 0 289
Bonnet, (*G.*) Eerſte Antwoord aan *P. van Hemert*. Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 458
Brender à Brandis, (*G.*) Taal-, Dicht en Letterkundig Magazyn. Iſte Deel, No. 1. en 2. Amſt. by *C. Groenewoud*, in gr. 8vo. *f* 1 4 - 0 476
Briefwisſeling tusſchen de Familie en Bekenden van den Vriend der Kinderen. Iſte Deel. Haarl. by *C. H. Bohn en Zoon*, in 8vo. *f* 0 - 18 0 396
Brink, (*R. A. ten*) Een Christen tot den Stryd gemoedigd, enz. Iſte Deel. Utr. by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1 1 - 0 51
Broes, (*B.*) Redenvoering, ſtrekkende om aan te toonen, dat

dat de beoefening der Heilige Schrift de Hoofdzaak is van eenen Godgeleerden. Leid. by *S.* en *J. Luchtmans*, in gr. 8vo. *f* 0 . 6 . 0 12
Burgheim (*Karel van*) en *Emilia van Roſenau*, of de Edelmoedige Miunaar. Tooneelſpel. Amſt. by *W. v. Vliet*, in 8vo. *f* 0 - 8 - 0 488
Bybel der Natuur. Uit het Hoogduitsch overgezet, en met aanvullende toegiften en uitbreidingen vermeerderd, door *L. Meyer*. Iſte Deels 2de Stuk. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 3 - 4 - 0 93
Bydraagen (Staatkundige) van *Adolus* den Opmerker. IIde Deel. Utr. by *J. M. van Vlooten*, in gr. 8vo *f* 1 - 4 0
C. 34
Catechismus der Weetenſchappen, Schoone Kunſten en Fraaije Letteren. Met Plaaten. 1ſte en 2de Stuk. Amſt. by *A. Fokke, Simonsz.* in gr. 8vo. *f* 3 12 0 66
Chalmot, (*J. A. de*) Vervolg op *M. Noel Chomel*, Algemeen-, Huishoudelyk, Natuur-, Zedekundig en Konst-Woordenboek. Iſte Deel, 1ſte Stuk, of VIIIſte Deel van het *Woordenboek*. Met Kunstplaaten. Camp. by *J. A. de Chalmot*, in gr. 4to. *f* 3 16 - 0 608
Christen. (De Denkende) 4de Stukje. Amſt. by *J. v. d. Burg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 419
Claesſen, (*J.*) Eenvoudig Huismiddel voor de Christenen tegen het Ongeloof. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 58
——— De Wapening Gods aangepreezen. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 418
——— De gevaarlyke in- en uitwendige geſteldheid van het Vaderland. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 418
——— De Zedelyke omſtandigheden van Neerlands Inwoonderen beſchouwd. Amſt. by *J. Roos en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 418
Clariſſe, (*Th. Ad.*) Naagelaaten Leerredenen. Iſte Deel. Utr., Gron. en Amſt. by *H. v. Otterloo, A. Groenewolt* en *J. Weſſing, Wz.* in gr. 8vo. *f* 1 - 14 - 0 55
——— IIde Deel, *f* 2 - 10 - 0 489
Conradi, (*P.*) Het noodzaaklyke doch welgeregeld gebruik der Rede in het ſtuk van den Geopenbaarden Godsdienst. Rott. by *H. Maronier*, in 4to *f* 0 - 9 - 0 375
Cothenius. Scheikundig onderzoek van de roode Bast van Kina, enz. Amſt. by *P. Hayman*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 247

Cronyk, (Vaderlandſche) of Jaarboeken van Holland, Zeeland en Friesland; van de vroegſte tyden af tot op den dood van Hertog *Albrecht van Beyeren*. Leyd. by *P. van den Eyk* en *D. Vygh*, en te Amſt. by *J. van den Burg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 6 - 0 - 0 388

Crayskerken, (*C. van*) Samenſpraaken over het Menschlyk vermogen in zaaken van den Godsdienst. Utr. by *A. v. Paddenburg*, enz. in gr. 8vo. *f* 1 - 4 - 0 195

——— Welmeenende raad aan de Belyders der Gereformeerde Kerk. Utr. by *A. van Paddenburg*, enz. in gr. 8vo. *f* 0 - 5 - 8 544

D.

Dagboek myner goede werken, in rekening gebragt by God, tegen den Dag der algemeene vergelding. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 1 16 0 582

Deductie van het Regt van de Stad Amersfoort. Amſt. by *D. M. Langeveld*, in folio, *f* 1 - 14 - 0 555

Doorne, (*J. J. van*) De Eigenſchappen van eenen Volksbeſtuurder, en de pligtmaatige onderdaanigheid der Burgeren. Camp. by de Erven *A. Valkenier*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 417

E.

Edelwald, (*Willem*) of Geſchiedenis van een verlooren Zoon. Iſte Deel. Haarl. by *J. v. Walré*, in gr. 8vo. *f* 2 - 6 - 0 487

Eichhorn, (*J. G.*) Inleiding in het Oude Testament. IIde Deel. Amſt. by *J. Weppelman*, in gr. 8vo. *f* 3 - 6 - 0 11

Emma Corbet, of de rampzaligheden van den Burgerlyken Oorlog. II. Deelen. Amſt. by de Wed. *J. Döll*, in 8vo. *f* 2 - 8 - 0 92

Engelberts, (*E. M.*) De aloude Staat en Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden. Iſte Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 26

Esdré, (*J.*) Inleiding tot de kennis der Natuurlyke Wysbegeerte. Met Plaaten. IIIde Deel. Leyd. by *F. de Does*, *Pz.* in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 158

Euler, (*L.*) Brieven over de voornaamſte onderwerpen der Natuurkunde en Wysbegeerte. Iſte Deel. Leyd. by *Murray* en *Pluygers*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 248

Evanſon, (*E.*) Brief over de Antichristiſche Grondbeginzelen in de meeste Kerklyke Genootſchappen, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 423

Evelina. Eene Engelſche Geſchiedenis. IIde Deel. Amſt. by de Wed. *J. Döll*, in 8vo. *f* 1 - 2 - 0 620

Eyk, (*J. van*) Neerlands Volk ten algemeene Wapening aan-

aangemoedigd. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0 - 5 - 8 102
Eyk, (*J. van*) Het zich wapenend Nederland den zekerſten weg voorgeſteld. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0 - 5 - 8 103

F.

Fanny Belton, of de Geſchiedenis eener ongelukkige Juffer. Iſte Deel. Amſt. by *J. Weppelman*, in 8vo. *f* 0 - 18 - 0 407
Faujas de Saint Fond. Vervolg der Proefneemingen met kunſtige Lugtbollen. Amſt. by *J. v. d. Burg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 21
Feestzang op de Vierde Verjaaring van den Doggerbankſchen Zeeſlag. Amſt. by *J. W. Smit*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 531
Feith, (*R.*) Thirſa of de zegen van den Godsdienst. Treurſpel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 234
———— Brieven over verſcheiden Onderwerpen. Iſte Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 266
———— Ferdinand en Conſtantia. II. Deelen. Amſt. by *J. Allart*. Met Plaaten. In gr. 8vo. *f* 1 - 12 - 0 531

G.

Gabry, (*B.*) Bundel van Heilige Keurſtoffen. Gouda, by *W. Verblauw*, enz. in gr. 8vo. *f* 1 - 12 - 0 580
Gaillard, Geſchiedenis van *Carel den Grooten*. II. Deelen. 's Hage, by *J. van Cleef*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 595
Gedenkſchriften van den Marquis *de Pombal*. IIde Deel. Amſt. by *D. Schuurman*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 56
Gedichten van het Genootſchap, ten Spreuke voerende: *Hierna Volmaakter*. Amſt. by *J. Weſting*, *Wz.* en *D.* en *J. Tol*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 527
Gedrag (Het) van *A. P. van der Capellen*, aan het Publiek door hem zelven opengelegd. 's Hage, by *C. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 0 - 15 - 0 36
Geſchenk voor de Jeugd. IIIde Deels 1ſte Stukje. Amſt. by *J. Allart*, in 8vo. *f* 0 - 16 - 0 91
———— IIIde Deels 2de Stukje, *f* 0 - 18 - 0 447
Geſchiedenisſen, der Vereenigde Nederlanden voor de Vaderlandſche Jeugd. IVde Deel. Met Plaaten en Portraiten. Amſt. by *J. Allart*, in 12mo. *f* 1 - 16 - 0 443
Geuzen, (De) Vaderlandsch Dichtſtuk. II. Deelen. Amſt. by *Elwe* en *Langeveld*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 271
Groeneweg, (*J. Lansb.*) De noodzaaklykheid eener algemeene Wapenoefening, voorgeſteld in eene Leerreden

over 2 *Sam.* X. 12. Amſt. by *H. Botter*, in gr. 8vo. *f* 0 - 5 - 8 327

H.

Haller, (*A. van*) *Fabius en Cato*, of de Republikeinſche Regeering. Utr. by *B. Wild*, in 12mo. *f* - 18 - 0 3

Hamelsveld, (*T. van*) De gronden van hoop op verhooring van onze plegtige Gebeden. Amſt. by *J. Weppelman*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 197

——— De Bybel verdeedigd. IVde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 2 - 8 - 0 365

Hanſen, (*G. R.*) Verhandeling over het openen en ſluiten der Schelde, enz. Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 476

Hedendaagſche Historie, of Tegenwoordige Staat van alle Volken. XXIIIſte Deel. Behelzende de Beſchryving van Friesland. Met Kaarten en Plaaten. Amſt. by *P. Schouten*, enz. enz. in gr. 8vo. *f* 4 - 0 - 0 392

Hellenbrock, (*A.*) Voorbeeld der Godlyke Waarheden voor Eenvoudigen, met vermeerdering en verbetering opgegeeven, door *M. Pannebakker*. Delft, by *J. de Groot*, *Pz.* in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 414

Hemert, (*P. van*) de Rede en haar Gezag, briefswyze voorgeſteld aan den Hoogleeraar *G. Bonnet*. Utr. by *J. C. ten Bosch*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 8

Henricus en Laura. Leyd. by *P. Pluygers*, in gr. 8vo. *f* 0 - 16 - 0 408

Herder, (*J. G.*) Samenſpraaken over de Hebreeuwſche Poëzy. 2 Stukken. Leyd. by *J. v. Tiffelen* en *B. Onnekink*, in gr. 8vo. *f* 2 - 13 - 0 98

——— Brieven over de beoefening der Godgeleerdheid. Iſte en IIde Deel. Amſt. by *J. Weppelman*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 0 409

——— IIIde en IVde Deel, *f* 2 - 0 - 0 533

Herſtelling (Grondwettige) van Neêrlands Staatsweezen, zo voor het algemeen Bondgenootſchap, als voor het beſtuur van elke byzondere Provintie. Iſte Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 Tweede Druk, *f* 1 - 10 - 0 209

Hewſoni, (G.) *Disquiſitio Experimentalis de Sanguinis natura, variisque ejus per morbos mutationibus.* Cura Jac. Thienſii van de Wynperſe. *Lugd. Bat. apud A. et* J. Honkoop, *in* 8vo. *m. f f* 1 - 5 - 0 425

——— *Opus posthumum, ſive Rubrarum Sanguinis particularum & fabricæ uſusque Glandularum Lymphaticarum.*

carum Thymi & Lienis descriptio. Cura ejusdem. Lugd. Bat. apud A. *et* J. Honkoop, *in* 8vo. *m. f. f* 2 - 0 - 0 425

Historie, (Natuurlyke) of uitvoerige beschryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het Zamenstel van den Heer *Linnæus*. Met nauwkeurige Afbeeldingen. IIIde Deels 5de Stuk. Amst. by *J. v. d. Burg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 4 - 16 - 0 105

——— Vervolg van het IIde Deels 5de Stuk, *f* 2 - 10 - 0 466

Hoffham, (*O. C. F.*) Proeve van Slaapdichten. Amst. by *P. J. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 404

Hofstede, (*P.*) Apologie tegen de lasterende Nieuwspapieren en andere Schriften van deezen tyd, enz. Rott. by *P. van Dyk* en *J. Hofhout*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 485

Home, (*F.*) Geneeskundige Proeven en Waarneemingen, met Aantekeningen van *J. v. Breda*. IIde Deel. Amst. by *A. J. van Toll*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 203

Horst, (*K. v. d.*) Leerreden ter aanpryzinge van Eensgezindheid en Liefde in de Gemeente, over *Hand.* IV. 32. Haarl. by *A. Loosjes, Pz.* in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 4

Houtkamp, (*M.*) Onze verpligting tot en de voordeelen van eene tydige Wapening. Hoorn, by *L. Vermande*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 0 327

Hugenholtz, (*P. A. C.*) Leerreden over 2 *Sam.* XX. 19. Utr. by de Wed. *J. van Schoonhoven*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0. 418

Huidecoper, (*B.*) Proeve van Taal- en Dichtkunde. Tweede Uitgave, door *F. van Lelyveld*. IIde Deel. Leyd. by *A.* en *J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 3 - 15 - 0 427

I. en J.

Jager, (*J. de*) Redenvoering op het overlyden van den Eerw. *Jan Ris*. Hamb. by *G. F. Schniebes*, *f* 0 - 14 - 0 543

Ingenhousz., (*J.*) Verzameling van Verhandelingen over verschillende Natuurkundige Onderwerpen. IIte Deel. 's Hage, by *J. v. Cleef*, in gr. 8vo. *f* 5 - 10 - 0 546

Josephus, (*Fl.*) Alle Werken. Met Aanmerkingen van *F. Martinet*. IIde Deel. Met Plaaten. Amst. by *Allart* en *Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 3 0 0 141

Julia Grunthal. Eene Kostschool Geschiedenis. Rott. by *D. Vis*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 363

K.

Kasteleyn, (*P. J.*) Codrus. Treurspel. Amst. by *P. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 45

Kasteleyn, (*P. J.*) Chemiſche Oefeningen. Iſte Stukje. Amſt. by *A. J. v. Tol*, in gr 8vo. *f* 0 - 12 - 0 155
——— Tweede en derde Stukje *f* 1 - 4 - 0 463
Kemp, (*F. Ad. van der*) Historie der Admisſie in de Ridderſchap van Overysſel, van Jr. *Johan Derk van der Capellen*. Leyd. by *J. Herdingh*, in gr. 8vo. *f* 1 - 12 - 0 169
——— Vyfde Vervolg en Slot op Jr. *J. D. van der Capellen*, Regent. Leyd. by *L. Herdingh*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 508
Klinkenberg, (*J. v. Nuys*) De Bybel, door beknopte uitbreidingen en opheldernde aanmerkingen verklaard. VIIIſte en IXde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 5 - 6 - 0 49
Kok, (*J.*) Vaderlandsch-, Geſchied-, Aardryks-, Geſlacht- en Staatkundig Woordenboek. XIIde Deel. Amſt. by *J. Kok en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 165
Krieger, Gedagten by het verneemen van den dood van den Wel-Eerw. *R. Schutte*. Amſt. by *J. Wesſing*, *Wz.* in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 287
Krumpelman, (*E.*) Verhandeling over de Galkoortzen, en derzelver ſchynbaare zwakheden, enz. Amſt. by *H. Gartman*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 158
Kuipers, (*G.*) Neêrlands Staats-orkaan, beſchouwd in eene Leerrede uit *Marc.* IV. 35—41. enz. Gron. by *P. Doekema*, in gr. 8vo. *f* 0 - 10 - 0 241

L.

Leeven (Het) van *Hugo de Groot*, getrokken uit de voornaamſte Hiſtorieſchryvers en Dichters. Amſt. by *J. B. Elwe* en *D. M. Langeveld*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 184
Leevensbeſchryving (Gedenkwaardige) van *J. Chr. Ludeman*, doorvlogten met de voornaamſte Avontuuren van *Britta Beyer*, in 4to. *Alom. f* 1 - 6 - 0 274
Lilienthal, (*TH. CH.*) Oordeelkundige Bybelverklaaring. Amſt. by *J. Allart*. XVIIIde Deel, in gr. 8vo. *f* 3 8 0 317
Lis, (*P. H. van*) Leerredenen. Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 2 0 0 494
Loo, (*J. van*) Leerredenen. Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 571
Loosjes, Pz. (*A.*) M. A. de Ruyter, in X. Boeken. Haarl. by *A. Loosjes, Pz.* en te Amſt. by *W. Holtrop*, in 4to. *f* 3 - 12 - 0 216

Lot-

Lotgevallen der Familie van *Manſtein*. II. Deelen. Leyd. by *L. Herdingh*, in 8vo. *f* 1 - 8 - 0 408
Luſingh, *Mz.* (*H.*) Proeve eener Gedagte over het voorſtel van *Paulus*. *Heb.* VI. 4 —— 6. Amſt. by *J. Weſſing*, *Wz.* en *D.* en *J. Tol*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 189
Lutkeman, (*J.*) Poëzy. Amſt. by *P. Uylenbroek*, in 4to. *f* 3 - 0 - 0 617

M.

Mandt, (*Ad.*) Vaderlandſche Cathechismus. Zutph. by *A. J. v. Hoorn* en te Amſt. by *J. Weſſing*, *Wz.* in 8vo. *f* 0 - 14 - 0 572
Martinius, (B.) *Tractatus Philoſopho-Theologicus, de Religione. Harderov. apud* E. Tyhoff, *in* 8vo. *f. m.* 499
Mengelwerk. VIIde Stukje. *Tendimus ad Cœlestem Patriam.* Utr. by de Wed. *J. v. Schoonhoven*, in 8vo. *f* 0 - 18 - 0 262
Mensch (De) van zyne zwakke zyde beſchouwd. IIde Deel. Amſt. by *J. Weppelman*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 312
Mercier. Myn Slaapmuts. Haarl. by *C. H. Bohn en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 137
Michaelis, (*J. D.*) Oosterſche Uitlegkundige Bibliotheek. XXIte Deel. Utr. by *J. C. ten Bosch*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 177
—— Overeenſtemming der Heilige Schrift met de gezonde Rede, aangaande de Zonde en de Genoegdoening. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 283
—— Nieuwe Overzetting des Ouden Testaments met aanmerkingen voor Ongeleerden. IVde Deel. Utr. by de Wed. *J. v. Schoonhoven*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 449
Mieris, (*F. v.*) Beſchryving der Stad Leyden, vermeerderd en uitgegeeven door *D. van Alphen*. Vercierd met de Afbeeldzels der voornaamſte Gebouwen. IIde Deel. Leid. by *C. Heiligert* en *A.* en *J. Honkoop*, in folio, *f* 6 - 10 - 0 114
Miller, (*J. M.*) De geſchiedenis der tederheid van het Menschlyk Hart. IIde Deel. Amſt. by *M. Schalekamp*, in 8vo. *f* 2 - 4 - 0 444
Minnezangen en Jeugdige Gedichten. 2de Stukje. Haarl. by *A. Loosjes*, *Pz.* in 8vo. *f* 0 - 14 - 0 91
Mirabeau, (*De*) Bedenkingen over de vryheid der Schel-

de, door den Keizer geworderd, enz. Leyd. by *F. de Does*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 469
Muller, Adams eerſte ontwaaking en zalige Nachten. Amſt. by *J. F. Roſart en Comp.* in 8vo. *f* 0 - 11 - 0

N.

41
Nahuis, (*G. J.*) Leerredenen over Jeſaia LIII. LIV. en LV. Iſte en IIde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 4 16 - 0 237
Newton, (*J.*) Gods Genade en vrymagtig Albeſtuur. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 60

O.

Oefenſchool (Algemeen) der Vrouwen, ten gebruike der Nederlandſche Jufferſchap geſchikt, door Mev. *M. G. v. d. Werken*, Wed. *de Cambon*. Iſte en IIde Deel. Amſt. by *J. de Jongh*, in 12mo. *f* 1 - 8 - 0 89
Ontwerp, om de Republiek door eene heilzaame vereeniging van de belangen van Regent en Burger, van binnen gelukkig en van buiten gedugt te maaken, enz. Leyd. by *L. Herdingh*, in gr. 8vo. *f* 0 - 4 0 601
Oosterdyk en *Wantenaar*. Het groot Stadsregt van Utrecht, Utr. by *J. M. v. Vlooten*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 32

P.

Paape, (*G.*) De Ariſtocraat en de Burger. Rott. by *J. Krap*, *Az.* in gr. 8vo. *f* 0 - 10 - 0 507
Pagès, (*De*) Zee- en Landreizen rondsom de Wereld en na derzelver beide Poolen. Rott. by *R. Arrenberg en Zoon*, in 4to. *f* 1 - 14 - 0 226
Palm, (J. H. van der) *Eccleſiates Philologice & Critice illuſtratus. Lugd. Bat. apud* P. v. d. Eyk & D. Vygh, *in* 8. *m. f. f* 1 - 2 - 0 146
Pannebakker, (*M.*) Verſcheide gewigtige Bedenkingen, voorgeſteld aan den Heere *P. van Hemert*, enz. Delft, by *J. de Groot*, *Pz.* in gr. 8vo. *f* 1 - 0 0 153
Perponcher, (*W. E. de*) Nieuwe Aardryksbeſchryving voor de Nederlandſche Jeugd, tot gebruik zyn r Kinderen opgeſteld. IIde Deel. Utr. by de Wed. *J. v. Schoonhoven*, in 8vo. *f* 1 - 8 - 0 298
Ploos van Amſtel, (*C.*) Redenvoeringen, gedaan in de Teken-Academie te Amſterdam. Amſt. by *J. Yntema*, in gr. 8vo. *f* 4 - 15 - 0 329
Price, (*R.*) Aanmerkingen over de gewigtigheid der Staatsomwentelinge in Noord America, enz. Amſt. by *J. Weppelman*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 0 561
Pringle, (*J.*) Verhandeling van de Legerziekten, vermeerderd

derd met eene geneeskundige beſchryving der Hospitaalen, door *D. Monro*; met aanmerkingen van den Vertaaler *L. Bikker*. Iſte Deel, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 545
Proeve van Gewyde Poëzy. Haarl. by *A. Loosjes*, *Pz.* in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 44
——— van Poëtiſche Mengelſtoffen, door het Dichtlievend Kunstgenootſchap, onder de Zinſpreuk: *Kunstlieſde ſpaart geen vlyt.* Xde Deels 2de Stuk. Leyd. by *C. v. Hoogeveen, Junior* en *P. v. d. Eyk* en *D. Vygh*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 485
——— van Tooneeloefening. Amſt. by *A. Fokke*, *Simonsz.* Iſte Deel, in 4to. *f* 2 - 0 - 0 406
——— voor het Verſtand, den Smaak en het Hart. Iſte en 2de Stukje. Utr. by *J. M. van Vloten*, in gr. 8vo. *f* 1 - 12 - 0 232
Putman, (*H.*) Londens tweemaalige Nederduitſche Pſalmverwisſeling, beſchouwd en beredeneerd, in eene Leerreden over *Coll.* III. 16. Leyd. by *S.* en *J. Luchtmans* en te Amſt. by *J. Weſtingh*, *Wz.* in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 539

R.

Rahuzen, (*R.*) Lykreden, ter gedagtenisſe van den Eerw. *Marcus Aritz.* Aurik by *J. H. L. Borgeest*, in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 543
Rede, (Het gebrekkige der) vooral in den Godsdienst, wysgeerig voorgeſteld door *Philoxenus*, onder geene Gezindheid behoorende, aan den Eerw. Heere *P. van Hemert.* Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0 - 5 - 0 377
Reglement voor de Latynſche Schoolen in het Pruisſisch Gelderland. Gelder, by *N. Schaffrath*, in 8vo. 341
Reize langs den Neder Rhyn, over 't Loo, Elten, Emmerik, enz. in vier- en twintig Brieven. Camp. by *J. A. de Chalmot*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 521
Reizen (Nederlandſche) tot bevordering van den Koophandel na de meest afgelegene Gewesten des Aardkloots. Met Plaaten. IVde Deel. Amſt. by *P. Conradi* en te Harl. by *V. v. der Plaats*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 179
——— Vde Deel, *f* 1 - 16 - 0 303
——— Vlde Deel, *f* 1 - 16 - 0 613
Richardſon, (*W.*) Anecdoten wegens Rusland. In gemeenzaame Brieven, geſchreven uit Petersburg. Iſte Deel. Amſt. by *J. Yntema*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 83
——— IIde Deel, *f* 1 - 2 - 0 349
Richter, (*A. G.*) Beginzelen der Heelkunde. Met Plaaten. Amſt. by *A. J. van Toll*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 104

Rol-

Rollin en *Taillhic.* De Geſchiedenis der Waereld. XI. en XIIde Deel. Amſt. by *P. Meyer*, in gr. 8vo. *f* 5-0 o 71

Roos, (*P. F.*) Redenvoering over de oorzaaken van het verval en middelen tot herſtelling der Volkplantinge van *Suriname*. Amſt. by *H. Gartman*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 135

S.

Saltzman, (*C. G.*) Grondbeginzels der Zedekunde in aangenaame Verhaalen. Amſt. by de Wed. *J. Döll*, in 8vo. *f* 2 - 0 - 0 316

———— Karel van Karelsberg of Tafereel der Menschlyke Elenden. II. Deelen. Amſt. by de Wed. *J. Döll*, in 8vo. *f* 3 - 0 - 0 574

Schmidt, (*N*) Zestal van zeer ſtigtelyke Leerredenen. Dordr. by *P. van Braam*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 584

Schimmelpenninck, (*R. J.*) Verhandeling over eene welingerigte Volksregeering. Leyd. by *F. de Does*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 336

Schonk, (*E. J. B.*) Fabelen en Mengel-Poëzy. IIde Deel. Nym. by *A. v. Goor*, in gr. 8vo. *f* 1-6-0 619

Schouwburg. (De Spectatoriaale) XIIde Deel. Amſt. by *P. Meyer*, in 8vo. *f* 1 - 16 - 0 360

———— (Nieuwe Spectatoriaale) behelzende oorſpronglyke Stukken, ter verbetering der Nederlandſche Zeden. Met Plaaten. IIde Deel. Amſt. by *I. de Jongh*, in 8vo *f* 1 - 2 - 0 274

Schutte, (*R.*) Tweetal Verhandelingen over Gods Verbonden. Amſt. by *M. de Bruyn* en *A. van Tol*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 454

Sepp, (*C.*) Nederlandſche Inſecten beſchreeven en afgebeeld. Iſte Stuk, Tab. VIII. in 4to. *f* 0 - 18 - 0 20

———— Iſte Deel compleet. 467

Slingeland, (*S. van*) Staatkundige Schriften. IIde, IIIde en IVde Deel. Amſt. by *P. Schouten*, in gr. 8vo. *f* 4-5-0 557

Smetius, (*J.*) Chronyk van de Stad der Batavieren. Nym. by *A. van Goor*, in gr. 8vo. *f* 1 - 12 - 0 76

Sprengel, (*M. Chr.*) Geſchiedenis der *Europeers* in *Noord-America*. Iſte Deel. Leyd. by *A.* en *J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 1 - 4 - 0 222

T.

Tafereel der Algemeene Geſchiedenisſen van de Vereenigde Nederlanden, gevolgd naar het Fransch van den Heer

Heer *A. M. Gerisier*, VIIde Deels 1ste Stuk. Utr. by *B. Wild*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 122
——— VIIde Deel, 2de Stuk, *f* 1 - 5 - 0 256
——— VIIIste Deel, 1ste Stuk, *f* 1 - 8 - 0 432
——— VIIIste Deel, 2de Stuk, *f* 1 - 4 - 0 510

V.

Vaerzen van Ultrajectinus. *Pro Patria & Libertate.* Utr. by *S. de Waal*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 573
Verhaal van den gepleegden moord aan boord van het Schip *Java*. Middelb. by *P. Gillisen en Zoon*, in groot 8vo. *f* 0 - 6 - 0 140
——— (Waarachtig) van de Muitery binnen de Stad Rotterdam, die tegen de Regeering ontstaan is van Juny 1672 tot 27 September. Gedrukt in 1785. in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 484
Verhandeling van den Heidelbergschen Catechismus, door twee Godgeleerden. IIde Deel. Utr. by *S. de Waal* en *G. v. d. Brink, Jansz.* in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 243
Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER's Godgeleerd Genootschap. IVde Deel, Haarl. by *J. Enschede en Zoonen* en *J. van Walrée*, in gr. 4to. *f* 5 - 5 - 0 277
——— uitgegeeven door TEYLER's Tweede Genootschap. Derde Stuk. Haarl. by *J. Enschede en Zoonen* en *J. van Walrée*, in 't Fransch en Nederduitsch, in gr. 4to. *f* 4 - 0 - 0 588
——— van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam. VIIde Deel. Rott. by *R. Arrenberg en Zoon*, in gr. 4to. *f* 3 - 12 - 0 17
——— uitgegeeven door het Zeeuwsche Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen. Xde Deel. Middelb. by *P. Gillisen*, in gr. 8vo. *f* 4 - 4 - 0 63
——— ter beantwoording van een Voorstel, opgegeeven door de Heeren Bezorgers van het *Stolpiaansch Legaat*. Leyd. by *S. en J. Luchtmans*, in gr. 4to. *f* 2 - 10 - 0 199
——— van het Provincial Utrechts Genootschap van Kunsten en Weetenschappen. IIde Deel, 1ste Stuk. Utr. by *S. de Waal*, in gr. 8vo. *f* 4 - 15 - 0 204
——— IIde Deels 2de Stuk, *f* 3 - 16 - 0 586
——— van het Bataviaasch Genootschap der Konsten en Weetenschappen. IIde Deel. Rott. by *R. Arrenberg* en te Amst. by *J. Allard*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 384

Ver-

Verhandelingen, uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem. XXIſte Deel. Haarl. by *J. van Walrée*, in gr. 8vo. *f* 3 - 6 - 0 427
Vermogen (Het) van den Souverain in de bepaaling van de vrye Godsdienſtoefening onderzogt. Amſt. by *D. Schaarman*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 509
Verzameling van Stukken, betrekkelyk tot het zenden van eene Commiſſie van Hun Ed. Gr. Mog. de Heeren Staaten van Holland en Westfriesland na Rotterdam. Iſte Deel. Dordr. by *A. Blusſé en Zoon*, enz. in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 33
——— ——— ——— IIde Deel, *f* 2 - 4 - 0 484
Vlugt van *Huig de Groot*. Burgerſpel. Haarl. by *A. Loosjes*, in 8vo. *f* 0 - 8 - 0 306
Vryheid (De) in Nederland verdeedigd, in eene Dichtkundige Redenvoering, gehouden voor de Burgerye der Stad Amersfoort op den 5 Oct. 1784. Amſt. by *J. Verlem*, in 8vo. *f* 0 - 12 - 0 403

W.

Wachter, (*H.*) De oorzaaken en gevolgen van het verval in de Godsvrugt. Dordr. by *A. Blusſé en Zoon*, enz. in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 585
Walvischvangst (De) met veele byzonderheden daartoe betrekkelyk. Met Plaaten. IIde Deel. Amſt. by *P. Conradi* en te Harl. by *V. v. d. Plaats*, in gr. 4to. *f* 2-0-0 136
Water, (*J. te*) De Vaderlandſche Historie van den Heere *Jan Wagenaar* verkort. Iſte Deel. Amſt. by *P. Schouten*. in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 292
Weiz, (*F. A.*) Katechismus der Heelkundige Ontleedkunde. 1ſte Stuk. Haarl. by *A. Loosjes*, *Pz.* in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 383
Wieland, De Bevalligheden, in zes Boeken. Amſt. by de Erven *F. de Kruyff* en *W. Brave*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 309
Windisch, (*C. G. van*) Brieven over den Schaakſpeelet des Heeren *W. van Kempelen*. Amſt. by *J. Intema*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 480
Winkelman, (*O. R. F. W.*) Schets der Nederduitſche Spraakkunst. Utr. by *G. v. d. Brink*, *Jansz.* in 8vo. *f* 0 - 12 - 0 516
Wy, (*G. J. van*) Heelkundige Mengelſtoffen. Amſt. by *J. van Selm*, in gr. 8vo. *f* 2 - 6 - 0 62
Wynands, (*A.*) Affcheids-Leerreden. Haarl. by *A. Loosjes*, *Pz.* in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 288
Wysgeer (De) aan het Hof. Oosterſche Geſchiedenis. Amſt. by *W. Holtrop*, in 8vo *f* 1 - 0 - 0 356

Y.

Ypey, (A.) *Elementa Physiologiæ Humani Corporis. Franeq. apud* D. Romar, *in* 8vo. *f. m. f* 1 - 2 - 0 502

Z.

Zang, (Vaderlandſche) toegewyd aan Nederlandsch Inwoonderen. Amſt. by *J. Sluytman van der Meer*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 364

Zelandus. Vervolg der Vaderlandſche Gezangen, in gr. 8vo. *f* 0 - 4 - 0 187

Zimmerman, (*H.*) Reize rondsom de Wereld met Capitein *Cook.* Leyd. by *J.* en *H. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 37

Zollikofer, (*G. J.*) Leerredenen. 6de Stuk. Amſt. by de Erven *P. Meyer* en *G. Warnars*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 322

——————— 7de Stuk, *f* 1 - 5 - 0 577

BLAD-WYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In het Eerſte Stuk des Zevenden Deels.

A.

Aakſters. (Natuurlyke Historie der) 610.

Aardbeevingen, (Berigt van de) hier te lande, zedert het Jaar 1580. 609.

ADAMS gevoelens by den eerſten Avond en Nagt geſchetst. 41.

Adautiken, een oud Volk deezer Landen, waar woonagtig. 31.

Admiraal, deeze benaaming wordt afgeleid van *Emir.* 177.

ALBRECHT van BEYEREN, diens Zedelyk Character geſchetst. 389.

Ambaſſadeur, deeze benaaming voor oorſpronglyk Duitsch gehouden. 477.

Ambivariten, waar oudtyds in deeze Landen woonagtig. 32.

Amboina, hoe de Hollanders de *Portugeeſen* daar uit verdreven hebben. 179.

Amersfoort's regt tot het deelgenootſchap aan de Oppermagt, ſtaat met dat van *Utrecht* gelyk. 556.

Ariſtocratie van *Venetie.* 298. 301.

Armoede (Grootſche) gekerſchetst. 313.

Arreſteden, Beſchryving van dat Voertuig, en wat tot dezelve behoort. 611.

AVAUX, (D') zyne beſchryving van de drie Partyen, welke ten zynen tyde de vereenigde Gewesten verdeelden. 436.

AVEMMES (J. VAN) dringt in 't bewind deezer Landen in. 297.

B.

Babels-toornbouw, opheldering dier gebeurtenisſe. 99.

Baggeren Kloester te *Naap*, zeldzaame ontmoeting in 't zelve. 525.

Batavieren, welk een plek gronds zy in ons Vaderland beſloegen. 31.

BEATTIE, lof deezes Schryvers. 564.

Belydenis (*Staatkundige*) van den Hoogleeraar O. KUIPERS. 243.

Bevalligheden derzelver invloed op de Kunſten, Weetenſchappen en Zeden. 309.

Biſſaijeſen, Inwoonders der Philippynſche Eilanden, hoe gelukkig zy leeven. 231.

Boeren in *Rusland*, hun ſlaafſche ſtaat. 86, enz.

Boogen, (Taalkundige aanmerkingen over het woord) 129. 't zelve gewettigd. 133.

Borſſele, (*Wolfert*) veroorzaakt een groot verwarring in *Zeeland*, 294. Wordt Bedryfal by Graaf JAN DE I. 295 Zyne inhaaligheid en deerlyk uiteinde. 296.

Bructeren hun oude woonplaats in deeze Landen. 32.

Bu-

BUAT, Berigt van zyne Ontwerpen, en het lot hem wedervaaren. 123
Bybel, moet menschlyk geleezen worden, 410. Wat dit in hebbe. 411, enz.

C.

CAPELLEN, (A. P. VAN DER) wat hem beweegt om zyn gehouden gedrag, ten opzigte van den Prins van Oranje, openlyk te verdeedigen. 36
——— TOT DEN POL, niet door gunst een Overysselsch Ridder geworden: zyn eer gehandhaafd. 170
CAREL DE GROOTE, Schets van het Tydperk zyner Regeeringe. 595
Carmen dicere secum in vicem, door PLINIUS den *Christenen* toegeschreeven, wat dit betekene. 541
CATHARINA DE II, Keizerinne van *Rusland*, haare gewoone Leevenswyze, 84. Haare heerschende Charactertrekken. 85
Catoben, derzelver woonplaats in deeze Gewesten. 31
Celten, oude bewoonders onzer Gewesten. 30
Character, (Manlyk en Vrouwlyk) waarin van elkander onderscheiden, hoe zeer de verwisseling misstaat. 232
Chronyken (Boeken der) hebben *Esra* tot Schryver; en welk eene betrekking die Boeken hebben tot het Boek, 't welk dien Schryvers naam draagt. 5
1 CHRON. XXII. 14. opgehelderd. 385
Cimberen, een oud Volk dat onze Landen bewoonde. 30
Collegium Medico-Practicum, door wien te Leyden, en wanneer ingesteld, 117. Hoe waargenomen, 118. Hoe verwaarloosd, 119. Hoe wenschlyk dat het weder in stand mogt komen. 120
Congo, het Koningryk en de Stad van dien naam beschreeven, 614. Voortbrengzels, Inwoonders en Regeering. 615—617.
COOK, Characterbeschryving diens Zeehelds, door den Matroos ZIMMERMAN, 38. Wat hy tot Gezondheid zyns Scheepsvolks deedt. 40
1 *Corinth.* II. 14. verklaard. 9

D.

DATHENUS, (P.) heeft in *Engeland* gepredikt, 541. Was met de uitgave zyner Psalmberyming UITENHOVE voorschoon deeze ze eerder voltooid hadt. *Ald.*
DAVID, begrooting van den Schat, hem 1 CHRON. XXII. 14. toegeschreeven. 385
Democratie eeniger Zwitzersche Cantons. 302
Deugd, waar in dezelve bestaat, 577. Zet den mensch de grootste waarde by. 578
Deuteronomium IV. 19, opgehelderd. 449
——— X. 6. 7. toegelicht. 451
Dorpen, (Aanmerkingen over het getal der) in 1421 in de *Zuidhollandsche Waard* verdronken. 165

E.

Eed, wenschlyke verandering daar in voorgeslaagen. 562
Eensgezindheid, (Regels om de Christlyke) in de Gemeente te bewaaren. 13
Electriciteit, geneest eene verouderde Verlamming. 379
Electrizeer-Machine, (Berigt van de) in *Teyler's Museum*. 589.

BLADWYZER.

Proeven die het vermogen van dezelve ten ſterkſte toonen. 590, enz.
Endor, (Toveresſe van) haar geval met SAUL, volgens JOSEPHUS, en aanmerkingen daar over. 141
Ephezen V. 14——17, toegelicht. 52
ESRA, (Aanmerkingen over) als Schryver van het Boek dat zyn Naam voert. 2
——— welke betrekking zyn Boek op de Boeken der *Chronyken* heeft. 5
——— (De bedenkingen der Ongeloovigen over het gedrag van) in de *Israëliten* van hunne *Heidenſche* Wyven (*Esra* IX. en X.) af te ſcheiden, beantwoord. 49, 50
Esther, wat dezelve is, en haare eigenſchappen, 250. De ſchudding daar van brengt licht op de ſtraalen voort, 252. Op welk eene wyze zy het Licht voortteelt. 253
Europa, (Het Evenwigt van) geen harsſenſchim. 433

F.

Friezen, ('t Character en de leevenswyze der oude) 393. Dat der Hedendaagſche. 395
——— en *Friſiabonen*, waar zy zich oudtyds in deeze Gewesten onthielden. 31

G.

Galileërs. Zie *Sabeërs*.
Gebed, (Het volmaaktſte) het *Onze Vader* voorgeſteld als van een Prophetiſchen inhoud. 581
Geld maakt ons eigenlyk niet ryk, 73. Dit door 't voorbeeld van *Spanje* opgeheldert. 74, enz.
Gemeensmannen der Wyken, Plan om dezelve te kiezen en te regelen. 554
Genade, (Natuur en) in geen tweeſtryd met elkander. 534
Gen. XIX. 26. opgehelderd. 93
Genoegdoening, (De Leer der) met de Rede overeengebragt. 284
Geveinsden. (Characterſchetzen van) 314
Gierigheid, tot een ongehoord uitterſte gebragt. 234
GODS Werkingen, in den Oosterſchen Styl ſterk beſchreeven. 449, 450
Godsvrugt, (Oorzaaken van het verval der) aangeweezen. 585
Graaven (Het Regt der) in ons Land, niet oorſpronglyk, maar aangenaastigd en verworven. 265
GRONINX, (Æ. en V.) ſchandelyke verbinteniſſen, welke zy aangaan, om eene Vroedſchapsplaats te Rotterdam te bekomen. 84
GROOT (Bedenkingen over de twyfelagtigheid der kist, voor de kist van DE) uitgegeven. 184

H.

Hebreën VI. 4——6, opgehelderd. 189
Helle, (*Jeſus Nederdaaling ter*) wat die uitdrukking in de Algemeene Geloofsbelydenis betekent. 242
Herſtelling (*Grondwettige*) van Neêrlands Staatsweezen. Ontwerp daar toe. 601
Hitte (Met welk eene verſchillende ſnelheid de) door onderſcheidene Metaalen heen gaat. 547
Hospitaal, (Algemeen) hoe wenschlyk dat het aan 's Lands Hoogeſchool te Leyden mogt worden opgerigt. 120

I en J.

BLADWYZER.

I en J.

JAN DE I, Graaf van *Holland*, ſtaat onder den invloed van EDUARD, Koning van *Engeland*, 293. Voorts onder dien van WOLFERT VAN BORSSELE, 294. En eindelyk onder dien van JAN VAN AVENNES. 297

JESAIA LIII, Verband van dit Hoofdſt. met het LI, en volgende. 150

——— LIV. toegelicht. 237

JESUS Intrede te Jeruſalem op een Ezel, tegen het Ongeloof verdeedigd. 366

——— Zyn uitdryven der Kooplieden en Wisſelaaren uit den Tempel, van laster ontheeven. 367

——— (De innerlyke goedheid der Leere van) te erkennen, niet voldoende om hem voor een Godsgezant te houden. 420

Jeugd, de beste tyd ter Deugdsbetragting. *Dichtſtukje.* 44

JOANNES II. 13, 14, 15. opgehelderd. 368

Johanniter Christenen; verſlag van hunne gevoelens, 173. Zie verder *Sabeërs.*

Juno-Vogel beſchreeven. 386

IZAäK, ten tyde zyner opoffering, veel eer als een Kind dan als een volwaſſen Jongeling, aan te merken. 65

K.

Kamferboom van *Sumatra*; aanmerkingen daar over. 431

Kaninefaaten, waar zy zomtyds in deeze Gewesten woonden. 31

Kleef. (Verſlag van de uitneemende gezigten te) 522

Koloſſenſen. (Algemeene aanmerkingen over den Brief aan de) 55

Koloſſen. I. 24. opgehelderd. 490

Koper, hoe 't zelve uit zyne Erts gehaald wordt. 106

Kragten, (Doode en Leevende) wat dezelve in de Beweegkunde betekenen, en hoe ze werken. 159

Krygsman, (Een hedendaagsch) by eenen van den ouden tyd vergeleeken. 598

Kwaad (Hoe het) in de Wereld beſtaanbaar is met de volmaaktheid der Godlyke Natuur. 206

L.

Leeraars (*Christen*) kunnen, wat het opzeggen hunner Leerredenen aanbelangt, niet vergeleeken worden by de *Griekſche* of *Romeinſche Redenaars*, 569. Noch met de Tooneelſpeelders, noch met de Regtsgeleerden in de Pleitzaal. 570

Leerredenen. (Onderzoek over het van buiten leeren of leezen der) 567. Of de van buiten geleezene de meesten en besten indruk maaken. 568

Licht. (EULER's denkbeeld over de Natuur en Voortteeling van het) 250. Snelheid van 't zelve. 253

Liefde (Regels om de Christlyke) in de Gemeente te bewaaren. 15

LODEWYK DE XIV, zyne inzigten omtrent de *Vereenigde Nederlanden*, 432, 434. Hoe gedwarsboomd door WILLEM DE III, 433. Hoe zeer hy zich in deeze Gewesten gehaat maakt. 437

Lood, van alle Metaalen de ſlegtſte Geleider der Hitte. 552

LOTH's Huisvrouw, opheldering wegens haare verandering in een *Zoutzuil.* 93

Lugtbollen. (Opgave der Regelen van den Graaf DE MILLY, over het beſtuur der) 21
LUCAS XXIII. 39—43 tegen misduiding beveiligd. 371

M.

Maatſchappy. (Oorſprong der) 357. Welk eene Regeering dezelve aan de hand geeft. 358
MALAGRIDA, Berigt wegens de Strafoefening, dien Pater aangedaan. 517
Marſen of *Marſaten*, waar zy oudtyds in deeze Gewesten hun verblyf hadden. 31
MATTH. XXI. 1—11. tegen 't Ongeloof verdedigd. 366
——— XXI. 12—14. Van opſpraak des Ongeloofs vrygeplein. 367
Menapiërs, oude bewoonders deezer Landen, waar zy zich onthielden. 31
Metaalen (De Hitte gaat met verſchillende ſnelheid door onderſcheidene) heen, 547. Toeſtel tot de Proefneemingen in deezen, 551. Uitſlag. *Ald.*
Monomotapa, beſchryving van dat Gewest, 303. Van deszelfs Inwoonderen, 304. Van hunnen Godsdienſt. 305
Moordenaar (De) aan 't Kruis bekeerd, geeft geen grond tot hoop op eene gelukkige Doodbedsbekeering. 371
Morinen, een oud Volk in deeze Gewesten, waar woonagtig. 31

N.

Narreſteden, voorheen *Ysſteden* genoemd; rede van die naamsverandering, 612. Onderſcheide ſoorten en toeſtel beſchreeven. *Ald.*
Natuur en *Genade*, in geen tweeſtryd met elkander. 533
Nazareër, verſcheidenerlei Perſoonen door dit woord aangeduid. 178
Nederlanden, (*Oostenrykſche*) aangemaand om zich, ten deezen tyde, onafhangelyk te maaken, 473. Hoe deezen met de belangen van *Pruiſſen*, *Engeland*, de *Nederlanden* en *Frankryk* ſtrookt. 474
NIEUVELOT, (J. v. ZUILEN VAN) doet *Groeninx* een ſchandelyk verdrag aangaan, 35. Zie ook. 511
Nieuw-York, beſchryving van dat Landſchap, 223. Gelegenheid der Stad van dien naam, 224. 'Er worden nog veele Afſtammelingen der *Hollanderen* gevonden, 225. Koophandel. *Ald.*
NIMROD, in welken zin een geweldiger voor den Heere. 99
Nuys, zeldzaame ontmoeting in het Baggeren-Klooster aldaar. 525
Nymegen, hoe de Stadhouderlyke magt, in de aanſtelling der Regeeringsleden, daar éénmaal ingevoerd, ſtand gehouden hebbe, uit de Geſchiedenis opgelegd. 78

O.

Onderwys (Het Schoo'-) moet den loop van het Verſtand evenaaren. 344
Onderſtykheid. Zie *Ziel.*
Onweetenden. (Charaëtertrekken van) 312
Oorlog. (Verſchil van beſchaafde en onbeſchaafde Volken, ten opzigte van den) 597

P.

Peper. (Verſlag wegens de onderſcheide ſoorten van) 64

Pr.-

Prediker, inhoud en bedoeling van dit Bybelboek. 147
——— IX. 10. De les, daar gegeeven, ontvouwd. 495
Psalmberyming van UITENHOVE, te *London* en elders in Kerklyk gebruik geweest. 540
Purgeerdag eener Familie, geestig beschreeven. 575

R.

Rede, ('t Gebruik der) in den Godsdienst verdeedigd. 376
——— (Over de verdorvenheid der) in den Godsdienst. 459
——— (Aanmerkingen ter wegneeminge van het denkbeeld dat de) en de Openbaaring met elkander in tweestrydstaan. 533
Regeerings-Reglementen, in ons Land beschouwd, ten aanziene van het Gezag den Stadhouder daar in gegeeven. 211
Regeeringsvorm, (Schets van een gemengde) en hoe dezelve naar de onderscheide standen eener Republiek zou kunnen worden ingerigt. 503
Regenten, behooren door het Volk aangesteld te worden. 605
Rivieren (Loop en benaamingen der) in ons Vaderland. 28
Romanzen, welk soort van Dichtstukjes, 268. Of onze Taal tot het vervaardigen van dezelve geschikt zy, onderzogt. 270
ROSMAALE doet GRONINX een schandelyk verdrag aangaan, ter bekominge eener Vroedschapsplaats. 35
RUITER, (M. A. DE) Characterschets diens Zeehelds. 260
Rusland, staatsche staat der Boeren in dat Ryk. 86
Rusfen, hun Nationaal Character. 349
Rykdom (Waare) van een Land. 73
Rykdom, (Waardy van den) bestaat in 't regt gebruik, 323. In welken zin de Ryken te eeren en te agten zyn. 325

S.

Sabiërs, of *Johanniter Christenen*; ook Galileërs geheeten; berigt van hunne Gevoelens, 173. Maaken eene middelsecte tusschen de *Joden* en *Christenen* uit, 174. Hunne wyze van Godsdienstoefening, *ald.* Vreemde wyze van prediken, 175. Hunne wyze van 't behandelen der Lyken, *ald.* Hunne begrippen van een toekomenden Staat. 176
Samar, een der *Philippynsche Eilanden*, breedvoerig beschreven, 227. Aart der Inwoonderen, 229. Kleeding, 230. Zonderlinge Vischvangst, 231. Godsdienst. *Ald.*
SAUL's ontmoeting by de Toveresse van *Endor*, volgens JOSEPHUS, met aanmerkingen daar over. 141
Schaakspeeler. (Berigt van het Konstbeeld of van den Houten) 481
Schaapje (Beschryving van de Rups, waaruit de Nachtvlinder, het) geheeten, voorkomt. 467
Schelde, Beschryving van den loop dier Riviere, 471. Van hoe veel aanbelangs voor deeze Gewesten dat dezelve geslooten blyve. *Ald.*
Schoolen, (*Latynsche*) Grondregels, welke de Leermeesters in het onderwys der Jeugd moeten in agt neemen. 343
Schrift, (*H.*) hoe zints de Hervorming verkeerd beoefend, en

en dikwyls een bron van Dwaaling geworden. 13
Schrift, (*H.*) moet menschelyk geleezen worden. 411
——— (Over de Schrijfvouten in de) 451
——— (Aanmerkingen over het denkbeeld dat de) en de Rede zou ſtryden, met de oplosſing der vermeende zwaarigheden. 533
Sentimenteele, hoe misbruikt, en hoe onverſtandig gewraakt. 445
Sicambren, welk een gedeelte van ons Gewest zy oudtyds beſloegen. 30
SLINGELAND, lof van deezen Raadpenſionaris. 557
Souterliedekens, meer van byzonder dan van Kerklyk gebruik geweest 540, 541.
Spaarzaamheid (Huishoudelyke) aangeweezen. 137
Spanje, door de Schatten van de Nieuwe Wereld ſlegts voor eene korte poos ryk, 74. In welk een weezenlyke armoede daar na gedompeld. 75
Stadhouderſchap. (Voorſlagen tot verbetering van het nadeelige in het) 211
Star, (Hoe lang het licht der ons naaste Vaste) werk heeft om tot ons te komen. 255

T.

Taxandriers, een oud Volk deezer Gewesten, waar woonagtig. 31
Tekenkunst, derzelver invloed op Kunſten en Weetenſchappen. 331
Tenêtren, waar zy zich oudtyds in deeze Landen onthielden. 32
Texel. Zie *Zeegaten*.
Tidor, hoe de *Hollanders* de Portugeezen van daar verdreven hebben. 179
Timotheus (De tweede Brief van PAULUS aan) niet geduurende diens eerſte gevangenis te *Rome* geſchreeven. 319

U.

UITENBOGAARD, ſchynheydigheid wegens diens ſterfdag weggenomen. 542
UITENHOVE, zyne Pſalmberyming is te *Londen* elders in Kerklyk gebruik geweest, 540. De tyd van diens Mansoverlyden opgeſpoord, *id.* Was met zyne Pſalmberyming voor DATHENUS gereed, ſchoon deeze hem met de uitgaave voorkwam. 541
Uranus, een nieuw ontdekte Planeet. 18
Uſipeten, waar oudtyds in deeze landen woonagtig. 32

V.

Veldſlagen. (Algemeene bedenking over de) 138
Venetie, (Ariſtocratiſche Dwinglandy des Gemeenebests van) 298. Waardigheid der Doge, en hoe hy gekooren wordt, 299. Onderſcheide Geregtshoven aldaar. 300
Verbonden. (De orde en aaneenſchakeling der Godlyke) 457
Verlamming, (Eene verouderde) door de Electriciteit geneezen. 379
Vermogens, (Hoe de Menſch de) hem geſchonken, te beſteeden hebbe. 495
Vischvangst, door dezelve dronken te maaken. 231
Volken (Welke) deeze Landen bewoond hebben, opgeteld. 29
Volks-invloed, als noodig aangepreezen. 603
Volksregeering, (Opgave van eene welingerigte) 337. Hoedanige Perſoonen daar in het regt

regt van ſtemmen behooren te hebben, 338. Hoe verre de magt gaat om de Gemagtigden, die ſlegt regeeren, af te zetten, 340. Of het Volk ook magt hebbe om de zodanigen te ſtraffen. *Ald.*
Vryheid in den Burgerſtaat, algemeene bepaaling daar van, 262. Hoe volgens onze Staatsgeſteltenisſe te bewaaren, 268. Moeilykheid aan dit werk vast. 264

W.

Waard, (*Zuidhollandſche*) over 't getal der Dorpen daar in verdronken, in den Jaare 1421. 165
Wapening der Burgeryen, als een der beste middelen tot de Grondwettige Herſtelling aangepreezen. 605
Wetgeevers, wat dezelve hebben in agt te neemen. 68
WILLEM DE III, kant zich tegen LODEWYK DEN XIV aan, 433. Is 'er op uit om de *Vereenigde Gewesten* van *Frankryk* af te trekken, en aan *Engeland* te verbinden, 437. Zyn Character. 512
WITT, (JOAN DE) diens Character. 257
—— (CORNELIS DE) 's Mans Character. 259
Wynland, uit welken hoofde deeze naam aan een gedeelte van *Noord-America* gegeeven. 224

Z.

Zeegaten, (*Texelſche*) over den oorſprong, de verandering, en den invloed derzelven op de Zuiderzee en het Ye. 420.
Zeeregten, (*Wisbuyſche*) aanmerking over die benaaming, en welke zy eigenlyk zyn. 47.
Zeewetten, derzelver oorſprong, welke de oudſte. 477
—— (*Rhodiſche*) langs welk eenen weg onzen Voorzaaten bekend geworden, 478. Verdere veranderingen daar in gemaakt. 479
Zeewormen, niet eerst in den Jaare 1732 op onze Kusten geweest. 430
Zenuwziekten, hoe voor te komen en te geneezen. 208
—— kenmerken, 586. Oorzaaken van derzelver vermenigvuldiging in ons Vaderland, 587. Behoed- en Geneesmiddelen. *Ald.*
Ziel. (Gevoelens der Wysgeeren, van THALES af tot op SENECA toe, wegens de Onſterflykheid der) 278
—— (Onſterflykheid der) van hoe veel aanbelangs de Leer daar van zy voor de Burgerlyke Maatſchappy. 499
Zilver, van alle Metaalen de beste Geleider der Hitte. 551
Zon (Het Licht der) komt tot ons door de ſchudding van de *Æther*, even als het geluid der klok door de drilling der Lugt, 252. In acht minuten tyds komt haar licht tot ons. 255
Zutphen, beſchryving van het voorgevallene aldaar, in den Watervloed des Jaars 1784. 440